

VATAN IFTIXORI

XALQARO ILMIY-AMALIY KO'RIK TANLOVI



**“Buyuk meros: Tarix, madaniyat va milliy qadriyatlar”
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya**





«Scientific Academy»

Ilm-ma’rifat markazi ©

*“Buyuk meros: Tarix, madaniyat va milliy qadriyatlar”
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya doirasida
“Vatan iftixori” xalqaro ilmiy-amaliy ko’rik tanlovining*

MATERIALLARI TO’PLAMI

1- qism

SO‘Z BOSHI

Hurmatli ilm-fan arboblari, tadqiqotchilar, o‘qituvchilar, talabalar va ishtirokchilar! Bugun biz, "Buyuk meros: Tarix, madaniyat va milliy qadriyatlar" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyaning doirasida o‘tkazilayotgan "Vatan iftixori" ilmiy-amaliy ko‘rik-tanlovida yig‘ildik. Ushbu ilmiy anjuman, asosan, o‘z xalqimizning tarixiy va madaniy merosini saqlash, avloddan-avlodga yetkazish va milliy qadriyatlarimizni zamonaviy dunyoda yangi yondashuvlar bilan rivojlantirishga bag‘ishlanmoqda.

"Vatan iftixori" ilmiy-amaliy ko‘rik-tanlovi, o‘zining bilimdon va fidoyi ishtirokchilari bilan, milliy merosimizni yanada mustahkamlash va uni kelajak avlodlarga to‘g‘ri taqdim etishdagi ahamiyatiga tayanadi. Bizning tarixiy va madaniy boyliklarimiz, o‘z xalqimizning qadrini anglash va uni dunyoga tanitishda muhim o‘rin tutadi. Bu ko‘rik-tanlov, shuningdek, ilmiy izlanishlar va ijodiy yondashuvlar orqali, milliy qadriyatlarimizni yuksaltirish, ular bilan faxrlanish va bu qadriyatlarni zamonaviy dunyoga moslashtirish imkoniyatini yaratadi.

Konferensiya va tanlovning asosiy maqsadi, o‘z milliy qadriyatlarimizni hurmat qilish, ularga yangi ilmiy yondashuvlar orqali yangi nafas berish va dunyo miqyosida tanitishdir. Bu jarayonda ishtirok etayotgan barcha tadqiqotchilar va yoshlar, bizning milliy madaniyatimiz va tariximizning nurli istiqboli uchun katta hissa qo‘shayotganligini ta’kidlash zarur.

Ilmiy anjuman, o‘zaro fikr almashish, ilmiy hamkorliklar o‘rnatish, yangi g‘oyalar bilan tanishish va milliy qadriyatlarimizni ilgari surish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Har bir ishtirokchi, bu tanlovda o‘z bilimini, yuksak mahoratini va ijodiy yondashuvlarini ko‘rsatib, o‘z xalqi oldidagi mas’uliyatini yana bir bor his qilishi mumkin.

Biz barcha ishtirokchilarga muvaffaqiyatlar tilab, bugungi tadbirning samarali va foydali bo‘lishini tilaymiz.

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

Matkarimova Sarbinaz Dauletbaevna ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ И ЗАЩИТЫ ПРАВ РЕБЕНКА	14
Kushakova Barno Komilovna ZAMONAVIY OILADA BOLALARGA NISBATAN ZO‘RAVONLIK TUSHUNCHASINING NAZARIY ASOSLARI	19
Muptillaeva Naubaxar Nurabulla kizi KONSTITUTSIYA VA MA‘NAVIYAT: JAMIYAT TARAQQIYOTINING ASOSI	25
Ибрагимова Жасмина Толибжон кизи ФИЛОЛОГИЯНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ: ИЛМИЙ ТАҲЛИЛ ВА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР	27
Бекбанов Бисенбай Артепович ПРОФИЛАКТИЧЕСКИЕ МЕРЫ ПРОТИВ БОЛЕЗНЕЙ И ВРЕДИТЕЛЕЙ ПШЕНИЦЫ	30
Mamajonova Dilbaroy Xolmuhammad qizi GENE THERAPY: POTENTIAL FOR TREATING CARDIOVASCULAR DISEASES AT THE DNA LEVEL	35
Рустамов Хайридин Бахриддинович ФАРЗАНДЛАРИМИЗ БИЗНИНГ ДУР-У ГАВҲАРЛАРИМИЗДИР	44
Xudaynazarov Xasan Nurmatovich REZERVDA GI VA ZAHIRADAGI OFISERLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA TARIXIY YONDASHUV VA MILLIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISH TAMOYILLARI	48
Xaydarova Zuxra CHoriyevna ZAMONAVIY TIFLOPSIXOLOGIYANING SHAKLLANISHI	52
J.E. Erkaboyev OLIY TA‘LIM MUASSASALARI TALABALARI UCHUN BASKETBOL SHITIDAN QAYTGAN TO‘PNI ILISH TEXNIKASINI TAKOMILLASHTIRISH BO‘YICHA TAVSIYALAR	58
Abdurasulov Olimjon Avalbayevich XAVFLI SHAROITLARDA ISHLASH UCHUN KASBIY TANLASHNI O‘TKAZISHNING KOMPYUTER TIZIMI	68
Xidirov Murodjon Turg’unboyevich YOSHLAR VA AXBOROT XURUJLARI	71
Asatov Behzod Abdumo‘min o‘g‘li ICHKI ISHLAR BO‘LIMLARI (IIB) TOMONIDAN AYOLLARGA NISBATAN HIMOYA ORDERINI RASMIYLASHTIRISH TARTIBI	74
Mukaramov Azizxon Mavlonjon o‘g‘li DIABETIK OYOQ SINDROMIDA GBO TERAPIYASINI ROLI	78
Haydarova Gulshan Ahtamovna STRESS HOLATIDA SHAXS O‘Z O‘ZINI BOSHQARISHNING MOTIVATSION OMILLARINI O‘RGANISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI	80
Jaxparova Nigora Ashurxon qizi TARIX FANINI O‘QITISH :SAMARALI USULLAR VA METODLAR	85
Sultonova Sarvinoz Saidulug‘bek qizi TIBBIYOTDA EKSPERT TIZIMLARI	89
Xayrullayeva Baxtigul Ilxomjon qizi O‘QUVCHILARDA O‘ZIGA ZIYON YETKAZISHNI KELITIRIB CHIQRUVCHI SALBIY OMILLARNI BARTARAF ETISHNING PSIXOLOGIK YECHIMLARI	92
Kodirova Gulsinoy Kuldashvna “KAMBAG‘ALLIKDAN-FAROVONLIK SARI” YOXUD MENING OILAM -MENING MAHALLAM	96
To‘ychiyev Raximberdi Ataqulovich SUN‘IY INTELLEKT VA TA‘LIM: YANGI TEXNOLOGIYALAR YOSHLAR TA‘LIM JARAYONINI QANDAY O‘ZGARTIRMOQDA?	103
Xoliqulova Nafisa Rustamovna YOSHLAR - VATAN TARAQQIYOTI TAYANCHI	106
Ibragimova Ra‘noxon Xadyatillayevna	110

ABDULLA AVLONIY IJTIMOIIY-PEDAGOGIK FAOLIYATINING NAZARIY ASOSLARI	
Orifov Bekzod Baxrom o‘g‘li	115
DOIRA IJROCHILIGIDAGI “USTOZ-SHOGIRD” AN’ANALARINING O‘RNI	
Н.Д.Ходжаева	119
Д.Ч.Саггоров	
С. А. Элибоева	
ПОЛУЧЕНИЕ ПОЛИГИДРОКСИАЛКАНОАТА С ПОМОЩЬЮ ДЕТЕРГЕНТ И ОРГАНИЧЕСКОМ РАСТВОРИТЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО ШТАММА PSEUDOMONAS HELMANTICENSIS P1	
Numonov Ixtiyor Baxtiyorovich	123
TARIX SAHIFALARIDAGI IZLANISHLAR	
УЛУГБЕК КОБИЛОВ	128
АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДОВ ПРОГРЕССИВНОЙ СИСТЕМЫ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ	
Yo‘ldoshev Samandar Bahodir o‘g‘li	137
RAQAMLI TA’LIM TIZIMIDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH	
Ruzmetov Qadamboy Ollaberganovich	146
O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARINI TARG‘IB QILISH VA SAQLASHNING DOLZARB MASALALARI	
Xolmaxammatova Noila Uchkunovna	153
MA’NAVIYATLI JAMIYATDA SOG‘LOM FIKR VA ADOLAT USTUVORDIR	
Собирова Мохинур Зокиржон кизи	157
ПО РЕЗУЛЬТАТАМ ИСПЫТАНИЙ ПРЕПАРАТА «ГУЛИВЕР СТИМУЛ» В КАЧЕСТВЕ СТИМУЛЯТОРА РОСТА НА СОИ	
Bakhtiyorov Sohob	163
PREVENTION OF CALCIUM-PHOSPHORUS METABOLISM DISORDERS IN RABBITS	
Nusharov Islom Bobir o‘g‘li	169
OROL FOJIYASI	
Otabaev Elmurod Dilmurodjon o‘g‘li	172
FARG‘ONA VODIYSI AN’ANAVIY XONANDALIK IJROCHILIK NA‘MUNALARIDAN UMUMTA’LIM MAKTABLARI MUSIQA DARSLARIDA FOYDALANISH	
Qosimov Mirxomid Ilxomjon o‘g‘li	177
VOLEYBOL O‘RGANISH USULLARINING ASOSIY METODLARI	
Fayzullayeva Jasmina Jahongir qizi	179
ALALIYA HAQIDA UMUMIY MA’LUMOT	
Мирзаахмедов Зафар Анвар ўғли	182
ТОМОРҚА ШУНЧАКИ “ТОМ ОРҚАСИ ЭМАС” УНДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ТОБОРА ДОЛЗАРБЛАШИБ БОРМОҚДА	
Abdurasulov Abduvali Anorboyevich	186
ASALARICHILIK SOHASIDA NASLCHILIK ISHLARINING RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI	
Sulaymanov Hamro Ergashevich	190
ANOR O‘SIMLIGINING BIOLOGIK XUSUSIYATLARI VA YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI	
Abduxalilova Hilola Alijon qizi	195
BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNI O‘QUVCHILAR ONGIGA SINGDIRISHNING MUHIM MASALALARI	
Xayitova Nargiza Islamovna	198
UMUMINSONIY QADRIYATLAR ASOSIDA SHAXSNI RIVOJLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN TARBIYA TIZIMI	
Каршиев Шохрух Чориевич	201
ЗНАЧЕНИЯ АНАЛИЗОВ КРОВИ У БОЛЬНЫХ С ПОСТКОВИДНЫМИ ГНОЙНО- ВОСПАЛИТЕЛЬНЫМИ ОСЛОЖНЕНИЯМИ ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВОЙ ОБЛАСТИ	
Xudoyorova Shukrona Azizbek qizi	205
DAVOLASHDA PSIXOLOGIK YONDASHUV: SHIFOKOR VA BEMOR O‘RTASIDAGI MULOQOT SAMARADORLIGI	
Egamberdiyev Madiyor Abdusamad o‘g‘li	208

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR ILMIY MEROSI G‘ARB TADQIQOT DOIRASIDA	
Ergashev Sherzod Husan o‘g‘li	213
XOZIRGI YOSH AVLODDA MUSIQANING OR‘NI	
Baxtiyorova Durdona Ixtiyorovna	217
UTILIZATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT	
Yuldoshev Ulug‘bek Raximjonovich	224
YOSHLARNING HOZIRGI KUNDAGI MUAMMOLARI VA ULARGA YECHIMLAR	
Nozimjonov Zuhridin Husniddin o‘g‘li	226
YUZ-JAG‘ ESTETIK OPERATSIYALARI: GO‘ZALLIK VA FUNKSIONAL MUKAMMALLIK SARI YO‘L	
Тураева Дилдора Искандаровна	241
ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ МИГРАЦИЯ ВА ФУҚАРОЛИКНИ РАСМИЙЛАШТИРИШ ХИЗМАТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ АХБОРОТЛАР БИЛАН ТАЪМИНЛАШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ	
Tulyayev Sardorbek	248
GLOBAL KIBERXAVFSIZLIK	
Saodat Yokubjonova Avazbek qizi	265
THE BENEFITS AND SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF COLLABORATIVE LEARNING IN TEACHING	
Abdiyeva Gulira’no Shuxratovna	270
INFORMATIKA FANLARINI O‘QITISHDA XORIJIY TILLARNING AHAMIYATI	
Mamaraimov Dilshod Jabborovich	274
LALMI TUPROQLARI VA ULARNING O‘ZIGA XOSLIGI	
Abidova Shahnoza Mirhamitovna	278
MAKTABGACHA TA‘LIM YOSHIDAGI BOLALARNI SOG‘LOM OVQATLANTIRISH	
Yigitaliyeva Dildoraxon Dilshodjon qizi	281
O‘ZBEK SHEVALARINING FONETIK, LEKSIK, MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI	
Bafoeva Noila Botir qizi	289
O‘ZLIDEPNING XALQ BILAN MULOQOTI VA OCHIQLIK SIYOSATI	
Taylakova Moxinur Nematovna	293
TO‘NYUQUQ BITIKTOSHIDA HIKOYA SHAKLI VA NUTQ USLUBI	
Norov Javohir Risxitillo o‘g‘li	297
SUNIY INTELEKT VA UNING KELAJAGI	
Jamolova Zebiniso Qarshi qizi	300
INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND TRADITIONAL METHODS IN LANGUAGE LEARNING	
Avalbayev Olimjon Narkuziyevich	304
G‘ARBIY POMIR-OLOYDA FERULA LINDL. TURKUMI TURLARINING TIK MINTAQALAR BO‘YICHA TARQALISHI	
Xushnazarova O‘g‘iloy Ochilovna	313
BOSHLANG‘ICH TA‘LIM O‘QUVCHILARIDA BO‘SH VAQTINI SMARALI O‘TKAZISHNI TASHKIL QILISH USULLARI VA UNI O‘TKAZISHNING TENIKASI	
Alloberdiyev Asror Abrorovich	317
OSHQOZON-ICHAK YARASIDAN QON KETISHIDA SHOSHILINCH TIBBIY YORDAM	
Жўраев Шохрух Жуманазарович	324
РЕПРОДУКТИВ ЁШДАГИ АЁЛЛАРДА ОНКОГИНЕКОЛОГИК МУАММОЛАРИДА НЕЙРОПСИХОПАТОЛОГИК ЎЗГАРИШЛАРИНИНГ ХУСУСИЯТИ	
Azizbek Muhammedov	328
JISMONIY MASHQLAR VA INSON SALOMATLIGI	
Ganiyev Abdurashid Ganiyevich	333
ERTA YOSHDAGI BOLALARDA ATOPIK DERMATITNING KLINIK KO‘RINISHLARI VA QIYOSIY TASHXISI	
Т. Джумакулов	339
ФЕРОМОННАЯ ЛОВУШКА-ПРОТИВ ДЫННОЙ МУХИ (MOPARDALIS PARDALINA BIG.)	

Л.Т. Юлдашев ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЛОВОГО ФЕРОМОНА ГРЕЦКИХ ОРЕХОВ SARROTHRYPUS MUSCULANA ERSCH	343
Sultonboyev Otabek Dilshodbek o‘g‘li KIBERJINOYATCHILIKNI OLDINI OLIISHDA ZERO-DAY ZAIFLIKARNI ANIQLASH VA BARTARAF ETISH	347
Iminov Abdurasul Abdulatipovich INTERNET VA IJTIMOIIY TARMOQLARNING O‘QUVCHILARNING PSIXOLOGIK HOLATIGA TA‘SIRI	353
Qudratova Yulduz Zohidjonovna AYOLLAR REPRODUKTIV TIZIMI GORMONAL FUNKSIYA, JINSIY GORMONLAR VA ULARNING AYOL ORGANIZMIDAGI ROLI	358
Maripov Xasan Mahmudjon o‘g‘li PSIXOLOGIYA FANI VA UNING AHAMIYATI	364
Pardayev Orzumand BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARI ICHIDAN O‘ZLASHTIRISHI PAST BO‘LGAN O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASH	367
Umarqulova Muxlisa Farhodjon qizi D.A.Karimova POLIMERLARDAN FOYDALANISH ORQALI CHIQINDILARNI TOZALASH	371
Sultonova Dilafro‘z Sirojiddinovna BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI O‘RGANISHNING TA‘LIM SAMARADORLIGIGA TA‘SIRI	374
Meliqulova Yoqutxon Zapparjonovna BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI VA SAMARADORLIGI	378
Axadova Yorqinoy Xamidullayevna DISLALIYA VA TERAPIYA USULLARI: O‘YIN VA TAJRIBALARNING AHMIYATI	383
Ataboyeva Dilbar Ne‘matjonovna AUTIZMGA TARIXIY VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR	388
Хамроев Гулом Рахмонович ҲАЛҚАРО ТАРМОҚЛИ МАРКЕТИНГ ЎЗБЕКИСТОНДА	391
Qo‘ldoshev Vohidjon Mirzoxidjon o‘g‘li JADIDLAR MAFKURASI VA ZAMONAVIY MILLIY O‘ZLIK	396
Shaxloxon Diyarova Rovshan qizi YANGI O‘ZBEKISTON XOTIN-QIZLARINING TA‘LIM OLIISHIDA ATROF-MUHITNING IJTIMOIIY TA‘SIRI	401
Саъдуллоева Сабина Суръатовна НОВЫЙ УЗБЕКИТАН: ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ	405
Бахромжон Бахтиёрвич Турғунбаев АХОЛИГА НАРКОЛОГИК ЁРДАМ КЎРСАТИШ ТИЗИМИНИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БОРАСИДА ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИГА БЕЛГИЛАНГАН УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАР	414
Bozorova Mutriba Rustam qizi MAKTABGACHA TA‘LIM YOSHIDAGI BOLALARNI DIDAKTIK O‘YINLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH METODIKASI	424
Rahmonov Abdurashid Ataullo o‘g‘li ZAMONAVIY HARBIY XIZMAT: GLOBAL TAHDIDLAR VA TEXNOLOGIK RIVOJLANISH	428
Djurabayev Rustam Turabbayevich HARBIY VATANPARVARLIKNI SHAKLLANTIRISHDA KOOPERATIVLIK VA KOMPETETIVLIKNING MUTANOSIBLIGI	444
Axrorov Azamat Abrorovich PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYANING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI VA TA‘LIM JARAYONIDAGI O‘RNI	449

Isayeva Mushtariy Alisher qizi MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BOG‘LANGAN NUTQNI RIVOJLANTIRUVCHI TEKNOLOGIYALAR	453
Ruziyeva Guzal Shuxrat qizi Utbasarova Umida Mexmanovna OPTIK-MNESTIK AFAZIYA	459
Maxmudov Bekzod Abdulxamid o‘g‘li TEMPERAMENT VA XARAKTERNING KASBIY FAOLIYATDAGI ASOSIY AHAMIYATI	463
Rasulov Nuriddin Ergashaliyevich QASHQADARYO VILOYATIDA TARQALGAN O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI “QIZIL KITOB”GA KIRITILGAN O‘SIMLIKLAR BIOEKOLOGIYASI	466
Kutlimuratova Dilfuza Sharjau qizi YO‘L HARAKATINI TASHKIL ETISH VA HARAKAT XAVFSIZLIGINI TA‘MINLASH SOHASIDAGI MUAMMOLAR HAMDA ULARNING YECHIMLARI	471
Maxmudov Dilshod Kilichboyevich YASHIL KELAJAK YO‘LIDA: O‘ZBEKISTON UCHUN EKOLOGIK BARQARORLIK VA IQTISODIY IMKONIYATLAR	474
Abdurasulova Malohat Rustam qizi STEAM TA‘LIM TIZIMINING FANLARNI O‘QITISHGA TADBIQI	478
Kurbanov Mirzaaxmad STEM TA‘LIMNI O‘QUV JARAYONIGA JORIY QILISH METODLARI	481
Sodikova Robiya FEATURES OF MAKSUD SHAYKHZADE'S TRANSLATIONS OF THE WORKS OF PUSHKIN AND LERMONTOV	484
Saydaliyeva Xojiya Abduljalil qizi MAXSUS PEDAGOGIKADA KORREKSION ISH JARAYONIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH	488
Usmanova Nilufar Ilhom qizi Utbasarova Umida Mexmanovna AUTIZM SPEKTRI BUZILISHI BO‘LGAN BOLALAR TASNIFI	493
Tuxtayeva Gullola Baxodirovna Abdullayeva Feruza Shavkatovna MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH	497
Kuvandikov Umrzok Berdirasulovich QO‘YLARDA YOSHGA QARAB KLINIK-FIZIOLOGIK KO‘RSATKICHLARNING O‘ZGARISH XUSUSIYATLARI	500
Yusupov Boburjon Boboxon o‘g‘li YURAK QON TOMIR KASALLIKLARI VA ULARNING PROFILAKTIKASI	504
Алютина Татьяна Максимовна ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА РУССКИХ ПИСАТЕЛЕЙ	511
Djumaboyeva Sabohat Nigmatillayevna MAKTAB TA‘LIMIGA GADJETLARNING SALBIY TA‘SIRI VA UNI KAMAYTIRISH STRATEGIYALARI	516
Iskandarov Nurmamat Samandarovich OG‘RIQ QOLDIRUVCHI DORI VOSTIASINING USTUNLIKLARI	522
Samandarov Javlon Nurmamatovich YAQIN KELAJAKDAGI FARMATSEVTIKA	526
Tohirov Asadulla Qudratjon o‘g‘li DAVLAT FUQAROLARNI HIMOYA QILISHDAGI MAJBURYATI	529
Yangibayev Merdan Yangibayev MEASURES TO FIGHT AGAINST DROUGHT IN AGRICULTURE	533
Aliyev D.D. Rajabova M. IMMUNOGLOBULIN: TILI, FUNKTSIYASI VA TASNIFI	537

Ahmedov Xoshim Normamatovich	540
TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISH ORQALI TA'LIM SIFATINI OSHIRISH	
Азимова Камила Муйдинжоновна	544
ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В РАЗВИТИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА	
Mukaramov Azizxon Mavlonjon o'g'li	549
DIABETIK OYOQ SINDROMIDA GBO TERAPIYASINI ROLI	
Ahmadova Elnoza G'ayrat qizi	552
YASHIL IQTISODIYOT SOHASIDA IQTISODIY VA EKOLOGIK Hujjatlarning tarjima qilish muammolari va ularni hal etish yo'llari	
Botirov Behruz G'ayrat o'g'li	555
YASHIL IQTISODIYOT VA ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISHDA HUQUQIY MEXANIZMLAR	
Rahmonov Jasurbek Nosirjon o'g'li	557
DAVLAT BOSHQARUVIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH: O'ZBEKISTON HAMDA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI	
Boboyev Abbos Qurvonmurod o'g'li	561
SHARQ ALLOMALARINING MUSIQIY-RITMIK TARBIYA BO'YICHA ILMIY-PEDAGOGIK QARASHLARI	
Alisher Toshpulatov Abdilboqiyevich	566
FARZAND TARBIYASIDA MAKTAB, OTA-ONA VA MAHALLANING O'ZARO HAMKORLIGI	
Normuratova Odina Tojimurod qizi	569
Sherzod Djabbarov Xalikulovich	
KO'ZI OJIZ TALABALARINING CHET TILINI O'RGANISHDA DUCH KELADIGAN MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH USULLARI	
Mamajonova Dilyona Yo'lichiboy qizi	573
NUTQ RIVOJLANISHIDA Kechikish bo'lgan bolalar bilan mashg'ulotlarda logopedik ritmikadan foydalanish	
Гайратиллаев Забихилло Шухратиллаевич	578
ГРАМОТНОСТЬ И ОБМЕН ИНФОРМАЦИЕЙ В РАЗВИТИИ ДУХОВНОСТИ ДРЕВНЕГО ВОСТОКА И ЗАПАДА	
Qurbonaliyeva Dilshoda Vali qizi	585
AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TARMOQLARIDA KIBERHUUJUMLARNI ANIQLASH USUL VA VOSITALARI	
Madaminova Zarnigor Baxtiyor qizi	595
SUVLARNING IFLOSLANISHI VA ISROF QILINISHI MUAMMOLARI	
Turakhonova Shakhnoza Odiljonovna	599
Vohidjonova Begoyim Saidjon kizi	
CERVICAL CANCER: PREVENTION, DIAGNOSIS AND MODERN TREATMENT METHODS	
Муродов Дилшод Шухратович	606
ХАЁТ ФАОЛИЯТИ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ	
Alibekova Robiya Baxodir qizi	610
TEACHER-STUDENT DYNAMICS: STUDY THE IMPACT OF TEACHER-STUDENT RELATIONSHIPS ON LANGUAGE LEARNING, INCLUDING HOW TO CREATE A SUPPORTIVE AND MOTIVATING ENVIRONMENT IN AN EFL CLASSROOM	
Toshpo'lotova Sevara O'ktam qizi	616
TALABALARINING DASTURLASHGA OID ALGORITMIK FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHGA MO'LJALLANGAN RAQAMLI TA'LIM VOSITALARI YARATISH VA FOYDALANISH USULI	
Xayitmurodova Dinora Umirzoq qizi	623
O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MAQOLLARNING MAZMUNAN O'XSHASH VA FARQLI JIHATLARI	
Shonazarov Bexruz Bobomurod o'g'li	626
DAVLATLARARO MUNOSABATLARDA DIPLOMATIK ALOQALAR VA YOZISHMALARNING AHAMIYATI	

G‘anijonov Sardor Khomidjon o‘g‘li	633
AMIR TEMURNING HOKIMIYAT TEPASIGA KELISHI VA MARKAZIY DAVLAT BOSHQARUVINING TAKOMILLASHUVI	
Xatamova Surayyoxon Bahodirjon qizi	639
FARG‘ONA SHAHAR TABIIY YER OSTI BULOQ SUVLARINING GIDROEKOLOGIK XUSUSIYATI	
Abdullayev Oybek Shakirjanovich	644
EKOLOGIK MUAMMOLARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI	
Asqarova Shoxistabonu Yorqinjon qizi	647
GEPATITDAN SAQLANISH: SOG‘LOM KELAJAK SARI BIR QADAM	
Абдазимов Шавкат Хакимович	654
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА СЕЛ, КЎЧКИ ВА БОШҚА ТАБИАТ ҲОДИСАЛАРНИНГ ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИ ҲАРАКАТИГА ТАЪСИРИ	
Khatamov Kobil Khayrievich	664
INNOVATIONS IN AUDITING AND ASSET ACCOUNTING PRACTICES: PROSPECTS AND CHALLENGES	
Nurov Dilshod Maqsud o‘g‘li	671
SOTSIOLOGIYA VA UNING BUGUNGI KUNDA JAMIYAT HAYOTIDAGI AHAMIYATI	
Ismoilova Zahro Shuhrat qizi	674
THE IMPACT OF BODY LANGUAGE IN LEARNING LANGUAGE	
Turdimurodov Muhammadjon Ravshanbek o‘g‘li	677
BOBUR RUBOIYLARINI MAKTABDA O‘QITISH USULLARI	
Abdukabirov Mirzoanvar Umidjon o‘g‘li	680
SHARQ XATTOTLIK SAN‘ATI JOZIBASI TARIXI	
Qurbonova Sayyoraxon Maxamadaliyevna	683
ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK TARMOQLARI: PRAGMALINGVISTIKA	
G‘iyosova Marjona Xayrulla qizi	689
METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE TO YUONG LEARNERS	
Umarova Zulfizar Xusniddin kizi	694
THE ROLE OF PHONETICS AT PRIMARY SCHOOL(3-4 GRADES)	
X.S.Xodjayeve	697
OILAVIY ZO‘RAVONLIKKA UCHRAGAN AYOLLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	
О.Ш.Даниярходжаева	701
ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИ АСАРЛАРИДА БОШҚАРУВ ФЕНОМЕНИ ТАДҚИҚИ	
I.Sh.Raxmanova	707
TALABALARDA IJTIMOIIY TOLERANTLIKNING SHAKLLANGANLIK XUSUSIYATLARI	
Nematova Gulshan Ramazonovna	712
MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNI O‘ZBEK MILLIY MUSIQA OHANGLARI ORQALI ESHITISH QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH VA MILLIY QADRYATLAR RUHIDA TARBIYALASH	
Xikmatillaxonov Muhammadsaid Xabibulla o‘g‘li	715
XALQARO IQTISODIYOT MUNOSABATLARI	
G‘ofurova Xonzodabegim Axadjon qizi	719
MAKTABLARDA INGLIZ TILINI O‘RGATISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH	
Suvorova Lyudmila Valentinovna	725
FAVQULODDA VAZIYATLAR VAZIYATLARDA QO‘LLANILADIGAN USULLAR	
Toxirova Dilnoza Davronbek qizi	727
Xodjayeve Dilnoza Babirovna	
BACHADONDAN TASHQARI HOMILADORLIK: SABABLARI, ALOMATLARI, DAVOLASH USULLARI VA XAVFLARI	
Mardonova Sitara O‘tkir qizi	734
J.A.Sobirov	
ASALARI UYASINING TUZILISHI HAQIDAGI MASALA	
Asadova Mashhura Usmon qizi	738
ZIYORAT VA TARIXIY TURIZMNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR BILAN UYG‘UNLIGI	
Abdullayev S.Sh.	741

KIBER XAVFSIZLIK XIZMATIDA SUN'YI INTELLEKTNING O'RNI	
Убайдуллахўжаев Саидазизхўжа Ўткур ўғли	744
ҚАДИМГИ ХОРАЗМ ҲАРБИЙ АРХИТЕКТУРАСИГА ОИД ҚАЛЪА ДЕВОРИ (МИЛ. АВ. I – МИЛОДИЙ I АСРЛАР)	
Shahzoda Olimova	748
“SHARQ TARONALARI”-JAHON MUSIQA SAN’ATI UCHUN MUQADDAS MASKAN	
Norpo’latov Anvar Xikmatilla o’g’li	752
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA SODIR ETILAYOTGAN JINOYATLARNI OLDINI OLISH VA FOSH QILISHDA TEZKOR-QIDIRUV FAOLIYATI HODIMLARINING O'RNI	
Каримова Зулфия Абдурахмановна	755
Норбоева Замира Равшанбековна	
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЦ С НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ	
Razzoqova Shaxnoza Jo`rayevna	759
NODAVLAT TA'LIM TASHKILOTLARI TALABALARI O'QUV FAOLIYATIGA MOSLASHISHINI O'RGANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	
Salimjonova Marhamat Yusufvna	764
NODIRA SHE'RIYATIDA BADIY SAN'ATLARNING MOHIRONA QO'LLANISHI	
Yusupova Latofat Ravshanovna	768
EMOTSIONAL INTELEKTNING YUZAGA KELISHI HAMDA PSIXOLOGIK ASOSLARI	
Haydarova Dilnoza Ilhomjon qizi	773
INKLYUZIV TA'LIM BERISHNING ZAMONAVIY USULLARI	
Jonikulov Zahriddin Zohirjon o'g'li	777
MILLIY VA TARIXIY QADRIYATLARIMIZNING RIVOJLANISHI	
Jiyanova Gulshan Namozovna	783
BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIGA TAVSIYALAR	
Azamatova Ma'mura Azamatovna	787
INSONDAGI IRODANING AHAMIYATI HAMDA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	
Kamiljanova Sevara G'ayrat qizi	790
TABIATNI MUHOFAZA QILISHDA SUN'YI INTELLEKT ROLI: HOZIRGI ZAMON INNOVATSIYALARI	
Tursunboyev Elyor	793
Sharaxmatova Anora	
PEDAGOGIK PROGNOSTIKANING RIVOJLANISH TARIXI	
Xaydarova Farangiz Ilhomjon qizi	796
Odilbekov Mansurbek Maxmudjon o'g'li	
MAKTABGACHA YOSH BOLALARIDA AGRESSIYANING SHAKLLANISHI VA UNI BOSHQARISH USULLARI	
Ярматова Ш.З.	800
РОЛЬ МТРР ГЕНА КАК ПРЕДИКТОРА НЕВЫНАШИВАНИЯ БЕРЕМЕННОСТИ	
Khalilova Oylarxon Bohodir kizi	806
Gapparova Odinaxon Bohodirovna	
CARBOHYDRATE METABOLISM AND RELATED PATHOLOGICAL DISORDERS	
Usmonzoda Umidaxon Nazir qizi	812
Usmonova Gavkharoy Askarovna	
BLEEDING DURING MENOPAUSE: CAUSES AND CONSEQUENCES	
Abdumurodov Temur Olmos o'g'li	819
OCHILMAY SONGAN ISTE'DOD YOXUD QISQA UMRLIK ULKAN MEROS	
Nevmatjonova Sug'diyona Nurillo qizi	825
TA'LIM VA TARBIYANING AHAMIYATI: TA'LIMNING INSIN HAYOTIDAGI O'RNI VA TARBIYANING SHAXS SHAKLLANISHIDAGI ROLI	
Kuryozova Gulshan Akmal qizi	833
SCIENCE AND INNOVATION – THE KEY TO NEW UZBEKISTAN	
Baymuratova Aziza Charieva	836
MADANIYAT – MILLATNING YUZI: MILLIY QADRIYATLARIMIZNING JAMIYAT	

TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI Xakimov Ozodbek Hamidjonovich Aripxodjayeva Malikaxon Baxtiyarovna ISHLAB CHIQRISHDA SODIR BO‘LADIGAN BAXTSIZ HODISALAR VA KASB KASALLIKLARI Axmedova Lola YANGI O‘ZBEKISTONDA INKYUZIV TA‘LIM: SIFAT VA SAMARADORLIK Babajanova Dildora Xusinbayevna Karimova Zulfiya Abduraxmonovna AUTIK SPEKTRIDA BUZILISHI BO‘LGAN BOLALARDA SENSOR INTEGRATSIA Ataxodjayeva E‘zoza Utbasarova Umida Mexmanovna MAXSUS TA‘LIM OLUVCHI O‘QUVCHILARNING PSIXOLOGIK HOLATLARI Umurbaev Rustam Shakirjanovich «38TH PARALLEL» (THE CONFRONTATION BETWEEN THE DPRK AND THE ROK) Деканова Х. III ПРОФИЛАКТИКА И ЛЕЧЕНИЕ ХОЛЕРЫ Xurramova Bibirobiya Ziyodullo qizi XXI ASR INGLIZ VA O‘ZBEK GAZETA MATNLARIDA NEOLOGIZMLARNING ISHLATILISHI Турсуналиев Т. У РОЛЬ ПОЧЕК В РЕГУЛЯЦИИ АРТЕРИАЛЬНОГО ДАВЛЕНИЯ Xudayberdiyev Shuhrat Ravshan o‘g‘li ABDULLA ORIPOV IJODINING O‘ZBEK ADABIYOTI RIVOJIDAGI O‘RNI Озода Ташназаровна Назарова ВЕЛИКОЕ НАСЛЕДИЕ: ИСТОРИЯ, КУЛЬТУРА И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ Elmurodova Rohatoy SEMIZLIK: ZAMONAVIY TIBBIYOTNING ENG DOLZARB MUAMMOLARIDAN BIRI Ergasheva Gulhayo Mansur qizi Sarmonov Azizbek Xashimjonovich TURAR JOY BINOLARINI QURISHDA MASHINALAR KOMPLEKTINI AHAMIYATI VA ULARNING AFZALLIKLARI A. Jandullaeva M. Palimbetova TRANSFORMATION OF FOLK ORAL ART IN WRITTEN LITERATURE Murodqosimova Dilshoda Samandar DARS O‘TISHDA SUN‘IY INTELLEKTNING O‘RNI Xolikulov Murodjon Robiljonovich FARG‘ONA VODIYSIDA TARQALGAN ASALSHIRALI MELISSA OFFICINALIS L. (DORIVOR LIMONO‘TI) O‘SIMLIGI Kuvatova Gulbonu Murodullayevna Kudratullaeva Ruxsora Baxtiyorovna OILAVIY ZO‘RAVONLIKDAN JABR KO‘RGAN OILA FARZANDLARINI PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKA QILISH BO‘YICHA MOBIL ILOVA YARATISH G‘ayratova Diyoraxon Shavkatjon qizi ANEMIYA VA RUHIY SALOMATLIK Nuriddin Sirojiddinov Uchqun Tillaev YOSHLAR ONGINI MA‘NAVIY YUKSALTIRISH - OILY MAQSADIMIZ Rahmonnazarov Imomnazar Xakimnazar o‘g‘li AHOLI BANDLIGINI TA‘MINLASH, ODAMLARNING DAROMADINI YANADA OSHIRISH VA HAYOT SIFATINI YUKSALTIRISHNING MOLIVAVIY MUAMMOLARI VA ULARNI HAL QILISH YO‘LLARI Mamasharifova Sevinch Azizovna SHAXS, DAVLAT VA JAMIYATNING O‘ZARO MUNOSABATLARIDA AHOLINING HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATINI YUKSALTIRISH	841 845 850 853 858 861 867 870 875 878 884 887 892 898 902 907 916 923 926 930

Aliyeva Xurshida Anvar qizi THE IMPACT OF PLAY-BASED LEARNING ON EARLY CHILDHOOD COGNITIVE DEVELOPMENT	933
Oripova Madinabonu A'zamovna PARAPHRASING STRATEGIES IN AI AND HUMAN WRITING: A COMPARATIVE ANALYSIS	937
Zafarjanova Sh.U. FRIENDSHIP OF NATIONS AS A CIVILIZATIONAL PHENOMENON: A HISTORICAL-CULTURAL AND SOCIO-ECONOMIC ANALYSIS (CASE STUDY OF UZBEK-KYRGYZ RELATIONS)	944
Шабнам Зафаржанова ДРУЖБА НАРОДОВ КАК ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЙ ФЕНОМЕН: ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ (НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКСКО-КЫРГЫЗСКИХ ОТНОШЕНИЙ)	946
Jumabaev Aybek Nuratdin uli SHO‘RLANGAN TUPROQLAR SHAROITIDA G‘O‘ZA KO‘SAKLARINING OCHILISH DINAMIKASIGA ORGANO-MINERAL KOMPOSTLARNING	948
Samiyev Turg'un Xushvaqovich ZAHRIIDDIN MUHAMMAD BOBURNING TASHQI VA ICHKI SIYOSATGA DIPLOMATIK YONDASHUVI VA UNING AJOYIB HISLATLARI	952
Orifova Farziyo O'tkirbrk qizi TISH TARKIBIDAGI PERIODONT TO'QIMASI VA UNING KASALLIKLARI	958
Asamutdinova Mushtaribegim Ma'rufjon qizi BOLALAR BOG'CHASI: KELAJAK AVLODNING ILM-FAN SARI ILK QADAMI	962
Xolmatova Surayyo Valijon qizi SUV TANQISLIGI - GLOBAL EKOLOGIK MUAMMO	965
Habibjonova Komila Xakimjon qizi BOSMA NASHRLARNING RIVOJLANTIRISH YO'LLARI: ZAMONAVIY CHAQIRIQLAR VA IMKONIYATLAR	970
Raximov Abbos Muzaffar o'g'li	972
Ismoilov Umidjon ALKAGOLLI GEPATIT KASALLIGINI SAMARALI DAVOLASH	981
Achilov Xusen Djabarovich To'xtayev Habibjon Nabijon o'g'li O'ZGARMAS TOK ELEKTR MASHINALARINI «MATLAB» DASTURIDA TADQIQ ETISH	985
Ushurova Gulchexra Shuxrat qizi XOTIN-QIZLAR KASANACHILIGINI RIVOJLANTIRISH	985
Норбоев Мухридин Қорабоевич ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ДАВРИДА СОВЕТ АРМИЯСИ ОФИЦЕР КАДРЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ: МУАММОЛАР ВА ЕЧИМЛАР	990

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ И ЗАЩИТЫ ПРАВ РЕБЕНКА

Маткаримова Сарбиназ Даулетбаевна

Магистр права, юрисконсульт ООО «QQAVTOTEXXIZMET»

Аннотация: У любого родившегося на земле человека, есть права и обязанности. И естественно, определенными правами с рождения наделены все дети. К правам ребенка относятся те права и свободы, обладателем которых является каждый ребенок до достижения им восемнадцатилетнего возраста. Проблема осуществления и защиты прав и интересов несовершеннолетних детей относится к основным проблемам нашего времени, так как это тесно связана с дальнейшей судьбой каждого общества. В данной статье рассмотрены проблемы, связанные с регулированием правового положения ребенка и защиты его прав в нашей стране, от реализации которых зависят развитие его личности, его воспитание и нравственное здоровье.

Ключевые слова: ребенок, семья, алименты, конвенция, родители, права и интересы ребенка, защита, государство-участник.

Рождение ребенка-важное событие в жизни мужчины и женщины, давших ребенку жизнь. Это является основанием для возникновения правовых отношений между родителями и детьми независимо от того, состоят ли родители в браке или нет, проживают ли совместно или раздельно. Ребенок регистрируется сразу же после рождения и с момента рождения имеет право на имя и на приобретение гражданства, а также, насколько это возможно, право знать своих родителей и право на их заботу. В Семейном кодексе и в Законе Республики Узбекистан «О гарантиях прав ребенка» закреплено право ребенка на имя, отчество и фамилию. Имя ребенку дается по соглашению родителей, отчество присваивается по имени отца. Фамилия ребенка определяется фамилией родителей. При разных фамилиях родителей ребенку присваивается фамилия отца или фамилия матери по соглашению родителей. По желанию родителей ребенку может быть присвоена, производная от имени деда как по отцовской, так и по материнской линии согласно национальным традициям. При отсутствии соглашения между родителями относительно имени и (или) фамилии ребенка возникшие разногласия разрешаются органом опеки и попечительства. По совместной просьбе родителей до достижения ребенком возраста шестнадцати лет орган записи актов гражданского состояния исходя из интересов ребенка вправе изменить имя ребенку, а также изменить присвоенную ему фамилию на фамилию другого родителя.

Основным документом о правах детей в нашей стране является Конституция Республики Узбекистан, на базе которой принимается соответствующее законодательство, среди которого особо следует выделить Закон Республики Узбекистан «О гарантиях прав ребенка», который в целях создания правовых,

социально-экономических условий реализации прав и законных интересов ребенка устанавливает основные гарантии этих прав и законных интересов. Важной чертой Закона является закрепление принципа недопущения дискриминации детей по признаку расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального положения, рождения или иного обстоятельства, касающегося ребенка или его семьи, который является приоритетным международным требованием к обеспечению равенства всех детей. Права ребенка также закреплены в Гражданском и Семейном кодексах Республики Узбекистан. Последствия применения жестокости по отношению к ребенку также охватываются действием норм Кодекса об административной ответственности и Уголовным кодексом Республики Узбекистан.

Ребенок имеет право на защиту своих прав и законных интересов. Защита законных прав и интересов ребенка осуществляется родителями (лицами, их заменяющими), а в случаях, предусмотренных Семейным кодексом Республики Узбекистан органом опеки и попечительства, прокурором и судом. Несовершеннолетний, признанный в соответствии с законом полностью дееспособным до достижения совершеннолетия, имеет право самостоятельно осуществлять свои права и обязанности, в том числе и право на защиту.

Поскольку дети не всегда в состоянии самостоятельно постоять за свои права и интересы, они нуждаются в помощи взрослых. Взрослые обязаны защищать ребенка от физического и психического насилия, несправедливости, безнадзорности, сексуального злоупотребления и прочих опасностей. Помимо защиты, взрослые обязаны обеспечить условия для развития способностей и интересов ребенка. Обеспечение максимально развивающей среды обитания означает, что ребенку должно быть обеспечено наилучшее возможное детство. Тем детям, которые не могут расти в кругу своей семьи, воспитание и развитие должно обеспечить государство.

Таким образом, даже при сложившемся высочайшем уровне защищенности прав ребенка, обеспеченным Государственным и Международным правом, ребенок остается наиболее уязвимым, и в большинстве случаев-беспомощным. Ведь все ситуации в законах не пропишешь. В республике всегда была проблема по тому, как защитить и уберечь детей от всевозможных влияний, так как с каждым годом увеличивается детская преступность, рост сирот и подростков убегающих из дома. Понимая, что дети-самое дорогое, что есть в любом обществе, вне зависимости от политического строя и религиозного вероисповедания, общественность стоит перед решением важнейшей проблемы: как защитить права ребенка, сохранив тем самым генофонд нации?

В статьях 65-66 Семейного кодекса говорится о том, что каждый ребенок имеет право жить и воспитываться в семье, право знать своих родителей, право на их заботу, право на совместное с ними проживание, за исключением случаев, когда это противоречит его интересам. Ребенок имеет права на воспитание своими родителями, обеспечение его интересов, всестороннее развитие, уважение его человеческого

достоинства. Ребенок имеет право на общение с обоими родителями, бабушкой, бабушкой, братьями, сестрами и другими родственниками. Расторжение брака родителей, признание его недействительным или раздельное проживание родителей не влияют на права ребенка.

В случае раздельного проживания родителей ребенок имеет право на общение с каждым из них. Ребенок имеет право на общение со своими родителями также в случае их проживания в разных государствах. Но, к сожалению на сегодняшний день многие дети чьи родители в разводе не имеют возможности общаться с обоими родителями. Причин на это может быть сколько угодно, но это не должно нарушать права ребенка. Я считаю что, биологические родители ни в коем случае не имеют права не заниматься воспитанием своего ребенка. В случае развода супругов суды должны обязать родителей на общение с ребенком где бы они не находились. То есть, ребенок при желании должен иметь возможность на общение с обоими родителями. В судебных решениях должны быть четко указаны время который родитель обязан посвятить своему ребенку.

Согласно ст. 67 Семейного кодекса ребенок имеет право на защиту от злоупотреблений со стороны родителей (лиц, их заменяющих). Современная семья включена в различные механизмы общественного взаимодействия, а потому социально-экономические катаклизмы, происходящие в нашей стране, не могут не способствовать усугублению детско-родительских отношений. Перегрузки на работе, необходимость поиска заработка, сокращение в связи с этим свободного времени у родителей приводят к ухудшению их физического и психического состояния, повышенной раздражительности, утомляемости, стрессам. Свои негативные эмоции родители нередко выплескивают на детей и поэтому во многих семьях родительская жестокость имеет место быть. Именно поэтому каждый ребенок хоть раз в жизни сталкивался с проявлением жестокости со стороны родителей или близких. Насилие, жестокое обращение и эксплуатация оказывают губительное воздействие на детей. Они угрожают их жизни и физическому здоровью, ставят под угрозу эмоциональное благополучие и перспективы на будущее. Насилие способно переходить из поколения в поколение: пережившие насилие дети часто воспринимают его как норму и уже во взрослом возрасте сами становятся жертвами насилия или насильниками.

Согласно ст. 15 Закона «О гарантиях прав ребенка» и ст. 68 Семейного кодекса ребенок вправе выражать свое мнение при решении в семье любого вопроса, затрагивающего его интересы, а также в ходе любого судебного или административного разбирательства. Органы (лица), уполномоченные принимать решения, при разрешении вопросов, затрагивающих интересы ребенка, должны рассматривать в качестве важного фактора мнение разумно и самостоятельно мыслящего ребенка независимо от его возраста и принимать решения исходя из наилучших интересов ребенка. Как нам известно, в нашей стране при бракоразводном процессе в большинстве случаев суд оставляет детей с матерью. Но в последнее время участились случаи когда мать оставив себе детей по решению суда, уезжает на

поиски заработка в другие страны оставив детей на попечении бабушки (дедушки). Дети остаются без родительского надзора, а это может привести к плачевным последствиям, так как фактор семейного воспитания для физического и нравственного становления человека имеет чрезвычайную значимость. Воспитание полноценного члена общества с высокими нравственными принципами-задача, в первую очередь родителей, потому что именно родители на основе собственного жизненного опыта формируют характер, способствуют всестороннему развитию ребенка. Именно поэтому я считаю, что суды принимая решение касательно детей должны сначала полностью изучить все условия обеих сторон для воспитания детей, то есть изучить материальную обеспеченность каждого из супругов, их психическое здоровье, условия созданные для развития ребенка и после этого принять решение. Нередки случаи когда после решения суда родитель у которого остались дети, заставляет детей самим зарабатывать на свой хлеб, или же не занимается его воспитанием вообще устраивая свою личную жизнь, а в таких случаях о достойной жизни ребенка не может быть и речи. То есть, суды должны принять решение не в пользу одного из родителей, а в пользу ребенка исходя из его интересов. В первую очередь ребенку должно быть комфортно.

С нарушениями прав детей обязательно нужно бороться. Очень важно повышать уровень осознания не только среди тех, кто принимает решения касательно прав детей, но и среди населения в целом, того, что дети являются полноценными обладателями прав. Нужно в корне ликвидировать понятие «мой ребенок и я сам решу как с ним поступить». В Узбекистане защита прав детей является приоритетной задачей государственной политики и постоянно находится в центре внимания всего общества. Это исходит из исторических традиций и менталитета нашего народа, который относится к детям с особой любовью и серьезно занимается их воспитанием. Испокон веков наши предки считали святой обязанностью обучить ребенка профессии и хорошо подготовить его к самостоятельной жизни. В Республике государством и обществом принимаются системные и последовательные меры по обеспечению достойного уровня жизни ребенка, которым учитывается вся совокупность взаимозависимых социально-экономических условий и духовно-нравственных основ жизни детей: материальное благополучие, уровень здоровья, образования, использование свободного времени, доступ на рынок труда, социальное обеспечение, а также достаточное для восстановления физических и интеллектуальных сил, питание и т.д. Вышеуказанные нормы в законодательстве еще раз подтверждают приверженность Узбекистана общечеловеческим ценностям защиты прав ребенка.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Конституция Республики Узбекистан, принятая 08.12.1992г.

2. Семейный кодекс Республики Узбекистан. Утвержден законом Республики Узбекистан от 30.04.1998г. №607-1.
3. Закон Республики Узбекистан «О гарантиях прав ребенка» от 07.01.2008г. №ЗРУ-139. Принят Законодательной палатой 23.11.2007г. Одобрен Сенатом 01.12.2007г.
4. Беспалов Ю. Ф. Семейные отношения и семейные споры в практике судов РФ. Научно-практическое пособие. — М.: Проспект, 2020. 224 с.
5. Семейное право. Караходжаева Д., Кочергина Т., Шарахметова У. 2010.
6. Караходжаева Д.М. Вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва жавобгарлиги. 1 боб. Уқув кулланма. Тошкент: ТДЮИ, 2008.-Б 5-16.

ZAMONAVIY OILADA BOLALARGA NISBATAN ZO‘RAVONLIK TUSHUNCHASINING NAZARIY ASOSLARI

Kushakova Barno Komilovna

Urganch texnologiyalar universiteti magistranti

Annotatsiya: Zamonaviy oila bolalar shaxsining shakllanishida muhim rol o‘ynaydi, biroq bolalarga nisbatan zo‘ravonlik masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ushbu maqolada oilaviy zo‘ravonlik tushunchasining nazariy asoslari, uning turlari va oqibatlari o‘rganiladi. Bolalar zo‘ravonligining psixologik va ijtimoiy jihatlariga, shuningdek, uning shaxs rivojlanishiga ta’siriga alohida e’tibor qaratiladi. Oilaviy zo‘ravonlikka sabab bo‘luvchi omillar va uni oldini olish yo‘llari tahlil qilinadi. Zo‘ravonlik holatlarini aniqlash usullari hamda bolalarni himoya qilish choralari ko‘rib chiqiladi. Profilaktika va oilaviy qo‘llab-quvvatlash muhimligi ta’kidlanadi. Oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurashish uchun ta’lim va huquqiy chora-tadbirlarni joriy etish zarurati asoslanadi.

Аннотация: Современная семья играет ключевую роль в формировании личности ребенка, однако проблема насилия в отношении детей остается актуальной. В данной статье рассматриваются теоретические основы понятия насилия в семье, его виды и последствия. Особое внимание уделяется психологическим и социальным аспектам детского насилия, а также его влиянию на развитие личности. Анализируются факторы, способствующие семейному насилию, и возможные пути его предотвращения. Рассматриваются методы выявления случаев насилия и меры защиты детей. Подчеркивается важность профилактики и поддержки семей. Обосновывается необходимость внедрения образовательных и правовых мер для борьбы с насилием в семье.

Abstract: The modern family plays a crucial role in shaping a child's personality, yet the issue of violence against children remains relevant. This article explores the theoretical foundations of domestic violence, its types, and consequences. Special attention is given to the psychological and social aspects of child abuse and its impact on personality development. The factors contributing to family violence and possible prevention measures are analyzed. Methods for identifying cases of violence and child protection measures are examined. The importance of prevention and family support is emphasized. The necessity of implementing educational and legal measures to combat domestic violence is substantiated.

Kalit so‘zlar: oila, bolalar, zo‘ravonlik, oilaviy zo‘ravonlik, psixologik ta’sir, ijtimoiy muammo, shaxs rivojlanishi, huquqiy chora-tadbirlar, profilaktika, bolalarni himoya qilish, zo‘ravonlik turlari, tarbiya, ota-ona mas’uliyati, pedagogik yondashuv, psixologik yordam

Ключевые слова: семья, дети, насилие, домашнее насилие, психологическое воздействие, социальная проблема, развитие личности, правовые меры, профилактика, защита детей, виды насилия, воспитание, ответственность родителей, педагогический подход, психологическая помощь

Keywords: *family, children, violence, domestic violence, psychological impact, social problem, personality development, legal measures, prevention, child protection, types of violence, upbringing, parental responsibility, pedagogical approach, psychological support*

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda oilaning ahamiyati ortib bormoqda, chunki u bolalarning shaxsiyati va ijtimoiy moslashuvining shakllanishida asosiy rol o‘ynaydi. Biroq, oilada bolalarga nisbatan zo‘ravonlik muammosi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Zo‘ravonlikning turli shakllari – jismoniy, ruhiy, emotsional va iqtisodiy – bolalarning ruhiy holati va kelajakdagi hayotiga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oilaviy zo‘ravonlikka duch kelgan bolalar stress, depressiya va o‘ziga ishonchsizlik kabi muammolarga moyil bo‘ladilar. Bu esa ularning ta’lim jarayoni, ijtimoiy munosabatlari va kasbiy faoliyatida muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning oldini olish va uning oqibatlarini kamaytirish jamiyatning asosiy vazifalaridan biridir. Bu borada huquqiy, pedagogik va psixologik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Zo‘ravonlik holatlarini aniqlash, ularni bartaraf etish hamda bolalarga psixologik yordam ko‘rsatish mexanizmlarini ishlab chiqish orqali bu muammoni hal etish mumkin. Jamiyatda ota-onalar, pedagoglar va mutaxassislarining bolalar bilan munosabatlarini yaxshilash, ularning huquqlarini himoya qilish bo‘yicha faoliyatni rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Bolalarga nisbatan zo‘ravonlik tushunchasining nazariy asoslarini o‘rganish jarayonida turli ilmiy manbalar, xalqaro hujjatlar va milliy qonunchilik tahlil qilindi. Ilmiy adabiyotlarda zo‘ravonlik tushunchasi psixologik, sotsiologik va huquqiy nuqtai nazardan o‘rganilgan bo‘lib, ularning har biri mazkur masalaga o‘ziga xos yondashuvni taklif etadi. Bandura tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy ta’lim nazariyasi zo‘ravonlikning o‘rganilgan xulq-atvor ekanligini ta’kidlaydi, ya’ni bola oilada kuzatgan agressiyani o‘z hayotida takrorlash ehtimoli yuqori bo‘ladi. Bowlbyning bog‘lanish nazariyasiga ko‘ra, ota-onalar tomonidan qo‘llaniladigan zo‘ravonlik bolaning ishonch tizimiga jiddiy zarar yetkazib, uning kelajakdagi munosabatlarida muammolar yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin. Sotsiologik yondashuvda oiladagi zo‘ravonlik ijtimoiy muhit, iqtisodiy sharoit va madaniy qadriyatlar bilan bog‘liq holda tushuntiriladi. Straus va Gelles tomonidan olib borilgan tadqiqotlar oilaviy zo‘ravonlikning keng tarqalganligini hamda uning ijtimoiy omillar bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Shuningdek, oilaviy munosabatlar dinamikasiga doir tadqiqotlar oilaviy stress, nizolar va nazorat mexanizmlarining zo‘ravonlikka qanday ta’sir qilishini ochib beradi. Huquqiy manbalar bolalarga nisbatan zo‘ravonlikka qarshi kurashish borasida qabul qilingan xalqaro va milliy me’yoriy-huquqiy hujjatlar tahliliga asoslanadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilish bo‘yicha asosiy xalqaro hujjatlardan biri hisoblanadi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti va UNICEF tomonidan e’lon qilingan hisobotlar bolalarga nisbatan

zo‘ravonlikning global ko‘lamini ochib beradi va profilaktika strategiyalarini tavsiya qiladi. O‘zbekiston Respublikasida bolalarni himoya qilish bo‘yicha milliy qonunchilik doirasida "Bola huquqlari to‘g‘risida"gi Qonun va Oila kodeksi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu huquqiy hujjatlar bolalarga nisbatan zo‘ravonlikni oldini olish, jabrlangan bolalarni reabilitatsiya qilish va ularni himoya qilish mexanizmlarini o‘z ichiga oladi. Amaliy tadqiqotlarda bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning real hayotdagi ko‘rinishlari va uning oqibatlari batafsil o‘rganilgan. Finkelhor bolalar jismoniy va jinsiy zo‘ravonlikka uchraganda yuzaga keladigan psixologik va ijtimoiy oqibatlarni tahlil qilib, bunday tajribalar bolaning butun hayotiga ta’sir ko‘rsatishini aniqlagan. Garbarino esa bolalar va oilalar ijtimoiy muhitining ularning rivojlanishiga ta’sirini o‘rganib, bolalar himoyasi tizimini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar bergan. Kempe tomonidan olib borilgan izlanishlar esa "Bola kaltaklash sindromi" tushunchasini ilmiy muomalaga kiritib, tibbiyot va huquq-tartibot organlarining oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurashishdagi rolini ta’kidlagan. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bolalarga nisbatan zo‘ravonlik masalasiga turli ilmiy yondashuvlar mavjud bo‘lib, ularning har biri muammoning turli jihatlarini ochib beradi.

Psixologik tadqiqotlar zo‘ravonlikning shaxs rivojlanishiga ta’sirini tushuntiradi, sotsiologik yondashuv ijtimoiy va iqtisodiy omillarni tahlil qiladi, huquqiy tadqiqotlar esa bolalarni himoya qilish bo‘yicha qonuniy mexanizmlarni ishlab chiqishga qaratilgan. Shu bois, mazkur mavzuni kompleks o‘rganish uchun turli fanlar doirasidagi adabiyotlardan foydalanish muhim sanaladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodologiyasi ushbu mavzuni o‘rganish jarayonida qo‘llaniladigan ilmiy usullar, yondashuvlar va tahlil usullarini o‘z ichiga oladi. Ushbu tadqiqotda bolalarga nisbatan zo‘ravonlik tushunchasining nazariy asoslarini o‘rganish, uning turli shakllari va ta’sir omillarini aniqlash, shuningdek, profilaktika va himoya choralari bo‘yicha takliflar ishlab chiqish maqsad qilingan. va normativ hujjatlari tahlil qilindi. Ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilishda kompleks yondashuv qo‘llanilib, sifat va miqdoriy tadqiqot usullari uyg‘unlashtirildi. Tadqiqotning nazariy usullari doirasida bolalarga nisbatan zo‘ravonlik fenomeni turli ilmiy nuqtai nazarlardan o‘rganildi. Ilmiy adabiyotlar va ilgari o‘tkazilgan tadqiqotlarni tahlil qilish orqali mavjud yondashuvlar hamda tushunchalarning ta’rifi ishlab chiqildi. Zo‘ravonlikning psixologik, pedagogik va huquqiy jihatlar bo‘yicha ilgari nashr etilgan ilmiy maqolalar, monografiyalar, dissertatsiyalar va xalqaro tashkilotlarning hisobotlari o‘rganildi.

Miqdoriy tadqiqot usullari doirasida statistik tahlil va so‘rovnomalar orqali bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning tarqalishi, uning asosiy sabablari va oqibatlari o‘rganildi. Jamiyatdagi turli qatlamlar vakillari – ota-onalar, o‘qituvchilar, psixologlar va huquq-tartibot organlari xodimlari o‘rtasida so‘rovnomalar o‘tkazildi. Olingan natijalar asosida muammo miqyosi va uning mintaqaviy xususiyatlari aniqlab berildi. Sifat tadqiqot usullari doirasida bolalar bilan individual suhbatlar, psixologik testlar va tajribalar o‘tkazildi.

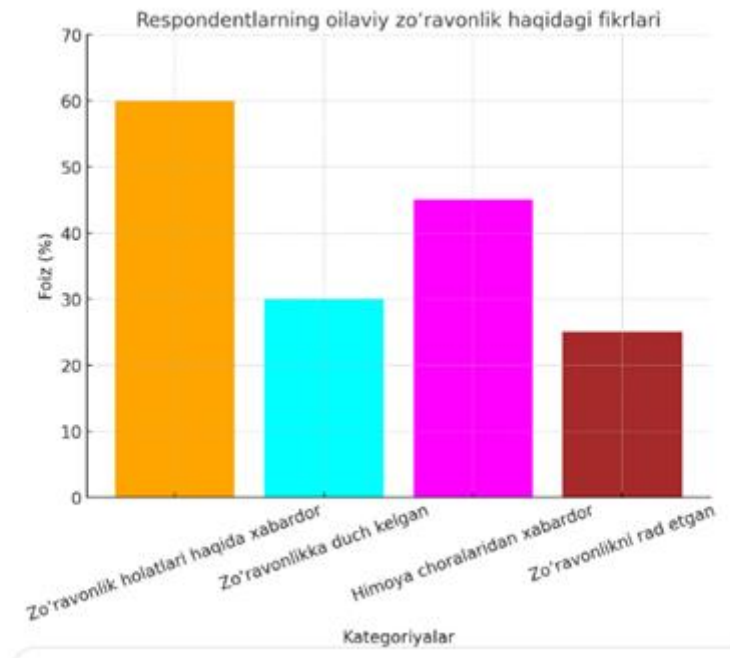
Tadqiqot davomida oilaviy zo‘ravonlikning ta’siri individual va ijtimoiy darajada qanday namoyon bo‘lishi, uni bartaraf etishning samarali yo‘llari aniqlab berildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlil va natijalar bo‘limida zamonaviy oilada bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning turlari, sabablari va oqibatlari chuqur tahlil qilindi hamda empirik tadqiqotlar natijalari asosida muhim xulosalar chiqarildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, oilaviy zo‘ravonlikning asosiy turlari jismoniy, psixologik, emotsional va iqtisodiy zo‘ravonlik bo‘lib, ularning har biri bolalarning ruhiy holati va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Jismoniy zo‘ravonlik kaltaklash, majburlash, turli jazo choralarini qo‘llash kabi shakllarda namoyon bo‘lsa, psixologik zo‘ravonlik bolani kamsitish, doimiy bosim ostida ushlab turish, tahdid qilish va haqoratlash orqali amalga oshiriladi. Emotsional zo‘ravonlik bolani e’tiborsizlik, mehr yetishmovchiligi va rad etish bilan ta’riflanadi, bu esa uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytiradi va depressiyaga moyilligini oshiradi. Iqtisodiy zo‘ravonlik esa bolani moddiy ehtiyojlardan qasddan mahrum qilish, unga moliyaviy qaramlik yuklash orqali amalga oshiriladi. Tadqiqot doirasida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari shuni ko‘rsatdiki, respondentlarning aksariyati oilada bolalarga nisbatan zo‘ravonlik holatlarini kuzatgan yoki shaxsiy tajribasida boshidan kechirgan. Ota-onalarning tarbiya uslublari tahlil qilinganda, avtoritar va repressiv yondashuvlar ustunlik qilayotgani aniqlandi, bu esa bolalar ruhiyatiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Bundan tashqari, oilaviy zo‘ravonlikning asosiy sabablaridan biri ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar, ota-onalarning psixologik bosim ostida bo‘lishi va bolalar bilan muloqot madaniyatining yetarli darajada shakllanmaganligi bilan bog‘liq ekani aniqlandi. Shuningdek, oilada ota-onalarning bolalar bilan muloqoti sifati tahlil qilinib, ko‘plab hollarda bolalarning fikri e’tiborga olinmasligi, ular bilan samarali muloqot olib borilmasligi aniqlangan.

Psixologik jihatdan tahlil qilinganda, bolalar zo‘ravonlikka duch kelganida o‘zini past baholash, tajovuzkorlik, ijtimoiy chekinish, depressiya va tashvish kabi muammolar yuzaga kelishi kuzatilgan. Zo‘ravonlikning uzoq muddatli oqibatlari esa bolalarning o‘z hayotlarida ham shunday salbiy tajribalarni takrorlash ehtimolini oshirishi, ularning kelajakdagi oilaviy munosabatlari va kasbiy faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi bilan bog‘liqdir. Huquq-tartibot organlari va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlik tizimi zaifligi sababli bolalar zo‘ravonligi holatlarining aksariyati rasmiy ro‘yxatga olinmaydi yoki vaqtida chora ko‘rilmaydi. Bu esa jabrlangan bolalarning reabilitatsiya jarayonini murakkablashtiradi va ularning huquqlarini to‘laqonli himoya qilish imkoniyatlarini cheklaydi. Shu sababli, bolalar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha huquqiy mexanizmlarni yanada takomillashtirish va profilaktik chora-tadbirlarni kuchaytirish zarurati yuzaga kelmoqda. Tahlil natijalariga ko‘ra, oilaviy zo‘ravonlikning oldini olish uchun profilaktika dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish muhim ekani aniqlandi. Pedagoglar va psixologlar ishtirokida bolalar va ota-onalar uchun psixologik treninglar tashkil etish, oilaviy psixologiya bo‘yicha maslahat xizmatlarini yo‘lga qo‘yish, shuningdek, jamiyatda bolalarga nisbatan munosabatni yaxshilashga qaratilgan targ‘ibot kampaniyalarini olib borish lozim. Bolalarni himoya qilish tizimini mustahkamlash uchun huquqiy va psixologik xizmatlar o‘rtasidagi hamkorlikni

kuchaytirish, zo‘ravonlik holatlarini erta aniqlash va ularning oldini olish bo‘yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish talab etiladi. Shu bilan birga, bolalarga nisbatan zo‘ravonlikni kamaytirish uchun oilaviy tarbiya madaniyatini oshirish, ota-onalarga pedagogik va psixologik ta‘lim berish, shuningdek, bolalar huquqlarini himoya qilish borasidagi qonunlar ijrosini kuchaytirish zarurligi ta‘kidlandi.



Umuman olganda, tadqiqot natijalari bolalarga nisbatan zo‘ravonlik muammosining ko‘lamini, uning asosiy sabablarini va oqibatlarini batafsil yoritib berdi. Zo‘ravonlik holatlarining oldini olish va uni bartaraf etish bo‘yicha chora-tadbirlarni kuchaytirish, bolalar himoyasiga oid huquqiy asoslarni takomillashtirish, jamiyatda ushbu masalaga bo‘lgan e‘tiborni oshirish zarurligi aniqlandi. Tadqiqot yakunlari bolalarning xavfsiz va sog‘lom muhitda rivojlanishini ta‘minlash uchun tizimli yondashuvni ishlab chiqish muhimligini ko‘rsatdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy oilalarda bolalarga nisbatan zo‘ravonlik muammosi hali ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Jismoniy, psixologik, emotsional va iqtisodiy zo‘ravonlikning bolalar ruhiyati va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta‘siri aniqlangan. Tadqiqot davomida respondentlarning aksariyati oilaviy zo‘ravonlik holatlarini kuzatgan yoki shaxsiy tajribasida boshidan kechirganligi qayd etildi. Oilaviy muhitdagi ziddiyatlar, ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar va ota-onalarning tarbiya uslublaridagi kamchiliklar ushbu muammoga sabab bo‘luvchi asosiy omillar sifatida belgilandi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, oilaviy zo‘ravonlikning oldini olish va bolalarning huquqlarini himoya qilish uchun huquqiy, psixologik va ijtimoiy mexanizmlarni takomillashtirish zarur.

Takliflar:

Oilaviy zo‘ravonlikning oldini olish va bolalarning huquqlarini himoya qilish bo‘yicha samarali choralar ishlab chiqish zarur. Bu borada davlat organlari, ta‘lim muassasalari,

psixologlar va jamoat tashkilotlarining o‘zaro hamkorligini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Huquqiy asoslarni mustahkamlash: Bolalar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan qonunchilik bazasini takomillashtirish, oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurash bo‘yicha amaliy mexanizmlarni kuchaytirish va zo‘ravonlik sodir etgan shaxslarga nisbatan jazo choralarini kuchaytirish lozim.

2. Psixologik va tarbiyaviy dasturlarni kengaytirish: Ota-onalar uchun psixologik treninglar, pedagogik kurslar va maslahat xizmatlarini yo‘lga qo‘yish, bolalar bilan muloqot madaniyatini oshirishga qaratilgan tadbirlarni tashkil etish muhimdir.

3. Jamoatchilik va media rolini oshirish: Zo‘ravonlikning salbiy oqibatlari va bolalar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va jamoatchilik tashabbuslarini keng targ‘ib qilish orqali aholining xabardorligini oshirish zarur.

Shu bilan birga, bolalar tarbiyasida sog‘lom va xavfsiz oilaviy muhitni yaratish uchun kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish va davlat hamda nodavlat tashkilotlar hamkorligini yanada kuchaytirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Alekseeva I.A. Travlya v shkole: prichiny, posledstviya, pomoщь / I.A. Alekseeva. - [Elektronnyy resurs]. - URL: <http://psy.su/feed/2510/> (data obrasheniya 05.05.2019).

2. Kamolova, A., & Ergasheva, G. S. Q. (2022). Yosh avlodni tarbiyalashda xalq pedagogikasini manbalarining o‘rganishning o‘rganishning ilmiy-nazariy asoslari. Science and Education, 3(12), 590-592.

3. Kamolova, A. O. Q., & Husaynova, S. I. (2023). O‘smirlar o‘rtasida axloqsizlikni oldini olishda pedagogik faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlari. Science and Education, 4(2), 969-972.

4. Nishonova M.Ya., & Kamolova A.O. (2021). O‘SMIRLARGA HUQUQIY BILIM BERISHDA KEYS STADI TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH. Экономика и социум, (8 (87)), 42-45.

5. Nishonova, M. Y., & Kamolova, A. O. (2021). USING CASE STADE TECHNOLOGY IN LEGAL EDUCATION FOR TEENAGERS. Экономика и социум, (8), 42-45

6. Bannayev, M. S. (2022). O‘zbeksitonda psixologik diagnostika va psixologik korreksion faoliyatni amalga oshirishdagi muammolar va yechimlar. Science and Education, 3(6), 701–703

7. Bannayev, M. S. (2021). O‘zbeksitonda maktabgacha ta’lim va umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida psixologik xizmatning tashkil etish imkoniyati va muammolari. Science and Education, 2(7), 293–297.

8. Saviya.uz

KONSTITUTSIYA VA MA’NAVIYAT: JAMIYAT TARAQQIYOTINING ASOSI

Muptillaeva Naubaxar Nurabulla kizi
Nukus davlat pedagogika instituti magistrant

KIRISH

Har qanday davlatning mustahkamligi uning Konstitutsiyasiga asoslanadi. Konstitutsiya nafaqat huquqiy hujjat, balki davlatning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy yo‘nalishlarini belgilovchi asosiy omildir. Konstitutsiya – bu xalqning erki, huquqlari va burchlarini belgilovchi muhim hujjat bo‘lib, u jamiyatning barqarorligi va taraqqiyoti uchun xizmat qiladi.

Bugungi kunda insoniyat rivojlanishining eng muhim omillaridan biri bu huquqiy bilim va ma’naviyatning uyg‘unligidir. Agar Konstitutsiya jamiyatning huquqiy asosini tashkil etsa, ma’naviyat uning axloqiy tamoyillarini belgilaydi. Har ikki tushuncha davlat taraqqiyotida muhim rol o‘ynaydi.

Konstitutsiya – davlatning huquqiy tamal toshi

Konstitutsiya har bir demokratik jamiyat uchun huquqiy asos hisoblanadi. Unda fuqarolarning huquq va erkinliklari, davlat boshqaruvi, qonunchilik tizimi, sud hokimiyati va fuqarolik jamiyati asoslari aniq belgilab beriladi.

Konstitutsiyaning asosiy tamoyillari:

1. ****Huquqiy davlat tamoyili**** – Konstitutsiya qonun ustuvorligini ta’minlaydi.
2. ****Fuqarolik huquqlari va erkinliklari**** – Har bir fuqaroning huquqlari kafolatlanadi.
3. ****Demokratiya**** – Fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirok etish huquqi.
4. ****Ijtimoiy adolat**** – Jamiyatda tenglik va adolatni ta’minlash.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan bo‘lib, unda xalqning huquqlari va erkinliklari, shuningdek, davlatning demokratik rivojlanish yo‘li aniq belgilab berilgan.

Ma’naviyat – jamiyatning axloqiy negizi

Ma’naviyat – bu insonning axloqiy qadriyatlari, ichki dunyosi, madaniyati va milliy o‘ziga xosligidir. Jamiyat rivojlanishi uchun faqat qonunlar yetarli emas, balki insonlarning ma’naviy kamoloti ham muhim rol o‘ynaydi. Ma’naviy qadriyatlar insonlar o‘rtasida hurmat, o‘zaro tushunish va hamjihatlikni shakllantirishga yordam beradi.

Ma’naviyatning asosiy jihatlari:

1. ****Axloqiy qadriyatlar**** – Halollik, vatanparvarlik, mehr-oqibat.
2. ****Madaniyat**** – Adabiyot, san’at, tarixiy meros.
3. ****Diniy va milliy qadriyatlar**** – Har bir xalqning o‘ziga xos merosi.

Konstitutsiya va ma’naviyatning uyg‘unligi

Konstitutsiya va ma’naviyat o‘zaro bog‘liq tushunchalardir. Huquqiy bilim bilan ma’naviy yetuklik birgalikda insonlarni ongli va mas’uliyatli fuqaro bo‘lishga yo‘naltiradi.

Agar fuqaro Konstitutsiyaga hurmat bilan qarasa va ma’naviy jihatdan yetuk bo‘lsa, jamiyat yanada barqaror va taraqqiy etgan bo‘ladi. O‘zbekistonda olib borilayotgan islohotlar ham aynan shunga qaratilgan bo‘lib, jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlash va insonlarning ma’naviy qadrini yuksaltirish muhim vazifa hisoblanadi.

XULOSA

Konstitutsiya va ma’naviyat jamiyat taraqqiyotining ikkita asosiy ustunidir. Konstitutsiya huquqiy barqarorlikni ta’minlasa, ma’naviyat fuqarolarning axloqiy va madaniy kamolotini belgilaydi. Har bir fuqaro Konstitutsiya va ma’naviyatni chuqur anglab, ularni hayotida qo‘llashi lozim. Faqat shundagina adolatli, erkin va taraqqiy etgan jamiyat qurish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. Karimov I.A. O‘zbekistonning o‘z istiqlool va taraqqiyot yo‘li. – Toshkent: O‘zbekiston, 1992.
3. Yuldashev A. Konstitutsiya va huquqiy madaniyat. – Toshkent: Adolat, 2018.
4. G‘ofurov U. Ma’naviyat asoslari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2017.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Konstitutsiya kuni munosabati bilan qilgan chiqishlari. – www.prezident.uz
6. Bobur H. Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati. – Toshkent: Adolat, 2020.
7. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi materiallari – www.parliament.gov.uz
8. UNESCO. Human Rights and Cultural Values. – Paris: UNESCO Publishing, 2015.

ФИЛОЛОГИЯНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ: ИЛМИЙ ТАҲЛИЛ ВА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР

Ибрагимова Жасмина Толибжон кизи
Ренессанс та'лим университети талабаси
G-маил: ibragimovajasmina085@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада филология фанининг қадимги даврлардан бугунги кунгача бўлган ривожланиш жараёнлари таҳлил қилинади. Фаннинг энг муҳим босқичлари, машҳур олимлар ва замонавий технологияларнинг филологияга таъсири ёритилган. Мақола филология фанининг келажак истиқболларини очиб беришга қаратилган.

Калит сўзлар: Филология, тилшунослик, адабиётшунослик, корпусли тилшунослик, машинали таржима, сунъий интеллект, маданий мерос, лексикография, психолингвистика, антиқа матнлар.

КИРИШ

Филология — тил ва адабиётни чуқур тадқиқ этадиган фан бўлиб, инсоният маданий меросини тушуниш ва сақлаб қолишда муҳим аҳамият касб этади. У матнларни танқидий таҳлил қилиш, тиллар тарихи ва эволюциясини ўрганиш ҳамда адабий асарларнинг маънавий қийматини аниқлаш билан шуғулланади. Филология нафақат гуманитар илм сифатида, балки замонавий технологиялар ёрдамида динамик ривожланаётган интердисциплинар соҳа сифатида ҳам катта аҳамиятга эга.

1. Қадимги давр филологияси

Филологиянинг илк шакллари қадимги цивилизациялар даврида пайдо бўлган. Бу жараён тилни тушуниш ва адабий меросни асраб-авайлаш эҳтиёжидан келиб чиққан.

Миср ва Бобил: Иероглифлар ва клинопис ёзувлари, ибодат матнлари ва қонунлар таҳлили. Мисрда руҳонийлар матнларни шарҳлаб, уларнинг маъноси ва қоидаларини изоҳлашган.

Ҳиндистон: Панинининг Аштадхьяи асари санскрит грамматикаси бўйича илк мукамал манба ҳисобланади. У тил тузилишини қоидалар асосида тушунтириб, морфология ва фонетика бўйича илмий назария яратган.

Хитой: Конфуций таълимоти ва классик матнлар филологик таҳлилнинг муҳим йўналишларидан бири бўлган. Матнларнинг маънавий қиймати ва уларнинг жамиятдаги ўрни ўрганилган.

Юнон ва Рим: Юнон олимлари — Аристотель, Гомер ва Платон тил тузилиши, шеърят ва риторика бўйича фундаментал асарлар ёзган. Александрия кутубхонаси қадимий матнларни сақлаш ва уларни изоҳлаш марказига айланган.

2. Ўрта асрларда филология

Ўрта асрларда филология асосан диний матнларни таҳлил қилиш билан боғлиқ бўлган. Диний китобларнинг тўғри талқин қилиниши жамиятнинг маънавий ҳаётида муҳим ўрин тутган.

Ислом олами: Сибавайхнинг Ал-Китоб асари араб тилшунослигининг асосини қўйган. Форобий ва Ибн Сино каби мутафаккирлар тил ва фикр алоқаси ҳақида фундаментал ишлар яратган.

Христиан Европа: Лотин тили илмий ва диний тил сифатида устун бўлиб, монастырлардаги олимлар қадимги матнларни нусха кўчириш, изоҳлаш ва таржима қилиш билан шуғулланган. Масалан, Боэций Арастунинг асарларини таржима қилган ва уларга шарҳ ёзган.

3. Ренессанс ва янги давр филологияси

Ренессанс (XV–XVI асрлар) даврида қадимги илм-фан ва адабиётга бўлган қизиқиш қайта жонланди. Филология диний доиралардан чиқиб, мустақил фан сифатида ривожлана бошлади.

Италия ва Франция: Лоренцо Валла лотин матнларини танқидий таҳлил қилиш методларини ривожлантирган.

Германия: Якоб Гримм герман тиллари тарихи бўйича машҳур "Гримм қонуни"ни яратган.

Россия: Александр Востоков славян тилшунослиги бўйича муҳим асарлар ёзган.

4. XIX–XX асрларда филология фан сифатида шаклланиши

XIX асрда филология тизимли илмий фан сифатида мустаҳкамланди. Тилшунослик ва адабиётшунослик мустақил тармоқларга ажралиб чиқди. Гисторик-лингвистик методлар: Тилларнинг тарихий ривожланишини ўрганиш (Вильгельм фон Гумбольдт).

Структурализм: Фердинанд де Соссюр тилни бир тизим сифатида кўриб, унинг ички тузилишини тадқиқ этган.

Психолингвистика: Тил ва инсон онги ўртасидаги алоқаларни ўрганиш (Ноам Хомский).

5. Замонавий филология ва янги технологик ёндашувлар

Бугунги кунда филология замонавий технологиялар билан интеграциялашиб, янги тадқиқот имкониятларини очиб бермоқда.

Корпусли тилшунослик: Катта ҳажмдаги матнлар базаси орқали тилни автоматик таҳлил қилиш (Google Ngram Viewer).

Машинали таржима: Нейрон тармоқлар асосида автоматик таржима тизимлари (Google Translate, ChatGPT).

Компьютер филологияси: Қадимий матнларни рақамлаштириш, уларни шифрлаш ва қайта тиклаш технологиялари.

ХУЛОСА

Филология фани инсоният маданий мероси, тил эволюцияси ва адабий жараёнларни чуқур ўрганишда муҳим аҳамиятга эга. Унинг тарихи қадимги матнларнинг тадқиқидан тортиб, замонавий сунъий интеллект воситалари орқали

лингвистик таҳлилгача бўлган кенг қамровли йўналишларни қамраб олади. Ҳозирги замон филологияси ахборот технологиялари билан уйғунлашиб, янги тадқиқот усуллари яратаётгани фаннинг келажакда янада кенгайишига замин яратади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Маллаев Н.М. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1976.
2. Фозилов Э. Ўзбек тилининг тарихий морфологияси. – Тошкент, 1965.
3. Ҳамдамов Ж. Ўзбек тили тарихи. Иккинчи қисм. Тарихий морфология. Биринчи бўлим. – Самарқанд, 2003.
4. Қўнғуров Р., Бегматов Э., Тожиев Ё. Нутқ маданияти ва услубияти асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992.
5. Ҳабибуллаев А. Адабий манбашунослик ва матншунослик. – Тошкент: ТошДШИ, 2000.
6. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы. – Москва: Прогресс, 1979.
7. Қуроноф Д., Раҳмонов Б. Ғарб адабий танқидий тафаккури тарихи очерклари. – Тошкент: Фан зиёси, 2023.
8. Халилова Г. Қиёсий адабиётшунослик. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2020.
9. Раҳимжонов М. Ислом тарихида сийрат асарларининг вужудга келиши. // Филологик тадқиқотлар, 2022.
10. Шукуров Ш. Ўзбек тили тарихининг ўрганилиши. // Ўзбек тили ва адабиёти, 1982, 5-6-сон.
11. Аристотель — Поэтика.
12. Панини — Аштадхьяи.
13. Якоб Гримм — Гримм қонуни.
14. Фердинанд де Соссюр — Тилшунослик асослари.
15. Ноам Хомский — Тил ва онг назарияси.
16. Google Scholar, JSTOR мақолалари.

ПРОФИЛАКТИЧЕСКИЕ МЕРЫ ПРОТИВ БОЛЕЗНЕЙ И ВРЕДИТЕЛЕЙ ПШЕНИЦЫ

Бекбанов Бисенбай Аренович – к.с.-х.н., с.н.с.

*Зав.лабораторией селекции и семеноводства зерновых, зернобобовых и
масличных культур*

Каракалпакский научно-исследовательский институт земледелия

Аннотация: В статье приводятся результаты исследования по снижению численности вредителей и болезни профилактическими мерами. Почвенно-климатические и экологические условия, существенно влияют на количественное соотношение вредных видов озимой пшеницы, характер их распределения и уровень вредоносности. Соблюдение правил севооборота, оптимальные сроки посева, густоты стояния, сбалансированные азотные удобрения, постоянная биологическая активность почвы – основные профилактические мероприятия. Местами ощутимые потери вызывают почва обитающие вирусы и вирусы, переносимые клещами. Яровые зерновые страдают меньше от вирусов из-за поздней инфекции весной. Зерно, убранное с зараженных полей, нельзя использовать как посевной материал на свободных от вирусов полях. Для борьбы с вирусами, которые переносятся тлями или цикадами, химическая борьба с переносчиками является основным мероприятием. Опасный источник вирусной инфекции-падалица зерновых. Уничтожение падалицы при обработке стерни- решающее мероприятие разрыва инфекционной сети.

Ключевые слова: вредители, болезни, микроорганизмы, питательная среда, бактерии, личинка, стадия развития, степень поражения

В Центрально азиатском регионе об эпифитотии желтой ржавчины в последний раз сообщалось в 2009-2010 годах. Кроме того, фитосанитарный мониторинг показал, что площадь поражения пшеницы достигает 30-70%, иногда до 90%, ежегодно на территории Узбекистана, где выращиваются зерновые культуры. Потери, вызванные вредителями и болезнями у зерновых экономически ощутимы. Кроме снижения урожайности, они отрицательно влияют на качество зерна. В зависимости от зон возделывания и от погодных условий, изменяется и показатель встречаемости отдельных болезней и вредителей.

Возбудители тех или иных болезней сильно отличаются своими требованиями к температуре и влаге для развития. Большинство возбудители болезней всходов, эффективно уничтожаются протравливанием. Важным профилактическим мероприятием в борьбе с этими болезнями являются здоровый семенной материал, создание оптимальных условий агротехническим путем.

Применение регуляторов роста снижает вред, вызванный возбудителями прикорневых заболеваний и корневых гнилей, но не действует против самих

возбудителей. Болезнями колосьев являются головни: твердая головня пшеницы, карликовая головня, пыльная головня. Головневые болезни при правильном протравливании семян и регулярной смене посевного материала, не являются проблемой. Серьезную проблему представляет собой септориоз и фузариоз колосьев, а также мучнистая роса.

По данным, сильно зараженные посевы, в среднем на 80-100 %, давали урожай 18-20 ц/га, а масса 1000 шт семян составила 26,0 г. Растений зараженные в средней степени дали урожай-30,0 ц/га, а устойчивые сорта-36 ц/га. Надо отметить что, из зерна, полученные из зараженных полей, получается муки низкого качества.

Зерновые культуры поражаются многочисленными болезнями и вредителями, а также грибковыми болезнями на всех стадиях своего развития - от прорастания семян до созревания. Многие из которых могут создавать потенциальную угрозу для зерновых культур. Семена, высеянные в почву, находятся в контакте с различными микроорганизмами и насекомыми. Они повреждают семена и проростки и тем самым значительно снижают полевую всхожесть семян. При набухании семян в почву вымываются вещества, которые служат питательной средой для микроорганизмов, а часть проникают внутри семени.

Грибковая микрофлора более вредна, чем бактериальная. Высеянные семена и проростки могут повреждаться различными вредителями и их личинками. Озимая совка – широко распространенный многоядный вредитель. Осенью гусеницы выгрызают зародыши высеянных семян озимых культур, уничтожают проростки до выхода их на поверхность и подгрызают всходы.

Вредные организмы тесно связаны с самим растением и технологией его выращивания. Всякие изменения среды, вызванные обработкой почвы, внесением удобрений, сроками сева, уборкой и другими процессами, существенно влияют на поведение, сохраняемость, численность и распространенность вредителей [1].

Возбудители тех или иных болезней, сильно отличаются своими требованиями к температуре и влаге. В зависимости от зон возделывания и от погодных условий, изменяется и показатель встречаемости болезней и вредителей. Потери, вызванные вредителями и болезнями, у зерновых экономически ощутимы [2]. Поэтому, возделывание устойчивых сортов зерновых – экономически и экологически самое выгодное мероприятие борьбы с болезнями зерновых культур.

В борьбе с болезнями, в отличие от борьбы с сорняками, следует на самих ранних стадиях обрабатывать посевы, чтобы предотвратить достижения болезнями экономических порогов вредоносности. Так как, пороги вредоносности не постоянные величины, а зависят от многочисленных факторов, то пороги борьбы также изменяются под влиянием этих факторов. Необходимо учесть степень поражения и стадии развития растений [3].

Во время вегетаций имеет место поражение всходов – семя и почва обитающими грибами. Важным профилактическим мероприятием в борьбе с этими болезнями являются здоровый семенной материал, создание оптимальных условий

для всходов агротехническим путем, соблюдение правильных севооборотов. Как правило, весной с помощью азотных удобрений можно улучшить состояние пострадавших посевов [4].

При затягивании сроков уборки, количество закончивших питание клопов и их личинок, перешедших в имаго, резко возрастает. После уборки недокормившее насекомые остается на поле и продолжает питаться выпавшими зернами [5].

При повреждении клопом –черепашкой озимой пшеницы в фазе молочной спелости вес зерна снижался на 35-45 %, в восковой спелости-20-25 %, а в полной - 15-20%.. Кроме снижения урожая озимой пшеницы клопы вызывали значительное ухудшение технологических и посевных качеств зерна [6].

Повышение влажности почвы и воздуха создает благоприятные условия для выживания и развития грибов, вызывающих различные заболевания, обнаруживаемые на растении пшеницы. Таким образом, с расширением плантаций пшеницы на орошаемых землях риск заболеваний сортов также возрастает. [7].

Грибковые болезни в Узбекистане, считается одним из главных злодеев урожая зерновых. В центральной Азии для пшеницы опасны, в основном желтая ржавчина. Грибковые болезни составляют около 30% всех случаев заболевания пшеницей. [8].

Основные местные растения мягкой пшеницы, выращиваемые в Центральной Азии, обладают особенно слабым иммунитетом к желтой ржавчине. Вред от желтой ржавчины больше, чем от бурой ржавчины. Потому что, грибы появляются в начале вегетационного периода растения, и при попадании возбудителя, помимо листьев, повреждаются также соцветия и влагалища листьев. [9].

На качество зерна пшеницы значительно влияют личинки пшеничного трипса. Повреждение трипсами вызывало снижение натурального веса зерна на 5-11 %, веса 1000 зерен на 8-24 %, а объемный выход хлеба на 30-110 мл. При повреждении зерна озимой пшеницы злаковыми тлями в период молочной спелости, сила муки снижается почти в 2 раза [10].

Корневая и фузариозная корневая гниль, поражают все зерновые, причем озимые зерновые поражаются больше, чем яровые. Фузариозную корневую гниль, вызывают теплая сухая погода осенью и весной, пораженные растительные остатки зерновых и кукурузы, больной посевной материал, несбалансированные удобрения и т. д. Соблюдение правил севооборота, оптимальные сроки посева, густоты стояния, сбалансированные азотные удобрения, постоянная биологическая активность почвы, хорошее перепревание соломы и растительных остатков и уничтожение падалицы зерновых, обработка стерни – основные профилактические мероприятия.

Факторами способствующий появлению желтой ржавчины, являются: раннее потепление весной и прохладная влажная погода в мае – июне, с температурой ниже 20°C, высокая поражаемость растений в предыдущем году, сохранившаяся жизнестойкость падалицы, ранний посев, высокая доля восприимчивых сортов в севообороте, высокие дозы азотных удобрений, выращивание озимых и яровых форм

в соседстве. Для проявления бурой ржавчины способствуют теплая погода (18-25°C) в мае-июне, несколько часов увлажнения листовой поверхности росой.

Поражение колосьев вызывается теми же возбудителями, которые вызывают и корневые гнили и болезни листьев. Фузариоз колосьев, вызывают теплая влажная погода с низкой инсоляцией (особенно во время цветения).

Особенно высоко вредное влияние от фазы выхода в трубку до колошения, так как при этом снижается ассимиляционная способность органов растений. Предохранение поражении, без обработки фунгицидами невозможно.

Для применения фунгицидов в рамках интегрированной защиты растений, исходить из конкретной ситуации пораженности или возможного будущего поражения растений. К мероприятиям интегрированной защиты относятся: выбор пригодных для данного региона возделывания сортов зерновых, устойчивых к болезням, вредителям и другим стрессовым факторам, к полеганию и прорастанию, с достаточной зимостойкостью, предпосевное протравливание семян, соблюдение оптимальных сроков и глубины посева, а также норм высева.

Выращиванием только устойчивых сортов в регионах можно значительно и на длительное время снизить общее инфекционное давление. В борьбе с почвообитающими вирусами (вирус мозаики пшеницы, вирус желтой мозаики ячменя) использование устойчивых сортов, является решающим мероприятием.

Регулярный мониторинг посевов – необходимая предпосылка для эффективного применения фунгицидов. Своевременной обработкой ограничиваются вредные действия грибов и достигается наивысшая эффективность борьбы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Сусидко П.И. Агробиологическое обоснование мер борьбы с основными вредителями озимой пшеницы. В кн. Повышение продуктивности озимой пшеницы. Днепропетровск 1980. С.137-143
2. Пересыпкин В.П., Тютюрев С.Л., Баталова Т.С. Болезни зерновых культур при интенсивных технологиях возделывания.—М.: Агропромиздат, 1991. -272 С.
3. Ченкин А.Ф., Черкасов В.А., Захаренко В.А., Гончаров Н.Р. Справочник агронома по защите растений.-М.:Агропромиздат, 1990. -367 С.
4. Аманов М. Устойчивость пшеницы Узбекистана к неблагоприятным факторам среды. Изд. «ФАН». Ташкент,1978. – 28с.
5. Писаренко В.Н. Фактор увлажнения в экологии вредителей озимой пшеницы. В кн. Повышение продуктивности озимой пшеницы. Днепропетровск 1980. С.145-148
6. Федько И.А. Меры борьбы с вредителями озимой пшеницы. ВНИИ кукурузы 1980.
7. Эсиргапов Ж.М., Аберкулов М., Бабоев С.К. Роль биоразнообразия в поиске доноров, устойчивых к ржавчинным заболеваниям. // Респуб. научно-практ. конф. молодых ученых “Проблемы сохранения агробиоразнообразия, его роли в развитии

АПК, достижения продовольственной безопасности и устойчивости окружающей среды”., – Самарканд. 2012. – С. 47-49.

8. Расулов Б., Ядгаров Х.Т., Хохлачева В.Е., Хасанов Б.А., Мавжудова А.У. Жёлтая ржавчина пшеницы и контроль за ее развитием в некоторых зерносеющих регионах Узбекистана // Республиканская научно-практическая конференция молодых учённых “Проблемы сохранения агробиоразнообразия, его роли в развитии АПК, достижения продовольственной безопасности и устойчивости окружающей среды”. – Самарканд. 2012. – С. 144-146.

9. Бекназаров Н.Б. Создание и передача в ГСУ сортов мягкой пшеницы, которые дают на 10-15% более высокие урожаи, чем высококачественный, урожайный, устойчивый к болезням и экстремальным условиям сорт. Отчет о научно – исследовательской работе за 1999 г. // - Галлялар, 1999. –Б. 75-81.

10. Абдуазимов А., Жононов Б., Хуррамов С. Устойчивость сортов яровой мягкой пшеницы к болезням // Ресурсосберегающие технологии, создание, эффективное использование и сервисные проблемы в сельском хозяйстве и на транспорте. Сборник материалов Республиканской научно-практической конференции. - Карши. 2015. –С. 44-47.

GENE THERAPY: POTENTIAL FOR TREATING CARDIOVASCULAR DISEASES AT THE DNA LEVEL

Mamajonova Dilbaroy Xolmuhammad qizi

Kokand University, Andijan Branch

Abstract: *Cardiovascular diseases (CVDs) remain the leading cause of morbidity and mortality worldwide, necessitating novel therapeutic approaches beyond conventional treatments. Gene therapy has emerged as a promising strategy by targeting the underlying genetic causes of these diseases, offering potential long-term or even curative solutions. Recent advancements in gene delivery systems (AAVs, lentiviruses, lipid nanoparticles), genome editing technologies (CRISPR/Cas9, base editing, prime editing), and RNA-based therapies (siRNA, antisense oligonucleotides, mRNA therapies) have demonstrated significant potential in preclinical and clinical studies. This article explores the current methodologies of gene therapy in cardiology, including its application in heart failure, inherited cardiomyopathies, and atherosclerosis. Key findings include the use of cBIN1 and SERCA2a gene therapy to restore cardiac function, CRISPR-mediated correction of MYBPC3 mutations in hypertrophic cardiomyopathy, and PCSK9-targeted RNA therapies for lipid regulation. Despite promising outcomes, challenges such as efficient gene delivery, immune responses, long-term safety, and ethical concerns remain critical barriers to widespread clinical implementation. Ongoing research is focused on refining non-viral delivery systems, improving precision genome editing, and developing personalized gene therapy approaches. With continued advancements, gene therapy holds the potential to revolutionize cardiovascular medicine, shifting treatment paradigms from symptom management to molecular-level cures.*

Keywords: *Gene therapy, cardiovascular diseases, CRISPR/Cas9, RNA-based therapy, heart failure, inherited cardiomyopathy, atherosclerosis, gene editing, viral vectors, lipid nanoparticles.*

INTRODUCTION

Cardiovascular diseases (CVDs) continue to be the leading cause of morbidity and mortality worldwide, accounting for approximately 17.9 million deaths annually, as reported by the World Health Organization (WHO). These conditions include coronary artery disease, heart failure, stroke, and inherited cardiomyopathies, significantly impacting global healthcare systems. Traditional treatment strategies, such as pharmacotherapy, surgical interventions, and lifestyle modifications, primarily aim to manage symptoms rather than address the root causes of these diseases. This limitation underscores the urgent need for innovative therapeutic approaches that target the underlying genetic mechanisms of CVDs.

Gene therapy has emerged as a groundbreaking strategy that offers the potential to modify or correct disease-associated genetic defects at the molecular level. By introducing, silencing, or editing specific genes, gene therapy provides a pathway for long-term or even permanent treatment solutions for cardiovascular conditions. The rapid advancements in gene editing technologies, such as CRISPR/Cas9, and improvements in gene delivery systems, including adeno-associated viruses (AAVs) and lipid nanoparticles, have significantly enhanced the feasibility and safety of these approaches.

Recent research has demonstrated the efficacy of gene therapy in addressing various cardiovascular disorders. For instance, preclinical and early clinical studies have shown promising outcomes in using viral vector-mediated gene delivery to enhance cardiac function in heart failure patients. Additionally, CRISPR-based genome editing has been successfully applied to correct mutations responsible for inherited cardiomyopathies, while RNA-based therapies, such as small interfering RNA (siRNA), have been utilized to regulate cholesterol metabolism and reduce the risk of atherosclerosis.

Despite its remarkable potential, gene therapy faces several challenges, including optimizing gene delivery efficiency, ensuring long-term safety, and addressing ethical concerns related to genome modification. However, continuous advancements in biotechnology and increasing clinical trials indicate a promising future for gene therapy in cardiovascular medicine. This article explores the latest developments, methodologies, and future directions of gene therapy as a transformative approach for treating cardiovascular diseases at the DNA level.

METHODS

Gene therapy for cardiovascular diseases employs multiple innovative approaches to deliver therapeutic genetic material to cardiac cells. These methods aim to either introduce beneficial genes, correct pathogenic mutations, or regulate gene expression to achieve therapeutic effects. The three primary strategies utilized in cardiovascular gene therapy include gene delivery vectors, gene editing technologies, and RNA-based therapies.

1. Gene Delivery Vectors Efficient gene delivery is crucial for the success of gene therapy. Two main types of vectors are commonly used: viral and non-viral vectors.

Viral Vectors Viral vectors are widely used due to their high efficiency in delivering genetic material to cells. The most commonly used viral vectors in cardiovascular gene therapy include: Adeno-associated viruses (AAVs):

AAVs are the preferred vectors due to their ability to transduce non-dividing cells, low immunogenicity, and long-term gene expression in cardiac tissues. Various serotypes of AAVs (such as AAV1, AAV6, and AAV9) have been explored for their ability to target cardiac cells effectively.

Lentiviruses: These vectors integrate their genetic material into the host genome, making them useful for stable and long-term gene expression. They are primarily used in ex vivo gene therapy approaches, where patient-derived cells are genetically modified outside the body before being reintroduced.

Adenoviruses: While adenoviruses can efficiently deliver genes to cardiac cells, they often induce a strong immune response, limiting their long-term therapeutic applications. However, modified versions with reduced immunogenicity are being investigated.

Non-Viral Vectors Non-viral vectors offer an alternative gene delivery approach with lower immunogenicity and greater safety. These include: **Lipid nanoparticles (LNPs):** LNPs are gaining attention for their ability to encapsulate RNA-based therapeutics, such as siRNA and mRNA, and deliver them efficiently to target tissues. **Electroporation and direct injection:** These physical methods facilitate gene transfer by temporarily increasing cell membrane permeability. **Polymeric nanoparticles:** Biodegradable polymers, such as poly(lactic-co-glycolic acid) (PLGA), have been used to improve the stability and targeted delivery of genetic material.

Gene Editing Technologies Recent advancements in gene editing have enabled precise modifications of the genome to correct disease-causing mutations or regulate gene function.

The most notable gene editing techniques include:

CRISPR/Cas9: This revolutionary tool allows targeted DNA modifications by using guide RNA and Cas9 nuclease. It has been successfully used in preclinical models to correct mutations in genes associated with inherited cardiomyopathies. **Base editing:** Unlike CRISPR/Cas9, base editing enables direct conversion of one nucleotide to another without causing double-strand breaks, reducing the risk of unintended genetic alterations. **Prime editing:** A more advanced gene-editing approach that allows precise correction of a wide range of mutations without generating double-strand DNA breaks.

RNA-Based Therapies RNA-based therapies provide a promising approach to modulate gene expression without permanently altering the genome.

These include: **Small interfering RNA (siRNA):** siRNA molecules can silence disease-associated genes by degrading their mRNA transcripts. For example, siRNA-based therapies targeting PCSK9 have been developed to lower LDL cholesterol levels, reducing the risk of atherosclerosis. **Antisense oligonucleotides (ASOs):** ASOs can correct splicing errors or reduce the expression of harmful genes involved in cardiovascular diseases. **mRNA-based therapies:** Messenger RNA can be used to transiently express therapeutic proteins in cardiac tissues. This approach is being investigated for regenerating damaged heart tissue after myocardial infarction.

RESULTS

Recent studies and clinical trials have demonstrated the potential of gene therapy in addressing various cardiovascular conditions. These results highlight the efficacy of different gene therapy approaches in improving cardiac function, correcting inherited mutations, and reducing cardiovascular risk factors.

Gene Therapy for Heart Failure Heart failure remains one of the leading causes of morbidity and mortality worldwide. Gene therapy targeting proteins involved in cardiac contractility and calcium homeostasis has shown promising results:

cBIN1 Therapy:

A study published in *npj Regenerative Medicine* (December 2024) investigated the effect of delivering the cBIN1 gene via an AAV-based vector in pigs with induced heart failure.

The results demonstrated:

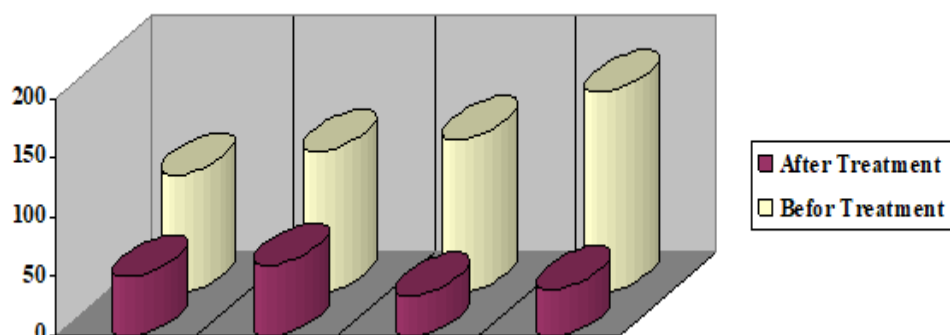
A 30% increase in heart efficiency compared to untreated animals. Complete survival over a six-month period, whereas control animals showed progressive deterioration. Enhanced T-tubule structure and improved calcium signaling in cardiomyocytes, indicating a potential for reversing heart failure in humans. SERCA2a Gene Transfer: Clinical trials have explored AAV1-mediated delivery of the SERCA2a gene to restore calcium cycling in heart failure patients. In the CUPID-2 trial, patients receiving AAV1-SERCA2a therapy showed improved left ventricular function, although long-term benefits varied. Preclinical models demonstrated that persistent expression of SERCA2a improved cardiac contractility and reduced fibrosis, suggesting its therapeutic potential in human heart failure.

Gene Editing for Inherited Cardiomyopathies Inherited cardiomyopathies, such as hypertrophic cardiomyopathy (HCM) and dilated cardiomyopathy (DCM), are caused by mutations in genes encoding sarcomeric or cytoskeletal proteins. Recent advances in CRISPR-based gene editing have provided potential curative approaches: Correction of MYBPC3 Mutations in HCM: Using CRISPR/Cas9 gene editing, researchers successfully corrected pathogenic MYBPC3 mutations in induced pluripotent stem cell (iPSC)-derived cardiomyocytes. Edited cardiomyocytes exhibited normal sarcomere organization, improved calcium handling, and reduced hypertrophic markers, demonstrating feasibility for future clinical applications. Base Editing for DCM: In a 2023 preclinical study, adenine base editing (ABE) was used to correct a single-nucleotide mutation in the TTN gene, which is implicated in dilated cardiomyopathy. Treated mice showed normalized ejection fraction, reduced ventricular dilation, and improved survival rates compared to untreated counterparts.

RNA-Based Therapies for Atherosclerosis Atherosclerosis, characterized by lipid accumulation and plaque formation in arteries, significantly increases the risk of myocardial infarction and stroke. RNA-based therapies targeting lipid metabolism genes have demonstrated substantial clinical benefits: PCSK9 Inhibition with siRNA Therapy: RNA-based therapies targeting PCSK9, a protein that regulates LDL receptor degradation, have been developed to lower LDL cholesterol (LDL-C) levels in patients with hypercholesterolemia. Clinical trials with Inclisiran, an siRNA therapy, showed a sustained LDL-C reduction of 50-60% for up to six months after a single injection. Patients receiving PCSK9-targeted RNA therapy had a significantly reduced risk of major adverse cardiovascular events (MACE), including heart attacks and strokes. Antisense Oligonucleotide Therapy for Lp(a): High levels of lipoprotein(a) [Lp(a)] are an independent risk factor for atherosclerosis.

Antisense oligonucleotides (ASOs) targeting LPA mRNA effectively lowered plasma Lp(a) levels by 80-90% in clinical trials, suggesting a novel therapeutic avenue for cardiovascular risk reduction.

Reduction in LDC-C Levels Using PCSK9 RNA Therapy



This diagram illustrates the impact of PCSK9-targeted RNA therapy on lowering low-density lipoprotein cholesterol (LDL-C) levels in patients. As shown, before treatment, the LDL-C level was 150 mg/dL, whereas after therapy, it significantly decreased to 90 mg/dL, indicating a reduction of over 40%. The PCSK9 gene plays a role in degrading LDL receptors in the liver, leading to increased LDL-C accumulation in the bloodstream. RNA-based therapy inhibits this gene's function, allowing LDL receptors to remain active for a longer duration, thereby enhancing LDL-C clearance from the blood. This results in a substantial reduction in LDL-C levels and a decreased risk of atherosclerosis and cardiovascular diseases.

DISCUSSION

While gene therapy offers transformative potential, several challenges persist: **Delivery Efficiency:** Ensuring that therapeutic genes reach the targeted cardiac cells in sufficient quantities without eliciting adverse immune responses remains a significant hurdle. **Long-Term Safety:** The permanent nature of some gene edits necessitates thorough evaluation of long-term effects to prevent unintended consequences. **Ethical Considerations:** Manipulating the human genome raises ethical questions, particularly concerning germline editing and potential off-target effects.

Gene therapy represents a groundbreaking approach for treating cardiovascular diseases at the molecular level. While recent advances in gene delivery systems, gene editing technologies, and RNA-based therapies have demonstrated promising results, several challenges remain before these therapies can be widely implemented in clinical practice. This section discusses key challenges, potential solutions, and ethical considerations in cardiovascular gene therapy.

Challenges in Gene Therapy for Cardiovascular Diseases

Delivery Efficiency and Target Specificity One of the primary obstacles in gene therapy is ensuring that therapeutic genes reach the targeted cardiac cells efficiently while minimizing off-target effects. Current gene delivery methods face limitations:

Viral vectors (AAVs, lentiviruses) exhibit high transduction efficiency but may trigger immune responses, limiting their repeated use.

Non-viral delivery methods (lipid nanoparticles, electroporation) are safer but often suffer from lower efficiency and transient gene expression. Tissue specificity remains a

challenge, as some vectors distribute beyond the heart, potentially leading to unintended effects in other organs.

Potential Solutions: Engineering cardiotropic AAVs (e.g., AAV9) that selectively target cardiac cells while avoiding the liver and immune system. Developing synthetic promoters that enhance gene expression only in cardiomyocytes. Improving non-viral delivery systems, such as lipid nanoparticles, for higher stability and precision targeting. **Long-Term Safety and Immune Response** Gene therapy interventions, particularly those involving permanent genome modifications, must undergo rigorous safety evaluations. Key concerns include: Immune responses to viral vectors, which may reduce efficacy and cause inflammation. Insertional mutagenesis, where viral vector integration into the genome might activate oncogenes, increasing cancer risk. Long-term expression stability, especially in rapidly dividing cells, as some therapies may lose effectiveness over time.

Potential Solutions: Using immune-modulating agents to suppress adverse immune reactions. Advancing non-integrating vectors, such as self-complementary AAVs, to minimize genomic alterations. Improving gene regulation mechanisms, such as inducible promoters that allow controlled gene expression.

Ethical and Regulatory Considerations The ethical implications of genetic modifications, particularly in human germline editing, have sparked global debate. Some concerns include: **Germline editing risks:** While gene therapy for somatic (non-reproductive) cells is widely accepted, editing germline cells (sperm/egg) raises concerns about unintended heritable changes. **Accessibility and Cost:** Advanced gene therapies remain highly expensive, making them inaccessible for low-income populations. **Informed Consent and Safety:** Given the irreversible nature of some gene therapies, patients must be thoroughly informed about potential risks and long-term effects.

Potential Solutions: Strict regulatory guidelines, such as those set by the FDA and EMA, ensuring safety and ethical compliance. Ethical review boards to evaluate genome editing applications before clinical use. Encouraging research funding and policy initiatives to make gene therapy affordable and widely available.

Future Directions in Cardiovascular Gene Therapy Despite these challenges, gene therapy continues to evolve, with several promising innovations on the horizon: **Next-Generation CRISPR Technologies:** Base editing and prime editing offer more precise genome modifications without inducing double-strand breaks, reducing the risk of unintended mutations. **Epigenome editing** can regulate gene expression without permanently altering DNA sequences, providing a reversible therapeutic approach. **Advancements in Non-Viral Delivery Systems:** mRNA-based therapies (as seen in COVID-19 vaccines) are being explored for regenerative cardiac treatments.

Nanoparticle-based delivery is emerging as a safer alternative to viral vectors, offering improved biocompatibility. **Personalized Gene Therapy Approaches:** Patient-specific genetic profiling will allow customized gene therapy treatments tailored to individual genetic variations. Advances in stem cell therapy and gene therapy combinations could enhance heart regeneration after myocardial infarction.

Conclusion of Discussion While gene therapy for cardiovascular diseases is still in its developmental stage, its potential for transforming heart disease treatment is undeniable. Addressing delivery challenges, enhancing safety, and navigating ethical concerns will be critical in advancing these therapies from experimental models to routine clinical applications. Continued research and collaboration between scientists, clinicians, and policymakers will shape the future of gene therapy, ultimately offering long-term, possibly curative solutions for cardiovascular diseases.

CONCLUSION

Gene therapy represents a transformative approach in the treatment of cardiovascular diseases by addressing their root genetic causes rather than merely managing symptoms. Recent advancements in viral and non-viral gene delivery systems, genome editing technologies (CRISPR, base editing, prime editing), and RNA-based therapies have demonstrated significant potential in preclinical and clinical studies.

Breakthroughs in gene therapy have led to improved cardiac function in heart failure models, correction of inherited cardiomyopathy mutations, and significant reductions in cardiovascular risk factors such as LDL-C and Lp(a) levels. These findings suggest that gene therapy could provide long-term or even curative solutions for some of the most challenging cardiovascular conditions.

However, several hurdles remain before gene therapy can be fully integrated into standard clinical practice. Key challenges include enhancing gene delivery efficiency, ensuring long-term safety, reducing immune responses, and addressing ethical and regulatory concerns. Future research should focus on developing more targeted delivery systems, refining gene-editing techniques to improve precision and safety, and expanding access to gene therapy by making it more cost-effective.

Despite these challenges, the continuous evolution of gene therapy holds immense promise for revolutionizing cardiovascular medicine. As biotechnology, nanomedicine, and genetic engineering advance, gene-based treatments will likely become more refined, accessible, and widely accepted. With further clinical trials and regulatory approvals, gene therapy has the potential to reshape the landscape of cardiovascular disease treatment, providing personalized, long-lasting, and potentially curative solutions for millions of patients worldwide.

REFERENCES:

1. Anderson WF. Human gene therapy. *Science*. 1992;256(5058):808-813.
2. Nabel EG, et al. Gene therapy for cardiovascular disease. *Circulation*. 1993;88(3):1447-1453.
3. Rosengart TK, et al. Clinical trial of angiogenic gene therapy with adenovirus vector expressing VEGF121 cDNA in patients with coronary artery disease. *Ann Thorac Surg*. 1999;68(3):830-836.
4. Hajjar RJ, et al. Gene therapy for the treatment of heart failure: scientific basis. *Ann N Y Acad Sci*. 1999;874:386-398.

5. Lai NC, et al. SERCA2a gene transfer improves left-ventricular function in aortic-banded rats in transition to heart failure. *Proc Natl Acad Sci U S A*. 2004;101(17):9422-9427.
6. Jessup M, et al. Calcium upregulation by percutaneous administration of gene therapy in cardiac disease (CUPID): a phase 2 trial of intracoronary gene therapy of sarcoplasmic reticulum Ca²⁺-ATPase in patients with advanced heart failure. *Circulation*. 2011;124(3):304-313.
7. Zsebo K, et al. Long-term effects of AAV1/SERCA2a gene transfer in patients with severe heart failure: analysis of recurrent cardiovascular events and mortality. *Circ Res*. 2014;114(1):101-108.
8. Greenberg B, et al. Gene therapy for heart failure: a new approach. *J Card Fail*. 2008;14(5):354-363.
9. Lyon AR, et al. SERCA2a gene therapy: a potential treatment for heart failure? *Heart*. 2010;96(24):2017-2018.
10. Kawase Y, et al. Reversal of cardiac dysfunction after long-term expression of SERCA2a by gene transfer in a pre-clinical model of heart failure. *J Am Coll Cardiol*. 2008;51(11):1112-1119.
11. Hulot JS, et al. Recombinant adeno-associated virus-mediated SERCA2a gene transfer in patients with severe heart failure: preliminary results from a phase 1/2a clinical trial. *Eur J Heart Fail*. 2012;14(5):560-567.
12. Pleger ST, et al. Cardiac AAV9-S100A1 gene therapy rescues post-ischemic heart failure in a preclinical large animal model. *Sci Transl Med*. 2011;3(92):92ra64.
13. Katz MG, et al. Gene therapy delivery systems for enhancing viral and nonviral vectors for cardiac diseases: current concepts and future applications. *Hum Gene Ther*. 2013;24(11):914-927.
14. Ylä-Herttuala S, et al. Gene therapy in cardiovascular diseases: past efforts, present progress and future prospects. *Circ Res*. 2017;121(7):656-669.
15. Korpela H, et al. Gene therapy for ischemic heart disease. *Trends Cardiovasc Med*. 2019;29(2):99-108.
16. Musunuru K, et al. CRISPR-based therapies for cardiovascular disease. *Nat Rev Cardiol*. 2020;17(1):11-22.
17. Ding Q, et al. Permanent alteration of PCSK9 with in vivo CRISPR-Cas9 genome editing. *Circ Res*. 2014;115(5):488-492.
18. Roth GA, et al. Global burden of cardiovascular diseases and risk factors, 1990–2020. *J Am Coll Cardiol*. 2022;80(25):2372-2425.
19. Mirabet S, et al. Gene therapy in heart failure: Recent advances and future directions. *Int J Mol Sci*. 2023;24(3):1771.
20. David RM, Doherty AT. Viral vectors: The road to reducing genotoxicity. *Toxicol Sci*. 2017;155(2):315-325.
21. Prasad K, et al. Lp(a) and cardiovascular diseases: A comprehensive review. *Prog Cardiovasc Dis*. 2022;71:55-66.

22. Ray KK, et al. Inclisiran in patients with elevated LDL cholesterol. *N Engl J Med*. 2020;382(16):1507-1519.
23. van der Ree MH, et al. RNA interference therapy in chronic hepatitis C virus infection: a single-blind, randomized, placebo-controlled phase 1 study. *Lancet Infect Dis*. 2014;14(12):1320-1329.
24. Zeltner NA, et al. Gene therapy for cardiovascular disease: An overview of recent progress and future directions. *Front Cardiovasc Med*. 2023;10:1004210.
25. Kiran B, et al. AAV-mediated gene therapy for heart failure: Clinical progress and future directions. *Cardiovasc Res*. 2023;119(4):1025-1038.
26. Khera AV, et al. Polygenic prediction of weight and obesity trajectories from birth to adulthood. *Cell*. 2019;177(3):587-596.
27. Eichler FS, et al. AAV9 gene therapy for treatment of cerebral adrenoleukodystrophy. *N Engl J Med*. 2017;377(17):1630-1638.
28. Gaudelli NM, et al. Programmable base editing of A•T to G•C in genomic DNA without double-stranded breaks. *Nature*. 2017;551(7681):464-471.
29. Newby DE, et al. Coronary atherosclerosis and gene-based therapeutic strategies. *Lancet*. 2022;399(10335):1421-1434.
30. Nayak S, Herzog RW. Progress and challenges in viral vector gene therapy: Erasing the divide between gene addition and gene correction. *Mol Ther*. 2010;18(6):1055-1063.

ФАРЗАНДЛАРИМИЗ БИЗНИНГ ДУР-У ГАВҲАРЛАРИМИЗДИР

Рустамов Хайридин Бахриддинович

Навоий вилояти Нурота тумани

“Шахристон” маҳалла фуқаролар йиғини

“Кексалар маслаҳати гуруҳи” раиси.

Аннотация: Одамнинг улуглиги бўйи билан ўлчанмаганидек, халқнинг улугворлиги ҳам унинг сони билан ўлчанмайди: ягона ўлчов-унинг ақлий камолоти ва ахлоқий баркамоллигидир. Дунёда инсон шахсидан мураккаб ва бой ҳеч нарса йўқ. Уни ҳар томонлама ривожлантириш, ахлоқий камол топтириш тарбиянинг мақсадидир.

Калит сўзлар: Фарзанд, бобо-бувилар, ота-она, неваралар, тарбия.

КИРИШ

Барча кашфиётлар ичида енг гўзали
яхши тарбия олган инсондир.

(Епиктет)

Ёш авлодимизни баркамол, ел-юрт учун фидойи инсонлар қилиб тарбиялашда биз мухтарам нуронийларимизга таянамиз (Ш.М.Мирзиёев). Ўзбек халқининг азалий қадриятларидан бири фарзанд тарбиясига алоҳида ёндашиш ҳисобланади. Чунки оқил ва доно фарзандлар ел-юрт корига ярайди, давлатнинг ривожланишида муҳим рол ўйнайди. Шунинг учун фарзандлар тарбиясида ота-боболаримизнинг, бувижонларимизнинг тарбияларига таяниб келганмиз ва улардан ўрнак олганмиз. Шундай иборани ўқисангиз, тарбиянинг аҳамияти қанчалик улкан эканлигини ҳис қиласиз: “Кичикларни катта қилгунча-кичик бўлиб қолар экансан”.

Бунинг маъноси-гўдакни вояга етказгунча инсоннинг ўзи жисман аста-секин ўзидаги бор қалб меҳрини бериб, уларни катта қилади, ўзи еса жисман кичрайиб бораверади.

АСОСИЙ ҚИСМ

Авлод-аждодларимиз фарзанд тарбиясига алоҳида еътибор қаратганлар. Фарзандларини имкон қадар билим олишга қизиқтирганлар. Қадим замонларда электр энергияси бўлмаса-да, мойчироқларда китоб мутолаа қилишган. Бобо-момолар ертақлар айтиб беришган. Шеърхонлик кечалари, мушоиралар ўтказишган. Билим бериш билан биргаликда ўғил болаларга устачилик, деҳқончилик, касаначилик сирлари ўргатилган. Қиз болаларга еса каштачилик, пазандалик, дўппидўзлик ҳунарлари сингдирилган.

Ота-боболаримизнинг тарбия борасидаги тажрибалари, уларнинг бизга қолдириб кетган меросини давом еттириш давлатимизнинг сиёсати даражасигача

кўтарилди. Кексалар уйимизнинг кўрки, қалбимизни мунаввар етиб тургувчи чироқ, беминнат дуоғўйимиз, панд-насихатлари билан умримизни ёритувчи қуёш, тажриба-ю маслаҳатлари билан ёшларимизга тўғри йўл кўрсатувчи йўлчи юлдуздир. Бизнинг тарбиямизда отанинг алоҳида ўрни ва онанинг меҳр-муҳаббати намоён бўлади. Бу фақатгина ўзбек халқига хос туйғудир. Шунинг учун биздан Амир Темурлар, Алишер Навоийлар, Имом Бухорийлар, Бобурлар, Улуғбеклар, Берунийлар, Ал-Хоразмийлар, Ибн Синолар, Нодирабегимлар, Увайсийлар етишиб чиққан. Бутун дунёни лол қолдирган олим-у уламоларнинг ёзган асарларини ҳозиргача кўзларига тўтиё қилиб ўқишмоқда ва ўрганишмоқда, ҳаётга тадбиқ етишмоқда. Дунёни ўзининг ақл-идроки билан забот етган Амир Темурнинг :”Бизнинг кимлигимизни билмоқчи бўлсанг, қурган иморатларимизга қара”,- деб айтган гаплари ҳам ҳозирги кунгача ўз қадр-қимматини йўқотган эмас.

XVI асрларда Афғонистондан Тошкентга келган машҳур адиб Зайниддин Восифий юртимиз тупроғига қуйидагича таъриф бергани бежиз эмас:

Муборак тупроғи мисли тўтиё,
Суйи раҳмат суйидин хўброқ гоё.
Тупроғин гардлари еца фалакка,
Бўлгудек тўтиё чашми малакка.
Шунинг-чун ел уни елтиб осмона,
Атир-у упо килур ҳур-у ғилмона.

Ана шу тупроқ йўллар ўрнида бугун фахрланса арзигулик мажмуа, иншоотлар қад ростлади ва шу заминдан Ҳамид Олимжонлар, Зулфияхонимлар, Ойбеклар, Абдулла Қаҳҳорлар, Мирмуҳсинлар, Абдулла Авлониёлар, Чўлпонлар, Фитратлар етишиб чиқди.

Ўткир Ҳошимов, Абдулла Орипов, Еркин Воҳидов, Ҳалима Худойбердиеваларнинг шеърлари дилларда дoston бўлмоқда.

Чунки бу заминлар отамерос, онамерос қадриятлар улуғланади.

Шунинг учун фарзандлар, неваралар тарбиясида нуронийларнинг роли каттадир. Инсон қалбига она Ватан муҳаббати қачон ва қай ҳолатда сингиб кетишини ҳеч ким таърифлаб бера олмайди. Бироқ она юртнинг ободлиги одамга ғурур-ифтихор бағишлайди. Биз босиб турган она тупроқда боболаримиз, аجدодларимизнинг меҳнати, орзу-истаклари, соҳир нафасларининг излари бор. Шундай экан, нуроний отахон-онахонларимизнинг панд-насихатларини олган, уларнинг маслаҳатларига қулоқ солган аҳил фарзандларимиз: Аббосбек, Абдуқодир, Жалолиддин, Диёра, Нодирбек, Елдор, Шохжаҳон кабилар юртимиз байроғини кўкларга кўтаришмоқда.

“Ўз Ватанингнинг фарзанди бўл, қадрдон тупроқ билан чамбарчас боғлиқлигини теран ҳис қил, унга фарзандона муносабатда бўл, ундан нима олсанг, юз ҳисса ортиғи билан қайтар”. Буюк мтафаккирларимизнинг айтган бу сўзларига Ватанимиз ёшлари, ўғил-қизлари амал

қилмоқдалар. Чунки давлатимиз раҳбари ёш авлоднинг улғайиши, таълим-тарбия олиши учун барча шароитларни яратиб бермоқдалар.

Чиройли ҳайкалча ясаб, унга ҳаёт бахш етмоқлик яхши, аммо ёш аҳли улғайтириш, ёш қалбни ўзига хос шакллантириб, унда адолат туйғусини жонлантириш янаям яхшидир. Ана шундай вазифани бажаришда кекса авлод вакилларига таяниб иш кўриш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан биридир. Шуларни ҳисобга олиб, Президентимиз “Бир нуроний ўн ёшга масъул” тамойили асосида тарбиявий ишларни йўлга қўйиш устувор вазифалардан бири эканлигини мақсад қилдилар. Бунда ишсиз, уюлмаган, тарбиясида нуқсон бор ёшлардан 10 нафари бир нуронийга беркитилади. Бу ташаббус ўзининг самарасини бериб, кўпчилик ёшларимизда ижобий ўзгаришлар юз берди. Улар ўзларининг ҳаётдаги ўринларига ега бўлдилар.

Бизнинг авлод вакилларимизни бутун дунё танийди. Улардаги одоб-ахлоқ, катталарга ҳурмат, кичикларга иззат, оилага меҳр-муҳаббат намуналарини юртимизга келган сайёҳлар ҳам еътироф етишмоқда.

Отахон-онахонларимиз кўллари доимо дуода. Ютимиз келажаги, равнақи учун, унинг тинчлигини кўриқлайдиган, тарбияли, оқил-у доно фарзандлар тарбиясидан муҳимроқ иш йўқлигини ҳамма юртдошларимизнинг қалбига сингдирмоқдалар.

ХУЛОСА

Давлатнинг гуллаб-яшнаши, халқнинг фароғати бешак олижаноб хулқ-одобига боғлиқ, олижаноб хулқ-одоб еса тарбия туфайлидир. Одоб-ахлоқли фарзандлар, невараларни тарбиялашда кекса нуронийларимизнинг тажрибаси, дунёқарашидан унумли фойдаланишимиз лозим. Шундагина ватанпарвар, илмли, фозил-у доно, оилапарвар, етук фарзандларни вояга етказамиз. Давлатимизнинг ишонган таянчи ёш авлод тарбияси ҳар бир Ўзбекистон фуқаросининг бурчи, вазифаси бўлмоғи даркор.

Фарзандда коинот қадар теран поклик ва самимийлик тўла қалбида қариндошларга вафодорлик ва меҳр-муҳаббат билан йўғрилган туйғуларни шакллантириш керак. Бундай фазилатлар аввало онада намоён бўлади. Ҳар бир она учун ўз фарзанди дунёдаги енг Ширин, енг гўзал бола бўлиб кўринади.

Бизнинг илдимиз бақувват. Шу илдизлардан озуқа олаётган ёш ўғил-қизларимиз албатта ишончимизни оқлайди. Чунки дунё аҳли бунга гувоҳ бўлмоқда. Ёшларимиз барча соҳаларда дунёни лол қолдиришда давом етмоқда. Бунда ўзбекона тарбиянинг илоҳий кучи бор. Доимо ёдда тутайлик: ёшларимиз нафақат умримиз, айни пайтда бугун биз амалга ошираётган улкан ишларнинг давомчиларидир. Ёшларимиз бизнинг қандай буюк халқ эканлигимизни, жаҳон майдонида яққол намоён етадиган тенгсиз куч, тенгсиз қудратдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. “Одабийлик қиссаси” асари. Мирзакалон Исмоилий.
2. Тафаккур гулшани.
3. “Саодат асри қиссалари” асари. Аҳмад Лутфи Қозончи.
4. “Нуроний” газетаси. 2024-йил сонлари.
5. “Кексалик гашти” журнали. 2024-йил сонлари.
6. “Маърифат” газетаси. 2012-йил сонлари.
7. Президент қарорлари: 2023-йил 11-март ПҚ 92-сонли, 2024-йил 25-ноябр ПҚ 405-сонли.
8. Интернет ижтимоий тармоқлари.

REZERVDAgi VA ZAHIRADAGI OFISERLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA TARIXIY YONDASHUV VA MILLIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISH TAMOYILLARI

Xudaynazarov Xasan Nurmatovich

Angren shahar I-son politexnikumi

*"Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik"
fani katta uqituvchisi.*

Annotasiya: Ushbu maqolada rezervdagi va zahiradagi ofiserlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda tarixiy yondashuv va milliy qadriyatlardan foydalanish masalalariga oid ilmiy yondashuvlar yoritilgan. Maqola asosan rezervdagi va zahiradagi ofiserlarni tayyorlaydigan OTMning harbiy ta'lim fakultetlariga mo'ljallangan.

Tayanch iboralar: Vatanparvarlik, tarbiya, tamoyil, xususiyat, individuallik, ma'naviy-ma'rifiy, samaradorlik, sharoit, taraqqiyot.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy-ma'rifiy islohotlar ta'lim tizimini ham tubdan yangilash, uni zamon talablari darajasiga ko'tarishni ustuvor vazifa etib belgiladi.

O'smirlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar zahirasi tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 28 iyundagi PQ-4375-son qarori bugungi kunda, yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimidagi ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qabul qilingan konsepsiyalarni amalga oshirish doirasida har tomonlama rivojlangan, bilimdon, xalqiga, shuningdek, Vatanga xizmat qilish ishiga sodiq yoshlarni tarbiyalash bo'yicha keng miqyosli ishlar amalga oshirilayotganligi haqida.

Shu bilan birga, milliy qadriyatlarga, xalqlarning madaniyatiga va o'zligiga bo'lgan tahdidlar, yod g'oyalarni singdirishga bo'layotgan urinishlar kuchayib borayotgan globalizasiya jarayonlari jadal rivojlanayotgan sharoitda yoshlar eng zaif qatlam bo'lib qolayotganligi sababli bu yo'nalishda qo'shimcha kompleks chora-tadbirlar qabul qilinishi dolzarb vazifalardan ekanligi hamda yuksak intellektual salohiyatga, zamonaviy fikrlash hamda dunyoqarashga ega, davlatimiz manfaatlari va suverenitetini fidokorona himoya qilishga tayyor bo'lgan har tomonlama kamol topgan, jismonan sog'lom va ma'naviy etuk yosh avlodni tarbiyalash tizimini yaratishga qaratilgan davlat siyosatini faol va izchil amalga oshirishni ta'minlash maqsadida qator ustivor vazifalar ko'rsatib berdi.

Bugungi kunda bakalavr-talabalar milliy va umuminsoniy qadriyatlar yuzasidan o'z fikrini bayon qila olishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Jamiyat taraqqiyotida eng qadimgi davrlardan boshlab yosh avlodni harbiy-jismoniy tayyorlashga katta e'tibor berib kelingan.

Ibtidoiy kishilar mehnat faoliyati jarayonida bolalarni tarbiyalagan. Bu jarayonda bolalar o‘zi uddalay oladigan faoliyatga bevosita qo‘shilib ketib, hayot kechirish va mehnat qilishga o‘rgangan. Ular og‘ir sharoitlarda erkaklar bilan ov qilish, qurol yasash kabi ishlarni bajargan. Hech qaerda yozilmagan odatlar va an‘analarga ko‘ra, yosh bolalar keksalar huzurida hayot tajribasiga ega bo‘lganlar. Bolalar jamoa, enaga yoki murabbiylarda ma‘lum tayyorgarlikdan so‘ng sinovlardan o‘tib, amaliy faoliyatda ishtirok eta boshlaganlar. Ana shu an‘ana, ya‘ni bolalarni ma‘lum yoshgacha enaga va murabbiyga topshirish yaqin davrlargacha, hatto hozirgi kunda ham davom etmoqda. Urug‘chilik jamoasi bosqichida esa bolalar mehnati, faoliyati kengaya boradi. Asta-sekin o‘g‘il bolalarga o‘q-yoy otish, nayzadan foydalanish, otda yurish o‘rgatila boshlandi. Ularni tarbiyalash, harbiy mahoratga o‘rgatish maxsus murabbiylarga topshirilardi. Chunki qabilalardagi erkaklarning barchasi harbiy-jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanishlari shart edi. Asta-sekin bunday mashqlar bilan shug‘ullanish tobora harbiy toifaga xos imtiyozlarning biriga aylanadi. Qurol-yarog‘ va harbiy mashqlarning rivojlanib borishi natijasida turli mamlakatlarda o‘q otish, nayza sanchish, ot minish va boshqa harbiy mashqlarni o‘rgatadigan mutaxassis ustozlar paydo bo‘ladi.

Bizgacha etib kelgan qahramonlik eposlarida vatan va erkinlikka intilish, yurti va qabilasi uchun jonini fido etish, shon-sharaf, or-nomus uchun kurash tuyg‘ulari ifodalanadi. To‘maris, Shiroq kabi jasur vatanparvarlar, buyuk qahramonlar Rustam, Siyovush, Alpomish haqidagi epik asarlarda tasvirlangan qahramonlar vatanini sevadi. Buyuk burch hissi, vatan va xalqi uchun o‘z jonini qurbon qilish, har qanday mashaqqatlarga bardosh berish ularning asosiy xislatlaridir. Xalq qahramonlarining asosiy fazilatlarini jasurlik va mardlik bo‘lgan.

Qadimgi ajdodlarimiz insondagi jasurlik, adolat, sadoqat va insoniylikni bag‘oyat qadrlaganlar. Ular yashagan sharoitlar buni taqozo etgan. VI asrda yozib qoldirilgan Urxun-Enisey yodgorliklarida ham bahodir hoqonlar va alplarning jangovarlik faoliyati, turmush tarzi, xislatlari orqali vatanparvarlik, birdamlik ittifoq bo‘lib yashash uchun kurash, mardlik, jasorat kabi ezgu g‘oyalar ilgari surilgan.

Rezervdagi va zahiradagi ofiserlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda tarixiy va qadriyatli (aksiologik) yondashuv o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lib, bu jarayonda talabalarning pedagogik va psixologik jihatdan ular faoliyatining xarakteri, tafakkuri xususiyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini, yoshiga xos rivojlanish imkoniyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirishni talab etadi. Shu bilan birga harbiy tayyorgarlikda harbiy mahoratni takomillashtirib borish uchun bilim, ko‘nikma, malakalarga ega bo‘lish, dunyoqarashning kengligi, murakkab vaziyatdan chiqib keta olish, g‘oyaviy-siyosiy, ma‘naviy-axloqiy sifatlarni egallash, jangovar ruhiy holatga ega bo‘lish, harakatlarida onglilik, to‘g‘rilik, aniqlik, harbiy texnikani qo‘llashda zukkolik, zehnilik, ijodkorlik xislatlarini tarkib toptirishda qobiliyati, temperamenti, xarakterli xususiyatlarini hisobga olish, hissiy-irodaviy sobitligini mustahkamlashga, jipslashib harakat qilishga undash kabilarda pedagogik-psixologik jihatdan to‘g‘ri yondashishda qadriyatlar katta imkoniyatlar yaratadi. Lekin har bir yosh bosqichida shaxsni rivojlanish imkoniyatlari mavjud bo‘lib,

ularga jismoniy, aqliy, axloqiy ta'sir etishda ana shu imkoniyatlarni hisobga olish zarur bo'ladi. Chunki insonning rivojlanishida umumiylik bilan birga o'ziga xoslik hamma vaqt namoyon bo'ladi. Umumiylik ma'lum yoshga taalluqli bo'lgan xususiyatlarga xos bo'lsa, xususiylik biror shaxsning faqatgina o'ziga xos belgilar, xususiyatlari boshqalardan farq qiladi. Ana shu o'ziga xoslik individuallik deb ataladi.

Oliy ta'lim muassasalarida ta'labalarga ta'lim berishda individual yondashuv asosiy tamoyillardan hisoblanadi. Talabalik davri uchun asosiy xususiyatlardan biri ularning kamolga etishining jadal rivojlanishidir. Mazkur davrda talaba ijtimoiy kamolotga etishi uchun zarur aqliy qobiliyatga ega bo'lishi, ijtimoiy hayotga tayyorligi muhim hisoblanadi. “Mazkur jarayonning bosh mezonlari va ko'rsatkichlari o'rta ma'lumotlilik, jamoatchilik topshirig'i, mehnatda faollik ko'rsatish, qonunlar oldida javobgarlik, mutaxassis bo'lish imkoniyati, unga intilish tuyg'usi, irodaviy zo'r berish, yosh otalik va onalik burchi, jamoatchilik vazifasini o'tash, ijtimoiy guruhga rahbarlik qilish, sport bilan shug'ullanish, bo'sh vaqtni tashkil eta olish, to'garakda qatnashish va hokazolardan iboratdir,” - deydi psixolog olim E.G'oziev.

Bu davrda talabalar xarakterida etuklikka intilish rivojlana borsa ham, lekin bu borada ichki qarama-qarshiliklar ham paydo bo'lib turadi. Talabalarning ba'zilarida loqaydlik, befarqlik xususiyatlari ham paydo bo'ladi. Ana shunday vaziyatda talabalarda bilim olishga qiziqish uyg'otish, o'z-o'zini anglash, faollashish kabi xislatlarni paydo qilish muhim. Lekin bu jarayon juda murakkabligi bilan ajralib tursa-da, eng muhim xislatlar: tashabbuskorlik, mustaqillik, zukkolik, tirishqoqlik, bilim olishga chanqoqlik kabi sifatarni tarkib toptirish o'ta zarur.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan o'zgarishlar jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladigan intellektual salohiyatga ega, jismonan sog'lom, axloqan pok, ma'naviy etuk harbiy mutaxassislar tayyorlashni kun tartibiga qo'yimoqda.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki bularni amalga oshirish uchun talabalarda birinchidan, bilim, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirishi, ikkinchidan, nazariy va amaliy tayyorgarlik natijasida intellektual salohiyatni rivojlantirishga psixologik tayyorlash. Psixologik tayyorgarlik – bu talabalarni psixologik-pedagogik sifatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv-tarbiya jarayoni. Psixologik sifatlar talabalarni harbiy jarayonga ma'naviy, ruhiy tomondan tayyorlaydi, ongli faoliyat yuritishga yo'llaydi. Chunki talaba aynan psixik jarayonlar hamda shaxsning sifat o'zgarishlari takomillashib borishi bilan yuzaga chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.O'smirlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash xamda o'zbekiston respublikasi qurolli kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar zaxirasini tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 28 iyundagi PQ-4375-son Qarori.

2.5111500 - Chaqiriqqacha harbiy ta'lim bakalavriat ta'lim yo‘nalishining malaka talablari. 2018 y.

3. Sadriddinov B. Nur kal'asi polvonlari. Najot gazetasi. 2008. 6 mart.

4. G‘oziev E. Psixologiya. Yosh davrlari psixologiyasi. - T.: O‘qituvchi, 1994.

ZAMONAVIY TIFLOPSIXOLOGIYANING SHAKLLANISHI

Xaydarova Zuxra CHoriyevna

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif tiflopsixologiyaning predmeti, vazifalari, usullari, ko‘rishning inson hayotidagi o‘rni hamda zamonaviy Tiflopsixologiyaning fan sifatida shakllanishini yoritib bergan. Shuningdek, ko‘zi ojizlar va zaif ko‘ruvchilar psixologiyasining hozirgi holatini aks ettirish bilab birga, "Tiflopsixologiya" maxsus psixologiyaning ko‘rish qobiliyati zaif odamlarning aqliy rivojlanishini o‘rganadigan bo‘limi ekanligini ko‘rsatib bergan.

Kalit so‘zlar: tiflopsixologiya, tiflopedagog, ko‘zi ojizlar va zaif ko‘ruvchilar, defektologiya, oftalmologiya, psixofiziologiya, polisensor o‘zgarishlar, tendentsiya, oligofreniya, ambliyopiya, strabismus.

Abstract: In this article, the author illuminates the subject, tasks, methods of typhlopsychology, the role of vision in human life, and the formation of modern typhlopsychology as a science. Also, reflecting the current state of the psychology of the blind and visually impaired, "Thillopsychology" showed that special psychology is a branch of psychology that studies the mental development of visually impaired people.

Key words: typhlopsychology, typhlopedagogy, blind and visually impaired, defectology, ophthalmology, psychophysiology, polysensory changes, tendency, oligophrenia, amblyopia, strabismus.

Аннотация: В этой статье автор освещает предмет, задачи, методы тифлопсихологии, роль зрения в жизни человека и становление современной тифлопсихологии как науки. Также, отражая современное состояние психологии слепых и слабовидящих, "Тифлопсихология" показала, что специальная психология является разделом, изучающим умственное развитие слабовидящих людей.

Ключевые слова: тифлопсихология, тифлопедагог, слепые и слабовидящие, дефектология, офтальмология, психофизиология, полисенсорные изменения, тенденция, олигофрения, амблиопия, страбизмус.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Bizga ma‘lumki, maktabgacha va maktab ta‘lim muassasalarining tiflopedagoglari, ko‘zi ojizlar va zaif ko‘ruvchilar maktablari o‘qituvchilari, tarbiyachilari, defektologiya bo‘limlarida ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan kattalarning mehnat qobiliyatini tiklash bo‘yicha idoralari, maktablarda reabilitatsiya bo‘yicha mutaxassislar uchun o‘quv rejalari "Tiflopsixologiya" kursini o‘z ichiga oladi.

Ushbu maqolada, biz so‘nggi yillarda tiflopsixologiya sezilarli yutuqlarga erishganiga asoslandik. Bu vaqt ichida g‘ayritabiiy bolalar psixikasining rivojlanishining o‘ziga xos jihatlarini, voyaga etganida ko‘rishni yo‘qotgan shaxslarning psixologik xususiyatlari to‘g‘risidagi bilimlarimizni ochib beradigan yangi va keng faktik materiallar to‘plandi. Bu

vizual mahrumlik (cheklovlar) va ularni tuzatish usullari sezilarli darajada kengaytirildi. Hissiy etishmovchilik sharoitida rivojlanish nazariyasini yanada chuqurlashtirish uchun zarur shart - sharoitlar yaratildi.[1]. Bundan tashqari, protsessual yondashuv yangi, shaxsiy yondashuv bilan almashtirildi. Bunda psixik jarayonlar va holatlar bir - biridan ajralgan holda, mavhum emas, balki shaxsning tarkibiy qismlari sifatida ko'rib chiqildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS)

Yangi eksperimental faktlarning to‘planishi va ularning nazariy umumlashtirilishi tiflopsixologiyani pedagogika fanlari qatoriga olib chiqdi. Tiflopsixologiyaning muvaffaqiyatlari nafaqat mamlakatimizda e'tirof etilmoqda, buning isboti, masalan, Meshcherya-Kovu va I.A. Sokolyanskiy kar - ko'r odamlarni o'qitish bo'yicha qilgan ishlari uchun, balki butun dunyoda mashhur bo'ldilar. Shuningdek, mashhur olim, psixologiya fanlari doktori, A.I. Gersen nomidagi Rossiya davlat pedagogika universitetining tiflopedagogika kafedrası professori Aleksey Grigoryevich Litvakning kitobida ko'zi ojizlar va zaif ko'ruvchilarning ijtimoiy sharoitdagi psixologiyasi va xulq - atvori xususiyatlari ochib berilgan.[2].

Hozirgi vaqtda bizning oldimizda turgan asosiy vazifa defektologiya sohalaridan biri - ko'zi ojizlar va zaif ko'ruvchilar psixologiyasining hozirgi holatini aks ettirishdir. Bugungi kunda bo'lajak tiflopedagoglarni tiflopsixologik bilimlar bilan qurollantirimasdan yuqori malakali defektolog va psixologlarni tayyorlashni tasavvur qilib bo'lmaydi. Shuning uchun ham biz ushbu maqolada defektologiyaning bir sohasi, ko'r va zaif ko'rish psixologiyasining hozirgi holatini aks ettirishni asosiy vazifa deb bildik.

Ko'r va zaif ko'ruvchilar psixologiyasining bir qator vazifalari orasida anormal bolaning aqliy rivojlanishini boshqarish muammosini ishlab chiqish hozirgi vaqtda birinchi o'rinda turadi. Yaqin vaqtgacha g'ayri - tabiiy bolalarning rivojlanishi masalalari birinchi navbatda nuqsonni tuzatish va qoplash nuqtai nazaridan hal qilingan. Shuning uchun, tiflopsixologiya va tiflopedagogikaning hozirgi rivojlanish darajasida ikkinchi darajali nuqsonlar paydo bo'lishining oldini olish uchun, anomal bolaning shaxsiyatini rivojlantirishni nazorat qilish ustuvor vazifa bo'lishi kerak.[3].

So'nggi yillarda ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarning rivojlanishi uchun ichki biologik, tug'ma va irsiy sharoitlar o'zgarganiga shubha qilish uchun hech qanday sabab yo'q, bu bolaning kognitiv sohasi va shaxsiyatini shakllantirishga ta'sir qiladi. Shu bilan birga, ko'rish patologiyasi bo'lgan bolalarda aqliy rivojlanish xususiyatlarining paydo bo'lishi, ko'p jihatdan mamlakatdagi tarixiy va ijtimoiy vaziyatning o'ziga xos xususiyatlari, bolalarni tarbiyalash va reabilitatsiya qilish tizimi bilan bog'liq.

Bolalarni dunyoni tushunish va yangi muhitga moslashishda qo'llab-quvvatlash uchun o'qituvchi va tarbiyachidan bolalarga jiddiy yordam ko'rsatish va ularning qiyinchiliklarini ko'rish qobiliyati talab qilinadi. Ijobiy rangli shaxslararo aloqalar bolalarga tashqi dunyoning yangi, murakkab, o'ta kuchli va xilma-xil ta'siriga, ma'lumotlarning ko'pligiga nisbatan fobiyalarni engishga yordam beradi.

Ko'rish qobiliyati zaif bolaning rivojlanishining psixologik xususiyatlariga oid materiallar tashqi ta'sirlarni tahlil qilish bilan birgalikda bolaning shaxsiyatini muvaffaqiyatli shakllantirishga imkon beradi. Mahalliy va xorijiy tiflopsixologlarning psixologik tadqiqotlarini tahlil qilish asosida taqdim etilgan material o'qituvchiga bolalarga ularning boy ichki dunyosini shakllantirish imkoniyatlarini ochib berish, aqliy hayotning boyligini kashf etish va hayotda qanday harakat qilishni o'rgatish imkonini beradi.

Chuqur ko'rish qobiliyatidan aziyat chekadigan odamlarda hissiy va aqliy tasvirlarning shakllanishi qanday davom etadi? Ular qanday farq qiladi? Ularning shakllanish jarayoni qanday davom etadi va tasvirning o'zi nima? Agar farqlar mavjud bo'lsa, ular nima? Bu savollar tiflopsixologiyaning asosiy savolidir, uning javobi mavjud bo'lganidan beri hali sahnani tark etmagan. Avvalgidek, ikki xil nuqtai nazar mavjud: ko'rlar va ayniqsa ko'rish qobiliyati zaif odamlarning psixologiyasi mavjud emas va bo'lmasligi kerak, chunki ko'rlar oddiy ko'ruvchilardan farq qilmaydi va ko'rishda o'ziga xoslik bor deb hisoblaydiganlar bo'lgan. Ko'zi ojiz va zaif ko'rish psixologiyasida ko'rish qobiliyatining etishmasligini aks ettiruvchi xususiyatlar bilan ajralib turadigan va ko'rish qobiliyati buzilgan odamlarning psixologik tizimining barcha tuzilmalarida namoyon bo'ladigan maxsus tiflopsixologiya mavjud.[4].

NATIJALAR (PEZYJIBTATY / RESULTS)

Shuning uchun ham oftalmologiya, psixofiziologiya, psixologiya va pedagogikaning zamonaviy rivojlanishi bizga ko'rish qobiliyati buzilgan odamlar tomonidan dunyoning aqliy aks ettirish xususiyatlarini tahlil qilish, ko'rish patologiyasini tuzatish va kompensatsiya qilishning yangi yo'nalishlarini ko'rsatish imkonini beradi. "Tiflopsixologiya" maxsus psixologiyaning ko'rish qobiliyati zaif odamlarning aqliy rivojlanishini o'rganadigan bo'limi sifatida o'z nomini yunoncha "tiphlos" - ko'rlardan oldi va dastlab uning mazmuniga faqat ko'rlar psixologiyasini kiritdi. Hozirgi vaqtda tiflopsixologiyaning tadqiqot ob'ekti nafaqat ko'rlar, balki chuqur ko'rish qobiliyati buzilgan odamlardir.

Tiflopsixologiya ko'rish qobiliyati buzilgan shaxslarning rivojlanish qonuniyatlari va xususiyatlarini, vizual analizator faoliyatining buzilishi bilan bog'liq bo'lgan ma'lumotlarning kamchiliklarini qoplashni ta'minlaydigan kompensatsion jarayonlarning shakllanishini va bu nuqsonning aqliy rivojlanishga ta'sirini o'rganadi.

Ko'rish qobiliyati buzilgan shaxslarning alohida faoliyat sohaslarining tobora ortib borayotgan qisqarishi va zamonaviy jamiyatdagi faoliyatning turli shakllari o'rtasidagi aloqalarning kengayishi, ularning jahon hamjamiyatining faoliyat tizimiga kiritilishi tiflopsixologiya predmetini kengaytirishni talab qildi. Bu albatta, shaxs va uning xususiyatlarini o'rganish bilan cheklanib qolmasdan, balki uning oiladagi aloqalari va munosabatlarini, jamiyatdan, aniq odamlar va tashkilotlardan ko'zi ojizlarga bo'lgan munosabatini o'z ichiga oladi.

Tiflopsixologiyaning fan sifatida aniqlanishi va rivojlanishi maxsus maktablarda ko'zi ojizlar uchun ta'limni tashkil etish bilan bog'liq. Birinchi maktabni Parijda Valentin Xauis 1784-yilda ochgan. Ko'rlar psixologiyasining tahlilini birinchi marta fransuz

psixologiyasidagi materialistik oqim asoschisi Deni Didro o‘zining “Ko‘rlar haqida ma’lumot uchun maktub” asarida olib borgan.[5].

Shuningdek, O‘zbekistonda tiflopsixologiya va tiflopedagogika yo‘nalishi bo‘yicha E. G‘oziev, G.B. Shoumarov, R.R. Boqijonov, N.Z. Abidova, M.P. Davletshin, S.M. Dangalov, K.Q. Mamedov, F.U. Qodirova, Z.X. Xusniddinova R.M. Pulatova, L.R. Mo‘minova kabi olimlar tiflopedagogika tarixi va uning ahamiyati hamda ko‘zi ojiz o‘quvchilar xarakterining o‘ziga xos psixologik xususiyatlarini o‘z asarlarida yoritib berdilar.[6].

Ilmiy psixologiyaning shakllanishi T. Geller, M. Kunz, K. Byurklen, P. Villi, Krogus, V.S. Sverlova, M.I. Zemtsova, Yu.A. Kulagina, A.G. Litvak, N. Barraga, T. Katsfort, M. Gottesman, Y. Xetvell, M. Tobin va boshqalarning asarlari bilan bog‘liq. Biroq, bir qator mualliflar, ayniqsa, ko‘zi ojizlar va zaif ko‘ruvchilarga xos bo‘lgan umumiy psixologik qonuniyatlarga asoslanib, tiflopsixologiya (P.Villi, F.I.Shoev) mavjudligini inkor etadilar.

MUHOAKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

So‘nggi paytlarda pedagogika va psixologiya, sotsiologiya va ko‘rlarning hayoti va faoliyatini o‘rganishga qaratilgan boshqa fanlarni birlashtirgan yangi "tifologiya" tushunchasi qo‘llanila boshlandi.

Jahon tiflopsixologik adabiyotida ko‘r odamning psixologiyasi oddiy ko‘ruvchi shaxsning rivojlanishiga qanchalik yaqin ekanligi yoki uning qanchalik o‘ziga xosligi haqida ikkita pozitsiya mavjud bo‘lib, bu o‘ziga xos aqliy rivojlanish standartini yaratishni talab qiladi. Bu ikki pozitsiya bir-biridan butunlay ko‘r yoki ko‘rish qobiliyati zaif bolaga munosabatda farqlanadi. Ikkinchisi ko‘rish nuqsonini, uning funktsional ahamiyatini va rivojlanishning butun jarayoniga ta‘sirini aqliy rivojlanishning boshlang‘ich omili sifatida qabul qiladi. Bu muqarrar ravishda bolalarda polisensor o‘zgarishlarning imkoniyatlarini etarlicha baholamaslikka olib keladi va bu mualliflar ongli yoki ongsiz ravishda o‘zini namoyon qiladilar. Ko‘ruvchi odamlarning rivojlanish darajasi bilan solishtirganda odatda kam baholanadigan rivojlanishning o‘ziga xos psixologik standartining pozitsiyasi (Xeyes, 1953; Tillman, 1967; Wheels, 1970 va boshqalar).

Birinchii guruh olimlarga T. Katsfors, 1951; Gomulitskiy, 1961; Maksfild, 1936; V. Uilyams, 1968; M. Tobin, 1972; V. M. Kogan, A. G. Litvak, M. I. Zemtsova, L. I. Solntseva va boshqalar kiradi. Ular ko‘r bolalarning aqliy rivojlanish dinamikasini ko‘r va erta yoshdagi ko‘rlarning umumiy ruhiy holati o‘rtasidagi sezilarli farqlar ko‘rish qobiliyati bo‘lgan bolalarning aqliy rivojlanish dinamikasining yaxshilanishi tufayli asta-sekin tekislanadi deb e‘tirof etdilar. Masalan, M.Tobin (1972), har bir yosh guruhida ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning eng yaxshilari aqliy rivojlanishida ko‘ruvchi bolani ortda qoldirishi mumkinligini ta’kidlaydi.[7].

Tibbiy, psixologik va pedagogik vositalardan foydalangan holda ko‘rish nuqsonlarini tuzatish va kompensatsiya qilish uchun ishlab chiqilgan tizimlar ko‘rish nuqsonlari bo‘lgan bolalarning aqliy rivojlanishining yuqori darajasiga erishish qobiliyatini ko‘rsatdi. Bolalar psixikasini shakllantirishda ko‘rish buzilishi bilan bog‘liq bo‘lgan xususiyatlarini hisobga

olgan holda bolalarning imkoniyatlari va ehtiyojlaridan kelib chiqish kerak. Bu ko‘rish qobiliyati buzilgan bolalarga nisbatan yangi pozitsiyaning paydo bo‘lishiga olib keldi.

Ko‘rlarning kognitiv faoliyatida o‘ziga xos xususiyatlar mavjudligini A.I. Skrebitskiy (1903) va A.M. Shcherbinalar (1916) bo‘rttirib ko‘rsatishdilar. Rus defektologiyasi va tiflopedagogikasında L.S. Vygotskiy ko‘rish qobiliyati buzilgan bolalarda aqliy jarayonlarning xususiyatlari statik emas degan g‘oyani ilgari surdi. Xususan, so‘nggi yillarda butun dunyoda sodir bo‘lgan ko‘rish qobiliyati zaif odamlar tarkibidagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq holatlarni R.M. Boskis (1963); Solovyova (1956); M.I. Zemtsova (1956); V.S. Sverlov (1949) va boshqalar yoritishga harakat qildilar.[8].

Bolalar tiflopsixologiyasining ob‘ekti ko‘r, ko‘rish qobiliyati zaif va ambliyopiya va strabismus bilan og‘rigan bolalardir. Hozirgi vaqtda ko‘zi ojiz odam tushunchasi tahlilchilarning etakchi tizimini belgilash pozitsiyasidan ko‘rib chiqilmoqda, uning asosida pedagogik jarayon olib borilmoqda. Shuning uchun ko‘r tushunchasi bolalarning ikkita toifasini o‘z ichiga oladi. Brayl tizimi asosida, teginish orqali idrok etish uchun mo‘ljallangan darsliklar yordamida "0" vizasi va yorug‘likni idrok etish qobiliyatiga ega bo‘lgan bolalar. Shuningdek, ko‘zni yaxshi ko‘rish uchun 0,04 gacha bo‘lgan qoldiq ko‘rish o‘tkirligi, shu jumladan tuzatish bilan ko‘ruvchi bolalar.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, hozirgi kunda mamlakatimiz va xorijdagi maktablarda tahsil olayotgan ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan shaxslar sonidagi o‘zgarishlar bir qancha tendentsiya yoki yo‘nalishlarga ega. Masalan, Rossiyalik L.I. Kirillovaning tadqiqoti Rossiyadagi maxsus maktablar namunasi qoldiq ko‘rish qobiliyatiga ega bo‘lgan bolalar sonining sezilarli o‘sishini ko‘rsatdi (90% gacha). Ko‘zi ojizlar maktablarida bolalarning atigi 3-4 foizida umumiy ko‘rlik, 7 foizida yorug‘lik hissi, 10 foizida ko‘rish qobiliyati 0,06 dan yuqori.[9].

Ikkinchi tendentsiya - bolalarda murakkab vizual buzilishlarning ko‘payishi. Faqat bir nechta bolalarda vizual buzilishlar mavjud bo‘lib, ular vizual funktsiyalarning bir martalik buzilishi bilan tavsiflanadi. Muallif tomonidan o‘tkazilgan Toshkent shahridagi Ko‘zi ojizlar maktablarining bolalarini tahlil qilish materiallari shuni ko‘rsatadiki, o‘rganilayotgan bolalarning aksariyati ikki yoki uch xil ko‘z kasalliklariga ega, bu esa ushbu toifadagi bolalarning yanada o‘sishidan dalolat beradi.

Uchinchi tendentsiya - ko‘rish kasalliklari bilan birga keladigan boshqa qo‘shimcha nuqsonlarning ko‘payishi, shu jumladan markaziy asab tizimining buzilishi bilan bog‘liq. Shunday qilib, ko‘zi ojiz boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining 77,6 foizida ko‘rishning buzilishi miya yarim patsi, aqliy zaiflik, zaiflik bosqichidagi oligofreniya, markaziy asab tizimining organik shikastlanishlarining qoldiq hodisalari, ensefalopatiyalar, nevrozga o‘xshash holatlar bilan birga boshqa asosiy kasalliklar: nutq, motor sohasi va boshqalar keladi.[10].

Shunday qilib, zamonaviy inson hayotining ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik sharoitlari, shuningdek, tibbiyot fanining rivojlanishi tiflopsixologiyaning o‘ziga xos ob‘ektiga ta‘sir

ko'rsatdi. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, so'nggi o'n yillikda ko'r va zaif ko'ruvchilar psixologiyasi oldinga sezilarli qadam qo'ygan bo'lsa-da, uning ba'zi masalalari yanada rivojlantirishni talab qiladi.

**ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА /
REFERENCES):**

1. Abidova N.Z. Maxsus psixologiya (Tiflopsixologiya). Toshkent-2017.
2. Abdurahmonov F., Davletshin M. Odamlar bilan qanday muloqotga kirishish va yondashish kerak. - Toshkent, 1996.
3. Dangalov S.M. Tiflopedagogika tarixi va uning ahamiyati. Toshkent - 2010.
4. Литвак А.Г. Психология слепых и слабовидящих [Текст]: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. - СПб: Каро, 2006. - 324 с.
5. Qodirova F.U., Xusnuddinova Z.X. Tiflopedagogikaning umumiy masalalari. Toshkent. 2023.
6. Абдурасулов О. А. Психологические основы методологических подходов к человеку и технике. // Educational Research in Universal Sciences. ISSN:2181-3515. Volume 3| Special issue 2 |2024. Multidisciplinary Scientific Journal. <https://erus.uz/index.php/er/article/view/5757>. 165-170.
7. Абдурасулов О. А. Человеческий фактор и ценность - главные направления наших реформ. <https://web-journal.ru/journal/article/view/5133> том. 20 № 3 (2024): Лучшие интеллектуальные исследования. 206-210 стр.
8. Abdurasulov O.A. Texnologiya falsafasi nima? SCIENCE SHINE international scientific journal Issue 30, Volume 2| ISSN 3030 - 377X 30.11. 2024. <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-falsafasi-nima/viewer>.
9. Abdurasulov O. A. O'zbekistonda globallashuv sharoitidagi ma'naviy yangilanishning o'ziga xos xususiyatlari. // TADQIQOTLAR jahon ilmiy - metodik jurnali. 36- son, 3- to'plam, Aprel - 2024. <http://www.tadqiqotlar.uz/index.php/new/article/download/2727/2550>. 191-193 betlar.
10. Kim L.A. The Experience Of The Environmental Movement Of Uzbekistan In Maintaining The Health Of The Nation. International Journal of Research Available <https://edupediapublications.org/journals> Volume 07 Issue 04, April 2020 // Индия, импакт.

OLIY TA’LIM MUASSASALARI TALABALARI UCHUN BASKETBOL SHITIDAN QAYTGAN TO’PNI ILISH TEXNIKASINI TAKOMILLASHTIRISH BO’YICHA TAVSIYALAR

J.E. Erkaboyev

Toshkent davlat texnika universiteti Olmaliq filiali “Ijtimoiy – gumanitar fanlar va tillar” kafedrası jismoniy madaniyat va sport fani assistanti

Annotasiya: *Basketbolda shitidan qaytgan to‘pni ilib olishni takomillashtirish bo‘yicha innovatsion o‘qitish va mashg‘ulot texnologiyalarini qo‘llash. Shitdan qaytgan to‘p uchun kurashda muvaffaqiyat omillari keltiriladi. To‘pni ilib olishni o‘rgatish va mashq qilish tamoyillari ko‘rsatilgan. To‘pni savatga tushirish mashqlari taklif etiladi. To‘pni qabul qilish va halqaga kiritish bo‘yicha nazorat testlari ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *Texnika, to‘pni olib yurish, aldanchi harakat, innovatsion texnologiyalar, o‘rgatish va mashg‘ulotlar, to‘pni olib yurish texnikasi, to‘pni savatga kiritish.*

Аннотация: *Применение инновационных технологий обучения и тренировок по совершенствованию ловли мяча, отскочившего от щита в баскетболе. Приводятся факторы успеха в борьбе за мяч, отскочивший от щита. Указаны принципы обучения и тренировки ловли мяча. Предлагаются упражнения по попаданию мяча в корзину. Разработаны контрольные тесты приема и подачи мяча в кольцо.*

Ключевые слова: *Техника, ведение мяча, обманное движение, инновационные технологии, обучение и тренировки, техника ведения мяча, забивание мяча в корзину.*

Abstract: *Application of innovative teaching and training technologies to improve catching the ball bounced off the backboard in basketball. The factors of success in catching the ball that bounced off the backboard are given. The principles of teaching and training catching the ball are given. Exercises for hitting the ball into the basket are suggested. Control tests of receiving and serving the ball into the ring are developed.*

Key words: *Technique, ball handling, deceptive movement, innovative technologies, teaching and training, ball handling technique, scoring the ball in the basket.*

Zamonaviy basketbol "uzatish-tashlash-sakrash uchun kurash" o‘yin formulasiga keltirilgan deb taxmin qilish mumkin. Uning taktikasi to‘xtovsiz boyib boradi. Va bu yerda birinchilardan bo‘lish uchun biz hujum va himoyada shitdan-halqadan qaytgan to‘pni olib qo‘yishning yagona, chuqur o‘ylangan, ilmiy asoslangan texnikasiga tayanishimiz kerak.

Sakrab qaytishda to‘p uchun kurashdagi muvaffaqiyat uchta omil bilan aniqlanadi. Ulardan birinchisi - tezkorlik. Aynan tezkorlik ko‘pincha past bo‘yli o‘yinchiga baland bo‘yli raqibning shit ostidagi kurashda g‘alaba qozonishga imkon beradi. Ikkinchi omil - bu o‘yinchining tajribasi. Savat ostidagi raqibga qarshilik ko‘rsatishning shunday usullari borki, ularni bilish o‘yinchiga sapchiganda to‘pni egallab olishga yordam beradi. Va nihoyat,

uchinchi va ehtimol eng muhim omil - bu harakatlarning tajovuzkorligi. Qaytgan to‘p uchun kurashdagi muvaffaqiyat 75% hohish va 25% qobiliyat bilan belgilanadi (8).

Shitdan qaytgan to‘p uchun kurash natijasi oxir-oqibatda o‘yinchilarning sakrovchanligi bilan belgilanadi. To‘p sapchiganda muvaffaqiyatli harakat qilish uchun bir necha asosiy prinsiplarni bilish kerak. Avvalo, sportchi depsinishdan oldin bir qadam qo‘ysa yoki sakrasa, balandroq sakraydi. Dastlabki harakatlar tinch holatdagi inersiyani yengishga va tanani harakatga keltirishga yordam beradi, shuningdek, depsinish paytida katta kuchlanishlarni rivojlantirishga yordam beradi, bu esa balandroq sakrashni amalga oshirishga imkon beradi.

Depsinishda qo‘shimcha harakatlantiruvchi kuchni rivojlantirish uchun qo‘llarni keskin silkitish kerak. Agar depsinish bir oyoq bilan bajarilayotgan bo‘lsa, bo‘sh oyoq soni bilan yuqoriga siltanma harakat qilish kerak. O‘yinchi maksimal balandlikka sakrashdan bir lahza oldin oyoqlarini keskin to‘g‘rilaydi. To‘pga zarba berishda yoki uni egallashda ishtirok etmayotgan qo‘l siltash harakati bilan pastga tushirilishi kerak. Bu harakatlarning barchasi o‘yinchiga to‘pga yuqoriroq nuqtada tegish imkonini beradi.

Basketbolda shitdan qaytgan to‘pni olib olishni takomillashtirish bo‘yicha innovatsion o‘qitish va mashg‘ulot texnologiyalarini takomillashtirish.

To‘pni olib yurishni takomillashtirish va shitdan qaytgan to‘pni olib olish bo‘yicha mashg‘ulot uslubi yaratish.

O‘quv mashg‘ulotlarida olib borilgan kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, talabalar erkaklar jamoalarida shitdan qaytgan to‘pni egallash uchun kurash usullarini takomillashtirish uchun mashqlarning cheklangan to‘plami qo‘llaniladi. Hujumda qaytgan to‘p uchun kurash usullarida asosan markaziy o‘yinchilar va juda kamdan kam hollarda oldingi qator o‘yinchilari takomillashadi. Orqa chiziq o‘yinchilari bunday mashqlarda ishtirok etmaydilar. O‘yin mashqlarida takroriy to‘p otishda zarba berish usullari qo‘llanilmaydi, to‘pni sherigiga qaytarib berish (uni nazorat qilish maqsadida) usullari, seriyali zarba berish, aldanchi harakatlar bilan birgalikda kompleks usullar qo‘llanilmaydi, maxsus (maxsus) sakrovchanlikni rivojlantirishga e‘tibor qaratilmaydi, turli hujum tizimlarida qaytgan to‘pni egallash uchun kurashda o‘yinchilarning taktik o‘zaro harakatlari rejalashtirilmaydi, agar qo‘llanilsa ham, ular tor yo‘naltirilgan diskret usulda bajariladi.

Hujumda sapchigan to‘p uchun kurashning o‘ziga xos harakat ko‘nikmalarini shakllantirishning asosiy yo‘nalishi texnika asoslarini va ko‘nikmalarning o‘zgaruvchanligini puxta egallashdan iborat, chunki basketbolchilarning to‘p uchun kurashdagi harakat harakatlari harakat vazifalarining tegishlicha o‘zgarishiga olib keladigan uzluksiz o‘zgaruvchan o‘yin vaziyatlarida bajariladi.

Turli miqyosdagi o‘yinlarda biz nafaqat to‘pning qaytishi uchun kurashning oqilona usullarini, balki basketbolchilar harakat qilishlari kerak bo‘lgan o‘yin sharoitlarini, shuningdek, turli xil usullarni qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqladik.

Individual (mustaqil) mashg‘ulot uchun biz hujumda sakrab qaytgan to‘pni egallash uchun kurashning o‘yin usullarini o‘zlashtirish (erishish) darajasiga ko‘ra ularni bajarishning turli darajadagi qiyinligi bilan farq qiluvchi murakkab guruhlariga bo‘ldik:

- 1) ushlab olish - to‘pni egallash (to‘pni olib qo‘yish);
- 2) ilib olish - uzatish (sakrab);
- 3) tutib olish - dribling bilan ketish;
- 4) ilib olish - to‘pni otish (sakrab);
- 5) to‘p uchun kurashda qatnashish uchun fint;
- 6) to‘pni sheriklariga qaytarib berish;
- 7) to‘pni savatga tashkalsh (yakka, seriyali);
- 8) sakrab qaytadan uloqtirish (to‘pni olib yerga tushgandan so‘ng);
- 9) yo‘qotilgan to‘pni egallashga urinish (sapchishdan keyin);
- 10) usullarning kompleks birikmasi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, o‘quv jarayonida individual tayyorgarlikda to‘p uchun kurash bo‘yicha vaziyatli o‘yin mashqlarini qo‘llash eng katta samara beradi, ya‘ni tayyorgarlik amaliyoti o‘yin vaziyatlarini modellashtirishda amalga oshiriladi. Bunda o‘yin vaziyatini ko‘p marotaba modellashtirish va taxmin qilinayotgan raqiblarga qarshilik ko‘rsatish yo‘li bilan basketbolchilarda bo‘lajak o‘yin vaziyatini oldindan ko‘ra bilishga asoslangan ekstrapolyatsion harakat ko‘nikmalari hosil qilinadi.

Kimki shitdan qaytgan to‘pga ega bo‘lsa, u tashabbusga ega bo‘ladi - basketbol bo‘yicha mutaxassislar shit - halqa yoki savatdan qaytgan to‘p uchun kurash masalasida shunday deyishadi. Bu nisbatan to‘g‘ri. Agar sizning o‘yinchilaringiz savatga bir nechta muvaffaqiyatsiz to‘pni tashlagan bo‘lsa va har safar ularni aniq tashlash bilan yakunlagunga qadar yana o‘zlashtirgan bo‘lsa, unda, shubhasiz, tashabbus sizning jamoangiz qo‘lida bo‘ladi. Keyingi vaqtlarda sakrash uchun kurashga nihoyatda katta ahamiyat berilmoqda. Ushbu holatni hisobga olgan holda, himoyachilar sakrashlarni qo‘lga kiritish uchun maksimal darajada harakat qilishlari kerak. Himoyadagi shit - halqadan qaytgan to‘pni olib qo‘yishdan oldin, odatda, hujumchining zarba berish uchun qulay bo‘lgan pozitsiyaga chiqib ketishiga yo‘l qo‘ymaslikka qaratilgan harakatlar bajariladi. Himoyachi to‘pni savatga tashlagandan so‘ng, avvalo, hujumchiga savatga olib boradigan eng qisqa yo‘lni to‘sib, burilishni bajarishi, shundan so‘ng nigohi bilan to‘pni qidirib topishi va unga tomon faol harakatni boshlashi kerak. Himoyachi sakrashni shunday hisoblashi kerakki, to‘pni sakrashning eng yuqori nuqtasida ikki qo‘llab ushlab olishi va to‘pni keskin ko‘krak oldidagi holatga tortib olishi kerak. Bu holda to‘p himoyachining orqasidan egallamoqchi bo‘lgan hujumchidan gavda bilan pana qilinadi. Oyoqlar va tirsaklar yon tomonga ochilgan holda to‘p bilan o‘ynash holati to‘pni yashirishga eng yaxshi yordam beradi. To‘pni egallab olgandan so‘ng, o‘yinchi tezda yorib o‘tishni tashkil etishga harakat qilish uchun kutib turgan sherigiga uzatishni tezda amalga oshirishi yoki savat ostidagi xavfli zonadan yetakchilik bilan chiqib ketishi kerak. O‘yinda to‘pni olib qo‘yish va unga erishish murosasiz kurash sharoitida amalga oshirilishiga qaramay, o‘yinchi ko‘pgina zarur ko‘nikmalarni individual tarzda takomillashtirishi mumkin. To‘pni savat ichiga kirishiga yo‘l qo‘ymaydigan to‘siqlar ko‘rinishidagi eng oddiy moslamalardan foydalanish bajariladigan mashqlarning shiddatini ancha oshiradi. To‘pni savatga tushirish bo‘yicha bir qator mashqlarni keltiramiz. To‘pni savatga tushirish mashqlari hisob-kitob, chaqqonlik va

sakrovchanlikning samarali qotishmasidir. Bu elementni takomillashtirishda o‘yinchilarni deyarli majburlash kerak emas.

Ba’zi sport jurnalistlari va murabbiylari bunday savatni olishni juda oson deb atashadi. Tadqiqotlar, ehtimol, o‘yinchi bu ko‘rinadigan osonlikka erishish uchun sakrash va to‘pni tashlash qancha vaqt sarflashi kerakligini ko‘rsatishi mumkin. Qo‘lga kiritish - bu e’tiborsiz qoldirib bo‘lmaydigan mahorat. Bu kuchli oyoqlarga ega bo‘lgan o‘yinchiga o‘z samaradorligini ikki baravar oshirish imkonini beradi. O‘yindagi bir nechta muvaffaqiyatli to‘pni tashlash va mag‘lubiyat o‘rtasidagi farqni tashkil qilishi mumkin. Ko‘rinib turibdiki, oyoqlarning kuchi ustun ahamiyatga ega. Joy tanlash va hisob-kitob qilish bu ko‘nikmaning boshqa muhim jihatlaridir. Biroq, nima bo‘lganda ham, mashg‘ulotsiz jismoniy ma’lumotlar foydasiz bo‘lib qoladi. O‘yinchilar to‘pga erishish muhimligini doimo yodda tutishlari va bu mahoratni mashq qilishlari kerak. Lekin to‘ni egallashda o‘yinchilarning to‘pga betartib "chapak" urishlariga yo‘l qo‘ymaslik kerak. Murabbiy bu misolda o‘yinchilarning natijalarini yozib borishi kerak. Ularni bajarish uchun sarflangan vaqtga to‘g‘ri mutanosib ravishda foyda keltiradigan bir qator mashqlarni keltiramiz.

To‘pni savatga tashlash va urib tushirish. Ushbu mashqni bajarishda o‘yinchilar qaytish yo‘nalishini sozlashlari kerak.

Bajarish:

a) o‘yinchilar savatga qarab ikki kolonna bo‘lib saflanadilar;
b) chap kolonna yo‘naltiruvchisi to‘pni shitga otadi va tezda chetga sakraydi, o‘zidan keyin kelayotgan o‘yinchiga chap qo‘l bilan savatga to‘pni urib tushirish imkoniyatini beradi;

v) xuddi shu o‘zaro harakatni o‘ng kolonna o‘yinchilari bajaradi, lekin zarba berish o‘ng qo‘l bilan amalga oshirila

Mashq barcha o‘yinchilar uni bajarmaguncha davom ettiriladi. Shundan so‘ng o‘yinchilar shunday qayta saflanadiki, to‘p kirituvchi to‘p kirituvchiga aylanadi.

Urish uchburchagini hosil qilish.

Mashqni bajarishdan maqsad - o‘yinchilarni himoyachilarni shitdan itarib yuborishga o‘rgatish, shunda eng yaxshi pozitsiyadagi o‘yinchi to‘pni to‘siqsiz savatga tushira oladi.

Bajarish:

a) o‘yinchilar savat atrofida yarim doira hosil qilib, uchta kolonna bo‘lib turadilar; yo‘naltiruvchilar hujumchilar, undan keyingilar himoyachilar vazifasini bajaradilar;

b) murabbiy to‘pni shitga tashlaydi. Eng yaxshi pozitsiyada turgan hujumchi to‘pni savatga kiritadi, sheriklari esa unga yordam berib, shogirdlarini to‘sib qo‘yadilar;

v) hujumchilar kolonna oxiriga borib turadilar, himoyachilar esa ularning o‘rniga turadilar. Kolonnalar o‘rin almashadi.

Basketbol voleyboli.

Mashq sakrash chidamliligini rivojlantirishga va to‘pni savatga kiritishda hisoblashni ishlab chiqishga yordam beradi.

Bajarish:

o‘yinchilarning ikki kolonnasi savatning ikki tomoniga qalqonga qarab saflanadi;

a) har bir kolonna yo‘naltiruvchilari to‘pni yuqoriga iring‘itadilar va sakrashda ketma-ket besh marta shchitga uradilar, go‘yo polda olib yurishni bajaradilar. Oltinchi sakrashda ular to‘pni ikki qo‘llab savatga "qo‘yadilar";

Ikki kishi bir kishiga qarshi.

Ushbu mashqning maqsadi o‘yin musobaqasini tashkil etishdir.

Bajarish:

a) to‘p shitga tashlanadi va tashqi kolonnalarning yo‘naltiruvchi o‘yinchilari uni savatga uradilar, o‘rtadagi birinchi o‘yinchi esa ularni to‘xtatishga harakat qiladi. Keyin o‘yinchilar kolonna bo‘lib almashadilar.

O‘zgaruvchan zarba berish.

Bu mashq asosan jismoniy tayyorgarlik uchun mo‘ljallangan, lekin to‘pni savatga kiritishda hisob-kitobni ishlab chiqishga ham yordam beradi.

Bajarish:

a) o‘yinchilarning ikki kolonnasi savatning ikki tomonida savatga qarab saflanadi;

b) birinchi o‘yinchilar mashqni boshlaydilar. Ulardan biri to‘pni savat ustidagi shchitga shunday otadiki, to‘p boshqa kolonna o‘yinchisi tomonga sakrab tushadi. Bu o‘yinchi to‘pni darhol shunday mo‘ljal bilan uradiki, to‘p yana birinchi kolonna o‘yinchisiga qaytadi.

Mashq har bir o‘yinchi to‘pni 10 martadan xatosiz urib olgunga qadar davom ettiriladi.

Devordagi nishonga urish.

Ushbu mashqning maqsadi to‘pni tashlashda aniqlikni oshirishdir

Bajarish:

a) devorga oson yuviladigan bo‘yoq bilan uch metr balandlikda bir nechta nuqta chiziladi;

b) o‘yinchilar har bir nuqta qarshisida kolonna bo‘lib saflanadilar;

v) yo‘naltiruvchi to‘pni devorga uloqtiradi va har safar sapchiganda uni urib tushiradi, chizilgan nishonni besh marta urishga harakat qiladi. Keyin mashqni keyingi o‘yinchi bajaradi va oxirgi o‘yinchigacha shunday davom etadi.

Chidamlilikka erishish.

Mashqni bajarishda to‘pni savatga kiritishda o‘yinchilarning sakrash chidamliligi rivojlantiriladi.

Bajarish:

a) o‘yinchilar savatga qarab kolonna bo‘lib saflanadilar;

b) yo‘naltiruvchi to‘pni shchitga otadi va urishni boshlaydi. Qolgan o‘yinchilar yo‘naltiruvchi to‘pni necha marta xatosiz shchitga tekkiza olishini sanaydilar.

Vazifani har bir o‘yinchi bajaradi. Eng yaxshi natija qayd etiladi.

To‘pni qabul qilish va uni halqaga tushirish bo‘yicha nazorat me‘yorlari (testlar).

Halqaning o‘ng va chap tomonidan to‘pni olib qo‘yish.

To‘p ushlagan o‘yinchi jarima to‘pi tashlash maydonining yon chiziqlaridan birida, ikkinchi mo‘ylov yaqinida turadi. U to‘pni halqa ustidan qalqonning qarama-qarshi burchagiga otishi, uch soniyalik hududni kesib o‘tishi va sakrab qaytgan to‘pni ilib olishi

lozim. To‘pni ushlagach, o‘yinchi yerga tushadi, buriladi va barcha harakatlarni teskari tartibda takrorlaydi. O‘yinchi bu mashqni uzluksiz ravishda bajarish vaqtini 1 daqiqagacha yetkazishi kerak.

Shitga to‘p uzatish - podbor.

O‘yinchi bir yoki ikki qo‘llab shchitga pastdan yumshoq to‘p uzatishni bajaradi, sakraydi va to‘pni oladi, guruhlanish texnikasini takomillashtiradi - 1 daqiqa.

XULOSA

Basketbolda shitdan qaytgan to‘pni olib qo‘yishni takomillashtirish bo‘yicha innovatsion o‘qitish va mashg‘ulot texnologiyalarini qo‘llash o‘z samarasini berishini isbotladi. Shitdan qaytgan to‘p uchun kurashda muvaffaqiyat omillari keltirilgan. To‘pni olib yurishni o‘rgatish va mashq qildirish prinsiplari mashqlar orqali ko‘rsatilgan. To‘pni savatga tushirish mashqlari ishlab chiqildi va amalda sinab ko‘rildi. To‘pni qabul qilish va halqaga kiritish bo‘yicha nazorat testlari ishlab chiqildi.

ADABIYOTLAR:

1. Belov S.A., Basketbol sirlari. - M.: Fizkultura i sport, 1982. - 72b.
2. Vuden D., Sovremenniy basketbol. (Per. s angl.) - M.: Fizkultura i sport, 1987. - 256 b.
3. Donchenko P.I., Metodicheskoye posobiye po basketbolu (dlya grupp sportivnogo sovershenstvovaniya). - T.: Meditsina, 1986. - 216 b.
4. Donchenko P.I., Basketbol yunim. - T.: Meditsina, 1989. - 110 b.
5. J.E. Erkaboyev “Oliy ta’lim muassasalari talabalarining kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarligi metodikasini takomillashtirish yo‘nalishlari va yo‘llari” Vestnik nauki i obrazovaniya No1 (121) Rossiya 2022g str 100-102
6. J.E. Erkaboyev , O. Eshberdiyev “Prinsipi organizatsii zanyatiy po basketbolu” Vestnik nauki i obrazovaniya No1 (104) Rossiya 2021g str 63-65
7. Yaxontov Ye.R., Kit L.S., Individualnie uprajneniya basketbolista. - M.: Fizkultura i sport, 1981. - 71 b.
8. J.E. Erkaboyev, D .Yusupov “Jismoniy madaniyatni o‘qitish nazariyasi va metodologiyasi” European science No 6 (48) Rossiya 2019 y 91-93 betlar

XAVFLI SHAROITLARDA ISHLASH UCHUN KASBIY TANLASHNI O‘TKAZISHNING KOMPYUTER TIZIMI

Abdurasulov Olimjon Avalbayevich
*ToshDTU Olmaliq filiali “Ijtimoiy-gumanitar
fanlar va tillar” kafedrası f.f.n., dotsent.
abdurasulov.olimjon1966@gmail.com*

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy ishlab chiqarishlarning xavfsizligini ta'minlashda kasb tanlashning o'rnı ko'rib chiqilgan, xavf-xatarli vaziyatlarda nomzodlarning xulq-atvorini eksperimental o'rganishni kasb tanlash dasturiga kiritish maqsadga muvofiqligi asoslangan. Xavfli xulq-atvorni psixologik diagnostika qilishning mavjud metodikalari tahlil qilingan, xavf sharoitida inson xulq-atvorini o'rganish uchun o'ziga xos kompyuter tizimi tavsiflangan bo'lib, u ham kasb tanlash, ham xavfsizlik va mehnatni muhofaza qilish sohasida ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish uchun ishlatilishi mumkin.

Kalit so'zlar: kasb tanlash, xavfli vaziyatda o'zini tutish, tavakkalchilik, xavfsizlik, kompyuter tizimi.

Abstract: The article examines the role of professional selection in ensuring the safety of modern production, and justifies the feasibility of including an experimental study of candidates' behavior in hazardous situations in the professional selection program. Existing methods of psychological diagnostics of risky behavior are analyzed, an original computer system for studying human behavior in hazardous conditions is described, which can be used both for professional selection and for conducting scientific research in the field of occupational safety and occupational safety.

Keywords: professional selection, behavior in a hazardous situation, risk, safety, computer system.

Аннотация: В статье рассматривается роль профотбора в обеспечении безопасности функционирования современных производств, обосновывается целесообразность включения в программу профотбора экспериментального изучения поведения кандидатов в ситуациях опасности. Анализируются существующие методики психологической диагностики рискованного поведения, описывается оригинальная компьютерная система для изучения поведения человека в условиях опасности, которая может быть использована как для проведения профотбора, так и для выполнения научных исследований в сфере безопасности и охраны труда.

Ключевые слова: профотбор, поведение в ситуации опасности, риск, безопасность, компьютерная система.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Insoniyat sivilizatsiyasining rivojlanish tarixini nafaqat ijtimoiy tuzum turlarining almashinuvi, imperiya va davlatlarning paydo bo'lishi va parchalanishi, yangi falsafiy

oqimlar va ilmiy kashfiyotlarning paydo bo‘lishi, san‘at asarlarining yaratilishi va boshqalar, balki insonning mehnat faoliyati boshdan kechirayotgan o‘zgarishlar prizmasi orqali ham ko‘rib chiqish mumkin. Ilmiy-texnik taraqqiyot natijasida qo‘l mehnat qurollari o‘rnini mexanizm va mashinalar, avtomatlashtirish vositalari, axborot texnologiyalari va hatto sun‘iy intellekt egalladi.

Biroq texnika taraqqiyoti va faoliyatning avtomatlashuvi har doim ham mehnatning og‘irligi va sermashaqqatligini, kishiga tushadigan yukni kamaytirishni anglatmagan. Aksincha, yuklama xarakteri o‘zgardi: jismoniy zo‘riqish sensomotor va kognitiv sohalarga yuklamalar bilan almashtirildi. Inson faoliyatni bajarishda qabul qilishi va qayta ishlashi kerak bo‘lgan ma‘lumotlar hajmi keskin oshdi. Boshqariladigan jarayonlarning tezligi oshdi, qaror qabul qilish vaqti qisqardi va hokazo. Buning natijasida mehnat qilayotgan kishi qo‘lida katta energiya quvvatlari va moddiy boyliklar paydo bo‘ldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS)

Texnikaning murakkablashuvi xatolikning ehtimoliy bahosini, ya‘ni xodimning xato harakatlaridan uning o‘zi uchun ham, boshqa odamlar uchun ham, shuningdek, atrof tabiiy va texnogen muhit uchun ham salbiy oqibatlar miqdorini sezilarli darajada oshishiga olib keldi. Ilm-fan taraqqiyoti, yangi texnologiyalar, energiya manbalarining paydo bo‘lishi foydali natijalar bilan bir qatorda yangi tahdidlarni ham keltirib chiqarmoqda, bu esa inson hayoti va sog‘lig‘i xavfsizligini ta‘minlash vazifasini dolzarblashtirmoqda. Shuning uchun hozirgi vaqtda risk menejmenti har qanday jarayon va ishlab chiqarishni boshqarish, har qanday tashkilotni boshqarishning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. [1].

Hayot xavfsizligini ta‘minlashning asosiy usullaridan biri, xavf-xatarlarni istisno qilish va gomosferani (faoliyat jarayonida odam bo‘lgan makon) va noksosferani (doimiy ravishda mavjud bo‘lgan yoki vaqti-vaqti bilan xavf-xatar yuzaga keladigan makon) fazoviy yoki vaqtinchalik ajratish bilan bir qatorda, insonning atrof - muhitga moslashishi va uning himoyalanganligini oshirishdir [2]. Ushbu usul xodimlarni kasbiy tanlash, kasbiy ta‘lim, shaxsiy himoya vositalaridan foydalanish, tibbiy xizmat ko‘rsatish va boshqalar orqali amalga oshiriladi [3].

Kasbiy tanlash - bu ma‘lum bir mutaxassislik bo‘yicha o‘qish va kasbiy faoliyat uchun eng mos odamlarni aniqlash imkonini beruvchi tadbirlar majmui [4]. U kasbiy ta‘lim boshlanishidan oldin ham, ishga qabul qilishda ham, turli darajadagi murakkablikdagi topshiriqlarni taqsimlashda ham o‘tkazilishi mumkin. Kasbiy tanlash murakkab texnik tizimlarning yuqori unumdorligi va ishonchli ishlashini ta‘minlashga, ishlayotgan odamlarda avariya, ishlab chiqarish jarohatlari va kasalliklar xavfini kamaytirishga yordam beradi. Bu, birinchi navbatda, mehnat faoliyati yuqori asabiy - hissiy (emotsional) zo‘riqish, qaror qabul qilish va amalga oshirish uchun vaqt tanqisligi, yuqori mas‘uliyat va boshqalar bilan bog‘liq bo‘lgan xodimlarga tegishlidir [5].

Kasb tanlash turli ko‘rsatkichlar bo‘yicha o‘tkazilishi mumkin: fiziologik, ta‘limiy, ijtimoiy va psixologik [3,4]. Bunday ko‘rsatkichlar, kasbiy muhim sifatlarning aniq ro‘yxati mehnat faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlariga bog‘liq. Asosiy qism kasb tanlashda

insonning mehnatdagi turli xavf-xatarlarga qarshi tura olish qobiliyatini hisobga olish g‘oyasi yangilik emas.

Evropada hamda Rossiya imperiyasida 19-asrning o‘rtalaridan boshlab bug‘ mashinalariga xizmat ko‘rsatish, temir yo‘l transporti va uchish apparatlarini boshqarish bo‘yicha ishlarni bajarishga ruxsat berish mumkinligi to‘g‘risida qaror qabul qilishda potentsial xodimlarning tegishli faoliyatni bajarishga yaroqliligini tekshirishning maxsus tartiblari qo‘llanilgan, baxtsiz hodisalarning oldini olish uchun professional tanlov o‘tkazish zarurligini ko‘rsatadigan me‘yoriy hujjatlar mavjud edi [6].

Hozirgi vaqtda xodimlarni yollashda nomzodlarning mehnat faoliyatini xavfsiz bajarish amaliyotiga sodiqlik darajasi, tavakkalchilikka moyillik darajasini hisobga olish g‘oyasining ham tarafdorlari, ham muxoliflari mavjud. Masalan, R. Long ta’kidlashicha, korxonaning shtatida tavakkalchilikka moyil odamlarning mavjudligi uning gullab - yashnashi va rivojlanishi uchun hayotiy zarurdir, chunki aynan shu odamlar kreativ g‘oyalar va innovatsiyalar manbai hisoblanadi [7].

Biroq, aksariyat xavfsizlik muammolari tadqiqotchilari xavflarni kamaytirishda kasb tanlashning rolini ijobiy baholaydilar [8]. An’anaga ko‘ra, ishlab chiqarishdagi shikastlanishlar va avariya xavfini kamaytirish maqsadida kasb tanlashda dastlab xavf sharoitida inson xulq - atvorini belgilovchi shaxsiy xususiyatlarni izlash amalga oshirilib, keyinchalik nomzodlar tanlab olindi. Bunday yondashuvni I.P. Bondarev, V.I. Chumak, A.V. Yanigbash va boshqalar taklif qilgan [5,6].

Bu yondashuv hozir ham ommalashgan. Shunday qilib, bir qator xorijiy kompaniyalar korxonaning normal ishlashini buzish xavfini kamaytirish uchun bo‘sh lavozimlarga nomzodlarni psixometrik testdan o‘tkazish xizmatlarini taklif qiladilar [1]. Masalan, Revelianning mashhur mehnat xavfsizligini baholash uslubi (Revelian’s Work Safety Assessment) xodimlarning mehnat xavfsizligining quyidagi asosiy omillari tashxislanadi: xavfsizlik masalalari bo‘yicha ichki nazorat lokusi, xavfdan qochish, stressni yengish qobiliyati, giyohvand moddalarni iste’mol qilmaslik, g‘azabni nazorat qilish qobiliyati [5].

Jarohatlanish va kasbiy faoliyat xavfsizligi ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir qilish bilan bir qatorda, bunday yondashuv xavfli sharoitlarda mehnat faoliyatining ko‘plab sababiy determinatsiyasi va xodim tomonidan noto‘g‘ri xatti-harakatlar sodir etilishi xavfini baholashning murakkabligi bilan bog‘liq bir qator kamchiliklarga ega. Tadqiqotchilar tomonidan temperament xususiyatlari [9], xarakter xususiyatlari [10], emotsional - motivatsion soha xususiyatlari [1], ijtimoiy maqom, hamkasblar bilan o‘zaro munosabatlar [5, 6] va "inson omili"ning boshqa tarkibiy qismlari mehnat faoliyati xavfsizligiga ta’siri isbotlangan.

Binobarin, xavfli vaziyatda noto‘g‘ri xatti-harakatlarni sodir etish xavfini faqat bir nechta alohida shaxsiy sifatlarni tahlil qilish asosida baholash yetarli darajada ishonchli natijalarga erishish imkonini bermaydi. Fikrimizcha, kasb tanlash samaradorligini oshirish uchun xavf - xatar sharoitida nomzodlarning real xulq-atvorini tadqiq etish maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, biz xulq - atvorni tashqi tomondan kuzatiladigan harakat faolligi,

insonning atrof-muhit bilan o‘zaro ta’sirining ijro etuvchi bo‘g‘ini sifatida ko‘rib chiqamiz [3].

Biz tashqi kuzatish va uning namoyon bo‘lishini qayd etish imkoniyatini ta’kidlash uchun "faoliyat" emas, balki "xulq - atvor" atamasidan foydalanamiz. Bunday kontekstda xulq - atvorga turli shaxsiy kasbiy muhim sifatlarning ta’sirini aks ettiruvchi integral ko‘rsatkich sifatida qarash mumkin. Xavfli sharoitlarda inson xulq - atvorini o‘rganish uchun suhbatlar, standartlashtirilgan o‘z - o‘zini hisobot berish so‘rovnomalari va eksperimental usullardan foydalaniladi. Ko‘pincha bunday diagnostika uchun standartlashtirilgan o‘z-o‘zini hisobot so‘rovnomalari qo‘llaniladi, masalan, A.G. Shmelevning "Tavakkalchilikka moyillikni o‘rganish," G. Shubertning "Tavakkalchilikka tayyorlik," M. Sukkermannning "Tavakkalchilikka moyillikni o‘z - o‘zini baholash" [6].

So‘rovnomalardan foydalanish natijalarni tezda olish imkonini beradi, katta moddiy xarajatlarni talab qilmaydi, tadqiqotlarni guruh shaklida o‘tkazish imkonini beradi. Biroq, kasbiy tanlovni o‘tkazishda so‘rovnomalardan foydalanish bir qator kamchiliklarga ega. Avvalo, tekshiriluvchi bunday tadqiqotning maqsadini osongina aniqlashi va javobni soxtalashtirishi mumkin [10]. Ya’ni, bunday so‘rovnomalalar psixodiagnostikadagi "mijoz holati"ga oid muammolarni hal qilish uchun mos keladi, bunda shaxs o‘z tashabbusi bilan psixologga yordam so‘rab murojaat qiladi va hamkorlikka bajonidil boradi.

Kasbiy tanlash esa "ekspertiza holati" deb ataladigan variantlardan biri bo‘lib, unda odam o‘z xatti - harakatlarini ongli ravishda nazorat qiladi va o‘zini maksimal darajada yutuqli tarzda ko‘rsatishga intiladi. Ekspertiza holati psixodiagnostik vositalarning soxtalashtirish imkoniyatidan himoyalanihiga qat’iy talablarni qo‘yadi [5]. Shuni hisobga olish kerakki, so‘rovnomalarning aksariyatida faqat tekshirilayotgan shaxsning o‘zi uchun noxush oqibatlarga olib kelishi mumkin bo‘lgan individual xavf, qarorlarni tanlash bilan bog‘liq vaziyatlar tasvirlangan. Zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida operator tomonidan qabul qilinadigan qarorlar nafaqat uning o‘zi uchun, balki boshqa odamlar uchun ham salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin, avariylar oqibatlari aholining keng guruhlariga ta’sir qilishi mumkin. Shuningdek, so‘rovnomalarda risk turlarining xilma - xilligi hisobga olinmaydi: ular odatda moliyaviy yoki jismoniy riskni tavsiflaydi, ijtimoiy risklar esa ko‘rib chiqilmaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR (ОБСУЖДЕНИЕ / РЕЗУЛЬТАТЫ / DISCUSSION / RESULTS)

Shuning uchun ba’zi tadqiqotchilar so‘rovnomadan foydalangan holda xavfli vaziyatda odamning xatti - harakatlarini bashorat qilish imkoniyatini rad etishadi. Shubhasiz, psixologik tadqiqotning eng ishonchli usuli eksperimentdir. Xavfli vaziyatda xulq - atvorni o‘rganishning mavjud eksperimental metodikalarini 3 guruhga ajratish mumkin: 1) tekshirilayotganlarni jismoniy yoki moddiy zarar yetkazish bilan tahdid qilib, harakatlarni sodir etishga undaydigan metodikalar; 2) qimor o‘yinlarini modellashtirishni o‘z ichiga olgan metodikalar; 3) psixomotorika ko‘rsatkichlarini o‘lchashga asoslangan metodikalar. Birinchi guruhga G. Xan, F. Mers va A. Gor metodikalari kiradi. G. Xan metodikasida sinaluvchi ko‘zi bog‘langan holda tubida shisha parchalari sochilib yotgan xandaq

yo‘nalishida yurishi kerak. F. Mers tekshiriluvchilarga yog‘och yoki shisha o‘tkir predmetlarni tanlashda harakat qilishni, A. Gor esa shisha sirt ustida sharlarni manipulyatsiya qilishni taklif qildi [6].

Ushbu usullar tekshiriluvchining xavfsizligini ta‘minlamaydi va katta moddiy resurslarni talab qiladi. Ikkinchi guruh usullariga "Ochko" karta o‘yini (21) [7], M.Vallax va N.Kogan uslubi, pul stavkalari bilan suyak o‘yinida asoslangan [2] misol bo‘ladi. Ushbu metodikalarda insonning xavfli sharoitlardagi xatti - harakati ehtimoliy zararining tabiatiga sezilarli darajada bog‘liqligi hisobga olinmaydi: jismoniy (og‘riq hissi paydo bo‘lishi, jarohatlar), iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy (guruh tomonidan qoralanish, ijtimoiy maqomning pasayishi) va boshqalar.

Shuning uchun qimor o‘yinlarini modellashtirishga asoslangan metodikalar faqat cheklangan doiradagi kasblar uchun foydali bo‘lishi mumkin [1]. Psixomotorika ko‘rsatkichlarini o‘lchashga asoslangan xavfli sharoitlarda inson xulq-atvorini o‘rganish metodikalarida ko‘pincha harakatlanuvchi obyektga sensomotor reaksiya tahlil qilinadi.

Shunday qilib, eksperimentator quyidagi parametrlarni o‘zgartirishi mumkin: - yugurish yo‘lagining uzunligi; - ruxsat etilgan hududning kattaligi; - yuguruvchining harakatlanish tezligi; - yuguruvchining ishga tushirishlar soni; - sinovdan o‘tayotganda nazorat tugmasi bosilganda yuguruvchi qayerda bo‘lganligi haqida ma‘lumot olish imkoniyati mavjudligi; - taqiqlangan hudud chegarasini kesib o‘tganlik uchun jazo turi; - xulq-atvorning yanada xavfli strategiyasini tanlashdan keladigan foydalarning mavjudligi yoki yo‘qligi. Xulq-atvorning xavfliligi ko‘rsatkichlari sinovdan o‘tayotgan shaxs nazorat tugmasini bosganida yuguruvchi turgan joydan taqiqlangan zona chegarasigacha bo‘lgan masofa va yuguruvchi tomonidan taqiqlangan zona chegarasidagi to‘siqlar soni hisoblanadi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Loyihalashtirilgan kompyuter tizimi sinaluvchining harakatlanuvchi obyektga sensomotor reaksiyasini perseptiv noaniqlik sharoitida eksperimental o‘rganishga asoslangan. U turli xil xavflarni (zararlarni) modellashtirish, xavfning miqdori va turini o‘zgartirish imkonini beradi. Tadqiqotning asl maqsadlari tekshiriluvchidan yashirin, bu esa yanada ishonchli ma‘lumotlarni olish imkonini beradi. Kompyuterda amalga oshirish tadqiqotlarni tejamkor qiladi va natijalarni tezda olish imkonini beradi. Kasb tanlash maqsadida ham mehnatni muhofaza qilish va hayot faoliyati xavfsizligi sohasida ilmiy tadqiqotlar o‘tkazish uchun foydalanish mumkin.

Xodimlarni boshqarish tashkilot faoliyatining eng muhim elementlaridan biridir, chunki u korxonaning ish samaradorligiga va xodimlarning ijtimoiy barqaror tuzilishiga ta‘sir qiladi. Xodimlarni professional tanlash - bu kadrlarni samarali boshqarish imkonini beruvchi ishchi vositadir.

Kasbiy tanlash bir nechta muhim vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi:

- nomzodlarni ularning kasbiy salohiyati, kasbiy o‘shish istiqbollari mavjudligi, kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishi bo‘yicha baholashni amalga oshirish;
- umuman jamoaning qulay sharoitlarini yaratish, chunki ko‘proq mos keladigan xodimlarni tanlash orqali jamoadagi psixologik muhitni boshqarish mumkin;

- kasbiy muhim sifatlarning mavjudligini aniqlash va boshqalar.

Professional tanlov: tadbirning mohiyati nimada?

Kasbiy saralash vaqtida lavozimga mavjud nomzodlar orasidan ayni paytda mehnat vazifalarini eng yaxshi tarzda bajarishga qodir bo‘lganlarni tanlash amalga oshiriladi. Kasbga saralashning asosiy vazifasi o‘z kasbiy va psixologik sifatlari bo‘yicha bo‘sh ish o‘rnini egallay olmaydigan talabgorlarni filtrlashdan iborat. Ishga nomzodlarni baholash uchun ko‘pincha suhbat, psixodiagnostika va ekspertlarning fikr-mulohazalaridan foydalaniladi.

Xodimlarni kasbga tanlash nima uchun kerak?

Professional tanlash kompaniyaning kadrlar siyosatining bir qismidir. U kompaniyaning qo‘yilgan strategik maqsadlariga erishishga yordam beradigan optimal ijtimoiy - kasbiy tuzilmani shakllantirishga yordam beradi. Kasb tanlash tufayli xodimlarning kompaniya maqsad va vazifalariga javob beradigan kasbiy xulq - atvorini ta‘minlaydigan xodimlar bilan ishlash tizimini tashkil etish mumkin bo‘ladi. Malaka bilan o‘tkazilgan kasb tanlash firma ichidagi kasbiy muhitni yaxshilashga, tashkilotning nufuzini oshirishga yordam beradi, kadrlar qo‘nimsizligining oldini oladi, kadrlar strategiyasini ishlab chiqishga imkon beradi.

Kasb tanlash samarali bo‘lishi uchun bir qator shartlarga rioya qilish muhimdir:

- muayyan ish joyi va xodimga qo‘yiladigan talablarni tushunish;
- nomzodni lavozimga loyiq deb hisoblash uchun kasbiy layoqatlilikning majburiy mezonlarini belgilash;
- nomzodlarga qo‘yiladigan aniq psixometrik talablarni belgilash;
- bo‘sh ish o‘rinlarining o‘ziga xos xususiyatlariga qo‘llaniladigan kasb tanlash jarayonida foydalaniladigan testlarni tanlash;
- xodimlarni ishga qabul qilish to‘g‘risidagi qaror alohida omillar asosida emas, balki diagnostik ko‘rsatkichlar yig‘indisi asosida qabul qilinishi kerak.

Xodimlarni professional tanlash tahlili shundan iboratki:

Kasbga saralashning barcha bosqichlari tugallangandan so‘ng, tanlab olishni amalga oshiruvchi kadrlar bo‘limi xodimlari nomzodlar to‘g‘risida olingan ma‘lumotlar asosida ularni ishga qabul qilish imkoniyati to‘g‘risida xulosalar chiqarishi kerak. Xodimning mehnat topshiriqlarini muvaffaqiyatli bajara olishi ehtimoli, uning lavozimga bo‘lgan qiziqishi darajasi, shuningdek, ushbu nomzodning barqaror jamoaga kelishi bilan bog‘liq xavf - xatarlarni baholash kerak. Bu savollarga javob olgandan keyingina to‘g‘ri qaror qabul qilish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Абдурасулов О. А. Человеческий фактор и ценность – главные направления наших реформ. <https://web-journal.ru/journal/article/view/5133> том. 20 № 3 (2024): Лучшие интеллектуальные исследования. 206-210 стр.

2. Абдурасулов О.А. Психологические основы методологических подходов к человеку и технике. Educational Research in Universal Sciences, 3 (2), 2024. 165-170. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5757>.
3. Abdurasulov O.A. Texnologiya falsafasi nima? SCIENCE SHINE international scientific journal Issue 30, Volume 2| ISSN 3030 - 377X 30.11. 2024. <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-falsafasi-nima/viewer>.
4. Abdurasulov O. A. O‘zbekistonda globallashuv sharoitidagi ma’naviy yangilanishning o‘ziga xos xususiyatlari. // TADQIQOTLAR jahon ilmiy - metodik jurnali. 36- son, 3- to‘plam, Aprel - 2024. <http://www.tadqiqotlar.uz/index.php/new/article/download/2727/2550>. 191-193 betlar.
5. Дружилов С.А. Психология профессионализма человека: инженерно-психологический подход. // Ярославский психологический вестник. - 2004. - № 12. - С. 25-32.
6. Основы инженерной психологии. / Под ред. Б. А. Душкова. - Учебник для студентов ВУЗов. - Екатеринбург: Академический Проект, 2002.
7. G‘oziyev E.G‘., Mamedov K.D. Kasb psixologiyasi. Toshkent: 2003.
8. G‘oziyev E.G‘. Kasb va shaxs. Toshkent: 1996.
9. G‘oziyev E.G‘ va b. Kasb psixologiyasi kursidan ma‘ruzalar matni. Toshkent: 2000.
10. Haydarov F., Xalilova N. Kasb psixologiyasi. T: 2010.

YOSHLAR VA AXBOROT XURUJLARI

Xidirov Murodjon Turg'unboyevich

Namangan viloyati maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi, Uchqo'rg'on tumani maktabgacha va maktab ta'limi bo'limiga qarashli 10-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi ma'naviy-ma'rifiy ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari

Annatotsiya: *Ushbu maqolada axborot xurujlarining yoshlar ma'naviyatiga va dunyoqarashiga ta'siri tahlil qilinadi. Axborot xurujlarining shakllari, ularning yoshlar ongiga qanday ta'sir qilishi hamda noto'g'ri ma'lumotlarning tarqalish sabablari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, yoshlarning bu jarayonga moyilligi va uning oldini olish yo'llari haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *axborot, qurol, ma'naviy tahlil, yoshlar, ong*

Abstract: *This article analyzes the impact of information attacks on the spirituality and worldview of young people. Forms of information attacks, how they affect the minds of young people, and the reasons for the spread of false information are considered. Also, young people's tendency to this process and ways to prevent it are discussed.*

Key words: *information, weapons, moral analysis, youth, consciousness*

Аннотация: *В данной статье анализируется влияние информационных атак на духовность и мировоззрение молодежи. Рассмотрены формы информационных атак, как они влияют на сознание молодежи, а также причины распространения ложной информации. Также обсуждается склонность молодежи к этому процессу и способы его предотвращения.*

Ключевые слова: *информация, оружие, моральный анализ, молодежь, сознание.*

Zamonaviy dunyoda axborot qudratli qurolga aylangan. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi natijasida insonlar axborotni tez va oson qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Biroq, bu qulaylik bilan birga turli axborot xurujlari ham kuchayib bormoqda. Ayniqsa, yoshlar ushbu jarayondan eng ko'p ta'sirlanadigan qatlam hisoblanadi. To'g'ri tahlil qilinmagan, yolg'on yoki manipulyativ ma'lumotlar yoshlarning dunyoqarashiga, ma'naviyatiga va hatto kelajagiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, axborot xurujlarining mohiyati va ulardan himoyalalanish yo'llarini chuqur o'rganish dolzarb masalalardan biridir.

Maqolamizning asosiy qismiga o'tishdan oldin, “Axborot xuruji” nima, u yoshlarga qanday ta'sir qiladi, aynan shu kabi savollarga javob izlasak.

Axborot xuruji – bu odamlarning ongiga ta'sir qilish, ularni manipulyatsiya qilish va jamiyatda ma'lum bir fikrni shakllantirish maqsadida ataylab tarqatiladigan yolg'on yoki noto'g'ri ma'lumotlar yig'indisidir.

Bu jarayon quyidagi usullar orqali amalga oshiriladi:

Feyk (soxta) yangiliklar	Ijtimoiy tarmoqlar va turli veb-saytlarda haqiqatga zid, ammo ommaga ishonarli ko‘rinadigan yolg‘on xabarlarining tarqatilishi.
Manipulyativ kontent	Muayyan guruh yoki mafkura foydasiga mo‘ljallangan, haqiqatni buzib ko‘rsatadigan axborotlar.
Psixologik ta’sir	Ijtimoiy tarmoqlarda qo‘rquv, nafrat, vahima yoki umidsizlik uyg‘otuvchi ma’lumotlarning tarqatilishi orqali yoshlarning ruhiyatiga ta’sir qilish.

Aynan yoshlar nima uchun bu kabi to‘rlarga tez ilinadi. Bunga quyidagicha javob berish mumkin, yoshlar odatda yangilikka qiziquvchan, yangi texnologiyalarni tez o‘zlashtiradigan, shuningdek, hayotiy tajribasi nisbatan kamroq bo‘lgan qatlam sanaladi. Shuning uchun ular ba’zan axborot xurujlariga tez ishonib qolishlari mumkin.

Axborot xurujlarining oldini olish va undan himoyalaniish uchun quyidagi choralar muhim ahamiyatga ega:

1. Tahliliy tafakkurni rivojlantirish – Har qanday ma’lumotni tanqidiy tahlil qilish, uning manbasini tekshirish va qaysi manbalar ishonchli ekanligini aniqlash lozim.
2. Rasmiy va ishonchli manbalarga tayanish – Xabarlarini davlat rasmiy veb-saytlari, ilmiy manbalar va nufuzli axborot agentliklari orqali tasdiqlash kerak.
3. Axborot madaniyatini shakllantirish – Ota-onalar, o‘qituvchilar va jamiyat yoshlarni to‘g‘ri axborot olish va undan foydalanish bo‘yicha o‘rgatishi zarur.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlash mumkinki, bugungi kunda axborot xurujlari yoshlarning ma’naviyati va fikrlashiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Soxta yangiliklar, manipulyativ kontent va psixologik hujumlar yoshlarni noto‘g‘ri yo‘lga boshlashi, ularning dunyoqarashiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Shu bois yoshlarning axborot madaniyatini oshirish, ularga tahliliy fikrlashni o‘rgatish va soxta axborotlarga qarshi immunitet hosil qilish juda muhim. Bu faqat individual emas, balki jamiyatning ham umumiy mas’uliyati hisoblanadi. Axborot xurujlariga qarshi kurashib, biz yoshlar ongini himoya qilishimiz va ularni mustaqil, to‘g‘ri fikrlaydigan shaxslar sifatida tarbiyalashimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- Караев, С. Б. (2018). Современные пути совершенствования учебно-производственных комплексов, специализированных на профессиональной подготовке учащихся. In Психология и педагогика на современном этапе (pp. 30-36).

- Ernazarova, G. (2016). Development of training professional activity of vocational college students. Наука и Мир, 2(11), 100-102.
- Эрнazarовой, Г. О. (2017). Подготовка учащихся к профессиональной деятельности на основе акмеологического подхода. Традиционная и инновационная наука: история, современное состояние, перспективы: сборник статей, 115.

ICHKI ISHLAR BO‘LIMLARI (IIB) TOMONIDAN AYOLLARGA NISBATAN HIMOYA ORDERINI RASMIYLASHTIRISH TARTIBI

Asatov Behzod Abdumo‘min o‘g‘li
Sirdaryo viloyat Guliston tumani IIB xodimi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonda xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilishning muhim vositasi bo‘lgan himoya orderini rasmiylashtirish tartibi ko‘rib chiqiladi. Himoya orderining maqsadi, uni kimlar olishi mumkinligi, murojaat qilish tartibi, rasmiylashtirish jarayoni, orderda ko‘rsatiladigan cheklovlar, amal qilish muddati, bekor qilish tartibi va boshqa muhim jihatlar batafsil yoritiladi. Shuningdek, jabrlanuvchining huquqlari, zo‘ravonlik sodir etgan shaxsning majburiyatlari va qo‘shimcha muhim jihatlar haqida ma‘lumot beriladi.

Kalit so‘zlar: Himoya orderi, Xotin-qizlar, Tazyiq, Zo‘ravonlik, Ichki ishlar bo‘limlari (IIB), Oilaviy zo‘ravonlik, Huquqlar, Majburiyatlar, Cheklovlar, Rasmiylashtirish tartibi.

Jamiyat taraqqiyotida xotin-qizlarning o‘rni beqiyos. Ularning huquqlarini himoya qilish, ularni tazyiq va zo‘ravonlikdan asrash davlatimizning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu borada O‘zbekistonda qator qonunlar va meyoriy hujjatlar qabul qilingan bo‘lib, ularning ijrosini ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Mazkur maqolada xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilishning muhim vositasi bo‘lgan himoya orderini rasmiylashtirish tartibi, uning maqsadi, turlari, cheklovlari, jabrlanuvchi va zo‘ravonlik sodir etgan shaxsning huquq va majburiyatlari, shuningdek, himoya orderining ahamiyati va ijrosi kabi masalalar batafsil ko‘rib chiqiladi.

Maqoladan ko‘zlangan asosiy maqsad - har bir ayolning o‘z huquqlarini bilishi va zo‘ravonlikka duch kelganda o‘z vaqtida himoya orderini olish uchun murojaat qilishiga ko‘maklashishdir. Shuningdek, jamiyatda zo‘ravonlikka nisbatan murosasizlik muhitini shakllantirish, jabrlanuvchilarni qo‘llab-quvvatlash va bu borada tegishli tashkilotlarning rolini oshirishga qaratilgan.

Himoya orderi - tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan ayollarning xavfsizligini ta‘minlashga qaratilgan hujjat. Ushbu order IIB tomonidan beriladi va zo‘ravonlik sodir etgan shaxsga nisbatan ma‘lum cheklovlar qo‘yadi.

Himoya orderini kimlar olishi mumkin?

Himoya orderini quyidagi ayollar olishi mumkin:

- * Oilaviy zo‘ravonlik qurbonlari;
- * Jismoniy, ruhiy yoki iqtisodiy zo‘ravonlikka uchraganlar;
- * Tazyiq va ta‘qibga uchraganlar.

Himoya orderini olish uchun qayerga murojaat qilish kerak?

Himoya orderini olish uchun yashash joyingizdagi IIBga murojaat qilish kerak. Murojaat shaxsan yoki telefon orqali bo‘lishi mumkin.

Murojaatda nimalar ko‘rsatilishi kerak?

Murojaatda quyidagilar ko‘rsatilishi kerak:

- * Jabrlanuvchining shaxsiy ma’lumotlari (FIO, yashash manzili, telefon raqami);
- * Zo‘ravonlik sodir etgan shaxsning shaxsiy ma’lumotlari (agar ma’lum bo‘lsa);
- * Zo‘ravonlik holatining tafsilotlari (qachon, qayerda, qanday zo‘ravonlik sodir etilgan);
- * Zo‘ravonlik oqibatlari (jismoniy jarohatlar, ruhiy holat).

Himoya orderi qanday rasmiylashtiriladi?

Murojaat qabul qilingandan so‘ng, IIB xodimi zo‘ravonlik holatini o‘rganadi va zarur bo‘lsa, jabrlanuvchi va zo‘ravonlik sodir etgan shaxs bilan suhbat o‘tkazadi. O‘rganish natijalariga ko‘ra, himoya orderi rasmiylashtiriladi yoki rad etiladi.

Himoya orderida nimalar ko‘rsatiladi?

Himoya orderida quyidagilar ko‘rsatiladi:

- * Zo‘ravonlik sodir etgan shaxsga qo‘yilgan cheklovlar (jabrlanuvchiga yaqinlashish taqiqlanadi, telefon orqali yoki boshqa usullar bilan aloqa qilish taqiqlanadi va boshqalar);
- * Himoya orderining amal qilish muddati;
- * Himoya orderi talablarini buzganlik uchun javobgarlik.

Himoya orderining amal qilish muddati qancha?

Himoya orderi 30 kungacha bo‘lgan muddatga beriladi. Zarur hollarda, bu muddat uzaytirilishi mumkin.

Himoya orderini kimlar bekor qilishi mumkin?

Himoya orderini IIB yoki sud bekor qilishi mumkin.

Qo‘shimcha ma’lumotlar:

- * Himoya orderini rasmiylashtirish uchun hech qanday to‘lov talab etilmaydi.
- * Jabrlanuvchi himoya orderi bilan birgalikda psixologik va huquqiy yordam olish huquqiga ega.
- * Agar zo‘ravonlik jinoyat alomatlariga ega bo‘lsa, IIB jinoiy ish qo‘zg‘atishi mumkin.

Himoya orderining turlari:

- * Favqulodda himoya orderi: Zo‘ravonlik xavfi yuqori bo‘lganda, zudlik bilan beriladi.
- * Odatiy himoya orderi: Zo‘ravonlik holati aniqlangandan so‘ng, belgilangan tartibda beriladi.

Himoya orderida ko‘rsatilishi mumkin bo‘lgan cheklovlar:

- * Zo‘ravonlik sodir etgan shaxsning jabrlanuvchiga yaqinlashishini taqiqlash.
- * Zo‘ravonlik sodir etgan shaxsning jabrlanuvchi bilan telefon, internet yoki boshqa usullar orqali aloqa qilishini taqiqlash.
- * Zo‘ravonlik sodir etilgan joydan zo‘ravonlik sodir etgan shaxsning chiqib ketishini talab qilish.
- * Zo‘ravonlik sodir etgan shaxsni jabrlanuvchiga moddiy va ma’naviy zararni qoplashga majburlash.

Jabrlanuvchining huquqlari:

- * Himoya orderini olish uchun IIBga murojaat qilish.

- * Himoya orderi talablarini buzganlik uchun zo‘ravonlik sodir etgan shaxsni javobgarlikka tortish.

- * Psixologik, huquqiy va boshqa yordam olish.

- * Himoya orderi berilishini rad etilgan taqdirda, sudga shikoyat qilish.

Zo‘ravonlik sodir etgan shaxsning majburiyatlari:

- * Himoya orderi talablariga rioya qilish.

- * Jabrlanuvchiga nisbatan zo‘ravonlik sodir etmaslik.

- * Himoya orderi talablarini buzganlik uchun javobgarlikka tortilish.

Qo‘shimcha muhim jihatlar:

- * Himoya orderi - bu zo‘ravonlikka qarshi kurashning muhim vositasidir.

- * Zo‘ravonlikka duch kelgan har bir ayol o‘z huquqlarini bilishi va himoya orderini olish uchun murojaat qilishi kerak.

- * Himoya orderi zo‘ravonlikning oldini olish va jabrlanuvchining xavfsizligini ta‘minlashga yordam beradi.

- * Himoya orderi berish jarayoni "Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida"gi qonun bilan tartibga solinadi.

Xulosa qilib aytganda, himoya orderi - bu O‘zbekistonda xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilishning muhim huquqiy mexanizmidir. U zo‘ravonlik qurbonlariga xavfsizlik hissini beradi, ularni zo‘ravonlikdan himoya qiladi va huquqiy himoya olish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Himoya orderini olish uchun jabrlanuvchi yashash joyidagi IIBga murojaat qilishi kerak. Murojaatda zo‘ravonlik holati haqida aniq va batafsil ma‘lumot berilishi lozim. Himoya orderi berilgandan so‘ng, zo‘ravonlik sodir etgan shaxsga nisbatan aniq cheklovlar o‘rnatiladi va ularning ijrosi IIB xodimlari tomonidan nazorat qilinadi.

Har bir ayol o‘z huquqlarini bilishi va zo‘ravonlikka duch kelganda himoya orderini olish uchun murojaat qilishi kerak. Jamiyatda zo‘ravonlikka nisbatan tolerantlikni yo‘qotish va jabrlanuvchilarni qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. "Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni.

2. Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 4 yanvardagi 3-son qarori bilan tasdiqlangan "Tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan xotin-qizlarga himoya orderini berish, ijrosini ta‘minlash va monitoring olib borish to‘g‘risida"gi Nizom.

3. O‘zbekiston Respublikasining "Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risida"gi kodeksi.

4. my.gov.uz saytidagi "Tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan xotin-qizlarga himoya orderini berish" xizmati.

5. lex.uz saytidagi "Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida"gi qonun.
6. muzrabot.uz saytidagi "Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan qanday himoya qilish mumkin" maqolasi.
7. insonhuquqlari.uz saytidagi ""Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonun loyihasi muhokamalardan o‘tdi" maqolasi.

DIABETIK OYOQ SINDROMIDA GBO TERAPIYASINI ROLI

Mukaramov Azizxon Mavlonjon o‘g‘li
Farg‘ona Tibbiy Diagnostikasi bosh shifokori

Annotatsiya: Asosiy maqsad qandli diabet bilan og‘rib kelayotgan bemorlarni oyog‘ini amputatsiyasiz saqlab qolish. Giperbarik oksigen terapiyasi usuli orqali amalga oshiriladi. Natijada juda ko‘plab bemorlarda ishemik holatdan gangrena holatiga o‘tib ketmasligi. Xulosa: Qandli diabeti bor bemorlarga GBO terapiyasini qo‘llashni joriy qilish.

Kalit so‘zlar: Diabetik oyoq sindromi, GBO terapiya, Gangrena.

KIRISH

Birinchilardan bo‘lib Rossiyalik yurak jarroxi Leo Bokeriya yurakdagi amaliyotlarni aynan yuqori bosimli barokameralarda o‘tkazib, o‘lim holatlarini keskin pasaytirgan.

ASOSIY QISM

Giperbarik kislorodli terapiya - yuqori bosimdagi kisloroddan foydalangan holda noyob davolash usuli. Usulning asosi va mohiyati yuqori bosim ta'sirida yuzaga keladigan organizmdagi suyuqliklarning kislorod bilan to'yinganligi hisoblanadi. Ushbu ta'sir natijasida hujayrani kislorod bilan ta'minlash o'nlab marta ortadi, bu tana to'qimalarining gipoksiyasini (kislorod ochligi) bartaraf etishga yordam beradi, hujayraning va shunga mos ravishda butun organizmning bioenergetik va detoksifikatsiya potentsialini oshirishni ta'minlaydi. U kuchli yallig'lanishga qarshi xususiyatlarga ega va shikastlangan to'qimalarning tiklanish jarayonlarini tezlashtiradi. Bu immunitetga, gormonal holatga foydali ta'sir ko'rsatadi, shuningdek, farmakologik dorilarning ta'sirini kuchaytiradi. Usul tibbiyotning barcha sohalarida shoshilinch hal qilishni talab qiladigan o'tkir vaziyatdan boshlab, statsionar va ambulator davolanishning barcha bosqichlarida, shu jumladan reabilitatsiyada faol qo'llaniladi.

GBO sport tibbiyotida noqulay sharoitlarga moslashish usuli sifatida faol qo'llaniladi, mashg'ulot darajasini oshiradi va mashg'ulotdan keyin tez tiklanishni ta'minlaydi.

Amerika dengiz osti va giperbarik tibbiyot jamiyati (UHMS) bu usuldan keng foydalanishni tavsiya qiladi, shu jumladan siyanid bilan zaharlanish, klostridial miyozit (gaz gangrenasi), krash sindromlari, avulsion sindromlar va boshqa o'tkir travmatik shikastlanishlar bilan asoratlangan uglerod oksidi bilan zaharlanish, yumshoq to'qimalarning nekrotizan infektsiyalari, refrakter osteomielit, kechiktirilgan radiatsiya shikastlanishi, terini payvandlash, termal kuyishlar, muzlash. Ilgari, xuddi shu tashkilot endokrin bezlarning patologiyalari, homiladorlik va yangi tug'ilgan chaqaloqlar patologiyalari uchun giperbarik oksigenatsiyadan foydalanishni tavsiya qilgan.

Klinik tadqiqotlar dekompressiya kasalligi uchun usulning samaradorligini aniq tasdiqlaydi. Ikkita tadqiqot travmatik yaralarni davolashda mumkin bo'lgan shifobaxsh ta'sirini ko'rsatadi, ammo aniqroq bo'lish uchun ko'proq tadqiqotlar talab etiladi. Yetti

tadqiqot shuni ko'rsatdiki, baroterapiyadan foydalanish miya shikastlanishida o'lim va koma xavfini kamaytiradi.

Kechiktirilgan nurlanish shikastlanishi (yumshoq to'qimalar va suyak nekrozi) uchun baroterapiyaning samaradorligi haqida ba'zi dalillar mavjud.

Tel-Aviv universiteti olimlarining fikriga ko'ra, giperbarik kislorod terapiyasi telomer uzunligini oshiradi va izolyatsiya qilingan qon hujayralarining immun qarishini kamaytiradi. Ular keksa odamlarda giperbarik kamerada sof kislorodni qabul qilishda telomerlar uzunligi 20% ga oshishini aniqladilar, bu ularning fikricha, qarishga qarshi kurash usuli sifatida ishlatilishi mumkin.

Biroq, bu taxmin tanqidga dosh berolmaydi, chunki bu ma'lumotlarni boshqa yo'l bilan talqin qilish mumkin: "... kuchli oksidlovchi (kislorod) stressiga himoya reaksiyasi sifatida, ilgari faol bo'lmagan progenitor hujayralarning gematopoezining faollashishi tufayli tana suyak iligi deposidan nisbatan yosh limfotsitlarni chiqarib yubordi". Ularning telomerlari uzunroq, chunki ular kamroq bo'linadi. Qonni tahlil qilganda, telomerlar uzaygan degan noto'g'ri taassurot paydo bo'ladi. Darhaqiqat, eski hujayralarning ommaviy nobud bo'lishi va stressga javoban qonga ilgari ishlatilmagan "harakatsiz hujayralar" ning chiqishi sodir bo'ldi. Bunday "yoshartirish" ning natijasi halokatli - zahiradagi gematopoetik progenitor hujayralar hajmi kamayadi, va shuning uchun kelajakda tananing qarishga qarshi turish qobiliyati borligi haqida taxmin qilinadi.

Hozirga kelib ushbu GBO terapiya Reanimatologiya, transplantologiya, Endokrinologiya, Toksikologiya bo'limlarida keng qo'llaniladi. Ayniqsa qandli diabet va qon tomirlar bilan bog'liq kasalliklarda GBO terapiya orqali yuqori bosimda organizmga suyuq kislorod boyitish orqali judayam yahshi natijalarni olib kelinmoqda. Farg'ona shahrida OKSIMER klinikasiga 2020 yili zamonaviy GBO barokamerasi Turkiyaning HIPERTECH fabrikasi tomonidan olib kelingan bo'lib hozirda Respublika aholisi salomatligini tiklashda kotta yordam bermoqda. Ushbu klinikada faoliyatim davomida 2020-2021 yillar tashrif buyurgan 50 nafar bemordan 42 nafarini oyog'i kesilmasdan saqlab qolingan.

XULOSA

Qandli diabetga chalingan bemorlarni umrini uzaytirish, asoratlarsiz yashashi uchun GBO terapiyasini ko'proq qo'llash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Бокерия, Леонид Антонович Гипербарическая оксигенация при прекращении кровообращения: (Экспериментальное исследование) : Автореф. дис. ... канд. мед. наук / Первый Моск. мед. ин-т им. И. М. Сеченова. — М.: [б.и.]. — 28 с.

2. Бокерия, Леонид Антонович. Гипербарическая оксигенация в кардиохирургии: (Экспериментально-клиническое исследование) : Автореф. дис. ... д-ра мед. наук. (14.00.27) / АМН СССР. Ин-т сердечно-сосудистой хирургии им. А. Н. Бакулева. — Москва: [б. и.], 1973. — 23 с.

STRESS HOLATIDA SHAXS O‘Z O‘ZINI BOSHQARISHNING MOTIVATSION OMILLARINI O‘RGANISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Haydarova Gulshan Ahtamovna

*Samarqand viloyati Samarqand tumani 23-maktab amaliyotchi psixologi va logoped
o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxs o‘zini o‘zi boshqarish jarayonining nazariy asoslari, Stress holatida shaxs o‘z o‘zini boshqarishning motivatsion omillarini o‘rganishning psixologik asoslari kabi masalalari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Stress, shaxs, boshqarish, motivatsion, qobiliyat, zehn, bilish jarayoni, psixik xususiyat, tafakkur, tarbiya, o‘qitish usullari, axborotkommunikatsion texnologiya.

KIRISH

Yosh avlod ta’lim jarayonida o‘zining o‘qish faoliyatida ijobiy motivlarni to‘la anglay olsagina, u kelajakda o‘z oldida turgan vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilib, ijodiy maxsullar yarata oladi. Hususan, “... jismonan sog‘lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat’iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash” ustuvor vazifa etib belgilandi. Bu bo‘ljak mutaxassis shaxsida salbiy negativ ta’sirlarni oldini olish, bartaraf etish, pedagogik faoliyat bilan bog‘liq kasbiy stress va uning determinantlarini tadqiq etish, pedagoglarda kasbiy stressga barqarorlikni shakllantirishning amaliy jihatlarini takomillashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Respublika taraqqiyotining hozirgi bosqichida jamiyat oldida turgan muhim vazifalardan biri har bir insonda ijtimoiy faollik, yuqori javobgarlik, mehnatga ijodiy yondoshish kabi xislatlarni shakllantirishdan iboratdir. O‘tib kelayotgan yosh avlodda ijodiy faollikni va uning negizida yotuvchi qobiliyatni tarkib toptirish Respublika ta’lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifadir. Bunda asosiy e’tibor ta’lim metodlarini, o‘quvchilarning va talabalarning bilish faoliyatini takomillashtirishga yo‘naltirilishi lozim. Nafaqat umumiy ma’lumotlar va tarbiyani, balki kadrlarning kasbiy yo‘nalishi, ularni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishni o‘z ichiga oladigan yagona uzluksiz milliy ta’lim tizimini yaratish vazifasi ilgari surilmoqda. Joriy etilayotgan tizimda mustaqil fikrlash qobiliyatini tarbiyalashda o‘qituvchi bilan o‘quvchi munosabatini tubdan o‘zgartirish, o‘quv jarayonini insonparvarlashtirish bugunning dolzarb muammolaridandir. Bu masala bevosita yoshlarning tafakkuriga, ongiga, ruhiyatiga ta’sir etish bilan amalga oshiriladi. 2020 yil 27 fevraldagi PQ–4623sonli “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorida belgilangan “tarbiya va o‘qitish usullari, axborotkommunikatsiya texnologiyalari hamda xorijiy tillarni puxta o‘zlashtirgan, ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalariga ega professional pedagog kadrlar tayyorlash” Stress tushunchasi keng tarqalgan.

2020 yil 27 fevraldagi PQ-4623-sonli “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarori atama bo‘lib u biologiya, tibbiyot, psixologiya, aniq fanlar, iqtisod hamda ijtimoiy fanlarda organizmning tabiiy va ijtimoiy holatlarning o‘ziga xos bo‘lgan xususiyatlarini aks ettirishda qo‘llaniladi. Stress haqidagi ta’limot ancha eski bo‘lib, dastlab u fizikada qo‘llanilgan va “kuchayish” ma’nosini bergan. Fiziologiya va tibbiyotda ushbu tushuncha ilk bor o‘tgan asrning 30-yillarida Kanadalik buyuk olim Gans Sele tomonidan ilmiy asoslangan. Uning stress haqidagi ta’limoti birinchi marta Angliyada chiqadigan “Tabiat” jurnalida “Umumiy adaptatsion sindrom” nomi bilan e’lon qilindi va keyinchalik umumiy adaptatsion sindrom tushunchasi stress tushunchasi nomi bilan yuritila boshlandi.

G.Sele, U.Kennon. G.Izart, S.Ilin va shu kabilarni ishlari stress muammosini ilmiy tadqiq qilishga undadi. O‘zbek psixologlaridan M.G.Davletshin, E.G’.G’oziev, G. Shoumarov, E.Z.Usmanova N.G.Kamilova, G.Q.To‘laganova va boshqa bir qancha olimlar stress holatida shaxs o‘z o‘zini boshqarishiga uning motivatsion omillariga asosiy e’tiborni qaratganlar. Bugungi kunimizda stress nima ekanligini bilmaydigan odamning o‘zi yo‘q. Hayot murakkab, unda hamma jarayonlar ham bir tekisda ketmaydi, shundan stresslar kelib chiqadiki, ularning hadan ziyod ortib ketishi salomatlikning buzilishi, ruhiy mutanosiblikning izdan chiqishiga olib keladi. Mazkur termin birinchi bo‘lib kanadalik fiziolog Gans Sele (1907-1982) tomonidan kiritilgan. Sele fikricha stress bu hayot. Inson suvsiz, havosiz, ovqatsiz yashay olmaganidek, stresssiz ham yashay olmaydi. Lekin stress tutilinishi va shunday kuchga ega bulishi mumkinki, natijada odam u bilan kurashishga qodir bo‘lmay qoladi va kasallikka chalinadi. Shu narsa juda muhimki, emotsional stress darajasi avvalambor, konkret odamning stress holatiga munosabati, uni qanday talqin etishi va kechinishiga bog‘liq. Kuchli emotsional stress organizmning kasalliklarga beriluvchanligini oshirishi mumkin.

Stress muammosi yangi asrimizning umumqabul qilingan muammolaridan hisoblanadi. Biz emotsional stresslarning oldini ololmaymiz, undan chetlasha olmaymiz, muammo ham shundaki biz stressorlar bilan kelisha olmaymiz.

Stress holatlarini inson hayotining turli davrlarida turlicha bo‘lishi olimlar tomonidan tadqiq etilgan (N.N.Bextereva, 1974; F.E.Vasilyuk, 1999, M.V.Korkina, 1998, L.A.Kitaev-Smyk, 1983). Bu tafovutlar ham asab, ham gormonal tizimdagi yosh davrlariga xos o‘zgarishlar bilan bog‘lab tushuntiriladi. Bundan tashkari, psixologik adabiyotlarda "stress" tushunchasining quyidagi zamonaviy ta’riflari uchraydi:

- Stress - bu psixika, organizmning, umuman olganda, qandaydir ekstremal ta’sirlarni bartaraf qilish uchun funktsional zahiralarni keng safarbar qilish bilan belgilanadigan o‘ziga xos holati.

- Stress - organizmning bartaraf qilish yoki kamaytirishga intiladigan xavotirli holati.

- Stress - bu ichki xavotir yoki uni bostirish holatini aks ettiruvchi psixologik va axloqiy reaksiyalar.

- Stress - bu tahdid soluvchi sharoitlarni bartaraf qilish yoki susaytirish to‘g‘risidagi qaror qabul qilish, qochish yoki tajovuzkorlik bo‘yicha choralarni qo‘llashga olib keladigan jismoniy yoki ijtimoiy muhit hodisasi yoki sharoiti.

V.A.Bodrovning fikricha, stress turlari ko‘zg‘atuvchilarning o‘ziga xosligiga bog‘liq ravishda ajratiladi:

- fiziologik stress

- tashqi muhit parametrlarining tebranishidan yuzaga keladi: mexanik (yaralar, tirnalgan joy, ukollar va boshqalar), jismoniy (mushaklarning toliqishi, haroratning o‘zgarishi va x.k.), kimyoviy (medikamentlar, zaharlar, kislorodning nihoyatda ortiqchiligi yoki yetishmasligi va x.k.);

- psixosotsial stress

- yetarlicha kuchli emotsiyalar kechinmalari (ranj, qo‘rquv, aybdorlik, uyat, xavotir va x.k.) bilan chorlanadi, stressning bu turiga kasbiy, emotsional, psixologik, axborotga oid, kommunikativ stress turlarini kiritish mumkin. Shaxs to‘g‘risidagi konseptsiyalar o‘zini o‘zi boshqarish jarayonining nazariy asoslarini tashkil qilgan ekan. Ushbu nazariyalarda shaxs o‘z o‘zini boshqarish to‘g‘risidagi fikrlarda bir biridan o‘ziga xos yo‘nalishlariga qarab farqlanishini ko‘rish mumkin. Har bir nazariya turli vaziyatlarda o‘zini o‘zi boshqarish jarayonlarida faoliyati yo‘nalishiga qarab ko‘plab nazariy ma‘lumotlar bera oladi. Faoliyatni optimallashtirish usullarning keng tarqalganlaridan biri inson tomonidan o‘zining ruhiy va jismoniy xolatini keyinchalik ko‘rib chiqiladigan turli texnika va uslublar yordamida o‘zini o‘zi tartibga solishdir.

Xozircha esa biz insonda ishining stressogenlik natijasida salbiy ruhiy xolatlarga olib keladigan asosiy sabab bo‘lib emotsional holatlarni ruhiy-jismoniy o‘zini o‘zi tartibga solish ko‘nikmalar rivojlanishining va hatti-xarakterlar erkin o‘zini o‘zi boshqarishning past darajasi xisoblanishini ta‘kidlab o‘tamiz.

Inson tirik organizm sifatida ritm qonunlariga muvofiq ishlashi sababli yuqori faollikning zarur funksional xolatini ta‘minlashda ikkita yondashuvni ajratsa bo‘ladi.

1. Faollik oldi va uning davomidagi xarakatlantiruvchi usullar.

2. Dam olish vaqtida kuchni to‘la tiklashga qaratilgan usullar:

A) ruhiy o‘z o‘zini boshqarish usullari (autogen mashqlar, meditatsiya, art-muolaja);

B) psixofiziologik o‘zini o‘zi tartibga solish usullari (kasbiy faoliyat davomidagi jismoniy mashqlar, o‘zini o‘zi massaj qilish, aromamuolaja, nur muolajasi, musika muolajasi, refleks muolajasi, issiqlikni tiklovchi muolajalar – sauna, xammom, dush, xovuz).

Yetarli, o‘z vaqtidagi va to‘la uyquni kuchni to‘la tiklashga yerishishning va inson yuqori faollikining funksional xolatini ta‘minlashning eng yaxshi vositasi deb nomlasa bo‘lardi. Ammo holdan tolishga va uyquning buzilishiga olib keladigan mehnatning oshishi, surunkali asabiylashish va boshqa stress-omilari inson organizmining to‘la dam olishiga erishish uchun kerak bo‘lgan qo‘shimcha usullarni topish zaruriyatiga olib keladi.

Yuqoridagi stress to‘g‘risidagi mulohazalardan kelib chiqqan holda stress holatida shaxs o‘z o‘zini boshqarishini nazariy jihatdan o‘rganibgina qolmay uni amaliyotda ham tadqiq yetish asosiy masalalardan biri yekanligini ko‘rishimiz mumkin. Shundan kelib chiqqan holda biz ham o‘z tadqiqotimizda stressni boshqarishda shaxslarning adaptiv imkoniyatlariga bag‘ishlangan metodikadan foydalanishni maqsad qilib qo‘ydik uchinchi bobda yuqoridagi nazariy fikrlarni amaliy tarafdin izohlab berishga harakat qilganmiz.

Insonlar stressining muhim jihati shundan iboratki, “individuum-tashqi muhit” tizimida yani o‘zaro adekvat munosabatlarni saqlab turish jarayonida psixik adaptatsiya juda muhim rol o‘ynaydi. Psixik adaptatsiyaga o‘z-o‘zini to‘liq boshqarish faoliyati natijasi sifatida qaraladi. (“operativ hotirjamlik” darajasida). Ammo bunda uning tizimli organizatsiyasini ajratib ko‘rsatish lozim. Bunday qarash ancha mavhum tuyiladi. Shu o‘rinda ehtiyoj tushunchasini keltirib o‘tish zarur. Aktual ehtiyojlarning maksimal darajada qondirilishi, adaptatsiya jarayoninig muhim omili hisoblanadi. Demak, psixik adaptatsiya - shaxs va tashqi muhit orasidagi shunday bir aloqadorlikki, uning natijasida individuumning o‘z aktual ehtiyojini qondirish va u bilan bog‘liq bo‘lgan maqsadga erishishga imkon beruvchi faoliyati amalga oshiriladi, shu bilan birga tashqi muhit talablari va inson faoliyati hamda hulq atvori orasidagi maksimal aloqadorlikka yerishiladi.

Psixik adaptatsiya murakkab jarayon bo‘lib, aynan psixik moslashish (ya’ni, psixik gomeotsazni muvozanatda tutib turish) bilan birga yana 2 ta jarayonni qamrab oladi:

- a) Individuum va tashqi muhit orasidagi doimiy tasirotni optimizatsiyalash;
- b) Psixik va fiziologik karakteritsikalar orasida adekvat munosabatlarni o‘rnatish;

Adaptatsiya jarayonini o‘rganiz emotsional taranglik va stress tushunchalari bilan uzviy aloqador hisoblanadi. Stress- organizmning mavjud ehtiyojlari va ularga umumiy adaptatsion sindrom sifatida qarash natijasida paydo bo‘luvchi nospetsifik reaksiyasidir.

Yaqinlashayotgan ofatni yengib bo‘lmaslik hissi- asabiylik holatining kuchayishi ushbu qiyinchilikni yenga olmaslik haqidagi tasavvurlarga olib keladi. Qator olimlar tarafidan o‘tkazilgan tadqiqotlardan shu narsa ma’lum bo‘lganki moslashish jarayonini yoshga ham bog‘liq ekan. Masalan, o‘spirinlar katta yoshlilarga qaraganda ko‘proq moslashuvchan va tashqi xavotir tasirlariga kamroq beriluvchan ekanlar.

Shu munosabat bilan oliy ta’lim muassasasida ta’lim olayotgan talabalarni shaxs sifatida shakllanishida quyidagi xususiyatlarni tarkib toptirish maqsadga muvofiqdir.

-Davlat, jamiyat, oila oldidagi mas’uliyatni anglovchi har tomonlama barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetkazish;

-Jismoniy baquvvat, ahloqan pok, Vatan tuyg‘usi bilan sug‘orilgan fidoiy inson, izlanuvchan, tashabbuskor, sog‘lom avlodni shakllantirish;

-Ta’lim jarayonida faqat bilim egallash, savodli bo‘lish emas, balki shu bilan birga olgan bilimlarini hayotga tadbiq eta bilishga qodir shaxsni tarbiyalash;

-Yangi sharoitlarga tezda moslashish, yashash ko‘nikmalarni o‘zlashtirish, mehnat qilishni biladigan yoshlarni tarbiyalab yetkazish.

XULOSA

Yuqoridagi stress to‘g‘risidagi mulohazalardan kelib chiqqan holda stress holatida shaxs o‘z o‘zini boshqarishini nazariy jihatdan o‘rganibgina qolmay uni amaliyotda ham tadqiq etish asosiy masalalardan biri ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Shundan kelib chiqqan holda biz ham o‘z tadqiqotimizda stressni boshqarishda shaxslarning adaptiv imkoniyatlariga bag‘ishlangan metodikadan foydalanishni maqsad qilib qo‘ydik, uchinchi bobda yuqoridagi nazariy fikrlarni amaliy tarafdin izohlab berishga harakat qilganmiz. Shunday xulosa qilish mumkinki, inson qanchalik yosh bo‘lsa, nerv tizimi qanchalik egiluvchan bo‘lsa, va turli tashvishlardan holi bo‘lgan ong egasi bo‘lsa, adaptatsiya jarayoni shunchalik yengil kechadi va stressli holatlar asoratlarsiz o‘tkaziladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.2020 yil 27 fevraldagi PQ–4623-sonli “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.

2.Bodrov V.A. Informatsonnyy stress: Uchebnoe posobie dlya vuzov. - M.: PYeR SE,2000. - str. 352.

3.Kamolova, SH. O‘., & Munarova, R. O‘. (2010). Urovni sovershenstvo lichnosti. Issledovatel nauchniy jurnal.–Qozog‘iston, 5(49), 100-105.

4.Kamolova, S., & Amanxonova, Y. (2022). O‘quvchilar tafakkur jarayonlarini shakllantirishda pedagogik texnologiyalarning ahamiyati. Jurnal Pedagogiki i psixologii v sovremennom obrazovanii, 2(6).

5. Каршибаева Г. А., Ибайдуллаева У.Р.Оила психологияси.Ўқув қўлланма. “Баёз” нашриёти. Тошкент.2022 й.

6.Каршибаева Г. А., Абдуасулов Р.А.Психологик маслаҳат. Ўқув қўлланма. “Баёз” нашриёти. Тошкент.2022 й.

7..Yaxshiyeva, M. SH., Kamolova, SH., Eshonkulov, E. S., Jumartova, U. U., & Urazoliyev, X. A. (2015). Formirovaniye nauchnogo mirovozzreniya studentov. In Aktualniye zadachi pedagogiki (pp. 184-186).

TARIX FANINI O‘QITISH :SAMARALI USULLAR VA METODLAR

Jaxparova Nigora Ashurxon qizi

Toshkent viloyati Chirchiq Davlat Pedagogika Universititi 4-kurs talabasi

Annotatsiya:Ushbu maqolada zamonaviy jamiyat ta’lim tizimida gumanitar fanlar xususan tarix fanlarini o’qitishdagi samarali metodlar,tarixiy tahliliy hujjatlar va raqamli texnologiyalardan foydalangan holda fanni chuqur o’zlashtirish yo’llarini ko’rib chiqamiz.

Kalit so’zlar:virtual ekskursiyalar,vektorinalar, rolli o’yinlar,xronologik tahlillar,ekvivalentlik .

KIRISH

Tarix fanini o’qitish murakkab lekin qiziqarli jarayon bo’lib bu katta sinf o’quvchilari tanqidiy fikrlash, sabab- natija bog’liqliklarini tahlil qilish va o’z fikrlarini erkin bayon eta olish xususiyatlarini shakillantib boradi.

Shuning uchun darslar nafaqat faktlarni o’rgatish emas balki mustaqil tarixiy jarayonlarni tahlil qilish konikmalarni shakillantirishga qaratilishi lozim.

Tarix darslarini o’qitishda samarali metodlar

1.Muommoli ta’lim usuli

O’quvchilarga aniq bir tarixiy muommoni hal qilish yoki voqeani turli nuqtai nazardan baholash topshirig’i beriladi

Misol “Agar birinchi jahon urishi yakunida uchlar ittifoqi galaba qozonganda dunyo siyosatida xaritasida qanaqa o’zgarishlar sodir bo’lishi mumkin edi.”

Ushbu usulda o’quvchilar ortasida ijobiy va tanqidiy fikrlashda tahlil qila olish qobiliyati shakillanadi.

2.Tarixiy tahlilva hujjatlar bilan ishlash

O’quvchilar tarixiy hujjatlar,xaritalar,suratlar,gazeta maqolalari yoki xotiralar bilan ishlash orqali tarixiy jarayonni chuqurroq tushunadilar.

Misol:Amir Temurning davlat boshqaruvi usullari uning davlatini osha davrdagi pozitsiyasini o’rganish va tahlil qilish uchun aynan o’sha davr ijodkorlarining asarlariga murojat qilish osha davrning muhitini his qilish imkoniyatini oshiradi

3.Raqamli texnologiyalardan foydalanish

Zamonaviy texnologiyalar yordamida tarix darslarini yanada jonli va interaktiv qilish mumkin

Interaktiv taqdimotlar va vedeodarslar

O’quvchilar tarixiy voqealarni vizual ravishda ko’rishlari

Onlayn testlar va vektorinalar-bilimlarni mustahkamlash uchun

Vertual ekskursiyalar -muzeylar va tarixiy joylarga onlayn sayohatlar.

4.Rolli o’yinlar va tarixiy debatlar

O‘quvchilar muayyan tarixiy shaxs yoki davr vakili rolini o‘ynab ularning qarorlarini tushunishga harakat qiladilar.

Misol:Versal konferensiyasi (1919) bo‘yicha bahs tashkil qilish va har bir davlat vakillariga alohida rol berish.

Ushbu metod o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi va tarixiy jarayonlarga qiziqish uyg‘otadi.

5.Tarixiy va zamonaviy voqealar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushuntirish

Tarixiy voqealarni hozirgi dunyo bilan bog‘lash orqali o‘quvchilarni tarixga bolgan qiziqishini oshirish .

Misol:XXasrdagi iqtisodiy inqirozlar va bugungi kundagi iqtisodiy muommolarni solishtirish

6.Mustaqil tadqiqot va loyiha ishlari

O‘quvchilarga muayyan tarixiy mavzuda tadqiqot o‘tkazish va taqdimot tayyorlash vazifasini berish

Misol:”Buyuk ipak yo‘lining O‘zbekiston tarixiga ta’siri “mavzusidagi loyiha ishini tayyorlash.

7.O‘quvchilarning faolligini o‘shirish.

Tarixiy tadqiqotlar olib borish

Misol:Biror mavzuga aloqador bo‘lgan biror tarixiy buyum (kiyim, taqinchoq,bo‘lishi mumkin yoki shunga yaqinroq) bilan o‘quvchilar bilan birgalikda tadqiqot ishini olib borish mumkin.

Bu o‘quvchilar ortasida qiziqishga va turli xil fikr almashishga yordam beradi

8.Portfolio baholash.

Bu usulni o‘quvchilarda qo‘llash orqali ulardagi ijodkorlik faoliyatini ham oshirish aniqlash mumkin bo‘ladi.

O‘quvchilar orasida sust o‘zlashtiruvchi oquvchilarni baholash uchun yaxshi metod sifatida foydalanish mumkin .O‘quvchining chorak davomidagi (yil davomida hafta yoki oy davomidagi ishlarini jamlanmasi sifatida foydalansa ham bo‘ladi) amalga oshirgan ishlarini umumiy holda birlashtirib amaliy ishlariga bonus sifatida baholanishi yoki rahbatlantirilishi ham o‘quvchida fanga bo‘lgan qiziqishini oshirishga imkon beradi.

Tarixni o‘qitishda yangi metodlar va yondashuvlar an ‘anaviy yondashuvlarga qaraganda samaraliroq bolib o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Interfaol metodlar texnologiyalardan foydalanish , tanqidiy fikrlashning rivojlanishi va baholash tizimini takomillashtirish tarix fanining yanada chuqur o‘zlashtirilishini taminlaydi .

Zamonaviy talim tizimida tarix fani nafaqat fakt va sanalarni yodlash balki o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini tahliliy yondashuvini va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirish uchun xizmat qilishi lozim .Shuning uchun ham ushbu ko‘rsatilgan metodlar va interaktiv yondashuvlardan foydalanish fanning o‘zlashtirish samaradorligini oshirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tarix fani talim tizimining muhim qismi bolsada uni oqitishda faqat sanalar va voqealarning yodlamishiga urg'u berilishi o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga to'sqinlik qilmoqda.

Ko'pgina dars mashg'ulotlarida tarixiy voqealar , sanalar va shaxslarning ismlarini yodlashga urg'u beriladi ,lekin ularning sabablarini va oqibatlarini tushuntirish yetarli darajada amalga oshirilmaydi .

Tarixiy voqealar bir tomonlama tahlil qilinadi yoki bazi hollarda hukumat nuqtai nazari asosida o'qitiladi ,darslar davomida orgatiladigan malumotlar va voqealar real hayot bilan bog'lanmaydi va hozirgi kun holati bilan taqqoslashtirilmaydi bu esa o'quvchilarda olingan malumotni hayotga tatbiq etishda qiyinchiliklar tug'diradi .Natijada o'quvchi tarix fanlarini eskilikning bir qismi va zerikarli holda qabul qilishi mumkin .Bazi maktab darsliklarida malumotlarning haddan tashqari koplighi bolaning bilimni mukammal o'zlashtira olmasligiga va miyya faoliyatini charchashiga ham olib kelishi mumkin.

Bu kabi muommolarning oldini olish uchun har bir pedagog Tarix fanini o'qitishda yuqorida ko'rsatilgan kabi metodlardan samarali foydalanishga harakat qilishi lozim.

Tarix fanlarida innovatsion usullardan foydalanish, yangi metodlar va yondashuvlarni ishlab chiqish boshqa fanlar bilan o'zaro aloqani yo'lga qo'ygan holda o'qitilishi talim tizimida ozining sezilarli samaradorligini ko'rsatish imkonini beradi.

Zero mustaqil fikrga ega bo'lgan va hayotga o'z intilishlariga va o'z o'rniga ega bolgan kadrlarni tayyorlash talim tizimining eng asosiy va ustuvor maqsadidir.

Tarix bir millatning bir xalqning o'tmish an'analarini hayot tarzini tolaqonli aks ettiruvchi fan nafaqat fan balki bu butun bir davlatning siyosatning bir qismidir.

“Tarixiy xotirasiz kelajak yuq “ birinchi prezidentimiz I.A.Karimovga tegishli ushbu so'zlar ham jamiyat uchun xalq uchun tarixning ahamiyati qanchalik buyuk ekanligini o'zida yaqqol aks ettirgan.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki tarixni o'qitish usullari doimiy ravishda rivojlanib, yangilanib borishi lozim .Zamonaviy ta'lim jarayonlarida interfaol va innovatsion metodlar hozirgi internet asrida o'quvchilarni kitobga bo'lgan qiziqishini bir muncha oshirishga imkoniyat yaratadi.

Shuningdek tarixiy jarayonlarni visual holda tasavvur qilish uchun interaktiv xaritalar,virtual ekskursiyalar va zamonaviy raqamli resurslardan foydalanish darslarn yanada samarali qilish imkonini beradi.

Shu sababli, tarixni o'qitishda turli metodlardan uyg'un holda foydalanish zarur.

Bu nafaqat bilim darajasini oshirishga,balki tarix fanining jamiyatdagi ahamiyatini chuqur anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Jahon tarixi darslik kitobi / M.Lafasov. O'zbekiston Toshkent 2018 ;
- 2.O'zbekiston tarixi (o'rta asrlardagi)/ Muhammadjonov 2017;

3.Jahon tarixi yangi davr / SH.Ergashev

4.Tarixiy xotirasiz kelajak yuq/ I.A.Karimov 1998;

5.Tarixni o‘qitish metodikasi rivojlanish tarixidan / Joldasov Ixtiyor Suyundikovich
2020;

TIBBIYOTDA EKSPERT TIZIMLARI

Sultonova Sarvinoz Saidulug‘bek qizi

TMA, 2-sonli davolash fakulteti 302-harbiy guruh talabasi

KIRISH

Hozirgi vaqtda tibbiy diagnostika tizimlarini yaratish muammolarini hal etishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish zarurati paydo bo‘lmoqda. Tibbiy diagnostika tizimlarini yaratishga yondashuvlardan biri bu ekspert tizimlarini (ET) qurish nazariyasidir. ET dan foydalanish klinik shifoxonalar va tibbiyot muassasalarida tibbiy diagnostika sifatini yaxshilash imkonini beradi.

DOLZARBLIGI

Tibbiy ekspert tizimlari shifokorga nafaqat o'zining diagnostik taxminlarini tekshirishga, balki qiyin diagnostika holatlarida maslahat olish uchun kompyuterga murojaat qilish imkonini beradi [1].

ISHNING MAQSADI

Hozirgi kunda tibbiyotda neyron tarmoqlardan foydalanish aksariyat sohalari va amaliyot sohalarini rivojlantirishning hal qiluvchi omiliga aylanib bormoqda, shuning uchun axborot tizimlarini ishlab chiqish va joriy etish eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda bemorlar katta shaharlarda ishlaydigan mutaxassislarni ko'rish uchun ko'pincha uzoq masofalarni bosib o'tishlari kerak. Bunday vaziyatlarda neyron tarmoqlarga asoslangan ekspert tizimlari periferik markazlarda va chekka hududlarda ishlaydigan shifokorlarga yordam berishi mumkin.

Tibbiy ekspert tizimlari (MET) PUFF, MYCIN, Oncocyn, SPE, ABEL, CADUCEOS, BLUE, FOX, GUIDON SEIZ [2-3] turli kasalliklarga chalingan bemorlarni kuzatish va davolashda tibbiy tajribaga asoslangan. Shuni ta'kidlash kerakki, SEIZ ekspert tizimi shifokor tomonidan kundalik amaliyotda qo'llaniladigan mantiqqa o'xshash mantiq bo'yicha ishlaydi. Tizim ma'lumotlar bazasi (KB) asosida simptom ko'rinishini tekshiradi. Bundan tashqari, u bir qator boshqa klinik belgilarni (parametrlarni) so'raydi, ularning turli xil variantlari turli xil tashxislar (gipotezalar) uchun turli og'irliklarga ega, masalan, "aura" parametri murakkab qisman tutilish uchun ma'lum bir ijobiy vaznga ega. odatiy yo'qligi uchun salbiy og'irlik. TennETsi universitetining (AQSh, Memfis) boshqa tadqiqotchilari bolalik davridagi epilepsiya va tutqanoqlar bo'yicha so'rov o'tkazdilar [3]. Ushbu tadqiqotning maqsadi epilepsiyani turli mamlakatlardan kelgan tajribali mutaxassislarning bilimlari bilan davolash edi.

Tibbiy-ijtimoiy muammolarni har tomonlama o'rganish epilepsiya bilan og'rigan bolalar va o'smirlarga nevrologik yordam ko'rsatishni tashkil etishning oldini olish va takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimini taklif qilish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi - bolalar va o'smirlarda epilepsiya kursining yoshga bog'liq xususiyatlarini o'rganish, epilepsiya diagnostikasi uchun kompyuterga asoslangan maslahat-

ekspert tizimini ishlab chiqish. Taklif etilayotgan tizim quyidagilardan iborat: Ma'lumotlar to'plami uchun zarur bo'lgan barcha xususiyatlar va parametrlarga ega bemorlarning ma'lumotlar bazasi; klinikaga kirishda bemorning umumiy holatini tashxislash imkonini beruvchi algoritmi; bolalarda epilepsiyani aniqlash uchun qaror daraxtini yaratish usuli; epilepsiya turini aniqlash algoritmi; algoritmlarni amalga oshirish uchun dasturiy ta'minot; ishlab chiqilgan ET samaradorligini baholash va tekshirish.

Biz bolalarda epilepsiyani tahxis qilish uchun qaror daraxtini yaratish usulini tanladik, u shifokor tomonidan kundalik amaliyotda qo'llaniladigan mantiqqa o'xshash mantiq bo'yicha ishlaydi [4].

O'zbekiston poytaxti Toshkent shahridagi 45-oilaviy poliklinika neyrofiziologi ko'magida bolalarda epilepsiyani aniqlash uchun EEG tahlillari bazasini ishlab chiqish amalga oshirildi.

ETni yaratish uchun epilepsiyaning 4 shakli tanlandi: bolalarda febril konvulsiyalar, yaxshi rolandik epilepsiya, balog'atga etmagan mioklonik epilepsiya, Lennox-gasteau sindromi.

Biz tibbiyotda ekspert tizimini, ya'ni epilepsiya kabi surunkali kasalliklarni tashxislashda ETni ishlab chiqish bo'yicha tadqiqot olib bormoqdamiz. Shu maqsadda biz elektroansefalografik ko'rsatkichlar bo'yicha bolalar miya faoliyatining holatini tekshirish va aniqlash uchun shaxsiy kompyuter va axborot dasturi asosida eksperimental qurilma ishlab chiqdik. Ushbu tizim PyCharm (Python dasturlash tili uchun integratsiyalashgan ishlab chiqish muhiti) yordamida Python tilida yozilgan. Taklif etilayotgan tizim yangi tug'ilgan chaqaloqlar va 1 yoshdan 16 yoshgacha bo'lgan bolalarda uchraydigan epilepsiyaning to'rtta shaklini aniqlash uchun 290 nafar bemorning ishlab chiqilgan ma'lumotlar bazasida joriy etilgan. Barcha tahlillar 67 ta belgi va alomatlar uchun tekshiriladi, bu epilepsiya turiga to'g'ri tashxis qo'yish imkonini beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, bizning natijalarimizning ishonchliligi ma'lumotlar bazasi hajmiga bog'liq. ETga bemorlar to'g'risidagi tibbiy ma'lumotlar qanchalik ko'p kiritilsa, tizimning ishonchliligi ehtimoli shunchalik oshadi.

Shunday qilib, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'pgina bilim sohalari va amaliyot sohaslarini rivojlantirishning hal qiluvchi omiliga aylanmoqda, shuning uchun axborot tizimlarini ishlab chiqish va joriy etish eng dolzarb vazifalardan biridir. Rivojlanayotgan mamlakatlarda bemorlar katta shaharlarda ishlaydigan mutaxassislarni ko'rish uchun ko'pincha uzoq masofalarni bosib o'tishlari kerak. Bunday vaziyatlarda ET periferik markazlarda va chekka hududlarda ishlaydigan shifokorlarga yordam berishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Жариков О.Г., Ковалев А.А., Литвин А.А./ Современные возможности использования некоторых экспертных систем в медицине./ Учреждение «Гомельская областная клиническая больница», ГНУ «Объединенный институт проблем информатики Национальной академии наук». – 2008 - №5, стр.-24-29.

2. <https://sparm.com/publications/mediczyinskie-ekspertnye-sistemy>
3. Андрейчиков А.В., Андрейчикова О.Н. / Интеллектуальные информационные системы. – М.: Финансы и статистика, 2006.
4. Кучкарова Н.А/ «Биотиббиёт мухандислигининг замонавий муаммолари ва истикболлари»./Ташкентский технический университет.-2022, Ташкент. С-145-146.

O‘QUVCHILARDA O‘ZIGA ZIYON YETKAZISHNI KELTIRIB CHIQUVCHI SALBIY OMILLARNI BARTARAF ETISHNING PSIXOLOGIK YECHIMLARI

Xayrullayeva Baxtigul Ilxomjon qizi

Toshkent shaxar Bektemir tumani 289-Ixtisoslashtirilgan Davlat umumta’lim maktabi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bolalarda o‘z joniga qasd qilishnin ayrim ijtimoiy-psixologik jihatlarini tavsifi bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *Suitsidal xulq-atvor nazariyasi, “O‘z-o‘zini o‘ldirish” nazariyasi, Suitsidal xulq-atvorning psixodiagnostikasi. Suiqasdning turlari, haqiqiy suiqasdlik xulqi va suiqasdlik holatining dinamik rivojlanishi. Bolalar va o‘smirlar suitsidining sabab va motivlari*

KIRISH

Suitsidni psixologik jihatdan tadqiq qilishga bag‘ishlangan tadqiqotlarni tahlil qilib ko‘radigan bo‘lsak, ulardan affektiv holatlarning suitsidga ta’siri, shaxs xulq atvoridagi o‘zgarishlar, ruhiy tushkunlik va ruhiy kechinmalarining suitsidal xulqning kelib chiqishi o‘rni kabilar tahlil qilinganligining guvohi bo‘lamiz. Suitsidni psixologik jihatdan tadqiq qilish yuzasidan qator tadqiqotchilar samarali ilmiy izlanishlar olib borishdi. Bu yo‘nalishdagi tadqiqotlarda suitsidal xulqning kelib chiqishiga shaxsning individual psixologik va mijoz turlarining ta’siri hamda suitsidning psixologik ma’nosi kabilar o‘rganildi. Biroq, suitsidni o‘rganishning boshqa nazariyalari singari psixologik nazariya tarafdorlari ham suitsidni tushuntirishda bir yoqlamalikka berilganliklari kuzatiladi. Natijada suitsidning psixologik ma’nosini aniqlash va psixologik asoslashda qator noaniqliklarga yo‘l qo‘yadilar. Xususan, ular suitsidal xulqning psixologik mexanizmlarni izohlashga harakat qilsalarda, biroq suitsidal xulqning ruhiyat sog‘lomlik va nosog‘lomlik holatlariga bog‘liqligi masalasini tahlil qilishda chalkashliklarga yo‘l qo‘yadilar.

XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida kattalar suitsidi bilan bir qatorda bolalar va o‘smirlar suitsidi muammosi yuzasidan ham qator ilmiy tadqiqotlar olib borildi. Biroq, ilmiy adabiyotlar tahlili bu davrda bolalar va o‘smirlar suitsidini tadqiq qilish yuzasidan olib borilgan ishlarning yetarli emasligini ko‘rsatdi. Shunga karamasdan bu sohada ma’lum ilmiy tadqiqotlar olib borildiki, bu bolalar va o‘smirlar suitsidini tadqiq qilishning keyingi yillardagi rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Bu o‘rinda

F.K.Terexovkaning ilmiy izlanishlarini alohida ta’kidlash mumkin. Uning ta’kidlashicha bolalar va o‘smirlar suitsidining motivlari rolini “jazolanishdan qo‘rqish”, “g‘am-g‘ussa”, “sevgi va rashk” kabilar o‘ynashi mumkin. Muallifning fikriga qaraganda bolalar va o‘smirlar suitsidining oldini olish uchun ularni mustahkam irodali, sog‘lom fikrli va keng fe’l atvorli qilib tarbiyalash lozimdir. Shuningdek, uning ta’kidlashicha suitsidi o‘zini hayotdan mahrum etishiga emas balki nomaqbul vaziyatlarga nisbatan “norozilik” sifatida yo‘naltirilgan xatti-harakatdir.

F.K.Terexovkaning bolalar va o‘smirlar suitsidiga bag‘ishlangan qator ijobiy fikr va mulohazalari mavjudligiga qaramasdan uning ayrim noaniq fikrlari ham uchrab turadi. Jumladan, uning bolalar va o‘smirlar suitsidi kattalar suitsidi singari ruhiy nosog‘lomlik mahsulidir degan fikri qator tanqidiy mulohazalarga sabab bo‘ladi. Shuningdek, uning bolalar va o‘smirlar suitsidining oldini olishda ijtimoiy psixologik va psixiatrik tadbirlardan foydalanish befoyda va behudadir degan fikri ham qattiq qarshilikka uchraydi. 1900-1912 yillarga kelib, Rossiyada ayrim vrachlarning suitsidni o‘rganishga bag‘ishlangan shaxsiy statistik tadqiqotlari paydo bo‘la boshlaydi. Shunday shaxsiy statistik tadqiqot mualliflaridan biri M.N.Gernet (1922) bo‘lib, u o‘z tadqiqotlarida bolalar va o‘smirlar suitsidining statistik tahlili bilan shug‘ullanib, Rossiyada va butun dunyoda bolalar va o‘smirlar suitsidi yildan-yilga ortib borayotganligi haqidagi xulosaga keladi. Xalq ta’limi statistik hisoblari asosida G.Xlopin, N.Ushinskiy, Ye.Neznamovlar tahriri ostida chop etilgan “Samoubiystvo, pokusheniya na samoubiystvo i neschastnie sluchai sredi uchashixsya uchebnix zavedeniy M.N.P.” (Xalq ta’limi vazirligi o‘quv yurtlari o‘quvchilari o‘rtasida o‘z joniga qasd qilish, o‘z joniga qasd qilishga urinish va baxtsiz hodisalar), nomli to‘plam bolalar va o‘smirlar suitsidining statistik tahlili asosida yaratilgan “Samoubiystvo detey” (Bolalarning o‘z joniga qasd qilishlari) nomli asari ham bu sohada olib borilgan muvaffaqiyatli ilmiy tadqiqotlardan biri sifatida qabul qilinadi. Muallif o‘z xulosalarida bolalar va o‘smirlar suitsidi faqatgina ruhiy nosog‘lomlik natijasida sodir etiladigan hodisa bo‘lmasdan balkim, ruhiy sog‘lom bolalar va o‘smirlarda ham sodir etilishi mumkin bo‘lgan hodisadir deb ta’kidlaydi. U bolalar va o‘smirlar suitsidining 12 xil ko‘rinishini ta’kidlab, uning kelib chiqishidagi asosiy sabab va motivlari haqidagi e’tiborli fikrlarni ilgari suradi. Xususan, suitsidial xulqni keltirib chiqaruvchi sabablarni “endogen” va “ekzogen” sabablarga bo‘ladi. Endogen sabablarga bola psixikasining yosh psixologik xususiyatlari natijasida vujudga keladigan suitsidal xulq, uy va niyatlarni kiritisa, “ekzogen” sabablarga esa ijtimoiy muhit ta’siri va shaxslararo nizolar tufayli vujudga keladigan suitsidal xulqni kiritadi.

Vrach I.A.Sikorskiy ilmiy tadqiqotlari ham o‘z davrida bolalar va o‘smirlar suitsidini tadqiq qilish va uning oldini olishga muhim hissa qo‘shadi. U asosan bolalar va o‘smirlar suitsidini psixiatrik nuqtai nazaridan tahlil qilib, bolalar suitsidi ham kattalar suitsidi singari ruhiy nosog‘lomlik mahsulidir degan tushunchaga qat’iy qarshi chiqadi. I.A.Sikorskiy bolalar va o‘smirlar suitsidini oldini olishda vrachlik psixiatrik yordami berishni kuchaytirish zarurligini uqtiradi. U bolalar va o‘smirlarda suitsidal xulqning kelib chiqishi ulardagi xulq o‘zgarishi va irodaviy sifatlarning mustahkam emasligiga bog‘liqdir deydi. Muallif bolalar va o‘smirlar suitsidini psixologik jihatdan tadqiq qilish borasida ham qator ijobiy fikr va mulohazalarni ilgari suradi. Xususan, bolalar va o‘smirlar suitsidi faqatgina ruhiy nosog‘lomlik mahsuli bo‘lmasdan balki, o‘zini yo‘qotib quyish, individual-psixologik xususiyatlar va yosh davri inqirozlari ham suitsidga sabab bo‘ladi deb hisoblaydi. Bu o‘z davrida I.A.Sikorskiyning muhim kashfiyotlaridan biri bo‘ldi. So‘ngra B.A.Bernaskiy, I.A.Sikorskiyning nazariyasini davom ettirib, uni rivojlantiradi va bolalar o‘smirlar suitsidi sabablari sifatida shaxslararo nizolar, kattalarning bolalar ko‘nglini tushunmasliklari,

jismoniy va ma’naviy tahqirlashlari hamda yosh davri inqirozlari kabilarni keltiradi. U bolalar va o‘smirlar suitsidining oldini olish haqida gapirib, bolalarda mustahkam irodaviy sifatlarni shakllantirish, harakat qat’iyligi va iymon-e’tiqodlilik hissini tarbiyalash lozimdir deb ta’kidlaydi. Shuningdek, u suitsidining oldini olishda keng aholi o‘rtasida suitsidni “reklama” qilishdan voz kechish kerakdir degan xulosaga keladi.

A.E.Shir o‘z tadqiqotlarida bolalar va o‘smirlarda suitsidal xulqning quyidagi turlarini keltirib o‘tadi:

1. Oldindan o‘ylangan, ya’ni autoagressiv (o‘ziga qaratilgan tajovuzkorlik) xarakteriga ega bo‘lgan va oldindan o‘ylangan suitsidal uy va niyatlar asosida sodir etilgan haqiqiy suitsidal urinishlar. Bunday suitsidal urinishlar surunkali nizoli vaziyatlarda vujudga kelib, unga uzoq muddat tayyorgarlik ko‘rib, qulay imkoniyatlarga qarab, amalga oshiriladi.

2. Barham berib bo‘lmaydigan suitsidal xulq. Bunday suitsidal urinishlar ruhiy nosog‘lomlik va kuchli suitsidal tendensiyalar asosida sodir etilgan suitsidlardir. Bu ko‘rinishdagi suitsidal urinishlarda ham autoagressivlik mavjud bo‘lib, faqatgina bu xususiyat ruhiy nosog‘lom va ruhiy nosog‘lomlik chegarasida turgan bolalar va o‘smirlarga xosdir.

3. Ambivalent suitsidal xulq. Bunda autoagressiya xulq atrofga yo‘naltirilgan bo‘lsada, biroq o‘zini hayotdan mahrum yetishga qaratilgan haqiqiy suitsidal xulq ham ma’lum darajada mavjud bo‘ladi.

4. Impulsiv (affektic) suitsidal xulq. Bunday suitsidal urinishlar kuchli ta’sirlanish tufayli to‘satdan amalga oshiriladigan suitsidlardir.

5. Namoyishkorona suitsidal xulq. Bu ko‘rinishdagi suitsidal urinishlar kuchli ruhiy jarohatlanish holatlarida amalga oshirilib, ko‘pincha u “suitsidogen kishi” ko‘z o‘ngida sodir etiladi.

Bolalar va o‘smirlar suitsidini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlar bilan tanishar ekanmiz, ularda bolalar va o‘smirlar suitsidal xulqning shakllanishi, rivojlanib borishi va amalga oshirilishi bilan bir qatorda suitsident bolalarning suitsidoldi holati va suitsidal xulqni ifodalovchi ayrim belgilar, ya’ni somatik o‘zgarishlar va bolalar va o‘smirlar suitsidining psixologik ma’nosining ham tahlil qilinganligini ko‘ramiz. Jumladan, V.L.Xaykin tadqiqotlarida bolalar va o‘smirlar suitsidal xulqini ifodalovchi quyidagi xususiyatlar keltirib o‘tiladi:

1. Xulq o‘zgarishining turli xil ko‘rinishlari va suitsidal xulqning boshlanishi haqidagi belgilarning namoyon bo‘lishi (o‘z-o‘zinipast baholash, emotsional beqarorlik, impulsivlik).

2. Nomaqbul vaziyatlar va kechinmalarga nisbatan bo‘lgan shikoyatlar, suitsidal uy va niyatlar hamda fikrlarning mavjudligi.

3. O‘z joniga qasd qilishning amalga oshirilishi.

Shunday qilib, yuqorida bolalar va o‘smirlar suitsidal xulqini o‘rganishga qaratilgan ilmiy manbalar tahlili, bolalar va o‘smirlar suitsidining qator xususiyatlari yoritib

berilganligini ko‘rsatadi, biroq etnopsixologik, hududiy, individual-psixologik tomonlarining yetarlicha o‘rganilmaganligining guvohi bo‘lamiz.

FOYDLANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Elov Z.S. Berdiyeva D.Sh. Psychological reasons for suicide motivation in adolescents with deviant behavior. Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences scientific journal. volume 2, issue 2 February 2022 10031009
2. Elov Z.S. O‘smirlik davrida shaxs xulq-atvorida kuzatiladigan reaksiyalarning psixologik ta’siri. science and education scientific journal volume 3, issue 3 march 2022 442-447
3. Elov Z.S. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. O‘quv-metodik qo‘llanma. 2021. Buxoro 1-164.
4. Elov, Z. S. (2016). Researches of the Reasons Conditions. Fastors of Suicide Rick Intellectual Archive, 5(1), 49-53.
5. Elov, Z. S. (2022). O ‘smirlik davrida shaxs xulq-atvorida kuzatiladigan reaksiyalarning psixologik ta’siri. Science and Education, 3(3), 442-447.
6. EZ Sattarovich. CONDITIONS AND THE REASONS OF CASES OF THE SUICIDE AMONG THE STAFF OF LAW-ENFORCEMENT BODIES. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 5 (3) 2017

“KAMBAG’ALLIKDAN-FAROVONLIK SARI” YOXUD MENING OILAM -MENING MAHALLAM

Kodirova Gulsinoy Kuldashevna

Toshkent shahar Uchtepa tumani 6-uchaska

Oqmachit MFY da ijtimoiy xodim

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mahallalarda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish orqali kambag'allikni qisqartirish yo'llariga bag'ishlangan mualliflar tomonidan fikr-mulohazalar keltirilgan. Qolaversa, bugungi kunda mahallalarda xizmat ko'rsatish sohasini takomillashtirish, bu yo'l orqali kambag'allikni qisqartirish yo'llari bo'yicha ilmiy-amaliy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *mahalla, xizmat ko'rsatish, xizmat, kambag'allikni qisqartirish.*

KIRISH

Zamon doimo rivojlanishda uning rivojlanishi esa ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga bog'liq. Shu sababdan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tizimlashtirish, har soha va tarmoqda ushbu ishlarni amalga oshirish bugungi kundagi barcha hukumat, tashkilotlar va korxonalar oldidagi asosiy va dolzarb masalalardan hisoblanadi. Zero, korxonalarning rivoj topishi iste'mol daromadlariga bog'liq. Bu esa aholining ish bilan ta'minlanganligi, aholining daromad sohalari kengayishi bilan bog'liq. Ayniqsa, mahallalarda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish orqali kambag'allikni kamaytirish, aholi daromadlarini oshirish, aholining iste'mol savatchasi miqdori va sifatini doimo oshirib borish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 23-sentabrdagi “Kambag'allikni qisqartirish va aholi turmush farovonligini oshirish borasidagi chora-tadbirlarni yangi bosqichga olib chiqish to'g'risida”gi PF-143-son Farmonining ijrosini samarali ta'minlash maqsadida:

1. Quyidagilar:

“Kambag'allikdan farovonlik sari” dasturini (keyingi o'rinlarda — Dastur) amalga oshirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar rejasi 1-ilovaga muvofiq;

2024-2025-yillarda aholini kambag'allikdan chiqarishning yo'nalishlar va hududlar kesimidagi maqsadli ko'rsatkichlari 2 va 3-ilovalarga muvofiq tasdiqlansin.

2. Vazirlar Mahkamasi (A. Aripov):

ikki hafta muddatda Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahri hokimliklarining taklifiga asosan eng og'ir ahvoldagi 1 000 ta mahallani tanlab, ro'yxatini shakllantirsin hamda ularning infratuzilmasini yaxshilash dasturini 1-noyabrga qadar tasdiqlasin. Bunda 2024-2025-yillarda mazkur mahallalarda tomorqa yerlarini sug'orishni yaxshilash yoki ularda elektr energiyasi barqaror yetkazib berilishini

ta’minlash, internet sifatini oshirish, ichki yo‘llarni ta’mirlash va boshqa infratuzilmani yaxshilash maqsadlari uchun jami 3,2 trillion so‘m mablag‘lar ajratiladi;

2024-yil 1-dekabr qadar tadbirkorlik faoliyati hamda aholining barcha qatlamlariga yashash va dam olishi uchun qulay shart-sharoit yaratish maqsadida 2024-2025-yillarda 4-ildavaga muvofiq tuman va shaharlarni jadal kompleks rivojlantirish, shu jumladan, ularda kamida bittadan mahallada “yashil mahalla” loyihalarini amalga oshirishni nazarda tutuvchi dasturlarni tasdiqlasin. Bunda mazkur tuman va shaharlarda yuqori iqtisodiy o‘rinishga turtki beruvchi ijtimoiy va infratuzilma loyihalar uchun Davlat budjetidan 2024-yilda 500 milliard so‘m va 2025-yilda 1 trillion so‘m mablag‘lar ajratilsin;

o‘n kun muddatda har bir tuman va shaharning ixtisoslashuvidan kelib chiqib, sanoat, qishloq xo‘jaligi hamda xizmat ko‘rsatish sohalarida tadbirkorlikning rivojlanishiga turtki beruvchi 5 tadan “drayver” loyihalar ro‘yxatini tasdiqlasin va ularga zarur infratuzilmani yaratish uchun Davlat budjetidan 2024-2025-yillarda 1 trillion so‘m mablag‘ ajratilishini ta’minlasin.

Iqtisodiyot va moliya vazirligi mazkur badda nazarda tutilgan chora-tadbirlarni moliyalashtirish maqsadida “2024-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida”gi Qonuniga tegishli o‘zgartirishlar kiritsin hamda 2025-yil uchun Davlat budjeti qonuni loyihasida zarur mablag‘larni nazarda tutsin.

3. Iqtisodiyot va moliya vazirligi Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi, Markaziy bank va tijorat banklari hamda mahalliy hokimliklar bilan birgalikda aholini tadbirkorlikka jalb qilish hamda Kambag‘al oilalar reyestriga kiritilgan oilalar (keyingi o‘rinlarda — kambag‘al oilalar) a‘zolarining bandligini ta’minlagan tadbirkorlarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash uchun:

oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish, “Biznesga birinchi qadam” dasturlari hamda mikromoliya tashkilotlari orqali joriy yil yakunigacha 4 trillion so‘m, 2025-yilda 15 trillion so‘m kreditlar ajratilishini ta’minlasin;

o‘n kun muddatda subsidiyalar turlarini maqbullashtirish va mazkur maqsadlar uchun ko‘zda tutilgan mablag‘lar hajmini kamaytirmagan holda kambag‘al oilalarga foizsiz ssuda ajratish tartibi bo‘yicha takliflarni kiritsin;

tadbirkorlar bilan uchrashuvlarni muntazam ravishda o‘tkazib borish, ularning muammolarini hal qilish, moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning uzluksizligini ta’minlash hamda kreditlash hajmini oshirib borish, tashabbuskorlarga bo‘sh yer maydonlarini auktsion orqali sotish choralari ko‘rsin, tadbirkorlarning infratuzilma bilan bog‘liq muammolarini hal etsin.

4. Belgilab qo‘yilsinki, mahallalarda kambag‘al oilani aniqlash, uni Kambag‘al oilalar reyestriga kiritish, kambag‘allikdan chiqarishga qaratilgan choralarni ko‘rish, reyestrda chiqarish jarayonlari “mahalla yettiligi” tomonidan hamkorlik asosida quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

kambag‘al oilalar yagona savolnoma asosida baholanadi va ularning ijtimoiy portreti shakllantiriladi;

ijtimoiy xodim va hokim yordamchisi tomonidan ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish, sog‘liqni saqlash, uy-joy, bandlik, ta‘lim, xulq-atvor yo‘nalishlarini qamrab oluvchi oilani kambag‘allikdan chiqarish bo‘yicha individual reja ishlab chiqiladi;

kambag‘al oilalarga — daromadli mehnat faoliyati bilan band qilish va tadbirkorlikka jalb qilish yo‘nalishida hokim yordamchisi, ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish, sog‘liqni saqlash va ta‘lim yo‘nalishlarida — ijtimoiy xodim hamrohlik qiladi;

oilalarni kambag‘allikdan chiqarish bo‘yicha individual rejaning samaradorligi va natijadorligi monitoring qilib boriladi.

5. O‘zbekiston mahallalari uyushmasi (K. Kuranbayev) ikki hafta muddatda mahalla raislari, mahalla faollari va nuroniylari hamda ko‘chaboshilarning Dasturda belgilangan har bir yo‘nalish bo‘yicha chuqur o‘qitilishini ta‘minlasin.

Bunda mahalla raislari, mahalla faollari va nuroniylari hamda ko‘chaboshilar har kuni ko‘chama-ko‘cha yurib, har bir xonadon va oilada:

tomorqaga ekin ekish, uy-joyida shinam va fayzli muhit yaratish, tozalikni saqlash, to‘g‘ri ovqatlanish, piyoda yurish, zararli odatlardan voz kechish bo‘yicha faol targ‘ibot va tashviqot olib borsin;

farzandlarida bolalikdan boshlab kitobxonlikka mehr uyg‘otish, ularni xorijiy tillar, kasb-hunar va san‘atga o‘rgatish, ayoli va qizining o‘qishi va ishlashi uchun sharoit yaratish — muhim hayotiy vazifa, degan qarashni shakllantirsin;

o‘z oldiga katta maqsadlar qo‘yib, ularga halol mehnat, doimiy izlanish va shijoat orqali erishishga intilib yashashni kundalik hayot tarziga aylantirishga ko‘maklashsin;

o‘z oilasi va mahallasining tinchligi va farovonligi uchun kuyinish, o‘zaro ahillik va hamjihatlikni ta‘minlash, hayotimizdagi o‘zgarish va yangilanishlarga daxldorlik hissini kuchaytirish bo‘yicha muntazam ta‘sirchan ish olib borsin;

mahallalarga birlashtirilgan tijorat banklari va boshqa mas‘ullardan mahalladagi vazifalarining to‘liq bajarilishini talab qilsin, shuningdek, kambag‘al oilalarning ijtimoiy shartnomadagi o‘z majburiyatlariga mas‘uliyat bilan amal qilishi ustidan jamoatchilik nazoratini o‘rnatish.

6. Qishloq xo‘jaligi vazirligi Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahri hokimliklari bilan birgalikda bir oy muddatda 2024-2025-yillarda paxta-g‘alla maydonlarini qisqartirish hisobiga “kompaniya — kooperativ — dehqon xo‘jaligi” tamoyili asosida dehqonchilik va bog‘dorchilik tashkil etish uchun 50 ming gektar yer maydonini kambag‘al oilalarga 30 yilgacha ijaraga berish bo‘yicha qaror loyihasini kiritsin. Bunda:

yer maydonlarini ijaraga berish bo‘yicha elektron onlayn auksion savdolarini “mahalla yettiligi”ning tavsiyasi bilan kambag‘al oilalar o‘rtasida o‘tkazish;

yer maydonlarini ijaraga berish bo‘yicha elektron onlayn auksion savdolari g‘oliblariga yer uchastkasi narxini 10 yil muddatga teng ulushlarda foizsiz bo‘lib-bo‘lib to‘lashga ruxsat berilishi ko‘zda tutilsin.

7. Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi va Iqtisodiyot va moliya vazirligi Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahri hokimliklari bilan birgalikda:

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 27-iyundagi “Yoshlarni xorijiy tillarga o‘qitish tizimi samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-239-son qaroridan kelib chiqib umumta’lim maktablarining bo‘sh turgan yer va bino-inshootlarida xorijiy tillar, kasb-hunarga o‘qitish va axborot texnologiyalari va dasturlash bo‘yicha o‘quv kurslarini tashkil etish hamda maktabgacha ta’lim bilan qamrov darajasini 2025-yil yakunigacha 80 foizga yetkazish bo‘yicha dasturni ikki oy muddatda Vazirlar Mahkamasiga kiritsin;

Sport vazirligi bilan birgalikda 2024-yil yakuniga qadar har bir umumta’lim maktabida, “Barkamol avlod” bolalar maktablarida, shu jumladan, xususiy sektorni jalb qilgan holda maktabdan tashqari ta’lim va sport to‘garaklari tashkil etilishini ta’minlasin;

ikki oy muddatda xususiy maktabgacha ta’lim tashkilotlari tashkil etilishini moliyaviy rag‘batlantirish bo‘yicha takliflarni Vazirlar Mahkamasiga kiritsin.

Umumta’lim maktablarida to‘garaklarni tashkil etish va ularga kambag‘al oilalarning farzandlarini jalb qilish maqsadida 2025-yil uchun mahalliy budjet parametrlarini shakllantirishda 500 milliard so‘m mablag‘ nazarda tutilsin.

8. Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Iqtisodiyot va moliya vazirligi bilan birgalikda 2024-yil 1-noyabrga qadar oliy ta’lim muassasalariga davlat granti bo‘yicha qabul kvotasini bosqichma-bosqich oshirish hamda kambag‘al oilalarning bilimli va iqtidorli farzandlari ta’lim olishlari uchun imkoniyatlarni kengaytirishni nazarda tutuvchi qaror loyihasini Vazirlar Mahkamasiga kiritsin.

Hozirgi kunda xizmatlar sohasi iqtisodiyotning tez rivojlanuvchi tarmoqlari bo‘lib, u O‘zbekiston iqtisodiyotini taraqqiyotini belgilovchi yangi yo‘nalish sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xizmatlarning xilma-xil yangi turlari kengayib, xizmatlar bozorida salmoqli o‘rinni egallab borayotgan bank-moliya, turizm, sug‘urta, axborotkommunikatsiya xizmatlari va boshqalarni rivojlantirish hisobiga yangi ish o‘rinlari barpo etilmoqda.

Xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishning xududiy dasturlari va ularni amalga oshirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqishda esa quyidagilarga alohida ahamiyat berilgan:

- xizmat ko‘rsatish sohasi tarkibini yanada takomillashtirish, aholi o‘rtasida talab katta bo‘lgan zamonaviy xizmat turlari bilan bozorni jadal rivojlantirish va to‘ldirish;

- shahar va qishlok aholi punktlari xududlarining qurilishini rejalashtirishda, tasdiqlangan me‘yorlardan kelib chiqqan holda, mintaqalar aholisiga turli ijtimoiy va kommunal-maishiy xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish va ulardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish;

- birinchi navbatda qishloq aholi punktlarida xizmat ko‘rsatish korxonalarini rivojlantirish, xizmat ko‘rsatish sohasiga oilaviy tadbirkorlik sub’yektlari hamda ixtisoslashgan kasb-xunar kollejlari va oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilari orasidan yoshlarni keng jalb etish. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida aholi daromadlarini

ko‘paytirish va turmush farovonligini yaxshilashning muhim omili bo‘lgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, xizmat ko‘rsatish va kasanachilik sohalarini qo‘llab quvvatlash va rivojlantirishni rag‘batlantirish, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani yanada rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Chunki mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi va milliy iqtisodiyotning jadal rivojlanishi ko‘p jihatdan ushbu muammoni hal etilishiga bog‘liqdir. Shu sababli bugungi kunda respublikamizda aholini ish bilan ta‘minlash va uning farovonligini oshirish masalasiga ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo‘nalishi sifatida qaralmoqda.

Kambag‘allikni qisqartirishning bosh omili sifatida tadbirkorlikni rivojlantirish, xususan, oilaviy tadbirkorlik, kichik biznes, yakka tartibdagi tadbirkorlik, o‘zini-o‘zi band qilish xizmat qiladi. Shundan kelib chiqib, tadbirkorlikni yanada rivojlantirish yo‘nalishlari, kambag‘allikni qisqartirish yo‘llari bo‘yicha ilmiy tadqiqot olib borilgan.

O‘tgan davr mobaynida mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasining yuksalishi, xususiy tadbirkorlik sub’ektlari uchun yaratilgan qulay shartsharoitlar natijasida iqtisodiy salohiyati ortgan ko‘plab korxonalar mazkur imtiyozlardan foydalanishni davom ettirish maqsadida o‘z xodimlari sonini belgilangan miqdoriy chegara doirasida saqlab qolishga harakat qilmoqdalar. Bu esa, ularning yiriklashish jarayoniga to‘sqinlik qilmoqda.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mamlakat iqtisodiyotida mustahkam o‘ringa ega bo‘lib bormoqda. Xususan, 2021 yilda YaIMning 54,9 foizi, sanoatning 27,0 foizi, qurilishning 72,4 foizi, bandlikda 74,4 foizi, eksportning 22,3 foizi va importning 48,7 foizi kichik biznesga to‘g‘ri keladi.

Tadbirkorlik faoliyatini iqtisodiyotda tutgan o‘rni, iqtisodiy ko‘rsatkichlarni mustahkamlanib borayotganligida ham ko‘rish mumkin. Tadbirkorlikni iqtisodiyotda roli va o‘rnini iqtisodiyot tarmoqlaridagi asosiy ko‘rsatkichlar hajmining tahlilidan ham ko‘rish mumkin. 2021 yilda savdo xizmatlarining 204787,4 mlrd. so‘mi, qolgan xizmatlarning 144812,7 mlrd. so‘mi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka to‘g‘ri kelmoqda.

Kambag‘allik tushunchasi, uning xalqaro mezonlari qay tartibda belgilanishi borasida jahonda umumqabul qilingan hamda yagona kelishuv mavjud emas. Har bir mamlakat o‘zi uchun belgilangan kambag‘allik mezonidan kelib chiqib tavsiflaydi. Xususan, BMT ta‘rifiga ko‘ra, kambag‘allik insonning hayoti davomida tanlov va imkoniyatlarga ega bo‘lmasligi, jamiyatda to‘laqonli ishtirok etish uchun to‘siqlarning mavjudligi, bundan tashqari, oilasini boqishi va kiyintirishi, ta‘lim olishi yoki kasalxonada davolanishi, biror sohada faoliyat yuritishi yoki daromad olishga imkon beradigan mehnat bilan ta‘minlash imkoniyatlari yetishmasligi kabi cheklavlarda namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, kambag‘allik bu – insonlar, uy xo‘jaliklari va jamoalarning ijtimoiy jihatdan chegaralanganligi, xavf-xatarlar oldida chorasizligidir (BMT Yevropa Iqtisodiy komissiyasining “Kambag‘allikni o‘lchash bo‘yicha qo‘llanma”sidan, 2017 yil Nyu-York, Jeneva).

Demak, yuqoridagi dalillardan kelib chiqib, aholini mehnat bilan ta‘minlash va yetarli daromad manbalarini shakllantirish kambag‘allikni qisqartirishning bosh omili bo‘lib

hisoblanadi. Tadbirkorlik faoliyati va o‘zini o‘zi band qilish esa, aynan aholini mehnat bilan bandligini va yetarli daromad manbasiga ega bo‘lishini ta‘minlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadbirkorlikni yanada rivojlantirish orqali kambag‘allikni qisqartirish masalasi bo‘yicha quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1) Mahallalarda aholi tadbirkorligini rivojlantirish, jumladan, “mahallabay” ishlash tizimi orqali oilalarning daromad manbalarini, shu jumladan, tomorqa yerlardan foydalanish hamda daromadli mehnatga bo‘lgan intilishi va ehtiyojlarini «xonadonbay» o‘rganish, band bo‘lmagan aholining, ayniqsa, ishsiz yoshlar va xotin-qizlarning muammolarini o‘rganish orqali ularni kasb-hunar va tadbirkorlikka o‘rgatuvchi kurslarga yo‘naltirish va mehnat faoliyati bilan shug‘ullanishga amaliy ko‘maklashish, yoshlarning tadbirkorlik tashabbuslari va startap g‘oyalarini yanada qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan kreditlar ajratish;

2) Uy sharoitida xizmat ko‘rsatuvchi yakka tartibdagi tadbirkorlar bilan yirik va o‘rta miqyosdagi korxonalar o‘rtasida sherikchilik mexanizmlarini, jumladan, kasanachilik ishlarini tashkil qilish, autsorsing shartnomalari asosida xizmat ko‘rsatishni yo‘lga qo‘yish. Ayniqsa, ishlab chiqarish korxonalari bilan sotuvdan keyingi servisni tashkil etish, servis markazlarga mutaxassislarni jalb qilish maqsadga muvofiqdir;

3) ishsiz yoshlarni IT sohalardagi ko‘nikma va malakasini oshirish orqali ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyatini rivojlantirish, ijtimoiy media marketolog, ijtimoiy tarmoqlarda tovar va xizmatlarni siljitish va reklama qilish, onlayn buyurtmalar qabul qilish, tovarlarni yetkazib berish kabilar orqali yoshlarni o‘zini o‘zi band qilish tizimini yanada rivojlantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta‘minlash va kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari to‘g‘risida” PF-29-son farmoni. 03.12.2021 yil. <https://lex.uz>.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kam ta‘minlangan oilalarga moddiy yordam ko‘rsatish hamda kambag‘allik bilan kurashish ko‘lamini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-6277-son farmoni. 11.08.2021. <https://lex.uz>.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta‘minlash va kambag‘allikni qisqartirish masalalari bo‘yicha hokim yordamchilari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-31-son qarori. 03.12.2021 yil. <https://lex.uz>. 4. O.X.Махмудов. Оилаларда камбағалликни қисқартириш омиллари.

“Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabrdekabr, 2021 yil, 267-276 betlar.

5. Эрназарова Н.Н. Оилавий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш орқали камбағалликни қисқартириш//“Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2021 yil. 253-258 бетлар.
6. Калонов М. “Камбағалликни қисқартириш: имконият ва ҳаракатлар қандай натижа беради?” «Халқ сўзи» газетасининг 2021 йил 11 февраль 30- сони.

SUN’IY INTELLEKT VA TA’LIM: YANGI TEXNOLOGIYALAR YOSHLAR TA’LIM JARAYONINI QANDAY O‘ZGARTIRMOQDA?

To‘ychiyev Raximberdi Ataqulovich

Ishtixon Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumida

Yoshlar bilan ishlash bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Telefon raqam +99899-389-44-99

Annotatsiya: *Ushbu maqolada sun‘iy intellektning ta‘lim jarayoniga ta‘siri va uning yoshlar bilim olish uslublarini qanday o‘zgartirayotgani tahlil qilinadi. Hozirgi kunda sun‘iy intellekt texnologiyalari o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish, individual yondashuvni kuchaytirish va ta‘lim sifati yaxshilanishida muhim rol o‘ynamoqda. Maqolada sun‘iy intellekt yordamida ishlayotgan innovatsion o‘quv platformalari, raqamli o‘quv resurslari va interaktiv ta‘lim metodlari haqida so‘z yuritiladi. Shuningdek, ushbu texnologiyalarning ijobiy va salbiy jihatlari, ularning an‘anaviy ta‘lim tizimiga ta‘siri ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari sun‘iy intellektning yoshlarning o‘qish jarayoniga ta‘siri va kelajak ta‘lim tizimidagi o‘rnini ko‘rsatib beradi.*

Kalit so‘zlar: *Sun‘iy intellekt, ta‘lim texnologiyalari, innovatsion ta‘lim, raqamli o‘qitish, interaktiv o‘quv jarayoni, sun‘iy intellekt vositalari, individual ta‘lim, zamonaviy ta‘lim tizimi, o‘quvchilarning rivojlanishi, ta‘lim sifati, texnologik taraqqiyot, sun‘iy intellekt va ta‘lim, onlayn ta‘lim platformalari.*

KIRISH

Zamonaviy texnologiyalar rivojlanishi bilan ta‘lim tizimi ham jadal rivojlanib bormoqda. Sun‘iy intellekt (SI) ta‘lim jarayoniga tobora keng tatbiq qilinib, o‘quvchilarning bilim olish uslublarini o‘zgartirmoqda. Sun‘iy intellekt asosida ishlovchi innovatsion platformalar, interaktiv darsliklar va shaxsiylashtirilgan o‘quv dasturlari ta‘lim sifatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda sun‘iy intellekt o‘quvchilarga individual yondashuv asosida ta‘lim olish imkoniyatini taqdim etmoqda. Masalan, sun‘iy intellekt yordamida test topshiriqlari avtomatik baholanadi, o‘quvchilarga mos kurslar tavsiya qilinadi va ularning qobiliyatlari chuqur tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ushbu texnologiyaning ta‘limga joriy etilishi an‘anaviy o‘qitish uslublariga ham ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Ushbu maqolada sun‘iy intellektning ta‘lim tizimidagi roli, uning ijobiy va salbiy jihatlari hamda kelajakdagi istiqbollari tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

1. Sun‘iy intellekt ta‘lim jarayonini qanday o‘zgartirmoqda?

Sun‘iy intellekt ta‘lim jarayonida quyidagi muhim o‘zgarishlarni olib kelmoqda:

1.1. Shaxsiylashtirilgan ta‘lim

Sun'iy intellekt har bir o'quvchining bilim darajasi va qiziqishlarini hisobga olib, unga mos ta'lim dasturlarini taklif etadi. Khan Academy SI, Duolingo SI, ChatGPT kabi tizimlar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga mos keladigan materiallar va topshiriqlarni ishlab chiqadi.

1.2. Interaktiv o'quv jarayoni

VR (virtual reallik) va AR (kengaytirilgan reallik) texnologiyalarining rivojlanishi bilan o'quv jarayoni yanada jonli va samarali tus olmoqda. Masalan, Google Expeditions va Labster kabi platformalar orqali talabalar laboratoriya tajribalarini virtual tarzda bajara oladilar.

1.3. Avtomatlashtirilgan baholash tizimlari

Sun'iy intellekt yordamida test topshiriqlari va insholar avtomatik baholanmoqda. Turnitin, Gradescope kabi tizimlar plagiatni tekshirish va talabalar ishlarini baholashda keng qo'llanilmoqda. Bu o'qituvchilarga vaqtni tejash imkonini beradi.

1.4. Onlayn ta'lim va masofaviy o'qitish

Sun'iy intellekt yordamida masofaviy ta'lim samaradorligi oshmoqda. Coursera, Udemy, edX kabi platformalar SI yordamida o'quvchilarga individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqmoqda va o'quv jarayonini interaktiv tarzda olib borishga yordam bermoqda.

2. Sun'iy intellektning ijobiy va salbiy jihatlari

2.1. Ijobiy jihatlari:

Shaxsiylashtirilgan ta'lim – Har bir o'quvchining ehtiyojiga mos o'quv dasturlarini ishlab chiqish imkoniyati.

Samaradorlikning oshishi – O'qituvchilar va talabalar uchun ma'lumotlarni avtomatik tahlil qilish va tezkor baholash imkoniyati.

Innovatsion ta'lim usullari – Interaktiv darslar, simulyatsiyalar va sun'iy intellekt yordamida dars materiallarini yanada qiziqarli qilish.

Masofaviy ta'lim imkoniyatlari – Sun'iy intellekt geografik cheklovlarni yo'q qilib, istalgan joydan sifatli ta'lim olish imkonini yaratmoqda.

2.2. Salbiy jihatlari:

□ O'qituvchi bilan bevosita muloqotning kamayishi – Sun'iy intellekt asosida ta'lim olayotgan o'quvchilar o'qituvchi va tengdoshlari bilan muloqot qilish imkoniyatidan cheklanishi mumkin.

□ Mustaqil fikrlash qobiliyatining kamayishi – O'quvchilar ko'p hollarda sun'iy intellektga tayanib, mustaqil o'rganish va tahlil qilish qobiliyatini yo'qotish xavfi tug'iladi.

□ Noto'g'ri yoki cheklangan ma'lumotlar – Sun'iy intellekt har doim ham aniq ma'lumot bermasligi mumkin, bu esa noto'g'ri bilim shakllanishiga olib keladi.

□ Texnologiyaga bog'liqlik – Sun'iy intellekt bilan ishlash uchun internet va texnologik infratuzilma zarur bo'lib, bu ayrim hududlarda muammo tug'dirishi mumkin.

XULOSA

Sun'iy intellekt ta'lim tizimiga jadal kirib kelayotgan bo'lsa-da, u an'anaviy ta'lim jarayonini to'liq almashtira olmaydi. U ta'lim sifatini oshirish, shaxsiylashtirilgan o'quv

dasturlarini yaratish va masofaviy ta’lim imkoniyatlarini kengaytirishda muhim rol o‘ynamoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Hasanov, T. (2023). Sun’iy intellekt va ta’lim: yangi imkoniyatlar. Tashkent: O‘qituvchi nashriyoti.
2. Karimova, M. (2022). Texnologiyalar va ta’lim: sun’iy intellektning ta’lim tizimidagi roli. Samarkand: Science Press.
3. Rashidov, A. (2021). Yoshlar ta’limi va raqamli texnologiyalar. Tashkent: Ta’lim nashriyoti.
4. Ashurov, A. (2024). Ta’limda innovatsion texnologiyalar: SI va interaktiv metodlar. Bukhara: Academic Press.

YOSHLAR - VATAN TARAQQIYOTI TAYANCHI

Xoliqulova Nafisa Rustamovna

*Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv
va texnologiyalar universiteti 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Yoshlarni milliy g‘oya va O‘zbekiston Respublikasiga, uning xalqi va Prezidentiga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning qalbi va ongiga Vatan himoyasi sharaflari va muqaddas burch ekanini chuqur singdirish, qadimiy tariximiz va madaniyatimiz, jonajon Vatanimizning mustaqilligi va ravnaqi yo‘lida fidokorona kurashgan milliy qahramonlarimiz bilan faxrlanish, ularga munosib bo‘lish tuyg‘usini shakllantirish, milliy armiyamizning qudrati va salohiyatiga bo‘lgan ishonchni kuchaytirishdan iborat.*

Kalit so‘zlar: *Vatanparvarlik, sadoqatli, tarbiyalash, maqsad, ruhida, tariximiz.*

Vatan – bu insonning tug‘ilib o‘sgan yeri, uning go‘daklik chog‘idanoq mehr qo‘ygan o‘chog‘i, mahallasi va qishlog‘i bilan ta‘riflanadi. Vatanni sevish uni himoya qilish naqadar savobli ish ekanligi, vatanga xiyonat qilish esa kechirilmaydigan katta gunohligini ko‘rishimiz mumkin. “Vatan - ostonadan boshlanadi”, deganlaridek vatan har bir kishining o‘z qalbidan vijdonidan boshlanadi. Ya’ni, har kishining qalbida vatanning jajji qiyofasi yashaydi. Vatan – biz nafas olayotgan havodir. Vatanning bir zarrasi ekanini anglamoq kishi uchun iftixor va sharaftir. Vatanni onaga qiyoslashadi. Ko‘plab adabiyotlarda “ona vatan” jumlasini juda ko‘p uchratganmiz. “Biz hech kimdan kam bo‘lmaymiz, kam emasmiz” shiorini yodda tutgan holda vatan ravnaqiga o‘z hissamizni qo‘shmog‘imiz zarur. Axir bu muqaddas vatan bizniki emasmi? Uni sevishimiz ko‘z qorachig‘iday asrash burchimiz deb bilaman. Bu vatan, bu yurt seniki, meniki, uniki, buniki emas barchamiznikidir. Shu jumladan shuni ham yozishim kerak deb o‘ylayman. Zero hozirgi kunda ko‘plab vatandoshlarimiz eskicha boqimandalik kayfiyatida yurgani barchamizga sir emas. Mana shunday vatandoshlarimizga kerakli yordamlarni berib qo‘llasak nur ustiga a‘lo nur bo‘lardi deb o‘ylayman.

Zero oqibatli yurtda baraka bo‘ladi. Lekin kasbimizdan o‘z manfaatimiz yo‘lida qurol sifatida foydalanmaylik.

Ko‘plab davlatlarda arzimagan sabablarni ro‘kach qilib oilalar buzilishi yuzaga kelmoqda. Bu esa vatanimizni ham chetlab o‘tgani yo‘q. Oqibatda norasida go‘daklar yetim bo‘lib qolmoqda. Bu esa bolalar kelajagiga jiddiy ta‘sir etmoqda.

Yetim bolani ko‘ngli o‘ksik bo‘lib, ushbu joyni turli maqsaddagi kishilar to‘ldirishga urinishi ehtimoldan holi emas. Mana shunday kemptiklikni vatanparlik ruhida to‘ldiraylik. Bir birimizga mehr-oqibatli bo‘laylik. Zero bolalar oiladagi mehrni ko‘rib vataniga o‘z muhabbatini baxshiyda eta olsun. Biz insonlardan nima qoladi, yaxshi amal yaxshi nom. Hatto buyuk Iskandar ham o‘limidan so‘ng tobutidan qo‘lini chiqarib ketdi. Iskandar hayoti bizga ibrat maktabi emasmi? U yurti uchun buyuk ishlarni qildi. Uning birgina shu amali kelajak uchun o‘rnak deb bilaman. Hozirda ko‘plab jabhalarda islohotlar ketmoqda.

Vatandoshlarimizni fikrini ekologik madaniyatga qaratmoqchiman. Bunga esa bee‘tiborlik bilan kelajakka bolta urmaylik. Vatanparlik yo‘lida e‘tibor chekka hududlarda ham olib borilishini istardim. Ushbu masalada bir yoqadan bosh chiqarilsa, yosh avlodni vatanparvarlik tuyg‘ularini jushqunlantira olamiz deb o‘ylayman. Ana ushandagina bu sohada g‘alabaga erishar edik. G‘alaba yo‘lida tortilgan har qanday azob muqaddasdir. Mahallalarni ko‘zga ko‘ringan joylarida sport kompleksi, shinamgina kutubxona barpo etilsa vatan ravnaqiga o‘zini oliy janob hissasini qo‘sha oladigon yoshlar yetishib chiqishiga ishonaman. Zeroki vatan ravnaqini yoshlar ta‘lim tarbiyasidan boshlamas ekanmiz, kelajakda yomon oqibatlarga olib kelishi mumkin. Bobomiz Abdulla Avloniy ham “ta‘lim tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo xalokat, yo saodat - yo falokat masalasidir” deb bir asr muqaddam be‘jiz aytmagan. Pullarimizni qayerdagi xoyu havasga emas, yoshlarimiz kelajagiga sarf etsak maqsadga erishamiz.

Oila – vatan ichra mo‘jaz vatan. Oilani muqaddas bilish va uning mustahkamligi uchun kurashish xalqimizning qon-qoniga singib ketgan yuksak ma‘naviy tuyg‘u, hayotiy tutumdur. Prezidentimiz ta‘biri bilan aytganda, avlodlar davomiyligini ta‘minlaydigan ma‘naviyat qo‘rg‘oni bo‘lmish oilani mustahkamlash bugungi kunda barchamizning nainki asosiy vazifamiz, balki insoniy burchimizdir.

Shu bois ham mamlakatimizda barcha xayrli ishlar avvalo oilalarni mustahkamlash va yosh avlodning yorug‘ kelajagini ta‘minlash maqsadida amalga oshirilmoqda. Zero, oila sog‘lom ekan, jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan, mamlakat barqarordir. Davlatimiz rahbarining “Mustahkam oila yili” Davlat dasturi to‘g‘risida” gi qarorida bu borada bajarilajak ezgu ishlar, muhim vazifalar o‘z ifodasini topgan.

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, ularni milliy urf-odat va qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalash, ibratli oilalar bilan tanishtirish maqsadida shahar va tumanlarimizda ko‘plab ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar tashkil etilmoqda, – deydi “Mahalla” xayriya jamoat fondining viloyat bo‘limi raisi Akramjon Yo‘lbarsov. Albatta, bu yo‘nalishdagi ishlarda mahalla institutining o‘rni katta bo‘lmoqda. Ta‘lim-tarbiya ishlarida “oila-maktab-mahalla” konsepsiyasi, “Ota-onalar universiteti” tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Boshqacha aytganda, oila va mahalla institutlari uyg‘un rivojlantirilmoqda.

Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash – millati, tili va kasbidan qat‘i nazar, yoshlarda Vatanga sadoqat tuyg‘usini shakllantirish, ularni o‘z fuqarolik burchi va konstitutsion majburiyatlarini bajarishga, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishga qodir shaxslar etib tarbiyalashga yo‘naltirilgan davlat organlari, jamoat birlashmalari va tashkilotlarining ko‘p bosqichli, tizimli, maqsadli va muvofiqlashtirilgan faoliyatidir.

Yoshlarni harbiy - vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdan ko‘zlangan asosiy maqsad – yoshlarda jamiyatning turli tarmoqlari, ayniqsa, harbiy soha bilan aloqador bo‘lgan davlat xizmati turlarida faollik ko‘rsatish, tinch va harbiy sharoitda konstitutsiya va harbiy burchga sadoqatli bo‘lish, ularda o‘z yurti va xalqi taqdiri uchun yuksak mas‘uliyat va javobgarlik kabi muhim xususiyatlarni shakllantirishdan iborat.

Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda quyidagilar asosiy vazifalar etib belgilanadi:

— yoshlarni milliy g‘oya va O‘zbekiston Respublikasiga, uning xalqi va Prezidentiga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning qalbi va ongiga Vatan himoyasi sharafligi va muqaddas burch ekanini chuqur singdirish;

— qadimiy tariximiz va madaniyatimiz, jonajon Vatanimizning mustaqilligi va ravnaqi yo‘lida fidokorona kurashgan milliy qahramonlarimiz bilan faxrlanish, ularga munosib bo‘lish tuyg‘usini shakllantirish, milliy armiyamizning qudrati va salohiyatiga bo‘lgan ishonchni kuchaytirish;

— milliy armiyamizga jismonan baquvvat va ma‘nan yetuk yoshlar zarurligi, harbiy xizmat har bir O‘zbekiston fuqarosi uchun muqaddas burch ekani haqidagi tushuncha hamda bu boradagi nazariy-amaliy ko‘nikmalarni mustahkamlash;

— yoshlarda yon-atrofimiz va jahonda ro‘y berayotgan siyosiy-ijtimoiy jarayonlarga milliy manfaatlarimizdan kelib chiqqan holda yondashish ko‘nikmalarini, turli ichki va tashqi tahdidlarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish; jangovar harakatlarga moslashish, har qanday murakkab vaziyatlarda tezkor va mustaqil qaror qabul qilish, zamonaviy harbiy texnika vositalaridan samarali foydalanish malakasiga ega yoshlarni tarbiyalash;

— O‘zbekiston manfaatlarini nafaqat harbiy sohada, balki hayotning barcha jabhalarida, har bir qadamda himoya qilishga tayyor turish, yurt uchun fidoiy bo‘lish – bu bugungi kun talabi ekanini hayotiy misollar va ta‘sirchan vositalar bilan yoshlar ongiga singdirib borish.

Vatanparvarlik insonning qon-qoniga singgan bo‘lishi lozim. Shu o‘rinda birinchi prezidentimiz I.A.Karimovning “Yurtga, Vatanga muhabbat, insonparvarlik tuyg‘ulari xalqimizning qon-qoniga singib ketgan azaliy xususiyatdir. Ana shu noyob azaliy fazilatlarni asrabavaylash va yanada takomillashtirish farzandlarimizni ozod va demokratik O‘zbekistonning munosib o‘g‘il-qizlari etib tarbiyalash masalasi ma‘naviyat sohasidagi ishlarimizning asosiy yo‘nalishini tashkil etmog‘i kerak” - degan so‘zlari o‘rinlidir. Har bir insonning o‘z vatani bo‘lgandagina u haqiqiy vatanparvar bo‘la oladi. Vatanparvarlik, o‘zi tug‘ilib o‘sgan yurtini, yerini, elini e‘zozlash, uning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy, ma‘naviy taraqqiyoti haqida qayg‘urish, g‘amxo‘rlik qilish, taraqqiyotga o‘zining munosib hissasini qo‘shish, o‘z davlati, mamlakatining mustaqilligini saqlash uchun jon kuydirishi va kerak bo‘lganda unga o‘z hayotini bag‘ishlashidir.

Vatanparvarlik vatan so‘zi bilan chambarchas bog‘langan bo‘lib, vatan, ana shu vatanparvarlikni paydo qiladi. Vatan so‘zi arabcha so‘z bo‘lib, “ona yurt” ma‘nosini bildiradi. Bu tushunchani ikki - keng va tor ma‘nolarda tushunish mumkin. Kishi tug‘ilib o‘sgan uy, mahalla, qishloq nazarda tutilsa, bu tor ma‘noda tushunishdir. Agar, bir xalq vakillari doimiy holda yashagan, ularning ajdodlari azal-azaldan istiqomat qilgan hudud nazarda tutilsa, uni keng ma‘noda tushuniladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, yoshlarning vatanga muhabbati va sadoqatini mustahkamlash, harbiy xizmatga va ona yurt oldidagi farzandlik burchini yuksak mas‘uliyat bilan bajarishga bo‘lgan havasini oshirish, ularda qurolli kuchlarimizga bo‘lgan ijobiy fikrlarni yanada kuchaytirish, yoshlarning jismonan sog‘lom, kuchli va irodali ma‘naviy

yetuk, keng dunyoqarashli, mustaqil fikr yuritadigan barkamol inson sifatida shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Vatanparvarlik tuyg‘usi kishining o‘z vatani va uning tabiatiga, xalqiga, xalqining o‘tmishdagi va hozirgi qahramonligiga, tili va san‘atiga bo‘lgan otashin muhabbatini ifodalaydi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. X.Хайдаралиев, А.Аълохонов. Мактабгача ёшдагиларнинг жисмоний ривожланиши ва тайёргарлигининг ёш хусусиятлари (2022). (manba yoki birirta qo‘llanma qo‘yilishi kerak)
2. X.Haydaraliev, D.Isakov. Methods of Controlling the Physical Loads of Players. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, (2022). p.133-135.
3. X.Haydaraliev, I.Malikov. Loading and its norm in physical education lessons. In E Conference Zone (2022, June) (pp. 60-63).
4. O‘zbekiston Jurnalistlari ijodiy uyushmasi “Hurriyat” gazetasi tahririyati info@nspi.uz

ABDULLA AVLONIY IJTIMOIIY-PEDAGOGIK FAOLIYATINING NAZARIY ASOSLARI

Ibragimova Ra'noxon Xadyatillayevna
Osiyo Xalqaro universiteti 1-kurs magistranti
ibragimovaranosa34@gmail.com

Annotatsiya: *Abdulla Avloniy (1878–1934) – o‘zbek ma’rifatparvari, pedagog va ijtimoiy arbob bo‘lib, uning faoliyati milliy tarbiya tizimini modernizatsiyalash, jamiyatni ma’rifat asosida qayta qurish g‘oyalariga asoslangan. Ushbu maqolada Avloniyning ijtimoiy-pedagogik qarashlarining nazariy asoslari – inson tarbiyasida axloqiy idealizm, milliy madaniyatni tiklash, ta’limni jamiyat ehtiyojlari bilan bog‘lanishi kabi tamoyillar tahlil qilinadi. Tadqiqotda 1910–1930-yillardagi Avloniy asarlari, xalqaro va mahalliy manbalar (jumladan, “Turkiy Guliston yoki axloq”, “Adabiyot” kitoblari), shuningdek, zamonaviy pedagogika tadqiqotlari statistikasi qo‘llanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, Avloniyning “yangi inson” konsepsiyasi zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvlar bilan uyg‘unlikda: u shaxsning ijtimoiy mas’uliyati, ijodiy mustaqilligi va ma’naviy kamolotini ta’kidlaydi. Xulosa qilib, Avloniy merosini zamonaviy ta’lim strategiyalariga integratsiyalash orqali milliy-ma’naviy tarbiyani mustahkamlash mumkinligi ta’kidlangan.*

Kalit so‘zlar: *Abdulla Avloniy, ijtimoiy pedagogika, milliy tarbiya, ma’rifatparvarlik, axloqiy idealizm, kompetensiyaviy yondashuv, milliy uyg‘onish, pedagogik strategiya.*

Аннотация: *Абдулла Авлони (1878-1934) – узбекский просветитель, педагог и общественный деятель, творчество которого основано на идеях модернизации национальной системы образования и реконструкции общества на основе просвещения. В данной статье анализируются теоретические основы социально-педагогических взглядов Авлони - такие принципы, как нравственный идеализм в воспитании человека, восстановление национальной культуры, связь образования с потребностями общества. В исследовании использованы труды Авлони 1910-1930 годов, зарубежные и отечественные источники (в том числе книги “Турецкий Гулистан или Этика”, “Адабиет”), а также статистика современных педагогических исследований. Результаты показали, что концепция “нового человека” Авлони гармонизирует с современными компетентностными подходами: она подчеркивает социальную ответственность, творческую независимость и духовную зрелость личности. В заключение было подчеркнуто, что усилить национально-духовное воспитание можно путем интеграции наследия Авлони в современные образовательные стратегии.*

Ключевые слова: *Абдулла Авлони, социальная педагогика, национальное образование, просвещение, моральный идеализм, компетентностный подход, национальное пробуждение, педагогическая стратегия.*

Abstract: *Abdulla Avloniy (1878–1934) is an Uzbek enlightener, educator and public figure, whose work is based on the ideas of modernizing the national education system and*

rebuilding society on the basis of enlightenment. This article analyzes the theoretical foundations of Avloniy’s socio-pedagogical views - such principles as moral idealism in human education, the restoration of national culture, and the connection of education with the needs of society. The study used Avloniy’s works of the 1910s–1930s, international and local sources (including the books “Turkish Gulistan or Ethics”, “Literature”), as well as statistics from modern pedagogical research. The results showed that Avloniy’s concept of the “new person” is in harmony with modern competency-based approaches: it emphasizes the social responsibility, creative independence and spiritual maturity of the individual. In conclusion, it is emphasized that national-spiritual education can be strengthened by integrating Avloni’s legacy into modern educational strategies.

Keywords: *Abdulla Avloni, social pedagogy, national education, enlightenment, moral idealism, competency-based approach, national awakening, pedagogical strategy.*

KIRISH

Abdulla Avloniy – XX asr boshlarida O‘rta Osiyoda milliy-ma’rifatparvar harakatning yetakchi vakili bo‘lib, uning ijtimoiy-pedagogik faoliyati jamiyatni bilim va ma’naviyat asosida qayta qurishga qaratilgan. Uning nazariyalari nafaqat o‘zbek, balki Markaziy Osiyo xalqlarining pedagogik tafakkuriga chuqur ta’sir ko‘rsatdi⁶. Zamonaviy sharoitda globalizatsiya va madaniy identitetning yo‘qolish xavfi Avloniy g‘oyalarining dolzarbligini oshiradi. Uning asarlarida ta’limning ijtimoiy funksiyasi – jamiyatning axloqiy tuzilishini saqlash, milliy qadriyatlarni targ‘ib qilish – muhim o‘rin tutadi

Abdulla Avloniy o‘z davridako‘zda turganidek: “Agar pedagogika insonni har tomonlama tarbiyalashni xohlar ekan, unda insonni har tomonlama o‘rganishi zarur”dir, darhaqiqat ta’lim jarayonida o‘quvchi yoshlar tarbiyasi va ularning bilim salohiyatlarini shakllantirishga o‘qituvchilar mas’ul bo‘lar ekan, avvalo o‘quvchi va murabbiy o‘rtasida muloqot ko‘nikmasi shakllanishi, o‘quvchilar o‘zlarida tug‘ilgan savollarni yoki o‘z fikrlarini erkin bayon etishi zarur. Bunda o‘quvchilarni darsga jalb etishda, albatta, o‘qituvchidan katta pedagogik ko‘nikma talab etiladi. Abdulla Avloniyniingta’lim sohasidagi pedagogik harakatlarini o‘rganar ekanmiz, uning maktabida qizlar ham bolalar bilan yonma-yon o‘tirib tahsil olganlarini ham ko‘rishimiz mumkin. “Turkiston viloyatining gazetisi” 1910 yil sonlaridan birida o‘sha yili 23 mayda Avloniy maktabida bir necha ulamlar, shogirdlarning otalari va ko‘plab tomoshabinlar huzurida bo‘lib o‘tgan imtihon haqida to‘xtalib, bir yosh shogird -qizning o‘z aqli va tarbiyasi bilan hammani hayratga solganini xabar qilgan edi. Biz Abdulla Avloniyniing nafaqat pedagogik balki uni adabiyotshunos olim sifatida ham taniymiz. Uning dastlabki poetik asarlari “Adabiyot yoxud milliy she’rlar” “Maktab gulistoni” (1916), “Mardikorlar ashulasi” (1917) kitoblarida va “Sabzavor” tazkirasi (1914) hamda vaqtli matbuot sahifalarida chop etilgan asarlaridir. Ularda ilm-ma’rifat targ‘ib qilingan, jaholat va nodonlik, eski tuzumning ijtimoiy-axloqiy asoslari qoralangan, ozod va baxtiyor zamon haqida fikr yuritilgan. Shu jihatdan Avloniyniing bu davrdagi she’rlari Hamza, Anbar otin poeziyasiga ohangdoshdir. Avloniy

barmoq vaznini adabiyotda keng qo‘llagan. Milliy kuylarga moslab she‘rlar yozgan va poeziyaning imkoniyatlarini boyitgan. “Insondagi qobiliyatni kamolga yetkazmoq tarbiya vositasida bo‘ladi. Agar bola yaxshi tarbiya topib, buzuq xulqdan saqlanib, go‘zal xalqlariga odatlanib katta bo‘lsa, baxtiyor bir inson bo‘lib chiqadi. Agar tarbiyasiz, axloqi buzilib o‘ssa, nasihatni qulog‘iga olmaydigan, har xil buzuq ishlarni qiladigan nodon, johil bir rasvoi odam bo‘lib chiqadi”-deb ta’kidlaydi. Shunday ekan, bugungi kunda pedagogik nazariya va amaliyot muammolarini tadqiq qilish va yechimini topishda pedagogik diagnostika hamda korreksiya muhim ahamiyat kasb etadi. Fikrimcha, o‘qituvchi nafaqat bilim beradi dars jarayonida va shu bilan birga o‘z harakatlari, mimika va so‘zlashishi, muloyimligi bilan tarbiya beradi. Mana shunday xislatlarga ega bo‘lgan o‘qituvchiga o‘z-o‘zidan o‘quvchi yoshlar ham ertgashadi, uni tinglash bilan bir qatorda o‘z fikrini ham seskanmay bayon eta oladi. Ta’lim - maxsus tayyorlangan kishilar rahbarligida o‘tkaziladigan o‘quvchilarni bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantiradigan bilim qobiliyatlarini o‘stiradigan, ularning dunyoqarashini tarkib toptiradigan jarayon ekanligi bizga ma’lum. Ushbu jarayonni ser mazmun qilishda o‘qituvchi tomonidan amalga oshiriladigan pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlar talabalar, o‘qituvchilarda ta’lim jarayoniga nisbatan faollikni oshiradi desak xato bo‘lmaydi. Xususan dars jarayonida nafaqat maruza yoki nutqiy fiklar bilan ilmiy yondashish kerak va shu bilan birga interfaol usullar asosida ta’lim jarayonini olib borish darsning qizg‘in olib borilishiga sababchi bo‘ladi. Jumladan ,Abdulla Avloniy “Ikkinchi Muallim” darsligida ifodali hamda yoddan o‘qish uchun maxsus she‘rlar yaratdi. Shoir bunday she‘rlarning tuzilishiga, musiqiyligiga, qofiyalarning, turoqlarning muntazamligiga alohida e’tibor berdi. Odatda, bunday she‘rlarga muallif bilan bir qatorda o‘quvchining ham histuyg‘ulari singib ketadi. Demak, ifodali o‘qishga qaratilgan she‘rlar jarangdor, o‘ynoqi, o‘quvchining his-tuyg‘ulariga she‘riyatni-go‘zallikni, badiiy so‘zni his qilishga o‘rgatish vazifasini qo‘yadi. Abdulla Avloniy o‘quvchilarni estetik tarbiyalashda, ularning og‘zaki nutqini o‘stirishda maktabning pastki sinflaridayoq ifodali o‘qish metodiga alohida e’tibor beradi. Shuning uchun ham muallifning ushbu “Birinchi Muallim” va “Ikkinchi muallim” darsliklari usuli jadid maktablarida ancha keng qo‘llangan va bir necha bor qayta nashr qilingan. Bu orqali u nafaqat nutq madaniyatining to‘g‘ri rivojlanishga erishgan, balki bunday metod orqali o‘quvchida fikrlash, kuzatish, mimikaviy harakatlarning yuzaga kelishi, dadil darsda o‘zini tushishga hamda she‘riy bu kabi prozalarning yodlanishi o‘z navbatida o‘quvchida fikrlashning, yaratuvchanlik qobiliyatining shakllanishiga zamin yaratadi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Ta’lim sharoitda, pedagogik yo‘nalishda, dars jarayonini olib borishda quyidagi metodlardan foydalanish juda samarali deb o‘ylayman:

1. Pedagogik kuzatish metodi.
2. Suhbat metodi.
3. Anketa metodi.
4. Intervyu metodi.

Aynan mana shu metodlar Abdulla Avloniy qarashlariga hamohang desam xato bo‘lmaydi. Abdulla Avloniyning majmua-darsliklari suhbat usuli bilan bolalarning og‘zaki

nutqini o‘stirishda, badiiy so‘zlashuvga o‘rgatishda katta ahamiyat kasb etadi. Avloniyning “Adabiyot yoxud milliy she‘rlar” va “Maktab gulistoni” majmualarida ifodali o‘qishning qator shakllari – deklamatsiya (individual o‘qish), xor bo‘lib o‘qish, rollarga bo‘lib o‘qish kabi turlariga oid chiroyli matnlar berilgan. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, “Adabiyot” majmuasidagi ba’zi she‘rlar (“Noma kimniki”, “Bizlarda nimalar ko‘p”) ifodali o‘qishning elementar shakllarini o‘quvchilarga o‘rgatish uchun xizmat qiladi. Bu she‘rlarda achchiq kinoya, nafrat ohanglari o‘quvchilarning diqqat markazida turadi. Bu kabi jamoaviy o‘qish o‘z navbatida o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro yaqinlik, ahillik, jamoaviylik kabi tushunchalarning shakllanishiga hamda bir-biriga yaqin mutloqning yuzaga kelishini olib keladi. Didaktik va pedagogik qarashlarga ega bo‘lgan Abdulla Avloniy o‘z darsliklarida o‘qishning elementar shakllari bilangina cheklanib qolmadi, ayni zamonda, o‘sha davrda ilm-ma’rifat tarqatish, xalqni ilm-fanni egallashga chaqirish yo‘lida jiddiy ish olib bordi. 1910-1911- yillarda Riga shahridagi “Grammofon” jamiyati vakillari O‘rta Osiyo shaharlariga kelib, o‘zbek, qozoq, tojik, qirg‘iz xalqlari orasidagi mashhur hofizlarning mumtoz maqomlari va qo‘shiqlarini plastikaga yozib oladilar. Shu munosabat bilan atoqli san’atkor Mulla To‘ychi Toshmuhamedov (1868-1943) ning ijro etgan shashmaqomi ham plastinkalarga yoziladi. O‘z zamonasining yirik ma’rifatparvar shoiri, pedagogi bo‘lgan A.Avloniy xalqni ilm-ma’rifatga targ‘ib qilish maqsadida o‘qitishda o‘sha davr texnika vositalaridan ham foydalandi. Abdulla Avloniy o‘zbek bolalarini maktabga jalb etish, xalq orasida ma’rifat tarqatish, ifodali o‘qishning dastlabki namunalarini yaratish maqsadida birinchi bo‘lib texnika vositalaridan foydalanadi. O‘qituvchi Avloniy “Maktabga targ‘ib” she‘rini o‘quvchilarga xor bo‘lib o‘qishga o‘rgatganidan so‘ng 1911-yilda bolalar xorini grammplastinkaga yozdirdi. Abdulla Avldoniy ta’lim va tarbiya birligiga alohida ahamiyat beradi. Inson aqliy faoliyatinnig ifodasi bo‘lmish fikr tarbiyasi orqaligina katta sharaftga, barkamollikka erishadi, bu o‘rinda o‘qituvchinnig fikrlash doirasining kengligi, bilim saviyasinnig har jihatdan yuksakligi o‘quvchilari tarbiyasida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Fikrlash qobiliyatini rivojlantirish aql bilan ish tutishga olib keladi: o‘quvchilarni yaxshi xulqlar bilan yomon xulqlarni farqlashga, komil inson uchun zarur bo‘lgan yaxshi xulqlarni egallashga, insonni zalolatga yetaklovchi yomon xulqlardan uzoq bo‘lishga o‘rgatadi. Abdulla Avloniy bolalar uchun ham bir qancha she‘r va masallar yozgan. Shoir bu asarlarida maktab yoshidagi bolalarning fikr doirasini kengaytirish, ularda maktab va kitobga, mehnatga, tabiatga, Vatanga muhabbat uyg‘otishni maqsad qilib qo‘ygan. Uning ko‘pgina she‘rlari zamirida Vatanni sevish g‘oyasi yotadi. Shoir bu she‘rlarida Vatanni sodda va samimiy misralarda tasvirlaganki, faqat o‘sha o‘ninchi yillarning o‘rtalaridagina emas, balki bugungi maktab yoshidagi bolalar ham ulardan katta estetik zavq olishlari mumkin. Darhaqiqat, shoir Vatan ta’rifini boshlab, “Tog‘laridan konlar chiqar, Yerlaridan donlar chiqar Havosi o‘ta yoqumlik, Cho‘llari bor toshlik, qumlik, Toshkand emas, toshqand erur, Kesaklari gulqand erur”, deya bolalarda ona diyorga katta mehr uyg‘otishga erishadi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, Abdulla Avloniyning bu kabi qarashlari va dars jarayoniga olib kirgan usullari o‘quvchida kommunikativ qobiliyatning o‘rishiga, o‘quvchilar orasida hissiy aloqa o‘rnatilishiga, muammoli vaziyatlar yechimiga, guruhda ishlashni, o‘zgalarning fikrini tinglay olishni va o‘z fikrini mustaqil bayon etishni o‘rgatibgina qolmasdan, unda o‘ziga ishonch, bilimiga tayana olish, qiziqishlarining kuchayishiga, keng fikrlashga olib keladi. O‘quvchilarni ma’naviy barkamol, aqliy salohiyati yuqori, mustaqil va erkin fikrlovchi, ijodkor bo‘lib shakllanishida pedagogik innovatsiyalarni qo‘llash, integrativ jarayonga asoslanish, interfaol metodlardan foydalanish kamlik qiladi. O‘quvchi shaxsining ichki olamini hisobga olish kerak bo‘ladi. Ya’ni uning shaxsiy fikri bilan hisoblashish, undagi qobiliyatlarni payqash, uning so‘z boyligini oshib borishiga ijobiy ta’sir ko‘rsata olish zarur deb o‘ylayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyayev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz.//Toshkent - 2017, "O‘zbekiston", 593 b.
2. A. Boboxonov, M. Maxsumov, “A. Avloniy pedagogik faoliyati” 1999 yil. 31-36-bet.
3. O.Suvonov, S.Astanova. “Pedagogik mahorat”. -Guliston, 2010.
4. R.Mavlonova, N.Raxmonqulova, N.Voxidova, K.Matnazarova. “Pedagogika” - Toshkent, 2013
5. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik – T: SANOSTANDART, 2017.
6. Ro‘ziyeva D.I., Tolipov O‘.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: INNOVATSIYA-ZIYO, 2019.
7. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. Darslik. – T.: IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.
8. Mutalipova M.J., Xodjayev B.X. Qiyosiy pedagogika. Darslik. – T.: TDPU, 2015.

DOIRA IJROCHILIGIDAGI “USTOZ-SHOGIRD” AN’ANALARINING O‘RNI

Orifov Bekzod Baxrom o‘g‘li

*Jizzax ixtisoslashtirilgan san’at maktabi
oliy toifaliy o‘qituvchisi.*

O‘zbek musiqa san’ati xazinasida juda katta musiqiy merosga ega ekanligi hech kimga sir emas. U o‘zida xalq ijodi (ya’ni rosmi folklor) hamda kuy tuzilishi jihatdan rivojlangan ashula va cholg‘u asarlarni o‘z ichiga olgan og‘zaki an’adagi professional musiqani birlashtiradi. Cholg‘u asboblari hamda musiqa amaliyoti, musiqa ijrochiligi bilan bog‘liq bo‘lgan cholg‘u musiqa janrlari ham g‘oyat rang-barangligi va boyligi bilan xarakterlanadi.

Musiqa shunday bir buloqki, undan qancha foydalansangiz, undagi asarlarni o‘rgangan sari, beto‘xtov, viqor bilan biz bilmagan namunalari chiqib kelaveradi. Ammo, professional musiqachilar bizning asrimizgacha Yevropa amaliyotidagi nota yozuvini qo‘llashmagan. O‘zbek kasbiy musiqasining barcha murakkab namunalari hamda ijrochilik belgilari “ustoz–shogird” an’anasi asosida saqlanib va sayqallanib keldi.

O‘zbek professional ijrochilik madaniyati rivojlanganligi sababli hofiz va sozandalar oldiga qadim vaqtlardan alohida talablar qo‘yilgan. Havaskor sozanda va xonandalar mashhur ustozlardan uzoq yillar ta’lim olganlaridan keyingina professional ijrochi bo‘lib yetishganlar. Ta’lim jarayoni quyidagicha bo‘lar edi: o‘z qobiliyati bilan ustoz e’tiborini qozongan o‘smir unga shogirdlikka tushib, juda ko‘p miqdordagi musiqa asarlarini (imkon boricha batafsil) yod olgan holda bir necha (odatda yetti-o‘n) yil davomida ijrochilik san’atini o‘rganar edi. So‘ngra ustoz oldida imtihondan o‘tgach, u bilan teng huquqli professional ijrochi deb hisoblanar edi. Bu professional ijrochilardan ayrimlari (masalan, surnaychi, karnaychi, doirachi, nog‘orachi, dorbozlar, qo‘g‘irchog‘bozlar, raqqoslar bilan birgalikda) maxsus uyushmalarga birlashar edi. Bunday uyushmalarga ko‘proq tajribali ustozlar rahbarlik qilar edi. Huddi shu kabi, doira ijrochiligi ham ustoz-shogird an’anasi tarzida rivojlanib kelgan va taraqqiy etib kelmoqda.

Doira cholg‘usiga keladigan bo‘lsak, o‘zbek xalq cholg‘ulari orasida bu cholg‘u - qadim davrlardan xalqimiz orasida keng ommalashib kelgandir. Xalq orasida tarqalgan turli xil afsonalar ham buni ta’kidlaydi. Respublikamizda turli vohalardagi arxeologik qazilmalardan topilgan tarixiy obidalaridagi doira va doirasimon cholg‘ularda ijro etilyotganini ko‘rsatuvchi tasvirlar uning qadim zamonlardan amaliyotda keng qo‘llanilganligidan guvohlik beradi.

XX asrning 20-30-yillaridan boshlab, o‘zbek doirachilik maktabi yangi davr rivojiga yuz tutganligini namoyon etgan. Unga zamonasining mohir san’atkori Usta Olim Komilov tomonidan asos solindi. O‘zbek usullarini doira cholg‘usida ijro etishni rivojlantirish bilan birga, jo‘rnavor cholg‘udan yakkanavor soz darajasigacha ko‘tara oldi.

Hozirgi zamon o‘zbek musiqa madaniyati o‘ziga xos murakkab jarayon sifatida gavdalanadi. Uning serqatlam bisotida o‘zbek milliy zarbli cholg‘ulari uchun yaratilgan asarlar alohida o‘rin tutadi. Qadim-qadimlardan yetib kelgan bu san‘at, XX asrda tubdan o‘zgara boshlaganligi, yangi izlanishlar bilan boyitilib, zamonaviy ijrochilik yo‘nalishlarning vujudga kelganligi ko‘pchilikka ma‘lum. Zamonaviy jahon musiqa san‘atida turli yo‘nalishlar, har xil milliy ohanglar, ko‘plab kompozitorlik maktablari ijodining o‘zaro sintezlashuv jarayonlari ko‘zga tashlanadi. Ushbu asarlarda o‘zbek milliy zarbli cholg‘ulari – doira, nog‘ora, safoil va boshqalar bilan bir qatorda yevropa urma zarbli cholg‘ulari – litavra, tarelka, uchburchak, kichik baraban, katta baraban, ksilofon, marimba, vibrafon, qo‘ng‘iroqcha kabi cholg‘ular partituraga asta-sekin kiritila boshlandi. Ya‘ni, urma zarbli cholg‘ular ansambli tarkibida o‘zbek milliy va yevropa cholg‘ulari birgalikda ishlatilishi ko‘zda tutilgan, albatta. Ularning birlashishi mantiqiy mohiyati shundan iboratki, o‘zbek urma va zarbli cholg‘ulari kuylarga milliy tus baxshida etsa, yevropa cholg‘ulari erkin fakturaviy va gomofon-garmonik tafakkurni shakllanishiga xizmat qilmoqda.

Mamlakatimizda doira ijrochiligi alohida ahamiyat kasb etadi. Ijrochilik maktablarining bugungi kundagi faoliyati taqsiqga sazovordir. Ana shunday ijodiy jamoalardan biri – “Boburxon” doirachilar jamoasidir.

1992-yilga kelib, Jizzax vohasida dastlab doira ijrochiligiga e‘tibor “Jizzax Davlat San‘at Bilim Yurti” (hozirgi Jizzax ixtisoslashtirilgan san‘at maktabi) qoshida “Maqom” bo‘limi ochilishi bilan boshlandi. Ustozlardan doirachi Bobur Bahodirov, g‘ijjakchi Sodiq Ochilov, Mahkam Mirtazoqulovlar dars berishardi.

1994-yil “Boburxon” doirachilar to‘garagi rahbari, “O‘zbekiston Respublikasi o‘rta maxsus kasb-hunar ta‘limi a‘lochisi”, “O‘zbekiston Kasaba uyushmalari federatsiyasi laureati”, “Madaniyat va san‘at fidokori” - Atxam Ochilov o‘qishga kiradi. Doiradan ilk saboqlarni dastlab, Bobur Bahodirovdan keyinchalik, taniqli san‘atkorlar Dilmurod Islomov, Xasan Azimov, Abbos Qosimov va Ma‘ruf Azimovlardan sozandalik sirlarini o‘rganadi. Bu paytlarda Jizzax miqyosida hech qanday ansambl, doirachilik ansambli bo‘lmagan. 1997-yilda B. Bahodirov tashabbusi bilan doirachilar ansambli tashkil etiladi. O‘zbek xalq usullari, maqom usullari, ustozlar ijod etgan doira usullaridan foydalanib turli tantanalarda chiqishlar qila boshlaydi.

1996-2001-yillarda viloyatida ko‘plab inshootlar, mahalla guzarlari, “Yoshlar markazi”, istirohat bog‘lari va boshqalar ko‘plab binolar barpo etildi. Shuningdek, Jizzax tumanida ochilgan “Hamid Olimjon” mahalla guzari ochilishida 6 nafar doirachi talaba qatnashadi. Shu kundan boshlab, “Jizzax Davlat San‘at Bilim Yurti” qoshidagi “Doirachilar ansambli” viloyat miqyosida tashkil etiladigan madaniy-ma‘rifiy tadbirlarda, konsert - dasturlarida muntazam qatnashib kelishadi. Aynan mana shu yillarda, “Yoshlar Markazi” ning tantanali ochilishida, Atxam Ochilov rahbarligidagi doirachilar ansambli (Jizzax viloyat hokimi) O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning e‘tiboriga tushadi. Yurboshimiz Shavkat Mirziyoyev doirachilar ansambli rahbari A. Ochilovni oldiga chorlab, bu doirachilar ansambl chiroyli ansambl bo‘libdi, bu ansamblni rivojlantirish kerak deb, o‘sha paytda Jizzax viloyat Kasaba uyushmalari federatsiyasi raisi,

hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasi Kasaba uyushmalari federatsiyasi raisi Rafiqov Quadratilla Mirsoatovichga shu ansamblni rivojlantirish taklifini beradi.

1998-yil A. Ochilov o‘qishni tamomlab, “Jizzax Davlat San’at Bilim Yurti” da doira sinfi o‘qituvchisi va ansambl rahbari lavozimiga ishga qabul qilinadi. To‘garak tashkil topishi ham aynan shu davrdan boshlandi. Jizzax viloyatida shu davrgacha Respublika miqyosida mustaqillik bayrami o‘tkazilmagan edi. Shavkat Mirziyoyevning tashabbusi bilan birinchi maratoba “Sangzorko‘l” tantanalar majmuasida mustaqillik bayrami nishonlandi. Bayram tantanalariga Quadratilla Rafiqov mas’ul edi. Bayram dasturida ko‘plab ijodiy jamoalar bor bo‘lib, shu jamoalar ichida A. Ochilov rahbarligidagi 30 nafar doira ijrochilaridan iborat ansambl ham qatnashdi. Bayram dasturlarida o‘zbek xalq usullari Jizzaxga xos (“beshqarsoq-gul o‘yin”, “cho‘loqcha” (Forish tumaniga xos)) hamda Usta Olim Komilov, To‘ychi Inog‘omov, G‘ofur Azimov va boshqa ustozlar usullaridan foydalanib ansambl chiqish qildi. Keyinchalik Atxam Ochilov shu kabi usullardan foydalanib o‘zining “Yetti doira sadosi” badiiy kompozitsiyasini yaratgan.

Rafiqov Quadratilla Mirsoatovich o‘sha yillarda madaniyat va san’at sohasiga katta e’tibor qaratganligi bois, ko‘plab san’atkor, xonanda, sozanda, badiiy jamoalarga sahna madaniyati, sahna odobi, hamda tomoshabin bilan qanday muloqotda bo‘lish kerakligini ko‘p marotaba ta’kidlab o‘tardi. Shu bilan birga Quadratilla Rafiqov doirchilar ansambiliga nom qo‘yish taklifini bergan paytda, A. Ochilov: “Meni qo‘limga doirani tutib, to‘rt yil o‘rgatgan ustozimning ismini qo‘yib, viloyatga, Respublikaga, kerak bo‘lsa butun dunyoga tanitishni istayman” deya, doirachilar jamoasiga “Boburxon” nomini berdi.

Suhbat jarayonida A. Ochilov: “Har bir bayram tadbirlari yakunlangandan so‘ng ustozim Quadratilla Rafiqov o‘z oldilariga chorlab, oldingi bayram dasturlaridagi chiqishdan bu safargisi o‘zgacha bo‘ldi deb, har bir ijrodan so‘ng meni ruhlantirib, rag‘batlanirib turar edilar. Menga doira sirlarini o‘rgatgan ustozlarim qatorida, ilk bor sahnaga olib chiqib, sahna madaniyatini o‘rgatgan, ko‘p yillar mobaynida o‘z maslahatlarini, o‘gitlarini ayamay, menga dalda bo‘lgan Quadratilla Rafiqovni ham ustozim deb bilaman va ularni bergan saboqlarini hech qachon yodimdan chiqarmayman”, – deya alohida ta’kidladi.

2011-yilda Jizzax doirachilik san’atida katta burilish sodir bo‘ldi. Har ikki yilda o‘tkaziladigan “Zarb” Respublika festivalida (16 yoshdan 40 yoshgacha) 9 nafar doirachi bo‘lib, yakka va guruhli chiqish qilib, faxrli 2-o‘rinni olishdi. Dilmurod Islomov ularga qarab: “Shu paytgacha Jizzaxda doirachilar bor deb o‘ylamas edik” deya hayratlangan ekan.

Ustoz-shogirt aloqalarining mustahkamligi, butun bir oiladik birlashishga sabab nima deb o‘ylaysiz deya savol berganimda, bevosita, D. Islomovning gaplarini aytdi: “Akalarim, ukalarim shuni bilib olinglar - O‘zbekiston bo‘ladimi, O‘rta Osiyo bo‘ladimi biz doirachilar bir oilamiz, bir qozondan ovqat yeymiz”!

2015-yildan boshlab, an’ana tarzida bu ansambl har ikki yilda bir marotaba konsert beradi. Mumtoz usullar, xalq usullari, ijod etilgan usullar va xalq kuylari - “Daryo toshqin”, “Olmani otdim otganga”, “Qarg‘alar”, “Duchava” va boshqa kuylardan foydalanib, turli xil popuri, imprvizatsiya nomerlari bilan chiqishlar qilishadi. Quvonarlisi shundaki, konsertlarda doirachi ustozlar ham mehmon, ham ishtirokchi bo‘lib qatnashishadi.

Konsertdan so‘ng D. Islomov, H. Azimov, A. Qosimov, va boshqa ustozlar bilan birgalikda muhokamalar bo‘lib o‘tadi.

Hozirgi kunda Respublika miqyosida har oy ijodiy uchrashuv tashkil etilib, ustozlarning ijro yo‘llarini o‘rganib qaytishadi. Bunga misol qilib, Jizzaxda 1-marotaba “Tog‘ go‘zali” – doira raqsi bilan chiqish qilishganda ham uni xato-kamchiliklari to‘g‘risida ham suhbat qilishganligini keltirish mumkin. Bu chiqish nafaqat doira balki raqs san‘atidagi o‘zgarishlar, rivojlanishlarga misoldir.

Doirachilar jamoasining turli konsert-dasturlari, to‘y marosimlar, mahorat darslari, viloyatlarda uyushtiriladigan ijodiy safarlarga taklif qilinib, doira cholg‘usining zarblaridan bahramand bo‘lishadi.

Ustozlarni hurmat qilish, ardoqlash, va ularning ishlarini davom ettirish ham tahsinga sazovordir. Bunga yana misol qilib Atxam Ochilovning shogirdi Sherzod Ergashevning ustozini ulug‘lab “Atxamsher” doirachilik to‘garagi (hozirgi kunda 20 dan ortiq ijrochilardan iborat) tashkil etganligini misol sifatida keltirishimiz mumkin. Yana xursand bo‘ladigan jihati shundan iboratki, Jizzax viloyati, Jizzax shahridagi musiqa maktablari, ijodiy uylar, madaniyat markazlarida faoliyat olib borayotgan 100 dan ortiq doirachi mutaxassislar “Boburxon” doirachilar ansamblidan yetishib chiqqan ijrochilar hisoblanadi.

O‘zbek san‘atini targ‘ib qilish maqsadida Yevropa mamlakatlari, Gretsiyaning Afina, Nafpulyon, Belgiyaning Burussel, Buruggel shaharlari, Niderlandiya va boshqa davlatlarda ijodiy safarlarda bo‘lib, tinglovchilar olqishiga sazovor bo‘lib kelmoqda. Ushbu jamoa Yevropa mamlakatlarining diplom va tashakkurnomalari, xususan, Rossiyada o‘tkazilgan “Talent shou” xalqaro tanlovida 1-darajali diplom, Fransiya o‘tkazilgan “THE OPEN WORLD IN PARIS” nomli xalqaro tanlovda 2-darajali diplomlari bilan taqdirlangan.

“Boburxon” doirachilar ijodiy jamoasi yurtimizda va xorijiy mamlakatlarda tashkil etilib kelinayotgan konsert-dasturlari, turli festival, ko‘rik-tanlovlarda qatnashib, mutaxassislarning yuqori e‘tirofiga sazovor bo‘lmoqda. Shuningdek, mazkur jamoa nafaqat Jizzax viloyatining madaniy hayotida balki, mamlakatimiz doira ijrochilik san‘ati ravnaqiga beqiyos hissa qo‘shmoqda. 2022-yil may oyida o‘tkazilgan “Zarb” Respublika ko‘rik tanlovida faxrli 2-o‘rinni egallashgani ham quvanarlidir.

Mehnatlarning samarasi o‘laroq Atxam Ochilov an‘anaviy ijroda doira mutaxassisligi bo‘yicha bolalar va ixtisoslashtirilgan san‘at maktablari uchun o‘quv qo‘llanma, dasturlar hamda ko‘plab uslubiy qo‘llanmalar yaratdi. Shu bilan birga “O‘zbekiston Respublikasi o‘rta maxsus kasb-hunar ta‘limi a‘lochisi”, “O‘zbekiston Kasaba uyushmalari federatsiyasi laureati”, “Madaniyat va san‘at fidokori” ko‘krak nishoni bilan taqdirlandi.

“Boburxon” doirachilar ansambli o‘sib kelayotgan yosh avlod vakillarini, doira cholg‘usiga qiziqtirish, “ustoz-shogird” an‘anasini uzviyligini davom ettirish, o‘zbek san‘atini xorijiy davlatlarda targ‘ib qilish kabi ma’suliyatli hamda sharaflil vazifani to‘latishni ado etib kelmoqda. Ularning kelgusi ijodiy faoliyatlarida ulkan muvaffaqiyatlar tilaymiz.

УДК: 576.8:581.17:66.098

**ПОЛУЧЕНИЕ ПОЛИГИДРОКСИАЛКАНОАТА С ПОМОЩЬЮ
ДЕТЕРГЕНТ И ОРГАНИЧЕСКОМ РАСТВОРИТЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО
ШТАММА PSEUDOMONAS HELMANTICENSIS P1**

**PREPARATION OF POLYHYDROXYALKANOATE USING DETERGENT
AND ORGANIC SOLVENTS OF RESISTANT PSEUDOMONAS
HELMANTICENSIS P1 STRAIN**

Н.Д.Ходжаева

*Доцент Самаркандский государственный университет ветеринарной
медицины, животноводства и биотехнологий*

Д.Ч.Сатторов

*Ассистент Самаркандский государственный университет ветеринарной
медицины, животноводства и биотехнологий*

С. А. Элибоева

*Студента Самаркандский государственный университет ветеринарной
медицины, животноводства и биотехнологий*

Аннотация: Поли-3-гидроксиалканоаты (ПГА) представляют собой полиэфиры, получаемые биосинтетическим путем с помощью бактерий *Bacillus*, *Cupriavidus*, *Pseudomonas* и т.д. Они обладают рядом преимуществ по сравнению с традиционными полимерами, получаемыми путем переработки нефти. В частности, они быстро разлагаются как в природных экосистемах, так и в организме человека без образования токсичных продуктов. В исследовании является определение устойчивости полигидроксиалканоат продуцирующего штамма *Pseudomonas helmanticensis P1* к действию детергент (SDS) и органическим растворителей. Токсическое воздействие бутанол было проведено на биопленках *Pseudomonas helmanticensis P1* так и при культивировании бактерии в суспензионном состоянии в жидких культуральных средах.

Ключевые слова: *Pseudomonas helmanticensis*, устойчивость к детергенту, устойчивость к органическим растворителям, н-бутанол, додецилсульфат натрия, mcl-nga.

Abstract: Poly-3-hydroxyalkanoates (PHAs) are polyesters obtained biosynthetically with the help of bacteria *Bacillus*, *Cupriavidus*, *Pseudomonas*, etc. They have a number of advantages over traditional polymers obtained by petroleum refining. In particular, they quickly decompose both in natural ecosystems and in the human body without the formation of toxic products. The study is to determine the resistance of the polyhydroxyalkanoate-producing strain *Pseudomonas helmanticensis P1* to detergent (SDS) and organic solvents. The toxic effects of butanol were carried out on biofilms of *Pseudomonas helmanticensis P1* and when cultivating the bacterium in suspension in liquid culture media.

Keywords: *Pseudomonas helmanticensis, detergent resistance, organic solvent resistance, n-butanol, sodium dodecyl sulfate, mcl-pga.*

ВВЕДЕНИЕ

Полигидроксиалканоаты (ПГА) производятся различными бактериями в виде природных полимеров, хранящихся в бактериальных клетках в качестве источник углерода и энергии [1]. В настоящее время они являются предпочтительными биоматериалами для использования во многих областях промышленности вместо обычных неразлагаемых пластиков. Благодаря своим уникальным свойствам они могут уменьшить загрязнение, вызванное растущим глобальным загрязнением окружающей среды. Во многих недавних исследованиях в качестве продуцентов ПГА были выбраны виды *Pseudomonas* [2]. Полигидроксиалканоаты могут быть использованы в различных сферах народного хозяйства как в качестве упаковочных материалов и плёнок (в пищевой промышленности и сельском хозяйстве), так и при производстве изделий медицинского назначения (например, протезов костной ткани, помогающих при восстановлении после переломов или как один из компонентов средств доставки лекарственных препаратов)[3]. Штаммы *Pseudomonas* особенно широко изучаются как метаболические универсальные бактерии, которые стали эффективными продуцентами при получении соединений с высокой добавленной стоимостью [4]. Таким образом, толерантность к растворителям становится важной характеристикой бактериального хозяина при биологическом производстве ценных химических соединений и биополимеров. Некоторые виды бактерий могут расти и выживать в присутствии углеводородных растворителей и детергентов [5].

Материалы и методы. Органический растворитель (н-бутанол) были произведены в России («Реахим»). Додecilсульфат натрия приобретён у компании «Merck» (Германия). pH среды довели до значения 7,0 понадобится Магнитная мешалка «Sartorius» (Германия). Колбы Эйленмейера 300мл были произведены в Германии «Rasotherm». В каждую колбу по-разному добавляют бутанол и его разных концентрации. Стерилизацию сред для культивирования проводили с помощью парового стерилизатора ВКА-75-ПЗ («Касимовский приборный завод», Россия). Культивировании на агаризованных средах проводили на чашки петри d 90mm «Медполимер» (Россия). Экспериментальный бокс приобретён у компании «Восток пост» (Россия). Данное исследование проводилось при концентрации бутанол 0,1%, 0,5%, 1%. pH среды довели до значения 7,0 раствором 1М NaOH. В данной исследовании использовали из метода спектрофотометрии и Культивирование в жидких средах бактериальных штаммов.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Данный эксперимент проводили при культивировании *Pseudomonas helmanticensis* P1 в присутствии бутанол (C₄H₉OH). Наше исследование проводилось на бактерии *P. helmanticensis* в сочетании с концентрациями бутанол при различных

концентрациях (0,1%, 0,5% и 1%). Это позволило нам определить, что *P. helmanticensis* обладает высокой устойчивостью к различным концентрациям бутанола. Клетки культивировали планктонно при различных концентрациях бутанола в колбах на шейкере, чтобы сравнить их с аналогичными экспериментами. Уже при концентрации бутанола 0,1% в среде LB оказала значительное влияние на выход биомассы, поскольку он снизился почти на 30%, тогда как концентрация бутанола 1% выход биомассы снизился более чем на 90% по сравнению с контролем без бутанола (рис.1). Следует отметить, что использование бутанола при как одного из компонентов культуральной среды для роста *P. helmanticensis* может способствовать удешевлению промышленных биопроцессов за счёт снижения экономических затрат на проведение стерилизации культуральной среды и оборудования. При планктонном росте *P. helmanticensis* клетки способны наращивать биомассу в культуральной среде, содержащей 0,1% н-бутанола 0,05% концентрации SDS. При концентрациях н-бутанола более 0,5% в культуральной среде рост наступает гибель клеток *P. helmanticensis*.

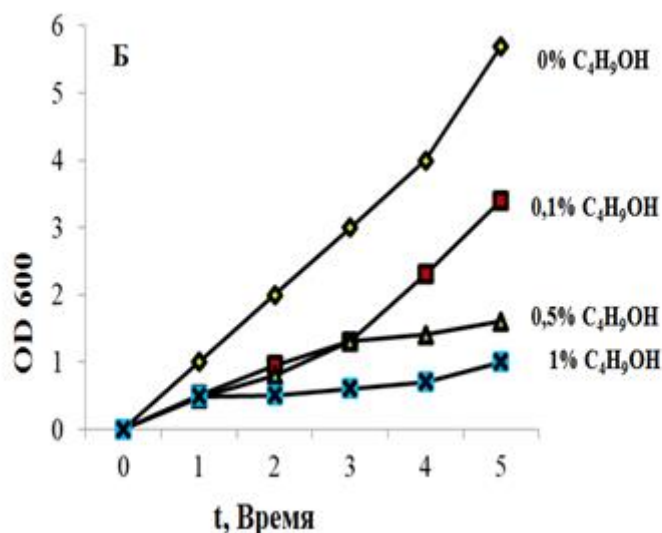


Рисунок 1.— Динамика роста бактерии *Pseudomonas helmanticensis* P1. Воздействие SDS (0,05%) в присутствии бутанола в среде LB.

ВЫВОДЫ

По результатам нашего исследования были сформулированы следующие выводы:

1. Из почвенной пробы на селективной среде, содержащий в качестве единственного источника углерода анионный детергент SDS был выделен наиболее устойчивый бактериальный клон. Анализ нуклеотидной последовательности гена 16S рРНК позволил отнести его к виду *Pseudomonas helmanticensis*.

2. Клетки *P. helmanticensis* способны образовывать колонии на агаризованных средах, содержащих до 0,5% концентрации н-бутанола и 0.05% концентрации SDS. При этом, в условиях проведённого эксперимента, основным ограничительным фактором роста клеток является концентрация н-бутанола.

3. При планктонном росте *P. helmanticensis* клетки способны наращивать биомассу в культуральной среде, содержащей 0,1% н-бутанола 0,05% концентрации SDS. При концентрациях н-бутанола более 0,5% в культуральной среде рост наступает гибель клеток *P. helmanticensis*.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ciesielska, J.M., Szacherska, K., Marciniak, P. *Pseudomonas* Species as Producers of Eco-friendly Polyhydroxyalkanoates. // *J. Polymers and the Environment*. – 2019. – V. – 27. – P.1151–1166.
2. Ciesielska, J.M., Szacherska, K., Marciniak, P. *Pseudomonas* Species as Producers of Eco-friendly Polyhydroxyalkanoates. // *J. Polymers and the Environment*. – 2019. – V. – 27. – P.1151–1166.
3. Rebocho, A.T, Pereira, J.R, Neves, L.A, Alves, V.D, Sevrin, C, Grandfils, C, Freitas, F, Мария, A.M. Reis. Preparation and characterization of films based on a natural P(3HB)/mcl-PHA blend obtained through the co-culture of *Cupriavidus necator* and *Pseudomonas citronellolis* in apple pulp waste. // *J. Bioeng.* – 2020. – V. 7. N. 2. – P. –34.
4. Poblete-Castro I, Rodriguez AL, Lam CMC, Kessler W. Improved production of medium-chain-length polyhydroxyalkanoates in glucose-based fed-batch cultivations of metabolically engineered *Pseudomonas putida* strains. // *J. Microbiol Biotechnol.* –2014. – V. – 24. – P.59–69.
5. Inoue A, Horikoshi K. Estimation of solvent-tolerance of bacteria by the solvent parameter log P. // *J. Ferment Bioeng.* –1991. – V. – 71. – P.194–196.

TARIX SAHIFALARIDAGI IZLANISHLAR

Numonov Ixtiyor Baxtiyorovich

Jamoat havsizligi universiteti 3-kurs kursanti

Annotatsiya: Tarixiy izlanishlar – bu o‘tmishdagi voqealarni, davrlarni va insoniyat faoliyatini o‘rganish jarayonidir. Tarixshunoslar turli xil manbalar, metodlar va yondashuvlar yordamida tarixni tahlil qiladilar. Tarixiy izlanishlarning maqsadi nafaqat o‘tmishni tushunish, balki uning hozirgi jamiyatga ta’sirini ham aniqlashdir. Bu izlanishlar jamiyatga o‘tmishdagi xatolarni aniqlashga yordam beradi va kelajakni yaratishda zarur saboqlarni olish imkonini beradi.

Tarixiy Manbalar

Tarix, insoniyatning o‘tgan davrlariga oid barcha hodisalar, tajribalar va ularning izlarini o‘zida aks ettirgan bir ulug‘ madaniyatdir. Tarixni o‘rganish, avvalo, insoniyatning o‘zligini anglashiga yordam beradi, chunki tarix orqali biz kelajakni shakllantiradigan saboqlarni o‘rganamiz. Tarixiy izlanishlar esa, tarixni qayta tiklash, uning sirlarini ochish, va shu bilan birga, bugungi kunda tarixni to‘g‘ri talqin qilish imkonini yaratadi. Tarixiy izlanishlar insoniyat rivoji uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularning davom etishi va yangilanishi hamda tarixni o‘rganishning turli usullari haqida gapirish zarur.

Tarixdagi mohiyatlar

Tarixiy izlanishlar, dastlabki qadimiy davrlardan boshlab, insoniyatning o‘tmishdagi faoliyatlarini qayd etish va ular haqida to‘liq tasavvurga ega bo‘lishni maqsad qiladi. Tarixshunoslar, arxeologlar, antropologlar, va boshqa mutaxassislar turli manbalar orqali o‘tmish haqidagi ma’lumotlarni to‘plashadi. Bularni yozma manbalar, arxeologik topilmalar, va og‘zaki rivoyatlar tashkil qiladi. Har bir izlanish tarixiy voqealarni yanada aniqlashtirishga xizmat qiladi va shuningdek, qadimiy jamiyatlar haqidagi bilimlarni boyitadi. Tarixshunoslar, ko‘pincha, turli davrlar va joylardagi ma’lumotlarni tahlil qilishadi. Ular o‘tmishdagi voqealarni zamonaviy yondashuvlar va ilmiy metodlar yordamida izlanishadi. Bu izlanishlar, ko‘p hollarda, tarixiy nuqtai nazardan muhim bo‘lib, insoniyatning madaniy, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy holatini aniqlashda yordam beradi. Hamda takidlash joizki tarixdagi yondashuvlar hozirgi kunda juda kata rol oynamoqda shuni aytish lozimki Tarixiy izlanishlar bir necha yondashuvlar asosida olib boriladi. Eng keng tarqalgan yondashuvlardan biri – bu tarixiy materializm yondashuvi bo‘lib, u iqtisodiy omillarni va sinfiy kurashlarni asosiy tarixiy o‘zgarishlar sababi sifatida ko‘radi. Bu yondashuv, Karl Marksning iqtisodiy tizimlar va sinfiy qarama-qarshiliklar haqidagi fikrlariga asoslanadi. Bundan tashqari, tarixiy izlanishlarda idealizm yondashuvi ham mavjud bo‘lib, u tarixiy jarayonlarni madaniyat, g‘oyalar va insoniyatning fikriy faoliyati orqali tushuntiradi. Idealizm yondashuvi, ko‘pincha tarixiy shaxslar yoki ma’lum g‘oyalar tomonidan yaratilgan o‘zgarishlarni muhokama qiladi. Tarixshunoslar tarixiy izlanishlarni turli metodlar yordamida olib borishadi. Statistik tahlil, arxeologik qazishmalar, lingvistik

tahlil, va hatto ko‘plab ilmiy sohalaridan foydalanish tarixni chuqurroq tushunish imkoniyatini beradi. Bunday izlanishlar, nafaqat o‘tmish voqealarining sabablarini, balki ularning natijalarini ham o‘rganishga qaratilgan.

Tarixiy Izlanishlar va Jamiyatga Ta’siri

Tarixiy izlanishlar faqat ilmiy soha bilan cheklanmaydi, balki ular jamiyatning har tomonlama rivojiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Tarixni o‘rganish, avvalo, avlodlar o‘rtasidagi aloqani mustahkamlaydi. O‘tmishdagi muvaffaqiyatlar va xatolarni anglash orqali biz bugungi kunda ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy muammolarni hal qilishda yordam olishimiz mumkin. Misol uchun, tarixiy izlanishlar orqali biz dunyo urushlari, inqiloblar, va iqtisodiy inqirozlar sabablari haqida ma’lumot olishimiz mumkin. Bu bilimlar, jahon siyosatidagi muhim o‘zgarishlarni tushunishga va kelajakda bunday hodisalarning oldini olishga yordam beradi. Tarixiy izlanishlar, shuningdek, ijtimoiy adolat, inson huquqlari, va demokratiya kabi tushunchalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, tarixiy izlanishlar madaniyat va san’at sohalariga ham ta’sir qiladi. O‘tmishdagi madaniy meros va san’at asarlari zamonaviy san’at va madaniyatga ilhom beradi. Tarixshunoslar, shuningdek, turli madaniy fenomenlarni va ularning zamonaviy hayotdagi ahamiyatini o‘rganadilar. Bu esa, o‘z navbatida, jamiyatning madaniy xotirasini saqlashga yordam beradi. Tarixiy izlanishlar jamiyat uchun nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy va siyosiy jihatdan ham muhimdir. Tarixiy izlanishlar jamiyatning o‘tmishdagi xatolarini aniqlashga va ularning takrorlanishining oldini olishga yordam beradi. Shuningdek, ular bugungi kunning masalalariga nisbatan yangi fikr va yechimlarni taklif qiladi. Tarixiy izlanishlar ijtimoiy adolat, inson huquqlari va demokratiya kabi tushunchalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, Nelson Mandela va Martin Lyuter King kabi tarixiy shaxslarning izlanishlari va kurashlari bugungi kunda ko‘plab jamiyatlarda adolatni ta’minlash va tenglikni rivojlantirishga olib keldi. Shuningdek, tarixni o‘rganish, biror bir millat yoki davlatning o‘z madaniy merosini, tilini va an’analarini saqlab qolishiga yordam beradi. Bundan tashqari, tarixni o‘rganish san’at va madaniyatga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Madaniy merosni anglash orqali biz o‘tmishdagi san’at asarlarini yanada yaxshiroq tushunamiz va ularning bugungi san’at va madaniyat bilan bog‘liqligini ko‘ramiz. Misol uchun, Yaponiyaning tarixiy teatr san’ati, ko‘plab zamonaviy san’atkorlarni ilhomlantirib, ularning asarlarida qadimiy yapon madaniyatini aks ettirishga yordam bergan. Tarixiy izlanishlar nafaqat o‘tmish voqealarini anglash, balki ilmiy kashfiyotlar va inqiloblarni tushunish uchun ham zarurdir. Tarixshunoslar tarixiy izlanishlar davomida ilmiy yondashuvlarni va texnologiyalarni, masalan, arxeologik qazishmalar yoki tarixiy matnlarni tahlil qilish uchun zamonaviy metodlarni qo‘llashadi. Shu bilan birga, tarixiy kashfiyotlar jamiyatga yangi bilimlarni taqdim etadi, natijada ko‘plab ilmiy sohalarida inqilobiy o‘zgarishlar yuzaga keladi. Tarixiy izlanishlar jamiyatga ta’sir qiladigan bir necha jihatlarga ega. Birinchidan, tarixni o‘rganish jamiyatlar orasidagi aloqani mustahkamlaydi. Har bir millat o‘zining tarixiy merosini bilib, o‘zining kelajakdagi rivojlanish yo‘lini belgilaydi. Tarixiy izlanishlar avlodlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’minlaydi, o‘tmishdagi xatolarni anglashga yordam beradi va ijtimoiy muammolarni hal qilishda yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi. Ikkinchidan, tarixiy izlanishlar bugungi siyosatga va ijtimoiy

tizimga ta’sir qiladi. Misol uchun, inson huquqlari, demokratiya, va adolatni talab qilishda tarixiy voqealar katta ahamiyatga ega. Xususan, ko‘plab inqiloblar va ijtimoiy harakatlar o‘tmishda yuzaga kelgan adolatsizliklarga qarshi kurashgan. Nelson Mandela va Martin Lyuter King kabi tarixiy shaxslar o‘z kurashlari bilan bugungi kunda ijtimoiy adolatni ta’minlashga yordam berdilar.

Tarixiy Izlanishlarning Yondashuvlari

Tarixshunoslar tarixiy izlanishlarda turli yondashuvlardan foydalanadilar. Ular tarixiy hodisalarni turli nuqtai nazardan tahlil qilib, o‘tmishni to‘g‘ri talqin qilishga harakat qiladilar. Quyidagi yondashuvlar tarixiy izlanishlarda keng qo‘llaniladi:

Tarixiy Materializm: Bu yondashuvning asoschisi Karl Marks bo‘lib, u tarixiy jarayonlarni iqtisodiy va sinfiy kurashlar orqali tushuntiradi. Marksizmga ko‘ra, tarixiy o‘zgarishlarning sababi iqtisodiy tizimlar va sinfiy aloqalar o‘rtasidagi to‘qnashuvlar hisoblanadi. Masalan, sanoat inqilobi yoki feodalizmning rivojlanishi tarixiy materializm asosida tahlil qilinadi.

Idealizm: Idealizm yondashuviga ko‘ra, tarixiy jarayonlarni g‘oyalar, diniy e’tiqodlar yoki falsafiy tushunchalar orqali tushuntirish mumkin. Idealist tarixshunoslar tarixiy o‘zgarishlarni ma’lum bir shaxslar yoki g‘oyalar orqali yuzaga kelgan deb hisoblaydilar. Misol uchun, Renessans davrida g‘oya va ilmiy islohotlar tarixiy jarayonlarning o‘zgarishiga sabab bo‘lgan.

Mikro Tarix: Bu yondashuv kichik miqyosdagi voqealar va shaxslar orqali tarixni o‘rganishga qaratilgan. Mikro tarix, ko‘pincha ijtimoiy guruhlar, bitta shaxs yoki kichik bir hodisa asosida o‘tmishdagi voqealarni tahlil qilishni maqsad qiladi. Bu metod, ayniqsa, oddiy odamlarning hayoti, qarorlar va ularning jamiyatdagi o‘rni haqida yangi tushunchalarni kashf qilishda qo‘llaniladi.

Siyosiy Tarix: Siyosiy tarix tarixiy jarayonlarni siyosiy hodisalar, davlatlar o‘rtasidagi munosabatlar, inqiloblar va urushlar orqali o‘rganadi. Bu yondashuvda tarixiy voqealar davlatlar va ularning rahbarlari tomonidan boshqariladigan jarayonlar sifatida qaraladi.

Tarixiy Izlanishlar va Madaniyat:

Tarixiy izlanishlar va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlik insoniyat tarixini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Tarixni o‘rganish nafaqat voqealar va siyosiy hodisalar, balki o‘tmishdagi madaniy qadriyatlar, san’at, adabiyot, musiqa, me’moriyat va kundalik hayot haqida ham ma’lumot beradi. Madaniyat, o‘z navbatida, tarixning muhim bir qismi bo‘lib, jamiyatlarning rivojlanishini shakllantiradi va ularni boshqa jamiyatlardan ajratib turadi. Tarixiy izlanishlar orqali biz qadimgi sivilizatsiyalar, ularning madaniyati, til va san’atiga oid ko‘plab ma’lumotlarga ega bo‘lamiz. Masalan, qadimiy Misr va Yunanistonning arxitekturasini, Rim imperiyasining huquq tizimi, yoki Uyg‘onish davrining san’ati bugungi kun madaniyatiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Madaniy yodgorliklar, arxeologik topilmalar va qadimiy yozuvlar orqali tarixshunoslar o‘tmishdagi jamiyatlarning turmush tarzini va dunyoqarashini anglash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Madaniyatning tarixiy izlanishlar orqali o‘rganilishi, shuningdek, san’atning rivojlanishini va uning tarixiy jarayonlarga ta’sirini o‘rganishga imkon beradi. Masalan, Renessans davrining san’ati

Yevropaning madaniy muhitini butunlay o‘zgartirdi, yangi g‘oyalar va ilmiy yondashuvlar shakllandi. Ushbu davrdagi san‘at asarlari va adabiyotlar, jumladan, Leonardo da Vinchi va Michelangelo kabi rassomlarning ishlaridan, o‘sha davrni va uning madaniy muhitini tushunishga yordam beradi. Tarixiy izlanishlar nafaqat san‘at va madaniyatni, balki o‘tmishdagi diniy, falsafiy va siyosiy tizimlarni ham o‘rganish imkonini beradi. Shuningdek, ular xalqning urf-odatlarini, an‘analari, til va diniy e‘tiqodlari haqida ham ma‘lumot beradi. Bu bilimlar bugungi kunda jamiyatning o‘zligiga hurmat va qadriyatlarni saqlashga yordam beradi.

XULOSA

Tarixiy izlanishlar va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlik insoniyatning rivojlanishini tushunishda juda muhimdir. Tarixni o‘rganish faqat o‘tmishdagi voqealar, janglar yoki siyosiy qarorlarni tahlil qilishdan iborat emas, balki bu o‘tmishdagi madaniy qadriyatlarni, urf-odatlarini, san‘atni va jamiyatning ijtimoiy tuzilishini anglashga qaratilgan bir jarayondir. Har bir madaniyat o‘ziga xos o‘zlikni yaratadi va tarixiy izlanishlar yordamida biz bu o‘zlikni tushunib, qadrlay olamiz. Tarixiy izlanishlar orqali biz o‘tmishdagi madaniy o‘zgarishlarning bugungi jamiyatga qanday ta‘sir ko‘rsatganini aniqlaymiz. Masalan, qadimiy davrlarda yaratilgan san‘at asarlari, me‘moriy yodgorliklar va yozma manbalar, ularning ta‘siri orqali biz nafaqat o‘sha davrlarni, balki ularning merosini ham ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘lamiz. Ushbu madaniy yodgorliklar hozirgi kunda ham tarixiy izlanishlar uchun katta ahamiyatga ega, chunki ular o‘tmishdagi jamiyatlarning ma‘naviy dunyoqarashini, qadriyatlarini va ijtimoiy tuzilishini aks ettiradi. Tarixni o‘rganish jamiyatlarga o‘z tarixiy merosini tushunish va qadrlashda yordam beradi. O‘tmishda yuzaga kelgan madaniy va siyosiy o‘zgarishlar bizni bugungi kunda yanada rivojlanishga undaydi. Madaniyat o‘zgarishlarini va tarixiy jarayonlarni tahlil qilish orqali jamiyatlar o‘zlarining kelajagini qanday qurishlari kerakligini anglashlari mumkin. Tarixiy izlanishlar, shuningdek, jamiyatda ijtimoiy adolat, tenglik va demokratiya kabi qadriyatlarni shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Madaniyat va tarix o‘rtasidagi munosabatni tushunish nafaqat o‘tmishdagi xatolardan saboq olish, balki hozirgi va kelajakdagi ijtimoiy jarayonlarni boshqarishda to‘g‘ri qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Masalan, tarixiy izlanishlar orqali biz inson huquqlarini himoya qilish va adolatli jamiyatlarni qurish borasida zarur bo‘lgan saboqlarni olishimiz mumkin. Shu bilan birga, o‘tmishdagi madaniy va siyosiy tajribalardan foydalangan holda jamiyatlar o‘zlarining bugungi kundagi muammolarini hal qilishda yuksak madaniyatli va adolatli jamiyatlarni yaratishga intilishadi. Xulosa qilib aytganda, tarixiy izlanishlar va madaniyat o‘rtasidagi aloqani tushunish, o‘tmishdagi tajribalardan saboq olish va ularni zamonaviy jamiyatga moslashtirish orqali biz yanada barqaror, adolatli va ma‘rifatli jamiyatlarni yaratishga yordam bera olamiz. Tarixni o‘rganish va madaniyatni qadrlash nafaqat ilmiy jarayon, balki jamiyatni rivojlantirishda ham zarur bo‘lgan amaliy faoliyatdir.

MANBALAR:

“The History of the Ancient World” (S. B. Pomeroy) – qadimiy dunyo tarixining muhim aspektlari va madaniyatining tahlili.

“A People's History of the United States” (Howard Zinn) – tarixiy jarayonlarning ijtimoiy va madaniy tahlili, xususan, jamiyat va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir.

“The History of Art” (E. H. Gombrich) – san’at va madaniyat tarixi, ularning tarixiy kontekstda qanday rivojlanganini tushuntiradi.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДОВ ПРОГРЕССИВНОЙ СИСТЕМЫ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ

УЛУГБЕК КОБИЛОВ

*самостоятельный соискатель Университета общественной безопасности
Республики Узбекистан, доцент*

Аннотация. В статье комплексно анализируются различные современные подходы ученых к изучению прогрессивной системы исполнения и отбывания наказаний: а) непенитенциарный; б) философский; в) институциональный; г) ведомственный. В результате проведенного анализа автором предлагаются организационные и практические меры по совершенствованию современной прогрессивной системы.

Ключевые слова: прогрессивная система, исполнение наказаний, отбывание наказаний, альтернативные санкции, система наказаний, проживание осужденных за пределами колонии, социальная адаптация, институты права, принцип права, принцип законодательства, принцип прогрессивной систем.

Прогрессивная система исполнения и отбывания уголовных наказаний – это категория, которая становилась и становится предметом изучения многих ученых-пенитенциаристов. В своих научных исследованиях авторы рассматривают прогрессивную систему с различных сторон и направлений, расширяя тем самым и углубляя знания о данной теоретической конструкции[1].

Родоначальником прогрессивной системы исполнения и отбывания наказания принято считать Д. Говарда. Им впервые были предложены и обоснованы критерии классификации осужденных по группам, движение по которым зависело от их поведения в процессе отбывания наказания. Для исправляющихся осужденных предполагался ряд «льгот»: улучшение пищевого рациона и помещений для отбывания наказания, а также увеличение количества свиданий с родственниками и более легкий труд по сравнению с другими осужденными [2].

В зарубежной практике одной из первых прогрессивная система исполнения и отбывания наказания была реализована начальником британской морской каторги капитаном Александром Мекончи. Он разработал собственную систему изменения условий отбывания наказания, разделив всех осужденных на классы в зависимости от их поведения, отношения к труду и т.д. Положительно характеризующиеся осужденные в итоге попадали на отдельный остров, где могли проживать с семьей и вести собственное хозяйство, а также заслужить досрочное освобождение. Отрицательно характеризующиеся осужденные напротив попадали в жесткие рамки отбывания наказания, содержались изолированно от основной массы осужденных и должны были отбывать назначенный срок наказания до конца [3].

В разработанной Александром Меконочи системе прослеживается и сущность современной прогрессивной системы исполнения и отбывания наказания. Традиционно прогрессивная система понимается как система отбывания наказания, основанная на переводе исправляющихся осужденных на менее строгий режим, который предусматривает приближение к условиям жизни на свободе, и, соответственно, осужденных, не желающих исправляться, в более жесткие режимные условия.

В изучении прогрессивной системы исполнения и отбывания наказаний на сегодняшний день сложились несколько современных подходов требующих более подробного анализа.

Первый подход к изучению прогрессивной системы носит условное название – непенитенциарный. Прогрессивная система исполнения и отбывания уголовных наказаний – это категория, которая характерна не только для, наказания в виде лишения свободы, но и для мер, не связанных с лишением свободы [4].

Анализируя научную литературу, мы можем отметить упоминание в ней о прогрессивной системе только лишь применительно к исполнению наказания в виде лишения свободы, но не к другим видам наказаний [5]. Однако некоторые ученые занимают позицию, согласно которой прогрессивная система может распространяться и на другие виды наказания (не только на лишение свободы), по крайней мере, на некоторые из них.

Для каждого из вида наказаний, не связанных с изоляцией от общества, устанавливается свой режим исполнения данного вида наказания, именуемый в научной литературе как «непенитенциарный». Непенитенциарный режим – это порядок исполнения наказаний без изоляции от общества, заключающийся в соблюдении им общих и специфических обязанностей (требований), которые, с одной стороны, призваны нейтрализовать воздействие факторов, способных создать условия для совершения условно осужденным нового преступления, и, с другой, – обеспечить благоприятные условия его исправления.

В действующем уголовно-исполнительном законодательстве прогрессивная система закреплена при исполнении наказания в виде принудительных работ. Согласно ч. 3 ст. 114 УИК Республики Узбекистан осужденным, не нарушающим режим содержания и имеющим семьи, по постановлению начальника учреждения может быть разрешено отдельное проживание со своими семьями на территории колонии-поселения или на территории района (города), где расположена колония-поселение [6].

В научной литературе также встречаются предложения о распространении действия прогрессивной системы на наказания в виде обязательных и исправительных работ.

Так, отдельные авторы предлагают собственную систему отбывания обязательных работ, которая предполагает разделение на условия их отбывания на три вида: обычные, облегченные, строгие. В облегченных условиях осужденные к

обязательным работам могут: а) частично реализовать свое право на отдых, обратившись в уголовно-исполнительную инспекцию с заявлением о возможности приостановить исполнение наказания в виде обязательных работ на срок от 6 до 10 дней в период предоставления осужденному очередного ежегодного отпуска по основному месту работы; б) работать на определяемых для них объектах, при этом время обязательных работ не может превышать шести часов в выходные дни и в дни, когда осужденный не занят на основной работе, службе или учебе [7].

В рамках непенитенциарного подхода необходимо также остановиться на позиции, согласно которой «прогрессивная система» и идеи «восстановительного правосудия» выступают основой для возникновения альтернативных санкций и наказаний.

Институт альтернативных лишению свободы наказаний соответствует идее восстановительного правосудия и идеям прогрессивной системы. Безусловно, теоретические модели «восстановительного правосудия» и «прогрессивной системы» оказали значительное влияние на развитие института альтернативных наказаний. Теоретические модели «восстановительного правосудия» и «прогрессивной системы» уже созданы, а развитие института альтернативных наказаний до сих пор не завершено. Нормы о наказаниях, альтернативных лишению свободы, еще не сформировались в законодательно закрепленную систему норм со специфической целью и способом регулирования общественных отношений.

Следующий подход, который будет раскрыт нами при изучении прогрессивной системы, - философский. В научной литературе можно встретить подход авторов к прогрессивной системе исполнения и отбывания наказаний как взаимоотношению системы и ее элементов. Система представляет собой совокупность элементов, находящихся во взаимных отношениях и связях со средой, а также образующих определенную целостность и единство. Любая система состоит из нескольких уровней (подсистем).

Первое представление о системе возникло в античной философии (Платон, Аристотель), где уделялось большое внимание раскрытию специфических особенностей системы. Принципы системной природы знания разрабатывались в немецкой классической философии. В 50–60-е гг. XX в. в СССР, США, Великобритании и в других странах был выдвинут ряд общесистемных концепций и определений понятия системы. Интенсивное изучение данного понятия актуально и на сегодняшний день.

Прогресс - направление развития, для которого характерен переход от низшего к высшему, от менее совершенного к более совершенному. О прогрессе можно говорить применительно к системе в целом, отдельным ее элементам, структуре развивающегося объекта.

В этимологическом словаре русского языка Макса Фасмера слово «прогресс» происходит от лат. *progressus* – успех; буквальный перевод – продвижение, далее от лат. *prōgredi* – «продвигаться вперед» [8].

С. И. Ожегов дает следующее определение: «прогресс – это поступательное движение, улучшение в процессе развития» [9].

Философский словарь рассматривает «прогресс» как процесс в результате развития, которого возрастает число элементов и подсистем, усложняются объединяющие их структуры, увеличивается число связей и взаимодействий, а также возрастает набор функций, т.е. действий и процедур, выполняемых этими элементами и подсистемами, обеспечивая тем самым большую устойчивость, приспособляемость, жизнеспособность и возможность дальнейшего развития.

В классическом понимании к элементам прогрессивной системы исполнения и отбывания наказаний ученые относят: 1) институт изменения условий содержания осужденных в одном и том же исправительном учреждении, как в сторону улучшения, так и в сторону ухудшения; 2) изменение вида исправительного учреждения, как в сторону ослабления вида режима, так и в сторону усиления; 3) замена одного уголовного наказания другим в процессе его исполнения; 4) осуждение за совершение преступления в процессе исполнения наказания; 5) условно-досрочное освобождение от отбывания наказания.

Как отмечает А.А. Проппстин, ряд ученых предлагает дополнить число элементов прогрессивной системы исполнения и отбывания наказания мерами поощрения и взыскания. А также говорит о том, что меры, оказывающие существенное влияние на элементы прогрессивной системы исполнения наказаний, следует именовать факторами (факторный подход), которые при должной законодательной регламентации способны сделать прогрессивную систему более эффективной. К числу факторов вышеуказанный автор относит административный надзор [10].

Помимо рассмотренных выше элементов прогрессивной системы мы включаем в ее содержание следующие институты и субинституты уголовно-исполнительного права (несмотря на спорность и дискуссионность включения некоторых из них): 1) предоставление осужденным разрешения на передвижение без конвоя или сопровождения за пределами учреждения (часть 1 ст. 84 УИК Республики Узбекистан); 2) осужденным разрешается заочно обучаться в высших и средних специальных учебных заведениях, расположенных в районе дислокации учреждения (часть 3 ст. 115 УИК Республики Узбекистан); 3) осужденным могут быть разрешены выезды за пределы учреждений по исполнению наказания на срок не более семи суток, не считая времени проезда в оба конца (до четырех суток), в связи с исключительными обстоятельствами (смерть или тяжкая болезнь, угрожающая жизни близкого родственника, событие, причинившее значительный материальный ущерб осужденному или его семье) в порядке часть 1 ст. 82 УИК Республики Узбекистан; 4) осужденные к лишению свободы, отбывающие наказание в колониях-поселениях, могут получать пенсию в порядке, установленном законодательством (часть 5 ст. 96 УИК Республики Узбекистан).

Все перечисленные институты и субинституты уголовно-исполнительного права, связанные с нахождением осужденного за пределами исправительного учреждения, обладают общим свойством – выражают отказ от необходимости дальнейшего отбывания лишения свободы осужденным в условиях изоляции, охраны и сравнительно более жесткого режима с одновременным указанием на возможность другого варианта условий – отбывание лишения свободы без охраны, но под надзором, длительно либо краткосрочно.

Соответственно здесь при характеристике прогрессивной системы мы перешли к следующему подходу, раскрывающему прогрессивную систему исполнения и отбывания наказания, как институт уголовно-исполнительного права. Институциональный подход к изучению прогрессивной системы включает в себе два основных понятия: «институции» – нормы, обычаи поведения в обществе, и «институты» – закрепление норм и обычаев в виде законов, организаций, учреждений.

Ученые-пенитенциаристы в рамках рассматриваемого подхода неоднозначно понимают и относят прогрессивную систему либо к самостоятельному институту уголовно-исполнительного права, либо включают его в содержание какого-либо института. Так, например, С.Л. Бабаян считает, что прогрессивная система объединяет в себе ряд поощрительных институтов [11]. А.Б. Скаков рассматривает прогрессивную систему как комплексный межотраслевой институт уголовного и уголовно-исполнительного права, включающий несколько самостоятельных институтов, при применении которых правовое положение осужденного меняется в зависимости от степени его исправления либо в сторону расширения объема его прав, либо в сторону ограничения [12].

Следующий научный подход предполагает понимание прогрессивной системы как принципа. В ст. 6 УИК Республики Узбекистан перечислены следующие виды принципов уголовно-исполнительного законодательства: а) законности, б) справедливости, в) гуманизма, г) демократизма, д) дифференциации и индивидуализации исполнения наказания, е) рационального применения принудительных средств и стимулирования законопослушного поведения осужденных, ж) гуманного обращения к осужденным, уважения чести и достоинства осужденных, присущих человеческой личности. Некоторые авторы помимо основных принципов уголовно-исполнительного законодательства выделяют следующие их виды: а) принцип сочетания убеждения и принуждения; б) принцип возможности исправления каждого лица, совершившего преступление; в) принцип развития полезной инициативы и самостоятельности осужденных. Отдельными авторами предполагается рассмотрение прогрессивной системы в качестве принципа уголовно-исполнительного законодательства [13]. На наш взгляд, прогрессивная система отбывания наказания должна стать своеобразной пенитенциарной идеологией, т.е. принципом, который бы реализовывался через институты изменения условий отбывания наказания, подготовки осужденных к освобождению, досрочного

освобождения и т.п. Как известно, ст. 6 УИК Республики Узбекистан подобного принципа не предусматривает. Поэтому мы считаем, что в ст. 6 УИК Республики Узбекистан необходимо закрепить принцип прогрессивной системы отбывания наказания с последующим полным его отражением в институтах и нормах этого закона. Завершающий этап системы – подготовка осужденных к освобождению – должен быть дифференцированным с учетом положительно и отрицательно характеризующихся осужденных.

Следующий подход, активно обсуждаемый в научной и иной литературе, мы условно обозначим как ведомственный. Он предполагает рассмотрение прогрессивной системы исполнения и отбывания наказания как системы «социальных лифтов». В настоящее время система «социальных лифтов» определяется как механизм изменения правового положения, осужденного посредством оценки комиссией учреждения по исполнению наказания его поведения с помощью установленных критериев. Система «социального лифта» предполагает прямую связь режима и условий содержания, осужденного с его поведением. Данная система предназначена для выработки у осужденных мотивации к законопослушному поведению и является инструментом, предоставляющим возможность улучшить им свое правовое положение.

В ходе реализации Концепции уголовно-исполнительного законодательства Республики Узбекистан в 2019-2021 годах в сфере совершенствованию уголовно-исполнительной системы, систематизация и гармонизации норм уголовно-исполнительного законодательства решается целый комплекс задач по реформированию систему исполнения наказания, одной из которых выступает дальнейшее совершенствование принципов, порядка и условий уголовно-правового воздействия с учетом современных подходов, передовых международных стандартов и зарубежных практик а также общественного контроля в деятельности учреждений по исполнению наказания, обеспечения их тесного взаимодействия с институтами гражданского общества в социальной адаптации лиц, освобожденных из мест лишения свободы [14].

Как отмечают И.И. Аминов для решения данной задачи и предназначены технологии «социальных лифтов», сущность которых заключается в перемещении осужденных в зависимости от их законопослушания и степени участия в программах по ресоциализации в более или менее благоприятные условия содержания, т.е. перевод либо с более сурового режима на более мягкий (лифт «вверх»), либо наоборот (лифт «вниз»). Конечным верхним пунктом назначения при этом выступает условно-досрочное освобождение от дальнейшего отбывания наказания [15].

В 2023 г. более 1,5 тыс. осужденных, прошедших программы специальной социальной адаптации по системе «социальных лифтов», переведены из обычных условий отбывания наказания в облегченные, а свыше 500 – из исправительных колоний в колонии-поселения. Судами принято решение о замене лишения свободы более мягким видом наказания в отношении более 300 осужденных, около одной тыс.

осужденных условно-досрочно освобождены из мест лишения свободы. В то же время 120 осужденных в силу их поведения, не соответствующего определенным критериям, условия содержания были ужесточены: они были переведены из обычных условий в строгие.

Анализ показывает, что на практике системы «социальных лифтов» недостаточно нашло своего внедрения. В связи с этим закономерен вопрос о придании решениям аттестационных комиссий в рамках реализации системы «социальных лифтов» более высокого статуса, в результате чего суд мог бы учитывать данные решения и опираться на них. Как указывают И.И. Аминов и В.Е. Эминов, выявленные в процессе практической реализации системы «социальных лифтов» проблемные вопросы могут быть решены только путем внесения изменений в уголовно-исполнительное законодательство и совершенствования организационно-правовых мер функционирования данной системы [15].

Так, в соответствии с Указом Президента Республики Узбекистан от 30 января 2025 года № УП-17, «О совершенствовании процедур финансирования системы социальной защиты населения» с 1 мая 2025 года лица, освобождённые из мест заключения, получают единовременную выплату в 6-кратном размере БРВ (2,25 млн сумов). Средства будут выплачиваться через центры социальных услуг «Инсон» [16].

Таким образом, подводя краткие итоги статьи, необходимо сказать о том, что в настоящее время прогрессивная система исполнения и отбывания наказаний все чаще становится объектом исследования ученых-пенитенциаристов, а также ученых в других отраслях научных знаний, все это свидетельствует об особой актуальности рассматриваемой темы и необходимости ее более углубленного и всестороннего изучения, в том числе и на монографическом уровне.

В рамках совершенствования современной прогрессивной системы исполнения и отбывания наказаний нами предлагаются следующие организационные и правовые меры:

- 1) необходимо расширить предмет рассмотрения прогрессивной системы, включив в него исследование наказаний, не связанных с лишением свободы, а также альтернативных санкций, во взаимосвязи с идеями восстановительного правосудия;
- 2) необходимо закрепить прогрессивную систему в качестве принципа уголовно-исполнительного законодательства в ст. 6 УИК Республики Узбекистан;
- 3) необходимо увеличение количества элементов прогрессивной системы исполнения и отбывания наказаний.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Салаев Н.С. Государственная пенитенциарная политика на современном этапе развития: попытка нового осмысления цели наказания и его исполнения // Уголовно-исполнительное право. 2017. Т. 25(1–4), № 2. С. 93–229.

2. Дементеева И.И. Развитие уголовно-исполнительного законодательства России: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: – Москва, 2006. – С.30 // <https://www.dissercat.com/content/razvitie-ugolovno-ispolnitelnogo-zakonodatelstva-rossii>.
3. Злотников С.А. Правовое регулирование подготовки осужденных, отбывающих лишение свободы, к освобождению: монография // <https://scholar.sfu-kras.ru/publication/818871531-575632506>.
4. Малин, П. М. Об элементах (подсистемах) прогрессивных систем исполнения и отбывания уголовных наказаний и мер уголовно-правового характера //Журнал: Уголовно-исполнительное право. – 2018. – Т. 13(1–4), № 3. – С. 282–288.
5. Горбань Д. В. Прогрессивная система отбывания наказаний, не связанных с лишением или ограничением свободы в российском уголовно-исполнительном законодательстве // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 15. – С. 316–320. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/86964.htm>.
6. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Узбекистан //Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 1997 г., № 6, ст. 175.
7. Горбань Д.В. Современные подходы к изучению прогрессивной системы исполнения и отбывания наказаний //Российский журнал правовых исследований. – 2016, – № 2 (7), С.207-214.
8. Макс Фасмер. Этимологический словарь русского языка Russisches etymologisches Worterbuch / перевод с немец. и доп. О.Н. Трубачева. 2-е изд., стереотипное. М.: Прогресс, 1986. С. 243. // <https://azbyka.ru/otechnik/Spravochniki/etimologicheskij-slovar-russkogo-jazyka-fasmer/>
9. Словарь русского языка: 70000 слов / под ред. Н.Ю. Шведовой. 23-е изд., испр. М.: Рус. яз., 1991. С. 606. // <https://cyberlan.com.ua/wp-content/uploads/2015/07/Tolkovij-slovarj-russkogo-yazika.pdf>.
10. Пропостин А.А. Административный надзор как фактор прогрессивной системы исполнения лишения свободы // Вестник Кузбасского института. 2016. № 1. // <https://cyberleninka.ru/article/n/administrativnyy-nadzor-kak-faktor-progressivnoy-sistemy-ispolneniya-lisheniya-svobody>.
11. Бабаян С.Л. Поощрительные институты уголовно-исполнительного права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2014. С. 46.// <http://www.dslib.net/kriminal-pravo/poowritelnye-instituty-ugolovno-ispolnitelnogo-prava.html>
12. Скаков А.Б. Прогрессивная система исполнения лишения свободы и ее отражение в новом законодательстве Республики Казахстан: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Рязань, 2004. С. 41.// <http://www.dslib.net/kriminal-pravo/progressivnaja-sistema-ispolnenija-lisheniya-svobody-i-ee-otrazhenie-v-novom.html>
13. Малин, П. М. Об элементах (подсистемах) прогрессивных систем исполнения и отбывания уголовных наказаний и мер уголовно-правового характера //Журнал: Уголовно-исполнительное право. – 2018. – Т. 13(1–4), № 3. – С. 282–288.
14. Концепция совершенствования уголовно-исполнительного законодательства Республики Узбекистан в 2019 – 2021 годах (приложение к постановлению

Президента Республики Узбекистан от от 7 ноября 2018 года № ПП-4006 // Национальная база данных законодательства, 08.11.2018 г., № 07/18/4006/2166.

15. Аминов И.И., Технология «социальных лифтов» как механизм снижения рецидивной преступности // Журнал: Вопросы современной юриспруденции, – 2016 г. –№ 10 (60) // <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-sotsialnyh-liftov-kak-mehanizm-snizheniya-retsdivnoy-prestupnosti>.

16. Указ Президента Республики Узбекистан от 30 января 2025 года № УП-17, «О совершенствовании процедур финансирования системы социальной защиты населения» // <https://lex.uz/ru/pdfs/7374368>.

RAQAMLI TA'LIM TIZIMIDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH

USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DIGITAL EDUCATION SYSTEM

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ

Yo‘ldoshev Samandar Bahodir o‘g‘li

Namangan Davlat Texnika Universiteti “Axborot Tizimlari va Texnologiyalari”

yo‘nalishi I-bosqich talabasi

Telefon: +998 99 939 06 44

E-mail: Yoldoshevs626@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli ta'lim tizimida sun'iy intellekt-SI texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari, ularning ta'lim jarayoniga ta'siri va natijalari tahlil qilinadi. Asosiy maqsad – SI asosida ta'lim samaradorligini oshirish va shaxsiy yondashuvni joriy etishdir. Sun'iy intellekt ta'lim jarayoniga integratsiyasi talabalarga individual yondashuvni ta'minlash, bilimlarni shaxsiylashtirish va o'qtuvchilarga ish samaradorligini oshirish imkonini bermoqda. Maqolada ilg'or texnologiyalar, adaptiv o'quv platformalari va sun'iy intellekt bilan ishlaydigan virtual o'qituvchilar misol sifatida keltiriladi. Xulosa sifatida (SI) ning kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlari va uni ta'lim jarayoniga joriy etish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, raqamli ta'lim, adaptiv o'qitish, virtual yordamchi, avtomatlashtirish.

Abstract: This article analyzes the opportunities of using artificial intelligence (AI) technologies in the digital education system, their impact on the learning process, and their outcomes. The main goal is to enhance the effectiveness of education and implement a personalized approach through AI. The integration of artificial intelligence into the educational process enables individualized learning, personalized knowledge acquisition, and increased efficiency for educators. The article presents advanced technologies, adaptive learning platforms, and AI-powered virtual teachers as examples. In conclusion, the future development directions of AI and recommendations for its implementation in education are provided.

Keywords: artificial intelligence, digital education, adaptive learning, virtual assistant, automation.

Аннотация: В данной статье анализируются возможности использования технологий искусственного интеллекта (ИИ) в цифровой образовательной системе, их влияние на процесс обучения и результаты. Основная цель – повышение эффективности образования и внедрение индивидуального подхода с помощью ИИ. Интеграция искусственного интеллекта в образовательный процесс обеспечивает

персонализированное обучение, индивидуализацию знаний и повышение продуктивности преподавателей. В статье приведены примеры передовых технологий, адаптивных обучающих платформ и виртуальных преподавателей, работающих на основе ИИ. В заключении рассмотрены направления будущего развития ИИ и рекомендации по его внедрению в образовательный процесс.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровое образование, адаптивное обучение, виртуальный помощник, автоматизация.

KIRISH

"Kelajak ta'limi - bu shaxsiy yondashuv asosida bilim berish jarayoni" - degan edi mashhur ta'limshunos Sal Xon [1]. Bugungi kunda ta'lim jarayonida sun'iy intellektning o'rni tobora ortib bormoqda. U ta'lim muassasalarida an'anaviy o'qitish uslublariga innovatsion yechimlarni olib kirish imkonini beradi. Zamonaviy ta'lim tizimi jadal rivojlanib borayotgan texnologiyalar bilan uzviy bog'liq bo'lib, sun'iy intellekt (SI) bu jarayonda muhim o'rin egallamoqda. Sun'iy intellekt asosida yaratilgan tizimlar ta'lim jarayonini yanada samarali, individual yondashuvga asoslangan va qulay qilish imkoniyatini taqdim etmoqda. Bugungi kunda SI yordamida ta'lim dasturlarini shaxsiylashtirish, avtomatlashtirilgan baholash tizimlarini joriy etish va o'qitish usullarini takomillashtirish mumkin bo'lib, bu pedagoglar va talabalar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4996-son qarori qabul qilingan. [2]

Mazkur Qarordan ko'zlangan maqsad "Raqamli O'zbekiston 2030" Strategiyasiga muvofiq sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo'llash, raqamli ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatlarini va ularni yuqori sifatini ta'minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratishdir.

Undan tashqari YUNESKO tomonidan qabul qilingan 2030-yilgacha Xalqaro ta'lim konsepsiyasida "Butun hayot davomida sifatli ta'lim olishga imkon yaratish" [3] dolzarb vazifa sifatida belgilangan. Bu tamoyil har bir insonga yoshidan qat'i nazar, doimiy ravishda bilim va ko'nikmalarni egallash imkoniyatini ta'minlashga qaratilgan. Ya'ni YUNESKO sifatli ta'limni ta'minlash va unga erishishni osonlashtirish uchun inklyuziv va adolatli ta'lim tizimini rivojlantirish yoki raqamli ta'lim tizimini to'liq qo'llab-quvvatlashidir.

Sun'iy intellekt deganimizda ko'pchilikda robotlashtirish ya'ni robotlarni turli sohalarga jalb qilinishini tushunadi. Ammo sun'iy intellekt atamasi robotlarning inson bilan o'rni almashishini anglatmaydi, balki uning asosiy maqsadi inson qobiliyatlari va imkoniyatlarining chegaralarini kengaytirishdir.

Jamiyatning barcha sohalariga sun'iy intellekt kirib ularni o'zgartirmoqda va ta'lim sohasi ham bundan mustasno emas. Jumladan texnologiya ko'plab davlatlarni ya'ni Janubiy

Koreya, Malayziya va Singapur kabi ta’lim sohasiga texnologiya iste’molini joriy etishga majbur qildi. Albatta ta’limning kelajagi texnologiya va uning yutuqlari bilan uzviy bog‘liqdir. Ko‘plab texnologiyalar va ilg‘or mashinalar ta’limda yangi imkoniyatlarni ochdi va ko‘plab muammolarni yanada samarali hal qildi. Sun’iy intellekt sektori iqtisodchilar, siyosatshunoslar, xavfsizlik bo‘yicha ekspertlar, harbiy maslahatchilar va ta’lim mutaxassislarining e’tiborini tortmoqda.

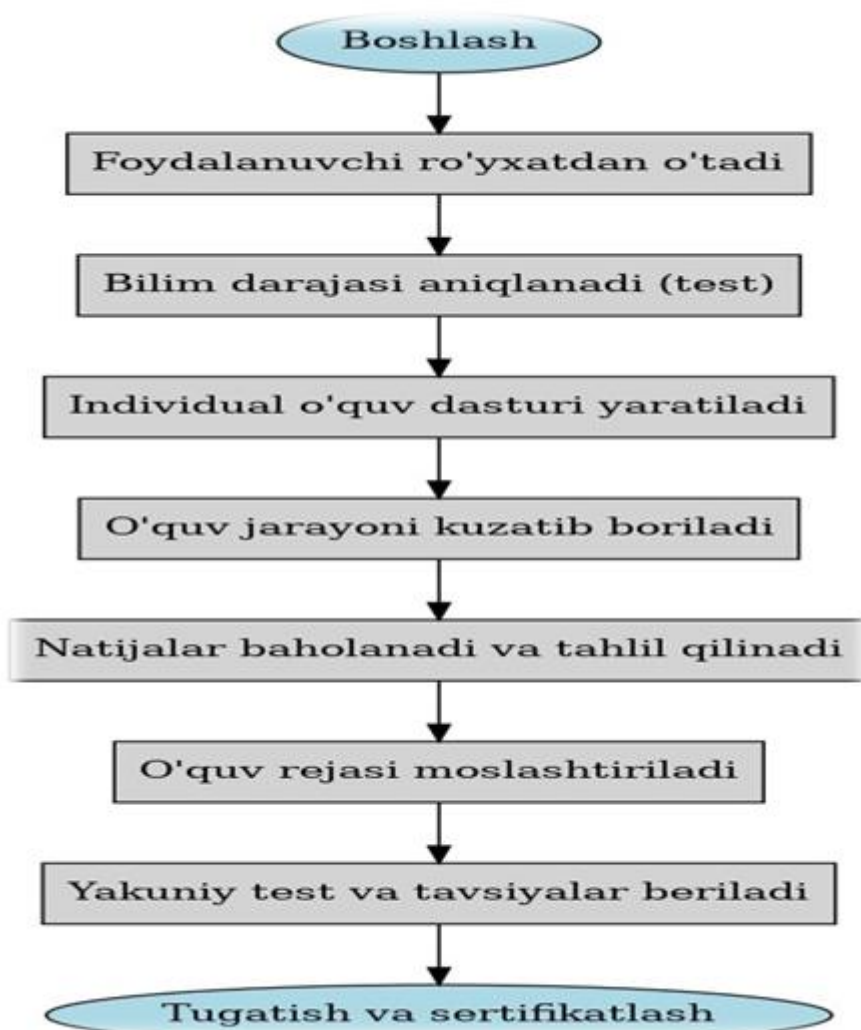
TADVIQOT METODOLOGIYASI

Albatta XXI-asrda raqamli ta’lim tizimida sun’iy intellektdan foydalanish barcha uchun odatiy holatga aylanib ulgurdi. Sababi bu bilan bog‘liq bir qancha muommolar ijobiy yondashuv asosida unga qo‘shimcha ma’lumotlar kiritilgan holda yangilanib borilmoqda. Xo’sh, shu joyda savol tug‘ulishi tabiiy ya’ni sun’iy intellekt ta’lim tizimini qanday o‘zgartirmoqda? Raqamli ta’limda sun’iy intellekt yordamida har bir talabaga individual ta’lim yo‘nalishi shakillantirilmoqda [4], ya’ni tasavvur qiling: Siz 2040-yilda o‘qiyapsiz. O‘quv xonalarida doska yo‘q, daftar yo‘q, hatto odatiy o‘qituvchilar ham yo‘q. Barcha ta’lim jarayoni sun’iy intellekt bilan integratsiyalashgan. Lekin bu fantastika emas — biz bugungi kunda ham shunga qarab harakat qilyapmiz.

O‘qituvchi butun sinfga bir xil dars o‘tadigan davr o‘tyapti. Sun’iy intellekt har bir talabaning bilim darajasini tahlil qilib, shaxsiy ta’lim dasturini yaratadi. Agar siz geometriyada kuchli bo‘lsangiz, sun’iy intellekt sizni yanada murakkab topshiriqlarga yo‘naltiradi. Agar matematikada qiyinchilik bo‘lsa, sun’iy intellekt sabr bilan tushuntirishda davom etadi. Endi bilim olish uchun faqat universitetga borish shart emas meningcha. Sun’iy intellekt yordamida har bir inson o‘z shaxsiy mentoriga ega bo‘lishi mumkin. Fikrlash, analiz qilish, muammolarni hal qilishni ham sun’iy intellekt bilan mashq qilish mumkin. Masalan, sun’iy intellekt tarix fanidan sizga savol beradi va sizning argumentlaringizni baholaydi. Tasavvur qiling, tarix darsida Napoleon urushlarini o‘qish o‘rniga, siz to‘g‘ridan-to‘g‘ri 1812-yilga teleportatsiya qilinasiz. Fizika darsida formulalarni yodlash o‘rniga, laboratoriyada tajribalarni bevosita o‘tkazib ko‘rasiz. Sun’iy intellekt bilan boyitilgan virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari bunga imkon beradi.

Kelajakda “yodlagan” odam emas, balki “tahlil qilgan” odam ko‘proq muvaffaqiyatga erishadi. SI faqat testlarga qarab emas, balki insonning mantiqiy fikrlashini, muammolarni hal qilish qobiliyatini ham tekshiradi. Bir necha yildan keyin tarjimonlik kasbi yo‘q bo‘lishi ham mumkin. SI real vaqtda har qanday tilga tarjima qiladi. Lekin bundan ham qiziq jihati — SI til o‘rganish jarayonini miya faoliyati bilan moslashtirib, 6 oy ichida istalgan tilni bilib olish imkonini beradi.

Sun’iy intellekt asosida individual ta’lim modeli – ALGORITMI quyidagidan iborat.



(1-Rasm)

1) Boshlash

- ☐ Foydalanuvchi yoki talaba o‘quv platformasiga kiradi va ro‘yxatdan o‘tadi.

2) Talabaning bilim darajasini aniqlash

- ☐ Sun‘iy intellekt talabaga boshlang‘ich bilim darajasini baholovchi test beradi.
- ☐ Test natijalari asosida talabaga individual yondashuv shakllantiriladi.

3) Individual ta‘lim dasturini yaratish

- ☐ Sun‘iy intellekt talabaning qiziqishi, bilim darajasi va maqsadlariga qarab, maxsus o‘quv rejasini tuzadi.
- ☐ O‘quv materiallari videodarslar, interaktiv mashqlar, testlar shaklida bo‘lishi mumkin.

4) Talabaning o‘qish jarayonini kuzatish

- ☐ Sun‘iy intellekt talabani kuzatadi va uning qaysi mavzularni yaxshi o‘zlashtirgani, qaysilarida qiynalayotganini tahlil qiladi.
- ☐ Talaba qiyinchiliklarga duch kelganda, sun‘iy intellekt qo‘shimcha tushuntirish, tavsiyalar yoki o‘quv materiallarini taqdim etadi.

5) Talabaning bilimini baholash va tahlil qilish

- ☐ Sun‘iy intellekt talabaning o‘qish natijalarini doimiy ravishda baholab boradi.
- ☐ Talabaning rivojlanish jarayoni grafiklar va hisobotlar orqali tahlil qilinadi.

6) Moslashuvchanlik

- ☐ Agar talaba ma‘lum bir mavzuda qiyinchiliklarga duch kelsa, sun‘iy intellekt o‘quv rejasini qayta moslashtiradi va yangi yondashuvlarni tavsiya qiladi.
- ☐ Agar talaba ma‘lum mavzularni tez o‘zlashtirsa, sun‘iy intellekt unga murakkabroq topshiriqlar taklif qiladi.

7) Yakuniy baholash va tavsiyalar

- ☐ Sun‘iy intellekt yakuniy testlarni o‘tkazadi va talabaning rivojlanish darajasi haqida hisobot tayyorlaydi.
- ☐ Olingan natijalarga qarab, talabaga keyingi bosqichga o‘tish yoki qo‘shimcha mashg‘ulotlar taklif etiladi.

8) Tugatish

- ☐ Sun‘iy intellekt talabaning natijalariga ko‘ra sertifikat yoki reyting beradi.

Sun‘iy intellekt raqamli ta‘lim tizimida katta o‘zgarishlar olib kelmoqda. Uning yordamida ta‘lim sifatini oshirish, talabalarga individual yondashish va ta‘lim jarayonini samarali tashkil etish mumkin. Shu bilan birga, inson omili ham muhim bo‘lib qolmoqda va o‘qituvchilarni sun‘iy intellekt vositalaridan to‘g‘ri foydalanishga o‘rgatish zarur. Kelajakda bu texnologiyalar yanada rivojlanib, ta‘lim jarayonini yanada mukammallashtirishi kutilmoqda.

Raqamli ta‘lim tizimini joriy etish bugungi kunda ta‘lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Texnologiyalar jadal rivojlanib borayotgan davrda an‘anaviy ta‘lim usullari zamonaviy raqamli vositalar bilan boyitilishi zarur. Bu esa nafaqat ta‘lim jarayonini innovatsion qilish, balki o‘qitish va o‘rganish samaradorligini oshirishga ham xizmat qiladi. Quyida raqamli ta‘lim tizimini muvaffaqiyatli joriy etish uchun zarur bo‘lgan asosiy tavsiyalar bayon etiladi.

Raqamli ta‘lim tizimini samarali joriy etish uchun quyidagi tavsiyalarni hisobga olish lozim:

- ☐ Infratuzilmani rivojlantirish

Yuqori tezlikdagi internet va zamonaviy texnologiyalar bilan ta‘minlash.

Ta‘lim muassasalarini kompyuterlar, planshetlar va interaktiv doskalar bilan jihozlash.

Bulutli texnologiyalar va ta‘lim platformalarini joriy qilish.

- ☐ O‘qituvchilarni raqamli savodxonlikka o‘rgatish

O‘qituvchilar uchun IT va raqamli pedagogika bo‘yicha treninglar tashkil qilish.

Innovatsion ta‘lim metodlarini o‘zlashtirishga yo‘naltirish.

O‘quv jarayonida sun‘iy intellekt va data tahlilidan foydalanishni o‘rgatish.

- ☐ Interaktiv va moslashuvchan ta‘lim platformalarini yaratish

Elektron darsliklar, videodarslar va masofaviy ta‘lim tizimlarini rivojlantirish.

Talabalarining individual ehtiyojlariga moslashuvchan tizimlar yaratish.

O‘quv jarayonini gamifikatsiya qilish (o‘yin elementlarini qo‘shish).

- ☐ Raqamli baholash va tahlil tizimini joriy etish

Talabalarning natijalarini kuzatish va tahlil qilish uchun AI va Big Data’dan foydalanish.

Testlar va imtihonlarni avtomatlashtirish.

Har bir talaba uchun individual ta’lim yo‘nalishini shakllantirish.

□ Ta’lim kontentini diversifikatsiya qilish

An’anaviy darslar bilan birga, virtual laboratoriyalar, VR/AR texnologiyalaridan foydalanish.

Masofaviy ta’lim kurslari va MOOC (Massive Open Online Courses) tizimlarini rivojlantirish.

O‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish uchun loyihaviy ta’limga e’tibor berish.

□ Talabalar va ota-onalar bilan samarali aloqani yo‘lga qo‘yish

Raqamli kundalik va ota-onalar uchun onlayn monitoring tizimini yaratish.

Feedback tizimlarini joriy etib, o‘quvchilarning qiyinchiliklarini aniqlash.

□ Kiberxavfsizlik va maxfiylikni ta’minlash

Raqamli ta’limda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish choralarini ko‘rish.

O‘qituvchilar va talabalarni kiberxavfsizlik bo‘yicha o‘qitish.

□ Innovatsion ta’lim yondashuvlarini qo‘llash

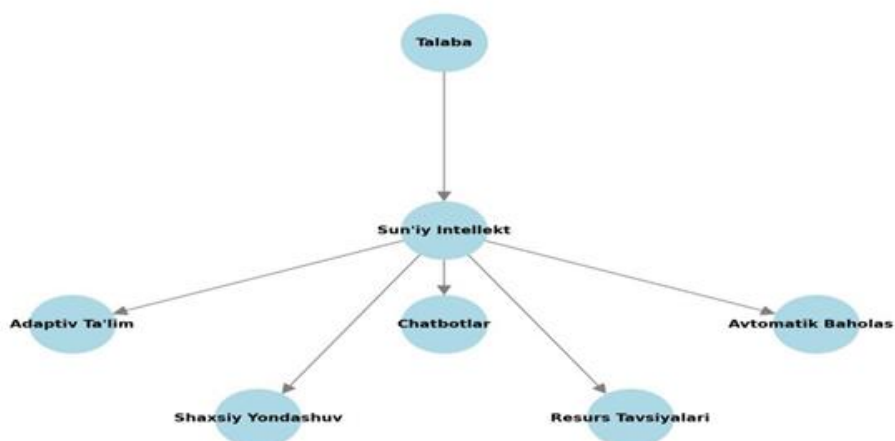
Sun’iy intellekt yordamida shaxsiylashtirilgan ta’lim joriy qilish.

Blockchain texnologiyalari orqali sertifikatlash va baholash tizimini oshirish.

IoT (Internet of Things) yordamida aqlli sinflar yaratish.

Raqamli ta’lim tizimini joriy etish, bu uzoq muddatli jarayon bo‘lib, uni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun davlat, o‘qituvchilar, talabalar va texnologik kompaniyalar o‘zaro hamkorlik qilishi lozim.[5]

Sun’iy intellekt yordamida ta’limni shaxsiylashtirish



(2-Rasm)

□ Talaba → Sun’iy intellekt

Talaba sun'iy intellektdan foydalangan holda ta'lim jarayonini yaxshilaydi. Sun'iy intellekt o'quv jarayonini shaxsiylashtirish, tezkor o'rganish va samaradorlikni oshirishda yordam beradi.

☐ Sun'iy intellekt → Adaptiv Ta'lim

Sun'iy intellekt talabalarning bilim darajasini tahlil qilib, ularga mos keluvchi ta'lim materiallarini taklif etadi. Masalan, Coursera, Duolingo, Khan Academy kabi platformalar sun'iy intellekt orqali har bir talabaga individual dastur yaratadi.

☐ Sun'iy intellekt → Shaxsiy Yondashuv

Har bir talaba turli tezlikda va uslubda o'rganadi. Sun'iy intellekt talabaning qobiliyatlariga qarab moslashtirilgan darslar va mashqlarni taqdim etadi. Masalan, ChatGPT yoki boshqa AI-assistentlar talabaning savollariga mos javoblar beradi.

☐ Sun'iy intellekt → Chatbotlar

AI chatbotlar talabalarga 24/7 yordam ko'rsatadi, ularga o'quv materiallari bo'yicha tushuntirishlar beradi va tezkor maslahatlar beradi. Masalan, IBM Watson va Google Bard kabi tizimlar shu yo'nalishda ishlaydi.

☐ Sun'iy intellekt → Resurs Tavsiyalari

Sun'iy intellekt talabaning qiziqishlari va o'rganish jarayonini tahlil qilib, unga kerakli o'quv resurslarini tavsiya qiladi. Masalan, Google Scholar yoki ResearchGate ilmiy maqolalarni foydalanuvchiga mos ravishda taklif etadi.

☐ Sun'iy intellekt → Avtomatik Baholash

Sun'iy intellekt imtihon natijalarini avtomatik baholaydi, plagiatni aniqlaydi va yozma ishlarni tahlil qiladi. Masalan, Turnitin dasturi talabalarning yozma ishlarini tekshiradi va ularning original ekanligini baholaydi.[6]

Raqamli ta'limda SI har qanday texnologiya kabi, uning ham o'ziga xos afzalliklari va kamchilliklari mavjud. 3-Rasmda keltirilgan jadval asosida uning afzalliklari, kamchilliklari keltirilgan va ular quyidagi misollar bilan boyitilgan.

Sun'iy intellektning ta'lim jarayonidagi afzalliklari va kamchilliklari

Afzalliklar	Misollar	Kamchilliklar	Misollar
Individual yondashuv	Khan Academy har bir talaba uchun mos dars taklif qiladi.	O'qituvchilar bilan muloqot kamayadi	Chatbotlar murakkab savollarga aniq javob bera olmaydi.
24/7 o'rganish imkoniyati	Duolingo istalgan vaqtda til o'rganish imkonini beradi.	Texnik qiyinchiliklar	Internet sifati past bo'lsa, ta'lim jarayoni buzilishi mumkin.
O'quv jarayonining tezlashishi	Coursera foydalanuvchiga mos kurslarni tavsiya qiladi.	Xavfsizlik va maxfiylik muammolari	Google Classroom talabalarning o'qish jarayonini kuzatadi.
Xatolarni avtomatik tuzatish	Grammarly ingliz tilidagi grammatik xatolarni tuzatadi.	Insonga xos tafakkurning yetishmasligi	AI ijodiy yechimlarni o'rgatishda qiyinchilikka duch keladi.
Kam xarajatli ta'lim	ChatGPT orqali talabalar bepul bilim olishi mumkin.	Emotsional qo'llab-quvvatlash yetishmaydi	AI o'qituvchilar talabalarni ruhlantira olmaydi.

(3-Rasm)

Sun’iy intellekt ta’lim jarayonini soddalashtirishi va samaradorligini oshirishi mumkin, ammo u to‘liq o‘qituvchi o‘rnini bosa olmaydi. Chunki o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki talabaning fikrlashini shakllantiruvchi, ilhomlantiruvchi va hissiy qo‘llab-quvvatlovchi mentor hamdir. SI murakkab savollarga javob bera oladi, lekin talabaning qiziqishini uyg‘otish, motivatsiya berish yoki noan’anaviy yondashuvlar orqali bilimni yetkazish kabi insoniy fazilatlarni to‘liq egallay olmaydi. Shuningdek, inson tafakkuri va ijodkorligi sun’iy intellektdan ustun turadi, chunki ta’lim faqat faktlarni o‘rganish emas, balki muammolarni yechish, fikrlash va hayotiy tajriba orttirish jarayoni hamdir. Shu sababli, SI o‘qituvchilar ishini yengillashtiruvchi kuchli vosita bo‘lsa-da, ularni to‘liq almashtira olmaydi.

XULOSA

Sun’iy intellekt nafaqat ta’lim jarayonini avtomatlashtirish vositasi, balki inson tafakkurining yangi bosqichga chiqishiga sabab bo‘luvchi vositadir. An’anaviy ta’lim tizimi insonning cheklangan bilim orttirish imkoniyatiga tayanadi, ammo sun’iy intellekt bu chegaralarni kengaytirib, har bir shaxsga o‘z imkoniyatlarini maksimal darajada ochishga yordam beradi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, sun’iy intellekt inson aqlini to‘liq almashtira olmaydi, aksincha, uni kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Agar tarixga nazar tashlasak, bosma dastgoh insoniyat uchun inqilobiy kashfiyot bo‘lib, bilimning keng tarqalishiga turtki bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda sun’iy intellekt xuddi shunday ta’lim jarayonining global transformatsiyasini amalga oshirmoqda. Kelajakda sun’iy intellektning rivojlanishi natijasida ta’limning klassik tushunchalari o‘zgarishi mumkin: o‘qituvchilar bilim yetkazuvchi emas, balki bilimni shakllantiruvchi mentorlar roliga o‘tadi. Talabalar esa o‘z-o‘zini rivojlantirishga yo‘naltirilgan, analitik fikrlovchi mutaxassislarga aylanadi. Ta’lim shunchaki bilim o‘rganish jarayoni emas, balki intellektual hamkorlik va ijodiy tafakkurning yangi platformasiga aylanadi. O‘z navbatida, sun’iy intellekt ta’limda inqilob qilish imkoniyatiga ega bo‘lsa-da, inson omili, hissiy intellekt va ijodkorlik kabi jihatlar har doim yetakchi bo‘lib qoladi. Texnologiya insoniyatning o‘sishiga xizmat qilishi, biroq u insoniylikni so‘ndirmasligi lozim. Shuning uchun kelajak ta’lim modelida inson va sun’iy intellekt hamkorligi asosida yangicha ta’lim paradigmasi shakllanadi. “Kelajak ta’limi sun’iy intellekt bilan uyg‘unlashadi, biroq haqiqiy bilimga bo‘lgan intilish har doim inson qo‘lida bo‘ladi.”

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xon S. Kelajak ta’limi, 2021.
2. UNESCO ta’lim bo‘yicha tadqiqotlari – Future of AI in Education, 2023.
3. <https://lex.uz/docs/7158604>.
4. Incheon Declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea).

5. Xalqaro Ta’lim Texnologiyalari Instituti – Sun’iy Intellekt va Raqamli O‘qitish, 2023.
6. api.scienceweb.uz.2023-yil 20-oktabr.
7. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi – Raqamli ta’lim dasturi, 2024.
8. AI-powered Tutoring Systems, MIT Press, 2022.

O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARINI TARG‘IB QILISH VA SAQLASHNING DOLZARB MASALALARI

UZBEK FOLK MUSICAL INSTRUMENTS: PROMOTION AND PRESERVATION ISSUES

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРОДВИЖЕНИЯ И СОХРАНЕНИЯ УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

Ruzmetov Qadamboy Ollaberganovich

Xorazm viloyati Qo‘shko‘pir tumani

10-son “Bolalar musiqa va san‘at maktabi” katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek xalq cholg‘ularini targ‘ib qilish va ularning kelajak avlodga yetkazish jarayonida duch kelayotgan muammolar tahlil qilinadi. O‘zbek milliy cholg‘ularining musiqiy-madaniy merosimizdagi o‘rni, ularni saqlash va rivojlantirish strategiyalari haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va innovatsion usullar orqali xalq cholg‘ularini ommalashtirishning samarali yo‘llari tavsiya etiladi. Milliy cholg‘ularni yosh avlodga o‘rgatish, ular asosida ijodiy jarayonlarni rivojlantirish hamda xalq an‘analarini keng jamoatchilik orasida targ‘ib qilishning pedagogik, ilmiy va madaniy jihatlarini yoritiladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbek xalq cholg‘ulari, milliy meros, musiqiy madaniyat, targ‘ibot, saqlash, innovatsiya, pedagogika, zamonaviy texnologiyalar.

Abstract: This article analyzes the challenges faced in promoting and preserving Uzbek folk musical instruments for future generations. The role of Uzbek national instruments in our musical and cultural heritage, as well as strategies for their conservation and development, is discussed. Additionally, effective methods for popularizing folk instruments through modern technologies and innovative approaches are recommended. The article highlights the pedagogical, scientific, and cultural aspects of teaching national instruments to the younger generation, developing creative processes based on them, and promoting folk traditions among the general public.

Keywords: Uzbek folk musical instruments, national heritage, musical culture, promotion, preservation, innovation, pedagogy, modern technologies.

Аннотация: В данной статье анализируются проблемы, возникающие при продвижении узбекских народных музыкальных инструментов и их передаче будущим поколениям. Рассматривается роль узбекских национальных инструментов в нашем музыкально-культурном наследии, а также стратегии их сохранения и развития. Кроме того, предлагаются эффективные способы популяризации народных инструментов с использованием современных технологий и инновационных подходов. В статье освещаются педагогические, научные и культурные аспекты обучения молодого поколения национальным инструментам, развития творческих процессов

на их основе и распространения народных традиций среди широкой общественности.

Ключевые слова: *узбекские народные музыкальные инструменты, национальное наследие, музыкальная культура, популяризация, сохранение, инновации, педагогика, современные технологии.*

KIRISH

O‘zbek xalq cholg‘ulari – millatimizning musiqiy iftixori, ajdodlarimizning boy merosidir. Asrlar davomida shakllangan va sayqallanib kelgan bu cholg‘ular xalqning ruhiy olamini, tarixini, orzu-umidlarini, kurash va g‘alabalarini ifodalab kelmoqda. Do‘mbira, dutor, tanbur, gijjak, qo‘buz singari cholg‘ular bizning madaniy genetik kodimizning ajralmas qismidir. Ular orqali o‘zbek musiqasi nafaqat mahalliy, balki jahon sahnalarida ham o‘zining yuksak badiiy qimmatga ega ekanligini isbotlab kelmoqda.

Biroq bugungi globallashuv sharoitida xalq cholg‘ularining ommaviy targ‘iboti va saqlanishi masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Yangi avlodning texnologik yutuqlarga bo‘lgan qiziqishi milliy cholg‘ularni o‘rganishga bo‘lgan e‘tiborni kamaytirishi mumkin. Shuningdek, an‘anaviy cholg‘ularni ijro etish, ularning ishlab chiqarish jarayoni va texnologiyasini avlodlardan avlodga yetkazish jarayoni ham muammolarga duch kelmoqda. Shu boisdan milliy cholg‘ularimizni asrab-avaylash va ularni zamonaviy texnologiyalar orqali targ‘ib qilish muhim vazifa sifatida dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Bugun ko‘plab davlatlarda o‘z milliy cholg‘ularini ommalashtirish bo‘yicha keng qamrovli ishlar olib borilmoqda. Masalan, Turkiyada saz va bag‘lama cholg‘ulari xalq musiqasining ajralmas qismi sifatida ta‘lim tizimiga joriy etilgan. Xitoyda esa erxu va gujen kabi cholg‘ular davlat dasturlari orqali qo‘llab-quvvatlanadi. Demak, o‘zbek xalq cholg‘ularini ham zamonaviy yondashuvlar asosida targ‘ib qilish, ularni yosh avlodga o‘rgatish, notalar bazasini yaratish, interaktiv o‘quv platformalarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbek xalq cholg‘ularining saqlanishi va rivojlanishi uchun faqatgina musiqa maktablarida dars o‘tish yoki konsert dasturlarini tashkil etish bilan cheklanib qolish yetarli emas. Ular zamonaviy san‘at shakllari bilan uyg‘unlashtirib, raqamli texnologiyalar yordamida yangi nafas berish, jahon bozoriga olib chiqish zarur. Shunday ekan, ushbu maqolada o‘zbek xalq cholg‘ularining saqlanishi va rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan muammolar tahlil qilinib, ularni hal etish yo‘llari haqida so‘z yuritiladi. Innovatsion yondashuvlar, milliy cholg‘ularni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish va musiqiy ta‘lim tizimida ularning o‘rnini mustahkamlash bo‘yicha ilmiy-tahliliy mulohazalar bildiriladi.

O‘zbek xalq cholg‘ularini targ‘ib qilish va saqlashga ilmiy yondashuv: O‘zbek xalq cholg‘ularining saqlanishi va targ‘ib qilinishi zamonaviy ilmiy yondashuvlarni talab qiladi. Chunki bugungi globallashuv sharoitida har qanday madaniy merosni asrab-avaylash, uni

yangi avlodga yetkazish va jahon miqyosida tanitish uchun puxta o‘ylangan strategiyalar zarur. Ushbu tadqiqotda ilmiy-analitik, taqqoslash, tarixiy-tahliliy va empirik yondashuvlar qo‘llanildi.

Avvalo, tarixiy-tahliliy usul asosida o‘zbek xalq cholg‘ularining rivojlanish bosqichlari o‘rganildi. Asrlar davomida shakllangan cholg‘ular qanday ijro an‘analari va texnikalar bilan boyigan? Ularning xalq orasida ommalashuviga nima sabab bo‘lgan? Bu kabi savollar ilmiy manbalar va tarixiy dalillar asosida tahlil qilindi. Jumladan, Sharq musiqashunoslari va etnomusiqashunoslarning asarlari, qadimgi qo‘lyozmalar va arxiv hujjatlari o‘rganildi.

Ikkinchidan, taqqoslash usuli orqali turli davlatlarda milliy cholg‘ularni asrab-avaylash bo‘yicha amalga oshirilgan ishlar tahlil qilindi. Masalan, Turkiyaning saz cholg‘usini xalqaro miqyosda targ‘ib qilish tajribasi, Yaponiyaning shamisen cholg‘usini yosh avlodga o‘rgatish metodikasi yoki Xitoyning erxu cholg‘usini san‘at akademiyalarida majburiy o‘quv faniga aylantirish tajribasi o‘rganildi. Bu tajribalarni o‘zbek musiqa ta‘limi va madaniyati uchun moslashtirish imkoniyatlari tahlil qilindi.

Uchinchidan, empirik tadqiqot usullari asosida milliy cholg‘ularni o‘rganish va yosh avlodga yetkazish jarayoni bevosita kuzatildi. Musiqa maktablari, san‘at oliygohlari, folklor ansambllari va ustoz-shogird an‘analari asosida faoliyat yuritayotgan ijrochilar bilan suhbatlar o‘tkazildi. Ularning tajribalari, muammolari va takliflari asosida milliy cholg‘ularni rivojlantirish yo‘nalishlari belgilandi.

Bundan tashqari, innovatsion metodlar ham o‘rganildi. Hozirgi raqamli texnologiyalar davrida xalq cholg‘ularini targ‘ib qilish uchun virtual platformalar, mobil ilovalar, interaktiv darsliklar va musiqa texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish muhimdir. Shu sababli, milliy cholg‘ular uchun raqamli media kontent yaratish, ularni jahon bozoriga olib chiqish uchun reklama strategiyalarini ishlab chiqish bo‘yicha tahlillar amalga oshirildi. Ushbu metodologik yondashuvlar asosida tadqiqotning asosiy natijalari shakllantirildi va o‘zbek xalq cholg‘ularining ommalashuvi uchun ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi. Natijada, milliy cholg‘ularimizni nafaqat madaniy meros sifatida saqlash, balki ularni zamonaviy musiqa va ta‘lim jarayonlariga tatbiq etish bo‘yicha ilmiy konsepsiya shakllantirildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI (SHARHI)

O‘zbek xalq cholg‘ularining saqlanishi, rivojlanishi va targ‘ib qilinishi bo‘yicha turli davrlarda yozilgan ilmiy tadqiqotlar, maqolalar va monografiyalar tahlil qilindi. Ushbu adabiyotlar milliy cholg‘ularimizning tarixi, ularning ijro uslublari, madaniy meros sifatidagi o‘rni hamda ularni zamonaviy ta‘lim va san‘at sohalariga tatbiq etish masalalarini yoritib bergan.

Birinchi navbatda, Sharq musiqashunoslari va etnomusiqashunoslarning asarlari tahlil qilindi. Al-Farg‘oniy[1], Al-Xorazmiy, Al-Kindiy singari buyuk mutafakkirlarning ilmiy ishlari Sharq musiqasi va cholg‘ularining nazariy asoslarini shakllantirishda muhim o‘rin tutgan. Jumladan, Al-Farg‘oniyning[1] musiqa nazariyasi bo‘yicha qarashlari,

cholg‘ularning akustik xususiyatlari va ularning ohang tuzilmalari haqidagi izlanishlari bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan.

Shuningdek, XX asr o‘zbek musiqashunosligida milliy cholg‘ularni o‘rganishga katta e‘tibor qaratilgan. A. Fitratning “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi” nomli asarida o‘zbek xalq cholg‘ularining kelib chiqishi, ularning an‘anaviy ijrochiligi va musiqiy o‘ziga xosligi yoritilgan. Shuningdek, Komiljon Otaniyozov, Yunus Rajabiy[5] kabi musiqashunos va ijrochilar milliy cholg‘ularni asrab-avaylash va rivojlantirish bo‘yicha muhim amaliy va ilmiy tavsiyalarni berganlar.

Etnomusiqashunos olim va tadqiqotchilar orasida, X. Sultonov[6], U. Karimov[3], B. G‘afurovlarning[2] tadqiqotlari xalq cholg‘ularining ijro uslublari, ularning turli hududlardagi xususiyatlari, sozlanish tizimlari va ijrochilik maktablari bilan bog‘liq muhim ma‘lumotlarni taqdim etadi. Bu ilmiy izlanishlar cholg‘ularning o‘ziga xos texnik jihatlarini tahlil qilish va ularni yosh avlodga o‘rgatish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim o‘rin tutadi.

Bundan tashqari, xalq cholg‘ularining ommalashuvi va zamonaviy ta‘lim tizimida qo‘llanilishi bo‘yicha xalqaro tadqiqotlar ham ko‘rib chiqildi. Jumladan, turk olimi F. Oralning[5] turkiy xalqlar cholg‘ulari bo‘yicha izlanishlari, Xitoy va Yaponiya musiqiy merosi bo‘yicha tadqiqotlar, shuningdek, Yevropa va Amerika akademik doiralarda Sharq cholg‘ularini o‘rganishga bag‘ishlangan maqolalar tahlil qilindi. Bu tadqiqotlar milliy cholg‘ularni xalqaro miqyosda qanday targ‘ib qilish mumkinligi borasida qimmatli ma‘lumotlar taqdim etadi.

So‘nggi yillarda esa zamonaviy texnologiyalar yordamida milliy cholg‘ularni ommalashtirish bo‘yicha izlanishlar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Virtual musiqa laboratoriyalari, mobil ilovalar, interaktiv o‘quv dasturlari va raqamli notalar bazasi yaratish bo‘yicha ilmiy maqolalar yangi innovatsion yondashuvlarni ilgari surmoqda. Ushbu sohadagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, milliy cholg‘ularimizni global miqyosda targ‘ib qilish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek xalq cholg‘ularining saqlanishi va targ‘ib qilinishi masalasida ilmiy izlanishlar yetarlicha mavjud, ammo zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirilgan yondashuvlar hali to‘liq shakllanmagan. Shuning uchun, milliy cholg‘ularimizni asrab-avaylash va ommalashtirish bo‘yicha ilg‘or ilmiy va amaliy metodlarni joriy qilish lozim.

MUHOKAMA

O‘zbek xalq cholg‘ulari milliy musiqiy madaniyatimizning yuragi bo‘lib, ular asrlar davomida xalqimizning ruhiy olamini, hayot falsafasini, urf-odat va an‘analarini ifoda etib kelmoqda. Biroq bugungi tezkor globallashtirish jarayoni milliy cholg‘ularimizga nisbatan e‘tiborni kuchaytirishni, ularni zamonaviy madaniyat va texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirishni talab etmoqda. Xo‘sh, biz bugun bu merosni qanday saqlab qolishimiz va kelajak avlodga yetkazishimiz mumkin?

Bugungi kunda milliy cholg‘ularni ommalashtirish uchun bir necha strategik yondashuv mavjud. Birinchidan, ta‘lim tizimi orqali milliy cholg‘ularni yosh avlodga

singdirish zarur. Musiqa ta’limi dasturlarida xalq cholg‘ulariga ajratilgan soatlar yetarlicha bo‘lishi, ularning nazariy va amaliy jihatlarini puxta o‘rgatilishi lozim. Biroq ko‘plab musiqiy maktablarda pianino, skripka kabi g‘arb cholg‘ulariga katta urg‘u berilib, milliy cholg‘ular ikkinchi darajali bo‘lib qolayotgani muammolardan biridir. Shu bois, milliy cholg‘ularni o‘rgatish metodikasini takomillashtirish va ularni yanada ommaviylashtirish zarur.

Ikkinchidan, milliy cholg‘ularning zamonaviy san’at shakllarida ishtirokini oshirish lozim. Bugungi yoshlar dunyo musiqasi bilan hamnafas bo‘lishni xohlaydi va shu sababli milliy cholg‘ularni zamonaviy musiqa janrlari bilan uyg‘unlashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Masalan, do‘mbira va dutorni estrada, pop yoki jazz janrlarida ishlatish orqali ularga yangi ruh bag‘ishlash mumkin. Xuddi shunday, elektron musiqa bilan integratsiyalashgan milliy cholg‘ular ham yosh avlod e’tiborini tortishi mumkin.

Uchinchidan, zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali milliy cholg‘ularni global miqyosda targ‘ib qilish zarur. Internet va raqamli platformalar bugungi kunda madaniy merosni ommalashtirish uchun eng qulay vositalardan biridir. Youtube, Spotify, Apple Music kabi platformalarda milliy cholg‘ularga bag‘ishlangan kontent yetarlicha emas. Agar biz xalq cholg‘ulari bo‘yicha mahorat darslari, ijro uslublari, tarixiy tahlillar va interaktiv darsliklarni yaratib, ularni onlayn platformalarda targ‘ib qilsak, milliy cholg‘ularimizni jahon miqyosida tanitishimiz mumkin.

To‘rtinchidan, milliy cholg‘ularni ishlab chiqarish va ularga bo‘lgan talabni oshirish masalasini ko‘rib chiqish lozim. Ko‘plab ustaxonalar faqat an’anaviy usulda cholg‘u yasash bilan cheklanib qolmoqda. Vaholanki, hozirgi texnologiyalar yordamida yanada bardoshli, ovoz jihatdan takomillashtirilgan va qulay cholg‘ularni ishlab chiqarish imkoniyati mavjud. Shuningdek, xorijiy bozorlarga milliy cholg‘ularimizni eksport qilish imkoniyatlarini o‘rganish ham muhimdir.

Barcha ushbu masalalarni tizimli ravishda hal qilish uchun davlat siyosati va ilmiy tadqiqotlar uyg‘unlashishi lozim. Hozirgi kunda milliy cholg‘ularni asrab-avaylash borasida davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash ishlari amalga oshirilmoqda, ammo bu jarayon yanada kengaytirilishi kerak. Masalan, milliy cholg‘ularni targ‘ib qilishga oid xalqaro festivallar, tanlovlar, grant dasturlari sonini ko‘paytirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shuningdek, oliy o‘quv yurtlari va ilmiy tadqiqot markazlarida milliy cholg‘ularning akustik xususiyatlari, ijro texnikasi, ularning zamonaviy san’atga integratsiyasi bo‘yicha ilmiy ishlarni ko‘paytirish ham dolzarbdir. O‘zbek xalq cholg‘ularining saqlanishi va rivojlanishi faqatgina o‘tmish merosi sifatida emas, balki zamonaviy san’at va ta’lim tizimining ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim. Agar biz milliy cholg‘ularimizni yosh avlodga qiziqarli va zamonaviy formatda yetkazsak, ularning ijro an’analari va targ‘iboti yanada keng miqyosda amalga oshiriladi. Shu tariqa, o‘zbek milliy cholg‘ulari nafaqat ichki madaniy doirada, balki xalqaro musiqiy maydonda ham o‘zining munosib o‘rnini egallaydi.

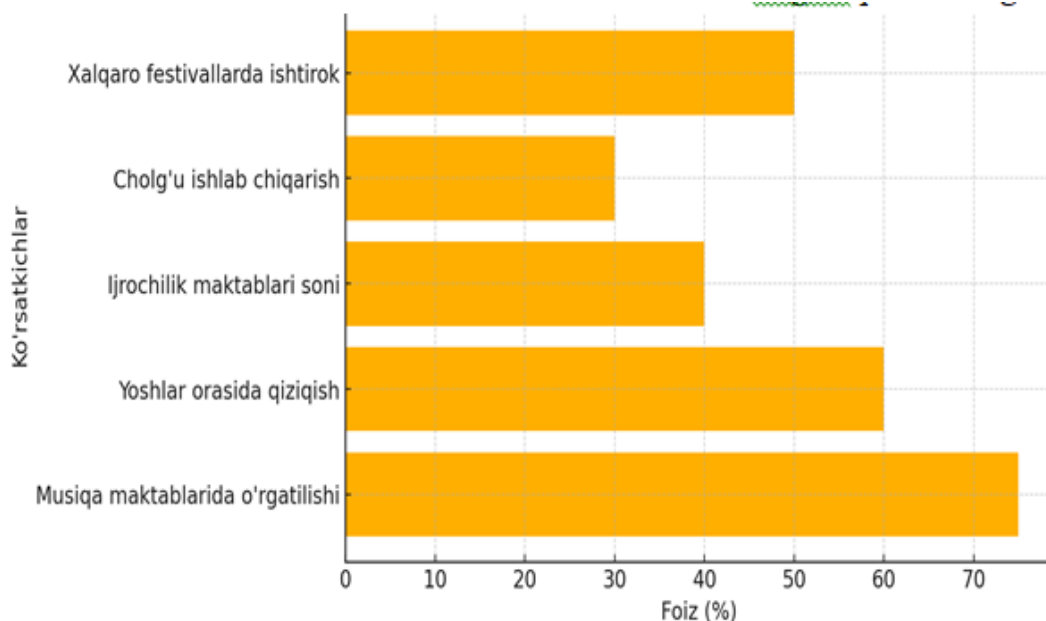
NATIJA

O‘zbek xalq cholg‘ularining bugungi kundagi saqlanishi va targ‘ib qilinishi bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bu sohada muayyan yutuqlarga erishilgan bo‘lsa-da, hali bajarilishi lozim bo‘lgan muhim vazifalar mavjud. Statistik ma’lumotlarga

ko‘ra, musiqa maktablarida milliy cholg‘ularni o‘rgatish 75% darajada yo‘lga qo‘yilgan bo‘lsa-da, bu hali barcha hududlarni qamrab olmagan. Ayrim joylarda g‘arb cholg‘ulariga ko‘proq e‘tibor qaratilib, milliy cholg‘ularga bo‘lgan qiziqish sustligi kuzatilmoqda. Yoshlar orasida xalq cholg‘ulariga bo‘lgan qiziqish 60% atrofida bo‘lib, bu zamonaviy cholg‘ular va xorijiy musiqiy yo‘nalishlarning ta’siri ostida qisqarib borayotgan tendensiyaning ko‘rsatadi.

Ijrochilik maktablari soni 40% darajasida bo‘lib, bu milliy cholg‘ularni o‘rgatuvchi maktab va usta-shogird an‘analarining yetarli darajada rivojlanmagani bilan bog‘liq. Cholg‘u ishlab chiqarish sohasida ham muammolar mavjud – faqat 30% ustaxonalarigina faoliyat yuritib kelmoqda, bu esa milliy cholg‘ularning savdosi va eksport hajmining cheklanganligini bildiradi. Shu bilan birga, xalqaro festivallarda milliy cholg‘ularimiz bilan qatnashish darajasi 50% ni tashkil etadi, bu esa xalqaro maydonda targ‘ibot ishlarini yanada kuchaytirish kerakligini anglatadi.

1-diagramma. O‘zbek xalq cholg‘ularining saqlanishi va targ‘ib qilinishidagi holat.



Ushbu natijalar shuni ko‘rsatadiki, milliy cholg‘ularimizni saqlab qolish va rivojlantirish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Birinchidan, musiqa ta’lim dasturlarida milliy cholg‘ular uchun ajratilgan soatlarni oshirish va ularning zamonaviy usullar orqali o‘rgatilishini ta’minlash lozim. Ikkinchidan, yoshlarning milliy cholg‘ular bilan tanishuvi va qiziqishini oshirish uchun raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar va media mahsulotlaridan keng foydalanish zarur. Uchinchidan, ustaxonalar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va mahalliy hamda xalqaro bozorlar uchun sifatli milliy cholg‘ular ishlab chiqarish tizimini rivojlantirish kerak. O‘zbek xalq cholg‘ularini asrab-avaylash va targ‘ib qilish bo‘yicha davlat, ilmiy muassasalar va san‘atkorlar hamkorligida tizimli ishlar olib borilishi lozim. Faqat shundagina, milliy cholg‘ularimiz jahon miqyosida o‘ziga xos o‘rin egallab, madaniy merosimizni yanada keng targ‘ib qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

O‘zbek xalq cholg‘ulari – millatimizning musiqiy boyligi, madaniy yodgorligi va o‘ziga xos milliy ruhi ifodasi hisoblanadi. Ular orqali xalqimizning tarixiy kechinmalari,

an’anaviy qadriyatlari, hayot falsafasi va badiiy tafakkuri aks etib kelmoqda. Shu bois, milliy cholg‘ularimizni saqlash, targ‘ib qilish va yangi avlodga yetkazish nafaqat san’at ahli, balki butun jamiyatning muhim burchidir.

XULOSA

Bugungi tezkor globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida milliy cholg‘ularni faqat an’anaviy usulda saqlab qolish yetarli emas. Ularni zamonaviy tendensiyalar bilan uyg‘unlashtirish, yoshlar e’tiborini jalb qilish va xalqaro musiqiy maydonda o‘z o‘rnini mustahkamlash zarur. Milliy cholg‘ularni musiqa maktablari, ijrochilik san’ati markazlari va universitetlarda kengroq o‘rgatish, ular bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va innovatsion yondashuvlarni joriy qilish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shuningdek, o‘zbek xalq cholg‘ularining ommalashuvi uchun davlat siyosati, xususiyl sektor va san’atkorlar o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yish zarur. Xalqaro musiqiy festivallarda milliy cholg‘ular bilan ishtirok etish, ularni jahon bozoriga chiqarish va xorijiy musiqiy ta’lim tizimlariga kiritish orqali ularning obro‘-e’tiborini oshirish mumkin. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy media platformalar orqali milliy cholg‘ularni targ‘ib qilish ham samarali yo‘llardan biridir.

Xulosa qilib aytganda, milliy cholg‘ularimizni saqlash va rivojlantirish – nafaqat tarixiy merosimizni asrash, balki millatimizning badiiy va madaniy mavqeyini mustahkamlashga xizmat qiladi. Agar biz milliy cholg‘ularimizni zamonaviy innovatsiyalar bilan uyg‘unlashtirsak, ularni yangi texnologiyalar orqali keng ommaga taqdim etsak, nafaqat o‘z yurtimizda, balki xalqaro miqyosda ham ularga bo‘lgan qiziqishni oshiramiz. Demak, bugun qilinadigan har bir qadam kelajak avlodlar uchun milliy cholg‘ularni nafaqat qadimiy meros sifatida, balki zamonaviy san’atning ajralmas qismi sifatida qabul qilishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Al-Farg‘oniy, A. (IX asr). Kitab al-Musiqi al-Kabir (Buyuk musiqa kitobi). Qayta nashri – 1990-yillar, Misr.
2. G‘afurov, B. (2015). Musiqashunoslik asoslari va xalq cholg‘ularining o‘rganilishi. Toshkent: Yangi asr avlodi.
3. Karimov, U. (2010). O‘zbek xalq cholg‘ularining ijro uslublari va ularning musiqiy ifodaviy xususiyatlari. Toshkent: San’at.
4. Oral, F. (2018). Turk xalqlari musiqa madaniyati va cholg‘ulari. Istanbul: Anadolu Publishing.
5. Rajabiy, Y. (1976). O‘zbek xalq musiqasi. Toshkent: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi nashriyoti.
6. Sultonov, X. (2005). O‘zbek xalq cholg‘ulari: tarixi va rivojlanish bosqichlari. Toshkent: Ma’naviyat.

MA’NAVIYATLI JAMIYATDA SOG‘LOM FIKR VA ADOLAT USTUVORDIR

Xolmaxammatova Noila Uchkunovna

Samarqand viloyati Payariq tumani 15-umumiy o‘rta ta’lim maktabid

+998976159097

Xolmaxammatovanoila@gmail.com

Annotatsiya: Ma’naviyatli jamiyatda sog‘lom fikr va adolatning ustuvorligi, insonlarning o‘zaro munosabatlarini yaxshilash, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va taraqqiyotga erishish uchun zaruriy shartlardir. Ma’naviyat, insonlarning ichki dunyosini, axloqiy va ruhiy qadriyatlarini belgilaydi. Sog‘lom fikr esa, bilimga, tajribaga va ongga asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatini ifodalaydi. Adolat esa, har bir insonning huquqlarini tan olish va ularni himoya qilishni anglatadi. Ushbu maqolada, ma’naviyatli jamiyatda sog‘lom fikr va adolatning ahamiyati, ularning o‘zaro aloqalari va jamiyatni rivojlantirishdagi roli haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, adolat, sog‘lom fikr, bilim, ilm-fan, investitsiya, ijodkorlik.

Аннотация: Приоритет здравого смысла и справедливости в духовном обществе является предпосылкой улучшения человеческих отношений, обеспечения социальной стабильности и достижения прогресса. Духовность определяет внутренний мир, моральные и духовные ценности людей. Здравый смысл, с другой стороны, представляет собой способность принимать решения на основе знаний, опыта и сознания. Справедливость означает признание и защиту прав каждого человека. В данной статье представлена информация о важности здравого смысла и справедливости в духовном обществе, их взаимосвязи и их роли в развитии общества.

Ключевые слова: духовность, справедливость, здравый смысл, знания, наука, инвестиции, творчество.

Abstract: The priority of common sense and justice in a spiritual society is a prerequisite for improving human relations, ensuring social stability and achieving progress. Common sense, on the other hand, represents the ability to make decisions based on knowledge, experience and consciousness. Justice means recognizing and protecting the rights of every person. This article provides information on the importance of common sense and justice in a spiritual society, their interrelationships and their role in the development of society.

Keywords: spirituality, justice, common sense, knowledge, science, investment, creativity.

KIRISH

Ma’naviyat, insonlarning axloqiy qadriyatlari, urf-odatlar va an’analaridan iborat bo‘lib, ularni bir-biriga yaqinlashtiradi. Ma’naviyatli jamiyatda insonlar o‘rtasida o‘zaro

hurmat, tushunish va hamjihatlik muhim ahamiyatga ega. Ma’naviyat, shuningdek, insonlarning o‘zlarini qanday tutishlari, boshqalarga qanday munosabatda bo‘lishlari va ijtimoiy mas’uliyatni qanday his qilishlari bilan bog‘liqdir. Ma’naviyatli jamiyatda har bir inson o‘zining ichki dunyosini rivojlantirishga, o‘z axloqiy qadriyatlarini mustahkamlashga va boshqalarga nisbatan mehr-muruvvat ko‘rsatishga intiladi. Bu esa, jamiyatda sog‘lom fikr va adolatni rivojlantirish uchun asos bo‘ladi. Sog‘lom fikr, jamiyatda har bir insonning fikrini erkin ifoda etishi, o‘z fikrini hurmat qilish, boshqalarning fikrlariga ochiq bo‘lishi va muammolarni hal qilishda ijodkorlik ko‘rsatishi bilan bog‘liqdir. Sog‘lom fikr, shuningdek, ilm-fan, ta’lim va madaniyat sohalarida rivojlanishni ta’minlaydi. Insonlar o‘z fikrlarini erkin ifoda etishlari, bir-birlarining fikrlariga hurmat bilan yondashishlari kerak. Bu nafaqat shaxsiy rivojlanish uchun, balki jamiyatning rivojlanishi uchun ham zarurdir. Sog‘lom fikr, ijtimoiy muammolarni hal qilishda, adolatni ta’minlashda va ma’naviyatni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Adolat, ma’naviyatli jamiyatning asosiy tamoyillaridan biridir. Har bir inson adolatli muomala qilishni, o‘z huquqlarini bilishni va ularni himoya qilishni o‘rganishi kerak. Adolat, jamiyatda tenglikni ta’minlaydi, insonlarning o‘zaro munosabatlarini yaxshilaydi va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Adolatli jamiyatda, har bir inson o‘z imkoniyatlarini amalga oshirish uchun teng sharoitlarga ega bo‘ladi. Adolat, shuningdek, insonlarning o‘zaro munosabatlarini yaxshilaydi va ijtimoiy adolatni amalga oshirishga yordam beradi. Adolat, har bir insonning huquqlarini himoya qilish, ularni tan olish va ularning erkinligini ta’minlash orqali jamiyatda barqarorlikni yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

"Ma’naviyatli jamiyatda sog‘lom fikr va adolat" mavzusi o‘zbek adabiyotida keng qamrovli muhokama qilinadi. Bu borada ko‘plab mualliflar o‘z asarlarida ma’naviyat, sog‘lom fikr va adolatning jamiyatdagi o‘rni va ahamiyatini o‘rganishga qaratilgan fikrlarini bayon etadilar. Abduqodirov o‘z tadqiqotlarida ma’naviyat va axloqiy qadriyatlarning jamiyatda qanday rol o‘ynashi haqida chuqur fikr yuritadi. U, ma’naviyatli jamiyatda sog‘lom fikr va adolatning muhimligini ta’kidlaydi. Abduqodirovning fikricha, axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish orqali ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash mumkin, bu esa jamiyatning taraqqiyotiga olib keladi. U, shuningdek, ma’naviyatli jamiyatda har bir insonning roli muhimligini va ularning mas’uliyatini his qilishlari zarurligini ta’kidlaydi.[1] Murodov esa, sog‘lom fikr va adolatning ijtimoiy muammolarni hal etishda qanday yordam berishini tahlil qiladi. U, adolatli jamiyat yaratish uchun sog‘lom fikrlarni rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi va bu jarayonda har bir insonning roli muhimligini belgilaydi. Murodov, sog‘lom fikr va adolatning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatib, jamiyatda ijtimoiy muammolarni hal etishda qanday yondashuvlarni qo‘llash kerakligini o‘rganadi.[2] Rahmonov, adolat va inson huquqlarining o‘zaro bog‘liqligini o‘rganadi. U, adolatli jamiyatni shakllantirishda inson huquqlarini hurmat qilish va ularga amal qilish zarurligini ta’kidlaydi. Rahmonovning fikricha, inson huquqlarini hurmat qilish, sog‘lom fikrni rivojlantirishga olib keladi va bu jarayon jamiyatda adolatni ta’minlaydi. U, shuningdek, inson huquqlarining jamiyatdagi o‘rnini va ahamiyatini yoritadi.[3] Karimova, ma’naviyatning zamonaviy jamiyatdagi o‘rnini tahlil qiladi. U, ma’naviyatli jamiyatda

sog‘lom fikr va adolatning rivojlanishi uchun zamonaviy yondashuvlarni taklif etadi. Karimova, ta'limning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi va ma'naviyatni rivojlantirishda ta'limning roli qanday bo'lishi kerakligini o'rganadi. U, zamonaviy ta'lim tizimida axloqiy qadriyatlarni o'z ichiga olish zarurligini ko'rsatadi.[4] Tursunov, ma'naviyatli jamiyatni shakllantirish jarayonini nazariy va amaliy jihatdan o'rganadi. U, sog‘lom fikr va adolatni rivojlantirish uchun amaliy tavsiyalar beradi va bu jarayonda har bir fuqaroning ishtirokini muhim deb biladi. Tursunov, jamiyatda sog‘lom fikrni rivojlantirish uchun qanday amaliy qadamlar qo'yish lozimligini ko'rsatadi va har bir insonning o'z mas'uliyatini his qilishini ta'kidlaydi.[5]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ma'naviyatli jamiyatda sog‘lom fikr va adolatning ustuvorligi, ta'lim va tarbiya orqali ham amalga oshiriladi. Ta'lim, insonni ma'naviy jihatdan boyitadi, unga bilim va ko'nikmalar beradi. Yosh avlodni tarbiyalashda, ularga ma'naviy qadriyatlarni o'rgatish, sog‘lom fikrni rivojlantirish va adolatni hurmat qilishni ta'minlash muhimdir. Ta'lim jarayonida, o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari, muammolarni hal qilishda ijodkorlik ko'rsatishlari va o'zaro hamkorlikda ishlashlari kerak. Ta'lim, shuningdek, insonlarning shaxsiy rivojlanishiga, ularning fikrlarini kengaytirishga va ijtimoiy mas'uliyatni his qilishga yordam beradi. Jamiyatda sog‘lom fikr va adolatni rivojlantirishda, turli tashkilotlar va jamoatchilik faoliyati ham muhim rol o'ynaydi. Fuqarolik jamiyatlari, nodavlat tashkilotlar va ijtimoiy harakatlar, inson huquqlarini himoya qilish, adolatni ta'minlash va ma'naviyatni rivojlantirishda faol ishtirok etishlari kerak. Ular, jamiyatda mavjud muammolarni aniqlash, ularni hal qilish yo'llarini taklif etish va odamlarni birlashtirishda muhim vazifani bajaradilar. Jamoatchilik faoliyati, insonlarning o'z huquqlarini bilishlariga, ularni himoya qilishga va adolatni ta'minlashga yordam beradi. Bu jarayonda, jamoatchilikning faol ishtiroki, ijtimoiy muammolarni hal qilishda va jamiyatni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.[6]

Davlat ham ma'naviyatli jamiyatda sog‘lom fikr va adolatni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Davlat, qonunlarni ishlab chiqish, ularni amalga oshirish va inson huquqlarini himoya qilishda faol bo'lishi kerak. Adolatli qonunlar, jamiyatda tenglikni ta'minlaydi, har bir insonning huquqlarini himoya qiladi va ijtimoiy adolatni amalga oshirishga yordam beradi. Davlat, shuningdek, ta'lim va madaniyat sohalarida investitsiyalar kiritishi, ma'naviyatni rivojlantirishga ko'maklashishi lozim. Davlatning faol ishtiroki, jamiyatda sog‘lom fikr va adolatni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ma'naviyatli jamiyatda sog‘lom fikr va adolat, shuningdek, madaniyat va san'at orqali ham rivojlanadi. Madaniyat, insonlarning dunyoqarashini, ularning qadriyatlarini va urf-odatlarini belgilaydi. San'at esa, insonlarning his-tuyg'ularini ifoda etishda, ularni birlashtirishda va ma'naviy jihatdan boyitishda muhim vosita hisoblanadi. Madaniyat va san'at, jamiyatda sog‘lom fikr va adolatni rivojlantirishga yordam beradi, insonlarni bir-biriga yaqinlashtiradi va ularning o'rtasida tushunishni kuchaytiradi. Madaniyat va san'at orqali, insonlar o'z his-tuyg'ularini ifoda etish, o'zaro tushunish va bir-biriga yaqinlashish imkoniyatiga ega bo'lishadi.[7]

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ma’naviyatli jamiyatda sog‘lom fikr va adolat ustuvordir. Bu uchta unsur, birgalikda, jamiyatni rivojlantirishda, insonlarning o‘zaro munosabatlarini yaxshilashda va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Har bir inson, bu qadriyatlarni o‘z hayotida, o‘z oila va jamiyatida amalga oshirishga intilishi kerak. Faqat shunda biz sog‘lom fikr va adolatga asoslangan ma’naviyatli jamiyatni qurishimiz mumkin. Ma’naviyatli jamiyatni yaratishda har birimizning hissamiz muhimdir. Biz, birgalikda, sog‘lom fikr va adolatga asoslangan jamiyatni yaratish uchun harakat qilishimiz kerak. Bu, nafaqat bizning, balki kelajak avlodlarning baxtli va farovon hayot kechirishlari uchun ham zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov, A. (2019). "Ma’naviyat va axloqiy qadriyatlar". Tashkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
2. Murodov, S. (2020). "Sog‘lom fikr va adolat: ijtimoiy muammolar yechimi". Tashkent: Fan va texnologiya.
3. Rahmonov, R. (2018). "Adolat va inson huquqlari". Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi.
4. Karimova, D. (2021). "Ma’naviyat va jamiyat: zamonaviy yondashuvlar". Tashkent: Iqtisodiyot va Statistika.
5. Tursunov, E. (2022). "Ma’naviyatli jamiyatni shakllantirish: nazariy va amaliy jihatlar". Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va O‘rta Maxsus Ta’lim Vazirligi.
6. Qodirov, A. (2023). "Sog‘lom fikr va ijtimoiy taraqqiyot". Tashkent: Yoshlar nashri.
7. Islomov, B. (2020). "Adolat va ma’naviyat: tarixiy va zamonaviy nuqtai nazar". Tashkent: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi.

УДК: 632.7+632.9.

ПО РЕЗУЛЬТАТАМ ИСПЫТАНИЙ ПРЕПАРАТА «ГУЛИВЕР СТИМУЛ» В КАЧЕСТВЕ СТИМУЛЯТОРА РОСТА НА СОИ

Собирова Мохинур Зокиржон кизи

Тайянч докторанти

Шоличилиқ илмий тадқиқот институти

Аннотация: В статье изучены оптимальные виды и сроки внесения биологически активных веществ под сорта (Севинч и Мадад) в условиях лугово-болотных почв Ташкентской области, влияние на рост, развитие, фотосинтетическую и симбиотическую деятельность растений, формирование урожая, качество зерна, а также внедрение вариантов с использованием биологически активных веществ, превзошедших контрольный сорт, что свидетельствует о научной значимости научной работы.

Повышение урожайности сортов сои под влиянием биологически активных веществ на фоне минеральных удобрений, улучшение качества зерна (содержание масла и белка), сохранение и повышение плодородия почвы обосновывают практическую значимость данной научной работы.

Представлены сведения о влиянии минеральных удобрений на урожайность зерна сортов сои, посаженных в весенний период. При возделывании в весенний период сои сортов «Севенч» и «Мадат» высокие показатели урожайности зерна наблюдаются на вариантах с применением норм минеральных удобрений N120 P90K60и N150 P90K60 кг/га, у сорта «Севенч» она составила 26,5- 27,9 ц/га, а у сорта «Мадатл» 26,8-25,5 ц/га.

Ключевые слова: Сои, концентрат солей гуминовых, Гуливер Стимул , эффективность, жидкость, стимулятора, исследования, результаты, биологическая эффективность.

Введение в последние годы в сельском хозяйстве Республики широкое распространение получила химико-техногенная интенсивная технология, с помощью которой, достигнут значительный прогресс производства сельскохозяйственной продукции. Вместе с тем внедрение техногенно-интенсивных технологии сельскохозяйственных культур сопровождалось большими затратами труда в наибольшей степени проявляющимися в ухудшении состояния почвы, т.е. чрезмерная интенсификация сельскохозяйственного производства привела к нарушению законов природы и земледелия, к деградации и истощению природных ресурсов, загрязнение экологии, ухудшению фитосанитарного состояния. Почти повсеместно отмечается снижение гумуса в почве, что в конечном итоге приводит к снижению естественного плодородия почвы и урожайности сельскохозяйственных культур, в том числе урожайность и качество зерна Сои. Пестициды вносимые в почву могут изменять

состав почвенной микрофлоры. Воздействие пестицидов на численность и активность микрофлоры отражаются на содержание в почве подвижных форм питательных веществ и её плодородие.

Восстановление плодородия почв с использованием препарата «Гуливер Стимул» (жидкость, концентрат солей гуминовых и фульвовых водорастворимых кислот) позволит выйти зерносеющих хозяйств Республики и экономического кризиса, к которому привело неумеренное внесение пестицидов, протравителей семян и минеральных удобрений.

Физиологические процессы в растениях находятся под сильным влиянием внешних факторов-состава почвы, погодных условий. Одной из наиболее важных задач, этого направления следует считать изучение органического вещества почв, его роль в почвенных процессах, в создании, поддержании и повышении почвенного плодородия.

Знание всей совокупности эффектов регуляторов роста на растения, с учетом всех факторов, влияющих на эти эффекты и выявленных в результате проведения точных экспериментов, позволяют полностью использовать потенциальные возможности синтетических регуляторов роста растений.

Поэтому испытания недорогих и доступных удобрений с добавками микроэлементов имеет актуальное значение. Микроэлементы это витамины для растений. Их микродозы способны резко усилить обмен веществ, синтез гормонов, ферментов и фотосинтез.

Учитывая вышеизложенное, научными сотрудниками института поставили задачу, изучить биологическую эффективность нового препарата «Гуливер Стимул» (жидкость, концентрат солей гуминовых и фульвовых водорастворимых кислот) который стимулирует рост и развитие Сои. Научный коллектив НИИ зерна и зернобобовых культур проводили полевые испытания в условиях орошаемых земель.

Препарат-стимулятор роста растений является, соль гуминовых кислот и представляет собой темную коричнево-черную жидкость, с характерным слабым запахом.

Назначение-препарат можно применять как методом предпосевной обработки семян, так и опрыскиванием вегетирующих растений.

В составе препарата- соль гуминовых кислот 40 г/л, фульвовая кислота до 12 г/л, Р 0,5%, N 0,9%, К 1,1%, P₂O₅ 315 мг/дм³, N-NO₃ 203 мг/дм³, N-NH₄ 395 мг/дм³, в сухом веществе (мд): S 3417 мг/кг, В 94 мг/кг, Са 47893 мг/кг, Mg 923 мг/кг, Fe 39,09 мг/кг, Mn 580 мг/кг, Zn 78 мг/кг, Cu 89 мг/кг, Co 5,3 мг/кг, Cr 1,9 мг/кг, Se 0,8 мг/кг, В состав препарата также входят такие микроэлементы как медь, марганец, цинк, бор и кобальт.

Дата и время применения—Первую обработку препаратом применяли перед посевом обработка 0.3 л/т. семян и методом сплошного опрыскивания в фазу кущения. Первую сплошную обработку проводили 18 марта в фазе кущения.

Тип и марка опрыскивателя—при деляночном опыте опрыскивание проводили с помощью ранцевого опрыскивателя «М-909» (Китай) с щелевым наконечником. Сплошное опрыскивание посевов проводили во второй половине дня. Во время обработки скорость ветра не превышала 5 м/сек.

Вид опыта— Площадь делянок по 50 м², повторность четырехкратная, общая площадь одного варианта 200 м². Фенологические наблюдения проводили по фазам развития растений (всходы, кущение, трубкование, колошение, созревание молочное, восковое, полное), сравнивали с контрольным вариантом (без обработки) и эталонными вариантами.

Хозяйство—опыты по изучению биологической эффективности препарата Гуливер Стимул проводили в опытно производственном хозяйстве института «Истиклол» расположенного в Избосканском районе Андижанской области. Основное направление хозяйства—зерноводство.

Агротехника—агротехника возделывания Сои была следующей. Минеральные удобрения вносили перед вспашкой почвы из расчета фосфора—90 кг/га и калия—60 кг/га по д.в. Вспашку проводили в начале сентября оборотным плугом Алботрос ПЯ-5—35 на глубину 22—25 см. Посев семян пшеницы проводили 14-октября 2017 г. С помощью селекционной зерновой сеялки СН-16 на глубину 3—4 см. Норма высева семян 200 кг/га или 5,0 млн всхожих семян. Полноценные всходы получили 21-23 октября.

Минеральная подкормка посевов аммиачной селитрой проводили дробно в три срока из расчета 180 кг/га д.в. или 620 кг/га физического веса. В начале марта месяца, в фазе кущения посевов вносили из расчета 25% от годовой нормы, т.е. 150кг/га, в фазу трубкования 50% от годовой нормы 320 кг/га и в фазу колошения 25% от годовой нормы 150кг/га.

Перед уборкой урожая по вариантам опыта собрали по 25 кустов из каждого варианта сноповые образцы для проведения лабораторных биометрических анализов и определяли: высоту растений, кустистость, длину колоса, число колосков и число зерен в одном колоске, а также массу 1000 зерен. Урожай зерна пшеницы убрали со всей площади опытного участка при наступлении полной спелости зерна. Каждую повторность убрали по отдельности, зерноуборочным комбайном «Класс» производство Германия. Результаты и обсуждения. По результатам проведенных исследований в целом подтвердили наличие стимулирующего действия препарата на рост и развитие растений. По результатам фенологических наблюдений по сравнению с контрольным вариантом в опытном и эталонном варианте в фазу кущения наблюдалось увеличение кустистости, фаза трубкования наступило на 3 дня раньше, колошение на 3 дня раньше, цветение началось 2 дней раньше итого фаза полной спелости ускорился на 1 день (табл. №3.1.).

Влияние препарата на биометрические показатели также были положительными по сравнению с контрольным вариантом (табл.№3.2.). Урожайность зерна из расчета с каждого гектара площади по сравнению с контрольным вариантом

было прибавка в варианте где, применяли препарат Гуливер Стимул –0,3 л/т+0,3 л/га 3,0 ц/га, в эталонном варианте, где применяли Гумимакс прибавка урожая было 1,8 ц/га выше контрольного варианта.

Надо особо отметить, что влияние препарата на качество зерна (таблице №3.4.) были положительными по сравнению с контрольным вариантом без обработки показатель натуры зерна был выше на 15 г/л, сырой клейковины на 1,2%, стекловидность на 9%, а показатели ИДК и Группы были одинаковы.

Однолетние испытания препарата Гуливер Стимул в качестве стимулятора роста на пшенице показывает, что при опрыскивании растений пшеницы в начале фазы кущения, в норме 0,3 л/га ускоряет процесс кущения, роста и развития растений, увеличивается продуктивная кустистость, продуктивность колоса, за счет чего увеличивается урожайность зерна на 3,0 ц/га. Конечно это результат одногодичных исследований, предварительные выводы, Гуливер Стимул для пшеницы является хорошим стимулятором роста.



Таблица № 1.

Влияние препарата Гуливер Стимул на фазы развития сои

“Buyuk meros: Tarix, madaniyat va milliy qadriyatlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya doirasida “Vatan iftixori” ilmiy-amaliy ko‘rik tanlovining ilmiy maqolalar to‘plami
1-qism

№	Норма расхода,	Посев	Всходы	Кущение	<u>Трубкавание</u>	Колошение	Цветение	Созревание		
								<u>Молочное</u>	<u>Восковое</u>	Полное
1	Контроль	14.10.17	23.11.17	30.11.17	21.03.18	22.04.18	01.05.18	13.05.18	25.05.18	09.06.18
2	Гумимакс (эталон) 0,5 л/т+300+300 мл/га	14.10.17	23.11.17	29.11.17	19.03.18	19.04.18	30.04.18	11.05.18	23.05.18	07.06.18
3	Гуливер Стимул -0,3 л/т+0,3 л/га	14.10.17	23.11.17	28.11.17	18.03.18	19.04.18	30.04.18	11.05.18	23.05.18	07.06.18

Таблица № 3.2.

Влияние препаратов на биометрические показатели Сон							
№	Варианты опыта	Количество растений на 1м ² , шт.	Высота растений, см	Длина колоса, см	Количество зерна в одном колосе, шт.	Масса 1000 шт. семян, гр.	Урожай зерна, ц/га
1	Контроль	368,9	82,5	8,2	30,5	40,2	45,2
2	Гумимакс (эталон) 0,5 л/т+300+300 мл/га	370,5	84,7	8,3	31,0	41,0	47,0
3	Гуливер Стимул -0,3 л/т+0,3 л/га	370,0	84,5	8,3	31,2	41,3	48,2

Примечание: Опытные делянки были обработаны в фазе кущения и трубкавания.

Таблица № 3.3.

Влияние препарата на урожай зерна Сон

№ п/п	Варианты опыта	Повторности, ц/га				Среднее, ц/га	Прибавка, +/-
		I	II	III	IV		
1	Контроль	44,7	45,6	45,0	45,5	45,2	-
2	Гумимакс (эталон) 0,5 л/т+300+300 мл/га	46,9	47,3	46,7	47,1	47,0	1,8
3	Гуливер Стимул -0,3 л/т+0,3 л/га	48,3	49,1	49,1	46,3	48,2	3,0

Таблица №3.4.

Влияние препарата на качество зерна пшеницы

№ п/п	Варианты опыта	Нагура зерна г/л	Кол-во клейковины, %	<u>Стекловидность</u> , %	Показатель ИДК	Группа
1	Контроль	810	27,0	72	115	III
2	Гумимакс (эталон) 0,5 л/т+300+300 мл/га	820	27,7	81	85	II
3	Гуливер Стимул -0,3 л/т+0,3 л/га	825	28,2	81	85	II

ВЫВОДЫ

1. Испытания деляночных опытах стимулятор роста растений Гуливер Стимул проведенные методом предпосевные обработки семян 0.3 л/т и опрыскивания в фазы развития пшеницы кушение в нормах 0,3 л/га каждый срок обработки стимулировал формирование продуктивных стеблей и конечном результате увеличению массы 1000 зерен.
2. Испытания препарата Гуливер Стимул в качестве стимулятора роста на озимой пшенице показывает, что при опрыскиваний растений в фазу кушения, в норме 0,3 л/га ускоряет процесс кушения, роста и развития растений, увеличивается продуктивная кустистость продуктивность колоса, за счет чего увеличивается урожайность зерна на 3,0 ц/га и качественные показатели зерна. Конечно это результат одногодичных испытаний, предварительные выводы, Гуливер Стимул для пшеницы является хорошим стимулятором роста.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кефели В.И. «Стимуляторы роста растений» Большая советская энциклопедия. — М.: Советская энциклопедия. 1969—1978.
2. Муромцев Г.С., Пеньков Л.А. кн. Гиббереллины, Москва, изд. с/х литература, 1962.
3. Мустаев Ф.А., Умаров А.А. "Эффективность нового стимулятора роста Навруз" Ж. Защита и карантин растений №10 Москва - 2008.
4. Ореховская М.В., Корганова Н.Н. «Болезни овощных культур и меры борьбы с ними», Росагропромиздат, М. 1989 г.
5. Хужаев Ш.Т. «Методические указания по испытанию инсектицидов акарицидов, биологических активных веществ и фунгицидов» Госхимкомиссии РУз - Ташкент. Узинформагпропром. 1994. 96 с.
6. Sobirova.M.Z. Namozov.I.Ch. Unabi o'simligining biologik xususiyatlari va ko'paytirish usullari. Multidisciplinary Scientific Journal "Academic research in educational sciences", May 2023, 887-891 b.
7. Sobirova.M.Z. Namozov.I.Ch. Unabi o'simligining ko'paytirish usullari va biologik xususiyatlari. Agrokimyo himoya va o'simliklar karantini ilmiy-amaliy jurnal, №3, 2023 y.54-57 b.
8. Sobirova.M.Z. Namozov.I.Ch. Unabi ko'chatini payvandlash turlari va ko'chatlarni boqqa ekishga tayyorlash usullari. Central Asian Journal Of Education And Innovation Volume 2, Issue 10, Part 2 October 2023 Page 141-145.
9. Sobirova.M.Z. Namozov.I.Ch. Soya ekinini hosildorligini oshirishda mineral o'g'itlarning biologik samaradorligi. "Sholi va dukkakli don ekinlari seleksiyasi, urug'chiligi hamda yetishtirish agrotexnologiyalarini ilmiy-amaliy asoslari " mavzusidagi xalqaro respublika ilmiy-amaliy konferensiya. 09.08.2024 y 396-398 b.

PREVENTION OF CALCIUM-PHOSPHORUS METABOLISM DISORDERS IN RABBITS

Bakhtiyorov Soh

*Samarkand State University of Veterinary Medicine, Livestock and Biotechnologies,
Samarkand, Uzbekistan*

Annotation: *this article describes clinical signs, hematological indicators and changes in the prophylaxis of calcium-phosphorus metabolism in rabbits. Low-satiety, poor-quality feeding of Mother rabbits during the choking period is considered to be a complete failure of the mother rabbits body's needs for vitamins and macro-microelements. Methods have been developed to give granule mixture baits enriched with Nova Marx premix to prevent calcium and phosphorus exchange disorders in rabbits, such as palpitations of the skin coating, decreased glare, Intense Whitening of the mucous membranes, decreased body weight, decreased appetite, and mixing in water with an Innoprovot probiotic. This method of prevention prevents calcium-phosphorus metabolism disorders in rabbits.*

Keywords: *rabbits, calcium, phosphorus, Nova Marx, premix, Innoprovot, hypocalcemia, hypophosphaemia, hypoglycemia, hypogemoglobinemia.*

Relevance of the topic. Today, worldwide rates of substance exchange disorders among purebred rabbits, including disorders of calcium and phosphorus metabolism, and the resulting births to nymphs and low viability or dead rabbit children, are common. The program for the development of the livestock sector and its industries in the Republic of Uzbekistan for 2022-2026 provides for "further development of the rabbit network, raising the level of consumption of quality rabbit meat and increasing its share in the volume of total meat products, achieving an increase in the volume of rabbit meat production from 100 tons to 23 thousand tons, To effectively perform these urgent tasks, diseases of the metabolism disorders of rabbits, in particular disorders of the exchange of minerals, are one of the major obstacles. There are many cases of disorders of calcium and phosphorus metabolism in rabbits, which include a decrease in natural resistance and productivity in the body, the stay of young rabbits from growth and development, the throwing of a child or a nymph in deer rabbits, low-viability offspring. Therefore, the spread of calcium and phosphorus exchange disorders in rabbits, economic harm, determination of etiology, early diagnostics, the development and implementation of highly effective methods of Group prevention are current problems in the field.

Like minerals, vitamins are complex compounds necessary for the rabbit's body. Vitamins are necessary for the growth and development of rabbits. There is a lack of vitamins (hypovitaminosis) and their excess (hypervitaminosis). Both of these factors negatively affect the life of the animal and affect the cause of various diseases, as well as the reproductive nature of rabbits [1,3,4,6]

Vitamin E plays a direct role in the reproduction process of animals. Lack of vitamin E significantly affects the reproductive function of female rabbits, among which weakened (low vitality) or already dead rabbits are born (who die on the first day of life). Lack of vitamin E also negatively affects male rabbits, reducing sperm production and reducing its quality. Rabbit breeding decreases and dystrophy or muscle weakness is observed in the development of subsequent offspring. The source of vitamin E for rabbits can be juicy feed (green leaves), grits of grains, alfalfa, vegetable oils and yeast [2,5,7].

Materials and methods. Experiments on rabbits were carried out in a farm specializing in rabbits named “Kumushkent-Khumo bird”, which is located in the Oqdarya District of Samarkand region. 10 heads were separated from the deer rabbits in the rabbit farm and underwent a clinical examination.

With their generally accepted clinical examination methods, the general condition, appetite, obesity, response to external influences, the condition of the mucous membranes, the condition of the skin lining and skin, the condition of the bone-muscles, body temperature, the number of breaths and pulses in 1 minute were determined.

Hematological examinations in experimental rabbits were carried out in the laboratories of “OPTATECH” of the Department of “diseases of poultry, fish, bees and furry animals” and “hematology” of the Department of “diseases without internal transmission”. Blood glucose levels were converted using a contour plus branded glucometer, and total serum protein levels (RNC - refractometer) were refractometrically conducted.

Biochemical indicators of rabbit blood were examined in biochemical analyzers “Genru GS300 Plus and CYANSmart”.

Analysis of the results obtained. The main causes of calcium and phosphorus metabolism disorders in rabbits are mainly due to the conditions of their storage and maintenance, the composition and satiety of rations, they also depend on the degree to which their body is supplied with biologically active substances.

Dispensary examinations examined and analyzed the levels of rabbit metabolism and the composition and satiety of rabbit rations, and found that they lacked hemoglobin, glucose, total protein, carotene, inorganic phosphorus, and total calcium levels.

In order to select means to prevent the violation of calcium and phosphorus metabolism in the rabbit's body, to study their effect on the rabbit's body, two groups of 10 heads each of 20 heads of 6-month-old fertilized Strait rabbits belonging to the xicol breed of the “Kumushkent-Khumo bird” rabbit farm in the Oqdarya District of Samarkand region were isolated and experimented.

For experiments, the first experimental group was formed in the Farm 2 groups, each of which had 10 heads of oxalic rabbits of the xicol breed, and the rabbits in the experimental group were given granular feed (1 kg of Nova Marx premix-enriched per 1tonna feed) + the probiotic Innoprovet with 1 ml of 1 l of water (for 7 days). Rabbits in the second control group were fed only in the farm diet, experiments continued for 30 days.

Clinical and hematological examinations were carried out in experimental rabbits. Through the clinical examination of Mother rabbits, the generally accepted clinical examination methods revealed the general condition, appetite, obesity rate, response to external influences, mucous membranes, skin coating, skin and movement organ condition, body temperature, pulse and breath count in 1 minute.

Clinical status has been established in reindeer rabbits through generalized clinical examination methods.

The weight of newborn rabbit children was checked at birth, 10 days old, 20 days old and 30 days old.

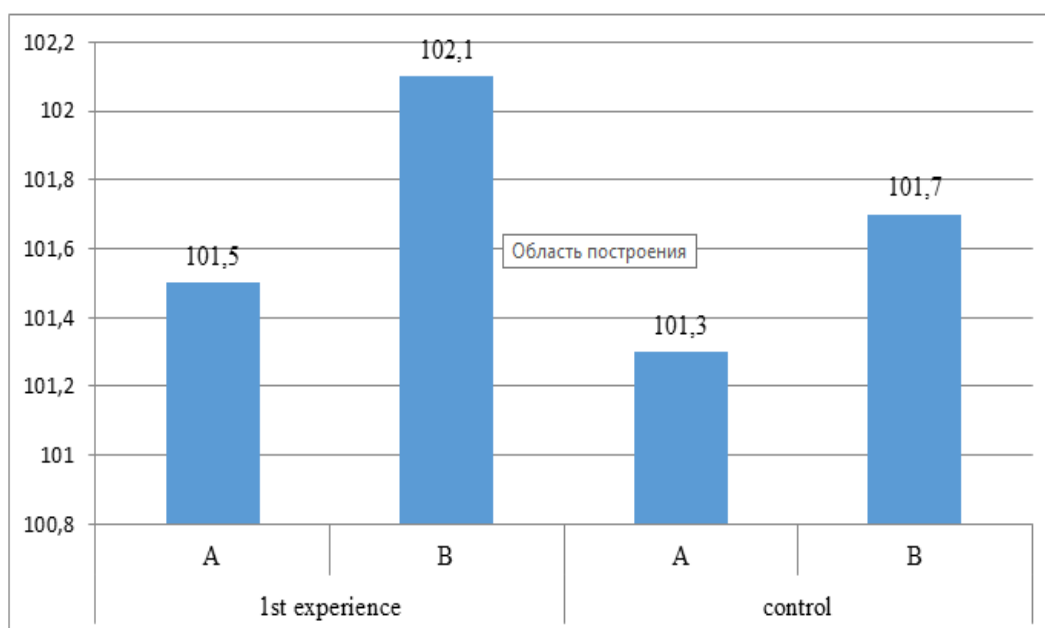
The experiments were continued for thirty days. The results of a clinical examination in rabbits in the experiment were noted that at the beginning of the experiments, the body temperature of rabbits was at the level of norms in all groups. In addition to Bundab, symptoms such as decreased appetite, symptoms of anemia, numbness, decreased response to external influences, wheezing of wool, lack of Shine were observed. While experimentally these symptoms have been noted to decrease in all rabbits in experimental groups, clinical signs observed at the beginning of the experiment in the control group have also been re-manifested at the end of the experiment. This condition indicates that rabbits are experiencing increased violations of the exchange of substances in them with the end of the choking period.

The body temperature of the rabbits in the experiment was an average of 38.3 ± 0.01 °C at the beginning of the experiments in experiment Group 1, going to the end of the experiment at 38.1 ± 0.02 °C.

A study of clinical indicators of rabbits in the experiment showed that in Experiment 1, the body temperature averaged 38.3 ± 0.01 °C at the beginning of the experiment, while going in the middle of the experiment was 39.1 ± 0.02 °C, and going to the end of the experiment was 38.1 ± 0.02 °C. Clinical indicators in control group rabbits were accordingly 39.0 ± 0.02 °C, 38.3 ± 0.02 °C and $38.2 \pm 0.04 \pm c$ ($P < 0.05$). In comparison to the control group, Experiment 1 found that the indicators were better manifested in the rabbits of the group.

The pulse count in 1 minute was 129 ± 4.4 times the average at the beginning of the experiment (120-200 times in the norm) in Group 1, 127 ± 4.1 times between the experiment and 123 ± 1.1 times at the end. The corresponding control group was 114 ± 4.8 , 118 ± 4.7 and 123 ± 3.8 times ($P < 0.01$). Experiment 1 found that the pulse number in the group was better manifested compared to control groups. The clinical signs recorded at the beginning of the experiments were barely observed in experiment Group 1 at the conclusion of the experiment, while the control group observed the repetition of the initial detected signs.

The number of breaths in 1 minute (the norm is 50-60 times in 1 minute) averaged 54 ± 0.3 times at the beginning of the experiment in rabbits in Group 1, 52 ± 0.1 times between, and 50 ± 0.2 times at the end. The control group averaged 51 ± 0.04 , 50 ± 0.05 and 51 ± 0.01 times ($P < 0.05$).



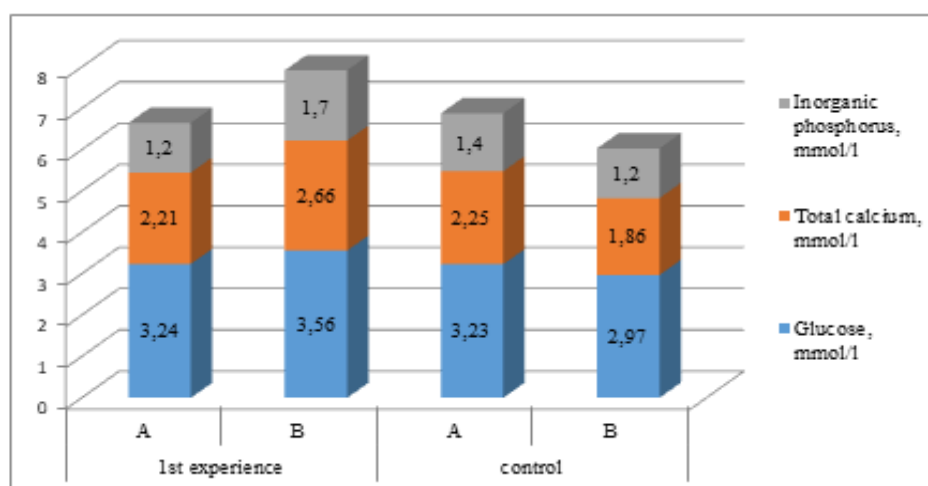
1. - image. Dynamics of change in the amount of hemoglobin in the blood of steam rabbits (g/l).

The hemoglobin content in rabbit blood was found at the beginning of experiments to have averaged 101.5 ± 3.1 g/l in experimental group 1, increasing to 102.1 ± 3.2 g/L at the end of the experiment. This was characterized by a change in the Nazarene group of the causative agent from 101.3 ± 3.0 g/l to 101.7 ± 2.1 g/L.

The total serum protein content averaged 52.71 ± 1.85 g/L in 1 experimental group rabbits at the beginning of experiments and 63.1 ± 1.4 g/l by the end of experiments, while the control group found that this rate decreased to an average of 54.24 ± 1.95 g/l and 53.85 ± 1.65 g/l ($P < 0.05$) by the end of experiments.

The total serum protein content averaged 52.71 ± 1.85 g/L in 1 experimental group rabbits at the beginning of experiments, 63.1 ± 1.4 g / L at the end of experiments, while in the control group it was found that this indicator decreased by an average of 54.24 ± 1.95 g/L and 53.85 ± 1.65 g/l ($P < 0.05$)

The glucose content in the blood of steam rabbits in the experiment demonstrated in the first experimental group the dynamics of increasing on average 3.24 ± 0.59 mmol/l at the beginning of the experiments, to an average of 3.56 ± 0.621 mmol/l at the end of the experiments.



Biochemical indicators of rabbit blood in the experiment

A decrease in glucose from 3.23 ± 0.573 mmol/l to 2.97 ± 0.501 ($P < 0.05$) was observed in control group rabbits, with a decrease in total calcium from 2.21 ± 0.209 mmol/L at the beginning of Group 1 investigations, while an increase of 2.66 ± 0.259 mmol/l at the end of examination was observed to a decrease in control group from 2.25 ± 0.147 mmol/l to 1.86 ± 0.045 mmol/l, inorganic phosphorus levels were observed to increase from 1.2 ± 0.069 mmol/l to 1.7 ± 0.066 mmol/l at the beginning of the experiment, with an average decrease in inorganic phosphorus levels in the control group from 1.4 ± 0.027 mmol/l to 1.2 ± 0.037 mmol/l ($p < 0.01$).

The body weight of their children born to rabbits of the xicol breed in the experiment was an average of 75.2 ± 13.7 grams for rabbits of the experimental group 1, and an average of 58.6 ± 12.7 grams for the control group. Rabbit children born to rabbits in Experimental Group 1 were noted to have an advantage over their birth weight control group. At 10 days (130-260 gr by Norm), respectively, the average in groups was 198.4 ± 12.5 and 187.6 ± 14.6 grams, and here, too, the predominance of the body weight of rabbit children of the 1st group was observed. At 20 days (norm 250-500 gr) averaged 285.6 ± 22.3 and 261.2 ± 25.3 grams respectively, and at 30 days (norm 400-900 gr) averaged 456.5 ± 55.4 and 402.9 ± 46.7 grams.

In preventing calcium and phosphorus exchange disorders in rabbits, the effect of using granule feed and innoprovot probiotic from the 10th day of vaporization to the 10th day after delivery is high, improving substance metabolism in rabbits, ensuring that clinical and hematological indicators are at norm level by 28.4% higher than the birth body weight control group of children born from them.

It was found in studies that rabbit children born to Mother rabbits in the first experimental group, whose composition was given for 7 days by mixing 1 kg of Nova Marx premix-enriched granule omixta feed and Innoprovot probiotics in 1 ml of 1 liter of water, with a body weight higher than those in the other group.

The study of maternal rabbit body weight in the experiment did not notice a change at the beginning of the experiment, but at the conclusion of the experiments, an average of 5.44 ± 0.75 kg in the control group was 4.64 ± 0.41 kg on average.

CONCLUSIONS

1. In the prophylaxis of mineral exchange disorders in rabbits, the effect of using granular feed and innoprovect probiotic together from 10 days of vaporization is high, improving the metabolism in rabbits, ensuring that clinical and hematological indicators are at the level of norms by 28.4% higher than the control group of the body weight of children born from them.

LITERATURE USED:

1. Izotova N.M. Gipovitaminoz A nutriy. diagnostika, lecheniye, profilaktika. Avtoref. kand. vet. Nauk. 2009. Persianovski. 23 s.
2. Norboyev Q.N., Bakirov B., Eshburiyev B.M. Hayvonlarning ichki yuqumsiz kasalliklari. Darslik. SamDU bosmaxonasi. Samarqand, 2020.435-b.
3. Eshburiyev S.B., Z.B.Mamatova, Sattorov J, Qarshiyev U, Azimova D. Yovvoyi va ekzotik hayvonlar kasalliklari diagnostikasi fanidan amaliy-laborator mashg‘ulotlar. Uslubiy qo‘llanma. «Nasimov» XK. Samarqand. 2021. 196-b.
4. Eshburiyev, S. B., Qarshiyev, U. T., & Baxtiyorov, S. (2024). QUYONLARDA KALSIY FOSFOR ALMASHINUVI BUZILISHLARINI PROFILAKTIKASI. TADQIQOTLAR. UZ, 1(1), 140-145.
5. Toshmurodov, D., Eshimov, D., Eshburiyev, S., Aliyarov, S. M., & Fayzullayev, I. (2024). The use of Chitosan hydroxyapatite in improving the Clinico-physiological indicators of broiler chicks, as well as in increasing productivity and preservation. In BIO Web of Conferences (Vol. 95, p. 01030). EDP Sciences.
6. Eshburiyev, S., Mamatova, Z., Achilov, O., Karshiyev, U., Eshimov, D., Kholbekova, G., & Sattorov, J. (2024). Causes and prevention of disorder of calcium-phosphorus exchange in rabbits. In BIO Web of Conferences (Vol. 118, p. 01013). EDP Sciences.
7. Norboyev, K. N., Rakhmanov, U. A., Ata-Kurbanov, A. E., & Eshburiyev, S. B. (2023). The use of Vitatonik feed additives and Bio-S3 probiotic on the productivity and resistance of laying hens. In E3S Web of Conferences (Vol. 462, p. 01009). EDP Sciences.

OROL FOJIYASI

Nusharov Islom Bobir o‘g‘li

*“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muxandislari instituti “
Milliy tadqiqot Universiteti Qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash fakulteti Qishloq
xo‘jaligini mexanizatsiyalash yo‘nalishi 102-guruh talabasi*

Anontatsiya: Orol dengizining ekologik falokati dunyo tarixidagi eng katta ekologik muammolardan biridir. Orol dengizining qurib borishi, mintaqadagi iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi va so'nggi yillarda aholi salomatligiga ta'sir etgan kasalliklar kabilar jiddiy oqibatlariga olib kelmoqda. Ushbu maqola Orol dengizining qurib borishining asosiy sabablari, uning ekologik va iqtisodiy ta'siri, shuningdek, mintaqadagi aholiga va tabiatga bo'lgan salbiy ta'sirlar haqida tahlil qiladi. Maqolada shu bilan birga, Orol fojiasining oldini olish uchun amalga oshirilayotgan tashabbuslar va istiqboldagi yechimlar ham muhokama qilinadi.

Anontatsiya: The ecological disaster of the Aral Sea is one of the largest environmental crises in history. The shrinking of the Aral Sea has resulted in severe consequences such as climate change, loss of biodiversity, and health problems affecting the local population. This article analyzes the primary causes of the Aral Sea's shrinking, its ecological and economic impacts, and the negative effects on both the population and nature. Additionally, it discusses the initiatives being implemented to prevent the Aral tragedy and potential solutions for the future.

Anontatsiya: Экологическая катастрофа Аральского моря является одной из крупнейших экологических проблем в истории. Исчезновение Аральского моря привело к серьезным последствиям, таким как изменение климата, утрата биологического разнообразия и проблемы со здоровьем, затронувшие местное население. В этой статье рассматриваются основные причины исчезновения Аральского моря, его экологическое и экономическое воздействие, а также негативные последствия для населения и природы. Кроме того, обсуждаются предпринимаемые инициативы по предотвращению Аральской трагедии и возможные решения для будущего.

Kalit so‘zlar:Orol dengizi, ekologik falokat, suv resurslari, iqlim o‘zgarishi, biologik xilma-xillik, Orol fojiasi, mintaqaviy rivojlanish, atrof-muhitni saqlash, suv taqchilligi, ekologik siyosat.

KIRISH

Orol dengizi bir vaqtlar dunyoning to‘rtinchi eng katta ichki suv havzasi edi. Ammo 20-asrning o'rtalaridan boshlab uning qurib borishi boshlandi. Bu jarayon inson faoliyatining natijasi bo'lib, ayniqsa, qishloq xo'jaligi uchun suv resurslarining noto'g'ri taqsimlanishi va sug'orish tizimlarining haddan tashqari rivojlanishi asosiy omillardan hisoblanadi. Orol dengizining qurib borishi faqat ekologik falokatni keltirib chiqarmadi,

balki bu hududdagi aholining sog‘liq va iqtisodiy holatiga ham jiddiy zarar yetkazdi. Ushbu maqolada Orol fojiasining sabablari, oqibatlar va unga qarshi ko‘rilayotgan choralar ko‘rib chiqiladi.

ASOSIY QISM

Orol dengizi – O‘rta Osiyodagi eng katta orol dengizi ko‘l. Ma‘muriy jihatdan Orol dengizining yarmidan ko‘proq janubi-g‘arbiy qismi O‘zbekiston, shimoli-sharqiy qismi Qozog‘iston hududida joylashgan. O‘tgan asrning 60-yillarigacha Orol dengizi maydoni orollari bilan o‘rtacha 68,0 ming km² ni tashkil etgan. Kattaligi jihatidan dunyoda to‘rtinchi (Kaspiy dengizi, Amerikadagi Yuqori ko‘l va Afrikadagi Viktoriya ko‘lidan keyin), Yevrosiyo materigida (Kaspiydan keyin) ikkinchi o‘rinda edi. Dengiz shimoli-sharqdan janubi-g‘arbga cho‘zilgan, uz. 428 km, eng keng joyi 235 km (45° shahrik.) bo‘lgan. Havzasining maydoni 690 ming km², suvining hajmi 1000 km³, o‘rtacha chuq. 16,5 m atrofida o‘zgarib turgan. Havzasining kattaligi uchun dengiz deb atalgan. Orol dengizi yuqori plitsenda Yer po‘stining egilgan yeridagi botiqda hosil bo‘lgan. Tubining relyefi (g‘arbiy qismini hisobga olmaganda) tekis. Orol dengizida juda ko‘p yarim orol va qo‘ltiqlar bo‘lgan. Shimol qirg‘oqlarida eng katta qo‘ltiqlaridan Chernishev, Paskevich, Sarichig‘anoq, Perovski, janubi-sharqiy va sharqiy qirg‘oqlarida Tushbas, Ashshibas, Oqsag‘a, Suluv va boshqa, Amudaryo bilan Sirdaryo quyiladigan joylarida Ajiboy, Tolliq, Jiltirbas qo‘ltiklari, Qulonli va Mo‘ynoq yirik yarim orollari bo‘lgan. Orol dengizida qadimdan suv sathi goh ko‘tarilib, goh pasayib turgani ma‘lum. Keyingi geologik davrda Sariqamish va O‘zbo‘y orqali Orol dengizi suvi vaqt-vaqti bilan Kaspiyga quyilgan, suv sathi ancha baland bo‘lib, jan.vajan.-sharqidagi bir necha ming km² maydonli sohil suv ostida bo‘lgan. Orol dengizi unchalik chuqur emas. Chuqur joylari Orol dengizining g‘arbiy qismida. Qoraqalpog‘istonning shimoliy qismi Ustyurt tegisligi yonida chuqurligi 69 m gacha yetgan.

Ko‘lning sayoz joylari uning janubiy, janubi-sharqiy va sharqiy qismlariga to‘g‘ri kelgan.

Orol dengizi qirg‘oqlarining morfologik tuzilishi juda murakkab. Ular bir-biridan ba‘zi xususiyatlari bilan farqlanadi. Shimoliy qirg‘og‘i baland, ayrim yerlari past, chuqur qo‘ltiqlar bor. Sharqiy qirg‘og‘i past; qumli, juda ko‘p mayda qo‘ltiq va orollar bo‘lgan. Janubiy qirg‘og‘i Amudaryo deltasidan hosil bo‘lgan.

1.Orol dengizining qurib borishining sabablari

Orol dengizining qurib borishining asosiy sababi, birinchi navbatda, uning suvi manbai bo‘lgan Amudaryo va Sirdaryo daryolarining suvining so‘nggi yillarda noto‘g‘ri ishlatilishi va ularning oqimini kamaytirishidir. Qishloq xo‘jaligi va paxta yetishtirish uchun sug‘orish tizimlarining haddan tashqari rivojlanishi suvning qisqarishiga olib keldi. Sug‘orish tizimlaridagi samaradorlikning pastligi va suvni tejash bo‘yicha choralarning yetarli darajada amalga oshirilmasligi ham bu jarayonning tezlashishiga sabab bo‘ldi.

2.Ekologik va iqtisodiy oqibatlar

Orol dengizining qurib borishi mintaqada ekologik falokatga olib keldi. Buning natijasida dengizning suvi bug‘lanib, sahro maydonlari kengayib, atmosferaga zararli

moddalarning chiqishiga olib kelmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, iqlimning o‘zgarishiga, tuproqning sho‘rlanishiga va biologik xilma-xillikning yo‘qolishiga sabab bo‘lmoqda. Mahalliy aholi uchun bu jarayon katta iqtisodiy va sog‘liq muammolarini yuzaga keltirdi, chunki suv resurslar kamaydi va qishloq xo‘jaligi uchun zarur suv ta‘minoti qiyinlashdi.

3. Sog‘liqni saqlash va ijtimoiy ta’sir

Orol fojiasining eng og‘ir oqibatlaridan biri aholi salomatligiga bo‘lgan ta’siridir. Qurigan dengiz tubidan ko‘tarilgan tuzlar va changlar nafas olish yo‘llarini kasalliklar bilan to‘ldirib, yuqori nafas yo‘llari va yurak-qon tomir kasalliklariga olib kelmoqda. Shu bilan birga, yuqumli kasalliklar, masalan, o‘pka va respirator kasalliklarining tarqalishi ko‘paygan.

4. Orol dengizining tiklanishi uchun ko‘rilgan chora-tadbirlar

Orol dengizining tiklanishi uchun bir qancha xalqaro va mahalliy tashabbuslar amalga oshirildi. Xususan, Orol dengizini tiklashning asosiy yo‘nalishlaridan biri - Amudaryo va Sirdaryoning suv resurslarini boshqarishni yaxshilashdir. Suvni tejash va samarali ishlatish, sug‘orish tizimlarini takomillashtirish va iqtisodiy muammolarni hal etish uchun innovatsion yondoshuvlar izlanmoqda.

XULOSA

Orol dengizining qurib borishi nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy muammo sifatida ham jiddiy xavf tug‘diradi. Orol fojiasining oldini olish va uning oqibatlarini kamaytirish uchun xalqaro hamkorlik, samarali suv boshqaruvi, ekologik ta’lim va innovatsion texnologiyalarni joriy etish zarur. Bu muammoni hal etishda atrof-muhitni asrashga qaratilgan harakatlar, aholi salomatligini himoya qilish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shirinov, A. (2018). Orol dengizi fojiasi va uning oqibatlari. Tashkent: O‘zbekiston akademik nashriyoti.
2. Karimov, I. (2009). Orol dengizining ekologik falokatga olib kelishi. Tashkent: O‘zbekiston matbuoti.
3. United Nations Environment Programme (UNEP). (2017). Environmental and social impacts of the Aral Sea crisis. Geneva.
4. Alimov, K. (2015). Suv resurslari va Orol dengizining ekologik holati. Tashkent: Ekologiya institutining ilmiy ishlari.
5. Mehdiyev, R. (2020). Orol dengizi: tahdidlar va yechimlar. Nukus: Nukus davlat universiteti nashriyoti

**FARG‘ONA VODIYSI AN‘ANAVIY XONANDALIK IJROCHILIK
NA‘MUNALARIDAN UMUMTA‘LIM MAKTABLARI MUSIQA DARSLARIDA
FOYDALANISH**

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБРАЗЦОВ ИСПОЛНЕНИЯ ТРАДИЦИОННОГО
ПЕНИЯ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ НА УРОКАХ МУЗЫКИ В
СРЕДНИХ ШКОЛАХ**

**USE OF PERFORMANCE SAMPLES OF TRADITIONAL SINGING OF
FERGANA VALLEY IN MUSIC LESSONS OF SECONDARY
SCHOOLS**

Otabaev Elmurod Dilmurodjon o‘g‘li
Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Farg‘ona vodiysi an‘anaviy xonandalik san‘ati vakillarining respublika musiqa san‘ati rivojida tutgan o‘rni va musiqa madaniyati darslarida repertuarlarini o‘qitishning ahamiyati ilmiy asosda tahlil etilgan.*

Kalit so‘z va iboralar: *An‘anaviy xonandalik, ilmiy maktab, Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llari, qo‘shiqchilik uslublariurf-odatlar, an‘ana, qadriyat, an‘anaviy ashula, ijro uslublari, ovoz, savtxon, nasrxon, zikir, jahrchi, go‘yandachi, aytimchi.*

Аннотация: *В данной статье на научной основе анализируется роль представителей традиционного певческого искусства Ферганской долины в развитии музыкального искусства республики и значение преподавания их репертуара на занятиях музыкальной культуры.*

Ключевые слова и фразы: *Традиционное пение, научная школа, статусные дороги Фергана-Ташкент, стили и обычаи пения, традиция, ценности, традиционное пение, стили исполнения, голос, савхан, Рассказчик, зикир, поэт, имитатор, рассказчик.*

Abstract: *In this article, the role of representatives of the traditional singing art of the Fergana Valley in the development of the republic's musical art and the importance of teaching their repertoires in music culture classes are analyzed on a scientific basis.*

Key words and phrases: *Traditional singing, scientific school, Fergana-Tashkent status roads, singing styles and customs, tradition, value, traditional singing, performance styles, voice, savkhan, Narrator, zikir, poet, impersonator, teller*

O‘zbek musiqa san‘ati tarixi ijrochiligida xonandalik san‘ati ustozdan -shogirdga an‘ana asosida o‘tib, shaklanib, rivojlanib, turli sharoitlarga moslashgan holda bizgacha yetib kelmoqda. Xalq ijodiyotidagi folklor aytimlari, og‘zaki an‘anadagi kasbiy musiqa -maqomlar, akademik vokal va zamonaviy musiqa ijodiyotida o‘zida milliy xususiyatlarni to‘la namoyon eta olgan san‘at turi sifatida an‘anaviy xonandalik asosiy o‘rinda turadi.

Yuqorida tilga olinayotgan har bir yo‘nalish o‘zining shakl va ijrochilik nuqtai nazaridan o‘z uslubi, qonun-qoidalari va shakl-u shamoillariga egaligi xususida musiqashunos olim S.Bekmatov o‘z tadqiqotlarida keltirib o‘tgan. Ular orasida tarixiy tajribalar asosida shakllangan va eng mukammal an‘analarni o‘zida mujassam etgan an‘anaviy xonandalik yo‘nalishi o‘zining ijrochilik uslubi, shakli, ijro yo‘li, aytimning murakkabligi va xalqchilligi bilan a‘lohida ahamiyatga ega. Mazkur yo‘nalish azal-azaldan, o‘zbek xalqining eng go‘zal urf-odatlari, an‘ana, qadriyat va milliy ruhiyatini yuzaga chiqarib, xalqimizning boy ma‘naviyatini dunyo xalqlari oldida aslligi va o‘ziga xosligini ko‘rsatib kelmoqda. Shu bois ham xonandalik an‘anasi va uning aytim yo‘nalishlari, uslublari shakllanib, rivojlanib kelmoqda. An‘anaviy ashula ijrochiligi san‘ati aholi orasida keng ommalashdi. Ayniqsa, ularning xonandalik janri jihatidan keng qamrovligi, ijro uslublarning kengligi, joy va makon an‘analarining o‘ziga xos mahalliy uslublari namoyon bo‘lishi bilan ahamiyatlidir. Darhaqiqat, natijada mahalliy unsurlar bilan xarakterlanuvchi ijro uslublari, keyinchalik esa ijro maktablari yuzaga keldi. Andijon, Xorazm, Marg‘ilon, Qo‘qon Hofizlik maktablari yoki Ota Jalol Nazirov, Xamroqul Qori, Usta shodi Azizov, Xojixon Boltaev, Madraxim sheroziy (Yoqubov), Mamadbuva Sattrov, Rasulqori Mamadaliyev, Murodjon Axmedov, Xoji Abdulaziz Abdurasulov, Mamatbuva Sattorov, Juraxon Sultonov, Ma‘murjon Uzoqov, Komiljon Otaniyozov, Fattohxon Mamadaliyev, Kommuna Ismoilova, Nazira Axmedova, Saodat Qobulova, Berta Dovudova, Faxriddin Umarov, Otajon Xudoyshekov, Tavakkal Qodirov, Xayrulla Lutfullayev, Kamodiddin Raximov, Sherali Jo‘raev, Ortiq Otajonov, Maxmudjon Tojiboev, Munjoat Yo‘lchieva va boshqa qator yuzlab xonandalarning ijro yo‘llari yuzaga keldi.

Xonandalik amaliyotining zahirida mavjud bo‘lgan ana shu o‘ziga xos bosqichlar, tom ma‘noda o‘ziga xos darajalarni yuzaga keltirganki, ular xalq orasida qo‘shiqchi, laparchi, yallachi, doston, termachi, ashulachi, talqinchi, savtxon, nasrxon, zikir, jahrichi, go‘yandachi, aytimchi, xonanda va nihoyat hofiz kabi nomlar bilan atalishga olib kelingan. Bular esa o‘z o‘rnida xonandalik san‘atining turlari sifatida amaliyotda shakllangan. Ijrochilarning har biri har tomonlama mukammal xisoblanib, eng yuqori darajasigacha erishishga muvaffaq bo‘lganini esa “hofiz” deb yuritish an‘anaga aylangan. Chunonchi, hofiz keng qamrovli hamda ijrochilik mahoratining yuqori bosqichiga erishgan xonandaning o‘z sohasi bo‘yicha mutaxassis darajasi berilgan atamadir. O‘zbek musiqasining ohanglari, eng muhimi, ruhiyati, ayniqsa hofizlikda o‘z aksini topgan. Xonandalikda yuqori saviyaga erishib mumtozlik kasb etganlarni, Ya‘ni mumtoz musiqasi namunalarini ijro etuvchi aytim sohiblarini “ashulachi”, “maqomchi” nomlari bilan birga, XIX asrning 30-yillaridan boshlab “hofiz” deb atash tilimizda allaqachon rasm bo‘lib ulgurdi. [1.]

Yuqorida keltirilgan har bir atamada musiqiy janr xususiyati to‘la ifodasini topadigan bo‘lsa, “hofiz” ham bu o‘rinda qator tarkibiy xususiyatlari bilan bog‘liq holda o‘zining ayrim jihatlarni namoyon etgan. “Hofiz” - arabcha “xifz” so‘zidan olingan bo‘lib, aslida “asrovchi”, “yodda saqlovchi” ma‘nolarini anglatadi. Shu bois bo‘lsa kerak o‘tmishda, ijro talqini bilan bog‘liq kasb egalari hamda amallari xifz, ya‘ni esda saqlash muhim hisoblangan va talqin etish jihatlari o‘zida mujassam etganlari bu nom bilan atalib

kelingan. XX asrning 30-yillariga kelib mumtoz musiqa merosi va xalq yo‘llariga mansub yirik shakldagi ashulalar ijrochilari - mohir xonanda va mashhur ashulachilarni hofiz deb yuritish rasman keng ommalashdi. Xukumat tomonidan ham 1939-yili “Xalq hofizi” deb nomlangan faxriy unvon ta‘sis etildi. Unga birinchilar qatorida mashhur xonandalar Jo‘raxon Sultonov, Ma ‘murjon Uzoqov va Ortiqxo‘ja Imomxo‘jayevlar sazovor bo‘ldilar. Azal-azaldan hayotning turli tarmoqlarida muayyan shart -sharoitlar, voqe‘lik, ma‘naviy ehtiyojlar bilan bog‘liq marosim, tadbir va amallar rang-barang ko‘rinishlarda tarkib topgan. Avlodlarning asrlar osha u yoki bu tadbirga amal qilib kelishlari jarayonida ularga bo‘lgan ehtiyoj uzilib qolmaslik, marosimlarni sharoit taqozo etgan vaqtda o‘tkazib turish va muntazam davom ettirish asta-sekin rasm bo‘lib kelgan. O‘zbek xalqi musiqa ijodiyotida xonandalikning bir qator o‘ziga xos ijrochilik uslublari yaratilgan. shunday uslublardan biri bu - maxsus tayyorgarliksiz, o‘z ijro imkoniyatlarlaridan kelib, bir zumda yaratilgan ashulani to‘satdan kuylanishi aholi orasida badixago‘ylik deb yuritilgan. Musiqashunoslik ilmida badixago‘ylik - maxsus tayyorgarliksiz bir zumda yaratilgan she‘r (musiqa yoki qo‘shiq) yoki voqea, xodisa munosabati bilan to‘satdan aytilgan musiqiy asarga aytilgan. Musiqa ijodiyotida maxsus badixago‘ylikka asoslangan aytishuv, terma, lapar kabi janrlar katta ashula va baxshilar san‘atiga xos bo‘lgan namunalar mavjud. An‘anaviy xonandalik ijrochiligida ashula namunalari o‘ziga xos badixago‘ylik tarzida shakllangan. Xonanda ijro etilayotgan asarni o‘zining barcha imkoniyatlarini ishga solgan holda o‘ziga xos tarzida ijro etib kelgan.

An‘anaviy xonandalikda musiqa asarini yuksak saviyada tinglovchilarga yetib kelishida ovoz – tovush asosiy o‘rinda turadi. O‘zbek musiqashunosligida tovush haqida gap borganda tovushni zoxiriy ko‘rinish sifatida talqin etiladi. Unga turli vosita, harakatlar bilan erishish mumkin. Tovushlarning ma‘lum balandlikka ega bo‘lganliklari esa musiqiy tovush hisoblanadi. Musiqiy tovushlarni ma‘noli, his-tuyg‘ular orqali mukammal tarannum etishga eng avvalo inson ovozi qodir. Xonanda ovozida tovush kuchi, balandligi, qattiqligi va barchasini uyg‘unligida hosil bo‘ladigan tembri mavjud. O‘zbek an‘anaviy xonandalik san‘atida shu bilan birga o‘z ko‘rinishiga ega bo‘lmagan, biroq, doimo his etilib, anglandigan ovozning o‘ziga xos tarovati, mungi, dardi, bezagi, xirgoyisi mavjud bo‘lib, ushbu xonishlar to‘laqonli ma‘noga ega bo‘lgan ovozni tashkil etadi. Xuddi ana shu an‘anaviy xonandalik amaliyotida aynan mana shu jihatlar ijroning extirosli xususiyatlari sifatida ijobiy baholanilib kelingan. Xonandalikning boshqa turlari singari an‘anaviy xonandalikda ham inson ovozining barcha ichki va tashqi xususiyatlaridan keng foydalangan holda tinglovchi qalbiga ta ‘sir eta olish asosiy xonandaning asosiy vazifasi sanaladi. Avvalambor har bir xonanda o‘zining zohir nafas imkoniyatiga ega bo‘lishi, o‘zining shirali ovozi, asar matnini to‘liq va ravon bayon eta olishi, unli va undosh harflarning cho‘zimiga to‘liq e‘tibor berishi orqali tinglovchilarga ruhiy ozuqa olishlarida o‘zining ta ‘sirini ko‘rsatishi lozim.

An‘anaviy qo‘shiq ijrochiligi tarixiga nazar tashlasak, XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida o‘lkamizda bu muqaddas san‘atning butun bir ijrochi avlodi yetishib chiqqanligining guvohi bo‘lamiz. Ota Jalol, Ota G‘iyos, Hoji Abdulaziz Abdurasulov,

Domla Halim Ibodov, Levi Boboxonov, Sodirxon hofiz Bobosharipov, Zohidxon xofiz, Madali hofiz, Mulla To‘ychi Toshmuhammedov, Matyoqub Xarratov singari zabardast hofizlar shular jumlasidandir. O‘tmishda nota yozuvi rivojlanmagan bo‘lib, Ovro‘pa musiqa terminlari o‘rnida hofizlarimiz «voz maromiga "Gulligi", "Binnigi", "Shikami", "Xonaqo‘y" deb atalmish nafas olish va ijro yo‘llaridan foydalanishgan. O‘sha davr hofizlarining ovozlari o‘ktam va baquvvat bo‘lganligi uchun ular ko‘proq "Shikami" yo‘lida ijro etganlar. Bu yo‘lda ijro etish g‘oyatda murakkab bo‘lib, shinavandalar tomonidan juda qadrlangan.[5]

Chunki hofiz tovushni ichkaridan tejamkorlik bilan qorin bo‘shlig‘idan chiqarib qo‘shiq aytadi. Shuning uchun ham "Shikami" yo‘li chuqur nafas olishga asoslanishi, tiniqligi hamda jarangdorligi bilan "Gulligi", "Binnigi" kabi ashula yo‘llaridan farq qiladi. Ustoz hofizlar o‘z ijrochilik mahoratlarini oshirish uchun aks sado beruvchi maxsus gumbazli binolarda mashg‘ulot o‘tkazganar, shu tariqa ovozlari sayqal berishgan. "Shikami" yo‘lidan tashqari farq qiluvchi ikkinchi "Xonaqohiy" yo‘li bo‘lib, unda hofiz qo‘shiqlarini aniq talaffuz etib, tinglovchiga g‘azal mazmunini ifodali qilib yetkazgan. Ustoz hofizlarimiz dasturlaridan harxil marosimlarda ijro etiladigan qo‘shiqlar ham o‘rin olgan. Masalan, Sodirxon hofiz motam marosimlarida kuylanadigan qo‘shiqlarni sozsiz, ikki kaftini qulog‘iga qo‘ygani holda, alamli "Yakka faryod" tarzida "Xo‘jandiy" yo‘lida ijro etib kelgan. Jurnalist Sherali Sokinning ma‘lumotlariga qaraganda, Sodirxon hofiz o‘z ashularini yil fasllari va hatto kunning ma‘lum paytlariga ko‘ra tanlab aytgan. Bahor tonglarda "Amin nasrullovi", "Qiyiq", "Qora tong"ni, peshindan keyin "Gulyor shahnoz"ni, kechqurun "Sarparda", "Rok baland", "Dilxiroj" va boshqalarni kuylagan. Bundan tashqari, ustoz hofizlarimiz qo‘shiq ijro etish bilan birga maqomlarni to‘liq o‘zlashtirib, betakror muallif sifatida maqomlarni yangi sho‘balar bilan boyitganlar. Masalan, maqomdon ustoz Ota Jalol Nosirov "Shashmaqom"ning mushkilot qismlarini tartibga solgan, ayrim maqom sho‘balarini kengaytirgan, rivojlantirgan va qo‘shimcha qismlar bastalagan. Jumladan, ulardan biri "Savti Jaloliy" deb ataladi. Marg‘ilonlik Madali hofiz esa "Abdurahmonbegi", "Qalandar", "Tanovar" kabi ijro yo‘llarini yangi talqinlari bilan to‘ldirib, san‘atimiz xazinasini boyitdi. Shu tariqa umrboqiy maqomlarimizga ustoz hofizlarimiz ijrosida qo‘shimcha jilo berilib, yanada to‘ldirilib ijro etib kelinmoqda. [2.]

Hoji Abdulaziz bastalagan "Guluzorim" qo‘shig‘i, Jo‘raxon Sultonov bastalagan va o‘zi ijro etgan Guluzorim qani", "Naylayin" qo‘shiqlari, an‘anaviy merosimiz qatori musiqiy xazinamizdan mustahkam o‘rin oldi. Shu o‘rinda aytish lozimki, musiqiy san‘atimiz rivojiga o‘zbek bastakorlari va sozandalari o‘zlarining ulkan hissalarini qo‘shib kelmoqdalar. Yunus Rajabiy, To‘xtasin Jalilov, Komiljon Jabborov, Imomjon Ikromov, Saidjon Kalonov, Muhammadjon Mirzaev, Muxtorjon Murtazaev, Faxriddin Sodiqov, Abduhoshim Ismoilov singari ko‘plab bastakorlar yaratgan qo‘shiq va kuylar xalq mulkiga aylanib qoldi. XX asrning ikkinchi yarmiga kelib, an‘anaviy qo‘shiqchiligimiz guldastasi navbatdagi avlod qo‘liga o‘tdi. Orif hoji Alimaxsumov, Ochilxon Otaxonov, Orifxon Hotamov, Muhammmadjon Karimov, Berta Davidova, Kommuna Ismoilova, Odiljon Yusupov, Fattohxon Mamadaliev, Tavakkal Qodirov, Ro‘zimat Jumanioyozov, Tolibjon Badinov, Quvondiq Iskandarov, Faxriddin Umarov, Eson Lutfullaev, Ne‘matjon

Qulabdullaev, Rahimaxon Mazohidova, Olmaxon Hayitova, Otajon Xudoyshekurov, Bobomurod Hamdamov, Kamoliddin Rahimov, singari ustoz hofizlar shular jumlasidandir.[3.]

Yaxshi qo‘shiq yaratilsa, ko‘ngildagi xofizlar, qo‘shiqchilar ko‘payadi. Dil tortar zamonaviy qo‘shiqlari ham insonga ham dalda beradi, ham tarbiyalaydi. Agar qo‘shiqchilarimiz hoh zamonaviy yo‘nalishda, hoh mumtoz yo‘nalishda ijod qilayotgan vaqt mobaynida o‘ziga xos yo‘llarida ijod qilishsa, og‘ishmasa xalqning ko‘ngliga manzur bo‘laverishadi. Aynan ushbu tushunchalarni musiqa madaniyati darslarida o‘quvchilarga o‘rgatib borish bilan birga milliy ijrochilik san’atining ko‘rgazmalilik uslublarida keng foydalanish zarur. O‘zbekistonda yosh avlodni musiqa-ashula san’ati vositalari orqali tarbiyalash bo‘yicha kattagina muvaffaqiyatlarga erishildi. Ammo mana shu muxim pedagogik jarayonda qator kamchiliklar va hal etilmagan masalalar ham bor. Bizningcha, ular quyidagilardan iborat. Musiqa ta’lim tizimining maqsadi musiqa tarbiya uchun umumiy xarakterga ega bo‘lib, estetik barkamol shaxsni shakllantirishdir. Uning vazifalari: musiqa muxabbat hissini, uni tinglash va idrok etish, musiqiy did hamda ehtiyojlarni, chinakam musiqa boyligi bilan soxta musikani farqlash iqtidorini shakllantirishdan, musiqa hayotiga ishtiyoq va unga ijodiy yo‘sinda qo‘shilish ko‘nikmasini tarkib toptirishdan, jamiyatimiz axloqiga xos yuksak axloqiy fazilatlarni tarbiyalashdan, go‘zallik yaratishga, go‘zallik qonunlari bo‘yicha yashashga va kishilar bilan o‘zaro munosabatda bo‘lishiga havas uyg‘otishdan iboratdir. [4.]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yo‘ldosheva S.X O‘zbekistonda musiqa tarbiyasi va ta’limining rivojlanishi. Toshkent: 1994.-B. 88.
2. Ortiqov T. Musiqa o‘qitish metodikasi.-Toshkent: Fan, 2010. –B.23.
3. Asqarov A. O‘zbekiston tarixi. Toshkent, 1994. –B.74.
4. Hamidov Q. O‘zbek an’anaviy qo‘shiqchilik madaniyati tarixi.-Toshkent, 1996. – B.51.
5. J.Yu.Hasanboev Pedagogika nazariyasi. Ma’ruza matni. T. 2002 y.

VOLEYBOL O‘RGANISH USULLARINING ASOSIY METODLARI

Qosimov Mirxomid Ilxomjon o‘g‘li

*Toshkent shahar Bektemir tumani 293-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabining
Jismoniy tarbiya o‘qituvchisi*

Annatotsiya: *Ushbu maqolada voleybolni o‘rganishning asosiy metodlari tahlil qilinadi. Sportchilar va murabbiylar uchun samarali mashg‘ulot usullarining ahamiyati ko‘rsatilib, nazariy va amaliy yondashuvlar, analitik va sintetik metodlar, o‘yin metodlari hamda individual va guruh mashg‘ulotlarining afzalliklari yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: voleybol, chidamlilik, layoqatlilik, jismoniy mashqlar, pedagog, talabalar

Abstract: *This article analyzes the main methods of learning volleyball. The importance of effective training methods for athletes and coaches is shown, theoretical and practical approaches, analytical and synthetic methods, game techniques, and the advantages of individual and group training are highlighted.*

Keywords: volleyball, endurance, fitness, physical training, teacher, students

Аннотация: *В данной статье анализируются основные методы обучения волейболу. Показана важность эффективных методов тренировки для спортсменов и тренеров, выделены теоретические и практические подходы, аналитические и синтетические методы, игровые методы и преимущества индивидуальной и групповой тренировки.*

Ключевые слова: волейбол, выносливость, способности, физические упражнения, педагог, студенты.

Voleybol dunyo miqyosida ommalashgan sport turlaridan biri bo‘lib, jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarida keng qo‘llaniladi. Bu sport turi nafaqat jismoniy chiniqish, balki jamoaviy o‘yin va tezkor fikrlashni ham talab qiladi. Voleybolni o‘rganish jarayoni samarali bo‘lishi uchun turli metodlar va yondashuvlardan foydalanish lozim. Ushbu maqolada voleybolni o‘rgatishning asosiy metodlari ko‘rib chiqiladi.

Voleybolni o‘rganish jarayonida nazariy bilimlar muhim rol o‘ynaydi. O‘yin qoidalari, texnik harakatlar va taktikalar haqida ma’lumotga ega bo‘lish o‘yinchilarning maydondagi harakatlarini to‘g‘ri yo‘naltirishga yordam beradi. Amaliy mashg‘ulotlar esa bu bilimlarni mustahkamlash uchun xizmat qiladi.

Voleybolni o‘rganishning ham o‘ziga xos bo‘lgan metodlari mavjud, namuna sifatida analitik va sintetik metodlarni aytish mumkin. Ularning tafsilotlari bilan quyidagi ma’lumotlar orqali tanishib o‘tamiz.

Analitik metod – o‘yin elementlarini alohida o‘rgatish va keyinchalik ularni birlashtirish orqali mashq qilishni o‘z ichiga oladi. Masalan, to‘pni qabul qilish, uzatish va hujum zarbalarini alohida mashq qilish.

Sintetik metod – o‘yin elementlarini bir butun holda o‘rgatish. Ushbu usulda o‘yinchilar harakatlarni tabiiy ravishda bajara boshlaydi va o‘zaro muvofiqlikni yaxshilaydi.

Voleybolni o‘rganish jarayonida o‘yin metodlari muhim ahamiyatga ega. Ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Mashq orqali o‘rganish – maxsus topshiriqlar asosida o‘quv mashg‘ulotlari tashkil etiladi.

2. Simulyatsiya – real o‘yin sharoitlariga moslab mashq qilish, masalan, turli vaziyatlarni modellashtirish orqali taktika o‘rganish.

3. To‘liq o‘yin – to‘liq voleybol o‘yini o‘tkazish orqali texnika va jamoaviy o‘yin ko‘nikmalarini shakllantirish.

Voleybol sport turini o‘rganishda individual va guruh ko‘rinishida olib boriladigan metodlar ham mavjud.

Individual yondashuv – har bir o‘yinchining kamchilik va kuchli tomonlarini inobatga olib mashq qilish.

Guruh yondashuvi – jamoaviy harakatlarni yaxshilash uchun bir necha o‘yinchini birgalikda mashq qildirish.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, voleybolni o‘rganishda turli metodlarning samarali qo‘llanilishi natijadorlikni oshiradi. Nazariy va amaliy mashg‘ulotlarning uyg‘unligi, analitik va sintetik metodlarning kombinatsiyasi, shuningdek, individual va guruh yondashuvlari sportchilarni tezroq rivojlantirishga yordam beradi. O‘yin metodlari orqali esa nafaqat texnik, balki taktik mahorat ham shakllanadi. Shu sababli, voleybolni o‘rganishda tizimli va bosqichma-bosqich yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Voleybolni o‘rganish jarayonida nazariy bilimlar va amaliy mashg‘ulotlarning uyg‘unligi muhim ahamiyatga ega. Nazariy qismda o‘yin qoidalari, texnik elementlar va taktik sxemalar tushuntiriladi. Amaliy qism esa ushbu bilimlarni hayotga tatbiq etish, harakatlarni avtomatlashtirish va o‘yin sharoitida qo‘llash imkonini beradi. Murabbiylar va sportchilar uchun nazariy va amaliy mashg‘ulotlarni muvozanatli olib borish muhimdir, chunki faqat nazariya yoki faqat amaliy mashg‘ulotlar bilan cheklanish natijadorlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Беляев А.В. Обучение технике игры в волейбол и её совершенствование. //Методическое пособие. - М.: "Олимпия", 2008. - 54 с.
2. Бержо. Волейбол высшего уровня. // Автор перевода с французского языка Ю.Б.Чесноков. - М.: "Олимпия", 2007. - 31 с.
3. Гарипов А.Т., Клещев Ю.Ю., Фомин Е.В. Скоростносиловая подготовка юных волейболистов. // Методические рекомендации. -М.: "ВФВ", 2009. -45с.
4. Годик М.А. Физическая подготовка футболистов. -М.: ТерраСпорт, 2006. - 272 с.

ALALIYA HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT

Fayzullayeva Jasmina Jahongir qizi

Axborot texnologiyalari va menejment unverseteti

Defektalogiya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada alaliya haqida umumiy ma'lumot beriladi. Alaliya bolalarda anyiqsa ,o'g'il bolalarda ko'p uchraydi. Alaliya kelib chiqishi bosh miyaning yallig'lanishi bilan bog'liq yana Ona homilalik davrida xam bo'lishi mumkin.*

Kalit so'zlari: *Alaliya, Disfaziya, Rivojlanish afaziyasi, Tug'ma afaziya, Ontogenetik afaziya, rinolaliya, dizartriya, Logopediya.*

KIRISH

Alaliya (yunoncha a – inkor qo‘shimchasi va lalia – nutq) – bosh miya katta yarim sharlari po‘stlog‘idagi nutq zonalarining chala rivojlanishi yoki zararlanishi sababli bolalarning tilga kirmasligi yoki to‘g‘ri so‘zlay olmasligi. Alaliyaga bola bosh miyasi ona qornidaligida yoki tug‘ilish chog‘ida jarohatlanishi, shuningdek go‘daklik davrida og‘ir kasalliklar bilan og‘rishi va boshqa sabab bo‘ladi. Bunda bola nutqi uzoq vaqt rivojlanmaydi: 5-7 yoshgacha, ba‘zan 10-12 yoshgacha bolaning tili chiqmaydi.

ASOSIY QISM

Alaliya bolaning Ona qornida yoki dastlabki rivojlanish bosqichida nutq shakllanishiga qarab bosh miya qobig'i nutq doirasining organik jarohatlanishi oqibatida uzluksiz rivojlanmay qolishidir. Alaliya atamasi (grekcha a-yo'q ,lotincha lalio-nutq)tarjimasi nutqning yo'qligi nutqsizlik holati -nutq buzilishlariga doir adabiyotlarda qadim zamonlardan beri kuzatiladi. Maxsus adabiyotlarda "alaliya" atamasidan tashqari ,shu nutq nuqsonini anglatuvchi quydagi atamalardan foydalanganlar:"Tug'ma afaziya " "Ontogenetik afaziya " " Rivojlanish afaziyasi " "Disfaziya" "Nutqiy rivojlanishi sustlashuvi" "Nutqning konstitutsional orqada qolishi " "Tilni egallashdagi kamchiliklar". Alaliya- markaziy xarakterdagi organik nutq buzilishi . Alaliyada bosh miyaning ayrim po'stloq sohalarida nerv tolalarni shakllanishining orqada qolishi kuzatiladi. Asab tolalari yetishmagan bosqichda ,ya'ni neyroblast o'z rivojlanishini to'xtatadi . Bosh miyaning bunday shakllanmaganligi tug'ma yoki bolada nutq shakllangunga qadar yuzaga kelishi mumkin. Alaliyada bosh miya miyaning jarohatlanishi perenatal yoki ilk postnatal davrda yuzaga kelishi mumkin. Alaliyaning tarqalganligi haqida ilmiy asoslangan ma'lumotlar yo'q. Ma'lumotlar ko'ra ,alaliya maktabgacha yoshdagi bolalarning bir foizi, maktab yoshdagi bolalarning 0,6 -0,2% foizni tashkel etadi. O'rtacha hisobda ,alaliya aholining 0,1 foizida kuzatiladi. Mualliflarning ta'kidlashicha ,alaliya o'g'il bolalarda qizlarga nisbatan 2 marta ko'p uchraydi. Bola hayotining dastlabki uch yili shartli ravishda nutqgacha bo'lgan davr deb hisoblanadi . Bunda bosh miya po'stloq to'qimalarining jadal shakllanishi kechadi va bolaning nutqda foydalanish tajribasi hali juda kam bo'ladi. Nutqiy funksiya uchun

muhim hisoblangan miya tizimining rivojlanishi homilalik davrida tugamaydi va bola tug'ilganidan so'ng ham davom etadi. Miyaning rivojlanmaganligi yoki erta jarohatlanishi nerv to'qimalari qo'zg'aluvchanligining pasayishiga va asosiy nerv jarayonlari harakatchanligining o'zgarishiga olib keladi . Bu esa bosh miya po'stlog'i to'qimalarining ish qobiliyatini pasaytiradi. Alaliya asosida yotuvchi patofiziologik mexanizmlarni o'rganish ,qo'zg'aluvchanlik va tormozlanganlik jarayonlarining inertligini, bosh miya po'stlog'i to'qimalarining yiqori darajada funksoinal zaiflashuvini ko'rsatadi. Alaliyani o'rganishda uzoq vaqt mobaynida uning kelib chiqish sabablarini turlicha ko'rsatganlar . R. Koen (1888), A. Gutsman (1924), E . Freshels (1931), M. Zeeman (1962) va boshqalarning shamollash yoki alimentar trofik moddalar almashinuvining patologik jarayoni natijasida chiqadi. A. Treytel (1901), fikricha , alaliya diqqat va xotirani yetarli emasligining natijasidir . A Libmann 1901)alaliyada nutqning to'liq emasligini intellektual yetishmovchilik bilan bog'laydi. A Iving (1963) bolalarda nutqning to'liq rivojlanmaganligi asosida so'zning motor obrazi yo'qligini miya buzilishlariga bog'lab ko'rsatadi . M Zeeman (1962) ta'kidlashicha ,nutq bosh miya markazlarining buzilishining natijasida rivojlanmaydi. R. Luxzinger (1970), M Berri (1957),M. B. Eydinova (1961), V. A. Kovishkov (1985) va boshqalar alaliyani kelib chiqishida tug'ma bosh miya travmalari va chaqaloqlar asfiksiyasining rolini belgiladilar . Tug'ruq travmalari va asfiksiyalari bir qator hollarda homilalik patologiyasining oqibatidir. Bu surunkali kislorod yetishmovchiligini keltirib chiqaradi va nafas olish markazlari funksiyasining pasayishiga olib keladi . Miya to'qimalari ,birinchi navbatda filogenetik munosabatda nisbatan yosh ,po'stloqning uchunchi qatlami kislorod yetishmovchiligiga birmuncha sezgir hisoblanadi . Miya po'stlog'ining uchunchi qatlami assotsiativ aloqalarining murakkab tizimini boshlab beradi. Bu tizim insonning oliy po'stloq funksiyalarining shakllanishini birinchi navbatda nutq va psixikani ta'minlaydi. Alaliyaning nutqiy va nutqiy bo'lmagan belgilari kuzatiladi. Alaliyada buzilishlar belgilarda nutqiy buzilishlar yetakchi o'rini egallaydi. Alaliya nutqning sistemali shakllanmaganligi bo'lib nutqning barcha tarkibiy qismlarining buzilishlari kuzatiladi:fonetik-fonematik, leksik grammatik tomoni. Alaliyaning nutqiy bo'lmagan kamchiliklari sirasiga motor,sensor,psixopatologik belgilar alohida ko'rsatiladi. Alaliyani kelib chiqishida nasliy omillarning ta'siri adabiyotlarda yoritilmagan . Ko'pchilik hollarda alalik bola anamnezida birgina emas, balki patologik omillarning butun bir majmuyi kuzatiladi.

XULOSA

Alaliya bu Ona qornida dastlabki rivojlanish bosqichida nutq shakllanishiga qadar bosh miya qobig'i jarohatlanishi oqibatida yuzaga keladi . Alaliya atamasi grekcha a - yo'q ,lotincha lalio-nutq deb ataladi. Alaliya ko'pincha qizlarga qaraganda o'g'il bolalarda uchray turadi. Alaliya haqida ko'pgina olimlarimiz o'z fikrlarni yozib qoldirishgan . Lekin alaliyani tarqalganligi haqida ilmiy asoslangan ma'lumotlar yo'q . Bu kasallik bilan uchragan bolalar kamdan kam uchraydi. Alaliya markaziy xarakterdagi organik nutq buzilishidir. Alaliyada bosh miyaning ayrim po'stloq sohalarida nerv tolalarni shakllanishining orqada qolishi kuzatiladi. Xulosa qilub aytsak alaliyani o'rganish xali xam davom etyapti.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Logopediya L. Mo'minova, M. Ayupova. --T., 1993.
- 2 . Shomaxamudova R. Sh. Mo'minova L. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish -T.,1994
3. Алмазов Е. С. Логопедическая работа по востановлении голоса у детей-М.,1973.

ТОМОРҚА ШУНЧАКИ “ТОМ ОРҚАСИ ЭМАС” УНДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ТОБОРА ДОЛЗАРБЛАШИБ БОРМОҚДА

Мирзаахмедов Зафар Анвар ўғли

*Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва
томорқа ер эгалари кенгаши “Томорқа хўжаликларини
ривожлантириш бўлими” етакчи мутахассиси*

Аннотация: Ушбу мақолада томорқа даромад манбаи мавзусида фикир юрутилган бўлиб ушбу мавзудаги кўплаб маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: ер майдони, ер эгалари, олма, ўрик, гилос, анор, шафтоли, нок, беҳи, лимон.

КИРИШ

Аввалги қишлоқ аҳолиси билан бугунги қишлоқ одамлари ҳақида гап борганида, уларнинг ҳаёт тарзи, яшаш даражаси, даромадида сезиларли фарқ юзага келгани кўзга ташланади. Аввало, халқимизда бўш ер майдонларидан унумли фойдаланиш, кичик томорқадан ҳам яхшигина даромад олиш кўникмаси шаклланди. Бу ўз-ўзидан содир бўлгани йўқ, албатта. Сўнгги йилларда мамлакатимизда деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларига ажратилган майдонлардан самарали фойдаланиш, уларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ аҳолисининг бандлиги ва турмуш даражасини ошириш бўйича тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Натижада ўз томорқасида экин-текин экиб, ундан фойда олиш кўпчилик юртдошларимизнинг асосий даромад манбаига айланди.

АСОСИЙ ҚИСМ

Юртимизда 5,5 миллиондан ортиқ томорқа ер эгалари

508 минг гектар ер майдонларида деҳқончилик қилмоқда. Хонадон томорқасида ҳар ким ўз имконияти, ихтиёрига қараб маҳсулот етиштиради. Талабгорлар орасида мева-сабзавотчиликка қизиқадиғанлар ҳам кўпчилик. Айримлари бу иш билан аввалдан шуғулланиб келган бўлса, баъзилар тажрибали деҳқонлардан ишнинг ҳадисини олиб, сўнг жараёнга киришади. Асосийси, вақтини ҳам, ҳовлидаги ер майдонини ҳам бўш қолдирмай, оиласи даромадига ҳисса қўшади.

Ана шундай талаблар асосида жорий йил эрта баҳорда республика бўйича 2 миллион аҳоли хонадони томорқаларига жами 14,2 миллион дона мевали кўчатлар экиш ишлари ташкиллаштирилди. Кўчатлар орасида узум дейсизми, олма ёки шафтолими — бари топилади. Жами экилган мевали кўчатларнинг турлари бўйича таҳлил қилинганда, ток 42 фоиз, олма 10,2, ўрик

9,3 гилос 5,8, анор 5,3, шафтоли 4,4, нок 3,9, беҳи 3,7 лимон 3

ва бошқа дарахт турлари 12,1 фоизни ташкил этди. Одамлар даромадга эга бўлсин, дея тадбиркорлар ҳам бу ишларга ўз ҳиссасини қўшди. 668,1 минг туп мевали

дарахт кўчатлари ҳудудларда фалолият юртаётган фермер хўжаликлари, томорқа хизмати корхоналари ва тадбиркорлар томонидан аҳолига арзон нархларда етказиб берилди.

Хонадон томорқаларидан фойдаланишнинг яна бир самарали усули иссиқхоналар ташкил этиш ҳисобланади. Бу орқали ҳам яхшигина даромад, ҳам йилига 2-3 марта ҳосил олиш мумкин. Ҳатто, оила аъзолардан ташқари, кўшимча бир неча кишини иш билан таъминлаш имконияти ҳам бор.

Янги иш ўринлари яратиш, айрим инсонлардаги боқимандалик кафиятини йўқотиш, уларни тадбиркорлик соҳасига, аҳолини шахсий томорқадан самарали фойдаланишга кенг йўналтириш мақсадида жорий йилнинг ўтган даврида 152,4 минг хонадондаги

жами 2 591 гектар майдонга ихчам иссиқхоналар куриб берилди.

Айни пайтда республикадаги 696,9 мингдан зиёд хонадонда ихчам иссиқхоналар мавжуд бўлиб, аҳоли уларда меҳнат қилиб, рўзғорига кўшимча даромад киритяпти.

Жумладан, Андижон вилояти Асака туманида истиқомат қилувчи Мохирбек Тўрақулов хонадонидаги ихчам иссиқхонада цитрус меваларни етиштириб, йилига 150-200 миллион сўм даромад олмоқда.

Аҳамиятлиси, бундай иссиқхоналарни куриб, аҳолига имтиёзли кредитлар асосида топширишда “Томорқа хизмати” МЧЖ корхонларининг ҳиссаси катта бўляпти.

ЭКИН ЭКИШДАН МАҲСУЛОТ ЭКСПОРТИГАЧА КЎМАКЛАШУВЧИ ХИЗМАТ

Ҳудудларда томорқа билан ишлайдиган, аҳолига моддий ресурсларни етказиб берадиган, молиялаштирадиган ва экин экишни назорат қиладиган тизим яратилиб, “Томорқа хизмати” МЧЖлар фаолиятининг йўлга қўйилиши аҳолига деҳқончилик ишларини бошлашда катта кўмак бермоқда.

2018 йилда синов тариқасида илк бор ташкил этилган

“Томорқа хизмати” корхоналарига йил сайин талаб ортиб бораётгани ҳам шу важдан. 2020 йил 30 июнда қабул қилинган “Аҳоли томорқаларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги Президент қарори билан республикада бўйлаб 3 мингдан ортиқ “Томорқа хизмати” МЧЖлар фаолияти йўлга қўйилди.

Бундай корхоналар иш бошлаган илк куниданоқ аҳолига кўмакчи бўлиб, одамларнинг томорқаларга экин экиш, олинган ҳосилни харидорга етказгунига қадар уларга кўмакдош бўлиб келмоқда. Жойларда аҳоли томорқа ерларини шудгорлаш, зарур уруғлик ва кўчат етказиб бериш, хонадонларга ихчам иссиқхона куриб бериш, эчки, қуй, парранда, асалари уялари, қуён етказиб бериш каби хизматларни “Томорқа хизмати” корхоналари орқали ташкил этиш йўлга қўйилмоқда.

Ўз навбатида, халққа хизмат қилиб, уларнинг мушкулини осон қиладиган бундай корхоналар Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши

томонидан қўллаб-қувватлаб келинмоқда. Хусусан, 2024 йилнинг сўнги ўтган 6 ойи давомида “Томорқа хизмати” корхоналарида 417 та мева сабзавотларни совутиш омборлари, 607 та мева сабзавотни сақлаш омборлари, 403 та мевани саралаш, қадоқлаш, қуритиш ва қайта ишлаш линиялари ташкил қилинди. Мазкур йўналишлар учун Кенгаш ҳузуридаги жамғармадан 378,2 миллиард сўм имтиёзли кредит маблағлари ажратилди.

Соҳа ривожига кластерлар фаолияти муҳим драйверга айланаётгани сир эмас. Қишлоқ хўжалигининг турли йўналишлари қаторида ўтган йилдан бошлаб “Томорқа хизмати” кластерлари ҳам ташкил этиляпти. Хусусан, айтилган вақтда мева-сабзавот кўп етиштирилаётган туманларда 12 та йўналиш бўйича 68 та томорқа хизмати кластерлари иш олиб бормоқда. Улар томорқаларда етиштирилган маҳсулотларни сақлаш, дўконларга етказиб бериш, мева-сабзавотларни қайта ишлаш цехларини ташкил этиш жараёнларини умумлаштиради.

Умуман, бугун иш фаолиятини олиб бораётган кўпгина “Томорқа хизмати” МЧЖлар мавжуд имкониятлардан фойдаланиб, аҳоли томорқаларида етиштирилган ҳамда кластерлар томонидан қайта ишланган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ички бозорларимиздан ташқари, хорижга экспорт қилишга эришяпти.

Жумладан, 30 та “Томорқа хизмати” корхоналари томонидан

15 миллион долларлик 65,7 минг тонна маҳсулот Қозоғистон, Тожикистон, Қирғизистон, Афғонистон, Россия, Украина, Германия, Саудия Арабистони, Эрон, Покистон, Хитой, Малайзия ва бир қатор Европа малакатларига экспортга йўналтирилди.

БИР МАҲАЛЛА — БИР МАҲСУЛОТ

Ер олиб, экин эккан билан ҳосил мўл бўлавермайди. Яхши натижага эришиш учун билим, тажриба зарур. Ҳудудларда маҳаллабай ишлаш тизими, уйма-уй юриш орқали тарғибот ишларини олиб бориш, маҳаллаларда “Бир маҳалла — бир маҳсулот” тамойили асосида ишларнинг тизимли йўлга қўйилиши аҳолига қулайлик яратяпти. Ушбу тизим натижасида республика бўйича 5 минг 145 та маҳаллалар муайян бир турдаги маҳсулот етиштиришга иқтисослаштирилди. Шу тариқа, сабзавотчилик, картошкачилик, мевачилик ва боғдорчилик, чорвачилик, паррандачилик ва бошқа йўналишлар маҳаллалар миқёсида ривожлантириляпти.

Хонадонларнинг бир маҳсулотни етиштиришга ихтисослашиши қатор афзалликларга эга. Аввало, “Томорқа хизмати” МЧЖлар томонидан битта маҳаллага бир маҳсулот уруғи ёки кўчати етказиб берилиши ҳисобига хонадонлар эгаларининг ҳам вақти, ҳам нақди тежалади. Маҳсулот пишиб етиганидан кейин ҳам харидор топишда муаммолар бўлмайди. Бир маҳсулотни катта ҳажмда олувчи харидорлар доим топилади.

Биргина, эртаки картошканинг плёнка остига экилиши ҳисобига маҳсулот нархи ўсишининг олди олинмоқда. Муҳими, аввалдан картошкачилик билан шуғулланган хонадон эгалари ҳам янгича тизим ортидан кўпроқ даромад олиш имконияти янада ошиб боради.

ХУЛОСА

Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши томонидан республикада жами 5,5 млн.дан ортиқ томорқа ер эгаларига томорқачиликнинг замонавий ва инновацион йўналишлари бўйича, шунингдек фермер, деҳқон хўжаликлари ер майдонларига ва томорқаларига қишлоқ хўжалиги экинларини экиш, парваришlash, юқори ҳосил олиш ва оилавий даромадини

2-3 баробарга ошириш бўйича вилоят, туман, маҳалла ва хонадонбай экин прогнозларини ишлаб чиқиш ва амалиётга кенг жорий этиш.

Жойларда томорқаларга қишлоқ хўжалиги экинларини экиш ва парваришlash шу орқали оилавий даромадга эга бўлиш йўллари тўғрисида соҳага оид олимлар, қишлоқ хўжалиги фаоллари, вилоят, туман қишлоқ хўжалиги бошқармалари бошлиқлари, сектор раҳбарлари ва ОАВлар иштирокида амалий ва кўргазмали семинарларни мунтазам равишда ўтказиш зарур ва бу орқали томорқачилик йўналишдаги илғор тажрибаларни оммалаштириш қишлоқ хўжалиги ва томорқада маҳсулот етиштиришнинг миқдори ва тажрибаларнинг ошишига эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://www.lex.uz>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарор, Қонун, Фармон ва Фармойишлари.
3. @kunuzofficial
4. https://t.me/uza_uz
5. https://t.me/yuz_official

ASALARICHILIK SOHASIDA NASLCHILIK ISHLARINING RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Abdurasulov Abduvali Anorboyevich

Sayxunobod tuman 2-son Politexnikumining ishlab chiqarish ta'lim ustasi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada asalarichilik xo'jaligida seleksiya-naslchilik ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yish va qimmatli nasl olish. Asalari oilasini tanlashning asosiy mazmuni asal mahsuldorligidir, uni ko'paytirish esa naslchilik ishining asosiy maqsadi hisoblanadi. Bunda asalari oilasining qishlovga va kasalliklarga chidamliligi ona asalarini serpushtligi, asalari oilasining rivojlanganlik darajasi, ko'ch ajralishga moyilligi mum mahsuldorligi va umuman boshqa foydali xo'jalik belgilarini yoritib beradi.

Kalit so'zlar: seleksiya-naslchilik, gibridlashtirish, ona asalari, malika, erkak asalari, duragaylashtirish.

KIRISH

Asalarichilikda naslchilik ishlari va asalari oilasining mahsuldaligini oshirishdagi ahamiyati. Asalarichilikda naslchilik ishlarini rivojlantirish, asalari oilasi mahsuldorligi ko'paytirishning muhim omillaridan biridir.

Shuningdek, bu sohani o'rganish biologiya fani bilan uzviy bog'liqligini hisobga olmoq lozim, chunki. Asalarichilikdagi seleksiya naslchilik ishlaridagi irsiyat va o'zgaruvchanlik xususiyatlari boshqa tirik organizmlardan keskin farq qiladi. Asalarichilikda seleksiya-naslchilik ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yishda va qimmatli nasl olishda asalarilarni markazlashtirish va ixtisoslashtirish katta rol o'ynaydi. Asalarilarni markazlashtirish, bu asalarilarni yiriklashtirish, asalarichilik bo'limlari, fermer xo'jaliklari tashkil etish, hamda asalarichilikka ixtisoslashgan xo'jaliklar barpo etishdir. Bunday xo'jaliklarda osongina naslchilik ishlarini tashkil etish bo'ladi.

Asalarilarni markazlashtirish-bu ularni ixtisoslashtirish ishlariga bog'liq bo'ladi. Ixtisoslashgan xo'jaliklarining qaysi sohaga ixtisoslashuvidan (asal ishlab chiqarish, changlantirish, ko'paytirish va boshqalar), ya'ni ularni asalari oilasini mahsulot yetishtirishni ko'paytirish naslchilik ishlarini yaxshilashda katta ahamiyatga ega, chunki bunday ixtisoslashgan yirik asalarichilik xo'jaliklarida naslchilik ishlarida ommaviy tanlash usullari keng qo'llaniladi.

Asalarichilikda naslchilik ishlarini istiqbolli yo'llari bu asalarilarni duragaylashtirish va zotlararo duragaylardan foydalanishdir, ya'ni yangi turlar yetishtirish maqsadida har xil turlarga mansub asalarilarni bir-bir bilan chatishtirishdir. Bunday usulda chatishtirishda birinchi avlod har doim ham sermahsul bo'ladi.

Bundan tashqari, keyingi yillarda qimmatli zotlardan liniyalar gibridlashtirish ishlari istiqbolli bo'lib qolmoqda.

Asalarichilikda naslchilik ishlarini amalga oshirishda sanoat asosida asalarichilik mahsulotlari yetishtirishda o‘z mohiyatini ko‘p marotaba ko‘rsatdi.

Bunday paytda asalari oilasiga ko‘pgina talablar qo‘yiladi, ya’ni ona asalari serpushtligi, kuchli asalari oilasini yetilishi, ko‘ch ajratishga kam moyilligi. Xulq-atvori, asalari oilasining bir xilligi, qishga chiqamligi, kasalliklarga bardoshliligi va hokazolar. Xususan asalarilarni seleksiyalash qishloq xo‘jaligi ekinlari gulini chetdan changlantirishda katta ahamiyatga ega bo‘lishi kerak.

Asalarichilikda asalari oilasini tanlashning asosiy mazmuni asal mahsuldorligidir, uni ko‘paytirish esa naslchilik ishining asosiy maqsadi hisoblanadi. Bunda asalari oilasining qishlovga va kasalliklarga chidamliligi ona asalarini serpushtligi, asalari oilasining rivojlanganlik darajasi, ko‘ch ajralishga moyilligi mum mahsuldorligi va umuman boshqa foydali xo‘jalik belgilari ham hisobga olinadi.

Asalarichilik mahsulotlari umumiy hajmining 90% gacha asal hissasiga to‘g‘ri keladi. Mum va biologik faol asalarichilik mahsulotlari xalq xo‘jaligida ham keng qo‘llaniladi. Qishloq xo‘jaligi ekinlarini changlatishda asalarichilik ham katta rol o‘ynaydi. Sohaning keyingi yillardagi ahvoli tahlil qilinib, seleksiya ishlari, veterinariya, asalarilarni parvarishlash va ko‘paytirish, asalarichilik mahsulotlari ishlab chiqarishni takomillashtirish istiqbollari ko‘rib chiqildi.

Naslchilik dasturilari ishlab chiqishdan maqsad asalari oilasini tanlab olish ish faoliyatini baholash va naslchilik zahiralari tanlab olish puxta rejalashtirish, qat’iy hisobga olish va muntazam tekshiruvlarni talab qiladi. Asalari malikalari tabiiy ravishda noma’lum nasldan bo‘lgan bir nechta erkaklar bilan uchishda juftlashganligi sababli talab qiladi.

Naslchilik tizimlarining turlari

Naslchilik dasturlari yopiq yoki ochiq tizimlar sifatida tavsiflanadi. Yopiq naslchilik tizimlari odatda tanlangan malika va dronlar o‘rtasidagi juftlashishni nazorat qilish uchun instrumental urug‘lantirishdan (sun’iy urug‘lantirish) foydalanadi. Ushbu texnika ilg‘or tayyorgarlik va maxsus jihozlarni talab qiladi va tezda mashhurlikka erishmoqda. Yopiq naslchilik tizimlari seleksionerlarga qirolichalar va dronlar o‘rtasidagi juftlashishni nazorat qilish va bu xochlardan yangi malika va dronlarni etishtirish orqali kerakli genetik xususiyatlarga ega koloniyalarni tezda ishlab chiqarishga imkon beradi.

Asalarichilikda naslchilik ishining asosiy maqsadlari quyidagilarga yo‘naltirilishi kerak:

- qimmatli asalari populyatsiyalari genofondini himoya qilish;
- rayonlashtirilgan zotli oilalarning mahsuldorlik va naslchilik sifatlarini yaxshilash;
- asalarilarning o‘ziga xos tabiiy sharoitlarga moslashgan va ishlab chiqarishning ilg‘or texnologiyalari talablariga javob beradigan yuqori mahsuldor yo‘nalishlari, turlari va zotlarini rivojlantirish, shuningdek, entomofil qishloq xo‘jaligi ekinlarini changlatish samaradorligini oshirish;
- tarmoq uchun zarur bo‘lgan hajmda malika asalari va oilalarni ko‘paytirishni tashkil etish.

Bu muammolarni hal qilish uchun asalarichilikda naslchilik xizmati funksiyalarini bajaruvchi muassasalar, tashkilotlar, ixtisoslashtirilgan asalarichilik xo‘jaliklari, fermer xo‘jaliklari va asalarichilikdan yagona tizim yaratilishi kerak. Ushbu xizmatning asosiy funktsional birliklari hududiy chorvadorlar bo‘lishi kerak.

Naslchilikning ahamiyati

Odatda, asalarichilar o‘z asalarilarida samarali tanlov bilan shug‘ullanmaydilar yoki bugungi kunda juda moda bo‘lganidek, tanlov "tabiat" ga qoldiriladi. Asalarichilik tarixiga nazar tashlasak, bu qanday ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ko'rsatadi va noqulay sharoitlarda statsionar juftlash bilan ko'payish yillari shaytonlarning to'planishiga va chaqishiga olib kelishining hozirgi misollari ham mavjud.

Asalarilar hasharotlarni chaqishadi. Selektiv naslchilikning ahamiyati aholi zich joylashgan mamlakatimizda aholi tomonidan ma'qullangan va ayni paytda xo‘jalik asalarichilikda foydalanish mumkin bo‘lgan asalarilarni parvarish qilish istagidan kelib chiqadi. Germaniyada asalarichilik uzoq vaqtdan beri juda yaxshi tashkil etilgan. Davlat birlashmalarida naslchilik populyatsiyasini yaxshilash va naslchilik materiali (olijanob lichinkalar, malikalar va boshqalar) bilan shug‘ullanadigan seleksionerlar mavjud. Naslchilik tuzilmasi, shuningdek, har bir asalarichi juftlash uchun malikalarni joylashtirishi mumkin bo‘lgan juftlash stantsiyalarini ham o‘z ichiga oladi. Seleksionerlar va juftlash stantsiyalari odatda davlat asalarichilar uyushmasi tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi, chunki ular asalarichilikda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tuzilma tufayli naslchilik populyatsiyasining rivojlanishi qishloq arilariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bundan har bir asalarichi foyda oladi!

Bu, ayniqsa, tashqariga qaraganimizda ayon bo'ladi: naslchilik tuzilmasi bo'lmagan qo'shni Evropa mamlakatlaridagi asalarichilar asalarilarimiz sifatiga havas qilishadi!

Keyingi davrda naslchilik maqsadi iqtisodiy samaradorlik va xulq-atvor xususiyatlarini yaxshilash edi. Bu yerda juda ko'p narsaga erishildi: muloyimlik va asal ishlab chiqarish sezilarli darajada oshdi va chayqalish instinkti ham sezilarli darajada kamaydi.

Bugungi kunda asalarichilik faqatgina qishloq xo‘jaligining muhim tarmog‘igina bo‘lib qolmay, tabiatga, asalarilarga, asalari mahsulotlariga va salomatligiga befarq bo‘lmagan insonlar uchun qiziqarli kasbga aylanib boryapti.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sh.Fotihov. “Asalarichilikni o‘rganamiz”. Toshkent. “Turon-iqbol” nashriyoti, - 2011.
2. B.A.Qahramonov, S.Sh.Isamuxammedov, O.S.To‘rayev, F.E.Safarova “Asalarilar yordamida o‘simliklarni changlatish”. Toshkent. “Tafakkur avlod” nashriyoti, - 2022.
3. O.A.Maxmadiyarova. Asalarichilik fanidan amaliy mashg‘ulotlar. Toshkent - 2022.
4. Bakhronova, D., Alavutdinova, N., Israilova, S., & Vilchis, V. V. Color Lexemes in Context: Cognitive and Cultural Explorations.

5. Saodat, I. Ko ‘k’ leksemasining etimologik tavsifi. O ‘ZBEKISTON, 75.
6. Israilova, S. (2022). “ko ‘k’” leksemasi semantikasini yoritishda tezaurus modelidan foydalanish. Computer linguistics: problems, solutions, prospects, 1(1).
7. Xolmanova, Z. (2022). Semantik Maydon Va Semantik To ‘R Imkoniyatlari. Computer Linguistics: Problems, Solutions, Prospects, 1(1).
8. Mekhrojevna, D. S., & Tolibjonovna, A. P. (2025). Phraseological Worldview through the Prism of Color Semantics: A Comparative Study of Uzbek and Spanish Languages. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 5(2), 12-14.
9. Mekhrojevna, D. S. (2021). Semantic structure of proverbs. Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 343-347.

ANOR O‘SIMLIGINING BIOLOGIK XUSUSIYATLARI VA YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI

Sulaymanov Hamro Ergashevich

Sayxunobod tuman 2-son Politeknikum ishlab chiqarish ta’lim ustasi

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada anor o‘simligining hayotiy shakli, ko‘payishi, tarkibi, foydali ahamiyati, po‘sti va pardevorlaridan damlama tayyorlash usullari yoritib berildi.*

Kalit so‘zlar: *punicus, Punika granatun, Ulfi, Pushti Gulosha, Oq dona (tuyatish), Achchiq dona, Desertniy, Qozoqi anor, Dashnobod.*

KIRISH

Anor o‘simligi odatda 2-5 m balandlikda buta shaklida o‘sadi. Guli yirik, chiroyli, yakka-yakka yoki to‘p-to‘p to‘q-qizil, zarg‘aldoq-qizil bo‘ladi. Bir tup anorda ikki xil uzunchoq tojbargli kuvacha shaklidagi gul uchraydi. Bulardan birinchisi meva tugadi, ikkinchisi esa erkak gul hisoblanib, undagi onalik qismi yaxshi rivojlanmagan va mayda bo‘lib, meva tugmaydi. Bulardan tashqari oraliq gullar bo‘lib, bular mayda burishqoq mevalar tugadi.

Anor aprelning boshida havo 12 -14 ga ko‘tarilishi bilan ko‘kara boshlaydi. Kuzda issiq harorat shu darajaga tushganda o‘sishtan to‘xtaydi. Anorning o‘sisht davri naviga, iqlimiga qarab 180-215 kun davom etadi. Anor may oyining boshida gullaydi, birinchi galda qishlab chiqqan kurtaklar gullaydi, oradan 10-15 kun o‘tib, yoppasiga gullash boshlanadi. Bir tup anorda uning naviga, ob-havo sharoitiga qarab 5 mingtagacha gul bo‘lishi mumkin. Lekin bularning 96-98 % ini hosilsiz (erkak) gullar tashkil etadi. Anorning turli navlari bir-biri bilan erkin ravishda changlatilsa, serhosil, mevasi yirik bo‘ladi. Uning gul changini ko‘p tarkatadigan vosita asalaridir. Shuning uchun anor hosildorligini oshirishda asalaridan foydalanish kerak. Anor o‘zining naviga qarab 120-160 kunda pishib etiladi.

Anor uzoq umr ko‘ruvchi daraxt hisoblanib, to‘g‘ri parvarish qilinsa, uch yuz yilgacha umr ko‘radi. Uning ilmiy nomi “Punika granatun” bo‘lib, “Punika” ushbu o‘simik Vatani Tunis ekanini anglatga, “granatun” esa «donli» degan ma’noni bildirar ekan. Anorning vatani Ozarbayjon, Eron, Afg‘oniston hisoblanadi. Lekin O‘zbekistonda juda qadimdan ekiladi. Anor avlodiga ikki tur kiradi: birinchisi O‘rta Osiyo, Zakavkaze va Dogistonda yovvoyi holda o‘sadi. Ikkinchisi -R. Rgexorish Vae1 Sumatra orollarida yovvoyi holda o‘sadi, uning mevasi iste’mol qilish uchun yaramaydi. Anor asosan O‘zbekiston, Ozarbayjonda, Krasnodar o‘lkasi (Sochi) da, Qrim viloyatida, Shanubiy Qozog‘istonda va Dogiston ASSRda tarqalgan. Dozirgi madaniy anor uning yovvoyi turidan seleksiya yo‘li bilan chiqarilgan.

Pishgan mevasi tarkibida 15-19 foiz shakar 1,2-2,6 protsent kislotalar, sharbatida esa shifobaxsh temir va ko‘p Miqdorda tamin moddasi bor. O‘rta Osiyoda anor qariyb 2000

yildan buyon ekilib kelinmoqda. Sovet Ittifoqidagi anorzorlarning 25 foizdan ko‘prog‘i O‘zbekistonda joylashgan.

Ko‘p yillardan beri O‘zbekistonda ayrim anorzorlar barpo qilinib, maxsus navlar ekilmoqda. Bular Farg‘ona vodiysida, Surxondaryo viloyatining ayrim rayonlarida joylashgan. Anorzorlar Farg‘ona vodiysining Quva, Namangan va Andijon rayonlarida katta maydonlarda barpo qilingan.

O‘zbekistonning boshqa viloyatlaridagi anorzorlar asosan yangi barpo etilgan bo‘lib, ularga standart navlar ekilgan. O‘zbekistonda yovvoyi anor ham uchraydi. U alohida tup yoki kichik changalzor shaklida Hisor tizma tog‘larining janubida, Sang‘ardoq, To‘palang, Obizarang daryolari etagida o‘sadi. O‘zbekiston anorzorlarining qariyb 37 foiz Surxondaryo viloyatidadir. Anor mevasini eyishdan tashqari, po‘chog‘ni va ildizini qaynatib, suvidan meditsinada oshqozonichak kasalliklarini davolashda foydalaniladi. Anordan olinadigan oshlovchi moddalar va limon kislotasi teri oshlashda ishlatiladi. Uning yog‘ochi qimmatbaho material hisoblanadi. Anor manzarali o‘simlik sifatida ham o‘stiriladi. Anor kichikroq daraxt yoki buta shaklida o‘sadi, bo‘yi 2-5 m gacha etadi, ildizi kuchli o‘sadi. Odatda, ko‘plab ildiz bachki chiqaradi. Novdasi sertikan bo‘ladi. Nordon anor navlarining novdasi shirin anornikiga qaraganda sertikan bo‘ladi. Guli och qizil bo‘lib, novdalarining uchidan bittadan beshtagacha joylashadi, chetdan changlanadi. Anorning guli ikki xil: birinchisi - yirik, urug‘chisi uzun ko‘zasimon bo‘ladi va odatda, changdondan yuqorida yoki u bilan baravar joylashadi, bu gullar meva tugadi; ikkinchisi-mayda urug‘chisi kalta, qo‘ng‘iroq shaklda bo‘lib, changdondan pastroqda joylashadi, bular meva tugmaydi. Urug‘chisi uzun gullar ko‘pincha o‘tgan yilgi novdalarda, urug‘chisi kalta gullar esa shu yilgi novdalarda chiqadi. Mevasi yirik, o‘rtacha vazni 150-200 g dan 1-1,2 kg gacha bo‘ladi. To‘liq pishganda terib olinadi. Erta terilsa, saqlanganda etilmaydi. Pishgan mevasi o‘z vaqtida terib olinmasa, yorilib ketadi. Anor 15-16 daraja sovuqdan qattiq zararlanadi. 18-20 daraja sovuqda esa uning ildiz bo‘g‘zigacha sovuq uradi. Shuning uchun qishda ko‘miladi. Anor asosan qalamchasidan ko‘paytiriladi. Uning yer usti qismini har 10-15 yilda bir marta yoshartirish mumkin, buning uchun eski shox-shabbasi kesib tashlanadi va yangi o‘sib chiqqan novdalari parvarish qilinadi.

Anor har-xil tuproqli yerlarda o‘saveradi, lekin sizot suvlar chuqur joylashgan, unumdor, suv bilan yaxshi ta‘minlangan, suvi yaxshi o‘tkazadigan tuproqli yerlarda yaxshi o‘sib, mo‘l hosil beradi. Anor oktyabr oyining oxirlaridan boshlab ko‘miladi. Bunda shox-shabbasi tagiga qamish, sholi, poxol, xashak to‘shaladi va tuplari ketma-ket bir tomonga yotqiziladi, ustidan yana bir sidra qurigan xashak to‘shab, keyin 25-30 sm qalinlikda tuproq tortiladi. Ko‘mish vaqtida tuproqda nam etarli bo‘lishi kerak. Mart oyida kunlar isishi bilan anor tuplari ochiladi. Keyin shox-shabbasi qirqiladi, to‘g‘ri shakl beriladi hamda qalamcha tayyorlanadi.

Anorni kelib chiqish tarixi.

Oddiy anor (lotincha: *Púnica granátum*)-derbenlar oilasiga (Lythraceae) turkumiga mansub o‘simlik turi, mevasi iste’molga yaroqli.

Anor mevalarini ozuqa mevasi sifatida xom holda, tayyor ovqatga solishda, shuningdek, sharbatini olib, ichimlik sifatida foydalanish mumkin. Shimoliy yarimsharda anor mavsumi odatda sentabrdan fevralgacha, janubiy yarimsharda - martdan maygacha davom etadi.

Anor G‘arbiy Osiyo aholisi tomonidan qadim zamonlardan buyon qo‘llanib kelinadi. Hozirgi vaqtda u Yaqin Sharq va Kavkazda, Shimoliy va tropik Afrikada, Osiyo va O‘rtayer dengizining bir qator mintaqalarida keng yetishtiriladi.

Bu mevaning kelib chiqishi lotincha “punicus” so‘zidan kelib chiqqan, bu mamlakatda (zamonaviy Tunis) o‘simlikning keng tarqalishiga ko‘ra punicus -Punik, karfagen degan ma‘noni bildiradi.

Bo‘yi 2 m ga yetadigan buta. Bargi cho‘ziq, teskari tuxumsimon, uzunligi 6-8 sm, eni 7-15 mm, charmsimon, qisqa shoxlarda to‘p-to‘p, uzun shoxlarda esa qarama-qarshi o‘rnashgan. Guli kalta novdalarda joylashgan. Kosachasi qayishsimon mustahkam, tojbargi och qizil rangda. Mevasi yumaloq, yirik. May-avgustda gullab, sentyabr-oktyabr oylarida meva beradi.

Anorning tabiiy tarqalishi G‘arbiy Osiyoni, jumladan Turkiya va Eron hududlarini, O‘rta Osiyoni (G‘arbiy Turkmanistonning janubiy qismi va Afg‘oniston), shuningdek Kavkazni (Ozarbayjon, Abxaziya, Janubiy Armaniston, Gruziya) qamrab oladi. B.S.Rozanov ma‘lumotlariga ko‘ra, tarqalish chegaralari sharqda Shimoliy-G‘arbiy Hindiston, Shimoli-Sharqiy Afg‘onistongacha yetib boradi. Shimoliy tarqalish chegarasi esa sobiq SSSRning O‘rta Osiyo davlatlarining janubiy chekkalarigacha, Kaspiy dengizining Eron qirg‘oqlari bo‘ylab va Zakavkazdagi Katta Kavkaz tizmasining janubiy qirg‘oqlaridan o‘tadi. Anorning g‘arbiy chegaralari Kichik Osiyo qirg‘oqlarigacha, janubda yovvoyi anorning tarqalishi Arab dengizi qirg‘oqlarigacha cho‘zilgan.

Yovvoyi anor Sharqiy Kavkazortida ham keng tarqalgan. Ozarbayjonda, Lankaran-Astara massividagi yovvoyi anorlarning chakalakzorlari bir necha yuz gektar maydonni egallaydi.

O‘rta Osiyoda yovvoyi anor O‘zbekiston va Tojikistonda Hisor, Darvoza va Qorategin tizmalarining yon bag‘irlarida uchraydi.

Punica L. turkumining paydo bo‘lishi juda olis geologik davrlarga – bo‘r davrining oxiri va uchinchi davr boshiga to‘g‘ri keladi[3]. Bu anor mevasining Punica granatum L. turi L.A.Dekandol[4] va I. V. Palibin turlariga kelsak, janubiy Fransiya va Ozarbayjondagi Pliosen konlaridan anor qoldiqlari, barglari va gullari topilgan. B.S.Rozanov ana shu ma‘lumotlarni, shuningdek, anorning geografik tarqalish xususiyatini hisobga olgan holda, bu turning shakllanish davrini yuqori oligosen yoki quyi miosenga tegishli deb hisoblaydi.

Ushbu anor mevasini yetishtiruvchi madaniy xalqlar- Eron, Ispaniya (ayniqsa, Granada), Ozarbayjon, Armaniston, Isroil va boshqalar madaniyatida keng ifodalanadi. 2011-yilda Eronda unga haykal o‘rnatiladi, Ruminiyada markasi chiqariladi, Armanistonda 500 dirhamlik oltin tanga zarb ishlovi beriladi. Fransiyaning ayrim gerblarida va Ispaniya shaharlari gerblarining muhim qismida anor tasviri mavjud. Ispaniyaning Granada tarixiy mahalliy hududi gerblaridagi anor tasviri ayniqsa xarakterli tasvirlangan.

Anor navlarni tuprok va iqlim sharoitiga talabi. Ko‘paytirish usullari

Anor shifobaxshligi bilan boshqa mevalardan ajralib turadi. Mevalari tarkibida qand, organik kislotalar, tanin, oqsillar, pektin, shuningdek temir, kobalt, yod, C, R, A vitaminlari bor. Mevalari, barglari, ildizi va gullari tarkibida C vitamini 250-1300 mg gacha mavjud. Mana shunday o‘ta foydali bo‘lgan anor mevasini yetishtirilishi, foydali jihatlari haqida bayon etamiz.

Uzoq yillardan buyon mamlakatimizda anorzorlar barpo qilinib, istiqbolli navlari ekilmoqda. Anor kichikroq daraxt yoki buta shaklida o‘rib, bo‘yi 2-5 m gacha yetadi. Ko‘plab ildiz bachki chiqaradi, novdasi sertikan bo‘ladi. Nordon anor navlarining novdasi shirin anornikiga qaraganda yanada sertikan bo‘ladi.

Issiqsevar o‘simlik. Anorning o‘rish davri 180-225 kundan iborat. U issiqsevar o‘simlik. Janubiy hududlarda anor dengiz sathidan 1200 m balandlikda, qariyb 700 mm yog‘ingarchilik bo‘ladigan lalmikor yerlarda yetishtiriladi. Anor bog‘lari bir yillik ko‘chatlardan barpo etiladi. Anor bog‘ini barpo etish uchun yer odatdagi usulda tayyorlanadi. Anor sovuq shamollardan himoyalangan va quyosh qizdirib turadigan unumdor qumoq bo‘z tuproqlarda yaxshi o‘sadi.

XULOSA

Anorning po‘chog‘idan jun va zig‘ir tolali buyumlarni, iplarni bo‘yashda, siyohlar tayyorlashda foydalaniladi. Gullaridan qizil rangli gazlamalar, siyohlar uchun qizil bo‘yoqlar tayyorlanadi. Anor mevasidan qandolatchilik sanoatida va tabobatda foydalaniladi.

Bo‘lajak anorzorlarda hosildorlik ko‘pincha o‘tqaziladigan ko‘chatning sifatiga bog‘liq. Sifatli ko‘chatlar esa maxsus ko‘chatzorlarda yetishtiriladi.

Anor har xil tuproqli yerlarda o‘saveradi, lekin sizot suvlar chuqur joylashgan, unumdor, suv bilan yaxshi ta‘minlangan, suvni yaxshi o‘tkazadigan tuproqli yerlarda yaxshi o‘rib, mo‘l hosil beradi. Sho‘rlangan va botqoqlashgan yerlarda yaxshi o‘smaydi. Uning ko‘chatini yetishtirishning eng oddiy va arzon usuli ildiz bachkilaridan va novdalaridan qalamcha ekib, ko‘chat tayyorlashdir. Anor ko‘chatlari, asosan, qalamchalardan yetishtiriladi. Qalamchalar esa odatda hosilga kirgan va bir qancha navlar ekilgan anorzorlardan olinadi.

Anor navlari. Anor bog‘larini yaratayotganda uning navlarini tanlashga e‘tibor qaratish kerak. Bunda erta hosilga kiradigan va mo‘l hosil beradigan navlar tanlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi hududida ekish uchun tavsiya etilgan qishloq xo‘jaligi davlat reesrtiga anorni 4 ta navlari kiritilgan. Qulay sharoitlar mavjudligi sababli respublikamizda anorning quyidagi navlari o‘stirilmoqda: “Ulfi”, “Pushti Gulosha”, “Oq dona (tuyatish)”, “Achchiq dona”, “Desertniy”, “Qozoqi anor”, “Dashnobod” navi va boshqalar.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Bakhronova, D., Alavutdinova, N., Israilova, S., & Vilchis, V. V. Color Lexemes in Context: Cognitive and Cultural Explorations.
2. Saodat, I. Ko ‘k’ leksemasining etimologik tavsifi. O ‘ZBEKISTON, 75.
3. Israilova, S. (2022). “ko ‘k’” leksemasi semantikasini yoritishda tezaurus modelidan foydalanish. Computer linguistics: problems, solutions, prospects, 1(1).
4. Xolmanova, Z. (2022). Semantik Maydon Va Semantik To ‘R Imkoniyatlari. Computer Linguistics: Problems, Solutions, Prospects, 1(1).
5. Mekhrojevna, D. S., & Tolibjonovna, A. P. (2025). Phraseological Worldview through the Prism of Color Semantics: A Comparative Study of Uzbek and Spanish Languages. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 5(2), 12-14.
6. Mekhrojevna, D. S. (2021). Semantic structure of proverbs. Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 343-347.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRYATLARNI O‘QUVCHILAR ONGIGA SINGDIRISHNING MUHIM MASALALARI

Abduxalilova Hilola Alijon qizi

*Namangan viloyati Kosonsoy tumani maktabgacha va maktab ta'limi bo'limiga
qarashli 29-sonli maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilari ongida milliy qadriyatlarni singdirish usullariga bag'ishlanib, bu yerda quyidagi usullar berilgan. Boshlang'ich ta'limda innovatsion rivojlanish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Kalit so'zlar: milliy qadriyat, milliylik, asrab-avashlash, boshlang'ich sinf darsliklari, o'qish kitobi, yangicha usullar, iqtiboslar.*

Kalit so'zlar: *milliy, qadriyatlar, taklif, tavsiyalar, tarbiya, yosh avlod*

KIRISH

Mustaqil yurtimiz milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari qadam qo'ydi. Har bir davlatning rivojlanishi uchun oldiga qo'ygan maqsadiga, albatta, yosh avlodiga bergan mukammal bilimi, milliy tarbiyasi bilan erishadi. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o'z ma'ruzalarida: "Yurtimizdagi har qaysi inson, har qaysi oilaning eng ezgu orzu-maqсадlari, hayotiy manfaatları, avvalambor uning farzandları timsolida namoyon bo'ladi, ro'yobga chiqadi", deya yosh avlod tarbiyasiga bo'lgan betakror fikrlarini bildirganlar. Boshlang'ich sinfda asosiy masalalardan biri o'quvchilarning og'zaki savodxonligini o'stirish va nutqini ravon qilish hisoblanadi. Bu ko'nikma bilimni talab qiladi, chunki har qanday ko'nikma bilimsiz shakllanmaydi. Bilim va ko'nikmaga aylanmagan bo'lishi mumkin. Yozish ko'nikmasini hosil qilish uchun boshqa faoliyat turlari, ya'ni yozish jarayonida partada to'g'ri o'tirish, ruchkani barmoqlar orasida tutish, daftarni qiyalikda qo'yish kabilar ham o'rgatiladi.

Boshlang'ich ta'lim o'zuvchining shakllanishi, rivojlanishi uchbun muhim davr hisoblanadi. Bu davrda bolaga berilgan bilim va ko'nikmalarni tizimli ravishda olib borish bevosita yangi talablar asosida yaratilayotgan darsliklarga ham borib taqaladi. Umumta'lim maktablari boshlang'ich sinflarning darsliklarida berilgan mavzular o'quvchilarda milliy tarbiyaning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

O'quvchilarining milliy tarbiyasida uning muomala odobi, tarbiya qoidalariga rioya qilishi hamda boshqalarga nisbatan munosabatlarining barcha ko'rinishlarida namoyon bo'ladi. Maktabda milliy tarbiyani shakllantirish jarayonida boshlang'ich o'quvchilarining axloqiy sifatleri tarkib topadi va ilk axloqiy sifatler shakllantiriladi. Jumladan, odamiylik, jonkuyarlik, mehribonlik, g'oyaviy sodiqlik, kechirimlilik, to'g'rilik, mehnatsevarlik, andishalilik, yaxshi, mehr-oqibatlilik, muomala. Shu sifatleri boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantirishda turli xil usul va vositalarni ishlab chiqib, ta'lim tarbiya

jarayoni samaradorligini oshirish, unga mos ishlanmalar yaratish, milliy tarbiyalashda bolalarning yoshini hisobga olgan holda didaktik materiallar tanlash, boshlang'ich sinf o'quvchilariga mos holda pedagogik va psixologik ta'sii ko'rsatish usullarini tanlash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Barkamol shaxsni tarbiyalashda zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, milliy urf-odat va an'analarimiz, boy ma'naviy merosimizga yo'g'rilgan o'zbekona milliy tarbiyamizni kelajak avlod ongiga singdirib borish ustuvor ahamiyat kasb etdi. Shu narsa ahamiyatliki, milliy tarbiya xususiyati tarbiyada rag'batlantirishning ustuvor bo'lishini taqozo etadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini milliy tarbiyalash metodikasida uch masala -tushuntirish, rag'batlantirish muhim o'rin tutadi. Bularga amal qilmasdan kutilgan samaraga erishib bo'lmaydi.

Intellectual yoshlarning bilim olish sifatini oshirishga keng imkon beradi. Ta'lim sifati - bu "ta'lim oluvchi-ta'lim bemo'vchi" darajasida muntazam ravishda, ta'lim oluvchilarning real imkoniyatlari darajasidan kelib chiqib yo'lga qo'yish, ya'ni yaqin



rivojlanish zonasini nazarda tutishni anglatadi.

Shunga ko'ra, bugungi kunda ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilarning qiziqishlari yo'nalishlarini aniqlash, tashxis ishlarini tizimli tashkil etish, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning o'zlashtirish xususiyatlariga asoslanish alohida ahamiyat kasb etadi. Hozirgi paytda pedagog va psixologlarning diqqat markazini o'quv predmetlarining nazariy asoslari va ularning tuzilishi bilan bir qatorda o'quvchilar faoliyati, unga dahldor psixologik va pedagogik qonuniyatlar hamda o'quv faoliyatini samarali boshqarish omillari ham band etib turibdi. O'quvchilarning bilish faolligini oshirish, ularni o'qishga qiziqitirish va ularning fanlarga qiziqishini oshirish dolzarb muammodir. Yosh avlodga ta'lim-tarbiyani vijdonan yondashgan holda berish muhim masaladir. Hadislarda: "Beshikdan to qabrgacha ilm izla", deyilishida juda katta hikmat bor. Ilm bobidagi izlanish esa insonni ma'naviy-axloqiy

kamolot sari yetaklaydi. Shuning uchun ham xalq ta'limi oldidagi eng katta muammo o'quvchilarning o'quv-biluv faoliyatiga kelib taqalishi bejiz emas.

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni milliy tarbiyalash jarayoniga yangicha yondashuv metodologik samaradorlikni taqozo etadi. Biz esa milliy ruhda tarbiya berishning bugungi davr talabiga xos bo'lgan shakllarini kichik maktab yoshidagi o'quvchilarimiz ongiga singdirib borishimiz zarur. Eng muhimi yurtimiz kelajagini mustahkamlash uchun kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni milliy ruhda tarbiyalash orqali ularda milliy tafakkur, milliy ong, milliy mafkura, o'zligimizga bo'lgan hurmat, milliylikimizning bugungi ko'rinishlarini saqlash va davom ettirish kabi ko'plab jarayonlarni amalga oshiramiz. Maktabda milliy tarbiyaning tub mohiyatini yetkazib berish hamda bunyodkor g'oyatoga undovchi milliy mafkuramizni rivojlantirish biz pedagog kadrlarning asosiy vazifamiz deb hisoblaymiz. Zero, o'zlashtirishning pastligi o'qituvchilarni hamisha qiynaydigan dolzarb masalalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari darsligi-8 sinf, Toshkent “Ma'naviyat” nashriyoti, 2015-yil, 69-70-bet;
2. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov “Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch” Toshkent “Ma'naviyat” nashriyoti, 2008-yil, 35-bet;
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev madaniyat markazivakillari bilan o'tkazgan uchrashuvda so'zlagan nutqi. 25.01.2017 Toshkent.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev –“ yoshlar tarbiyasi –eng muhim masalalardan” nomi ostida o'tkazilgan tadbirdagi nutqidan. 2017.16.06, Toshkent.

UMUMINSONIY QADRIYATLAR ASOSIDA SHAXSNI RIVOJLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN TARBIYA TIZIMI

Xayitova Nargiza Islamovna

*Buxoro tumani 37-maktab maʼnaviy va marifiy ishlar boʻyicha direktor
oʻrinbosari*

Annotatsiya: Ushbu maqolada umuminsoniy qadriyatlar asosida shaxsni rivojlantirish, insonning qadr-qimmatini, hurmat-eʼtibori, umuminsoniy qadriyatlarning jamiyat va shaxs uchun ahamiyati, kelajak avlodni tarbiyalashda umuminsoniy qadriyatlarga eʼtiborni kuchaytirish zarurligi, shaxsning oʻz-oʻzini tarbiyalashdagi roli, qadriyatlarni anglash, ularga amal qilish kabi masalalar haqida fikr yuritiladi.

Kalit soʻzlar: umuminsoniy qadriyatlar, urf-odat, tarbiya, madaniyat, rivojlantirish, shaxs, jamiyat, meʼyor.

"Umuminsoniy qadriyatlar asosida shaxsni rivojlantirishga yoʻnaltirilgan tarbiya tizimi" - bu har bir insonning qadr-qimmatini, huquqlarini hurmat qilish, insoniyat uchun umumiy boʻlgan axloqiy meʼyorlar va tamoyillarga asoslangan tarbiya uslubidir. Bunday tarbiya tizimi shaxsni jamiyatning toʻlaqonli aʼzosi sifatida shakllantirishga, uning maʼnaviy va axloqiy kamolotiga, shuningdek, global miqyosda hamkorlik va tinchlikni mustahkamlashga qaratilgan.

Umuminsoniy qadriyatlar oʻzi nima?

Umuminsoniy qadriyatlar – jahondagi barcha odamlar, xalqlar va davlatlar uchun umumiy qadrlash mezonini hosoblangan, umumbashariy ahamiyatga ega boʻlgan qadriyatlar tizimini ifoda etadigan tushuncha. Umuminsoniy qadriyatlar nihoyatda keng koʻlamli va serqirra tushunchadir. U ozodlik, erkinlik, tinchlik, baxt-saodat kabi umumijtimoiy maʼno-mazmun kasb etadigan tushunchalardangina iborat emas. Uni faqat madaniy boyliklar sifatida tushunishni ham maqsadga muvofiq, deb boʻlmaydi. Shu bilan birga, muayyan milliy, etnik va boshqa xususiy qadriyat tizimlari ham umuminsoniy qadriyatlarning oʻrnini bosa olmaydi.

Milliy urf - odatlar hayotimizning har bir sohasiga singib ketgan boʻlib, bu urf - odatlar bizni aynan qaysi xalq vakili ekanligimizni koʻrsatuvchi izoh, yaʼni bizni kim ekanligimizni isbotlovchi dalil hisoblanadi. Chunki maʼnaviy, barkamol yoshlarni oʻziga xos boʻlgan milliy urf - odatlar xayr - saxovat, mehr-oqibat, muruvvat, andisha, or-nomus, sharm - hayo, iffat, bosiqlik, ulugʻvorlik, sabrlilik kabi maʼnaviy fazilatlar, mehmondoʻstlik, bagʻrikenglik, bolajonlilik, oqkoʻngillilik, mehnatkashlik kabi milliy qadriyatlar aynan urf - odat, anʼanalarda qaror topadi.

Ushbu tarbiya tizimining asosiy elementlari:

1. Umuminsoniy qadriyatlar: Bu qadriyatlar barcha madaniyatlar va dinlar uchun umumiy boʻlib, insoniyatning asrlar davomida erishgan yutuqlari va tajribalarini oʻzida mujassam etadi. Bularga quyidagilar kiradi:

- Inson qadr-qimmati va hurmati: Har bir insonning o'ziga xosligi va takrorlanmasligini tan olish, uning huquqlarini hurmat qilish.

- Adolat: Barcha insonlar uchun teng imkoniyatlar yaratish, haqqoniylik va qonun ustuvorligini ta'minlash.

- Mehr-shafqat va hamdardlik: Boshqalarning qayg'usiga sherik bo'lish, ularga yordam berishga tayyor turish.

- Tolerantlik: Boshqa madaniyatlar, dinlar va qarashlarga hurmat bilan munosabatda bo'lish, murosaga kelish qobiliyati.

- Tinchliksevarlik: Zo'ravonlikni rad etish, muammolarni tinch yo'l bilan hal qilishga intilish.

- Mas'uliyat: O'z harakatlari uchun javobgarlikni his qilish, jamiyat va atrof-muhitga g'amxo'rlik qilish.

- Haqiqatgo'ylik va halollik: Rost gapirish, adolatli bo'lish, o'z so'zida turish.

- Mehnatsevarlik: Halol mehnat qilish, jamiyatga foyda keltirishga intilish.

- Bilimdonlik: O'qishga, o'rganishga intilish, o'z bilimni oshirish.

- Go'zallikni qadrlash: San'atga, madaniyatga, tabiatga muhabbat.

2. Shaxsga yo'naltirilganlik: Tarbiya jarayonida har bir bolaning individual xususiyatlari, qobiliyatlari va ehtiyojlari hisobga olinadi. Tarbiyachi bolaning o'zini anglashiga, o'z qadr-qimmatini his qilishiga va o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishiga yordam beradi.

3. Faollik va mustaqillik: Tarbiya jarayonida bolaning faolligi va mustaqilligi rag'batlantiriladi. Bolaga o'z fikrini bildirish, qaror qabul qilish va o'z harakatlari uchun javobgarlikni olish imkoniyati beriladi.

4. Hamkorlik: Tarbiya jarayonida o'qituvchilar, ota-onalar va jamiyat a'zolari o'rtasida hamkorlik o'rnatiladi. Bolaning rivojlanishi uchun qulay muhit yaratish maqsadida barcha tomonlar birgalikda harakat qiladi.

5. Amaliylik: Tarbiya jarayonida olingan bilim va ko'nikmalar amaliyotda qo'llanilishi kerak. Bolaga jamiyat uchun foydali bo'lgan faoliyatlarda ishtirok etish imkoniyati beriladi.

Ushbu tarbiya tizimining maqsadi:

- Ma'naviy barkamol shaxsni tarbiyalash.

- Jamiyatga foyda keltiradigan, mas'uliyatli fuqaroni yetishtirish.

- Boshqa insonlarga hurmat bilan munosabatda bo'ladigan, tolerant shaxsni shakllantirish.

- O'z huquqlarini biladigan va ularni himoya qila oladigan, adolatli jamiyat qurishga hissa qo'shadigan shaxsni tarbiyalash.

- Tinchliksevar, hamkorlikka tayyor, global miqyosda muammolarni hal qilishga qodir shaxsni shakllantirish.

XULOSA

Umuminsoniy qadriyatlar asosida shaxsni rivojlantirishga yo'naltirilgan tarbiya tizimi - bu zamonaviy jamiyatning ehtiyojlariga javob beradigan, insonparvarlik tamoyillariga asoslangan va har bir shaxsning kamol topishiga qaratilgan muhim tarbiya uslubidir. Ushbu

tizim orqali biz kelajak avlodni ma'naviy boy, axloqiy barkamol va jamiyatga foydali bo'ladigan shaxs sifatida tarbiyalashimiz mumkin.

ЗНАЧЕНИЯ АНАЛИЗОВ КРОВИ У БОЛЬНЫХ С ПОСТКОВИДНЫМИ ГНОЙНО- ВОСПАЛИТЕЛЬНЫМИ ОСЛОЖНЕНИЯМИ ЧЕЛЮСТНО- ЛИЦЕВОЙ ОБЛАСТИ

Каршиев Шохрух Чориевич

Челюстно-лицевой хирург

Клиника «Happy life medical centre»

Ключевые слова: *челюстно-лицевая область, постковидные гнойно-воспалительные осложнения, сопутствующие заболевания.*

В настоящее время совершенствование методов лечения больных с постковидными гнойно-воспалительными осложнениями челюстно-лицевой области остается актуальной проблемой челюстно-лицевой хирургии. Решение этой особо важной задачи возможно лишь при углубленном изучении влияния этого патологического процесса на различные показатели гомеостаза. Практическому врачу чрезвычайно важно иметь объективные критерии оценки активности заболевания и степени вызываемых им изменений в организме больного. Известно, что гнойные воспалительные процессы в костных и мягких тканях вызывают деструктивные изменения в них. Это может сопровождаться изменениями общих и биохимических показателей крови. Выраженность этих изменений зависит от тяжести и распространенности патологического процесса. В доступной литературе мы не встретили работ, в которых были бы изучены изменения показателей крови которые позволили бы выяснить наиболее информативные из них для оценки состояния больных с постковидными гнойно-воспалительными осложнениями челюстно-лицевой области.

Цель исследования – изучить анализы крови и на основании полученных данных, выявить наиболее показательное сочетание тестов больных с постковидными гнойно-воспалительными осложнениями челюстно-лицевой области.

Материал и методика. В день поступления общий анализ крови и биохимические исследования проведены у 11 больного (10 мужчин и 1 женщина) с постковидными гнойно-воспалительными осложнениями челюстно-лицевой области (хроническими остеомиелитами верхней челюсти и поражением придаточных пазух носа и решетчатого лабиринта) с давностью заболеваний от 3 до 5 месяцев, в возрасте от 30 до 60 лет. При поступлении после соответствующего обследования пациентам под общим обезболиванием проводили секвестроэктомию с гайморотомией и эндоскопической ревизией решетчатого лабиринта, лобных и основных пазух. Определены концентрация лейкоцитов (WBC), нейтрофилов: палочкоядерные, нейтрофилы сегментоядерные, эозинофилы %, моноциты %, лимфоциты %, эритроциты (RBC), концентрация гемоглобина (HGB), гематокрит (HCT), средний объем эритроцита (MCV), среднее содержание гемоглобина в эритроците (MCH),

средняя концентрация гемоглобина в эритроците (MCHC), ширина распределения эритроцитов - коэффициент вариации (RDW-CV), тромбоциты (PLT), тромбоцит (PCT), средний объём тромбоцитов (MPV), тромбоцитлар анизоцитози (PDW), скорость оседания эритроцитов (ESR), время свертывания крови.

Из биохимических анализов глюкоза натощак, аланинаминотрансфераза (АЛТ), аспартатаминотрансфераза (АСТ), общий билирубин, прямой билирубин, непрямой билирубин, мочевины, креатинин.

Из коагулограммы протромбиновое время, П.Т.И.(время по Квику), МНО, фибриноген, тромбиновое время(сек), А.Ч.Т.В(сек), А.Ч.Т.В.(соотношение)

Из иммуноферментных анализов HBsAg, Анти-HCV, HIV (ВИЧ) экспресс тест, реакция Вассермана (RW)экспресс тест, группы крови и резус-фактор.

Всего выполнены 407 исследований крови на автоматических анализаторах «Merilyzer» (Индия), ERBA ECL 412 и ERBA ELITE 3 (Чехия).

Результаты исследования и их обсуждение. Анализ полученных данных показал что содержание лейкоцитов только у одного больного отмечалось повышение до $10.07 \cdot 10^9/\text{л}$, а содержание палочкоядерных нейтрофилов было увеличена до 21%, у двух больных было отмечено повышения сегментоядерных нейтрофилов от 78-80%, концентрация моноцитов было снижена у одного больного до 1%. У трёх больных наблюдался снижение содержания лимфоцитов до 13%, что свидетельствуют о наличии воспалительного процесса в организме. Концентрация гемоглобина были снижены до 102 г/л, которая означает подавление функции синтеза гемоглобина. При изучение гематокрита наблюдался снижение его содержания от 30 до 36.52%. При дальнейших изучениях показателей крови у четырёх больных было отмечено повышение концентрации тромбоцитов от 343 до $498 \cdot 10^9/\text{л}$, что является признаком наличия воспалительного процесса, а у одного больного было отмечено снижения до $114 \cdot 10^9/\text{л}$, которая свидетельствует о поражение печени сопровождающиеся снижением синтеза фибриногена и нарушением коагуляционной системы.

Отмечено увеличение скорости оседания эритроцитов у пяти больных от 12 до 23 мм/ч.

При исследовании биохимических показателей крови у семи больных отмечено увеличения содержания сахара в крови от 9.9 до 26.6 ммоль/л. Следует отметить что у одного больного впервые постковидном периоде было обнаружена стойкое повышение содержания сахара крови в пределах от 9.9 до 14.4 ммоль/л. При исследование печёночных ферментов у двух больных было отмечено содержания аспартатаминотрансферазы от 36.8 до 49.5 U/L, которая свидетельствует о поражении сердечной мышцы, у одного больного было отмечено повышения концентрации общего билирубина до 20.6 ммоль/л, что свидетельствует о влияния воспалительного процесса на ферментативную функцию печени у обследованного больного. При исследование концентрации креатинина у одного больного наблюдался незначительное повышение концентрации его до 98.0 ммоль/л.

При исследовании показателей коагулограммы было отмечено повышение А.Ч.Т.В (активированное частичное тромбопластиновое время) от 42.4 до 44.3 сек у двух больных и у одного больного наблюдался повышение МНО (международное нормализованное отношения) до 1.58 характеризующие нарушений внутренних и внешних путей свертываемости крови.

У всех исследованных больных со стороны иммуноферментных анализов и анализов на экспресс-тест на ВИЧ и реакция Вассермана изменения не наблюдались.

При исследовании группы крови были выявлены следующие изменения: I(0) - у двух больных, II(A) – у одного больного, III(B) – у пяти больных, IV(AB) – у двух больных.

Таким образом у больных с хроническим постковидным остеомиелитом и поражением придаточных пазух носа наблюдался повышения уровня палочкоядерных и сегментоядерных нейтрофильных лейкоцитов, тромбоцитов, СОЭ, сахара, АСТ, общего билирубина, креатинина, А.Ч.Т.В. и МНО, при этом было отмечено снижение концентрации лимфоцитов, моноцитов, гемоблобина, гематокрита и фибриногена. Комплексное изучение показателей крови у больных с хроническим постковидным остеомиелитом с поражением придаточных пазух носа и решетчатого лабиринта имеет важное практическое значения для разработки более эффективной патогенетически обоснованной комплексной терапии, а также для определения тяжести течения и прогноза заболевания.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Болдырова М.Н. Вирус SARS-CoV-2и другие эпидемические коронавирусы: патогенетические и генетические факторы развития инфекций. Иммунология. 2020; 41 (3):197-205.
2. Гайнитдинова В.В., Авдеев С.Н., Мержоева З.М., Берикханов З.Г.-М., Медведева И.В. Опыт применения N-ацетилцистеина в комплексном лечении среднетяжелов COVID-ассоциированной пневмонии. Пульмонология. 2021; 31 (1): 21-29.
3. Махмутова В.Р., Гембицкая Т.Е., Черменский А.Г., Титова О.Н. Анализ случаев COVID-19 у взрослых больных муковисцидозом В Санкт-Петербурге и Ленинградской области. Пульмонология. 2021;31 (2): 189-196.
4. Мещеряков Н.Н., Белевский А.С., Кулешов А.В. Легочная реабилитация пациентов, перенесших коронавирусную инфекцию COVID-19 (клинические примеры). Пульмонология 2020; 30 (5): 715-722.
5. Пащенко М.В., Хаитов М.Р. Иммунный ответ против эпидемических коронавирусов. Иммунология. 2020, 41 (1): 5-18.
6. Симаров И.Б., Костин А.И., Смирнова Ю.В., Ладыгина Е.А., Логунов Д.Ю., Должикова И.В., Ганчин В.В., Васин Е.А., Байков А.И., Буланов А.Ю., Боровкова Н.В., Петриков С.С Формирование когорты доноров антиковидной плазмы

с высоким титром антител, нейтрализующих вирус SARS-COV-2. Гематология и трансфузиология. 2020; 65 (3): 242-250.

DAVOLASHDA PSIXOLOGIK YONDASHUV: SHIFOKOR VA BEMOR O‘RTASIDAGI MULOQOT SAMARADORLIGI

Xudoyorova Shukrona Azizbek qizi

Qo‘qon universiteti Andijon filiali

Annotatsiya: *Shifokor va bemor o‘rtasidagi samarali kommunikatsiya tibbiy jarayonning muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ochiq va tushunarli muloqot, faol tinglash, hamdardlik hamda verbal va neverbal signallardan to‘g‘ri foydalanish bemorning davolanish jarayoniga ishonchini oshiradi. Shuningdek, bemorning qaror qabul qilish jarayoniga jalb qilinishi uning tibbiy tavsiyalarga rioya qilish ehtimolini oshiradi. Ushbu maqolada shifokor va bemor o‘rtasidagi kommunikatsiyaning psixologik va ijtimoiy jihatlarini tahlil qilinib, samarali muloqotni ta‘minlash yo‘llari muhokama qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *Shifokor-bemor kommunikatsiyasi, faol tinglash, verbal va neverbal aloqa, ishonch, hamdardlik, tibbiy qaror qabul qilish, samarali muloqot.*

KIRISH

Shifokor va bemor o‘rtasidagi samarali muloqot tibbiy yordam sifatini oshirish va davolash jarayonining muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun muhim omil hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, to‘g‘ri muloqot bemor ishonchini mustahkamlash, davolashga rioya qilish va umumiy sog‘lomlanish jarayoniga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu maqolada shifokor va bemor o‘rtasidagi muloqot samaradorligiga ta‘sir qiluvchi omillar, psixologik yondashuvlarning ahamiyati va ularning klinik natijalarga ta‘siri ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

ASOSIY QISIM

Tibbiy xizmat ko‘rsatish jarayonida shifokor va bemor o‘rtasida ishonchli munosabat o‘rnatish juda muhimdir. "Adequate Doctor-Patient Communication" nomli tadqiqotda S. Janković quyidagilarni ta’kidlaydi: "Ochiqlik, diqqat bilan tinglash va bemorning fikrlarini hisobga olish natijasida bemorning davolash jarayoniga ishtiroki ortadi". Bu shuni anglatadiki, shifokorning bemor bilan muloqot qilish uslubi uning davolanish jarayoniga ishonch bilan yondashishiga bevosita ta'sir qiladi.

Shifokor bemorni faol tinglashi, tana tili orqali ochiqlikni namoyon qilishi va bemor bilan hamdardlik asosida muloqot olib borishi lozim. Wang Xiao-yan o‘z tadqiqotida shunday deydi: "Shifokorlarning og‘zaki va tana tili orqali uzatilgan axboroti bemorning shifokorga bo‘lgan ishonchini belgilaydi". Bu esa tibbiy jarayonda verbal va neverbal muloqotning naqadar muhimligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, I. Stepanikova "Patient–Physician Communication" tadqiqotida quyidagilarni ta’kidlaydi: "Shifokorning nafaqat og‘zaki, balki noverbal signallari ham bemor tomonidan seziladi va bu muloqotning samaradorligiga bevosita ta‘sir qiladi". Bu

esa shifokorning bemor bilan o‘zaro aloqasini yaxshilash uchun tana tili, ovoz balandligi va ohangidan to‘g‘ri foydalanish zarurligini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, J. Ha va N. Longnecker "Doctor-Patient Communication: A Review" maqolasida shunday deydi: "Ko‘plab shifokorlar bemor bilan muloqot qilish ko‘nikmalarini ortiqcha baholaydi va natijada samarali kommunikatsiyaning ahamiyatini kamroq tushunadi". Bu shuni ko‘rsatadiki, shifokorlarning kommunikativ mahorati doimiy ravishda rivojlantirib borilishi lozim.

J. Weinman "Doctor-Patient Interaction: Psychosocial Aspects" maqolasida shunday deydi: "Bemorlarning davolanish jarayoniga ishonchi ularning shifokor bilan o‘zaro aloqasiga bog‘liq". Bu fikr shuni ko‘rsatadiki, shifokor o‘zining kommunikativ ko‘nikmalarini oshirganida bemorlar davolash jarayoniga faolroq yondashadi. Shuningdek, R. McCabe va P. Healey "Miscommunication in Doctor–Patient Communication" tadqiqotida shunday xulosa chiqaradi: "Shifokor bemorning ruhiy holatini tushuna olishi va hissiy ehtiyojlarini hisobga olishi zarur". Bu esa shifokorning nafaqat tashxis qo‘yish, balki psixologik yondashuv orqali ham bemorning holatini yaxshilash zarurligini anglatadi.

Shifokor va bemor o‘rtasidagi ishonchli aloqani shakllantirish uchun bemorning hissiy ehtiyojlariga ham e‘tibor qaratish lozim. Marisa Cordella va A. Poiani "Communication Between Doctor and Cancer Patient" tadqiqotida ta’kidlaydi: "Tibbiy jarayonda shifokorning bemorga hamdardlik bilan yondashishi bemor ruhiy holatining yaxshilanishiga yordam beradi". Ba’zi hollarda shifokor va bemor o‘rtasidagi muloqot samarali bo‘lmasligi mumkin. Redulla "Physician-Patient Communication" maqolasida quyidagilarni ta’kidlaydi: "Ko‘plab shifokorlar bemorlar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatlarini haddan tashqari yuqori baholaydi". Bu esa tibbiyot sohasi mutaxassislarining o‘z kommunikatsiya usullarini yaxshilashlari zarurligini ko‘rsatadi.

Tibbiy qaror qabul qilish jarayonida bemorning faol ishtiroki uning sog‘liqni saqlash tizimiga bo‘lgan ishonchini oshiradi va tavsiya etilgan muolajalarga rioya qilish darajasini yaxshilaydi. Shifokor bemorni qaror qabul qilish jarayoniga jalb qilganda, bemor o‘z sog‘lig‘iga mas’uliyat bilan yondashadi va davolash rejasini tushunib, unga rioya qiladi. Lehmann va hamkasblari ta’kidlaganidek, "Shifokor bemorning davolanishga oid qarorlarni qabul qilishdagi ehtiyoj va afzalliklarini inobatga olishi tibbiy natijalarga ijobiy ta’sir qiladi". Ushbu nuqtai nazardan qaraganda, qaror qabul qilishda bemorning ishtiroki nafaqat axloqiy masala, balki samarali davolashning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Bundan tashqari, Redulla o‘z tadqiqotida shunday deydi: "Bemor o‘z sog‘lig‘i haqida to‘g‘ri ma’lumotga ega bo‘lsa va unga qaror qabul qilish imkoniyati berilsa, u davolash jarayoniga nisbatan ijobiy munosabat bildiradi". Bu esa shifokorlar uchun bemorga ma’lumot berish va u bilan hamkorlik qilishning ahamiyatini yanada oshiradi.

Samarali muloqotni ta’minlash uchun shifokorlar o‘z bemorlari bilan ochiq va tushunarli tilda muloqot qilishlari lozim. Tadqiqotlarga ko‘ra, bemorning ehtiyojlari va tashvishlarini tushunish shifokorlar uchun muhim bo‘lib, bu natijada bemorlarning ishonchini oshirishga xizmat qiladi. McKnight, Price va Geddes ta’kidlaganidek, "Shifokor va bemor o‘rtasida samarali aloqa bemorning hissiy qo‘llab-quvvatlanishini oshiradi va

stress darajasini pasaytiradi” . Ushbu tamoyilga rioya qilgan holda, shifokorlar nafaqat bemorning fizik salomatligini, balki uning psixologik holatini ham yaxshilashlari mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, shifokor va bemor o‘rtasidagi samarali kommunikatsiya tibbiy xizmatning ajralmas qismi bo‘lib, u nafaqat bemorning sog‘ayish jarayoniga, balki uning shifokorga bo‘lgan ishonchiga ham bevosita ta’sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ochiq va tushunarli muloqot, faol tinglash, hamdardlik bilan yondashish hamda verbal va neverbal signallardan to‘g‘ri foydalanish shifokor va bemor o‘rtasidagi munosabatni yaxshilashga xizmat qiladi. Shifokorlarning kommunikativ ko‘nikmalarini doimiy ravishda rivojlantirishlari bemorlarning davolanish jarayonida faol ishtirok etishiga va tavsiya etilgan muolajalarga rioya qilish darajasini oshirishga yordam beradi. Shu boisdan, shifokor va bemor o‘rtasidagi samarali aloqa tibbiy natijalarga ijobiy ta’sir ko‘rsatadigan muhim omillardan biri sifatida qaralishi lozim.

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR ILMIY MEROSI G‘ARB TADQIQOT DOIRASIDA

Egamberdiyev Madiyor Abdusamad o‘g‘li

O‘ZXIA talabasi

Zahiriddin Muhammad Bobur nafaqat buyuk sarkarda va davlat arbobi, balki ulkan ilmiy-adabiy meros qoldirgan alloma hamdir. Uning “Boburnoma” asari nafaqat Sharq, balki G‘arb olimlarining ham qiziqishini tortib, turli ilmiy tadqiqotlarga asos bo‘lgan. G‘arb tadqiqotchilari Boburning tarixiy, adabiy va geografik ma‘lumotlariga katta e‘tibor qaratgan holda, uning asarlarini tarjima qilish va tahlil qilish bilan shug‘ullanganlar.

So‘nggi temuriy shahzodalardan Zahiriddin Muhammad Boburning jozibador shaxsi, jo‘shqin hayoti va faoliyati, insoniy fazilatlari, jahon faniga qo‘shgan hissasi hamda avlodlariga bag‘ishlab ko‘plab ilmiy-tarixiy, badiiy asarlar yaratilgan. Ta‘bir joiz bo‘lsa, jahon tarixnavislik ilmidagi “Eng ko‘p va xo‘p” o‘rganilgan vatandoshimiz ham Boburdir. Ayni kunga qadar o‘zbek yozuvchilaridan tashqari Bobur haqida asar yaratgan bir necha o‘nlab chet ellik mualliflarning nomlari tanish. Jumladan, 1995-yili “Cho‘lpon” nashriyotida ingliz tarixchisi U.Erskinning “Bobur Hindistonda” asari, hind tarixchisi L. P. Sharmaning 1988-yili Dehlida bosilgan “Boburiylar saltanati” asari, amerikalik olim S. M. Berkning “Akbarshoh – boburiylarlarning eng buyugi” (Berk Akbarshoh shaxsiyati va faoliyati misolida Hindistonga Bobur asos solgan, jahon tarixiga, “Buyuk mo‘g‘ul imperiyasi” nomi bilan kirgan saltanatning mustahkam tomir yozish jarayonini tasvirlaydi) asarlarida Boburga zamondosh tarixchilarning qo‘lyozmalari, Hindiston tarixiga oid tadqiqotlar, XX asrning jahonga mashhur olim va tarjimonlarining asarlarida Boburning butun hayot yo‘li, bolalik, o‘spirinlik, yigitlik yillari, tashvishli kunlari, hukmronlik faoliyati, diniy-falsafiy qarashlari, davlatni boshqarish usuli, madaniyat va san‘atga munosabati singari masalalar tasvirlangan.

Bobur hayoti va ijodi Fransiyada ham keng o‘rganilgan bo‘lib, Fransiya ilm ahliga Zahiriddin Muhammad Bobur va “Boburnoma” haqida dastavval ma‘lumot bergan fransuz sharqshunosi Bartoleme D’Erbelo (1621-1695) hisoblanadi. D’Erbelo o‘zining “Sharq kutubxonasi” (La Biblioteque orientale. Paris, 1967) qomusidagi “Bobur yoki Bobar” nomli maqolasida Boburning hayoti, uning davlati va sarkardalik mahorati, adabiyot va san‘atga qiziquvchi ilg‘or fikrli kishi bo‘lgani haqida ma‘lumot beradi.

“Boburnoma”ning fanga ma‘lum bo‘lishi va tadqiq etilishi G‘arb ilm ahli orasida o‘ziga xos tarzda kechdi. G‘arb ilmiy jamoatchiligiga Bobur nomini birinchi bo‘lib, fransuz olimi D. Derbelo “Sharq kutubxonasi yoxud Sharq fuqarosining bilimiga doir qomuslar” nomli lug‘atga “Bobur yoki Babar” nomli maqolasini kiritish orqali ma‘lum qilgan edi. Biroq Evropada Boburning shuhrati yoyilish davri XIX asrning birinchi yarmidan boshlangan. Ular “Boburnoma”ni tarjima qilish bilan birga Bobur shaxsiyatini ham qizg‘in o‘rganganlar. Ingliz sharqshunoslaridan Leyden va Erskinning tarjimasi orqali “Boburnoma” Londonda 1826 yilda ingliz tilida nashr qilingan. [John Leyden, 1826: 432.]

Ushbu nashrdan so‘ng Evropa va boshqa xorij davlatlarida “Boburnoma”ning tarjima qilinishi va uning shaxsiyatiga va qoldirgan ma'naviy adabiy merosiga qaratilgan tadqiqotlar [A.Kayzer, 1828:400.] ko‘payib bordi.

Annetta Susanna Beverij tarjimasidan keyin Amerika Qo‘shma Shtatlari Harvard universiteti professori Viler Tekston “Boburnoma”ni yana bir to‘liq tarjimasini [Wheller M. Thackston, 1996: 432.] amalga oshirdi. Ushbu tarjima mutaxassislar tomonidan muvaffaqiyatli deb baholangan. Tarjimonning “Boburnoma”ga badiiy asar sifatida yondashgani tufayli hamda asarga 700 ga yaqin izohning berilgani tarjimaning ommalashishini ta‘minlagan. “Boburnoma”ning ingliz tiliga takror tarjimalaridan so‘ng ushbu asar tadqiqiga oid kuzatishlar bir necha sohalarni qamrab oldi. Ular tarix, siyosat, sosiologiya, harbiy strategiya, lingvistika, tabobot, geografiya, shaharsozlik kabilar bilan bog‘liq edi. Lekin bunday tadqiqotlar orasida Boburning shoirlik iqtidori bilan bog‘liq bo‘lgan tadqiqotlar ko‘p emas. Amerika Qo‘shma Shtatlari Ohayyo universiteti professori Stefan Deyl o‘zining “Sakkiz jannat bog‘i. Markaziy Osiyo, Afg‘oniston va Hindistonda Bobur va boburiylar saltanatining madaniyati” nomli monografiyasida Boburning imperatorlik salohiyati, tarix sahnasidagi ahamiyati haqida so‘z yuritish barobarida undagi shoirlik iste‘dodini alohida o‘rgangan [Dale, S.F, 2004: 60.] . Stefan Deyl “Boburnoma” tarkibida muallif tomonidan kiritilgan nazmiy parchalar va uning o‘zi tomonidan yozilgan she‘rlarni sinchiklab tahlil qiladi. Boburning ham she'r yoza olish va boshqa shoirlarga nisbatan xolis baho bera olish salohiyatini e'tirof etadi. Uning aruzni to‘g‘ri idrok etishi, mumtoz adabiyot an‘analari asosida ruboiy, g‘azal namunalarini yozishga bo‘lgan qiziqishini asar voqealariga, tarjimai holiga bog‘lagan holda tadqiq etgan. Monografiyada Boburning shoir sifatidagi qiyofasi o‘rganilgan.

Bugungi o‘zbek boburshunosligida yuqorida tilga olingan tarjimalarning sifati va ularning ingliz kitobxonlari tomonidan qabul qilinishiga oid shu bilan birga boshqa tillarga oid tarjimalarning sifatiga qaratilgan bir qator tadqiqotlar [Xoshimova, 2018.150.] amalga oshirilgan. Lekin bu tarjima nazariyasi masalalarida va undan keyingi “Boburnoma”ning xorijda o‘rganilishiga doir ishlarda tarjimonlarning adabiy muhit masalalariga doir o‘z taxmin va qarashlarini, xolisona baholarini o‘rganishga oid alohida tadqiqot ishi yaratilmagan. Umuman olganda, “Boburnoma”ning tarjima nazariyasiga oid tadqiqotlarda lingvistik aspektida yondashuv etakchilik qilishi jamoatchilikka ma'lum.

“Boburnoma”ni ingliz sharqshunoslari, jumladan Jon Leyden – Uilyam Erskin (1826), Annet Syuzanna Beverij (1921), Uiler Tekston (1996) o‘rgangan. Ingliz tilidagi tarjimalar davri va ularning vaqt tili o‘rtasida katta farqlar mavjud. Biz “Ikkinchi qiz mening validam qutlug‘ Nigorxonim edi. “Bu odamlar o‘zlarining xatti-harakatlarini tasvirlash uchun ishlatadigan so‘zlar, Tengrining xatti-harakatlarini tasvirlash uchun ishlatadigan so‘zlar va Tengrining xatti-harakatlarini tasvirlash uchun ishlatadigan so‘zlar” ularning ishlarida talqin qilingan. J. Leyden va V. Erskine tarjimasi: Ikkinchi qizi Qutluk Nigorxonim mening onam bo‘lib, ko‘p urushlarim va ekspeditsiyalarimda menga hamroh bo‘lgan. Kobulni olganidan besh-olti oy o‘tgach, u 911 yilda Xudoning rahm-shafqatiga yo‘l oldi [Leyden Jon, 1826; 2]. Shuningdek, hind olimi, Kashmir universiteti professori Muhobbul Hasan “Boburnoma”

hususida fikr bildirarkan, bu asarning Boburshoh shaxsiyati va davlat tizimini o‘rganishidagina emas, balki Hindiston tarixi, geografiyasi va madaniyati, o‘tmishini o‘rganishda ham qimmatbaho manba ekanini, Hindistonni, uning xalqi hayotini tasvirlashda muallif idrokining naqadar o‘tkirligini ta’kidlab o‘tadi. “Boburga qadar bironta musulmon tarixchisi yoki geografi (al-Beruniydan mustasno) Hindistonni bu qadar jonli va to‘g‘ri tasvirlagan emas”, deydi muallif. Shuningdek, shoh Boburning o‘z fuqarosi – hind xalqi bilan do‘stona muomalada bo‘lganini, hindlar ham shoh tuzumidan mamnun yashaganliklarini ko‘p bora ta’riflab o‘tadi.

Professor A.Pave de Kurteylning olimlik faoliyatida u tuzgan “Sharqiy- turkiy tillar lug‘ati” (“Dictionnaire de turc orientale”. -Pans, 1870) yohud “Alisher Navoiy, Zahiriddin Bobur va Abulg‘oziy Bahodirxon asarlanni o‘qish uchun izohli lug‘at” alohida ahamiyatga molikdir. Professor A.Pave de Kurteyldagi bu katta tayyorgarlik, eski o‘zbek tili va adbiyotidan egallagan puxta bilim uni “Boburnoma”ni tarjima qilishga undagan edi. 1871-yilda “Boburnoma”ning Pave de Kurteyl tarjimasi ikka jildda nashrdan chiqdi (“Memoire de Baber”, Traduit pour la premiere fois sur le texte djagatai par A.Pavet de Courteille, — editions, 1871). Birinchi jildda tarjimonning o‘n olti sahifalik so‘zboshisi berilgan. Unda “Boburnoma”ning yozilish jarayoni, kitobda keltirilgan voqealar, Boburshohning Afg‘oniston va Hindistonda barpo etgan qudratli imperiyasi xususida ma’lumotlar berilgan [2; 45]. Shunday qilib, Pave de Kurteyl Zahiriddin Muhammad Boburning merosini Fransiyada o‘rganish va targ‘ib qilishda o‘zining yuksak xizmatlari bilan katta hissa qo‘shdi. “Boburnoma”ning tarjimoni sifatida mashhur bo‘ldi. Olim boshlagan bu tarjimonlik ishi jahon ahliga manzur bo‘ldi va Bobur hayotini ko‘plab olimlar tomonidan doimiy ravishda o‘rganilishiga sabab bo‘ldi.

“Boburnoma”ning A.J.Klaprot, A.Longper’e, M.Langle, A.Pave de Kurteyl, F.Grenard, Barye-Grammon kabi tadqiqotchi va tarjimonlari Bobur merosining tarixiy-etnografik, bibliografik hamda lingvistik jihatdan tavsif qilish bilan Yevropada boburshunoslikning rivojiga munosib hissa qo‘shdilar. Qolaversa, Zahiriddin Muhammad Boburning ilm-fan, adabiyot va san’atga baxshida boy merosini to‘plash, nashr etish hamda jahon miqyosida munosib baholamoq uchun yuqoridagi manbalarni e’tirof etish maqsadga muvofiqdir.

“Boburnoma”ning Leyden va Erskin tomonidan chop etilgan nashrida tarjimonlar shu paytgacha fors adabiyoti ta’sirida bo‘lgan turkiy adabiyotning (Chig‘atoy) belgilari haqida gapirar ekan, “Boburnoma”ning uslub jihatdan bironta fors asarlarining belgisini takrorlamasligiga ahamiyat qaratadilar. Ushbu ingliz tarjimonlarining fikriga ko‘ra, asar hashamdorlikdan xoli. Bu jihatdan Boburning asarda mubolag‘a va metaforalarning qo‘llamasligi hamda turkiy tilda tarixiy asar yozish imkoniyatlari fransuz, ingliz tarixshunosligiga o‘xshashligini qayd etadilar. “Boburnoma” asarining tili boshqa Osiyo tillariga nisbatan Evropa tillariga yaqinligi, aniq va soddaligi uning asosiy uslubi ekanini ta’kidlaydilar.[Leyden John.1826: 32.] Darhaqiqat, ingliz sharqshunoslari Boburning odil shoh sifatidagi qiyofasi va saltanatda o‘rnatgan adolatli tuzumi, insoniy fitratini suyub qabul qilishlarida asarning ana shunday omillari muhim o‘rin tutgan edi.

Harvard universiteti professori Viller Tekston “Bobumoma”ning 1996 yilgi nashriga yozgan so‘zboshisida asarning uslubi va tilini tahlil qilar ekan, o‘sha davr Hirot adabiy muhitini o‘rganish asosida Husayn Boyqaro va Navoiy tomonidan turkiy tilda ijod qilishga bo‘lgan rag‘bat ortidan qisqa muddat bu tildagi adabiyot gullab-yashnaganiga e‘tibor qaratadi. Viller Tekston o‘sha davr muhitida turkiy nasriy asarlar salmog‘ining kamligini o‘z davrida fors tilidagi adabiyotning mavqei balandligini tahlil etadi. Tarjimon “Bobumoma”ni turkiy prozadagi eng yirik matn, deya baholaydi. Viller Tekstonning qiyoslashicha, Navoiy va Boburning turkiy tilni hayotiy adabiy vositaga aylantirishga bo‘lgan urinishi xuddi tovada bir zum alanganlangan olov kabidir, boisi ularning bu harakatlariga Markaziy Osiyo va Eron tomondan kirib kelgan urush voqealarining sababchilari (Safaviy va Shayboniylar) tabiiy holatda to‘siq bo‘lganlar. [W.M. Thachston, 1996.407.]

Biror yirik asarning boshqa tilga tarjima qilinishida, albatta, tarjimonlar asliyatning qay tarzda xorij kitobxoniga etkazish borasida bosh qotiradilar. Buning uchun o‘zlaridan avvalgi tarjimonlar tajribasiga suyangan holda o‘z faoliyatlarini amalga oshiradilar.

Kuzatgan tarjimonlarimiz orasida “Boburnoma” tarjimasiga chuqur kirishish barobarida undagi ma‘lumotlarni sinchiklab tahlil qilgan, bu haqda yigirmaga yaqin tadqiqot maqolalarini [Annette S. Beveridge, 1910:110-128] e‘lon qilgan Anneta Beverij xonimning faoliyati diqqatimizni tortdi.

“Boburnoma”ning ingliz kitobxonlariga manzur bo‘lishida ulkan xizmatlarni amalga oshirgan Annetta Beverij xonim tarjima jarayonida Haydarobod qo‘lyozma nusxasiga [Beveridge, 1921:xxviii-lxi] tayanadi. Asarni ingliz tilida e‘lon qilish asnosida unga tarjimon izohlarini qo‘shib chop ettiradi. Olima “Boburnoma”ning tarjimasiga Bobur bosib o‘tgan yo‘llar – tiklashga harakat qilib, Xuroson, Movarounnahr, Hindiston kabi mamlakatlarning hududiy, regional chegaralarini o‘rganadi hamda xaritalar ishlab chiqib, nashr ilovalariga qo‘shgan edi. Annet Beverij xonim “Boburnoma”ni aynan turkiy tilni chuqur o‘rgangan holda tadqiq etadi hamda uning matn leksikasiga ehtiyotkorona munosabatda bo‘ladi. Olima asarni o‘rganar ekan, Movarounnahr va Xurosonda kechgan adabiy manzaralar, tarixiy asarlarning yozilish uslubi, shuningdek, “Boburnoma” matnining yaralish sabablari haqida o‘z ilmiy taxminlarini ilgari suradi.

Jonajon Vatanimiz milliy rivojlanishning yangi bosqichiga – Uchinchi Renessans davriga qadam qo‘yayotgan, hayotimizning barcha jabhalarida tub o‘zgarishlar yuz berayotgan bugungi kunda Bobur Mirzoning bebaho merosini chuqur o‘rganish va ommalashtirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “Zahiriddin Muhanmad Bobur. Boburnoma”. Shams porso tarjimasi Toshkent. 2015.
2. Beverij, Anette Susannah. “Boburnoma” ingliz tilida. Hindiston imperatori Bobur. – London, 1921. – 880 bet.

3. U. Erskin. Bobur Hindistonda. Toshkent. “Cho‘lpon nashriyoti”. 1995.
4. Zohidov V. Bobirning faoliyati va ilmiy adabiy merosi haqida. Kitobda: Bobir. Boburnoma. -T.:1960.
5. <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/3461/4298>

XOZIRGI YOSH AVLODDA MUSIQANING OR‘NI

Ergashev Sherzod Husan o‘g‘li

Jizzax ixtisoslashtirilgan san‘at maktabi

birinchi toifali o‘qituvchisi.

Musika har doim insoniyat hayotining ajralmas qismi bo‘lib kelgan, va bugungi kunda ham uning ahamiyati ortib bormoqda. Xozirgi yosh avlod uchun musika faqat bir xushxabar yoki vaqtni o‘tkazish vositasi emas, balki ular uchun o‘zlarining hissiyotlarini ifoda etish, o‘zligini anglash va dunyoqarashini shakllantirishda katta rol o‘ynaydi. Internetning keng tarqalishi va texnologik rivojlanish musika sanoatini o‘zgartirib, unga yangi imkoniyatlar yaratdi, bu esa yoshlarning musiqaga bo‘lgan munosabatini yanada murakkab va rang-barang qiladi.

1. Musiqaning Yoshlar Hayotidagi Ahamiyati

Yosh avlodning musiqaga bo‘lgan munosabati har xil. Ba’zi yoshlar musika orqali o‘z hissiyotlarini, tashvishlarini va kayfiyatlarini ifoda etishadi. Musika ularga xotirjamlik, ilhom va kuch bag‘ishlaydi. Shuningdek, ko‘p yoshlar musiqani ijtimoiy o‘zgarishlar, modernizatsiya va yangi trendlar bilan bog‘liq ravishda qabul qiladilar. Shu bilan birga, musiqaning yoshlar uchun ta’siri shunchalik kuchli bo‘lishi mumkinki, ularning dunyoqarashi, qarashlari va shaxsiyati shakllanishiga yordam beradi.

Bugungi kunda, musika yoshlar uchun o‘zini tanitishning eng samarali vositalaridan biriga aylangan. Yoshlar ko‘pincha o‘zlarining sevimli musiqiy janrlarini, artistlarini va guruhlarini ijtimoiy tarmoqlarda ulashish orqali o‘z fikrlarini ifoda etadilar. Shuning uchun musiqaning ahamiyati faqatgina bir vaqtning o‘zida sifatli dam olish yoki kayfiyatni ko‘tarish vositasi sifatida qolmay, balki yoshlarning ijtimoiy va madaniy rivojlanishining ajralmas qismiga aylanadi.

2. Musika va Ijtimoiy Tarmoqlar

Bugungi kunda yoshlar o‘rtasida musika internet orqali juda tez tarqaladi. YouTube, Spotify, SoundCloud, Apple Music kabi platformalar musika sanoatini yanada globalashtirdi. Bu musiqaning o‘zgaruvchan dinamikasiga sabab bo‘ldi, chunki endi biror qo‘shiq yoki guruhning muvaffaqiyati ancha qisqa vaqtda global miqyosda tarqalishi mumkin. Musika endi faqat radioshoularga yoki konsertlarga bog‘liq emas, balki u har bir yoshning qo‘liga telefon orqali yetib boradi.

Shu tarzda, musiqaning yosh avlod uchun ahamiyati faqatgina o‘zining estetik qadriga emas, balki ijtimoiy tarmoqlarda o‘zgaruvchan va turli xil musiqiy tendensiyalarni kuzatishga ham bog‘liqdir. Yoshlar, musiqani bir-birlari bilan bo‘lishish, o‘zaro muloqot qilish va o‘zlarini namoyon qilish uchun kuchli vosita sifatida ishlatadilar. Aynan shunday imkoniyatlar ularni turli xil madaniy nuqtai nazarlarga bo‘ysundirishga va dunyoqarashlarini kengaytirishga yordam beradi.

3. Musiqaning Ta’siri: Psixologik va Emotsional Tomonlari

Musika inson ruhiyatiga bevosita ta’sir qilishi mumkin. Yoshlar, o‘zlarining kayfiyatini yaxshilash yoki yomon kayfiyatni yengib o‘tish uchun musiqa tinglashadi. Boshqa tomondan, musiqaning o‘ziga xos xususiyatlari bor — ba’zi musiqalar bir vaqtning o‘zida qayg‘u, azob, hissiy tajribalarni boshdan kechirishga yordam berishi mumkin, boshqalar esa ishonch, umid va ilhom baxsh etadi.

Shuningdek, musiqaning ta’siri yoshlarning o‘zgaruvchan hissiyotlari bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘ta energiyaga ega, tez ritmik musiqalar yoshlarning faoliyatini va motivatsiyasini oshirishi mumkin. Aksincha, tinchlantiruvchi va yengil musiqalar stressni kamaytirib, salbiy hissiyotlarni yengishga yordam beradi. Musika o‘z hissiyotlarini boshqarishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

4. Musiqaning Yosh Avlodni Madaniy va Ijtimoiy Integratsiyasi

Musika yoshlarning o‘zaro aloqalarini mustahkamlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Ular sevimli musiqiy janrlari orqali bir-birlari bilan bog‘lanishadi, o‘zaro hamkorlik qilishadi va o‘zlarining fikrlarini o‘rtoqlashadilar. Bu orqali ularning madaniy integratsiyasi va hamjihatlik hissi shakllanadi. Shuningdek, musiqaning global xususiyati yoshlar o‘rtasida turli madaniyatlarni o‘rganish va qabul qilish imkoniyatini yaratadi.

Yosh avlodning musiqaga bo‘lgan qiziqishi ko‘pincha ularning boshqalar bilan bog‘lanish tarzini ham belgilaydi. Masalan, ko‘pgina yoshlar musiqa festivallarida, kontsertlarda va boshqa musiqiy tadbirlarda birlashib, o‘zaro tajriba almashadilar. Bu ijtimoiy o‘zgarishlar, yangi aloqalar o‘rnatish va musiqiy madaniyatlarni birlashtirishning ajoyib imkoniyatidir.

5. Musiqaning Ta’limdagi O‘rni

Yoshlar o‘z ta’limida ham musiqaga katta e’tibor qaratadilar. Musika ta’limi faqatgina estetik ko‘nikmalarni rivojlantirish emas, balki ularning umumiy rivojlanishiga, jismoniy va ruhiy salomatligiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Maktablarda va kollejdagi musiqa darslari yoshlarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi, ularni muammolarni hal qilishga o‘rgatadi va kelajakda professionallikni shakllantirishda yordam beradi.

Musika orqali o‘rgatiladigan jamoaviy ish va o‘zaro hurmat yoshlarni bir-birlari bilan hamkorlik qilishga o‘rgatadi. Bu nafaqat musiqa olamida, balki har qanday jamiyatda yashashda zarur bo‘lgan ko‘nikmadir. Musiqaning ta’limdagi o‘rni yoshlarning o‘zini namoyon qilish, o‘z fikrini bildirish va boshqalar bilan o‘zaro muloqot qilishda katta ahamiyatga ega.

Xozirgi yosh avlodda musiqa faqat bir xushxabar yoki vaqtni o‘tkazish vositasi sifatida qolmay, balki ular uchun o‘zligini anglash, hissiyotlarni ifoda etish, ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlarga qo‘shilishning kuchli vositasiga aylangan. Musika yoshlarning psixologik va emotsional holatini shakllantirishda, ijtimoiy aloqalarni rivojlantirishda va ta’lim jarayonida ajralmas o‘rin tutadi. Texnologiyaning rivojlanishi musiqaning tarqalish tezligini oshirgan, shuning uchun yoshlar o‘zlarining musiqa ta’minotlarini onlayn platformalar orqali kengaytirib, o‘zaro aloqalarni mustahkamlashda foydalanmoqdalar. Musika yoshlarning shaxsiyatini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi, shuning uchun uning roli bugungi kunda yanada ortmoqda.

Musiqqa har doim insoniyat hayotining ajralmas qismi bo‘lib kelgan, va bugungi kunda ham uning ahamiyati ortib bormoqda. Xozirgi yosh avlod uchun musiqa faqat bir xushxabar yoki vaqtni o‘tkazish vositasi emas, balki ular uchun o‘zlarining hissiyotlarini ifoda etish, o‘zligini anglash va dunyoqarashini shakllantirishda katta rol o‘ynaydi. Internetning keng tarqalishi va texnologik rivojlanish musiqa sanoatini o‘zgartirib, unga yangi imkoniyatlar yaratdi, bu esa yoshlarning musiqaga bo‘lgan munosabatini yanada murakkab va rang-barang qiladi. Musiqaning Yoshlar Hayotidagi Ahamiyati Yosh avlodning musiqaga bo‘lgan munosabati har xil. Ba’zi yoshlar musiqa orqali o‘z hissiyotlarini, tashvishlarini va kayfiyatlarini ifoda etishadi. Musiqqa ularga xotirjamlik, ilhom va kuch bag‘ishlaydi. Shuningdek, ko‘p yoshlar musiqani ijtimoiy o‘zgarishlar, modernizatsiya va yangi trendlar bilan bog‘liq ravishda qabul qiladilar. Shu bilan birga, musiqaning yoshlar uchun ta’siri shunchalik kuchli bo‘lishi mumkinki, ularning dunyoqarashi, qarashlari va shaxsiyati shakllanishiga yordam beradi. Bugungi kunda, musiqa yoshlar uchun o‘zini tanitishning eng samarali vositalaridan biriga aylangan. Yoshlar ko‘pincha o‘zlarining sevimli musiqiy janrlarini, artistlarini va guruhlarini ijtimoiy tarmoqlarda ulashish orqali o‘z fikrlarini ifoda etadilar. Shuning uchun musiqaning ahamiyati faqatgina bir vaqtning o‘zida sifatli dam olish yoki kayfiyatni ko‘tarish vositasi sifatida qolmay, balki yoshlarning ijtimoiy va madaniy rivojlanishining ajralmas qismiga aylanadi.

6. Musiqqa va Ijtimoiy Tarmoqlar

Bugungi kunda yoshlar o‘rtasida musiqa internet orqali juda tez tarqaladi. YouTube, Spotify, SoundCloud, Apple Music kabi platformalar musiqa sanoatini yanada globallashtirdi. Bu musiqaning o‘zgaruvchan dinamikasiga sabab bo‘ldi, chunki endi biror qo‘shiq yoki guruhning muvaffaqiyati ancha qisqa vaqtda global miqyosda tarqalishi mumkin. Musiqqa endi faqat radioshoularga yoki konsertlarga bog‘liq emas, balki u har bir yoshning qo‘liga telefon orqali yetib boradi.

Shu tarzda, musiqaning yosh avlod uchun ahamiyati faqatgina o‘zining estetik qadriga emas, balki ijtimoiy tarmoqlarda o‘zgaruvchan va turli xil musiqiy tendensiyalarni kuzatishga ham bog‘liqdir. Yoshlar, musiqani bir-birlari bilan bo‘lishish, o‘zaro muloqot qilish va o‘zlarini namoyon qilish uchun kuchli vosita sifatida ishlatadilar. Aynan shunday imkoniyatlar ularni turli xil madaniy nuqtai nazarlarga bo‘ysundirishga va dunyoqarashlarini kengaytirishga yordam beradi.

7. Musiqaning Ta’siri: Psixologik va Emotsional Tomonlari

Musiqqa inson ruhiyatiga bevosita ta’sir qilishi mumkin. Yoshlar, o‘zlarining kayfiyatini yaxshilash yoki yomon kayfiyatni yengib o‘tish uchun musiqa tinglashadi. Boshqa tomondan, musiqaning o‘ziga xos xususiyatlari bor — ba’zi musiqalar bir vaqtning o‘zida qayg‘u, azob, hissiy tajribalarni boshdan kechirishga yordam berishi mumkin, boshqalar esa ishonch, umid va ilhom baxsh etadi.

Shuningdek, musiqaning ta’siri yoshlarning o‘zgaruvchan hissiyotlari bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘ta energiyaga ega, tez ritmik musiqalar yoshlarning faoliyatini va motivatsiyasini oshirishi mumkin. Aksincha, tinchlantiruvchi va yengil musiqalar

stressni kamaytirib, salbiy hissiyotlarni yengishga yordam beradi. Musiqa o‘z hissiyotlarini boshqarishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

8. Musiqaning Yosh Avlodni Madaniy va Ijtimoiy Integratsiyasi

Musiqa yoshlarning o‘zaro aloqalarini mustahkamlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Ular sevimli musiqiy janrlari orqali bir-birlari bilan bog‘lanishadi, o‘zaro hamkorlik qilishadi va o‘zlarining fikrlarini o‘rtoqlashadilar. Bu orqali ularning madaniy integratsiyasi va hamjihatlik hissi shakllanadi. Shuningdek, musiqaning global xususiyati yoshlar o‘rtasida turli madaniyatlarni o‘rganish va qabul qilish imkoniyatini yaratadi.

Yosh avlodning musiqaga bo‘lgan qiziqishi ko‘pincha ularning boshqalar bilan bog‘lanish tarzini ham belgilaydi. Masalan, ko‘pgina yoshlar musiqa festivallarida, kontsertlarda va boshqa musiqiy tadbirlarda birlashib, o‘zaro tajriba almashadilar. Bu ijtimoiy o‘zgarishlar, yangi aloqalar o‘rnatish va musiqiy madaniyatlarni birlashtirishning ajoyib imkoniyatidir. Yoshlar o‘z ta‘limida ham musiqaga katta e‘tibor qaratadilar. Musiqa ta‘limi faqatgina estetik ko‘nikmalarni rivojlantirish emas, balki ularning umumiy rivojlanishiga, jismoniy va ruhiy salomatligiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Maktablarda va kollejlarda musiqa darslari yoshlarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi, ularni muammolarni hal qilishga o‘rgatadi va kelajakda professionallikni shakllantirishda yordam beradi. Musiqa orqali o‘rgatiladigan jamoaviy ish va o‘zaro hurmat bir-birlari bilan hamkorlik qilishga o‘rgatadi.

XULOSA

Xozirgi yosh avlodda musiqa faqat bir xushxabar yoki vaqtni o‘tkazish vositasi sifatida qolmay, balki ular uchun o‘zligini anglash, hissiyotlarni ifoda etish, ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlarga qo‘shilishning kuchli vositasiga aylangan. Musiqa yoshlarning psixologik va emotsional holatini shakllantirishda, ijtimoiy aloqalarni rivojlantirishda va ta‘lim jarayonida ajralmas o‘rin tutadi. Texnologiyaning rivojlanishi musiqaning tarqalish tezligini oshirgan, shuning uchun yoshlar o‘zlarining musiqa ta‘minotlarini onlayn platformalar orqali kengaytirib, o‘zaro aloqalarni mustahkamlashda foydalanmoqdalar. Musiqa yoshlarning shaxsiyatini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi, shuning uchun uning roli bugungi kunda yanada ortmoqda.

UTILIZATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Baxtiyorova Durdona Ixtiyorovna

Bukhara Innovation University of Education and Medicine Assistant

Email: ixtiyorovnadurdona@gmail.com

Abstract: *This article highlights the new stages of artificial intelligence (AI) development and their significance for individuals with disabilities in our society. Specially designed AI software and devices provide opportunities for individuals with physical disabilities to receive high-quality education and secure employment opportunities. This scientific work explores how people with disabilities can benefit from artificial intelligence technologies to achieve quality education.*

Keywords: *Artificial intelligence, people with disabilities, Google Voice Access, Dragon Naturally Speaking, Microsoft Cortana, Coursera, Udemy, Khan Academy, Skillshare.*

INTRODUCTION

In recent years, modern technologies have radically transformed the architecture of higher education systems. The introduction of artificial intelligence (AI) technologies into higher education institutions has accelerated these processes even further. Leading developed universities worldwide have already integrated AI technologies into various aspects of their operations. AI has become a true assistant for professors and students, who have started using AI technologies directly during their lessons. Artificial intelligence is a set of programs designed to replicate human skills. AI helps solve problems, plan, acquire knowledge, and improve oneself in a timely and complete manner. Broadly speaking, AI is a branch of science focused on developing analytical systems capable of studying and solving complex problems. More narrowly, AI refers to computer-based learning technologies based on human cognition. Society is not solely composed of individuals without disabilities; rather, it includes people with varying abilities who have established their roles both within families and the broader community. This study seeks to explore the potential of artificial intelligence (AI) in enhancing the lives of individuals with disabilities. Specifically, we aim to examine what AI-driven solutions are available and whether AI can serve as a key to unlocking new opportunities for individuals with disabilities. The role of AI in shaping a more inclusive and accessible future is undeniable. According to global statistics, approximately 16% of the world's population, or 1.3 billion people, live with significant disabilities. Among them, nearly 240 million children are affected. A 2023 statistical study conducted within the European Union (EU) revealed that 101 million individuals, or 27% of the population aged 16 and older, experience some form of physical or cognitive disability. Furthermore, data suggests that the prevalence of disabilities is

higher among women than men within EU member states. In Uzbekistan, the statistics present a concerning picture. As of 2022, 2.3% of the population—or approximately 845,300 individuals—were officially recognized as having disabilities. This includes 142,300 children under the age of 18 and 396,700 working-age individuals with disabilities. Notably, the number of men with disabilities (475,800) surpasses that of women (369,500). Regardless of the geographical region—whether in Europe, Asia, or elsewhere—individuals with disabilities face persistent challenges. These challenges include physical barriers such as inadequate infrastructure in buildings, including the absence of ramps for wheelchairs, elevators, and specialized transportation. Accessibility issues extend to public spaces such as schools, libraries, restaurants, and workplaces, which often lack accommodations tailored to individuals with disabilities. Additionally, people with disabilities encounter significant obstacles in education and employment. Many educational institutions fail to provide appropriate teaching methods and assistive technologies tailored to students with disabilities. Digital accessibility remains another major challenge, as many websites, mobile applications, and digital platforms are not designed to accommodate individuals with visual, auditory, or mobility impairments. Furthermore, people with disabilities often struggle to access reliable information about their rights, government services, and support programs. To eliminate these societal barriers, inclusive infrastructure, accessible education and employment opportunities, technological solutions, and legal support must be implemented. AI and innovative technologies hold the potential to address these challenges by providing tools that improve accessibility, support independent living, and foster social inclusion. AI-based solutions can assist in breaking down communication barriers, improving mobility, facilitating learning, and ensuring access to vital information. The power of technology and innovation plays a crucial role in protecting the rights of individuals with disabilities, enhancing their engagement in society, and ensuring they have the necessary resources to lead fulfilling lives. This research highlights the significance of AI-driven advancements in creating an inclusive society where individuals with disabilities are empowered, informed, and supported through technological innovation. Future studies should explore strategies for increasing awareness and accessibility to AI solutions, ensuring that all members of society—regardless of physical or cognitive limitations—have equal opportunities to participate and thrive.

RESEARCH METHODOLOGY AND METHODS

Our society is not composed solely of healthy individuals; there are also people with disabilities who have their place in society and family. So, what possibilities and beneficial structures does artificial intelligence offer for people with disabilities? Can AI open new opportunities for individuals with disabilities? Based on research and analysis of these questions, we will attempt to find answers. Artificial intelligence plays an incomparable role in building a future with convenient and expansive opportunities for everyone. According to statistical data, 16% of the global population (1.3 billion people) lives with serious disabilities, including nearly 240 million children. In 2023, statistics showed that 27% of individuals over the age of 16 in the European Union had some form of physical or

intellectual disability. According to calculations, the number of women with disabilities in the EU is higher than that of men. When we look at the situation in Uzbekistan, the numbers are alarming. In Uzbekistan, as of 2022, 2.3% of the population (845,300 people) were identified as persons with disabilities. This includes 142,300 children under the age of 18 and 396,700 individuals under retirement age with disabilities. The number of men with disabilities (475,800) is higher than that of women (369,500). In any society, whether European or Asian, individuals with disabilities face many challenges. These include physical barriers in daily life, such as inadequate infrastructure in buildings (e.g., lack of ramps for wheelchairs, elevators, and special transportation), difficulties in accessing public spaces, and the absence of accommodations in schools, libraries, and dining areas for individuals with disabilities. Additionally, these individuals face challenges in accessing education and employment, as many schools and universities lack appropriate teaching methods and assistive technologies for students with disabilities. There are also restrictions on access to and use of information and technology, with many websites, mobile apps, and information platforms not being adapted for those with visual, hearing, or mobility impairments. Furthermore, individuals with disabilities may not receive enough information about their rights, government services, or support programs. To overcome these barriers, inclusive infrastructure, accessible education, employment opportunities, technological solutions, and legal support are essential. AI and innovative technologies can play a critical role in addressing these issues. Artificial intelligence is significantly improving educational opportunities for individuals with disabilities. For example, blind individuals can listen to texts via voice, while those with hearing impairments can convert speech into text. People with mobility impairments can control computers and smartphones remotely, using only voice and brain signals, without any physical movement. Special platforms using AI offer customized educational processes for disabled students. These platforms are continuously improving and increasing access to education for individuals with special needs.

The following table presents some AI platforms for people with disabilities and their features (refer to Table 1).

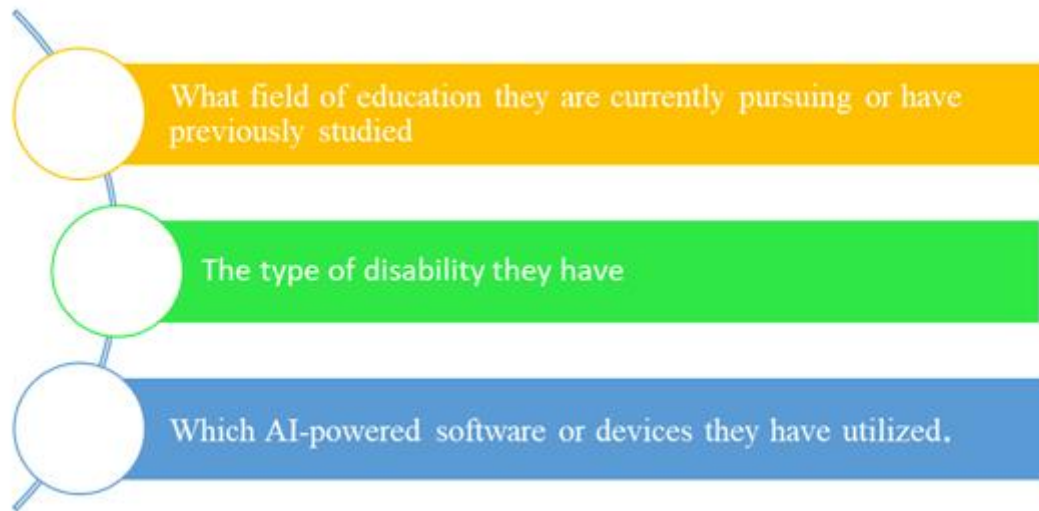
Special education programs based on artificial intelligence for people with disabilities.

Education Program	Description	AI Technologies Used
AI-Powered Speech Recognition	Helps students with speech impairments by converting spoken words into text.	Google Voice Typing, Dragon NaturallySpeaking, Otter.ai
AI-Based Text-to-Speech Tools	Supports visually impaired students by reading digital text aloud.	NaturalReader, Google Text-to-Speech, Read&Write
AI-Driven Eye-Tracking Systems	Enables individuals with limited mobility to control computers using eye movements.	Tobii Dynavox, Eye Gaze Edge, PCEye
Brain-Computer Interface (BCI) Learning	Allows students to control digital devices using brain signals.	Neurable, OpenBCI, Emotiv
AI-Powered Virtual Assistants	Provides real-time assistance for students with learning disabilities.	ChatGPT, Siri, Alexa, Google Assistant
AI in Augmented and Virtual Reality	Creates immersive learning environments for students with disabilities.	Google Expeditions, Oculus VR, Microsoft HoloLens
AI-Based Personalized Learning	Adapts study materials according to students' needs and disabilities.	Smart Sparrow, Carnegie Learning, Squirrel AI
AI-Enabled Accessible E-Learning Platforms	Facilitates inclusive education through online learning platforms.	Coursera, Udemy, edX, Khan Academy
AI-Enhanced Sign Language Recognition	Helps in communication for students with hearing impairments.	Google AI Sign Language, DeepASL, KinTrans
AI-Powered Assistive Devices	Includes smart wheelchairs, prosthetics, and robotic assistants for mobility support.	Whill Autonomous Wheelchair, ReWalk Robotics, AI Prosthetics

A study was conducted to evaluate the effectiveness of AI-based education programs for individuals with disabilities. This research was carried out online through a survey, which was shared on social media platforms. Participants who were using AI-assisted learning tools were requested to provide their feedback by answering the following questions:

1. What field of study are you currently pursuing or have completed?
2. What type of disability do you have?

3. Which AI-powered programs or devices have you used?
4. How convenient and effective do you find AI-assisted education?
5. Do you have any additional comments or suggestions?



A survey was conducted over a one-month period, and the results revealed that 130 individuals with disabilities use AI-driven technologies for a variety of purposes, including education. Many participants stated that they primarily rely on AI applications and devices for studying foreign languages and reading literary works. The concept of "Artificial Intelligence" was first coined by John McCarthy in 1956 during a seminar at Dartmouth College, a prestigious Ivy League university in the United States. The earliest known AI program was created in 1951 by British computer scientist S. Christopher by 1952, this system had gained the capability to anticipate player moves and engage in checkers. Renowned mathematician and computer scientist Alan Turing also examined this system in his scholarly article on chess programming. According to the responses from our study, the most widely utilized AI applications have been identified and are presented in first table.

The survey results identified several AI-powered applications and devices that significantly contribute to the educational process for individuals with disabilities. These technologies facilitate learning by providing accessible solutions tailored to specific needs. The key findings are outlined below:

1. Screen Reader Software

Individuals who are visually impaired or blind rely on screen reader programs that convert text into speech. Among the most widely used applications are JAWS and NVDA. Survey participants reported that these tools enable them to access literary works in an audio format, allowing for a more effective and convenient learning experience.

2. Speech-to-Text Applications

People with hearing impairments benefit from real-time speech-to-text conversion applications. Notable examples include Google Live Transcribe and Otter.ai. These applications allow users to transcribe songs, lectures, and even films into text. For instance,

students who cannot hear lectures delivered by popular professors on social media platforms can read the transcriptions instead.

3. Voice-Controlled Devices

For individuals with physical disabilities that limit movement, voice-activated assistants provide essential support. Commonly used devices include Apple Siri, Amazon Alexa, and Google Assistant, which allow users to control various functions hands-free.

4. Eye-Tracking Systems

People with severe motor disabilities who are unable to use their hands and feet can operate computers using eye-tracking technology. The survey highlighted Tobii Dynavox and EyeTech as some of the most recognized systems, enabling users to interact with digital content solely through eye movements

5. Adaptive Learning Platforms

AI-powered educational platforms personalize learning experiences based on individual needs. Khan Academy and Coursera are examples of such platforms, offering accessible and customized learning paths for students with disabilities.

CONCLUSION

These technologies significantly improve the accessibility of education for individuals with disabilities, removing barriers to knowledge acquisition. The survey results indicate that foreign language learners represent the largest group of users benefiting from these AI-driven tools. By providing adaptable learning solutions, these applications and devices enhance the overall educational experience and ensure equal learning opportunities. The findings of this study underscore the significant impact of AI-driven assistive technologies in fostering greater accessibility and inclusion for individuals with disabilities. These innovations empower users by mitigating challenges and enhancing their overall quality of life. However, despite the availability of such intelligent solutions, their reach remains limited, as many individuals within the disabled community are not fully aware of the tools and technologies designed to support them. This highlights an essential direction for future research: the development of systematic approaches to increase public awareness and facilitate the adoption of AI-assisted learning and accessibility tools. Ensuring that individuals with disabilities are informed and equipped with these resources will contribute to a more inclusive and equitable society. Moving forward, the implementation of targeted initiatives to bridge this knowledge gap will be crucial in fostering an environment where every individual, regardless of physical limitations, has the opportunity to realize their full potential. A truly progressive and thriving society is one that ensures equal access to resources, enabling all individuals to actively participate in shaping their own future.

REFERENCES:

1. Rustamova, J. (2025). Sun'iy intellekt orqali til o'rganishning imkoniyatlari. International Conference on New Trends in Education and Language Learning, 7 January 2025. Retrieved from <https://incop.org>

2. Norboyev, F. Ch. (2024). Ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalari tatbiqi. ResearchGate, 26 November 2024. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/386098406_Ta'limda_sun'iy_intellekt_texnologiyalari_tatbiqi
3. Ernazarov, D. Z. (2024). Oliy ta'lim tizimida sun'iy intellektning roli va ta'sirini oshirish. ResearchGate, 19 April 2024. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/379925224_Oliy_ta'lim_tizimida_sun'iy_intellektning_rol_i_va_ta'sirini_ortib_borishi
4. Sabirova, O. (2024). Ta'lim sohasida sun'iy intellektdan foydalanish. CyberLeninka, 2024. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/ta'lim-sohasida-sun'iy-intellektdan-foydalanish>
5. Sirojiddinov, B. (2024). Ta'limda sun'iy intellektning imkoniyatlari. Ares, 2024. Retrieved from <https://ares.uz/uz/maqola-sahifasi/talimda-suniy-intellektning-imkoniyatlari>
6. Anderson, J. (1983). The Architecture of Cognition. Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. Anderson, J. R., Bothell, D., Byrne, M. D., Douglass, S., Lebiere, C., & Quin, Y. (2004). An integrated theory of the mind. Psychological Review, 111, 1036-1060
8. Anderson, J. & Lebiere, C. (1998). The atomic components of thought. Mahwah, NJ: Erlbaum.
9. Vijay Kanade. (2022) <https://www.spiceworks.com/tech/artificialintelligence/articles/what-is-ai/>
10. Li, M., & Chen, J. (2017). The Impact of AI-Based Pronunciation Tutoring Systems on Oral Proficiency Development. Language Learning & Technology, 21(3), 124-142.
11. Makhoul, M. K. I. (2021). Effect of Artificial Intelligence-Based Application on Saudi Preparatory-Year Students' EFL Speaking Skills at Albaha University. International Journal of English Language Education, 9(2), 36. <https://doi.org/10.5296/ijelev.v9i2.18782>
12. Nurmuhhammad Duisenov, Bekjan Axmedov, (2021). Sun'iy intellekt va ekspert tizimlari.

YOSHLARNING HOZIRGI KUNDAGI MUAMMOLARI VA ULARGA YECHIMLAR

Yuldoshev Ulug‘bek Raximjonovich
Abituriyent, Xalqaro Islom Akademiyasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bugungi kunda yoshlar duch kelayotgan asosiy muammolar, jumladan, ta’lim sifati, ishsizlik, internet va ijtimoiy tarmoqlarning ta’siri kabi masalalar tahlil qilinadi. Ushbu muammolarga ilmiy va amaliy yechimlar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, muammolar, ta’lim, ishsizlik, internet, kasb-hunar, raqamli savodxonlik.

KIRISH

“Yoshlar – kelajagimiz” degan ibora bugungi kunda juda dolzarb bo‘lib qolmoqda. Alisher Navoiy: “Haqiqiy boylik ilm va hunardadir” deganidek, bugungi yoshlarning asosiy vazifasi ilm olish va jamiyatga foydali bo‘lishdir. Biroq, XXI asr yoshlari ko‘plab muammolar bilan yuzlashmoqda. Ularga ta’lim sifati, ishsizlik, internet va ijtimoiy tarmoqlarning ta’siri kiradi. Ushbu maqolada mazkur muammolar va ularning mumkin bo‘lgan yechimlari haqida so‘z yuritiladi.

1. Ta’lim sifati va uning muammolari

Hozirgi ta’lim tizimi umumiy bilim berishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ko‘plab fanlar o‘quvchilarning qiziqishlari va kelajakdagi rejalari bilan to‘g‘ri kelmaydi. Bu esa o‘quvchilarni ortiqcha yuklama ostida qoldirib, bilimning samaradorligini pasaytiradi.

Shu sababli, maktablarda ayrim fanlarni qayta ko‘rib chiqish, ortiqcha mavzularni qisqartirish va asosiy e’tiborni sohaviy ta’limga yo‘naltirish lozim. 5-sinf dan boshlab o‘quvchilarning qiziqishlari va imkoniyatlariga qarab ularni yo‘naltirish tizimini joriy etish zarur. Misol uchun:

- Texnikaga qiziqadigan o‘quvchilar uchun matematika, fizika, zamonaviy IT fanlarini chuqurroq o‘rgatish.
- Gumanitar fanlarga qiziqqan o‘quvchilar uchun esa ona tili va adabiyot, tarix, xorijiy tillarni chuqur o‘rgatishga e’tibor qaratish.

2. Ishsizlik va moliyaviy mustaqillik muammosi

Ko‘plab ishsiz yoshlarga davlat miqyosida e’tiborni kuchaytirish kerak. Ularni kerakli kasblarga yo‘naltirish uchun o‘qish xarajatlarini qoplash zarur. Chunki bu yoshlar o‘zlari ishsiz, moliyaviy yordam esa ularga yangi yo‘nalishni o‘rganishga turtki bo‘ladi.

Oliy ta’lim muassasalariga har yili 1 million abituriyent topshiradi, ulardan esa 20 foizi ham o‘qishga kira olmaydi, bu degani 800 ming yosh kerakli ish yoki ilmiy tajribaga muhtoj qatlam sifatida qolib ketadi. Agar shu yoshlarga yana boshqa imkoniyatlar, masalan, o‘zlari qiziqqan sohalarga bepul o‘qitish yoki kredit-modul asosida kasbga yo‘naltirish tizimi yaratilsa, bu muammoning oldi olinadi.

3. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning ta’siri

Internetdan foydalanish hozirgi zamonning ajralmas ehtiyoji bo‘lib, u yoshlar uchun ham foyda, ham zarar keltirishi mumkin. Uning foydali jihatlari orasida:

- Ilm olish va o‘z ustida ishlash imkoniyati.
- Onlayn darslar va xalqaro ma’lumotlarga erkin kirish.
- Dunyo bo‘ylab bilim va tajriba almashish.

Biroq, salbiy jihatlari ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Hozirgi kunda ko‘plab yoshlar, ayniqsa o‘quvchilar va talabalar, o‘qish va dars qilish o‘rniga ijtimoiy tarmoqlarda 5-6 soatlab vaqtini bekorga sarflamoqda.

Yechim

- Yoshlarni internetdan samarali foydalanishga yo‘naltirish uchun maktab va oliy ta’lim muassasalarida muntazam seminar va treninglar tashkil etish.
- Ota-ona nazoratini kuchaytirish.
- Yoshlarning ijtimoiy tarmoqlarga haddan tashqari bog‘lanib qolishini oldini olish uchun vaqt boshqaruvi bo‘yicha maxsus dasturlar, mobil ilovalar va nazorat tizimlarini joriy qilish.
- Yoshlar orasida ilmiy, madaniy va tarbiyaviy kontentni targ‘ib qiluvchi loyihalarni rivojlantirish.

XULOSA

Yuqoridagi muammolar yoshlar hayotiga jiddiy ta’sir qilmoqda. Ularni hal qilish uchun ta’limni modernizatsiya qilish, ishsizlikka qarshi kurashish va internetdan to‘g‘ri foydalanish madaniyatini shakllantirish muhimdir. Agar bu masalalar ijobiy hal etilsa, yoshlarning kelajagi yanada porloq bo‘lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bilimni baholash agentligi rasmiy sahifasi.
2. Jamoatchilik fikri – Ijtimoiy tarmoqlardagi muhokamalar.
3. Chet el tajribasidan kelib chiqib – Rivojlangan mamlakatlar tajribasi.
4. Alisher Navoiy asarlari – “Mahbub ul-qulub” asaridan: “Haqiqiy boylik ilm va hunardadir”.

YUZ-JAG‘ ESTETIK OPERATSIYALARI: GO‘ZALLIK VA FUNKSIONAL MUKAMMALLIK SARI YO‘L

Nozimjonov Zuhridin Husniddin o‘g‘li

Central Asian medical university Xalqaro Tibbiyot universiteti

Annotatsiya. *Ushbu maqola zamonaviy tibbiyot va madaniyatda yuz plastik jarrohligining ahamiyatini ko'rib chiqadi, uning estetikani yaxshilash, shuningdek, funktsional muammolarni hal qilishdagi rolini ta'kidlaydi. Plastik jarrohlikning asosiy toifalari, ularning afzalliklari va mumkin bo'lgan xavf-xatarlari, shuningdek, ularning shaxsiy o'zini o'zi qadrlashi va umumiy hayot sifatiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Psixologik va sotsiologik jihatlar bilan bir qatorda bunday operatsiyalarga bo'lgan talabning ortishiga sabab bo'lgan omillar ham ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *plastik jarrohlik, yuz plastik jarrohligi, estetik yaxshilash, funktsional mukammallik, go'zallik standartlari, tibbiy estetika, psixologik effektlar.*

KIRISH

So'nggi yillarda estetik jarrohlikning ahamiyati ortib bormoqda. Maksillofasiyal protseduralar nafaqat estetik ko'rinishni yaxshilash, balki funktsional sog'liq muammolarini hal qilish uchun ham qo'llaniladi. Ushbu operatsiyalar nafaqat yosh ko'rinishni saqlab qoladi, balki tug'ma yoki orttirilgan anormalliklarni ham tuzatadi. Ijtimoiy go'zallik standartlari va texnik yutuqlar tufayli yuz estetikasining yangi usullari paydo bo'ldi, bu jarrohlik muolajalarni tobora xavfsiz va muvaffaqiyatli qiladi. Inson qiyofasi uning ichki sohasining aksi bo'lib xizmat qiladi. Har bir chiziq, burchak va simmetriya bizning shaxsiyatimiz haqida tushuncha beradi. Shunga qaramay, hamma odamlar tashqi ko'rinishidan mamnun emas. Hozirgi vaqtda kosmetik jarrohlik nafaqat estetik jozibadorlikni oshirish, balki funktsional muammolarni hal qilish uchun ham qo'llaniladi. So'nggi yillarda yuz estetik operatsiyalari sezilarli darajada rivojlangan. Ilgari bunday operatsiyaga asosan mashhurlar va badavlat shaxslar kirishi mumkin edi; ammo, endi u millionlab odamlarga o'zlariga bo'lgan ishonchni qayta tiklash imkoniyatini beradi. Bu intizom nafaqat estetikani o'z ichiga oladi, balki fan, texnika va san'atning ideal uyg'unligini ham ifodalaydi. Ushbu maqolada yuz estetik jarrohligidagi eng ilg'or usullar, zamonaviy metodologiyalar va kelajak istiqbollari muhokama qilinadi.

ASOSIY QISM

Rinoplastika yuz konturini o'zgartirish uchun asosiy jarrohlik amaliyotidir. So'nggi yillarda jarrohlarning burunning estetik va funktsional xususiyatlarini hisobga olishni ta'kidladilar. Dinamik rinoplastika texnikasi burunning tabiiy harakatini saqlab qolgan holda va individual nafas olish tizimini moslashtirgan holda uni qayta tiklashni osonlashtiradi. Jag'ning assimetriyasi yoki deformatsiyasi estetik va tibbiy muammolarga olib kelishi mumkin. Ortognatik jarrohlik bemorlarga chaynash, artikulyatsiya va yuz

nisbatlarida assimetriyani bartaraf etishga imkon beradi. Facelift protseduralari ko'pincha g'ayritabiiy oqibatlariga olib keladi va yuzning haddan tashqari tarangligiga olib kelishi mumkin. SMAS-lifting texnikasi yuz mushaklari va o'ziga xos ligamentlarni yoshartirish orqali yanada tabiiy va barqaror natija beradi. Jarrohlar sun'iy intellekt va 3D modellash tirishdan bemor bilan birga protseduraning kutilgan natijasini tasavvur qilish uchun foydalanishlari mumkin. 3D implantlar yuz nisbatlarini aniq shakllantirishni ta'minlaydi, natijani bemorning o'ziga xos fazilatlariga moslashtiradi. Kelajakda plastik jarrohlik jarrohlik amaliyotidan tashqariga chiqadi. Ildiz hujayralari va regenerativ tibbiyot tananing ichki reparativ qobiliyatini oshirmoqda. Bu uzoq muddatli natijalarni ta'minlagan holda plastik jarrohlikning minimal intruziv bo'lishiga imkon beradi. Hozirgi vaqtda yuz estetikasi nafaqat jozibadorlikni, balki haqiqiy harakatni ham o'z ichiga oladi. Biyomekanik bilimlardan foydalangan holda, jarrohlar yuz ifodalarini, mushaklarning harakatlarini va to'qimalarning o'ziga xos moslashuvchanligini saqlab qolish uchun innovatsion usullarni qo'llaydilar. Kelajakda tabiiy suyak va to'qimalar nano-implantlar va mikroskopik bioinert materiallar bilan almashtirilishi mumkin. Bu an'anaviy silikon yoki titan implantlariga nisbatan yuqori natijalar berishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, estetik jarrohlikdan so'ng odamlarning o'ziga bo'lgan ishonchi sezilarli darajada yaxshilanadi. Ortognatik jarrohlik yoki rinoplastikadan keyin bemorlarning hayot sifati sezilarli darajada yaxshilanadi. Oldingi yillarda plastik jarrohlikning natijalari g'ayritabiiy va statik bo'lib ko'rinardi. Shunga qaramay, zamonaviy uslublar haqiqiy yuz ifodalarini saqlab, qiyofani yangilaydi.

Hozirgi vaqtda estetik operatsiyalar ayollar va erkaklar orasida mashhur bo'lib bormoqda. "Tabiiy ko'rinish" uslubi tobora ommalashib bormoqda, bemorlar tashqi ko'rinishini hech qanday o'zgartirmasdan o'ziga xos go'zalligini saqlab qolishni afzal ko'rishadi. Hozirgi vaqtda estetik jarrohlik nafaqat go'zallikka erishish usuli, balki salomatlik va hayot sifatini yaxshilashga ilmiy asoslangan yondashuv sifatida ham xizmat qiladi. Bu soha zamonaviy texnologiyalar, ijodiy metodologiyalar va haqiqiy natijalarga intilish tufayli tobora takomillashtirilmoqda. Kelajakda estetik muolajalar nafaqat go'zalligimizni, balki sog'lig'imizni va psixologik farovonligimizni ham oshiradi. Go'zallik tashqi ko'rinishdan ustun turadi; bu shaxsning ichki ishonchi va umumiy baxti bilan uzviy bog'liqdir. Klassik jarrohlik, anesteziologiya va intensiv terapiya sohasidagi yutuqlar bir vaqtlar jarrohlik amaliyotining ustuvor yo'nalishlarini o'zgartirdi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, yarani kattalashtirish, tanadagi ichki sharoitlarni o'rnatish va har qanday murakkablikdagi jarrohlik muolajalarini bajarish mumkin. Shunday bo'lsa-da, sezilarli kesma operatsiya erkinligi va qulayligini osonlashtiradi, shu bilan birga sezilarli jarrohlik stressiga olib keladi. Buni tushunish va endoskopik usullarni ishlab chiqish minimal invaziv jarrohlikning rivojlanishiga olib keldi. Videoendoskopik muolajalarning minimal invazivligi, tez tiklanish, kasalxonada qolish muddatini qisqartirish, reabilitatsiya davrlarini qisqartirish va qulay kosmetik natijalar qorin bo'shlig'i, ko'krak qafasi va qorin bo'shlig'i kasalliklarini davolash uchun endoskopik usullarni keng joriy etishda hal qiluvchi omil bo'ldi. Endoskopik jarrohlik - bu inson kasalliklarini an'anaviy jarrohlik davolash usullarini tezda

o'zgartirgan yangi tibbiyot mutaxassisligi. U insonning ko'plab kasalliklari uchun terapevtik tushunchalarni qayta ko'rib chiqish uchun sharoitlarni belgilaydi. Endoskopik jarrohlik ham tibbiy, ham texnik tajribani talab qiladigan muvaffaqiyatli, ammo murakkab tibbiy texnologiyadir. Faqat eng ilg'or elektron gadgetlar va sezgir asboblarning to'qimalarning kirib borishi bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshirishga imkon beradi. Shunisi e'tiborga loyiqki, endi deyarli barcha jarrohlik muolajalar endovideoskopik usulda o'tkazilishi mumkin. O'zbekistonda xoletsistektomiya, appendektomiya, ayrim jigar va tuxumdon kistalarini kesishdan tashqari, yuqorida qayd etilgan yangi turdagi endoskopik muolajalar ancha kechroq amalga oshirildi. Ushbu muolajalar uchun ishlatiladigan yuqori chastotali elektrojarrohlik apparatlari va apparat tikish moslamalarining ko'tarilgan xarajatlari hissa qo'shdi. Operatsiyalar ko'lami kengayib, jarrohlarning mahorati ortib borar ekan, laparoskopik jarrohlikda ilmiy-fantastik kitoblardagiga o'xshash texnik yutuqlarning tarqalishi ortib bormoqda. Jarrohlik monitorida neoplazma va birlamchi qon tomir tuzilmalarining uch o'lchovli ko'rinishining mavjudligi protsedura davomida manevrni sezilarli darajada oshiradi. Agar anatomik tuzilmalarining ko'rindigan segmentlarini uch o'lchovli diagnostika modellarining tegishli komponentlari bilan aniq moslashtirish mumkin bo'lsa, jarroh boshqa to'qimalar tomonidan to'sib qo'yilgan ushbu tuzilmalarining joylashuvi haqida tushunchaga ega bo'ladi. Endoskopik jarrohlikda, odatda, endoskopik asboblarning shoxlarining tashqi yuzasida ko'rsatilgan yarim santimetr oraliqda belgilangan o'lchov birligidan foydalangan holda masofalarni aniqlash va uch o'lchovli tasvirlarni o'lchash uchun o'lchov tizimi qo'llaniladi.

Operatsiyadan oldingi rejalashtirish va jarrohlik navigatsiya uchun 3D modellashni qo'llash bo'yicha keng qamrovli ma'lumotlar ushbu texnologiyaning hayotiylikni ko'rsatadi, ko'pincha erishilgan natijalar bilan tasdiqlanadi. Shunday qilib, operatsiyadan keyingi muammolar soni 1,5-2 baravar kamayadi, bu esa bemorning operatsion xavfsizligini oshiradi. Jarrohlik aralashuvining samaradorligi oshadi, chunki u katta neoplazmalarni olib tashlash yoki rezektsiya qilish imkonini beradi. Laparoskopik muolajalarning davomiyligi qisqaradi, shuning uchun behushlik va pnevmoperitoneum bilan bog'liq asoratlar xavfi kamayadi. Yuzdagi plastik jarrohlik foydali bo'lishi mumkin, chunki bizning yuz ifodalarimiz muloqot va shaxslararo o'zaro ta'sirni osonlashtiradi. Bizning tashqi ko'rinishimiz boshqalarning bizni idrok etishiga ta'sir qiladi. Ba'zi odamlar o'zlarining tashqi ko'rinishining o'ziga xos xususiyatlarini o'zgartirishni afzal ko'rishadi, boshqalari esa labda yoriqlar, tug'ilish belgilari yoki boshqa tug'ma deformatsiyalar kabi yuz anomaliyalari bilan tug'iladi. Yaxshiyamki, ko'plab muammolarni, jumladan, qarish, quyosh shikastlanishi yoki oldingi baxtsiz hodisalarni malakali jarroh tomonidan olib boriladigan muolajalar bilan bartaraf etish mumkin. Kosmetik jarrohlar yuz, burun, lablar, quloqlar va bo'yiga ta'sir qiluvchi turli muammolarni aniqlaydi va hal qiladi. Yuz plastik jarrohligi otolaringologiyaning ikkita kichik ixtisosligidan birini tashkil qiladi: rekonstruktiv va kosmetik. Rekonstruktiv plastik jarrohlik yuzida tug'ilish belgilari, lab va tanglay yorig'i, ko'zga ko'ringan quloqlari va assimetrik tabassumi bo'lgan shaxslarga o'tkaziladi. Ushbu jarrohlik texnikasi baxtsiz hodisalar, travmalar, kuyishlar yoki oldingi jarrohlik muolajalar

natijasida yuzaga keladigan muammolarni ham hal qilishi mumkin. Bundan tashqari, teri saratoni kabi oldindan mavjud kasalliklarni tuzatish uchun ma'lum rekonstruktiv protseduralar zarur. Kosmetik yuz plastik jarrohligi yuz tuzilishi va xususiyatlarining estetik ko'rinishini yaxshilashga qaratilgan. Facelift, blefaroplastika, rinoplastika, iyak va yonoqlarni kattalashtirish, liposaksiya va yuzning ajinlariga aralashuvlar keng tarqalgan operatsiyalardir. Kosmetik jarrohlar ushbu muammolarni hal qilishda yuqori malakaga ega. Kimyoviy peeling, mikrodermabraziya va in'ektsiya turli xil yuz muammolarini hal qiladigan jarrohlik bo'lmagan muolajalardir. AOK mumkin bo'lgan mahsulotlar Botox®, Dysport®, Restylane®, Juvederm®, Radiesse®, Sculptra® va yuzning estetikasini yaxshilash uchun teri ostiga yuborilishi mumkin bo'lgan boshqa teri plomba moddalarini o'z ichiga oladi. Jarrohlik yuz plastik aralashuvi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Rinoplastika/Septoplastika - Burunning estetik va funksional jihatlarini yaxshilash uchun burun xaftaga va suyakni tiklashni o'z ichiga olgan tashqi va ichki jarrohlik muolajalar.
- Blefaroplastika - Yuqori va/yoki pastki qovoqlarning funktsionalligini (masalan, ptosis) va/yoki estetikasini yaxshilashga qaratilgan jarrohlik amaliyoti.
- Qosh ko'tarish - peshonadagi burmalar va osilgan qoshlarni bartaraf etishga qaratilgan jarrohlik aralashuv.
- Ritidektomiya - terini taranglashtirish va yuz va bo'yindagi ajinlarni yo'qotishga qaratilgan jarrohlik amaliyoti.
- Liposaksiya - bu jag' yoki bo'yin ostidagi ortiqcha yog 'to'qimasini yo'q qilish uchun qo'llaniladigan jarrohlik aralashuv.
- Yuz implantlari - Yuzning o'ziga xos xususiyatlarini (yonoqlar, lablar, iyak) ko'rinishini oshirish uchun jarrohlik muolajasi.
- Otoplastika - bu quloqning xaftaga tushishini kamaytirishga qaratilgan jarrohlik aralashuv.
- Terini qayta tiklash protseduralari terining silliqqligini oshirish uchun lazer texnologiyasi, kimyoviy peeling yoki dermabraziyani qo'llashni o'z ichiga oladi.
- Yuz rekonstruktiv jarrohligi oldingi jarrohlik aralashuvlar, jarohatlar yoki kasalliklar natijasida yuz terisi deformatsiyalarini tiklashni o'z ichiga oladi, bu saratondan keyingi rekonstruksiyani, chandiqlarni qayta ko'rib chiqishni, yuz jarohatlarini tuzatishni, tug'ilish belgilarini olib tashlashni va bosh suyagi, tanglay yoki labga ta'sir qiluvchi tug'ma anomaliyalarni tuzatishni o'z ichiga oladi.

Yuzdagi plastik jarrohlikdan nimani kutish kerakligini tushunish sizning qulaylik hissini oshirishi mumkin. Shaxsiy fiziologiyaga qarab, ko'ngil aynish, uyqusizlik, qon ketish, tromboz, infeksiya va anesteziyaga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ko'pgina plastik jarrohlik muolajalari uzoq vaqt kasalxonaga yotqizishni talab qilmaydi. Jarrohligingizning og'irligiga qarab, ba'zi muolajalar ambulatoriya sharoitida amalga oshirilishi mumkin. Ba'zi protseduralar kecha yoki ikki kunlik kasalxonaga yotqizishni talab qilishi mumkin. Kasalxonadan chiqishingizdan oldin, jarrohingiz uyda tiklanish davrida zarur bo'lgan har qanday qo'shimcha yordamni aniqlab beradi. Siz kesmangizni boshqarish bo'yicha ko'rsatmalar olasiz. Operatsiyadan taxminan bir hafta o'tgach, choklar va jarrohlik shtapellari klinikada chiqariladi. Sizning jarrohingiz oziq-ovqat cheklovlarini, kerakli dori-darmonlarni va siz kuzatishingiz kerak bo'lgan mashqlar chegaralarini tushuntirishi kerak. Shish va ko'karishlar kamayganidan so'ng va tashqi ko'rinishi yaxshilanganidan so'ng, bemorlarning aksariyati operatsiyadan keyingi bir-ikki hafta ichida

ishni davom ettirishda o'zlarini xavfsiz his qilishadi. Yuzning morfologiyasi va jag'ning hizalanishi ko'plab kundalik funktsiyalarga ta'sir qiladi, jumladan nafas olish, ovqat hazm qilish, suvni yo'qotish va fonatsiya. Tishlar va jag'lar to'g'ri hizalanadi, bu esa yuz mushaklari va temporomandibular bo'g'imlarning uyg'un ishlashini ta'minlaydi. Ba'zida jag' jarrohligi deb ataladigan ortognatik jarrohlik turli xil yuz va tish deformatsiyalarini bartaraf etishi mumkin, shu bilan birga yuzning estetik nisbatlarini oshiradi. Yuz suyaklarini konturlash muolajalari odatda Osiyoda o'tkaziladi, bu erda estetik ideallar kuchli, burchakli jag' chizig'idan ko'ra yumshoq, nozik yuz tuzilishini afzal ko'radi. Bimaxillalar jarrohlik yoki bimaxillalar osteotomiya, yuqori jag' va pastki jag'ning funktsional va/yoki estetik jihatdan yaxshilanishini istaganlar uchun samarali operatsiya hisoblanadi. Ikki jag' jarrohligi yoki maksillomandibular jarrohlik - bu yuqori va pastki jag'lardagi skelet anomaliyalarini tuzatuvchi ortognatik jarrohlikning bir turi. Ortognatik jag' jarrohligi jag'ning yoki pastki jag'ning to'liq yoki bir qismini tuzatishi mumkin bo'lsa-da, ko'plab bemorlar iyak bilan birga yuqori va pastki jag'larni ham qamrab oladigan bimasiller jarrohlikni talab qiladi. Ikki jag' jarrohligi bemorning tabassumi va umumiy ko'rinishini yaxshilashdan tashqari, chaynash, artikulyatsiya va nafas olish qobiliyatini oshiradi. Obstruktiv uyqu buzilishlari, shu jumladan yuz og'rig'i, bosh og'rig'i, horlama va uyqu apnoesi ikki jag'ning jarrohlik yo'li bilan hal qilinishi mumkin. Ortognatik jarrohlik bemorning estetikasini sezilarli darajada oshirishi mumkin bo'lsa-da, ikki jag' jarrohligi birinchi navbatda funktsional muammolarni hal qilish uchun qo'llaniladi. Odatda, ortognatik jarrohlik bir vaqtning o'zida bitta jag'ga murojaat qiladi. Yuqori jag'ning osteotomiyasi mustaqil operatsiya bo'lib, yuqori jag'ga yoki yuqori jag'ga murojaat qiladi. Mandibulyar pastki jag' osteotomiyasi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Odatda shunday deb nomlanuvchi bimaxsiller osteotomiya bir vaqtning o'zida ikkala jag'ni ham tuzatadi. Ikkala jag'da bir vaqtning o'zida jarrohlik amaliyoti jarrohga jag' suyaklarini tuzatish va yuzni haykal qilishda optimal moslashuvchanlikni ta'minlaydi, shuning uchun bemorning real va vizual tarzda maqbul natijaga erishish ehtimolini oshiradi. Jarroh yuqori va pastki jag'larni o'zgartirish, o'lchamlarini o'zgartirish yoki optimal moslashtirishga ko'chirish orqali barcha funktsional va estetik muammolarni bartaraf etish uchun keng qamrovli metodologiyadan foydalanadi. Go'zallik va jozibadorlikni baholashda yuzning uyg'unligi muhim ahamiyatga ega. Bu turli xil yuz xususiyatlari, jumladan, burun, iyak, yonoq suyaklari va jag' chizig'i o'rtasida uyg'un va mutanosib munosabatlarga erishishni talab qiladi. Ushbu elementlar uyg'unlashganda, ular vizual jozibali va badiiy jihatdan muvozanatli ko'rinish hosil qiladi.

Samarali kosmetik stomatologiyaning insonning o'zini o'zi imidjiga, o'zini o'zi qadrlashi va o'ziga bo'lgan ishonchiga sezilarli ta'siri to'g'risida xabardorlik oshgani sayin, bemorlar shunchaki bo'shliqni yopish yoki tabassumni oqartirishdan ko'ra ko'proq harakat qilmoqdalar. Zamonaviy bemorlar o'zlarining umumiy tabassumi va yuz estetikasiga taalluqli tishlarining o'lchamlari, nisbati va hizalanishi haqida asta-sekin xabardor bo'lishadi. Kosmetik stomatologiya san'ati va ilm-fanini yaxshilash terapiyamizga uzluksiz integratsiyalash orqali biz muntazam ravishda ajoyib natijalarga erishamiz. Ushbu tadqiqot kosmetik stomatologiyaning yuz uyg'unligini oshirishga ta'sirini o'rganadi. Bu har bir

bemor uchun batafsil estetik diagnostika va to'liq bioestetik baholashni o'tkazishning muhim ahamiyatini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, u ob'ektiv va sub'ektiv baholashning ahamiyatini ta'kidlab, har bir bemorning o'ziga xos xususiyatlarini sinchkovlik bilan tekshirish estetik jihatdan yoqimli va juda haqiqiy tabassumlarni yaratishga imkon berishini ko'rsatadi. Bundan tashqari, yuz uyg'unligi insonning o'zini o'zi qadrlashi va ishonchiga chuqur ta'sir qilishi mumkin. Muvozanatli yuz xususiyatlari insonning umumiy ko'rinishini yaxshilashi va sog'lom o'zini o'zi imidjini rivojlantirishi mumkin. Aksincha, yuz xususiyatlarining aniq nomutanosibligi yoki nosimmetrikligi o'zini o'zi anglashi va tashqi ko'rinishidan norozi bo'lishiga olib kelishi mumkin. yuz estetik jarrohligi muayyan masalalarni yo'naltirish va jozibali xususiyatlarni kuchaytirish orqali yuz uyg'unligini tiklash yoki yaxshilashga intiladi. Rinoplastika, genioplastika, blefaroplastika va facelift kabi protseduralar tez-tez yuz uyg'unligiga erishish uchun bajariladi. Rinoplastika yuzning uyg'unligiga erishish uchun burunni o'zgartirishi va yaxshilashi mumkin, genioplastika esa yuz simmetriyasi va nisbatini yaxshilash uchun iyakni sozlashi yoki oshirishi mumkin. Ushbu operatsiyalar yuzning uyg'unligiga erishish va bemorning o'ziga xos go'zalligini oshirishga qaratilgan shaxsning yuz anatomiyasiga va mo'ljallangan natijalarga sinchkovlik bilan moslashtirilgan. Yuz assimetriyasi bizning go'zallik va jozibadorlikni idrok etishimizga sezilarli ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuzning o'rta chizig'i atrofida nosimmetrikliliklar yuzning periferik qismlariga qaraganda jozibadorlikka ko'proq ta'sir qiladi. Swaddle va Cuthill tomonidan olib borilgan to'rta tadqiqot shuni ko'rsatadiki, butunlay simmetrik yuzlar yanada jozibali deb hisoblanmasligi mumkin, chunki ularda insonning hissiy ekspressivligini oshiradigan o'ziga xos yo'nalishli nosimmetrikliliklar mavjud emas. Besh Kownerning tadqiqoti shuni ko'rsatadiki, oddiy odamlarda yuz assimetriyasining minimal darajasi ularning umumiy go'zallik reytingini kamaytirmaydi. Olti Bu shuni ko'rsatadiki, yuz simmetriyasi muhim omil bo'lsa-da, u yuz go'zalligini aniq belgilovchi omil emas. Yuzning uyg'unligiga erishish, yuzning mos nisbati

va o'rta chiziqning adekvat simmetriyasi bizning jozibadorlikni idrok etishimizni shakllantirishda juda muhimdir. Genioplastika yoki iyakni ko'paytirish - bu iyakning simmetriyasini, proektsiyasini yoki nisbatini yaxshilash, shuning uchun yuz uyg'unligini yaxshilash uchun mo'ljallangan jarrohlik aralashuvdir. Jag'ning umumiy yuz estetikasi uchun juda muhim, chunki u pastki yuzning muvozanati va nisbatiga ta'sir qiladi. Chuqur yoki haddan tashqari mayda iyak yuz xususiyatlarining nomutanosibligiga olib kelishi mumkin. Tadqiqotlar genioplastikaning yuz estetikasi va bemorning qoniqishiga foydali ta'sirini ko'rsatdi. Deshpande SN va boshqalar tomonidan olib borilgan uzunlomasina tadqiqotda iyagi morfologiyasini o'zgartirish uchun jarrohlik aralashuv bo'lgan suyak genioplastikasi hindistonlik bemorlarning kogortasida tekshirildi. Tadqiqot bemorning qoniqishini, asoratlarni va natijalarning uzoq umrini baholashga harakat qildi. Kamida ikki yil davomida kuzatilgan 37 kishidan iborat kogortada operatsiya muvaffaqiyat ko'rsatkichlarining yuqoriligini ko'rsatdi, bemorlarning 97,3 foizi qoniqish bildirishdi va sezilarli muammolar yuzaga kelmadi. Jag'ning o'zgartirilgan tuzilishi vaqt o'tishi bilan barqarorlikni saqlab qoldi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, suyak genioplastikasi

muvozanatli yuz profiliga erishish uchun xavfsiz va samarali usul bo‘lib, bir nechta muammolar va ajoyib, barqaror natijalar bilan ajralib turadi.

Blefaroplastika yoki ko‘z qovoqlari jarrohligi - bu ortiqcha terini kesish, shishishni yumshatish va osilgan ko‘z qovoqlarini tuzatish orqali ko‘zning estetik ko‘rinishini yaxshilash uchun mo‘ljallangan jarrohlik aralashuv. Ko‘zlar yuzning markaziy xususiyati bo‘lib xizmat qiladi va ko‘z qovoqlarining holati yuzning estetikasiga va umumiy uyg‘unlikka chuqur ta’sir qilishi mumkin. Tadqiqotlar blefaroplastikaning hayot sifati va estetik natijalarga foydali ta’sirini ko‘rsatdi. Blefaroplastika - bu ko‘z qovoqlarining estetik ko‘rinishini yaxshilash uchun mo‘ljallangan jarrohlik aralashuv. Bu yoshroq ko‘rinishni yoshartirish uchun ortiqcha terini, yog ‘to‘qimasini va mushaklarni kesishni talab qiladi. Bundan tashqari, u ptozis, qosh ptozisi, entropion, ektropion va ko‘z qovoqlarining tortilishi kabi ba’zi funktsional kasalliklarni hal qiladi. Bemorning xohish-istaklari, taxminlari va kasallik tarixini hisobga olgan holda, ijobiy natijalarga erishish uchun operatsiyadan oldingi sinchkovlik bilan baholash juda muhimdir. Jarrohlikni rejalashtirishda terining ortiqcha qismi, yog ‘protruziyasi va noyob yuz xususiyatlari kabi elementlarni hisobga olish kerak. Murakkabliklar paydo bo‘lishi mumkin; shuning uchun bemorlarga potentsial xavflar haqida maslahat berish juda muhim va operatsiyadan keyingi terapiya o‘ziga xos tashvishlarga qarab farqlanadi, ishonch hosil qilishdan qo‘shimcha jarrohlik aralashuvigacha. Blefaroplastika estetikani yaxshilash va ko‘z qovoqlarining sezgir sohasidagi funktsionallikni yaxshilash uchun badiiylik va ilmiy tamoyillarni birlashtiradi. Blefaroplastika ptozis, periorbital sumkalar, ortiqcha teri va ko‘z atrofidagi ritidlar kabi bir qator muammolarni bartaraf etishi mumkin. Ushbu tashvishlarni bartaraf etish orqali blefaroplastika ko‘zlarning estetikasini yaxshilaydi, ularni yoshroq, hushyor va yuzning umumiy tuzilishiga moslashtiradi. Operatsiya ko‘zlarning tabiiy va jonlangan ko‘rinishini tiklashga, yuzning uyg‘unligini va umumiy go‘zalligini oshirishga intiladi. Blefaroplastikaning psixologik afzalliklarini e’tiborsiz qoldirmaslik kerak. Bemorlar tez-tez blefaroplastikadan so‘ng o‘zlariga bo‘lgan ishonch va yuz estetikasi haqida yaxshi fikr bildiradilar. Ko‘zlarning jonlanishi va natijada yuz simmetriyasi yanada yosh va yoshartirilgan umumiy ko‘rinishni yaxshilaydi, natijada zavqlanish kuchayadi va psixologik farovonlik yaxshilanadi. Yuzni ko‘tarish yoki ritidektomiya - bu yuz to‘qimalarini siqish va tiklash orqali yuzning qarish belgilarini tuzatish uchun mo‘ljallangan jarrohlik muolajadir. Yoshroq va yoshartirilgan ko‘rinish uchun u ajinlar, terining sarkmasi va boshqa yoshga bog‘liq o‘zgarishlarni kamaytirishga qaratilgan. Ko‘plab tadqiqotlar yuzni yoshartirishning samarali usuli sifatida yuz ko‘tarish jarrohligining afzalliklarini ko‘rsatdi. Roostaeian J va boshqalar. (2014) Estetik Plastik Jarrohlik jurnalida chop etilgan tadqiqotida yuzni ko‘tarish jarrohligining yuz estetikasiga, bemorning qoniqishiga va seziladigan yoshiga ta’sirini o‘rganib chiqdi. Tadqiqot yuzni ko‘tarish operatsiyasidan oldin va undan keyin olingan fotosuratlarining keng qamrovli tahlilini o‘z ichiga oldi. Natijalar yoshning qisqarishi, yuzning jozibadorligi sezilarli darajada yaxshilanganligi va bemorning qoniqish darajasi oshganligini ko‘rsatdi. Ten Facelift operatsiyasi aniq ajinlar, lablar atrofidagi terining sarkmasi, jag‘lar, bo‘yin bo‘shlig‘i va yuz hajmining pasayishi kabi bir nechta tashvishlarni

hal qiladi. Facelift yuzning pastki muskullarini taranglashtirib, ortiqcha terini olib tashlash orqali yuzning yosh va uyg'un ko'rinishini yaxshilaydi. Ovoz hajmini oshirish va optimal estetik natijalarga erishish uchun, operatsiya bilan bir qatorda, yog 'payvandlash kabi qo'shimcha yuz yoshartirish protseduralari ham qo'llaniladi. Yuzni ko'tarish operatsiyasining psixologik foydalari ham e'tiborga loyiqdir. Davolanishdan so'ng bemorlar ko'pincha o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi, o'zini o'zi qadrlaydi va tana qiyofasi yaxshilanadi. Yosh va yangilangan ko'rinishni tiklash insonning umumiy farovonligini va yuz estetikasidan qoniqishni oshiradi. Dudaklarni ko'paytirish - bu lablarning to'liqligi, aniqligi va simmetriyasini oshirish uchun mo'ljallangan kosmetik protsedura. Bu ko'proq nosimmetrik va estetik jihatdan yoqimli yuz ko'rinishini qidiradigan odamlar uchun mashhur terapevtik yondashuv. Dudoqlarni yaxshilash uchun turli usullar, jumladan, teri plomba moddalari, yog 'payvandlash yoki jarrohlik muolajalar qo'llanilishi mumkin.

Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, labni kattalashtirish bemorning qoniqishiga va lablar estetikasiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Dudoqlar konturi va hajmi yuz estetikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi va labni kattalashtirishda tabiiy ko'rinishga erishish asosiy maqsaddir. Dudaklarni kattalashtirish uchun xavfsiz va samarali yondashuv aniqlandi, bu "bosqichma-bosqich PH (Phi) texnikasi" deb nomlanadi. 12 dyum Bu usul gialuron kislotasini (HA) minimal, tartibga solinadigan miqdorda, har bir seansda 1-1,5 ml dan oshmasligini o'z ichiga oladi. Oltin nisbat PH (phi), taxminan 1,618, simmetriya va muvozanatni kafolatlaydigan lablardagi aniq in'ektsiya joylarini aniqlash uchun ishlatiladi. Ushbu protsedura 833 bemorda har bir shaxsning lab hajmini sinchkovlik bilan baholash va har qanday nosimmetriklikni tuzatish orqali samarali qo'llanildi, bu esa bemorning qoniqish darajasini oshirishga olib keldi. Bu jiddiy asoratlar va noxush oqibatlar ehtimolini sezilarli darajada kamaytiradi va uni labni kattalashtirish uchun xavfsiz va ishonchli variantga aylantiradi, faqat shishish, eritema va engil noqulaylik kabi kichik yon ta'sirlar haqida xabar beradi. Xulosa qilib aytganda, ketma-ket PH metodologiyasi labni tabiiy va garmonik ko'paytirishga erishish uchun xavfsiz, oson tushunarli va samarali usulni ta'minlaydi. Dudaklarni kattalashtirish muolajalarining maqsadi bemorning lablari hajmini va aniqligini oshirish, shu bilan ularning yuz xususiyatlariga moslashishdir. Dudoqlar hajmini va konturini oshirish orqali yuzning estetikasini sezilarli darajada oshirish mumkin. Jarayon, tabiiy lablar tuzilishi, simmetriya va mutanosiblik kabi omillarni hisobga olgan holda, bemorning afzal ko'rgan natijasiga moslashtiriladi. Dudoqlarni kattalashtirish o'z-o'zini hurmat qilish va tana imidjiga ijobiy ta'sir qiladi. Dudaklarni kattalashtirishdan keyin bemorlar ko'pincha o'zlarining umumiy yuz ko'rinishidan ko'proq ishonch va qoniqish bildiradilar. Dudoqlar estetikasini yaxshilash yuzning yanada jozibali, uyg'un va yosh ko'rinishini beradi, shuning uchun psixologik farovonlikni oshiradi. So'nggi yutuqlar minimal invaziv muolajalar, jumladan, in'ektsiya (masalan, botoks, teri plomba moddalari) va jarrohlik bo'lmagan terini tortuvchi muolajalarni taklif qildi, bu esa bemorlarga ishlamay qolish vaqtini qisqartirish va yanada nozik takomillashtirishni taklif qildi. Dermatologik jarrohlik bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot, yuzni yoshartirishning minimal invaziv usullaridan so'ng bemorning qoniqish darajasini va sezilarli estetik yaxshilanishlarni ko'rsatdi. Yuzning

kosmetik jarrohligi ilg'or tasvirlash texnologiyasi va kompyuter yordamida rejalashtirish orqali transformativ o'zgarishlarga duch keldi. Jarrohlik natijalarini modellashtirish va vizualizatsiya qilish qobiliyati bilan aniqlik va bemorning qoniqish darajasi yaxshilandi. Uch o'lchovli tasvir jarrohlarga uch o'lchovli kontekstda yuz xususiyatlarini hujjatlash va baholash imkonini berish orqali operatsiyadan oldingi rejalashtirish va bemor bilan muloqotni yaxshilaydi. Journal of Cranio-Maxillofacial Surgery jurnalida chop etilgan tadqiqot yuzni tahlil qilish va jarrohlikni rejalashtirish uchun 3D tasvirning samaradorligi va ishonchliligini isbotladi. Boshqa jarrohlik aralashuvga o'xshash yuz kosmetik jarrohligi ma'lum xavflarni keltirib chiqaradi. Ushbu operatsiyalarni o'ylayotgan shaxslar o'qitilgan va tajribali og'iz va maxillofacial jarrohlarni bog'lanishlari kerak. Optimal natijalarga erishish va potentsial xavflarni kamaytirish uchun keng qamrovli baholash, pragmatik umidlar va jarroh va bemor o'rtasidagi shaffof aloqa muhim ahamiyatga ega. Bemorni optimal tanlash, jarrohlik malakasi va axloqiy me'yorlarga rioya qilish yuz estetik jarrohligida ijobiy natijalar uchun hal qiluvchi omil hisoblanadi.

So'nggi yillarda yuz kosmetik jarrohligi sezilarli darajada rivojlanib, bemorlarga o'zlarining go'zalligini oshirish va o'z hurmatini oshirish imkoniyatini beradi. Turli usullardan foydalangan holda, tajribali og'iz va yuz-jag' jarrohlari bemorlarga yuz simmetriyasiga va yoshartirishga yordam beradi, shu bilan birga bemorning xavfsizligi va baxtiga e'tibor beradi. Texnologiya va muolajalardagi davom etayotgan yutuqlar bilan yuz kosmetik jarrohligi muqarrar ravishda og'iz va maxillofasial jarrohlikda yanada muhim rol o'ynaydi. Insonning jag'i va jag' suyagidan iborat bo'lib, kraniofasial kompleksning tuzilishi va funktsiyasi uchun asosiy hisoblanadi. Jag'ning chaynash, nutqni ishlab chiqarish va suyuqlikni yo'qotishdagi muhim funktsiyalaridan tashqari, yuzning jozibadorligi va umumiy simmetriyasiga sezilarli hissa qo'shadi. Turli omillar, jumladan, tug'ma nuqsonlar va orttirilgan buzilishlar jag'ning tuzilishi va funktsiyasining murakkab muvozanatini buzishi mumkin, bu tuzatish va tiklash uchun jarrohlik aralashuvni talab qiladi. Yuz jag'i jarrohligi, og'iz va maxillofasial jarrohlikning dinamik va multidisipliner sohasi bo'lib, jag' va uning atrofidagi tuzilmalarga ta'sir qiluvchi turli kasalliklarni davolash uchun mo'ljallangan keng ko'lamli jarrohlik muolajalarni o'z ichiga oladi. Tug'ma nuqsonlardan tortib travmatik baxtsiz hodisalar va degenerativ kasalliklarga bo'lgan yuz jag'i jarrohligini talab qiladigan kasalliklar qatori uning bemorlarning hayot sifati va farovonligini oshirishdagi muhim rolini ta'kidlaydi. So'nggi yillarda diagnostika usullari, jarrohlik usullari va terapevtik yondashuvlar bo'yicha jiddiy yutuqlarga guvoh bo'ldi, bu esa yuz jag'i jarrohligini inqilob qildi. Ushbu ishlanmalar jarrohlik muolajalarining aniqligi va samaradorligini oshirdi, shu bilan birga shaxsiylashtirilgan davolanishni rejalashtirish va bemorga yo'naltirilgan parvarish davrini joriy qildi. Minimal invaziv usullarning paydo bo'lishi va 3D tasvirlash va virtual jarrohlik rejalashtirish kabi ilg'or texnologiyalarning kiritilishi yuz jag'i jarrohligida sezilarli yutuqlarga olib keldi va bemorlarga misli ko'rilmagan xavfsizlik, oldindan aytish mumkin bo'lgan va kosmetik natijalarni taqdim etdi. Biz so'nggi o'zgarishlarni va sohadagi rivojlanayotgan tendentsiyalarni o'rganib, yuz jag'i kasalliklarini tashxislash, davolash va boshqarishning zamonaviy zamonaviy

metodologiyalariga aniqlik kiritmoqchimiz. Bizning maqsadimiz - yuz jag'i jarrohligining umumiy tushunchasini oshirish va eng yaxshi bemorni parvarish qilish va natijalarni izlashda keyingi innovatsiyalarni rag'batlantirish. Temporomandibular bo'g'imlarning buzilishi (TMD) chakka-mandibular bo'g'imga (TMJ) va tegishli tuzilmalarga ta'sir qiluvchi, odatda noqulaylik, cheklangan jag'ning harakatchanligi, bo'g'im tovushlari va funktsional nogironlik bilan ajralib turadigan kasalliklarning murakkab majmuasini tashkil qiladi. TMD ichki buzilishlar, osteoartrit, miyofasiyal og'riqlar va disklar almashinuvining buzilishi kabi bir qator sharoitlarni o'z ichiga oladi. TMD etiologiyasi murakkab va ko'p qirrali bo'lib, genetik, anatomik, biomexanik va psixologik elementlarning aralashmasini o'z ichiga oladi. Epidemiologiya va xavf omillari: TMD barcha yoshdagi odamlarga ta'sir qiladi, ayollarda va 20 yoshdan 40 yoshgacha bo'lganlarda ko'proq tarqalgan. Aniq etiologiya noaniq bo'lib qolmoqda, ammo turli xavf omillari aniqlangan, jumladan, bruksizm, noto'g'ri okklyuziya, travma, tizimli kasalliklar, parafunktsional xatti-harakatlar, psixologik stress va genetik moyillik. Ushbu xavf omillarini tushunish TMDni aniq tashxislash va yo'naltirilgan boshqarish uchun juda muhimdir.

TMD ning klinik ko'rinishi heterojen bo'lib, odamlar orasida sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Odatiy alomatlar jag'dagi noqulaylik, yuz og'rig'i, otalgiya, sefalhalgiya, jag'ning artikulyatsiyasi paytida eshitiladigan chertish yoki portlash, og'iz bo'shlig'ining cheklanganligi, mushaklarning nozikligi va chaynashdagi qiyinchiliklarni o'z ichiga oladi. Klinitsyenlar jag'ning jag' bo'g'imlari va qo'shni mushaklarini palpatsiya qilish, jag'ning harakatchanligini baholash, okklyuzion baholash va parafunktsional odatlarni tekshirishni o'z ichiga olgan keng qamrovli klinik tekshiruvdan o'tishi kerak, bu esa temporomandibular kasalliklarni samarali tashxislash va ularni boshqa orofasiyal og'riq sindromlaridan farqlashi kerak. TMD diagnostik bahosi klinik baholash, tasvirlash testlari va funktsional tahlillarning sintezini o'z ichiga oladi. Konus-nurli kompyuter tomografiyasi (CBCT) va magnit-rezonans tomografiya (MRI) kabi ilg'or tasvirlash usullari temporomandibulyar bo'g'im (TMJ) morfologiyasi, disk joylashuvi va artikulyar kasalliklarni baholash uchun juda muhimdir. Bundan tashqari, elektromiyografiya (EMG) va qo'shma tebranish tahlili (JVA) mushaklarning faolligi va temporomandibulyar bo'g'im (TMJ) funktsiyasi haqida muhim tushunchalarni taqdim etadi, bu esa temporomandibulyar kasalliklar (TMD) diagnostikasi va davolashni rejalashtirishni osonlashtiradi. Boshqaruv strategiyalari: TMDni boshqarish murakkab va ko'pincha stomatologlar, og'iz va jag' jarrohlari, fizioterapevtlar, og'riq bo'yicha mutaxassislar va psixiatrlarni o'z ichiga olgan multidisipliner yondashuvni talab qiladi. Birinchi yordam odatda bemorni o'qitish, turmush tarzini o'zgartirish, okklyuzion shinalar, farmakologik davolash va simptomlarni yumshatish va jag'ning funktsiyasini yaxshilash uchun fizika terapiyasi kabi konservativ strategiyalarni o'z ichiga oladi. O'tga chidamli vaziyatlarda jarrohlik variantlari bemorning o'ziga xos talablari va klinik ko'rinishiga moslashtirilgan artroskopik muolajalar, bo'g'imlarni qayta tiklash operatsiyalari va umumiy bo'g'inlarni almashtirishni o'z ichiga olishi mumkin. Innovatsion davolash usullari va istiqbolli yo'llari: TMDni boshqarish innovatsion terapiya strategiyalari va protseduralarini o'rganish bo'yicha doimiy tadqiqotlar bilan doimiy

ravishda rivojlanmoqda. Innovatsion yondashuvlar, shu jumladan botulinum toksini in'ektsiyalari, regenerativ tibbiyot usullari va neyromodulyatsiya, TMD bilan og'rigan odamlarda og'riqni boshqarish va funktsional natijalarni yaxshilash potentsialini ko'rsatadi. Bundan tashqari, teletibbiyot va raqamli sog'liqni saqlash texnologiyalaridagi innovatsiyalar TMD boshqaruvida an'anaviy parvarish modellarini takomillashtirish, masofadan monitoring qilish, bemorlar bilan o'zaro aloqa qilish va moslashtirilgan davolash usullarini taqdim etadi. Xulosa qilib aytganda, temporomandibular bo'g'im kasalliklari diagnostika va davolash uchun puxta va multidisipliner yondashuvni talab qiladigan murakkab klinik ob'ektni tashkil qiladi. Diagnostika texnikasi, davolash usullari va terapevtik yondashuvlardagi yutuqlardan foydalangan holda, shifokorlar natijalarni yaxshilashlari va TMD bilan og'rigan bemorlarning hayot sifatini oshirishlari mumkin. Doimiy o'rganish va hamkorlik TMD patogenezi tushunishni kuchaytirish va ushbu keng tarqalgan va halokatli kasallik uchun ijodiy vositalarni ishlab chiqish uchun juda muhimdir. Ortognatik jarrohlik yoki tuzatuvchi jag' jarrohligi - bu funktsional okklyuzion, yuz uyg'unligi va yaxshilangan estetikaga erishish uchun yuqori jag'ning, pastki jag'ning yoki ikkalasining skeletlaridagi nomuvofiqlik va anormalliklarni tuzatish uchun mo'ljallangan maxsus jarrohlik aralashuvi. Faqat ortodontik davolanish bilan etarli darajada tuzatib bo'lmaydigan dentofasiyal deformatsiyalari bo'lgan bemorlar uchun ortognatik jarrohlik kafolatlanadi. Ushbu nuqsonlar tug'ma kasalliklar, rivojlanishdagi nomutanosiblik, og'ir shikastlanishlar yoki orttirilgan suyak nuqsonlari tufayli yuzaga kelishi mumkin.

Ko'rsatmalar va bemorni tanlash: Ortognatik jarrohlik skeletlaridagi nomuvofiqliklari bo'lgan shaxslar uchun tavsiya etiladi, jumladan II sinf (retrognatik maksilla), III sinf (prognatik mandibula), ochiq tishlash, o'zaro tishlash va yuz assimetriyasi. Ortognatik jarrohlik uchun maqbul nomzodlar klinik tekshiruv, ortodontik baholash, sefalometrik tahlil va uch o'lchovli (3D) tasvirni o'z ichiga olgan to'liq baholanadi. Bemorni tanlash skeletning etukligi, tish okklyuziyasi, yuz estetikasi, nafas olish yo'llari funktsiyasi va psixo-ijtimoiy fikrlarni o'z ichiga olgan parametrlar bilan belgilanadi. Operatsiyadan oldingi rejalashtirish va simulyatsiya ortognatik jarrohlikning muvaffaqiyati uchun juda muhim bo'lib, og'iz va jag' jarrohlari, ortodontistlar va prostodontistlar o'rtasida fanlararo hamkorlikni talab qiladi. Kengaytirilgan tasvirlash usullari, jumladan konus-nurli kompyuter tomografiyasi (CBCT) va kompyuterlashtirilgan sefalometrik tahlil skelet birikmalari, tish okklyuziyasi va yumshoq to'qimalar konturini aniq baholash imkonini beradi. Virtual jarrohlik rejalashtirish (VSP) dasturiy ta'minoti jarrohlarga uch o'lchovli virtual muhitda osteotomiyalar, skelet harakatlari va yuz estetikasini simulyatsiya qilish va strategik qilish imkonini beradi, shu bilan jarrohlik aniqligini oshiradi va bashorat qilinadigan natijalarni ta'minlaydi. Ortognatik jarrohlik har bir bemorning skelet anomaliyalari va terapevtik maqsadlariga moslashtirilgan bir nechta jarrohlik usullarini o'z ichiga oladi. Umumiy muolajalar Le Fort I osteotomiyasi (maksillerning oldinga siljishi, to'siq yoki zarba), ikki tomonlama sagittal bo'linish osteotomiyasi (mandibulyar oldinga siljish, orqaga qaytish yoki aylanish), genioplastika (iyakni kattalashtirish yoki kamaytirish) va murakkab malformatsiyalar uchun segmental osteotomiyalarni o'z ichiga oladi. Jarrohlik texnikasi og'iz ichiga yoki ma'lum anatomik

omillarga va jarrohlik maqsadlariga bog‘liq holda og‘iz ichidagi va ekstraoral kesmalar kombinatsiyasi orqali amalga oshirilishi mumkin. Operatsiyadan keyingi parvarish va tiklanish: Jarrohlikdan so‘ng bemorlar tish okklyuziyasini yaxshilash va yuz kosmetikasini yaxshilash uchun ortodontik davolanish bilan shug‘ullanadilar. Operatsiyadan keyingi hushyor kuzatuv etarli davolanishni, jarrohlik natijalarining barqarorligini va operatsiyadan keyingi har qanday muammolarni hal qilishni kafolatlash uchun juda muhimdir. Bemorlarda odatda shishlar, kontuziyalar va vaqtinchalik sezuvchanlik buzilishi kuzatiladi, ular bir necha hafta davomida asta-sekin kamayadi. Davolashni kuchaytirish va operatsiyadan keyingi noqulaylikni kamaytirish uchun tuzilgan dieta, og‘riqni kamaytirish strategiyalari va stomatologik parvarish bo‘yicha ko‘rsatmalar taklif etiladi. Uzoq muddatli natijalar va bemorning qoniqishi: Ortognatik jarrohlik mos ravishda tanlangan shaxslar uchun yuz estetikasi, okklyuzion funktsiya, havo yo‘llarining o‘tkazuvchanligi va psixo-ijtimoiy farovonligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Jarrohlik natijalarining barqarorligi jarrohlik texnikasi, bemorning operatsiyadan keyingi parvarishga rioya qilishi va skeletning etukligi kabi omillarga ta’sir qiladi. Ortognatik jarrohlikdan so‘ng bemorlarning qoniqish darajasi odatda yuqori bo‘ladi, ko‘plab bemorlar operatsiyadan keyingi davrda o‘z-o‘zini hurmat qilish, ishonch va hayot sifati yaxshilanganligini ko‘rsatadi. Ortognatik jarrohlik dentofasiyal anomaliyalari bo‘lgan odamlar uchun transformativ aralashuv bo‘lib xizmat qiladi, bu ularning umumiy hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilaydigan funktsional va estetik yaxshilanishlarni ta’minlaydi. Operatsiyadan oldin puxta rejalashtirish, to‘g‘ri jarrohlik amaliyoti va operatsiyadan keyingi puxta parvarishlash orqali ortognatik jarrohlarning prognoz qilinadigan natijalarga erishishlari va og‘ir dentofasiyal nuqsonlarni davolashda bemorning qoniqishini kafolatlashlari mumkin. Jarrohlik metodologiyalari, texnologik innovatsiyalar va fanlararo hamkorlikdagi davom etayotgan taraqqiyot ortognatik jarrohlikda xavfsizlik, samaradorlik va bemor tajribasini yaxshilash uchun potentsialni taqdim etadi.

Maksillofasiyal travma yuz suyaklari, yumshoq to‘qimalar, tishlar va tegishli tuzilmalarga ta’sir qiluvchi keng ko‘lamli jarohatlarni o‘z ichiga oladi. Maksillofasiyal travma ko‘plab manbalardan kelib chiqishi mumkin, jumladan, avtotransport to‘qnashuvi, yiqilish, hujumlar, sport jarohatlari va ish joyidagi baxtsiz hodisalar. Kraniofasiyal sohadagi murakkab anatomik va funktsional o‘zaro bog‘liqlik tufayli, jag‘-jag‘ travmasi doimiy muammolarni oldini olish va natijalarni yaxshilash uchun darhol baholash va aralashuvni talab qiladi. Epidemiologiya va etiologiya: Jag‘-jag‘ travmasi butun dunyo bo‘ylab sog‘liqni saqlashning muhim muammosi bo‘lib, yoshlar va erkaklar orasida tez-tez uchraydi. Maksillofasiyal jarohatlarning etiologiyasiga demografik xususiyatlar, atrof-muhit sharoitlari va ijtimoiy-iqtisodiy ta’sirlar ta’sir qiladi. Avtotransport vositalarining to‘qnashuvi, balandlikdan yiqilish, shaxslararo tajovuz va sport bilan bog‘liq hodisalar jag‘ning shikastlanishining muhim sabablari hisoblanadi. Zararning epidemiologiyasi va mexanikasini tushunish profilaktika strategiyalarini amalga oshirish va travmatizmni davolash protokollarini takomillashtirish uchun juda muhimdir. Tasniflash va shikastlanish naqshlari: yuz-jag‘ning shikastlanishi turli xil shikastlanishlar, jumladan yumshoq

to'qimalarning yorilishi, tish avulsiyasi va yuz skeletining murakkab sinishi sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Maksillofasiyal yoriqlarning tipik shakllari jag' suyagi sinishlarini (masalan, kondil va parasimfiz yoriqlari), o'rta yuzning yoriqlarini (jumladan, Le Fort, zigomatik va burun sinishi), orbital yoriqlarni va frontal sinus sinuslarini o'z ichiga oladi. Maksillofasiyal yoriqlar tasnifi anatomik holat, zo'ravonlik, joy almashish va birga keladigan yumshoq to'qimalar shikastlanishiga bog'liq bo'lib, ularning barchasi davolash strategiyasi va natijalariga ta'sir qiladi. Diagnostik baholash: jag'-jag' travmasini baholash ilg'or travmatik hayotni qo'llab-quvvatlash (ATLS) standartlariga muvofiq hayot uchun xavfli jarohatlarni aniqlash va hal qilish uchun to'liq birlamchi tekshiruvdan boshlanadi. Bemorning hayotiy ko'rsatkichlari barqarorlashgandan so'ng, yuzning deformatsiyalari, assimetriya, yaralar, ekimoz, krepitus va funktsional buzilishlarni baholash uchun bosh va bo'yinning keng qamrovli tekshiruvi o'tkaziladi. Diagnostik tasvirlash usullari, jumladan, kompyuter tomografiyasi (KT), panoramali rentgenografiya va yuz suyagi rentgenogrammasi suyak jarohatlari ko'lamini aniqlash, tishlarning tekislanishini baholash va jarrohlik rejalashtirish haqida ma'lumot berish uchun qo'llaniladi. Boshqaruv tamoyillari: Maksillofasiyal travmani boshqarish jarohatning aniq shakllari va bemorning individual xususiyatlariga moslashtirilgan tizimli strategiyani talab qiladi. Yopiq reduksiya, intermaksillar fiksatsiya va kuzatuvni o'z ichiga olgan konservativ terapiya strategiyalari minimal joy almashgan sinishlar yoki joy o'zgartirilmagan tish jarohatlari uchun mos bo'lishi mumkin. Qiyin yoki noto'g'ri yoriqlar uchun anatomik moslashuvni, okklyuzion funktsiyani va yuz estetikasini tiklash uchun tez-tez jarrohlik aralashuv talab etiladi. Jarrohlik usullari ochiq reduksiya va ichki fiksatsiyani (ORIF) platalar, vintlar va simlar yordamida, shuningdek, yuzning yorilishi yoki avulsiyasi uchun yumshoq to'qimalarni tuzatishni o'z ichiga olishi mumkin.

Murakkabliklar va kengaytirilgan prognozlar: Shikastlanish terapiyasining rivojlanishiga qaramasdan, jag'-jag' shikastlanishlari noto'g'ri okklyuzion, yuzning assimetriyasi, temporomandibulyar bo'g'imlarning disfunktsiyasi, nervlarning shikastlanishi, infeksiya va travmadan keyingi psixologik ta'sirlar kabi oqibatlarining xavfini o'z ichiga oladi. Kraniofasiyal travmaning uzoq muddatli oqibatlari shikastlanishning og'irligi, dastlabki davolash sifati, bemorning operatsiyadan keyingi yordamga rioya qilishi va bir vaqtning o'zida jarohatlarning mavjudligi kabi omillar bilan belgilanadi. Funktsional va estetik natijalarni yaxshilash va kraniofasiyal travmaning qolgan oqibatlarini boshqarish uchun multidisipliner terapiya va uzoq muddatli kuzatuv juda muhimdir. Maksillofasiyal travma diagnostika, davolash va rehabilitatsiya uchun multidisipliner yondashuvni talab qiluvchi murakkab klinik holatdir. Dalillarga asoslangan travma protokollariga rioya qilish, ilg'or tasvirlash vositalaridan foydalanish va har bir bemorning ehtiyojlariga moslashtirilgan jarrohlik usullarini qo'llash orqali shifokorlar ijobiy natijalarga erishishlari va kraniofasiyal jarohatlari bo'lgan shaxslarning hayot sifatini oshirishlari mumkin. Doimiy tadqiqotlar va hamkorlik travmatologiya paradigmatlarini rivojlantirish, jarrohlik muolajalarni takomillashtirish va jag'-jag' travmasini davolashda uzoq muddatli natijalarni yaxshilash uchun juda muhimdir. Yuz jag'i jarrohligi kraniofasiyal hududning shakli, funktsiyasi va

estetikasini tiklash uchun mo'ljallangan turli kasalliklar va protseduralarni o'z ichiga oladi. Yuz jag'i jarrohligi diagnostika usullari, jarrohlik muolajalari va fanlararo hamkorlikdagi innovatsiyalar bilan ta'minlangan temporomandibulyar bo'g'imlar muammolari, ortognatik jarrohlik va maxillofasiyal travmani o'z ichiga olgan rivojlanib bormoqda. Temporomandibular qo'shma muammolar murakkab terapevtik qiyinchilik tug'diradi, bu asosiy patofiziologiyani to'liq tushunishni va multidisipliner davolash yondashuvini talab qiladi. Murakkab tasvirlar, konservativ muolajalar va jarrohlik yondashuvlarni birlashtirish orqali shifokorlar TMDni mohirona boshqarishi va bemorlarning hayot sifatini oshirishi mumkin. Ortognatik jarrohlik dentofasiyal anomaliyalari bo'lgan odamlar uchun transformativ aralashuv bo'lib xizmat qiladi, ularning umumiy farovonligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan funksional va estetik yaxshilanishlarni ta'minlaydi. Operatsiyadan oldin puxta rejalashtirish, aniq jarrohlik amaliyoti va operatsiyadan keyingi puxta parvarishlash orqali ortognatik jarrohlar oldindan aytib bo'ladigan natijalarga erishishlari va bemorning zavqlanishini kafolatlashlari mumkin. Maksillofasiyal travma jiddiy sog'liqni saqlash muammosi bo'lib, zudlik bilan baholash va uzoq davom etadigan oqibatlarining oldini olish uchun aralashuvni talab qiladi. Dalillarga asoslangan travma protokollariga rioya qilish, ilg'or tasvirlash vositalaridan foydalanish va har bir bemorning ehtiyojlariga moslashtirilgan jarrohlik usullarini qo'llash orqali shifokorlar natijalarni yaxshilashi va jag'-jag'i shikastlangan odamlarning hayot sifatini oshirishi mumkin. Yuz jag'i jarrohligida mukammallikka erishish uchun doimiy izlanishlar, innovatsiyalar va hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Rivojlanayotgan texnologiyalardan foydalangan holda, jarrohlik muolajalarini takomillashtirish va fanlararo hamkorlikni rivojlantirish orqali shifokorlar yuz jag'i jarrohligi sohasini rivojlantirishlari va kraniofasiyal kasalliklar va travmalardan ta'sirlanganlarga moslashtirilgan, bemorga yo'naltirilgan yordam ko'rsatishlari mumkin. Yuz jag'i jarrohligining asosiy maqsadi funksionallikni tiklash, noqulaylikni bartaraf etish va jozibadorlikni yaxshilash, natijada bemorlarning umumiy salomatligi va farovonligini oshirishdir. Mukammallikka intilish va innovatsiyalarga sodiqlik yuz jag'i jarrohligining rivojlanishini ta'minlaydi, kraniofasiyal muammolari bo'lganlar uchun umid va inqilobiy echimlarni beradi.

XULOSA

Zamonaviy yuz plastik jarrohligi estetik jozibadorlikni sezilarli darajada oshiradi, shu bilan birga insonning hayot sifati va o'ziga ishonchini oshiradi. Tibbiyotning rivojlanishi tufayli kosmetik jarrohlik tobora takomillashtirilmoqda va bemorlarning ehtiyojlariga moslashtirilmoqda. Bunday operatsiyalarni amalga oshirishdan oldin, ularning foydalari va har qanday salbiy ta'sirini sinchkovlik bilan o'rganish kerak. Mutaxassislarning ko'rsatmalariga rioya qilish estetik va funksional natijalarga erishish uchun juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Romeo G. Smile makeover va yangi davrda yuzning og'zaki uyg'unligi kontsepsiyasi: tish shakli va yuz konfiguratsiyasi o'rtasidagi munosabat. *Int J Esthet Dent.* 2021;16(2):202–5.
2. Okuda WH. Kosmetik stomatologiya bilan yuz uyg'unligini yaratish. *Curr Opin Cosmet Dent.* 1997;4:69–75.
3. Farkas LG, Katic MJ, Hreczko TA, Deutsch C, Munro IR. Yosh oq kattalardagi pastki yuzning yuqori lab-pastki lab-chin sohasidagi antropometrik nisbatlar. *Men J Ortodaman.* 1984;86(1):52–60.
4. Springer IN, Wannicke B, Warnke PH, Zernial O, Wiltfang J, Russo PA va boshqalar. Yuzning jozibadorligi: simmetriyaning vizual ta'siri o'rta chiziqqa nisbatan sezilarli darajada oshadi. *Ann Plast Surg.* 2007;59(2):156–62.
5. Swaddle JP, Cuthill IC. Asimmetriya va insonning yuz jozibadorligi: simmetriya har doim ham chiroyli bo'lmazligi mumkin. *Proc R Soc B Boil Sci.* 1995;261:111–6.
6. Kowner R. Rivojlanish nuqtai nazaridan yuzning assimetriyasi va jozibali hukmi. *J Exp Psychol Hum Percept Perform.* 1996;22(3):662–75.
7. Deshpande SN, Munoli AV. Osseoz genioplastika: holatlar seriyasi. *Indian J Plast Surg.* 2011;44(3):414–21.
8. Oestreicher J, Mehta S. Blefaroplastikaning asoratlari: oldini olish va boshqarish. *Plast Surg Int.* 2012; 2012: 252368. doi: 10.1155/2012/252368.
9. Naik MN, Honavar SG, Das S, Desai S, Dhepe N. Blefaroplastika: Umumiy ko'rinish. *J Cutan Aesthet Surg.* 2009;2(1):6–11.
10. Roostaeian J, Rough J, Edwards MC. Plastik jarrohlik rezidentining estetik tayyorgarlik va kelajakka qarashi. *Aesthet Surg J.* 2014;34(8):1270- 3.
11. Uorren RJ, Aston SJ, Mendelson BC. Yuzni ko'tarish. *Plast Rekonstruksiya Surg.* 2011;128(6):747–64.
12. Keramidas E, Rodopoulou S, Gavala MI. Xavfsiz va Samarali labni kattalashtirish usuli: bosqichma-bosqich PH (Phi) texnikasi. *Plast Reconstr Surg Glob Open.* 2021;9(2):e3332. doi: 10.1097/GOX.0000000000003332.
13. Devgan L, Singh P, Durairaj K. Minimal invaziv yuz kosmetik muolajalari. *Otolaryngol Clin North Am.* 2019;52(3):443–59.
14. Xia J, Samman N, Yeung RW, Vang D, Shen SG, Ip HH va boshqalar. Kompyuter yordamida uch o'lchovli jarrohlik rejalashtirish va simulyatsiya. 3D yumshoq to'qimalarni rejalashtirish va bashorat qilish. *Int J Oral Maxillofac Surg.* 2000;29(4):250–8.
15. Segaran N, Saini G, Mayer JL, Naidu S, Patel I, Alzubaidi S va boshqalar. Operatsiyadan oldingi rejalashtirishda 3D bosib chiqarishni qo'llash. *J Clin Med.* 2021;10(5):917.

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ МИГРАЦИЯ ВА ФУҚАРОЛИКНИ РАСМИЙЛАШТИРИШ ХИЗМАТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ АХБОРОТЛАР БИЛАН ТАЪМИНЛАШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Тураева Дилдора Искандаровна

Навоий вилояти ИИБ ҲС ва ТҲММ ҲСГ катта мутахассиси, подполковник.

Аннотация: Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқмасдан туриб чет давлат фуқаролигини қабул қилган ҳамда Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқиш истаги бўлмаган шахслар билан боғлиқ амалиётдаги муаммолар кўрсатилган. Шунингдек, ИИБ Миграция ва фуқароликни расмийлаштириш хизматида фойдаланиб келинаётган ахборот алмашинув базаларини такомиллаштириш ва ҳамкор ташкилотлар билан интеграция қилиш орқали ушбу муаммоларга тақлифлар баён этилган.

Калит сўзлар: Ўзбекистон Республикаси фуқароси, чет эл фуқароси, паспорт, жавобгарлик, фуқароликдан чиқиш, фуқароликни йўқотиш, электрон дастур.

Барча давлатларда фуқаролик – муҳим сиёсий мақом ҳисобланиб, умум эътироф этилган халқаро принципларга асосланади. Муайян давлатнинг фуқаролигига эга бўлган шахс ушбу давлатнинг ҳимоясида бўлиши, сиёсий жараёнларида фаол иштирок этиши, Қурулли кучларида ҳарбий хизматни ўташи мумкин.

Ўзбекистон Республикаси мустақил давлат сифатида шаклланиш жараёнида биринчилардан бўлиб, 1992 йил 2 июлда фуқаролик масалаларини тартибга солувчи “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида”ги 632-ХП-сонли Қонуни қабул қилинди.

Ушбу Қонунга асосан: қуйидагилар Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари бўладилар:

1) келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкӣ ҳолатидан, ирқӣ ва миллатидан, жинси, маълумоти, тили, сиёсий қарашлари, диний эътиқоди, машғулотининг тури ва сажиясидан қатъи назар, ушбу Қонун кучга кирган вақтда Ўзбекистон Республикасида доимий яшаб турган, бошқа давлатларнинг фуқаролари бўлмаган ҳамда Ўзбекистон Республикасининг фуқароси бўлиш истагини билдирган шахслар;

2) давлат йўлланмаси билан Ўзбекистон Республикасидан ташқарида ишлаётган, ҳарбий хизматни ўтаётган ёки ўқиётган шахслар, агар улар Ўзбекистон Республикасининг ҳудудида туғилган бўлсалар ёки доимий яшаганликларини исбот қилган бўлсалар, бошқа давлатларнинг фуқаролари бўлмасалар ва ушбу Қонун кучга кирганидан кейин кечи билан бир йил ичида Ўзбекистон Республикасининг фуқароси бўлиш истагини билдирган бўлсалар;

3) Ушбу Қонунга мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигини олган шахслар Ўзбекистон Республикаси фуқароси деб эътироф этилиши белгиланди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида ягона фуқаролик ўрнатилиши, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги, унга қандай асосларда эга бўлганликдан қатъи назар, ҳамма учун тенглиги белгилаб берилди .

Ушбу талаблардан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида икки фуқаролик (ёки қўшфуқаролик)га рухсат берилмаганлигини кўриш мумкин. Ушбу фикримизнинг далили сифатида 1992 йил 2 июлдаги “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида”ги 632-ХП-сонли Қонунида ҳамда 2020 йил 13 март кундаги янги тахрирдаги “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида”ги 610-сонли Қонунида Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлган шахснинг чет давлат фуқаролигига мансублиги тан олинмаслиги агарда шахс ихтиёрий равишда чет давлат фуқаролигини олса Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини йўқотишга асос бўлиши белгилаб берилган.

Шу ўринда икки фуқаролик ёки қўшфуқаролик тушунчасига таъриф бериб ўтиш лозим.

Икки (қўш) фуқаролик (“бипатризм” — латинча (“bis”), грекча (“πατρίς”) — шахснинг икки ёки ундан ортиқ давлатнинг қонунлари асосида ушбу давлатларнинг фуқароси эканлигидан далолат берувчи ҳуқуқий ҳолатидир. Бугунги кунда икки фуқаролик институти бир қатор омиллар (ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, мафкуравий ва х.к.) натижасида дунёнинг кўплаб давлатларида (Арманистон, Бангладеш, Буюк Британия, Беларусь, Германия, Исроил, Россия, Франция) тан олинади .

1997 йил 6 ноябрдаги “Фуқаролик тўғрисида”ги Европа конвенциясининг 2-моддаси “b” бандида кўп фуқароликка оддийгина: “шахснинг бир вақтнинг ўзида икки ёки ундан ортиқ давлат фуқаролигига эгалиги” сифатида баҳо берилган .

Ўзбекистон Республикасида икки фуқароликка рухсат берилмаган ҳолда, қонунчилигимизда икки фуқароликка эга бўлган шахсларга нисбатан маъмурий ёки бошқа жазо чоралари қўлланилиши назарда тутилмаган. Ушбу ҳолат аксарият фуқароларнинг бошқа давлат фуқаролигини олгани ҳолда Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқиш ёки фуқароликни йўқотиш юзасидан ҳужжатларни расмийлаштирмасдан келаётганликларига сабаб бўлмоқда.

Шунингдек, амалиётда икки фуқароликка эга бўлган шахслар билан ўтказилган суҳбатлар давомида фуқароларнинг чет давлатларга ишлаш ёки ўқиш мақсадида кетиб, кейинчалик ўша давлат фуқаролигини қабул қилганлиги, Ўзбекистон Республикаси фуқаролик паспортини почта хизматлари орқали юбориб, Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқиш тўғрисидаги (аксарият ҳолларда нотариал тасдиқланган) аризани илова қилган ҳолда яқин қариндошларига ёки Миграция ва фуқароликни расмийлаштириш бўлимларига юборганликлари, ҳуқуқий билимлари етарли эмаслиги натижасида ўзларининг ушбу ҳатти-ҳаракатлари билан Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқиш учун ҳужжат топширган деб ўйлаганликларини кўриш мумкин.

Ваҳоланки, Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги масалалари юзасидан аризалар: а) Ўзбекистон Республикаси ҳудудида яшаб турган шахс томонидан — доимий яшаш ёки вақтинча турган жойидаги ички ишлар органига;

б) Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида яшовчи шахс томонидан — Ўзбекистон Республикасининг консуллик муассасаси, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси дипломатик ваколатхонасининг консуллик бўлимига топширилади.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигига қабул қилиш, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигини тиклаш, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигидан чиқиш, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигини тан олиш ва Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигига мансуб эмаслик тўғрисида маълумотнома бериш юзасидан топширилган илтимоснома ёки аризаларни кўриб чиққанлик учун «Давлат божи тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ давлат божи ёки Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 24 декабрдаги

ПҚ-2095-сон қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Консуллик йиғимлари тарифида белгиланган миқдорда йиғимлар ундирилади.

Шунингдек, ушбу тоифадаги шахсларнинг хорижий давлат фуқаролик паспорти билан Ўзбекистон Республикаси ҳудудига келиб, вақтинча яшовчи чет эл фуқароси сифатида рўйхатдан ўтишни расмийлаштириш давомида текширувлар натижасида Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқмаганлиги (аксарият ҳолларда Ўзбекистон Республикаси фуқаролик паспортини бир неча йиллар олдин чет давлат ҳудудида йўқотганликлари ёки муддати ўтганлиги) аниқланганида ушбу шахслар чет эл фуқароси сифатида рўйхатдан ўтмасдан мамлакатимиз ҳудудида яшаб юришлари, шу билан бир қаторда Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини тасдиқловчи ҳужжатларга эга бўлмасликлари, ушбу ҳолат аксарият қонунчилик нормалари талабларига зид келаётганлигини кўриш мумкин. Шунингдек, чет давлат фуқаролик паспорти билан Ўзбекистон Республикаси ҳудудига келиб, амалдаги Ўзбекистон Республикаси фуқаролик паспорти билан банк, нотариус ва шу каби давлат хизматларидан фойдаланиб келаётганликлари ҳолатларини ҳам учратиш мумкин.

Навоий вилояти Конимех туманида яшовчи А.С. исмли фуқаро бир неча йиллар олдин оила аъзолари билан биргаликда Қозоғистон Республикасига доимий яшаш мақсадида кўчиб кетиб, Қозоғистон Республикаси фуқаролигига қабул қилинганидан сўнг ўзи ва оила аъзоларининг Ўзбекистон Республикаси фуқаролик паспортларини ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти номига Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқиш тўғрисидаги аризани илова қилган ҳолда почта хизматлари орқали Навоий вилоятида яшовчи яқин қариндошларига юборган. Яқин қариндошлари томонидан ушбу фуқаролик паспортлари Навоий вилояти Конимех тумани ИИБ МваФРБга олиб келинганида, А.С. исмли фуқаро оила аъзолари билан биргаликда Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқиш учун тегишли тартибда мурожаат қилмаганлиги сабабли Ўзбекистон Республикаси фуқаролик паспортлари қабул қилинмади ҳамда яқин қариндошларига тушунтириш берилди. Бир неча йиллар

Ўтиб А.С. оила аъзолари билан биргаликда Қозоғистон Республикаси фуқаролик паспорти билан Ўзбекистон Республикасига келиб, доимий яшаш учун Ўзбекистон Республикасида қолиш истагини билдириб, доимий рўйхатдан ўтиш мақсадида хорижий фуқаро учун Ўзбекистон Республикасида яшаш гувоҳномаси расмийлаштириш мақсадида Конимех тумани ИИБга мурожаат қилди. Миграция ва фуқароликни расмийлаштириш ходимлари томонидан унинг мурожаати ўрганиб чиқиш давомида “Паспорт-виза” маълумотлар дастурида ушбу фуқаро ва оила аъзоларининг Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқмаганлиги аниқланиб, мурожаати қаноатлантирилмади. Шунингдек, Қонунчиликда белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқиш ёхуд келгусида Ўзбекистон Республикасида доимий яшаш истаги бўлганида Қозоғистон Республикаси фуқаролигидан чиқишни расмийлаштириш бўйича тавсиялар берилди.

Навоий вилояти Навоий шаҳрида яшовчи Ш.М. исмли фуқаро Россия Федерацияси Москва шаҳрига ўқиш мақсадида бориб, тақдир тақозоси билан ушарда турмушга чиқиб, фарзандли бўлди ҳамда Россия Федерацияси фуқаролигини олди. Бир неча йиллар ўтиб, Навоий шаҳрида яшовчи ота-онасининг ҳолидан хабар олиш учун келиб, онасининг номида бўлган хонадонга Россия Федерацияси фуқароси сифатида вақтинча рўйхатдан ўтиш учун Навоий шаҳар ИИБга мурожаат қилди. Миграция ва фуқароликни расмийлаштириш ходимлари томонидан унинг мурожаати ўрганиб чиқиш давомида “Паспорт-виза” маълумотлар дастурида ушбу фуқаронинг Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқмаганлиги аниқланиб, хорижий фуқаро сифатида вақтинча рўйхатдан ўтиш тўғрисидаги мурожаати қаноатлантирилмади. Ш.М. билан ўтказилган суҳбат давомида Қонунчиликда белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқиш бўйича тавсиялар берилди.

Яна бир шунга ўхшаш ҳолат: Навоий вилояти Навоий шаҳрида яшаган А.А.исмли фуқаро ўқиш ва ишлаш мақсадида Россия Федерацияси Москва шаҳрига бориб, Россия Федерацияси фуқаролигини қабул қилди. Россия Федерацияси давлат ташкилотга ишга кириш учун мурожаат қилганида, Ўзбекистон Республикаси фуқаролигида эмаслиги (фуқароликдан чиққанлиги) тўғрисида маълумотнома талаб қилинди. Москва шаҳрида жойлашган Ўзбекистон Республикасининг консулик муассасалари орқали сўров хати юборилиб, ушбу шахснинг ҳозирги кундаги фуқаролик ҳолати ўрганилди. Миграция ва фуқароликни расмийлаштириш ходимлари томонидан унинг мурожаати ўрганиб чиқиш давомида “Паспорт-виза” маълумотлар дастурида ушбу фуқаронинг Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқмаганлиги аниқланиб, консулик сўров хатига тегишли тартибда жавоб хати юборилди. А.А. исмли шахснинг эътиборсизлиги, балки фуқаролик соҳасидаги билимсизлиги сабабли ўз вақтида Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқиш учун ҳужжатларни расмийлаштирамаганлиги ҳамда Россия Федерацияси давлат хизматларига ишга жойлаша олмаганлигига сабаб бўлди.

Ҳозирги даврда дунёда рўй бераётган сиёсий жараёнларни инобатга олиб, ушбу тоифадаги шахслар ҳар икки давлат фуқаролигида қолиш истагини маълум қилмоқда,

ушбу ҳолатга эса қонунчилигимизда икки фуқароликка эга бўлган шахсларга нисбатан маъмурий ёки бошқа жазо чоралари қўлланилиши назарда тутилмаганлиги ҳамда уларга нисбатан мажбурлов чораларини қўллай олмаслигимиз сабаб бўлаётганлигини айтиш мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 13 март кунидаги 610-сонли “Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги тўғрисида”ги Қонуни 52-моддасида Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги масалалари бўйича манфаатдор давлат органлари ўртасида ўзаро ҳамкорликни таъминлаш, шунингдек ҳужжатларни ва маълумотларни киритиш, ҳисобга олиш ҳамда мониторинг қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги масалаларига оид идоралараро маълумотлар базаси шакллантириш назарда тутилган.

Ушбу Қонунга мувофиқ, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги масалаларини кўриб чиқиш жараёнида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш ва ушбу соҳада кўрсатилаётган давлат хизматларининг сифатини ошириш, шунингдек фуқаролик масалалари бўйича манфаатдор давлат органлари ўртасида ўзаро ҳамкорликни таъминлаш, ҳужжатларни ва маълумотларни киритиш, ҳисобга олиш ҳамда мониторинг қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 16.09.2020 йилдаги “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги масалаларини кўриб чиқишда замонавий ахборот-коммуникация технологияларини татбиқ этиш тўғрисидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 557-сонли Қарорига асосан Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги, Ташқи ишлар вазирлиги, Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги, Адлия вазирлиги ҳамда Давлат хавфсизлик хизмати «Паспорт-виза» автоматлаштирилган ахборот тизими мажмуасини модернизация қилиш орқали «E-Fuqaro» идоралараро маълумотлар базаси жорий этилиб, ушбу базани ишга тушириш орқали:

фуқаролик масалалари бўйича аризаларни қабул қилиш ва уларни кўриб чиқиш билан боғлиқ тартиб-таомилларни автоматлаштириш;

фуқаролик масалалари бўйича тушган аризаларни идоралараро электрон ҳамкорлик йўли билан манфаатдор вазирликлар ва идоралар ўртасида кўриб чиқиш ҳамда уларга тегишли муносабат билдириш;

фуқароликка қабул қилиш, уни тиклаш, ундан чиқиш ва уни йўқотиш бўйича ягона маълумотлар базасини шакллантириш назарда тутилган .

Юқоридаги ҳолатларни таҳлил қилган ҳолда ҳамда Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигига оид қонунчилик нормаларига риоя қилинишини таъминлаш мақсадида қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир:

1. Ҳозирги кунда барча соҳалар жадал суръатларда электронлаштирилаётганлигини инобатга олиб, Ички ишлар вазирлиги Миграция ва фуқароликни расмийлаштириш бош бошқармасининг “Паспорт-виза” дастури ҳамда Чегара хизматининг электрон дастурларини интеграция қилиш, шу орқали Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқмасдан туриб, чет давлат фуқаролигини

қабул қилган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудига кириб келишда чегара назоратида икки фуқаролик ҳолати аниқланганида ушбу электрон маълумотлар базаси орқали огоҳлантириш сигнали берилиши ёки “Паспорт-виза” дастурида ушбу шахснинг Ўзбекистон Республикаси фуқаролик паспорти автоматик равишда деактивация қилиниши ҳамда мамлакатимиз ҳудудида ушбу шахсларга Ўзбекистон Республикаси фуқароси сифатида давлат хизматларини кўрсатишни чеклашни таклиф қилиш мақсадга мувофиқ.

2. Шунингдек, фикримизча Ўзбекистон Республикаси қонун нормаларига, жумладан, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекснинг тегишли моддаларига ўзгатириш ва қўшимчалар киритилиб, Ўзбекистон Республикаси фуқаролигилан чиқмасдан туриб бошқа давлат фуқаролигини қабул қилган ҳамда Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқиш ёки фуқароликни йўқотиш бўйича ихтиёрий равишда мурожаат қилмаган шахслар аниқланганида уларга нисбатан маъмурий жазо чоралари қўлланилиши тўғрисида нормалар киритилиши лозим.

3. Шу билан бир қаторда «Е-Ўқуаго» идоралараро маълумотлар базасида ихтиёрий равишда чет давлат фуқаролигини олганда Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини йўқотиш учун қайд қилинадиган маълумотларни соддалаштириш, Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини йўқотиш учун қабул қилинган ҳужжатларни кўриб чиқиш муддатини қатъий 6 ой қилиб белгилаш лозим. Амалдаги Қонун ҳужжатларига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги масалалари бўйича мурожаатлар 1 йил давомида кўриб чиқилади.

4. Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқмасдан туриб, чет давлат фуқаролигини қабул қилган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудига кириб келишда чегара назоратида икки фуқаролик ҳолати аниқланганида, ушбу тоифадаги шахсларни автоматик равишда электрон қайд қилиш ҳамда Ички ишлар вазирлигининг Миграция ва фуқароликни расмийлаштириш хизмати томонидан икки фуқароликка эга бўлган шахсларнинг статистик ҳисоботи юритилиши ҳамда ушбу шахслар билан тарғибот суҳбатлари олиб борилиб, Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқиши ёки фуқароликни йўқотиш тартиби тушунтирилишини амалиётга жорий этиш лозим.

Юқоридаги билдириб ўтилган фикрларга асосланиб, қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

биринчидан, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва фуқароликка оид нормалар тўла мувофиқлаштирилмаганлиги сабабли, Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқмасдан туриб бошқа давлат фуқаролигини қабул қилган ҳамда Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқиш ёки фуқароликни йўқотиш бўйича ихтиёрий равишда мурожаат қилмаган шахсларга нисбатан тегишли мажбурлов ёки маъмурий жазо чоралари қўлланилиши Қонунчилигимизда назарда тутилмаган,

иккинчидан, ҳамкор ташкилотлар ва давлат органларининг электрон базалари билан интеграция қилиш орқали икки фуқароликка эга бўлган шахсларга давлат хизматлари кўрсатилишини чеклашни амалиётга жорий қилиш лозим,

учинчидан, «Е-Fuqaro» идоралараро маълумотлар алмашинув базаси такомиллаштирилиб, икки фуқароликка эга бўлган шахсларни Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини йўқотиш бўйича ҳужжатларни соддалаштириш, шу жумладан Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини йўқотиш бўйича ҳужжатларни кўриб чиқилиши муддатини камайтириш орқали ижобий натижаларга эришиш мумкин,

тўртинчидан, мазкур чора-тадбирлар ва усулларни қўллаган ҳолда орқали Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларининг қатъий ижроси таъминланишига эришиш мумкин.

GLOBAL KIBERXAVFSIZLIK

Tulyayev Sardorbek

Erkin Freelancer

KIRISH

Zamonaviy dunyoda internet va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bilan birga, kiberxavfsizlik muammosi ham global muhim masalaga aylanmoqda. Bugungi kunda har bir tashkilot, davlat va hatto oddiy foydalanuvchilar kiberjinoyatlardan aziyat chekishi mumkin. Kiberhujumlar soni yildan-yilga oshib, ularning ta’siri ham yanada kuchaymoqda. Shu sababli, axborot xavfsizligi nafaqat IT mutaxassislarining ishi, balki har bir internet foydalanuvchisining kundalik ehtiyojiga aylanmoqda.

Albert Einstein shunday degan edi: “Texnologiya hayotni yengillashtiradi, lekin u bilan birga yangi muammolarni ham olib keladi.” Haqiqatdan ham, bugungi kunda texnologik taraqqiyot insoniyatga katta yutuqlarni taqdim etsa-da, kiberjinoyatlar va raqamli xavfsizlik tahdidlari global muammoga aylanib bormoqda. Xususan, hackerlik hujumlari, fishing (phishing), ransomware, DDoS hujumlari kabi tahdidlar yildan-yilga ortib bormoqda. 2023-yilning o‘zida dunyo bo‘ylab kiberjinoyatlar tufayli kompaniyalar va davlat muassasalari milliardlab dollar zarar ko‘rdi.

Bu muammolarni yechish uchun zamonaviy xavfsizlik choralari, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish tizimlari va ilg‘or texnologiyalar talab etiladi. Kiberxavfsizlikning samarali strategiyalari ishlab chiqilmasa, kelajakda bu tahdidlar yanada jiddiy tus olishi mumkin. Shuning uchun, ushbu maqolada global kiberxavfsizlikning eng dolzarb masalalari, mavjud tahdidlar va ularning oldini olish usullari haqida so‘z yuritiladi.

Shuningdek, maqolada zamonaviy texnologiyalar yordamida kiberjinoyatlarga qarshi kurashish strategiyalari ko‘rib chiqiladi. Bu ma’lumotlar IT mutaxassislari, davlat xavfsizlik organlari, korporatsiyalar va internet foydalanuvchilari uchun muhim bo‘lishi mumkin. Shaxsiy va korporativ ma’lumotlarni himoya qilish, kiberhujumlarga qarshi kurashish usullari haqida aniq tavsiyalar beriladi.

Shunday ekan, kiberxavfsizlik muammolari, global tahdidlar va ularning samarali yechimlari haqida batafsil tahlil qilib chiqamiz.

ASOSIY QISM

Global Kiberxavfsizlikning Muhim Jihatlar

1. Kiberxavfsizlikning ahamiyati va dolzarbligi

Bugungi texnologiyalar asrida kiberxavfsizlik davlatlar, kompaniyalar va jismoniy shaxslar uchun asosiy muammolardan biriga aylandi. Internetning keng tarqalishi, bulutli texnologiyalar va IoT (Internet of Things) qurilmalarining ko‘payishi bilan kiberjinoyatlar xavfi ham ortib bormoqda. Har yili millionlab insonlar va tashkilotlar hackerlik hujumlari, ma’lumotlar o‘g‘irlanishi va zararli dasturlar (malware) orqali katta yo‘qotishlarga uchramoqda.

2. Eng keng tarqalgan kiberxavfsizlik tahdidlari

Kiberxavfsizlik tahdidlari turlicha shakllarda namoyon bo‘ladi. Quyida eng xavfli va keng tarqalgan turlarini ko‘rib chiqamiz:

2.1. Fishing (Phishing) hujumlari

Fishing – eng ommabop va xavfli kiberjinoyatlardan biridir. Bu hujumlar orqali jinoyatchilar foydalanuvchilarni aldab, ularning shaxsiy ma’lumotlarini, login va parollarini, kredit karta raqamlarini qo‘lga kiritishadi. Fishing xabarlarini odatda elektron pochta yoki ijtimoiy tarmoqlar orqali yuboriladi. Himoyalaniish usullari:

- Shubhali havolalarni bosmaslik
- Ikki faktorli autentifikatsiyadan foydalanish
- Elektron pochta va veb-sayt domenlarini tekshirish

2.2. Ransomware (shifrllovchi viruslar)

Ransomware – bu zararli dasturiy ta’minot bo‘lib, qurilmalardagi ma’lumotlarni shifrlaydi va fayllarni tiklash evaziga pul talab qiladi. Bunday hujumlar ko‘pincha katta korporatsiyalar va davlat tashkilotlariga yo‘naltiriladi. Himoyalaniish usullari:

- Muhim fayllarni doimiy zaxiralash
- Dasturlarni yangilab borish
- Ishonchli antivirus dasturlaridan foydalanish

2.3. DDoS (Distributed Denial of Service) hujumlari

DDoS hujumlarining asosiy maqsadi – server yoki tarmoq xizmatlarini ortiqcha yuklash orqali ishlamay qolishiga sabab bo‘lish. Bu hujumlar ko‘pincha raqobatchilar yoki zarar yetkazmoqchi bo‘lgan shaxslar tomonidan amalga oshiriladi. Himoyalaniish usullari:

- Kuchli xavfsizlik devorlari (firewall) va DDoS filtrlari o‘rnatish
- Server infratuzilmasini doimiy monitoring qilish
- Trafikni avtomatik boshqarish tizimlaridan foydalanish

3. Zamonaviy texnologiyalar va kiberxavfsizlik

Texnologik taraqqiyot kiberjinoyatlarga qarshi kurashishning ham yangi usullarini taklif qilmoqda. Quyida kiberxavfsizlikda qo‘llanilayotgan zamonaviy texnologiyalar haqida so‘z yuritamiz:

3.1. Sun‘iy intellekt va mashinaviy o‘rganish

Sun‘iy intellekt (AI) va mashinaviy o‘rganish (ML) algoritmlari kiberxavfsizlik sohasida katta o‘rin egallay boshladi. Ushbu texnologiyalar yordamida zararli faoliyatlarni avtomatik ravishda aniqlash va oldini olish mumkin.

3.2. Blockchain va ma’lumotlarning shifrlanishi

Blockchain texnologiyasi markazlashmagan xavfsizlik tizimlarini yaratishga yordam beradi. Ma’lumotlarni shifrlash va o‘zgarishsiz saqlash orqali hujumchilarning ularni manipulyatsiya qilish ehtimolini kamaytiradi.

3.3. Biometrik autentifikatsiya va xavfsizlik

An’anaviy parollar o‘rniga biometrik autentifikatsiya (barmaq izi, yuz tanish, ovoz identifikatsiyasi) tizimlari tobora keng qo‘llanmoqda. Bunday usullar foydalanuvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini kuchliroq himoya qilishga yordam beradi.

4. Kiberjinoyatlar va ularning oqibatlari

Kiberjinoyatlar jismoniy shaxslarga, bizneslarga va hatto butun davlatlarga katta zarar yetkazishi mumkin. Quyida eng xavfli va keng tarqalgan kiberjinoyatlar hamda ularning oqibatlari tahlil qilinadi.

4.1. Ma’lumotlar o‘g‘irlanishi (Data Breach)

Ma’lumotlar o‘g‘irlanishi kompaniyalar va tashkilotlar uchun eng jiddiy muammolardan biri hisoblanadi. Hujumchilar shaxsiy ma’lumotlarni, kredit karta raqamlarini, parollarni yoki maxfiy hujjatlarni qo‘lga kiritishi mumkin. Masalan, 2021-yilda Facebook kompaniyasidan 533 million foydalanuvchining ma’lumotlari o‘g‘irlangan.

Oqibatlari:

- Moliyaviy yo‘qotishlar
- Obro‘-e’tiborga putur yetishi
- Qonuniy jazo choralari

Himoyalaniş usullari:

- Ma’lumotlarni shifrlash
- Ikki faktorli autentifikatsiya
- Tizimlarni doimiy yangilash

4.2. Ijtimoiy muhandislik (Social Engineering)

Ijtimoiy muhandislik – bu hujumchilar odamlarning ishonchidan foydalanib, ulardan maxfiy ma’lumotlarni olish usulidir. Bu hujum turi psixologik manipulyatsiyaga asoslanadi va texnik jihatdan murakkab emas, ammo juda samarali.

Eng keng tarqalgan usullar:

- Telefon orqali firibgarlik (Vishing) – kiberjinoyatchilar o‘zlarini rasmiy tashkilot xodimi sifatida ko‘rsatib, foydalanuvchilardan shaxsiy ma’lumotlarni so‘raydi.
- Soxta elektron pochta xabarlar (Spear Phishing) – hujumchilar ishonchli manbadan kelgandek ko‘rinadigan soxta xabarlarini yuborishadi.

Himoyalaniş usullari:

- Hech qachon shaxsiy ma’lumotlarni noma’lum shaxslarga bermaslik
- Korporativ xavfsizlik bo‘yicha muntazam treninglar o‘tkazish
- Elektron pochta xabarlarining haqiqiyligini tekshirish

4.3. Dark Web va noqonuniy faoliyat

Dark Web – bu oddiy internet foydalanuvchilari kirishi qiyin bo‘lgan maxfiy tarmoq. Unda noqonuniy savdolar, kiberjinoyatlar va zararli dasturlarni sotish kabi noqonuniy faoliyatlar olib boriladi.

Dark Web’ning asosiy xavflari:

- Shaxsiy ma’lumotlarning sotilishi
- Narkotik moddalar va qurol savdosi
- Xavfsizlik bo‘shliqlarining noqonuniy ekspluatatsiyasi

Himoyalaniş usullari:

- Tarmoq xavfsizligini kuchaytirish
- Maxfiy ma’lumotlarning dark web’ga chiqib ketishini monitoring qilish

- Huquq-tartibot idoralari bilan hamkorlik qilish

5. Korporativ kiberxavfsizlik strategiyalari

Yirik korporatsiyalar kiberxavfsizlikka katta mablag‘ ajratishadi, chunki birgina hujum ham ularga millionlab dollar zarar yetkazishi mumkin. Quyida yirik tashkilotlar uchun muhim bo‘lgan xavfsizlik strategiyalari tahlil qilinadi.

5.1. Zero Trust modeli

Zero Trust – bu IT xavfsizlik strategiyasi bo‘lib, unda hech kimga (hatto ichki foydalanuvchilarga ham) to‘liq ishonib bo‘lmaydi degan tamoyil asosida ishlaydi.

Asosiy tamoyillar:

- Har qanday foydalanuvchini autentifikatsiyadan o‘tkazish
- Minimal ruxsat huquqini ta’minlash (Least Privilege Access)
- Foydalanuvchi harakatlarini doimiy monitoring qilish

5.2. Xavfsizlik devorlari (Firewall) va IDS/IPS tizimlari

Xavfsizlik devorlari va kiruvchi trafikni tahlil qiluvchi tizimlar korporativ tarmoqlarni kiberhujumlardan himoya qiladi.

IDS (Intrusion Detection System) – bu kiberhujumlarni aniqlash tizimi bo‘lib, shubhali faoliyatni qayd qiladi.

IPS (Intrusion Prevention System) – IDS tizimining kengaytirilgan shakli bo‘lib, aniqlangan tahdidlarga avtomatik ravishda javob beradi.

5.3. Xodimlarni kiberxavfsizlik bo‘yicha o‘qitish

Ko‘plab kiberjinoyatlar xodimlarning ehtiyotsizligi sababli sodir bo‘ladi. Shu sababli, yirik tashkilotlar xodimlarini muntazam ravishda kiberxavfsizlik bo‘yicha treninglardan o‘tkazishadi.

Muhim o‘quv mavzulari:

- Fishing hujumlarini aniqlash
- Kuchli parollar yaratish
- Noma’lum havolalarni bosmaslik

6. Kiberxavfsizlik bo‘yicha xalqaro qonunlar va standartlar

Kiberxavfsizlik muammolariga qarshi kurashishda xalqaro huquqiy normalar va standartlar muhim ahamiyatga ega.

6.1. GDPR (General Data Protection Regulation)

Evropa Ittifoqining GDPR qonuni shaxsiy ma’lumotlarning himoyasini ta’minlashga qaratilgan. Bu qonunga rioya qilmagan kompaniyalar katta miqdorda jarimaga tortilishi mumkin.

6.2. ISO 27001

ISO 27001 – bu ma’lumotlarni boshqarish va himoya qilish bo‘yicha xalqaro standart bo‘lib, tashkilotlarga xavfsizlikni ta’minlash uchun zarur bo‘lgan qadamlarni belgilaydi.

6.3. NIST Cybersecurity Framework

AQSh Milliy Standartlar va Texnologiyalar Instituti (NIST) tomonidan ishlab chiqilgan ushbu ramka tashkilotlarga kiberxavfsizlikni yaxshilash bo‘yicha ko‘rsatmalar beradi.

7. Kelajakdagi kiberxavfsizlik tendensiyalari

Kelajakda kiberxavfsizlik yanada murakkablashishi va yangi texnologiyalarga bog‘liq bo‘lishi kutilmoqda. Quyida eng muhim tendensiyalar keltirilgan:

7.1. Quantum Computing va uning kiberxavfsizlikka ta’siri

Kvant kompyuterlar oddiy kompyuterlarga nisbatan milliardlab marta tezroq ishlaydi. Bu shuni anglatadiki, hozirgi shifrlash tizimlari kelajakda zaif bo‘lishi mumkin. Shu sababli, kvant shifrlash texnologiyalari ishlab chiqilmoqda.

7.2. 5G tarmog‘ining xavfsizlik muammolari

5G texnologiyasi internet tezligini oshirsa ham, u yangi xavfsizlik muammolarini keltirib chiqaradi. Shu sababli, 5G tarmoqlari uchun yangi xavfsizlik standartlari ishlab chiqilmoqda.

7.3. AI tomonidan boshqariladigan kiberhujumlar

Sun’iy intellekt nafaqat himoya qilish uchun, balki kiberjinoyatchilar tomonidan ham ishlatilishi mumkin. Shu sababli, AI yordamida xavfsizlik tizimlarini mustahkamlash dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda.

8. Kiberjinoyatlar turlari va ularning oldini olish usullari

Kiberjinoyatlar turli shakllarga ega bo‘lib, har birining o‘ziga xos xususiyatlari va himoya usullari mavjud. Quyida eng xavfli kiberjinoyatlar va ularga qarshi kurashish strategiyalari tahlil qilinadi.

8.1. Identifikatsiya o‘g‘irligi (Identity Theft)

Identifikatsiya o‘g‘irligi – bu jinoyatchilar shaxsiy ma’lumotlardan foydalanib, boshqa odam nomidan noqonuniy harakatlarni amalga oshirishidir. Masalan, kredit olish, bank hisoblarini ochish yoki noqonuniy xaridlar qilish uchun shaxsiy ma’lumotlar ishlatilishi mumkin.

Himoyalaniish usullari:

- Kuchli parollardan foydalanish
- Ikki faktorli autentifikatsiya
- Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish uchun xavfsiz serverlardan foydalanish

8.2. Tizimga noqonuniy kirish (Unauthorized Access)

Bu hujumchilar maxfiy tizimlarga ruxsatsiz kirib, ularning ma’lumotlariga zarar yetkazishi yoki o‘g‘irlashi bilan bog‘liq. Bunday holatlar davlat idoralaridan tortib, xususiy kompaniyalargacha jiddiy muammolarga sabab bo‘lishi mumkin.

Himoyalaniish usullari:

- Foydalanuvchilar uchun minimal ruxsat darajasini ta’minlash
- Xavfsizlik devorlari va monitoring tizimlaridan foydalanish
- Tizimga kirish jarayonlarini doimiy tekshirib borish

8.3. Tarmoq orqali josuslik (Cyber Espionage)

Kiberjosuslik – bu davlatlar yoki yirik korporatsiyalar orasida ma’lumotlarni o‘g‘irlash maqsadida amalga oshiriladigan kiberjinoyatlardan biridir. Davlatlar orasidagi kiberjosuslik ko‘pincha milliy xavfsizlikka tahdid soladi.

Himoyalaniish usullari:

- Maxfiy ma’lumotlarni shifrlash
- Xodimlar va IT mutaxassislarini muntazam o‘qitish
- Ichki xavfsizlik tizimlarini mustahkamlash

8.4. Bolalar va yoshlarni nishonga oluvchi kiberjinoyatlar

Bugungi kunda bolalar va yoshlar ham internetdan keng foydalanishadi, shu sababli ular turli kiberjinoyatlarga uchrashi mumkin. Masalan:

- Cyberbullying – internet orqali tahdid yoki haqorat qilish
- Grooming – jinoyatchilar yoshlarni manipulyatsiya qilishga urinishadi
- Zo‘ravon kontentlar va firibgarlik

Himoyalaniish usullari:

- Bolalar uchun xavfsiz internet muhitini yaratish
- Ota-onalar nazorat dasturlaridan foydalanish
- Yosh foydalanuvchilarni kiberxavfsizlik bo‘yicha o‘qitish

9. Kiberxavfsizlikdagi yangi tahdidlar

Kiberjinoyatchilar texnologiyalar bilan birga rivojlanib, har yili yangi usullar va tahdidlardan foydalanishmoqda. Quyida 2024-yil va undan keyingi davrda eng katta xavf tug‘diruvchi tendensiyalar keltirilgan.

9.1. AI tomonidan boshqariladigan kiberhujumlar

Sun‘iy intellekt faqat himoyalaniish uchun emas, balki kiberjinoyatchilar tomonidan ham ishlatilmoqda. AI yordamida phishing hujumlari yanada ishonarli bo‘lib, avtomatlashtirilgan zararli dasturlar yaratish osonlashmoqda.

Himoyalaniish usullari:

- AI tomonidan boshqariladigan xavfsizlik tizimlaridan foydalanish
- Real vaqt rejimida tahdidlarni monitoring qilish
- AI yordamida fishing hujumlarini avtomatik aniqlash

9.2. Kvant kompyuterlarning xavfi

Kvant kompyuterlar hozirgi shifrlash algoritmlarini tez buzib tashlashi mumkin. Bu esa mavjud xavfsizlik tizimlarini eskirgan holga keltiradi.

Himoyalaniish usullari:

- Post-kvant kriptografiya algoritmlariga o‘tish
- Kvant xavfsiz kommunikatsiya kanallaridan foydalanish
- Kvant kompyuterlarni kiberxavfsizlik sohasida tadqiq qilish

9.3. IoT (Internet of Things) qurilmalarining zaifligi

IoT qurilmalar (aqlli kameralar, smart televizorlar, aqlli uy tizimlari) tobora ko‘paymoqda, lekin ularning xavfsizligi yetarlicha mustahkam emas. Hujumchilar bunday qurilmalarga kirib, foydalanuvchilarni kuzatishi yoki uy tarmoqlariga zarar yetkazishi mumkin.

Himoyalaniish usullari:

- IoT qurilmalarining xavfsizlik yangilanishlarini muntazam o‘rnatish
- Kuchli autentifikatsiya tizimlaridan foydalanish
- Smart qurilmalar uchun alohida tarmoq yaratish

10. Kiberxavfsizlik bo‘yicha ilg‘or tavsiyalar

Kiberxavfsizlikni ta‘minlash uchun quyidagi eng yaxshi amaliyotlardan foydalanish tavsiya etiladi.

10.1. Kuchli parollar va autentifikatsiya

- Har bir hisob uchun alohida parol ishlatish
- 2FA (Ikki faktorli autentifikatsiya) ni yoqish
- Parollarni kamida 12 ta harfdan iborat qilish

10.2. Zararli dasturlarga qarshi kurash

- Ishonchli antivirus dasturlaridan foydalanish
- Shubhali havolalarni bosmaslik
- Kompyuter va telefon tizimlarini doimiy yangilash

10.3. Ma‘lumotlarni shifrlash va zaxiralash

- Muhim hujjatlar va fayllarni shifrlash
- Zaxira nusxalarini bulutli xizmatlarda saqlash
- USB va tashqi disklar uchun xavfsizlik protokollarini qo‘llash

10.4. Kiberxavfsizlik bo‘yicha o‘qish va xabardorlikni oshirish

- Xodimlarni muntazam ravishda xavfsizlik bo‘yicha o‘qitish
- Shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish bo‘yicha seminarlarda qatnashish
- Kiberjinoyatlar haqida yangiliklarni kuzatib borish

11. Kiberxavfsizlik sohasidagi eng yirik hujumlar va ularning saboqlari

Oxirgi yillarda dunyo bo‘ylab ko‘plab yirik kiberhujumlar sodir bo‘ldi. Ularning har biri kiberxavfsizlikning zaif jihatlarini ochib berdi va kompaniyalarga muhim saboqlar qoldirdi.

11.1. WannaCry ransomware hujumi (2017)

Hujum tafsilotlari:

2017-yilda WannaCry nomli zararli dastur 150 dan ortiq davlatda 200 mingdan ortiq kompyuter tizimiga zarar yetkazdi. Ushbu hujum, asosan, Windows operatsion tizimidagi zaiflikdan foydalanib, foydalanuvchilarning fayllarini shifrladi va ularni ochish evaziga pul talab qildi.

Asosiy saboqlar:

- Dasturlar va operatsion tizimlarni doimiy ravishda yangilab borish lozim
- Ma‘lumotlarni shifrlash va zaxiralash tizimlarini o‘rnatish kerak
- Kiberxavfsizlik bo‘yicha treninglar o‘tkazish zarur

11.2. Yahoo ma‘lumotlarining o‘g‘irlanishi (2013-2014)

Hujum tafsilotlari:

2013 va 2014-yillarda Yahoo platformasiga sodir bo‘lgan kiberhujumlar natijasida 3 milliarddan ortiq foydalanuvchi hisoblari ma‘lumotlari o‘g‘irlab ketildi. Bu tarixdagi eng katta ma‘lumotlar o‘g‘irlanishi deb hisoblanadi.

Asosiy saboqlar:

- Ikki faktorli autentifikatsiya kabi qo‘shimcha xavfsizlik choralari joriy qilish kerak

• Kompaniyalar foydalanuvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini yaxshiroq himoya qilishlari lozim

• Ma’lumotlar shifrlanishi va himoyalangan serverlarda saqlanishi kerak

11.3. SolarWinds hujumi (2020)

Hujum tafsilotlari:

2020-yilda AQShdagi SolarWinds kompaniyasining tarmog‘iga hujum qilindi, natijada yirik davlat idoralari va korporatsiyalar, jumladan, Microsoft va AQSh G‘aznachilik Departamenti zarar ko‘rdi. Ushbu hujum dasturiy ta’minotning yetkazib berish zanjiriga zarar yetkazish orqali amalga oshirilgan.

Asosiy saboqlar:

• Tashqi IT xizmatlaridan foydalanganda ularning xavfsizligi doimiy tekshirilishi kerak

• Kompaniyalar ichki xavfsizlik protokollarini kuchaytirishi zarur

• Xodimlarni xavfsizlik bo‘yicha o‘qitish ham muhim ahamiyatga ega

12. Kiberxavfsizlikda sun‘iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlarning o‘rni

So‘nggi yillarda sun‘iy intellekt (AI) va avtomatlashtirilgan xavfsizlik tizimlari kiberjinoyatlarga qarshi kurashishda muhim rol o‘ynamoqda. Quyida AI va avtomatlashtirishning asosiy foydalari keltirilgan.

12.1. AI yordamida fishing hujumlarini aniqlash

AI algoritmlari shubhali elektron pochta xabarlarini tahlil qilish va fishing hujumlarini avtomatik ravishda aniqlash imkonini beradi. AI yordamida quyidagilar amalga oshiriladi:

1. Elektron pochta manbalarini tekshirish

2. Matndagi shubhali iboralarni aniqlash

3. Avtomatik javob berish va foydalanuvchilarni ogohlantirish

12.2. Anomal faoliyatni avtomatik kuzatish

Kiberjinoyatchilar odatda tizimga ruxsatsiz kirishga harakat qilishadi. AI asosidagi xavfsizlik tizimlari quyidagilarni bajarishi mumkin:

1. Noma’lum IP manzillardan kelayotgan shubhali faoliyatni aniqlash

2. Tizimga g‘ayrioddiy vaqt va joydan kirish urinishlarini bloklaydi

3. Xodimlarning odatiy harakatlarini o‘rganib, anomaliyalarni aniqlash

12.3. DDoS hujumlariga qarshi AI tizimlari

AI asosida ishlaydigan xavfsizlik tizimlari DDoS hujumlarini oldindan aniqlab, tarmoqqa yuklangan ortiqcha trafikni filtrlashi mumkin. Bu esa:

1. Tarmoqlarning barqaror ishlashini ta’minlaydi

2. Katta hajmdagi zararli so‘rovlarni avtomatik bloklaydi

3. Tashqi serverlardan kelayotgan hujumlarni real vaqt rejimida to‘xtatadi

13. Kiberjinoyatlarga qarshi xalqaro hamkorlik va kelajakdagi strategiyalar

Bugungi dunyoda kiberjinoyatlar faqat bitta davlat yoki kompaniyaga tegishli emas. Shu sababli, xalqaro hamkorlik kiberxavfsizlikni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

13.1. Xalqaro kiberxavfsizlik tashkilotlari

Quyidagi xalqaro tashkilotlar global miqyosda kiberjinoyatlarga qarshi kurashish bilan shug‘ullanadi:

1. Interpol Kiberjinoyatlar Markazi – xalqaro miqyosda kiberjinoyatlarga qarshi kurashadi

2. Europol EC3 (European Cybercrime Centre) – Yevropa Ittifoqidagi kiberjinoyatlar bo‘yicha organ

3. CISA (Cybersecurity and Infrastructure Security Agency, AQSh) – AQSh infratuzilmasini kiberxavfsizlik bilan ta‘minlash

13.2. Kiberjinoyatlarga qarshi xalqaro qonunchilik

Turli davlatlarda kiberjinoyatlarga qarshi quyidagi qonunlar mavjud:

1. GDPR (General Data Protection Regulation) – Yevropada shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish qonuni

2. CLOUD Act (Clarifying Lawful Overseas Use of Data Act) – AQSh hukumati tomonidan xalqaro ma‘lumotlar almashinuvi uchun ishlab chiqilgan qonun

3. Budapesht Konvensiyasi – Kiberjinoyatlarga qarshi kurash bo‘yicha xalqaro shartnoma

14. Raqamli xavfsizlik madaniyati va undagi inson omili

Kiberxavfsizlik faqat texnik choralar bilan cheklanmadi, balki inson omili ham muhim rol o‘ynaydi. Kompaniyalar va foydalanuvchilar xavfsizlik qoidalariga rioya qilmasa, eng ilg‘or himoya tizimlari ham foydasiz bo‘lishi mumkin.

14.1. Xodimlarning xatolari va ularning oldini olish usullari

Tadqiqotlarga ko‘ra, kiberjinoyatlarning 90% dan ortig‘i inson xatolari sababli yuzaga keladi. Bu xatolar quyidagi shakllarda bo‘lishi mumkin:

- Zaif parollar ishlatish
- Shubhali elektron pochta havolalarini bosish
- Maxfiy ma‘lumotlarni ruxsatsiz shaxslar bilan baham ko‘rish

Himoyalash usullari:

1. Xodimlarni kiberxavfsizlik bo‘yicha muntazam o‘qitish

2. Kuchli parollardan foydalanish va ularni kamida 90 kunda bir marta yangilash

3. Noqonuniy dasturlardan foydalanishni taqiqlash va monitoring qilish

14.2. Kompaniyalar uchun xavfsizlik madaniyati yaratish

Har qanday tashkilotning kiberxavfsizligi xodimlarning ushbu sohada bilim darajasiga bog‘liq. Xavfsizlik madaniyatini yaratish uchun:

☐ Har chorakda xavfsizlik bo‘yicha trening va simulyatsiyalar o‘tkazish

☐ Xodimlarning phishing hujumlariga qarshi reaksiyalarini sinash

☐ IT xavfsizlik bo‘limini tashkil qilib, xavfsizlik strategiyalarini doimiy takomillashtirish

15. Shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish va maxfiylik muammolari

Bugungi kunda shaxsiy ma‘lumotlarning maxfiyligi eng katta xavfsizlik muammolaridan biridir. Turli kompaniyalar va davlat idoralari foydalanuvchilarning ma‘lumotlarini yig‘adi, bu esa maxfiylik bilan bog‘liq muammolarni keltirib chiqaradi.

15.1. Shaxsiy ma’lumotlar qanday himoyalaniishi kerak?

Foydalanuvchilar shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish uchun quyidagi amaliyotlarga amal qilishlari lozim:

- Ma’lumotlarni shifrlash – elektron pochta va xabar almashish xizmatlarida shifrlangan muloqotdan foydalanish

- Shaxsiy ma’lumotlarni onlayn platformalarga kamroq yuklash

- VPN va anonim brauzerlardan foydalanish – internetda maxfiylikni oshirish

15.2. Kompaniyalar qanday choralar ko‘rishi kerak?

Korxonalar mijozlarning shaxsiy ma’lumotlarini quyidagi usullar bilan himoya qilishlari kerak:

- ☐ GDPR va boshqa maxfiylik qonunlariga rioya qilish

- ☐ Ma’lumotlar himoyasi bo‘yicha xavfsizlik devorlari va shifrlash texnologiyalaridan foydalanish

- ☐ Ma’lumotlarni foydalanuvchi ruxsatisiz sotmaslik

16. Mobil xavfsizlik va smartfonlarga qarshi tahdidlar

Bugungi kunda odamlarning ko‘p ma’lumotlari smartfonlarda saqlanadi. Shuning uchun mobil qurilmalar ham hujumchilarning nishoniga aylangan.

16.1. Eng keng tarqalgan mobil tahdidlar

1. Zararli ilovalar – firibgarlar zararli dasturlar orqali smartfon foydalanuvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini o‘g‘irlyadi.

2. Wi-Fi orqali hujumlar – ochiq Wi-Fi tarmoqlarida ma’lumotlar o‘g‘irlanishi mumkin.

3. SIM-karta klonlash va SMS hujumlar – jinoyatchilar foydalanuvchining SIM-kartasini nusxalab, uning bank hisoblariga kirishlari mumkin.

16.2. Mobil qurilmalar xavfsizligini ta’minlash yo‘llari

1. Ilovalarni faqat rasmiy do‘konlardan (App Store, Google Play) yuklab olish

2. Ikkilamchi autentifikatsiyadan (2FA) foydalanish

3. Ochiq Wi-Fi tarmoqlarida VPN orqali ulanib ma’lumotlarni shifrlash

17. Sun’iy intellekt va kiberxavfsizlik: kelajak istiqbollari

Sun’iy intellekt (AI) kiberxavfsizlikda asosiy o‘rin tutayotgan texnologiyalardan biridir. U tahdidlarni oldindan aniqlash, hujumlarga tezkor javob berish va tizimlarni avtomatlashtirishga yordam beradi.

17.1. AI yordamida tahdidlarni bashorat qilish

AI tizimlari quyidagi jihatlar bo‘yicha kiberxavfsizlikni kuchaytiradi:

- ☐ Ma’lumotlarni real vaqt rejimida tahlil qilish

- ☐ DDoS hujumlarini oldindan aniqlash va to‘xtatish

- ☐ Fishing hujumlarini avtomatik aniqlash va bloklash

17.2. Sun’iy intellekt asosida avtomatik xavfsizlik tizimlari

1. AI orqali avtomatik parolni himoyalash tizimlari

2. O‘zini o‘zi o‘rganuvchi xavfsizlik devorlari (firewall)

3. Xakerlik tahdidlarini bashorat qilish va oldini olish tizimlari

18. Bulutli texnologiyalar va ularning xavfsizligi

Bugungi kunda ko‘plab kompaniyalar va foydalanuvchilar bulutli xizmatlar (cloud computing) dan foydalanadi. Bulutli texnologiyalar ma’lumotlarni istalgan joyda saqlash va ularga kirish imkonini bersa ham, xavfsizlik bilan bog‘liq muammolar mavjud.

18.1. Bulutli texnologiyalarning asosiy xavflari

1. Ma’lumotlar buzilishi va o‘g‘irlanishi – agar bulutli serverga ruxsatsiz kirish amalga oshirilsa, foydalanuvchilarning shaxsiy yoki korporativ ma’lumotlari o‘g‘irlanishi mumkin.

2. Tarmoq hujumlari – bulutli tizimlar internet orqali ishlagani sababli hackerlar tarmoq hujumlari orqali zarar yetkazishi mumkin.

3. Maxfiylik muammolari – ba’zi bulut xizmatlari foydalanuvchilarning ma’lumotlarini monitoring qilishi mumkin.

18.2. Bulutli texnologiyalarning xavfsizligini ta’minlash usullari

1. Shifrlash – barcha ma’lumotlar shifrlangan holda saqlanishi kerak.

2. Ikki faktorli autentifikatsiya (2FA) – serverga ruxsatsiz kirishni oldini olish uchun 2FA dan foydalanish zarur.

3. Tarmoq xavfsizligini kuchaytirish – bulutli serverlarni DDoS hujumlaridan himoya qilish tizimlari bilan mustahkamlash kerak.

19. Kiberxavfsizlik bo‘yicha ta’lim va kasbiy malaka oshirish

Kiberxavfsizlik bo‘yicha yetuk mutaxassislar yetishmovchiligi bugungi dunyoda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Kiberxavfsizlik sohasida malakali kadrlar tayyorlash global miqyosda muhim ahamiyatga ega.

19.1. Kiberxavfsizlik mutaxassislariga bo‘lgan talab

Hozirda dunyo bo‘ylab 3,5 milliondan ortiq kiberxavfsizlik bo‘yicha mutaxassislar yetishmaydi. Bu sohaga bo‘lgan talab yildan-yilga oshib bormoqda.

Eng talabgir kasblar:

☐ Etik xaker (Ethical Hacker) – tizimdagi zaifliklarni aniqlaydigan mutaxassislar
☐ Xavfsizlik bo‘yicha tahlilchi (Security Analyst) – kiberhujumlarni tahlil qilib, ularga qarshi choralar ishlab chiqadi

☐ Tarmoq xavfsizligi muhandisi (Network Security Engineer) – korporativ tarmoqlarni himoya qilish bilan shug‘ullanadi

19.2. Kiberxavfsizlik bo‘yicha ta’lim dasturlari

Dunyo bo‘ylab turli universitetlar va onlayn kurslar kiberxavfsizlik bo‘yicha ta’lim dasturlarini taklif qiladi.

Eng mashhur sertifikatlar:

1. Certified Ethical Hacker (CEH) – etik xakerlar uchun xalqaro sertifikat
2. Certified Information Systems Security Professional (CISSP) – xavfsizlik mutaxassislariga mo‘ljallangan

3. CompTIA Security+ – kiberxavfsizlik sohasida boshlang‘ich bilimga ega bo‘lish uchun

20. Kiberxavfsizlik bo‘yicha eng yaxshi amaliyotlar

Kiberxavfsizlikni ta’minlash uchun kompaniyalar va jismoniy shaxslar quyidagi amaliyotlardan foydalanishlari lozim.

20.1. Tizimlarni doimiy yangilash va monitoring qilish

1. Dasturlar va operatsion tizimlarni muntazam yangilash – eskirgan tizimlar zaifliklarga moyil bo‘ladi.

2. Monitoring va xavfsizlik skanerlari – tizimda shubhali faoliyatni avtomatik aniqlash.

20.2. Kuchli autentifikatsiya tizimlaridan foydalanish

1. Parol menejerlari orqali xavfsiz parollar yaratish

2. Biometrik autentifikatsiya va ikki faktorli autentifikatsiyadan foydalanish

20.3. Zaxira nusxalarini yaratish va saqlash

1. Muhim hujjatlar va fayllarni xavfsiz joyda zaxiralash

2. Tashqi va bulutli zaxiralash xizmatlaridan foydalanish

21. Kiberjinoyatlar iqtisodiyotga ta’siri

Kiberjinoyatlar nafaqat texnik muammo, balki jahon iqtisodiyotiga ham katta zarar yetkazadi. Har yili kompaniyalar va davlat idoralari kiberhujumlar natijasida milliardlab dollar yo‘qotadilar.

21.1. Kiberjinoyatlar natijasida iqtisodiy zarar

1. Statistik ma’lumotlar – 2023-yilda dunyo bo‘ylab kiberjinoyatlar tufayli 8,5 trillion dollar zarar qayd etilgan.

2. Kompaniyalarning yo‘qotishlari – Yirik kompaniyalar kiberhujumlar tufayli mijozlar ishonchini yo‘qotadi, bu esa ularning daromadiga salbiy ta’sir qiladi.

3. Davlat iqtisodiyotiga ta’sir – Kiberjinoyatlar tufayli davlat idoralari milliy xavfsizlik va infratuzilma masalalarida katta yo‘qotishlarga uchraydi.

21.2. Kiberjinoyatlarga qarshi kurash strategiyalari

1. Davlatlar darajasida kiberxavfsizlik siyosatini kuchaytirish

2. Xususiy kompaniyalar uchun maxsus xavfsizlik standartlarini joriy etish

3. Moliyaviy sektor uchun kuchli autentifikatsiya va monitoring tizimlari

22. Sun’iy intellekt va mashinaviy o‘rganish kiberxavfsizlikda

Bugungi kunda kiberjinoyatlarga qarshi kurashda sun’iy intellekt (AI) va mashinaviy o‘rganish (ML) muhim rol o‘ynamoqda.

22.1. AI asosida avtomatik tahdidlarni aniqlash

1. AI yordamida fishing hujumlarini avtomatik aniqlash – Sun’iy intellekt elektron xabarlarini tahlil qilib, fishing xabarlarini bloklaydi.

2. Kiberjinoyatchilar faoliyatini prognoz qilish – Mashinaviy o‘rganish algoritmlari xakerlarning odatdagi hujum usullarini tahlil qilib, yangi tahdidlarni oldindan aniqlaydi.

22.2. Sun’iy intellekt kiberjinoyatchilar tomonidan ham ishlatilishi mumkin

1. Deepfake texnologiyalari – AI yordamida soxta videolar va ovoz yozuvlari yaratilib, firibgarlik amalga oshirilishi mumkin.

2. Avtomatlashtirilgan hacking dasturlari – Sun’iy intellektdan foydalanib, xakerlar himoya tizimlarini buzish usullarini tezroq topishi mumkin.

22.3. AI yordamida himoya choralarini kuchaytirish

1. AI asosida tarmoqlarning real vaqt monitoringi
2. Avtomatik xabarlar filtrlash va shubhali faoliyatni aniqlash
3. AI yordamida zararli dasturlarni aniqlovchi algoritmlar ishlab chiqish

23. IoT (Internet of Things) va kiberxavfsizlik muammolari

IoT qurilmalar (aqlli uy tizimlari, smart kameralar, tarmoqqa ulangan avtomobillar) tobora ommalashmoqda, ammo ularning kiberxavfsizligi hali ham yetarlicha himoyalanganmagan.

23.1. IoT qurilmalari orqali kiberjinoyatlar

1. Shaxsiy ma'lumotlarning o'g'irlanishi – Aqlli qurilmalar orqali foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlari kuzatilishi va o'g'irlanishi mumkin.

2. IoT botnet hujumlari – Xakerlar bir nechta IoT qurilmalarini o'z nazoratiga olib, kuchli DDoS hujumlarini amalga oshirishi mumkin.

23.2. IoT xavfsizligini ta'minlash usullari

1. Qurilmalarning doimiy yangilanishini ta'minlash
 2. IoT tarmoqlariga maxsus xavfsizlik devorlarini o'rnatish
 3. IoT qurilmalar uchun kuchli autentifikatsiya tizimlarini joriy etish
24. Kiberxavfsizlik bo'yicha xalqaro hamkorlik va qonunchilik

Dunyo davlatlari kiberjinoyatlarga qarshi birgalikda kurashish uchun xalqaro qonunlar va tashkilotlar orqali hamkorlik qilishmoqda.

24.1. Eng muhim xalqaro kiberxavfsizlik tashkilotlari

1. Interpol Kiberjinoyatlar Markazi – xalqaro jinoyatchilikka qarshi kurashadi.
2. Europol EC3 (European Cybercrime Centre) – Yevropadagi kiberjinoyatlar bo'yicha maxsus organ.
3. NATO Cyber Defence Centre – harbiy sohada kiberxavfsizlikni ta'minlash bilan shug'ullanadi.

24.2. Kiberjinoyatlarga qarshi xalqaro qonunlar

1. Budapesht konvensiyasi – Kiberjinoyatlarga qarshi xalqaro shartnoma.
2. GDPR (General Data Protection Regulation) – Yevropada shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish qonuni.
3. CLOUD Act (Clarifying Lawful Overseas Use of Data Act, AQSh) – Xalqaro ma'lumotlar almashinuvini tartibga soluvchi qonun.

24.3. Davlatlar qanday choralar ko'rmoqda?

1. Milliy kiberxavfsizlik markazlari tashkil etish
2. Davlat idoralari uchun majburiy xavfsizlik standartlarini joriy qilish
3. Hackerlik hujumlariga qarshi maxsus huquqiy chora-tadbirlarni kuchaytirish

25. Kelajakda kiberxavfsizlik tahdidlari va ularning oldini olish yo'llari

Kiberjinoyatlar texnologiyalar rivojlanishi bilan birga murakkablashib bormoqda. Kelajakda yangi xavf-xatarlar paydo bo'lishi mumkin, shuning uchun ularga hozirdan tayyorgarlik ko'rish lozim.

25.1. Kvant kompyuterlarning xavfsizlikka ta'siri

Kvant texnologiyalari hozirgi shifrlash tizimlariga tahdid solishi mumkin. Oddiy kompyuterlar ming yillar davomida buzolmaydigan shifrlashni kvant kompyuterlari bir necha daqiqada buzishi ehtimoli bor.

Himoyalaniş usullari:

1. Post-kvant kriptografiya algoritmlariga o‘tish
 2. Kvant xavfsizlik tadqiqotlariga ko‘proq e‘tibor berish
 3. Hukumatlar va korporatsiyalar uchun yangi xavfsizlik standartlarini ishlab chiqish
- 25.2. Metaverse va virtual olam xavfsizligi

Metaverse va VR texnologiyalar rivojlanishi bilan raqamli shaxsiyatni o‘g‘irlash, soxta aktivlar yaratish va kiberjinoyatlarning yangi shakllari yuzaga chiqishi mumkin.

Himoyalaniş usullari:

1. Metaverse foydalanuvchilari uchun shaxsiy xavfsizlik choralari ishlab chiqish
 2. VR texnologiyalar uchun maxsus autentifikatsiya tizimlari joriy qilish
 3. Virtual iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish
- 25.3. Sun‘iy intellekt yordamida kiberjinoyatlar

AI bilan bog‘liq tahdidlar tobora ortib bormoqda. Deepfake texnologiyalar yordamida firibgarlar soxta ovoz va videolar yaratib, insonlarni aldashlari mumkin.

Himoyalaniş usullari:

1. Deepfake aniqlash tizimlarini ishlab chiqish
 2. AI orqali phishing hujumlariga qarshi ilg‘or texnologiyalarni rivojlantirish
 3. Sun‘iy intellekt bilan ishlaydigan xavfsizlik tizimlarini kuchaytirish
26. Kibermuhitda inson huquqlari va axloqiy tamoyillar

Kiberxavfsizlik faqat texnik muammo emas, balki inson huquqlari va axloqiy tamoyillar bilan ham bog‘liqdir. Internetda so‘z erkinligi, shaxsiy ma‘lumotlarning maxfiyligi va raqamli huquqlar himoyasi dolzarb masalalar bo‘lib qolmoqda.

26.1. Shaxsiy ma‘lumotlar himoyasi va foydalanuvchi huquqlari

1. GDPR va maxfiylik qonunlari – foydalanuvchilar ma‘lumotlarini himoya qilish uchun joriy qilingan qonunlar.

2. Davlat nazorati va monitoring tizimlari – ayrim davlatlar fuqaro faoliyatini onlayn kuzatib boradi, bu esa inson huquqlari muammosini keltirib chiqaradi.

Himoyalaniş usullari:

1. Shaxsiy ma‘lumotlarni shifrlash va xavfsiz saqlash
2. Internet foydalanuvchilarining huquqlarini himoya qiluvchi qonunlarni kuchaytirish
3. Raqamli senzura va noqonuniy monitoringga qarshi kurash

26.2. Kiberjinoyatlarga qarshi xalqaro huquqiy normalar

Dunyo bo‘ylab davlatlar kiberjinoyatlarga qarshi yangi qonunlarni ishlab chiqmoqda.

Muhim xalqaro huquqiy tamoyillar:

1. Interpol va Europol kabi xalqaro kiberjinoyatlar bo‘yicha hamkorlik tashkilotlari
 2. Transchegaraviy kiberjinoyatlarga qarshi xalqaro qonunchilikni kuchaytirish
 3. Internet suvereniteti va global kiberxavfsizlik standartlari ishlab chiqish
27. Kiberjinoyatlarga qarshi samarali strategiyalar

Kiberxavfsizlikni ta’minlash uchun davlat idoralari, korporatsiyalar va jismoniy shaxslar birgalikda harakat qilishi lozim. Quyida samarali strategiyalar keltirilgan.

27.1. Xalqaro hamkorlik va kiberxavfsizlik alyanslari

1. Global kiberxavfsizlik standartlarini yaratish – davlatlar birgalikda xalqaro huquqiy me’yorlarni ishlab chiqishi lozim.

2. Kiberjinoyatlarga qarshi qo’shma operatsiyalar – Interpol va Europol kabi tashkilotlar birgalikda xakerlarga qarshi kurashmoqda.

3. Davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik – IT kompaniyalar va hukumatlar kiberjinoyatlarga qarshi birgalikda ishlashlari kerak.

27.2. Kompaniyalar uchun xavfsizlik amaliyotlari

1. Zero Trust modeli – har qanday foydalanuvchi yoki qurilmaga shubha bilan yondashish tamoyili.

2. Xodimlarni muntazam o‘qitish va xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish

3. Tarmoq xavfsizligini ta’minlash uchun ilg‘or texnologiyalardan foydalanish

27.3. Shaxsiy foydalanuvchilar uchun kiberxavfsizlik choralari

☐ Kuchli parollardan foydalanish va ularni muntazam yangilash

☐ Shubhali havolalarni bosmaslik va phishing hujumlariga e’tiborli bo‘lish

☐ VPN va xavfsiz internet aloqasidan foydalanish

XULOSA

Bugungi global raqamli dunyoda kiberxavfsizlik nafaqat texnologik masala, balki davlatlar, kompaniyalar va jismoniy shaxslar uchun dolzarb muammoga aylandi. Internet va raqamli xizmatlar rivojlanishi bilan birga kiberjinoyatlar ham jadal suratda o‘tib bormoqda. Ma’lumotlarning o‘g‘irlanishi, fishing hujumlari, zararli dasturlar va DDoS hujumlari kabi tahdidlar har kuni millionlab foydalanuvchilarga zarar yetkazmoqda. Ushbu maqolada kiberjinoyatlar va ularning oldini olish yo‘llari, zamonaviy texnologiyalarning roli hamda kelajakda qanday xavflarga tayyor bo‘lishimiz kerakligi haqida so‘z yuritildi.

Kiberxavfsizlikni ta’minlash uchun zamonaviy texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi. Sun’iy intellekt va mashinaviy o‘rganish kiberhujumlarni oldindan aniqlash va ularga tezkor javob berish imkonini beradi. Blockchain texnologiyasi ma’lumotlarning buzilmasligini ta’minlasa, biometrik autentifikatsiya foydalanuvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. IoT qurilmalarining keng tarqalishi esa yangi tahdidlarni keltirib chiqarmoqda, shuning uchun zamonaviy xavfsizlik protokollarini joriy etish shart.

Shaxsiy foydalanuvchilar ham o‘z kiberxavfsizligini oshirish uchun ehtiyot choralari ko‘rishlari lozim. Kuchli parollar yaratish, ikki faktorli autentifikatsiyadan foydalanish, antivirus dasturlarni muntazam yangilash va shubhali havolalarga kirmaslik kiberxavfsizlikning eng muhim qoidalaridan hisoblanadi. Shuningdek, kompaniyalar ham xodimlarni kiberxavfsizlik bo‘yicha muntazam o‘qitib borishlari va ma’lumotlarni himoya qilish uchun ilg‘or texnologiyalardan foydalanishlari kerak.

Kiberjinoyatlarga qarshi samarali kurashish uchun xalqaro hamkorlik va qonunchilik muhim o‘rin tutadi. Davlatlar o‘zaro ma’lumot almashinib, xalqaro standartlarni ishlab

chiqishi lozim. Budapesht konvensiyasi, GDPR va boshqa global qonunlar bu yo‘nalishda muhim qadamlar bo‘lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, xususiy sektor va davlat idoralari birgalikda harakat qilishi, korporativ darajada kiberxavfsizlik strategiyalarini kuchaytirishi lozim.

Kelajakda kiberxavfsizlik yanada murakkablashishi va yangi texnologiyalar bilan bog‘liq yangi xavflar paydo bo‘lishi kutilmoqda. Kvant kompyuterlarning rivojlanishi hozirgi shifrlash usullarining eskirishini anglatadi. Sun‘iy intellekt va deepfake texnologiyalari esa firibgarlikning yanada murakkab shakllarini yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli, hozirgi kundan boshlab kiberxavfsizlik choralari kuchaytirish va xalqaro darajada hamkorlikni oshirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, kiberxavfsizlik shaxsiy va davlat miqyosida katta ahamiyatga ega bo‘lib, uni ta‘minlash uchun zamonaviy texnologiyalar, huquqiy me‘yorlar va inson omili muhim rol o‘ynaydi. Har bir foydalanuvchi, kompaniya va davlat o‘z xavfsizligini ta‘minlash uchun proaktiv harakat qilishi va yangi tahdidlarga tayyor bo‘lishi lozim. Kiberxavfsizlik – bu kelajakka investitsiya!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Anderson, R. (2020). Security Engineering: A Guide to Building Dependable Distributed Systems (3rd ed.). Wiley.
.Kiberxavfsizlikning umumiy tamoyillari, xavfsizlik tizimlari va ularning samaradorligi haqida batafsil ma‘lumot beradi.
2. Stallings, W. (2018). Cryptography and Network Security: Principles and Practice (7th ed.). Pearson.
. Shifrlash algoritmlari, autentifikatsiya tizimlari va tarmoq xavfsizligi bo‘yicha muhim manba.
3. Budapesht Konvensiyasi (2001). Cybercrime Convention. Council of Europe.
. Kiberjinoyatlarga qarshi xalqaro qonunchilik bo‘yicha asosiy hujjat.
4. General Data Protection Regulation (GDPR) (2018). European Union.
. Shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish bo‘yicha Yevropa Ittifoqining qonuni.
5. Cybersecurity and Infrastructure Security Agency (CISA) (2023). Cybersecurity Guidelines for Critical Infrastructure.
. AQSh hukumatining kiberxavfsizlik bo‘yicha rasmiy ko‘rsatmalari.
6. Kaspersky Lab (2023). Cyber Threats and Trends Report.
. 2023-yilgi eng keng tarqalgan kiberxavfsizlik tahdidlari va himoya strategiyalari haqida statistik ma‘lumotlar.
7. IBM Security (2023). Cost of a Data Breach Report.
. Ma‘lumotlar buzilishining moliyaviy oqibatlari bo‘yicha har yili e‘lon qilinadigan hisobot.
8. NIST (National Institute of Standards and Technology). (2022). Cybersecurity Framework.

. AQShning kiberxavfsizlik standartlari va himoya protokollari bo‘yicha rasmiy qo‘llanma.

9. Sun’iy intellekt va kiberxavfsizlik (2023). Artificial Intelligence in Cybersecurity: Trends and Challenges. IEEE Xplore.

. Sun’iy intellekt yordamida kiberxavfsizlikni kuchaytirish bo‘yicha tadqiqotlar.

10. Google Project Zero (2023). Vulnerability Research Report.
Yangi aniqlangan zaifliklar va ularga qarshi himoya strategiyalari haqida.

THE BENEFITS AND SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF COLLABORATIVE LEARNING IN TEACHING

Saodat Yokubjonova Avazbek qizi

Namangan viloyati Yangi Namangan tumani

86-umumta'lim maktabi

Ingliz tili fani o'qituvchisi

Annotation: *The article has a primary aim at attempting to analyze one of dilemmas in the sphere of ELT methodology; the effectiveness of using cooperative learning of teaching English. The problem of using cooperative learning methods in teaching English is of great importance. The culture of cooperative learning are characterized as one of the most effective methods of teaching and learning a foreign language through research and communication, different types of this method allow us to use it in all the spheres of the educational process. They involve activities which focus on a theme of interest rather than of specific language tasks and helps the students to develop their imagination and creativity. The main idea of intensive methods of teaching English are considered to be based on teaching students through research activities and stimulating their personal interest.*

Keywords: *Cooperative learning, work in isolation, English language teaching, language needs, active listening, cooperative learning activities, authenticity of task-based materials, language skills.*

In writing the article we were guided by three beliefs about the importance of cooperative learning: 1) it benefits all students, 2) it is an integral part of current school reform efforts, and 3) it promotes collaboration between educators who have traditionally worked in isolation from others.

1. Cooperative learning is good for all students.

Cooperative learning is of value for all students including those who have been identified as "at risk (new learner)," "bilingual," "gifted," and "normal." All students need to learn and work in environments where their individual abilities are recognized and individual needs are addressed. All students need to learn within a supportive community in order to feel safe enough to take risks.

Some teachers have challenged the use of cooperative learning in classrooms with students who are identified as "gifted," claiming that gifted students become permanent tutors and are resentful of having to work with students of differing abilities. Beyond academic subjects, don't we want all students to be comfortable with and accepting of individual differences (their own and others) Don't we want all students to have sophisticated social skills that will enable them to work with people they perceive as "different" or even "difficult"?

Teachers must be encouraged to be thoughtful about all aspects of cooperative learning and to garner enough support for themselves so that they are not isolated and overwhelmed

by the truly complex task of meeting the needs of many different children within the same environment.

2. Cooperative Learning Is Part of Comprehensive School Reform.

Teachers are confronted on a regular basis with educational innovations that must be incorporated into their teaching: whole language, critical thinking, authentic assessment, and so forth. Some teachers hope they can ignore these "fads" in education, and, by waiting for them to pass and be replaced by "the next thing," save themselves the time and energy needed to learn about and implement new practices. Yet, not only is cooperative learning supported by a compelling research base, it is also fully compatible with other "best practices" currently being promoted.

Important skills such as critical thinking, creative problem solving, and the synthesis of knowledge can easily be accomplished through cooperative group activities in inclusive classrooms. In addition, authentic assessment (anecdotal reporting, portfolio assessment, and observational recording) is fully compatible with cooperative learning and inclusion.

Teachers need not envision cooperative learning as "one more thing" they need to do, but rather as an organizing value and principle for all the instruction in their classroom. Building a cooperative, inclusive classroom community can be the framework within which other teaching strategies and practices are woven.

3. Cooperative learning means teachers cooperating.

In order for cooperative learning to be successful in inclusive classrooms; educators who have traditionally worked in isolation will need to find new ways of collaborating and sharing their expertise. This kind of collaboration can be challenging because it involves sharing responsibilities and communicating with others, but it can also be exciting and rewarding. One teacher commented that planning cooperative learning lessons was stimulating: "For us, it really gets the creative juices flowing." Another teacher said, "It's fun, there are no two ways about it, it's fun. How can it not be fun? Plus [the students] get to know each other's abilities and they can get excited about each other's growth, even though it's not the same as theirs" .

Not only can students get to know each other's abilities within a cooperative process, but teachers can as well. The general education teacher may have a broader perspective on the curriculum and on curriculum integration, whereas the special education teacher may have special skills in modifying instruction and developing adaptations that benefit many children.

Similarly, teachers learning to work together may encounter struggles over turf, expertise, ownership, and responsibility—these also need to be negotiated. Teachers must find ways to support one another as they learn to be cooperative, inclusive educators at the same time they support their students in this goal. Learning how to use the expertise of the speech therapist or physical therapist, for example, or how to balance a child's individualized education program (IEP) objectives with broader classroom objectives requires time for teachers to meet, talk, listen, plan, and develop a trusting working relationship. Implementing cooperative learning in inclusive classrooms can benefit not

only the students, but also provide an important opportunity for educators to develop their own teaching skills. Supportive administrators have found creative ways of providing teachers with adequate planning and preparation time so that inclusion becomes an opportunity for better teaching rather than an imposed burden.

Once teachers have decided that they will begin to implement formal cooperative group lessons in their classrooms, there are many decisions that must be made. Teachers must decide how they will incorporate cooperative learning lessons within their classroom structure, how they will decide the content to be taught using cooperative learning, how they will form groups, how they will ensure active participation for all students, and how they will evaluate students' learning. On the following pages we explore some principles of inclusive cooperative learning that must be taken into consideration for successful implementation.

For cooperative learning to be maximally effective, it must take place within an overall context of cooperation and peer support. Attempts to implement cooperative learning activities when the classroom norms are those of isolation, competition, or interpersonal indifference are apt to result in contradictory messages to students and have limited positive impact on the goal of creating a safe, inclusive community.

A feeling of cooperation, community, and connection should be part of everything that happens in the classroom. For example, hanging up for display only those papers graded with "As communicates to students that not everyone's work is valued. Teachers might instead want to hang up a "proud paper" from every student or let students decide what they would like to display. Having students line up for music and gym in a girls' line and a boys' line communicates that gender divisions are important ones (and pity the boy who accidentally gets in the girls' line). There are an infinite number of other ways to line students up that encourage them to interact with a variety of their classmates across boundaries of race, gender, and ability. Classroom holiday celebrations, posters on the wall, and the racial and ethnic representation of the books in the classroom library all affect the school community and the extent to which students feel that they are (or are not) a valued part of the classroom. Teachers must be encouraged to think about all aspects of their classroom practice in reference to questions such as the following:

Will this practice contribute to or detract from a sense of classroom community? Will what I say or do in this situation encourage students to see each

Helping establishing norms about when, how, and why we help others is critical to the full implementation of cooperative learning. Because many teachers and students have received cultural messages that say that "needing help is bad or shameful" and "offering help to others will embarrass them," it is important to establish new classroom norms. Two of the most critical values are: 1) Everyone is good at something and can help others, and 2) Everyone is entitled to and can benefit from help and support from others.

Unfortunately, neither deciding to have an inclusive classroom nor implementing cooperative learning guarantees that the curriculum will be creative or meaningful.

Cooperative learning in inclusive classrooms will be more effective when it is multilevel, multimodal, and integrated across subject areas. Multilevel teaching involves students working on similar objectives or with the same material, but at different levels.

Multimodality teaching involves moving away from pencil and paper tasks to other forms of active involvement. Writing and performing a puppet show, for example, might involve writing, reading, building a set, singing, cutting, talking, dancing, and so forth. An activity like a puppet show or a unit on space can also be used to integrate curriculum across subject matter.

In classrooms where teachers are working to communicate norms of cooperation, students can work together in a number of different ways. In many cooperative classrooms, students sit in heterogeneous base groups so that teachers can structure both informal and formal opportunities for cooperation between students throughout the day. For example, students can start their day with an informal group activity at their desk clusters; complete class jobs with a partner from their group; and engage in formal, structured cooperative learning activities with group members. In most classrooms, teachers leave cooperative learning groups together for 1 month or 6 weeks so that students have an opportunity to get to know and work together with group members, but then also have an opportunity to learn to work with other classmates throughout the year. The goal is for students to have worked in cooperative groups with all their classmates by the end of the year.

One important aspect of creating cooperative learning groups is maximizing the heterogeneity of the students within the small groups. Students should be placed in groups that are mixed by academic skills, social skills, personality, race, and sex. It is often helpful for teachers to work with others who are familiar with their students when groups are being formed.

In forming groups, some teachers focus on student choice, asking students who they would like to work with. Although it makes sense for teachers to provide students with multiple opportunities to choose within the school day, student choice may not be the best way to form groups. When students choose their own groups and work only with others they already know, the groups often tend to be same gender, race, and ability. These more homogeneous groups work against the broader goals of cooperative learning in which teachers are striving to help the students learn to value the diversity that exists in the classroom and in society.

Cooperative Learning Provides Opportunities for Ongoing Evaluation. One important and often complex aspect of instruction with cooperative learning is evaluation.

There are several strategies that can be used to provide a more comprehensive examination of progress within cooperative learning activities. The following methods are more qualitative in nature and provide rich information about students that could not be ascertained as readily through traditional testing. For example, some teachers use a cumulative record file review system that outlines teachers' comments in subject areas, patterns of strengths as well as areas that need improvement, and affective observations. This information includes observations of students in cooperative learning groups and

comments about their growth in academic and social skills. Other teachers collect both individual and group work in portfolios that can be reviewed by teachers, parents, and students on a periodic basis. The student—teacher interview is another option. Through interviews the teacher can glean much information about students' interests, motivation, knowledge, and perspectives on their contribution to the group. All of these approaches are compatible with cooperative learning and the use of authentic assessment, which is gaining attention as an important approach to determining whether students have acquired skills to select and use important concepts in authentic open-ended situations .

Cooperative learning activities provide a unique opportunity to evaluate important collaborative outcomes, such as interactive communication, active listening, taking the perspective of others, acceptance and accommodation of individual differences, and the evaluation of a final product developed through group effort.

REFERENCES:

1. De Vita, G. (2000). Inclusive approaches to effective communication and active participation in the multicultural classroom: An international business management context. *Active Learning in Higher Education*, 1(2), 168-180..
2. De Vita, G. (2001). The use of group work in large and diverse business management classes: Some critical issues. *The International Journal of Management Education*, 1 (3), 27-35.
3. Johnson, D.W., & Johnson, F. (2000). *Joining together: Group theory and group skills* (4th ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. 34-37.
4. Oakley, B., Felder, R. M., Brent, R., & Elhadj, I. (2004). Turning student groups into effective teams. *Journal of Student Centred Learning*, 2 (1), 9-34.

INFORMATIKA FANLARINI O'QITISHDA XORIJIY TILLARNING AHAMIYATI

Abdiyeva Gulira'no Shuxratovna

Qashqadaryo viloyati Nishon tumani 10-maktabi

1-toifali informatika va matematika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada informatika fanlarini o'qitish jarayonida xorijiy tillarning, xususan ingliz tilining o'rni va ahamiyatini tahlil qiladi. Maqolada xorijiy tillarni bilishning axborot manbalariga kirish, kasbiy o'sish, fikrlash doirasini kengaytirish va ta'lim sifatini oshirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Shuningdek, xorijiy tillarni o'rgatishning zamonaviy metodlari va usullari, shuningdek, ushbu sohadagi muammolar va ularni hal etish yo'llari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari informatika o'qituvchilari, talabalar va ta'lim siyosatchilariga xorijiy tillarni o'qitishning ahamiyatini anglash va ushbu sohani rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'z: informatika, xorijiy tillar, rivojlanish, sohalar, raqobat, texnologiya, vazifa, zamon, muammolar, masalalar, afzaliklar, maqsad, xalqaro, global.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение иностранных языков, в частности английского, в процессе преподавания информатики. В статье рассматривается роль знания иностранных языков в доступе к информационным ресурсам, профессиональном росте, расширении кругозора и повышении качества образования. Также обсуждаются современные методы и приемы обучения иностранным языкам, а также проблемы в этой области и пути их решения. Результаты исследования говорят учителям информатики, студентам и политикам в области образования о важности преподавания иностранных языков и практических рекомендациях по развитию этой области.

Ключевое слово: информатика, иностранные языки, развитие, отрасли, конкуренция, технологии, задача, время, проблемы, проблемы, преимущества, цель, международный, глобальный.

Annotation: This article analyzes the role and importance of foreign languages in the process of teaching an article by Silka. computer sciences will also be discussed in the field of teaching and methods of teaching them in the field of profitability and the results of their resolution of profitability of teaching and practical recommendations for the development of this sector should be discussed

Keyword: computer science, foreign languages, development, time, problems, problems, goal, international, global

Informatika XXI asrning eng tez rivojlanayotgan va muhim sohalaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda Informatika fanini o'qitish zamonaviy ta'limning muhim qismi bo'lib, u talabalarni axborot texnologiyalari (AT) dunyosiga tayyorlash, ularning analitik fikrlashini rivojlantirish va raqamli savodxonlikni shakllantirishga qaratilgan.

Informatika 60-yillarda Fransiyada elektron hisoblash mashinalari yordamida axborotni qayta ishlash bilan shug‘ullanuvchi sohani ifodalovchi atama sifatida yuzaga keldi. Informatika atamasi lotincha informatic so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, tushuntirish, xabar qilish bayon etish ma’nolarini anglatadi. Fransuzcha informatique (informatika) so‘zi axborot avtomatikasi yoki axborotni avtomatik qayta ishlash ma’nosini anglatadi. Informatika keng ma’noda fan, texnika va ishlab chiqarish, ya’ni inson faoliyatining barcha soxalarida axborotni kompyuter va telekommunikasiya yordamida qayta ishlash, saqlash, uzatish bilan bog‘liq bo‘lgan yagona soxadir. Informatika fan nomi lotin tilidan axborotlarni tushuntirish va taxlil qilish ma’noni bildiradi, bu fan axborotlarni jamlash va qayta ishlash usullarini, axborotlash jarayonini qonuniyatlarini o‘rganadi.

Informatikaning vazifalari, imkoniyatlari, vosita va uslublari ko‘p qirrali bo‘lib, uning ko‘plab tushunchalari mavjud. Ularni umumlashtirib quyidagicha talqinni tavsiya etadilar.

Informatika va kibernetika tushunchalarida ko‘pincha chalkashliklar uchrab turadi. N. Vinner tomonidan kibernetikaga kiritilgan asosiy fikr inson faoliyatining turli sohalarida murakkab dinamik tizimlarni boshqarish nazariyasini ishlab chiqish bilan bog‘liq. Kibernetika kompyuterlar mavjudligi yoki yo‘qligidan qat’iy nazar mavjuddir.

Informatika fanini samarali o‘qitish uchun bir qancha muhim jihatlarga e’tibor qaratish lozim. Zamonaviy dunyoda axborot texnologiyalarisiz deyarli birorta sohani tasavvur etish qiyin. Shu sababli, malakali va raqobatbardosh informatika mutaxassislarini tayyorlash dolzarb vazifa hisoblanadi. Biroq, informatika sohasida muvaffaqiyatga erishish uchun nafaqat texnik bilimlarga ega bo‘lish, balki xorijiy tillarni, ayniqsa ingliz tilini bilish ham muhim ahamiyatga ega. Informatika fanlarini o‘qitishda xorijiy tillarning roli, uning afzalliklari va ushbu sohani rivojlantirish yo‘llari atroflicha o‘rganiladi. Maqsad - informatika o‘qituvchilari va talabalariga xorijiy tillarning ahamiyatini tushuntirish va ularni o‘rganishga undash, shuningdek, ta’lim tizimida ushbu masalaga e’tiborni yanada kuchaytirish demaktir.

1. Globallashuv davrida kasbiy zarurat:

Xalqaro standartlar: Informatika sohasidagi standartlar, protokollar va terminologiyaning aksariyati ingliz tilida belgilanadi. Xorijiy til bilimi, ushbu standartlarga moslashish va xalqaro miqyosda raqobatbardosh bo‘lish imkonini beradi. Informatika mutaxassisleri dunyoning turli burchaklaridan kelgan hamkasblari bilan hamkorlik qilishlari, loyihalarda ishtirok etishlari va tajriba almashishlari kerak bo‘ladi. Xorijiy til bilimi, ushbu global hamjamiyatda samarali muloqot qilish uchun zarur. Xorijiy til bilimi, boshqa davlatlardagi informatika o‘qitish usullarini, texnologiyalarni va ta’lim dasturlarini o‘rganish imkonini beradi. Bu o‘z navbatida, o‘z ta’lim tizimini takomillashtirishga yordam beradi.

2. Axborot olishning eng tezkor yo‘li:

Tezkor yangiliklar: Informatika sohasidagi yangiliklar, yangi texnologiyalar va dasturiy ta’minotlar haqidagi ma’lumotlar ko‘pincha xorijiy tillarda, asosan ingliz tilida e’lon qilinadi. Xorijiy til bilimi, ushbu ma’lumotlarni tezda olish va o‘z sohasida doimo birinchi bo‘lish imkonini beradi. Dasturlashda duch kelinadigan muammolarni yechish uchun

ko'plab forumlar, bloglar va onlayn resurslar mavjud. Ularning aksariyati xorijiy tillarda bo'lib, xorijiy til bilimi muammolarni tezroq va samaraliroq yechishga yordam beradi.

Ilmiy konferensiyalarda ishtirok etish: Informatika sohasidagi eng nufuzli ilmiy konferensiyalar xorijiy tillarda o'tkaziladi. Xorijiy til bilimi, ushbu konferensiyalarda ishtirok etish, o'z tadqiqotlarini taqdim etish va boshqa olimlarning tajribasini o'rganish imkonini beradi.

3. O'qitish metodikasini takomillashtirish:

Xorijiy o'quv materiallaridan foydalanish: Xorijiy tillarni bilish, informatika o'qituvchilariga eng so'nggi xorijiy o'quv materiallaridan, darsliklardan va qo'llanmalardan foydalanish imkonini beradi. Xorijiy tillarni informatika darslariga integratsiya qilish, talabalarning til ko'nikmalarini rivojlantirish bilan birga, informatika fanini ham chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Xorijiy til o'qituvchilari bilan hamkorlik: Informatika o'qituvchilari xorijiy til o'qituvchilari bilan hamkorlik qilib, informatika terminologiyasini o'rgatish va talabalarning til ko'nikmalarini oshirish bo'yicha qo'shma loyihalar tashkil qilishlari mumkin.

4. Talabalarni motivatsiya qilish:

Kelajakdagi imkoniyatlarni ko'rsatish: Talabalarga xorijiy til bilishning kelajakdagi kasbiy imkoniyatlarini ko'rsatish, ularni xorijiy tillarni o'rganishga motivatsiya qilishi mumkin. Xorijiy tilni o'rganishning qiziqarli usullarini, masalan, o'yinlar, musobaqalar va interaktiv mashg'ulotlarni qo'llash, talabalarning qiziqishini oshirishi mumkin. Xorijiy tillarni o'rganish uchun resurslar bilan ta'minlash: Talabalarni xorijiy tillarni o'rganish uchun zarur bo'lgan resurslar bilan ta'minlash, masalan, onlayn darsliklar, lug'atlar va interaktiv mashqlar, ularning muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi.

ADABIYORLAT RO'YHATI:

1. Шарипова, М. (2020). Xorijiy tillarning axborot texnologiyalari sohasidagi o'rni va ahamiyati. Tashkent: "Fan" nashriyoti.
2. Jabborov, A., & Ismoilova, N. (2019). Informatika fanlari va o'qitish metodikasi: xorijiy tillarning ta'lim jarayonidagi roli. Tashkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
3. Kamalov, A. (2018). Axborot texnologiyalari va informatikani o'qitishda xorijiy tilning ahamiyati. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
4. Kuzovkin, V., & Ivanov, A. (2017). The role of foreign languages in the teaching of informatics in higher education institutions. Journal of Information Technology Education, 16(1), 45-58.
5. O'rdakova, Z. (2021). Xorijiy tillarning informatika fanlarini o'qitishda qo'llanilishi va uning samaradorligi. Pedagogika va psixologiya ilmiy jurnali, 5(3), 88-95.
6. Toshmatov, Sh., & Bozorov, M. (2020). The importance of foreign languages in the field of informatics education in Uzbekistan. Journal of International Educational Studies, 14(2), 110-118.

7. Akhmedov, J. (2019). Modern methods of teaching foreign languages for IT specialists. *European Journal of Contemporary Education*, 8(4), 131-137.
8. Zayniddinov, F. (2018). Xorijiy tillar va axborot texnologiyalari ta'limi: muammolar va yechimlar. Tashkent: "O'qituvchi" nashriyoti.
9. Sodikov, T., & Muminov, D. (2017). Integration of foreign languages into the curriculum of informatics education. *Journal of Educational Innovation*, 6(2), 44-49.
10. Hassanov, A., & Rahimov, R. (2022). Xorijiy tilni o'rganishning metodik asoslari: Informatika fanlarini o'qitishda yangi yondashuvlar. Tashkent: "O'zbekiston" nashriyoti.

LALMI TUPROQLARI VA ULARNING O'ZIGA XOSLIGI

Mamaraimov Dilshod Jabborovich

Guliston davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada lalmi tuproqlarning agrofizikaviy xossalarini o'rganadi. Tuproqning granulometrik tarkibi, strukturasi, zichligi, namlik sig'imi, suv o'tkazuvchanligi, havo o'tkazuvchanligi va isitish darajasi kabi asosiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Lalmi dehqonchilik sharoitida tuproq unumdorligini oshirish va hosildorlikni ta'minlash bo'yicha amaliy tavsiyalar to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'z: lalmi, tuproq, agrofizika, havo, xususiyat, hodisa, masala, dehqonchilik, sharoit, tavsiya, unumdoelik, suv resurs, korsatkichlar,

Аннотация: В этой статье прибыль. Прелюбодец почв анализируется гранулетрическая состав Silmi, структура, плотность, влажность и практические рекомендации по продуктивности и продуктивности

Ключевое слов: Ламми, агрофисик, воздух, свойства, событие, выпуск, сельское хозяйство, условия, рекомендация, продуктивные, водные ресурсы, индикаторы

KIRISH

Respublikamizda lalmi tuproqlarning xossalarini yaxshilash, suv-fizikaviy xossalarini o'zgarishi va ularni yanada yaxshilash muammolari hozirgi kunning eng dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Turkiston tog' tizmasi shimoliy qismidagi turli tuproq tiplari va mexanik tarkibli tuproqlar tarqalgan bo'lib, ularning suv-fizik xossalari mexanik tarkibini ham o'zgarishiga qarab o'zgarib boradi. Tuproq mexanik tarkibi muhim suv-fizikaviy va fizik-mexanik ko'rsatkich bo'lib, turli mexanik tarkibli tuproqlarda bir xildagi xossa-xususiyat bo'lishi kuzatilmaydi. Balki mexanik tarkib jihatdan farqlanganligi sababli o'ziga xos agrokimyoviy, kimyoviy va fizik-mexanik xossalariga ega bo'ladi. [1;2;3;4;6].

Turkiston tog' tizmasi shimoliy qismi lalmi tuproqlarining morfologiyasi, genezisi va genetikasi, ularning geografik tarqalishi ko'pgina olimlar tomonidan o'rganilgan. Ushbu hududda tarqalgan lalmi tuproqlar 1938-1942 yillarda B.V.Gorbunov tomonidan o'rganilgan, shundan so'ng deyarli ushbu hududda keng qamrovli tadqiqotlar olib borilmagan, suv-fizikaviy xossalari umuman o'rganilmagan. Hozirgi kunga kelib o'rganilgan davrga nisbatan tuproqlarning xossa-xususiyatlarida keskin o'zgarish sodir bo'lgan [1;2;3;4].

Tadqiqotda dala sharoitida kesmalar qo'yildi, tuproq qatlamlaridan namunalar olindi va laboratoriya sharoitida ayrim suv-fizik xossalari aniqlandi. Tadqiqot ob'ekti qilib, Jizzax viloyatining Zomin tumanida tarqalgan lalmi tuproqlar tanlab olindi.

Biz izlanish olib borgan Jizzax viloyati Zomin tumani lalmi tuproqlari o‘ziga xos suv-fizikaviy xossalariga ega bo‘lib, o‘zining har xilligi bilan ajralib turadi. Ular ko‘p qatlamli, qumloq, og‘ir, o‘rta va engil qumoqli mexanik tarkibni tashkil etadi.

Lalmi tuproqlarda agrotexnika ishlarini noto‘g‘ri tashkil etilishi, antropogen faktorlar ta‘sirida ularning donador strukturalilik holatini buzilishi tuproqning suv o‘tkazuvchanlik holatini yomonlashtiradi. Bunday tuproqlarda qatlamlar zichlashib suvning pastki qatlamiga shimilishi qiyinlashadi.

Izlanishlar davomida lalmi tuproqlarning suv o‘tkazuvchanligi har xil bo‘lishi aniqlandi. Och tusli bo‘z tuproqlarda tuproq namligi, haydalgan vaqti va dehqonchilikda qo‘llanilayotgan agrotexnikaviy tadbirlar sifatiga bog‘liq ravishda tuproq qatlamlarida suv o‘tkazuvchanlik holati ham o‘zgargan. Masalan: suv o‘tkazuvchanligi yaxshi bo‘lgan tuproq qatlamlarida yog‘in-sochin paytida nam tuproq kapillyarlari orqali pastga tomon tez siljishi natijasida etarli miqdorda suv bilan ta‘minlanadi.

Antropogen va tabiiy omillar ta‘sirida lalmi tuproqlarda degradatsiya jarayonlari kuchaygan. Bunday maydonlar nishabligi yuqori bo‘lgan erlarda keng tarqalgan. Degradatsiya jarayonlari o‘simliklarni o‘sish va rivojlanishiga hamda tuproq xossalariga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi, tuproq strukturasini buzadi, suv-fizikaviy va fizik-kimyoviy xossalarini yomonlashtiradi, mikrobiologik faolligiga ta‘sir ko‘rsatadi.

Lalmi ekin maydonlarini ortiqcha namlanishi yoki yuvilishi (jala, yomg‘irlar) ikkinchi asosiy degradatsiya jarayoni hisoblanib, lalmi tuproqlarda keng tarqalgan.

Tuproqning gigroskopik va maksimal gigroskopik namliklarini aniqlash tuproqning tarkibiy qismi to‘g‘risida mulohaza yuritishga imkon beradi. Ba‘zi hollarda maksimal gigroskopiklik ko‘rsatkichi orqali o‘simlikning so‘lish namligi va so‘lish koeffitsientini hisoblab chiqish mumkin.

Gigroskopik suvning miqdori tuproqlarda o‘zgarmas son emas, uning miqdori birinchidan havoning namligi oshishi bilan ko‘payadi, ikkinchidan mexanik tarkibning og‘irlashishi, kolloid zarrachalar va organik moddalarning ko‘payishi bilan ortadi.

Lalmi dehqonchilik hududlarida tuproq unumdorligi cheklangan suv resurslari sharoitida hosildorlikni ta‘minlashning asosiy omili hisoblanadi. lalmi tuproqlarning agrofizikaviy xossalarini o‘rganish va ularni yaxshilash yo‘llarini ko‘rsatishga qaratilgan. Lalmi dehqonchilik hududlari asosan yillik yog‘ingarchilik miqdori cheklangan (odatda 250-500 mm) bo‘lgan mintaqalarda joylashgan. O‘zbekistonning ham ko‘pgina hududlari aynan lalmi dehqonchilik zonasiga kiradi. Bu tuproqlarning unumdorligi, asosan, ularning agrofizikaviy xossalariga bog‘liq bo‘lib, tuproq namligini saqlash, suv o‘tkazuvchanligini yaxshilash va o‘simlik ildizlari uchun qulay muhit yaratish asosiy vazifalardan hisoblanadi.

Lalmi tuproqlarning asosiy agrofizikaviy xossalari va ularning batafsil tavsifi:

1. Tuproq granulometrik tarkibi (mexanik tarkibi):

Tuproqdagi turli o‘lchamdagi mineral zarralar (qum, loy, gil) nisbati. Granulometrik tarkib tuproqning suv o‘tkazuvchanligi, namlik sig‘imi, havo o‘tkazuvchanligi va boshqa xossalariga ta‘sir qiladi. Lalmi tuproqlar ko‘pincha qumoqli, qumloqli yoki soz tuproqlardan iborat bo‘ladi.

Qumoqli tuproqlar: Suvni yaxshi o'tkazadi, lekin namlikni yaxshi ushlab turmaydi. Suv o'tkazuvchanligi o'rtacha, namlik sig'imi qumoqli tuproqlarga nisbatan yaxshiroq. Suvni sekin o'tkazadi, lekin namlikni yaxshi ushlab turadi. Laboratoriya sharoitida maxsus usullar (masalan, pipetka usuli, areometr usuli) yordamida aniqlanadi.

2. Tuproq strukturasini:

Tuproq zarralarining (qum, loy, gil) o'zaro birikib, agregatlar (bo'lakchalar) hosil qilishi. Yaxshi struktura suv va havo o'tkazuvchanligini oshiradi, tuproqning eroziyaga chidamliligini ta'minlaydi va o'simlik ildizlarining rivojlanishi uchun qulay muhit yaratadi.

- Turlari: Donador, g'ovakli, bo'lakli va boshqa turlari mavjud.
- Yaxshilash yo'llari:

Organik o'g'itlar solish: Go'ng, kompost, chirindi kabi organik o'g'itlar tuproq strukturasini yaxshilaydi. Sideratlar (yashil o'g'itlar) tuproqni organik moddalar bilan boyitadi va strukturasini yaxshilaydi. Tuproqni ortiqcha ag'darish uning strukturasini buzishi mumkin. Shuning uchun, minimal ishlov berish tavsiya etiladi.

3. Tuproq zichligi:

Tuproqning hajm birligidagi massasi (g/sm^3 yoki kg/m^3). Lalmi tuproqlar uchun ahamiyati: Optimal zichlik tuproqda suv, havo va oziq moddalar harakatini ta'minlaydi.

Optimal qiymatlar: Lalmi tuproqlar uchun optimal zichlik $1,1-1,3 \text{ g}/\text{sm}^3$ hisoblanadi.

Zichlik oshishining sabablari: Og'ir texnikadan foydalanish, tuproqni ortiqcha ishlov berish, suv bosishi. Suv va havo o'tkazuvchanligining kamayishi, o'simlik ildizlarining o'sishining cheklanishi, hosildorlikning pasayishi.

- Yaxshilash yo'llari:

Tuproqni yumshatish: Chizel qilish, boronlash kabi usullar bilan tuproqni yumshatish mumkin.

Organik moddalar tuproqni yumshatadi va zichligini kamaytiradi. Tuproqni zichlashtirmaydigan texnikalardan foydalanish.

4. Tuproq namlik sig'imi:

Tuproqning o'zida ushlab tura oladigan suv miqdori.

- Turlari: To'liq namlik sig'imi (TNS): Tuproqning barcha g'ovaklari suv bilan to'lgan holat.

Eng kichik namlik sig'imi (EKNS): Tuproqning tortishish kuchi ta'sirida suvni ushlab tura oladigan maksimal miqdori.

So'lish koeffitsienti (SK): O'simliklarning so'lishi boshlanadigan tuproqdagi namlik miqdori.

Lalmi tuproqlar uchun ahamiyati: Yuqori namlik sig'imi tuproqning qurg'oqchilikka chidamliligini oshiradi va o'simliklarni suv bilan ta'minlaydi.

- O'lchov birligi: Foiz (%) yoki mm. Organik moddalar tuproqning namlik sig'imini oshiradi. Tuproqni mulchalash: Tuproqni somon, qipiq yoki boshqa materiallar bilan qoplash suvning bug'lanishini kamaytiradi.

Suvni tejaydigan texnologiyalardan foydalanish: Tomchilatib sug'orish, yomg'irlatib sug'orish kabi usullar suvni tejashga yordam beradi.

5. Suv o'tkazuvchanlik:

Tuproq orqali suvning o'tish tezligi (mm/soat yoki sm/soat). Yaxshi suv o'tkazuvchanlik tuproqning suvni tez qabul qilishini ta'minlaydi va suvning yer ostiga sizib ketishiga yordam beradi.

Kam suv o'tkazuvchanlikning sabablari: Tuproqning zichlashishi, loy miqdorining ko'pligi.

Tuproqni yumshatish: Chizel qilish, boronlash kabi usullar bilan tuproqni yumshatish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Горбунов Б.В. Главнейшие химические и физические свойства сероземов богарной зоны Узбекистана. Изд-во «УзФАН». Ташкент. 1942, 88с.
2. Горбунов Б.В. Почвы богарной зоны Узбекистана. Изд-во «УзФАН». Ташкент. 1960, 123 с.
3. Musurmanov A.A., Mamaraimov D.J. Agrochemical Properties of Dry Soils the Northern Part of Turkestan Ridge. Texas Journal of agriculture and Biological Sciences. <http://zienjournals.com>. -P. 56-58.
4. A.A. Musurmanov, M.A. Alibekov, M.R. Obloqulov, S.D. Qurbonova. CHANGES IN THE AGROPHYSICAL PROPERTIES OF GRAY MEADOW SOILS OF THE SYRDARYA REGION UNDER THE INFLUENCE OF MINIMAL PROCESSING. International Journal of Advance Scientific Research. 2023/6/17. 107-112 p.
5. A.A. Musurmanov, M.A. Alibekov, S. Qurbonova..Agrophysical Properties of Irrigated Soils of Sirdarya District. Texas Journal of Agriculture and Biological Sciences. 2023/4/12. 23-25 p.
6. Тожиев У., Намозов Х., Нафетдинов Ш., Умаров К.-Ўзбекистон тупроқлари. //Тошкент. 2004. Б.46-114,181-190.
7. Умаров М.У., Курвантаев Р.- Повышение плодородия орошаемых почв путем регулирования их физических свойств. //Ташкент. Изд-во «Фан», 1987. 106 с.
8. Машарипов Н.К., Облокулов М.Р. Мирзачўл воҳаси суғориладиган бўз-ўтлоқи тупроқларининг хусусиятлари //Евразийский журнал технологий и инноваций. – 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 20-23.

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALARNI SOG’LOM OVQATLANTIRISH

Abidova Shahnoza Mirhamitovna

Turan Xalqaro universiteti Gumanitar fanlar fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sog’lom ovqatlanishni tashkillashtirish bo’yicha ishlab chiqarilgan nizom va me’yory hujjatlarning joriy etilishi, hamda uyda va maktabgacha ta’limda tarbiyalanayotgan bolalarning kundalik ratsiondagi oziq-ovqatlar miqdorlari va ularning yoshga xos xususiyatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: sanitariya-gigiyena, anatomik-fiziologik, morfologik xususiyat, ratsion, kaloriya.

Bugungi kunda davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlarda maktabgacha ta’lim sohasini rivojlantirishga ham alohida e’tibor qaratilgan. Buning natijasida qisqa muddatda maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy qismi maktabgacha ta’lim tashkilotlariga qamrab olindi. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan bolajonlarni to’g’ri va sog’lom ovqatlantirish masalasi ham muhim hisoblanadi. Bolalar uchun ovqatlanish kattalar uchun ovqatlanish bilan bir xil g’oyalarga asoslanadi. Har bir inson vitaminlar, minerallar, uglevodlar, oqsillar va yog’lar kabi bir xil turdagi narsalarga muhtoj. Bular ozuqa moddalari deb ataladi. Bolalar turli yoshdagi o’ziga xos oziq moddalarga har xil miqdorda kerak.

Bir qancha qonun va qorolar asosida, jumladan: O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 25-iyuldagi 626-son “Davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sog’lom ovqatlantirish tizimini yanada takomillashtirish to’g’risida”gi qarorlariga muvofiq maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan bolalarning xavfsiz va sog’lom ovqatlanishini tashkil etish, yuqumli va yuqumli bo’lmagan kasalliklar profilaktikasi hamda ovqatdan zaharlanishlarning oldini olish choralari bo’yicha “Sanitariya qoidalari va normalari” ishlab chiqildi. Davlat MTT larida sog’lom ovqatlantirishning mohiyati, maktabgacha ta’lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan va Respublika sanitariya-epidemiologiya osoyishtaligi hamda jamoat sog’lig’i xizmati bilan kelishilgan holda maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi bolalarning anatomik, fiziologik va yosh xususiyatlarini inobatga olgan tarzda namunaviy mavsumiy ya’niy kuzgi, qishki, bahorgi va yozgi taomnomalar asosida taomlar tayyorlashdir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida sog’lom taomnlama shakllantirilishida kunlik ratsionda bolalarning asosiy oziq-ovqat moddalarga bo’lgan ehtiyoji va yoshiga mos energiya quvvati bilan to’liq ta’minlanishi, ularning tarbiyalanish sharoiti va sog’lig’i, shuningdek, ovqatlanishning iqlimdan kelib chiqib va milliy xususiyatlari inobatga olinadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari ovqatlantirishni tashkillashtirishda 1-o’rinda bolalarning anatomik va fiziologik xususiyatlari inobatga olinadi. Bolalarning o’sishi va rivojlanishining

60% gacha asosan manashu bog‘cha davriga to‘g‘ri keladi. Shuning uchun ham bolalarning yoshiga xos va kunlik sarflanadigan energiya miqdoriga mos ravishda ovqatlanishi muhim hisoblanadi. O‘sish va rivojlanish barcha tirik organizmlar kabi odam organizmiga ham xos xususiyatdir. Organizmning har tomonlama o‘shishi va rivojlanishi uning paydo bo‘lgan vaqtdan boshlanadi. Bu ikki jarayon murakkab hisoblanib, bir butun va bir-biriga bog‘langandir.

Bolaning ovqat hazm qilish organlari o‘rtasidagi eng muhim morfologik va funktsional farqlar faqat tug‘ruqdan keyingi rivojlanishning birinchi yillarida kuzatiladi. So‘lak bezlarining funktsional faolligi, sut tishlarining bo‘lishi, 2-2,5 yoshda bolaning allaqachon 20 tishi bo‘ladi endi bolalar chaynashni talab qiladigan nisbatan qattiqroq ovqat yeishi mumkin. 5-6 yoshdan boshlab, sut tishlari asta-sekin doimiy tishlarga almashadi. Qizilo‘ngach, oshqozon, ingichka va ichaklar, jigar va oshqozon osti bezi yoshiga qarab sekin kattalasha boradi. Ularning hajmi, shakli va funktsional faolligi o‘zgaradi. Yangi tug‘ilgan chaqaloqning oshqozon shakli yumaloq bo‘lib, 1,5 yoshdan keyin oshqozon nok shaklida b‘ladi va 6-7 yoshdan boshlab uning shakli kattalarnikidan farq qilmaydi. Ovqat hazm qilish tizimi tanamizda ko‘plab vazifalarni bajaradi va ularning eng muhimi, tashqi manbalaridan ya‘ni oziq-ovqatdan, energiya va hujayralar uchun qurilish materiallari hosil qilishdir. Hazm qilish jarayoni og‘iz, qizilo‘ngach, oshqozon va ichak, jigar va oshqozon osti bezi kabi organlardan tashkil topgan har birining o‘ziga xos funksiyasi mavjud.

1 yoshdan 3 yoshgacha bo‘lgan bola intensiv ravishda o‘sib borishi sababli organizmning oqsillar, yog‘lar va uglevodlar, mineral tuzlar, makro va mikro elementlarga bo‘lgan ehtiyoji ortadi. Bolaga qo‘shimcha ovqatlar kiritilishi bilan bolaning ferment tizimlarining mexanizmlari faollashadi. Endi bolaning ratsioniga 75% gacha hayvon oqsillari kiritilishi kerak. Sabzavot va mevalar esa tanani mineral moddalar bilan ta‘minlash va ichak traktini yaxshi harakatlanishi uchun zarurdir. Ovqatlanish kuniga 4 marta tashkillashtirishi lozim.

3 yoshdan oshgan bolalar ratsionida nonushta va kechki ovqat kunlik iste‘mol miqdorining 25%, tushlik-35-40%, qo‘shimcha- 10-15% tashkil etishi lozim. 1 yoshdan 3 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun sutkalik sut miqdori (bo‘tqa tarkibidagi sutni inobatga olgan holda) 700 ml. 2- yoshdan esa 600 ml bo‘lishi kerak. 1 yoshdan keyin bolalar o‘simlik yog‘lari (kungaboqar, zaytun, soya yog‘i) miqdorini kunlik ovqatlanish tarkibidagi umumiy yog‘ning 10-15 % miqdorigacha ko‘paytirish kerak. 3 yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan bolaning ovqatlanish xususiyati: 3-6 yoshdagi bolalar uchun eng keng turdagi oziq-ovqat mahsulotlari va turli pazandachilik ishlovi usullaridan foydalanib taomlar tayyorlash mumkin. Ovqatlar xilma-xil lekin miqdori ahamiyatli bo‘lishi kerak: Non-150-200g, 3-6 yoshdagi bolalar uchun eng keng turdagi oziq-ovqat mahsulotlari va turli pazandachilik ishlovi usullaridan foydalanib taomlar tayyorlash mumkin. 3 yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan bolalar kunlik ovqatining umumiy miqdori 1400- 1500 grni tashkil etishi lozim. 6 yoshda esa 1600-1700 g tashkil etilishi kerak. To‘g‘ri ovqatlanish bola salomatligi uchun zarur shuning uchun bola ishtaha va xoxish bilan ovqatlanishi kerak. Buning uchun nafaqat taom ta‘mi, balki tashqi ko‘rinishi ahamiyatga ega. 4-5 yoshdagi bolalar uchun ovqatlanish vaqti

fiziologik jihatdan quyidagicha tashkil etilgani ma’qul: nonushta: 8-9 da, tushlik: 12-13 da, ikkinchinci tushlik: 16-16:30 da, kechki ovqat: 19-20 da Ratsionning o‘ziga xos xususiyati shundaki, yorma, makaron, va non mahsulotlari hisobidan uglevodlarning ko‘payishi, shuningdek, o‘simlik oqsillari va yog‘lar iste’molining oshishi ko‘p bo‘ladi. Bolalardagi sutkalik suv balansiga ham alohida ahamiyat qaratish lozim, sababi tanadagi suv yetishmovchiligi ovqat hazm bo‘lishiga salbiy ta’sir etadi. 3-6 yoshdagi bolalarga 1 kg vazniga taxminan 80 ml suv kerak bo‘ladi.

1 yoshdan 3 yoshgacha bo‘lgan bolalarga berish taqiqlanadigan mahsulotlar quyidagilar, dudlangan go’sht, baliq, konservalar, taomga ta’min beruvchi moddalar, achchiq souslar, xren, xantal, qalampir, no‘xat va loviya.

Xulosa Ovqatlar kun davomida takrorlanmasligiga ahamiyat berish orqali bolalarni muvozanatli ovqatlantirish mumkin. Berilgan taxminiy meyorlardan foydalangan holda sut, non, shakar, saryog‘ go’sht kabi oziq-ovqat mahsulotlari har kuniga menyuga kiritilishi kerak. Ovqatlarning turli kombinatsiyasiga e’tibor berish kerak. Agar bola tushlikda sho’rva ichgan bo‘lsa, unda ikkinchi uchun garnir sabzavotli bo‘lishi kerak. Bir kunda bir xil unli yoki yormali taomlar berish mumkin emas. 1-yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun kaloriya normalari bilish muhim. Masalan, 1 yoshdan 1,5 yoshgacha-1330 kkal, 1,5 dan 3 yoshgacha-1480 kkal, 3 yoshdan 4 yoshgacha-1800 kkal, 5 yoshdan 6 yoshgacha -1990 kkalni tashkil etishi kerak. Kundalik ratsiondagi: Oqsil va yog‘ miqdori-63-65 g, uglevodlar-230-320 gni tashkil etishi, bu esa quyidagi nisbatni 1:1:3(4) tashkil etishi lozim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sh.Ro‘ziyeva “BOLALAR VA PARHEZ TAOMLARINI TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI” Toshkent-2021.
2. D.A. Mamatkulov “BOLALAR ANATOMIYASI VA FIZIOLOGIYASI ASOSLARI” – 2000 yil
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 25 iyuldagi “Davlat maktabgacha ta’lim muassasalarida sog‘lom ovqatlantirish tizimini yanada takomillashtirish” 626-sonli qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 30 iyundagi 407- son qarori davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sog‘lom ovqatlantirish tizimini takomillashtirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari. “Sanitariya qoidalari va normalari”

**O‘ZBEK SHEVALARINING FONETIK, LEKSIK, MORFOLOGIK
XUSUSIYATLARI**

**PHONETIC, LEXICAL AND MORPHOLOGICAL FEATURES OF UZBEK
DIALECTS**

**ФОНЕТИЧЕСКИЕ, ЛЕКСИЧЕСКИЕ И МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ УЗБЕКСКИХ ДИАЛЕКТОВ**

Yigitaliyeva Dildoraxon Dilshodjon qizi

Kattaqo‘rg‘on shahar politexnikumi

Ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi

dildorayigitaliyeva51@gmail.com.

934144905

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek shevalarining fonetik, leksik, morfologik xususiyatlari, ularning o‘zbek tilining boyish manbasi ekanligi, hududlarda qo‘llanishi haqida ma‘lumot berilgan. Lajalarning hududlar miqyosida qo‘llanilishidagi o‘zaro farqlar bayon etilgan. Shevalardagi o‘ziga xos xususiyatlar amaliy va nazariy misollar asosida yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: sheva, lahja, dialect, fonetik, leksik, morfologik, unli va undoshlar tovushlar, qarluq, qipchoq, o‘g‘uz lahjalari.

Annotation: The article provides phonetic, lexical, morphological features of Uzbek dialects, a source of enrichment of the Uzbek language, relevant information. Excessive scale of lajas is explained in the appendix. The peculiarity of the dialects is illustrated by practical and theoretical examples.

Key words: sheva, dialect, dialect, phonetic, lexical, morphological, vowel and consonant sounds, Qarluq, Kipchak, Oghuz dialects.

Аннотация: В статье представлена информация о фонетических, лексических, морфологических особенностях узбекских диалектов, их источнике обогащения узбекского языка, их использовании в регионах. Описаны различия в употреблении ладжей на региональном уровне. Особенности диалектов объясняются на основе практических и теоретических примеров.

Ключевые слова: диалект, диалект, фонетический, лексический, морфологический, гласные и согласные звуки, карлукский, кыпчакский, огузский диалекты.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI (LITERATURE REVIEW).

O‘zbek tilining asosiy boyish manbalaridan biri bo‘lgan o‘zbek tilining yirik lahjalari hisoblanadi. O‘zbek tilshunosligida shevalarni o‘rganish bo‘yicha bir qancha tadqiqotlar olib borilgan va darsliklar, qo‘llanmalar yaratilgan. Bunga misol qilib, Samixon Ashirboyevning “O‘zbek dialektologiyasi” darslik qo‘llanmasini olishimiz mumkin[1]. Darslik qo‘llanmalar ilan birgalikda ko‘plab ilmiy maqolalar ham yozilgan. Bunga esa

misol qilib, Shoimova N. Qipchoq shevalarining morfologik xususiyatlari haqida (Qashqadaryo shevalari asosida) gi maqolasini olishimiz mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (RESEARCH METHODOLOGY).

O‘zbek lahjalarini o‘rganish tilshunos olimlarnigina emas, balki, oddiy xalqni ham qiziqtirib kelmoqda. Shu sababli, o‘zbek shevalarning fonetik, morfologik, leksik jihatdan o‘ziga xos xususiyatlarini mavjudligi va ularni o‘rganish kerakligimuhimligini ko‘rishimiz mumkin. Qolaversa, shevalar turli hududlarda turlicha qo‘llanadi. Bu esa o‘zbek shevalarining o‘ziga xos xususiyatlarini belgilaydi.

TAHLIL VA NATIJALARI (ANALYSIS AND RESULTS).

O‘zbek tili boshqa turkiy tillardan ko‘p shevaliligi bilan farqlanadi. O‘tgan tarixiy davr ichida o‘zbek shevalari to‘xtovsiz taraqqiy etdi. Uning taraqqiyot tarixi va hozirgi davrini tushunish va izohlashda sheva, dialekt, lahja degan terminlar qo‘llanadiki, ularning lug‘aviy va terminologik ma‘nolarini bilish albatta zarurdir. Adabiy til va shevalarni o‘rganish ilmiy-nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham unli tovushlar tarkibi bilan mustahkam bog‘langan. O‘zbek xalqining tili juda ko‘p va xilma-xil so‘z boyliklariga ega. Bunday bo‘lishi tabiiy, chunki o‘zbeklar juda katta hududlarda faqat O‘zbekistondagina emas, balki Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Turkmaniston, Tojikiston hamda Qoraqalpog‘iston kabi qardosh Respublikalarda, shuningdek, xorijiy mamlakatlarda, jumladan, Afg‘oniston, Xitoy va boshqa o‘lkalarda tarqalgan bo‘lib, uning ustiga o‘zbek sheva va sheva guruhlari, dialektlarining ko‘pligi va rang-barangligi jihatidan qardosh turkiy tillar orasida birinchi o‘rinda turishidir. Bu faktni o‘z vaqtida o‘zbek shevalari tadqiqotchilarining qaldirg‘ochlaridan biri hisoblangan professor E.D.Polivanov ham ta‘kidlab o‘tgan edi. Tilshunoslikning hamma bo‘limlari bir-biriga bog‘lab o‘rgangandagina ularning taraqqiyot qonunlarini to‘g‘ri tushunish mumkin. Morfologiyadagi egalik kategoriyalari, ularning turlanish, so‘z yasash, leksikasida esa so‘zlarning ma‘nolarini o‘rganish, so‘zlarning turli-tuman shakllarini aniqlash kabi masalalarni fonetik qonunlarini hisobga olmasdan turib tasavvur etish qiyin. Bu hol ayniqsa shevalar uchun muhimdir .

Sheva forscha ravish, tarz, yo‘sin degan ma‘nolarni bildirib, fanda biror tilning o‘ziga xos leksik, fonetik va grammatik xususiyatlari bilan farqlanib turadigan kichik territoriyaga oid qismini anglatadi. Ma‘lumki, o‘zbek xalqi til jihatidan tarixan uchta yirik qarluq-chigil-uyg‘ur, qipchoq, og‘uz deb nomlanuvchi lahjalardan(bu lahjalar esa o‘z navbatida bir qancha sheva, sheva guruhlaridan) tashkil topgan. Ularning har biri umum o‘zbek tili uchun mushtarak so‘z boyligiga ega bo‘lishi bilan birga o‘zlariga xos til xususiyatlariga fonetik, morfologik hamda leksik jihatidan farqlanadigan qator lingvistik belgilariga ega. Misol uchun qarluq-uyg‘ur-chigil dialektida unli tovush uyg‘unligi va ohangdoshlik hodisasi uchramaydi. Shuning uchun ulardagi unli miqdori ko‘p emas, unli tovushlarining soni olti-sakkizdan oshmaydi. Jumladan, Toshkent shevalarida oltita(/, e, u, o), Namangan shevasida sakkizta (‘, a, o, u, e) Marg‘ilon shevasida yettita (‘, a, o, u, e) fonema bor. Bu shevadagi unli fonemalar sifat jihatdan farqlanadi, o‘zlariga xos xususiyatlar qayd etiladi. Buxoro, Urgut, Qarshi, Xo‘jand, Chust shevalarining unli tarkibida ham oltitadan unli fonema bo‘lib, ular miqdor jihatdan Toshkent va Samarqand shevalardagi holatga tengdir.

Jizzax va vodiy shevalari, Toshkent va uning atrofidagi ayrim joylarda, masalan, Olmaliq, Piskent, Yakkasaroy, Chinoz, Parkent va Qarnob shevalarida unlilar Toshkent shevasidagi singaridir. Qo‘qon va Marg‘ilon shevalarida esa unli fonemalarning soni yuqorida keltirilgan shevalardan bitta ortiqdir. unda [a] fonemasi ham ishlatiladi. Qipchoq lahjalarida o‘nta unli fonema qo‘llanadi:

[a-e], [o-e], [u-u], [iu-i], [s-e]. Bu shevalarda unlilar ohangdoshligi hodisasi saqlangan, lab va qisman ohangdoshligi mavjud. Shunga ko‘ra unli tovushlarning sakkiztasi juft holda qo‘llanadi. Bu o‘zbek tilining hamma qipchoq shevalari uchun umumiy xusuiyatga ega. Bunda ularning ba‘zilarida hali [s] fonemasining to‘la shakllanib etmaganligini qayd etish mumkin. Natijada [s] va [a] unlilarining almashinib qo‘llanish holatlari ko‘zga tashlanib turadi. Shunday qilib, shevalarning materillarida tovushlarning o‘zgarishi, jaranglashish yoki jarangsizlanib tushib qolish yo Tilshunoslikki orttirilish, o‘rin almashish yoki kuchsizlanish kabi hodisalarning nutq jarayonida hosil bo‘lishi, ohangdoshlik, undoshlarning o‘rin almashinishi, assimilatsiya, dissimilatsiya, qo‘sh undosh kabilarni qamrab oladi.

Undoshlar tarkibi:

O‘zbek shevalaridagi undosh tovushlar, asosan, adabiy tildagi holatga mos keladi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Undagi hozirgi adabiy tildagi ba‘zi undoshlar qo‘llanilmaydi. Shevadagi [c,f,j] undoshlari shular jumlasidandur. O‘zbek adabiy tilidagi [c] undosh fonemasi bu shevalarda ham [ts] yoki [s] undoshlari tarzida ishlatiladi. shevalarda mustaqil tovushg sifatida ko‘zga tashlanmaydi, hamda [p] undoshi bilan almashinib keladi. U ba‘zi bir undov so‘zlarda ham o‘zlashtirilgan bir nechta so‘zlarda ham uchraydi, xolos. Samarqand, Buxoro shevalari esa bundan mustasnodir. Adabiy tilimizdagi [J] undoshi shevada [dj] va [j] deb ikki xilda qo‘llaniladi. [j] undoshi boshqa tillardan fors, arab va rus tillari orqali kirib kelgan. Ba‘zi bir so‘zlardagina keladi. [J] undoshi qipchoq gruhi sevalarida ko‘proq ishlatiladi. Qipchoq guruhini tashkil etuvchi shevalarning ayrimlarida [x] tovushi o‘rnida [k], boshqa bir xildagi shevalarda esa [k] undoshi o‘rnida [g] undoshi keladi. Qolgan undosh tovushlarning hammasi o‘zbek adabiy tilidagi undosh fonemalardan deyarli farq qilmaydi. Ularda uchraydigan ayrim o‘zgarishlarga duchor bo‘lib turadi.

Qarluq-chigil-uyg‘ur lahjasi tarixan qarluq urug‘larining rivojlanishi asosida shakllangan va ular qadimgi tukyu (turk) qabila birlashmasiga mansub bo‘lib, uzoq o‘tmishda Oltoyning g‘arbiy tumanlarida yashaganlar. Yettisuv, Farg‘ona vodiysi, Sharqiy Turkistonning Torm daryosigacha bo‘lgan territoriyada qarluqlar bilan birga chigil, xalaj, yag‘mo qabilalari ham yashaganlar, uyg‘urlar ham qarluqlar tarkibida bo‘lgan.

Mazkur lahja vakillari, ko‘pro shahar va shahar tipidagi shevalarni va dialektlarni qamrab oladi. Fanda ushbu lahjalar qisqacha qarluq lahjasi deb yuritiladi. Bu lahjaning boshqa lahjalardan farqi uning singormanizimini saqlashiga ko‘ra ikki guruhga ajralishidir, ya‘ni shahar va shahar tipidagi shevalarda singormanizm qonuni amal qilmaydi. (Uning ayrim ko‘rinishlarigina mavud bo‘ladi. Ushbu lahja shevalaridagi unlilar olti-yettitadan (ə/a, o/o, y/u, ʔ/i, e/e, a/a, ə/a) oshmaydi, shimoliy o‘zbek shevalarida esa 9, 10 unli a(ə)/a(a), ə/a, o/o, e /ɛ, y/u, y/u, ы(ʔ)П('0, H(b)/i:(i), e/e qatnashadi. O‘g‘uz lahja vakillari 0 ‘zbekiston

Respublikasining Xorazm viloyati, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Forish, Olot, Qorako‘l tumanlarida, Turkmanistonning Toshhovuz, Qozog‘istonning Qarnoq, Iqon, Qorabuloq, Qoramurt, Mankent aholi punktlarida istiqomat qiladilar. O‘g‘uz lahjasi, asosan, Xorazm viloyatida keng tarqalgan, lekin bu viloyat faqat shu lahjadan iborat degan so‘z emas. Professor F.Abdullayevning ko‘rsatishicha, bu viloyatda qipchoq lahjasiga oid shevalar ham bor.

- o‘g‘uz lahja shevalarida a/a, y/u, y/ii, u/i:, ʼ/i, ʼ/ʼ, ʼ/i, o/o, o/ɔ, s/a, e/e unlilari qo‘llanadi. Xorazm shevasi fonetik jihatdan [k]harfi o‘rniga ko‘proq [g va q] undoshlarini aytib talaffuz qilishadi. [o] tovushi o‘rniga [a] tovushini aytib talaffuz qilishadi. Misol uchun Xorazm shevasidagi ba’zi bir so‘zlarni oladigan bo‘lsak:

[tog’a-tog’o]: Bu so‘zda [a] tovushi o‘rnida [o] tovushi qo‘llangan.

[tandir-tanur]: So‘z o‘rtasidagi undosh tovushlar tushirilib, talaffuz qilinadi.

[Dedi-dadi]: Dastlabki bo‘indagi [e] unlisi [a] unlisiga o‘tadi.

[tun-du:n]: So‘z boshida [t] undoshi jaranglashadi.

[bunday-bundi]: so‘zdagi [ay]unlisi [iy] unlisiga o‘zgaradi.

Qipchoq lahjasida ba’zi so‘zlarning fonetik xususiyatlari:

[xayol-qiyal]:[x] undoshi talaffuzda [q] undoshiga o‘tadi.

[aql-haqli]: Unli bilan boshlanadigan so‘zlar boshida [h] undoshi orttiriladi.

[ekin-egin]: Unlilar o‘rtasida [p,kq] undoshlari jaranglashadi.

[tashlamoq-tajlamoq]: So‘zlar o‘rtasidagi [sh] undoshi [y]tarzida talaffuz qilinadi.

[kelinglar-kelizlar]: So‘zlar o‘rtasidagi [ng] undoshi [z]tarzida talaffuz qilinadi.

[yomon-Jomon]: So‘z boshidagi [y] undoshi o‘rniga [j] undoshi talaffuz qilinadi.

[tog’-tav]: So‘z o‘rtasida va oxiridagi [g’,q,k] undoshlari [v]undoshiga o‘tadi.

Qarluq-uyg‘ur-chigil lahjasidagi o‘ziga xos fonetik xususiyatlar:

[aka-oka]: Bu so‘zda [a] tovushi o‘rnida [o] tovushi qo‘llangan.

[Sariq-saru]: So‘z oxirida [q]undoshi tushib qoladi va [i] unli fonemasi ham [u]fonemasiga o‘zgaradi.

[Kerak-kere]: Bunda oxiridagi [k]undoshi tushirib talaffuz qillnadi.

[soat-sohat]: Arab tilidan kirib kelgan qator unlili so‘zlarning o‘rtasiga [h] yoki [g’] tovushlari qo‘shib talaffuz qilinadi.

[To‘qson-to‘xsan]: Turli holatlarda [x/q] undoshlari almashadi.

[Mana shu-mashi]: Ko‘rsatish olmoshlari o‘rtasidagi ma’lum bir so‘zlari tushirilib, so‘z boshidagi ikki harf hamda so‘zning oxiri qo‘shib talaffuz qilinadi.

[tush-chush]: So‘z boshida [t/ch-s/ch] undoshlari almashadi.

O‘g‘uz lahjasidagi o‘ziga xos morfologik xususiyatlari:

a) Qaratqich kelishigi affiksining - ung//bing formasida ishlatilishi: atbing bashing otning boshi;

jo‘nalish kelishigi affiksining -a//ɔ formasida qo‘llanishi: atbma||ad. otimga;

kelasi zamon formasining -джаq//джэк affiksi bilan qo‘llanishi: gahdztesk;

istak fe’li formasining -1ʼ//1ʼ affiksi bilan ishlatilishi: galalb;

d) barsana (ad. orf. bersangchi) tipidagi buyruq fe’li formalarining mavjudligi va boshqalar.

O‘g‘uz lahjasi shevalar miqdoriga va shu lahjada so‘zlovchi aholi soniga ko‘ra o‘zbek tili dialekt kompleksida (boshqa lahjalarga nisbatan) oxirgi o‘rinda turadi.

Qipchoq lahjasidagi o‘ziga xos morfologik xususiyatlari:

Bu lahja shevalari 5 va 4 kelishikli shevalardir. Bundan shimoliy o‘zbek shevalari mustasno bo‘lib, Chimkent shahar shevasigina 5 kelishiklidir. Lahjaning boshqa singarmonizmli shevalarida 6 kelishik saqlanadi. Fe’l shakllarida ham o‘ziga xosliklar mavjud.

a) Qaratqich va tushum kelishiklari affiksida —n//d//t tovushlarining almashinishi: -tibng/Znbtig, -dbtig//dbng, -tbng/Ztbng, -nbZZnb, -dbZZdb, -tbZZtb.

shaxs olmoshlarining jo ‘nalish kelishigi shakli mag‘an, sag‘an, ug‘an;

C) hozirgi zamon davom fe’lining -flacatbr bilan yasalishi: БагаджМы;

kelasi zamon sifatdoshining -tbg‘an bilan yasalishi: kelatbg‘an.

D) –da kelishigi o‘rnida –ga kelishigi qo‘llanadi.

Qarluq-uyg‘ur-chigil lahjasidagi o‘ziga xos morfologik xususiyatlari:

Toshkent, Namangan, Andijon, Marg‘ilon, Qo‘qon shevalarining barchasida ham ot turlovchi qo‘shimchalardan -пъ affiksi (fonetik variantlari bilan) ham qaratqich, ham tushum kelishigini ifoda etadi. Qaratqich-tushum kelishigi affiksining fonetik variantlariga ko‘ra bu shevalarni ikki gruppaga ajratish mumkin: A. - пъ affiksi undosh bilan tugagan so‘zlarga qo‘shilib kelganda, uning birinchi tovushi to‘liq progressiv assimilyatsiyaga uchrovchi shevalar (imli bilan tugagan so‘zlarga bu affiks qo‘shilganda -пъ saqlanadi). Bunga Toshkent, Namangan hamda o‘z fonetik xususiyatlari jihatidan shahar shevalariga yaqin turuvchi ba’zi qishloq shevalari kiradi: Misollar: Toshk. tyzzb< tuzni, tomim»

B) –yap affiksi hozirgi zamon shaklini hosil qiladi: boryapti, qilyapti

O‘g‘uz lahjasidagi o‘ziga xos lekisk xususiyatlar:

Kabob-jarkob	to‘ga-dayi
Nega-nechun	lagan-choroq
Dayi-erkak	chumoli-qarinch
Yostiq-taka	chumchuq-seycha
Qayerga-nerede	olxo‘ri-qazali, qarj
Sabzi-gashir	o‘rik- zardoli
Olcha-chiya	kapkir- cho‘lpi
Yengichak-yengsa	oqliq-ko‘nargi
Kelin-galin	tom-uchak
eshik-qapi	sigir-inak
Ona-opa	ziqna-ko‘tirmoq
Dada-aka	qo‘ni kalta etik-mukki
Opa-opka	chinor-gujum
Aka-og‘o	nima qilmoqchisan-shatjaksan
Qishloq-ova	
Mahalla-elot	

Qipchoq lahjasidagi o‘ziga xos leksik xususiyatlari:

<u>Oshqavoq-kadi</u>	<u>yog'-moy</u>
<u>Pochcha-yazna</u>	<u>bola-bachcha</u>
<u>Kichkina-mayda</u>	<u>salad-chimcha</u>
<u>Voy-ibi</u>	<u>tuxum-moyak</u>
<u>Xa-hay</u>	<u>qaynatilgan suv-objush</u>
<u>Mushuk-pishak</u>	<u>ari-zambur</u>
<u>Qarindosh-bo'la</u>	<u>yolg'on-oshak</u>
<u>Qo'shni-xamsoya</u>	<u>tovoq-lali</u>
<u>tovoq-lali</u>	<u>farosat-indim</u>
<u>Chelak-satil</u>	<u>saranjom qildi- sanjab qoldi</u>
<u>Do'ppi-to'ppa</u>	<u>ona-nana</u>
<u>Somsa-pechak</u>	<u>xandalak-zomicha</u>
<u>Suzma-chakki</u>	<u>katta ona- to'tabibi</u>
<u>Kelinovi-yanga</u>	<u>supurgi-jo'rab</u>
<u>Til g'amli-yemgish</u>	<u>yirik-mayda aralash-lashm</u>
<u>Epchil-g'adan</u>	<u>jarchi-aytim</u>
<u>Hayriyat-mavt</u>	<u>titroq-varadja</u>

Qarluq lahjasidagi leksik xususiyatlar:

<u>Obdasta-chaygun</u>	<u>cho'milmoq-ho'pitmoq</u>
<u>Bobo-oppodada</u>	<u>buvi-opoqi</u>
<u>Sho'xlik qilib qiynamoq-qiyratmoq</u>	<u>o'ziga e'tiborisz-polpis</u>
<u>Biror ishni eplay olmaydigan-so'ltamat</u>	<u>qarg'a-po'nka</u>
<u>Lapashanglik-sumadalamoq</u>	<u>yo'ldan ozdiruvchi mahluq-ozitqi</u>
<u>Qalamcha-palg'ari</u>	<u>bargsiz-keshmadaldak</u>
<u>Makkaning bargsiz qismi-bo'riq</u>	<u>suv yuttirmoq-yo'lliqtirmoq</u>
<u>Qayni og'a-ukacha</u>	<u>amaking xotini-momo</u>
<u>O'g'il bola do'st-o'rtoq</u>	<u>Narvon-shoti</u>
<u>Chelak-paqir</u>	<u>amaki-katta dada</u>
<u>Ona-aba</u>	<u>zirak-sirg'a</u>

XULOSA VA TAKLIFLAR (CONCLUSION / RECOMMENDATIONS).

Demak, shevalardagi mavjud bo‘lgan ana shu rang-barang til xususiyatlarini o‘rganib chiqish, ularni yozib olmasa, ular vaqtlar o‘tishi bilan o‘zgaradi, xalqimiz tarixi, uning ma’naviy va moddiy madaniyatining ajralmas qismi sifatida fan uchun, kelajak avlod uchun izsiz yo‘qolib ketishi mumkin. Shevalardagi shu muqaddas boyliklarni to‘plab olish, o‘zbek atamalarini tartibga solishda, shevalar lug‘atini, o‘zbekcha-ruscha, izohli lug‘atlarni yaratishda bu xalq xazinasini bebaho manba hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ashirboyev Samixon. “O‘zbek dialektologiyasi” “Navro‘z” nashriyoti Toshkent. 2016. 65-75-betlar.
2. Shoimova N. Qipchoq shevalarining morfologik xususiyatlari haqida (Qashqadaryo shevalari asosida) Tilshunoslikning dolzarb muammolari III-qism Toshkent. 2006-yil 238-bet
3. Google.com. sayti.
4. O‘zbek xalq shevalari lug‘ati.

O‘ZLiDEPNING XALQ BILAN MULOQOTI VA OCHIQLIK SIYOSATI

Bafoeva Noila Botir qizi

Alfraganus Universiteti Defektalogiya yo‘nalish 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Liberal-demokratik partiyasining (O‘zLiDeP) xalq bilan muloqoti va ochiqlik siyosati tahlil qilinadi. Partiya o‘z faoliyatida ochiqlik va oshkoralikni tanlab, Konstitutsiyaviy islohotlar jarayonida faol ishtirok etib, xalq bilan bevosita muloqot o‘rnatishga alohida e‘tibor qaratmoqda. Shuningdek, partiya iqtisodiy liberallashtirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash orqali jamiyatda ishonch va ochiqlik muhitini shakllantirishga intilmoqda.

Kalit so‘zlar: O‘zLiDeP, xalq bilan muloqot, ochiqlik siyosati, oshkoralik, konstitutsiyaviy islohotlar, iqtisodiy liberallashtirish, xususiy mulk huquqi, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash

O‘zbekiston Liberal-demokratik partiyasi (O‘zLiDeP) mamlakatimizda demokratik tamoyillarni mustahkamlash va fuqarolar bilan ochiq muloqot o‘rnatishga alohida e‘tibor qaratmoqda. Partiya o‘zining “Biz ochiqlik va oshkoralikni tanlaymiz!” shiori ostida o‘tkazilgan tadbirlarda Konstitutsiyaviy islohotlar jarayonida faol ishtirok etib, keng jamoatchilik bilan bevosita muloqot olib bordi. Masalan, Amudaryo tuman hokimligida tashkil etilgan tadbirda partiya yetakchilari va senatorlar ishtirok etib, Konstitutsiyaga kiritilayotgan o‘zgartishlarning mazmun-mohiyatini tushuntirdilar.

O‘zLiDeP xalq bilan muloqotni faqat siyosiy islohotlar bilan cheklamay, iqtisodiy sohada ham ochiqlik va oshkoralikni ta‘minlashga intilmoqda. Partiya dasturida iqtisodiyotni liberallashtirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilangan. Bu orqali partiya jamiyatda ishonch muhitini shakllantirish va fuqarolarning iqtisodiy faolligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, O‘zLiDeP o‘zining rasmiy veb-sayti va boshqa axborot platformalari orqali o‘z faoliyati haqida muntazam ravishda ma‘lumot berib, fuqarolarni qiziqtirgan savollarga javob bermoqda. Bu esa partiyaning ochiqlik siyosatini amalda namoyon etib, xalq bilan muloqotni yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Har bir mustaqil davlat o‘zining betakror tarixi va madaniyatiga ega bo‘lib, ularning haqiqiy yaratuvchisi va bunyodkori xalq hisoblanadi. Ushbu muqarrar haqiqatni O‘zbekistonning ko‘p asrlik tarixi va mustaqil rivojlanishining so‘nggi davri, taraqqiyot, mustaqillik va davlat suverenitetini mustahkamlash, barqaror va jadal rivojlanayotgan, demokratik huquqiy davlatni, bozor iqtisodiyotini, yuksak ma‘naviyatli, ma‘rifatli, kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etish, mamlakatimizning hozirgi va kelgusi avlodlari turmushining yuqori sifatini ta‘minlash yo‘li yorqin tasdiqlaydi.

Mamlakatimizning eng yangi tarixi hamda jamiyat va davlat hayotining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa sohalarini liberallashtirish sohasida erishilgan ulkan yutuqlar shunday deb ta‘kidlashga asos bo‘ladiki, O‘zbekiston xalqi mardlik va kuch-qudratga,

bukilmas irodaga va qat’iyatga ega bo‘lib, ushbu olijanob maqsadga erishish yo‘lida har qanday qiyinchiliklar va sinovlarni yengib o‘tishga qodir. Barcha sohalaridagi chuqur islohotlar, jadal amalga oshirilayotgan liberal o‘zgarishlarning ustuvorliklari ularning asosida siyosiy tizim, fuqarolik jamiyati, milliy iqtisodiyotning rivojlanishi ta’minlanadigan, aholining turmush darajasi, siyosiy va huquqiy madaniyati o‘sadigan, davlat taraqqiyotining eng muhim tamoyili - «Inson manfaatlari — hamma narsadan ustun» ekanligi mustahkam poydevorni hosil qiladi.

Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati — O‘zbekiston Liberal-demokratik partiyasi (O‘zLiDeP) shuni ta’kidlaydiki, 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi ustuvorliklari — real yangilanishlar dasturining faol amalga oshirilishi O‘zbekiston ongli ravishda qat’iy liberal islohotlar yo‘lidan borayotganidan, mamlakatning yangi qiyofasini shakllantirish g‘oyasiga sodiq ekanligidan guvohlik beradi.

Biz davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlarining Harakatlar strategiyasini samarali amalga oshirish, davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini rivojlantirish bo‘yicha xatti-harakatlarining amaliy birlashuvini qayd etmoqdamiz. Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirish, chuqur ma’muriy islohotlarni amalga oshirish, sud-huquq tizimini tubdan qayta ko‘rib chiqish, sudlarning haqiqiy mustaqilligini ta’minlash, iqtisodiyotni erkinlashtirish, qulay ishbilarmonlik va investitsiyaviy muhitni shakllantirish, millatlararo hamdo‘stlikni ta’minlash, puxta o‘ylangan, o‘zaro manfaatli va konstruktiv tashqi siyosatni amalga oshirish bo‘yicha tizimli va o‘zaro bog‘liq, bir birini taqozo etuvchi choralar amalga oshirilmoqda.

«Islohot islohot uchun emas, inson manfaatlari uchun» tamoyilini hayotga joriy etish, aholi bandligi va real daromadlarini izchillik bilan oshirish, ijtimoiy soha, fuqarolar sog‘ligini saqlash tizimini tubdan takomillashtirish, infrastrukturani takomillashtirish, fan va ta’lim sohasini rivojlantirish, oilani, davlat yoshlar siyosatini mustahkamlash bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Natijada bugungi kunga kelib O‘zbekiston dunyoning jadal rivojlanayotgan, gullab-yashnayotgan va barqaror mamlakatlaridan biri hisoblanadi. Respublikamizda hukm surayotgan do‘stlik va hamjihatlik, uyg‘unlik va o‘zaro hurmat muhiti, rivojlangan barg‘ikenglik va insonparvarlik madaniyati, millatlarararo va fuqarolararo do‘stlik — tinchlik va barqarorlik, amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligini oshirish, xalqaro maydonda O‘zbekiston nufuzining o‘sishi, xalq orzu-umidlar va intilishlarini hayotga joriy etishning muhim omilidir.

O‘zbekistonda o‘tgan qisqa davrda korrupsiyaga qarshi kurashda salmoqli natijalarga erishildi. Ushbu illatga qarshi kurashish bo‘yicha qonunlar qabul qilinib, yangi tizim yaratildi. Parlament palatalarida mas’ul qo‘mitalar, Korrupsiyaga qarshi kurashish milliy kengashi va Agentlik tashkil qilindi. Jamiyatda korrupsiya muammosini jamoatchilik muhokamasiga olib chiqadigan ochiq tizim, ochiq muhit yaratildi.

2025-yil 25-fevralda O‘zLiDeP Siyosiy Kengashi Ijroiya Qo‘mitasi raisi va partiya fraksiyasi rahbari Aktam Xaitov boshchiligidagi ishchi guruh a’zolari navoiylik tadbirkorlar

bilan ochiq muloqot o‘tkazdi. Partiya viloyat Kengashi mas’ullari, deputatlar, yoshlar, partiya faollari hamda tadbirkorlar ishtirok etgan muloqotda O‘zLiDePning kelgusi yillardagi maqsad-vazifalari xususida so‘z yuritildi. Tadbirda ta’kidlanganidek, partiya barqaror ish joylarini yaratib, kambag‘allikni qisqartirish, aholini tadbirkorlikka jalb qilishning mahallabay dasturlarini ishlab chiqish, tuman, shahar va mahallalarning master-rejalari ustida ishlashda deputatlik guruhi vakillaridan iborat jamoatchilik nazoratini kuchaytirgan holda bu boradagi islohotlarimiz ko‘lami va qamrovini yanada oshirishni ustuvor vazifasi, deb biladi. Shuningdek, partiya kelgusi yillarda aholi bandligi va ishbilarmonligini faol qo‘llab-quvvatlaydi. Xususan, tadbirkorlar sektori qamrovini yanada oshirish, ishsiz fuqarolarni zamonaviy kasblarga o‘qitish tizimini tubdan qayta ko‘rib chiqish, korxonalar buyurtmasi asosida kasbga tayyorlash amaliyotini joriy qilish, har bir viloyatda kamida 100 gektar maydonda “Yoshlar ijtimoiy-iqtisodiy markazi”ni tashkil qilish partiyaning ustuvor vazifasidir. Partiya saylovoldi platformasida ishsiz fuqarolarni tadbirkorlikka jalb qilish uchun mikromoliyalash xizmatlarini kengaytirish va zamonaviy moliyaviy instrumentlardan keng foydalanish uchun imkoniyat yaratish, o‘z biznesini ijaraga olingan binoda boshlayotgan ishsiz fuqarolarga bir yillik ijara xarajatining 50 foizini qoplab berish ham belgilanganligi takidlandi. Muhokama ishtirokchilari partiya tomonidan ilgari surilayotgan tashabbuslarni to‘liq qo‘llab-quvvatlashini va mamlakatimizda olib borilayotgan izchil islohotlarni chuqur anglagan holda yurtimiz taraqqiyoti uchun o‘z hissalarini qo‘shishlarini bildirib o‘tishdi.

2025-yil 24-fevralda O‘zbekiston davlat jahon tillari universitetida O‘zLiDeP tomonidan amalga oshirilayotgan “Inklyuziv jamiyat sari” loyihasi doirasida “O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimi va uning istiqbollari” mavzusidagi o‘rganishlar muhokamasi va amaliy davra suhbatlari tashkil etildi. Tadbirda Oliy Majlis Qonunchilik palatasidagi O‘zLiDeP fraksiyasi a’zolari, mahalliy Kengashlar deputatlari va partiya faollari, mutasaddi vazirlik va idoralar vakillari, mutaxassis-ekspertlar, universitet professor-o‘qituvchilari hamda talabalari, OAV vakillari ishtirok etdilar. Loyiha nogironligi bor shaxslar uchun to‘siqsiz va xavfsiz harakat, iqtisodiy va huquqiy imkoniyatlar yaratish, ijtimoiy tenglik, inklyuziv ta’lim, ularning bandligi kabi masalalarini o‘z ichiga oladi. Tadbirda O‘zLiDePning “5 maqsad, 500 vazifa” dasturida belgilangan nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun maxsus dasturlar va ijtimoiy yordamlar, jumladan ta’lim va kasbiy qayta tayyorlash bo‘yicha xizmatlarni kengaytirish, ular uchun moslashuv va qulayliklar, shu jumladan infratuzilmani nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun moslashtirish, jamoat joylari, transport va davlat xizmatlariga kirish imkoniyatini yaxshilash uchun qulay sharoitlar yaratish, inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirishning normativ-huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratildi. Shuningdek, umumiy o‘rta ta’lim maktablari, kasb-hunar bilim yurtlari, oliy ta’lim muassasalarida imkoniyati cheklangan xotin-qizlarning bevosita uzluksiz ta’lim olishida yaqindan ko‘maklashish; ta’lim muassasalarida “O‘zLiDePchi madadkor” ko‘ngilli yoshlar klublarini tashkil etish va mazkur klublar saflarida birlashgan yoshlarni imkoniyati cheklangan tengdosh do‘stlarini ma’nan qo‘llab-quvvatlash, ularga zaruriy insonparvarlik yordamlarini ko‘rsatishga

chaqirish kabi masalalar ham kun tartibidan o‘rin oldi. Tadbir davomida O‘zLiDeP g‘oyalari haqida hayrixoh bo‘lgan talabalar va uzoqlarga a‘zolik guvohnomalari tantanali ravishda topshirildi.

E’tiborli jihati, mamlakatimiz Prezidenti tomonidan ushbu muloqotda belgilab berilgan ustuvor vazifalar O‘zLiDePning saylovoldi dasturida qayd etilgan maqsad va vazifalarga ham uyg‘un, hamohang ekanligini alohida qayd etishni istardim. Xususan, yoshlar uchun manfaatli ish o‘rinlarini yaratish, tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirishga ko‘maklashish yo‘nalishlarida tizimli ish olib borish, yoshlar bandligi va ishbilarmonligini faol qo‘llab-quvvatlash, ularni tadbirkorlikka jalb qilish uchun mikromoliyalash xizmatlarini kengaytirish kabi dolzarb vazifalar ana shu dasturdan o‘rin olgan. Bu borada partiyamiz Yoshlar qanoti tomonidan ham qator ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, yoshlar masalalariga oid qonun hujjatlari mazmunini ularga sodda va qulay uslubda targ‘ib qilish maqsadida 31 marotaba “Parlamentda yoshlar o‘rni” loyihasi, 85 marotaba “Yosh siyosatchilar ligasi” uchrashuvlari tashkil etildi. Qolaversa, yuqori natijalarga erishgan tajribali tadbirkor va fermerlarni yoshlarga o‘rnak sifatida ko‘rsatish va ustoz-shogird an‘anasini tizimli yo‘lga qo‘yish maqsadida 174 marotaba “Yosh tadbirkorlar ligasi”, 26 marta “O‘zLiDePda mehmonda” va 164 marotaba “Parlamentda mening o‘rnim” loyihalari o‘tkazildi. Shu bilan birga, yoshlar intellektual salohiyatini oshirish maqsadida 56 marta “Siyosiy munozara” yoshlar debat klubi bellashuvlari hamda yoshlar bandligini ta‘minlash maqsadida partiya a‘zolari bo‘lgan tadbirkorlar bilan hamkorlikda 23 marotaba bo‘sh ish o‘rinlari yarmarkalari tashkil qilindi. Qayd etish joizki, muhokamalar davomida Prezidentimiz yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish bo‘yicha belgilab bergan vazifalar, jumladan, Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish jamg‘armasi tashkil etilib, unga 100 million dollar mablag‘ ajratilganligini parlamentdagi fraksiyamiz a‘zolari alohida qo‘llab-quvvatladilar.

Xulosa o‘rnida qayd etish joizki, endi barcha tizimdagi rahbarlar O‘zbekiston aholisining katta qismini tashkil qiluvchi yoshlar ovozi eshitishi, kerak bo‘lsa faoliyatini ularning ezgu g‘oya va maqsadlaridan kelib chiqib tashkil qilishi lozim. Chunki har bir rahbar bugun zamonaviy dunyoda mahsulot yetishtirishdan ko‘ra, kadr yetishtirgan afzalroq ekanini teran anglashi kerak. Zero, yaxshi mutaxassis, faqat yaxshi mahsulot yetishtirmaydi balki, buyuk va qudratli kelajak quradi. Ayni shu mushtarak maqsaddan kelib chiqqan holda Yangi O‘zbekiston egalarini tarbiyalashimiz, ko‘tarishimiz va ularning yo‘llarini ochishimiz zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zLiDeP: “Biz ochiqlik va oshkoralikni tanlaymiz!”. <https://daryo.uz/2023/04/01/ozlidep-biz-ochiqlik-va-oshkoralikni-tanlaymiz>
2. O‘zLiDeP partiya dasturi. <https://uzlidep.uz/oz/menu/the-program-of-the-party>
3. O‘zLiDeP rasmiy veb-sayti. <https://uzlidep.uz/oz>

TO‘NYUQUQ BITIKTOSHIDA HIKOYA SHAKLI VA NUTQ USLUBI

Taylakova Moxinur Nematovna

Berdaq nomidagi

Qoraqalpoq davlat universiteti

O‘zbek filologiyasi fakulteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolaning maqsadi To‘nyuquq bitiktoshidagi hikoya shakli va nutq uslubining adabiy va tarixiy jihatlarini o‘rganishdir. Tadqiqotda tilshunoslik va tarixiy analiz metodlari qo‘llanilib, matndagi qisqa, lo‘nda va ta’sirchan iboralar tahlil qilindi. Asosiy usul sifatida birinchi shaxs nutqi va shaxsiy kechinmalar orqali voqealarni yetkazish usuli ko‘rib chiqildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, matn nafaqat tarixiy voqealarni aks ettiribgina qolmay, balki xalq ongiga targ‘ibot va davlatparvarlik ruhini ham singdiradi. Umuman olganda, tadqiqot bitiktoshning milliy o‘zlik va madaniyatni shakllantirishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi va zamonaviy tilshunoslik, tarixiy tahlil uchun yangi yondashuvlarni taklif etadi.*

Kalit so‘zlar: *turkiy bitiklar, nutq uslubi, tarixiy yodgorlik, hikoya shakli, strategik tafakkur.*

KIRISH

To‘nyuquq bitiktoshi muayyan ommani xabardor qilish maqsadida bitilgan bo‘lib, faqat til jihatidan emas, balki tuzilishi va ifoda uslublari jihatidan ham puxta o‘ylangan yaxlitlikni namoyon etadi. Alyilmaz ta’kidlaganidek, matn tasodifiy yozilmagan; har bir tafsilot bitiklarga o‘yib yozilishidan oldin rejalashtirilgan. Til nihoyatda ixcham va ta’sirchan qo‘llangan, kimlar va qanday voqealar haqida gapirilishi kerakligi, bu voqealar qanday ifodalangani matnning asosiy maqsadi doirasida aniqlangan.

Bitiklar yozilgan davrga yaqin siyosiy va harbiy voqealarni qamrab olsa-da, ularni oddiy tarixiy yilnoma shaklida emas, balki muayyan maqsadga yo‘naltirilgan uslubda bayon qiladi. Asosiy maqsad – voqealarni shunchaki qayd etish emas, balki ularni muayyan shaklda taqdim etish va shu orqali eslab qolishdir. Yozuvlar bevosita bir ommaga qaratilib, ularning ongiga ta’sir o‘tkazishni ko‘zlaydi. Boshqacha aytganda, matn o‘tmishni shakllantirib, hozir va kelajakni belgilovchi asosiy omil sifatida vujudga keladi.

Ushbu maqolada To‘nyuquq bitiktoshining o‘z davri uchun qanday ma’naviy-mafkuraviy ahamiyat kasb etgani o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari tarix, tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalari vakillari uchun qiziq bo‘lishi mumkin.

ASOSIY QISM

To‘nyuquq bitiktoshi o‘zining hikoya shakli bilan ajralib turadi. Matn birinchi shaxs nutqida yozilgan bo‘lib, voqealar muallifning shaxsiy tajribasi va qarashlari asosida bayon qilinadi. Bu jihat matnga avtobiografik tus berib, uni hayotiyroq qiladi.

Misol uchun, bitiktoshning boshlanishida Bilge To‘nyuquq o‘zining kimligini ifoda etadi:

“ Bilgä Tonyuquq bän özün Tabğaç äliña qilintim. Türk bödün Tabğaçqa körür ärti.

Ya'ni

Bilga To'nyuquq men o'zim Tabg'ach davlatida tarbiyalandim. Turk xalqi Tabg'achga qarar edi. ”

Bu so‘zlar shundan dalolat beradiki, muallif avvalo o‘zining dunyoqarashini shakllantirgan muhitni ta’kidlab, voqealarni shaxsiy guvohlik asosida hikoya qilishga kirishadi. Shuningdek, matnda voqealar mantiqiy tartibda joylashtirilgan bo‘lib, o‘ziga xos dramatik tuzilishga ega. Masalan, muallif dastlab turkiy xalqning og‘ir ahvolini tasvirlaydi, so‘ngra o‘zining harbiy-siyosiy faoliyatini bayon qiladi va bu jarayonda turli qiyinchiliklarni yengib o‘tganini ko‘rsatadi.

Bitiktoshda hikoya qilish uslubining o‘ziga xosligi shundaki, unda tarixiy voqealar faqatgina faktlar bilan emas, balki muallifning shaxsiy kechinmalari va qarorlari bilan bog‘liq holda bayon etiladi. Misol uchun, Xitoy bilan olib borilgan siyosiy muhokamalar yoki harbiy yurishlar to‘g‘risidagi tafsilotlar To‘nyuquqning o‘z nutqi orqali ifodalangan. Matnda quruq sanalar yoki faktlar berishning o‘rniga, voqealar ichki kechinmalar va strategik qarorlar orqali ochib beriladi. To‘nyuquq o‘z so‘zlari bilan faqat urush tafsilotlarini emas, balki xalqning ruhiyatini ham aks ettiradi.

Matnda shaxsiy yondashuv yaqqol sezilib turadi. To‘nyuquq voqealarni birinchi shaxsda hikoya qiladi, o‘zining qarorlarini asoslaydi, dushman ustidan qanday g‘alaba qozonganini tushuntiradi. U o‘zining rolini faqat harbiy maslahatchi sifatida emas, balki xalqini saqlab qolgan davlat arbobi sifatida ham ko‘rsatadi. Uning nutqidan shaxsiy fidoyilik, vatanparvarlik va uzoqni ko‘ra bilish hissi seziladi.

Misol uchun To‘nyuquq o‘zining xalq oldidagi burchini quyidagicha ifodalaydi:

“Eltarish xoqon va dono To‘nyuquq muvaffaqiyat qozongani uchun Qapag‘an xoqon, Turk sir xalqi yurgan bu davlat yashab turibdi.”

Bu so‘zlar bitiktosh matnining asosiy g‘oyalaridan birini ochib beradi – davlatning mustahkamligi hukmdor va uning maslahatchilarining dono qarorlariga bog‘liq. To‘nyuquq faqat urushlarni emas, balki butun xalq taqdirini o‘z zimmasiga olgan shaxs sifatida gavdalanadi.

Matnda turli janglar va harbiy yurishlar jonli va hayotiy ifoda etilgan. To‘nyuquq voqealarni tasvirlar ekan, ularga o‘z fikrini ham qo‘shib boradi va qaror qabul qilish jarayonini tushuntiradi. Masalan, qirg‘izlarga qarshi yurish haqida quyidagicha bayon etiladi:

“Ani daryosidan boraylik! dedim. Daryo suvining quyi tomoniga yurdik. Lashkarni sanash uchun tushirdik. Otlarni o‘tga boyladik. Keyin yana yo‘lga tushdik. Kun ham, tun ham yelib bordik. Qirg‘iz (qabilasi)ni uyquda bosdik. Jang qildik, sanchdik, xoqonini o‘ldirdik.”

Bu tasvirlar jangning nafaqat natijasini, balki unga qanday tayyorgarlik ko‘rilganini ham ochib beradi. To‘nyuquqning donoligi shundaki, u jang oldidan geografik sharoitlarni,

yo‘llarni, dushmanni joylashuvini sinchkovlik bilan o‘rganadi. U tasodifan qaror qabul qilmaydi, balki barcha omillarni inobatga olib, eng samarali strategiyani tanlaydi. Dushman kuchlari haqida xabar olgach To‘nyuquq muhim qaror qabul qiladi. Yo‘l qordan to‘silganligi sababli boshqa yo‘llarni qidirib, mahalliy yo‘l boshlovchilar yordamida tog‘lardan o‘tish yo‘lini topadi. U qo‘shin bilan og‘ir sharoitlarda harakatlanib, dushmanni kutilmaganda bosib oladi. Bu tafsilotlar To‘nyuquqning harbiy donoligi va uzoqni ko‘ra bilish qobiliyatini namoyon etadi.

To‘nyuquq bitiktoshida faqat janglar emas, balki davlatning mustahkamligi va xalqning birdamligi haqidagi fikrlar ham bayon etiladi. U o‘zining nutqida hukmdor va xalq o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ta’kidlaydi. To‘nyuquqning fikricha, xalq mustahkam bo‘lsa, davlat ham barqaror bo‘ladi, xalq tarqoq bo‘lsa, davlat ham yemiriladi.

“Tangri yorlaqagani uchun dushman ko‘p deb biz qo‘rqmadik, jang qildik.”

Bu so‘zlardan xalqning ruhiyati, qo‘rquvni yengib o‘tish, o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchni shakllantirish g‘oyasi yaqqol seziladi. To‘nyuquq nafaqat harbiy strateg, balki xalq ruhiyatini ko‘taruvchi yetakchi sifatida ham maydonga chiqadi. Shuningdek, u davlat arbobi sifatida kelajakni ham o‘ylaydi. Matnda uning uzoqni ko‘ra bilishi, dushmanlarning harakatlarini oldindan bilishga intilishi yaqqol ko‘rinadi. Masalan, To‘nyuquq uch xoqonning turklarga qarshi ittifoq tuzayotganini eshitgach, u uyqudan kechib, dushmanni oldin bosib olish kerakligi haqida o‘ylaydi. Bu uning doimiy hushyorligi, siyosiy va harbiy tafakkurining kengligini ko‘rsatadi. To‘nyuquq bitiktoshi nafaqat tarixiy voqealarning qaydi, balki xalq ruhiyatini aks ettiruvchi manba hamdir. Unda shaxsiy kuzatuvlar, strategik qarorlar va hayotiy tajriba mujassamlangan. Bitiktosh To‘nyuquqning faqatgina harbiy maslahatchi emas, balki xalq yetakchisi sifatidagi rolini ham ochib beradi. To‘nyuquqning hikoyalari oddiy tarixiy faktlar emas, balki uzoq asrlar davomida turkiy xalqlarga saboq bo‘lib kelayotgan fidoyilik va donishmandlik timsolidir. To‘nyuquq bitiktoshidagi nutq uslubi nihoyatda sodda, lekin ta’sirchan. Unda ortiqcha bezaklar, murakkab iboralar kam uchraydi, buning o‘rniga qisqa, lo‘nda va aniq fikr ifodalari ishlatilgan.

Bitiktoshda nutqning targ‘ibot xususiyati yaqqol seziladi. Muallif o‘z nutqida xalqni uyg‘otishga, ularga jasorat va ishonch bag‘ishlashga intiladi. Masalan:

“Turk xalqi qaysi tomonga ketsa, o‘sha yerda dushmani bor.”

Bu jumlada xalqni doimo ehtiyot bo‘lishga, dushman hujumidan xabardor turishga chaqiriq mavjud. Shuningdek ko‘plab bu kabi iboralar xalqni birlashtirishga xizmat qilgan. Matnda shoh va sarkardalar o‘rtasidagi muloqotlar ham uchraydi. Bu esa hikoyaning jonli va ta’sirchan bo‘lishiga xizmat qiladi. Misol uchun, Kapag‘an xoqon va To‘nyuquq o‘rtasidagi suhbatlar voqealarga realistlik tus beradi va ularning siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonini yoritadi.

To‘nyuquq nutqida tezkor va ravon iboralar ko‘p uchraydi. U uzun, murakkab jumalardan qochib, ko‘proq qisqa va samarali gaplardan foydalanadi. Masalan:

“Xalq och qoldi, yalang‘och bo‘ldi. Men o‘yladim, men bilaman.”

Bu kabi jumlar mazmun jihatidan juda chuqur bo‘lib, qisqa bo‘lishiga qaramay, keng ma’noga ega. Shu sababdan, bitiktoshdagi ifoda uslubi har jihatdan ta’sirchan va kuchli hisoblanadi.

XULOSA

To‘nyuquq bitiktoshining hikoya shakli va nutq uslubi o‘zining soddaligi, kuchli ta’sirchanligi va aniq mantiqiy tuzilishi bilan ajralib turadi. Matn voqealarning shaxsiy guvohlik asosida hikoya qilinishi va realistik tafsilotlari bilan tarixiy manba sifatida muhim ahamiyatga ega. Nutq uslubi esa qisqalik, lo‘ndalik va buyruq ohangiga asoslangan bo‘lib, targ‘ibot va mafkuraviy jihatdan kuchli ta’sir ko‘rsatishga mo‘ljallangan.

Matnning asosiy xususiyatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- Birinchi shaxs nutqi orqali jonli hikoya shakli yaratilgan.
- Harbiy yurishlar va qarorlar amaliy va ta’sirchan uslubda bayon qilingan.
- Qahramonlik, fidoyilik va davlatparvarlik g‘oyalari ilgari surilgan.
- Hukmdor va xalq o‘rtasidagi bog‘liqlik, birdamlik va davlat mustahkamligi ta’kidlangan.

Bitiktosh o‘z davrida nafaqat siyosiy va harbiy voqealarni qayd etgan hujjat bo‘lib xizmat qilgan, balki xalq ongiga ta’sir ko‘rsatgan, uni tarbiyalagan va birlashtirgan. To‘nyuquqning nutq uslubi ham aynan shu maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lib, bugungi kunda ham tarixiy adabiyot va tilshunoslik nuqtayi nazaridan qimmatli yodgorlik hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Rafiyev A., G‘ulomova N. Ona tili va adabiyot: Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik/ Taqrizchilar: M. Qodirov, U. Normatov. – T.: «Sharq», 2013. – 368 b.
2. Talat Tekin, To‘nyukuk Yaziti, Simurg, Ankara: 1994.
3. Alyilmaz C.(2021) Bilga Tonyukuk ve yazitlari.IX.Uluslararası Türk dili kurultayı:bilga Tonyukuk anisina.Ankara:26-30 Eylül 2021.

SUNIY INTELEKT VA UNING KELAJAGI

Norov Javohir Risxitillo o‘g‘li

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun'iy intellektni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish istiqbollari va muammolari ko'rib chiqiladi. Mualliflar SIondan foydalanishning o'quv jarayoni samaradorligiga ta'sirini tahlil qiladilar va o'qitish usullarini optimallashtirish imkoniyatlarini aniqlaydilar. Maqolada ta'limni avtomatlashtirishning afzalliklari, shuningdek, ushbu jarayon bilan bog'liq xavf va cheklovlar ko'rib chiqiladi. Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellektni ta'lim jarayoniga uning istiqbollari va qiyinchiliklarini hisobga olgan holda muvaffaqiyatli integratsiya qilish bo'yicha tavsiyalar mavjud.

Kalit so'zlar: ta'lim, integratsiya, sun'iy intellekt, o'rganishni optimallashtirish.

Аннотация: Данная статья рассматривает перспективы и вызовы интеграции искусственного интеллекта в учебный процесс. Авторы анализируют влияние использования ИИ на эффективность образовательного процесса и выявляют возможности оптимизации учебных методик. В статье обсуждаются преимущества автоматизации обучения, а также риски и ограничения, связанные с этим процессом. В заключении предлагаются рекомендации по успешной интеграции ИИ в учебный процесс с учетом его перспектив и вызовов.

Ключевые слова: образование, интеграция, искусственный интеллект, оптимизация обучения.

Abstract: This article examines the prospects and challenges of integrating artificial intelligence into the educational process. The authors analyze the impact of the use of SI on the effectiveness of the educational process and identify opportunities for optimizing educational methods. The article discusses the benefits of learning automation, as well as the risks and limitations associated with this process. In conclusion, recommendations are offered for the successful integration of SI into the educational process, taking into account its prospects and challenges.

Key words: education, integration, artificial intelligence, learning optimization.

KIRISH

Sun'iy intellekt mavzusi bizning davrimizda juda dolzarb bo'lib qolmoqda va intensiv tadqiqotlar va ishlanmalar ob'ekti hisoblanadi. Texnologiyaning rivojlanishi bilan Sun'iy intellekt inson faoliyatining turli sohalarida, shu jumladan ta'limda tobora keng qo'llanilmoqda. Ta'lim kontekstida sun'iy intellektdan foydalanish ta'limni individuallashtirishga, o'quv materiallarini talabalar ehtiyojlariga moslashtirishga va o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradigan muhim qadamdir. Sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim muhitini sezilarli darajada boyitishi mumkin, bu esa

innovatsion o'qitish usullaridan foydalanish va ta'lim sifatini yaxshilash imkonini beradi [1]. Shu bilan birga, xodimlarni o'qitish zarurati, axloqiy va maxfiy masalalar va ma'lumotlar xavfsizligi masalalari kabi muammolar ham shu bilan bog'liq.

Materiallar va usullar: ushbu maqolani yozish uchun turli xil materiallar va tadqiqot usullari ishlatilgan. Ta'limda sun'iy intellekt mavzusidagi ilmiy maqolalar, monografiyalar va dolzarb nashrlar asos sifatida ishlatilgan. Adabiyot tahlili sun'iy intellektni o'quv jarayoniga kiritishning asosiy jihatlarini aniqlash va uning samaradorligini baholash imkonini berdi. Qo'shimcha amaliy tadqiqot ma'lumotlarini olish uchun ta'lim va texnologiya mutaxassislari bilan suhbatlar ham o'tkazildi.

Sun'iy intellekt (SI) zamonaviy ta'limning muhim tarkibiy qismi bo'lib, o'quv jarayonlarini o'zgartiradi va talabalarni o'qitish va rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Sun'iy intellektga asoslangan innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish va qo'llash ta'lim muassasalari uchun ta'lim sifatini yaxshilash va optimal natijalarga erishish istiqbollari ochadi [2].

Sun'iy intellekt o'quv jarayoniga katta foyda keltiradi, ta'limni individuallashtirish va dasturni har bir talabaning o'ziga xos ehtiyojlari va tayyorgarlik darajasiga moslashtirishni ta'minlaydi. Bu sizga o'quvchilarning individual xususiyatlari va qobiliyatlarini maksimal darajada hisobga oladigan shaxsiylashtirilgan ta'lim rejalarini yaratishga imkon beradi, bu esa o'z navbatida o'rganish motivatsiyasi va samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Biroq, sun'iy intellektni ta'limda qo'llash bir qator qiyinchiliklar va cheklovlar bilan birga keladi. SI dan o'quv maqsadlarida foydalanish bilan bog'liq nafaqat texnik jihatlarni, balki axloqiy masalalarni ham hisobga olish muhimdir. Bundan tashqari, o'qitishda inson elementini yo'qotish va ta'lim jarayonida o'qituvchilarning rolini kamaytirish bilan bog'liq xavotirlar mavjud. Sun'iy intellektning o'quv jarayoniga integratsiyalashuvi zamonaviy ta'limni rivojlantirishda muhim qadamdir [3]. Sun'iy intellektdan to'g'ri foydalanish ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi va yanada samarali va individual o'rganishni ta'minlaydi. Biroq, muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun ushbu jarayon bilan bog'liq qiyinchiliklarni hisobga olish va engish, shuningdek, qo'llaniladigan texnologiyalarning axloqiy me'yorlar va qadriyatlarga muvofiqligini ta'minlash kerak [4].

Kollejda informatika darsida sun'iy intellektdan foydalanish turli jihatlarida namoyon bo'lishi mumkin, masalan:

Shaxsiylashtirilgan ta'lim: Sun'iy intellekt o'quv dasturini har bir talabaning individual ehtiyojlari va bilim darajasiga moslashtirishi mumkin. Har bir o'quvchining oldingi yutuqlari va qiyinchiliklari haqidagi ma'lumotlarga asoslanib, Sun'iy intellekt tizimi o'quv natijalarini yaxshilash uchun moslashtirilgan topshiriqlar, mashqlar va materiallarni taklif qilishi mumkin.

Baholashni avtomatlashtirish: sun'iy intellekt tizimlari talabalarni baholash jarayonini avtomatlashtirish uchun ishlatilishi mumkin. Masalan, SI dasturlash topshiriqlari doirasida talabalar tomonidan yozilgan dastur kodini tahlil qilishi va ish sifatini baholashni taklif qilishi mumkin.

Interaktiv o'quv materiallari: Sun'iy intellekt yordamida materialni chuqurroq va tushunarli tarzda o'zlashtirishga yordam beradigan interaktiv o'quv materiallarini yaratish mumkin. Masalan, bu virtual laboratoriyalar yoki talabaning bilim darajasi va taraqqiyotiga mos keladigan o'quv o'yinlari bo'lishi mumkin.

Avtomatik tavsiyalar berish: Sun'iy intellekt tizimlari talabalarning akademik ma'lumotlarini tahlil qilishi va ularning qiziqishlari, qobiliyatlari va martaba maqsadlariga qarab kurslarni tanlash, qo'shimcha o'rganish materiallari yoki mutaxassisliklar bo'yicha tavsiyalar berishi mumkin.

Informatika darsida sun'iy intellektni qo'llashning misoli o'quv materiallarini har bir talabaning bilim darajasiga moslashtiradigan, topshiriqlarni bajarish bo'yicha fikr-mulohazalarni taqdim etadigan va o'quv jarayonini optimallashtirishga yordam beradigan interaktiv ta'lim platformasidan foydalanish bo'lishi mumkin [5].

Xulosa: xulosa qilib aytganda, sun'iy intellektni kollejda informatika bo'yicha o'quv jarayonida qo'llash zamonaviy ta'limda muhim qadamdir. SIdan samarali foydalanish har bir talabaga moslashtirilgan yondashuvni va o'quv materiallarini ularning shaxsiy ehtiyojlari va bilim darajalariga moslashtirishni ta'minlash orqali ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Shu bilan birga, ushbu jarayon bilan bog'liq muammolarni hisobga olish kerak, masalan, ma'lumotlar sifatini ta'minlash zarurati, ta'limda sun'iy intellektidan foydalanishning axloqiy va maxfiy jihatlari. Sun'iy intellektni o'quv jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun ushbu sohadagi tadqiqotlar va ishlanmalarni davom ettirish, shuningdek, kadrlar tayyorlash va tegishli tartibga solishni shakllantirish zarur. Kollejda informatika darslarida sun'iy intellektidan foydalanish talabalar ko'nikmalarini rivojlantirish va mehnat bozorining zamonaviy talablariga tayyorgarlik ko'rish uchun yanada samarali va innovatsion ta'lim muhitini yaratishga imkon beradi.

FOYDALANIGAN ADABIYOTLAR:

1. Smith, J., & Johnson, A. (2020). Artificial Intelligence in Education: Promises and Pitfalls. *Educational Technology*, 42(3), 15-22.
2. Wang, L., & Liu, H. (2019). Integrating Artificial Intelligence into College Computer Science Education: Opportunities and Challenges. *Journal of Computer Science Education*, 25(2), 134-149.
3. Chen, Y., & Li, X. (2018). The Role of Artificial Intelligence in Personalized Learning. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 28(4), 315329.
4. Zhang, Q., & Wang, S. (2021). Ethical Considerations in the Use of Artificial Intelligence in Education. *Educational Technology Research and Development*, 49(1), 87-102.
5. Johnson, M., & Smith, K. (2017). Applications of Artificial Intelligence in Higher Education: A Review of the Literature. *Journal of Higher Education*, 40(2), 221-238.

INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND TRADITIONAL METHODS IN LANGUAGE LEARNING

Jamolova Zebiniso Qarshi qizi

2nd year student of Uzbekistan State World Language University

Faculty of Foreign Languages and Literature, 1st English faculty

jamolovazebiniso120@gmail.com

+998 88 330 1128

Abstract: *Language learning has always been a complex process in human history. In recent years, technological progress, especially in the field of artificial intelligence (AI), has introduced new opportunities to this process. At the same time, traditional pedagogical methods are still important. This article examines the effectiveness of the integration of SI and traditional methods in language learning. By comparing different methods, the combined advantages and challenges of these two approaches are analyzed. The results of the study show that integrated education not only strengthens the individual approach, but also improves the students' language competence.*

Keywords: *Artificial intelligence, language learning, traditional methods, integration, communicative competence, language education.*

The process of globalization has made knowing many languages an important skill. Learning any language is a complex cognitive process that requires a lot of time and effort. Traditional methods—for example, grammar study, vocabulary memorization, and communication lessons—have been proven successful based on many years of experience. At the same time, in the 21st century, technologies based on artificial intelligence have significantly changed the process of language learning.

Artificial intelligence has enabled personalized learning, real-time feedback, and self-assessment. However, reliance on technology alone can lead to deficiencies in the development of human communication and cultural understanding skills. Therefore, the integration of SI and traditional methods plays an important role in improving the language learning process. This article examines the combined effect of these two approaches in detail.

1. Artificial intelligence tools and their capabilities

Artificial intelligence technologies offer new approaches to language learning. The following aspects illustrate the advantages of SI technologies:

1.1. Flexibility

Platforms such as Duolingo and Memrise offer exercises tailored to each user's learning level. Difficulty or easing of exercises is done automatically by the system. This ensures an appropriate approach to the students' level of knowledge.

1.2. Quick feedback

In traditional education, it is difficult for a teacher to monitor many students at the same time, SI solves this problem quickly. For example, programs like Grammarly quickly identify grammatical errors in student writing and suggest the correct option.

1.3. A live communication environment

With the help of ChatGPT or other chatbots, students can develop a written or spoken conversation in an environment close to real communication. This, in turn, is useful in improving speaking skills.

2. Traditional language teaching methods and their effectiveness

Despite technological progress, traditional methods are still important. They show high efficiency in the following aspects:

2.1. Development of communication skills

In traditional methods, students communicate with each other and exchange ideas in a live environment. It not only develops language skills but also cultural understanding.

2.2. The role of the teacher

The teacher can monitor the needs of the students and give them appropriate advice. The human factor increases motivation and confidence. And this is not fully present in artificial intelligence.

2.3. Working as a group

Working as a team helps in language learning in many ways. Traditional methods provide exchange of ideas and support in a team environment.

3. Advantages of an integrated approach

Better results can be achieved by integrating artificial intelligence and traditional methods. Below are the main advantages of this approach:

Individual approach: each student can be assigned an individual task through SI. Live communication: Traditional methods develop students' social skills. Motivation and Interest: Technology provides engaging activities that encourage students to participate more.

ANALYSIS OF INTEGRATION RESULTS

The integration of artificial intelligence (AI) and traditional methods brings many positive results in the language learning process. Various studies and case studies that have tested this approach show the following important points:

1. Increasing the quality of education and the level of mastery

Students learn new knowledge faster and more effectively in an integrated system. In a 2022 study conducted by the University of Oxford, in a group that used artificial intelligence and traditional methods, students developed language skills 25% faster. This is especially evident in acquiring vocabulary and improving pronunciation. For example: With the help of SI, students were able to automatically check the correct pronunciation of words. And in traditional lessons, they reinforced these words by using them in live communication.

2. Increased motivation and interest

The integrated education method makes students more interested in studying. AI-powered interactive exercises, real-time feedback, and game-based tasks keep students

engaged. At the same time, teacher assessment and encouragement through traditional lessons supports student motivation.

4.3. Development of independent learning skills

SI tools enhance independent learning. Students can practice, check their mistakes and evaluate themselves at any time. These skills are enhanced when used alongside traditional methods. For example: Students memorize words independently at home using Duolingo or other platforms. In the next lesson, they will apply the knowledge they have learned through communication with the teacher.

3. Formation of social skills

Although artificial intelligence improves grammatical knowledge and pronunciation, it cannot completely replace live human interaction. Through traditional methods, students acquire more social skills. Aspects such as teamwork, team discussion and understanding of cultural differences are formed only through the human factor. In integrated education, both skills develop in parallel.

4. The risk of technological dependence

There are also some negative aspects of integration. Over-reliance on artificial intelligence can lead to addiction in students. This weakens independent thinking and lively communication skills. Therefore, teachers should manage integration in a balanced way.

The integration of artificial intelligence and traditional methods is an innovative approach in the process of language learning, which creates many new opportunities for students. The combined use of these two methods provides the following important aspects:

Individualized learning: Each student can perform exercises according to their needs and correct their mistakes immediately.

Development of communicative skills: Through traditional methods, students participate in real communication.

Increasing motivation: Interactive technologies make the educational process interesting, which increases the effectiveness of learning.

Building cultural understanding: Cultural communication and group work in traditional classes develop students' greater empathy and social skills.

However, it is important to maintain a balance in the integration process. To avoid risks such as technological dependence and reduced live interaction, teachers must carefully combine both approaches. In the future, the further development of artificial intelligence is expected to improve integrated teaching methods and bring the process of language learning to a new level.

REFERENCES:

1. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education.
2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.

3. Duolingo Research Report (2020). "AI and Language Learning".
4. Oxford, R. (1990). Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know. Heinle & Heinle.
5. Smith, B. (2021). "The Role of Artificial Intelligence in Education". Journal of Applied Linguistics.
6. Google AI Team (2021). "Machine Learning in Language Acquisition".

G‘ARBIY POMIR-OLOYDA FERULA LINDL. TURKUMI TURLARINING TIK MINTAQALAR BO‘YICHA TARQALISHI

Avalbayev Olimjon Narkuziyevich

O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Jizzax akademik litseyi
avalbayev7788@mail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada G‘arbiy Pomir-Oloy tizmasida *Ferula L.* turkumi turlarining tik mintaqalar bo‘yicha tarqalishi haqida ma’lumot berilgan. G‘arbiy Pomir-Oloy hududida *Ferula L.* turkumining 19 monokarp va 14 polikarp turlari uchraydi, ular Hisorda - 17 tur, Turkistonda - 17 tur, Nurotada - 14 tur, Zarafshonda - 11 tur, Oloyda - 10 tur, Ko‘hitangda - 10 tur, Bobotog‘da - 4 turni tashkil etadi. Turlarning tog‘larda bir xil uchramasligi tog‘larning qayerda joylashishiga, ularning maydoni va fizik-geografik holatiga bog‘liq.

Abstract: This article provides information on the distribution of *Ferula L.* species in steep regions in the Western Pamir-Alay range. There are 19 monocarp and 14 polycarp species of the *Ferula L.* genus in the Western Pamir-Oloy region, 17 species in Hisar, 17 species in Turkestan, 14 species in Nurata, 11 species in Zarafshon, 10 species in Alay, 10 species in Kuhitang. type, in Bobotag - 4 types. The non-uniformity of species in the mountains depends on the location of the mountains, their area and physical-geographical condition.

MDH mamlakatlarida *Ferula L.* turkumi ayrim turlarining sistematikasi, karpologiyasi, ekologiyasi va tarqalishi E.P. Korovin (1947), M.G. Pimenov va b. (1978), M.G. Pimenov, E.V. Klyuykov (2002), L.K. Safina (1984) va boshqalarning ishlarida aks etgan.

Ferula L. vakillarining sistematikasi E.P. Korovin (1947, 1959, 1963) tomonidan o‘rganilib, u *Ferula L.* monografiyasining muallifi.

M.G. Pimenov (1983) *Ferula L.* turkumining yangi 10 turiga tasnif berib, turkumning yangi klassifikatsiyasini yaratib, uni 18 seksiyaga ajratdi.

Markaziy Osiyoda, jumladan, G‘arbiy Tiyonshonda o‘sadigan *Ferula L.* turkumi turlarining bioekologik xususiyatlari, zahiralari ko‘pchilik olimlar tomonidan o‘rganilgan [6].

O‘zbekistonda *Ferula L.* turkumi turlarining biologiyasi, zahiralari U. Rahmonqulov (1981), S. Meliboev (1985), X.A. Nishonboeva (1972), I. Muqumov (1993), anatomiyasi, sitoembriologiyasi A.A. Butnik va b. (2009), M.X. Bogdasarova (1990), S.S. Nazrullaeva va b. (2008), kimyoviy va farmakologik xususiyatlari V.M. Malikov (1998), A.I. Saidxodjaev (1984), G.K. Nikonov (1971) lar tomonidan o‘rganilgan.

G‘arbiy Pomir-Oloy tizmasi - Turkiston, Zarafshon, Hisor tog‘larida uchrovchi *Ferula L.* turlari haqida ma’lumotlar juda kam. Jumladan, bu o‘simliklarning morfobiologik, eng muhim turlarining dorivorlik xususiyatlari, zahiralari aniqlanmagan, ba’zi turlarining kamayib ketish sabablari o‘rganilmagan.

Jizzax viloyatida uchraydigan Ferula L. turkumi turlari haqida ma’lumotlar deyarli kam. Viloyatda tarqalgan Ferula L. turkumi turlari haqida U. Rahmonqulov (1999), H. Abduraimov va U. Rahmonqulov (1966, 1995) larning hududda uchraydigan o‘simliklarning urug‘idan unish biologiyasi, ba’zi turlarining morfobiologik, shifobaxshlik xususiyatlari haqida ma’lumotlar e’lon qilingan. G‘arbiy Pomir-Oloy tizmasi tog‘larida uchraydigan Ferula L. turkumi turlari tarkibini aniqlash, bioekologik xususiyatlarini ontogeneza o‘rganish va ulardan oqilona foydalanish muammolari bilan shug‘ullanish davr taqozasidir.

Markaziy Osiyoning janubi-sharqidagi tog‘li o‘lka, Farg‘ona vodiysidan janubda. Tojikiston Respublikasi, qisman Qirg‘iziston Respublikasi (shimoli-sharqda), O‘zbekiston Respublikasi (g‘arbda) va Turkmaniston Respublikasi (janubi-g‘arbda) joylashgan (Qoriev, 1968). G‘arbiy Pomir-Oloy yoki Oloy tog‘lari Markaziy Osiyodagi tog‘lar bo‘lib, Markaziy Osiyo sharqida, Tiyon-SHon va Pomir tog‘lari orasida joylashgan. Hisor-Oloy, Tojikiston depressiyasi va Pomir kabi uch asosiy qismdan iborat [3].

Hisor-Oloy tog‘lari – Markaziy Osiyodagi tog‘lar. Farg‘ona vodiysidan janubda va Qizilqum cho‘lining sharqiy qismini egallagan. Janubda Qarshi cho‘li, Tojikiston depressiyasi va Oloy vodiysi bilan o‘ralgan. Hisor-Oloy tog‘larining sharqiy qismi Qirg‘iziston Respublikasida, o‘rta qismi Tojikiston Respublikasida va g‘arbiy qismi O‘zbekistonda joylashgan. G‘arbdan sharqqa 900 km ga cho‘zilgan, g‘arbiy qismining eng keng joyi 150 km ga, sharqda 80 km gacha boradi.

Yer yuzida Ferula L. turkumining 180-185 turi, MDH mamlakatlarida 106 turi, Markaziy Osiyoda 105 turi, O‘zbekistonda 48 turi, G‘arbiy Tiyonshonda 50 dan ortiq, Pomir-Oloy tizmasida 60 yaqin turi, G‘arbiy Pomir-Oloy tizmasida 33 turi uchraydi [12].

Ferula L. turkumi turlarining sistematikasi E.P. Korovin (1947) va zamonaviy tahlili M.G. Pimenov (1983) tomonidan o‘rganilgan.

O‘simliklarning hayotiy shakllari I.A. Ramenskiy (1935), I.A. Ramenskiy va b. (1956), ekologo-morfologik belgilari I.T. Serebryakov (1962) va I.T. Serebryakov va b. (1967) metodlarida aniqlandi.

Turlarni aniqlash uchun O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Botanika instituti gerbariy markazi (Toshkent sh.) materiallaridan hamda («Opredelitel rasteniy Sredney Azii» (T. I-X. 1968-1993), E.P. Korovin (1947), A.L. Taxtadjyan (1978), S.P. Cherepanov (1981; 1995), M.G. Pimenov va b. (1993) ma’lumotlaridan foydalanildi.

Ferula L. turlari ko‘p yillik, o‘tsimon, geofit o‘simliklar xisoblanib, mavsumiy rivojlanish ritmi bo‘yicha ular efemeroidlar, ya’ni, o‘simlik har yili bahorda qisqa vegetatsiya davrida o‘sib, rivojlanadi, havo harorati va tuproq o‘simlik o‘sishini sekinlashgan paytlarda yoz, kuz va qish oylarida atmosfera yog‘ingarchiligi kam davrda tinch holga kiradi [12].

O‘simlikning hayotiy siklini o‘tashi (ontogenez) ga ko‘ra E.P. Korovin (1940) Ferula L. turkumi vakillarini 2 guruhga: monokarp va polikarp turlarga ajratadi. Monokarp turlar o‘tsimon o‘simliklar orasida unchalik ko‘p uchramaydigan original turlar hayotiy shakli

hisoblanadi. Bunga Narthex, Mervia hamda Euferula kenja turkumining ba’zi vakillari kiradi, qolgan barchasi polikarp turlar hisoblanadi.

Monokarp turlarda asosiy novdaning o‘sishi monopodial tarzda bo‘ladi: dastlabki 5-8 - yillarda qisqa vegetativ davrda faqat tupbarglar hosil qilib – gullash va urug‘lash yilida esa er ustki ortotrop poya hosil qiladi. Bu poya (novda) politsiklik kategoriyaga kirib, o‘simlik esa yarim tupbarg hosil qiluvchi guruhga kiradi. Ular asosan bir, ba’zi hollarda, poya shikastlanganda 2 tadan 6 tagacha generativ novda hosil qiladi [12].

Polikarp turlarda simpodial shoxlanish kuzatilib, keyinchalik er osti poyadan hosil bo‘lgan kurtaklaridan yangi vegetativ va generativ novdalar hosil bo‘ladi. SHuning uchun bu o‘simliklarda murakkab ildizpoya shakllanadi.

G‘arbiy Pomir-Oloyda uchraydigan Ferula L. turlarining hayotiy shakllarining tahlili shuni ko‘rsatdiki (ilova-3.1) monokarp turlar polikarplarga qaraganda ancha ko‘p (19-14). Agar polikarp turlar monokarp turlardan chiqib kelganligini hisobga olsak, G‘arbiy Pomir-Oloyda dastlab monokarp Ferula L. turkumi turlari chiqib kelgan [5].

G‘arbiy Pomir-Oloyda Ferula L. turkumi turlari ancha keng tarqalgan bo‘lib, ular deyarli barcha tik mintaqalarda, turli o‘simliklar guruhi tarkibida uchraydi. Kovrak turkumi turlarining tik mintaqalar bo‘yicha tarqalishi akademik Q.Z. Zokirov (1962) sxemasi bo‘yicha amalga oshirildi. Turlarning tik mintaqalar bo‘yicha tarqalishi quyidagi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

G‘arbiy Pomir-Oloyda Ferula L. turkumi turlarining tik mintaqalar bo‘yicha tarqalishi

T.r.	Turlar	Cho‘l	Adir	Tog‘	Yaylov
1	2	3	4	5	6
1	<i>F. gigantea</i> B. Fedtsch.	+	+	+	-
2	<i>F. diversivittata</i> Regel et Schmalh.	-	+	+	-
3	<i>F. tuberifera</i> Korovin	-	-	+	+
4	<i>F. kokanisa</i> Regel et Schmalh.	-	-	+	+
5	<i>F. schtschurowskiana</i> Regel et Schmalh.	+	+	-	-
6	<i>F. foetida</i> (Bunge) Regel	+	+	+	-
7	<i>F. karelinii</i> Bunge	+	-	-	-
8	<i>F. linczevskii</i> Korovin	-	-	+	-
9	<i>F. varia</i> (Schrenk) Trautv.	+	-	-	-
10	<i>F. karatavica</i> Regel et Schmalh.	+	+	+	-
11	<i>F. penninervis</i> Regel et Schmalh.	-	+	+	-
12	<i>F. clematidifolia</i> Koso-Pol.	-	+	+	-
13	<i>F. helenae</i> Rakhmarkulov et Melibaev	-	+	-	-
14	<i>F. nuratavica</i> Pimenov	-	-	+	-
15	<i>F. fedtschenkoana</i> Koso-Pol.	-	-	+	-
16	<i>F. tadshikorum</i> Pimenov	-	+	+	-
17	<i>F. foetidissima</i> Regel et Schmalh.	-	-	+	-
18	<i>F. kuhistanica</i> Korovin	-	+	+	+
19	<i>F. kelifi</i> Korovin	-	+	+	-
20	<i>F. karategina</i> Lipsky ex Korovin	-	-	+	+
21	<i>F. dshizakensis</i> Korovin	-	+	+	-
22	<i>F. mollis</i> Korovin	+	+	+	-
23	<i>F. angrenii</i> Korovin	-	-	+	-
24	<i>F. nevskii</i> Korovin	-	-	+	-
25	<i>F. kelleri</i> Koso-Pol.	-	-	+	-
26	<i>F. samarkandica</i> Korovin	-	+	+	+
27	<i>F. sumbul</i> (Kauffm.) Hook. f.	-	-	+	-
28	<i>F. ovczinnikova</i> Pimenov	-	+	-	-
29	<i>F. ovina</i> (Boiss.) Boiss.	-	-	+	+
30	<i>F. ferganensis</i> Lipsky ex Korovin	-	-	+	-
31	<i>F. oopoda</i> (Boiss. et Buhse) Boiss.	+	-	-	-
32	<i>F. pratovii</i> Khassanov et Maltzev	-	-	+	-
33	<i>F. litwinowiana</i> Koso-Pol.	-	-	+	-
Jami:		8	15	27	6

Jadvaldan ma’lumki, *Ferula L.* turkumi vakillari cho’lda 8 tur (*F. gigantea*, *F. schtschurowskiana*, *F. foetida*, *F. karelinii*, *F. varia*, *F. karatavica*, *F. mollis*, *F. oopoda*, adirda 15 tur (*F. gigantea*, *F. diversivittata*, *F. schtschurowskiana*, *F. foetida*, *F. karatavica*, *F. penninervis*, *F. clematidifolia*, *F. helenae*, *F. tadshikorum*, *F. kuhistanica*, *F. kelifi*, *F. dshizakensis*, *F. mollis*, *F. ovczinnikova*), tog‘da 27 tur (*F. gigantea*, *F. diversivittata*, *F. tuberifera*, *F. kokanisa*, *F. foetida*, *F. linczevskii*, *F. karatavica*, *F. penninervis*, *F. clematidifolia*, *F. nuratavica*, *F. fedtschenkoana*, *F. tadshikorum*, *F. foetidissima*, *F. kuhistanica*, *F. kelifi*, *F. karategina*, *F. dshizakensis*, *F. mollis*, *F. angrenii*, *F. nevskii*, *F. kelleri*, *F. samarkandica*, *F. sumbul*, *F. ovina*, *F. ferganensis*, *F. pratovii*, *F. litwinowiana*), yaylovda 6 tur (*F. tuberifera*, *F. kokanisa*, *F. kuhistanica*, *F. karategina*, *F. samarkandisa*, *F. ovina*) lar tarqalgan. Demak, turlarning ko‘pchiligi asosan tog‘da uchraydi.

Bizning tadqiqot materiallarimiz tahlili E.P. Korovin (1940) va M.G. Pimenov (1983) ning Markaziy Osiyo tog‘li hududlari boshqa tik mintaqalarga nisbatan eng ko‘p turlar uchrashi haqidagi fikrlarini tasdiqlaydi.

Turkum turlarining tog‘da ko‘p uchrashi ushbu hududning shakllanish tarixiga, iqlimning keskin kontinentalligiga, tuproq qatlamining xilma-xilligiga va haroratning keskin o‘zgarishiga bog‘liq.

Tog‘ning janubiy qiyaligida siyrak o‘simliklar guruhi, shimoliy qiyaligida daraxt va butalar bilan qoplanishi erda salqin muhitni vujudga keltiradi, bu *Ferula L.* turlarining xilma-xilligiga va o‘zgaruvchanligiga olib keladi [4].

G‘arbiy Pomir-Oloy tizmasi tog‘larida *Ferula L.* turkumi turlarining tarqalishi quyida keltirilgan (2-jadval).

2-jadval

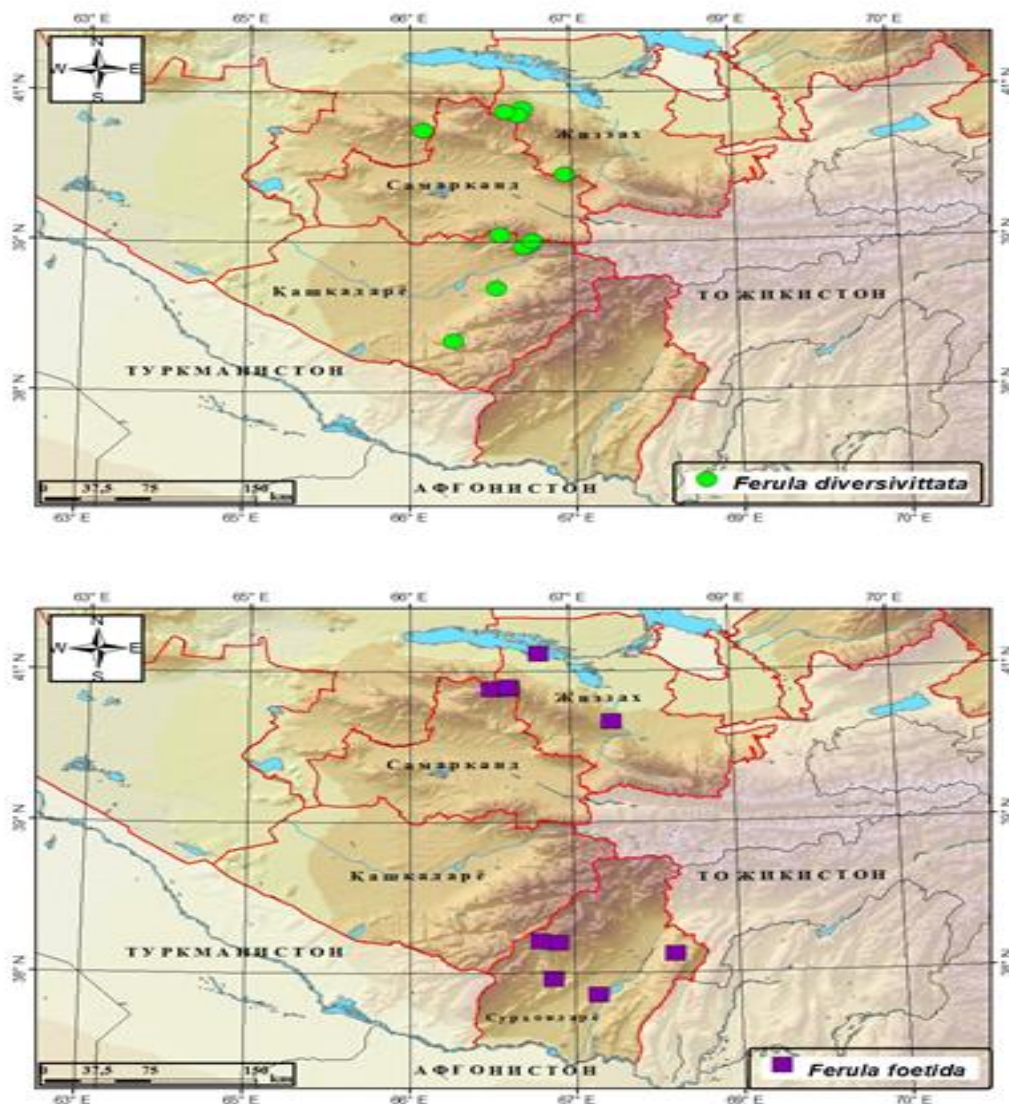
G‘arbiy Pomir-Oloy hududida *Ferula L.* turkumi turlarining tarqalishi

T.r.	Turlar	G‘arbiy Pomir-Oloy tizmasi tog‘lari						
		Bobotog‘	Hisor	Ko‘hitang	Oloy	Zarafshon	Nurota	Turkiston
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	<i>F. gigantea</i>	+	+	-	-	-	-	-
2	<i>F. diversivittata</i>	-	+	-	-	-	+	-
3	<i>F. tuberifera</i>	-	+	+	-	-	-	-
4	<i>F. kokanisa</i>	-	+	-	+	-	+	+
5	<i>F. schtschurowskiana</i>	-	+	+	-	-	-	+
6	<i>F. foetida</i>	-	-	-	+	-	-	-
7	<i>F. karelinii</i>	-	-	+	-	-	-	-
8	<i>F. linczevskii</i>	-	-	-	-	+	-	+
9	<i>F. varia</i>	-	-	-	-	-	+	-
10	<i>F. karatavica</i>	-	-	-	+	-	-	-
11	<i>F. penninervis</i>	-	-	-	+	+	+	+
12	<i>F. clematidifolia</i>	+	+	-	-	+	-	-
13	<i>F. helenae</i>	-	-	-	-	-	+	-
14	<i>F. nuratavica</i>	-	-	-	-	-	+	-
15	<i>F. fedtschenkoana</i>	-	+	-	-	-	-	+
16	<i>F. tadshikorum</i>	+	+	+	-	-	-	-
17	<i>F. foetidissima</i>	-	+	-	+	+	-	+
18	<i>F. kuhistanica</i>	-	+	+	+	+	-	+
19	<i>F. kelifi</i>	+	+	+	-	-	-	-
20	<i>F. karategina</i>	-	+	-	+	+	-	+
21	<i>F. dshizakensis</i>	-	-	-	-	-	+	+
22	<i>F. mollis</i>	-	+	+	-	+	+	+
23	<i>F. angrenii</i>	-	-	-	-	-	+	+
24	<i>F. nevskiyi</i>	-	+	+	-	-	-	-
25	<i>F. kelleri</i>	-	-	-	+	-	-	+
26	<i>F. samarkandica</i>	-	+	-	+	+	+	+
27	<i>F. sumbul</i>	-	+	-	-	+	+	+
28	<i>F. ovezinnikova</i>	-	-	-	-	+	-	+
29	<i>F. ovina</i>	-	+	+	+	+	+	+
30	<i>F. ferganensis</i>	-	-	-	-	-	+	-
31	<i>F. oopoda</i>	-	-	-	-	-	+	-
32	<i>F. pratovii</i>	-	-	+	-	-	-	-
33	<i>F. litwinowiana</i>	-	-	-	-	-	-	+
Jami:		4	17	10	10	11	14	17

Jadvaldan ma’lumki, G‘arbiy Pomir-Oloy tizmasi tog‘larida 19 monokarp, 14 polikarp turlar uchrab, ular G‘arbiy Pomir-Oloy tog‘lari bo‘yicha quyidagicha tarqalgan: *Ferula* L. turlari Hisorda - 17 tur (*F. gigantea*, *F. diversivittata*, *F. tuberifera*, *F. kokanisa*, *F. schtschurowskiana*, *F. clematidifolia*, *F. fedtschenkoana*, *F. tadshikorum*, *F. foetidissima*, *F. kuhistanica*, *F. kelifi*, *F. karategina*, *F. mollis*, *F. nevskii*, *F. samarkandica*, *F. sumbul*, *F. ovina*), Turkistonda - 17 (*F. kokanica*, *F. schtschurowskiana*, *F. linczevskii*, *F. penninervis*, *F. fedtschenkoana*, *F. foetidissima*, *F. kuhistanica*, *F. karategina*, *F. dshizakensis*, *F. mollis*, *F. angrenii*, *F. kelleri*, *F. samarkandica*, *F. sumbul*, *F. ovczinnikova*, *F. ovina*, *F. litwinowiana*), Nurotada - 14 tur (*F. diversivittata*, *F. kokanisa*, *F. varia*, *F. penninervis*, *F. helenae*, *F. nuratavica*, *F. dshizakensis*, *F. mollis*, *F. angrenii*, *F. samarkandica*, *F. sumbul*, *F. ovina*, *F. ferganensis*, *F. oopoda*), Zarafshonda - 11 tur (*F. linczevskii*, *F. penninervis*, *F. clematidifolia*, *F. foetidissima*, *F. kuhistanica*, *F. karategina*, *F. mollis*, *F. samarkandica*, *F. sumbul*, *F. ovczinnikova*, *F. ovina*), Oloyda - 10 tur (*F. kokanisa*, *F. foetida*, *F. karatavica*, *F. penninervis*, *F. foetidissima*, *F. kuhistanica*, *F. karategina*, *F. kelleri*, *F. samarkandica*, *F. ovina*), Ko‘hitangda - 10 tur (*F. tuberifera*, *F. schschnrowskiana*, *F. karelinii*, *F. tadshikorum*, *F. kuhistanica*, *F. kelifi*, *F. mollis*, *F. nevskii*, *F. ovina*, *F. pratovii*), Bobotog‘da - 4 tur (*F. gigantea*, *F. clematidifolia*, *F. tadshikorum*, *F. kelifi*) uchraydi.

R.V. Kamelin (1973) fikriga qo‘shilgan holda, shuni ta’kidlaymizki, *Ferula* L. turkumi vakillarining monokarpligi shu bilan bog‘liqki, ular bir stvolli daraxtsimon tiplardan butasimon davrini o‘tmasdan o‘tsimon holga o‘tgan bo‘lsa, polikarp turlar butalar tipidan o‘tsimon holga o‘tgan deb hisoblaymiz.

Quyida G‘arbiy Pomir-Oloy hududida o‘rganilgan ayrim *Ferula* L. turlarining tarqalishini aks ettiruvchi GAT xaritalari keltirilgan (1-rasm).



1-rasm. G‘arbiy Pomir-Oloy hududida o‘rganilgan ayrim *Ferula* L. turlarining tarqalishini aks ettiruvchi GAT xaritalari

Xulosa qilib aytganda, *Ferula* L. turlarning ko‘pchiligi asosan tog‘da uchrashi aniqlandi. Turkum vakillarining tog‘da ko‘p uchrashi ushbu hududning shakllanish tarixi, iqlimning keskin kontinentalligi, tuproq qatlamining xilma-xilligi va haroratning keskin o‘zgarishiga bog‘liq. Tahlillar E.P Korovin (1947) va M.G. Pimenov (1983) ning Markaziy Osiyo tog‘li hududlari boshqa tik mintaqalarga nisbatan eng ko‘p turlar uchrashi haqidagi fikrlarini tasdiqlaydi. Tog‘li Markaziy Osiyo hududi tur hosil bo‘lishiga potensial imkoniyatlarga ega ekanligini ko‘rsatadi.

G‘arbiy Pomir-Oloy hududida *Ferula* L. turkumining 19 monokarp va 14 polikarp turlari uchrab, ular Hisorda - 17 tur, Turkistonda - 17 tur, Nurotada - 14 tur, Zarafshonda - 11 tur, Oloyda - 10 tur, Ko‘hitangda - 10 tur, Bobotog‘da - 4 turni tashkil etadi. Turlarning tog‘larda bir tekis miqdorda uchramasligi tog‘larning qacda joylashishiga, ularning maydoni va fizik-geografik holatiga bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Закиров К.З. Флора и растительность бассейна реки Зарафшан. -Ташкент. Изд. АН УзССР, 1955. 1, 207 с. 1962, 2, 446 с.
2. Пименов М.Г., Терёхин А.Т., Девяткова Г.Н., Баранова Ю.В. Классификация видов рода *Ferula* L. (Umbelliferae) с помощью метода иерархического кластер-анализа // Вопросы кибернетики. 1978. 47 с.
3. Ўзбек Совет Энциклопедияси. Т. 8. -Тошкент, 1976. 195-196 б.
4. Avalboyev O.N. Turkiston tog‘ining ziradoshlari va ularning tik mintaqalar bo‘yicha tarqalishi // O‘zbekiston biologiya jurnali. - Тошкент. 2013. №3. 17-19-б.
5. Коровин Е.П. Дифференцирующая роль условий существования в эволюции растений. Род *Ferula* L. // Растение и среда. М. -Л. Изд-во. АН СССР. 1940. -С. 237-274.
6. Коровин Е.П. Иллюстративная монография рода *Ferula* L. (Tourn.) -Ташкент. 1947. 93 с.
7. Мелибаев С. К биологии прорастания семян некоторых видов рода *Ferula* L. // Дикорастущие лекарственные растения и их ресурсы. Ташкент. 1977. Фан. -С. 43-47.
8. Мелибаев С., Рахманкулов У. Некоторые биологические особенности ферулы кухистанской // Узбек. биол. журн. -Ташкент. Изд. Фан. 1982. 2. -С. 36-38.
9. Пименов М.Г. Новый вид ферулы из подрода *Narthex* (Falcon) Drude // Бюлл. Гл. Бот. сада АН СССР. 1974. 94. -С. 54-58.
10. Пименов М.Г., Баранова Ю.В. Конспект видов секции *Palaeonarthex* Korovin рода *Ferula* L. // Бюлл. МОИП. отд. биолог. 1979. Т. 84. Вып. 3. -С. 82-92.
11. Рахманкулов У., Мелибаев С. Некоторые биологические особенности среднеазиатских видов рода *Ferula* L. // Биологические особенности и распространение перспективных лекарственных растений. -Ташкент: Фан, 1981а. -С. 31-61.
12. Rahmonqulov U., Avalboyev O.N. O‘zbekiston kovraklari (monografiya) // «Fan va texnologiya» nashriyoti, - Toshkent. 2016. 240-б.
13. Мукумов И. Ресурсоведческая характеристика некоторых видов рода *Ferula* L. – источников биологически активных соединений. Дис. канд. биол. наук. -Ташкент. 1993. 114 с.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIM O‘QUVCHILARIDA BO‘SH VAQTINI SMARALI O‘TKAZISHNI TASHKIL QILISH USULLARI VA UNI O‘TKAZISHNING TENIKASI

Xushnazarova O‘g‘iloy Ochilovna

*Samarqand viloyat Urgut tuman Maktab va maktabgacha ta‘lim
vazirligiga qarashli 103- umumta‘lim maktabi boshlang‘ich sinf 1- toifali
o‘qituvchisi*

Annotatsiya: maqolada hozirgi kunda boshlang‘ich ta‘lim jarayonida amalga oshirilayotgan islohotlar, o‘quvchilarining bo‘sh vaqtini to‘g‘ri tashkil etish va ularning faolligini oshirish, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning o‘z tengdoshlari qatoriga yetib olishiga imkon yaratish va ularni qiziqishlarini hisobga olgan holda to‘garaklarga jalb etish, o‘quvchini psixologik va jismonan rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalarni amaliyotga qo‘llash tajribalari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, islohot, bo‘sh vaqt, o‘quvchi, bo‘sh o‘zlashtiruvchi, psixologik, faollikni oshirish, jismonan rivojlantirish, texnologiya.

Hozirgi kunda mamlakatimizda ta‘lim tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish, maktabgacha ta‘lim va boshlang‘ich ta‘limda zamonaviy bilim va malakalarni shakllantirish, ta‘lim tizimi hamda ilm-fan sohasida yangi texnologiyalardan foydalangan holda o‘quvchilarga bilim va ko‘nikmalar berishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. PF-6108 “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta‘lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi” farmoniga ko‘ra:

zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llagan xolda ta‘limni boshqarishni avtomatlashtirish va har tomonlama tahlil qilib borish tizimini yaratish, elektron resurslar va masofaviy ta‘limni yanada rivojlantirish, ta‘lim oluvchilar o‘rtasida IT-sohasidagi kasblarni ommalashtirish;

ilm-fanni iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylantirish, ilmiy tadqiqotlar ko‘lamini kengaytirish, iqtidorli yosh olimlarning innovatsion faoliyatini rag‘batlantirish, mavjud ilmiy tashkilotlar salohiyatini yanada mustahkamlash va rivojlantirish;

ta‘lim tizimiga yuqori samarali xalqaro amaliyotni joriy etish, respublika ta‘lim tashkilotlarini nufuzli xalqaro reytinglarga kiritish bo‘yicha tizimli ishlarni amalga oshirish.

Ushbu farmonga muvofiq amalga oshirilgan islohotlardan yana biri shuki, Xalq ta‘limi vazirligi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi hamda mahalliy ijroiya hokimiyati organlari bilan birgalikda 2022/2023 o‘quv yilida o‘quvchilar bilimini baholash jarayonini raqamlashtirish va shaffofligini ta‘minlash maqsadida barcha umumta‘lim muassasalari “Elektron kundalik” dasturiga o‘tdi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi va rahbarligida “2022 - 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot

strategiyasi to‘g‘risida” farmoni “Harakatlar strategiyasidan — Taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyiliga asosan ishlab chiqilgan quyidagi yettita ustuvor yo‘nalish asosida yoshlarning faolligini, tashabbusini qo‘llab-quvvatlash, respublikaning olis hududlaridagi uyushmagan yoshlar orasidan iqtidorlilarni aniqlash, ularning bo‘sh vaqtini samarali va tizimli tashkil etish yuzasidan yoshlar ma‘naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha qabul qilingan “Besh tashabbus”, Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, 2019-yil 31-dekabrda qabul qilingan “Uzluksiz ma‘naviy tarbiya” konsepsiyasi – bularning barchasi yoshlar ma‘naviyatini yuksaltirish va milliy ongini shakllantirish uchun qilinayotgan ishlardir.

Bu islohotlar fuqarolarning ijtimoiy faol bo‘lishlari hamda ularning jamiyat boshqaruvida bevosita ishtirok etishlariga erishish ertangi taraqqiyotni ta‘minlovchi muhim omil deya baholandi. Shu sababli, inson bo‘sh vaqtini unumli va oqilona fodalanishi muhimdir. Bunda san‘at, texnika, sport, tabiat bilan, shuningdek boshqa odamlar bilan muloqot qilish kabi ijodiy bajarishlar ko‘zda tutiladi. Zamonaviy pedagogika nazariyasida insonning ma‘naviy dunyo qarashini kengaytirishga alohida e‘tibor berilib, uning asosiy tamoillari qiziqish tamoili va birgalikdagi faoliyat tamoili hisoblanadi.

“Bo‘sh vaqt” so‘zi erkin yoki qulay vaqt ma‘nosi bilan Rossiyada XV asrning o‘rtalarida ishlatilgan. Slavyan etimologiyasiga oid ilmiy adabiyotlarda, shuningdek, bir qator izohli lug‘atlarda “bo‘sh vaqt” so‘zi juda keng talqin etiladi va maqsadga erishish uchun yetarli vaqtni anglatadi. Zamonaviy nazariya va amaliyotda “bo‘sh vaqt” atamasi ko‘pincha quyidagi ma‘nolarda qo‘llaniladi:

□ madaniyat va aql yuqori daraja bilan bog‘liq tafakkur sifatida dam olish. Ushbu konsepsiyada dam olish odatda insonning biror narsa qiladigan samaradorligi nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqiladi;

□ faoliyat sifatida dam olish. Odatda ishlamaydigan faoliyat sifatida tavsiflanadi. Bo‘sh vaqtning bu ta‘rifi o‘z-o‘zini dolzarb qadriyatlarini o‘z ichiga oladi;

□ bo‘sh vaqtni tanlov vaqti sifatida tushunish. Bu vaqtdan turli yo‘llar bilan foydalanish mumkin va u ish bilan bog‘liq yoki unga bog‘liq bo‘lmagan faoliyatlar uchun foydalanish mumkin, ya‘ni bo‘sh vaqt inson o‘z mas‘uliyati bo‘lmagan narsa bilan mashg‘ul bo‘lgan vaqt deb hisoblanadi.

Bugungi kunda oilada ota ham ona ham o‘z yumushlari bilan band bo‘lib farzand tarbiyasiga yetarlicha vaqt ajratishmayapdi. Bu esa yoshlarning telefon va onlayn o‘yinlarga bog‘lanib qolishiga sabab bo‘lmoqda. Bu yoshlarning bo‘sh vaqtini behuda sarflashiga olib kelmoqda. Zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir vaqtda ota-ona va o‘qituvchidan ham bolalarning vaqtini to‘g‘ri taqsimlash va ularni komil inson bo‘lib yetishishiga alohida e‘tibor qaratishni talab etadi. Har bir o‘qituvchidan boshlang‘ich sinfdanoq o‘quvchilarning qiziqishlarini to‘g‘ri aniqlay olishi, ularning qobiliyatlarini hisobga olib to‘g‘ri yo‘nalish berishi talab etiladi. Ularni san‘at, ta‘biat, mehnat, sport kabi mashg‘ulotlarga qiziqitirib kitobsevarlik ruhida tarbiyalash muhim hisoblanadi.

Bilamizki har bir sinfda ilg‘or va bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bo‘ladi. Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan sinfdan tashqari qo‘shimcha darslar olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni faolligini oshirish va ularni aniqlash uchun o‘qituvchi muntazam monitoring qilib borishi, o‘quvchilarga qiynalayotgan fanidan qo‘shimcha daftar tutdirishi, shuningdek o‘quvchilarda bo‘layotgan ijobiy o‘zgarishlarni rag‘batlantirib borishi muhimdir. Ta‘lim-tarbiya jarayoni markazida o‘quvchi shaxsi turar ekan, o‘qituvchi bolaning aqliy imkoniyati, qobiliyati va qiziqishlarini hisobga olishi zarur. - 40-45 daqiqalik dars faqat faol o‘quvchilarni qondira oladi. Har bir o‘quvchining individual-psixik taraqqiyot yo‘llarini chuqur bilish, bola qalbiga yo‘l topa olish uchun boshlang‘ich sinf fanlariga fanga oid qo‘shimcha darslar tashkil qilish samarali natija beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, jamiyatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning barchasi samarali ta‘lim tizimini tashkil etishga hamda yoshlarning bo‘sh vaqtini samarali tashkil etishga qaratilgan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida esa bo‘sh vaqtni shakllantirishda o‘qituvchi va ota ona hamkorligi ustundir. Chunki bola maktabga chiqqanda o‘yin bilan bog‘liq faoliyati va qiziqishlari o‘qishga va boshqa turli fanlarga o‘zgarib boradi. Bolada konkret fikr va qiziqish orta boshlaydi. O‘qituvchi o‘z vaqtida bolaning qiziqishlarini aniqlay olishi uni qay darajada o‘zlashtira olayotganidan habardor bo‘lishi kerak. O‘shish bilan birga boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida rivojlanish va ilg‘ab olish ham yuqori bo‘ladi.

O‘zlashtirishi orqada bo‘lgan yoki oilaviy sharoiti yomon bo‘lgan o‘quvchilar bilan o‘qituvchining o‘zi shug‘ullanishi foydaliroqdir. Masalan, o‘qish tezligida muammo bo‘lgan o‘quvchiga vaqtga qo‘yib o‘qitishlar orqali yoki ertakni aytib berishini so‘rab rivojlantirish hamda uni o‘z tengdoshlari qatoriga yetkazish mumkin. Shu tariqa o‘quvchidagi bo‘shliqlar to‘ldirilib boriladi. Bunday o‘quvchilarni kamchiligi uchun hammani oldida urushish yoki kamsitish umuman to‘g‘ri emas. Ularni tez-tez rag‘batlantirilib turilishi o‘zlariga bo‘lgan ishonchni ortishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 06.11.2020 yildagi PF-6108- son
2. Intizor Jumanioyozova. "Boshlang'ich ta'lim jurnali. 2022-yil 8-apreldagi soni. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi". 1997. – 31-60-betlar.
3. Suvonov O. va boshqalar. «Pedagogik texnologiyalarni qo‘llash davr taqozosi». «Xalq ta’limi», 2004 yil, № 5.
4. Mavlonova. A.R. "Umumiy pedagogika". 166-bet.
5. Ismailov M. K. (2021). Talabalarda sanogen tafakkurni rivojlantirish komponentlari va uning pedagogik-psixologik xususiyatlari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(8), 509-522.
6. Ibragimov R. Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarida bilish faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari. Ped. fan. dok. diss. ... – Toshkent: TDPU, 2001. - 243 b.

7. Исмаилов М. К. (2021). Рефлексив ёндашув асосида талабаларда саноген тафаккурни ривожлантиришнинг эмпирик таҳлили. Современное образование (Узбекистан), (3 (100)), 46-52.

8. Nishonova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari. Psix.f.b.dok...diss. – Toshkent, 2005. – 391 b

OSHQOZON-ICHAK YARASIDAN QON KETISHIDA SHOSHILINCH TIBBIY YORDAM

Alloberdiyev Asror Abrorovich

*Respublika tez tibbiy yordam markazi buxoro filiali olot tuman tez yordam stansiyasi
vrachi Reanimatolog anesteziolog*

Annotatsiya: *O‘tkir oshqozon-ichak yarasidan qon ketishi hali ham kasalxonaga yotqizishning asosiy sababi hisoblanadi. Ayniqsa, o‘n ikki barmoqli ichak yarasidan qon ketishini davolashda oshqozon yarasiga nisbatan kasallanish va o‘lim darajasi yuqori bo‘lganligi sababli tizimli terapevtik yondashuv talab etiladi. Ushbu qon ketadigan yaralar bilan og‘rigan bemorlar ko‘pincha yuqori xavfli vaziyatda bo‘lib, multidissiplinar davolashni talab qiladi. Ushbu maqolada qon ketayotgan o‘n ikki barmoqli ichak yarasini zamonaviy davolashga tizimli yondashuvni taqdim etadi va yuqori xavfli vaziyatlarda davolash amaliyotini yoritib beradi. Dastlabki davolash, jumladan farmakologik terapiya, xavf stratifikatsiyasi, endoskopiya, jarrohlik va transkateter arterial embolizatsiya ko‘rib chiqiladi va ularning o‘n ikki barmoqli ichak yarasidan qon ketishini boshqarishdagi roli tanqidiy muhokama qilinadi. Bundan tashqari, profilaktik terapevtik yondashuvlar bo‘yicha kelajakdagi istiqbol ko‘rsatilgan.*

Kalit so‘zlar: *O‘n ikki barmoqli ichak va oshqozon yarasi, qon ketishi, embolizatsiya, jarrohlik, endoskopiya*

Oshqozon-ichak yarasidan qon ketishi – shoshilinch tibbiy yordamni talab qiluvchi og‘ir patologik holatlardan biri bo‘lib, bemor hayoti uchun xavfli kechishi mumkin. Bu holat yuzaga kelganda zamonaviy tibbiy yondashuvlar, diagnostika usullari va samarali muolaja choralari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Oshqozon-ichak yarasidan qon ketishining sabablari va patogenezi adabiyotlar tahliliga ko‘ra, ushbu patologiyani asosiy etiologik omillari bo‘yicha “*Helicobacter pylori*” infeksiyasi (Marshall & Warren, 1984), surunkali gastrit va oshqozon-ichak yaralari (Schmassmann et al., 1998), Nonsteroid yallig‘lanishga qarshi dorilar (NSAID) va glyukokortikosteroidlarning uzoq muddat qabul qilinishi (Lanza et al., 2009), jigar sirrozi va portal gipertenziya fonida rivojlanadigan varikoz kengaygan tomirlardan qon ketish (Garcia-Tsao et al., 2017) kabilarni keltirish mumkin.

Patogenezi jihatdan, yarali shikastlanish oqibatida qon tomir devori zararlanadi va ichki qon ketish rivojlanadi. Agar bemorga o‘z vaqtida shoshilinch yordam ko‘rsatilmasa, hipovolemik shok va o‘lim xavfi yuzaga keladi (Strate et al., 2012). Ilmiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, oshqozon-ichakdan qon ketishini aniqlashda diagnostika usullar sifatida klinik simptomatika bo‘yicha kuzatilganda qusish (qon bilan yoki “qora kava” ko‘rinishida), melena (qora najas), umumiy holsizlik, arterial bosim pasayishi (Barkun et al., 2010). “Endoskopik diagnostika” – EGD (ezofagogastroduodenoskopiya) bugungi kunda “oltin standart” hisoblanadi (Laine & Jensen, 2012). Laboratoriya tahlillar asosida esa gemoglobin va gematokrit darajasining pasayishi, koagulogramma, jigar va buyrak faoliyatining

baholash (Tiellemann et al., 2015). Shu qatorda radiologik usullar (angiografiya, rentgen) ba’zi hollarda qo’llaniladi (Fleischer, 2000). Oshqozon-ichak yarasidan qon ketishida shoshilinch tibbiy yordam va davolash usullari bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Jumladan, “Gemodinamik barqarorlikni tiklash”. Bunda kristalloid va kolloid eritmalar bilan vena ichiga infuziya terapiyasi (Georgiou et al., 2019), shu bilan birga juda og’ir holatlarda qon quyish, eritrotsit massasi va plazma transfuzioni. Yana “Dorivor terapiya” tushunchasi ham mavjud. Proton pompasi ingibitorlari (omeprazol, pantoprazol) – yara joyida kislotalilikni kamaytirish (Sung et al., 2010). Hemostatik vositalar (traneksamik kislota, oktreotid portal gipertenziyada). Antibiotik terapiya (H. pylori aniqlanganda). Endoskopiya qon ketishining manbasini aniqlash va uni to’xtatish uchun eng samarali usul hisoblanib adrenalin in’eksiyasi, hemoklips yoki termokoagulyatsiya bilan qon ketishini to’xtatish (Jensen, 2017). Agar konservativ va endoskopik muolajalar samara bermasa yoki qon ketish juda og’ir bo’lsa, jarrohlik yo’li bilan muolaja zarur bo’ladi (Weber et al., 2019). Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, o’z vaqtida diagnostika va to’g’ri davolash bemorlarning omon qolish imkoniyatini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, Barkun et al. (2013) tadqiqotlariga ko’ra, EGD va proton pompasi ingibitorlari bilan davo o’tkazilgan bemorlarda qayta qon ketish xavfi sezilarli kamayadi. Oshqozon-ichak yarasidan qon ketishi tibbiyotning dolzarb muammolaridan biri bo’lib, tezkor diagnostika va samarali davolash muolajalari hayotiy ahamiyatga ega. Zamonaviy ilmiy manbalar ushbu patologiyani davolashda endoskopik usullar, dorivor terapiya va jarrohlik yondashuvlarining kombinatsiyasi eng samarali strategiya ekanligini ko’rsatmoqda.

Oshqozon-ichak yarasidan qon ketishida shoshilinch tibbiy yordam ko’rsatishda asosiy muammolar kech tashxis qo’yish, qon ketishning og’irligini baholash, dorilar va qon quyish imkoniyatlari cheklanganligi, endoskopik va jarrohlik aralashuv kechikishi va qayta qon ketish xavfi bilan bog’liq bo’lishi mumkin. Shu sababli, bunday bemorlarga tez va to’g’ri yordam ko’rsatish muhim hisoblanadi.

Oshqozon-ichak yarasidan qon ketishi hayot uchun xavfli holat bo’lib, shoshilinch tibbiy yordamni talab qiladi. Vrachlar bemorning umumiy holatini baholash, dastlabki yordam ko’rsatish, laborator va instrumental diagnostika asosan tibbiy muolajalarni zudlik bilan boshlash, zarur holatlarda jarrohlik yoki endoskopik muolajalarni amalga oshirish, eng muhimi reabilitatsiya va kasallikni oldini olish kabi muhim tavsiyalarga amal qilishlari lozim. Shoshilinch va to’g’ri yondashuv bemorning hayotini saqlab qolishda muhim ahamiyatga ega.

ASOSIY QISM

O’n ikki barmoqli ichak yaralari oshqozon yarasi kasalligi deb ataladigan kengroq kasallik holatining bir qismidir. Yara kasalligi deganda oshqozon yoki ingichka ichakning birinchi qismi, o’n ikki barmoqli ichak darajasida shilliq qavat yuzasida buzilish bo’lganda yuzaga keladigan klinik ko’rinish va kasallik holati tushuniladi. Me’da va o’n ikki barmoqli ichak yuzasida anatomik jihatdan epitelioldi, epitelial va subepitelial elementlarni o’z ichiga olgan himoya tizimi mavjud. Yaraning paydo bo’lishi shilliq qavatning yuza qatlamidan tashqariga chiqadigan yuzasining shikastlanishidan kelib chiqadi. O’n ikki barmoqli ichak

yarasining aksariyati dispepsiya bilan bog‘liq asosiy alomat sifatida namoyon bo‘lsa-da, u oshqozon-ichak traktidan qon ketishi, oshqozon chiqish yo‘lining obstruksiyasi, perforatsiya yoki oqma rivojlanishi kabi og‘irlik darajalarida bo‘lishi mumkin. Shuning uchun, davolash bemorning tashxis qo‘yish yoki kasallikning rivojlanishi paytidagi holatiga juda bog‘liq.

Oshqozon-ichak yarasidan qon ketishi xavfli holatlarda farmakologik terapiya sifatida qonni to‘xtatish (gemostazni ta‘minlash), kislota ishlab chiqarishni kamaytirish va shilliq qavatni himoyalash va etiologik omillarni bartaraf etish bilan bir qatorda proton pompasi ingibitorlari Omeprazol (Omez, Losec), Lansoprazol (Lanzap, Prevacid), Pantoprazol (Controloc, Nolpaza), Esomeprazol (Nexium, Esomep), Rabeprazol (Pariet, Rabeloc), Dexlansoprazol (Dexilant). Gemostatik asosiy dori vositalari esa Etamsilat (Dicynone) – kapillyar qon ketishlarini kamaytiradi, Traneksamik kislota (Traneksam, Cyklokapron) – antifibrinolitik ta’sirga ega, Aminokapron kislota – qon ivish jarayonini tezlashtiradi, Vitamin K (Fitomenadion) – K vitamini tanqisligida rivojlanadigan qon ketishlarini oldini oladi, Fibrinogen preparatlari – og‘ir qon ketish holatlarida ishlatiladi, Trombopoetin agonistlari (Eltrombopag, Romiplostim) – trombosit yetishmovchiligida qo‘llanadi.

Farmakoterapevtik va endoskopik yutuqlardan tashqari, o‘n ikki barmoqli ichakning yuqori xavfli yaralarida qon ketishini boshqarish hali ham muammo bo‘lib qolmoqda. Qon ketishi davom etganda yoki qayta qon ketganda va endoskopiyaning oltin standarti muvaffaqiyatsizlikka uchraganda, yaralardan qon ketishini bartaraf etish uchun jarrohlik va rentgenologik muolajalar ko‘rsatiladi. Jarrohlik muolajalari qon ketishini nazorat qilish uchun amalga oshiriladi, ammo ular hali ham yuqori kasallanish va kasalxonada uzoqroq qolish bilan bog‘liq. Shu bilan birga, jarrohlik amaliyotiga muqobil sifatida transkateterli arterial embolizatsiya tavsiya etiladi va ko‘pincha muvaffaqiyatsiz endoskopik gemostazni boshqarishda jarrohlik amaliyoti o‘rnini bosadi. Kelajakdagi tadqiqotlar xavf stratifikatsiyasini yaxshilash uchun zarur va shuning uchun yuqori xavfli yaralarni yaxshiroq tanlash va optimal davolash imkonini beradi. Bundan tashqari, ushbu bemorlarda qayta qon ketishini kamaytirish va natijalarni yaxshilash uchun o‘n ikki barmoqli ichakning yuqori xavfli yaralarida profilaktik embolizatsiyaning istiqbolli yondashuvini yanada chuqurroq o‘rganish zarur.

Oshqozon-ichak yarasidan qon ketishida xavf omillari sifatida bemorga bog‘liq bo‘lgan holatlarga keksalik (≥ 60 yosh), yurak-qon tomir kasalliklari (gipertenziya, yurak yetishmovchiligi), jigar sirrozi, Kron kasalligi yoki yallig‘lanishli ichak kasalliklari, Antikoagulyant yoki NSAID (steroid bo‘lmagan yallig‘lanishga qarshi dorilar) qabul qilish, oldindan oshqozon-ichak qon ketishi bo‘lganligi sabab bo‘lsa. Klinik omillar sifatida esa gemodinamik beqarorlik (gipotoniya, taxikardiya), Melena yoki gematemez, past gemoglobin ($Hb < 10$ g/dL), laborator ko‘rsatkichlar (past trombositlar, INR yuqoriligi) sabab bo‘la oladi. Shu qatorda Rockall skorlash tizimi ya‘ni emorning klinik holati va endoskopik topilmalariga asoslanadi. U qon ketish qaytalash ehtimoli va o‘lim xavfini baholashga yordam beradi, Glasgow-Blatchford skori (GBS) bemorning laborator va klinik holatiga qarab kasalxonaga yotqizish zarurligini baholaydi, Forrest klassifikatsiyasi

(Endoskopik xavf) oshqozon-ichak yarasining qon ketish xavfini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. ast xavfli bemorlarga konservativ davolash yoki ambulator kuzatuv mumkin. O‘rta va yuqori xavfli bemorlar kasalxonaga yotqizilib, endoskopik yoki farmakologik davolash talab etiladi. Forset Ia, Ib, IIa holatlarida endoskopik gemostaz va PPI terapiya majburiy. Agar qayta qon ketish xavfi yuqori bo‘lsa, jarrohlik yoki angiografik embolizatsiya talab qilinishi mumkin.

Oshqozon-ichakdan qon ketishi hali ham kasalxonaga yotqizishning keng tarqalgan sababidir. Endoskopiya terapevtik oltin standart bo‘lsa-da, ayniqsa yuqori xavfli vaziyatlarda bemorlarni optimal davolash uchun multidissiplinar yondashuv zarur. 85% hollarda qon ketish joyi Treys boylamining proksimal qismida joylashgan va shuning uchun yuqori oshqozon-ichak qon ketishi (YOIQK) deb tasniflanadi. O‘tkir YOIQK muhim klinik muammo bo‘lib qolmoqda, kasallanish darajasi 100 000 kishiga 37-172 ni tashkil etadi. Farmakologik va endoskopik yutuqlarga qaramay, o‘lim darajasi yuqori bo‘lib qolmoqda, ya‘ni so‘nggi o‘n yilliklarda 14% gacha; bu demografik o‘zgarishlar natijasi bo‘lishi mumkin, keksa bemorlar ko‘proq yondosh kasalliklardan aziyat chekmoqda.

O‘n ikki barmoqli ichak yarasining tarqalishini baholagan ko‘plab tadqiqotlarga ko‘ra, ular G‘arb aholisining taxminan 5 dan 15% gacha uchrashi taxmin qilinmoqda. Ilgari H. pylorini aniqlash va samarali davolashning yo‘qligi sababli kasallikning qaytalanishi va tarqalish darajasi juda yuqori edi. Yaqinda o‘tkazilgan yettita tadqiqotning tizimli ko‘rib chiqilishi shuni ko‘rsatdiki, ko‘rsatkichlar sezilarli darajada past. Biroq, o‘zgaruvchanlik o‘rganilayotgan populyatsiyada H. pylori tarqalishi bilan bog‘liq deb hisoblangan va tashxis qo‘yish bo‘yicha ko‘rsatmalardan, shu jumladan endoskopik ko‘rsatmalardan foydalanilgan. Biroq, H. pylori bilan kasallanish yuqori bo‘lgan hududlarda ko‘rsatkichlar eng yuqori bo‘lganligi qayd etilgan, bu H. pylori infeksiyasi o‘n ikki barmoqli ichak yarasi rivojlanishi uchun sezilarli hamrohlik qiladi degan ilgari o‘rnatilgan fikrni qo‘llab-quvvatlaydi. O‘n ikki barmoqli ichak yara kasalligini tashxislash ko‘rsatkichlarining umumiy pasayishi, shuningdek, shifokor va bemorlarning YAQNVDdan foydalanish va noto‘g‘ri foydalanish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin bo‘lgan asoratlar haqida xabardorligi, shuningdek, yoshlar orasida chekish ko‘rsatkichlarining asta-sekin pasayishi bilan bog‘liq.

YOI qon ketishining muvaffaqiyatli terapiyasi klinik ko‘rinishga qarab fanlararo yondashuv bilan tavsiflanadi. YOI terapiyasi o‘zining asosiy terapevtik muolajalarida qon ketayotgan oshqozon yarasini davolashni kuzatib boradi, bu haqda ushbu sharhda qisqacha ma‘lumot beriladi. 1-rasmda yaralarni davolashning asosiy ish jarayoni ko‘rsatilgan bo‘lib, unda terapevtik ketma-ketlikning turli bosqichlarida endoskopist,



jarroh va intervension rentgenologning ishtiroki ko‘rsatilgan.

Muvaffaqiyatli endoskopik gemostazdan so‘ng qon ketish xavfi yuqori bo‘lgan yarali bemorlarda profilaktik (Transarterial embolizatsiya yoki trans arterial embolizatsiya) TAE tushunchasi so‘nggi yondashuv hisoblanadi. Ushbu konsepsiya tanlangan bemorlarda qayta qon ketish darajasi va o‘limni kamaytiradi. 2014-yilda Laursen va boshqalar profilaktik embolizatsiyaning ushbu konsepsiyasi bo‘yicha birinchi RCTni nashr etdilar. Yuqori xavfli peptik yaralar (Forrest Ia dan IIb gacha) bilan og‘rigan bemorlar endoskopik gemostazdan so‘ng profilaktik TAE yoki konservativ davolash uchun randomizatsiyalangan. Afsuski, bu tadqiqot kuchsiz bo‘ldi, shuning uchun ular faqat profilaktik TAE ni yakuniy o‘zgaruvchilardagi farqni aniqlamasdan xavfsiz amalga oshirish mumkinligini ko‘rsata oldilar. Keyinchalik, biz o‘zimizning retrospektiv tadqiqotimizda DU qon ketishi bilan og‘rigan 117 nafar bemorni o‘z ichiga olgan holda, profilaktik TAE tushunchasini o‘rgandik ($n = 55$). Profilaktik TAE bizning shifoxonamizda 2008-yilda joriy etilgan va muntazam ravishda yuqori xavfli vaziyatlarda muvaffaqiyatli qo‘llaniladi. TAE uchun bemorlarni tanlash endoskopik ko‘rsatkichlar (Forrest Ia dan IIc gacha, o‘n ikki barmoqli ichakning orqa piyozchasi va yara hajmi), Rokall shkalasi va individual omillar (yondosh kasalliklar, antikoagulyantlar va gemodinamik beqarorlik) bo‘yicha amalga oshirildi. Ushbu tadqiqotda biz birinchi marta yuqori xavfli DUDA profilaktik TAE ni o‘rnatish xavfsiz va samarali ekanligini ko‘rsatishimiz mumkin, bu esa jarrohlik aralashuvining past darajasiga olib keladi ($n = 1$; 0,9%) va qon ketish bilan bog‘liq o‘lim darajasi 4,3% ni tashkil etdi. Bundan tashqari, Kaminskis va boshqalar [81] quyidagi tadqiqotda, jumladan qon ketish xavfi yuqori bo‘lgan yara kasalligi bilan og‘rigan 399 nafar bemorda, profilaktik TAE standart davolash bilan solishtirganda qon ketishining past darajasiga (3,4 ga nisbatan 16,2%; $p = 0,005$) va jarrohlik aralashuvining past darajasiga olib kelganini ko‘rsatishi mumkin. Ushbu tadqiqotda TAE profilaktikasining asosiy mezonlari yara, Forrest Ia dan IIb gacha tasnifi, Rokall balli ≥ 5 va individual yuqori xavf profili (yosh va yondosh kasalliklar) edi.

XULOSA

Oshqozon-ichak yarasidan qon ketishi (OIQ) jiddiy asorat bo‘lib, bemorning hayoti uchun xavf tug‘dirishi mumkin. Bunday holatlarni boshqarish kompleks yondashuvni talab

qiladi, bunda farmakologik terapiya, xavf stratifikatsiyasi, endoskopik muolajalar, jarrohlik va transkateter arterial embolizatsiya muhim ahamiyat kasb etadi.

Farmakologik terapiyada proton nasosi ingibitorlari (PPI) qon ketishni kamaytirish va yara bitishini tezlashtirishda samarali hisoblanadi. Xavf stratifikatsiyasi (Glasgow-Blatchford va Rockall shkalalari asosida) bemorlarni davolash taktikasini belgilashga yordam beradi. Endoskopiya birlamchi diagnostika va terapevtik vosita sifatida qo‘llanilib, qon ketish manbaini aniqlash va uni to‘xtatishda samarali usullardan biridir.

Agar konservativ va endoskopik muolajalar yetarli bo‘lmasa yoki qayta qon ketish sodir bo‘lsa, jarrohlik aralashuvi yoki transkateter arterial embolizatsiya qo‘llanilishi mumkin. Embolizatsiya kam invaziv bo‘lib, yuqori jarrohlik xavfi bo‘lgan bemorlarda muqobil usul sifatida qo‘llaniladi.

Shunday qilib, OIQ yarasidan qon ketishida samarali boshqaruv ko‘p bosqichli yondashuvni talab qiladi. Vaqtida aniqlash, to‘g‘ri stratifikatsiya va individual yondashuv bemorning hayotini saqlab qolish va asoratlarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqori xavfli oshqozon-ichakda qon ketishni terapevtik boshqarish ko‘p tarmoqli muammo bo‘lib, bir nechta fanlarni o‘z ichiga oladi. Hech shubha yo‘qki, endoskopiya - bu oltin standart va tanlov muolajasi. Shunga qaramay, persistensiya va qayta qon ketish qon ketish bilan og‘rigan bemorlarda jiddiy asoratlar hisoblanadi. Shuning uchun ushbu bemorlarni keyingi boshqarish uchun xavflarni tasniflash va identifikatsiya qilish elementar hisoblanadi. Bundan tashqari, yuqori xavfli DU bilan og‘rigan bemorlar odatda bir nechta yondosh kasalliklarni ko‘rsatadilar, antikoagulyantlar qabul qiladilar va ko‘pincha yomonroq holatda bo‘ladilar, shuning uchun takroriy endoskopiya, jarrohlik yoki TAE ni tanlash institutsional resurslarni hisobga olgan holda individual asosda amalga oshirilishi kerak. Shunga qaramay, davolash strategiyasi quyidagicha bo‘lishi kerak: yuqori xavfli bemorlarni aniqlash, qayta qon ketishining oldini olish va mahalliy resurslardan kelib chiqqan holda keyingi davolash variantini tezda tanlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Marshall BJ, Warren JR. Unidentified curved bacilli in the stomach of patients with gastritis and peptic ulceration. *Lancet*. 1984 Jun 16;1(8390):1311-5.
2. Cave DR. Transmission and epidemiology of *Helicobacter pylori*. *Am J Med*. 1996 May 20;100(5A):12S-17S; discussion 17S-18S.
3. Pounder RE, Ng D. The prevalence of *Helicobacter pylori* infection in different countries. *Aliment Pharmacol Ther*. 1995;9 Suppl 2:33-9.
4. Crabtree JE. Gastric mucosal inflammatory responses to *Helicobacter pylori*. *Aliment Pharmacol Ther*. 1996 Apr;10 Suppl 1:29-37.
5. Peskar BM. Role of cyclooxygenase isoforms in gastric mucosal defence. *J Physiol Paris*. 2001 Jan-Dec;95(1-6):3-9.

6. Lee JY, Kim N. Diagnosis of *Helicobacter pylori* by invasive test: histology. *Ann Transl Med.* 2015 Jan;3(1):10.
7. Wilcox CM, Clark WS. Features associated with painless peptic ulcer bleeding. *Am J Gastroenterol.* 1997 Aug;92(8):1289-92.
8. Chey WD, Wong BC., Practice Parameters Committee of the American College of Gastroenterology. American College of Gastroenterology guideline on the management of *Helicobacter pylori* infection. *Am J Gastroenterol.* 2007 Aug;102(8):1808-25.
9. Chey WD, Leontiadis GI, Howden CW, Moss SF. ACG Clinical Guideline: Treatment of *Helicobacter pylori* Infection. *Am J Gastroenterol.* 2017 Feb;112(2):212-239.
10. Meran JG, Wagner S, Hotz J, Manns M. [Differential diagnosis of peptic ulcer]. *Wien Med Wochenschr.* 1992;142(8-9):154-61.
11. Lau JY, Sung JJ, Lam YH, Chan AC, Ng EK, Lee DW, Chan FK, Suen RC, Chung SC. Endoscopic retreatment compared with surgery in patients with recurrent bleeding after initial endoscopic control of bleeding ulcers. *N Engl J Med.* 1999 Mar 11;340(10):751-6.
12. Behrman SW. Management of complicated peptic ulcer disease. *Arch Surg.* 2005 Feb;140(2):201-8.

УДК 616-009.8/006.04

**РЕПРОДУКТИВ ЁШДАГИ АЁЛЛАРДА ОНКОГИНЕКОЛОГИК
МУАММОЛАРИДА НЕЙРОПСИХОПАТОЛОГИК ЎЗГАРИШЛАРИНИНГ
ХУСУСИЯТИ**

**ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЙРОПСИХОПАТОЛОГИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ
ПРИ ОНКОГИНЕКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМАХ У ЖЕНЩИН
РЕПРОДУКТИВНОГО ВОЗРАСТА**

**CHARACTERISTICS OF NEUROPSYCHOPATHOLOGICAL CHANGES IN
ONCOGYNECOLOGICAL PROBLEMS IN WOMEN OF REPRODUCTIVE AGE**

Жўраев Шохрух Жуманазарович

*Бухоро давлат тиббиёт институти Психиатрия, наркология ва тиббий
психология кафедраси ассистенти*

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0000-7084-8590>

*Абу Али ибн Сино номидаги Бухоро давлат тиббиёт институти Ўзбекистон,
Бухоро ш., А.Навоий кўчаси. 1 Тел: +998 (65) 223-00-50 e-mail: info@bsmi.uz*

Аннотация: *Репродуктив ёшдаги аёлларда онкогинекологик касалликлар нейropsихопатологик ўзгаришларини бутун жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, саратон касаллиги билан оғриган аёлларда руҳий тушкунлик, ташвиш, травмадан кейинги стресс синдроми ва бошқа руҳий касалликлар тез-тез учрайди. Руҳий бузилишларнинг даражаси ва табиати саратон турига, касалликнинг босқичига ва беморларнинг индивидуал хусусиятларига қараб фарқ қилиши мумкин. Саратоннинг психологик, ижтимоий ва маънавий жиҳатлари билан шугулланадиган психо-онкология кўплаб ривожланган мамлакатларда саратон касаллигини комплекс даволашнинг муҳим қисми сифатида тан олинган. Бутун дунё невролог ва психиатрлари саратон касаллиги эмоционал стресс, депрессияни келтириб чиқаришини эътироф этади, ва табиийки психопатологик ҳолат нейрокогнитив бузилишларнинг ривожланиши учун тайёр ҳолат ҳисобланади.*

Калит сўзлар: *Репродуктив, нейropsихопатологик, саратон касаллиги, стресс, депрессия, нейрокогнитив бузилишлар:*

Аннотация: *Мировой опыт нейropsихопатологических изменений онкогинекологических заболеваний у женщин репродуктивного возраста показывает, что депрессия, тревога, синдром посттравматического стресса и другие психические расстройства чаще встречаются у женщин, больных онкологическими заболеваниями. Уровень и характер психических расстройств могут варьировать в зависимости от типа рака, стадии заболевания и индивидуальных особенностей больных. Психоонкология, занимающаяся психологическими, социальными и духовными аспектами рака, признана важной частью комплексного лечения рака во*

многих развитых странах. Неврологи и психиатры всего мира признают, что рак вызывает эмоциональное напряжение, депрессию, а естественно психопатологическое состояние является готовым состоянием для развития нейрокогнитивных расстройств.

Ключевые слова: *Репродуктивные, нейропсихопатологические, рак, стресс, депрессия, нейрокогнитивные расстройства*

Abstract: *The world experience of neuropsychopathological changes of oncogynecological diseases in women of reproductive age shows that depression, anxiety, post-traumatic stress syndrome and other mental disorders are more common in women with cancer. The level and nature of mental disorders can vary depending on the type of cancer, the stage of the disease and the individual characteristics of patients. Psycho-oncology, which deals with the psychological, social and spiritual aspects of cancer, is recognized as an important part of comprehensive cancer treatment in many developed countries. Neurologists and psychiatrists around the world recognize that cancer causes emotional stress, depression, and a naturally psychopathological state is a ready state for the development of neurocognitive disorders.*

Keywords: *Reproductive, neuropsychopathological, oncological diseases stress, depression, neurocognitive disorders*

ДОЛЗАРБЛИГИ

Бутун дунё невролог ва психиатрлари репродуктив ёшдаги аёлларда онкогинекологик касалликлар нейропсихопатологик ўзгаришларини эмоционал стресс, депрессияни келтириб чиқаришини эътироф этади, ва табиийки психопатологик ҳолат нейрокогнитив бузилишларнинг ривожланиши учун тайёр ҳолат ҳисобланади. Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) маълумотига кўра саратон Шарқий Ўрта ер денгизи минтақасида ҳар йил деярли 459.000 кишининг ўлимига сабаб бўлмоқда (2023). Сўнгги беш йил ичида минтақада 1,6 миллионга яқин саратон касаллиги қайд этилган. Ҳар йил қарийиб 734.000 кишига саратон ташхиси қўйилади ва 2040 йилга келиб ушбу касаллик тахминан 50 фоизга кўпайиши башоратланмоқда. Онкологик касалликларга чалинган беморнинг нафақат соматик, балки психологик ҳолатида ҳам чуқур ўзгаришлар кузатилади. Тўсатдан саратон бўлганлигини эшитган инсон аффект ҳолатига тушиб тушқунлик ёки ўта безовталиқка чалинади. Ушбу беморларда энг оғир муаммо шундаки, асосий касаллик билан бирга психопатологик ҳолат сурункали сақланади ва ривожланиб боради. Психопатологик ҳолат турли клиник ва психосоматик кўринишлар билан намоён бўлади. 2018 йил дунёда 18,1 миллион нафар саратон касаллиги қайд этилган бўлиб ўлим кўрсаткичлари 9,6 миллионга етган. 2023 йилда эса тахминан 20 миллион нафар янги ҳолатлар қайд этилиб 10 миллион инсон оламдан кўз юмган. Баъзи маълумотларга кўра саратон билан оғриган беморлар орасида ташхисий суҳбатлар орқали 13 фоизгача, клиник баҳолаш усуллари орқали эса 49 фоизгача депрессия мавжудлиги аниқланган. Кўкрак беши саратони 40-54 ёшли гуруҳда 29,7 фоизни ташкил этиши билан бирга хавфли кўкрак ва бачадон ўсмалари нафақат ўзининг

хавфлилиги, балки алоҳида гуруҳга кирувчи жозибadorликни, аёллик хусусиятини йўқолиши билан кечадиган касаллик ҳисобланади ва кайфиятнинг пасайиши, ўз-ўзини ҳурмат қилиш, қийматини йўқотиш ҳисси туфайли психопатологик ҳолатнинг ривожланишига сабаб бўлади. Олимлар орасида психопатологик ҳолатни турли соматик касаллик ва эмоционал ўзгаришларда ўрганилганлиги, унинг ижтимоий, иқтисодий ҳаётга, ҳайт сифатига жиддий таъсир қилишига қарамай, аёллар репродуктив тизими саратон касаллигида унинг ўрганилганлик даражаси, клиник, психосоматик тавсифи етарли маълумотга эга эмас ҳамда чуқур таҳлил қилишга муҳтожлиги билан долзарб ҳисобланади.

Мавзунинг мақсади:

Репродуктив ёшдаги аёлларда онкогинекологик касалликлар нейрорепродуктив ўзгаришларини клиник, психосоматик бузилишларини ўрганиш ва профилактик чора-тадбирларини ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг вазифалари:

1. Репродуктив ёшдаги онкогинекологик касаллигига чалинган аёлларнинг неврологик, нозоген психопатологик ҳолатини ўрганиш;
2. Репродуктив ёшдаги онкогинекологик касаллигига чалинган аёлларнинг когнитив фаолиятини аниқлаш;
3. Репродуктив ёшдаги онкогинекологик касаллигига чалинган аёлларнинг неврологик, психосоматик ҳолатнинг касаллик тури ва клиник кечишига боғлиқлигини ўрганиш;

Materiallar va usullar:

Репродуктив ёшдаги онкогинекологик касаллигига чалинган аёлларнинг аёлларнинг неврологик, нозоген психопатологик таҳлил натижалари, бош мия магнит-резонанс томографияси хулосаси.

ХУЛОСА

Шундай қилиб, репродуктив ёшдаги онкогинекологик касаллигига чалинган аёлларда саратон билан курашиш натижасида келиб чиқадиган депрессия, стресс бу нафақат психиатр, невролог ва психолог иши бўлиб қолмасдан, балки ҳар бир мутахассис шифокорлар беморга тўғри маслаҳат бериши, ўз вақтида даво муолажаларини бошлашга яқиндан ёрдам беришга имконият беради.

АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ:

1. Ш Ж Жураев. Специфические Особенности Развития И Течения Шизофрении У Больных Женского Пола. Ta'lim Va Rivojlanish Tahlili Onlayn Ilmiy Jurnalі 2022/12/26. T-2. №12. C-322-326.
2. Yu Y Ergasheva, Sh Zh Zhuraev Depressive disorder and suicide risk among those with liver disease and their association with quality of life. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. 2022 T-12. № 5. C - 810-813.

3. Шохрух Жуманазарович Жураев. Клиническая, Психосоматическая Характеристика Назогенного Нервно-Психопатологического Состояния У Больных Некоторыми Онкологическими Заболеваниями Central Asian Journal of Medical and Natural Science. 2023/11/17. Т-4. № 6. С- 463-466.
4. Juraev Shokhrux Jumanazarovich CLINICAL, PSYCHOSOMATIC DESCRIPTION OF NASOGENIC NEUROPSYCHOPATHOLOGICAL CONDITION IN PATIENTS WITH CERTAIN ONCOLOGICAL DISEASES Web of Scientist: International Scientific Research Journal. 2023/11/11.Т-4. № 4. С-69-73.
5. UT Rustamov, MT Tilavov, MB Istamov, J Jo'raev Sh. Specific Characteristics And Prevalence of Mental Disorders in Oncological Diseases of The Lung And Gastrointestinal Tract. Journal of Advanced Zoology. 2023. № 44. С-141-145.
6. Jo'rayev Shohruh Jumanazarovich. ENDOGEN AFFEKTIV BUZILISHDA SUITSIDNING KLINIK XUSUSIYATLARI ASOSIDA DAVOLASH CHORATADBIRLARI. BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI. 2023-06-11.Т-3. № 6. С-1-6.
7. Juraev Shaxrux Jumanazarovich. Clinical manifestations of depression in adolescents in late adulthood. NORASMAL TA'LIMDAGI YEVIROPA JURNALI. 30.04.2023.Т-3.№ 4.С-147-150

JISMONIY MASHQLAR VA INSON SALOMATLIGI

Azizbek Muhammedov

Turan International University, talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqola jismoniy mashqlarning inson organizmiga ta'siri, ularning yurak-qon tomir tizimi, mushak-suyak tizimi, ruhiy holat, immunitet va metabolizmga ta'sirini ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qiladi. Maqolada jismoniy mashqlar turmush tarzi va uzoq umr ko'rishga qanday ta'sir qilishiga alohida e'tibor qaratiladi.*

Kalit so'zlar: *Jismoniy faollik, yurak salomatligi, mushaklar, metabolizm, immunitet, uzoq umr, stressni kamaytirish.*

KIRISH

Jismoniy mashqlar qadimdan inson salomatligini saqlash va uzoq umr ko'rish vositasi sifatida qaralgan. Aristotel, Avitsenna va boshqa buyuk olimlar jismoniy faollikning inson organizmiga ijobiy ta'siri haqida ko'plab asarlar yaratishgan. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar esa bu fikrlarni isbotlab, jismoniy faollikning yurak-qon tomir kasalliklari, semizlik, diabet va depressiyani oldini olishda muhim omil ekanligini ko'rsatmoqda.

ASOSIY QISM

1. Yurak-qon tomir tizimi va jismoniy mashqlar

Jismoniy mashqlar yurak-qon tomir tizimi uchun juda muhim. Yurakning mustahkamlanishi, qon aylanishining yaxshilanishi va yurak xastaliklarining oldini olishda sport mashqlari muhim rol o'ynaydi.

1. ****Yurakning mustahkamlanishi****

Muntazam jismoniy mashqlar yurak mushagini kuchaytiradi va uning ishlash qobiliyatini oshiradi.

2. ****Qon bosimini normallashtirish****

Yurish, yugurish, suzish kabi mashqlar qon bosimini me'yorda ushlab turishga yordam beradi.

3. ****Qon aylanish tizimini yaxshilash****

Mashqlar vaqtida qon aylanishi tezlashadi va barcha organlarga kislorod yetkazib berilishi yaxshilanadi.

4. ****Yurak kasalliklarining oldini olish****

Jismoniy faollik yurak ishemik kasalliklari, infarkt va insult xavfini kamaytiradi.

5. ****Xolesterinni kamaytirish****

Jismoniy mashqlar natijasida organizmda zararli xolesterin miqdori kamayib, foydali xolesterin ortadi.

Tavsiya etiladigan mashqlar:

- Kundalik 30-45 daqiqa piyoda yurish
- Yugurish va suzish

- Velosiped minish
- Aerobik mashqlar

2. Mushak-suyak tizimi va jismoniy mashqlar

Mushak va suyak tizimini mustahkamlash insonning umumiy jismoniy salomatligi uchun muhimdir. Jismoniy mashqlar suyak zichligini oshirib, mushaklarning rivojlanishiga yordam beradi.

1. ****Mushaklarning rivojlanishi****

Kuch mashqlari mushak massasini oshirib, ularning mustahkam bo‘lishini ta’minlaydi.

2. ****Suyak zichligini oshirish****

Yugurish, sakrash va og‘irlik bilan ishlash suyak mustahkamligini oshiradi.

3. ****Orqa va umurtqa muammolarining oldini olish****

To‘g‘ri holatda o‘tirish va mushaklarni kuchaytirish bel og‘rig‘ini kamaytiradi.

4. ****Artrit va osteoporoz xavfini kamaytirish****

Jismoniy mashqlar suyaklarning elastikligini oshirib, yallig‘lanish jarayonlarini kamaytiradi.

5. ****Jismoniy chidamlilikni oshirish****

Kuch va chidamlilik mashqlari organizmning uzoq ishlash qobiliyatini yaxshilaydi.

Tavsiya etiladigan mashqlar:

- Kuch mashqlari (og‘irlik ko‘tarish, plank)
- Yugurish va sakrash mashqlari
- Pilates va yoga

3. Stress va depressiya bilan kurash

Stress va depressiya bugungi kundagi asosiy muammolardan biridir. Jismoniy mashqlar bu muammolar bilan samarali kurashishning tabiiy usullaridan biridir.

1. ****Endorfin gormonining ajralishi****

Sport bilan shug‘ullanish organizmda “baxt gormoni” – endorfin ishlab chiqarilishiga yordam beradi.

2. ****Kortizol miqdorini kamaytirish****

Stress vaqtida ortib ketadigan kortizol gormonining kamayishiga yordam beradi.

3. ****O‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish****

Muntazam sport bilan shug‘ullanuvchilar o‘zini yaxshi his qiladi va ijobiy fikrlaydi.

4. ****Uyqu sifatini yaxshilash****

Mashqlar uyquning sifatini oshirib, uyqusizlikka qarshi kurashadi.

5. ****Kayfiyatni ko‘tarish****

Sport insonni yanada faol va quvnoq bo‘lishiga yordam beradi.

Tavsiya etiladigan mashqlar:

- Yoga va meditatsiya
- Yugurish va velosiped minish
- Suzish va aerobika

4. Jismoniy mashqlar va uyqu sifati

Uyquning sifati inson salomatligi uchun muhim hisoblanadi. Jismoniy mashqlar uyquning yaxshilanishiga katta yordam beradi.

1. ****Uyqu gormonlari ishlab chiqarilishi****

Mashqlar natijasida melatonin ishlab chiqarilishi ortadi.

2. ****Uyqu ritmini tartibga solish****

Jismoniy faoliyat kun davomida organizmning energiya sarflashiga yordam beradi.

3. ****Uyqusizlik bilan kurash****

Kamharakatlik uyqusizlikning asosiy sabablaridan biri bo‘lishi mumkin.

4. ****Sifatli va chuqur uyquni ta’minlash****

Mashqlar uyquning chuqur fazalariga o‘tishni tezlashtiradi.

5. ****Tinchlantiruvchi ta’sir****

Mashqlar natijasida organizmda tinchlantiruvchi tabiiy mexanizmlar ishga tushadi.

Tavsiya etiladigan mashqlar:

- Kechqurun yengil yoga
- Piyoda yurish va cho‘zilish mashqlari

5. Jismoniy mashqlar va uzoq umr ko‘rish

Jismoniy mashqlar inson umrini uzaytirish va sifatli hayot kechirish uchun eng samarali usullardan biridir.

1. ****Hayot sifatini oshirish****

Jismoniy faoliyat insonning umumiy sog‘lig‘ini yaxshilaydi.

2. ****Kasalliklarning oldini olish****

Yurak xastaliklari, diabet, semizlik kabi kasalliklar xavfi kamayadi.

3. ****Tana qarish jarayonini sekinlashtirish****

Muntazam mashqlar qarish jarayonini sustlashtiradi.

4. ****Organizmning immunitetini kuchaytirish****

Faol hayot tarzi immun tizimni mustahkamlashga yordam beradi.

5. ****Umr davomiyligini oshirish****

Tadqiqotlar jismoniy faollik umrni 5-10 yilga oshirishi mumkinligini ko‘rsatmoqda.

Tavsiya etiladigan mashqlar:

- Haftada kamida 150 daqiqa yurish yoki yugurish
- Fitness va aerobika mashqlari

6. Jismoniy mashqlar va immunitet

Jismoniy mashqlar inson organizmining immunitet tizimini mustahkamlashga katta hissa qo‘shadi. Kuchli immun tizimi turli kasalliklarning oldini olish va uzoq umr ko‘rish uchun muhimdir.

1. ****Organizmning tabiiy himoyasini kuchaytirish****

Muntazam jismoniy faoliyat immun hujayralarni faollashtirib, virus va bakteriyalarga qarshi kurashish qobiliyatini oshiradi.

2. ****Oqsil va gormon ishlab chiqarish jarayonini yaxshilash****

Mashqlar organizmda sog‘lom oqsillar va immunitetga foydali gormonlar ishlab chiqarilishini rag‘batlantiradi.

3. ****Tanani detoksifikatsiya qilish****

Jismoniy mashqlar orqali organizmdagi zararli moddalar terlash va nafas olish jarayonida chiqarib yuboriladi.

4. ****Qon aylanishini yaxshilash****

Faol jismoniy harakat qonning organizm bo‘ylab to‘g‘ri taqsimlanishiga yordam beradi va immun tizimini qo‘llab-quvvatlaydi.

5. ****Sog‘lom turmush tarzini rag‘batlantirish****

Mashqlar sog‘lom ovqatlanish, muntazam uyqu va faol hayot tarzi bilan uyg‘unlashgan holda immunitetni mustahkamlaydi.

Tavsiya etiladigan mashqlar:

- Kundalik kamida 30 daqiqa yurish yoki yugurish
- Jismoniy chiniqtirish (kontrast dush, suzish)
- Chuqur nafas mashqlari
- Stressni kamaytirish uchun yoga va meditatsiya

7. **Jismoniy mashqlar va aqliy salomatlik**

Jismoniy mashqlar nafaqat jismoniy salomatlik, balki aqliy salomatlik uchun ham katta ahamiyatga ega. Ular miyaning faoliyatini yaxshilaydi, konsentratsiyani oshiradi va fikrlash jarayonlarini tezlashtiradi.

1. ****Miyaning qon bilan ta’minlanishini yaxshilash****

Mashqlar miyaga ko‘proq kislorod yetkazib berib, uning faoliyatini faollashtiradi.

2. ****Yangi neyron aloqalar hosil bo‘lishi****

Jismoniy faollik yangi neyronlar o‘shishiga yordam beradi, bu esa xotira va o‘rganish qobiliyatini yaxshilaydi.

3. ****Diqqat va konsentratsiyani oshirish****

Mashqlar stressni kamaytirib, aqliy faoliyatni yanada samarali qiladi.

4. ****Demensiya va Altsgeymer kasalliklarining oldini olish****

Muntazam jismoniy faoliyat keksayishda miya kasalliklarining rivojlanish xavfini kamaytiradi.

5. ****Ijodiy fikrlashni rivojlantirish****

Yurish yoki yugurish kabi faoliyatlar insonning ijodiy fikrlashiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tavsiya etiladigan mashqlar:

- Ertalabki yengil yugurish
- Nafas mashqlari va meditatsiya
- Stol tennisi, shaxmat kabi sport turlari

8. **Jismoniy mashqlar va moddalar almashinuvi**

Moddalar almashinuvi (metabolizm) organizmning energiya ishlab chiqarish va sarflash jarayoni hisoblanadi. Jismoniy mashqlar bu jarayonni faollashtirib, semizlik va diabet kabi kasalliklarning oldini oladi.

1. ****Metabolizm tezligini oshirish****

Jismoniy faoliyat organizmning energiya sarflash jarayonini tezlashtiradi.

2. ****Yog‘ to‘planishini kamaytirish****

Yurish, yugurish va kuch mashqlari yog‘ miqdorini kamaytirishga yordam beradi.

3. ****Qand miqdorini me‘yorida ushlab turish****

Mashqlar insulin sezgirligini oshirib, qandli diabet xavfini kamaytiradi.

4. ****Ovqat hazm qilish tizimini yaxshilash****

Jismoniy faollik ichak faoliyatini yaxshilab, hazm jarayonlarini tezlashtiradi.

5. ****Energiyani ko‘paytirish****

Mashqlar natijasida hujayralar ko‘proq energiya ishlab chiqaradi va inson o‘zini tetik his qiladi.

Tavsiya etiladigan mashqlar:

- Interval kardio mashqlari (HIIT)
- Kuch mashqlari va fitnes
- Yugurish va suzish

XULOSA

Jismoniy mashqlar inson salomatligini saqlash, kasalliklarning oldini olish va umr davomiyligini oshirishda eng samarali vositalardan biridir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muntazam jismoniy faollik yurak-qon tomir tizimi, mushak va suyaklar, nafas olish, metabolizm va ruhiy salomatlik uchun juda foydalidir. Har kuni kamida 30 daqiqa jismoniy faollik bilan shug‘ullanish inson hayot sifatini oshirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) – Jismoniy faollik bo‘yicha tavsiyalar.
2. Avitsenna – ‘Tib qonunlari’.
3. Harvard Medical School – Jismoniy mashqlar va metabolizm bo‘yicha tadqiqotlar.
4. National Institutes of Health – Yurak va jismoniy mashqlar bo‘yicha ilmiy maqolalar.

ERTA YOSHDAGI BOLALARDA ATOPIK DERMATITNING KLINIK KO‘RINISHLARI VA QIYOSIY TASHXISI

Ganiyev Abdurashid Ganiyevich

Andijon davlat tibbiyot instituti

BKP va poliklinik pediatriya kafedrasi dots.ntl

Annotatsiya: *Atopik dermatit ko‘krak yoshidagi va erta yoshdagi bolalarning eng keng tarqalgan dermatologik kasalliklaridan biridir. Kasallik surunkali qaytalanuvchi kechishga ega bo‘lib, qichishish, eritema, lixenifikatsiya va po‘st tashlash bilan xarakterlanadi. Tipik hollarda diagnoz klinik jihatdan mavjud diagnostik mezonlar asosida qo‘yiladi. Biroq, shunga o‘xshash klinik ko‘rinishlar atopik dermatitning kechishiga taqlid qilishi, hamroh bo‘lishi yoki uni murakkablashtirishi mumkin bo‘lgan boshqa bir qator kasalliklarda ham uchraydi. Ushbu kasalliklarning spektri va ularning o‘ziga xos xususiyatlarini bilish atopik dermatitni to‘g‘ri va o‘z vaqtida tashxislash, optimal davolash usullarini tanlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bu esa, ushbu patologiyani kompleks davolash zarurligini tushuntiradi.*

Kalit so‘zlar: *atopik dermatit, differensial tashxis, erta bolalik davri.*

KIRISH

Bolalardagi allergik kasalliklar, ularning tarqalishi hozirgi vaqtda pasayish tendensiyasiga ega emas, pediatriyaning dolzarb muammosi hisoblanadi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma‘lumotlariga ko‘ra, ular yurak-qon tomir va onkologik patologiyalardan keyin dunyoda uchinchi o‘rinda turadi. Allergik kasalliklar chastotasining sezilarli o‘sishi ekologik vaziyatning yomonlashishi, ovqatlanish xususiyatining o‘zgarishi, yangi allergenlarning paydo bo‘lishi, shuningdek, yuqumli yukning kamayishi bilan bog‘liq [1].

Atopik dermatit bilan kasallanish ham so‘nggi yillarda tobora ortib bormoqda: u sayyoramiz aholisining 20 foizdan ortig‘ida bolalar va 2-10 foizida qayd etilmoqda [2, 3]. Atopik dermatit bilan kasallangan bemorlar sonining ko‘payishidan tashqari, ularning profili ham o‘zgarmoqda - kasallikning og‘ir shakllarining ko‘payishi kuzatilmoqda, bu esa mavjud davolash usullarining yetarlicha samarador emasligi bilan birgalikda muammoni yanada keskinlashtirmoqda [4].

Zamonaviy tushunchalarga ko‘ra, atopik dermatit - bu atopik sindromning bir qismi bo‘lgan qaytalanuvchi teri kasalligi [1].

So‘nggi o‘n yillikda teri allergik kasalliklarining to‘xtovsiz o‘sishi kuzatilmoqda. O‘zbekistonda bolalarda atopik dermatitning tarqalishi 10 dan 28% gacha o‘zgarib turadi [1,2,5]. Allergik kasalliklar tarkibida atopik dermatitning ulushi 50-75% ni tashkil qiladi [3]. Epidemiologik tadqiqotlar ma‘lumotlariga ko‘ra, atopik dermatitning eng yuqori

chastotasi erta yoshdagi bolalarda (33,5%) va eng past chastotasi o‘smirlarda (15,2%) qayd etilgan[4].

Atopik dermatit muammosining dolzarbligi nafaqat uning aholi orasida keng tarqalganligi, balki erta boshlanishi, uzoq muddatli retsidivli kechishi, o‘tkir shakllarning surunkali shaklga tez o‘tishi, so‘nggi yillarda an’anaviy davolanishga torpid bo‘lgan kasallikning og‘ir variantlarining ko‘payishi bilan bog‘liq [10]. Zamonaviy tushunchalarga ko‘ra, atopik dermatit - bu atopik sindromning bir qismi bo‘lgan surunkali qichishish kasalligi [9,10]. Ko‘pgina hollarda atopik dermatit atopik sindromning klinik belgilari rivojlanishining ma’lum ketma-ketligidan iborat bo‘lgan atopik marsh doirasida birinchi kasallik sifatida namoyon bo‘ladi [5,7,9]. 35-65% hollarda bronxial astma, allergik rinit, kon’yunktivit bilan birga kelishi, o‘smirlik davriga kelib bemorlarning 55-75% da davolanishga rezistentlik va 8-15% da nogironlikka olib keluvchi shakllarning shakllanishi o‘rganilayotgan muammoga yanada katta ahamiyat beradi [5]. Atopik dermatit allergik rinit va bronxial astma rivojlanishining muhim xavf omili sifatida tan olingan [2].

Atopik dermatit poligen irsiylikka ega bo‘lgan ko‘p omilli kasallik sifatida qaraladi. Uning rivojlanishida endogen omillar yetakchi rol o‘ynaydi - irsiy moyillik, atopiya, terining giperreaktivligi [7]. Atopik dermatitning shakllanishiga genetik moyillikning yuzaga chiqishiga tashqi muhitning turli omillari ta’sir ko‘rsatadi.

Bir yoshgacha bo‘lgan bolalarda atopik dermatitning boshlanishi ko‘pincha oziq-ovqat allergiyasi bilan bog‘liq [7,8], ammo kasallikning keyingi kuchayishida maishiy, kana, epidermal, chang, zamburug‘, bakterial va virusli allergenlar ham etiologik ahamiyatga ega bo‘ladi [7].

Patologik jarayonga teri bilan bir qatorda ko‘plab a’zolar va tizimlarning jalb qilinishi atopik dermatitni tizimli jarayon sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi [9]. Atopik dermatit bilan og‘rigan bolalarda kasallikning surunkali kechishini qo‘llab-quvvatlovchi immunologik reaktivlikning o‘zgarishi, neyroendokrin buzilishlar, moddalar almashinuvining buzilishi va ovqat hazm qilish organlarining disfunktsiyasi aniqlanadi [10].

Tadqiqotning maqsadi erta yoshdagi bolalarda atopik dermatitning klinik kechish xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Materiallar va usullar. Qo‘yilgan maqsadni amalga oshirish uchun atopik dermatitning avj olish bosqichida klinik ko‘rinishlari bo‘lgan erta yoshdagi 50 nafar bola (30 o‘g‘il va 20 qiz) tekshirildi.

Tekshiruv allergik anamnez yig‘ish, SCORAD-TIS (Scoring of Atopic Dermatitis - The Item Severity) dermatologik indeks yordamida atopik dermatitning og‘irlik darajasini aniqlash bilan tekshiruvni o‘z ichiga olgan. Faqat obyektiv ma’lumotlar quyidagi formula bo‘yicha indeksni aniqlash bilan baholandi: $SCORAD-TIS = A/5 + 7V/2$, bu yerda: A - teri shikastlanishlarining tarqalishi, V - klinik ko‘rinishlarning intensivligi. Bunda 0 dan 3 ballgacha bo‘lgan shkala bo‘yicha eritema, shish/papul, ho‘llash/po‘stloq, ekskoriatsiya, lixenifikatsiya, quruqlik (yallig‘lanmagan teri) ko‘rinishidagi zararlanish intensivligining 6 ta belgisi hisobga olindi: 0 - yo‘qligi, 1 - kuchsiz ifodalanishi, 2 - o‘rtacha ifodalanishi, 3 - keskin ifodalanishi. Tarqalish "to‘qqizlik" qoidasi bo‘yicha baholandi, bunda birlik sifatida

kaft yuzasi qabul qilindi. Olingan ma’lumotlar matematik statistika usullari yordamida qayta ishlandi.

Natijalar va muhokama. Biz kuzatgan atopik dermatitning chaqaloqlik shakli bilan og‘rigan bemorlar orasida o‘g‘il bolalar ustunlik qildi - 60%. Atopik dermatitning og‘irlik darajasiga ko‘ra, erta yoshdagi bolalar uch guruhga bo‘lingan. 1-guruhni atopik dermatitning yengil kechishi bilan 14 nafar bemor (SCORAD -TIS = $15,4 \pm 0,52$ ball), 2-guruhni kasallikning o‘rta og‘ir darajasi bilan 28 nafar bola (SCORAD-TIS = $25,4 \pm 5,02$ ball), 3-guruhni kasallikning og‘ir kechishi bilan 8 nafar bemor (SCORAD-TIS = $38,2 \pm 6,9$ ball) tashkil etdi.

Shuni ta’kidlash kerakki, 1-guruh bemorlarida og‘irlashgan irsiy allergeoanamnez 100% kuzatuvlarda aniqlandi, bunda ona tomonidan qarindoshlarda allergik kasalliklar ustunlik qildi, 1 nafar bolada ikkala ota-onam ham allergik patologiya bilan kasallangan. Bemorlarning 31,7% sibsga (aka-uka va opa-singillar) ega bo‘lib, ularning yarmida allergik kasalliklar kuzatilgan. Bola tug‘ilgan vaqtdagi ota-onalarning o‘rtacha yoshi: onalar $30,8 \pm 5,7$ yosh, otalar $35,4 \pm 11,5$ yoshni tashkil etdi. Zararli odatlar 32,4% otalarda kuzatilgan.

Antenatal davrni o‘rganishda tekshirilgan bemorlarning 100% onalarida homiladorlikning patologik kechishi aniqlandi. Patologiyani tuzilishi 51,8% holatda homila tushish xavfi bilan, 38,7% holatda homiladorlikning birinchi yarmidagi gestoz bilan ifodalangan, 2 ta onada qo‘shma patologiya kuzatilgan. Homiladorlar kamqonligi 34,5% onalarda aniqlangan.

Homilador ayollarning aksariyati (68,8%) gipoallergen diyetaga rioya qilmagan. Tug‘ruqning fiziologik kechishi 62,2% kuzatuvlarda qayd etilgan. Kuzatuvdagi chaqaloqlar gestatsiya muddati $39,5 \pm 1,40$ hafta, tana vazni 3350 ± 314 gramm va tana uzunligi $51,4 \pm 3,2$ sm bo‘lgan, Apgar shkalasi bo‘yicha 76% bolada 7/8 ballni tashkil etgan.

Aksariyat bolalar (69%) tug‘ilgandan keyin 1-2 kun ichida birinchi marta ko‘krakka qo‘yilgan; 25,2% - tug‘ruqxonada, 1 nafar bola - 7 sutkada.

Tadqiqotga kiritilgan bemorlarda ko‘krak suti bilan oziqlantirish davomiyligini o‘rganish qiziqish uyg‘otdi. Olingan ma’lumotlarga ko‘ra, ushbu guruhdagi tekshirilgan bolalarning 61% emizikli bo‘lib, ularning yarmi 6 oygacha, yarmi 2 yoshgacha bo‘lgan.

Aralash ovqatlantirishda bitta bola bo‘lgan. Moslashtirilgan sut aralashmalari 27,8% bolalarga tug‘ilganidan beri berilgan. Tekshirilgan bolalarning 77% ida atopik dermatitning paydo bo‘lishi 6 oygacha bo‘lgan davrda qayd etilgan.

Atopik dermatit rivojlanishining qo‘zg‘atuvchi ekzogen omillari qo‘shimcha ovqatlar - 51%, emizikli onaning ovqatlanish xususiyatining buzilishi 29% hollarda bo‘lgan. Dori vositalarini qabul qilish 16,7% hollarda atopik dermatitning namoyon bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Tekshirilgan bolalarda 44,4% holatda qichishish bilan kechadigan quruqlik, po‘st tashlash, giperemiya, yuz, tizza va tirsak bukilishlari, dumba sohasida joylashgan yakka papulyoz toshmalar ko‘rinishidagi teri o‘zgarishlari ustunlik qildi. Bemorlarning 1/3 qismida uyqu buzilishi qayd etildi. 1-guruh bemorlarida kasallikning qo‘zishi yiliga 2 martagacha sodir bo‘lgan.

Atopik dermatitning o‘rta og‘ir kechishi bilan og‘irgan 2-guruh bemorlari orasida o‘g‘il bolalar (82,4%) ustunlik qildi. Bola tug‘ilganda onalarning o‘rtacha yoshi $26,14 \pm 4,60$ yoshni, otalarning o‘rtacha yoshi $29,2 \pm 5,33$ yoshni tashkil etdi.

Zararli odatlar bemorlarning 12% onalarida va 24% otalarida qayd etilgan. Bemorlarning 40% sibsga ega bo‘lib, ularning yarmi allergik kasalliklarga chalingan. Bolalarning aksariyatida (75,13%) ona tomonidan, 28,77% da ikkala ota-ona tomonidan og‘irlashgan allergik anamnez kuzatilgan. 69,74% onalarda homiladorlik patologiya bilan kechgan (homila ko‘tara olmaslik xavfi (38%), gestoz 1,2 yarmida (35,75%), anemiya - 16%). Homiladorlik davrida allergik belgilar 35,5% onalarda kuzatilgan. 40% onalar homiladorlik davrida davolangan. Homiladorlik davrida 36,7% ayollar gipoallergen parhezga rioya qilgan. Barcha bolalar o‘z vaqtida, kesar kesish yo‘li bilan tug‘ildi - 13,2% bolalar, to‘rt nafar bolada tug‘ilishda kindikning o‘ralishi qayd etildi. Tug‘ilgandagi antropometrik ko‘rsatkichlar: vazni -3507 ± 440 g, bo‘yi - $51,4 \pm 2,64$ sm. 90,1% bolalar tug‘ruqxonada sil va gepatit V ga qarshi emlangan.

Bolalarning yarmi tug‘ruqxonada ko‘krakka qo‘yilgan, 12,6% - birinchi sutkada, 46,7% - 2-3 sutkada. Bolalarning aksariyati (71,5%) ko‘krak suti bilan boqilgan, ularning 77% 12 oygacha bo‘lgan. Ko‘krak suti boqilgan bolalarning (85%) rejimga e‘tibor qilinmagan. Bolalarning 20 foizi sun‘iy oziqlantirilgan, uch nafari aralash oziqlantirilgan. Birinchi qo‘shimcha ozuqa 4 oydan 6 oygacha sabzavot pyuresi (82%) yoki bo‘tqa (18%) shaklida berildi. 25% bolalar butun sigir sutidan tayyorlangan mahsulotlar ko‘rinishida ovqatlandilar, ularning yarmida allergik reaksiya qayd etildi. Atopik dermatitning debyuti 6 oygacha 82,8% bemorlarda kuzatildi. 2-guruh bolalarida boshlang‘ich sabab: ona tomonidan ko‘krak suti bilan oziqlantirish paytida gipoallergen parhezning buzilishi 60% hollarda, 15% - qo‘shimcha ovqatlar, 12% - moslashtirilgan sut aralashmalari, 7% - dori preparatlari.

Hayotning birinchi yilida najasning buzilishi tekshirilganlarning 33,3% da qayd etilgan, ulardan 81% i qabziyatdan aziyat chekkan, 51,5% bolada meteorizm kuzatilgan. Bolalarning yarmi hayotining birinchi yilida O‘RVI bilan kasallangan. Tekshiruv vaqtida barcha bolalarda qichishish va toshmalar kuzatildi, onaning 71,7% bolalarida uyquning buzilishi, 25% bolalarda ishtahaning pasayishi, bolalarning to‘rtidan birida hissiy-harakat qo‘zg‘alishi kuzatildi. Ushbu guruh bolalarida teri giperemiyasi, papulyoz toshmalar, bo‘kish, lixenifikatsiyaning yakka joylari, tizza va tirsak bukilishlarida ekskoriatsiyalar qayd etildi.

Remissiya davri 3-4 oyni tashkil etdi. Atopik dermatitning og‘ir kechishi tekshirilgan bolalarning 12,8% da kuzatildi; SCORAD-TIS indeksi $37,5 \pm 6,9$ ballni tashkil etdi. Og‘irlashgan allergeoanamnez ushbu guruhdagi barcha bolalarda, ularning yarmida ikkala ota-ona tomonidan aniqlangan. 3-guruhdagi 55% bolalarda sibslar mavjud bo‘lib, ular 100% hollarda allergik kasalliklarga chalingan.

Bola tug‘ilgan vaqtdagi ota-onalarning o‘rtacha yoshi: onalar - $26,80 \pm 3,12$ yosh, otalar - $30,0 \pm 5,45$ yoshni tashkil etdi. Bemorlarning 77% otalarida zararli odatlar bo‘lgan.

Ushbu guruh bemorlarining barcha onalarida homiladorlik paytida qo‘shma patologiya qayd etilgan.

Bo‘lajak onalarning 60% dori-darmonlar bilan davolangan. Ayollarning faqat to‘rtidan bir qismi homiladorlik paytida gipoallergen parhezga rioya qilgan. Tug‘ruqning fiziologik kechishi 100% hollarda qayd etilgan. Kuzatuvdagi chaqaloqlar gestatsiya muddati $40,4 \pm 0,40$ haftada, tana vazni 3478 ± 389 g va tana uzunligi $52 \pm 2,8$ ni tashkil etgan holda tug‘ilgan. Barcha bolalar Apgar shkalasi bo‘yicha 7/8-8/8 ball bilan tug‘ilgan. Bitta bola tug‘ilganda kindik bilan o‘ralgan edi. Chaqaloqlarning yarmi tug‘ilgandan keyingi birinchi sutkada, 26% - tug‘ruqxonada, 24% - uchinchi sutkadan keyin birinchi marta ko‘krakka qo‘yilgan.

Ushbu guruhdagi barcha bolalar 12 oygacha tabiiy oziqlantirishda bo‘lgan. Onalarni ko‘krak suti bilan oziqlantirishda gipoallergen parhezga faqat 30% onalar rioya qilgan. Qo‘shimcha ozuqalar 5 oydan 8 oygacha sabzavot pyuresi va bo‘tqa ko‘rinishida berildi. 3-guruhdagi 80% bemorlarda terida allergik yallig‘lanishning paydo bo‘lishi 1-2 oyligida qayd etilgan. Atopik dermatitning boshlanishiga 70% hollarda emizikli onaning ovqatlanish xarakterining buzilishi, 30% hollarda esa dori vositalarini qo‘llash sabab bo‘lgan. Barcha bolalarda terida toshmalar va qichishish, uyquning buzilishi, emotsional beqarorlik, harakat qo‘zg‘alishlari kuzatildi. Najasning buzilishi va meteorizm 100% hollarda qayd etilgan.

Kasallikning og‘ir shakli bilan og‘rigan bolalarning aksariyati atopik dermatit sababli profilaktik emlashning milliy taqvimiga muvofiq emlanmagan.

Atopik dermatitning og‘ir kechishi bilan og‘rigan bolalarda teri qoplamlarining keng ko‘lamli ko‘p sonli shikastlanish joylari, yaqqol ekssudatsiya va ekskoriatsiya, tizza, tirsak, bilak-kaft bukilishlarida lixenifikatsiya joylari kuzatildi.

Bemorlarda kasallikning qo‘zishi har 1-1,5 oyda va undan ham tez-tez sodir bo‘lgan va odatda parhezni buzilishi bilan bog‘liq bo‘lgan.

XULOSA

1. Atopik dermatitning erta boshlanishi kasallikning og‘ir kechishining prognostik mezoni hisoblanadi.

2. Irsiy moyillik (asosan ona tomonidan) atopik dermatitning kelib chiqishida ishonchli endogen omil hisoblanadi.

3. Bolalarda atopik dermatitning boshlanishi va zo‘rayishining asosiy sababi emizikli ona tomonidan gipoallergen diyetaning buzilishi va rejimsiz ko‘krak bilan boqish hisoblanadi.

4. Kasallikning og‘irligi oshqozon-ichak traktining shikastlanishi bilan bog‘liq, bu esa ushbu patologiyani kompleks davolash zarurligini tushuntiradi.

5. Atopik dermatitning o‘rtacha va og‘ir kechishi bilan kasallangan bolalarda kasallikning tez-tez qo‘zishi sababli profilaktik emlashning milliy taqvimiga muvofiq adekvat emlash o‘tkazilmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G‘aniyev A.G. Bolalarda atopik dermatitni patogenetik davolashning zamonaviy usullari" Xalqaro zamonaviy ilmiy-amaliy jurnal. Ilmiy fokus No 6 (100) oktyabr 2023 y. 206-212-MODDALAR.
2. Ganiyev A.G. "Anketa issledovaniya kachestva jizni detey, sklonnix k allergicheskim zabolevaniyam" Nauchno-prakticheskiy jurnal re-health journal vipusk No3 (19) 2023. str.:79-86.3. Barbarot S., Auziere S., Gadkari A., Girolomoni G., Puig L., Simpson E. L. et al. Epidemiology of atopic dermatitis in adults: results from an international survey. Allergy 2018; 73: 1284–1293. DOI: 10.1111/all.13401
4. Bremmer S.F., Hanifin J.M., Simpson E.L. Clinical detection of ichthyosis vulgaris in an atopic dermatitis clinic: Implica- 148 ROSSIYSKIY VESTNIK PERINATOLOGII I PEDIATRII, 2021; 66:(5)
5. Ganiev A.G. "Features of management of children with atopic dermatitis in different countries" International bulletin of medical sciences and clinical research. Ibmscr | volume 3, issue 5, may.p.279-284
6. Tran M.M., Lefebvre D.L., Dharma C., Dai D., Lou W.Y.W., Subbarao P. et al. Canadian Healthy Infant Longitudinal Development Study investigators. Predicting the atopic march: results from the Canadian Healthy Infant Longitudinal Development Study. J Allergy Clin Immunol 2018; 141:601– 607. DOI: 10.1016/j.jaci.2017.08.024
7. Chello C., Carnicelli G., Sernicola A., Gagliostro N., Paolino G., Fraia M.D. et al. Atopic dermatitis in the elderly Caucasian population: diagnostic clinical criteria and review of the literature. Int J Dermatol 2020; 59: 716–721. DOI: 10.1111/ ijd.14891
8. Yew Y.W., Thyssen J.P., Silverberg J.I. A systematic review and meta-analysis of the regional and age-related differences in atopic dermatitis clinical characteristics. J Am Acad Dermatol 2019; 80:390–401. DOI: 10.1016/j.jaad.2018.09.035
9. Suebsarakam P., Chaiyarit J., Techasatian L. Diaper Dermatitis: Prevalence and Associated Factors in 2 University Daycare Centers. J Prim Care Community Health 2020; 11:2150132719898924. DOI: 10.1177/2150132719898924
10. Jezierska M., Stefanowicz J., Romanowicz G., Kosiak W., Lange M. Langerhans cell histiocytosis in children – a disease with many faces. Recent advances in pathogenesis, diagnostic examinations and treatment. Postepy Dermatol Alergol 2018; 35(1): 6–17. DOI: 10.5114/pdia.2017.67095

ФЕРОМОННАЯ ЛОВУШКА-ПРОТИВ ДЫННОЙ МУХИ (*MIOPARDALIS PARDALINA* BIG.)

Т. Джумакулов

Алмалыкский филиал Ташкентского государственного технического
Университета имени Ислама Каримова
e-mail: jumayevmannon25@gmail.com

Аннотация: В данной статье описывается метод борьбы против дынной мухи с помощью компоненты феромонов 4 (4-метоксифенил) -2-бутанон, 1,4-бензилдикарбоксилата. Феромонная ловушка представляет конструкцию с приманкой, диспенсером-резиновая капсула, обработанная смесью феромонной веществ. Представлены результаты использования феромонных ловушек для мониторинга дынной мухи на открытом грунте.

Ключевые слова: Имаго, дынная муха, куколка яйца, гусеница, резиновая диспенсер, 4(4-метоксифенил) -2-бутанон, 1,4-бензилдикарбоксилата, феромонная ловушка.

Дынная муха (*Miopardalis pardalina* Big.) широко распространена в Азии и некоторых странах Европы, в частности Азербайджане, Армении, Грузии, Кипре, Турции, Украине, Афганистане, Израиле, Индии, Иордании, Ираке, Иране, Казахстане, Киргизии, Ливане, Пакистане, Саудовской Аравии, Сирии, Таджикистане, Туркменистане, Узбекистане. В основном повреждает дикорастущие и культурные растения из семейства тыквенных (*Cucurbitaceae*). Растения семейства пасленовых дынная муха повреждает в любой фазе - от начала всходов и до полного созревания урожая.

В течение года насекомое дает 3-4 генерации. Мухи появляются в момент цветения дыни. Самки мухи откладывают яйца в кожицу завязей и молодых плодов, а также на листьях растений. Личинки проникают в мякоть плода, где питаются семенами и соком, затем покидают плоды и уходят на окукливание в почву.

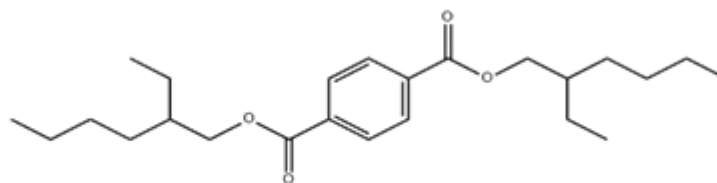
Весенний лет совпадает с периодом образования плодов у кормовых растений. В это время температура почвы, где зимуют насекомые, достигает + 20°C. Лет вредителя наблюдается с начала июня до середины октября. Питаются насекомые соком плодов. Продолжительность жизни имаго – 2 месяца. Местапроколов мякоти могут служить средой для развития вирусных и грибковых заболеваний. Первыми признаками поражения дынной мухой является появление мелких бугорчатых пятнышек, либо просто бугорков в местах прокуса плодов. Позднее, после развития личинок, начинается внутреннее загнивание плодов. Поврежденные плоды становятся непригодными для дальнейшего использования [2,4].

В результате проведенных исследований были выделены и идентифицированы аттрактивные вещества дынной мухи *Myiopardalis Pardalina* big., была определена их

биологическая активность в зависимости от состава и количества присутствующих веществ, а также изучены препаративные дозы и составы аттарктивных веществ, характеризующиеся наибольшим откликом насекомых. Была выявлена наилучшая конструкция феромонной ловушки, также разработаны рекомендации по феромонному мониторингу для практического применения в системе защитных мероприятий от вредных насекомых [4,5].

Изучение структурных особенностей выделенных соединений из дынной мухи *Myiopardalis Pardalina* big., проводили в ИБОХ АН РУз. Для этого метиленовые экстракты стернальных желез дынной мухи были проанализированы методами электроантеннографии (ЭАГ) и хромато масс-спектрологии. В результате исследований были получены ЭАГ-ответы самцов одноминутных фракций самок *Myiopardalis Pardalina* big., и хроматограммы GC-MS на газовом хроматографе Agilent 8890 GC.

На основании результатов была выявлена структура одного из пищевых аттарктантов дынной мухи *Miopardalis pardalina*, с сигналом RT-23,247, что соответствовало структуре - бис (2-этилгексил) – эфира 1,4-бензенидикарбоновой кислоты [3,6]:



Также, было проанализировано поведение дынной мухи на полевых условиях с использованием различных конструкций феромонных ловушек на бахчевых культурах в регионе Каракалпакстана. В экспериментах использовались два вида ловушек и два варианта диспансеров. Клеевое устройства типа «Дельта», треугольная конструкция из ламинированного картона, со сменным клеевым вкладышем внутри, по центру которого помещался на липкую поверхность резиновая капсула с аттарктивным веществом – феромонный диспансер. Ловушки в количествах трех штук подвешивались над растениями на высоте 20 см. Клеевые вкладыши заменялись новыми по мере загрязнения.

Устройства размещались с момента появления вредителя на дынных полях зимне – весеннего и летние – осеннего периодов, длившихся с 20 апреля по 10 июня и с 11 июня по 11 октября соответственно, на площади 160 м². Для биотестирования использовали смесь аттарктивных веществ с наиболее значимым откликом. Феромонные ловушки размещали из расчета - одна конструкция на 5 м², доза феромонной смеси - 0,5 мг на диспансер. В опытах оценивалась аттарктивность двух вариантов феромонных конструкций - ловушка типа «Дельта» и ловушка водная, с учетом урожайности бахчевой культуры.

Динамика отлова самцов дынной мухи феромонными ловушками различной конструкции средние значение (средние значение за 2023 год)

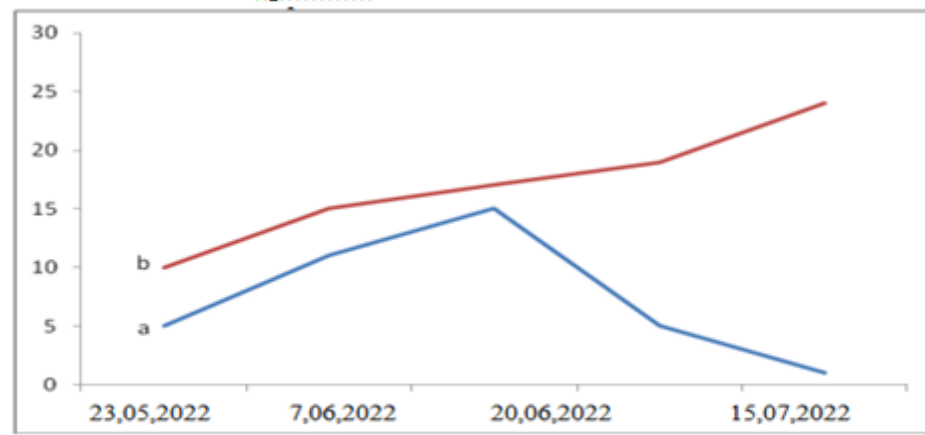


Рис.1. (a) ловушка типа «Дельта»; (b) ловушка водная

Испытания продемонстрировали, что в общей сложности в 10 феромонных ловушках наблюдалось попадание 54 самцов дынной мухи, причем с помощью устройства типа «Дельта» удалось – отловить в среднем, только 7-8 особей, а в водной конструкции наблюдалось до 22 попаданий самцов. Таким образом, применение феромонного мониторинга позволило значительно повысить объемы урожая и качество плодов.

ВЫВОДЫ

Таким образом, в проведенном исследовании охарактеризована возможность массового отлова дынной мухи (*Miopardalis pardalina* Big.) в бахчевых культурах в течение двух сезонных периодов, также, приведена сравнительная оценка двух видов ловушек и диспенсеров с высокой эффективностью привлечения насекомых. Наиболее перспективной в использовании оказалась смесь 4 (4-метоксифенил) -2-бутанон; 1,4-бензилдикарбоксилатные конструкция феромонной ловушки. Все испытанные варианты рекомендованы для выявления и массового отлова дынной мухи в условиях открытого грунта.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ковалев Б.Г., Джумакулов Т., Недопекина С.Ф., Абдувахабов А.А. Половой феромон озимой совки (*Scotia segetum* Shiff). Докл.АН СССР. 1985г, т.204. №6. С.1373-1375.
2. Торениязов Е.Ш., Юсупов Р.О. Особенности борьбы с дынной мухой Каракалпакстана. Ж. Защита и карантин растений-М.2016, №8.
3. G.Shakirzyanova, O.Kholbekov, T.Jumakulov. The study the behavioral functions of *Miopardalis pardalina* big under simulators pheromone influence. 21th ICS International Chemistry Congress, 26-28 July 2022, Tebriz, Iran, P 1143.

4. Юсупов Р.О. Биология развития дынной мухи на бахчевых культурах. Вестник Каракалпакского отд.Акад.Наук. РУз. – Нукус, №2, с.2014.
5. Ходжаев Ш.Т., Кучкарова Н.Г., Джумакулов Т., Абдувахабов А.А. Феромон – против озимой совки //«Защита растений»,1986, №7. стр.34-35
6. Джумакулов Т., Турдибаев Ж.Э., Таджиева С.Х. Синтез полового феромона матки медоносной пчелы *Apis mellifera* // Universum: Химия и биология: электрон. научн. журн. 2020. № 2(68), с.34-36.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЛОВОГО ФЕРОМОНА ГРЕЦКИХ ОРЕХОВ *SARROTHRYPUS MUSCULANA* ERSCH.

Л.Т. Юлдашев

Альмалыкский Филиал Ташкентского Государственного Технического
Университета И.М. Ислам Каримова, Узбекистан, Г. Алмалык
e-mail: jt82@bk.ru

Аннотация: способ выделения и идентификация полового феромона грецких орехов *Sarrothrypus musculana* Ersch. определение имаго самки использован методов, газожидкостные хроматографии (ГЖХ), масс-хроматография и подбора условий экстракцией органические растворителями количество биоматериала.

Ключевые слова: феромон, имаго, экстракция, ореховая плодожорка, вредитель, растворитель, масс-хроматография.

Abstract: method for isolating and identifying the sex pheromone of walnuts *Sarrothrypus musculana* Ersch. determination of female adults used methods, gas-liquid chromatography (GLC), mass-chromatography and selection of conditions for extraction with organic solvents, the amount of biomaterial.

Key words: pheromone, adult, extraction, codling moth, pest, solvent, mass chromatography.

Введение Ореховая плодожорка *Sarrothrypus musculana* Ersch. относится к семейству «челночницы». Широко распространена в Узбекистане и имеет большое отрицательное хозяйственное значение. Повреждаемость плодов ею достигает 40-50%.

Поврежденные гусеницами первого поколения орехи полностью околоплодником, при этом в одном орехе могут питаться по 2-3 гусеница.

Зимует плодожорка в стадии гусеницы в коконах на стволе кормового дерева, в трещинах, дуплах, часто скоплениями. Яйца самки откладывают во второй половине мая на плоды по одному, реже по два в местах соприкосновения плодов. Плодовитость самки 250-300 яиц, через 10-12 дней из яиц от рождаются гусеницы, которые питаются ядром ореха [1-5].

Таким образом, ореховая плодожорка в году развивается в двух поколениях.

Материал и методы исследования. Для экстракции полового феромона применяются такие растворители, которые улетучиваются быстрее феромона. Несмотря на то, что большинство исследователей для вымачивания кончика брюшки или целого насекомого используют хлористый метилен, значительной большей активности экстрактов гексаном.

Очищенный и перегнанной растворитель перед использованием пропускают через хроматографическую колонку с нейтральной окисью алюминия.

Перед сбором феромона от нескольких тысяч самок ореховая плодожорка насекомых помещали в сетки и два дня выдерживали в цикле фотофазы - скотофазы. Затем самок охлаждали и кончики их брюшка отрезали в эфир. Экстракт сушили Na_2SO_4 и растворитель упаривали на роторном испарителе при атмосферном давлении. Каждая стадия очистки контролировали биотестом [6-8].

Для сбора фракций ГЖХ сырого экстракта *Sarothrypus musculana* Ersch 60 кончиков брюшка самок в 1 мл хлористого метилена с колонки (2м-2мм), заполненной 3% OV-1 на Хромосорбе W-AW-DMCS (100-120 мет) применили пипетку Пастера, охлажденную сухим льдом. Препаративная ГЖХ использовали как последняя стадия очистки экстракта, обработанного колоночной или тонкослойной хроматографией.

Результаты исследования: Масс-фрагментография помогает обнаружить даже в смеси веществ присутствие искомого соединения по нескольким характерным фрагментам, их интенсивности и времени удерживания, которые намечаются заранее и подбираются дискретным изменением ускоряющего напряжения, используя эталон и специальную приставку МИД, управляемую компьютером. Использование масс-фрагментографии повышает чувствительность до 10⁻⁹-10⁻¹² г.

Техника масс-фрагментографии заключается в том, что опорные фрагменты, характерные для предполагаемого соединения, выбираются заранее; затем компьютер рассчитывает величины ускоряющего напряжения. Интенсивность фрагментов записывается в виде плавной кривой в момент выхода вещества.

Использование масс-фрагментографии позволяет ограничиться двумя-пятью особями насекомых для выделения компонентов их феромонов.

Нами исследование модельных соединений и ГЖХ фракций экстракта самок ореховая плодожорки *Sarothrypus musculana* Ersch. Необходимо было убедиться в том, что активный фракции для этого снимали масс-фрагментограммами, фокусируя прибор на m/e 184 ($M \cdot 80$) при 23 эв., частично очищенного экстракта одной самки-эквивалентна. Фрагмент m/e 184, выбранный на грани компромисса между его специфичностью и интенсивностью, оказался удачным даже при снятии компонента в количестве 1,6кг (рис).

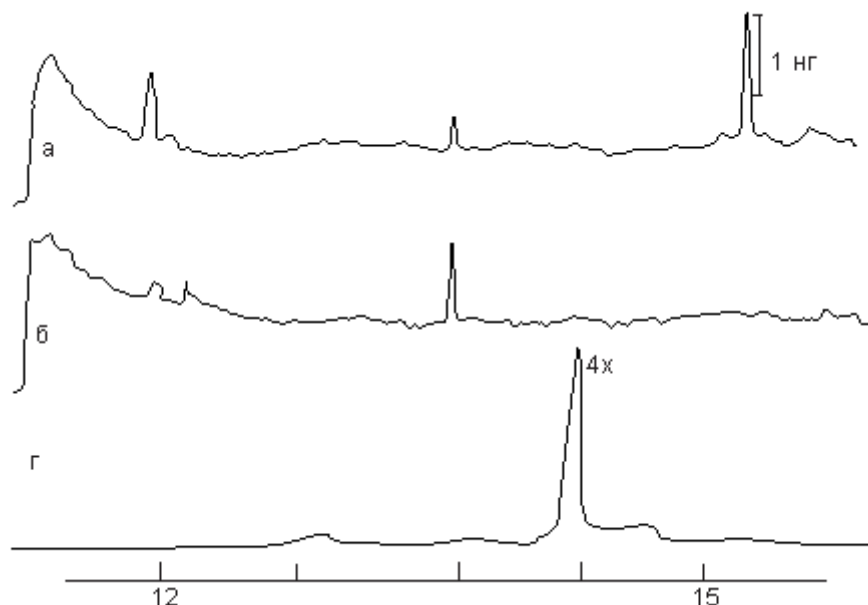


Рис. 1. Масс-фрагментограмма частично очищенных экстрактов *Sarothrips musculana* Ersch. А-аликвота самки; б-аликвота самца; г-увеличенный масштаб 10 самок-эквивалентов.

Таким образом, использование масс – хроматография позволяет ограничиться двумя – пятью особями насекомых для выделения компонентов их феромонов. Исследование модельных соединений и ГЖХ фракцией экстракта самок ореховая плодоярка *Sarothrips musculana* Ersch. Активный фракций полового феромона снимали и изучали масс – фрагментограммами.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ковалев Б.Г, Джумакулов Т, Абдувахобов А.А. Новый синтез этилового эфира 9-оксо- 2Е-деценовой кислоты и 6- генейкозен-11 -она// Журнал органической химии, 1988, т 24, №10, с 2126-2120.
2. Мирзаева С.А. Ореховой плодоярка – опасный вредитель грецкого ореха // SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL. 2022. N1. Стр. 160-164.
3. Ходжаев Ш.Т. Интегрированная защита растений от вредителей. – Ташкент. “Наврўз”. 2015. стр.551
4. Dzhaparov E.B. Biology and ecology of *Erschoviella musculana* in walnut forests of Southern Kirgizia. 1990. Doctoral Thesis, Leningrad Forest Technical Academy, Sankt-Peterburg
5. Мирзаева, С.А., Усманхужаева, Г.М. (2020). Биоэкологические особенности и вредоносность ореховой плодоярки. Актуальные проблемы современной науки, (4), 71-72.

6. Gull Sh., Ahmad T., Rasool A. Исследования индексов разнообразия и повреждения грецких орехов насекомыми – вредителями в Кашмире, Индия. Acta agriculture Slovenica, 113-1. 2019. Cnh. 121-135.

7. Джумакулов Т, Турдибаев Ж.Э, Таджиева С.Х. Синтез полового феромона матки медоносной пчелы *Apis mellifera*// Universum: Химия и биология: электронный научный журнал, 2020, №2 (68). с 34-36

8. Джумакулов Т, Турдибаев Ж.Э, Кушбаев Э.Э. Синтез полового феромона рода *Orgiia* (Lepidoptera) // Universum: химия и биология: электронный научный журнал, 2021, 3 (81), с 54-58.

9. Масидиков М.Ш, Джумакулов Т, Турдибаев Ж.Э. Применение феромона в отряде *Lepidoptera* в целях усовершенствования борьбы с вредителями сельскохозяйственных культур. // Сборник научных статей по итогам работы межвузовского научного конгресса Высшая школа: научные исследования. Том 2. Москва 2020 г с 101-107

KIBERJINOYATCHILIKNI OLDINI OLISHDA ZERO-DAY ZAIFLIK LARNI ANIQLASH VA BARTARAF ETISH

Sultonboyev Otabek Dilshodbek o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi 1-bosqich kurasanti.

Iminov Abdurasul Abdulatipovich

O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi Raqamli texnologiyalar va axborot xavfsizligi kafedraasi boshlig‘i, podpolkovnik, fizika fanlari nomzodi, dotsent.

Annotatsiya: Axborot texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kiberxavfsizlik muammolari dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda. Turli dasturiy ta‘minot va tizimlardagi zaifliklardan foydalangan holda kiberjinoyatchilar korxonalar, davlat tashkilotlari va oddiy foydalanuvchilarga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Ayniqsa, zero-day zaifliklar — ya‘ni ishlab chiquvchilar tomonidan hali aniqlanmagan va tuzatilmagan xavfsizlik nuqsonlari — eng xavfli kiberxavfsizlik tahdidlaridan biri hisoblanadi.

Zero-day zaifliklar kiberjinoyatchilar tomonidan ekspluatatsiya qilingunga qadar aniqlanmasa, katta moliyaviy va axborot yo‘qotishlariga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ushbu zaifliklarni erta aniqlash va ularni samarali bartaraf etish usullarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada zero-day zaifliklarining mohiyati, ularni aniqlash usullari hamda kiberjinoyatchilikning oldini olish uchun qanday himoya choralarini ko‘rish mumkinligi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: kiberxavfsizlik, kiberjinoyatchilik, zero-day zaifliklar, zaifliklarni aniqlash, axborot xavfsizligi, himoya choralar, ekspluatatsiya, dasturiy ta‘minot, ma‘lumotlar himoyasi, tahdidlarni aniqlash.

Annotation: With the rapid advancement of modern information technologies, cybersecurity threats are also increasing. Cybercriminals can exploit vulnerabilities in software and information systems to cause significant damage to organizations, government institutions, and individual users. In particular, zero-day vulnerabilities—security flaws that have not yet been identified and patched by developers—are among the most serious cybersecurity threats.

If zero-day vulnerabilities are not detected or mitigated in time, cybercriminals can exploit them, leading to financial losses, data breaches, and system failures. Therefore, early detection, prevention, and effective mitigation of such vulnerabilities are crucial aspects of ensuring information security. This article explores the nature of zero-day vulnerabilities, methods for identifying them, and the protective measures used to prevent cybercrime.

Keywords: cybersecurity, cybercrime, zero-day vulnerabilities, vulnerability detection, information security, protective measures, exploitation, software security, data protection, threat detection.

Аннотация: В нынешнюю эпоху, когда информационные технологии стремительно развиваются, проблемы кибербезопасности становятся одной из актуальных проблем. Используя уязвимости в различных программах и системах, киберпреступники могут нанести серьезный ущерб предприятиям, государственным организациям и обычным пользователям. В частности, уязвимости zero-day, то есть уязвимости безопасности, которые еще не были обнаружены и исправлены разработчиками, являются одними из самых опасных угроз кибербезопасности.

Нулевой день может привести к огромным финансовым и информационным потерям, если уязвимости не будут обнаружены до тех пор, пока они не будут использованы киберпреступниками. Поэтому важно выявлять эти уязвимости на ранней стадии и разрабатывать методы их эффективного устранения. В этой статье рассказывается о природе уязвимостей zero-Day, методах их обнаружения и о том, какие защитные меры можно предпринять для предотвращения киберпреступности.

Ключевые слова: кибербезопасность, киберпреступность, нулевой день уязвимости, обнаружение уязвимостей, информационная безопасность, защита меры, эксплойты, программное обеспечение, защита данных, обнаружение угроз.

1. Zero-Day Zaifliklari Nima?

Zero-Day zaifliklari dasturiy ta'minot, operatsion tizim yoki qurilmalarda mavjud bo'lgan, ammo hali aniqlanmagan yoki tuzatilmagan xatolardir. Bu zaifliklar "Zero-Day" deb ataladi, chunki ular birinchi marta foydalanilganda, ular haqida hech qanday ma'lumot mavjud emas (ya'ni, "0-kun"). Zero-Day hujumlari odatda yuqori darajada tashkil etilgan va maqsadli bo'ladi.

Zero-Day Zaifliklarining Xususiyatlari:

Zero-Day Zaifliklari kiberxavfsizlik sohasidagi eng xavfli va qiyin muammolardan biridir. Bu zaifliklar dasturiy ta'minot, operatsion tizim yoki qurilmalarda mavjud bo'lgan, ammo hali aniqlanmagan yoki tuzatilmagan xatolardir. Ular "Zero-Day" deb ataladi, chunki ular birinchi marta foydalanilganda, ular haqida hech qanday ma'lumot mavjud emas (ya'ni, "0-kun"). Zero-Day hujumlari odatda yuqori darajada tashkil etilgan va maqsadli bo'ladi.

Aniqlanmagan: Zaiflik hali aniqlanmagan va tuzatilmagan.

Yuqori Xavfli: Zero-Day zaifliklari kiberjinoyatchilar tomonidan tezda foydalanilishi mumkin.

Maqsadli: Ko'pincha ma'lum bir tashkilot yoki shaxsga qaratilgan hujumlarda qo'llaniladi.

Zero-Day zaifliklari kiberjinoyatchilikda turli usullar bilan qo'llaniladi. Quyida eng keng tarqalgan usullar keltirilgan:

1. Maqsadli Hujumlar (Targeted Attacks):

APT (Advanced Persistent Threat): Zero-Day zaifliklari APT hujumlarida ko'p qo'llaniladi. Bu hujumlar ma'lum bir tashkilotga qaratilgan bo'lib, uzoq vaqt davomida amalga oshiriladi.

Davlatlararo Kiberhujumlar: Zero-Day zaifliklari davlatlar o'rtasidagi kiberhujumlarda qo'llaniladi. Masalan, Stuxnet virusi (2010) Iranning yadroviy dasturiga hujum qilgan.

2. Malware Tarqatish:

Zararli Dasturlar (Malware): Zero-Day zaifliklari orqali zararli dasturlar tizimga kirib, ma'lumotlarni o'g'irlash yoki tizimni buzish mumkin.

Ransomware: Zero-Day zaifliklari ransomware hujumlarida ham qo'llaniladi. Bu esa foydalanuvchilarning ma'lumotlarini bloklab, to'lov talab qilishga olib keladi.

3. Ma'lumotlarni O'g'irlash:

Ma'lumot Bazalariga Kirish: Zero-Day zaifliklari orqali ma'lumotlar bazasiga kirib, noqonuniy ravishda ma'lumotlarni o'g'irlash mumkin.

Shaxsiy Ma'lumotlarni O'g'irlash: Foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlari (parollar, bank ma'lumotlari) o'g'irlanishi mumkin.

2. Zero-Day Zaifliklari Qanday Qo'llaniladi?

Zero-Day zaifliklari kiberjinoyatchilikda turli usullar bilan qo'llaniladi. Quyida eng keng tarqalgan usullar keltirilgan:

1. Maqsadli Hujumlar (Targeted Attacks):

APT (Advanced Persistent Threat): Zero-Day zaifliklari APT hujumlarida ko'p qo'llaniladi. Bu hujumlar ma'lum bir tashkilotga qaratilgan bo'lib, uzoq vaqt davomida amalga oshiriladi.

Davlatlararo Kiberhujumlar: Zero-Day zaifliklari davlatlar o'rtasidagi kiberhujumlarda qo'llaniladi. Masalan, Stuxnet virusi (2010) Iranning yadroviy dasturiga hujum qilgan.

2. Malware Tarqatish:

Zararli Dasturlar (Malware): Zero-Day zaifliklari orqali zararli dasturlar tizimga kirib, ma'lumotlarni o'g'irlash yoki tizimni buzish mumkin.

Ransomware: Zero-Day zaifliklari ransomware hujumlarida ham qo'llaniladi. Bu esa foydalanuvchilarning ma'lumotlarini bloklab, to'lov talab qilishga olib keladi.

3. Ma'lumotlarni O'g'irlash:

Ma'lumot Bazalariga Kirish: Zero-Day zaifliklari orqali ma'lumotlar bazasiga kirib, noqonuniy ravishda ma'lumotlarni o'g'irlash mumkin.

Shaxsiy Ma'lumotlarni O'g'irlash: Foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlari (parollar, bank ma'lumotlari) o'g'irlanishi mumkin.

3. Zero-Day Hujumlarini Aniqlash va Ularga Qarshi Kurashishning Ilg'or Usullari

Zero-Day hujumlarini aniqlash va ularga qarshi kurashish juda murakkab jarayon bo'lib, ilg'or texnologiyalar va yondashuvlarni talab qiladi. Quyida batafsil usullar keltirilgan:

1. Xulq-atvor Analizi (Behavioral Analysis):

Normal va G'ayritabiiy Faoliyatni Aniqlash: Tizimdagi normal va g'ayritabiiy faoliyatni aniqlash orqali Zero-Day hujumlarini aniqlash.

Misollar: Tizimda kutilmagan fayllar yoki jarayonlar paydo bo'lsa, ularni tekshirish.

2. Sandbox Texnologiyasi:

Shubhali Dasturlarni Izolyatsiya Qilish: Shubhali dasturlarni izolyatsiya qilingan muhitda (sandbox) ishga tushirib, ularning xatti-harakatlarini kuzatish.

Misollar: Zero-Day zararli dasturlarni aniqlash va ularning ta'sirini kamaytirish.

3. Yorliqlar va Imzolar (Signatures and Heuristics):

Zararli Dasturlarning Imzolarini Aniqlash: Ma'lum zararli dasturlarning imzolarini aniqlash orqali Zero-Day hujumlarini oldini olish.

Heuristik Analiz: Yangi va noma'lum zararli dasturlarni aniqlash uchun heuristik analizdan foydalanish.

4. Sun'iy Intellect va Mashina O'rganish:

AI va ML Texnologiyalari: Sun'iy intellekt (AI) va mashina o'rganish (ML) texnologiyalari yordamida kiberhujumlarning oldindan bashorat qilinishi va aniqlanishi.

Misollar: Tizimdagi g'ayritabiiy faoliyatni avtomatik ravishda aniqlash.

5. Tezkor Tuzatish (Patch Management):

Zaifliklarni Tezda Tuzatish: Zero-Day zaifliklari aniqlangach, ularni tezda tuzatish (patch) uchun protseduralarni joriy etish.

Muntazam Yangilanishlar: Tizimlarni muntazam ravishda yangilash va xavfsizlik yangilanishlarini o'tkazish.

6. Kiberxavfsizlik Monitoringi:

SIEM Tizimlari: SIEM (Security Information and Event Management) tizimlari orqali real vaqtda kiberhujumlarni aniqlash.

Doimiy Kuzatuv: Tizimlarni doimiy ravishda kuzatib borish va shubhali faoliyatni aniqlash.

7. Hujumlarni Simulyatsiya Qilish (Red Teaming):

Zaifliklarni Aniqlash: Tizimlarning zaif tomonlarini aniqlash uchun hujumlarni simulyatsiya qilish.

Misollar: Zero-Day zaifliklarini oldindan aniqlash va bartaraf etish.

4. Zero-Day Zaifliklarini Oldini Olish Uchun Proaktiv Chora-Tadbirlar

Zero-Day zaifliklarini oldini olish uchun proaktiv chora-tadbirlar ko'rish juda muhim. Quyida batafsil chora-tadbirlar keltirilgan:

1. Xavfsizlikni Dastlabki Bosqichda Kiritish (Security by Design):

Dasturiy Ta'minotni Xavfsiz Ishlab Chiqish: Dasturiy ta'minot yoki tizimlarni ishlab chiqish jarayonida xavfsizlikni asosiy qism sifatida ko'rib chiqish.

Xavfsizlikni Tekshirish: Muntazam ravishda xavfsizlikni tekshirish va zaifliklarni aniqlash uchun auditlar o'tkazish.

2. Zaifliklarni Faol Qidirish (Vulnerability Hunting):

Zaifliklarni Aniqlash: Tizimlarda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan zaifliklarni faol ravishda qidirish va ularni oldindan bartaraf etish.

Bug Bounty Dasturlari: Tashqi mutaxassislardan yordam olish uchun Bug Bounty dasturlarini joriy etish.

3. Xalqaro Hamkorlik va Ma'lumot Almashish:

Ma'lumot Almashish Platformalari: Zero-Day zaifliklari haqida ma'lumot almashish uchun xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Kiberxavfsizlik Tashkilotlari: Kiberxavfsizlik tashkilotlari va davlatlar o'rtasida ma'lumot almashish platformalari yaratish.

4. Foydalanuvchi Xabardorligini Oshirish:

Ogohlantirish va O'qitish: Foydalanuvchilarni Zero-Day hujumlari haqida ogohlantirish va ularni xavfsizlik choralari ko'rishga undash.

Phishing Hujumlariga Qarshi Kurashish: Phishing hujumlari va boshqa kiberjinoyatchilik usullari haqida o'qitish.

5. Kiberxavfsizlik Strategiyasini Ishlab Chiqish:

Keng Qamrovli Strategiya: Zero-Day hujumlariga qarshi kurashish uchun keng qamrovli kiberxavfsizlik strategiyasini ishlab chiqish.

Muntazam Yangilanishlar: Tizimlarni muntazam ravishda yangilash, zaifliklarni tekshirish va hujumlarni simulyatsiya qilish.

5. Zero-Day Zaifliklarini Oldini Olishda Kelajakdagi Texnologiyalar:(1-rasm



(1-rasm)

Zero-Day zaifliklarini oldini olishda kelajakda quyidagi texnologiyalar muhim rol o'ynashi kutilmoqda:

1. Kvant Kriptografiyasi:

Kvant Shifrlash: Kvant kompyuterlari yordamida shifrlash usullarini yanada xavfsizroq qilish.

Kvant Xavfsizlik Algoritmllari: Zero-Day hujumlariga qarshi kurashish uchun kvant xavfsizlik algoritmlarini ishlab chiqish.

2. Sun'iy Intelлектning Rivojlanishi:

AI va ML Texnologiyalari: Sun'iy intellekt va mashina o'rganish texnologiyalarini yanada rivojlantirish orqali Zero-Day hujumlarini aniqlash va bartaraf etish.

Avtomatik Tizimlar: Kiberhujumlarni avtomatik ravishda aniqlash va bartaraf etish tizimlarini yaratish.

3. Blockchain Texnologiyasi:

Ma'lumotlarni Himoya Qilish: Blockchain texnologiyasi yordamida ma'lumotlarni himoya qilish va kiberhujumlarni oldini olish.

Decentralized Xavfsizlik: Markazlashtirilmagan xavfsizlik tizimlarini yaratish.

XULOSA

Zero-Day zaifliklari kiberxavfsizlik sohasidagi eng murakkab muammolardan biridir. Ularni oldini olish uchun proaktiv chora-tadbirlar, ilg'or texnologiyalar va xalqaro hamkorlik zarur. AI, mashina o'rganish, sandbox texnologiyasi kabi yondashuvlar Zero-Day hujumlarini aniqlash va bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, foydalanuvchi xabardorligini oshirish va kiberxavfsizlik strategiyasini ishlab chiqish ham juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Anderson, R. (2020). Security Engineering: A Guide to Building Dependable Distributed Systems. Wiley.
2. Stallings, W., & Brown, L. (2018). Computer Security: Principles and Practice. Pearson.
3. Kaspersky Lab. (2021). Zero-Day Exploits: The Invisible Threat.
4. Symantec. (2022). Internet Security Threat Report.
5. MITRE Corporation. (2023). CVE (Common Vulnerabilities and Exposures) Database.
6. Shostack, A. (2014). Threat Modeling: Designing for Security. Wiley.
7. NIST. (2020). National Vulnerability Database (NVD).
8. Zetter, K. (2014). Countdown to Zero Day: Stuxnet and the Launch of the World's First Digital Weapon. Crown Publishing Group.

INTERNET VA IJTIMOIIY TARMOQLARNING O‘QUVCHILARNING PSIXOLOGIK HOLATIGA TA’SIRI

Raimjonova Maxbuba Dilmurod qizi

Nizomiy nomidagi TDPU talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada internet va ijtimoiy tarmoqlarning o‘quvchilarning psixologik holatiga ta’siri tahlil qilinadi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar hayotning ajralmas qismiga aylangan va bu o‘quvchilarning ruhiy holatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, internetdan ortiqcha foydalanish stress, depressiya va diqqatning pasayishiga sabab bo‘lishi mumkin, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlardagi bosim va taqqoslash hissi tufayli. Shu bilan birga, internetning ta’lim va shaxsiy rivojlanishdagi ijobiy jihatlari ham mavjud. Maqolada ushbu ta’sirlarning ijobiy va salbiy jihatlari tahlil qilinib, o‘quvchilarning ruhiy salomatligini himoya qilish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekcha: internet, ijtimoiy tarmoqlar, psixologik holat, stress, depressiya, ta’lim, diqqat buzilishi, o‘ziga ishonch, internetga qaramlik

Аннотация: В данной статье анализируется влияние интернета и социальных сетей на психологическое состояние учащихся. Современные цифровые технологии стали неотъемлемой частью жизни, что оказывает значительное влияние на психическое здоровье школьников. Исследования показывают, что чрезмерное использование интернета может вызывать стресс, депрессию и снижение концентрации внимания, особенно из-за давления и сравнения в социальных сетях. В то же время интернет играет важную роль в образовании и личностном развитии. В статье рассматриваются как положительные, так и отрицательные аспекты этого влияния, а также даются рекомендации по защите психического здоровья учащихся.

Ключевые слова: интернет, социальные сети, психологическое состояние, стресс, депрессия, образование, расстройство внимания, уверенность в себе, интернет-зависимость

Annotation: This article analyzes the impact of the internet and social networks on students' psychological state. Modern digital technologies have become an integral part of life, significantly affecting students' mental health. Research shows that excessive internet use can lead to stress, depression, and decreased attention span, especially due to pressure and social comparison in social media. At the same time, the internet has positive aspects in education and personal development. The article discusses both positive and negative aspects of this influence and provides recommendations for protecting students' mental well-being.

Keywords: internet, social networks, psychological state, stress, depression, education, attention disorder, self-confidence, internet addiction

KIRISH

Zamonaviy texnologiyalar va internetning rivojlanishi inson hayotining barcha sohalariga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, yosh avlodning internet va ijtimoiy tarmoqlarga qiziqishi tobora ortib bormoqda. O‘quvchilar kunlarining katta qismini onlayn muhitda o‘tkazishadi, bu esa ularning psixologik holatiga turli yo‘nalishlarda ta’sir qilishi mumkin. Bir tomondan, internet axborot almashish, ta’lim olish va ijodiy o‘sish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Boshqa tomondan, ijtimoiy tarmoqlarga ortiqcha bog‘lanish stress, diqqatni jamlay olmaslik, depressiya va boshqa salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Ushbu maqolada internet va ijtimoiy tarmoqlarning o‘quvchilar psixologiyasiga ta’siri, uning ijobiy va salbiy jihatlari, shuningdek, bu borada qanday choralar ko‘rish mumkinligi haqida so‘z yuritamiz. Zamonaviy jamiyatda axborot texnologiyalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Internet ta’siri ostida jamiyat tarkibida o‘zgarishlar yuz beradi bu olimlar uchun juda qiziqarli mavzu. Buning sababi odamlar va jamiyatga internetning salbiy va ijobiy oqibatlarga olib keladigan noaniq ta’siridir. Xorijiy sotsiologlar tomonidan muhokama qilinadigan internetga qaramlik fenomeni bu brinchidan internetga qaramlik, odamlar tarmoqda ko‘p vaqt sarflashlari va o‘z vazifalarini va haqiqiy muammolarini unutishlari bilan namoyon bo‘ladi. Kompyuterlar va internetdan cheksiz foydalanish bolalar uchun ayniqsa xavflidir. Kompyuter monitorlari oldida ko‘proq vaqt sarflash ortiqcha vizual harakatlarga olib keladi va shuning uchun miyopi rivojlanishiga olib keladi. Ovqat hazm qilish muammolari, bosh og‘rig‘i va konsentratsiyali qiyinchiliklar mavjud. Ikkinchisi haqida gapirganda, biz deyarli har bir Internet-resursni “o‘qish va mavjud bo‘lgan narsalarni ko‘rish” printsiptiga asoslanganligini ko‘ramiz.

Asosiy qism. Ko‘pgina saytlar temir aqli bilan ham odamlar e’tiborini jalb qilish, deb jonli grafik e’lonlar ko‘rsatishmoqda. Eng xavfli oqibatlardan biri hissiy aloqani kamaytirish va oila va do‘stlar bilan haqiqiy hayotda muloqot qilishdir, bu esa bir qator psixologik muammolarga olib keladi. Albatta, Internet ham ijobiy xususiyatga ega. Misol uchun, u ta’limni targ‘ib qiladi, bolalarni tarbiyalash va o‘qitish uchun qimmatli materiallarni o‘z ichiga olgan ota-onalar uchun turli veb-saytlar mavjud (onlayn o‘yinlar, onlayn darslar, chizma kurslari, ingliz tili va boshqalar). Ko‘pgina sotsiologlar internetga qaramlik muammosiga yoshlarning sotsializmiga ta’siri nuqtai nazaridan qarashadi. Internet orqali insonning jamoat faoliyatida erta ishtirok etishi uchun barcha sharoitlar yaratilgan. Kompyuter yordamida u jamiyat hayotining barcha sohalarida ishtirok etishi mumkin. Biroq, bu hodisa ikki jihatdan o‘rganiladi. Barcha olimlar ijtimoiy hayotning barcha sohalarida (siyosat, biznes, madaniyat va h.k.) erta ishtirok etish shaxsning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatayotganiga qo‘shilmaydilar. Rivojlanishning har bir bosqichi kattalar hayotining muayyan davrida amalga oshirilishi va bolaning ko‘pincha sodir bo‘layotgan narsalarga tegishli baho berishni istamasligi aniqlangan. Ta’kidlash joizki, resurslarga erkin kirish imkoniyati va so‘z erkinligi internetda muayyan turdagi madaniyatni yaratishga olib keladi.

Foydalanuvchilar o‘z manfaatlari, o‘xshash fikrlari va dunyoqarashlari, aloqa va forumlarda va saytlarda axborot almashish asosida onlayn jamoalarga uyishadi. Bunday jamiyatda foydalanuvchi ushbu jamiyatdagi ariza yoki uning vakolati bilan belgilanadigan maqomga ega bo‘ladi. Haqiqiy hayotda yuqori mavqega ega bo‘lgan odamlar odatda virtual dunyoda qolishadi. Internet muloqotida mavjud aloqa xususiyatlaridan bir qatorini keltirib o‘tamiz:

1. Onlayn muloqotda og‘zaki bo‘lmagan muloqot o‘z ahamiyatini yo‘qotadi.

2. Anonim aloqa.

Anonimlik tufayli siz nafaqat uning psixologik xususiyatlariga asoslangan o‘smirni tasavvur qila olmaysiz, balki haqiqatdan sezilarli darajada farq qiladigan boshqa rasmni yaratishingiz mumkin. Aloqa doirasini kengaytirishning ijobiy jihatlari, ayrim sohalarda xabardorlikni oshirish va aloqa etishmasligini bartaraf etish. Bundan kam muhim jihat shundaki, kompyuterdan foydalanish insonning ijtimoiy, psixologik va shaxslararo mavqeiga ta'sir qiladi. Depressiya bilan shug‘ullanadigan yoki ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarga duch kelgan odamlar ko‘pincha internetdan haqiqatda insoniy shovqinning qiyinchiliklarini bartaraf etish uchun foydalanadilar. Bundan tashqari, Internet haqiqatdan “chiqish” vositasi sifatida anonim ijtimoiy muloqot uchun shunday imkoniyatlarni taklif qiladi (bu erda amalga oshirish paytida xavfsizlik hissi ayniqsa muhimdir). Tasavvur va yutuqlarni yaratish qobiliyati (jumladan, haqiqiy hayotda amalga oshirilmaydigan yangi tasvirlarni yaratish qobiliyati (masalan, axborotga to‘liq kirish) asosiy xavf-bu asosiy xavf-Internetsiz hayotni tasavvur qila olmaydigan va haqiqiy hayotda munosabatlarni qura olmaydigan odamlardir; haqiqiy hayotda tez-tez mumkin bo‘lmagan bir qator mezonlarga asoslanib, suhbatdoshni qidirishning keng ko‘nikmasi (bir nechta suhbatdosh bilan bir vaqtning o‘zida muloqot qilishingiz mumkinligi sababli hech qanday suhbatdoshga e’tibor berishning hojati yo‘qligini unutmaslik kerak). Shuni ham ta’kidlash joizki, Internet nafaqat aloqa sohasida, balki axborot bilan resurslarga kirishda ham katta imkoniyatlar yaratadi. Internetning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri har qanday ma’lumotni olish uchun cheklovlar yo‘qligi. Biroq, Internet resurslariga nazoratsiz kirish odamlar uchun jiddiy potentsial tahdidlarga olib keladi.

Global tarmoq zo‘ravonlik va dalda, ma’naviy manipulyatsiyasi turli usullari, irqchilik, senzura va hokazo turli shakllarini namoyish resurslarni katta miqdorda o‘z ichiga oladi. Xulosa qilib aytganda, Internet zamonaviy odamlar hayotida juda muhim rol o‘ynaydi. Internetning ta'siri darajasini aniqlash uchun so‘rov natijalari quyida keltirilgan. Internetdan foydalanish chastotasini aniqlash va veb-saytlarga tashrif buyurishning eng keng tarqalgan sabablarini aniqlash uchun yoshlarga tashxis qo‘yilgan. Bugungi kunda internetdan foydalanuvchilarning ko‘pchiligini yoshlar tashkil etgani holda, uning katta qismi o‘quvchi-yoshlar hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Shu bois mutaxassislar, shifokorlar, pedagoglar, olimlar tarafidan internetdan foydalanuvchi o‘quvchi-yoshlarga maslahat, ko‘rsatmalar berib borilmasa yoki butunlay nazorat qilinmasa mazkur yangi texnologiyalar bolalar va yoshlar tarbiyasiga salbiy ta’sirga egaligi ham ta’kidlan moqda. Chunki bugungi

globallashuv jarayoni yoshlarning ma’naviy dunyosini egallash borasida turli axborot maydonlaridan faol foydalanish «poyga»si jadallashib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida 2020 yilga “Ilm-ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”, deb e’lon qilishi ta’lim va ilm-fan sohalarining o‘zaro uyg‘unligi e’tirof etilishi bilan birga davlatning yoshlarga doir siyosatini amalga oshirish, ta’limning yangi zamonaviy usullari, jumladan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish sohasiga alohida e’tibor berilayotganligining amaliy ifodasi deb hisoblansa mubolag‘a bo‘lmaydi. Bugun jamiyatimiz tashabbuskor islohotchi, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashdan manfaatdor. Shuning uchun bog‘chadan boshlab oliy o‘quv yurtigacha - ta’limning barcha bo‘g‘inlari isloh qilinmoqda. Binobarin nafaqat bugunning yoshlari, balki butun jamiyatimiz a’zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun avvalo ilm-ma’rifat, yuksak ma’naviyat kerak. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek, “Ilm yo‘q joyda qoloqlik, jaholat va, albatta, to‘g‘ri yo‘ldan adashish bo‘ladi”. SHarq donishmandlari aytganidek, “Eng katta boylik - bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros - bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik - bu bilimsizlikdir!”. Shu sababli yoshlarimiz uchun zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirish, chinakam ma’rifat va yuksak madaniyat egasi bo‘lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak.

XULOSA

Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur. Tasavvur qilish uchun birgina misol keltirishning o‘zi kifoya qiladi deb o‘ylayman. Oddiygina talaba o‘yga berilgan vazifani qilish uchun kutubxonaga borishi, u yerdan kerakli kitoblarni qidirib topishi, hamda u yerda o‘tirib ikki uch soat o‘qib daftarga yozishi kerak bo‘ladi. Xuddi shu ishni uyida internet orqali bajarsa juda ko‘p foydali tomonlari bo‘ladi. O‘sha talaba kutubxonaga bormaydi, u yerda vaqtini ketkazmaydi, kerakli ma’lumotlarni internet orqali yaxshilab o‘qib o‘ziga ma’lumot sifatida olib qolishi ham mumkin bo‘ladi. Yana bir misol avvallari bir inson o‘zining yaqiniga hat yozmoqchi bo‘lsa, u xat yozish uchun qog‘oz qalam olishi, unga gaplarni yozishi, uni esa po‘chtaga olib borishi kerak bo‘lard. Xat tashuvchi uni olib kerakli joyga elitib bergunicha oradan bir necha kun vaqt o‘tardi. Hozirda esa bunday ishlar oddiygina bir hol bo‘lib qoldi. Odamlar tobora ko‘proq turli xil media kanallaridan foydalanishmoqda va ularga ko‘proq vaqt sarflashmoqda. GlobalWebindex so‘roviga ko‘ra, 16 yoshdan 60 yoshgacha bo‘lgan foydalanuvchilar turli media kanallarida o‘tkazishi mumkin bo‘lgan o‘rtacha kunlik vaqtni tasavvur qiling:

- 1) Planshet, noutbuk yoki kompyuterda internetdan foydalanishning o‘rtacha vaqti kuniga 4 soat 42 minut;
- 2) O‘rtacha televizor ko‘rish vaqti kuniga 2 soat 21 daqiqa;
- 3) Bir kunda turli qurilmalardan ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning o‘rtacha vaqti 1 soat 53 daqiqa;
- 4) Smartfonda internetdan foydalanishning o‘rtacha vaqti kuniga 1 soat 24 daqiqa.

ADABIYOTLAR:

1. Войскунский А.Е. Актуальные проблемы зависимости от интернета // Психологический журнал, 2004. № 1.
2. Кимберли С.Янг. Диагноз - интернет-зависимость // НарКом [сайт]. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.narcom.ru/ideas/common/15.html>
3. Сидоров Н.А., Графов А.А. Глобализация и ее влияние на развитие рынка бытовых услуг // Вестник Самарского государственного экономического университета. Самара, 2012. № 5 (91).
4. Мирзаев Джамшид Турдалиевич. «Психологические аспекты влияния интернет-общения на социальное поведение молодежи». «International Journal of Medicine and Psychology / Международный журнал медицины и психологии» включен в список ВАК с 04.02.2020г., РИНЦ (Elibrary.ru) и в Международную базу данных Agris., 2022 г.

AYOLLAR REPRODUKTIV TIZIMI GORMONAL FUNKSIYA, JINSIY GORMONLAR VA ULARNING AYOL ORGANIZMIDAGI ROLI

Qudratova Yulduz Zohidjonovna

ALFRAGANUS UNIVERSITETI

Tibbiyot fakulteti, Tibbiyot kafedrası

Muzaffarov Jahongir Shavkat o‘g‘li o‘qituvchisi

yulduzqudratova048@gmail.com

Annotatsiya: *Ayollar reproduktiv tizimining gormonal funksiyasi inson organizmining murakkab va muvozanatli jarayonlaridan biri bo‘lib, u jinsiy yetilish, hayz sikli, homiladorlik, tug‘ruq va menopauza kabi muhim bosqichlarni boshqaradi. Ushbu maqolada ayol organizmida ishlab chiqariladigan asosiy jinsiy gormonlar – estrogen, progesteron, androgenlar (testosteron), follikulostimulyatsiya qiluvchi gormon (FSH), lyuteinlashuvchi gormon (LH) va prolaktin – ning roli va ta’siri keng yoritiladi. Maqolada estrogen gormonlarining nafaqat jinsiy yetilish va hayz siklini boshqarish, balki suyak mustahkamligi, yurak-qon tomir tizimi, teri holati va kayfiyatga ta’siri ham muhokama qilinadi. Progesteron gormoni, ayniqsa, homiladorlik jarayonida muhim rol o‘ynab, bachadon shilliq qavatining tayyorlanishiga, homilaning rivojlanishiga va organizmdagi gormonal muvozanatning saqlanishiga xizmat qiladi. Androgenlar, jumladan, testosteron gormoni, ayollarda mushak va suyak to‘qimalarining rivojlanishi, libido va kayfiyatni tartibga solishda ishtirok etadi. Shuningdek, FSH va LH gormonlarining tuxumdon faoliyatiga, ovulyatsiya jarayoniga va reproduktiv salomatlikka ta’siri tahlil qilinadi*

Kalit so‘zlar: *Ayollar reproduktiv tizimi, jinsiy gormonlar, estrogen, progesteron, androgen, LH va FSH.*

KIRISH

Ayollar reproduktiv tizimi inson organizmining eng murakkab va muhim tizimlaridan biri bo‘lib, ayolning jismoniy va ruhiy salomatligiga ta’sir etadi. Ushbu tizimning asosiy funksiyalari reproduktiv huquqlarni amalga oshirish, homiladorlikni ta’minlash va tug‘ish jarayonini boshqarishdir. Jinsiy gormonlar bu tizimning ishlashida markaziy o‘rin tutadi. Ayollarda asosiy jinsiy gormonlar, masalan, estrogen va progesteron, reproduktiv tizimning funktsiyalarini boshqarish va hayotiy jarayonlarni tartibga solish uchun muhim rol o‘ynaydi. Ushbu gormonlar ayol organizmida menstruatsiya siklini boshqarish, tuxumdonlar va bachadonning faoliyatini muvofiqlashtirish, shuningdek, homiladorlikni qo‘llab-quvvatlashda ishtirok etadi. Ularning har birining o‘ziga xos biologik roli va ayol organizmidagi funksiyalarni amalga oshirishdagi o‘rni bor. Bu gormonlarning balansining buzilishi reproduktiv salomatlikka ta’sir ko‘rsatishi mumkin, bu esa infertilitet, gormonal buzilishlar yoki boshqa sog‘liq muammolariga olib kelishi mumkin. Shuning uchun jinsiy

gormonlar va ularning ayol organizmidagi roli reproduktiv tizimning samarali ishlashi uchun juda muhimdir.

Gormonal funksiyalar ayol reproduktiv tizimining asosiy jihatlaridan biri va ular jinsiy gormonlar tomonidan boshqariladi. Gormonlar, asosan, tuxumdonlar, bachadon, va boshqa endokrin bezlar tomonidan ishlab chiqariladi. Ularning asosiy vazifasi ayol organizmida reproduktiv tizimning normal ishlashini ta'minlash, shuningdek, menstruatsiya siklini boshqarish va homiladorlikni qo‘llab-quvvatlashdir.

Ayol reproduktiv tizimida asosiy jinsiy gormonlar estrogen, progesteron va LH (luteinizing gormon) va FSH (folikulyar stimulyatsiya gormoni) hisoblanadi. Har birining o‘ziga xos funksiyasi bor:

Estrogen gormoni ayol reproduktiv tizimining asosiy regulatorlaridan biri bo‘lib, uning normal va balans ayol organizmida muhim ahamiyatga ega. Estrogenning darajasining ortishi yoki pasayishi turli patologik holatlar va sog‘liq muammolariga olib kelishi mumkin. Quyida estrogen bilan bog‘liq ba’zi asosiy patologiyalarni qisqacha ko‘rib chiqamiz:

Estrogenning ortishi (Hiperestrogeniya): Estrogen darajasining ortishi organizmida bir qancha salbiy ta'sirlar ko‘rsatishi mumkin. Bu holat quyidagi sabablarga ko‘ra yuzaga kelishi mumkin:

Polikistik tuxumdonlar sindromi (PCOS): Tuxumdonlarda estrogen darajasining oshishi, ovulyatsiyaning yo‘qligi va gormon muvozanatining buzilishi bilan birga keladi.

Obezite. Yog‘ to‘plami estrogen ishlab chiqarishni oshirishi mumkin, chunki yog‘ hujayralari estrogenni sintez qiluvchi manba bo‘lib xizmat qiladi.

Estrogen asosidagi gormonal terapiya: Ba’zi ayollar estrogen preparatlarini uzoq muddat qabul qilganda, bu holat gormon balansining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Endometrioz va miomalar: Estrogenning ortiqcha miqdori bachadonning mushak va to‘qimalariga ta'sir qiladi, bu esa miomalar yoki endometrioz rivojlanishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Estrogenning ortishi simptomlari quyidagilarga olib kelishi mumkin:

Og‘ir va uzun menstruatsiyalar

Ko‘kraklarda og‘riq yoki shishish

Ruxsat etilgan og‘irlik ortishi

Ruhiy o‘zgarishlar (masalan, kayfiyat o‘zgarishlari)

Estrogenning pasayishi (Hipestrogeniya). Estrogen darajasining pasayishi ham bir qator sog‘liq muammolariga olib keladi. Bu holat quyidagi holatlarda yuzaga kelishi mumkin:

Menopauza. Menopauza davrida tuxumdonlar estrogen ishlab chiqarishni kamaytiradi, bu esa reproduktiv tizimning faoliyatini to‘xtatadi va bir qator alomatlariga olib keladi, masalan, issiqlik to‘lqinlari, uykusizlik va yodda saqlash muammolari.

Tuxumdon yetishmovchiligi. Erta menopauza yoki tuxumdonlarning yetishmovchiligi estrogen darajasining pasayishiga olib keladi.

Yomon ovqatlanish yoki anoreksiya. Ovqatlanish buzilishlari va past tanadagi yog‘ miqdori estrogen ishlab chiqarishning pasayishiga olib kelishi mumkin.

Stress. Huzurdagi stressli holatlar, ba'zi dorilar va boshqa omillar estrogen ishlab chiqarishni kamaytirishi mumkin.

Estrogenning pasayishi simptomlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Menstruatsiyaning yo‘qligi yoki notekisligi

Issiqlik to‘lqinlari va terlash

Uykusizlik va ruhiy holatning o‘zgarishi

Quruq teri, ko‘kraklarda og‘riq va vaginal qurishish

Estrogen darajasining aniq o‘lchovlari va sog‘liq muammolarini aniqlash uchun tibbiy yordam talab etiladi. Gormon muvozanatini tiklash uchun davolanish usullari, masalan, gormon almashtirish terapiyasi (HRT) yoki dori-darmonlar qo‘llaniladi. Estrogen balansining to‘g‘ri saqlanishi reproduktiv salomatlikni va umumiy sog‘likni saqlash uchun juda muhimdir ya'ni ovulyatsiyadan keyin ishlab chiqariladi. Uning asosiy vazifasi bachadonni homiladorlik uchun tayyorlash, ya'ni bachadon devorini qalinlashtirish va homilani tutib turishdir.

Progesteron gormoni ayol reproduktiv tizimining muhim qismidir va asosan tuxumdonlarda ovulyatsiyadan keyin ishlab chiqariladi. U menstruatsiya siklining ikkinchi bosqichida va homiladorlik davrida muhim rol o‘ynaydi. Progesteron gormonining balansining buzilishi bir qator patologiyalarga olib kelishi mumkin. Quyida progesteron bilan bog‘liq ba'zi asosiy patologiyalarni qisqacha ko‘rib chiqamiz:

Progesteronning yetishmasligi (Hipoprogesteroniya)

Progesteron darajasining pastligi reproduktiv tizimning normal ishlashiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Bu holat quyidagi holatlarda yuzaga kelishi mumkin:

Polikistik tuxumdonlar sindromi (PCOS). Bu holatda tuxumdonlar ovulyatsiya qilmaydi yoki unchalik samarali bo‘lmaydi, bu esa progesteron ishlab chiqarilishini kamaytiradi.

Erta homiladorlik muammolari. Progesteron homiladorlikni saqlab qolish uchun muhim bo‘lgani sababli, uning past darajasi homiladorlikning muvaffaqiyatsizligini yoki abortni keltirib chiqarishi mumkin.

Menstruatsiya muammolari. Progesteron yetishmovchiligi, masalan, noregulyar menstruatsiyalar yoki amenoreyaga (menstruatsiyaning butunlay to‘xtashi) olib kelishi mumkin.

Tuxumdon yetishmovchiligi. Tuxumdonlar progesteron ishlab chiqarishni to‘xtatganda, bu holat hipoprogesteroniya (progesteronning yetishmasligi)ga olib keladi.

Symptomlar.

Noregulyar menstruatsiyalar yoki amenoreya

Homiladorlikda tahdidli abort yoki spontan abortlar

Bachadon devorining zaifligi (homilaning yaxshi joylashmasligi)

Progesteronning ortishi (Hiperprogesteroniya)

Progesteronning ortishi ham ba'zi patologiyalarga sabab bo‘lishi mumkin. Bu holat quyidagi holatlarda yuzaga kelishi mumkin:

Corpus luteum kistalari. Ovulyatsiyadan keyin tuxumdonlarda qolgan "corpus luteum" strukturalari gormon ishlab chiqarishda ortiqcha faoliyat ko‘rsatishi mumkin, bu esa progesteron darajasining oshishiga olib keladi.

Homiladorlik. Homiladorlikda progesteron darajasi tabiiy ravishda yuqori bo‘ladi, lekin uning ortiqcha ko‘payishi gormon muvozanatini buzishi mumkin.

Progesteron asosidagi terapiya: Ba’zi ayollar progesteron preparatlarini uzoq muddat davomida qabul qilganda, bu gormonning ortishiga olib kelishi mumkin.

Symptomlar.

Uyanish, charchoq, uyquning ko‘payishi

Depressiya yoki kayfiyatning o‘zgarishi

Suv saqlanishi, shishish

Vaginal qurishish yoki og‘riqlar.

Ayollarda androgen gormonining patologiyalari

Ayol organizmida androgenlar tuxumdonlar, buyrak usti bezlari va yog‘ to‘qimalari tomonidan ishlab chiqariladi. Ularning muvozanati buzilganda turli kasallik va patologiyalar yuzaga kelishi mumkin. Androgen gormonining ortiqcha ishlab chiqarilishi (Hiperandrogenemiya)

Agar ayolda androgenlar haddan tashqari ko‘p bo‘lsa, quyidagi muammolar paydo bo‘lishi mumkin:

Hirsutizm (haddan tashqari tuklanish)

Erkaklarnikiga o‘xshash tana va yuz tuklari o‘sishi (mo‘ylov, iyak, qorin, bel atrofida tuklarning ko‘payishi).

Tuklarning qalin va to‘q rangda bo‘lishi.

Ko‘pincha polikistik tuxumdon sindromi (PCOS) sababli yuzaga keladi.

Androgenetik alopesiya (soch to‘kilishi)

Boshning tepa qismida sochlarning siyraklashishi yoki to‘kilishi.

Dihidrotestosteron (DHT) ortiqcha ishlab chiqarilishi natijasida soch follikulalarining zaiflashishi.

Akne va yog‘ bezlarining faoliyati oshishi

Ortiqcha yog‘ ishlab chiqarilishi natijasida yuz va tana terisida akne (ugri) paydo bo‘lishi. Gormonlar ta’sirida terining qalinlashishi va gözeneklarning tiqilib qolishi.

Hayz siklining buzilishi va bepustlik.

Hayzning muntazam kelmasligi yoki butunlay yo‘qolishi (oligomenoreya yoki amenoreya).

Tuxumdonlarning normal ishlamasligi natijasida ovulyatsiyaning buzilishi.

Polikistik tuxumdon sindromi (PCOS) – eng ko‘p uchraydigan sabab.

Virilizatsiya (erkaklarcha belgilar rivojlanishi)

Haddan tashqari yuqori androgen darajasi quyidagilarga olib kelishi mumkin:

- Ovozni dag‘allashishi.
- Mushak massasining ortishi.
- Ko‘krak o‘lchamining kichrayishi.

- Jinsiy a‘zolarining biroz kattalashishi.
- Androgen gormonining yetishmovchiligi (Gipoandrogenemiya)

Agar ayolda androgenlar yetarli darajada bo‘lmasa, quyidagi muammolar kuzatilishi mumkin:

- Libido pasayishi (jinsiy istakning kamayishi).
- Mushak massasining kamayishi va holsizlik.
- Kayfiyat o‘zgarishi, depressiya va umumiy energiya yetishmovchiligi.
- Suyak zichligining pasayishi, bu esa osteoporozga olib kelishi mumkin.
- Yog‘ to‘qimalarining ortishi va metabolizmning sekinlashishi.

Androgen disbalansining asosiy sabablari

- Polikistik tuxumdon sindromi (PCOS) – eng keng tarqalgan sabab.
- Buyrak usti bezlarining giperplaziyasi (adrenal giperplaziya).
- Androgen ishlab chiqaruvchi o‘smalar (tuxumdon yoki buyrak usti bezlarida).
- Gipofiz bezining kasalliklari (prolaktinoma, Cushing sindromi).
- Dorilar qabul qilish (anabolik steroidlar, testosteron, kontratseptivlar)

Davolash usullari

• Gormonal terapiya – antiandrogen preparatlar (spironolakton, finasterid) yoki kontratseptivlar yordamida gormonlar muvozanatini tiklash.

• Tibbiy parhez va turmush tarzini o‘zgartirish – uglevodlar va shakar miqdorini kamaytirish, sport bilan shug‘ullanish.

• Dori vositalari – akne, tuklanish yoki hayz siklining buzilishini davolash uchun.

• Jarrohlik – agar o‘smalar androgenlarning ortiqcha ishlab chiqarilishiga sabab bo‘lsa.

LH va FSH – bu ikki gormon menstruatsiya siklini boshqaradi. LH tuxumdonlarda ovulyatsiya jarayonini boshlaydi, ya’ni tuxumni ozod qilishni ta’minlaydi. FSH esa tuxumdonlarda follikulalarni rivojlantirish va o‘sishini qo‘llab-quvvatlaydi.

Ayol organizmida bu gormonlar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, reproduktiv tizimning normallashtirilgan va samarali ishlashini ta’minlaydi. Gormonlarning balansining buzilishi ayolning reproduktiv salomatligiga zarar yetkazishi mumkin, bu esa menstruatsiya tsiklining buzilishi, infertilitet yoki boshqa gormonal muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Gormonlar shuningdek, ayolning ruhiy holatiga ham ta’sir qilishi mumkin, masalan, PMDD (pre-menstruatsiya disforik buzilish) kabi holatlar mavjud.

Gormonlar va ularning funksiyalari ayol organizmida juda nozik va murakkab jarayonlarni boshqaradi, shuning uchun ularning o‘zaro ta’siri va balansini saqlash juda muhimdir.

XULOSA

Ayollar reproduktiv tizimining gormonal funksiyasi organizmning normal ishlashi, nasl qoldirish qobiliyati va umumiy salomatlik uchun muhim ahamiyatga ega. Jinsiy gormonlar – estrogen, progesteron va androgenlar – ayol organizmida hayz siklini tartibga solish, homiladorlikni qo‘llab-quvvatlash va ikkilamchi jinsiy belgilarni shakllantirishda asosiy rol o‘ynaydi.

Estrogen gormoni suyak zichligini saqlash, yurak-qon tomir tizimini qo‘llab-quvvatlash va teri hamda soch salomatligini ta’minlashda muhim hisoblanadi. Progesteron esa homiladorlikni davom ettirish va bachadon shilliq qavatini ovulyatsiyadan keyin tayyorlash funksiyasini bajaradi. Androgenlar esa ayollarda libido va mushak massasini qo‘llab-quvvatlashda ishtirok etadi.

Jinsiy gormonlarning yetishmovchiligi yoki ortiqchaligi hayz siklining buzilishi, bepushtlik, osteoporoz va yurak-qon tomir kasalliklari kabi turli patologiyalarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun gormonal muvozanatni saqlash va sog‘lom turmush tarziga rioya qilish ayollar salomatligi uchun muhimdir.

Tibbiy tadqiqotlar va zamonaviy diagnostika usullari orqali gormonal disbalansni erta aniqlash va davolash imkoniyati mavjud. Shu sababli, ayollar o‘z reproduktiv salomatligiga e’tibor berib, muntazam tibbiy tekshiruvlardan o‘tishlari tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shagazatova B. X. “Endokrinologiya”.2020. 492 bet
2. Shagazatova B. X. “Endokrinologiya”. 2021.464 bet
3. Shlomo Melmed, Kenneth S. Polonsky, P. Reed Larsen, Henry M. Kronenberg "Williams Textbook of Endocrinology".2019 453-bet
4. Ginekologiya" kitobi, mualliflari F.M. Ayupova va Y.K. Jabborova, 2008.194-bet
5. Q.R.To‘xtayev, F.X.Azizov, M.A.Abduraxmonov, E.A.Tursunov, K.I.Rasulov, M.X.Rahmatova. Gistalogiya, sitologiya va embriologiya. 2022-yil 486-bet
6. O.Talyaviya, SH.Q.Qodirov, A.N.Qodirov, SH.H.Hamraqulov, E.H.Halilov Normal fiziologiya.2007-yil.

PSIXOLOGIYA FANI VA UNING AHAMIYATI

Maripov Xasan Mahmudjon o‘g‘li

Andijon shahar 14014 harbiy qism

“Tarbiyaviy va ma’fkuraviy ishlar” bo‘limi.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada inson faoliyati va hayvonlar xatti-harakati jarayonida voqelikning psixik aks etishi, ruhiy jarayonlar, holatlar, hodisalar, hislatlar to‘g‘risidagi, psixologiyaning tadqiqot predmetlari psixologiyaning asosiy vazifalari o‘z aksini yorqin ko‘rsata olgan desak bo‘ladi. Bu esa o‘z navbatida bo‘lg‘usi kadrlar inson psixologiyasi undagi o‘zgarishlarni yorqin taxlili bo‘la oladi.*

Kalit so‘zlar. *Psixologiya, ruhiy jarayonlar, predmeti, sezgi, idrok, tafakkur, hissiyot, kategoriya, psixika qonuniyatlar, inson ruhiy holatlari, filogenetik, ontogenetik, psixika.*

Psixologiya fani inson faoliyati va hayvonlar xatti-harakati jarayonida voqelikning psixik aks etishi, ruhiy jarayonlar, holatlar, hodisalar, hislatlar to‘g‘risida o‘rganiladigan fan. Psixologiyaning tadqiqot predmetiga sezgilar va idrok obrazlari, tafakkur va hissiyot, faoliyat va muomala kabi psixologik jarayonlar, kategoriyalar kiradi. Psixologiyaning asosiy vazifalari — psixika qonuniyatlarini, inson ruhiy holatlari shakllanishini filogenetik va ontogenetik taraqqiyot birligida ochishdan iboratdir. Mazkur vazifalar yechimini topishda psixologiya bir tomondan, biologiya fani sohalari bilan, jumladan, fiziologiya bilan, boshqa tomondan esa, sotsiologiya, pedagogika, madaniyat tarixi, mantiq hamda ijtimoiy fanlar bilan jips aloqaga kirishadi. Psixologiya eng avvalo, psixikaning insonga xos shakli bo‘lmish ong va o‘zini o‘zi anglashni tadqiq etadi.

Antik davrdan boshlab psixologik bilimlar falsafa va tibbiyot fanlari negizida rivojlanib kelgan. Yunon shifokorlari Gippokrat, Erasistrat psixikaning organi miya ekanligini bilganlar va inson jonini koinotning ashyoviy bo‘lagi sifatida talqin qilganlar. Ularning g‘oyalari Platonning jon abadiyligi to‘g‘risidagi ta’limotiga qarama-qarshi qo‘yilgan. Aristotel “Jon to‘g‘risida”gi asarida psixologik tushunchalar tizimini ishlab chiqdi.

O‘rta asrlarda psixikaga nisbatan har xil ko‘rinishdagi g‘ayritabiiy qarashlar hukmronlik qildi. Shu tufayli psixologik bilimlar rivojlanmay qoldi. Ammo ba’zi faylasuflar va shifokorlar (Ibn Sino va boshqalar) asarlarida bu sohada olg‘a qadam qo‘yildi. Inson xususiyatlari to‘g‘risidagi ma’lumotlar qadimgi qo‘lyozmalar, yodgorliklarda o‘z aksini topa boshladi. Turli mamlakatlarda va shaharlarda tuzilgan akademiyalarda (Xorazm, Samarqand, Kiyev, Moskva va boshqa shaharlarda) psixologiya yuzasidan tinglovchilarga saboq berilgan.

Yevropa Uyg‘onish davrida Leonardo da Vinchi, X. Vives kabilar psixologiya rivojiga o‘z hissalarini qo‘shdilar. XVIII asrga kelib M. V. Lomonosov, A. N. Radishchev, G. S. Skovoroda, T. Gobbs, B. Spinoza, G. Leybnits. J. Lokk, K. A. Gelvetsii, A. Golbax, D. Didrolar psixologiyada bir talay kashfiyot qildilar, uni amaliy ma’lumotlar bilan boyitdilar.

Psixologiya XIX asrning 2-yarmiga kelib mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi. Nemis olimi V. Vundt Leypsigda 1879-yil dastlabki eksperimental laboratoriyani jihozlashga erishdi.

Psixologiya taraqqiyotida, umuman, XIX asrdagi eksperimentlar alohida ahamiyat kasb etdi. Bu davrda psixologik real voqelikni o‘rganish uchun metodlar majmuasi qo‘llana boshlandi: kuzatish, laboratoriya eksperimenti, tabiiy eksperiment, faoliyat natijasini tahlil qilish, ruhiy jarayonlarni modellash genetik metodi, test, ekspert baholash, intervyu, anketa, so‘rovnoma, tarjimai hol va hokazolar. XIX asr oxiri — XX asr boshlarida qator psixologik ilmiy maktablar, yo‘nalishlar vujudga keldi: bixeviorizm, geshtaltpsixologiya, personalizm, freydizm va hokazolar. Psixologiyaning rivojiga I. M. Sechenov (psixikaning reflektor tabiati), I. Pavlov (oliy nerv faoliyati) ta’limotlari muhim hissa bo‘lib qo‘shildi. Rossiyada V. M. Bexterev eksperimental laboratoriya (Qozon, 1885), Harkov universiteti va N. N. Langening Odessadagi laboratoriyasi, G.Chelpanovning Kiyevdagi, S. Korsakovning Moskvadagi, keyinchalik V. M. Bexterev, A. Lazurskiy, A. Nechayevlarning Peterburgdagi, V. Chijning Yuryev (Tartu, Estoniya)dagi eksperimental laboratoriyalari psixologiya taraqqiyotiga alohida ta’sir o‘tkazdi. 1912-yil Moskva universitetida Psixologiya instituti ochildi. Shu yilda I. A. Sikorskiy tomonidan Kiyevda jahonda birinchi marta Bolalar psixologiyasi instituti tashkil qilindi. XX asrning 1-yarmida Rossiyada K. N. Kornilov, Blonskiy va boshqalar dialektikaga asoslangan ilmiy psixologiyani yaratishga kirishdilar.

Hozirgi zamon psixologiyasi ko‘p tarmoqli psixologik bilimlar tizimidan iborat fan hisoblanib, o‘zining tadqiqot predmetiga ega bo‘lgan ko‘plab sohalaridan tashkil topgan: umumiy psixologiya, aviatsiya psixologiyasi, harbiy psixologiya, differensial psixologiya, psixofiziologiya, muhandislik psixologiyasi, kosmik psixologiya, huquq psixologiyasi, tibbiyot psixologiyasi, neyropsixologiya, patopsixologiya, pedagogik psixologiya, mehnat psixologiyasi, sport psixologiyasi, maxsus psixologiya, ijodiyot psixologiyasi, menejment psixologiyasi, marketing psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya, yosh psixologiyasi, tashkiliy psixologiya, din psixologiyasi, oila psixologiyasi, psixologiya tarixi, genetik psixologiya, amaliy psixologiya, eksperimental psixologiya, kasb psixologiyasi, psixolingvistika, siyosiy psixologiya va boshqa psixologiyaning tarmoqlarga ajralishining asosiy sababi uning tarkibida tatbiqiy sohalar vujudga kelishidir. Psixologiya sanoatda, jamiyat boshqaruvida, ta’lim tizimida, sog‘liqni saqlash, madaniyat, sport, transport, radio, televideniye va boshqa tuzilmalarda muhim masalalarni hal qilishda faol ishtirok qilmoqda. Psixologiya erishgan yutuqlari shaxs imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish va ularni harakatga keltirishda alohida ahamiyat kasb qilmoqda hamda shu asnoda mehnat samaradorligini oshirishga ta’sir o‘tkazmoqda. Zamonaviy psixologiyada elektron-hisoblash texnikasi, elektr va kimyoviy vositalar yordami bilan psixikani chuqur o‘rganish kabilar qo‘llanilmoqda. Psixologiyada o‘zini o‘zi kuzatish (introspeksiya) metodi atrofida keskin bahslar davom etmoqda. Ba’zi yo‘nalishdagi psixologlar uni tadqiqot o‘tkazishning asosiy metodi deb ta’kidlasalar, boshqalari esa uning cheklanganligini e’tirof qiladilar, buning o‘rniga obyektiv metodlardan foydalanishni tavsiya etadilar. Obyektiv metodlar tufayli psixikaning moddiy negizi aniklangan, inson ichki munosabatlari bilan subyektiv holatlar sababiy bog‘liqligi yakka shaxsda, jamoada namoyon bo‘lishi dalillangan. Jahon hamjamiyatida AQSH, Angliya,

Fransiya, Germaniya, Rossiya, Shveysariya mamlakatlarida ilmiy tadqiqot institutlari va markazlarida, universitetlarda psixologik izlanishlar keng ko‘lamda olib borilmoqda.

O‘zbekistonda psixologiya 1928-yildan e’tiboran hozirgi Milliy universitetda fan sifatida o‘qitila boshlandi. 1929-yil Xalq maorifi komissarligi qoshida psixologiya laboratoriyasi ochildi. Keyinchalik pedagogika institutlarida psixologiyaning bir necha sohalari bo‘yicha talabalarga bilim berila boshlandi. XX asrning 2-yarmida M. Vohidov, M. Davletshin singari mahalliy kadrlar yetishib chiqdi. Hozirgi davrda psixologiya fanlari doktorlari V. Tokareva, E. G‘oziev, B. Qodirov, G‘. Shoumarov, R. Gaynutdinov, V. Karimova, Sh. Barotov, A. Jabborov, R. Sunnatovalar psixologiyaning umumiy psixologiya, pedagogik va yosh psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya sohalari bo‘yicha tadqiqot ishlarini amalga oshirmoqdalar. Psixolog mutaxassislar tayyorlash va tadqiqot ishlari O‘zbekiston milliy universiteti, SamDU, Farg‘ona universiteti, Qarshi universiteti, Termiz universiteti bazalarida yo‘lga qo‘yilgan. O‘zbekistonda psixologik xizmat joriy qilingan va uning tarmog‘i tobora kengayib bormoqda.

Psixologiyada biologiyaning o‘rni

Psixologlar odatda organizmni ongning asosi deb hisoblashadi, shuning uchun ham hayotiy muhim soha hisoblanadi. Psixiyatristlar va nevroopsikologlar ong va tananing interfeysida ishlaydi. Bilogiya psixologiya, shuningdek fiziologik psixologiya deb nomlanuvchi yoki neuropsixologiyada xulq-atvor va aqliy jarayonlarning biologik substanslarini o‘rganiladi. Ushbu sohadagi asosiy tadqiqot mavzularni insonni boshqa hayvonlarga nisbatan o‘rganadigan qiyosiy psixologiya, shuningdek, hissiyotlarning fizik mexanizmini, shuningdek, neyron va ruhiy ishlov berishni o‘z ichiga oladi. Asrlar mobaynida biologik psixologiyada asosiy masala miyadagi funktsional funksiyalarni qanday joylashtirish mumkinligi va qanday qilib joylashtirilishi edi. Zamonaviy nevroopsikologiyani 1870-yillarda Fransiya Pol Broca chap frontal girusga nutq ishlab chiqarishni kashf etgan va bu bilan miya funksiyasining yarim sharni lateralizatsiyasini namoyish etgan. Ko‘p o‘tmay, Karl Vernicke nutqni tushunish uchun zarur bo‘lgan sohani aniqladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Tibbiyot psixologiyasi. 3-nashr. T-2019
2. Umumiy psixologiya. G‘oziev E.G. T-2002
3. I.P.Pavlov 1998

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARI ICHIDAN O‘ZLASHTIRISHI PAST BO‘LGAN O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASH

Pardayev Orzumand

*Samarqand viloyati Urgut tumani
103-maktabning boshlang‘ich ta‘lim
o‘qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ta‘lim-tarbiya berish jarayoni, darsliklarda berilgan bilimlarni berishda o‘zlashtirishi past bo‘lgan o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularning o‘z tengdoshlari qatoriga yetib olishini ta‘minlash, bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarini shakllantirish, bilimlarni egallashida yuzaga keladigan muammolarni yechish qo‘llaniladigan metodikalar va bu orqali erishilgan yaxshi natijalar kabi masalalar ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich sinf, ta‘lim, tarbiya, o‘quvchi, bilim, ko‘nikma, malaka, kompetensiya, interfaol yondashuv, faollikni oshirish.*

Zamonaviy ta‘limning eng muhim unsurlari qadimdan shakllanib kelgan. Ta‘lim maqsadi, mazmuni, shakl, uslub va vositalari ta‘lim jarayonlari mazmunini tahlil qilish uchun qo‘llaniladigan an‘anaviy kategoriyalar bo‘lib hisoblanadi. Aynan shu kategoriyalar ma‘lum predmet, mutaxassislik yoki ixtisoslik bo‘yicha o‘quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil qiluvchi pedagog faoliyatining predmeti sifatida yuzaga chiqadi. Qayd etilgan pedagogik yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatning qonuniyat va mezonlarini tizimlashtiruvchi omil vazifasini bajaradi. Zamonaviy o‘qituvchi dars jarayonida «aktyor» emas, aksincha «rejissyor» bo‘lishi kerakligini anglashi lozim. Buning uchun esa u bir necha yangicha ta‘lim usullarini yaxshi bilishi kerak.

Shu yerda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev “Mustaqil o‘ylay oladigan tafakkur yuritib to‘g‘ri ma‘qul va maqbul ish tuta oladigan vatanparvar shaxslarni shakllantirish va tarbiyalash kerak deb ta‘kidlaydi hurmatli yurtboshimiz o‘z nutqlaridi. Darhaqiqat, yoshlarni zamonaviy fan-texnikaning, umuman, ilm-fanning yutuqlaridan bahramand qilmasdan turib, ularga yuqori malakali ixtisos egalari bo‘lib yetishishiga zamin yarata olmaymiz. Eng avvalo, boshlang‘ich ta‘lim jarayonida o‘quvchilarga to‘g‘ri va maqsadga muvofiq bilim berish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kuzatishlar asosida ayta olamizki, boshlang‘ich ta‘lim davrida o‘quvchida o‘yin faoliyatining o‘rnini o‘qish faoliyati egallaydi. O‘qib-o‘rganish bolaning vazifasi, ijtimoiy burchi bo‘lib qoladi. O‘qish jarayonida u darsliklarini va o‘quv qurollarini saranjom saqlash, o‘z vaqtida o‘rnidan turish, maktabga belgilangan vaqtda borish, uyga berilgan vazifalarni bajarish yuzasidan ko‘nikmalarni o‘zlashtiradi. O‘quvchi tobora mas‘uliyatli bo‘lib boradi. Bilimlar bolaning saviyasini o‘stiradi, aqliy rivojlanishini ta‘minlaydi, sezgilari va irodasining o‘sishiga ta‘sir ko‘rsatadi. Biroq, bu davrda ham bolaning diqqati hali beqaror bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinfda o‘quvchi xotirasida ham o‘zgarishlar ro‘y beradi. O‘quvchi birinchi sinfdan boshlab, ta‘lim jarayonida o‘quv materialining ko‘p qismini ixtiyoriy ravishda eslab qoladi. Shu bilan birga o‘z-o‘zini doimo nazorat qilib borishi lozim. Buning natijasida o‘quvchining xotirasi takomillashadi, tafakkuri o‘sadi. 7-8 yoshli bolalarda ham tafakkur hali konkret xarakterda bo‘ladi. Ular o‘zlari idrok etgan yoki tasavvur qilgan narsalar haqidagina fikr yuritadilar. Mantiqiy tafakkurning dastlabki ko‘rinishlari shakllana boshlaydi. Uchinchi va to‘rtinchi sinflarda o‘quvchilar ilmiy bilimlarga oid ayrim tushunchalarni ham o‘zlashtirib oladilar. Bu davrda o‘quvchilarning ruhiyatida hissiy kechinmalar yuz beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida biror fanga, darsga nisbatan qiziqish yuzaga keladi. Ular ta‘lim olishni burch ekanligini anglab yetadilar. Dars vaqtida o‘quvchi faoliyatiga qo‘yilgan yuqori baho o‘quvchilarda ruhiy tetiklik, shodlik, iftixor kabi hissiy kechinmalarni tug‘diradi. Ammo o‘quvchilar orasida fanlardan orqada qolish, o‘zlashtirishi past baholanadiganlari ham uchrab turadi. Ushbu o‘quvchilar bilan har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi alohida ishlarni olib borishi va ulardagi kamchiliklarni o‘z vaqtida aniqlab, imkon qadar bunga yechim topishi zarur. Shunday ekan boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchisi har tomonlama yetuk, o‘tkir diplomat, o‘z kasbini ustasi, intellektual salohiyatga ega shaxs bo‘lishi shart.

Har bir boshlang‘ich sinfda dars berish jarayonida fanlarni o‘zlashtirishi past bo‘lgan o‘quvchilarga duch kelimiz. Bu o‘quvchilar bilan ishlash o‘qituvchidan yuqori malaka talab qiladi. Bu jarayonda o‘qituvchi yangi metodikalari qo‘llashi, past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning faolligini oshirishi va bu orqali past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning boshqa tengdoshlari qatoriga yetib olishini ta‘minlash lozim. Shundagina har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘z faoliyatini to‘g‘ri yo‘lga qo‘ya olgan va har bir o‘quvchi bilan individual ishlash jarayonini amalga oshiradi olgan hisoblanadi. Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni mustaqil ishlashga o‘rgatish yaxshi samara beradi. Mustaqil faoliyat insonni ziyrak va hozirjavob qiladi. Bu faoliyat kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarida ta‘limga uyg‘un holda rivojlanishi kerak. Buning uchun, avvalo, o‘quvchilarni mustaqil faoliyatga ruhan tayyorlash, ularda biror ishni qila olishga va shu ishni sifatli bajarishiga ishonch uyg‘otish lozim.

Mustaqil ish turlari, avvalo, o‘qituvchi tomonidan puxta o‘ylangan, ta‘lim maqsadiga yo‘naltirilgan va davomiy bo‘lishi kerak. Bunda har bir o‘quvchining imkoniyati hisobga olinishi, yosh xususiyati, qiziqishlari ham e‘tibordan chetda qolmasligi kerak. O‘quvchilarni aqliy rivojlantirish shartlaridan biri topshiriqlarni to‘la “eslab qolib” bajarishdir. Bunda bajariladigan ishning maqsadini tushungan (tasavvur qilgan) holda uning rejasini belgilash va ish usulini tanlash, yo‘l qo‘yilgan xatolarni mustaqil topa olish va uni tuzata bilishlariga alohida e‘tibor beriladi. O‘quvchilarning topshiriqlarni tez, to‘g‘ri bajarishi uchun qulay usullarni tanlash, yo‘naltiruvchi savollar berib, tayanch so‘zlar tavsiya etish foydalidir.

Boshlang‘ich ta‘lim jarayonida bo‘sh o‘zlashtirishni vujudga keltiruvchi omillar, o‘zlashtirmovchi o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini o‘rganish ta‘lim jarayonida o‘quvchi o‘zlashtirmasligining oldini olishga yo‘naltirilgan chora – tadbirlar tizimini ishlab

chiqish imkonini beradi. bo‘sh o‘zlashtirishning oldini olish bo‘yicha tadbirlar tizimi har bir o‘quvchi real o‘quv imkoniyatlarining barcha asosiy tarkibiy qismlarini kompleks rivojlantirishga, ya’ni shaxsning intellektual, irodaviy, hissiy sohalarini bir vaqtda rivojlantirishga, uning ta’lim va tarbiyasini ta’minlash, o‘qishga va jamoaga ijobiy munosabatini rivojlantirish, uning ishga qobiliyatini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. O‘quvchi real o‘quv imkoniyatlaridan birining shakllanishi muhimligini yetarlicha baholamaslik, bu tizimning yaxlitligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Natijada bo‘sh o‘zlashtirishning muvafaqqiyatli oldini olishga olib kelmaydi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarni zo‘riqish va turli psixologik ta’sirlardan asrash, qiziqarli o‘yinlar orqali bilimlarini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi o‘quvchilarni ziyraklik va chaqqonlikka hamda fikrini to‘g‘ri va aniq ifoda etishga undovchi o‘yinlardan foydalanishi samarali natija beradi. Masalan, “G‘oyib bo‘lganini top” o‘yinida turli geometrik shakllar yozuv taxtasi yoki magnitli doskaga tartibsiz joylashtiriladi. O‘quvchilar shakllarni ko‘rib bo‘lgach, o‘qituvchi “Tun”, deydi. Bolalar ko‘zini yumadi. O‘qituvchi shakllardan bir nechtasini olib, yashiradi va “Kun”, deydi. O‘quvchilar ko‘zini ochib, qaysi shakllar g‘oyib bo‘lganini aytishi kerak.

Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni aniqlash va ular bilan ishlash o‘qituvchidan alohida sabot va mas’uliyatni talab etadi. Shu bois bu toifa bolalar bilan shug‘ullanish uchun, avvalo, yakkama-yakka suhbat o‘tkazib, ularning qiziqishlarini aniqlash lozim. Maxsus jurnal tutilib, bolalarning o‘zlashtirishini muntazam monitoring qilib borilishi, o‘quvchilarga qiynalayotgan fanidan alohida mashg‘ulotlar daftari tuttirish kabi usullar ham samarali hisoblanadi. Shuningdek o‘quvchilardagi ijobiy o‘zgarishlar rag‘batlantirilishi muhim [9]. Bo‘sh o‘zlashtiruvchilarning faolligini oshirish uchun ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini hamda nutqini rivojlantirish kerak. Bunda turli ertaklardan foydalanish mumkin. O‘qituvchi dars o‘tishda boshqa ko‘plab usullardan ham foydalanishi lozim. Eng muhimi, ular samara berishi.

O‘quv topshiriqlarining har xil turlaridan foydalanish o‘quvchilarni ishga. ijodiy yondashishga va nazariy bilimlarni amalda qo‘llashga yordam beradi. Bunga erishish uchun o‘quvchilarning bilimlarini ularning dastlabki tushuncha, tasavvur va ko‘nikmalarini shakllantirgan materiallardan boshqacha materiallar asosida mustahkamlash va takomillashtirish kerak [10]. Shuningdek, bu materiallar ko‘p variantli topshiriqlardan tashkil topib, ularning har biri o‘ziga xos bilishga doir va mantiqiy topshiriq bo‘lishi maqsadga muvofiqdir. O‘rganish mashqlarining ana shunday yoiga qo‘yilishi o‘quvchilar ongida yangi bog‘lanishlar hosil bo‘lishiga va shunga ko‘ra materialning yaxshiroq o‘zlashtirilishiga yordam beradi.

Boshlang‘ich sinflarda past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar davlat ilg‘or ta’lim texnologiyalaridan foydalanish muhim masala hisoblanadi. Chunki o‘sha o‘quvchi an’anaviy darslarda, yoki har doim jamoa bo‘lib o‘tkaziladigan darslarda ta’limni o‘ziga qabul qila olmagan. Shunday ekan past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan dastlab barcha metodikalari individual qo‘llab, keyin ularni jamoaviy metodikalar va doimgidek ta’lim-tarbiyada jarayoniga jalb qilish kerak.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, boshlang‘ich sinflarda past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlash jarayonini tashkil etishda zamonaviy ta’lim-tarbiyada texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, yangi metodikalar fan foydalanish bilan bir qatorda ta’lim texnologiyalarini ham bu jarayon bilan uzviy ravishda bog‘lab borishimiz kerak deb o‘ylayman. Biz shu orqali pedagogik faoliyatga va o‘quvchilar bilan ishlash samaradorligini oshirishga to‘g‘ri yondashgan bo‘lamiz va passiv o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma, malaka va kompetentsiyalarini o‘z o‘rnida shakllantirishga erishamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – T.: O‘zbekiston, 2017. – 104 b.
2. Karamatova S.D. (2022). Integrative approach to forming ecological culture of future primary class teachers // British Journal of Global Ecology and Sustainable Development, 6, 82-86.
3. Karamatova D.S., Safarbayeva R.N., Murodova M.M. Bo‘lajak pedagoglarning integrativ yondashuv asosida ekologik madaniyatini shakllantirish // “Образование и наука в XXI веке” Международный научно-образовательный электронный журнал. Выпуск № 25 (том 3), март, 2022. – В.950-955.
4. Karamatova D.S., Tolliyeva G.R., Qilichova M.J. O'quvchilarda ekologik ong va ekologik madaniyatni rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida// “Образование и наука в XXI веке” Международный научно-образовательный электронный журнал. Выпуск № 25 (том 3), март, 2022. – В.956-962.

POLIMERLARDAN FOYDALANISH ORQALI CHIQINDILARNI TOZALASH

Umarqulova Muxlisa Farhodjon qizi

NavDU Kimyo ta’lim yo’nalishi 3-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: prof. D.A.Karimova

Annotatsiya : *Mazkur maqolada polimerlardan foydalanish orqali chiqindilarni tozalashning samarali usullari yoritilgan. Hozirgi kunda atrof-muhit ifloslanishining oldini olish va chiqindilarni qayta ishlash global muammolardan biri hisoblanadi. Polimer materiallari, ayniqsa, filtr sifatida qo‘llaniladigan maxsus polimerlar, chiqindi suvlarni va havo ifloslanishini kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi. Maqolada polimerlarning chiqindilarni tozalashdagi afzalliklari, ularning ekologik xavfsizligi hamda sanoat va kundalik hayotda qo‘llanilish imkoniyatlari haqida batafsil ma’lumot beriladi. Shu bilan birga, polimer texnologiyalarini rivojlantirish va chiqindilarni qayta ishlashga bo‘lgan zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar : *polianilin, polikapramid, chiqitsiz texnologiya, potentsiometrik titrlash, IP sorbent.*

Havo muhitining ifloslanishini keskin cheklash va bo‘lg‘usi yangi muammolarning oldini olishning eng muhim yo‘li bu chiqindi gaz va gazsimon turli organik moddalar hosil bo‘lish jarayonlarining eng samaradorligini amalda keng qo‘llash hisoblanadi. Buning uchun dastavval, mavjud texnologik jarayonlarni takomillashtirish yoki yangi ”chiqitsiz texnologiya” yaratish orqali katta ekologik ijobiy natijaga erishish mumkin. Misol sifatida, issiqlik elektr stansiyalari va qozonxonalar kabi ko‘mir, neft, mahsulotlari ishlatiladigan energetik inshootlardan atom elektr stansiyalari (AES) ga o‘tishni, shuningdek, hozirgi odatdagi yonilg‘ilarni qo‘llaydigan texnika transport vositalari o‘rniga noan‘anaviy vodorod energetikasi yoki Quyosh energiyasiga asoslangan xillariga almashtirilishi zarurligini ko‘rsatib o‘tsa bo‘ladi. Biroq, hozircha, bunday ishlar iqtisodiy jihatdan ancha qimmatli hisoblanadi.

Bundan tashqari, sanoat va maishiy chiqindilarni kamaytirish maqsadida zamonaviy chiqindi gazlarni tozalash texnologiyalarini keng joriy etish muhimdir. Bugungi kunda plazmali tozalash, katalitik konvertorlar, elektrostatik filtrlar, biofiltrlar va boshqa innovatsion usullar havo ifloslanishini kamaytirishda samarali natijalar bermoqda. Ayniqsa, polimer materiallar asosida ishlab chiqilgan maxsus filtrlar va sorbentlar gaz holidagi zararli moddalarni yutish va neytrallashtirishda istiqbolli echimlardan biri sifatida ko‘rib chiqilmoqda.

Shu bilan birga, atmosferaga chiqarilayotgan zararli moddalar tarkibini chuqur o‘rganish va ularning kelib chiqish manbalarini aniqlash orqali maqsadli tozalash tizimlarini ishlab chiqish zarur. Masalan, kimyo va neft sanoati korxonalaridan chiqayotgan gazlarni tozalashda yuqori molekulyar birikmalar, jumladan, polianilin, polikapramid, kuchsiz

polikislotalar kabi polimerlar asosida maxsus adsorbent va sorbent materiallar ishlab chiqish va ularni sanoatda qo‘llash ekologik muhitni yaxshilashga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, havo ifloslanishini kamaytirishda chiqindi gazlarning tarkibini o‘zgartirish va ularni qayta ishlash texnologiyalarini yo‘lga qo‘yish ham dolzarb masalalardan biridir. Masalan, sanoat chiqindilaridagi karbonat angidrid (CO_2) gazini yig‘ib olib, uni sintetik yoqilg‘i ishlab chiqarishda yoki bioxomashyoga aylantirish mumkin. Shu bilan birga, sanoat korxonalarida chiqindi gazlarni to‘plash va qayta ishlash bo‘yicha yopiq tsikli ishlab chiqarish tizimlarini yaratish orqali chiqindilar miqdorini sezilarli darajada kamaytirish mumkin.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada polimer materiallar asosida gaz holdagi chiqindilarni tozalashning samarali usullari, ularning ekologik ahamiyati va amaliy tadbiqlari batafsil tahlil qilinadi. Bu yo‘nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, innovatsion texnologiyalar va istiqbolli yechimlar maqolaning asosiy yo‘nalishlarini tashkil etadi.

Hozirgi vaqtda gaz holdagi chiqindilarni tozalash borasida qator tadqiqotlar olib borilmoqda. Biz ham o‘z ishimizda kimyo sanoati gaz holdagi chiqindilarini tozalashda yuqori molekulyar birikmalardan foydalanish borasida tadqiqot olib bordik. Tadqiqot davomida polianilin, polikapramid, kuchsiz polikislotalar, ishlab chiqarish chiqindilari va viloyatimizning Nurota bentonit tog‘ jinslaridan foydalandik. Ana shular asosida sanoat chiqindi gazlarini va oqava suvlarini tozalash uchun sorbentlar yaratdik.

Tadqiqot davomida polianilinning protonlashish va deprotonlanish kinetikasini o‘rganishda, hamda polianilinning polikislotalar bilan IPKlarini, kompozitsiyalarini hosil bo‘lishi shart sharoitlarini o‘rganishda optik, UB, IK, YaMR, EPR-spektroskopiya, vizkozimetriya, potentsiometrik titrlash, termogravimetrik kabi fizik-kimyoviy tahlil usullaridan foydalandik.

Polianilin asosidagi IPK va kompozitsiyalar yordamida IP sorbentlar olish texnologiyasi ishlab chiqildi va ularni foydalanish sohalari aniqlandi. Olingan sorbentlar sanoatni oqava suvlari va chiqindi gazlarini tozalashda sinovdan o‘tkazildi. Navoiyazot OAJ oqava suvlari va zaharli gazlarini tozalashda sinovdan o‘tkazilgan sorbent yuqori iqtisodiy samara berdi. Tadqiqot davomida chiqindini tozalashda chiqindidan foydalanish shioriga amal qildik, shuning natijasida iqtisodiy samaradorlik yuqori bo‘lishiga erishildi.

Polianilinning polikislotalar bilan polimer-polimer kompozitsiyalari mavjud erituvchilarda erimasligi, elektr tokini yaxshi o‘tkazuvchanligi, suv va namlikka barqarorligi, ko‘pgina zaharli gazlarni yuqori darajada adsorbtsiyalashi, bo‘kkan holatida ham shaffofligi va boshqa xossalari aniqlandi. Polianilin va poliakril kislotaning polimer-polimer kompozitsiyalarining sanab o‘tilgan xossalarga asoslanib, undan ekologiya sohasida amalda ko‘llab ko‘rildi.

XULOSA

Polianilin va poliakril kislotasi kompozitsiyalari asosida polimer-polimer sorbent olindi. Olingan kompozitsion sorbent NSI, HF, NO, NO₂ tarkibdagi sanoatning chiqindi gazlarini samarali sorbtsiyalashi aniqlandi. Olingan kompozitsion sorbent Navoiyazot AJ sexlarida sinovdan o‘tkazilganda yaxshi natijalarga erishildi. Demak, mahalliy xom ashyolar

va chiqindilar tarkibidan foydalanib olingan, kompozitsion sorbentni amalda keng joriy qilinishi bilan nafaqat ekologik balki iqtisodiy barqarorlikni ham ta'minlashga ma'lum miqdorda erishiladi, degan xulosa qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. D.A.Karimova Полианилин асосида олинган композицион сорбентлардан саноат чиқинди газларини тозалашда фойдаланиш. Физика и экология сборник материалов республиканской научно- практической конференции с участием зарубежных ученых посвященной 60- летию профессора кафедры общей физики Ажимурата Жумамуратова 11-12 декабря 2013 года Нукус.
2. D.A.Karimova Очистка отходящих газов и сточных вод предприятий на основе интерполимерных сорбентов. Материалы республиканской научно технической конференции «Ингредиенты из местного и вторичного сырья для получения новых композиционных материалов». 10-11 апреля 2014 г.
3. D.A.Karimova Атмосферанинг ифлосланишига қарши кураш. Маънавий баркамол ёшлар-миллатимиз келажаги таянчи мавзусидаги илмий-амалий конференция. Навоий, 28-29 апрель 2016 йил. 61-62 бет

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI O‘RGANISHNING TA’LIM SAMARADORLIGIGA TA’SIRI

Sultonova Dilafro‘z Sirojiddinovna

*Namangan viloyati Mingbuloq tumani 7-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi
boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik xususiyatlarini o‘rganish ta‘lim jarayoniga qanday ta‘sir ko‘rsatishi tahlil qilinadi. Maqsad – bolalarning psixologik rivojlanish xususiyatlarini inobatga olgan holda ta‘lim samaradorligini oshirish usullarini aniqlash. Tadqiqotda kuzatish, tahlil va taqqoslash metodlaridan foydalanildi. Olingan natijalarga ko‘ra, psixologik xususiyatlarni hisobga olgan holda o‘quvchilarga shaxsiy yondashuvni tatbiq etish ularning o‘quv jarayonidagi faolligini va qiziqishini oshirishga yordam beradi. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ruhiy rivojlanishi, ta‘lim metodlari va o‘qituvchining roli keng yoritiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, psixologik xususiyatlar, pedagogik yondashuv, motivatsiya, individual rivojlanish, ta‘lim samaradorligi.

KIRISH

Buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiy “Har bir inson, avvalo, yaxshi tarbiya va ta‘lim olish orqali kamol topadi” deb ta‘kidlagan. Haqiqatan ham, insonning shakllanishi, tafakkurining rivojlanishi va ijtimoiy hayotga moslashuvi aynan boshlang‘ich ta‘limdan boshlanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilim olishning ilk bosqichida bo‘lganligi sababli, ularga mos pedagogik yondashuvlarni qo‘llash o‘qituvchidan chuqur tushuncha va tajriba talab qiladi.

Psixolog Jean Piaget va Lev Vigotskiy bolalarning rivojlanish jarayonlarini o‘rganib, ularning tafakkuri va idrok qilish qobiliyatlari yoshga qarab o‘zgarishini ta‘kidlagan. Xususan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari asosan konkret va obrazli tafakkurga ega bo‘lib, mavhum tushunchalarni qabul qilishda qiyinchilik sezadilar. Shu sababli, ta‘lim jarayonida ko‘rgazmali vositalar, interfaol o‘yinlar va jonli misollardan foydalanish muhim sanaladi.

Bolalarning emotsional rivojlanishi ham ta‘lim samaradorligiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Agar o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari inobatga olinmasa, ular dars jarayoniga befarq bo‘lib qolishi yoki qo‘rquv va ishonchsizlik hissiyotlari sababli bilim olish jarayonida sust ishtirok etishlari mumkin. Shu bois, bolalar psixologiyasini chuqur o‘rganish va ularga mos pedagogik usullarni tanlash boshlang‘ich ta‘lim sifatini oshirishning eng samarali yo‘llaridan biridir.

ASOSIY QISM

L.S. Vigotskiy eng mashhur rus psixologi va faylasuflaridan biridir. Olim o‘z ilmiy qarashlarida ilgari surgan ko‘plab g‘oyalar bevosita bolalarning psixik taraqqiyotiga oiddir.

L.S.Vigotskiyning oliy psixik funksiyalar shakllanishi haqidagi qonuni bolalar tarbiyasi va ta'limini amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Psixolog ilmiy qiziqishlarining markazida bolaning ijtimoiy-madaniy taraqqiyoti masalasi turadi. L.S. Vigotskiyning izlanishlari oliy psixik funksiyalar, ya'ni ixtiyoriy xotira va diqqat, tafakkur, irodaviy harakatlarni bevosita miyaning faoliyati bilan tushuntirib bo'lmazligini, ushbu funksiyalarning mohiyatini tushunish uchun ularning ildizlarini organizmdan tashqaridagi ijtimoiy muhitdan izlash lozimligini ko'rsatdi. Aynan L.S. Vigotskiyning ilmiy qarashlari ijtimoiy muhit ahamiyatini aniqlashtirishda muhim poydevor bo'lib xizmat qildi. L.S. Vigotskiyning fikricha, muhit oliy psixik funksiyalarning taraqqiyot manbaidir. Muhitning taraqqiyotdagi roli yosh o'tishi bilan o'zgarib boradi. Shuning uchun muhitni absolyut emas, nisbiy qabul qilish kerak. Insonda xulq-atvorning tug'ma shakllari mavjud bo'lmaydi. Odamning psixik taraqqiyoti faoliyatning tarixan shakllangan turlari va usullarini o'zlashtirish orqali kechadi. Miyaning morfofiziologik xususiyatlari va muloqot bola taraqqiyoti uchun sharoit sifatida xizmat qiladi. Taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi ta'limdir. L.S.Obuxovanning fikricha, L.S. Vigotskiyning katta xizmati shundaki, u bolalar psixologiyasi faniga tarixiylik tamoyilini kiritgan. Ushbu tamoyilga ko'ra, psixik hodisalar harakatdagi narsa sifatida o'rganilishi lozim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'proq obrazli va harakat orqali o'rganishga moyil bo'ladilar. Ularning idroki kattalarnikidan farq qiladi va ular yangi bilimlarni tezda o'zlashtirish uchun ko'proq o'yin va amaliy mashg'ulotlarga ehtiyoj sezadilar. Shu sababli, boshlang'ich ta'limda ta'lim berishning innovatsion usullarini qo'llash muhim ahamiyatga ega. Dars jarayonida motivatsiyani oshirish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir. O'qituvchi tomonidan rag'batlantirish, ijobiy baho va mos yondashuv qo'llanganda, bolalar bilim olishga yanada qiziqish bilan yondashadilar. Ayniqsa, interfaol dars uslublaridan foydalanish, masalan, guruhlariga bo'linib ishlash, rolli o'yinlar va jismoniy faollikni talab qiladigan mashg'ulotlar bolalarning ishtirokini oshiradi. Motivatsiyani oshirish uchun psixologik metodlardan ba'zi misollarni keltirish mumkin:

Ijobiy mustahkamlash : O'quvchilarning muvaffaqiyatlarini va kichik yutuqlarini tan olish, ular uchun ijobiy rag'bat bo'ladi. Masalan, o'quvchiga yaxshi javob berganda yoki topshiriqni to'g'ri bajarganda maqtov aytish yoki ball berish. Bu o'quvchini yanada faol qiladi va ruhlantiradi.

Maqsadga yo'naltirilgan motivatsiya: O'quvchilarga aniq va o'lchab bo'ladigan maqsadlar qo'yish ularning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Masalan, "Bugun 10 ta savolga to'g'ri javob berish" kabi maqsadlar o'quvchini qiziqitirib, uning darsda qatnashishini oshiradi.

O'zini o'zi boshqarish: O'quvchilarga o'zlarini baholash va o'z-o'zini nazorat qilish imkoniyatini berish motivatsiyani oshiradi. Masalan, darsning oxirida o'quvchilarga o'z ishlashlarini baholab, qanday muvaffaqiyatlar va qiyinchiliklar borligini o'ylashni so'rash.

Hamkorlikda o'rganish: O'quvchilarni guruhlariga bo'lib, birgalikda ishlashga rag'batlantirish. Bu metod orqali ular o'zaro yordam berib, bir-birlaridan o'rganishadi va motivatsiyalari oshadi. Guruh ishlari o'quvchilarni yanada faol bo'lishga undaydi.

Darsning turli shakllari : O'quvchilarning diqqatini ushlab turish uchun turli dars shakllarini (qiziqarli video, amaliy mashg'ulotlar, o'yinlar) qo'llash. Bu, o'quvchilarning darslardan charchamasliklariga yordam beradi va darsga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi.

Ta'limda shaxsiy yondashuv ham katta ahamiyatga ega. Har bir bolaning o'ziga xos xususiyatlari va qobiliyatlarini inobatga olib dars jarayonini tashkil etish, ularning bilim olish jarayonini ancha yengillashtiradi. Masalan, ba'zi o'quvchilar tez o'rganadi, boshqalari esa mavzuni tushunish uchun ko'proq vaqt talab qiladi. Differensial yondashuv orqali har bir o'quvchiga mos metod qo'llanilishi dars samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Boshlang'ich sinfda differensial yondashuv orqali har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan metodlardan ba'zilari quyidagilardir:

Krossvord: Krossvord o'yini o'quvchilarni so'zlarni eslab qolish va mavzuni yanada chuqurroq o'rganishga undaydi. Bu metod, ayniqsa, tez o'rganadigan o'quvchilar uchun juda samarali bo'ladi. Boshqa o'quvchilar uchun esa, krossvordlarni oddiylashtirib, ko'proq yordam bilan foydalanish mumkin. Misol uchun, murakkab so'zlar o'rniga oddiy va tushunarli so'zlar tanlash mumkin.

Klaster : Klaster metodida o'quvchilar turli tushunchalarni bir mavzu atrofida guruhlashadi. Bu metod har bir o'quvchiga o'z o'rganish tezligiga qarab moslashtirilishi mumkin. Tez o'rganadigan o'quvchilar uchun murakkab klasterlar, sekinroq o'rganayotganlar uchun esa oddiyroq va asosiy tushunchalarni ajratib olishni taklif qilish mumkin.

“Liderlar shartnomasi”: Bu metodda o'quvchilar bir guruhda bir-biriga o'rgatishadi. Tez o'rganadigan o'quvchilar bir guruhdagi bilimlarni o'rgatishda yordam berishadi, boshqalar esa o'rganganlarini qo'llab-quvvatlaydilar. Bu metodda har bir o'quvchi o'z qismini o'rganganidan so'ng, barchaga tushuntiradi, bu esa bilimni yanada mustahkamlashga yordam beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy rivojlanishi ham ularning ta'lim olish jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. Bolalar yoshligidan jamoaviy ishlashga, muloqotga va fikr almashishga o'rgatilishi kerak. Dars jarayonida jamoaviy faoliyatni kuchaytirish, o'quvchilarning erkin fikr bildirishiga imkon yaratish va ular bilan muloqotni mustahkamlash o'quv jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi.

Shuningdek, o'qituvchining o'quvchilar bilan bo'lgan munosabati ularning ta'limga bo'lgan munosabatini shakllantiradi. O'qituvchi mehribon va tushunadigan bo'lsa, bolalar bilim olishga ishtiyoq bilan yondashadilar. Aksincha, haddan tashqari qattiqqo'llik yoki talabchanlik o'quvchilarda qo'rquv hissini uyg'otib, ularning faolligini pasaytirishi mumkin. O'quvchilar, o'qituvchining qo'llab-quvvatlashi va ijobiy munosabati bilan yanada faolroq bo'lishadi. Amerikalik Psixolog Carol Dweck o'zining "Growth Mindset" (Rivojlanish fikri) konsepsiyasida shunday degan: "O'qituvchilarning o'z-o'ziga ishonchi va ijobiy munosabati, o'quvchilarning o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchini oshiradi." Bu shuni ko'rsatadiki, qattiqqo'llik va talabchanlik o'quvchilarni qo'rquvga solishi mumkin, bu

esa ularning faolligini pasaytiradi. Darsda do'stona muhit yaratish, o'quvchilarga o'zlariga ishonish imkonini beradi va ularning muvaffaqiyatiga olib keladi.

XULOSA

Yuqorida keltirilgan dalillarga asoslanib aytish mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik xususiyatlarini chuqur o'rganish va ularga mos yondashuvni qo'llash ta'lim jarayonini samarali tashkil qilishning muhim shartlaridan biridir. O'qituvchi o'quvchilarning yoshiga mos pedagogik metodlarni tanlagan holda dars o'tishi, ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga e'tibor qaratishi lozim.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, psixologik xususiyatlarni hisobga olgan holda individual yondashuv qo'llash ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. O'quvchilarning emotsional holati, motivatsiyasi va ijtimoiy rivojlanish darajasi ta'lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi.

Shunday ekan, boshlang'ich ta'limda o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki bolalarning shaxs sifatida shakllanishida asosiy rol o'ynovchi shaxs bo'lishi lozim. Innovatsion ta'lim usullari va psixologik yondashuvlarni uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga erishish mumkin. Bu esa, o'z navbatida, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri
2. Jean Piaget. Bolalar psixologiyasi
3. L. S. Vygotskiy. O'quvchilarning rivojlanish nazariyasi
4. Sh. Amonashvili. Insonparvar pedagogika
5. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim va fan vazirligi metodik qo'llanmalari
6. www.edu.uz – O'zbekiston ta'lim portali

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARNING O‘RNI VA SAMARADORLIGI

Meliqulova Yoqutxon Zapparjonovna

*Namangan viloyati, Mingbuloq tumani, 23-umumiy o‘rta ta’lim maktabi boshlang‘ich
sinf o‘qituvchisi*

Annotatsiya: *Hozirgi davr ta’lim jarayoni innovatsion texnologiyalar bilan uyg‘unlashib, an’anaviy yondashuvlarga qaraganda samaradorligini oshirib bormoqda. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’limda interfaol o‘qitish metodlari, STEAM yondashuvi, CLIL, gamifikatsiya va raqamli texnologiyalarning qo‘llanilishi tahlil qilinadi. Pedagogik innovatsiyalar ta’lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Maqolaning asosiy maqsadi – innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishdir.*

Kalit so‘zlar: *innovatsion ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, interfaol metodlar, STEAM, CLIL, gamifikatsiya, raqamli texnologiyalar.*

KIRISH

Boshlang‘ich ta’lim – inson ma’naviy va intellektual shakllanishining birinchi bosqichi. Bu bosqichda bolalarning bilimga bo‘lgan qiziqishi uyg‘onadi, hayotga tayyorgarlik ko‘riladi. Bu davrda o‘quvchilar o‘qish, yozish, hisoblash kabi asosiy ko‘nikmalarni o‘rganadilar va dunyoni anglashni boshlaydilar.

Boshlang‘ich ta’limning asosiy vazifasi – bolalarga o‘qish, yozish, matematikani o‘rgatish bilan birga ularning fikrlash doirasini kengaytirishdir. Tadqiqotlarga ko‘ra, 6–10 yosh oralig‘ida inson miyasi eng faol rivojlanish bosqichida bo‘ladi. Ushbu davrda bola qanday ta’lim olsa, uning kelgusidagi muvaffaqiyati ko‘p jihatdan shunga bog‘liq bo‘ladi. Shu tufayli Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Boshlang‘ich ta’limga katta e’tibor qaratib, ta’lim tizimini rivojlantirish, uning sifatini oshirish bo‘yicha bir qancha islohotlarni amalga oshirdi. Yurtboshimizning 2023-yilda qilgan nutqlarining birida: “Bolalarning ertangi taqdiri boshlang‘ich ta’limning qanday tashkil etilishiga bog‘liq. Bizning maqsadimiz – har bir bolaning talantini erta aniqlash va ularni yuksak bilimli insonlar qilib tarbiyalashdir” , - degan so‘zlari boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari oldiga qo‘yilgan asosiy vazifalardan biridir. Boshlang‘ich ta’lim bolaning intellektual, ma’naviy, va jismoniy rivojlanishiga xizmat qilishdir. Bu davrda ta’lim va tarbiyaning uzviyligi ta’minlanadi.

Buyuk mutafakkir va ilm-ma’rifat homiysi Abu Ali ibn Sino shunday degan: "O‘qitish san’ati – bu o‘quvchini bilim oladigan darajaga yetkazish, unga faqatgina ma’lumot berish emas, balki uni mustaqil fikrlashga o‘rgatishdir." Haqiqatdan ham, bugungi kunda ta’lim jarayonida faqatgina bilim berish yetarli emas, balki o‘quvchini mustaqil o‘rganish va tahlil qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Dunyo miqyosida ta’lim sohasida innovatsion texnologiyalardan foydalanish dolzarb masalaga aylandi. Xususan, boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning qiziqishlarini hisobga olgan holda o‘quv jarayonini tashkil etish ta’lim samaradorligini oshiradi. Hozirgi kunda STEAM, CLIL, gamifikatsiya, differensial yondashuv va raqamli texnologiyalar kabi zamonaviy pedagogik metodlar o‘quv jarayonini interfaol va ijodiy tarzda olib borishga imkon beradi. Ushbu maqolada shu innovatsion texnologiyalarning mohiyati va ularning boshlang‘ich ta’lim jarayonidagi ahamiyati keng yoritiladi.

ASOSIY QISM

Zamonaviy sharoitda ta’lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo‘li- bu mashg‘ulotlarning Interfaol metodlar yordamida tashkil etishdir.

Xo‘sh, Interfaol deganimiz asli nima?

„Interfaol“ tushunchasi ingliz tilida “interact” (rus tilida “interactive”) ifodalanib, lug‘aviy nuqtai nazardan “inter” – o‘zaro, ikki taraflama, “act” - harakat qilmoq, ish ko‘rmoq kabi ma’nolarni anglatadi.

Interfaol ta’lim – ta’lim jarayoni ishtirokchilarning bilim, ko‘nikma, malaka hamda muayyan axloqiy sifatlarni o‘zlashtirish yo‘lida birgalikda, o‘zaro hamkorlikda harakatni tashkil etishga asoslanuvchi ta’lim.

Interfaollik ta’lim jarayoni ishtirokchilarning bilim, ko‘nikma, malaka hamda muayyan axloqiy sifatlarni o‘zlashtirish yo‘lida birgalikda, o‘zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egalikdir.

Amerikalik psixolog olimlar: R.Karnikau va F. Makelroularning o‘rganishlariga ko‘ra, bola bilimlarni turli darajada saqlab qoladi. Inson miyasi manbani o‘zi o‘qiganida 10%, ma’lumotni eshitganida 20%, sodir bo‘lgan voqea-hodisani o‘zi ko‘rganida 30%, sodir bo‘lgan voqea-hodisani ko‘rib, u haqida ma’lumotlarni eshitganida 50%, ma’lumotlarni o‘zi so‘zlaganida 80%, o‘zlashtirilgan bilimlarni o‘z faoliyatida tatbiq etganida 90% hajmdagi ma’lumotlarni yodda saqlash imkoniyatiga ega. Interfaol ta’limning asosini interfaol metodlar tashkil etadi. Interfaol metodlar o‘quv jarayonida o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularning darsda ishtirokini ta’minlash va mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun qo‘llaniladi. Bu metodlarning asosiy maqsadi – bilimni faqat eshitish va qayta aytib berish emas, balki uni amaliyotda qo‘llash va chuqur tushunishni ta’minlashdir. Shuningdek, interfaol metodlar zamonaviy ta’lim talablari bilan hamohang bo‘lib, o‘quvchilarni zamonaviy muammolarni hal qilishga va jamiyatda o‘z o‘rnini topishga tayyorlaydi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar o‘qitish jarayonini takomillashtirish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu texnologiyalar o‘quvchilarni dars jarayoniga faol jalb etib, ularning qiziqishlarini oshirishga xizmat qiladi.

An’anaviy o‘qitish usullari, odatda, yodlash va takrorlashga asoslangan bo‘lsa, innovatsion texnologiyalar orqali o‘quvchilar o‘zlari mustaqil bilim olishga undaladi. Bu esa o‘z navbatida, o‘quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish va kelajakda fanlarni chuqur o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Keling, endi STEAM metodining boshlang‘ich ta’limga ta’siri haqida so‘z yuritamiz.

STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) – fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani o‘z ichiga olgan ta’lim yondashuvi bo‘lib, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashi va ijodkorligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Misol sifatida "Ko‘prik yasash" loyihasini keltirish mumkin. Ushbu loyiha davomida o‘quvchilar oddiy materiallardan mustahkam ko‘prik yaratishadi. Bu jarayonda:

Matematika: o‘lchamlarni hisoblash va qonuniyatlarini qo‘llash;

Muhandislik: bardoshli tuzilma yaratish uchun texnik bilimlardan foydalanish;

San’at: estetik jihatdan chiroyli ko‘prik yaratish;

Ilmiy tajriba: ko‘priknig yuk ko‘tarish qobiliyatini sinab ko‘rish.

Bu kabi loyihalar orqali o‘quvchilar fanlarni amaliyotda qo‘llashni o‘rganadilar.

CLIL metodi qanday?

CLIL (Content and Language Integrated Learning) – fan va tilni integratsiyalashgan holda o‘qitish metodikasi bo‘lib, ayniqsa xorijiy tillarni o‘rganishda samarali usul hisoblanadi.

Misol sifatida "Tabiatshunoslik va Ingliz tili" fanlarini integratsiyalash orqali o‘quvchilarga hayvonlar hayoti haqida ingliz tilida tushuntirish mumkin. Bu esa:

O‘quvchilarning lug‘at boyligini oshiradi;

Ularni fanlararo fikrlashga o‘rgatadi;

Yangi tilni amaliyotda o‘zlashtirishga yordam beradi.

Masalalarni hal qilish: O‘quvchilarga turli matematik misol yoki masalalarni, shuningdek, murakkab puzzle o‘yinlarini berish. Ular masalani hal qilish uchun ingliz tilida muhokama qilishlari va javoblarini topishlari kerak. Bu metod til va fanlarni birlashtirib, o‘quvchilarni fikr yuritishga undaydi.

Gamifikatsiya – ta’lim jarayonini o‘yin orqali tashkil etishdir.

Gamifikatsiya – o‘quv jarayonini o‘yin elementlari bilan boyitish bo‘lib, dars jarayoniga qiziqish uyg‘otadi. Masalan: "Matematika qahramonlari": har bir o‘quvchi matematika misollarini yechib, ball to‘playdi va "Matematika qahramoni" unvonini oladi.

“1 daqiqa” metodi ushbu metod boshlang‘ich sinflardagi deyarli barcha fanlardan qo‘llanilsa bo‘ladi.

Foydalanish sharti: O‘qituvchi o‘quvchilarga o‘zlarining mashq daftarlariga (individualniy) yoki A4 formatdagi oq listga (kichik guruhlarda) yangi mavzu yuzasidan mustahkamlash yoki uyga vazifani tekshirish uchun o‘tilga mavzulardan

o‘quvchilarning yodida qolgan ma’lumotlarni yozishni topshiriq qilib beradi. Metodning ahamiyatli jihati shundaki, o‘quvchilar bu ma’lumotlarni

tezkorlik bilan 1 daqiqa vaqt mobaynida to‘g‘ri va xatosiz yozib berishlari kerak bo‘ladi. Shart yakunida eng ko‘p va xatosiz ma’lumot yozgan o‘quvchilar rag‘batlantiriladi.

“Aqliy hujum” ushbu metod boshlang‘ich sinflardagi deyarli barcha fanlardan qo‘llanilsa bo‘ladi.

Foydalanish sharti: O‘qituvchi o‘quvchilarga o‘zlarining mashq daftarlariga (individualniy) yoki A4 formatdagi oq listga (kichik guruhlarda) yangi mavzu yuzasidan mustahkamlash yoki uyga vazifani tekshirish uchun o‘tilgan mavzulardan o‘quvchilarning

yodida qolgan ma’lumotlarni yozishni topshiriq qilib beradi. Metodning ahamiyatli jihati shundaki, o‘quvchilar bu ma’lumotlarni

tezkorlik bilan 1 daqiqa vaqt mobaynida to‘g‘ri va xatosiz yozib berishlari kerak bo‘ladi. Shart yakunida eng ko‘p va xatosiz ma’lumot yozgan o‘quvchilar rag‘batlantiriladi.

“To‘rtinchisi ortiqcha” bu metod bilimlarni puxta o‘zlashtirishda o‘quvchilarning fikrlash, qiyoslab o‘rganish qobiliyatlarini o‘stirishg yordam beradi.

Foydalanish sharti: boshlang‘ich sinflridagi barcha fanlarda foydalanish mumkin. Bunda o‘qituvchi jadval asosida so‘zlar yozib tayyorlab kelgan bo‘lishi zarur.

O‘quvchilarning qo‘llariga jadval tarqatiladi. Undagi har bir bo‘laklarda 4 tadan so‘z mavjud bo‘ladi. 3 ta so‘z bir tur doirasida 1 ta so‘z ya’ni to‘rtinchisi boshqa ma’noda keladi. O‘quvchilardan talab qilinadigan narsa, ortiqcha so‘zni topib, ustiga chiziqcha tortishdir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, hozirgi davrda ta’lim tizimi global miqyosda tezkor

o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Zamonaviy ta’limning asosiy vazifasi – o‘quvchilarning intellektual va ijodiy salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish, ularga tanqidiy va mustaqil fikrlash, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish imkonini beruvchi muhit yaratishdir. Bugungi ta’lim jarayoni texnologiyalar va innovatsiyalar bilan boyitilgan bo‘lib, raqamli resurslar, masofaviy ta’lim, robototexnika va boshqa zamonaviy vositalar o‘quv jarayonini sezilarli darajada osonlashtirdi. Shuningdek, interfaol metodlar o‘quvchilarning faolligini oshirish, guruhda ishlash ko‘nikmasini rivojlantirish va bilimlarni qiziqarli shaklda o‘zlashtirish imkonini yaratmoqda. Innovatsion pedagogik texnologiyalar boshlang‘ich ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada STEAM, CLIL, gamifikatsiya va boshqa innovatsion metodlarning boshlang‘ich sinflarda qo‘llanishi natijasida:

O‘quvchilarning mustaqil fikrlashi rivojlanadi;

Ta’lim jarayoni yanada qiziqarli va interfaol bo‘ladi;

O‘quvchilarning motivatsiyasi oshib, o‘zlashtirish darajasi yuqori bo‘ladi.

Kelajakda boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalarni kengroq qo‘llash va pedagoglarni ushbu yo‘nalishda doimiy malaka oshirish tizimini yo‘lga qo‘yish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob. Metodik qo‘llanma. U.I. Inoyatov, N.A. Muslimov, M. Usmonboyeva, D. Inogomova. - Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti, 2012. - 122-bet.
2. Interfaol metodlar: mohiyati va qo‘llanilishi. metodik qo‘llanma. D. Ro‘ziyeva, M. Usmonboyeva, Z. Holiqova. - Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti nashriyoti, 2013. - 136 bet

3. "STEAM Education: A 21st Century Approach" – International Journal of Education Research.
4. www.stem.org.uk – STEAM metodikasi haqida xalqaro ta’lim portali.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’limni rivojlantirish bo‘yicha qarorlari.

DISLALIYA VA TERAPIYA USULLARI: O‘YIN VA TAJRIBALARNING AHMIYATI

Axadova Yorqinoy Xamidullayevna

Toshkent viloyati, Piskent tumani, 23-UO‘T maktabi, o‘qituvchi logopedi

Annotatsiya: Dislaliya – nutq rivojlanishining buzilishi bo‘lib, bolalar va kattalarda talaffuz, so‘z tuzish va muloqotdagi qiyinchiliklar bilan ifodalanadi. Ushbu maqola dislaliya bilan bog‘liq terapevtik usullarni o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, an‘anaviy va zamonaviy yondashuvlarni taqdim etadi. Maqsad – dislaliya davolashda foydalaniladigan asosiy yondashuvlarni, ularning afzalliklari va kamchiliklarini tahlil qilish. Tadqiqotda zamonaviy texnologiyalarning, o‘yin va tajribalarning dislaliya davolashdagi o‘rni va samaradorligi muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: dislaliya, terapiya, o‘yinlar, neyrofeedback, audiologik terapiya, logopedik mashqlar.

KIRISH

Dislaliya – bu nutq rivojlanishining buzilishi bo‘lib, bolalar va kattalarda talaffuz, so‘z tuzish va muloqotdagi qiyinchiliklar bilan ifodalanadi. Dislaliya bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etishda zamonaviy va an‘anaviy terapiya yondashuvlarining o‘zaro integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Dunyo bo‘ylab olimlar va mutaxassislar dislaliya terapiyasining samaradorligini oshirish uchun turli usullarni ishlab chiqishmoqda. Leo Kanner va Hans Asperger kabi taniqli olimlar, autizm va boshqa nevrologik kasalliklarni tadqiq etishda, dislaliya va unga o‘xshash holatlarning nutq rivojlanishiga ta‘sirini ko‘rsatganlar. Uta Frith va Simon Baron-Cohen kabi mutaxassislar esa, nutq va muloqotdagi qiyinchiliklarni tushunishga qaratilgan neyropsixologik yondashuvlarni ishlab chiqqanlar. Zamonaviy texnologiyalar, xususan, neyrofeedback va audiologik terapiya, dislaliya davolashda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, an‘anaviy logopedik usullar, ya‘ni artikulyatsion mashqlar va o‘yinlar, hozirgi kunda ham samarali vosita bo‘lib qolmoqda. Ushbu maqolada dislaliya bilan bog‘liq terapiya usullari, ularning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

1. An‘anaviy Terapiya Usullari:

An‘anaviy terapiya usullari, jumladan, logopedik mashqlar, talaffuz va so‘z tuzishdagi xatoliklarni tuzatishga qaratilgan. Ular bolalarning nutq rivojlanishida o‘zgarishlarni yuzaga keltirishda samarali hisoblanadi. Artikulyatsion mashqlar, nutq mushaklarini rivojlantirishga yordam beradi va ularni to‘g‘ri ishlatishga o‘rgatadi.

Afzalliklari:

Oddiy va oson qo‘llash: Artikulatsion mashqlarni bolalar bilan mashg‘ulotda osonlik bilan amalga oshirish mumkin. Ularning samaradorligi bolalarning yoshi va rivojlanish darajasiga qarab oshadi.

Ijobiy natijalar: Nutqdagi to‘g‘ri talaffuz va so‘zlarni tuzishda kichik o‘zgarishlar ham tezda sezilarli bo‘lishi mumkin.

Kamchiliklari:

Maqsadga muvofiq bo‘lmasligi: Ba’zi bolalar uchun bunday usullar yetarli bo‘lmasligi mumkin, ayniqsa ularning rivojlanish darajasi yuqori bo‘lsa.

Juda kam imkoniyatlar: O‘yinlar yoki kreativ yondashuvlarni qo‘llash imkoniyati cheklangan, bu esa terapiyaning samaradorligini pasaytirishi mumkin.

2. Zamonaviy Terapiya Usullari:

Zamonaviy terapiya usullari, masalan, neyrofeedback, audiologik terapiya va neyropsixologik yondashuvlar, nutqni rivojlantirish jarayonini yangicha yondashuv bilan qo‘llab-quvvatlaydi. Neyrofeedback texnologiyasi, miyadagi faoliyatni kuzatib borish va modifikatsiya qilish orqali bolalarning nutq rivojlanishini boshqaradi.

Afzalliklari:

Innovatsion yondashuvlar: Zamonaviy texnologiyalar yordamida nutqdagi buzilishlarni aniq aniqlash va individual yondashuvni ta’minlash mumkin.

Tez natijalar: Neyrofeedback kabi texnologiyalar orqali olingan natijalar tezda sezilarli bo‘lishi mumkin, chunki ular miya faoliyatini bevosita boshqarish imkonini beradi.

Kamchiliklari:

Zamonaviy texnologiyalar va usullar ko‘pincha yuqori narxlarga ega bo‘lib, barcha bemorlar uchun imkoniyat yaratmasligi mumkin.

Resurslarga bog‘liq: Bunday usullar uchun maxsus uskunalar va malakali mutaxassislar zarur, bu esa resurslarning cheklanganligini keltirib chiqaradi.

3. O‘yin va Tajribalar:

O‘yinlar dislaliya terapiyasining muhim vositalaridan biri sifatida, nafaqat bolalarni rag‘batlantirish, balki ularning nutq rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda ham katta ahamiyatga ega. Nutqni rivojlantirishda o‘yinlar yordamida amalga oshiriladigan tajribalar bolalarga o‘rgatish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. O‘yinlar orqali bolalar to‘g‘ri talaffuzni, so‘zlarni aniq va ravon ishlatishni, muloqotdagi qiyinchiliklarni yengishni o‘rganadilar. Shu bilan birga, o‘yinlar bolalarga so‘z boyligini oshirish, nutqning grammatik va semantik tuzilishini yaxshilashda yordam beradi.

O‘yinlar bolalarni faollashtirish va ularga yangi ko‘nikmalarni o‘rganishda yordam beradi. Masalan, so‘zlarni topish o‘yinlari, harflarni birlashtirish, yoki so‘zlarni to‘g‘ri joylashtirish kabi mashqlar bolalarning nutq rivojlanishini tezlashtiradi. Shuningdek, muloqotli o‘yinlar orqali, bolalar turli vaziyatlarda so‘zlarni qanday ishlatishni o‘rganadilar. Bu o‘yinlar bolalarni rivojlanishning barcha bosqichlarida qo‘llanilishi mumkin, shu jumladan kichik yoshdagi bolalar uchun ham.

Afzalliklari:

Qiziqarli va rag‘batlantiruvchi: O‘yinlar bolalar uchun qiziqarli va rag‘batlantiruvchi bo‘lib, ular terapiya jarayoniga ko‘proq jalb qilinadi. Bu, o‘z navbatida, terapiya jarayonining samaradorligini oshiradi.

Nutq va muloqotdagi ko‘nikmalarni rivojlantiradi: O‘yinlar, bolalarga muloqotning turli aspektlarini o‘rganishda yordam beradi. So‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, so‘zlarni ravon va aniq ishlatish kabi nutq ko‘nikmalari rivojlanadi.

Individual yondashuvni ta‘minlash: Har bir bola o‘ziga xosdir. O‘yinlarni individual tarzda moslashtirish va har bir bolaning ehtiyojlariga mos ravishda olib borish mumkin. Shuning uchun, o‘yinlar turli yoshdagi bolalar va turli rivojlanish darajasidagi bolalar uchun samarali vosita hisoblanadi.

Jismoniy va ijtimoiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash: Ko‘plab o‘yinlar bolalar uchun jismoniy faoliyatni ham talab qiladi. Bu orqali, nafaqat nutq, balki bolalarning umumiy rivojlanishi ham ta‘minlanadi. O‘yinlar bolalarni ijtimoiy muhitda muloqot qilishga o‘rgatadi.

Kamchiliklari:

Barcha bolalarga moslashtirishda qiyinchiliklar: Har bir bola o‘ziga xos va individual tarzda rivojlanadi. Shuning uchun o‘yinlar har bir bolaning rivojlanish darajasiga moslashtirilishi kerak. Ba‘zi bolalar o‘yinlarga qiziqmasligi yoki qiyinchiliklar bilan qo‘shilishlari mumkin. Bunday hollarda, o‘yinlarning bolaga moslashtirilishi kerak.

Kichik guruhlar va individual mashg‘ulotlar talab qilishi mumkin: O‘yinlarni samarali tarzda o‘tkazish uchun ba‘zi hollarda kichik guruhlar yoki individual mashg‘ulotlar talab qilinishi mumkin. Bu esa resurslar va vaqtni talab qiladi, shuningdek, bolalar o‘rtasida o‘zaro muloqot va yordam ko‘rsatish imkoniyatlarini kamaytiradi.

Ba‘zi bolalar o‘yinning samaradorligini tushunmasliklari mumkin: Ba‘zi hollarda bolalar o‘yinni faqat o‘yin sifatida qabul qilishlari mumkin va uning maqsadini tushunmasligi ehtimoli mavjud. Bu holatda, o‘yin samaradorligini oshirish uchun, pedagogik va psixologik yondashuvlarni kuchaytirish zarur bo‘ladi. O‘yin orqali o‘rgatilgan nutq ko‘nikmalarining haqiqatda ishlatilishini ta‘minlash uchun bolalarga yanada ko‘proq tushuntirish va ularni rag‘batlantirish kerak.

Tez-tez qayta takrorlash zarurati: O‘yinlar, ayniqsa, murakkab bo‘lgan vazifalar yoki nutq ko‘nikmalarini o‘rgatishda samarali bo‘lishi uchun, bolalar tomonidan tez-tez va muntazam ravishda amalga oshirilishi kerak. Agar o‘yin yoki mashq bir necha marta takrorlanmasa, bolalar o‘rgangan ko‘nikmalarni unutishlari mumkin. Shuning uchun, o‘yinlarni muntazam va doimiy ravishda o‘tkazish zarur. Aks holda, terapiya jarayonining samaradorligi pasayishi mumkin.

“Sehrli so‘zlar” o‘yini

Maqsad: Nutqni to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rgatish. **Tavsif:** Ushbu o‘yinda bola har bir harf yoki so‘zni to‘g‘ri talaffuz qilishga harakat qiladi. Logoped bola bilan ishlayotganda, o‘yin davomida turli so‘zlar tanlanadi va bola bu so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish uchun mashqlar bajaradi. **Jarayon:**

Bolaga bir nechta harf yoki so‘z beriladi, masalan, "a", "ka", "ba" yoki "olma".

Har bir so‘zning to‘g‘ri talaffuzi uchun bola unga tegishli mashqlar bajaradi, masalan, birinchi qadamda oddiy talaffuz, keyin esa so‘zni tezroq va to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rgatish.

O‘yin davomida bola o‘z talaffuzini yaxshilashga harakat qiladi, bu esa nutq rivojlanishini rag‘batlantiradi.

Afzalliklari:

Bola nutqni to‘g‘ri talaffuz qilishga qiziqish bilan yondashadi.

Nutqni to‘g‘ri talaffuz qilishda ijobiy motivatsiya yaratadi.

Nutq muskulaturasi mustahkamlanadi.

Kamchiliklari:

Bola faqat o‘yin orqali haqiqiy vaziyatlarda ishlashni o‘rganmaydi, shuning uchun real hayotda ham ushbu ko‘nikmalarni qo‘llashga e’tibor qaratish kerak.

“Kimning ovozi?” o‘yini

Maqsad: Tovushlarni aniqlash va talaffuzni yaxshilash. **Tavsif:** Ushbu o‘yinda bola turli ovozlarni eshitadi va ularni to‘g‘ri talaffuz qilishga harakat qiladi. O‘yin ovozli mashqlar orqali amalga oshiriladi, bu esa bola nutqni yaxshilash uchun o‘z ijodiy fikrini ishlatishini ta’minlaydi. **Jarayon:**

O‘yin boshlanishidan oldin, bola bir nechta tovushlarni eshitadi (masalan, “sh”, “s”, “t”).

Har bir tovushni chiqarishga harakat qiladi, va logoped bola tovushni to‘g‘ri talaffuz qilishga yordam beradi.

Bola bu mashqlarni davom ettirib, har bir tovushni to‘g‘ri chiqarmoqchi bo‘ladi.

Afzalliklari:

Bola nutq muskulaturasi va tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilishni yaxshilaydi.

Tovushlarni aniqlash va yodlashni osonlashtiradi.

Kamchiliklari:

Tovushni noto‘g‘ri eshitish va tushunish imkoniyati bo‘lishi mumkin, shuning uchun har bir tovushni aniq tushunishga yordam berish zarur.

Bu o‘yinlar dislaliya bilan kurashishda samarali vositalardan bo‘lib, bolalar uchun qiziqarli va foydali mashg‘ulotlarni tashkil etishga yordam beradi.

XULOSA

Dislaliya davolashda samarali terapiya usullari tanlash, bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olishni talab qiladi. An’anaviy logopedik usullar, jumladan, artikulyatsion mashqlar va o‘yinlar, har doim samarali bo‘lib qolmoqda, ammo zamonaviy texnologiyalar, masalan, neyrofeedback va audiologik terapiya, yangi imkoniyatlar yaratib, dislaliya bilan kurashishda yangi yondashuvlarni taqdim etmoqda. Ushbu maqolada keltirilgan terapiya usullari har biri o‘zining afzalliklari va kamchiliklariga ega, shuning uchun terapiya jarayonida ushbu usullarni birlashtirish va bola uchun eng mos yondashuvni tanlash muhimdir. O‘yinlar va tajribalarning dislaliya terapiyasidagi ahamiyati katta bo‘lib, ular nafaqat nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishda, balki bolalar bilan muloqot qilishda ham foydali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Dislaliya bilan bog‘liq muammolarni samarali hal qilish

uchun terapevtik yondashuvlarni yangicha va integratsiyalashgan tarzda qo‘llash kerak. Bu yondashuvlarning barchasi bolalarning nutq rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi va terapiya jarayonini yanada samarali qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

Kanner, L. (1943). Autistic disturbances of affective contact. *Nervous Child*, 2, 217-250.

Asperger, H. (1944). Die "Autistischen Psychopathen" im Kindesalter. *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten*, 117(1), 76-136.

Frith, U. (2003). *Autism: Explaining the Enigma*. Blackwell Publishing.

Baron-Cohen, S. (2009). The Empathizing-Systemizing Theory of sex differences and the brain. *The Year in Cognitive Neuroscience*, 1156, 83-96.

Bogdashina, O. (2003). *Sensory Perception in Autism: A Biopsychosocial Perspective*. Jessica Kingsley Publishers.

Courchesne, E. (2005). Altered brain development in autism. *The Journal of Neuroscience*, 25(3), 579-587.

Peterson, C. A., & Guthrie, S. M. (2010). Intervention strategies for children with speech disorders. *Journal of Speech-Language Pathology and Applied Behavior Analysis*, 5(1), 22-34.

AUTIZMGA TARIXIY VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Ataboyeva Dilbar Ne'matjonovna

Toshkent viloyati, Nurafshon shahar 9-UO'T maktab o'qituvchi logopedi

Annotatsiya: Ushbu maqolada autizm tushunchasining tarixiy ildizlari va zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Leo Kanner va Hans Asperger tomonidan birinchi bor tavsiflangan autizm bugungi kunda turli xil neyrobiologik va genetik omillar bilan bog‘liq spektr kasalliklari toifasiga kiritilgan. Zamonaviy yondashuvlarda sun‘iy intellekt asosida diagnostika, neyrotexnologiyalar va yangi terapiya usullari kabi innovatsion usullar autizmi aniqlash va davolashda samarali bo‘layotgani ko‘rsatilgan. Maqolada autizmga tarixiy va ilmiy nuqtayi nazardan yondashilgan bo‘lib, uning bugungi kundagi muhim jihatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: autizm, neyrobiologiya, genetik tadqiqotlar, zamonaviy terapiya, sun‘iy intellekt, diagnostika.

KIRISH

Autizm tushunchasi ilk bor XX asrning o‘rtalarida Leo Kanner va Hans Asperger tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. Ular autizmning alohida nevrologik xususiyatlar bilan bog‘liq ekanligini ta’kidlagan. Keyinchalik, Uta Frith, Simon Baron-Cohen, Olga Bogdashina va Eric Courchesne kabi olimlar bu sohada muhim tadqiqotlar olib borib, autizm spektrining kengligini va uning turli shakllarini aniqlashga harakat qilishdi.

Hozirgi kunda autizmning aniq sabablari hali to‘liq o‘rganilmagan bo‘lsa-da, genetik omillar va atrof-muhit ta’siri muhim rol o‘ynashi aniqlangan. Autizmga chalingan bolalar jamiyatga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, shuning uchun ham ilmiy yondashuvlar autizmi erta aniqlash va maxsus terapiya usullarini qo‘llashga qaratilgan.

Ushbu maqolada autizm tushunchasining tarixiy va zamonaviy yondashuvlari ko‘rib chiqilib, ularni o‘zaro solishtirish orqali kelajakdagi rivojlanish tendensiyalari yoritib beriladi.

ASOSIY QISM

1. Autizmning tarixiy yondashuvi

Autizm tushunchasi dastlab ruhiy kasalliklar sifatida qaralgan bo‘lsa-da, zamonaviy tadqiqotlar uning asosan nevrologik va genetik asoslarga ega ekanligini isbotladi.

Leo Kanner (1943) – U autizmi ilk bor alohida kasallik sifatida tavsiflab, bolalarning atrof-muhit bilan o‘zaro ta’sir qilishdagi qiyinchiliklariga e’tibor qaratdi.

Hans Asperger (1944) – U esa autizm spektridagi boshqa bir shakl – Asperger sindromini aniqladi. Ushbu sindromda kognitiv qobiliyatlar yaxshi saqlanib qolgan bo‘lsa-da, ijtimoiy muloqotda muammolar kuzatiladi.

Simon Baron-Cohen – U "Aqliy nazariya" (Theory of Mind) tushunchasini rivojlantirib, autizm bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy tushunish muammolarini o‘rgandi.

Olga Bogdashina – U autizmga ega bolalarning sensor qabul qilish jarayonlarini o‘rganib, ularning atrof-muhitni qanday idrok qilishini tushuntirishga harakat qildi.

Eric Courchesne – Uning tadqiqotlari autizmga chalingan insonlarning miyasida erta rivojlanish jarayonlarining boshqacha bo‘lishini isbotladi.

Tarixiy yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, autizmning ilmiy tushunchasi vaqt o‘tishi bilan ancha kengaygan va unga bo‘lgan munosabat o‘zgarib borgan.

2. Zamonaviy yondashuvlar

Bugungi kunda autizm diagnostikasi va terapiyasi bo‘yicha yangi innovatsion yondashuvlar ishlab chiqilgan.

2.1. Genetik tadqiqotlar

Hozirgi kunda autizmning kelib chiqishi bo‘yicha genetik tadqiqotlar katta ahamiyatga ega. Olimlar DNKdagi o‘zgarishlarni tahlil qilib, autizm bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin bo‘lgan 100 dan ortiq gen mutatsiyalarini aniqlashdi. Genetik testlar yordamida autizm xavfi yuqori bo‘lgan bolalarni erta aniqlash imkoniyati paydo bo‘ldi.

2.2. Sun‘iy intellekt asosida diagnostika

Zamonaviy tadqiqotlar sun‘iy intellekt va mashinalar yordamida autizmni tashxislash usullarini taklif qilmoqda.

Yuz ifodalarini aniqlash algoritmlari autizm belgilarini erta bosqichda aniqlay oladi.

Neyrotarmoqlar asosida ishlab chiqilgan dasturlar bolalarning harakatlari va nutq rivojlanishini tahlil qilib, autizm xavfini baholaydi.

2.3. Neyroteknologiyalar va yangi terapiya usullari

Autizmni davolash va rivojlantirish maqsadida yangi terapiya usullari ishlab chiqilmoqda:

Virtuallik reallik terapiyasi (VR Therapy) – Bolalar ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini mashq qilish uchun VR texnologiyalardan foydalanishmoqda.

Robot terapiya – Maxsus robotlar yordamida bolalarga yangi bilim va ko‘nikmalar o‘rgatilmoqda. Masalan, Blue Frog Buddy roboti maishiy yordamchidir. Robot "hozir ovqatlanish vaqti, qo‘lingizni yuvishingiz kerak," deb aytadi. So‘ngra, u yuzida qo‘llarni bosqichma-bosqich yuvish usulini ko‘rsatuvchi videoni taymer va qiziqarli animatsiya bilan namoyish etadi. Vazifa bajarilgach, Buddy raqsga tushib, bolani tabriklab qo‘yadi. Jadval, videolar, taymerlar va rasmlarni to‘liq moslash mumkin. Masalan, ular qulay muhitdagi (uy, maktab va boshqa joylardagi) fotosuratlardan foydalanishlari mumkin.

Mio roboti o‘rtacha o‘qituvchiga nisbatan sekinroq gapirishi uchun dasturlangan bo‘lib, iPhone‘ning Siri sun‘iy intellekt ilovasidan farqli ravishda yura oladi, raqs tusha oladi va bolalar bilan oddiy suhbatlar olib bora oladi.

Robotlarning ko‘rinishi biroz vahimali bo‘lishiga qaramay, bolalar ularga juda ijobiy munosabat bildirmoqdalar. Dastlabki bemorlar allaqachon davolanishda kichik yutuqlarga erishdilar va olimlar ushbu loyiha autizm hamda boshqa ruhiy kasalliklarni davolashda bilim va amaliyot chegaralarini kengaytirishiga umid qilmoqdalar.

3d texnologiya yoki, virtual reallik. Polshalik olimlar autizm va Daun sindromi bo‘lgan bolalarga maxsus ishlab chiqilgan 3D trenajyorida terapevtik mashqlar orqali

diqqatni jamlashni yaxshilashga yordam bermoqda. Bu trenajyor bolalar o‘z tasavvurlariga erk berishlari mumkin bo‘lgan sehrli xonaga o‘xshaydi.

Autizm bilan og‘rigan bolalar an‘anaviy davolash usullariga qiziqishni tez yo‘qotadilar. Biroq, Sileziya texnika universitetining polshalik olimlari tomonidan ishlab chiqilgan bu 3D xona boshqacha. Unda davolanish virtual olamda qiziqarli o‘yinga aylanadi.

Neyrofeedback terapiyasi – Miya faoliyatini yaxshilash uchun EEG uskunalari orqali neyron signallarga ta’sir ko‘rsatish usuli.

XULOSA

Autizm tushunchasi ilmiy nuqtayi nazardan uzoq tarixga ega bo‘lib, bugungi kunga kelib uning nevrologik va genetik asoslari ancha yaxshi o‘rganilgan. Zamonaviy yondashuvlar autizmi erta aniqlash va samarali terapiya qilishga qaratilgan.

Kelajakda sun‘iy intellekt, neyrotexnologiyalar va genetik tadqiqotlarning yanada rivojlanishi autizmi tushunish va unga mos yondashuvlarni ishlab chiqishda muhim rol o‘ynaydi. Autizmga ega insonlarni qo‘llab-quvvatlash va ularning jamiyatga integratsiyasini yaxshilash uchun ilmiy va innovatsion yondashuvlarni joriy etish muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kanner L. "Autistic Disturbances of Affective Contact". Nervous Child, 1943.
2. Asperger H. "Autistic psychopathy in childhood". European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience, 1944.
3. Frith U. "Autism: Explaining the Enigma". Blackwell Publishing, 1989.
4. Baron-Cohen S. "Mindblindness: An Essay on Autism and Theory of Mind", MIT Press, 1995.
5. Bogdashina O. "Sensory Perceptual Issues in Autism and Asperger Syndrome". Jessica Kingsley Publishers, 2003.
6. Courchesne E. "Brain overgrowth in autism during early childhood". JAMA Psychiatry, 2001.

ЎАЛҚАРО ТАРМОҚЛИ МАРКЕТИНГ ЎЗБЕКИСТОНДА

Хамроев Гулом Рахмонович

"Ўзбекистон Тармоқли Маркетинг Ассоциация"си раҳбари

ТДИУ фалсафа докторанти

Аннотация: *Рақамлаштириш жахон иқтисодиёти ривожланишининг энг муҳим йўналишларидан бири бўлиб, ҳалқаро тармоқли маркетинг савдо ва хизмат кўрсатиш фаолияти билан инсонлар эҳтиёжини қониқтиришда замонавий онлайн тарзда имкониятларни очиб бериши ва чегара билмас, ҳудуд танламас платформаларини тақдим этади ва ўқитиб ўргатади, ўзи учун ўзи кадрларни тайёрлайди, энг асосийси барчасини бир платформада мужассамлаштирган сўнги моделидир.!*

Бу янги бизнес модел бўйича Ўзбекистонда 1.5 миллиондан ошиқ аҳоли иш билан таъминланди ва ўқитиб ўргатилмоқда.

Калит сўзлар: *МЛМ тармоқли маркетинг, реклама агентлари, дистрибьютор, тармоқли маркетинг компаниялар, рақамли иқтисодиёт шакллари, интернет инновацион платформалари, структура, пирамида.*

Бугун Ўзбекистонда савдо ва хизмат курсатишнинг янги бизнес моделлари шаклланмоқда, рақамли иқтисодиётнинг тараққиёти натижасида онлайн интернет ижтимоий тармоқлар олами авж оляган бир пайтда, куп тармоқли маркетинг ва кибер бизнес усулига йул очилмоқда, биз хоҳлаймизми йукми бунга тусик куйиб булмайди, шундай экан биз бу кибер бизнес оламига кадам куйишда билишлари муҳим булган маълумотларни халқаро илмий таҳлиллар асосида хавола қилмоқчимиз.!

Бугунги ҳаётни савдо сотиқсиз тасаввур қилиб бўлмайди, чунки биз эҳтиёжларимизни олди сотди билан қониқтираимиз. Бу дунёда бизни эҳтиёжларимизни қониқтирувчи барча имкониятлар мавжуд. Бу имкониятлардан фойдаланишимиз учун эса биз ҳақ тўлашимиз зарур, демак ҳар бир нарсанинг нархи ва ҳаққи бордир. Ҳар бир нарсага тўланган ҳақ бу олди сотди, савдо тушунчасини пайдо қилади. Бугунги кунга келиб савдо тушунчаси жуда мураккаблашиб кетди, илм фан ва тараққиётнинг ривожланиши натижасида савдо турларининг майдончалари пайдо бўла бошлади. Бу майдончалар бозорлардан бошланиб дўкон, магазин, минимаркет, супермаркет, гипермаркет ва тармоқли маркетлар даражасига етди. 20 асрнинг 90 йилларигача энг тараққий этган савдо турлари чакана ва улгурчи усуллари билан ривожланди.

21 асрнинг бошларида савдода кескин ўзгаришлар юзага келди. Бутун дунё бўйлаб компьютер технологияси ва интернет тизими рақамли иқтисодиётнинг жадал ривожланиши натижасида электрон онлайн ва офлайн интернет-магазин чегара билмас ва ҳудуд танламас савдо платформалари вужудга кела бошлади. Бу савдо тизимини тартибга солиш ва назорат қилишга, қадимги чакана ва улгурчи савдо

конун қоидалари, усуллари ожизлик қилди, давлат ва жамият ўртасида низолар келтириб чиқишига олиб келди ва савдонинг янги тури тармоқли маркетинг усули такомиллаштиришига сабабчи бўлди. Худди шундай бизнинг мамлакат Ўзбекистон ҳам бу муаммога дуч келди ва тармоқли маркетинг сўзини қонун билан қабул қилишга мажбур бўлди.

Шундай бўлишига қарамасдан Ўзбекистонда Тармоқли маркетинг тушунчаси қонун билан тасдиқланди ва қисқа қилиб изоҳ берилди.

2003 йил 13 февralида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг № 75-сонли қарорнинг 3-бандида:

Тармоқли маркетинг – тармоқли ташкилот томонидан товарларни мустақил тарқатадиган сотувчи агентлар ташкил этилишига асосланган товарларни чакана сотиш тури.

Тармоқли ташкилот – Ўзбекистон Республикаси ҳудудида мустақил равишда ёхуд тармоқли маркетинг йўли билан сотувчи агентлар орқали савдони амалга оширувчи Ўзбекистон Республикаси юридик шахси: -деб

2012 йил 1 февralида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг № 25-сонли қарор қабул қилинган бўлиб, унда:

Тармоқли маркетинг йўли билан чакана савдо қилиш хусусиятлари белгиланган.

Тармоқли ташкилот томонидан товарларни сотувчи агентлар орқали сотиш улар ўртасида тузиладиган шартнома асосида нахт бўлмаган ҳисоб-китоб бўйича амалга оширилади. Бунда тармоқли ташкилот улгуржи савдо қилиш учун лицензияга эга бўлиши керак. -дейилди.

Ўзбекистонда Тармоқли маркетингга молиявий пирамида деб изоҳ берилди ва у туғилмай ўлди, чунки Тармоқли маркетинг соҳасида мутахассис кадрларнинг умуман йуклиги эди. Шу пайтда ривожланган давлатлар эса тармоқли маркетинг орқали иқтисодда илғорлаб кетди.

Тармоқли маркетинг фаолияти Америкалик Карл Ренборг номи билан машҳурдир. Тармоқли маркетинг 1934 йил Америкада туғулган бўлсада у бугун Японияда иқтисодиётнинг энг улкан ютуғи даражасига етди.

В рамках постановления главы нашего государства от 14 мая 2018 года «О мерах по ускоренному развитию электронной коммерции» в регионах последовательно достигаются результаты в цифровизации отраслей экономики, обеспечивается доступность интернет-торговли для широких слоев населения и субъектов предпринимательства.

2018 йил 29 октябр куни Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги томонидан Ўзбекистонда илк бор тармоқли маркетингга асос солган Ўзбекистон Тармоқли маркетинг Ассоциацияси асосчиси ва раҳбари Ҳамраев Гуломжон Рахмоновичга Ўзбекистонда биринчи тармоқли маркетинг ташкилоти гувоҳномаси тақдим этилди.

Пандемия даврида Тармоқли маркетинг соҳаси жуда жадал ривожланиб, энг муҳим йўналиш эканлиги исботланди ва БАДлар индивидуал ёндашув ўз самарасини

кўрсатди. Бугунги кунга келиб аҳолининг БАДларга бўлган қизиқиши тармоқли маркетингнинг авзалликларидан бири бўлди. Японияда 95 %, Ҳиндистонда 75%, Хитойда 67%, Америкада 66 %, Россияда 15 % ва Ўзбекистонда 4 % га етди, бу тармоқли маркетинг самараси эди. Энг соғлом ва узоқ умр кўрувчи халқлар шу кўрсаткичлар билан ривожланмоқда. Хатто Японияда БАД истемол қилмаган шахслар ишга қабул қилинмаслиги айтилди.

Тармоқли маркетинг бу ўзи қандай йўналиш, нима учун бу бунчалик тез ривожланмоқда, бунга бўлган талаб ва қизиқишнинг сири нимада..?

Тармоқли маркетинг – бу структура ПИРАМИДАдан иборат бўлиб, истемолчилар жамоасидан ташкил топган консултантлар асосида реклама агентлари орқали энг юқори сифатли маҳсулот савдосини амалга ошириш ва ўқитиб ўргатиш услубидир.

Тармоқли маркетинг 3 нарсадан ташкил топади:

1. Маҳсулот (соғлиқ ва гўзаллик)
2. Маркетинг режа (линейный, бинар, матрица, ступенчатый, комбинированный)
3. Ўқитиш тизими (презентация, ОРР, НДО, Базовый, Углублённый, Управляющий, Инвесторский)

Савдода Тармоқли Маркетинг услубидан фойдаланишнинг авзаллиги ва самарадорлиги ўз ўзидан кўриниб турибдики, тармоқли маркетинг нафақат чакана ва улгурчи савдо, хатто савдо хизматларини кўрсатиш ва кадрлар тайёрлашни ҳам ўз ичига олган кўп тармоқли маркетингдир.

Тармоқли маркетинг соҳаси: ўзини ўзи молиялаш ва ўзини ўзи иш билан таъминлаш план маркетинги асосида индивидуал ёндашиш фаолияти ҳисобланиб, ҳар бир шахс ўз соғлигини сақлаш ва саломатлиги ҳақида қайғуриш билан шуғулланади, саломатлик информацион маркетинг хизмати ЯТТ якка тартибдаги тарбиркор реклама менеджерлари орқали маълумот берилиб, информацияга эга бўлади, БАД - фаол қўшимчалардан фойдаланганликлари, реклама ва тарғиб қилганликлари учун товар айланмаси бонусларига эга бўладилар.

Тармоқли маркетингда бонус эгалари 2 тоифага бўлинади:

1. Хамкорлар,
2. Истемолчилар.

Хамкорлар -булар ЯТТ, яъни якка тартибдаги тадбиркор реклама менеджерлари шартномага асосан ҳар куни ишлайдиган ишчилар ҳисобланади.

Истемолчилар эса, бўш вақтларидан фойдаланувчи малакасини ошириш учун ўзини ўзи банд қилган шахслар ҳисобланади ва истемолчилар орасидан реклама менеджерлари етишиб чиқади.

Бугунги кунда дунё бўйлаб тармоқли маркетинг фаолияти билан шуғулланаётган ташкилотлар сони 5000 дан ошди. Ўзбекистонда эса 50 га яқин ташкилотлар тармоқли маркетинг фаолияти билан шуғулланмоқда. Лекин ҳали хануз тармоқли маркетинг фаолияти турига солиқ фаолият коди рақами берилмаган. Шу сабабли

тармоқли маркетинг ташкилоти ва сотувчи агентлари билан давлат ва жамият ўртасида низолар келиб чиқиши кўпаймоқда. Ҳар қандай фаолиятни ривожланиши ва тараққий этиши учун уни қўллаб қувватлайдиган ва ҳимоя қиладиган қонун қоидалар мавжуд бўлиши шарт. Бу эса Ўзбекистонда энг аввалом солиқ тўловчи фаолият коди билан расмийлаштирилади ва шу фаолият тури билан номланади.

Ўзбекистонда 25 йилдан бери 100 лаб тармоқли маркетинг ташкилотлари фаолият юритаётган бўлса ҳам, бирортаси тармоқли маркетинг ташкилоти деб қайт этилмаган. Ўзбекистонда халқаро тармоқли маркетинг фаолияти ривожланган давлатлар қаторидан ўрин олишига фурсат туғулди, чунки ўзбекистонда илк бора энг биринчи тармоқли маркетинг ташкилоти адлия вазирлиги томонидан “Ўзбекистон Тармоқли Маркетинг Ассоциацияси” очилди ва унга Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университети Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа докторанти Хамраев Ғуломжон Рахмонович раҳбар этиб тайилланди. Ўзбекистонда Тармоқли маркетинг соҳасини ривожлантириш мақсадида амалий ва назарий илмий тадқиқот ишлари олиб бормоқда. Келажакда тармоқли маркетинг соҳаси Япония сингари Ўзбекистонда ҳам тараққий этишига ишонамиз ва барча имкониятларимиз мавжуд. Чунки тармоқли маркетинг 21 асрнинг энг самарали ва мукаммал бизнес модели деб тан олинди ва Япония бунга тўғри эканлигини исботлаб берди.

“Тармоқли Маркетинг ўз молиявий келажagini назорат қилишни истаган ҳар бир кишига тайёр бизнес тизими калитини тақдим этади.” –деган эди: дунёнинг энг машҳур миллиардери Роберт Кийосаки

Тармоқли маркетинг 21 асрнинг энг мукаммал бизнес моделидир.!!!

Хулоса: Халқаро тармоқли маркетинг Ўзбекистоннинг глобал иқтисодиётга интеграциясида муҳим роль ўйнайди. Унинг ривожланиши, бозорларга чиқиш имкониятларини кенгайтириш ва янги технологияларнинг жорий этилиши иқтисодиётнинг турли тармоқларига ижобий таъсир кўрсатади. Халқаро маркетингнинг келажакдаги йўналишлари ва инновациялар Ўзбекистоннинг ички ва ташқи бозорлар орасида рақобатбардошлигини оширишга ёрдам беради.

Тавсиялар:

1. Ўзбекистонда халқаро тармоқли маркетинг ва кибер бизнес фаолияти билан шуғулланаётган шахс ва фуқаролар қонун билан ҳимояланмаганлиги сабабли жабр кўришни олдини олиш

2. Ўзбекистонда халқаро тармоқли маркетинг ва кибер бизнес фаолияти билан шуғулланаётган ташкилотларни назоратга олиш учун солиқ кўмитасидан гувоҳнома олишда шу фаолият турига коди бериш

3. Тармоқли маркетинг соҳаси нафақат бизнес, ҳатто хизмат кўрсатиш ва халқаро рақамли бизнес мактаби эканини англашдир. Япония мисолида.

4. Тармоқли маркетинг соҳаси Ўзбекистонда анча қолдирилган халқаро микрострукурада,

1. цифровый экономикага кеч ўтганлигимиз бўлса,

2. Тармоқли Маркетинг соҳасида илмий ва мутахасиз кадрларни йуклиги

3.тармоқли маркетинг соҳасида етарли билим ва тушунчаларнинг йуқлиги сабабли шу мақола орқали ёритилишини хоҳлардим

Ўзбекистон Тармоқли Маркетинг соҳасида дунёда биринчи булган Япониядан узиб кетишига ишонаман, биз узимизни урф одатларимизга мос халол ва миллий моделимизни яратамиз. Буюк Ўзбекистоннинг келажаги бизни кулимизда

JADIDLAR MAFKURASI VA ZAMONAVIY MILLIY O‘ZLIK

Qo'ldoshev Vohidjon Mirzoxidjon o'g'li

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti 1-kurs magistr talabasi

Toshkent viloyati Yangiyo'l shahar 2-son Politexnikumi tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, Jadidchilik harakati va uning zamonaviy milliy o'zlikni shakllantirishdagi o'rni tahlil etilgan. Jadidchilik harakati 19-asr oxiri va 20-asr boshlarida O'rta Osiyo, ayniqsa, Turkiston hududida ijtimoiy, siyosiy va madaniy yangilanishlarga yo'l ochgan muhim harakat bo'lib, u milliy uyg'onish, ilm va ma'rifatga e'tibor qaratgan. Jadidlar xalqni o'z madaniyati, tili va tarixiga bo'lgan hurmatini oshirish, yangi ta'lim tizimini yaratish va milliy birligini mustahkamlashga intilgan. Ularning g'oyalari bugungi O'zbekistonda ham o'z ta'sirini ko'rsatib, mustaqillik va milliy o'zlikni saqlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Jadidlarning g'oyalari milliy o'zlik, milliy tilni qadrlash va jamiyatni yangilashga bo'lgan intilishlarini aks ettiradi, bu esa zamonaviy O'zbekistonda milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishda davom etmoqda.

Kalit so'zlar: Jadidchilik harakati, Milliy o'zlik, Milliy uyg'onish, Ta'lim tizimi, Ilm va ma'rifat, O'rta Osiyo, Turkiston, Milliy qadriyatlar, O'zbekistonda milliy yangilanish, Jadidlarning g'oyalari, Madaniyat va til.

Jadidchilik harakati XIX-asrning oxiri va XX-asrning boshlarida O'rta Osiyoda, ayniqsa, Turkiston hududida keng tarqalgan ijtimoiy, siyosiy va madaniy yangilanish harakati sifatida tarixiy ahamiyatga ega. Bu harakatning asosiy maqsadi xalqni ma'rifat, ilm, va milliy uyg'onish yo'liga yo'naltirish edi. Jadidlar, bir tomondan, O'rta Osiyo jamiyatidagi qoloqlikni bartaraf etish uchun yangiliklarni ilgari surgan bo'lsa, boshqa tomondan, milliy o'zlikni saqlash va rivojlantirishni o'zining asosiy vazifasi deb bildilar. Ular, ayniqsa, milliy o'zlikni shakllantirishda, xalqning o'z tarixiga, madaniyatiga, tili va urf-odatlariga bo'lgan e'tiborini kuchaytirishga harakat qilganlar.

Ma'rifatning lug'oviy ma'nosi bilishi, tanish bilim demakdir. Boshqacha aytganda ma'rifat bilmoq, kishilarning ong-bilimini, madaniyatni oshirishga qaratilgan ta'lim tarbiya jarayonlaridir. Ma'rifat so'zining ko'plikdagi ma'nosi maorifdir. Ma'rifat atama sifatida tabiat, jamiyat va inson mohiyati haqidagi turli-tuman bilimlar, ma'lumotlar majmuasini bildiradi. Ma'rifatli degani-bilimni, muayyan sohada ma'lumoti bor demakdir. Ma'rifatni hayotga singdirish maorif tizimi orqali amalga oshiriladi. Demak ma'rifat – bilim va madaniyatning qo'shma mazmuni bo'lib, maorif esa ana shu mazmunni yoyish quroli, vositasidir. Ma'rifat asosan bilim maskanlarida tarqatiladi.

Ma'rifat tushunchasi maorif tushunchasidan keng bo'lib, bilim va madaniyatni yoyish va yuksaltirishning hamma turlari, shakllari va sohalarini o'z ichiga oladi.

Jamiyatda ma'rifat, ya'ni bilim ma'rifatparvarlar orqali yoyiladi. Ma'rifatparvarma'rifat uchun kurashuvchi ilm, bilim chirog'ini yoquvchi, ma'rifat xomiysi va tarafdori demakdir. Insoniyatning bir jamiyatdan ikkinchi jamiyatga, bir tarixiy davrdan

ikkinchi bir tarixiy davrga o‘tishi ma’rifatparvarlikdan boshlanadi. Zamonning etuk, ongli, oqqorani tanigan, fidoiy, elim, yurtim deb yashovchi, uzoqni ko‘zlovchi ma’naviyatli kishilari ma’rifatparvarlik bilan shug‘ullanadilar. Ma’rifatparvarlar odamda davr uchun, jamiyatning, mamlakatning, xalqning buguni va kelajagi uchun muhim g‘oyalarni ilgari suradilar, shu g‘oyalarni amalga oshirish uchun kurash olib boradilar. Ma’rifat ma’naviy qaramlikni, qo‘rquvni bartaraf etadi. Insonga beqiyos ilohiy qudrat, misilsiz salohiyat baxsh etadi. Shuning uchun ozodlik uchun kurashchilar mamlakat, millat ozodligini xalqning ma’rifiy uyg‘oqligida deb biladilar va ma’rifat uchun kurashadilar. Turkiston ma’rifatchiligi maktabi boy o‘tmish va u‘lkan merosga ega. Maxmudxo‘ja Behbudiy, Munavvar Qori Abdurashidxonov, Abdulqodir Shukuriy, Ashulli Zoxidiy, Saidrasul Saidaziziy, Ishoqxon Ibrat va Axmad Donishlar XIX asr oxirlarida faoliyat boshlab, mamlakatni, xalqni milliy zulm va qoloqlikdan xolos etishning yagona yo‘li ma’rifatda deb bildilar. Bu fidoiy zodlar mustabid tuzum va jaholatga, ma’naviy qullik va zulmzo‘ravonlikka qarshi bor kuchlari bilan kurash olib bordilar. Bu ma’rifatparvar bobolarimiz dunyo kezib, jahon xalqlarining ilmu-ma’rifati, madaniyati bilan tanishib, mustamlaka o‘lkani, uning kishanlarini ilm chirog‘i orqali parchalamoq, ozodlik sari boshlamoq mumkin ekanligini chuqur his etdilar. Shu sababli ham eng avvalo yurtimizda maktab-maorif ishlarini rivojlanishida ham nazariy ham amaliy jihatdan azmu-shijoat namunasini ko‘rsatdilar. Ko‘rinadiki, jadidchilik, ma’rifatchilik ham millatni ma’rifatli qilish, ma’naviyatni yuksaltirish maqsadlarida yuzaga kelgan buyuk tarixiy harakatdir.

Jadidlar mafkurasi: asosiy tamoyillar

Jadidlar mafkurasi bir necha asosiy tamoyillarga asoslanadi:

- Ilm va ma’rifatga e’tibor – Jadidlar xalqning ilgari ta’lim olishdagi cheklovlarini bartaraf etish va yangi ta’lim tizimini yaratish zarurligini ta’kidlashgan. Ular o‘zgarishlar orqali millatni ilm-fan va madaniyat sohasida rivojlantirishni maqsad qilganlar.

- Milliy uyg‘onish – Jadidlar milliy uyg‘onishni, xalqni o‘z o‘ziga ishonch hosil qilishini, o‘z tilini, madaniyatini va tarixini qadrlashini rag‘batlantirdilar. Ular uchun milliy o‘zlikni anglash va saqlash muhim vazifalardan biri edi.

- Islohot va yangilanish – Jadidlar jamiyatda islohotlarni amalga oshirish, eski tarqatilgan qoloqlik va cheklovlarni bartaraf etish zarurligini ta’kidlashgan. Ular yangi pedagogik va ijtimoiy tarmoqlarni yaratishni maqsad qilganlar.

- Turkiy xalqlarning birligi – Jadidchilik harakati, ayniqsa, turk xalqlarining birligini ta’minlashni, ularni birlashtirishni maqsad qilgan. Bu mafkura, turk millatining kelajagini ko‘rgan va unga ko‘maklashishni istagan yoshlarning g‘oyalaridan iborat edi.

Jadidchilikning asosida “Jadid” so‘zi yotadi. Jadidning ma’nosi “yangi demakdir, u shunchaki “yangi” yo bo‘lmasa “yangilik tarafdori” degani emas. Balki “yangi tafakkur”, “yangi inson”, “yangi avlod” singari keng ma’nolarni o‘zida mujassam etgan.

Jadidchilikning mohiyatini Millat va Vatanni anglashdan ular manfaati uchun ku‘rashgacha bo‘lgan qizg‘in va hayojonli jarayon tashkil qiladi. Bu harakat millatni ham tarbiyalab bordi. Jadidlarimiz millatning yashamog‘i, taraqqiy topmog‘i uchun birinchi

navbatda, ozod, mustaqil bo‘lmog‘i lozimligini anglab yetadilar va tinch xalqni uyg‘otishiga alohida e‘tibor beradilar.

“Jadid” atamasi Turkiya turklarida ilk marta Sulton “Salim hukmronligi (1739-1802) davrida paydo bo‘ldi. Avstriyaga elchi qilib yuborilgan Abubakr Ratib afandi shohga yozgan bildiruvlarida u yerda ko‘rgan idora tizimini “nizomi jadid” deb tushintiradi. 1789 yilgi Frantsuz inqilobidan keyin qurilgan yangi tizimni esa “Fransiya nizomi jadidi” deyila boshlandi. Shu yillari “nizomi jadid”-tor ma’noda ha’rbiy tizimni evropalashtirishni, keng ma’noda ilm-fan, maorif, sanoat va qishloq xo‘jaligini zamonaviylashtirishni ko‘zda tutadi. Jadid va qadim iborasi yaqinda maydonga kelgan bo‘lsada, u mohiyatdan eskilik va yangilik, asrlarda va turg‘unlik o‘rtasidagi, eski kurashdir. “Yunon qadimchi faylasuflari miloddan avvalgi IV asrda Suqrotni Jadidchilik qabohati bilan ayblab, qatl ettirdilar”, -deb yozadi. Ismoil Gaspiriskiy “QadimchilikJadidchilik” (“tarjimon”, 1909 yil 19-son) maqolasida. Shundan hozirgacha, masalan, hatto zamonamizning eng madaniy, eng mutafakkir insonlari bo‘lgan inglizlar orasida ham qadimchilar g‘oyat ko‘pdir”, -deb davom etadi muallif va ularning tepasida hatto dunyoga mashhur olimlar, siyosatchilar, iqtisodiyotchilar turganini aytadi.

“Rossiya jadidchiligi”, “Buxoro jadidchiligi”, “Turkmaniston jadidchiligi” degan atamalarni uchratamiz. Bizningcha, harakat umumiy, ko‘rinishlar aniq bo‘lganligi uchun farqli, mohiyat bitta yangilanish. Bu turli joyda turlicha namoyon bo‘ldi. Masalan, Turkiyada 1839 yildagi mashhur Mustafo Rashiy Posho tomonidan yozilgan, Gulxoni xatti Humoyun” nomi bilan qirib, “Tanzimotni” boshlab bergan davr ham, bizcha, yangilanishdir - jadidchilikdir. To‘g‘ri, u asosan, g‘arblashishni tamal qilib olgan edi.

Shuning uchun ham ko‘p o‘tmay, bunga qarama-qarshi ravishda “turkchilik”, “usmonchilik”, “islomchilik”, “turonchilik” kabi milliy g‘oyalar o‘rtaga tashlaydi. Evropalashish bizda ham jadidchilikning muhim hususiyatlaridan biri bo‘lgan. Chor hukumati bundan mahalliy halqni ruslashtirish yo‘lida foydalandi ham. Lekin mezonmahalliy halqning o‘z dini va e‘tiqodini dahlsiz qoldirish. Ovropa ilm-fanini shularning muhofazasiga xizmat qildirish uchun kurash ketdi. Turkchilik, islomchilik, mahalliy o‘zbekchilik kabilarning bu erda ham maydonga kelishi bejiz emas. Aslida bizning jadidlarda fikr va g‘oya qorishiqligi juda kuchli. Mana, masalan, yangi o‘zbek adabiyotining shakllanishi boshida turgan Muqimiy, Furqatlarni oling. Ular 30-yillarda jadid adabiyoti vakillari sifatida to‘g‘ri talqin qilingan. Muqimiy o‘z hajviy asarlarida savdo va sanoatning, ya’ni kapitalistik turmush tarzining milliy ahloqimizni buzayotganini tanqid qiladi. Furqat esa, uning hayotimizga kirib kelayotganini madh etadi. Biri tasdiq, ikkinchisi inkor yo‘lidan boradi. Yoki Dukchi Eshonni oling. U kuch, zo‘rlik bilan mustaqillikka erishish tarafdori, u ham jadid: din islohotchisi, siyosiy kurashchi, juda ko‘p jadidlarimiz uni rad etdilar. Bir qator jadidlarimiz ongli suratda sovetlar bilan hamkorlik qildilar, kommunist bo‘ldilar. Bu bilan ham hisoblashmoq kerak.

Bu hol, ayniqsa, mustaqillik uchun olib borilgan kurashda yaqqol ko‘rindi. Bu borada 3 yo‘lni kuzatish mumkin:

1. Rossiyaga tobelikdan zo’rlilik bilan qutulish, kuch bilan istiqlool olish (Dukchi Eshon qo’zg’oloni, 1916 yil mardikorlik harakati, bosmachilik).

2. Murosa yo’li. Ruslar yordamida ma’rifatga erishish. Ma’rifat masalasida haququq olish, milliy xususiyatlarni tiklash (I. Gasriali, M. Behbudiy).

3. Hamkorlik yo’li. Chor ma’murlari, so’ng esa Sho’ro hukumati bilan birga ularning dasturlarida qatnashish va imkon bo’lishi bilan mustaqillikni qo’lga kiritish.

Buning uchun ma’lum tayyorgarlik ko’rib borish (Munavvarqori, Hamza, Avloniy).

Jadidlarning poydevori, tamal toshi usuli jadid maktabi edi. Bu tabiiy, hamonki maqsad jamiyatni yangilamoq ekan, uni yangi avlodgina qilishi mumkin edi. Yangi avlodni esa etishtirmoq lozim. Eski an’anaviy usulda bu ishni amalga oshirish qiyin. Chunki zamon o’zgargan. U tezkorlikni talab qiladi. Ikkinchidan, bugungi o’quvchi tarix, jug’rofiya, iqtisod, fizika, kimyo, matematika kabi zamoniviy fanlarni bilishi kerak.

So’ngi uch-to’rt asr dunyo taqdirini boshqa o’zanga solib yubordi. Evropani oldinga olib chiqdi. Endi Evropa ilm-fanini egallamasdan dunyo bilan barobar yashab bo’lmaydi.

Bu ilm-fanni o’zlashtirmoq uchun Evropa tillarini bilmoq kerak. Ayni paytda o’zlikni ham saqlamoq lozim. Din-diyonat ham zarur. Xullas, yashamoq uchun uchala jihatni ham ushlamoq kerak bo’ladi. Ushlaganda ham hech birini suiste’mol qilmasdan. Aks holda muvozanat buziladi. Muvozanat buzilishi esa, yomon oqibatlariga olib keladi.

Masalan, yolg’izgina din ushlansa, dunyo qo’ldan ketadi. Faqat o’zlik, millat desak, yana dunyodan ajralib qolamiz. Birovning biz bilan ishi bo’lmaydi. Evropa talashsak, o’zlik yo’qoladi. Bu ham fojia.

Bugun biz yuzma-yuz bo’lib turgan milliy g’oya, milliy mafkura masalalari bundan yuz yil oldin jadidlarimiz tomonidan ham kun tartibiga qo’yilgan va qizg’in muhokama qilingan edi.

Avvalo, “Milliy” va “milliylik” haqida. Ma’lum bo’lishicha, millat tushunchasi ilk bor qadim yunon faylasufi bundan salkam ikki yarim ming yil muqaddam yashagan, Demokrit tomonidan qo’llanilgan ekan. U bu tushunchani “har bir mamlakaning yagona sohibi” deb tushuntiradi. Din va irq masalasi, millat va mazhab masalasi turkiy xalqlarda hech bir zamonda chetga surib qo’yilgan emas. Aksincha, hamisha diqqat-e’tiborda kelgan. Buyuk Navoiy zamondoshlarini ta’riflar ekan, “shams ul-millat”, “zayn-ulmillat”, “nur ul-millat” sifatlarini qo’llaydi.

Bir millatning – quvvat va matonati uning saodati va farog’ati ahlining oz-ko’pligi bilan emas, a’zolaridagi madaniyat va taraqqiyotga omil hayotiy xususiyatlarining darajasi bilan o’lchanadi. Ilmu-hunar g’ayrat va mehnat bilan ko’lga kiradi. G’ayrat va mehnat esa ilmu hunar tufayli samara beradi. Bular o’zaro bog’liq tushunchalardir. Qavmining ko’pchiligi jisman sog’ bo’lib, ilmu hunardan bebaxra qolishi va hayoti parishon bo’lib, o’zini himoya qilmoqdan ojiz holda tushishi mumkin. Ilm-ma’rifatda quvvatli Evropa millatlarining sog’lom Afrikani asoratga olishlari bejiz emas.

Xo’sh, buning oldini olish uchun nima qilish kerak?

Ma’rifatga ehtiyot, ilm-fanni egallash g’oyasi millatning ko’pchiligi tomonidan anglanish kerak. Darhaqiqat, jadidlarimiz olib borgan barcha ishlar matbuotning yo’lga-

qo‘yilishi, “usuli jadid” maktabi nazariyasi va amaliyoti, teatrchilik, hamma-hammasi shunga xizmat qildi.

Umumlashtirib aytadigan bo‘lsak Jadidchilar umummiliy ma‘rifatni ko‘tarish, milliy ongni rivojlantirish, miliy birlikka erishish, jahon madaniyatini egillash kabi g‘oyalari bilan milliy ma‘naviyatimiz rivojiga o‘zlarining munosib hissalarini qo‘shdilar.

Bugun hayotimizga tatbiq qilinayotgan milliy istiqloq mafkurasi –“Xalqimizning asrlar davomida shakllangan yuksak ma‘naviyati, an‘ana va udumlari, ulug‘ bobokolonlarimizning o‘lmas merosidan oziqlanadi”. Jadidchilar g‘oyalari ana shu merosimizning o‘zviy qismi sifatida milliy ma‘naviyatimiz rivojlanishida muhim manba bo‘lib xizmat qilmoqda

FOYDALANILGAN A‘DABIYOTLAR:

1. Karimov I.A.. Yuksak ma‘naviyat-yengilmas kuch. T.: Ma‘naviyat, 2008.
2. Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xalq millatini-millat qilishga xizmat etsin. Asarlar, 7-tom, T.: O‘zbekiston, 1999.
3. Aliev A. Ma‘naviyat, qadriyat, badiiyat. T.: Akademiya, 2000.
4. Sharifxo‘jaev M., Davronov Z. Ma‘naviyat asoslari. T.: 2005.
5. Otamurodov va boshqalar. “Ma‘naviyat asoslari” T.: “Meros”, 2002.
6. N.Xo‘jamurodov. Ma‘naviy qadriyatlar va milliy o‘zlikni anglash, T., “Fan”, 1991

YANGI O‘ZBEKISTON XOTIN-QIZLARINING TA’LIM OLISHIDA ATROF-MUHITNING IJTIMOIIY TA’SIRI

Shaxloxon Diyarova Rovshan qizi

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Ayol mikromoliya tashkiloti

Annotatsiya: Maqolada “Yangi O‘zbekiston” islohotlari sharoitida ayollarning ta’lim olishiga ijtimoiy muhitning ta’siri tahlil qilinadi. Asosiy omillar, jumladan, davlat siyosati (universitetlarda qizlar uchun kvotalar, gender qonunchiligi), ijtimoiy-madaniy an’analar (patriarxal munosabatlar, erta turmush qurish), iqtisodiy to’siqlar (qashshoqlik, o‘g‘il bolalar uchun ta’limning ustuvorligi) va ta’lim tashabbuslarini ilgari surishda xalqaro tashkilotlarning roli. Oliy ta’limdagi ayollar ulushini (45%) oshirish va geografik to’siqlarni kamaytiradigan raqamli platformalarni ishlab chiqishda muvaffaqiyatga erishildi. Biroq, “ayol” mutaxassisliklarining stereotipik tanlovi va mintaqaviy tengsizlik kabi doimiy muammolar ta’kidlangan. Mualliflarning xulosasiga ko‘ra, barqaror o‘zgarishlar kompleks yondashuvni talab qiladi: huquqiy islohotlar, oilalarni iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy-madaniy me‘yorlarni o‘zgartirish bo‘yicha ma’rifiy ishlar majmuasi. Tadqiqot ilmiy maqolalar ma’lumotlari, xalqaro tashkilotlar (YUNISEF, Jahon banki) hisobotlari hamda sotsiologiya, ta’lim va gender tadqiqotlari sohalaridagi ekspertlarning fikrlariga asoslanadi.

Kalit so‘zlar: ayollar ta’limi, Yangi O‘zbekiston, gender tengligi, ijtimoiy-madaniy to’siqlar, ta’lim islohotlari.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlash borasidagi ishlarni yanada faollashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni [1] xotin-qizlarning jamiyatdagi rolini kuchaytirish, ularning ijtimoiy-iqtisodiy mavqeini yuksaltirish, oila institutining har tomonlama barkamol rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratishga xizmat qilmoqda. Hujjatning muhim jihatlaridan biri qizlar va ayollarning har tomonlama qulay va sifatli ta’lim olishini ta’minlashdan iborat bo‘lib, bu ularning kasbiy mahorati, iqtisodiy mustaqilligi, oila va mamlakat farovonligiga qo‘shayotgan hissasi oshishining asosi sifatida qaralmoqda. Demak, ayollar ta’limiga investitsiyalar jamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa ekanligini tasdiqlaydi. Prezidentimiz ta’kidlaganidek, “bilimli ayol – ona mustahkam oila tayanchiga, mustahkam oila esa obod davlat poydevoriga aylanadi”[2].

Ta’lim jamiyat ko‘zgusi sifatida qaraladi. Xotin- qizlarning ta’lim olishi nafaqat shaxsiy rivojlanish masalasi, balki jamiyatda mavjud bo‘lgan ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy sharoitlarning ko‘rsatkichidir. Atrof-muhit, jumladan, oila, urf-odatlar, iqtisodiy imkoniyatlar va davlat siyosati qizlarning bilim olishi, motivatsiyasi va istiqbollari shakllantiradi. Ushbu omillarning ta’siri o‘z-o‘zini anglash uchun eshiklarni ochishi yoki yengib bo‘lmaydigan to’siqlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Tarixdan shakllangan g‘oyalar ko‘plab mintaqalarda hali ham qizlarning ta’lim olish imkoniyatini cheklamoqda. Masalan:

- Patriarxal model hukmron bo‘lgan jamiyatlarda qizlarning ta’lim olishi ko‘pincha "ortiqcha" deb hisoblanadi, ayniqsa qishloq joylarda.

- Erta turmush qurish va uy ishlari ta’limni to‘xtatadi.

Shu bilan birga "Ayolga xos bo‘lmagan" kasblar haqidagi stereotiplar qizlarning texnik mutaxassisliklarga qiziqishini kamaytiradi[3].

O‘zbekistonda Prezidentning PF-87-son Farmoni (2022-yil) qabul qilingandan so‘ng, ota-onalar uchun ta’lim dasturlari va qizlarni ilm-fan sohasida qo‘llab-quvvatlash orqali gender qarama-qarshiligiga qarshi kurash faollashtirildi.

Yana bir narsaga ahamiyat qaratish lozim, oilaning daromad darajasi ta’lim olish imkoniyatiga bevosita ta’sir qiladi:

- Kambag‘al oilalarda qizlar ko‘proq ishlash yoki uy ishlariga yordam berish uchun o‘qishni tashlab ketishadi.

- Ta’lim xarajatlari (forma, darsliklar, transport) ko‘pchilik uchun qo‘llab-quvvatlanmaydigan bo‘lib qolmoqda.

- Ishsizlik ko‘p bo‘lgan hududlarda ota-onalar o‘z qizlarining ta’lim olishiga sarmoya kiritishdan ma’no ko‘rmaydilar.

Bu borada ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash dasturlari, stipendiyalar, bepul o‘quv materiallari – iqtisodiy to‘siqlarni kamaytirishga yordam bermoqda.

Shu bilan birga xotin-qizlarning ta’lim olishida oilaviy muhit asosiy rol o‘ynaydi:

- Ota-onalarning yordami (ayniqsa, onalar) qizlarning universitetlarga kirish imkoniyatlarini oshiradi.

- Bilimli onalar ko‘proq o‘z qizlarining bilim olishini targ‘ib qiladi, savodsizlikni yo‘q qiladi.

Statistik ma’lumotlarga qaraganda, YuNESKO ma’lumotlarida, o‘rta ma’lumotli ayollar salmog‘ining 1 foizga oshishi mamlakat yalpi ichki mahsulotining 0,3 foizga o‘shishiga olib keladi[4].

Qonunlar va ijtimoiy dasturlar atrof-muhitni ta’lim foydasiga o‘zgartirishi mumkin:

- Oliy o‘quv yurtlarida qizlar uchun ajratilgan kvotalar ularni muhandislik va tibbiyot mutaxassisliklariga o‘qishga kirishga undamoqda.

- Turli ijtimoiy jamg‘arma loyihalari kabi ta’lim kompaniyalari jamoatchilikning qizlar huquqlariga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirmoqda.

- Talaba onalarni qo‘llab-quvvatlash (moslashuvchan jadvallar, universitetlardagi bolalar bog‘chalari) oila va o‘qishni uyg‘unlashtirishga yordam berib kelmoqda.

Undan tashqari Central Asian University tomonidan tashkil qilinayotgan Ayol by CAU mikromoliya tashkiloti ham, xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, ularni ijtimoiy hayotda o‘z o‘rinlarini topishda yordam berish maqsadida tashkil qilindi.

Darhaqiqat, xotin-qizlarning ta’lim-tarbiyasiga e’tiborsiz taraqqiyotni tasavvur qilish qiyin. Rivojlangan mamlakatlarda jamiyatda xotin-qizlarga bo‘lgan o‘zgarishlar, ularga yaratib berilayotgan imkoniyatlar tufayli ayollar ham turli sohalarda muvaffaqiyatga

erishishda erkaklar bilan tenglashib bormoqda. Bilimli ayol – ijtimoiy taraqqiyot yo‘li. Aynan u bolalarni tarbiyalaydi va tarbiyalaydi, ularning ongi, dunyoqarashini shakllantiradi va ular olgan bilimlarning sifatini nazorat qiladi.

Xotin-qizlarning bilim olishi, kamol topishi uchun yaratilgan keng imkoniyatlar, o‘z navbatida, yangi avlod To‘marisi, Bibixonim, Nodirabegim, Uvaysiyar kamol topadi. Bu kuchli ma‘naviyatli, dono Sharq ayollarining turmush tarzi, dunyoqarashi, mavqei asrlar davomida ko‘pchilikka ibrat bo‘lib kelgan.

Ayollar ta'limining antropologik tamoyilini birinchi marta P.F. Kapterev o'zining "Didaktik insholar" asarida, "ayolning tabiatiga kuchlilik, baquvvatlik mos keladi, lekin tez-tez tanaffus va yetarli dam olish kerak; "Ayollarning ta'lim va tarbiyasida katta mashaqqatni talab qiladigan uzoq soatlik ishlar butunlay chiqarib tashlanishi kerak"[5]. Uning fikricha, ayol tafakkurining asosiy markazlari atrofdagi voqelik, uning barcha xossalari va tirik inson shaxsiyati edi. eurlri sifatlarining o'ziga xos birikmasi sifatida tushunadi. Uning ta'kidlashicha, ayol ongi erkak aqlidan ko'ra ko'p qirrali va jonliroqdir. Bilim chuqurligi va ma'lum bir tomonlamalik, uning fikricha, erkak aqlining o'ziga xos xususiyatlari edi. O'qituvchi ayol ongining o'ziga xos xususiyatlariga ko'p qirralilik va konkretlikni bog'laydi.

K.D. Ushinskiy, P.F. Kapterev qizlar maktabida o'quv jarayonini tashkil etishga katta ahamiyat bergan. U o'quv dasturini haqiqatga yaqinlashtirishni talab qilgan. U o'zining "Didaktik insholar" asarida shunday ta'kidlagan: "Ayollar ta'lim muassasalarining o'quv rejasiga grammatika va matematika emas, balki tashqi tabiat, antropologiya, adabiyot, tarix va ilohiy qonunni kiritilishi kerak, bunda asosiy o'rinni atrof-muhit va inson shaxsiyati egallashi kerak"[6]. Xotin-qizlar o'quv dasturi, uning fikricha, ensiklopedik bo'lishi kerak, ya'ni asosiy fanlardan tashqari, yordamchi fanlarni ham kiritish zarur.

Professor Elena Kim (Toshkentdagi Xalqaro Vestminster universiteti) mintaqalardagi qashshoqlik oilalarni o'g'il bolalarning ta'lim-tarbiyasiga sarmoya kiritishga majbur qilishini, qizlarni “vaqtinchalik oila a'zolari” sifatida ko'rishini ta'kidlaydi[7]. Xaqiqatdan ham, ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarda qizlarni ta'lim-tarbiyasiga katta e'tibor berilmasligi achinarli holat. Shuning uchun ham bundan oilalar bilan mahalla faollari boshchiligida suhbatlar, treninglar, psixologik xizmatlar ko'rsatilishi lozim.

Doktor Anna Petrova (BMT Ayollar) o'z hisobotida[8] (2023) “Ta'lim orqali ayollarning imkoniyatlarini kengaytirish” kabi loyihalar O'zbekistonda, ayniqsa chekka hududlarda ayollar resurs markazlari tarmoqlarini yaratishga yordam berganini ta'kidlaydi. “Yangi O'zbekiston” islohotlari ijobiy institutsional o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Barqaror taraqqiyot huquqiy tartibga solish, iqtisodiy qo'llab-quvvatlash va ma'rifiy ishlarni, ayniqsa, hududlarda uyg'unlashayotganini ko'rsatadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, «Yangi O'zbekiston» konsepsiyasi doirasida ayollarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan muhim institutsional o'zgarishlarni olib keldi. Davlatning gender tengligi bo'yicha qonunlar, qizlar uchun kvotalar, xalqaro hamkorlikdagi ta'lim loyihalari va raqamlashtirish kabi choralar ayollarning oliy ta'limdagi ulushini 45% ga yetkazishga, shuningdek, qishloq hududlaridagi qizlar uchun onlayn ta'lim imkoniyatlarini yaratishga yordam berdi. Biroq, chuqur ildiz otgan ijtimoiy-me'riy

stereotiplar (erta nikohlar, «ayollar kasblari»ga intilish, o‘g‘il bolalarni afzallik), iqtisodiy qiyinchiliklar va mintaqaviy tafovutlar hali ham ayollar ta’limining to‘liq erkinligiga to‘siq bo‘lib qolmoqda.

Barqaror o‘zgarishlar uchun quyidagilar zarur:

1. Qonuniy va iqtisodiy choralar (ayollar uchun mikrokreditlar, stipendiyalar, oilalarga moddiy rag‘batlantirishlar);
2. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar (gender tengligi bo‘yicha jamiyatda targ‘ibot, ota-onalar bilan ishlash);
3. STEM-sohalariga jalb etish (ayollarni texnika, IT va boshqa «erkaklar» kasblariga yo‘naltirish);
4. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish (ta’lim grantlari, mutaxassislar almashinuvi).

Yangi O‘zbekistonning gender baravarolligi yo‘lidagi muvaffaqiyati ijtimoiy muhitning uzoq muddatli o‘zgarishi, ya’ni nafaqat qonunlar, balki ong va qadriyatlarning transformatsiyasiga bog‘liq. Faqat integratsiyalashgan yondashuv orqali ayollar ta’limi haqiqiy ijtimoiy adolat va iqtisodiy taraqqiyot vositasi bo‘lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://lex.uz/docs/-5899498?ONDATE2=13.06.2023&action=compare>
2. <https://president.uz/oz/lists/view/7872>
3. UN Women (2022). *Gender Snapshot: Progress on the Sustainable Development Goals, Гендерный обзор 2022 г. Нью-Йорк
4. UNESCO (2021). *Global Education Monitoring Report: Gender Review, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381329>
5. Каптерев П.Ф. Избранные педагогические сочинения/ П.Ф. Каптерев [Под ред. Л.М. Арсеньева] – М., Педагогика. – 1982. – 703 с
6. Корнетов Г.Б. Цивилизованный подход как метод историко-педагогического исследования аксиологических проблем образования / Г.Б. Корнетов// Образование: идеалы и ценности. – М.1995.- С.36-52.
7. ISSN 2072-0297 Молодой учёный Научный журнал, Выходит два раза в месяц № 3 (107) / 2016
8. <https://eca.unwomen.org/ru>

НОВЫЙ УЗБЕКИТАН: ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ

Саъдуллоева Сабина Суръатовна

Студентка 3 курса, Ташкентского Государственного Университета
Востоковедения, института внешней политики и международных экономических
отношений, кафедры «Международных отношений»
Номер телефона: +99893 3523208 e-mail: sabinasadullaeva32@gmail.com

Аннотация: В данной статье проводится анализ приоритетных направлений молодежной политики, а также рассматриваются возможности и перспективы ее реализации. Особое внимание уделяется нормативно-правовым документам, регулирующим развитие молодежной сферы, включая «Пять важных инициатив», Концепцию развития молодежной политики в Узбекистане до 2025 года, а также программу развития и поддержки чтения на 2020-2025 годы. Кроме того, исследуются меры, предпринимаемые в рамках стратегии «Новый Узбекистан» для создания благоприятных условий для молодежи, обеспечения ее передовыми технологиями и инновационными методами обучения, что, в перспективе, должно способствовать формированию квалифицированных специалистов. Центральное место занимает идея о закладывании основ Третьего Ренессанса, воспитании молодежи в духе патриотизма и развитии интеллектуального потенциала нового поколения.

Дополнительно анализируются мнения главы государства, экспертов и аналитиков относительно реализации молодежной политики в условиях модернизации страны.

Ключевые слова: Молодежная политика, Новый Узбекистан, приоритетные направления, 5 инициатив, патриотизм, зрелая молодежь.

Abstract: This article analyzes the priority directions of youth policy, as well as the opportunities and prospects for its implementation. Particular attention is given to regulatory and legal documents governing the development of the youth sector, including the “Five Important Initiatives,” the Concept for the Development of Youth Policy in Uzbekistan until 2025, and the Program for the Development and Support of Reading for 2020-2025. Furthermore, the study examines the measures undertaken within the framework of the “New Uzbekistan” strategy to create favorable conditions for young people, provide them with advanced technologies and innovative learning methods, and ultimately contribute to the formation of highly qualified professionals. A central focus is placed on the idea of laying the foundations for the Third Renaissance, fostering patriotism among the youth, and developing their intellectual potential.

Additionally, the article explores the perspectives of the head of state, experts, and analysts regarding the implementation of youth policy in the context of the country’s modernization.

Keywords: *Youth policy, New Uzbekistan, priority areas, 5 initiatives, patriotism, mature youth.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yoshlar siyosatining ustuvor yo‘nalishlari hamda uni amalga oshirish imkoniyatlari va istiqbollari tahlil qilinadi. Xususan, yoshlar sohasini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan, “Besh muhim tashabbus”, 2025-yilgacha O‘zbekiston yoshlar siyosatini rivojlantirish konsepsiyasi hamda 2020-2025-yillarga mo‘ljallangan kitob o‘qishni rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash dasturiga alohida e’tibor qaratiladi. Bundan tashqari, “Yangi O‘zbekiston” strategiyasi doirasida yoshlar uchun qulay sharoitlar yaratish, ularni ilg‘or texnologiyalar va innovatsion ta’lim usullari bilan ta’minlash borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar o‘rganiladi. Bu esa kelajakda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qilishi ko‘zda tutilgan. Tadqiqotda, shuningdek, Uchinchi Renessans asoslarini yaratish, yoshlarda vatanparvarlik ruhini shakllantirish hamda ularning intellektual salohiyatini rivojlantirish g‘oyasi markaziy o‘rin tutadi.*

Shu bilan birga, mamlakat modernizatsiyasi sharoitida yoshlar siyosatini amalga oshirishga oid davlat rahbari, ekspertlar va tahlilchilarning fikrlari ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *yoshlar siyosati, yangi O'zbekiston, ustuvor yo'nalishlar, 5 tashabbus, vatanparvarlik, yetuk yoshlar.*

ВВЕДЕНИЕ

В Узбекистане молодежь составляет значительную часть населения. Согласно статистическим данным, по состоянию на 1 января 2022 года численность населения в возрасте до 30 лет достигла 19,6 миллиона человек, что составляет 55,6% от общей численности постоянного населения страны.

Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев придает первостепенное значение возможностям и перспективам реализации молодежной политики, учитывая, что молодежь является основной движущей силой и ключевым фактором в процессе развития и модернизации страны. В Узбекистане приоритетное внимание уделяется развитию молодежи и совершенствованию системы их образования.

Данный подход получил нормативно-правовое закрепление в Законе Республики Узбекистан «О государственной молодежной политике», принятом в 2016 году, а также в других законодательных актах, регулирующих вопросы поддержки и развития молодежи.

Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев отмечает, «Я безмерно ценю вас как самое большое богатство, бесценное сокровищнице Узбекистана» (из обращения Президента Республики Узбекистана Шавката Мирзиёева к молодежи от 25 декабря 2020года).

В настоящее время реализация молодежной политики осуществляется не только государственными структурами, но и при активном участии самих молодежных лидеров, которые вносят значительный вклад в ее развитие.

Этой теме была посвящена Республиканская научно-практическая конференция, основной целью которой стало обсуждение актуальных проблем, возникающих в данной сфере, а также определение роли молодежных лидеров в реализации государственной молодежной политики. В рамках конференции лидеры молодежных движений получили возможность обменяться опытом и обсудить практические вопросы, с которыми они сталкиваются в процессе своей деятельности.

Светлана Яртыкова, заместитель Генерального прокурора Республики Узбекистан, отмечает, что любая площадка, предоставляющая возможность высказать мнение и обсудить актуальные проблемы, особенно те, где сталкиваются противоположные взгляды молодежи и старшего поколения, наставника и ученика, является крайне важной. Этот принцип должен неуклонно работать. Форум, посвященный республиканскому научно-практическому анализу, предоставил участникам возможность открытого диалога и взаимодействия. «Нам необходимо встречаться, обсуждать, обмениваться мнениями. Именно в ходе таких встреч рождаются решения, а по итогам данной конференции будут приняты соответствующие рекомендации для устранения выявленных проблем», - подчеркнула она.

В современном Узбекистане молодежь играет ключевую роль в процессе формирования демократического государства и гражданского общества. Эффективная государственная молодежная политика способствует социальному, политическому и духовному развитию общества, а также повышению уровня благосостояния населения.

В дополнение к проводимым реформам в стране были созданы различные негосударственные и общественные организации, фонды, агентства и движения, направленные на поддержку и всестороннее развитие молодежи. Среди них можно выделить Агентство по делам молодежи, Союз молодежи, а также Фонд «Камолот», который впоследствии был преобразован в Молодежное движение.

Директор Агентства по делам молодежи Алишер Садуллаев в беседе отметил «Мы говорим о государственной молодежной политике. Если государственная организация — это неправильно. Государственная молодежная политика — это широкое понятие. Здесь, не обходимо чтобы молодежь была довольна. Для нас наибольшее значение представляет вопрос: «А чего они вообще хотят?» . Таким образом Республика Узбекистан делает основной акцент на молодежь и поддержке их интересов.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В Новом Узбекистане осуществляется системная работа, направленная на воспитание всесторонне развитого молодого поколения, а также создание необходимых условий для его успешной социализации и вхождения во взрослую жизнь. Одним из примеров данного подхода является учреждение 30 июня в качестве Дня молодежи. В целях поощрения талантливой и целеустремленной молодежи,

добившейся высоких результатов в различных сферах, были учреждены государственная премия «Мард углон» и медаль «Келажак бунёдкори».

Помимо того, реализуются пять важных инициатив. Говоря о пяти важных инициативах, нужно отметить что оно было выдвинуто со стороны главы государства в марте 2019 года, включающих в себя задачи как: Первая. Усиления интереса молодежи к музыке, художествам, литературе, театру и другим видам искусства; Вторая. Охват молодежи спортом, создание необходимых условий для этого;

Третья. Организация эффективного использования населением и молодежью компьютерных технологий и интернета; Четвертая. Повышение духовности молодежи, широкую пропаганду чтения; Пятая. Обеспечение занятости женщин.

В рамках важных 5 инициатив, по первой инициативе в учреждениях культуры и искусства были организованы группы художественной самодеятельности и молодежные. С учетом интересов молодежи были открыты 1,5 тысячи кружков, а также новые классы в школах музыки и искусства. Помимо этого, согласно второй инициативе, было планировано вовлечь в физическую культуру и спорт не менее 30 процентов молодежи от 14 до 30 лет. Расширился доступ к спортивным комплексам, были построены в отдаленных селах малые спортивные залы с использованием легких конструкций и площадки с искусственным покрытием. Поставленные цели, согласно третьей инициативе, были достигнуты. Были организованы учебные центры цифровых технологий и его региональные филиалы, в каждой общеобразовательной школе были созданы кружки по компьютерным технологиям. Молодежь начал обучаться программированию, робототехнике, основам инновационного предпринимательства в сфере информационных технологий и электронной коммерции.

Четвертая инициатива представляла собой доставку в Каракалпакстан и в каждую область по 1 миллиону экземпляров книг художественной, исторической, научно-познавательной литературы. Во многих масаллинских сходах, школах, воинских частях и во многих организациях были открыты библиотеки для повышения уровня молодежи читающих книги.

Наконец переходя пятой инициативе, можно сказать, что почти все поставленные цели были достигнуты. Планировалось организация швейно-трикотажных предприятий в неиспользуемых зданиях, строительство малых цехов с применением легких конструкций. В профессиональных коллежах открылись учебные курсы по швейно-трикотажному делу, было наложено обучению женщин профессиях.

Как известно, будущее любой процветающей страны неразрывно связано с воспитанием молодого поколения и обеспечением преемственности его развития. Именно поэтому молодежная политика, ориентированная на долгосрочное развитие государства, занимает важное место в стратегических инициативах. Это свидетельствует о стремлении страны защищать права и интересы молодежи,

создавать благоприятные условия для ее всестороннего развития и предоставлять широкие возможности для самореализации.

В Узбекистане в последние годы проводится эффективная молодежная политика. Одним из ее примеров стало объявление 2021 года в стране Годом поддержки молодежи и укрепления здоровья населения. В рамках этой инициативы была разработана комплексная государственная программа, направленная на создание условий для всестороннего развития подрастающего поколения.

Кроме того, Узбекистан активно инициирует и проводит ряд международных мероприятий, направленных на продвижение молодежных инициатив и их практическую реализацию. Эти усилия способствуют не только развитию молодежи внутри страны, но и укреплению международного авторитета Узбекистана.

Как было ранее упомянуто, существуют Концепции как: Концепция развития государственной молодежной политики в Узбекистане до 2025 года; Концепция физической культуры на 2019-2023годы; Концепция развития и поддержки круглогодичного чтения в рамках национальной программы на 2020-2025 годы.

В то время как текущие состояния проблемы, с которыми они сталкиваются, дают возможность проанализировать и решить в высшем уровне. Вот на сегодняшний день молодежь Узбекистан мечтает о беспредельных возможностях и условиях. Например, принятая Концепция о развитии государственной молодежной политики в Узбекистане предусматривает следующие задачи:

- совершенствование нормативно-правовой базы, направленной на защиту законных прав и интересов молодежи;
- обеспечение получения молодежью качественного образования на всех этапах, создание условий для развития инклюзивного образования в регионах;
- создание достойных условий труда для молодежи, расширение их экономических возможностей, развитие предпринимательской активности;
- реализация «Пяти важных инициатив», направленных на широкое вовлечение молодежи в культуру, искусство, физкультуру и спорт, развитие навыков использования информационных технологий у молодежи, популяризацию чтения среди них, трудоустройство женщин;
- поддержка молодежи, нуждающейся в социальной защите, молодежи с ограниченными возможностями, детей, воспитываемых в детских домах, детей-сирот, детей, потерявших кормильца и лишенных родительской опеки;
- повышение социальной активности молодежи, поддержка молодежных общественных организаций и волонтерских движений и другие .

Концепция развития физической культуры и массового спорта в Республике Узбекистан на 2019-2023 годы была разработана с целью активного развития спортивного движения в стране и привлечения к нему всех слоев населения, особенно молодежи. Поскольку занятия спортом играют важную роль в формировании здорового образа жизни общества, государство поставило перед собой задачу создать

современные и эффективные физкультурно-оздоровительные инфраструктуры, способствующие дальнейшему развитию спорта в Узбекистане. .

Если, просмотреть и проанализировать последние достижения Узбекистана в сфере спорта, то можно столкнуться именами таких выдающихся и талантливых спортсменов, как дзюдоиста Ришода Собирова, каноиста Вадима Менькова, борца Артура Таймазова, теннисиста Дениса Истомина, теннисистки Нигины Абдураимовой, пловца Сергея Панькова, гимнасток Ульяны Трофимовой и Оксаны Чусовитиной, легкоатлетки Светланы Радзивил, футболиста Одила Ахмедова, боксера Эльшода Расулова, таэквондиста Дмитрия Шокина и, конечно, рефери ФИФА Равшана Ирматова, а также многих других прославили Узбекистан далеко за его пределами.

Рассматривая Концепцию развития и поддержки культурного чтения в рамках национальной программы на 2020-2025 годы, можно отметить, что одним из ее приоритетных направлений является выпуск качественных книг, соответствующих духовно-просветительским, художественным и эстетическим потребностям населения, особенно молодежи. Кроме того, программа предусматривает содействие деятельности издательств и писателей, а также поддержку выпуска детской литературы. Программа будет выполняться в три этапа:

- совершенствование организационно-правовых механизмов развития культуры чтения в 2020-2021 годах;
- укрепление инфраструктуры культуры чтения в 2022-2023 годах;
- ускоренное развитие культуры чтения у молодёжи, повышение качества человеческого капитала за счёт роста их интеллектуального потенциала в 2024-2025 годах.

Согласно постановлению, ежегодно в первые дни апреля будет проводиться «Неделя чтения». Таким образом нужно отметить, что после проведенных нескольких мероприятий и проектов количество молодежи увлеченные чтением различных книг относительно возросло несколько раз.

Многие люди, называют Новый Узбекистан страной мечты, так как созданы все возможности и перспективы реализации молодежной политики для получения образования, самосовершенствования и достойной жизни молодого поколения.

Президентом Республики Узбекистан Шавкатом Мирзиевым были озвучены успехи страны, достигнутые в сфере образования молодежи, а также отметил проблемы данной сферы и определил приоритетные задачи по повышению качества образования в школах и высших учебных заведениях. В частности, было отмечено, что за последние годы были организованы сотни современных школ. Созданы школы совершенно нового типа - Президентские школы, Президентский Университет Новый Узбекистан и школы творчества, расширилась сеть специализированных школ. Разработаны новые учебники и учебные пособия. Так, как именно преподаватели могут содействовать реализации молодежной политики, развития молодежи и направление подрастающего поколения на правильное русло Президент делает

акцент на преподавателей это можно заметить в проведенных реформах главы Нового Узбекистана. За прошедший период заработная плата учителей выросла в среднем в 2,5 раза. Была введена надбавка учителям, имеющим национальные и международные сертификаты по иностранному языку, информационным технологиям, математике, химии и биологии, а также специальная плата для учителей, приехавших работать в отдаленные районы. Президент обратился ко всем преподавателям, директорам школ и их заместителям: «Уважаемые учителя, я считаю вас моими ближайшими помощниками в реализации наших реформ в сфере образования. Конечный результат принимаемых мер по дальнейшему совершенствованию образования зависит прежде всего от вас и вашего самоотверженного труда. Я вижу в вас людей, посвятивших свою жизнь самому великому и благородному делу в мире - воспитанию нового поколения, людей, преданных своей профессии. Миллионы наших детей, которых вы воспитываете сегодня, наполняя их сердца добром и знаниями, завтра волеются в наши ряды созидателей Нового Узбекистана. Наша страна и народ никогда не забудут ваших благородных заслуг. Почитание профессии учителя и признание его труда по-прежнему будут в центре нашего внимания. В нашей обновленной Конституции мы усилили статус учителей. И в будущем мы проведем большую работу на этой основе».

Что касается высших учебных заведений, то надо отметить, что были введены огромные изменения в сам процесс государственного тестирования и получения образования в высших учебных заведениях. Как сообщил Директор Государственного центра тестирования Маджит Каримов с 2021-2022 учебного года молодежь получила шанс при поступлении в высшие учебные заведения выбрать пять направлений, он отметил что это может резко увеличит шансы молодого поколения то есть абитуриентов на поступление .

Одним из значимых шагов в развитии системы образования стало основание в 2021 году New Uzbekistan University - первого государственного автономного университета в Узбекистане. Этот вуз международного уровня ориентирован на выявление и развитие талантливых молодых людей как внутри страны, так и за ее пределами, с целью подготовки будущих лидеров и новаторов. NewUU стремится внедрять передовые академические и профессиональные практики, используя интегрированную междисциплинарную учебную программу и проводя научные исследования.

Кроме того, во всех регионах страны были открыты Президентские и специализированные школы, что способствует усилению стремления молодежи к получению знаний, приобретению профессиональных навыков и осознанному выбору будущей профессии. Эти реформы значительно укрепили уверенность граждан в успешности преобразований в сфере образования.

Президент подчеркнул, что образованная молодежь является «золотым фондом» страны. В соответствии с его инициативой создается New Uzbekistan University, призванный обеспечить современные условия для получения качественного

образования. Новый Узбекский университет будет функционировать как государственное высшее учебное заведение, основными задачами которого станут подготовка перспективных специалистов с высоким уровнем профессиональных навыков и компетенций на основе образовательных программ ведущих зарубежных вузов, развитие интеллектуального потенциала студентов и создание благоприятной образовательной среды.

Для достижения этих целей университет наладит сотрудничество с авторитетными международными учебными заведениями. В частности, вступительные экзамены будут проводиться Кембриджским университетом, а учебные планы и программы разрабатываться совместно с Массачусетским технологическим институтом и Мюнхенским техническим университетом. Эти университеты также окажут поддержку в вопросах контроля качества образования, а также в оснащении лабораторий и библиотек. Таким образом, в Новом Узбекистане создаются все возможности и перспективы для реализации молодежной политики. Молодежь- будущее каждой страны

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Подводя итог вышесказанному, можно отметить, что Новый Узбекистан создает широкие возможности и перспективы для реализации молодежной политики. Важно заложить прочный фундамент для дальнейшего развития страны, чтобы молодое поколение смогло достойно выполнить возложенную на него ответственную миссию- построение великого будущего Узбекистана.

Для достижения этих целей молодежь должна эффективно использовать предоставленные возможности, стремиться к самореализации и вносить вклад в укрепление международного авторитета страны. Ведь именно молодежь является движущей силой прогресса.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

<https://23.06.2021www.president.uz>. (23 06 2021 г.). новый Узбекский университет. ташкент, Узбекистан.

<https://darakchi.uz/ru/171863>. (29 08 2023 г.). Президент определил приоритетные задачи по повышению качества образования в школах. ташкент, Узбекистан.

АКАДЕМИЯ, Т. М. (24 05 2019 г.). 5 ИНИЦИАТИВ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН. ТАШКЕНТ, УЗБЕКИСТАН.

Газета.уз. (19 08 2019 г.). Абитуриентам могут разрешить выбирать любое количество направлений. Ташкент, Узбекистан.

Нигманов Б.Б.1, М. М. (2015). Развитие и популяризация спорта и физической культуры. cyberleninka.ru , 82.

норма.уз. (25 01 2021 г.). у молодежной государственной политики – своя концепция. ташкент, Узбекистан.

положения, З. Р. (б.д.).

положения, З. Р. (25 01 2020 г.). Концепция развитие физической культуры и спорта Республики Узбекистан до 2025годп. ташкент, узбекистан.

Садуллаевым, А. (21 07 2020 г.). о молодежной политики. (<https://kun.uz/ru/91401444>, Интервьюер)

саликов, Э. (2022). МОЛОДЕЖНАЯ ПОЛИТИКА УЗБЕКИСТАНА: РЕФОРМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ. CENTRAL ASIAN RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES (CARJIS). , 293.

Салимов, Э. (2020.01.01). CENTRAL ASIAN RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES (CARJIS). ташкент: Google Scholar Universal Impact Factor: 7,1 ISSN:2181-2454www.carjis.org.

ХОЗЯЙЧТВА, Н. И. (03 04 2019 г.). Пять основных инициатив Президента . ТАШКЕНТ, ТАШКЕНТ, УЗБЕКИСТАН.

Ш., А. (2021). Факторы нового молодого поколения в новом узбекистане. востоковеление , 172-183.

Ярдыкова, С. (16 04 2022 г.). Роль лидеров в реализации государственной молодежной политики. (О. milliyteleradiokompaniyasi, Интервьюер)

АХОЛИГА НАРКОЛОГИК ЁРДАМ КЎРСАТИШ ТИЗИМИНИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БОРАСИДА ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИГА БЕЛГИЛАНГАН УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАР.

Баҳромжон Бахтиёрович Турғунбаев

Ўзбекистон Республикаси, ИИВ Малака ошириш институти ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақола амалдаги норматив ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш, ушбу соҳада янги технологияларни жорий этиш ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг саъйҳаракатларни янада самаралироқ бўлишига хизмат қилиш билан бирга жамиятнинг барқарор ривожланиши, маҳаллалар, оилаларнинг тинчлиги ва осийишталиги таъминлашдан иборатдир.

Калит сўзлар: каннабис, кўкнори, марихуана, гашиш, алкоголь, гиёҳвандлик воситалар, опий, наркотик, наркология.

Аннотация: Данная статья направлена на совершенствование действующих нормативно-правовых документов, внедрение новых технологий в этой сфере для повышения эффективности усилий правоохранительных органов, а также для обеспечения устойчивого развития общества, мира и спокойствия соседей, семей.

Ключевые слова: конопля, мак, марихуана, гашиш, алкоголь, наркотики, опиум, наркотик, наркология.

Abstract: This article aims to improve existing regulatory legal acts and introduce new technologies in this area, which will help to make the efforts of law enforcement agencies more effective, as well as ensure the sustainable development of society, peace and tranquility of neighborhoods and families.

Keywords: traffic, pedestrians, signs, intersection, lines, intersection, traffic signs.

Алкоголь, гиёҳвандлик воситаларини истъемол қилиш барча халқлар ва элатлар орасида турли даражада тарқалган. Бу ёмон иллатга қарши курашиш ҳар доим ҳам кўзланган натижани беравермайди.

Ички ишлар органлари ходимлари томонидан тиббий ёрдам кўрсатиш пунктларига жамоат жойларида (яшаш жойидан олиб бориш бундан мустасно) маст фуқароларни тиббий ёрдам кўрсатиш пунктларига олиб бориш учун қуйидаги мезонлар асос бўлиши лозим:

шахснинг мақсадли ҳаракатлар содир этиш ёки ўзи мустақил ҳаракатланиш қобилиятини йўқотганлиги (бирор жойда ётган ёки ўтирган ҳолати);

шахснинг уйқучанлиги, уйғотишнинг қийинлиги;

шахснинг тикка ҳолатда мустақил тура олмаслиги;

нутқининг ноаниқ, тушунарсиз, ўзаро боғлиқ бўлмаган узук-юлук алоҳида сўзлардан ташкил топиши;

саволларни яхши тушунмаслиги, ўзининг қаердалигини аниқ англаб етмаслиги.

Бундан ташқари ички ишлар ходими:

мастлик ҳолатидагиларнинг шахсини аниқлайди; мастлик ҳолатидаги шахсларга нисбатан ҳуқуқбузарликларнинг, шунингдек уларнинг ҳаёти ва соғлиғига таҳдид солувчи хавфнинг олдини олиш мақсадида уларга биринчи ёрдам кўрсатади; зарурат туғилганда (мастлик ҳолатидаги шахснинг хушсизлиги, кома ҳолатидалиги, оғир тан жароҳати олганлиги ёки ҳаёти ва соғлиғига таҳдид солаётган бошқа ҳолатларда), улар аниқланган жойга зудлик билан тез тиббий ёрдам бригадасини чақиради; тез ёрдам бригадасини келиш имкони бўлмаган тақдирда, юқорида кўрсатилган шахсларни тиббиёт муассасаларига ўз хизмат автомашиналарида етказиб боради, бу ҳақда ички ишлар ҳудудий органининг навбатчилик бўлимига хабар беради, навбатчининг кўрсатмаларига мувофиқ ҳаракат қилади; мастлик ҳолатида бўлган шахсларнинг шахсий мулки хавфсизлигини таъминлаш чораларини кўради.

Таркибида гиёҳвандлик воситаси мавжуд бўлган ўсимликлар асосан икки турга бўлинади:

1.Каннабис (маҳаллий тилда Наша деб аталадиган ўсимлик).

2.Кўкнори.

Каннабис ўсимлиги – бир йиллик ўсимлик ҳисобланиб, новдаси тўғри, асоси думалоқ шаклда, ўрта ва юқори қисмлари қовурғасимон, новдасидан томонларга шохчалар отган ва улардан барглари тўғри ҳолда униб чиққан кўринишга эга.

Каннабис ўсимлигининг баландлиги 3 метргача (2 м 80 см) бўлиб, вегетация даражаси энг юқори паллага чиққанда август-сентябр-октябр ойларига бориб таркибидаги гиёҳвандлик моддалари ҳисобланган тетрагидроканнабинол (ТГК) ушбу ўсимликларда пайдо бўлган гулмуғжаларда йиғила бошлайди. Каннабис ўсимликлари ердан униб чиққандан бошлаб, уларнинг барча қисмларида ТГК бор бўлади.



Каннабис қадимий ўсимлик бўлиб, унинг асл ватани Осиё ҳисобланади. Шу сабабли бизда уни яширин экиш ҳолатлари тез-тез учраб туради.

Каннабис (Гиёҳвандлар тилида номланиши: дур, план, клевер, сено) ўсимлигининг юқори қисми, қурилган барглари ва уруғларидан иборат бўлган йиғим. Унинг ранги барг рангига ўхшаш ёки хира яшил рангли бўлиши мумкин.

Марихуана – каннабис ўсимлигининг юқори қисми, майдаланган барглари, гуллари, гунчалари, майда шохчалари, ўзак поясидан ташқари баъзида бир неча

уруғлари, ўзида фаол гиёҳванд модда тетрагидроканнабинол (ТГК) мавжуд бўлган куруқ ёки нам ҳолдаги кўринишидир.

Ташқи кўриниши: куруқ ёки куруқ бўлмаган ҳолдаги ўсимлик хомашёси, ранги оч-яшилдан кўнғир ранггача.

Асосан, чекиб ёки чайнаб истеъмол қилинади. Истеъмол қилинганда эйфория, борлиқни ранг-баранг қабул қилиш, фикрлашнинг тезлашиши, хирсий хусусиятларнинг кучайиши пайдо бўлади. Бундан ташқари, психосенсор ўзгаришлар, иллюзиялар (кичик ариқ худди катта дарёга ўхшаб, секин овозлар гумбурлашдек, шовқиндек туюлиши), деперсонизациялар (ўз тана аъзолари инкор этиш) учрайди.



Марихуана гиёҳвандлик воситаси

Гашиш - (Гиёҳвандлар тилида номланиши: опикли, дур, чернушка) каннабис ўсимликларининг қисмларидан олинган, қуришиб майдаланган марихуанани турли хил йўллар билан қайта ишлаш йўли билан олинади.

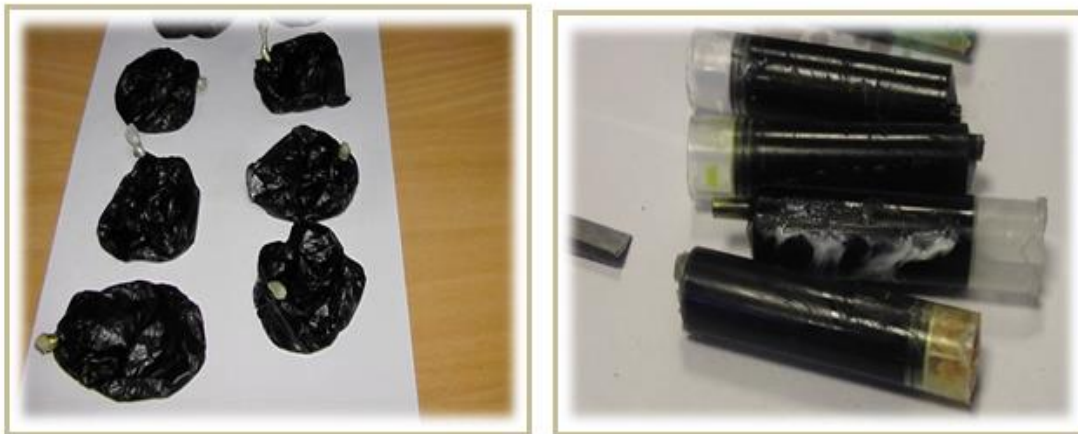
Ташқи кўриниши: майдаланган ҳолдаги ўсимлик хомашёси, пресланган таблетка, тугма-дори, плитка, чўпсимон, гувалачасимон ва сақичсимон шаклларда. Ранги тўқ-яшилдан тўқ-кўнғиргача.



Гашиш гиёҳвандлик воситаси

Гашиш мойи – каннабис ўсимлигининг ҳар-хил кўриниши ва турлари

қисмларидан экстракция (турли эритмалар ёки ёғлар ёрдамида) усулида ажратиб олинган ўзида фаол гиёҳванд модда ТГК мавжуд бўлган аралашма ёки қовушқоқ массадир.



Гашиш мойи

Ташқи кўриниши: суёқ кўринишидан қовушқоқ масса кўринишигача.

Ранги яшилдан қўнғир ранггача.

Кўкнори лотинча номи-*Paraveg somniterum L*

Кўкнори ўсимлиги – бир йиллик, йирик кўринишдаги ўсимлик ҳисобланиб, бўйи ярим метрдан 2 метргача (50-200 см.гача) бўлиб, ўзаги ўт билан қопланган, зангори-кўк ранг кўринишида бўлади. Кўкнор яшил рангли кенг ва япалоқ баргли ўсимлик бўлиб, ўсимлик пояси шохларининг юқори қисмларида аввал турли хил ранглардаги япроқлари бўлган гуллар ва гулмуғжалар пайдо бўлади, улар тушгандан кейин ўрнида айлана овалсимон кўринишдаги кўсаклар, яъни бошоқлар пайдо бўлади. Ушбу бошоқларда бу ўсимликларнинг вегетация даражаси энг юқориги паллага чиқиш арафасида май-июнь ойларига бориб гиёҳванд моддалари ҳисобланган опий гуруҳи алкалоидлари йиғила бошлайди. Кўкнор ўсимликларининг бошоқлари етилиб пишгандан кейин пояси шохининг ушбу бошоқлардан 20 см. пастгача бўлган қисмларида гиёҳвандлик моддалари ҳисобланган опий гуруҳи алкалоидлари – морфин, кодеин, тебаин йиғилади.

Кўкнори пўчоғи (маковая солома) – ўсимликнинг ҳамма турлари ва кўринишлари, уруғидан ташқари, барча қисмлари (бошоғи, шохлари ва барглари)дан иборат бўлган ўзида фаол гиёҳванд опий алкалоидлар – морфин, кодеин, тебаин мавжуд бўлган модда.

Ташқи кўриниши: бошоқ ёки унинг майдаланган кўринишида, қуритилган ёки қуритилмаган ҳолатда, ранги оч-кўкдан тўқ-кўк ранггача ва оч-сарғиш рангдан то қўнғир ранггача бўлади.



Кўкнорининг пўчоғи.

Кўкнори пўчоғи экстракти - ўзида фаол гиёҳванд опий алкалоидлар – морфин, кодеин, тебаин мавжуд бўлган пишган ва пишиб етилмаган барча турдаги кўкнори бошоғидан ажратиб олинган ширасини экстракция йўли билан сув ёки органик эритувчилар ёрдамида ажратиб олингани.

Ташқи кўриниши: қаттиқ формасиз гуваласимон ва суюқ ҳолатда, ранги кўнғирдан то қора ранггача.



Кўкнор пўчоғи экстракти.

Опий – кўкнор ўсимлиги бошоқлари етилиб пишиши арафасида учи ўткир жисмлар ёрдамида кесилиши натижасида бошоқлардан опий моддаси ажралиб чиқади ва уни йиғиб олиш натижасида олинади. Аввал оқ рангли қаймоққа ўхшаш модда бошоқларидан сизиб чиқади ва иссиқлик, ҳамда ташқи муҳит таъсирида вақт ўтиши билан қорайиб кўнғир, қора-кўнғир ва қора рангга киради. Ўзида фаол гиёҳванд опий алкалоидлар – морфин, кодеин, тебаин мавжуд бўлган пишган ва пишиб етилмаган барча турдаги кўкнори бошоғидан ажратиб олинган ширасидир.

Ташқи кўриниши: малҳамсимон, пастасимон, пластилинсимон ҳамда қуруқ ҳолдаги гуваласимон ва кукунсимон ҳолатларда, ранги кўнғир рангдан қора ранггача кўринишда бўлади.

Опий (гиёҳвандлар тилида номланиши: опиуха, химанка, қорахон) лотинча номи *Opium*.

Опий таркибида 2-20% алкалоидлар, углевод, каучук, органик кислоталар, тритерпен бирикмалар, пектин, оқсил, шиллиқ ва бошқа моддалар бор. Опийдан 30 га яқин ҳар хил алкалоидлар ажратиб олинган. Опийнинг асосий алкалоидлари морфин (4-21 %), наркотин (10-18%), кодеин (1-3 %), папаверин (0,5-1,5%) ватебаин (0,4-1%).



Героин (Гиёҳвандлар тилида номланиши: гера) Савдодаги номланиши Диацетилморфин, Героин биринчи марта 1874 йилда морфиндан олинган. 1898 йилда Байер компанияси биринчи бўлиб оғрикни қолдирувчи восита сифатида ишлаб чиқара бошлаган. Сунъий усулда олинадиган гиёҳвандлик воситаси. Тоза героин оқ кристалл, аччиқ тамли моддадир.

Героин – кўкнор ўсимлиги бошоқларидан олинган опий моддасини кимёвий йўл билан махсус лабораторияларда органик бирикмалар ёрдамида қўлбола усулда ва бошқа кимёвий йўллар билан қайта ишлаш усули билан олинади. Опийнинг таркибида мавжуд бўлган морфиндан олинадиган, таркибида диацетилморфин гиёҳвандлик хусусиятига эга бўлган синтетик моддадир.

Ташқи кўриниши: оқ рангдан жигарранггача. Кўпинча ун ва крахмаллар аралаштирилган ҳолларда учрайди.

Героин гиёҳвандлик воситаси гиёҳвандлар томонидан инъекция (шприц орқали) ва чекиш орқали қабул қилинади. Ушбу модда инсон ҳаёти учун хавфлилик даражаси бўйича биринчи ўринда туради. Героин гиёҳвандлик моддасига жисмоний қарамлик охирги қабул қилинган вақтдан 10-20 соат ўтгандан сўнг бошланади. Инсон ўз хоҳиши билан ушбу қарамликдан қутулолмайди.



Героин

Кокаин – жанубий Американинг Андеан тоғли ҳудудида ўсадиган “Кока” номли ўсимлик баргидан тайёрланиб, алкалоидлар туркумидаги модда ҳисобланади. Кока баргларига керосин билан ишлов берилганда пастасимон модда пайдо бўлади. Ушбу пастага хлорид (соляная) кислотаси қўшилганда туз-кокаин гидрохлориди ҳосил бўлади. Рангсиз, аччиқ таъмли, сувда яхши эрийдиган майда кристалл кўринишида бўлади. 1860 йилда кашф этилиб, 20 йилдан сўнг тиббиётда оғриқсизлантирувчи сифатида фойдаланилган. Асосан, тери остига, венага юбориб, кўп ҳолларда ҳидлаб истеъмол қилинади. Истеъмол қилинганда, фикрлаш қобилятининг кучайиши, сергаплик, ҳаракатчанлик билан ўтадиган эйфория ҳолати кузатилади. Оқибатида, дармонсизлик, жаҳлдорлик, мушаклар бўшашуви ва титроқ ҳолатлари келиб чиқиб, чуқур шахс ўзгаришлари ривожланади. Сурункасига истеъмол қилинса психозлар келиб чиқади.

“Крэк” – кокаиннинг кўчадаги номи бўлиб, аммиак, бикарбоант содаси (ош содаси) ва сувдан фойдаланилиб, тайёр маҳсулот ҳолатига келтирилади. Сўнг, гидрохлорид тузлари қайнатиш орқали йўқотилади ва чекишга тайёр бўлади.

Наркотик “крокодил” (дезоморфин) – таркибида кодеин мавжуд бўлган препаратлар, бензин, йод, майший аралашмалар (растворитель), фосфорлар аралашмасидан тайёрланиб, тайёрланиш жараёнида металлари тайёрлашда ишлатиладиган кучли заҳарли моддалар ишлатилиши билан тез орада (бир неча ой) ўлим келтириб чиқариши билан хавфлидир. Ушбу наркотик воситага “крокодил” деб ном берилишига сабаб, уни инъекция орқали қабул қилган инсон аъзосида яра ва емирилиш пайдо бўлиб йиринглайди ва терини шу шикастланган жойи тимсоҳ терисига ўхшаб қолади. Ушбу наркотик восита 2000 йилда аниқланган бўлиб, 2005 йилдан гиёҳвандлар орасида оммалашиб кетган. Крокодил наркотик воситаси қарамлик келтириб чиқариш даражаси бўйича икки марта истеъмол қилишнинг ўзи етарли бўлади. Хавфлилик даражаси бўйича героиндан кейинги иккинчи ўринда туради. Натижада ушбу наркотик воситани гиёҳвандлар томонидан истеъмол

қилиниши оқибатида гиёҳвандларда охири ўлим билан тугайдиган яралар ва емирилишлар пайдо бўлиши кузатилган.

Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 27 октябрда “Наркологик касалликлар профилактикаси ва уларни даволаш тўғрисида”ги ЎРҚ-644-сон қонунда Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг наркологик ёрдам соҳасидаги ваколатлари:

наркологик ёрдам соҳасидаги давлат дастурларини ишлаб чиқишда ҳамда амалга оширишда иштирок этади;

наркологик ёрдам соҳасидаги тармоқ дастурларини ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади;

фуқароларнинг, аввало ёшларнинг психоактив моддаларни нотиббий равишда истеъмол қилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайди ва бартараф этади;

психоактив моддаларни истеъмол қилувчи шахсларни аниқлайди ва уларни тиббий текширувдан ўтишга олиб боради;

соғлиқни сақлаш органлари ва муассасаларининг хулосалари асосида наркологик касалликларга чалинган шахсларни профилактик ҳисобга олишни амалга оширади;

наркологик касалликларга чалинган шахсларни мажбурий даволашга юбориш учун ҳужжатларнинг расмийлаштирилишини таъминлайди, шунингдек ушбу шахсларни суднинг қонуний кучга кирган қарори асосида наркология муассасаларига олиб боришга қўмаклашади;

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 96-моддасига мувофиқ ўзига нисбатан тиббий йўсиндаги мажбурият чоралари қўлланилган шахсларни жазони ижро этиш тизимининг ихтисослаштирилган муассасаларида мажбурий даволашни амалга оширади;

наркологик касалликларга чалинган, наркология муассасаларида даволаниб чиққан, шу жумладан мажбурий тарзда даволаниб чиққан шахслар устидан кузатувни ташкил этади ҳамда уларни ишга жойлаштиришга ва уларнинг майший мослашувига қўмаклашади;

наркологик касалликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи ҳамда наркологик ёрдам кўрсатувчи бошқа органлар ва муассасалар билан ҳамкорлик қилади.

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 16 майда “Аҳолига наркологик ёрдам кўрсатиш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-244-сон қарорига мувофиқ:

Соғлиқни сақлаш вазирлиги ва Ички ишлар вазирлигининг наркологик касалликларга чалинган шахсларни мажбурий равишда даволаш тартибини такомиллаштириш юзасидан қуйидаги таклифларига розилик берилди:

а) ички ишлар органларига ўз ташаббусига кўра наркологик касалликларга чалинган шахсларни мажбурий даволашга юбориш юзасидан ҳужжатларни тайёрлаш ва расмийлаштириш ҳуқуқини бериш;

б) 2023 йил 1 январдан бошлаб:

наркологик касалликларга чалинган шахсларни мажбурий даволашга юбориш бўйича барча тиббий текширувларни наркология диспансерларининг ўзида, зарур ҳолларда бошқа муассасаларда амалга ошириш;

наркология диспансерларидаги мавжуд қўчалар ҳақидаги маълумотларни реал вақт режимида олиш имкониятини яратиш.

Ички ишлар вазирлиги ва Олий суднинг наркологик касалликларга чалинган шахсларни мажбурий даволашга юбориш тўғрисидаги ишларни электрон тарзда судларга юбориш ва судлар томонидан уларни видеоконференцалоқа режимида кўриб чиқиш мумкинлиги ҳақидаги таклифи маъқулланди.

Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги билан биргаликда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан наркология диспансерлари ёки туман (шаҳар) даволаш-профилактика муассасаларига олиб келинган пробация назоратидаги шахсларни алкоғолли ичимликлар, гиёҳвандлик воситалари таъсирида ёки ўзгача тарзда маст ҳолатда эканлигини аниқлаш бўйича тиббий текширувдан ўтказиш тартибини жорий этади.

Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги Соғлиқни сақлаш вазирлиги билан ҳамкорликда наркология диспансерларидаги мавжуд бўш қўчалар сони тўғрисида маълумотларни реал вақт режимида олиш имкониятини берувчи ахборот тизимини ишлаб чиқсин ҳамда Олий суд ва Ички ишлар вазирлигига ушбу тизимдан фойдаланиш имкониятини яратади.

Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги билан биргаликда бир ой муддатда алкоғолли мастлик ҳолатида бўлиб, мустақил ҳаракатланиш қобилиятини йўқотган ёки қаердалигини аниқ англаб етмайдиган шахсларни (бундан алкоғолдан оғир заҳарланиш ҳолатлари мустасно) пунктларга етказиш ва уларга тиббий ёрдам кўрсатиш тартибини назарда тутувчи Ҳукумат қарори лойиҳасини Вазирлар Маҳкамасига киритади;

Ички ишлар вазирлиги, Миллий гвардия пунктларда ходимлар хавфсизлигини таъминлаш, қўриқлаш хизматини ташкил этиш ва видеокузатув мосламаларини ўрнатиш чораларини кўради.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 04 ноябрда “Алкоғоль, гиёҳвандлик воситалари таъсиридан ёки ўзгача тарзда мастлик ҳолатида бўлган шахсларга тиббий ёрдам кўрсатиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 644-сон қарори билан тасдиқланган “Алкоғоль, гиёҳвандлик воситалари таъсиридан ёки ўзгача тарзда мастлик ҳолатида бўлган шахсларга тиббий ёрдам кўрсатиш тартиби тўғрисида”ги низомга кўра:

ички ишлар органлари ходимлари томонидан алкоғоль, гиёҳвандлик воситалари таъсирида ёки ўзгача тарзда мастлик ҳолатида бўлиб, мустақил

ҳаракатланиш қобилиятини йўқотган ёки қаердалигини аниқ англаб етмайдиган шахсларни тиббий ёрдам кўрсатиш пунктларига олиб борилади.

Ички ишлар вазирлиги жамоат жойларида алкоголь, гиёҳвандлик воситалари таъсирида ёки ўзгача тарзда мастлик ҳолатида бўлиб, мустақил ҳаракатланиш қобилиятини йўқотган ёки қаердалигини аниқ англаб етмайдиган шахсларни ушбу қарор билан тасдиқланган Низом талабларидан келиб чиқиб, тиббий ёрдам кўрсатиш пунктларига етказилишини таъминлайди.

“Сўнгги 5 йилда республика ҳудудида гиёҳвандлик, психотроп ва кучли таъсир қилувчи воситалар ноқонуний муомаласи учун жавобгарликка тортилган шахслар орасида ёшлар 74 фоизга ошган. Шундан талабалар ўртасида 21 фоизга, мактаб ўқувчилари орасида 6 баробарга кўпайган. 5 728 нафар ёшлар жумладан, 117 нафар талаба ва 45 нафар мактаб ўқувчиси жавобгарликка тортилган”, – дейди ИИБ.

Наркологик ҳисобга олинган 14 ёшдан 30 ёшгача бўлган гиёҳвандлик воситалари истеъмолчилари эса 60 фоизга кўпайиб, 986 нафарга етган.

Ҳозирда ушбу муаммонинг олдини олиш мақсадида тарғибот тадбирлари кучайтирилиб, ҳар йили февралда ички ишлар органлари томонидан “Ёшлар орасида гиёҳвандлик ва психотроп моддаларнинг тарқалишига қарши курашиш” ойлиги ўтказиб келинмоқда. Аммо, гиёҳвандликка қарши курашда жамиятнинг ҳар бир аъзоси бефарқ бўлмастан, жараёнга фаол қатнашмаса, қанча чора-тадбир ишлари олиб борилмасин натижага эришиб бўлмайди.

Хулоса сифатида юқорида кўрсатилган маълумотларни ҳисобга олган ҳолда амалдаги норматив ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш, ушбу соҳада янги технологияларни жорий этиш ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг саъйҳаракатларни янада самаралироқ бўлишига хизмат қилиш билан бирга жамиятнинг барқарор ривожланиши, маҳаллалар, оилаларнинг тинчлиги ва осийишталиги таъминланишига эришилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1.Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. Расмий нашр. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2023.

2.Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекси. Расмий нашр. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2023.

3.Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 27 октябрдаги «Наркологик касалликлар профилактикаси ва уларни даволаш тўғрисида»ги ЎРҚ-644-сон Қонуни.

4.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 16 май “Аҳолига наркологик ёрдам кўрсатиш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-244-сон Қарори.

5.<http://mvd.uz> (Ўзбекистон Республикаси ИИБ).

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALARNI DIDAKTIK O‘YINLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Bozorova Mutriba Rustam qizi

Parkent tumani 17-DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: *Maqolada maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni didaktik o‘yinlar orqali rivojlantirish metodikasi, ularning ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyati, pedagogik jarayonda qo‘llanilishi hamda bolalar tafakkuri va ijtimoiy moslashuviga ta’siri yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Maktabgacha ta’lim, didaktik o‘yin, pedagogik metodika, bolalar rivojlanishi, bilish jarayoni, mantiqiy tafakkur, nutqni rivojlantirish.*

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar bilan ishlash jarayonida eng muhim jihatlardan biri ularning tabiiy qiziqishini qo‘llab-quvvatlash, ta’lim jarayonini bolalar uchun o‘ziga xos qiziqarli sarguzashtga aylantirishdir. Ushbu bosqichda bolaning individual xususiyatlari, qobiliyatlari, o‘qishga bo‘lgan munosabati va atrof-muhitni idrok etish darajasi shakllana boshlaydi. Shu sababli ta’lim jarayoni shunchaki ma’lumot berish bilan cheklanib qolmasdan, ularning tafakkur qilish qobiliyatini rivojlantirish, mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirish hamda ijtimoiy hayotga moslashuvini ta’minlashga qaratilishi lozim. Didaktik o‘yinlar bolalar uchun ta’lim jarayonini tabiiy va qiziqarli holga keltirishning eng samarali usullaridan biri bo‘lib, ular orqali bolaning bilim olishga bo‘lgan ishtiyoqi ortib boradi, shaxsiy xususiyatlari rivojlanadi, mantiqiy fikrlash qobiliyati va ijodiy tafakkuri mustahkamlanadi. Ushbu maqolada didaktik o‘yinlarning ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyati, ularni samarali tashkil etish usullari, zamonaviy yondashuvlar hamda pedagogik jarayondagi roli haqida so‘z yuritiladi.

Didaktik o‘yinlarning mohiyati va ta’limiy ahamiyati

Bolalar uchun ta’lim jarayoni doimiy izlanish va tajribaga asoslangan bo‘lishi kerak, aks holda o‘quv jarayoni ularning ruhiy va jismoniy rivojlanishiga yetarlicha ta’sir ko‘rsata olmaydi. Didaktik o‘yinlar o‘z mohiyatiga ko‘ra o‘quv jarayonining muhim qismi bo‘lib, bolalarga atrof-muhitni anglash, o‘z fikrlarini ifodalash, har xil vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish hamda o‘z xatti-harakatlarini muvofiqlashtirish imkonini beradi. Ushbu o‘yinlar bolaning ijtimoiy rivojlanishi, shaxsiy sifatlari va bilish jarayonlarini faollashtirish uchun eng samarali pedagogik texnologiyalardan biri hisoblanadi. Didaktik o‘yinlarning ta’limiy ahamiyati ular bolaning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishi, bilimlarni o‘zlashtirish jarayonini tezlashtirishi, eslab qolish qobiliyatini mustahkamlashi va ularni ijodiy tafakkurga yo‘naltirishi bilan izohlanadi.

Didaktik o‘yinlarning asosiy turlari va ularning o‘ziga xos xususiyatlari

Bolalarning yosh xususiyatlari va o‘rganish jarayoni turlicha bo‘lgani sababli didaktik o‘yinlar ham turli shakllarda bo‘lishi mumkin. O‘yinlarning asosiy turlariga nutqni rivojlantiruvchi, matematik va mantiqiy fikrlashga yo‘naltirilgan, atrof-muhit haqidagi bilimlarni kengaytirishga mo‘ljallangan hamda jismoniy faollikni oshiruvchi harakatli

o‘yinlar kiradi. Nutqni rivojlantiruvchi o‘yinlar bola so‘z boyligini oshirish, tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, jummalarni to‘g‘ri tuzish va fikrini aniq ifodalash qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Matematika va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga mo‘ljallangan o‘yinlar orqali bola sanash, geometrik shakllarni ajratish, narsalarni guruhlarga ajratish, qiyoslash va mantiqiy xulosa chiqarish ko‘nikmalarini o‘zlashtiradi. Atrof-muhit haqidagi bilimlarni kengaytiruvchi o‘yinlar esa bolalarning tabiat, kasblar, transport vositalari, fasllar va boshqa mavzular bo‘yicha tushunchalarini boyitadi. Harakatli o‘yinlar esa bolaning jismoniy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, muvozanat, tezkorlik, koordinatsiya va reflekslarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Didaktik o‘yinlarni tashkil etish va o‘tkazish metodikasi

Didaktik o‘yinlarni samarali tashkil etish uchun pedagog o‘yin jarayonining maqsadini aniq belgilashi, bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olishi, o‘yin jarayonini to‘g‘ri boshqarishi va bolaning ishtirokini rag‘batlantirishi lozim. O‘yin jarayonini tashkil qilishda bolalar uchun qiziqarli bo‘lgan shart-sharoit yaratish, turli didaktik vositalardan foydalanish, bolaning faol ishtirokini ta‘minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagog o‘yin jarayonida bolaning mustaqil fikrlashiga imkon berishi, uni izlanishga undashi va erkin muhit yaratishi lozim. O‘yin davomida pedagogning roli nazorat qilish emas, balki yo‘naltirish va rag‘batlantirishdan iborat bo‘lishi kerak. Didaktik o‘yinlarni tashkil etishda an‘anaviy va innovatsion yondashuvlar birgalikda qo‘llanilganda ta‘lim jarayoni yanada samarali bo‘ladi.

Didaktik o‘yinlarning bolalar rivojlanishiga ta‘siri va natijalari

Didaktik o‘yinlarning bolalar rivojlanishiga ijobiy ta‘siri keng ko‘lamli bo‘lib, ular bolaning bilish faoliyati, nutq rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va mantiqiy tafakkuriga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. O‘yinlar orqali bola so‘z boyligini oshiradi, yangi tushunchalarni o‘zlashtiradi, atrof-muhit bilan bog‘liq hodisalarni chuqurroq anglaydi. Mantiqiy fikrlash qobiliyati rivojlangan bola muammolarni hal qilish, xulosa chiqarish, sabab va oqibat aloqalarini tushunish qobiliyatiga ega bo‘ladi. Ijtimoiy moslashuv jarayonida didaktik o‘yinlarning roli beqiyos bo‘lib, ular bolaga jamoa bilan ishlash, o‘z fikrini himoya qilish, muloqot qilish va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o‘rgatadi. Bolalarning ijodiy qobiliyatlari ham o‘yin jarayonida faollashadi, ular o‘z g‘oyalarini ilgari surish, yangi yechimlarni topish va mustaqil qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradilar.

Zamonaviy ta‘lim jarayonida didaktik o‘yinlarni qo‘llashning ahamiyati

Didaktik o‘yinlar zamonaviy ta‘lim texnologiyalarining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bugungi kunda interaktiv o‘yinlar, multimediya vositalari, kompyuter dasturlari va mobil ilovalar yordamida ta‘lim jarayoni yanada boyitilmoqda. Raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalangan didaktik o‘yinlar bolalarning qiziqishini yanada orttirib, ularning bilish faoliyatini faollashtiradi. Shuningdek, ta‘lim jarayonida integrativ yondashuv qo‘llanilib, matematika, tabiatshunoslik, ona tili va san‘at kabi fanlar o‘rtasidagi bog‘liqlik didaktik o‘yinlar orqali mustahkamlanmoqda.

TAKLIF VA TAVSIYALAR

1. Didaktik o‘yinlar tizimini takomillashtirish – Maktabgacha ta’lim muassasalarida didaktik o‘yinlarning yanada samarali qo‘llanilishi uchun ularni bolalarning yosh va individual xususiyatlariga mos ravishda takomillashtirish zarur.

2. Innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish – Interfaol doskalar, mobil ilovalar va raqamli platformalar orqali didaktik o‘yinlarni yanada qiziqarli va samarali qilish mumkin.

3. Pedagoglar malakasini oshirish – Tarbiyachilar uchun maxsus seminar-treninglar tashkil etilib, didaktik o‘yinlardan to‘g‘ri foydalanish metodikasi o‘rgatilishi lozim.

4. Ota-onalar ishtirokini oshirish – Didaktik o‘yinlarni faqat ta’lim muassasalarida emas, balki uy sharoitida ham qo‘llash bo‘yicha ota-onalarga yo‘riqnomalar berish muhim.

5. Integrativ yondashuvni qo‘llash – Didaktik o‘yinlarni matematika, nutqni rivojlantirish, tabiatshunoslik va san‘at faoliyatlari bilan uyg‘unlashtirish o‘quv jarayonini yanada samarali qiladi.

6. O‘yin materiallarini yangilash – Zamonaviy didaktik o‘yin vositalarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish orqali ta’lim samaradorligini oshirish mumkin.

7. Bolalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish – Didaktik o‘yinlar orqali bolalarni mustaqil qaror qabul qilishga, mantiqiy fikrlashga va ijodiy yondashishga o‘rgatish lozim.

Bu takliflar maktabgacha ta’lim jarayonida didaktik o‘yinlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joiz, ki didaktik o‘yinlar maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni har tomonlama rivojlantirishda eng samarali metodlardan biri bo‘lib, ular bolaning tafakkuri, nutqi, mantiqiy fikrlashi, ijtimoiy moslashuvi va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. To‘g‘ri tashkil etilgan o‘yin jarayoni bolaning bilish faoliyatini faollashtiradi, ularning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantiradi va ta’lim jarayoniga bo‘lgan qiziqishni oshiradi. Didaktik o‘yinlarning ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyatini yanada kuchaytirish uchun ularni zamonaviy innovatsion texnologiyalar bilan integratsiyalash, pedagoglarning malakasini oshirish va o‘yin materiallarini doimiy yangilab borish zarur.

Shuningdek, ota-onalarning ham ushbu jarayonda faol ishtirok etishi bolalarning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Maktabgacha ta’lim tizimida interfaol yondashuvlar, raqamli ta’lim platformalari va ijodiy metodlarning keng qo‘llanilishi didaktik o‘yinlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvlar natijasida bolalar o‘z bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlash bilan birga, jamiyatga moslashgan, erkin fikrlovchi va ijodiy shaxs sifatida shakllanadi.

Kelajakda maktabgacha ta’lim jarayonida didaktik o‘yinlardan yanada samarali foydalanish, ularni yangi pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish va bolalarning individual xususiyatlariga moslashtirish orqali ta’lim sifatini oshirish mumkin. Shu bois, pedagoglar, psixologlar va ota-onalar birgalikda harakat qilib, bolalar uchun qiziqarli, samarali va innovatsion ta’lim muhitini yaratishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov A., Yo‘ldoshev M. "Maktabgacha ta’lim metodikasi" – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2020. – 245 b.
2. Hasanboyeva O. "Pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar" – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 320 b.
3. Norkulova G. "Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi" – Toshkent: Ilm Ziyo, 2021. – 280 b.
4. Jalolov J. "Didaktik o‘yinlar orqali ta’lim jarayonini tashkil etish" // Pedagogika va psixologiya jurnali, 2022, №2. – B. 45-58.
5. Karimova D. "Zamonaviy didaktik o‘yinlar tizimi" – Samarqand: Zarafshon nashriyoti, 2023. – 198 b.
6. Soliyeva M. "Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun innovatsion didaktik o‘yinlar" // Ta’lim va tarbiya jurnali, 2021, №4. – B. 102-115.
7. Vygotsky L. S. "Pedagogik psixologiya" – Moskva: Pedagogika, 1986. – 392 b.
8. Smolkin A. "Didaktik o‘yinlarning ta’limiy ahamiyati" // Rossiya pedagogik ilmiy jurnali, 2020, №3. – B. 75-88.

ZAMONAVIY HARBIY XIZMAT: GLOBAL TAHDIDLAR VA TEXNOLOGIK RIVOJLANISH

Kapitan Rahmonov Abdurashid Ataullo o‘g‘li

*Toshkent viloyati, Chirchiq shaxar,
71201-harbiy qism, Parashut desant vzvodi komandiri.*

Annotatsiya: *Agar tinchlikni xoxlasang urushga tayyorlan. (Bu mashhur ibora "Si vis pacem, para bellum" (agar tinchlikni istasang, urushga hozirlan) lotincha bo‘lib, Rimlik yozuvchi Vegeciy (Publius Flavius Vegetius Renatus) tomonidan aytilgan. U IV–V asrlarda yashagan va "De Re Militari" (Harbiy ishlar haqida) asarida ushbu fikrni bayon qilgan.*

Bu ibora shundan keyin ko‘plab harbiy strateglar va siyosatchilar tomonidan ishlatilgan.)

KIRISH

Harbiy xizmat har doim davlat xavfsizligining eng muhim ustunlaridan biri bo‘lib kelgan. Bugungi kunda esa, globallashuv, yangi texnologiyalar va kiber-xavfsizlik muammolari harbiy sohada tub o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda. Ushbu maqolada zamonaviy harbiy xizmatning dolzarb jihatlarini, global tahdidlar va texnologik rivojlanishning ahamiyati tahlil qilinadi.

1. Harbiy Xizmatning O‘zgargan Konsepsiyasi

An‘anaviy harbiy xizmat tizimi asosan jismoniy tayyorgarlik va qurolli kuchlarning jangovar qobiliyatini oshirishga qaratilgan edi. Biroq XXI asrda bu konsepsiya kengayib, quyidagi yo‘nalishlarga e‘tibor qaratila boshlandi:

Kiber-xavfsizlik: Zamonaviy urushlar faqatgina qurollar bilan emas, balki kiber-hujumlar orqali ham olib borilmoqda. Davlatlar o‘z axborot tizimlarini himoya qilishga majbur.

Armiya Uchun Kiberxavfsizlikning Ahamiyati

Hozirgi zamonda urushlar nafaqat jang maydonida, balki virtual muhitda ham olib boriladi. Qurolli kuchlarning zaifligi nafaqat askarlarning jismoniy tayyorgarligiga, balki harbiy tizimlarning kiberxavfsizligiga ham bog‘liq. Asosiy tahdidlar quyidagilardan iborat:

Dushman tomonidan kiberhujumlar: Harbiy tizimlarga noqonuniy kirib, maxfiy ma‘lumotlarni o‘g‘irlash yoki tizimlarni ishdan chiqarish urinishlari ortib bormoqda.

Dezinformatsiya va psixologik urush: Ijtimoiy tarmoqlar va boshqa axborot kanallari orqali harbiy xodimlarning ruhiyatiga ta’sir ko‘rsatish urinishlari kuchaygan.

Sun‘iy intellektga asoslangan tahdidlar: Avtonom dronlar va kiberhujumlar yordamida armiyalarga zarar yetkazish usullari tobora takomillashmoqda.

Harbiy Kiberxavfsizlik Strategiyalari

Ko‘pgina davlatlar armiyasining kiberxavfsizlikni ta’minlash borasidagi strategiyalari quyidagilardan iborat:

Maxsus kiberqo‘shinlar tashkil etish: Ko‘plab davlatlar, jumladan, AQSh, Rossiya, Xitoy va Isroil o‘z kiberqo‘shinlarini yaratgan. Ular harbiy infratuzilmani himoya qilish, hujumlarni qaytarish va zarur hollarda dushman tizimlariga hujum qilish bilan shug‘ullanadi.

Sun‘iy intellekt asosida xavfsizlik tizimlarini yaratish: AQSh va Yevropa davlatlari harbiy ma‘lumotlarni himoya qilish uchun sun‘iy intellektdan foydalanmoqda. Bunday tizimlar real vaqt rejimida kiberhujumlarni aniqlash va oldini olish imkonini beradi.

Kiberxavfsizlik bo‘yicha xalqaro hamkorlik: NATO va boshqa xalqaro tashkilotlar harbiy kiberxavfsizlikni mustahkamlash bo‘yicha maxsus dasturlarni amalga oshirmoqda.

O‘zbekiston Armiyasida Kiberxavfsizlik

O‘zbekiston armiyasi ham zamonaviy texnologiyalarni harbiy sohada keng joriy etmoqda. Xususan:

Harbiy infratuzilmani himoya qilish: Harbiy axborot tizimlarini himoya qilish bo‘yicha chora-tadbirlar ko‘rilmoqda.

Kiberxavfsizlik markazi: Maxsus xizmatlar va harbiy bo‘linmalar axborot tizimlarini himoya qilish ustida ishlamoqda.

Kiberxavfsizlik bo‘yicha kadrlar tayyorlash: Harbiy akademiyalar va maxsus muassasalarda kiberxavfsizlik bo‘yicha mutaxassislar tayyorlanmoqda.

Dronlar va sun‘iy intellekt: Harbiy operatsiyalarni ancha samarali o‘tkazish uchun dronlar, robot texnologiyalari va sun‘iy intellektdan foydalanish kengaydi.

Dronlarning Armiya Uchun Ahamiyati

Dronlar armiyada quyidagi maqsadlar uchun keng foydalanilmoqda:

Razvedka va kuzatuv: Dushmanning harakatlarini kuzatish, harbiy obyektlarni aniqlash va real vaqt rejimida ma‘lumot yetkazish.

Hujum va himoya: Qurollangan dronlar an‘anaviy aviatsiyaga qaraganda arzon va samarali bo‘lib, dushman nishonlariga zarba berishda qo‘llaniladi.

Logistika: Dronlar askarlarga qurol-yarog‘, oziq-ovqat va boshqa zarur anjomlarni yetkazib berish uchun ham ishlatilmoqda.

Elektron urush: Ba‘zi dronlar dushmanning radioaloqa tizimlarini buzish yoki ularning dronlarini neytrallash maqsadida ishlatiladi.

Misol: 2020-yilgi Ozarbayjon va Armaniston o‘rtasidagi Tog‘li Qorabog‘ mojarosida Ozarbayjonning harbiy dronlaridan foydalanishi hal qiluvchi rol o‘ynadi. Ular tanklar, artilleriya tizimlari va boshqa harbiy obyektlarga aniqlik bilan zarba berib, mojaroda ustunlikni ta‘minladi.

Sun‘iy Intellektning Harbiy Sohada Roli

Sun‘iy intellekt armiyada quyidagi jihatlarda qo‘llanilmoqda:

Ma‘lumotlarni tahlil qilish: SI real vaqt rejimida razvedka ma‘lumotlarini qayta ishlaydi va dushmanning harakatlarini bashorat qilishga yordam beradi.

Avtonom qurollar: Ba‘zi jangovar tizimlar SI yordamida mustaqil harakat qila oladi, masalan, o‘z nishonlarini aniqlab, zarba berish.

Kiberxavfsizlik: SI kiberhujumlarni aniqlash va ularga qarshi choralar ko‘rish uchun ham ishlatilmoqda.

Simulyatsiya va mashg‘ulotlar: Harbiy kadrlarni tayyorlashda sun‘iy intellekt asosida yaratilgan simulyatsiya tizimlari qo‘llanilmoqda.

Misol: AQSh armiyasi sun‘iy intellektga ega Project Maven dasturidan foydalangan holda sun‘iy yo‘ldosh va dronlardan olingan ma‘lumotlarni avtomatik ravishda tahlil qilishga o‘tmoqda. Bu esa razvedka va jangovar rejalashtirishni ancha tezlashtiradi.

O‘zbekiston Armiyasida Dronlar va Sun‘iy Intellekt

O‘zbekiston armiyasi ham dronlar va sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishni yo‘lga qo‘ymoqda. So‘nggi yillarda quyidagi o‘zgarishlar kuzatildi:

Mahalliy dron ishlab chiqarish: O‘zbekistonda harbiy dronlar ishlab chiqarish va import qilish ustida ishlar olib borilmoqda.

Kiberxavfsizlik va SI loyihalari: Harbiy tizimlarning xavfsizligini ta‘minlash uchun SI texnologiyalaridan foydalanish rejalashtirilmoqda.

Xalqaro hamkorlik: O‘zbekiston Turkiya, Rossiya va Xitoy kabi davlatlar bilan harbiy texnologiyalar sohasida hamkorlik qilishda davom etmoqda.

Gibrid urushlar: Dushmanga ta‘sir ko‘rsatishning yangi usullari – dezinformatsiya, iqtisodiy sanksiyalar va psixologik urushlar harbiy strategiyaning muhim qismiga aylandi.

Zamonaviy urushlar an‘anaviy qurolli to‘qnashuvlardan iborat emas. So‘nggi yillarda "gibrid urush" tushunchasi harbiy strategiyalarda yetakchi mavqega ega bo‘ldi. Gibrid urushlar qurolli harakatlarni kiberhujumlar, dezinformatsiya, iqtisodiy bosim va psixologik operatsiyalar bilan birlashtirib, dushmanni zaiflashtirishni maqsad qiladi. Zamonaviy armiyalar bunday urushlarga tayyor turishi va ularni qaytarish strategiyalarini ishlab chiqishi lozim.

Gibrid Urushning Asosiy Xususiyatlari

Gibrid urushlar quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi:

Kiberhujumlar: Davlatning harbiy va iqtisodiy infratuzilmasiga zarar yetkazish uchun tarmoqlarga kiberhujum uyushtirish.

Dezinformatsiya: Ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari orqali yolg‘on ma‘lumotlar tarqatib, jamiyatni manipulyatsiya qilish.

Mahalliy isyonchilar yoki noan‘anaviy harbiy guruhlar: Davlatga qarshi norasmiy harbiy kuchlarni qo‘llab-quvvatlash.

Iqtisodiy sanksiyalar va bosimlar: Dushman davlat iqtisodiyotini zaiflashtirish uchun iqtisodiy choralar ko‘rish.

Psixologik urush: Harbiy xodimlar va aholi orasida qo‘rquv va ishonchsizlik muhitini yaratish.

Misol: 2014-yilda Rossiya va Ukraina o‘rtasidagi mojaro gibrid urushning yorqin namunasidir. Rossiya harbiy kuchlaridan tashqari, kiberhujumlar, targ‘ibot va dezinformatsiya usullaridan foydalandi.

Gibrid Urushlarga Qarshi Armiya Strategiyalari

Har qanday zamonaviy armiya gibrud urush tahdidlariga qarshi quyidagi yo‘nalishlarda o‘z harakatlarini kuchaytirishi lozim:

Kiberxavfsizlikni kuchaytirish: Harbiy tizimlar va davlat infratuzilmasini kiberhujumlardan himoya qilish.

Dezinformatsiyaga qarshi kurash: Ijtimoiy tarmoqlarda haqiqatga asoslangan ma’lumotlarni tarqatish va yolg‘on propagandalarni fosh qilish.

Razvedka xizmatlarini kuchaytirish: Dushmanning noan’anaviy urush usullarini oldindan aniqlash va zararsizlantirish.

Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish: NATO va boshqa harbiy alyanslar bilan hamkorlikda gibrud tahdidlarga qarshi strategiyalar ishlab chiqish.

Mahalliy aholining xabardorligini oshirish: Aholini gibrud urush usullari haqida xabardor qilish va ularga qarshi turish uchun ta’lim berish.

Misol: NATO davlatlari gibrud urush tahdidlariga qarshi maxsus bo‘linmalar tashkil qilgan. Masalan, Litva, Latviya va Estoniya o‘z armiyalarida gibrud urush bo‘yicha tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqqan.

O‘zbekiston Armiyasi va Gibrud Urushga Tayyorlik

O‘zbekiston armiyasi ham gibrud urush tahdidlariga qarshi turish uchun o‘z strategiyalarini ishlab chiqmoqda.

Davlat axborot tizimlarini himoya qilish: Kiberxavfsizlik markazi orqali davlat muassasalari va harbiy tizimlarni kiberhujumlardan himoya qilish.

Harbiy kadrlarni tayyorlash: Gibrud urush strategiyalarini o‘rgatish uchun harbiy akademiyalarda maxsus kurslar joriy etish.

Dezinformatsiyaga qarshi kurash: Milliy axborot vositalari orqali jamiyatga aniq va to‘g‘ri ma’lumot yetkazish.

Iqtisodiy mustahkamlik: Gibrud urushlarning iqtisodiy bosimlar orqali amalga oshirilishining oldini olish uchun davlat iqtisodiy barqarorligini oshirish.

Gibrud urushlar zamonaviy armiyalar uchun yangi tahdidlar yaratmoqda. Ular nafaqat qurolli jangovar harakatlarni, balki axborot urushlari, kiberhujumlar va iqtisodiy bosimlarni ham o‘z ichiga oladi. O‘zbekiston armiyasi bunday tahdidlarga tayyor bo‘lishi uchun harbiy texnologiyalar, kiberxavfsizlik va axborot strategiyalarini kuchaytirishi lozim. Kelajakda har qanday davlatning qudrati nafaqat uning harbiy kuchida, balki gibrud urushlarga qarshi samarali strategiyalar ishlab chiqish qobiliyatida ham namoyon bo‘ladi.

2. Harbiy Soha Uchun Zamonaviy Tahdidlar

Bugungi kunda dunyodagi harbiy xavfsizlikka tahdid solayotgan asosiy omillar quyidagilar:

Kiber-hujumlar: Xakerlar harbiy bazalar, hukumat tizimlari va muhim infratuzilmalarga hujum qilmoqda.

Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanishi bilan urushlar maydoni faqat an’anaviy qurolli to‘qnashuvlar bilan cheklanib qolmayapti. Kiberhujumlar zamonaviy armiyalar uchun eng jiddiy tahdidlardan biriga aylandi. Dushman davlatlar, terroristik guruhlar va hatto individual xakerlar harbiy infratuzilmaga hujum qilib, qo‘shinlarning harakatlarini

izdan chiqarishi, maxfiy ma’lumotlarni o‘g‘irlashi va jangovar operatsiyalarga putur yetkazishi mumkin.

Harbiy Sohada Kiberhujumlarning Turlari

Harbiy tizimlarga qaratilgan kiberhujumlar quyidagi shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

Razvedka va ma’lumot o‘g‘irlash: Dushman maxfiy harbiy rejalaridan xabardor bo‘lishi uchun davlat tizimlariga buzib kiradi.

Dasturlarni ishdan chiqarish (DDoS hujumlar): Harbiy aloqa va boshqaruv tizimlarini falaj qilib, armiyaning samaradorligini pasaytirish.

Qurolli tizimlarga hujum: Dronlar, raketa boshqaruv tizimlari yoki radarlarga zarar yetkazish orqali jangovar kuchni kamaytirish.

Dezinformatsiya: Soxta ma’lumotlar tarqatish orqali harbiy bo‘linmalarni chalg‘itish va noto‘g‘ri qaror qabul qilishiga sabab bo‘lish.

Misol: 2007-yilda Estoniyaga qilingan keng ko‘lamli kiberhujum butun mamlakat infratuzilmasiga zarar yetkazdi, shu jumladan harbiy va hukumat tizimlari ishdan chiqdi.

Armiyalar Kiberhujumlarga Qarshi Qanday Choralar Ko‘rmoqda?

Ko‘pgina zamonaviy armiyalar kiberxavfsizlikni ta’minlash uchun quyidagi strategiyalarni ishlab chiqmoqda:

Kiberqo‘shinlar tashkil qilish: AQSh, Rossiya, Xitoy va NATO davlatlari o‘z kiberbo‘linmalarini yaratgan bo‘lib, ular hujumlarni oldindan aniqlash va zararsizlantirish bilan shug‘ullanadi.

Sun‘iy intellektidan foydalanish: Real vaqt rejimida hujumlarni aniqlash va ularning oldini olish uchun avtomatlashtirilgan dasturlar ishlab chiqilmoqda.

Maxsus mashg‘ulotlar: Harbiylar va davlat xizmatchilari uchun kiberxavfsizlik bo‘yicha maxsus tayyorgarlik kurslari yo‘lga qo‘yilgan.

Xalqaro hamkorlik: NATO kabi harbiy alyanslar kiberxavfsizlik bo‘yicha hamkorlikni kuchaytirib, global tahdidlarga qarshi kurashmoqda.

Misol: 2010-yilda AQSh va Isroil tomonidan Eronning yadroviy dasturiga qarshi "Stuxnet" deb nomlanuvchi maxsus virus ishlab chiqilgan. Ushbu virus Eronning yadroviy ob‘ektlarini ishdan chiqarishga muvaffaq bo‘lgan va bu tarixdagi eng katta harbiy kiberhujumlardan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Armiyasi va Kiberxavfsizlik

O‘zbekiston ham harbiy infratuzilmasini himoya qilish maqsadida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda:

Kiberxavfsizlik markazi faoliyati: O‘zbekiston Qurolli Kuchlarining axborot tizimlarini himoya qilish bo‘yicha maxsus bo‘limlar tashkil etilgan.

Xalqaro hamkorlik: O‘zbekiston boshqa davlatlar bilan hamkorlikda kiberxavfsizlikni mustahkamlash bo‘yicha ishlamoqda.

Harbiy kadrlarni tayyorlash: Mudofaa sohasida IT mutaxassislarini tayyorlashga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Mahalliy dasturiy ta’minot ishlab chiqish: Harbiy tizimlar uchun xorijiy dasturlar emas, balki mahalliy dasturiy ta’minot ishlab chiqish ustida ish olib borilmoqda.

Zamonaviy urushlarda armiyalarning kiberxavfsizligi jangovar tayyorgarlik bilan teng darajada muhim ahamiyatga ega. Kiberhujumlar dushmanga qurolli to‘qnashuvlarsiz katta zarar yetkazish imkonini beradi. O‘zbekiston ham o‘z harbiy tizimlarini kiberhujumlardan himoya qilish uchun chora-tadbirlarni kuchaytirib, xalqaro tajribani o‘rganmoqda. Kelajakda har qanday armiyaning qudrati nafaqat uning jangovar qurollarida, balki raqamli xavfsizlik darajasida ham namoyon bo‘ladi.

Terrorizm va asimmetrik urushlar: An’anaviy harbiy strategiyalar ba’zan kichik, lekin yaxshi tashkil etilgan terrorchi guruhlariga qarshi yetarli darajada samarali bo‘lmayapti.

Zamonaviy urushlar endilikda an’anaviy davlatlararo to‘qnashuvlardan iborat emas. Terroristik guruhlar va kichik harbiy bo‘linmalar katta davlat armiyalariga qarshi asimmetrik urush usullaridan foydalanmoqda. Bunday urushlar o‘ziga xos strategiyalarga ega bo‘lib, ular an’anaviy qurolli kuchlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri hujum qilish o‘rniga, kutilmagan joylarda va usullarda zarar yetkazishga qaratilgan. Bugungi kunda aksilterror operatsiyalar va asimmetrik tahdidlarga qarshi kurash har qanday armiyaning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

Terrorizm va Harbiy Tahdidlar

Terroristik guruhlar zamonaviy armiya uchun eng murakkab tahdidlardan biri hisoblanadi. Ular odatda quyidagi usullardan foydalanadilar:

Gerilla urushi: Dushmanga ochiq hujum qilish o‘rniga yashirin hujumlar va reydlar uyushtirish.

Shahid hujumlari: O‘z joniga qasd qilish orqali strategik obyektlarga yoki harbiy bo‘linmalarga hujum qilish.

Kiberhujumlar: Terrorchilar harbiy infratuzilmaga zarar yetkazish uchun kiberhujumlar uyushtirishi mumkin.

Axborot urushi: Ijtimoiy tarmoqlar va media orqali targ‘ibot olib borish va aholi orasida qo‘rquv yaratish.

Misol: “Al-Qoida” va “IShID” kabi terroristik guruhlar Yaqin Sharqda AQSh va NATO kuchlariga qarshi asimmetrik urush olib bordi. Ular an’anaviy armiyalarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri hujum qilish o‘rniga, shaharlardagi yashirin hujumlar va portlashlar orqali harakat qildi.

Asimmetrik Urushning Xususiyatlari

Asimmetrik urush an’anaviy jangovar harakatlardan farq qilib, quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi:

Noto‘g‘ri chegaralar: Asimmetrik urushlar an’anaviy davlat chegaralarida emas, balki shaharlarda, tog‘li hududlarda va hatto internet tarmoqlarida olib boriladi.

Yashirin harakatlar: Dushman an’anaviy armiyalar singari front chizig‘iga ega bo‘lmaydi, balki partizan usulida harakat qiladi.

Harbiy va fuqaro obyektlar orasidagi farqning yo‘qligi: Terroristik guruhlar ko‘pincha fuqaro hududlarida harakat qiladi, bu esa an’anaviy armiyalar uchun qiyinchilik tug‘diradi.

Psixologik urush: Asimmetrik urushlarda qo‘rquv va beqarorlik yaratish muhim taktikalardan biri hisoblanadi.

Misol: Afg‘onistondagi urush davomida “Tolibon” AQSh va NATO kuchlariga qarshi asimmetrik taktikalarni ishlatdi. Ular yashirin bazalarda joylashib, kutilmagan hujumlar uyushtirdi.

Asimmetrik Urushlarga Qarshi Armiya Strategiyalari

Zamonaviy armiyalar terrorizm va asimmetrik urushlarga qarshi kurashish uchun quyidagi strategiyalarni ishlab chiqmoqda:

Maxsus bo‘linmalar: Asimmetrik tahdidlarga qarshi kurashish uchun maxsus aksilterror guruhleri tayyorlanmoqda. Masalan, AQShning “Delta Force” yoki Rossiyaning “Spetsnaz” kuchlari.

Dronlar va razvedka tizimlari: Yashirin harakatlanuvchi dushmanni aniqlash uchun dronlardan foydalanish.

Sun‘iy intellekt va kiberxavfsizlik: Terroristik guruhlarining moliyaviy tarmoqlari va kommunikatsiyalarini kuzatish uchun sun‘iy intellektdan foydalanish.

Mahalliy hamkorlik: Asimmetrik urushlar odatda mahalliy aholi ishtirokida kechadi, shu sababdan harbiy kuchlar mahalliy hamjamiyatlar bilan yaqin hamkorlik qilishga e‘tibor qaratmoqda.

Axborot urushiga qarshi kurash: Terroristik guruhlar targ‘ibotiga qarshi ma‘lumot tarqatish va aholining xabardorligini oshirish.

Misol: Isroil armiyasi “Hammas” va “Hizbulloh” guruhlariga qarshi kurashda razvedka dronlari va sun‘iy intellekt asosidagi kuzatuv tizimlaridan keng foydalanadi.

O‘zbekiston Armiyasi va Aksilterror Strategiyalar

O‘zbekiston ham asimmetrik tahdidlarga qarshi chora-tadbirlar ko‘rmoqda:

Aksilterror bo‘linmalar: O‘zbekiston maxsus xizmatlari va Qurolli Kuchlari terrorizmga qarshi kurash bo‘yicha tajriba orttirgan.

Mintaqaviy hamkorlik: O‘zbekiston MDH va SHHT doirasida terrorizmga qarshi xalqaro hamkorlikni rivojlantirmoqda.

Axborot xavfsizligi: Internet va ijtimoiy tarmoqlardagi terroristik targ‘ibotga qarshi kurash choralari ko‘rilmoqda.

Razvedka xizmatlari: Terroristik faoliyatni oldindan aniqlash va zararsizlantirish uchun razvedka tizimlari kuchaytirilgan.

Misol: O‘zbekiston so‘nggi yillarda terroristik tahdidlarga qarshi maxsus harbiy mashg‘ulotlar va qo‘shma amaliyotlar o‘tkazmoqda.

Terrorizm va asimmetrik urushlar zamonaviy harbiy tahdidlarning eng murakkab turlaridan biri hisoblanadi. Bu urushlarda an‘anaviy tank va artilleriyalar emas, balki intellektual strategiyalar, razvedka tizimlari, dronlar va maxsus bo‘linmalar muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston ham bu tahdidlarga qarshi kurashish uchun o‘z harbiy salohiyatini kuchaytirib, xalqaro hamkorlikni rivojlantirishda davom etmoqda. Kelajakda armiyalar faqat qurolli jangga emas, balki informatsion va kiberjanglarga ham tayyor bo‘lishi lozim.

Yadro tahdidi: Yadro quollarining tarqalishi global xavfsizlikka jiddiy tahdid solmoqda.

Yadro quollari bugungi dunyoda eng xavfli harbiy tahdidlardan biri hisoblanadi. Dunyoda yadroviy qurolga ega davlatlar soni ortgani sari, harbiy strategiyalar ham o‘zgarib bormoqda. Armiya faqat konvensional urushlarga emas, balki yadroviy tahdidlarga ham tayyor turishi kerak. Bu tahdid nafaqat global darajada, balki mintaqaviy xavfsizlik masalalarida ham muhim rol o‘ynaydi.

Yadro Quollari va Harbiy Strategiyalar

Yadro quollari har qanday armianing strategik rejalari va mudofaa tizimlariga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Bugungi kunda yadroviy tahdid quyidagi shakllarda namoyon bo‘lmoqda:

Yadroviy hujum ehtimoli: Yadroviy davlatlar o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar urushga aylanib ketishi mumkin.

Yadroviy shantaj: Ayrim davlatlar yadroviy quoldan tahdid sifatida foydalanib, siyosiy yoki harbiy bosim o‘tkazmoqda.

Terrorizm va yadroviy materiallarning tarqalishi: Terroristik guruhlar yadroviy materiallardan foydalanib, katta miqyosdagi terror xurujlarini amalga oshirishga harakat qilmoqda.

Yadroviy urushga qarshi mudofaa tizimlari: Ayrim davlatlar yadroviy tahdidlarga qarshi raketa mudofaa tizimlarini rivojlantirishga katta mablag‘ ajratmoqda.

Misol: Shimoliy Koreyaning yadroviy sinovlari global harbiy kuchlarning strategiyasiga ta’sir qilmoqda. AQSh va Janubiy Koreya ushbu tahdidga qarshi qo‘shma harbiy mashg‘ulotlar o‘tkazmoqda.

Zamonaviy Armiya va Yadroviy Tahdidlarga Qarshi Strategiyalar

Har qanday zamonaviy armiya yadroviy tahdidlarga qarshi quyidagi strategiyalarni ishlab chiqishi lozim:

Yadroviy hujumlarni aniqlash va oldini olish: Sun’iy yo‘ldosh va razvedka texnologiyalaridan foydalanib, dushman yadroviy faoliyatini kuzatish.

Raketa mudofaa tizimlari: Yadroviy raketalarni yo‘q qilish uchun ilg‘or mudofaa tizimlarini ishlab chiqish (masalan, AQShning THAAD va Patriot tizimlari).

Yadroviy hujumga tayyorgarlik va omon qolish strategiyalari: Harbiy bazalar va strategik obyektlarni yadroviy zarbalarga chidamli qilish.

Diplomatik va harbiy hamkorlik: Yadro quolining tarqalishini oldini olish uchun xalqaro hamkorlikni mustahkamlash.

Misol: NATO davlatlari yadroviy hujum ehtimoliga qarshi Yevropada raketa mudofaa tizimlarini joylashtirmoqda.

Yadro Tahdidiga Qarshi O‘zbekistonning Pozitsiyasi

O‘zbekiston yadroviy qurol ishlab chiqmaydi va bu borada qat’iy pozitsiyaga ega. Yadro quolining tarqalishini oldini olish uchun mamlakat xalqaro shartnomalarga qo‘shilgan:

Markaziy Osiyo Yadro Qurolidan Holi Hudud sifatida tan olingan.

Xalqaro Atom Energetikasi Agentligi (IAEA) bilan hamkorlik qilinmoqda.

Mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlash uchun harbiy hamkorlik rivojlantirilmoqda.

Yadro tahdidi har qanday armiyaning strategik rejalari va global harbiy xavfsizlikka ta’sir ko‘rsatuvchi muhim omildir. Zamonaviy armiyalar yadroviy hujumlarning oldini olish, raketa mudofaa tizimlarini rivojlantirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish orqali yadroviy xavfsizlikni ta’minlashga harakat qilmoqda. O‘zbekiston esa yadroviy qurolning tarqalishiga qarshi kurashda faol ishtirok etmoqda va mintaqaviy tinchlikni saqlashga intilmoqda.

Tabiiy resurslar uchun kurash: Suv, neft va boshqa tabiiy boyliklar uchun davlatlar o‘rtasida raqobat kuchaymoqda.

Tabiiy resurslar, xususan neft, gaz, suv va qimmatbaho metallar tarix davomida davlatlar o‘rtasidagi mojaro va urushlarning asosiy sabablaridan biri bo‘lib kelgan. XXI asrda ushbu kurash yanada murakkablashib, harbiy strategiyalarning muhim qismiga aylandi. Ko‘plab mamlakatlar tabiiy boyliklarni qo‘lga kiritish yoki ularni himoya qilish uchun armiyadan foydalanmoqda. Resurslar ustidan nazorat global xavfsizlik va harbiy doktrinalarning muhim jihatlaridan biriga aylanib bormoqda.

Tabiiy Resurslar Ustidan Nazorat va Harbiy Mojarolar

Tabiiy resurslar, ayniqsa strategik jihatdan muhim bo‘lgan energiya manbalari, dunyoning turli nuqtalarida harbiy harakatlarning boshlanishiga sabab bo‘layotgan omillardan biri hisoblanadi.

Neft va gaz uchun urushlar: Energiya resurslariga boy bo‘lgan mintaqalar (Yaqin Sharq, Rossiya, Markaziy Osiyo) xalqaro manfaatlar to‘qnashadigan hududlarga aylangan.

Ichimlik suvi uchun kurash: Dunyoning ayrim mintaqalarida (Afrika, Yaqin Sharq) ichimlik suvi tanqisligi davlatlar o‘rtasidagi ziddiyatlarni kuchaytirmoqda.

Qimmatbaho metallar va mineral resurslar: Litiy, uran va boshqa strategik metallar elektrotexnika va harbiy texnologiyalar uchun muhim bo‘lib, ularga bo‘lgan talab ortib bormoqda.

Misol: 2003-yilgi Iroq urushi ortida neft ustidan nazorat o‘rnatish masalasi ham turgani haqida ko‘plab geosiyosiy tahlillar mavjud.

Armiyaning Resurslar Uchun Kurashdagi Roli

Resurslar ustidan nazoratni saqlash va ularga tahdidlarni oldini olish uchun ko‘plab mamlakatlar armiyadan foydalanadi. Bu quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi:

Harbiy bazalar joylashtirish: Kuchli davlatlar strategik resurslarga yaqin hududlarda harbiy bazalar qurmoqda (masalan, AQShning Yaqin Sharq va Markaziy Osiyodagi bazalari).

Dengiz yo‘llarini nazorat qilish: Energiya tashish yo‘llarini himoya qilish uchun harbiy flotlar doimiy navbatchilik qiladi (masalan, AQSh va Xitoyning Janubiy Xitoy dengizidagi harbiy faolligi).

Harbiy intervensiyalar: Davlatlar resurslar ustidan nazoratni yo‘qotmaslik uchun harbiy kuch ishlatishga tayyor turadi.

Xususi harbiy kompaniyalarning roli: Ayrim korporatsiyalar tabiiy resurslarga egalik qilish yoki ularni himoya qilish uchun xususi harbiy bo‘linmalarni yollaydi.

Misol: Janubiy Xitoy dengizidagi orollar ustidan Xitoy va qo‘shni davlatlar o‘rtasida harbiy ziddiyatlar mavjud. Ushbu hududda katta miqdorda gaz va neft konlari joylashgan.

Kelajakdagi Tahdidlar va Harbiy Strategiyalar

Tabiiy resurslar uchun kurash kelajakda yangi tahdidlarga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli armiyalar quyidagi strategiyalarni ishlab chiqmoqda:

Texnologik mustaqillik: Ba’zi davlatlar tabiiy resurslarga bog‘liq bo‘lmash uchun qayta tiklanadigan energiya manbalariga e’tibor qaratmoqda.

Suv va oziq-ovqat xavfsizligi: Kelajakda resurslar uchun kurash suv va qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ustidan nazoratga ham ta’sir qilishi mumkin.

Sun’iy intellekt va harbiy dronlar: Strategik hududlarni nazorat qilish uchun zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanish.

Xalqaro diplomatik harakatlar: Resurslar uchun harbiy mojarolarning oldini olish uchun diplomatik vositalarni kuchaytirish.

Misol: Afrika davlatlarida neft va boshqa tabiiy boyliklar ustidan ziddiyatlar yuzaga kelgani sababli, Xitoy va AQSh bu mintaqada harbiy ta’sir doirasini kengaytirishga harakat qilmoqda.

O‘zbekiston va Resurslar Xavfsizligi

O‘zbekiston tabiiy resurslarga boy davlat bo‘lib, energiya xavfsizligini ta’minlash va tabiiy boyliklarini himoya qilish uchun quyidagi chora-tadbirlarni ko‘rmoqda:

Harbiy va chegara xavfsizligini mustahkamlash: Mamlakat neft, gaz va suv resurslarini qo‘shni davlatlar bilan kelishuv asosida boshqarishga harakat qilmoqda.

Energiya diplomatiyasi: O‘zbekiston gaz eksporti va suv resurslarini boshqarishda mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirishga e’tibor qaratmoqda.

Mudofaa strategiyalari: Strategik obyektlarni himoya qilish uchun harbiy kuchlarning jangovar tayyorgarligini oshirish.

Misol: Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasida suv resurslari bo‘yicha kelishmovchiliklar bo‘lishi mumkinligi sababli, O‘zbekiston bu borada harbiy va diplomatik jihatdan faol ishlamoqda.

Tabiiy resurslar uchun kurash hozirgi va kelajakdagi harbiy mojarolarning muhim sababi bo‘lib qolmoqda. Neft, gaz, suv va qimmatbaho metallar uchun davlatlar o‘rtasida raqobat kuchayib, armiyalarning roli yanada oshib bormoqda. O‘zbekiston ham o‘z tabiiy boyliklarini himoya qilish va mintaqaviy barqarorlikni ta’minlash uchun harbiy strategiyalarini rivojlantirmoqda. Kelajakda tabiiy resurslar ustidan nazorat harbiy va diplomatik kuchning asosiy elementiga aylanishi mumkin.

3. Harbiy Texnologiyalarning Rivojlanishi

Zamonaviy urushlarda muvaffaqiyatga erishish uchun davlatlar ilmiy va texnologik yutuqlardan faol foydalanmoqda:

Sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan qurollar – AQSh, Xitoy va Rossiya kabi davlatlar harbiy sun’iy intellekt bo‘yicha keng tadqiqotlar olib bormoqda.

Zamonaviy harbiy strategiyalar sun’iy intellekt (SI) va avtomatlashtirilgan qurollar bilan yangi bosqichga chiqmoqda. SI yordamida boshqariladigan dronlar, robotlar va qurol

tizimlari armiyalar uchun jangovar samaradorlikni oshirish, inson yo‘qotishlarini kamaytirish va tezkor qaror qabul qilish imkoniyatini yaratmoqda. Ushbu texnologiyalar harbiy doktrinalarni tubdan o‘zgartirib, kelajakda urush olib borish usullarini belgilab bermoqda.

Sun‘iy Intellekt va Uning Harbiy Sohadagi Roli

Sun‘iy intellekt armiyalar uchun quyidagi sohalarda katta ahamiyatga ega:

Razvedka va tahlil: SI katta hajmdagi ma‘lumotlarni qayta ishlash orqali razvedka samaradorligini oshiradi.

Dronlar va avtonom qurollar: SI dronlar va robot qurollarga avtonom harakat qilish imkonini beradi.

Kiberxavfsizlik: SI kiberhujumlarni aniqlash va oldini olish uchun ishlatiladi.

Simulyatsiya va mashg‘ulotlar: Harbiy mashg‘ulotlarda virtual simulyatsiyalar yaratish uchun qo‘llaniladi.

Misol: AQSh armiyasining Project Maven dasturi SI yordamida dronlar uchun razvedka ma‘lumotlarini tahlil qilishga yo‘naltirilgan.

Avtomatlashtirilgan Qurollar va Harbiy Samaradorlik

Avtonom qurollar urush olib borish usullarini o‘zgartirmoqda. Ularga quyidagilar kiradi:

Avtonom dronlar: AI boshqaruvidagi dronlar razvedka va zarba berish vazifalarini bajara oladi.

O‘zini o‘zi boshqaruvchi tanklar: SI yordamida avtomatlashtirilgan jangovar texnika, masalan, Rossiyaning Uran-9 harbiy roboti.

Avtonom dengiz va suvosti kemalari: AQShning Sea Hunter avtonom kemasi dushman suvosti kemalarini kuzatish uchun ishlab chiqilgan.

Misol: Bayraktar TB2 dronlari 2020-yilgi Tog‘li Qorabog‘ mojarosida sun‘iy intellekt asosidagi nishonga olish tizimlari bilan samarali ishladi.

Harbiylar Uchun SI va Avtonom Qurollarning Afzalliklari

Inson yo‘qotishlarini kamaytiradi: Xavfli operatsiyalarni robotlarga yuklash.

Tezkor qaror qabul qilish: SI real vaqtda tahlil qilib, tezkor javob berish imkonini yaratadi.

Yuqori aniqlik: Avtonom tizimlar nishonga olishda aniqroq ishlaydi.

Doimiy harakat: Robotlar dam olishga ehtiyoj sezmaydi, 24/7 ishlay oladi.

Misol: Isroilning Iron Dome havo mudofaa tizimi sun‘iy intellekt yordamida kelayotgan raketalarni avtomatik ravishda aniqlaydi va urib tushiradi.

SI va Avtonom Qurollarga Qarshi Tahdidlar va Cheklovlar

Etika va qonuniylik: O‘zini o‘zi boshqaruvchi qurollarning insoniyatga tahdidi masalasi bahs mavzusi bo‘lib qolmoqda.

Urush va harbiy harakatlar faqat kuch ishlatish bilan cheklanmaydi. Har qanday armiya harbiy etika va xalqaro qonunlarga rioya qilishi kerak. Zamonaviy urushlarda inson huquqlari, harbiy nizomlar va xalqaro huquq me‘yorlariga amal qilish tobora muhim bo‘lib bormoqda. Harbiy operatsiyalar davomida qonuniylik va axloqiy tamoyillarga rioya

qilinishi harbiylarning obro‘cini saqlab qolish, xalqaro hamjamiyat bilan munosabatlarni mustahkamlash va harbiy jinoyatlarga yo‘l qo‘ymaslik uchun muhimdir.

Harbiy Etika va Uning Asosiy Prinsiplari

Harbiy etika – bu armiyada axloqiy tamoyillarga rioya qilish va insoniy qadriyatlarni himoya qilishni ta‘minlaydigan qoidalar majmuidir. Har qanday armiya quyidagi asosiy tamoyillarga amal qilishi lozim:

Nishonni to‘g‘ri tanlash: Harbiy harakatlar faqat dushman jangchilariga qarshi yo‘naltirilishi, tinch aholi zarar ko‘rmasligi kerak.

Proportsionallik: Har qanday hujum yoki harbiy harakat qo‘yilgan maqsadga mos kelishi lozim.

Askarlarning burchi: Harbiy xizmatchilar axloqiy va huquqiy majburiyatlarini bajarishi, shafqatsiz va noqonuniy amallardan tiyilishi kerak.

Asirlarni va yaradorlarni himoya qilish: Harbiy mojarolar davomida xalqaro kelishuvlarga ko‘ra, asirga tushgan dushman askarlariga nisbatan insoniy munosabatda bo‘lish lozim.

Misol: Xalqaro Gumanitar Huquq bo‘yicha Jeneva konvensiyalari urush paytida askarlar va tinch aholini himoya qilishni talab qiladi.

Harbiy Qonuniylik va Xalqaro Huquq

Harbiy operatsiyalar faqat ichki harbiy nizomlar bilan emas, balki xalqaro huquq me‘yorlari bilan ham tartibga solinadi. Bu qonunlar urushning doirasini belgilaydi va noqonuniy harbiy harakatlarga qarshi chora ko‘rish imkonini beradi.

Jeneva konvensiyalari: Tinch aholini, harbiy asirlarni va yaradorlarni himoya qilish uchun xalqaro huquqiy asos.

Urush jinoyatlari bo‘yicha Xalqaro jinoiy sud (ICC): Harbiy jinoyatlar, genotsid va insoniyatga qarshi jinoyatlarni tergov qiladi va jazolaydi.

BMTning urush qoidalari: Noqonuniy urush olib borish yoki qurolli mojaro chiqarmaslik uchun xalqaro tartib.

Qurol nazorati bo‘yicha shartnomalar: Biologik, kimyoviy va yadroviy qurollarning tarqalishini cheklashga qaratilgan kelishuvlar.

Misol: 1997-yilda qabul qilingan Minalarni taqiqlash to‘g‘risidagi Ottawa konvensiyasi piyoda minalardan foydalanishni taqiqlaydi, chunki ular tinch aholi uchun katta xavf tug‘diradi.

Harbiy Jinoyatlar va Ularning Oldini Olish

Harbiy jinoyatlar – bu xalqaro urush qoidalarini buzish bilan bog‘liq harakatlar bo‘lib, ular jiddiy huquqiy oqibatlarga olib keladi.

Asosiy harbiy jinoyatlar:

Tinch aholini o‘ldirish yoki zo‘ravonlik qilish.

Asirlarni qiynoqqa solish yoki o‘ldirish.

Harbiy shartnomalarni buzish.

Gumanitar yordamga to‘sqinlik qilish.

Harbiy jinoyatlarning oldini olish yo‘llari:

Harbiy xizmatchilarni xalqaro huquq va etikaga o‘rgatish.

Jinoyat sodir etgan harbiylarni tergov qilish va jazolash.

Jeneva konvensiyalariga rioya qilish.

Misol: 2004-yilda Iroqning Abu-G‘rayb qamoqxonasida mahbuslarga nisbatan qiynoqlar qo‘llanilgani haqida xabarlar tarqalganidan so‘ng, bu ish xalqaro darajada tergov qilingan.

Sun‘iy Intellect va Avtonom Qurollarning Etik Masalalari

Texnologiyaning rivojlanishi bilan urushning axloqiy tamoyillari yanada murakkablashmoqda. Sun‘iy intellekt yordamida boshqariladigan dronlar va robot qurollar inson qarorisiz harakat qilish imkoniga ega bo‘lib, bu yangi muammolarni keltirib chiqaradi.

Avtonom qurollarning javobgarligi: Agar robot noto‘g‘ri qaror qabul qilsa, kim javobgar bo‘ladi?

Dron urushlari: Uzoqdan turib hujum qilish insoniy axloqiy me‘yorlarga qanchalik mos keladi?

Sun‘iy intellekt bilan boshqariladigan qurollarning noqonuniy ishlatilishi: Terror guruhlar yoki noqonuniy harbiy guruhlar tomonidan foydalanish xavfi.

Misol: BMTning xalqaro huquqshunoslari sun‘iy intellekt bilan boshqariladigan qurollarni tartibga solish bo‘yicha maxsus rezolyutsiyalar ishlab chiqmoqda.

O‘zbekiston Armiyasida Etika va Qonuniylik Masalalari

O‘zbekiston harbiy qonuniylik va etikaga alohida e‘tibor qaratmoqda. Qurolli Kuchlar xalqaro urush qoidalariga rioya qilish va tinchlikparvar strategiyani qo‘llashga harakat qilmoqda.

Harbiy nizomlar va qonunlar: O‘zbekiston armiyasida xizmat intizomi va etik tamoyillar qat‘iy tartibga solingan.

Xalqaro hamkorlik: Harbiy xizmatchilar xalqaro huquq bo‘yicha maxsus kurslarda o‘qitiladi.

Tinchlikparvar missiyalar: O‘zbekiston armiyasi BMTning tinchlikparvar missiyalarida ishtirok etish tajribasiga ega.

Misol: O‘zbekiston harbiylari xalqaro miqyosdagi harbiy mashg‘ulotlar va konferensiyalarda qatnashib, xalqaro huquq bo‘yicha bilimlarini oshirmoqda.

Harbiy etika va qonuniylik har qanday armiyaning muhim qoidalaridan biridir. Urush qoidalariga rioya qilish, inson huquqlarini himoya qilish va xalqaro huquqiy me‘yorlarga amal qilish harbiy harakatlarning qonuniyligini ta‘minlaydi. Sun‘iy intellekt va avtomatlashtirilgan qurollarning rivojlanishi harbiy etikada yangi muammolarni keltirib chiqarayotgan bo‘lsa-da, xalqaro huquq bu masalalarni tartibga solishga harakat qilmoqda. O‘zbekiston ham o‘z armiyasida intizom va etik tamoyillarni mustahkamlashga e‘tibor qaratmoqda, bu esa xalqaro miqyosda ishonchli hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Xavfsizlik: SI tizimlari buzilishi yoki xato qilishi mumkin.

Texnologik musobaqa: Dunyodagi yetakchi davlatlar harbiy SI texnologiyalarini rivojlantirishda raqobatlashmoqda.

Misol: BMT sun’iy intellekt bilan boshqariladigan qurollarni tartibga solish bo‘yicha xalqaro kelishuvlarni ishlab chiqmoqda.

O‘zbekiston va Harbiy Sun’iy Intellekt

O‘zbekiston armiyasi hali SI bilan bog‘liq qurollarni to‘liq qo‘llamasa ham, quyidagi yo‘nalishlarda rivojlanmoqda:

Kiberxavfsizlik: Harbiy infratuzilmani kiberhujumlardan himoya qilish.

Dron texnologiyalari: Razvedka va patrullash uchun dronlardan foydalanish.

Axborot texnologiyalari: Harbiy boshqaruv tizimlarini avtomatlashtirish.

Misol: O‘zbekiston Qurolli Kuchlari sun’iy intellekt asosida ishlovchi razvedka dronlarini sinovdan o‘tkazmoqda.

Sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan qurollar zamonaviy armiya strategiyalarining ajralmas qismiga aylanmoqda. Dronlar, avtonom tanklar va kiberxavfsizlik tizimlari kelajakdagi urushlarni butunlay o‘zgartirishi mumkin. O‘zbekiston ham harbiy texnologiyalarni rivojlantirish yo‘lida sun’iy intellekt va avtomatlashtirish sohasida yangi imkoniyatlarni o‘rganmoqda. Kelajakda SI qurolli kuchlarning samaradorligini oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynashi kutilmoqda.

Hipersonik qurollar – 5-6 Max tezlikka ega raketalar dushmanning mudofaasini yorib o‘tish imkonini bermoqda.

Kosmik harbiy texnologiyalar – Sun’iy yo‘ldoshlar orqali razvedka va aloqa tizimlari yangi bosqichga chiqmoqda.

4. Harbiy Xizmatning Kelajagi

Kelajakda harbiy xizmatga bo‘lgan talab qanday bo‘ladi? Quyidagi tendensiyalar sezilarli ahamiyat kasb etmoqda:

Professional armiya – Ko‘plab davlatlar majburiy harbiy xizmatdan voz kechib, professional armiya tuzishga o‘tmoqda.

Zamonaviy dunyoda harbiy tizim tobora professionallashib bormoqda. Ko‘pgina davlatlar safarbarlik asosidagi harbiy xizmatdan professional armiyaga o‘tmoqda. Professional armiya harbiy xizmatchilarning doimiy ravishda harbiy tayyorgarlikdan o‘tishi, yuqori texnologiyalarga asoslangan jangovar operatsiyalarni amalga oshirishga tayyor bo‘lishi va strategik jihatdan samaradorlikni oshirishi bilan ajralib turadi. Ushbu model dunyodagi ko‘plab davlatlar tomonidan qo‘llanilmoqda va O‘zbekiston ham o‘z armiyasini yanada professionallashtirish yo‘lida harakat qilmoqda.

Professional Armiya Nima?

Professional armiya – bu doimiy harbiy xizmatga ega bo‘lgan, yuqori tayyorgarlikdan o‘tgan va ma’lum bir sohalarga ixtisoslashgan harbiy xizmatchilardan iborat harbiy tuzilma.

Professional armiya xususiyatlari:

Doimiy harbiy xizmat: Harbiylar shartnoma asosida xizmat qiladi.

Yuqori tayyorgarlik: Askarlar doimiy ravishda mashg‘ulot va jangovar tayyorgarlikdan o‘tadi.

Texnologiyaga asoslangan yondashuv: Qurolli kuchlar zamonaviy qurol va texnikalar bilan jihozlanadi.

Ruhii va jismonii barqarorlik: Harbiylar jangovar sharoitlarga moslashgan bo‘lishi kerak.

Intizom va motivatsiya: Askarlar o‘z ixtiyori bilan xizmatga kirgani uchun mas’uliyat darajasi yuqori bo‘ladi.

Misol: AQSh, Buyuk Britaniya va Germaniya kabi davlatlar to‘liq professional armiyaga ega.

Professional Armiya va Oddii Harbiy Majburiyat O‘rtasidagi Farqlar

Misol: Rossiya aralash modelni qo‘llaydi, ya’ni harbiy xizmat majburiy, lekin shartnoma asosida professional askarlar ham mavjud.

Professional Armiya Afzalliklari

Jangovar qobiliyatning yuqori darajasi

Professional harbiylar doimiy tayyorgarlikdan o‘tgan bo‘lgani uchun murakkab harbiy operatsiyalarni tez va samarali bajara oladi.

Misol: Buyuk Britaniyaning SAS (Special Air Service) maxsus bo‘linmasi yuqori aniqlik va chaqqonlik bilan murakkab operatsiyalarni bajara oladi.

Zamonaviy texnologiyalarni samarali qo‘llash

Dronlar, sun‘iy intellekt va avtomatlashtirilgan qurollar kabi ilg‘or harbiy texnologiyalarni boshqarish uchun yaxshi tayyorgarlikdan o‘tgan askarlar talab etiladi.

Misol: AQShning dron operatsiyalari maxsus tayyorlangan harbiylar tomonidan amalga oshiriladi.

Inson resurslarini samarali boshqarish

Professional armiya doimiy xizmat uchun tanlangan harbiylarni jalb qilgani sababli, malakasiz askarlar yoki xizmatni bajarishga tayyor bo‘lmagan shaxslar armiyaga jalb qilinmaydi.

Misol: Germaniyada harbiy xizmat shartnoma asosida olib boriladi, faqat yuqori malakali askarlar armiyada xizmat qiladi.

Harbiy missiyalar va xalqaro operatsiyalarda ishtirok etish imkoniyati

Professional armiyalar BMT va NATO kabi xalqaro tashkilotlarning tinchlikparvar missiyalarida samarali ishtirok etishi mumkin.

Misol: Fransiyaning professional armiyasi Afrikadagi barqarorlik missiyalarida muntazam qatnashib kelmoqda.

Professional Armiyaning Kamchiliklari va Qiyinchiliklari

1. Yuqori xarajatlar

Professional armiyani shakllantirish va uni zamonaviy texnologiyalar bilan ta’minlash katta mablag‘ talab qiladi.

Misol: AQSh armiyasi dunyodagi eng katta harbiy budjetga ega – yiliga taxminan 800 milliard dollar.

2. Harbiy xizmatga jalb qilishdagi qiyinchiliklar

Majburiy harbiy xizmatdan farqli o‘laroq, professional armiyada xizmat qilish ixtiyoriy bo‘lgani sababli, ba’zan askarlar sonini to‘ldirish qiyin bo‘ladi.

Misol: Germaniya 2011-yilda majburiy xizmatni bekor qilganidan so‘ng, armiyaga yetarli miqdorda askar jalb qilishda qiyinchiliklar yuzaga keldi.

3. Intizom va xizmatga sodiqlik muammolari

Ba’zi hollarda professional askarlar shartnomani bekor qilish yoki xizmatni tark etish istagini bildirishi mumkin, bu esa armiyada barqarorlikni ta’minlashni qiyinlashtiradi.

5. O‘zbekiston va Professional Armiya

O‘zbekiston o‘z Qurolli Kuchlarini yanada modernizatsiya qilish va professionallashtirish yo‘nalishida harakat qilmoqda.

Shartnoma asosida xizmat qilish tizimi kengaymoqda.

Harbiy xizmatchilar zamonaviy texnologiyalar bo‘yicha o‘qitilmoqda.

Maxsus bo‘linmalar yuqori tayyorgarlikdan o‘tkazilmoqda.

Kiberxavfsizlik va razvedka tizimlari rivojlantirilmoqda.

Misol: O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tarkibidagi maxsus operatsiyalar bo‘linmalari zamonaviy taktikalar va texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha muntazam mashg‘ulotlar olib bormoqda.

Professional armiya zamonaviy davlatlarning mudofaa tizimini mustahkamlashning eng samarali yo‘llaridan biridir. U yuqori tayyorgarlik, zamonaviy qurollanish va intizom asosida qurilgan bo‘lib, harbiy operatsiyalarning samaradorligini oshiradi. O‘zbekiston ham harbiy tizimini yanada modernizatsiya qilish va professionallashtirish yo‘lida harakat qilmoqda. Kelajakda professional armiyaga o‘tish harbiy kuchlarning sifatini oshirish, milliy xavfsizlikni mustahkamlash va xalqaro hamkorlik imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi.

Ko‘proq texnologik mutaxassislar – Harbiy sohada texnologiya muhim o‘rin tutayotganligi sababli dasturchilar, muhandislar va IT mutaxassislariga talab ortmoqda.

Xalqaro hamkorlik – Katta urushlarning oldini olish uchun davlatlar harbiy sohada hamkorlik qilishni kuchaytirmoqda.

XULOSA

Zamonaviy harbiy xizmat jismoniy kuch bilan emas, balki intellektual va texnologik yondashuvlar bilan ajralib turadi. Davlatlarning qudrati nafaqat armiyasining soni bilan, balki ularning kiber-xavfsizlik, sun’iy intellekt va strategik rejalashtirish bo‘yicha qobiliyatlari bilan ham o‘lchanadi. Shu sababli, harbiy xizmatning kelajagi texnologik taraqqiyot va global tahdidlarga qarshi samarali choralar ishlab chiqishga bog‘liq bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Doimiy internet yangiliklari.
2. Halqaro harbiy analitiklarning fikrlaridan xulosalar.
3. Internet malumotlari.

HARBIY VATANPARVARLIKNI SHAKLLANTIRISHDA KOOPERATIVLIK VA KOMPETETIVLIKNING MUTANOSIBLIGI

Djurabayev Rustam Turabbayevich

O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti

Jangovar tayyorgarlik sikli o‘qituvchisi, podpolkovnik

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada harbiy vatanparvarlik tushunchasi, uning shakllanishi va jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni tahlil etilgan. Asosan, harbiy vatanparvarlikni shakllantirishda kooperativlik (hamkorlik) va kompetetivlik (raqobatbardoshlik) tushunchalarining o‘zaro uyg‘unlashuvi muhimligi asoslab berilgan. Oilaviy tarbiya, ta’lim tizimi, muddatli harbiy xizmat hamda jamiyat va ommaviy axborot vositalarining bu jarayondagi roli batafsil yoritilgan. Shuningdek, harbiy xizmatda kooperativlik va kompetetivlikning muvozanatli qo‘llanilishi bo‘linmalarining jipsligini saqlash hamda harbiy xizmatchilarni kasbiy jihatdan kamol toptirishga xizmat qilishi ta’kidlangan.

Maqolada harbiy soha mutaxassislarining ushbu ikki tushuncha bo‘yicha ilmiy yondashuvga ehtiyoji borligi qayd etilib, harbiy vatanparvarlikni rivojlantirishga qaratilgan amaliy takliflar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Harbiy vatanparvarlik, milliy g‘urur, kooperativlik, kompetetivlik, harbiy xizmat, jamiyat, ta’lim.

KIRISH

Vatan - bu inson va uning avlod-ajdodlari kindik qoni to‘kilgan muqaddas dargohdir. Vatan - bu ajdodlar maskani, el-yurt, xalq voyaga yetgan, uning tili, tarixi, madaniyati, urf-odatlar, qadriyatlari chinakamiga shakllanib, o‘ziga xos, kamol topib boradigan zamindir. “Hozir O‘zbekiston deb ataluvchi hudud, ya’ni bizning vatanimiz nafaqat Sharq, balki umumjahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo‘lganligini butun jahon tan olmoqda. Bu qadimiy va tabarruk tuproqdan allomalar, fozilu-fuzalolar, siyosatchilar, sarkardalar yetishib chiqqan. Diniy va dunyoviy ilmlarning asoslari ana shu zaminda yaratilgan”. Darhaqiqat, vatan deganda, hamisha o‘zimiz tug‘ilib o‘sgan, ko‘z ochib ko‘rgan, ta’lim-tarbiya olib voyaga yetgan, necha-necha avlod ajdodlarimiz yashab o‘tgan, ularning aql-idroki, mehnati sarf qilingan yurt ko‘z oldimizga keladi. Vatan ona kabi aziz va mukarramdir. Vatan insonga baxt-iqbol beradigan zamindir. Vatan - bu xalqning o‘tmishi, buguni va kelajagidir. Vatan - muqaddas qadriyat. Taraqqiyot vatandan boshlanadi. U insonning kindik qoni to‘kilgan joy, insonni ijtimoiy yetimlikdan asrovchi manzil, ma’naviy kamolot va fuqarolik maydoni, hayot maktabi, farovonlik va baxt-saodat o‘chog‘idir. Har bir g‘oya va mafkura asosida Vatan yotadi. Vatan – har bir o‘zligini anglagan, avlod va ajdodlarini qadrlagan kishining eng muqaddas joyidir. Inson o‘zining ma’naviy kamolotini yuksaltirish uchun yuksak mas’uliyatni his etishi, o‘z manfaatlarini Vatan va xalq manfaatlar bilan uyg‘unlashtirib yashashi asosida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantiradi. Vatanparvarlik kishining o‘zi

tug‘ilib o‘sgan, kamol topgan joy, zamin, o‘lkaga bo‘lgan muhabbatini, munosabatini ifoda etadigan ma’naviy axloqiy fazilatdir [1].

Hadisi Sharifda ham “Vatanni sevmok – iymondandur” deb da’vat qilinadi. Vaholanki, o‘tmishda jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo‘shgan xalqning bugungi avlodlari, o‘z meroslarining jahon xalqlari tomonidan e’tirof etilishini ta’kidlab o‘tish joizdir, zero ularda bu kabi his – tuyg‘ular milliy g‘urur hamda ruhiy barkamollikka yetaklaydi, milliy o‘zligini anglashga intilishini kuchaytiradi [2].

Harbiy vatanparvarlik jamiyat taraqqiyotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, yosh avlodning mamlakatga sadoqatini oshirish, mudofaa qobiliyatini mustahkamlash va milliy birdamlikni shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Zamonaviy dunyoda harbiy vatanparvarlikni rivojlantirishda ikki muhim tushuncha – kooperativlik (hamkorlik) va kompetitivlik (raqobatbardoshlik) o‘zaro uyg‘unlashgan holda faoliyat yuritishi zarur. Mazkur ikki sifatning mutanosibligi, o‘z me’yorida bo‘lishi harbiy xizmatchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning yanada barqarorlashuvida, bu esa o‘z navbatida davlat harbiy quratining rivojiga salmoqli hissasini qo‘shadi.

ASOSIY QISM

Harbiy vatanparvarlik – bu Vatan himoyasiga tayyorlik, milliy g‘urur, davlat manfaatlariga sadoqat va harbiy xizmatga bo‘lgan ijobiy munosabatni o‘z ichiga olgan tushuncha. Bu jarayon yosh avlodni tarbiyalashda, ayniqsa, ta’lim tizimi va harbiy xizmatga tayyorgarlik jarayonida katta ahamiyatga ega.

Vatanparvarlikni shakllantirishda oilaviy tarbiya, ta’lim tizimi, muddatli harbiy xizmat hamda jamiyat va ommaviy axborot vositalarining o‘rni katta.

Oilaviy tarbiya orqali ota-onalar farzandlariga milliy qadriyatlar va vatanparvarlik ruhini singdirishi lozim. O‘zbek jamiyatining urf-odatlarini, milliy qadriyatlari hamda turmush tarzini farzandlarga tanishtirish o‘zbek xalqining o‘ziga xosligi, dunyo miqyosida o‘z o‘rniga ega ekanligidan dalolat beradi. Bu orqali O‘zbekistonning nufuzini yanada ko‘klarga ko‘tarish kabi yuksak motivning hosil bo‘lishiga zamin yaratadi.

Milliy ta’lim tizimimiz orqali maktab va oliy o‘quv yurtlarida vatanparvarlik darslari, tarixiy bilimlarni singdirish muhim sanaladi. Bunda Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi ajdodlarimizning tarixdagi jasoratlari, ularning bosib o‘tgan yo‘llari, avlodlarga atalgan o‘g‘itlari bilan yosh avlodni tanishtirish yuqori samara beradi. Yosh qatlam vakillarida ulug‘ ajdodlarimizga taqlid qilish va ularning dunyo miqyosida Vatanimizni tarix zarvaraqlaridan o‘rin egallashi uchun qilgan say-harakatlarini davom ettirish ishtiyoqi hosil bo‘ladi.

Muddatli harbiy xizmat omili ham yoshlarni jismoniy va ruhiy jihatdan harbiy tayyorgarlikka tayyorlashda muhim vositalardan biridir. Muddatli harbiy xizmat Vatan himoyasi uchun zarur bo‘lgan sifat va fazilatlarni shakllantirishda ulkan ahamiyatga ega maskan hisoblanadi. Muddatli harbiy xizmat yosh askarlarda Vatanga hurmat tuyg‘usini shakllanishida, Harbiy qasamyodga sodiqlikda, har qanday qiyinchilikni sabot bilan yengish sifatlarini hosil qilinishida, harbiy va davlat sirlarini ishonchli saqlash kabi fazilatlarda o‘zining ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi.

Jamiyat va ommaviy axborot vositalari esa milliy o‘zlikni shakllantirishda va Vatanga bo‘lgan muhabbatni oshirishda katta rol o‘ynaydi. Jamiyatda insonning ulg‘ayishida mislsiz ahamiyatga ega. Jamiyat orqali inson shakllanadi, rivojlanadi, takomillashadi, tajriba orttiradi. Shunday ekan, ulg‘aygan inson o‘zida bu o‘zgarishlarni his qilib, o‘sbi kelayotgan yosh avlodga ham shunday sharoit yaratishga harakat qiladi va jamiyat manfaatlarini ko‘z qorachig‘idek asrashga intiladi. Bu ham vatanparvarlikning ajralmas bir qismi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Ommaviy axborot vositalari esa vatanparvarlik xislatlarini namoyon etuvchi videoroliklar, motivatsion rasmlar, audiofragmentlar va boshqa materiallarni butun respublika bo‘ylab namoyish etish orqali katta qamrovdagi vazifani bajarishi mumkin. Ommaviy axborot vositalari hozirgi zamonaviy dunyoda keng qamrovga ega bo‘lgan kuch hisoblanib, bundan olti yil muqaddam Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan “Ommaviy axborot vositalari amalda “to‘rtinchi hokimiyat” darajasiga ko‘tarilishi zarur”, deya fikr bildirilgan [3].

Shuningdek, hozirda harbiy sohani tahlil qiladigan bo‘lsak vatanparvarlikni rivojlantirishda kooperativlik va kompetitivlik bir-birini to‘ldiruvchi tamoyillar hisoblanadi.

Kooperativlik – bu jamoaviy hamkorlik, birgalikda harakat qilish va milliy birdamlik tamoyillariga asoslangan tushunchadir. Shuningdek, ayrim manbalarda kooperativlikka – umumiy maqsad yo‘lida birgalikda harakat qilish yoki ishlashga tayyorlikni namoyon etish, deb ham ta’rif keltirilgan [4].

Kompetitivlik esa – shaxs yoki jamoaning o‘z qobiliyatlarini oshirish, raqobat muhitida yetakchilik qilish va o‘z mahoratini namoyon etish istagini anglatadi. Kompetitivlikka – “insonning boshqalardan ustun bo‘lish istagini o‘lchovchi mezondir, kompetitiv inson, g‘olib yoki mag‘lub aniq bo‘lmagan vaziyatlarda ham, uni raqobat sifatida qabul qilish ehtimoli yuqori bo‘ladi”, deb ham ifodalangan [5].

Har kuni insonlar raqobatlashish yoki hamkorlik qilish qarorini qabul qilishadi, bu esa muhim ijtimoiy tanlov hisoblanadi. Raqobat jamiyatning barcha sohalarida taraqqiyotni rag‘batlantirish uchun muhim bo‘lsa-da, hamkorlik uyg‘un o‘sish va rivojlanish uchun zarurdir [6].

Kooperativlik shaxsning natijalarini yaxshilashda kompetitivlik kabi samarali bo‘lishi mumkin. Ammo, kooperativlik kompetitivlikka nisbatan kamroq stress va fiziologik bosim keltiradi, shuning uchun individual samaradorlikni oshirish uchun sog‘lom va optimal usul sifatida qaralishi mumkin [7].

Hozirgi kunda tadbirkorlik (biznes) sohasi global rivojlanishda davom etmoqda. Shu munosabat bilan kapitalizm sharoitida biznes sohasiga tegishli bo‘lgan eng kichik detallarga ham alohida e’tibor berilmoqda. Aslida, ko‘plab manbalarni tahlil qilsak, kooperativlik va kompetitivlik sifatlarini asosan biznes sohasida uchratamiz. Zero, mazkur ikki sifat boshqa sohalarda ham o‘ziga xos ahamiyat kasb etmoqda [8].

Darhaqiqat, harbiy vatanparvarlikni shakllantirishda kooperativlik va kompetitivlik o‘zaro uyg‘unlashgan holda bo‘lishi kerak. Mazkur ikki sifat bir-biriga chambarchas bog‘liq bo‘lib, o‘zaro proporsionaldir. Harbiy xizmat – O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining

Qurolli Kuchlar safida umumiy harbiy majburiyatni bajarish va harbiy xizmatni o‘tash borasidagi davlat xizmatining alohida turi [2025-yil 14-fevraldagi O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Ichki xizmat nizomi] ekanligi belgilangan. Harbiy xizmat o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lib, uni kooperativlik va kompetitivliksiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Garchi harbiy xizmatchining bir o‘zi barcha tomonlama kuchli bo‘lsa ham, harbiy xizmat uyushgan holda faoliyat yuritishni taqozo etadi. Ya’ni, taktik harakatlarda, yoki seksiya, guruh, vzvod, batal’on bo‘lib harakatlanishda bir kishining individual mahorati uncha ham katta rol o‘ynamaydi. Shu sababli, kooperativlik xislatini takomillashtirish bo‘linma oldiga qo‘yilgan vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishda o‘zining samarali ta’sirini ko‘rsatadi. Ammo, kooperativlik xislatiga me’yorida ortiq e’tibor berilishi shaxsiy tarkibning tashabbuskorligi va mustaqilligiga jiddiy zarar yetkazishi tabiiy holdir. Chunki, xizmat vazifasi tezkor vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishni taqozo etsa kooperativlikning me’yorida ortiq shakllanishi natijasida hal qiluvchi qarorni kim qabul qilishi kerakligida shaxsiy tarkibning bir-birlarini kutish kabi noxush holatlarga, bu esa o‘z navbatida jangovar vazifalarni bajarishda muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin.

Kompetitivlik xislati ham, harbiy xizmatchilar uchun muhim ahamiyatga egadir. Kompetitivlik xislati orqali harbiy xizmatchilar o‘zaro sog‘lom raqobatni va samimiyatni saqlagan holda professional ko‘rsatkichlarini anchayin yaxshilab oladilar. Raqobatning mavjudligi harbiy xizmatchilar o‘rtasida o‘z ustida muntazam ishlashni, shaxsiy tashabbuskorlikni va sifat jihatdan takomillashuvni vujudga keltiradi. Faqatgina kompetitivlik xislatini shakllantirishda komandirlar va boshliqlar tomonidan shaxsiy takib o‘rtasidagi samimiyatni saqlab qola olsalargina ko‘zlangan natijaga erishadilar. Aks kompetitivlik xislatini shakllantirishda me’yordan ortiq yondashilsa, harbiy xizmatchilar orasida egoizm, shaxsiy manfaatlarni jamoa manfaatlaridan ustun ko‘rish, bo‘linmadagi mavjud umumharbiy qadriyatlarga mensimaslik, ularni nazar-pisand qilmaslik kabi noxush muhit shakllanadi. Bu esa o‘z navbatida, jamoaviy birlik va hamkorlikka zarar yetishiga olib keladi.

Hozirgi kunda jamiyatimizda mazkur ikki xislatning o‘zaro konfrontatsiyasiga guvoh bo‘lishimiz mumkin. Shuningdek, harbiy soha vakillari ham bu jarayonni his qilmoqdalar. Biroq, bu psixologik jarayonga ilmiy yondashilmaganlik sabab, bu narsani tushuntirish, detallashgan tartibda idrok qilish muammosi o‘z yechimini kutmoqda. Fikrimizcha, shaxsiy tarkib bilan ishlovchi harbiy komandirlar va boshliqlar kooperativlik va kompetitivlik xislatlarning muvozanatiga alohida e’tibor berishlari va balansda ushlashlari shart. Buning natijasida harbiy bo‘linmada sifat ham, ijobiy muhim ham o‘z hukmini suradi.

XULOSA

Harbiy vatanparvarlikni shakllantirish jarayonida kooperativlik va kompetitivlikning o‘zaro uyg‘unlashuvi juda muhim. Jamoaviy birlik va o‘zaro hamkorlik harbiy xizmatning ajralmas qismi bo‘lsa, shaxsiy raqobatbardoshlik va o‘z ustida ishlash harbiy xizmatchining yanada kuchli va malakali bo‘lishiga xizmat qiladi.

Shunday ekan, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonida, jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish, harbiy va sport musobaqalari orqali raqobatbardoshlikni oshirish

kabi vazifalarni samarali hal etiladi. Aynan shu tamoyillar orqali harbiy vatanparvarlik kuchli va bardavom bo‘lishiga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Yoshlarda harbiy vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish omillari / Nabiye M.J. / Maqola, 2021 y.;
2. “Harbiy vatanparvarlik” - maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni “vatanparvar” qilib tarbiyalashning muhim omili / Maqola / Bujabayeva Z.D. / 2022 y., 184 b.;
3. <https://www.xabar.uz/uz/siyosat/oav-amalda-tortinchi-hokimiyat-daraja-siga-kotarilishi-zarur>;
4. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/cooperative>;
5. <https://www.goodtherapy.org/blog/psychpedia/competitiveness>;
6. Lerri Kets / Raqobat o‘rniga hamkorlik muvaffaqiyatga eltuvchi yo‘l bo‘lganda: Kontekstni tushunish va o‘zaro manfaatli vaziyatlarni aniqlash / Maqola / 2021;
7. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2589004224015177>;
8. Muallif fikri.

PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYANING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI VA TA’LIM JARAYONIDAGI O‘RNI

Axrorov Azamat Abrorovich

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti, Pedagogika va psixologiya fakulteti talabasi

akhroroff.2299@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada pedagogika va psixologiyaning o‘zaro bog‘liqligi, ularning ta’lim jarayonidagi roli hamda zamonaviy yondashuvlar yoritilgan. Pedagogika ta’lim va tarbiyaning nazariy hamda amaliy asoslarini o‘rgansa, psixologiya inson ruhiy jarayonlari va shaxsiy rivojlanishini tadqiq qiladi. Ushbu fanlarning uyg‘unligi o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda samarali ta’lim berish imkoniyatini yaratadi.*

Kalit so‘zlar: *Pedagogika, psixologiya, ta’lim jarayoni, shaxsiy rivojlanish, motivatsiya, pedagogik yondashuvlar, emotsional intellekt, konstruktivizm, individual yondashuv, ta’lim metodlari, stress, diqqat, o‘quvchilar psixologiyasi, o‘qitish strategiyalari, tarbiya.*

Zamonaviy ta’lim tizimi insonni har tomonlama rivojlantirish va uning jamiyatda muvaffaqiyatli shaxs sifatida shakllanishini ta’minlashga yo’naltirilgan. Bu jarayonda pedagogika va psixologiya fanlari muhim rol o‘ynaydi. Pedagogika ta’lim va tarbiyaning nazariy va amaliy asoslarini o‘rgansa, psixologiya inson ongi, ruhiy jarayonlari, hissiyotlari va xulq-atvorini tadqiq etadi. Ushbu ikki fan birgalikda ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Pedagogika va psixologiya o‘quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish, ta’lim jarayonini shaxsiy ehtiyojlarga moslashtirish va o‘qitish usullarini takomillashtirishga yordam beradi. Ushbu maqolada pedagogika va psixologiyaning o‘zaro bog‘liqligi, ta’lim jarayonidagi ahamiyati va zamonaviy yondashuvlar haqida batafsil so‘z yuritiladi.

Pedagogika insonning har tomonlama rivojlanishi uchun ta’lim va tarbiya jarayonlarini o‘rganadigan fan hisoblanadi. U quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

1. Ta’lim metodlarini ishlab chiqish – samarali o‘qitish usullarini tadqiq etadi va joriy qiladi.
2. Tarbiya jarayonini boshqarish – yosh avlodning axloqiy, ma’naviy va estetik tarbiyasini shakllantirishga yordam beradi.
3. Shaxsning intellektual va ijodiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash – har bir o‘quvchining qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqadi.

Psixologiya insonning ruhiy dunyosi, tafakkuri va hissiy holatlarini o‘rganadi. Ta’lim jarayonida psixologiya quyidagi vazifalarni bajaradi:

- o‘quvchilarning individual xususiyatlarini aniqlash – har bir bolaning xulq-atvori, fikrlash uslubi va emotsional rivojlanish darajasi inobatga olinadi;

• o‘qitish jarayonida psixologik tamoyillarni qo‘llash – bilimlarni samarali o‘zlashtirish uchun psixologik metodlar ishlab chiqiladi;

• o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish – ta’lim jarayonida o‘quvchilarning qiziqishini orttirish va ularning faol ishtirokini ta’minlashga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqadi.

Pedagogika va psixologiya bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ta’lim samaradorligini oshirishda birgalikda ishlaydi. Ularning asosiy bog‘liqligi quyidagi jihatlarida namoyon bo‘ladi:

1. O‘quvchilarning yoshi va qobiliyatlariga mos metodlarni tanlash.
2. Motivatsiya va o‘quv jarayonidagi rag‘batlantirish usullarini qo‘llash.
3. Individual yondashuv orqali o‘quvchilar qobiliyatlarini rivojlantirish.

Psixologiya inson rivojlanishining turli bosqichlarini o‘rganadi. Masalan:

• Jean Piaget kognitiv rivojlanish nazariyasi asosida bolalar qanday bilimlarni qanday bosqichda o‘zlashtirishini tushuntiradi;

• Lev Vygotsky ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchilar jamiyat va muloqot orqali bilim oladi;

• Erik Erikson shaxsiy rivojlanish nazariyasi shaxsiyat shakllanishi va o‘qitish jarayoni o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushuntiradi.

Zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlarni birma-bir ko‘rib chiqamiz.

Konstruktivistik ta’lim. Bu yondashuv o‘quvchilarning faol ishtirokiga asoslangan bo‘lib, ular bilimni mustaqil ravishda o‘zlashtirishga yo‘naltiriladi. O‘qituvchi faqat yo‘lboshchi bo‘lib, o‘quvchilar o‘z tajribalariga asoslanib yangi bilimlarni shakllantiradi.

Emotsional intellekt va ta’lim. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning emotsional holati va hissiy barqarorligi katta ahamiyatga ega. O‘quvchilar o‘z hissiyotlarini boshqarish, o‘zaro hamkorlik qilish va ijtimoiy muhitda o‘zini tutish qoidalarini o‘rganishlari zarur.

Differensial va individual yondashuv. Har bir o‘quvchining ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta’lim berish muhimdir. Ba’zi o‘quvchilar tez o‘rganishi, boshqalari esa qo‘shimcha yordamsiz qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Shu sababli, ta’lim jarayoni har bir o‘quvchiga moslashtirilishi lozim. Ko‘pgina o‘quvchilar diqqatni jamlashda yoki motivatsiyani saqlashda qiynaladi. Bunga yechim sifatida:

- o‘yinli ta’lim metodlari qo‘llanilishi;
- o‘quv jarayonida turli vizual va interaktiv materiallardan foydalanish;
- rag‘batlantiruvchi tizimlar joriy etilishi mumkin.

O‘quvchilarning haddan tashqari bosim ostida bo‘lishi ularning ruhiy salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun o‘qituvchilar va ota-onalar farzandlarning emotsional holatini nazorat qilishi, psixologik treninglar va motivatsion mashg‘ulotlar o‘tkazilishi, qulay va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish muhimdir.

Pedagogika va psixologiya zamonaviy ta’lim jarayonining asosiy tayanch fanlari bo‘lib, ular o‘zaro chambarchas bog‘langan holda inson shaxsining intellektual, axloqiy va emotsional rivojlanishiga xizmat qiladi. Pedagogika ta’lim va tarbiya jarayonining nazariy

va amaliy jihatlarini o‘rganib, samarali o‘qitish metodlarini ishlab chiqishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, psixologiya insonning ruhiy jarayonlari va o‘qishdagi individual xususiyatlarini o‘rganishga asoslanadi. Ushbu ikki fan o‘zaro uyg‘unlashgan holda qo‘llanilganda, ta’lim samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchilarning psixologik bilimlarga ega bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki har bir o‘quvchining bilim olish jarayoniga bo‘lgan munosabati, diqqatini jamlash darajasi, motivatsiyasi va psixologik holati turlicha bo‘lishi mumkin. Shu sababli, pedagoglar har bir o‘quvchining individual ehtiyojlarini inobatga olib, unga mos o‘qitish strategiyalarini ishlab chiqishi zarur. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning qiziqishini oshirish, ularda ijodiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim vazifalardan biridir.

Maqolada ta’lim jarayonida uchraydigan psixologik muammolar va ularning yechimlari ham ko‘rib chiqildi. O‘quvchilarning stress, diqqat yetishmovchiligi va motivatsiya pasayishi kabi muammolari pedagogik va psixologik yondashuvlar orqali samarali hal etilishi mumkin. Rag‘batlantirish, emotsional qo‘llab-quvvatlash, individual yondashuv va innovatsion pedagogik metodlarni qo‘llash orqali ta’lim sifatini oshirishga erishish mumkin. Shuningdek, zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlar, jumladan, konstruktivizm, faoliyatga yo‘naltirilgan ta’lim, emotsional intellektni rivojlantirish va differensial yondashuv ta’lim jarayonining asosiy tamoyillaridan biri bo‘lishi lozim. Ushbu metodlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va bilimlarni hayotiy tajribaga moslashtirish imkonini beradi.

Kelajakda ta’lim tizimini yanada takomillashtirish uchun pedagogika va psixologiya fanlari o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirish, o‘qituvchilar va psixologlarning o‘zaro hamkorligini rivojlantirish hamda ta’lim muassasalarida psixologik xizmatni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’lim jarayonida ilmiy yondashuvlarni tatbiq etish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishini maksimal darajada qo‘llab-quvvatlash mumkin.

Umuman olganda, pedagogika va psixologiya uchun uyg‘unlashgan holda qo‘llanilishi ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning shaxsiy va akademik muvaffaqiyatga erishishiga ko‘maklashish hamda jamiyat uchun barkamol avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PQ-4312-sonli qarori "Ta’lim tizimini modernizatsiyalash va pedagogik kadrlar malakasini oshirish to‘g‘risida".
2. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim Vazirligi. "Zamonaviy ta’lim metodlari va innovatsion pedagogika" – Toshkent, 2022.
3. Abdullayeva G. "Pedagogika asoslari" – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2020.

4. Jalolov J. "Ta'lim jarayonida psixologik yondashuvlar" – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
5. Vygotsky L.S. "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes" – Harvard University Press, 1978.
6. Piaget J. "The Psychology of Intelligence" – Routledge, 1950.
7. Erikson E.H. "Childhood and Society" – W.W. Norton & Company, 1950.
8. Woolfolk A. "Educational Psychology" – Pearson, 2019.
9. Slavin R.E. "Educational Psychology: Theory and Practice" – Pearson, 2021.
10. Gardner H. "Multiple Intelligences: New Horizons in Theory and Practice" – Basic Books, 2006.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BOG‘LANGAN NUTQNI RIVOJLANTIRUVCHI TEXNOLOGIYALAR

Isayeva Mushtariy Alisher qizi

*Alfraganus Universiteti Pedagogika va Psixologiya fakulteti, Defektologiya yo'nalishi
3-kurs talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar nutqni rivojlanishining ahamiyati, maktabgacha yoshdagi bolalarni nutqni rivojlanishining tamoyillari va bog‘langan nutqni rivojlantiruvchi texnologiyalar haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik, texnologiya, metod, kommunikativ, didaktiv, innovatsion, psixolog, grammatika, struktura, akademik.

Аннотация: В данной статье представлена информация о важности развития речи дошкольников, принципах развития речи дошкольников и технология развивающих связанную речь.

Ключевые слова: педагогический, технологический, методический, коммуникативный, дидактический, инновационный, психолог, грамматика, структура, академический.

Abstract: This article provides information about the importance of the development of speech in preschoolers, the principles of speech development in preschoolers and technical taxes that develop related speech.

Key words: pedagogical, technological, methodological, communicative, didactic, innovative, psychologist, grammar, structure, academic.

KIRISH:

Maktabgacha yosh davrida (3-7 yosh) bolalar nutqining shakllanishi va rivojlanishi juda muhim jarayondir. Bu davrda bolalar so‘z boyligini kengaytiradi, grammatika qoidalarini o‘zlashtiradi va o‘z fikrlarini bog‘langan nutq orqali aniq va tushunarli bayon qilishni o‘rganadi. Bog‘langan nutq bolaning muloqotga kirishish, tafakkurini rivojlantirish va o‘zini ifoda etish qobiliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ushbu jarayonda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ro‘li katta bo‘lib, ular bolalarning nutqiy qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi. Ushbu maqolada bog‘langan nutqni rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or texnologiyalar, ularning ahamiyati, turli yondashuvlar va pedagogik metodlar haqida batafsil so‘z yuritiladi.

1. Bog‘langan nutqni rivojlantirishning asosiy tamoyillari

Maktabgacha yoshdagi bolalarda bog‘langan nutqni rivojlantirish quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- Muloqotga yo‘naltirilganlik – bolaning hayotiy vaziyatlarda muloqot qilish ehtiyojini shakllantirish.

- O‘ziga xoslik va individual yondashuv – har bir bolaning nutqiy rivojlanish darajasini inobatga olgan holda.

- Qiziqarlilik va o‘yin orqali o‘rganish – nutqiy mashqlarni o‘yin shaklida tashkil etish.

- Matn va hikoya asosida rivojlantirish – bolalarni hikoya qilishga va matnni qayta hikoyalashga o‘rgatish.

- Ijodiy yondashuv – nutqni rivojlantirish uchun badiiy adabiyot, musiqiy, teatr va tasviriy san’at asarlaridan foydalanish.

- Integratsiyalashgan o‘qitish – nutqni rivojlantirishni boshqa sohalar (matematika, san’at, texnologiya) bilan bog‘lab olib borish.

2. Bog‘langan nutqni rivojlantirish texnologiyalarining har xil turlari mavjud. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda bir qancha innovatsion va an’anaviy texnologiyalar qo‘llash mumkin.

Kommunikativ texnologiyalarda bola va atrofdagilar o‘rtasidagi faol muloqotni rag‘batlantirishga asosida o‘tkaziladi va quyidagi metodlarda foydalanish yaxshi samara beradi:

- dialogik nutq – bolalarni muloqotga jalb qilish uchun savol-javob, suhbat tashkil etish.

- rolli o‘yinlar – turli hayotiy vaziyatlarni sahnalashtirish (do‘konda savdo qilish, kasb-hunar o‘yinlari).

- erkin hikoya qilish – bolaning tasavvurini ishga solish orqali mustaqil hikoya tuzish.

- o‘yin orqali o‘rganish bolalar uchun eng tabiiy va samarali usullardan biridir.

Didaktik o‘yinlarning bolalar so‘z boyligini oshirish, grammatik tuzilishini shakllantirishda ahamiyati katta. Masalan: “Kim ko‘proq so‘z ayta oladi?” o‘yini lug‘at boyligini oshirishga qaratilgan bo‘lsa, “Hikoyani davom ettir” o‘yini bolalarni bog‘langan nutqini rivojlantirishga qaratilgan bo‘ladi. “Topishmoq ayt, javobini top” o‘yini orqali esa bolalarda mantiqiy fikrlash va tasavvurni rivojlantirishga yordam beradi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish:

- Zaytsev metodikasi – tovush va harflarni qo‘shib, yangi so‘zlar hosil qilish orqali nutqni rivojlantirish.

- Montessori usuli – bolani mustaqil nutqiy faoliyatga yo‘naltirish.

- Sinqueyn usuli – besh satrli she‘r yaratish orqali so‘z boyligini oshirish mumkin.

- Mnemotexnika – suratlar va belgilardan foydalanib, nutqni mustahkamlashga qaratilgan.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) dan foydalanish. Raqamli texnologiyalar bolalarning qiziqishlarini oshirishga yordam beradi, nutqiy rivojlanishni tezlashtiradi.

- Audio va video darsliklar – animatsiyalar, multfilmlar orqali yangi so‘zlarni o‘rgatish.

- Interaktiv dasturlar – nutqni rivojlantirishga mo‘ljallangan mobil ilovalardan foydalanish.

- Elektron kitoblar – bolalar uchun audio hikoyalar va interaktiv ertaklarni qo‘llash mumkin.

Badiiy adabiyot asosidagi texnologiyalarni qo‘llash.

- Ertak terapiyasi – ertaklar orqali axloqiy va nutqiy rivojlanishiga ahamiyat berish.

- She‘r va hikoyalar o‘qish – bolalarni badiiy nutq bilan tanishtirish.

- Ijodiy hikoya yaratish – bola o‘z fikrlarini ifodalashga o‘rgatish.

Teatr texnologiyalaridan foydalanish.

- Qo‘g‘irchoq teatri – bolalar dialogik nutqni rivojlantiradi.

- Sahna qo‘yish – bolalar tomonidan hikoyalar va ertaklarni sahnalashtirish.

- Dramatik o‘yinlar – bolalarning nutqiy ifodaviyligini oshirish.

3. Bog‘langan nutqni rivojlantirish texnologiyalarini samarali qo‘llash uchun kun tartibida nutqiy mashg‘ulotlarga joy ajratish, bolalar bog‘chasida maxsus nutqiy rivojlantirish markazlarini yaratish, ota-onalar uchun seminar va treninglar o‘tkazish, bolalar ishtirokidagi sahnalashtirilgan chiqishlar, hikoya aytish kechalari tashkil etish, interaktiv doskalar va mobil ilovalardan foydalanish kabi amaliy tadbirlar tashkil etiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda bog‘langan nutqni rivojlantirish jarayoni muhim pedagogik vazifadir. Nutqning rivojlanishi bolaning kelajakdagi ta‘lim jarayoni, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar – o‘yin, innovatsion, kommunikativ va AKT yondashuvlari orqali bolalarning bog‘langan nutqini samarali rivojlantirish mumkin. Maktabgacha ta‘lim muassasalarida va oilada bu texnologiyalarni qo‘llash bolalarning nutqiy kompetensiyasini oshirib, ularni maktab ta‘limiga tayyorlashga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishi ularning kelajakdagi akademik yutuqlari va ijtimoiy moslashuvi uchun muhim asos yaratib beradi. Bog‘langan nutq – bolaning fikrlarini izchil va tushunarli ifoda etish qobiliyati. Ushbu jarayonni qo‘llab-quvvatlashda o‘yin faoliyati, ayniqsa, didaktik o‘yinlar muhim o‘rin tutadi. Ko‘plab pedagog va psixolog olimlar nutqni rivojlantirishda didaktik o‘yinlarning ahamiyatini alohida ta‘kidlab, ularning samaradorligini ilmiy jihatdan asoslab berishgan.

Didaktik o‘yinlarning bog‘langan nutqni rivojlantirishdagi o‘rni juda katta hisoblanadi. Didaktik o‘yinlar bolalarning so‘z boyligini oshirish, nutqning grammatik tuzilishini mustahkamlash, mantiqiy va obrazli fikrlashni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Pedagogik nazariyaga ko‘ra, o‘yin jarayonida bolalar nutqiy faoliyat bilan faol shug‘ullanishadi, bunda ularning og‘zaki muloqot qobiliyatlarini shakllantiradi.

L.S. Vygotskiy (1983) – mashhur psixolog va pedagog, nutq rivojlanishini ijtimoiy muhit bilan bog‘liqligini ta‘kidlagan. Unga ko‘ra: Bola o‘yin jarayonida muloqot qiladi, ya‘ni bog‘langan nutq amaliy qo‘llaniladi. Nutq o‘yin faoliyati orqali ijtimoiylashadi va mustahkamlanadi. Didaktik o‘yinlar orqali bola tushunchalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglaydi va fikr yuritish qobiliyatini rivojlantiradi.

Faoliyat nazariyasining asoschisi A.N. Leontyevning fikricha bola uchun o‘yin – bu ta‘lim olishning tabiiy shakli. Didaktik o‘yinlarda bolaning nutqiy va tafakkur faoliyati parallel rivojlanadi. O‘yin orqali o‘zlashtirilgan bilimlar mustahkamlashadi bo‘ladi.

Maktabgacha ta’lim metodikasi bo‘yicha olim N.M. Aksarina didaktik o‘yinlar bolalarning diqqatini jamlash, eslab qolish va mustaqil fikrlash qobiliyatini kuchaytiradi, o‘yin jarayonida bolalar yangi so‘z va grammatikani tezroq o‘zlashtiradilar deb ta’kidlagan.

Bolalar psixologi, olim E.O. Smirnova o‘yin – bu bola tafakkurining asosiy shakli, didaktik o‘yinlar esa bola nutqining rivojlanish sur’atini oshiradi va uni muloqotga yanada faolroq jalb qiladi degan fikrni ilgari surgan.

O.R. Galiguzova didaktik o‘yinlar bolaning emotsional rivojlanishiga ham ta’sir qilishi, bu esa nutqiy ifodaning jonli va aniq bo‘lishiga yordam berishini tadqiqotlarida asoslab bergan. O‘yinlar orqali bola gaplarning mantiqiy tuzilishini yaxshiroq tushunadi deya ta’kidlagan.

G. A. Zuckerman o‘yin – bolaning ichki nutqini rivojlantirish uchun asosiy shartlardan biri hisoblanadi, o‘yin shaklidagi mashg‘ulotlar bolalarda bog‘langan nutq tuzishga yordam beradi va ularning nutqiy kompetentsiyasini oshirishga yordam beradi deydi.

Didaktik o‘yinlarning bir necha turlari mavjud bo‘lib, ularning har biri bog‘langan nutqni shakllantirishga xizmat qiladi.

Lug‘at boyligini oshiruvchi o‘yinlar:

1. “Kim ko‘proq so‘z ayta oladi?” – ma’lum bir mavzu bo‘yicha so‘zlar aytish orqali lug‘at boyligini oshiramiz.

2. “Qaysi so‘z ortiqcha?” – bolalar so‘zlar orasidan mantiqiy bog‘lanmagan so‘zni topishadi.

Natija: Bola yangi so‘zlarni o‘rganadi, ularning ma’nosini tushunadi va to‘g‘ri qo‘llay boshlaydi.

Grammatik tuzilmani rivojlantiruvchi o‘yinlar

1. “Gapni tugat” – boshlang‘ich qismi berilgan gapni mantiqan tugallash.

2. “Gaplarni to‘g‘ri tuz” – so‘zlardan mantiqiy va grammatik jihatdan to‘g‘ri gaplar tuzish.

Natija: Bola grammatik qoidalarni o‘zlashiradi va ulardan ongli ravishda foydalanishni boshlaydi.

Hikoya tuzishga o‘rgatuvchi o‘yinlar

1. “Rasm asosida hikoya tuz” – berilgan rasm bo‘yicha hikoya qilish.

2. “Ertak to‘qib ayt” – bolaning tasavvurini rivojlantirish va mustaqil hikoya yaratishga o‘rgatish.

Natija: Bola bog‘langan nutq tuzish ko‘nikmasini rivojlantiradi, matn tuzish qobiliyati shakllanadi.

Dialogik nutqni rivojlantiruvchi o‘yinlar:

1. “Savol va javob” – bolaning savol berish va javob qaytarish qobiliyatini shakllantirish.

2. “Rolli o‘yinlar” – turli hayotiy vaziyatlarni (do‘konda xarid qilish, shifokor qabulida) sahnalashtirish.

Natija: Bola suhbatlashish, dialog qurish, o‘z fikrlarini to‘g‘ri ifoda qilishni o‘rganadi.

Didaktik o‘yinlarning samaradorligini oshirish uchun quyidagi tavsiyalarga amal qilish lozim:

- 1.O‘yinlarni bolaning yoshi va qiziqishlariga mos tanlash.
- 2.O‘yin jarayonida bolaning faolligini rag‘batlantirish.
- 3.Nutqiy xatolarni to‘g‘ri uslubda tuzatish, bolaning motivatsiyasini pasaytirmaslik.
- 4.O‘yinlarni turli shakllarda o‘tkazish: individual, juftlik yoki guruh bo‘lib.
- 5.Nutqiy o‘yinlarni teatr, tasviriy san‘at va musiqa mashg‘ulotlari bilan bog‘lab

borish.

Ko‘plab pedagog va psixolog olimlarning tadqiqotlariga ko‘ra, didaktik o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning bog‘langan nutqini rivojlantirishda juda samarali metodlardan biri hisoblanadi. Ushbu o‘yinlar bolalarda lug‘at boyligini oshirish, grammatik strukturani o‘zlashtirish, mantiqiy va mustaqil fikrlash hamda suhbat qurish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maktabgacha ta‘lim muassasalari didaktik o‘yinlardan unumli foydalanish bolalarning maktabga tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi.

Quyida maktabgacha yoshdagi bolalarning bog‘langan nutqini rivojlantirishda didaktik o‘yinlar kartotekasi.

1. “Kim, qayerda, nima qilmoqda?”

Maqsad: Bolalarning gap tuzish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Materiallar: Ichida turli tasvirlar (odamlar, joylar, harakatlar) tushirilgan kartochkalar.

O‘yin qoidasi: Bola uchta kartochka tanlaydi va ularni birlashtirib, bog‘langan gap tuzadi. Masalan: “Qizaloq bog‘da gullarni sug‘armoqda”.

2. “Tugallanmagan hikoya”

Maqsad: Bolaning tasavvurini kengaytirish va nutqini bog‘liq holda shakllantirish.

Materiallar: Boshi yozilgan, lekin tugallanmagan hikoyalar.

O‘yin qoidasi: Tarbiyachi hikoya boshlanmasini o‘qiydi, bola esa uni o‘z xohishiga ko‘ra davom ettiradi.

3. “Rasmlarga qarab hikoya tuzamiz”

Maqsad: Rasm asosida bog‘langan hikoya tuzish.

Materiallar: Ketma-ketlikda joylashtirilgan rasmlar kartalar.

O‘yin qoidasi: Bola rasmlar ketma-ketligini tushuntirib, hikoya qilib beradi.

4. “Sehrli xalta”

Maqsad: Bolaning nutqiy tafakkurini rivojlantirish va ta‘riflash qobiliyatini oshirish.

Materiallar: Ichiga turli buyumlar solingan xalta.

O‘yin qoidasi: Bola ko‘zini yumib xaltadan bir buyum oladi va uni tasvirlab beradi, lekin nomini aytmaydi. Boshqa bolalar esa buyum nomini topishi kerak.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda bog‘langan nutqni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion yondashuvlar bolalarning so‘z boyligini kengaytirish, mantiqiy fikrlashini rivojlantirish hamda mustaqil ravishda gap tuzish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam

beradi. Interaktiv darsliklar, multimediali ilovalar, elektron hikoyalar, audiokitoblar, raqamli doskalar va didaktik o‘yinlar bolaning nutqiy faoliyatini faollashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABYOTLAR:

1. Leontyev, A.N. (1975). Деятельность. Сознание. Личность [Faoliyat, ong, shaxs]. Moskva: Politizdat. Lisina, M.I. (1986). Развитие общения у детей [Bolalarda muloqotning rivojlanishi]. Moskva: Pedagogika.
2. Смирнова, Е. О. Общение и его развитие в дошкольном возрасте : учебник для вузов / Е. О. Смирнова. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2025. — 163 с.
3. Ушакова О. С. Развитие речи дошкольников. М.: Изд-во Института Психотерапии. 2001. – 256 с.
4. Rubinshteyn S. L. Umumiy psixologiya asoslari. – Moskva, 1989. – 468-bet
5. U.I.Yaxyoyeva. Tilshunoslikda nutqiy aktning o‘rganilishi. Scientific progress volume 4/issue 4/2023 . 144 b
6. Shcherba, L.V. (1974). Языковая система и речевая деятельность [Til tizimi va nutqiy faoliyat]. Leningrad: Nauka.
7. Leontyev, A.N. (1974). Психология общения [Muloqot psixologiyasi]. Moskva: Pedagogika.

OPTIK-MNESTIK AFAZIYA

Ruziyeva Guzal Shuxrat qizi

*Alfraganus Universitety Pedagogika fakulteti defektologiya (logopediya)
yo‘nalishi 3-bosqich talabasi.*

Ilmiy rahbar Utbasarova Umida Mexmanovna

Alfraganus Universitety Pedagogika va Psixologiya kafedrası o‘qituvchisi.

Anatotsiya: Maqolada optik-mnestik afaziya bilan kasallangan bemorlar uchun logopedik korreksiya jarayonining bosqichlari tahlil qilinadi. Optik-mnestik afaziya — bu ko‘rish va xotira bilan bog‘liq bo‘lgan nutq buzilishi shakli bo‘lib, bemorning ko‘ruv tasavvurlarini ishlatib, predmetlarning nomlarini eslab qolish va nutqida ushbu predmet nomini aytishga qiyinchiliklarga uchraydi.

Kalit so‘zlar : Optik , mnestik , bilish jarayonlari, fazoviy tasavvur, predmet, bemor, afaziya, belgilari, ko‘ruv analizator, usullar, reabilitatsiya, diagnostika, didaktik kartochkalar.

Аннотация: В статье анализируются этапы процесса логопедической коррекции больных оптико-мнестической афазией. Оптико-мнестическая афазия — форма речевого расстройства, связанная со зрением и памятью, при которой больной с трудом запоминает названия предметов с помощью зрительного воображения и произносить название этого предмета в речи.

Ключевые слова: Оптические, мнестические, когнитивные процессы, пространственное восприятие, объект, больной, афазия, симптомы, зрительный анализатор, методы, реабилитация, диагностика, дидактические карты.

Optik-mnestik afaziya A.R.Luriya tomonidan 1969-yilda eng birinchilardan fanga kiritgan shaxs hisoblanadi A.R. Luriya optik-mnestik afaziyani akustik-mnestik afaziyadan farqlashda bemorning eshituv xotirasi saqlangan holatda kòruv tasvirining buzulishi bilan namayon bòlishini ta’kidlagan. Optik-mnestik afaziya afferent yòllar faoliyatining buzulishi natijasida kòruv tasviri orqali predmet nomini ayta olmasligi yòqolishi natijasidir. Agar bemor predmet nomini aytishga qiynalayotgan holatida bo‘lsa, sòzning birinchi harfini eslatib yuborsangiz bemor shu xaxoti òsha sòzni tezda topib aytib bera oladi. Bemor predmetni aniq talaffuz qilmasdan kòpincha uning vazifasi haqida gapiradi. Anavuuuu boshimga kiyaman,sovuqda boshim sovqatmasligi uchun (Qalpoq), anavuuuu u bilan rasm chizadiku.... (Qalam).

Optik-mnestik afaziya kasalligida bilish jarayonlari va fazoviy tasavvurlari saqlanib qolgan bòladi.

Belgilari:

-predmetlarni nomini ayta olmaydi lekin vazifasini tushuntirib bera oladi;

-kichik yordam bilan kerakli sòzni darhol topa oladi, ammo qanchadur vaqt òtishi bilan yana shu holat takrorlanaveradi;

- bemor nutqida otlar kam lekin fe'llar juda kòp;
- kòruv analizatorida va fazoviy mòljol olishda hech qanday buzulishlar kuzatilmaydi;
- kòp hollarda altsgeymer kasalligi bilan kasallangan bòladi;
- kerakli predmetni aniq kòrsatish buzilgan bo'ladi.

Ikkilamchi belgilar:

- og'zaki ekspressiv nutqning buzulishi.

Diagnostikasi.

Defektolog bemor oldiga 3 ta predmetni qòyib (ko'zoynak, daftar, kitob) va shu predmet nomini aytib berishni bemordan so'rsa bu taqadigan, bunga yozsa bo'ladi, buni biz o'qimimiz deb javob beradi.

Neyropsixologik diagnostika.

Bemorga predmetning sifat-xususiyatlari va belgilari aytiladi. Masalan: 1) chiroyli gullarni so'lib qolmasligi uchun ishlatiladigan buyumning nomi (nima?) choyni shirin qilib ichishimiz uchun biz (nimani) aralashtiramiz?

2) Bemor bir nechta predmetlarni umumiy xususiyatlarini birlashtirgan holatda bitta sòz bilan nomlashi kerak. Bemorning oldiga bir nechta rasmlı kartochkalar qòyiladi. Masalan: olma, nok, uzum. Bemor bu rasmlarni kòrib umumlashtirgan holatda mevalar deb nomlashi kerak. Agar bemorga berilayotgan yordam òz natijasini bersa, bu kamchilik sòz va predmetning tasviri bilan boğliq, agar berilayotgan yordam òz natijasini bermasa, bu kamchilik sòzning tovushli tuzilishi bilan boğliq.

Reabilitatsiya.

Optik-mnestik afaziyada predmet va predmet tasvirini tiklash ishlari bemorga berilgan rasmlı kartochkalarni qismlarga ajratish hamda bir butunni hosil qilish yordamida amalga oshiriladi. Bunda biz birinchi navbatda inson ta'na qismlari aks ettirilgan katta, yorqin va yakka tarzda ko'rsatilgan rasmlı kartochkalar ko'rsatilib, tanishtiriladi. Bemor rasmlı kartochkani tagida bosma harflar bilan yozilgan sòzlarni òqishi va bu òqigani va kòrgan tasvirini òz tana qismlarida kòrsatishi va nomlashi lozim bo'ladi.

Keyingi bosqichlarda bemorga òz xonasida mavjud bòlgan predmetlarning xususiyatlari va vazifasi bòyicha topish va uni nomlashga òrgatiladi. Masalan: siz uni har kun ko'rasiz, bu narsa juda keraklı buyum hisoblanadi, unda sizning kiyimlaringiz ilingan va taxlangan tarzda turadi bu nima(kiyim javoni).

Yakuniy bosqichlarda bemor eshituv va kòruv xotirasiga tayangan holatda syujetlı rasmlar asosida hikoya tuzish va hikoyani qayta gapirib berishga òrgatiladi. Matnlar sodda gaplardan iborat va aniq ko'rsatilgan, yorqin tasvirli rasmlari bor kichik ertak va hikoyalar bo'lishi mumkin.

Korreksion ish usullari va yònalishlari:

Bemorning oldiga bir nechta predmet qòyiladi va har bir predmet nomi bemor bilan birgalikda òqiladi va daftarga yoziladi. Bu usul bemorga qaysi predmet haqida fikr ketayotganligini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

1-bosqichda semantik jihatdan bir guruxga kiruvchi predmetlar saralab olinadi, keyinchalik bu rasmlar kartochkasi turli xil semantik guruxlarga mos ravishda aralash tarzda

bemorga beriladi. Defektolog bemorning oldiga qòyilgan rasmlar asosida turli xil savollar bera boshlaydi. Masalan: ovqatni nimada yeymiz? (qoshiqda), muzqaymoqni yilning qaysi faslida iste’mol qilamiz? (yozda) o’quvchilar o’qishni nimadan o’rganadilar?(kitob) Oppoqqina shalpang quloq bu nima?(quyon).

2 -bosqichda Gulning qismlari haqida yozib bering (ildiz,poya,band,barg va gul)

3 – bosqichda Bemorning oldiga ikki semantik guruhga mansub rasmlari kartochkalar qòyiladi bemor shu rasmlar ichidan masalan; oshxona va uy qismlarini topishi va bir butun uyni va oshxona hosil qilishi kerak.

4 -bosqichda Bemorga ikki qator qilib berilgan rasmlarni xususiyatiga kòra ajratishni taklif qiladi. Masalan; meva va sabzavotlar.

5 -bosqichda Bemorda konstruktiv praksisni shakllantirish uchun 3 ta elementdan iborat predmet rasmi ko’rsatiladi.

- kiyimning yetishmayotgan qismini topish

- predmetning yetishmayotgan qismni chizish va oxirigacha bòyash so’raladi.

6-bosqichda Bemorga syujetli rasmlar ketma ketlikda logoped bilan birgalikda takrorlash yordamida mustahkamlanadi

Bemor bu vazifani mustaqil òzlashtira olgandan sòng logoped yordamisiz syujetli rasmlarni nomlaydi ketma ketlikda taxlaydi va qisqa hikoya tuzib beradi.

7-bosqichda Berilgan rasmlar kartochkaga shu predmet xususiyati yozilgan yozuvli kartochkani topib birlashtirish va shu rasmni orqasini ògirgan holatda yozuvli rasmni òqing va bu ògirilgan predmet nomini topish kerak.

Masalan :

Tarvuz – dumaloq, katta, qizil va yashil rangda bo’ladi.

Qovun- uzunchoq, katta, sariq rangda bo’ladi.

Bodring - uzunchoq , yashil rangli , salatga solib yeymiz.

8- bosqichda Bemorga 2 ta yozuvli , 2 ta rasmlar kartochkalar beriladi bemor shu kartochkalar yordamida mustaqil gap tuzishi kerak bo’ladi.

Bemorga berilayotgan rasmlar kartochkalarning hammasi ot sòz turkumi bòlishi kerak

Xulosa: Optik-mnestik afaziya bilan og’rigan bemorlarning nutqini va ko’rib eslab qolish qobiliyatlarini tiklashda logopedik korreksiya ishi muhim ahamiyatga ega. Pedagogik- logopedik korreksion ishlar ta’siri nutq buzilishlarini kamaytirishga va bemorning ijtimoiy moslashuvini yaxshilashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YHATI :

1.Pedagogika va psixologiya ilmiy-texnikasi, 2(3), 15-20.

2.Mansurova, G. (2019). "Akustik-mnestik afaziya: klinik ko'rinishlari va tashxislash." O'zbekiston nevrologiya jurnali, 3(2), 45-50.

3.Davlatov, Sh. (2021). "Afaziya bilan og'rigan bemorlar uchun logopedik yondashuvlar." Tashkent: O'zbekiston tibbiyot akademiyasi nashriyoti.

- 4.Kuznetsova, E. (2016). "Akustik-mnestik afaziya: o'rganish va davolash usullari." Nevrologiya va psixiatriya jurnali, 4(1), 30-35.
- 5.Pirogova, L. (2017). "Logopedik terapiya: metodik qo'llanma." Moskva: Pedagogika.
- 6.Suleymanova, N. (2018). "Afaziya va uning turlari." Tashkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
- 7.Jabborov, A., & Karimov, B. (2020). "Logopedik korreksiya usullari." Tashkent: Ma'naviyat.

TEMPERAMENT VA XARAKTERNING KASBIY FAOLIYATDAGI ASOSIY AHAMIYATI

Maxmudov Bekzod Abdulxamid o‘g‘li

Andijon shahar 14014 harbiy qism

“Tarbiyaviy va ma’fkuraviy ishlar” bo‘limi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bo‘lg‘usi kadrlarning kasb tanlashdagi muammolari, xarakter xususiyatlari kasbiy shakllanish jarayoni bilan bog‘liq tomonlari nazariy va amali jihatdan tahlil etilgan va xulosalar berilgan. Xarakterning o‘ziga hosligi kasb tanlashda temperament va uning ahamiyati yoritilgan. Bu esa o‘z navbatida bo‘lg‘usi kadrlarning kasb tanlashdagi muomolariga yechim bo‘la oladi.*

Kalit so‘zlar: *Xarakter, kasb tanlash, yosh kadrlar, aksentuatsiya, temperament, sangvinik, flegmatik, melanxolik, xolirik.*

Bo‘g‘usi mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash kasb-hunar ta’lim oldiga qo‘yilayotgan talablarga mutanosib inson qilib shakillantirish davlat ahamiyatiga molik muammo bo‘lib hisoblanadi. Shunday ekan bo‘lg‘usi kadrlar kasb tanlashda xarakterning ahamiyati beqiyos sanaladi. Chunki xarakter insoning bir manoda aytganda borlig‘i sanaladi ya’ni uning yashash tarzi insonlar bilan o‘zaro muomilaga kirish jarayonlari bularning barchasi uning xarakteridir.

Ma’lumki har biro dam o‘zining individual xususiyatlari bilan ajralib turadi. Hayotda bunday farqlar kishining xakteri bilan bog‘liq deb tushuntiriladi. “Xarakter”- grekcha so‘zdan olingan bo‘lib, aynan tarjima qilinganda “bosilgan tamg‘a”, ‘muhr” ma’nosini anglatadi. Psixologiyada xarakter deganda mazkur shaxs uchun tipik hisoblangan faoliyat usullaaridanommoyon bo‘ladigan, tipik sharoitlarda yuzaga chiqadigan va shaxsning bu sharoitlariga munosabti bilan belgilanadigan individual psixik xususiyatlar yig‘indisi tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda, xarakterning har bir xislati tegishli tipik sharoitlardagina nomoyon bo‘ladi. Shu sababli insonlar o‘z-o‘zini turli sharoitlarda turlicha tutishi mumkin. Ishda qurqoq, ikilanuvchan, uyda chaqqon, dilkash, g‘ayratli, odamlar orasida vamin o‘yichang va hokazo. Bir narsani unitmasligimiz keraki xarakter tug‘ma bo‘lmaydi.

Xarakterning u yoki bu xususiyati midoriy ifodaliligi oxirgi marraga etib va norma chegarasiga borib qolganda xarakterning aksentuatsiya – “ortiqcha urg‘u berilishi” deb ataladigan vaziyat paydo bo‘ladi. Xarakterning ortiqcha urg‘u berish – ayrim xarakter xususiyatlarining kuchayishi natijasi sifatida normaning oxirgi chegarasidir. Bu esa o‘z navbatida kasbdagi muomolarga sabab bo‘ladi. Chunki tez asabiylashadigan jizaki o‘zini nazorat qila olmaydigan insonlarning o‘zaro kasb faoliyati insonlar bilan bog‘liq bo‘lsa u holda kasbiy faoliyatda ham hayot faoliyatida ham judayam ko‘p tuqnashish va muomolarga duch keladi.

Huddi temperament kabi xarakter ham kishining fiziologik xususiyatlariga, xarakterining ko‘rinishlariga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi, ularning paydo bo‘lishi va kechishining dinamik xususiyatlarini belgilab beradi.

Inson xakteri o‘zgacha va bir manoda aytganda betakror tilsimdir chunki inson xarakterida irodaviy sifatlar mavjud. Ular:

1. Aktivlik - qatiyatlilik, jasurlik, mustaqillik, tashabbuskorlik.
2. Yig‘inchog‘lig - o‘z-o‘zini nazorat qilish, o‘ziga ishonchi komilligi, intizomlilik
3. Pasivlik – ikkilanuvchanlik, qurquv, insonlardan o‘zini olib qochish va hokazo.

Ushbu xarakterning sifatleri insonlarni ma’lum kasb tanlashda

Temperament – odamning individual xatti-harakatlarini ifodalab turuvchi tug‘ma va turg‘un psixofizologik xususiyatlar yig‘indisi. Temperament tug‘ma va o‘zgarmasdir. Inson qanday temperamentga ega bo‘lsa, umrbod o‘sha temperament qoladi. Temperament tafakkur darajasi yoki insoniylik fazilatlariga qarab ham bo‘linmaydi. Shu bois ham barcha temperament vakillari ichida iqtidorli va iqtidoriz, ilmi va ilimsiz, vijdonli va vijdonsiz kishilarni uchratish mumkin. I.P.Pavlovning odamlar va oliy sutemizuvchilar uchun umumiy bo‘lgan asab tizimining turlari to‘g‘risidagi bir fikirni olg‘a suradi. “Temperament bu insoning insonlar bilan munosabatga kirishishidagi eng ajralmas nuqtasidir. Nima uchun uylib kuraylik temperament insoning insonlar bilan muloqatga kirishishida ajralmas nuqtasi bo‘ladi chunki temperament bu inoning o‘zi uning xakteri hayot faoliyatidir. Shundal kelib chiqib temperament tiplarini turmish psixologiyasi nuqtai nazaridan shunday xarakterlash mumkin:

Sangvinik – quvnoq, chaqqon, tirishqoq va ta’sirchan odam. U tevarak-atrofga tez moslashadi, voqea-hodisalarga reaksiyasi kuchi bo‘ladi. Odatda, sangvinik gapdon odam, har qanday inson bilan muloqatga oson kirishib ketadi va suhbat paytida quvnoq mimikni ko‘p ishga soladi.

Flegmatik – vazmin, bosiq, kamharakat va hissiyotini jilovlab tura oladigan odam. Flegmatik odatda kamgap bo‘lib, har qanday ishni shoshmasdan boshlaydi, biroq oxiriga etkazib qo‘yadi, murakkab yoi janjalli vaziyatlarda ortiqcha hissiyotga berilmaydi.

Xolerik – jizzki, qiziqqon, chaqqon, beqaror, hissiy reaksiyaga boy odam. U juda harakatchan. Juda katta ish qobiliyatiga ega biror ishni qiziqib tez boshlaydi-yu, oxiriga etkazmay tez orada tashab qo‘yadi.

Melanxolik – g‘amgin, zaif, yig‘loqi va juratsiz odam. U salga xafa bo‘ladi, jiddiyroq ishlarg jurat etolmaydi, o‘z fikriga ega emas. Aynan shu temperament va xakterdan kelib chiqib yosh kadrlarimizni yo‘naltirish ish faoliyatida bir qancha yutuqlarni egallashga kattakon qo‘l keladi desam yangilishmagan bo‘laman.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki temperament bu biz tan olamizmi yoki yo‘qmi bu bizning aslimiz uni o‘zgartirib bo‘lmaydi shunday ekan kasb tanlashda fikrimcha eng muhimi yosh intiluvchan kadirning xakter va qiziqishlaridan kelib chiqib kasb tanlash uning ertangi porloq kelajagi uchun eng ishonchli kafolat bo‘la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Tibbiyot psixologiyasi. 3-nashr. T-2019
2. Umumiy psixologiya. G‘oziev E.G. T-2002
3. I.P.Pavlov 1998

**QASHQADARYO VILOYATIDA TARQALGAN O‘ZBEKISTON
RESPUBLIKASI “QIZIL KITABI”GA KIRITILGAN O‘SIMLIKLAR
BIOEKOLOGIYASI**

Rasulov Nuriddin Ergashaliyevich

*Farg‘ona davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Ekologiya va atrof-muhit
muhofazasi yo‘nalishi talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasining Qizil kitobining I jildida Qashqadaryo viloyati hududida tarqalgan o‘simliklar olamining kamyob, yo‘qolib ketish xavfi ostida turgan turlarining statistik ma‘lumotlari yillar kesimida o‘zgaruvchanligini aniqlash maqsadida berildi. Bunda ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish tadqiqot metodlarining statistik ma‘lumotlarini taqqoslash usulidan foydalanildi. Hududda tarqalgan o‘simliklarning umumiy sonini, muhofaza etilgan, madaniylashtirilgan turlar sonini ortganligi va kamayganligini ko‘rishimiz mumkin. Maqola so‘ngida mavjud turlarni saqlab qolish va muhofazasi bo‘yicha tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Qizil kitob, Qashqadaryo viloyati, o‘simlik, tur, o‘sinh sharoiti, antropogen va iqlim omili, madaniylashtirish, botanika bog‘i.*

KIRISH

Atrof-muhitni, o‘simliklar olamini muhofaza qilish insoniyat uchun juda katta hayotiy ahamiyatga ega. Insoniyat tabiatdan foydalanar ekan, uning asrlar davomida shakllangan tabiiy manzarasini o‘zgartirmoqda, unga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Insonlar extiyojining ortib borishi, sanoat tarmoqlari, urbanizatsiya va qishloq xo‘jaligining rivojlanib borishi tabiiy maydonlarning keng miqyosda o‘zlashtirilishiga, ekologik muvozanatning buzilishiga olib kelmoqda. Bu o‘simliklarning kamayib ketish xavfi tug‘ilishi va natijada o‘simliklar dunyosi genofondining qisqarishiga sabab bo‘lmoqda. Har qanday turning yo‘qolishi boshqa noxush oqibatlariga olib kelishi aniq. Ta’kidlash joizki, yovvoyi o‘simliklar qishloq xo‘jaligida ekiladigan madaniy navlarni yaratishda birlamchi asos sifatida muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi hududida hozirda 4400 ga yaqin oliy yovvoyi o‘simlik va 2000 dan ziyod zamburug‘ turlari mavjud. Ular orasida jiddiy muhofazaga muhtoj ko‘plab kamyob endemik va relikt turlar ham bor. Bunday turlarning soni 300 dan ortiq bo‘lib, ular O‘zbekiston florasining 10–12 foizini tashkil etadi.

Qizil kitobga kiritilgan o‘simlik turlariga Tabiatni muhofaza qilish xalqaro uyushmasi tomonidan ishlab chiqilgan tasnifga binoan kamyoblik darajasiga ko‘ra 4 ta maqom (status) beriladi. Bular quyidagicha:

0 maqomi - yo‘qolgan yoki yo‘qolib ketganligi ehtimoldan yiroq emas, bir necha yillar davomida tabiatda uchratilmagan, lekin yig‘ib olish qiyin bo‘lgan ayrim joylardagina yoki madaniy sharoitda saqlab qolish ehtimoli mavjud bo‘lgan turlarga nisbatan beriladi;

1 maqomi - yo‘qolib ketish arafasida turgan, yo‘qolib ketish xavfi ostida qolgan, saqlab qolinishi uchun maxsus muhofazani talab etadigan turlarga nisbatan beriladi;

2 maqomi – kamyob, ma’lum kichik maydonlardagina o‘ziga xos sharoitlarda saqlab qolingan, ammo tez yo‘qolib ketishi mumkin bo‘lgan va jiddiy nazoratni talab etuvchi turlarga nisbatan beriladi;

3 maqomi – son jihatdan kamayib borayotgan, soni va tarqalgan maydonlari ma’lum vaqt ichida tabiiy sabablarga ko‘ra yoki inson omili ta’siri ostida kamayib ketayotgan turlarga nisbatan beriladi. Ayni vaqtda, bunday o‘simliklarni har tomonlama nazoratga olish talab etiladi.

Lekin o‘simliklarning maqomi doimo turg‘un bo‘lavermaydi, ular o‘zgaruvchandir. Vaqt o‘tishi bilan turli omillar ya’ni tabiiy, antropogen va iqlim omillari ta’siri ostida muayyan o‘simlik butunlay yo‘qolib ketishi yoki ko‘payib ketishi, muhofaza maqomining o‘zgarishi, muhofaza qilish darajasidan chiqib ketishi mumkin. Misol uchun, O‘zbekiston Respublikasi “Qizil kitobi”ga 2009-yilgi nashri bo‘yicha muhofaza etiladigan 324 nomdagi o‘simlik turlari kiritilgan bo‘lsa, 2019-yilda chop etilgan nashrida esa muhofaza etiladigan o‘simlik turlari 314 tani tashkil etadi [1]. Bundan kelib chiqib o‘tgan 10 yil davomida muhofaza etiladigan o‘simlik turlari 10 taga kamayganligini ko‘rishimiz mumkin.

Men quyida taqdim etgan jadvalda 2009-yilda va 2019-yilda nashr qilingan O‘zbekiston Respublikasi “Qizil kitobi”ga kiritilgan o‘simlik turlarining umumiy soni, maqomi, madaniylashtirilganligi, muhofaza choralari ko‘rilganligi yoki ko‘rilmaganligi bo‘yicha sinflash ro‘yhatini Qashqadaryo viloyati kesimida tuzib chiqdim. (1-jadval)

Jadval

№	“Qizil kitobi”ga kiritilgan o‘simlik turlarining umumiy soni va maqomi bo‘yicha sinflanishi. (Qashqadaryo viloyati kesimida)	2009 yil nashridagi turlar soni	2019 yil nashridagi turlar soni
1.	O‘zbekiston Respublikasi “Qizil kitobi”ga kiritilgan o‘simliklar umumiy soni	53	70
2.	Yo‘qolgan yoki yo‘qolib ketganligi ehtimoldan yiroq emas bo‘lgan (maqomi 0) o‘simliklar	5	1
3.	Yo‘qolib ketish arafasida turgan (maqomi 1) o‘simliklar	19	23
4.	Kamyob (maqomi 2) bo‘lgan osimliklar	22	22
5.	Son jihatdan kamayib borayotgan (maqomi 3) o‘simliklar	7	24
6.	Madaniylashtirilgan o‘simliklar	23	28
7.	Madaniylashtirilmagan o‘simliklar	30	42
8.	Muhofaza choralari ko‘rilgan o‘simliklar	21	43
9.	Muhofaza choralari ko‘rilmagan o‘simliklar	32	27

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, Qashqadaryo viloyati hududlarida o‘suvi muhofaza etiladigan o‘simlik turlari 53 tadan 70 taga o‘zgargan ya’ni 2009-yildagiga qaraganda 17 taga ortganini ko‘rishimiz mumkin.

Qashqadaryo viloyati hududlarida o‘svuchi yo‘qolgan yoki yo‘qolib ketganligi ehtimoldan yiroq emas bo‘lgan muhofaza qilish maqomi 0 ga teng bo‘lgan o‘simliklar soni 2009-yilgi nashrida 5 ta turni tashkil etgan. Bular: Chiziqpoyali pildiroqmeva (Омежник разноплодный/Oenanthe heterococca Korovin), Bochansev piyozi (Лук Бочанцева/Allium botschantzevii Kamelin), Yirik sherolchin (Мытник большой/Pedicularis grandis Popov ex Vved.), Kudryashev sutlamasi (Молочай Кудряшева/Euphorbia kudrjashevii (Pazij) Prokh.) va Gipsli flomoides (Фломоидес гипсовый/ Phlomoides gypsacea (Popov) Adylov, Kamelin et Makhm.). [2]

Qashqadaryo viloyati hududlarida o‘svuchi maqomi 0 ga teng bo‘lgan o‘simliklar soni 2019-yilgi nashrida esa faqatgina Chiziqpoyali pildiroqmeva (Омежник разноплодный/Oenanthe heterococca Korovin) o‘simligi kiritilgan. Qolgan Bochansev piyozi, Yirik sherolchin, Kudryashev sutlamasi, Gipsli flomoides o‘simliklar muhofaza qilish maqomi 1 ga ya‘ni yo‘qolib ketish arafasida turgan o‘simliklarga o‘zgartirilgan.[1]

O‘zbekiston Respublikasining “Qizil kitobi”ga (2019-yil nashrida) 314 ta o‘simlik turi kiritilgan. “0” maqomiga ega bo‘lgan yo‘qolib borayotgan turlar soni 19 dan 10 gacha kamaydi. Shuningdek, 15 ta noyob va endemik turlar ham “Qizil kitob”ga kiritilgan.[3]

Muhofaza maqomi 1 ga teng bo‘lgan yo‘qolib ketish arafasida turgan o‘simliklar 19 turdan 23 turga ko‘paygan.

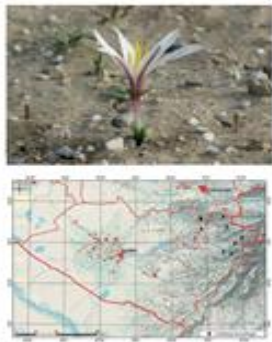
Muhofaza maqomi 2 ga teng bo‘lgan kamyob turdagi o‘simliklar soni esa o‘zgarishsiz ya‘ni ikkala nashrida ham 22 turni tashkil etadi.

Muhofaza maqomi 3 teng bo‘lgan son jihatdan kamayib borayotgan o‘simliklar sonida keskin o‘zgarish bo‘lgan ya‘ni 7 turdan 24 turga ortgan.

Qashqadaryo viloyati hududlarida o‘svuchi muhofaza etiladigan o‘simlik turlari “Qizil kitob”ning 2009-yildagi nashri bo‘yicha madaniylashtirilgan o‘simliklar 23 turni, madaniylashtirilmagan o‘simliklar esa 30 turni tashkil etgan bo‘lsa, “Qizil kitob”ning 2019-yildagi nashri bo‘yicha madaniylashtirilgan o‘simliklar 28 turni, madaniylashtirilmagan o‘simliklar esa 42 turni tashkil etgan. Bulardan ba’zi turlarini (Gordyagin qatroni (Crambe gordjaginii Sprygin et Popov), Buxoro spirostegiyasi (Spirostegia bucharica (B.Fedtsch.) Ivanina) kabilar) O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Botanika bog‘ida o‘stirish ustida olib borilgan ko‘p yillik tajribalari natijasiz tugagan, ba’zi turlari madaniylashtirilgan, lekin ko‘p o‘tmay qurib qolgan. Masalan, Boysun shirachi (Ширач байсунский/Eremurus baissunensis O. Fedtsch.) 1964 yildan boshlab O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Botanika bog‘ida o‘stirishga qilingan harakatga qaramay, oradan 2-3 yil o‘tgandan so‘ng o‘simlik rivojlanishdan to‘xtagan. Sariq shirach (Ширач жёлтый/Eremurus luteus Baker) o‘simligi 1965 yildan boshlab bir necha bor O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Botanika bog‘ida ekib ko‘rilgan. Ammo oradan 2-3 yil o‘tgach bu o‘simlik ham qurib qolgan.[1]

Qashqadaryo viloyati hududlarida o‘svuchi muhofaza etiladigan o‘simlik turlari “Qizil kitob”ning 2009-yildagi nashri bo‘yicha muhofaza choralari ko‘rilgan o‘simliklar 21 turni, muhofaza choralari ko‘rilmagan o‘simliklar esa 32 turni tashkil etgan bo‘lsa, “Qizil kitob”ning 2019-yildagi nashri bo‘yicha muhofaza choralari ko‘rilgan o‘simliklar 43 turni,

muhofaza choralari ko‘rilmagan o‘simliklar esa 27 turni tashkil etgan. Bundan ko‘rinib turibdiki o‘tgan 10 yil davomida “Qizil kitob”dagi ko‘p sonli o‘simliklarga nisbatan muhofaza choralari ko‘rilgan.

Kesseling sayrinjoni (<i>Colchicum kesselringii</i> Regel)	Boysun shirachi (<i>Eremurus boissianensis</i> O. Fedtsch.)	Bochansex piyozi (<i>Allium bortschanovii</i> Kamelin)
		
N.Yu. Beshko olgan sur'at	O.T.Turginov va N.Yu. Beshko olgan sur'at	F.O.Hasanov olgan sur'at

O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Botanika instituti botaniklari N.Yu.Beshko, O.T.Turginov, F.O.Hasanov, U.H.Qodirov va boshqalardan iborat ekspeditsiya 2019-yilda O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Botanika ilmiy tadqiqot institutiga Qashqadaryo viloyati hududlarida o‘sovchi O‘zbekiston Respublikasining “Qizil kitobi”ga kiritilgan va boshqa muhofaza choralari ko‘rilishi zarur bo‘lgan o‘simliklar foto materiallarini taqdim qilgan.[4]

Xulosa qilib aytganda, 2009-yilda va 2019-yilda chop etilgan O‘zbekiston Respublikasi “Qizil kitobi”ga kiritilgan o‘simliklar tahlili viloyat kesimida ilk marotaba muallif tomonidan tuzib chiqilib, o‘simliklarning umumiy soni, maqomi, madaniylashtirilganligi va muhofaza choralari ko‘rilganligi borasida taqqoslandi. Taqqoslash tahlillariga ko‘ra 2009-yilda va 2019-yilda chop etilgan O‘zbekiston Respublikasi “Qizil kitobi”ga kiritilgan Qashqadaryo viloyati hududlarida o‘sovchi o‘simliklar umumiy soni 53 tadan 70 taga ortgan. Bulardan maqomi 0 ga teng bo‘lganlari 5 tadan 1 taga kamaygan, maqomi 1 ga teng bo‘lganlari 19 tadan 23 taga ortgan, maqomi 2 ga teng bo‘lganlari ikkala nashrda ham 22 ta (o‘zgarishsiz), maqomi 3 ga teng bo‘lganlari 7 tadan 24 taga ortgan, madaniylashtirilgan o‘simliklar 23 tadan 28 taga ortgan, madaniylashtirilmagan o‘simliklar 30 tadan 42 taga ortgan, muhofaza choralari ko‘rilgan o‘simliklar 21 tadan 43 taga ko‘paygan, muhofaza choralari ko‘rilmagan o‘simliklar esa 32 tadan 27 taga kamaygan.

Qashqadaryo viloyati hududida tarqalgan o‘simlik turlari tabiatda yakka-yakka va to‘p-to‘p holda uchraydi. Ularning ba’zi turlari tabiiy, antropogen va iqlim omillari natijasida, global isish, suv tanqisligi, qurg‘oqchilik natijasida, shuningdek, insonlar tomonidan ko‘p miqdorda yig‘ib olinishi, brokanyerlik, chorva mollarining ko‘plab boqilishi oqibatida, o‘simlik o‘sib turgan joylarda qurilish ishlarining olib borilishi, yerlarning xo‘jalik, sanoat maqsadida o‘zlashtirilishi natijasida turlarning qirilib ketishiga sabab bo‘lmoqda.

Mavjud turlarni saqlab qolish va muhofaza etish uchun Qashqadaryo viloyati hududida Qizil kitobga kiritilgan turlarni qidirib topish, o‘rganish, ro‘yhatini shakllantirish, o‘simliklar xaritasini tuzib chiqish hamda bu hududlarda muhofaza zonalarini va mikroqo‘riqxonalarni tashkil etish lozim.

Yo‘qolib ketishi ehtimoli bo‘lgan turlarni ko‘paytirish uchun Qashqadaryo viloyati hududida botanika bog‘larini yaratish choralari ko‘rish, yo‘qolib ketishiga sabab bo‘luvchi antropogen ta’sirlarni kamaytirish uchun esa mahalliy aholi bilan kerakli darajada tushuntirish va targ‘ibot ishlarini olib borish kerak.

O‘simliklar dunyosini muhofaza qilishda barcha yakdillik bilan harakat qilsagina, nabodot olamining bebaho boyliklarini saqlab qolishga, ularni asrab avaylab, munosib ravishda kelgusi avlodlarga qoldirishga erisha olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining Qizil kitobi 1-jild (O‘simliklar) Toshkent – 2019 yil.
2. O‘zbekiston Respublikasining Qizil kitobi 1-jild (O‘simliklar) Toshkent – 2009 yil.
3. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi. (2023). Atrof-muhit holati to‘g‘risida milliy ma’ruza: O‘zbekiston. Barqaror rivojlanish xalqaro institute.
4. К.Ш.Тожибев, Н.Ю.Бешко, У.Н.Кодиров, Х.Шомуродов - Кадастр флоры Узбекистана: Кашкадарьинская область – 2019 года.
5. К.Ш.Тожибаев, О.Т.Тургинов - Новые и редкие виды флоры Узбекистана из Байсунтау (Гиссарский хребет) Бот. журн. – 2012 года.

YO‘L HARAKATINI TASHKIL ETISH VA HARAKAT XAVFSIZLIGINI TA‘MINLASH SOHASIDAGI MUAMMOLAR HAMDA ULARNING YECHIMLARI

Kutlimuratova Dilfuza Sharjau qizi

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Yuridika fakulteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada yo‘l harakti xavfsizligi va u bo‘yicha chora-tadbirlar o‘tkazish hamda baxtsiz hodisalarni oldini olish kabi harakatlar, bundan tashqari yo‘l harakati xavfsizligini ta‘minlash sohasidagi muammolar va ularga yechim topish kabi masalalar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek respublikamizda yo‘l harakatini tashkil etishda asosan transport vositalari harakatlarini rivojlantirish va yo‘lga qo‘yish hamda yo‘l harakati xavfsizligi xizmatining asosiy vazifalari va ularning qonun hujjatlarida mustahkamlanishi kabi masalalar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: *Yo‘l infratuzilmasi, transport oqimi, zamonaviy chorrahalar, . jamoat transporti.*

“Yo‘l qoidasi – umr foydasi”

Yo‘l harakati xavfsizligi – bu nafaqat haydovchilar, balki piyodalar uchun ham eng dolzarb masalalardan biridir. Har yili dunyo bo‘yicha yo‘l-transport hodisalari oqibatida millionlab insonlar jarohatlanadi yoki hayotdan ko‘z yumadi. Bu muammo har bir davlat uchun muhim bo‘lib, jamiyatning har bir a‘zosidan ehtiyotkorlik va mas‘uliyat talab qiladi. Shu jumladan, Yo‘l harakati xavfsizligi – bu jamiyatning muhim masalalaridan biri bo‘lib, inson hayoti va salomatligini himoya qilish, transport vositalari harakatini tartibga solish va yo‘l infratuzilmasini takomillashtirishni o‘z ichiga oladi. Bugungi kunda yirik shaharlar va avtomobil yo‘llarida transport oqimining keskin oshishi yo‘l harakati xavfsizligini ta‘minlashga bo‘lgan ehtiyojni yanada oshirmoqda. Yo‘l harakatini tashkil etish va harakat xavfsizligini ta‘minlash sohasidagi muammolar hamda ularning yechimlari: Yo‘l harakati xavfsizligi – bu jamiyatning muhim masalalaridan biri bo‘lib, inson hayoti va salomatligini himoya qilish, transport vositalari harakatini tartibga solish va yo‘l infratuzilmasini takomillashtirishni o‘z ichiga oladi. Bugungi kunda yirik shaharlar va avtomobil yo‘llarida transport oqimining keskin oshishi yo‘l harakati xavfsizligini ta‘minlashga bo‘lgan ehtiyojni yanada oshirmoqda. Asosiy muammolar shundan iboratki transport vositalari sonining ortishi, so‘nggi yillarda shaxsiy va jamoat transporti soni keskin ko‘paydi, bu esa tirbandliklar, avtohalokatlar va ekologik muammolarni keltirib chiqarmoqda. Bundan tashqari yo‘l infratuzilmasining yetarlicha rivojlanmagani ko‘plab yo‘llarning sifati past, transport oqimiga mos kelmaydi yoki zamonaviy yo‘l harakati talablariga javob bermaydi. Bu esa avariya sonining ortishiga sabab bo‘ladi. Yo‘l harakati qoidalariga rioya qilmaslik. Ayrim haydovchilar qoidalarga amal qilmaydi, tezlikni oshirish, svetofor signallarini mensimaslik, belgilangan yo‘laklardan noto‘g‘ri foydalanish kabi qoidabuzarliklarga yo‘l qo‘yadi. Piyodalar va velosipedchilar xavfsizligi ayrim hududlarda

piyodalar uchun ajratilgan yo‘laklar va velosiped yo‘llari yetarli emas. Bu esa ularning yo‘l harakati ishtirokchilariga qo‘shilishiga va xavf darajasining oshishiga olib keladi. Yo‘l harakati madaniyatining pastligi haydovchilar va piyodalarning yo‘l harakati madaniyati yetarli darajada shakllanmagani sababli baxtsiz hodisalar ko‘p uchraydi.

Muammolarga yechim sifatida quyidagilarni kiritsak bo‘ladi ya’ni, yo‘l infratuzilmasini rivojlantirish zamonaviy chorrahalar, transport halqasi tizimlari, estakada va yer osti o‘tish yo‘laklari qurish yo‘l harakati xavfsizligini yaxshilashga yordam beradi. Intellektual transport tizimlarini joriy etish, yirik shaharlar uchun aqlli svetofor tizimlari, transport oqimini kuzatuvchi sun‘iy intellekt texnologiyalari joriy etilishi tirbandliklarni kamaytiradi. Qoidabuzarliklarni nazorat qilishni kuchaytirish foto va video kuzatuv kameralarining sonini oshirish, avtomatik jarima tizimlarini joriy qilish qoidabuzarliklarni kamaytirishga xizmat qiladi. Yo‘l harakati madaniyatini oshirish bunda aholi o‘rtasida muntazam tushuntirish ishlari olib borish, ta’lim muassasalarida yo‘l harakati qoidalariga oid darslarni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoat transportidan foydalanishni rag‘batlantirish bunda asosan sifatli va arzon jamoat transporti tizimini yaratish orqali shaxsiy avtomobillarga bo‘lgan ehtiyoj kamaytirilib, tirbandlik muammosi hal etilishi mumkin. Yo‘l qoidasi – umr foydasi deganidek har bir haydovchi yo‘lda ehtiyot choralarini ko‘rishi va atrofga e’tiborli bo‘lishi shart. Yo‘l harakati qoidalari qonunchiligimizda ham belgilab o‘tilgan ya’ni, O‘zbekiston Respublikasining “Yo‘l harakati to‘g‘risidagi “ qonunida yo‘l harakati xavfsizligi va xavfsizlikni ta’minlash bo‘yicha majburiyatlar belgilangan, jumladan mazkur qonunning 34-modda Yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlash. Yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlash yo‘l-transport hodisalari ro‘y berishi sabablarining oldini olishga va ularning oqibatlarini yumshatishga qaratilgan faoliyatdir. 35-modda Transport vositalari egalarining yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlashga doir majburiyatlari. Transport vositasiga mulk huquqi, xo‘jalik yuritish huquqi yoki operativ boshqarish huquqi asosida yoki boshqa qonuniy asosda egalik qiluvchi shaxs transport vositasining egasidir. Transport vositasini o‘z xizmat yoki mehnat majburiyatlarini bajarish uchun, shu jumladan transport vositasining mulkdori yoxud boshqa egasi bilan tuzilgan mehnat shartnomasiga yoki fuqarolik-huquqiy xususiyatga ega shartnomaga asosan boshqaruvchi shaxs transport vositasining egasi bo‘lmaydi. Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 30-noyabrdagi 806-qaroriga ilova 3-bandida “Yo‘l harakati ishtirokchilari O‘zbekiston Respublikasining “Yo‘l harakati to‘g‘risida”gi Qonunini, ushbu Qoidalarni va ularda keltirilgan svetofor ishoralari, yo‘l belgilari (ushbu Qoidalarga 1-ilova), yo‘l chiziqlarining (ushbu Qoidalarga 2-ilova) talablarini bilishlari, ularga amal qilishlari, shuningdek, ularga berilgan vakolat doirasida yo‘llarda harakatni tartibga soluvchilarning ko‘rsatmalarini so‘zsiz bajarishlari shart”. deb ko‘rsatib o‘tilgan.



O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Yo‘l harakati qoidalarini tasdiqlash to‘g‘risida” gi qarorida yo‘l harakati paytida amal qilish shart bo‘lgan belgilar ta’kidlab o‘tilgan. Hozirda qonunchiligimizda yo‘l harakati qoidalarini va transport boshqaruvchilariga nisbatan qo‘yiladigan talab hamda ushbu qonun va qoidalarni buzgan tag‘dirda ularga qo‘llanadigan jazo choralari belgilab o‘tilgan.

Jumladan O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksida transport vositalaridan foydalanish qoidalarini buzganda ya‘ni, haydovchilarning transport vositalarini boshqarish va yo‘lovchilar tashishda xavfsizlik kamaridan foydalanish qoidalariga, xuddi shuningdek mototsikl va mopedlar haydovchilarining motoshlemlardan foydalanish qoidalariga rioya etmasligi — bazaviy hisoblash miqdorining ikkidan bir qismi miqdorida jarima solishga sabab bo‘ladi. Bundan tashqari O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida yo‘l harakati yoki ulardan foydalanish xavfsizligi qoidalarini buzgan shaxslarga nisbatan jazo-choralari belgilangan. Ushbu kodeksning 261-moddasi Mast holdagi shaxsning transport vositasini boshqarishiga yo‘l qo‘yish. Transport vositasidan foydalanish uchun mas‘ul shaxsning mast holatdagi yoki giyovandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop moddalar yoki shaxsning aql-idrokiga ta‘sir ko‘rsatuvchi boshqa moddalar ta‘siri ostida bo‘lgan shaxsni temir yo‘l, dengiz, daryo, havo, avtomobil transporti yoki boshqa transport vositasini boshqarishiga yo‘l qo‘yishi

badanga og‘ir shikast yetkazilishiga yoxud odam o‘lishiga sabab bo‘lsa, — bazaviy hisoblash miqdorining ellik baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud muayyan huquqdan mahrum qilib, bir yildan uch yilgacha ozodlikni cheklash yoki uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. 266-moddasi Transport vositalari harakati yoki ulardan foydalanish xavfsizligi qoidalarini buzish. Transport vositasini boshqaruvchi shaxs tomonidan transport vositalari harakati yoki ulardan foydalanish xavfsizligi qoidalarini buzish badanga o‘rtacha og‘ir yoki og‘ir shikast yetkazilishiga sabab bo‘lsa, — bazaviy hisoblash miqdorining ellik baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz oltmish soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud uch yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi. Har bir shaxs yo‘l harakati qoidalariga shu jumladan qonunga bo‘ysinib amal qilsa balkim yo‘l harakati bilan bog‘liq muammolar kamayar edi. Hozirda yo‘l harakati bo‘yicha mas‘ul organlar birqancha chora- tadbirlarni amalga oshiryabdi, bu harakatlar faqat gina bir shaxs manfaati uchun emas balki butun respublika aholisi havsizligi uchundir.

Xulasa qilib aytganda, yo‘l harakatini tashkil etish va xavfsizligini ta‘minlash zamonaviy jamiyatning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Transport vositalari sonining oshishi, yo‘l infratuzilmasining yetarlicha rivojlanmagani, qoidabuzarliklar va yo‘l harakati madaniyatining pastligi avariylar sonining ko‘payishiga sabab bo‘lmoqda. Ushbu muammolarni hal qilish uchun zamonaviy transport texnologiyalarini joriy etish, yo‘l infratuzilmasini rivojlantirish, qat‘iy nazorat choralari ko‘rish hamda yo‘l harakati madaniyatini oshirish zarur. Shu bilan birga, jamoat transportidan foydalanishni rag‘batlantirish ham tirbandlikni kamaytirishga yordam beradi. Yo‘l harakati xavfsizligini ta‘minlash har bir fuqaroning mas‘uliyati bo‘lib, barchaning qoidalarga rioya qilishi ushbu muammolarni bartaraf etishda muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Yo‘l harakati to‘g‘risida” qonuni 19.01.2024-yil 900-son
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. 22.09.1994-yil
3. O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi 01.04.1995-yil <http://lex.uz/docs/-97664>
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Yo‘l harakati sohasidagi qonunchilik takomillashtirilishi munosabati bilan Yo‘l harakati qoidalariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida” qarori. 30.11.2024-yil 806-son <https://lex.uz/ru/docs/-7247939>
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Yo‘l harakati qoidalarini tasdiqlash to‘g‘risida” qarori.12.04.2022-yildagi 172-son
<https://lex.uz/uz/docs/-5953883>

YASHIL KELAJAK YO‘LIDA: O‘ZBEKISTON UCHUN EKOLOGIK BARQARORLIK VA IQTISODIY IMKONIYATLAR

Maxmudov Dilshod Kilichboyevich

Oriental Universiteti,

Filologiya fakulteti, 2-bosqich talabasi, Arab tili yo‘nalishi

Annotatsiya: Ushbu maqola atrof-muhit muammolari, xususan, havo ifloslanishi, cho‘llashish va suv tanqisligini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqotda yashil iqtisodiyotning ushbu muammolarni hal qilishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Maqola islomiy ta’limotlar va zamonaviy ilmiy yondashuvlarga asoslanadi. O‘zbekistondagi ekologik vaziyat aniq statistik ma’lumotlar bilan yoritiladi. Natijada, global tajriba va mahalliy imkoniyatlardan foydalangan holda amaliy tavsiyalar beriladi. Maqsad – ekologik barqarorlikni ta’minlash va iqtisodiy rivojlanishga hissa qo‘shish. Xulosa sifatida, hamkorlik muhimligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: atrof-muhit, yashil iqtisodiyot, havo ifloslanishi, cho‘llashish, suv resurslari, qayta tiklanuvchi energiya

KIRISH

“Tabiat – insonning beshigi, uni asrasak, kelajagimizni asraymiz,” deydi buyuk mutafakkir Alisher Navoiy o‘z asarlarida. Uning bu fikri bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan, chunki atrof-muhitning ifloslanishi insoniyat oldidagi eng katta xavf-xatarlardan biridir. Qur’onda ham “Allohning yer yuzidagi tuzatishidan keyin unda buzg‘unchilik qilmang” (A’rof surasi, 7:56) **【1】** deyilgan bo‘lib, bu ekologik mas’uliyatni eslatadi. Bugungi kunda global isish, havo ifloslanishi va suv resurslarining kamayishi kabi muammolar nafaqat olimlarni, balki oddiy fuqarolarni ham tashvishga solmoqda. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO) ma’lumotlariga ko‘ra, har yili 7 milliondan ortiq odam havo ifloslanishi tufayli hayotdan ko‘z yumadi **【2】**. O‘zbekistonda esa cho‘llashish, chang bo‘ronlari va transport chiqindilari kabi mahalliy muammolar keskinlashmoqda. Ushbu maqola ekologiya va iqtisodiyot sohasidagi mutaxassislar, talabalar va keng jamoatchilik uchun mo‘ljallangan. Unda O‘zbekistondagi ekologik vaziyatni yaxshilash uchun yashil iqtisodiyot tamoyillari qanday qo‘llanilishi mumkinligi muhokama qilinadi.

ASOSIY QISM

Yashil iqtisodiyot: Tamoyillar va global tajriba Yashil iqtisodiyot – tabiiy resurslarni tejash, chiqindilarni kamaytirish va qayta tiklanuvchi energiyaga asoslangan modeldir. BMTning 2023-yilgi strategiyasida bu modelning asosiy yo‘nalishlari qayd etilgan **【3】**: Quyosh va shamol energiyasi: Germaniyada 2023-yilda energiya iste’molining 55% qayta tiklanuvchi manbalardan ta’minlanib, CO2 chiqindilari 200 million tonnaga qisqardi **【4】**. Chiqindilarni qayta ishlash: Janubiy Koreyada chiqindilarning 70% qayta ishlanadi, bu yiliga 12 million tonna chiqindini utilizatsiya qilishga yordam berdi **【5】**. Suvni tejash:

Isroilda suvning 90% qayta ishlanib, qishloq xo‘jaligida ishlatiladi [6]. O‘zbekiston uchun bu tajribalar o‘rnak bo‘la oladi. Masalan, mamlakatda quyosh radiatsiyasi yillik 1600-1800 kVt/soat/m² ni tashkil qiladi, bu quyosh panellarini keng joriy etish imkonini beradi [7]. O‘zbekistondagi ekologik muammolar Chang havo va cho‘llashish: O‘zbekistonning 60% qurg‘oqchil hududlardan iborat. Har yili 100 ming gektar yer unumdorligini yo‘qotmoqda (FAO, 2024) [8]. Aral dengizi qurishi tufayli Qoraqalpog‘istonda chang bo‘ronlari chastotasi 15% ga oshgan, bu esa aholining 40% ida nafas olish kasalliklariga sabab bo‘lmoqda [9]. Transport chiqindilari: 2024-yilda avtomobillar soni 3,2 millionga yetdi, yiliga 1,5 million tonna CO₂ chiqarilmoqda (Jahon banki, 2023) [10]. Toshkentda havo ifloslanishi indeksi (AQI) o‘rtacha 120-150 ni tashkil qiladi. Suv muammosi: Suvning 80% qishloq xo‘jaligiga sarflansa-da, 50% samarasiz yo‘qotiladi (Suv xo‘jaligi vazirligi, 2024) [11]. Sirdaryo suvida 1 litrda 200 dan ortiq mikroplastik zarralar aniqlangan [12]. Tavsiyalar va amaliy yechimlar Energiya sohasi: Quyosh stansiyalarini Navoiy va Surxondaryoda kengaytirish orqali 2030-yilga qadar energiya iste‘molining 25% ni qayta tiklanuvchi manbalardan ta‘minlash. Chiqindilar boshqaruvi: Toshkentda chiqindilarni saralash zavodlari qurish, yiliga 500 ming tonna chiqindini qayta ishlash. Suv tejamkorligi: Farg‘ona viloyatida tomchilatib sug‘orishni sinovdan o‘tkazib, suv sarfini 30% kamaytirish. Transport: Elektr avtobuslar va velosiped yo‘laklarini joriy etib, shahar havo ifloslanishini 20% ga qisqartirish. Masal orqali tasvirlash Bir kuni bir dehqon daraxt ekdi, lekin uni sug‘ormadi. Daraxt qurib qoldi. Keyin u tomchilatib sug‘orish usulini sinab ko‘rdi va daraxtlar unib chiqdi. Bu masal O‘zbekistonda suvni tejash va tabiatni asrashning amaliy yo‘lini ko‘rsatadi.

XULOSA

O‘zbekiston uchun atrof-muhitni asrash va yashil iqtisodiyotni rivojlantirish nafaqat ekologik muammolarni hal qilish, balki iqtisodiy barqarorlikka erishish yo‘lidir. Chang havo, suv tanqisligi va chiqindilar muammosini yengish uchun global tajribadan foydalanish va mahalliy imkoniyatlarni ishga solish zarur. Davlat, xususiy sektor va fuqarolar o‘zaro hamkorlik qilgandagina yashil kelajakni qurish mumkin. Ushbu yondashuv kelajak avlodlar uchun boy meros qoldiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Qur‘on, A‘rof surasi, 7:56. Hilol nashri tafsiri.
2. World Health Organization (WHO). Air Pollution and Health Report, 2023.
3. United Nations (UN). Green Economy Strategy, 2023.
4. German Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action, 2023.
5. South Korea Ministry of Environment, Waste Management Report, 2022.
6. Israel Water Authority, Water Recycling Report, 2023.
7. O‘zbekiston Meteorologiya xizmati, Quyosh radiatsiyasi bo‘yicha 2023-yilgi ma‘lumotlar.

8. Food and Agriculture Organization (FAO). Desertification in Central Asia, 2024.
9. O‘zbekiston Ekologiya vazirligi, Chang bo‘ronlari bo‘yicha 2023-yilgi monitoring.
10. The World Bank. Environmental Pollution in Central Asia, 2023.
11. O‘zbekiston Suv xo‘jaligi vazirligi, 2024-yilgi ma’lumotnoma.
12. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi, Sirdaryo suvlaridagi mikroplastiklar tadqiqoti, 2023.

STEAM TA'LIM TIZIMINING FANLARNI O'QITISHGA TADBIQI

Abdurasulova Malohat Rustam qizi

G'allaorol 1-son politexnikumi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada STEAM ta'lim tizimi, uning maqsadi, afzalliklari, samaradorligi va unda xorijiy tillarni o'qitish.*

Kalit so'zlar: *STEAM, ta'lim tizimi, afzalliklari, ilm-fan, ta'lim tizimidan asosiy ko'zlangan maqsad.*

Abstract: *In this article the STEAM educational system, its purpose advantages, efficiency and teaching foreign languages in it.*

Keywords: *STEAM educational system a number of advantages the main goal of the educational system is science.*

STEAM ta'lim tizimi (Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics) zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. U o'quvchilarga faqat nazariy bilimlarni emas, balki amaliy ko'nikmalar va ijodiy fikrlashni ham o'rgatishga qaratilgan. STEAM yondashuvi orqali fanlarni integratsiya qilish, ya'ni ularni bir-biri bilan bog'lash orqali o'qitish, o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish va ularga hayotiy muammolarni hal qilish uchun kerakli ko'nikmalarni singdirishga yordam beradi.

STEAM ning afzalliklari:

Interaktiv va amaliy yondashuv : STEAM ta'limida nazariya bilan amaliyot uzviy ravishda birlashtiriladi. Masalan, matematika yoki fizika mavzularini robototexnika loyihalari orqali o'rganish, o'quvchilarga mavzuni chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Ijodiy fikrlashni rivojlantirish : "Arts" (san'at) elementi STEAM ga kiritilishi orqali o'quvchilar san'at, dizayn va estetikaga oid ko'nikmalarni ham egallaydilar. Bu esa ularning ijodiy yondashuvini shakllantiradi va innovatsion fikrlashga undaydi.

Jamoa ishlash ko'nikmasini rivojlantirish : STEAM loyihalari ko'pincha guruhda ishlashni talab qiladi. Bu o'quvchilarga jamoa bo'lib ishlash, masalalarni birgalikda hal qilish va turli nuqtai-nazarlarni qabul qilish ko'nikmalarini o'rgatadi.

Zamonaviy kasblarga tayyorlash : STEAM ta'limi zamonaviy kasb-hunar sohalariga moslashtirilgan. Dasturlash, sun'iy intellekt, bioinformatika, muhandislik va boshqa sohalarda ishlaydigan mutaxassislar uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni avvaldan rivojlantirishga yordam beradi.

Muammo yechish ko'nikmasini oshirish : STEAM darslarida o'quvchilar real hayotdagi muammolarni hal qilishga undaladi. Masalan, ekologik muammolar yoki energiya tejash texnologiyalari bo'yicha loyihalar ishlab chiqish.

STEAM ni fanlarni o'qitishda qo'llashning ahamiyati:

Fanlararo bog'liqlik : STEAM ta'limi har bir fan o'rtasidagi aloqadorlikni ko'rsatadi. Masalan, matematika va fizikani birlashtirib inshoot qurish loyihasini amalga oshirish

mumkin. Bunday integratsiya o‘quvchilarga fanlarni ajratib o‘qish o‘rniga, ularni bir butun sifatida ko‘rishga o‘rgatadi.

Qiziqishni oshirish : O‘quvchilar ko‘pincha klassik usulda o‘tiladigan mavzularga zerikib qolishi mumkin. STEAM esa o‘quv jarayonini qiziqarli va jozibador qiladi. Masalan, robot yasash yoki 3D modelashtirish kabi interfaol loyihalar orqali o‘quvchilar o‘zlari uchun yangi manbalarni ochib beradi.

Innovatsion yondashuv : STEAM ta’limi o‘quvchilarni innovatorlar sifatida tarbiyalashga qaratilgan. Ular o‘z fikrlarini sinab ko‘rish, xato qilish va uni tuzatish orqali o‘rganishadi. Bu esa kelajakda mustaqil va ixtiyorli ishchi sifatida faoliyat yuritishga yordam beradi.

Texnologiyadan samarali foydalanish : STEAM ta’limida zamonaviy texnologiyalardan keng foydalaniladi: dasturlash, 3D printerlar, robototexnika, virtual va reallik texnologiyalari va boshqalar. Bu esa o‘quvchilarga zamonaviy dunyoda muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni o‘rgatadi.

_____STEAM ni joriy etishdagi qiyinchiliklar:

Resurslarning chegaraliligi : STEAM darslarini tashkil etish uchun zamonaviy laboratoriya jihozlari, kompyuterlar, dasturiy ta’minotlar va boshqa resurslar kerak bo‘ladi. Ko‘pgina maktablarda bunday imkoniyatlar cheklangan.

O‘qituvchilarning tayyorgarligi : STEAM ta’limi o‘qituvchilardan yangi uslublar va texnologiyalarni o‘zlashtirishni talab qiladi. Ba’zi o‘qituvchilar ushbu o‘zgarishlarga moslashishda qiynalishi mumkin.

Davlat va maktab rahbarlarining qo‘llab-quvvatlash darajasi : STEAM ta’limining samarali joriy etilishi uchun davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash va moliyaviy investitsiyalar zarur. Agar bu tomondan qo‘llab-quvvatlash yetarli bo‘lmasa, natijalar ham kamroq bo‘lishi mumkin.

Bugungi kundagi yoshlar yangi davr texnologiyalari bilan hamnafas bo‘lib ulg‘ayishmoqda. Bu zaamon talabi ularni bilim olishga qiziqtirish va bilim berishning yangi uslubiy yo‘llarini izlash hisoblanadi. Ta’lim berishda hozir noan’anaviy bir uslubini ko‘rishimiz mumkin, bu STEAM ta’lim tizimidir. STEAM ta’lim tizimi bu- “S”-science, T-technology, E-engineering, A-art va V-math, ya’ni tabiiy fanlar texnologiyasi, muhandislik, san’at va matematika jamlanmasini anglatadi. Hozirgi zamonaviy dunyoda ushbu yo‘nalishlar eng mashhur bo‘lib kelayotganligini unutmashimiz kerak. Shuning uchun bugungi kunda STEAM ta’lim tizimi asosiy ta’lim tizimi sifatida rivojlanmoqda.

STEAM texnologiyasi ta’limdan farqli ravishda bilimlarni alohida emas o‘zaro mutunosib holda olib borishni ta’minlab beradi. O‘quvchi o‘zida nostandart fikrlash, muammoga bir nechta yechim toppish hamda ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantiradi va bu uning kelajakdagi faoliyatida juda qo‘l keladi. Al-Xorazmiy nomidagi IT maktabning ta’lim jarayonida ham STEAM texnologiyasidan keng foydalanib kelinmoqda. Bundan asosiy maqsad, o‘quvchilarning darsda olgan bilimlarini amaliyotda sinash va hayotga tadbqiq qilish imkonini yaratishdan iborat. Shuningdek STEAM ta’lim tizimining joriy etilishi natijasida

kelajakda innovatsion iqtisodiyotni yaratish uchun zarur bo‘lgan kasblarni egallashga zamin yaratilishini namoyon etish va kreativlik mohiyatini anglatish hisoblanadi.

STEAM ta‘lim tizimi talabalari vaqt o‘tishi bilan tanqidiy fikrlashni o‘rganadilar va o‘zlarining dalillarini tasdiqlash uchun xolis ma‘lumotlar va faktlarga murojaat qilishadi.

An‘anaviy o‘qitish uslublari bilan STEAM ta‘lim tizimini taqqoslaganda, STEAM yondashuvi bolalarni tajribalar o‘tqazishga, modellar yaratishga, o‘zi mustaqil ravishda filmlar, musiqalar, chiroyli san‘at asarlarini yaratishga, o‘z fikr-g‘oyalarini ro‘yobga chiqarishga hamda yakuniy natija olishga undaydi. STEAM ta‘lim tizimi o‘quvchilarni zamonaviy dunyoga tayyorlashning samarali vositalaridan biridir. U fanlararo integratsiya, amaliyotga yo‘naltirilgan yondashuv va innovatsion fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Biroq, uning muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun resurslar, o‘qituvchilarning malakasi va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash muhim omillardir.

Agar siz ushbu tizimni o‘z ishingizda qo‘llamoqchi bo‘lsangiz, avvalo o‘zingizga mos metodikalar va vositalarni tanlash, shuningdek, o‘quvchilarning ehtiyoj va imkoniyatlarini hisobga olish juda muhim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR /REFERENCES:

1. “English Teachers: How You Can Use STEAM in Your Classroom. BY Jennifer Gunn”.
<https://resilienteducftor.com/classroom-resources/steam-lessons-english>
2. “STEAM ta‘lim tizimi nima?”
<https://www.integer.uz/steam>
3. “STEAM education for English learners”
<https://exclusive-multibriefs.com/content/steam-education>

STEM TA’LIMNI O‘QUV JARAYONIGA JORIY QILISH METODLARI

Kurbanov Mirzaaxmad

O‘zbekiston Milliy universiteti professori, TFA akademigi

Annotatsiya: *STEM o‘qitish metodlarini mamlakatimiz ta’lim tizimiga joriy etish uchun zarur sharoitlar yaratilmoqda. Xususan, yurtimizning har bir hududida chet ellik mutaxassislar ishtirokida STEM fanlarini chuqurlashtirib o‘qitishga ixtisoslashtirilgan, ilmiy-texnikaviy ta’lim bilan yoshlarni yanada kengroq qamrab olish, ular uchun qulay imkoniyatlar yaratishga qaratilgan Prezident maktablari ochildi.*

Kalit so‘zlar: *STEM, akademik, innovatsiya, global, ixtisoslik, mutaxassis, texnologiya.*

Abstract: *Necessary conditions are being created to introduce STEM teaching methods into the educational system of our country. Specifically, Presidential schools have been established in every region of our nation, specializing in the in-depth teaching of STEM subjects with the participation of foreign experts. These schools aim to provide a broader reach of scientific and technical education to young people, creating favorable opportunities for them.*

Keywords: *STEM, academic, innovation, global, specialization, expert, technology.*

KIRISH

STEM ta’lim – asrimiz boshlarida AQSH milliy ilmiy jamg‘armasi mamlakatda texnik mutaxassislar taqchiilligini bartaraf etishga mo‘ljallangan yangi ta’lim yo‘nalishini ifodalash maqsadida STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) ta’lim tizimini yaratdi. Shundan so‘ng bu ta’lim haqidagi ilk g‘oyalar akademik nashrlar va ommaviy axborot vositalarida paydo bo‘la boshladi. O‘shandan beri bu shakldagi ta’limni rivojlantirish AQSH davlat siyosatining muhim strategiyalaridan biriga aylanadi. Keyinchalik global texnologik taraqqiyot tufayli butun dunyoni qamray boshladi.

ASOSIY QISM

STEM tabiiy va muhandislik fanlarini yagona, o‘zaro bog‘liq tizimda birlashtirgan ta’lim modelidir. U fizika, matematika, biologiya kabi fanlarni muayyan o‘quv dasturi doirasida o‘rganish bilan birga ularni yangi tizimda, yaxlit birlashtirishni nazarda tutadi. Ya’ni maktab fanlari o‘zaro bog‘liqlik nuqtai nazaridan o‘qitiladi. Olimlarning ta’kidlashicha, bunday yaxlit o‘rganish muammolarni faqat bitta sohaga tayangan holda qismlarga bo‘lib emas, balki yanada kengroq va global miqyosida ko‘rib chiqish va hal qilish imkonini beradi. Ushbu yondashuv STEM ta’limning asosiy jihatini va asosiy tamoyilini – fanlararo uyg‘unlikni belgilaydi.

Bilimlarni amaliyotida qo‘llash, ya’ni amaliy masalalarni yechish bu ta’limning yana bir tamoyilidir. Ijodkorlik va innovatsiya, tanqidiy fikrlash, loyihalash ishlari ham bu ta’limning asosiy xususiyatlaridir. Chunki zamonaviy jamiyat ijodiy fikrlaydigan,

innovatsion qarorlar qabul qila oladigan, moslashuvchang, keng dunyoqarashga va boshqaruv ko‘nikmalariga ega mutaxassislarga muhtojlik katta.

Nima uchun bu tizimga qiziqish kuchayib bormoqda? Bugun talabgorlar Buyuk Britaniya, Germaniya, Singapur, Yaponiya va boshqa mamlakatlarning yetakchi universitetlarida STEM ta‘lim olishi mumkin. Chunki mazkur mamlakatlardagi ko‘plab universitetlarning asosiy yo‘nalishi raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarga asoslangan. Ular BigData, sun‘iy intellekt, texnologiyani o‘rganishdagi yutuqlarni o‘quv jarayonida qo‘llash, sog‘liqni saqlash, bank, sanoat va qishloq xujaligi uchun imkon qadar ko‘proq yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga intiladi. Bugun nafaqat texnologiyani tushunadigan, balki turli sohalaridagi aniq muammolarni hal qilish uchun bilimini samarali qo‘llash ko‘nikmasiga ega mutaxassislarni mehnat bozorida yetakchi hisoblanadi.

Jahon iqtisodiy forumining statistika ma‘lumotida ta‘kidlanishicha, zamonaviy biznes uchun eng muhim ko‘nikmalar murakkab muammolarni hal qilish, tanqidiy va ijodiy fikrlashdir. Ish beruvchilar talabalarning STEM ixtisosliklar bo‘yicha olgan ko‘nikmalarini yuqori baholaydi. Bunday mutaxassislarga talab yil sayin ortib bormoqda. Bu aniq fanlarga bevosita bog‘liq bo‘lgan texnologiyalarning rivojlanish sur‘ati bilan izohlanadi. AQSH milliy ilmiy jamg‘armasi hisob-kitobiga ko‘ra, kelgusi o‘n yillikda mavjud bo‘ladigan ish o‘rinliklarining 80% foizi abiturimentlardan matematik ko‘nikmalar va texnologik bilimlarga ega bo‘lishni talab qiladi.

Olimlarning faraziga ko‘ra, IT va Data Science bo‘yicha malaka jamiyatning texnologik rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lgan har bir mutaxassis uchun zarur. Xitoydagi sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalar tufayli 4 trillion dollardan ortiq qo‘shimcha daromad olgan. “McKinsey” ma‘lumotlariga ko‘ra, AQSH sog‘liqni saqlash tizimida Data Science usullarini joriy etish tufayli 450 million dollargacha yoki 17 foizi tejaladi.

O‘zbekistonda STEM ta‘lim tizimini joriy etish istiqbollari Respublikamizdagi maktab o‘quvchilari uchun tabaqalashtirilgan (differensial) ta‘limni keng joriy etish, STEM fanlarini o‘zlashtirish qobiliyatiga ega o‘quvchilarni aniqlash lozim. O‘quvchilarning moyilligi va layoqatini aniqlash ko‘p qirrali va bosqichli jarayon. Uni bola hayotining dastlabki yillaridayoq boshlash kerak. Ota-onalar farzandlarini ko‘proq qiziqish va qobiliyatini namoyon etadigan yo‘nalishda rivojlantirish uchun intilishi zarur. Shu bilan birga, erta yoshda bolalar biror bilimni o‘rganishga juda moslashuvchan bo‘lishini esda tutish darkor. Maktabgacha ta‘lim muassasalari va boshlang‘ich sinflar ham tarbiyalanuvchi va o‘quvchilarning individual hamda tipologik xususiyatlariga ko‘ra, differensial ta‘limga asoslanishi kerak.

Innovatsion o‘qitish usullarini qo‘llash orqali o‘quvchilarning ushbu fanlarga qiziqish va bilimini tizimli va dinamik ravishda oshirishga qodir bo‘lgan STEM fanlari bo‘yicha malakali pedagog kadrlarni tayyorlash ham muhim ahamiyatga ega. Texnik mutaxassislarga ehtiyojning ortib borishi STEM ta‘limni qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish zaruratini keltirib chiqaradi. Ma‘lumotlarga ko‘ra, AQSHda STEM ixtisoslik bo‘yicha o‘qiydigan talabalarga uzaytirilgan viza taqdim etiladi, turli stipendiyalar ajratiladi. Yuqori texnologiyali kompaniyalar bilan universitetning hamkorlik dasturlari ishlab chiqiladi.

Shuni hisobga olish kerakki, texnologiya jadal rivojlanishi bilan texnik ko‘nikmalar ham tez eskiradi. O‘zgaruvchan sanoatga munosib javob berish va moslashish uchun mutaxassislarni qayta tayyorlash jarayonini faollashtirish kerak.

XULOSA

Shunday qilib, mutaxassis butun umr o‘rganishi va kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish lozim bo‘ladi. Bunday o‘qitish uzluksizligini ta‘minlashning samarali mexanizmi ta‘lim sohasi mutaxassislarni kasbiy tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishni takomillashtirish tizimini tashkil etuvchi elementlar sifatida klasterlardan foydalanishni nazarda tutadi. Texnologiyalarning jadal rivojlanishi, jamiyat hayotining barcha javhalarini taraqqiy ettirishga innovatsion yondashuv biz intilayotgan rivojlangan davlatning texnologik jihatdan ilg‘or turmush darajasini ta‘mirlashga qodir, yuqori malakali kadrlar tayyorlash uchun STEM ta‘limni rivojlantirishni taqozo etmoqda. Mamlakatimizda esa bunday taraqqiyot uchun zarur bo‘lgan barcha resurslar mavjud.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

- 1.Q.Sh.Tursunov, G.S.Uzoqova, M.Qurbonov. Fizika o‘qitishning nazariy asoslari. Darslik. – Qarshi. “Intelлект”-nashriyoti, 2022. - 232 bet.
2. D.A.Begmatova, M.Kurbanov. Sh.M.Sodiqova. Fizika o‘qitish metodikasi. Darslik. – Toshkent. “Innovatsiya-Ziyo”-nashriyoti, 2022. - 300 bet.
3. M.Kurbanov. Fizikadan namoyish eksperimentlarining uslubiy funksiyalarini kengaytirishning nazariy asoslari. Monografiya, Fan, T.: 2008. 117 bet.
4. V.Raxmonov, M.Qurbonov. Tebranish va to‘lqinlarga oid o‘quv eksperimentlari. O‘quv qo‘llanma. Guliston, “Sirdaryo Print” , 2023. - 140 bet.

FEATURES OF MAKSUD SHAYKHZADE'S TRANSLATIONS OF THE WORKS OF PUSHKIN AND LERMONTOV

Sodikova Robiya

Tashkent State Transport University

faculty of economics student

of TNR-2 group, Tashkent city

robiasodikova70@gmail.com

Abstract: *Maksud Sheikhzade, a prominent Uzbek poet and translator, made an invaluable contribution to the popularization of Russian classics in Uzbekistan. Sheikhzade was a prolific writer and translator. He created his own works and also translated classics of world literature such as Alexander Pushkin and Mikhail Lermontov into Uzbek. His translations were distinguished by a deep insight into the meaning of the original texts. He sought not only to convey the content, but also to preserve the artistic value and stylistic features of the works, while adapting them to the Uzbek culture and mentality.*

Key words: *Translation, literature, text, original, perception*

INTRODUCTION

The legacy of Maksud Shaykhzade is not limited to translations of Russian classics. His work encompasses a wide range of genres and themes, including lyrical poetry, epic poems, and dramatic works. He was a prolific author who made a significant contribution to the development of Uzbek literature in the 20th century. His works are distinguished by their profound insight into human psychology, vivid imagery, and masterful command of language.

His works are studied in schools and universities across Uzbekistan, and his translations of Russian classics remain popular among readers. The memory of Maksud Shaykhzade lives on in his works, which continue to inspire new generations of writers and poets. Thus, his translations are not mere mechanical reproductions but creative interpretations that take into account the characteristics of the target audience. It can be said that he struck a balance between the accuracy of translation and the organic perception of the text by Uzbek readers.

Shaykhzade paid special attention to conveying national color and cultural nuances, avoiding literal translation and adapting the text for Uzbek readers. This allowed him to communicate the depth and meaning of the works of Pushkin and Lermontov, making them understandable and relatable to his audience.

His approach to work was marked by principle and a commitment to maximizing the adequacy of conveying the meaning and spirit of the originals.

A key principle for Shaykhzade was the unwavering “preservation of the artistic style of the original”. This meant not just a word-for-word translation but the transmission of

poetic form, rhythm, and musicality. Take, for example, his translation of “The Bronze Horseman”: Shaykhzade devoted immense attention to preserving the meter and rhyme, understanding that this allows the reader to experience the full musicality of Pushkin’s verse, its inner rhythm, which is an integral part of the artistic intent. Without this “musicality”, the translation would turn into mere prose, losing its emotional power and artistic impact. He did not simply translate words; he transferred the sound, the inner voice of the poet, into the Uzbek language. This work required immense skill and a deep understanding of both Russian and Uzbek poetic traditions.

The main part: another important aspect of Shaykhzade's work was “the adaptation of cultural realities”. Pushkin’s St. Petersburg is not just a city; it is an entire era, with its symbols, architecture, and unique spirit. Conveying all of this in Uzbek, making it understandable to Uzbek readers without distorting the meaning of the work, was an exceptionally difficult task. Shaykhzade solved it through subtle adaptation, replacing some realities with analogous ones from Uzbek culture while preserving the emotional core of the work. He did not merely substitute words; he sought equivalents that would evoke similar associations and emotions in the reader. This required not only linguistic but also cultural competence.

Finally, Shaykhzade masterfully utilized “the richness of the Uzbek language”, not shying away from introducing authorial neologisms and occasionalisms—new words created specifically for the translation. This not only enriched the translation but made it more expressive, more precisely conveying the nuances of the original. An example is his translation of the poem “Oy bilan Suhbat” (“Conversation with the Moon”), where he used the word “tundalik” (nightlight) instead of “kundalik” (diary), emphasizing the nocturnal work of poets. Such subtle use of linguistic tools demonstrates the translator's highest skill and deep understanding of the artistic possibilities of both languages.

In his translations of “The Bronze Horseman” and “Mozart and Salieri”, Shaykhzade demonstrated the ability to convey not only the plot and meaning of the works but also their emotional intensity and philosophical depth. For instance, in “The Bronze Horseman”, he successfully conveyed the drama of the flood in St. Petersburg and the protagonist Eugene's turmoil, while preserving all the artistic merits of the original. In “Mozart and Salieri”, he managed to convey the philosophical depth of the dialogues and the psychological tension between the characters, while maintaining the individuality of each character’s speech.

Maksud Shaykhzade became a pioneer in the field of Uzbek literary translation, brilliantly overcoming the challenging mission of adapting masterpieces of Russian classical poetry—the works of Pushkin and Lermontov. His mastery of both languages is striking in its depth and precision, as well as his ability to penetrate the exquisite nuances of artistic translation.

As a result of his translations, the Uzbek literary lexicon was enriched with unique expressions, vivid imagery, and stylistic innovations, which not only expanded the boundaries of the language but also contributed to its evolution.

“Opening new horizons for readers”: Uzbek literature enthusiasts gained access to the pinnacle of Russian cultural works. This enrichment of cultural space led to a significant increase in literary knowledge among the population of Uzbekistan and deepened their understanding of global artistic traditions.

“Contribution to the development of the translation school”: Maksud Shaykhzade’s work laid the foundation for the emergence of a unique Uzbek school of literary translation. His legacy not only elevated the quality of literary adaptations to a new level but also contributed to the popularization of world cultural heritage in the country.

The work of Maksud Shaykhzade represents a significant phenomenon in Uzbek literature, particularly in the context of literary translation. In his works dedicated to the writings of Pushkin and Lermontov, Shaykhzade not only overcame the challenge of accurately reproducing meaning but also achieved a unique adaptation of the texts, preserving their artistic sophistication and the national flavor of the Uzbek people.

Shaykhzade’s translations were distinguished not only by technical perfection but also by a virtuosic approach to conveying rhythmic features, musicality, and emotional depth of the original works. He went beyond literal translation, striving to breathe life into each work, skillfully utilizing the richness of the Uzbek language and creating innovative expressive forms.

Shaykhzade’s work had a profound impact on the development of the Uzbek translation school. His contribution lay in enriching national literature with new stylistic solutions, expanding its horizons and possibilities. Thanks to his efforts, Uzbek readers gained the opportunity not only to familiarize themselves with the masterpieces of Russian classics but also to immerse themselves in their atmosphere. His translations, remaining relevant, continue to inspire to this day.

CONCLUSION

These translations are a vivid example of how the skill of a translator can make great works of world literature accessible to a wide audience without depriving them of their artistic value. His work is not merely a translation but a creative reimagining of Russian classics within Uzbek literature.

REFERENCES:

1. Гафуров И. (1973) Лирика и время. Идеино-художественные особенности лирики Максуда Шейхзаде. АКД. –Ташкент.
2. Полное собрание сочинений.-Москва, 1957г.
3. Жирмунский В.М. (1967).Проблемы сравнительно-исторического изучения литератур в «Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур». -М.: Изд-во АН СССР.
4. Sodiqova, R. D. (2024). Maksud sheikhzade and Aybek. International Sciences, Education and New Learning Technologies, 1(10), -Pp.22–25.
URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14041831>

5. Sodikova R. (2024). Life and creativity of Maqsud Shaikhzoda. international scientific journal: science and innovation, vol.-3, issue 2. - Pp. 50-54.
URL:<https://zenodo.org/records/10734267>

MAXSUS PEDAGOGIKADA KORREKSION ISH JARAYONIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Saydaliyeva Xojiya Abdujalil qizi

*Alfraganus universiteti Pedagogika fakulteti Maxsus pedagogika: Logopediya
yo‘nalishi 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada maxsus pedagogikada korreksion ish jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanishning ahamiyati va samaradorligi yoritiladi. Nutqiy va kognitiv buzilishlarga ega bolalar bilan ishlashda zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashning afzalliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, interaktiv dasturlar, multimediali o‘yinlar va kompyuter ilovalarining logopedik mashg‘ulotlardagi o‘rni haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: maxsus pedagogika, korreksion ta’lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, logopediya, interaktiv dasturlar.

KIRISH

Zamonaviy pedagogikada axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish keng tarqalmoqda. Ayniqsa, maxsus pedagogika sohasida AKT nutqiy va kognitiv buzilishlarga ega bolalar bilan ishlash samaradorligini oshirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Bugungi kunda interaktiv dasturlar, multimedia vositalari va kompyuter ilovalari logopedik mashg‘ulotlar va boshqa korreksion faoliyatlarda faol qo‘llanilmoqda.

Zamonaviy axborot texnologiyasi L.S.Vigotskiy, P.Y.Galperin, A.R.Luriya, A.N.Leontev, V.Y.Davidov, D.B.Elkoninlar tomonidan ishlab chiqilgan psixologik-pedagogik va metodologik qoidalarga asoslanadi. Maxsus pedagogikada korreksion ish jarayonida AKTdan foydalanish bolalarning motivatsiyasini oshiradi, didaktik materialni ularning xotirasida uzoq vaqt saqlanishiga yordam beradi, pedagoqlar uchun esa vaqt va mablag‘larini tejagan holda qisqa muddat ichida o‘z didaktik materiallariga ega bo‘lish imkonini beradi.

Hozirgi globallashuv davrida respublikamizda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanishni rivojlantirish bo‘yicha qator ishlar amalga oshirilmoqda. Umumiy o‘rta ta’lim va oliy ta’lim tizimlarida raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanishi, elektron darsliklar, o‘quvchilar uchun mo‘ljallangan maxsus multimediali vositalar va elektron platformalar bunga yaqqol misol bo‘la oladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108-son Farmoni hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabr PQ-4884-sonli “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi qaroriga asosan axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi, ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi hamda boshqa manfaatdor vazirlik va

idoralar bilan birgalikda 2022-yil 1-yanvarga qadar maktabgacha ta’lim tizimida zamonaviy o‘qitish shakllari, yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish vazifasi belgilangan. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrda “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi O‘RQ-595 sonli qonunining 53-moddasida ta’lim-tarbiya jarayoniga ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish, maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun o‘quv-uslubiy va didaktik materiallar ishlab chiqish-ishlab chiqarish, maktabgacha ta’lim va tarbiya sohasida ilmiy tadqiqotlar olib borish vazifalari belgilangan.

Bugungi kunning kichik yoshdanoq elektron qurilmalar ta’siriga tushgan, televizion dasturlar, internet tarmog‘i, kompyuter yoki smartfon o‘yinlari orqali katta hajmdagi ma’lumotlarni qabul qilayotgan zamonaviy bolalarning diqqatini an’anaviy ta’lim metodlarining o‘zibilangina ushlab turishning iloji yo‘q. Axborot -kommunikatsiya texnologiyalari ta’limning ajralmas qismi bo‘lib, korreksiya va rivojlantirish ishlarida alohida o‘rin tutadi. AKTdan unumli foydalanish bolalarda nutq va tafakkurni rivojlantirishga xissa qo‘shadi, idrok, diqqat, xotira qobiliyatlari kabi turli ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Multimedia vositalari yordamida taqdimotda ranglarning yorqin bo‘lishi, ma’lumotlar ham ovozli, ham vizual uzatilishi bolalarda materialni yaxshi tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi.

Taqdimotda turli effektlarning qo‘llanilishi bolalarda qiziqishning ortishi va intellektual sustlikni yengishga yordam beradi. Multimediali taqdimotlar bolalardagi toliqishni kamaytiradi, turli patologiyali bolalarning bilish faolligini qo‘llab-quvvatlaydi.

Korreksion ish jarayonida AKTdan foydalanishni shartli ravishda ikki usulga bo‘lish mumkin. Birinchi usulda bolalar bevosita AKT yordamida mashg‘ulot o‘tkazsalar (<https://learningapps.org>), (<https://wordwall.net/>),

(<https://schultetable.ru/>) , ikkinchi usulda esa pedagog bolalar uchun didaktik materiallarni tayyorlashda AKTdan foydalanadi (<https://ru.pinterest.com>),

(<https://www.canva.com>).

“Mathland” ilovasi: Hisoblash qiyin bo‘lgan bolalar uchun matematikani vizual va o‘yin shaklida o‘rgatadi.

“Social Stories” dasturi: Autizmli bolalarga ijtimoiy normalarni tushuntirish uchun animatsion videolar yaratadi.

Zoom yoki Skype orqali logopedlar, psixologlar bilan masofadan konsultatsiyalar o‘tkazish mumkin.

Onlayn platformalar (Khan Academy Kids) orqali individual mashg‘ulotlar olib borish mumkin.

Maxsus pedagog korreksion ishning barcha bosqichlarida, ya’ni, tayyorgarlik, asosiy va yakunlovchi bosqichlarda AKTdan foydalanishi mumkin. To‘g‘ri tanlangan topshiriqlar va axborot texnologiyalari yordamida namoyish etilgan video materiallar bolalarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi.

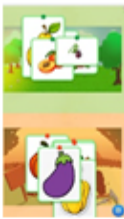
Korreksion ta’limda axborot-kommunikatsion texnologiyalardan (AKT) foydalanish bir qator afzalliklarga ega:

- AKT yordamida har bir o‘quvchining ehtiyojlariga mos dasturlar yaratish va ularni shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda moslashtirish mumkin;
- Maxsus animatsiyalar, interaktiv videolar, ovozli yordamchilar orqali o‘quvchilar axborotni yaxshiroq qabul qiladilar;
- Interaktiv o‘yinlar, virtual laboratoriyalar va boshqa innovatsion texnologiyalar ta’limni yanada qiziqarli va samarali qiladi;



- AKT nutq buzilishlariga ega bolalar uchun maxsus dasturlar orqali to‘g‘ri talaffuz va kommunikatsiyani rivojlantirishga yordam beradi;
- O‘quvchilar o‘zlariga qulay bo‘lgan vaqtda mustaqil o‘qish va mashqlarni bajarish imkoniyatiga ega bo‘ladilar;
- Elektron kundaliklar va maxsus dasturlar o‘quvchilarning natijalarini doimiy monitoring qilish va ularning rivojlanishini kuzatib borish imkonini beradi;
- AKT yordamida masofaviy ta’lim imkoniyati paydo bo‘lib, uy sharoitida yoki maxsus markazlarda ham ta’lim olish mumkin.

Endi sizlar bilan AKT yordamida tayyorlangan bir nechta didaktik o‘yinlarni ko‘rib chiqamiz (1-jadval).

https://learningapps.org/watch?v=pg0y0of5325		
https://wordwall.net/resource/88555526		
https://learningapps.org/watch?v=pmj5nh3cn25		

1-jadval

Yuqorida keltirilgan misollardan learningApps.org sayti yordamida “Nomini top” didaktik o‘yin tayyorlash algoritmini ko‘rib chiqamiz.

Agar Learning App-da so‘zlarni topish (угадывание слов) o‘yinini yaratmoqchi bo‘lsangiz, quyidagi ketma-ketlikda ishlashingiz mumkin:

1. Avvalo g‘oyani aniqlab olish talab etiladi.

O‘yin qanday ishlaydi? (Masalan, tasodifiy so‘z beriladi va foydalanuvchi uni taxmin qiladi).

Qanday so‘zlar ishlatiladi? (Mavzuli so‘zlar to‘plami bo‘lishi mumkin).

Qanday yordam beriladi? (Masalan, harflar yoki tavsif).

2. Dastur arxitekturasini loyihalash

Foydalanuvchi interfeysi (qo‘llaydigan ilova): o‘yin ekrani, natijalar oynasi, tugmalar (masalan, “Taslim bo‘lish”, “Keyingi so‘z”)

O‘yin qoidalari: Necha urinishda to‘g‘ri javob berish mumkin? Javoblar noto‘g‘ri bo‘lsa, nima bo‘ladi? va hok.

3. O‘yin logikasini kodlash

Tasodifiy so‘z tanlash

Foydalanuvchi kiritgan javobni tekshirish

Natija chiqarish (to‘g‘ri/noto‘g‘ri)

4. Foydalanuvchi interfeysini yaratish

Tugmalar, matn maydonlari, rasm va animatsiyalar qo‘shish, shuningdek, foydalanuvchi tajribasini yaxshilash.

5. Sinov va xatolarni to‘g‘rilash

Har xil so‘zlarga qanday javob berilishini tekshirish va xatolarni tuzatish.

6. O‘yin rivojlanishini oshirish

Ball tizimi qo‘shish. turli murakkablik darajalari, onlayn reyting tizimi kabilar.

Namuna bo‘yicha bajarish uchun havola: <https://learningapps.org/>

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish quyidagi natijalarga olib keladi:

- Ta’lim jarayonining qiziqarli va interaktiv bo‘lishi
- Bolalarning motivatsiyasini oshirish
- Mashg‘ulotlarning samaradorligini kuchaytirish
- Nutq va kognitiv rivojlanish jarayonini tezlashtirish

Xulosa Maxsus pedagogikada AKTning qo‘llanilishi logopedik va korreksion ishlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Kompyuter dasturlari, interaktiv o‘yinlar va sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bolalarning nutqiy va kognitiv rivojlanish jarayonini yengillashtiradi hamda o‘quv jarayonini qiziqarli qiladi. Shu boisdan, maxsus ta’lim muassasalarida AKTning keng qo‘llanilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bogoyavlenskaya D.B. “Logopediya va AKT: Yangi yondashuvlar”. Moskva, 2020.
2. Vygotskiy L.S. “Psixologiya va nutq rivojlanishi”. Moskva, 2018.
3. Kompyuter texnologiyalarini ta’limda qo‘llash bo‘yicha metodik qo‘llanma. Toshkent, 2022.
4. Sukhareva G.A. “Bolalar logopediyasi: Nazariya va amaliyot”. Sankt-Peterburg, 2019.
5. Zimnaya I.A. “Nutq va tafakkur rivojlanishida axborot texnologiyalarining o‘rni”. Moskva, 2021.
6. Karimova Z.A. “Ko‘p tarmoqli maktabgacha ta’lim tashkilotlari pedagoglarini innovatsion faoliyatga yo‘naltirish”. Monografiya. Toshkent. 2024.
7. Dvurecheskaya O.N. “Logopedik ishda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish”. 2014.
8. Zulfiya Karimova, Editorial Problems of Organizing the Innovative Activity of Preschool Education Organization Editors Under Educational Cluster Conditions. (2023). Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments, 2(1), 1-10. <https://euroasianjournals.org/index.php/pc/article/view/97>

AUTIZM SPEKTRI BUZILISHI BO‘LGAN BOLALAR TASNIFI

Usmanova Nilufar Ilhom qizi

Alfraganus Universiteti Maxsus

pedagogika:Logopediya

yonalishi

Logo 23-1-guruh talabasi

Ilmiy rahbar:Utbasarova Umida Mexmanovna

Alfraganus Universiteti pedagogika va psixologiya kafedrasi v.b.dotsenti PhD

Annotatsiya: *Autizm spektri buzilishi (ASB)-bo‘lgan bolalarning tasnifi, ularning xususiyatlari va rivojlanish darajalari tahlil qilinadi. ASB bolalarining kognitiv, ijtimoiy va hissiy rivojlanishidagi farqlari, shuningdek, ularning turli shakllari ilmiy nuqtayi nazardan ko‘rib chiqiladi. Shuningdek,maqolada autizm spektrining diagnostika va reabilitatsiya jarayonlari haqida ma’lumotlar taqdim etiladi.*

Kalit so‘zlar: *Autizm spektr buzilishi, tasnif, rivojlanishning buzilishi, ijtimoiy moslashuv, nutq buzilishi, kognitiv rivojlanish, terapiya, diagnostika.*

KIRISH

Autizm-bu miya rivojlanishining buzilishi natijasida yuzaga keladigan va ijtimoiy o‘zaro ta’sir va muloqotning aniq va har tomonlama yetishmasligi, shuningdek cheklangan ijtimoiy munosabatlar va takroriy harakatlar bilan tavsiflangan kasallik. Ushbu belgilarning barchasi uch yoshdan oldin o‘zini namoyon qila boshlaydi.Yumshoq belgilar va alomatlar qayd etilgan shunga oxshash holatlar autizm spektrining buzilishi deb ataladi. Uzoq vaqt davomida autizmga xos bo‘lgan alomatlar genetik,kognitiv va neyron darajalarida ishlaydigan umumiy sababdan kelib chiqadi deb ishonishgan. Biroq, hozirgi vaqtda autizm, aksincha, murakkab kasallik bo‘lib, uning asosiy jihatlari ko‘pincha bir vaqtning o‘zida harakatlanuvchi individual sabablar tufayli yuzaga keladi, degan taxmin tobora kuchayib bormoqda. Ko‘p jihatdan autizmning rivojlanishi genlar bilan bog‘liq, ammo autizm genetikasi murakkab va noaniq bo‘lib, u autizm spektrining buzilishining paydo bo‘lishiga – ko‘plab genlarning o‘zaro ta’siriga yoki kuchli ta’sirga ega bo‘lgan noyob mutatsiyalarga ta’sir qiladi. Autizm spektrining buzilishi haqida ota-onalarning taxminan yarmi bola 18 oyga yetganida bolaning g‘ayrioddiy xatti-harakatlarini sezaдилar va 24 oyga kelib ota-onalarning 80 foizi boladagi o‘zgarishlarga e’tibor berishadi. Davolashning kechikishi uzoq muddatli natijaga ta’sir qilishi mumkinligi sababli, agar quyidagi belgilar mavjud bo‘lsa, bolani darhol mutaxassisga murojat qilish kerak:

- hayotning 12 oyiga kelib, bola hali gugulamaydi;
- 12 oyga kelib, u imo-ishora qilmaydi (qo‘lini narsalarga ishora qilmaydi, xayrlashish uchun qo‘l silkitmaydi va hokazo);

- 16 oyga kelib, so‘zlarni talaffuz qilmaydi;
- 24 oyga kelib, u ikki so‘zli iboralarni aytmaydi (exolaliya bundan mustasno);

Biron bir yoshda kelib til yoki ijtimoiy ko‘nikmalarning birdan yo‘qolsa. Tashxis qilishda asosiy omillar yoki mexanizmlarini emas, balki bolaning xatti-harakatlarni tahlil qilishga asoslangan. Autizmida tavsiya etilgan ro‘yxatdagi kamida oltita alomat bo‘lishi kerak, ulardan kamida ikkitasi ijtimoiy o‘zaro ta’sirlarning sifatli buzilishini nazarda tutishi kerak, bittasi cheklangan va takrorlanadigan xatti-harakatlarni tasvirlashi kerak. Alomatlar ro‘yxatida ijtimoiy yoki hissiy o‘zaro munosabatlarning yo‘qligi, nutqdan foydalanishning stereotipik yoki takrorlanadigan tabiati yoki nutqning o‘ziga xosligi va ma’lum tafsilotlar yoki narsalarga doimiy qiziqish mavjudligi bilan belgilanadi.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan nashr etilgan kasalliklarning xalqaro tasnifiga ko‘ra

F84. 0 Bolalar autizmi (bolalar autizmi)

F84. 2 Retta sindromi (Rett sindromi)

F84. 3 Bolalik davridagi parchalanish buzilishi (Childhood Disintegrative Disorder)

F84. 5 Asperger sindromi (Asperger sindromi)

F84. 1 Atipik autizm (Atypical Autism)

F84. 8 Rivojlanishning boshqa asosiy buzilishlari (boshqa pervasive developmental disorders)

F84. 9 Birlamchi rivojlanishning o‘ziga xos bo‘lmagan buzilishlari (Pervasive developmental disorders)

F84. 4 aqliy zaiflik va stereotipik harakatlar bilan birlashtirilgan giperaktiv buzilish (aqliy qaytish va stereotyped harakatlar bilan bog‘liq bo‘lgan haddan tashqari buzilish)

AUTIZMLI BOLALAR BILAN ISHLASH USULLARI

ABA metodologiyasi (xulq-atvorni o‘zgartirish metodologiyasi). Ushbu terapiya usulining vazifasi ikki xil: bolada o‘rganish istagini rivojlantirish va unga o‘rganish mumkinligini tushunishga yordam berish. Metodika jamiyatda ishlashning izchil xulq-atvor istiqboliga ega bo‘lgan yakkama-yakka mash‘g‘ulotlarni o‘z ichiga oladi. Klassik “rag‘batlantirish-javob-natija” modeli ijtimoiylashuv uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni kichik ketma-ket bosqichlarga ajratishni o‘z ichiga oladi. Ushbu bosqichlarning har biri keyingi bosqich joriy etilishidan oldin bola tomonidan o‘rganilishi kerak. Istalgan xatti-harakatlarga erishish uchun ijobiy va salbiy maslahatlar va stimullardan foydalaniladi. Ushbu yondashuv bilan barcha murakkab ko‘nikmalar, shu jumladan nutq, ijodiy o‘yin, ko‘z bilan aloqa qilish qobiliyati va boshqalar kichik bloklarga bo‘linadi. Har bir harakat bola bilan alohida o‘rganiladi, so‘ngra harakatlar zanjirga qo‘shilib, murakkab harakatni hosil qiladi. Pedagog bolaga yordam ko‘rsatishga urinmaydi, balki uning faoliyatini qat’iy boshqaradi. To‘g‘ri harakatlar har safar mustahkamlanadi, noto‘g‘ri harakatlar esa qat’iy jazolanadi.

ABA tizimi doirasida mutlaqo barcha ish usullari faol qo‘llanilishi mumkin –o‘qish, yozish, bo‘yash, yasash. Shu usullar asosida bolalarda to‘g‘ri va xavfsiz xatti-harakatlar

shakllanadi. ABA texnikasining afzalliklari. Texnika tez va aniq natijalarga olib keladi. Bunday holda, bola har qanday vaziyatda va har qanday odamda natijalarni ko‘rsatishi mumkin. Ushbu texnikaning asoschisi Ivar Lovaasning natijalariga ko‘ra, bolalarning taxminan yarmi, ABA usuli bo‘yicha natija olib, oddiy maktabda o‘qishlari mumkin. ABA usuli bo‘yicha korreksion ishlar olib borilgan bolalarning umumiy sonidan 90% ida yaxshilanish kuzatilgan. Xulosa: Autizm spektr buzilishi (ASB)—bu ijtimoiy rivojlanishning buzilishi, kommunikativ qiyinchiliklari (ham nutqiy, ham nutqsiz), atrof olamga qiziqish sohasidagi nuqsonlar, stereotipik xatti-harakatlarning mavjudligi va boshqalar bilan tavsiflanadigan bir qator holatlarni birlashtirgan atamadir. Asperger sindromi bo‘lgan ko‘plab odamlar yaxshi aqliy rivojlanishga, yuqori intellektga ega bo‘lib, turli sohalar bo‘yicha chuqur bilimlarni shakllantiradigan maxsus qiziqishlarga ega. Bunday qobiliyat natijasida ko‘plab sohalarda nihoyatda yuqori yutuqlarga erishish mumkin. Shunga qaramay, ular ijtimoiy va xulq-atvor doirasiga mos kelmaydigan kognitiv qiyinchiliklarga duch kelishlari odatiy hol.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Айрес, Э. Дж. Ребёнок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития / Э. Дж. Айрес; [пер. с англ. Юлии Даре]. Москва, 2009. 272 с.
2. Акименко, А.К., Бурмистрова, Е.Д., Шипова, Л.В. Основы специальной психологии / [под ред. Л.В. Шиповой]. Саратов: ИЦ «Наука», 2013. 335 с.
3. Аршатская, О.С. Психологическая помощь ребенку раннего
4. возраста при формирующемся детском аутизме / О.С. Аршатская. Москва, 2005. 167 с.
5. Баенская, Е.Р. Помощь в воспитании детей с особым эмоциональным развитием. Младший дошкольный возраст // АЛЬМАНАХ ИКП, 2001.- № 4.
6. Бертынь, Г.П. (совместно с Певзнер М.С., Мареевой Р.А.) Комплексное изучение детей со сложными сенсорными дефектами // Дефектология. 1979. № 4.
7. Белопольская, Н.А. Исключение предметов (Четвертый лишний): Модифицированная психодиагностическая методика: Руководство по использованию. Издательство 3-е, стереотип. - М., 2009.
8. Битова, А.Л., Борисовская, О.Б. Педагогика, которая лечит / А.Л. Битов, О.Б. Борисовская Москва, 2013. 203 с.
9. Большакова, Г.Е. Коррекция сенсорного развития учащихся с тяжелыми множественными нарушениями развития / Г.Е. Большакова. Москва, 2010. 320 с.
10. Блюмина, М.Г. Распространенность, этиология и некоторые особенности клинических проявлений сложных дефектов // Дефектология. 1989, № 3, с. 3-10.
11. Варенова, Т.В. Теория и практика коррекционной педагогики / Т.В. Варенова. Минск, 2003. 245 с.
12. Величковский, Б.М., Зинченко, В. П., Лурия, А. Р. Психология восприятия / Б. М. Величковский, В. П. Зинченко, А. Р. Лурия. Москва, 1973. 412 с.

13. Венгер, Л.А., Пилюгина, Э.Г. Воспитание сенсорной культуры ребёнка от рождения до 6 лет / Л.А. Венгер, Э.Г. Пилюгина, Н.Б. Венгер. Москва, 1988. 144 с.
14. Выготский, Л.С. Диагностика развития и педологическая клиника трудного детства. -Москва, 1936. 78 с.
15. Обучение и воспитание детей в условиях центра коррекционно развивающего обучения и реабилитации / С.Е. Гайдукевич, В. Гайслер, Ф. Готан, И.Н. Миненкова, Э. Крамер. Минск, 2007. 143 с.
16. Гилберг, К., Питерс, Т. Аутизм: медицинские и педагогические аспекты / К. Гилберг, Т. Питерс [Под ред. Л.М. Шипициной]. Санкт-Петербург, 1998. 124 с.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Tuxtayeva Gullola Baxodirovna

Oriental universiteti talabasi

Abdullayeva Feruza Shavkatovna

Oriental Universiteti Uzluksiz ta’lim

pedagogikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativ fikrlashni shakllantirishning ilmiy asoslari, pedagogik yondashuvlari va samarali metodlari yoritilgan. Maqolada bolalar tafakkurini rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillar, ilg‘or ta’lim texnologiyalari va innovatsion yondashuvlarning o‘rni tahlil qilingan. Shu bilan birga, ota-onalar va pedagoglarning bolalarda ijodiy tafakkurni shakllantirishdagi roli ham yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Kreativ fikrlash, maktabgacha ta’lim, innovatsion pedagogika, ijodiy tafakkur, muammoli ta’lim, bolalar rivojlanishi.*

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda insonning muvaffaqiyatga erishishida kreativ tafakkur muhim o‘rin tutadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalar aynan maktabgacha yoshda o‘zining eng yuqori kreativ salohiyatiga ega bo‘ladi. Agar ushbu davrda bolalarning tafakkur qobiliyati to‘g‘ri rivojlantirilmasa, ularning ijodiy imkoniyatlari pasayib ketishi mumkin. Shu sababli, bolalikdan ijodiy fikrlashni shakllantirish, ularni mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatish hamda innovatsion yondashuvlarni qo‘llash bugungi kun ta’lim tizimi oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biridir.

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar uchun kreativ tafakkurning ahamiyati, uni shakllantirishga ta’sir qiluvchi omillar va samarali pedagogik metodlar atroflicha tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Kreativ fikrlash va uning maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ahamiyati.

Kreativ tafakkur insonni yangi g‘oyalar yaratishga, muammolarni noodatiy yo‘llar bilan hal etishga undaydigan muhim kognitiv jarayondir. Mashhur olim J. Guilford (1967) kreativlikni insonning tafakkur jarayonida moslashuvchanlik, yangicha yondashuv va erkin fikrlash kabi xususiyatlarni o‘z ichiga oluvchi jarayon sifatida ta’riflagan. Tadqiqotlarga ko‘ra kreativlik insonda bolalikdan shakllanadi va aynan maktabgacha yoshda u eng yuqori nuqtaga yetadi. Ushbu davrda bolaning miyasida yangi neyron bog‘lanishlar tez shakllanadi va u o‘z tajribalarini mustaqil ravishda anglashga harakat qiladi.

Ammo bolalar o‘tib borar ekan, agar ular kreativ tafakkurga rag‘batlantirilmasa, ular odatiy streotiplarga asoslangan fikrlash shakllariga o‘tib ketishi mumkin. Shu bois, maktabgacha ta‘lim muassasalarida bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratish lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun kreativ fikrlash quyidagi jihatlar bilan muhim hisoblanadi:

Muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish – bolalar hayotdagi vaziyatlarga ijodiy yondashishga o‘rganadilar.

Tafakkurning moslashuvchanligi – ular o‘z fikrlarini mustaqil ravishda ilgari surish, yangi echimlarni izlash qobiliyatiga ega bo‘ladilar.

Nutq va mantiqiy fikrlash rivoji – ijodiy tafakkur bolalarning so‘z boyligini oshirishga, o‘z fikrlarini aniq ifodalashga xizmat qiladi.

Kreativ fikrlashni shakllantirishga ta‘sir qiluvchi omillar

Bolalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishga quyidagi asosiy omillar katta ta‘sir ko‘rsatadi:

1. Muvofiq ta‘lim muhiti – erkin va qiziqarli ta‘lim muhiti bolalarda ijodiy tafakkurni rag‘batlantiradi

2. Muammoli ta‘lim yondashuvi – bolalarga ochiq savollar berish, ularni mustaqil fikrlashga undash ijodiy yondashuvni rivojlantiradi

3. Innovatsion texnologiyalar va pedagogik metodlar – zamonaviy interaktiv o‘yinlar, robototexnika va STEM-ta‘lim kabi yo‘nalishlar kreativ tafakkurni shakllantirishda samarali hisoblanadi.

4. Ota-onalar va tarbiyachilarning yondashuvi – pedagog va ota-onalar bolalar ijodiy faolligini rag‘batlantirishi, ularni yangicha fikrlashga o‘rgatishi lozim.

Kreativ fikrlashni rivojlantirish metodlari

O‘yin va ijodiy faoliyat:

O‘yin bolalar tafakkurining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu sababli, maktabgacha ta‘lim muassasalarida quyidagi o‘yin metodlari keng qo‘llaniladi:

Rolli o‘yinlar – bolalar o‘zlarini turli kasb egalari sifatida tasavvur qilib, mustaqil qaror qabul qilishga o‘rganadilar.

Ertak terapiyasi – ertak qahramonlarining vaziyatlarini tahlil qilish orqali bolalar o‘z muammolariga ijodiy echim topishga intiladilar.

Qo‘l mehnati va tasviriy san‘at – chizish, yasash va haykaltaroshlik orqali bolalarning tasavvur doirasi kengayadi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar:

Zamonaviy ta‘limda quyidagi innovatsion yondashuvlar kreativ tafakkurni rivojlantirishda samarali hisoblanadi:

STEM-ta‘lim – fan, texnologiya, muhandislik va matematikani uyg‘unlashtirish orqali bolalar mustaqil fikrlashga o‘rgatiladi.

Interfaol muhit – robototexnika, multimediya texnologiyalari va animatsion dasturlar bolalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda katta rol o‘ynaydi.

Muammoli ta’lim – pedagoglar bolalarga turli vaziyatlarni tahlil qilish uchun mustaqil yechim topish imkoniyatini yaratishi lozim.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativ tafakkurni rivojlantirish bugungi kunda pedagogika sohasining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, aynan shu yosh davrida bolalarning miyasidagi yangi neyron bog‘lanishlar faol shakllanadi va ular turli tajribalarni tez o‘zlashtirishga moyil bo‘ladilar. Shu bois ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirish uchun ta’lim jarayonlarida innovatsion metod va texnologiyalardan foydalanish zarur.

Kreativ tafakkur bolalarda mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni hal etish, tasavvurini kengaytirish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantiradi. Ta’lim jarayonida muammoli ta’lim, interaktiv o‘yinlar, san’at va STEAM-ta’lim kabi usullarning qo‘llanilishi bolalarning ijodiy tafakkurini yanada rivojlantirishga yordam beradi. Ayniqsa, bolalarning qiziquvchanligini rag‘batlantirish, ularga savol berish va erkin ijod qilish imkoniyatini yaratish pedagoglar va ota-onalarning asosiy vazifalaridan biridir.

Shuningdek, kreativ fikrlashni rivojlantirishda muhitning ta’siri katta. Erkin, do‘stona va qo‘llab-quvvatlovchi muhitda o‘sgan bolalar o‘zlarini ishonchli his qiladilar va yangi g‘oyalarni ilgari surishda dadil bo‘ladilar. Shuning uchun maktabgacha ta’lim muassasalarida ham, oilada ham bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rag‘batlantiruvchi sharoit yaratish muhim hisoblanadi.

Umuman olganda, kreativ tafakkurni rivojlantirish faqat bolaning kelajakdagi akademik yutuqlari uchun emas, balki uning hayotdagi muvaffaqiyati va shaxsiy rivojlanishi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, maktabgacha ta’limda ijodiy ta’lim usullarini keng joriy etish, bolalarning tabiiy iste’dodi va qiziquvchanligini qo‘llab - quvvatlash, pedagoglarning ijodiy yondashuvini rivojlantirish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov, A. (2015). Pedagogik innovatsiyalar va kreativ ta’lim. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi.
2. Ahmedov, Z. (2020). Maktabgacha ta’lim metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi.
3. Bruner, J. (1961). The Process of Education. Cambridge: Harvard University Press.
4. Gulomov, U. (2019). Bolalar psixologiyasi va pedagogikasi. Toshkent: Fan.
5. Guilford, J. P. (1967). The Nature of Human Intelligence. New York: McGraw-Hill.
6. Islomov, M. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijodiy fikrlashga o‘rgatish. Samarqand: SamDU nashriyoti.
7. Torrance, E. P. (1962). Guiding Creative Talent. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
8. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press

QO‘YLARDA YOSHGA QARAB KLINIK-FIZIOLOGIK KO‘RSATKICHLARNING O‘ZGARISH XUSUSIYATLARI

Kuvandikov Umrzok Berdirasulovich

*Mikrobiologiya, virusologiya va immunologiya kafedrası assistenti
Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar
universiteti*

Annotatsiya: *"Ushbu maqolada qo‘ylarning yoshga bog‘liq klinik va fiziologik o‘zgarishlari bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqot natijalari keltirilgan."*

Kalit so‘zlar: *Qo‘ylarda, gemoglobin, glyukoza, umumiy oqsil, o‘sinh va rivojlanish ko‘rsatkichlari, harorat, biogeokimyoviy provinsiya.*

Mavzuning dolzarbligi. Sog‘lom yosh qo‘ylarni yetishtirish va ko‘paytirish zamonaviy chorvachilikning asosiy vazifalaridan biridir. Chunki ularning o‘shishi, rivojlanishi, noqulay ekologik omillarga moslashishi hamda mahsuldorlikning genetik salohiyatini maksimal darajada namoyon etishi aynan shu jarayonga bog‘liq. O‘shib borayotgan qo‘y organizmi uchun minerallar almashinuvi juda muhim ahamiyatga ega. Mikroelementlar barcha metabolik jarayonlarda ishtirok etib, to‘qimalar va organlarning shakllanishi uchun zaruriy strukturaviy material bo‘lib xizmat qiladi. Ular proteinning kolloid holatini, osmotik bosimni va kislota-ishqor muvozanatini saqlashda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, mikroelementlar nafas olish va gematopoez (qon hosil bo‘lish) jarayonlarida ishtirok etib, fermentlar, gormonlar, vitaminlar va boshqa biologik faol moddalarning faolligiga ta’sir ko‘rsatadi. Agar organizmda yetarli miqdorda minerallar bo‘lmasa, normal o‘sinh va rivojlanish haqida gapirish mumkin emas. Chunki fiziologik jarayonlarning buzilishi natijasida qo‘ylarda polisindromik holatlar rivojlanadi. Muhim mikroelementlarga yod, kobalt, rux, marganets, temir va selen kiradi. Ushbu elementlarning yetishmovchiligi metabolik jarayonlarning buzilishiga, organlar va tizimlarning morfofunktsional holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa tabiiy qarshilik, immunobiologik reaktivlik darajasining pasayishiga, qo‘ylarning o‘shish va rivojlanishining sekinlashishiga olib keladi. Fiziologik jarayonlarda muhim rol o‘ynovchi vitaminlar moddalar almashinuvining asosiy biokimyoviy jarayonlarida ishtirok etadi. Xususan, A guruhi vitaminlari antikseroftalmik xususiyatga ega bo‘lib, moddalar almashinuvining muvozanatli kechishiga xizmat qiladi. B guruhi vitaminlari (B1, B2, B3, B6, B12) ham fiziologik jarayonlar uchun muhim bo‘lib, organizmdagi biokimyoviy reaksiyalarni faollashtiradi. Ushbu vitaminlarning tanqisligi qo‘ylarning o‘shishining sekinlashishiga yoki butunlay to‘xtashiga, jarohatlarning bitish jarayonining sustlashishiga olib kelishi mumkin [2,4].

Tadqiqot mualliflari A gipovitaminozi natijasida qo‘ylarda kasalliklar ko‘payishi, fiziologik va jinsiy yetilishning kechikishi, immunitetning pasayishi hamda organizmning umumiy sezuvchanligi ortishini kuzatganlar. Qo‘ylarda minerallar almashinuvi bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar o‘tkazilganiga qaramay, har bir biogeokimyoviy provinsiya uchun

mikroelementlarning yetishmasligini to‘ldirish hali ham muhim muammo bo‘lib qolmoqda. Respublikamizning turli hududlarida qishloq xo‘jaligi hayvonlarida minerallar almashinuvining buzilishini o‘rganish zarurati tuproq, o‘simlik va iqlim sharoitlarining xilma-xilligi bilan bog‘liq. Shu sababli, qo‘ylarning o‘sish davrida tashqi muhit omillari, ularning saqlanish sharoiti va oziqlantirish tizimining klinik-fiziologik hamda gematologik ko‘rsatkichlariga ta‘sirini tadqiq etish dolzarb ilmiy muammolardan biri hisoblanadi

Tadqiqotimizning maqsadi – "Turli iqlimiy sharoitlarda qo‘zilarning o‘sish dinamikasi va uni optimallashtirish yo‘llari."

Tadqiqotlar obyekti, joyi va usullari. Qo‘ylarning o‘sish yoshidagi klinik-fiziologik ko‘rsatkichlariga tashqi muhit omillari va oziqlantirish rejimining ta‘sirini o‘rganish maqsadida Pastdarg‘om tumanidagi qo‘ychilik fermer xo‘jaligidagi 1-3 oylik qo‘zilar tanlab olindi.

Bir oylikda qo‘zilarning nafas olish soni, yurak urish chastotasi, tana qoplami va teri holati hamda qon namunalarida gemoglobin, glyukoza, umumiy oqsil, retinol va karotin miqdorlari aniqlandi.

Klinik-fiziologik tekshirishlar umumqabul qilingan usullarda olib borildi. Gematologik tekshirishlar esa Ichki yuqumsiz kasalliklar kafedrasining Gematologiya laboratoriyasi hamda Hayvonlar fiziologiyasi, biokimyosi va patologik fiziologiya kafedrasining “veterinariya gematologiyasi” laboratoriyalarida amalga oshirildi.

Qon namunalarini tekshirishda bioximanalizatordan foydalanildi. Qon zardobidagi umumiy oqsil miqdorini aniqlashda RNS-portativ refraktometr ishlatildi. Glyukoza miqdori Glyukometr apparati yordamida tekshirildi. Qondagi retinol va karotin miqdorlari esa Cobas 6000 (Roche Diagnostics, Shveytsariya) analizator test-sistemi orqali o‘rganildi.

Tekshirishlar kuz-qish fasliga to‘g‘ri kelib, har oyda bir marta qo‘zilarning bir oyligidan 3 oylikkacha bo‘lgan davrida o‘tkazildi.

kursatkishlarn sonlarda ifodala

Qo‘ylarning o‘sish yoshidagi klinik-fiziologik ko‘rsatkichlariga tashqi muhit omillari va oziqlantirish rejimining ta‘sirini o‘rganish maqsadida Pastdarg‘om tumanidagi qo‘ychilik fermer xo‘jaligidagi 1-3 oylik qo‘zilar tanlab olindi.

Bir oylikda qo‘zilarning quyidagi ko‘rsatkichlari aniqlangan:

Nafas olish soni – 1 daqiqada 25-30 marta

Yurak urish chastotasi (puls) – 1 daqiqada 90-110 marta

Tana harorati – 38,5-39,5°C

Qon gemoglobin miqdori – 90-110 g/l

Qon glyukoza miqdori – 3,5-5,0 mmol/l

Umumiy oqsil miqdori – 65-75 g/l

Retinol (vitamin A) miqdori – 0,3-0,5 mg/l

Karotin miqdori – 0,1-0,3 mg/l

Tekshirishlar kuz-qish fasliga to‘g‘ri kelib, har oyda bir marta qo‘zilarning bir oyligidan 3 oylikkacha bo‘lgan davrida o‘tkazildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili.1. Klinik-fiziologik ko‘rsatkichlar

Xo‘jalikdagi qo‘zilarning saqlash sharoitlari tahliliga ko‘ra, qo‘zilar tug‘ilgan zahoti birlamchi yordam ko‘rsatilib, ona qo‘ydan ilk marta emadi va keyin alohida saqlanadi. Keyingi bosqichlarda sut berish maxsus idishlar yordamida amalga oshiriladi. Qo‘zilar saqlanadigan bino harorati belgilangan me‘yor talablaridan 4-6°C pastligi aniqlandi. Havoning tarkibida ammiak gazlari me‘yordan ortiq ekani ham kuzatildi. Bunday salbiy tashqi muhit omillarining doimiyligi qo‘zilarning o‘ssishi va rivojlanishining sustlashuviga olib keladi.

Qo‘zilar uchun oziqlantirish rejimi joriy etilgan bo‘lib, 1 oylikkacha bo‘lganlari kuniga 3 marta, 3 oylikkacha bo‘lganlari esa kuniga 2 marta sut bilan oziqlantiriladi. Bir oylikdan boshlab ularga qo‘shimcha ratsion kiritiladi.

Klinik-fiziologik ko‘rsatkichlar:

Tana harorati: 1 oylikda 38,7±2,12°C, 2 oylikda 39,2±3,01°C, 3 oylikda 39,1±2,76°C

Puls soni (yurak urish chastotasi): 1 oylikda 116,4±4,35 urinish/daq; 2 oylikda 112,8±5,21 urinish/daq; 3 oylikda 100,6±3,85 urinish/daq

Nafas olish soni: 1 oylikda 32,5±2,14 marta/daq; 2 oylikda 30,2±2,03 marta/daq; 3 oylikda 25,7±1,94 marta/daq

Ushbu ko‘rsatkichlar shuni ko‘rsatadiki, qo‘zilarning yoshiga qarab fiziologik o‘zgarishlar dinamik tarzda kechmoqda. Bu jarayon qo‘zilar organizmida modda almashinuvi va biologik jarayonlarning o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘lib, hayvon organizmining biologik faol moddalarga ehtiyoji oshib borayotganini ko‘rsatadi.

Gematologik ko‘rsatkichlar:

Qon gemoglobin miqdori: 1 oylikda 98,4±4,12 g/l, 2 oylikda 94,2±3,68 g/l, 3 oylikda 89,5±2,93 g/l (me‘yor 95-120 g/l)

Glyukoza miqdori: 1 oylikda 2,15±0,09 mmol/l, 2 oylikda 2,08±0,06 mmol/l, 3 oylikda 1,98±0,05 mmol/l (me‘yor 2,2-3,5 mmol/l)

Umumiy oqsil miqdori: 1 oylikda 76,5±3,02 g/l, 2 oylikda 70,3±2,45 g/l, 3 oylikda 60,7±2,11 g/l (me‘yor 70-85 g/l)

Retinol (Vitamin A) miqdori: 1 oylikda 12,8±2,23 mkg%, 2 oylikda 11,4±3,18 mkg%, 3 oylikda 9,8±5,12 mkg% (me‘yor 15-18 mkg%)

Karotin miqdori: 1 oylikda 0,25±0,05 mg/%, 2 oylikda 0,18±0,04 mg/%, 3 oylikda 0,12±0,03 mg/% (me‘yor 0,1-1,0 mg/%)

Ushbu gematologik ko‘rsatkichlarning me‘yordan past bo‘lishi qo‘zilarning umumiy fiziologik holatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Qon tahlillari organizmning ichki muhitini nazorat qilish imkonini beradi. Ko‘rsatkichlarning fiziologik me‘yorlarning eng past chegarasida yoki undan ham past bo‘lishi ratsionda protein, qand, kalsiy, fosfor va karotin yetishmovchiligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Ko‘rsatkich	1 oylik	2 oylik	3 oylik	Me‘yor

Tana harorati (°C)	38,7 ± 2,12	39,2 ± 3,01	39,1 ± 2,76	38,5 - 39,5

Puls soni (urinish/daq)	116,4 ± 4,35	112,8 ± 5,21	100,6 ± 3,85	90 - 120

Nafas olish soni (marta/daq)	32,5 ± 2,14	30,2 ± 2,03	25,7 ± 1,94	20 - 40

2. Gematologik ko‘rsatkichlar

Ko‘rsatkich	1 oylik	2 oylik	3 oylik	Me’yor
Gemoglobin (g/l)	98,4 ± 4,12	94,2 ± 3,68	89,5 ± 2,93	95 - 120
Glyukoza (mmol/l)	2,15 ± 0,09	2,08 ± 0,06	1,98 ± 0,05	2,2 - 3,5
Umumiy oqsil (g/l)	76,5 ± 3,02	70,3 ± 2,45	60,7 ± 2,11	70 - 85
Retinol (Vitamin A) (mkg%)		12,8 ± 2,23	11,4 ± 3,18	9,8 ± 5,12 15 - 18
Karotin (mg/%)	0,25 ± 0,05	0,18 ± 0,04	0,12 ± 0,03	0,1 - 1,0

XULOSA

Modda almashinuvi va gematologik ko‘rsatkichlarning barqarorligi uchun muvozanatli oziqlanish va yaxshi saqlash sharoiti zarur, aks holda fiziologik jarayonlarning buzilishi kuzatilishi mumkin.

ADABIYOTLAR:

Alimov A.M., Sayfutdinov R.F., E. – 2021

Влияние Стимулина на физиологическое состояние и резистентность сухостойных коров и телят

Gerasimova N.I., Semenov V.G. – 2015

Обеспечение здоровья и сохранности телят отечественными биостимуляторами

Berzin N.I. – 2014

Роль витамина А в ассимиляции и обмене цинка в организме животных

Daugischies A., Najdrowski M. – 2005

Epidemiology and control of Eimeria infections in cattle

Smith G.W., Foster D.M. – 2010

Treatment and prevention of neonatal diarrhea in calves

Hodgson J.C. – 2007

Development of immunity in neonatal calves: Influence of nutrition

Zanker I.A., Hammon H.M., Blum J.W. – 2001

Growth and metabolic adaptations in milk-fed calves

Kanevsky I.I. – 2018

Профилактика метаболических заболеваний у крупного рогатого скота

Larsen H., Nielsen M.O. – 2012

Gastrointestinal development in neonatal calves: Impact of early nutrition

Gulliksen S.M., Jor E., Lie K.I. – 2014

Epidemiology and prevention of infectious diseases in dairy calves

YURAK QON TOMIR KASALLIKLARI VA ULARNING PROFILAKTIKASI

Yusupov Boburjon Boboxon o‘g‘li

Qo‘qon universiteti Andijon filiali talabasi

yusupovboburjon2003@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada yurak qon tomir kasalliklari, ularning sabablari, xavf omillari hamda profilaktika choralari haqida batafsil ma‘lumot berilgan. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma‘lumotlariga ko‘ra, yurak qon tomir kasalliklari butun dunyoda o‘lim sabablarining birinchi o‘rnini egallaydi. Maqolada yurak ishemik kasalligi, miokard infarkti, insult, gipertoniya kabi yurak qon tomir kasalliklarining rivojlanish mexanizmlari, klinik belgilari va diagnostikasi muhokama qilingan. Shuningdek, kasalliklarning oldini olish choralari, sog‘lom turmush tarzi, to‘g‘ri ovqatlanish va jismoniy faollik bo‘yicha tavsiyalar keltirilgan. Yurak qon tomir kasalliklarining profilaktikasi bo‘yicha zamonaviy yondashuvlar va ilmiy tadqiqotlar natijalari tahlil qildim.

Kalit so‘zlar: yurak qon tomir kasalliklari, ateroskleroz, gipertoniya, ishemik kasallik, profilaktika, sog‘lom turmush tarzi, to‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faollik, xavf omillari.

Yurak qon tomir kasalliklari (YQTK) – bu yurak va qon tomirlar tizimini zararlovchi kasalliklar guruhi bo‘lib, ularga yurak ishemik kasalligi, miya qon aylanishi buzilishlari (insult), yurak etishmovchiligi, gipertoniya, periferik arteriyalar kasalliklari va boshqalar kiradi. Ushbu kasalliklar dunyo bo‘yicha o‘lim sabablarining 31% ini tashkil etadi va har yili 17,9 million kishining hayotiga zomin bo‘lmoqda. O‘zbekistonda ham yurak qon tomir kasalliklari asosiy o‘lim sabablari orasida birinchi o‘rinda turadi. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, mamlakatimizda barcha o‘limlarning 60% ga yaqini yurak qon tomir kasalliklari hisobiga to‘g‘ri keladi. Shu sababli, ushbu kasalliklarning oldini olish, erta aniqlash va davolash muhim ahamiyatga ega.

YURAK QON TOMIR KASALLIKLARINING ASOSIY TURLARI

O‘ng qorincha yetishmovchiligi – jig‘ildon qaynashi, qorin shishi, oyoqlarda shish. Chap qorincha yetishmovchiligi – nafas qisishi, charchoq, oyoqlarda shish.

Yurak klapan kasalliklari. Yurak klapanlarining torayishi yoki yetishmovchiligi sababli yurak yuklamasi ortadi. Mitral stenoz – mitral klapan torayib, qon oqimi buziladi. Aortal yetishmovchilik – aortal klapan to‘liq yopilmaydi, natijada qon ortga qaytadi. Yurak-qon tomir kasalliklari ko‘p turlarga bo‘linadi va har biri o‘ziga xos davolash usullarini talab qiladi. Sog‘lom turmush tarziga rioya qilish, muvozanatli ovqatlanish va doimiy tibbiy nazorat ushbu kasalliklarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

Yurak ishemik kasalligi (YuIK), Yurak ishemik kasalligi – bu yurak mushaklarining qon bilan ta‘minlanishi buzilishi natijasida kelib chiqadigan kasallik.

Arterial gipertoniya – bu qon bosimining doimiy ko‘tarilishi (140/90 mm sim. Ust. Va undan yuqori). Gipertoniya ko‘pincha belgilsiz kechadi va shuning uchun “sokin qotil”

deb ataladi. Uzoq vaqt davolanmagan gipertoniya yurak, buyrak, ko‘z va bosh miya uchun jiddiy asoratlar keltirib chiqaradi.

Insult. Insult – bu miya qon aylanishining o‘tkir buzilishi. Ikki asosiy turi mavjud: Ishemik insult – miya arteriyasining tiqilib qolishi natijasida. Gemorragik insult – miya to‘qimasiga qon quyilishi natijasida.

Yurak etishmovchiligi

Yurak etishmovchiligi – bu yurak to‘qimalarni etarli miqdorda qon bilan ta‘minlay olmaydigan holat. Ko‘pincha boshqa yurak qon tomir kasalliklarining asorati sifatida rivojlanadi.

Ateroskleroz – bu arteriyalar devorida yog‘ moddalari (asosan xolesterin) to‘planishi natijasida qon tomirlar torayishi. Bu jarayon organlar va to‘qimalarning qon bilan ta‘minlanishini buzadi.

YURAK QON TOMIR KASALLIKLARINING XAVF OMILLARI

Yurak-qon tomir kasalliklari turli sabablar ta‘sirida rivojlanadi. Ba‘zi omillarni nazorat qilish imkoni yo‘q, lekin ko‘pchiligi oldini olish mumkin bo‘lgan holatlardir. Nazorat qilib bo‘lmaydigan xavf omillari. Yosh – Inson yoshi ulg‘aygani sari yurak va qon tomirlari elastikligini yo‘qotadi, kasallik xavfi ortadi. Jins – Erkaklarda yurak kasalliklari ayollarga qaraganda ko‘proq uchraydi, lekin menopauzadan keyin ayollarda ham xavf oshadi. Irsiyat – Agar yaqin qarindoshlarda yurak kasalliklari bo‘lsa, ularni o‘zida ham kuzatish ehtimoli yuqori bo‘ladi. Etnik kelib chiqish – Ba‘zi millat vakillarida yurak kasalliklariga moyillik yuqori bo‘lishi mumkin. Nazorat qilish mumkin bo‘lgan xavf omillari. Yuqori qon bosimi (gipertoniya) – Yurakka ortiqcha yuk tushiradi, insult va infarkt xavfini oshiradi. Qonda yomon xolesterinning ko‘payishi – Qon tomirlarda yog‘ qatlamlari to‘planib, ularning torayishiga olib keladi. Qandli diabet – Qon tomirlarni zararlab, yurak yetishmovchiligi xavfini oshiradi. Semizlik – Qon bosimi va qand miqdorini oshirib, yurak faoliyatini buzadi. Chekish – Qon tomirlarni toraytirib, yurak mushagiga kislorod yetkazilishini kamaytiradi. Spirtli ichimliklar – Yurakka zarar yetkazadi, qon bosimini oshiradi. Kamharakatlik – Yurak va qon tomirlari sog‘lom ishlashi uchun jismoniy faollik yetarli bo‘lishi kerak. Noto‘g‘ri ovqatlanish – Yog‘li, tuzli va shakarli mahsulotlar tomirlarga zarar yetkazadi. Surunkali stress – Qon bosimini oshirib, yurakka ortiqcha yuk tushiradi. Yurak-qon tomir kasalliklarining oldini olish uchun sog‘lom turmush tarziga rioya qilish, to‘g‘ri ovqatlanish, muntazam jismoniy faollik va zarur tekshiruvlarni o‘z vaqtida o‘tkazish kerak bo‘ladi.

YURAK QON TOMIR KASALLIKLARINI ERTA ANIQLASH USULLARI

Asosiy tekshirish usullari: Elektrokardiografiya (EKG), Exokardiografiya, Koronarografiya, Stress-test, Xolter monitoringi, Qon tahlillari (lipid profili, qonda glyukoza miqdori), Arterial qon bosimini o‘lchash

Skrining dasturlar: Muntazam tibbiy ko‘riklar, Xavf guruhidagi odamlarni aniqlash va kuzatish, Profilaktik tekshiruvlar.

YURAK QON TOMIR KASALLIKLARINING BIRLAMCHI PROFILAKTIKASI

Birlamchi profilaktika – bu kasallik rivojlanishidan oldin o‘tkaziladigan tadbirlar. Sog‘lom turmush tarzi, chekishni tashlash, Spirtli ichimliklarni me‘yorida iste‘mol qilish, jismoniy faollikni oshirish (haftasiga kamida 150 daqiqa o‘rtacha intensivlikdagi jismoniy mashqlar), sog‘lom vaznni saqlash, Stressni kamaytirishga qaratilgan usullar, to‘g‘ri ovqatlanish: to‘yingan yog‘lar miqdorini kamaytirish, meva va sabzavotlarni ko‘proq iste‘mol qilish (kuniga kamida 400 g), tuz iste‘molini cheklash (kuniga 5 g dan kam), qand miqdorini kamaytirish, to‘la donli mahsulotlarni ko‘proq iste‘mol qilish, baliq va yog‘siz go‘shtni afzal ko‘rish.

YURAK QON TOMIR KASALLIKLARINING IKKILAMCHI PROFILAKTIKASI

Ikkilamchi profilaktika – bu kasallik aniqlangandan so‘ng asoratlarning oldini olishga qaratilgan tadbirlar.

Dori vositalari bilan davolash: Gipertoniya qarshi preparatlar, Statinlar (xolesterinni pasaytiruvchi dorilar), Antiagregatlar (aspirin va boshqalar), Beta-blokatorlar, AO‘F ingibitorlari, Jarrohlik va endovaskulyar davolash usullari: Koronar arteriyalarni stentlash, Aortokoronar shuntlash, Yurak klapanlarini protezlash.

YOSHI KATTA ODAMLARDA YURAK QON TOMIR KASALLIKLARINING PROFILAKTIKASI.

Yoshi 65 dan oshgan odamlarda YQTK rivojlanish xavfi yuqori bo‘ladi. Shuning uchun bu yoshdagi insonlarga quyidagi tavsiyalar beriladi: Muntazam tibbiy ko‘rikdan o‘tish, Qon bosimini nazorat qilish, Dori preparatlarini shifokor nazoratida qabul qilish, Jismoniy faollikni saqlash (yengil yurish, suzish), Ovqatlanish ratsioniga alohida e‘tibor qaratish lozim.

BOLALAR VA O‘SMIRLAR ORASIDA YURAK QON TOMIR KASALLIKLARINING PROFILAKTIKASI

Yurak Qon Tomir Kasalliklarini rivojlanishiga moyillik bolalik va o‘smirlik davrida shakllanadi. Shuning uchun profilaktikani erta yoshdan boshlash muhim: Sog‘lom ovqatlanish ko‘nikmalarini shakllantirish, Jismoniy faollikni rag‘batlantirish, Chekish va spirtli ichimliklardan saqlanish, Oilada sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish lozim. Maktablarda sog‘lom turmush tarzi haqida ta‘lim berish kerak.

YURAK QON TOMIR KASALLIKLARINING PROFILAKTASIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR

Mobil ilovalar va gadjetlar: Yurak urishi va qon bosimini nazorat qiluvchi qurilmalar, Jismoniy faollikni kuzatuvchi ilovalar, Ovqatlanishni nazorat qilish uchun dasturlar, Tibbiy ma‘lumotlarni saqlash va tahlil qilish tizimlari

Telemeditsina imkoniyatlari: Masofadan turib shifokor maslahati. Elektron tibbiy kartalar, Onlayn monitoring tizimlari yo‘lga qo‘yilgan.

YURAK QON TOMIR KASALLIKLARINING OLDINI OLISHDA DAVLAT VA JAMIYAT ROLI.

Davlat darajasidagi chora-tadbirlar: Sog‘liqni saqlash tizimini takomillashtirish, Profilaktik dasturlarni ishlab chiqish va joriy etish, Tibbiy xizmatlarning hammabopligini

ta'minlash, Aholini sog'lom turmush tarziga undovchi qonunlar qabul qilish (masalan, chekishni cheklash) lozim.

Aholi o'rtasida ma'rifiy ishlar: Ommaviy axborot vositalari orqali targ'ibot qilish kerak, Maktab va oliy ta'lim muassasalarida sog'lom turmush tarzi haqida ma'lumot berish kerak, Sog'lom ovqatlanish va jismoniy faollik bo'yicha tavsiyalarni tarqatish maqsadga muvofiq bo'ladi. Yurak qon tomir kasalliklari xavf omillari haqida axborot teledasturlar yordamida xalqimizga yetgizib berish kerak.

Quyida yurak ishemik kasalligi tashxisi qo'yilgan bemor klinik holati tahlil qilinadi.

Bemor haqida ma'lumot Bemor: 58 yoshli erkak. Shikoyatlari: Ko'krak sohasida bosuvchi og'riq, hansirash, umumiy holsizlik.

Kasallik tarixi: So'nggi 6 oy ichida jismoniy faollik paytida ko'krak og'rig'i sezila boshlagan. So'nggi haftalarda og'riq kuchaygan va dam olgandan keyin ham saqlanib qolgan.

Obyektiv tekshiruv natijalari. Obyektiv tekshiruv: Arterial bosim: 150/95 mmHg Yurak urish tezligi: 82 ta/min.

Yurak tovushlari: Ritmik, lekin sustlashgan

O'pka: Toza nafas shovqinlari

Pastki ekstremitalarda shish: Yo'q

Laborator va instrumental tekshiruv natijalari. Laborator tekshiruvlar: Qon umumiy tahlili: Gemoglobin – 140 g/l, Lökotsitlar – $6,3 \times 10^9/l$. Qonda xolesterin: 6.2 mmol/l (me'yordan yuqori). Qand miqdori: 5.8 mmol/l.

Instrumental tekshiruvlar: Elektrokardiografiya (EKG): ST segmentining pastga siljishi Exo-kardiografiya: Chap qorincha gipertrofiyasi.

Tashxis.

Asosiy tashxis: Yurak ishemik kasalligi, stenokardiya, arterial gipertoniya.

Davolash

Bemor quyidagi dori vositalari bilan davolandi: Aspirin 75 mg – kuniga 1 marta Atorvastatin 20 mg – kuniga 1 marta Enalapril 10 mg – kuniga 2 marta Nitratlar (nitroglicerol) – zarurat bo'lganda ichiladi.

Shuningdek, bemorga quyidagi tavsiyalar berildi.

Tuz va yog' miqdorini kamaytirish Jismoniy faollikni oshirish Chekish va spirtli ichimliklardan voz kechish Stress omillarini kamaytirish kerakli aytiladi.

Xulosa va profilaktika

Yurak ishemik kasalligi – o'z vaqtida aniqlansa, samarali davolash mumkin bo'lgan kasallikdir. Bemorning holati barqaror bo'lishi uchun u sog'lom turmush tarziga rioya qilishi va shifokor tavsiyalariga amal qilishi lozim. Profilaktika choralari orasida muntazam tibbiy tekshiruvlar, xolesterin va qon bosimini nazorat qilish, sog'lom ovqatlanish va jismoniy faollik muhim rol o'ynaydi.

Gipertoniya kasalligining Klinik Tahlili va Davolash Choralari

Gipertoniya (arterial gipertenziya) – yurak-qon tomir tizimining eng keng tarqalgan kasalliklaridan biri bo'lib, surunkali ravishda qon bosimining oshishi bilan tavsiflanadi.

Ushbu maqolada 52 yoshli bemor Shuhrat Qayumovning kasallik tarixi, tashxis natijalari va davolash usullari tahlil qilinadi.

Bemorning anamnezi

Ism, familiya: Shuhrat Qayumov Yoshi: 52 yosh

Shikoyatlari: Bosh og‘rig‘i, bosh aylanishi, yurak urishining tezlashishi, uyqu buzilishi, charchoq va quloqlarda shovqin bor.

Oila tarixi: Bemorning otasida ham gipertoniya kuzatilgan, ya’ni irsiy moyillik mavjud.

Hayot tarzi: Kamharakat, ovqat ratsionida yog‘li va sho‘r mahsulotlar ko‘p, stress darajasi yuqori.

Qo‘shimcha kasalliklari: Yengil darajadagi semizlik (BMI 28), 2-darajali gipertoniya.

Tashxis va tekshiruv natijalari

Qon bosimi: 160/100 mmHg. EKG: Chap qorincha gipertrofiyasi belgilariga ega. Echokardiyografiya: Yurak devorlarining qalinlashishi va yurak chiqish fraksiyasida yengil pasayish bor. Qon tahlillari: Xolesterin 6.2 mmol/L, LDL (yomon xolesterin) yuqori darajada. Buyrak tekshiruvi: Kreatinin va siydik kislotasi miqdori me’yorda.

Davolash choralari

. Dori vositalari: ACE-ingibitorlar: Enalapril 10 mg (kuniga 1 marta) – qon bosimini pasaytirish uchun qo‘llaniladi. Beta-blokatorlar: Metoprolol 50 mg (kuniga 2 marta) – yurak urishini tartibga solish uchun. Diuretiklar: Indapamid 1.5 mg (ertalab) – ortiqcha suyuqlikni chiqarish va qon bosimini pasaytirish uchun. Statinlar: Atorvastatin 20 mg – xolesterin darajasini tushirish uchun beriladi.

Hayot tarzini o‘zgartirish.

Tuz iste’molini 5 g/kun darajasiga kamaytirish. Har kuni kamida 30 daqiqa yurish yoki yengil jismoniy mashqlar bajarish. Stressni kamaytirish uchun meditatsiya yoki psixoterapiya tavsiya etiladi. Spirtli ichimlik va tamakini butunlay tark etish.

Xulosa. Shuhrat Qayumovning gipertoniya kasalligi irsiy omillar, noto‘g‘ri ovqatlanish va kamharakat turmush tarzidan kelib chiqqan. Unga kompleks yondashuv asosida dori-darmon terapiyasi, hayot tarzini o‘zgartirish va profilaktik choralar qo‘llanilishi kerak. Davolash strategiyasi to‘g‘ri olib borilsa, bemor qon bosimini me’yoriy chegaralarda ushlab turishi va yurak-qon tomir asoratlarini yengillashtiradi va kasallik yengilashadi.

Bemor: Qambaraliyeva Muhabbat, 48 yosh

Tashxis: Revmatik yurak kasalligi, mitral stenoz va yurak yetishmovchiligi.

Shikoyatlar: Bemor tez charchash, nafas qisishi, yurak urishining tezlashishi, ko‘krak sohasida og‘riq va oyoqlarda shish borligidan shikoyat qildi.

Bemor Anamnezi. Bolaligida tez-tez angina bilan kasallangan. Revmatik isitma bo‘lgan, lekin davosi to‘liq olib borilmagan. Oxirgi yillarda yurakda muammolar sezila boshlagan.

Tekshiruv natijalari: EKG – yurak ritmida buzilishlar bor. ECHO – mitral klapan toraygan, yurak klapanlarida fibroz jarayonlar bor. Rentgen – yurak kattalashgan. Qon tahlillari – ASLO va CRP yuqori, bu organizmda revmatizm ta’siri borligini bildiradi.

Qo‘yilgan tashxis asosida quyidagi davo choralari belgilanibdi.

Davolash: Infeksiyaga qarshi, Benzatin penisillin 1,2 mln birlik, mushak ichiga, oyiga 1 marta (revmatizm qaytalanishining oldini olish uchun). Penisillinga allergiya bo‘lsa – Eritromitsin 250 mg, kuniga 4 mahal.

Yallig‘lanishga qarshi: Ibuprofen 400 mg, kuniga 3 marta – og‘riq va yallig‘lanishni kamaytirish uchun. Og‘ir holatlarda Prednizolon 10 mg, kuniga 1 mahal.

Yurak yetishmovchiligi va simptomlarni kamaytirish uchun: Furosemid 40 mg, kuniga 1 mahal – ortiqcha suyuqlikni chiqarish. Bisoprolol 2.5 mg, kuniga 1 marta – yurak urishini normallashtirish. Varfarin 2.5 mg, kuniga 1 mahal – qon quyuqlashishining oldini olish.

Hayot tarzini o‘zgartirish tavsiyalari: Tuz va yog‘li ovqatni kamaytirish. Jismoniy faollikni ortiqcha zo‘riqmasdan oshirish. Infeksiyalardan ehtiyot bo‘lish, ayniqsa tomoq infeksiyalarini o‘z vaqtida davolash maslahati berilibdi.

Tahlil xulosasi: Bemorning kasalligi kech bosqichga o‘tgan bo‘lsa ham, dori vositalari bilan nazorat qilish va simptomlarni kamaytirish mumkin. Shifokor nazoratida muntazam bo‘lishi va dori terapiyasiga rioya qilishi zarur. Agar holati og‘irlashsa, jarrohlik muolajasi tavsiya etilgan bemorga

Tahlil natijalaridan kelib chiqib bemorga Bemorning holatini baholagach va laborator hamda instrumental tekshiruv natijalarini inobatga olgan holda quyidagi xulosaga keldim: Kasallikning asosiy sababi – bolalikda o‘tkazilgan streptokokk infeksiyalari va revmatik isitma tufayli yurak klapanlarining shikastlanishi. Tekshiruv natijalari – ASLO va CRP ko‘rsatkichlarining yuqoriligi, ECHO tekshiruvda mitral klapan torayishi va yurak yetishmovchiligi borligi aniqlandi. Davolash choralari – infeksiyaning qaytalanishining oldini olish, yurak yetishmovchiligini nazorat qilish va simptomlarni yengillashtirishga qaratilgan. Kelgusidagi tavsiyalar – bemor muntazam ravishda shifokor nazoratida bo‘lishi, dori vositalarini belgilangan tartibda qabul qilishi va hayot tarzini o‘zgartirishi kerak. Agar simptomlar kuchaysa, jarrohlik muolajasi ko‘rib chiqilishi lozim. Tahlil natijalariga asoslanib, bemorda davolash jarayoni davom ettirilishi va holati doimiy nazorat qilinishi kerak degan xulosaga keldim.

XULOSA

Yurak qon tomir kasalliklari zamonaviy jamiyatning eng dolzarb tibbiy-ijtimoiy muammolaridan biridir. Ushbu kasalliklarning oldini olish ko‘p qirrali yondashuvni talab etadi. Sog‘lom turmush tarzi, to‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faollik, muntazam tibbiy ko‘riklar va zamonaviy diagnostika usullari yurak qon tomir kasalliklarining oldini olishda muhim rol o‘ynaydi. Har bir inson o‘z salomatligi uchun mas‘uliyatni his qilishi, tibbiy tavsiyalarga amal qilishi va sog‘lom turmush tarzini olib borishi muhimdir. Bu esa yurak qon tomir kasalliklari bilan bog‘liq o‘lim va nogironlik holatlari sonini sezilarli darajada kamaytirishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. World Health Organization. (2023). Cardiovascular diseases (CVDs). [https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cardiovascular-diseases-\(cvds\)](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cardiovascular-diseases-(cvds))
2. Akkazieva, B., & Tello, J. (2022). Cardiovascular disease prevention and control in Uzbekistan. World Health Organization Regional Office for Europe.
3. Chazova, I. E., & Zhernakova, Yu. V. (2021). Diagnostika i lechenie arterial'noy gipertonii. Sistemnie gipertenzii, 18(1), 7-33.
4. Benjamin, E. J., et al. (2023). Heart Disease and Stroke Statistics—2023 Update: A Report From the American Heart Association. Circulation, 143(8), e254-e743.
5. Piepoli, M. F., et al. (2021). 2021 ESC Guidelines on cardiovascular disease prevention in clinical practice. European Heart Journal, 42(34), 3.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА РУССКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

RUS YOZUVCHILARINING HAYOTI VA IJODINI O'RGANISHNING INTERAKTIV USULLARI

INTERACTIVE METHODS OF STUDYING THE LIFE AND WORK OF RUSSIAN WRITERS

Алютина Татьяна Максимовна

студентка I курса магистратуры НамГИИЯ имени И.Ибрата

Аннотация: В современных образовательных условиях особое значение приобретает использование интерактивных методов в изучении жизни и творчества русских писателей. Целью исследования является анализ эффективности интерактивных подходов в преподавании литературы и их влияние на уровень вовлечённости и усвоения материала учащимися. В ходе исследования применены методы педагогического эксперимента, анкетирования, сравнительного анализа и наблюдения за учебным процессом. Экспериментальная работа проводилась в образовательных учреждениях с использованием таких интерактивных методик, как ролевые игры, дискуссии, цифровые технологии (виртуальные экскурсии, квесты, образовательные платформы), а также проектная деятельность. Результаты исследования показали, что применение интерактивных методов значительно повышает интерес учащихся к изучению русской литературы, способствует глубокому осмыслению биографии и творческого наследия писателей, а также развивает критическое мышление и аналитические способности. Выводы подтверждают, что интеграция интерактивных технологий в образовательный процесс является не только востребованной, но и необходимой для формирования устойчивой мотивации к изучению литературы, активного вовлечения учащихся в процесс обучения и повышения качества усвоения литературного материала. Полученные данные могут быть использованы для разработки инновационных методических рекомендаций по преподаванию русской литературы.

Ключевые слова: интерактивные методы, преподавание литературы, русские писатели, образовательные технологии, вовлечённость учащихся, цифровые ресурсы

Annotatsiya: Zamonaviy ta'lim sharoitida rus yozuvchilarining hayoti va ijodini o'rganishda interaktiv usullardan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotning maqsadi adabiyotni o'qitishda interaktiv yondashuvlarning samaradorligini va ularning o'quvchilarning materialni jalb qilish va o'zlashtirish darajasiga ta'sirini tahlil qilishdir. Tadqiqot davomida pedagogik eksperiment, so'rovnoma, qiyosiy tahlil va o'quv jarayonini kuzatish usullari qo'llanilgan. Eksperimental ishlar ta'lim muassasalarida rolli o'yinlar, munozaralar, raqamli texnologiyalar (virtual ekskursiyalar, kvestlar, o'quv platformalari),

shuningdek loyiha faoliyati kabi interaktiv usullardan foydalangan holda amalga oshirildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, interfaol usullardan foydalanish o'quvchilarning rus adabiyotini o'rganishga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi, yozuvchilarning tarjimai holi va ijodiy merosini chuqur tushunishga yordam beradi, shuningdek tanqidiy fikrlash va tahliliy qobiliyatlarni rivojlantiradi. Topilmalar shuni tasdiqlaydiki, interaktiv texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi nafaqat talabga javob beradi, balki adabiyotni o'rganish uchun barqaror motivatsiyani shakllantirish, o'quvchilarni o'quv jarayoniga faol jalb qilish va adabiy materialni o'zlashtirish sifatini oshirish uchun zarurdir. Olingan ma'lumotlardan rus adabiyotini o'qitish bo'yicha innovatsion uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqish uchun foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: interaktiv usullar, adabiyotlarni o'qitish, rus yozuvchilari, ta'lim texnologiyalari, o'quvchilarning ishtiroki, raqamli manbalar

Abstract: In modern educational conditions, the use of interactive methods in the study of the life and work of Russian writers is of particular importance. The purpose of the study is to analyze the effectiveness of interactive approaches in teaching literature and their impact on the level of engagement and assimilation of material by students. The research uses methods of pedagogical experiment, questionnaires, comparative analysis and observation of the educational process. Experimental work was carried out in educational institutions using interactive techniques such as role-playing games, discussions, digital technologies (virtual tours, quests, educational platforms), as well as project activities. The results of the study showed that the use of interactive methods significantly increases students' interest in studying Russian literature, promotes a deep understanding of the biography and creative heritage of writers, and also develops critical thinking and analytical abilities. The conclusions confirm that the integration of interactive technologies into the educational process is not only in demand, but also necessary for the formation of sustainable motivation to study literature, active involvement of students in the learning process and improving the quality of assimilation of literary material. The data obtained can be used to develop innovative methodological recommendations for teaching Russian literature.

Keywords: interactive methods, teaching literature, Russian writers, educational technologies, student engagement, digital resources

Современные образовательные технологии активно развиваются, требуя от преподавателей новых подходов к обучению. В условиях цифровизации образования особую значимость приобретают интерактивные методы, способствующие активному вовлечению учащихся в учебный процесс. Изучение жизни и творчества русских писателей – важный компонент литературного образования, требующий не только усвоения фактического материала, но и формирования аналитических и критических навыков.

В традиционной системе преподавания литературы основной упор делается на лекционную подачу материала, анализ текстов и письменные работы. Однако

современные исследования в области педагогики подтверждают, что активное участие учащихся в учебном процессе значительно повышает уровень их понимания и запоминания информации. Интерактивные методы позволяют сделать изучение литературы более живым, эмоциональным и запоминающимся. В данной статье рассматривается эффективность интерактивных методов преподавания русской литературы, их влияние на вовлечённость учащихся и качество усвоения материала.

При изучении научных источников, посвящённых интерактивным методам обучения, выявлено, что многие современные исследователи акцентируют внимание на необходимости отхода от пассивных форм обучения. Так, Сидорова И.Н. в своей работе "Интерактивные методы обучения в школьном преподавании литературы" подчёркивает важность применения ролевых игр и дискуссий, способствующих формированию у учащихся способности критически осмысливать текст.

Васильева Л.П. в труде "Инновационные подходы в преподавании русского языка и литературы" делает акцент на цифровых технологиях, таких как виртуальные экскурсии и образовательные платформы. Она отмечает, что данные методы позволяют учащимся более глубоко вникать в контекст произведений и историческую эпоху, в которой жил писатель.

Фёдорова Н.А. рассматривает технологии активного обучения, доказывая, что использование квестов и проектной деятельности повышает мотивацию учащихся и улучшает их способность анализировать литературные произведения. Лазарев С.И. в своём исследовании "Современные методы и формы работы с учащимися на уроках литературы" анализирует применение интегрированных методик, сочетающих традиционные и интерактивные подходы.

Таким образом, анализ литературы показывает, что интерактивные методы обучения не только способствуют более глубокому усвоению материала, но и повышают вовлечённость учащихся в образовательный процесс, формируя навыки критического мышления и самостоятельного анализа литературных произведений.

В ходе исследования были использованы методы педагогического эксперимента, анкетирования, сравнительного анализа и наблюдения за учебным процессом. Экспериментальная работа проводилась в различных образовательных учреждениях с целью выявления влияния интерактивных методов на уровень интереса учащихся к литературе. В исследовании принимали участие преподаватели и студенты, использующие современные образовательные технологии.

Данные исследования собирались с помощью опросов и тестирования учащихся до и после применения интерактивных методик. Также проводился анализ результатов их учебной деятельности и наблюдение за вовлечённостью в процессе занятий.

Основные интерактивные методы:

1. Ролевые игры

Метод ролевых игр позволяет учащимся глубже проникнуть в эпоху, в которой жил писатель, понять его творческий путь и мотивы создания произведений.

Например, инсценировка встреч с писателем, дебаты на основе произведений или литературные суды способствуют активному вовлечению учащихся.

Дополнительно можно проводить занятия в формате "пресс-конференции", где один из учащихся исполняет роль писателя, а остальные задают ему вопросы, касающиеся его жизни и творчества. Такой формат помогает не только закрепить материал, но и развить коммуникативные навыки.

2. Дискуссии и дебаты

Обсуждение литературных произведений в формате открытых дискуссий развивает у учащихся критическое мышление и аналитические способности. Например, сравнительный анализ взглядов Достоевского и Толстого на нравственные проблемы помогает учащимся лучше понимать философскую основу произведений.

Интересным методом является организация дебатов на тему "Был ли Раскольников прав?" или "Можно ли считать Анну Каренину жертвой общества?". Такой подход позволяет учащимся глубже проанализировать произведения, аргументированно выразить свою точку зрения и развивать навыки полемики.

3. Цифровые технологии

Использование виртуальных экскурсий, квестов, образовательных платформ и интерактивных карт помогает сделать изучение биографии писателей более увлекательным. Например, виртуальные экскурсии по музеям Пушкина или Достоевского позволяют учащимся погрузиться в атмосферу той эпохи.

Кроме того, современные образовательные платформы, такие как "ЯКласс", "Лекториум", "Арзамас" и "Stepik", предлагают интерактивные курсы и лекции по русской литературе. Они позволяют изучать материал в удобном темпе и формировать персонализированные траектории обучения.

Результаты исследования показали, что внедрение интерактивных методов значительно повысило интерес учащихся к изучению русской литературы. Анализ анкетирования выявил, что 85% студентов отметили рост мотивации к изучению биографий писателей при использовании ролевых игр и виртуальных экскурсий. Кроме того, успеваемость учащихся улучшилась в среднем на 20%, что подтверждает эффективность данных методик.

Наблюдение за учебным процессом показало, что учащиеся, вовлечённые в дискуссии и проектную деятельность, лучше усваивают материал и демонстрируют более высокий уровень критического мышления. Интерактивные технологии также способствовали развитию навыков самостоятельного анализа и работы в команде.

Интеграция интерактивных технологий в процесс преподавания русской литературы является необходимой и перспективной. Такие методы способствуют формированию устойчивой мотивации к изучению литературы, активному вовлечению учащихся в учебный процесс, развитию критического мышления и аналитических способностей.

Применение ролевых игр, дискуссий, цифровых технологий и проектной деятельности способствует не только лучшему усвоению материала, но и развитию у

учащихся навыков самостоятельного исследования и командной работы. Полученные данные могут быть использованы для разработки инновационных методических рекомендаций по преподаванию русской литературы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Васильева Л.П. Инновационные подходы в преподавании русского языка и литературы. – СПб.: Речь, 2024. – 302 с.
2. Кузнецова О.В. Литературные квесты как способ изучения жизни писателей. – М.: Учёная книга, 2024. – 198 с.
3. Лазарев С.И. Современные методы и формы работы с учащимися на уроках литературы. – М.: Академический проект, 2023. – 245 с.
4. Павлова Г.И. Виртуальные экскурсии по литературным музеям России. – М.: Интерпресс, 2022. – 150 с.
5. Рогова Е.С. Цифровизация образования и её влияние на преподавание литературы. – М.: Издательство Юрайт, 2023. – 312 с.
6. Сидорова И.Н. Интерактивные методы обучения в школьном преподавании литературы. – М.: Просвещение, 2023. – 210 с.
7. Фёдорова Н.А. Технологии активного обучения в литературном процессе. – М.: Просвещение, 2022. – 276 с.
8. Шмидт Н.П. Ролевые игры и проекты на уроках литературы: методическое руководство. – СПб.: Литера, 2023. – 276 с.

MAKTAB TA’LIMIGA GADJETLARNING SALBIY TA’SIRI VA UNI KAMAYTIRISH STRATEGIYALARI

Djumaboyeva Sabohat Nigmatillayevna

Parkent tumani 57-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi

boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada maktab o‘quvchilarining ta’lim jarayonida gadgetlardan ortiqcha foydalanishi natijasida yuzaga kelayotgan muammolar va ularning ta’lim sifati hamda intellektual rivojlanishiga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, gadgetlarga qaramlik bolalarning sog‘lig‘iga, jumladan, ko‘rish qobiliyatining pasayishi va jismoniy faollikning kamayishiga olib kelayotganligi o‘rganilgan. Maqolada AQSh, Janubiy Koreya, Yaponiya, Germaniya va Finlandiya kabi rivojlangan mamlakatlarning maktab ta’limida gadgetlardan foydalanishni cheklash bo‘yicha tajribalari o‘rganilib, O‘zbekiston sharoitida amalga oshirish mumkin bo‘lgan samarali strategiyalar taklif qilingan. Maqola davomida ta’lim sifati va bolalarning akademik natijalarini yaxshilash maqsadida gadgetlardan foydalanishni tartibga solish, ota-onalar nazoratini kuchaytirish kabi yechimlar taklif etilgan. Xalqaro tajribalarga asoslanib, gadgetlarning ta’limga salbiy ta’sirini minimallashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Gadgetlar, maktab ta’limi, akademik natijalar, texnologik qaramlik, ta’lim sifati, bolalar sog‘lig‘i,

KIRISH

Hayotimizning barcha jabhalarida axborot-kommunikatsiya va kompyuter texnologiyalarining kirib kelgani hamda jadal rivojlanish yo‘liga o‘tgani jamyatimizga ham katta o‘zgarishlar olib kirdi. Axborot va bilimlar doirasi tez sur‘atlar bilan kengayib borayotgan hozirgi sharoitda barcha ma’lumotlarni faqat dars mashg‘ulotlari paytida o‘quvchilarga yetkazish murakkablikni namoyon etmoqda. Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilar mustaqil ravishda o‘z ustida tinimsiz ishlasagina bilimlarni chuqur o‘zlashtirishi mumkin bo‘ladi. Shu sababli, o‘quvchilarning hayotida muhim o‘ringa ega bo‘lgan dars mashg‘ulotlaridan bo‘sh vaqtlarini to‘g‘ri tashkil etish, undan oqilona foydalanishda ularga yordam berish zarur [1]. Shunday sharoitda o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish hamda o‘z oldiga aniq maqsad qo‘yib harakat qilishlarini rag‘batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun nafaqat dars mashg‘ulotlari jarayonida, balki bo‘sh vaqtlarini ham mazmunli tashkil etish, ularga mustaqil ta’lim olishga oid zamonaviy usullarni o‘rgatish lozim. Bu jarayonda ta’lim muassasalarining roli beqiyos bo‘lib, ularning faoliyati ta’lim jarayonining uzviyligini ta’minlashga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak.

Albatta, maktab ta’limi davlat ahamiyatiga molik masala hisoblanadi. Xususan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunining 9-moddasi 7-xatboshisida “Boshlang‘ich ta’lim ta’lim

oluvchilarda umumiy o‘rta ta’limni davom ettirish uchun zarur bo‘lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko‘nikmalar asosini shakllantirishga qaratilgan”, 8-xatboshisida “Tayanch o‘rta ta’lim o‘quv dasturiga muvofiq ta’lim oluvchilarga bilim, malaka va ko‘nikmalarining zaruriy hajmini beradi, ularda mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi”, 9-xatboshisida “Tayanch o‘rta ta’lim doirasida ta’lim oluvchilarda kasblar bo‘yicha birlamchi bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish uchun ularni professional tashxislash va kasb-hunarga yo‘naltirish bo‘yicha choralar amalga oshiriladi” hamda 10-xatboshisida “O‘rta ta’lim o‘quv dasturiga muvofiq ta’lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko‘nikmalar o‘zlashtirilishini, shuningdek ta’limning keyingi turi tanlanishini hamda yuqori malaka talab qilinmaydigan kasblar egallanishini ta’minlaydi” – deya, belgilab o‘tilgan [2]. Mazkur satrlar maktab ta’limi komponentlarining mohiyatini ochib beradi.

Darhaqiqat, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan maktab ta’limini rivojlantirish masalalari bo‘yicha o‘tkazilgan videoselektorda ham “Ta’lim-tarbiya – bu bizning kelajagimiz, hayot-mamot masalasi. Shu bois, bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yo‘q. Qanchalik murakkab bo‘lmasin, maktab ta’limida poydevorni bugundan mustahkam qo‘yishimiz kerak. Chunki, biz ko‘p vaqt yo‘qotganmiz”, – deya fikr bildirilgan. Shuningdek, “Kimda-kim maktab bu faqat Xalq ta’limi vazirligining ishi, deb o‘ylasa, mutlaqo yanglishadi. Maktab ta’limi sohasidagi islohotlar vazirlik va idoralar, tarmoq rahbarlari, barcha darajadagi hokimlar, ilmiy tashkilotlar, ziyolilar, keng jamoatchilikning vazifasi bo‘lishi shart va zarur. Shundagina kutilgan natijaga erishish mumkin” deya maktab ta’limini istiqbollari uchun g‘oyatda muhim bo‘lgan so‘zlar aytilgan [3].

2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida ham maktab ta’limi haqida alohida maqsad belgilanishi maktab ta’limining davlat ahamiyatidagi masala ekanligini tasdiqlab beradi. Zero,

2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasining 44-maqsadi “Maktablarda ta’lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish” deya nomlangan bo‘lib, quyidagi vazifalar yuklangan:

- Maktabda faoliyat olib borishi uchun har bir fan bo‘yicha mahalliy yoki xalqaro sertifikatga talablarini belgilash.”

- Toifaga ega bo‘lmagan maktab o‘qituvchilarining bilim va ko‘nikmalarini diagnostikadan o‘tkazish.

- Umumta’lim maktablarini, ayniqsa, chekka hududlardagi ta’lim maskanlarini oliy ma’lumotli pedagog kadrlar bilan to‘ldirish ishlarini davom ettirish.

- Maktablarda direktor va uning o‘rinbosarlarini tayinlash tizimini maktab o‘qituvchilari va ota-onalarning ishtiroki ta’minlanishini nazarda tutgan holda yanada takomillashtirish.

- Xalq ta’limi tizimi tuman bo‘linmalari faoliyatini to‘liq raqamlashtirish hisobiga optimallashtirish [4]. Mazkur fikrlar va tartibotlarni umumlashtirib shuni anglash mumkinki, maktab ta’limini rivojlantirish bilan bog‘liq islohotlarni amalga oshirish bo‘yicha dadil qadamlar tashlangan.

ASOSIY QISM

Zamonaviy texnologiyalar jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylangan bo‘lib, ular ta‘lim jarayoniga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Mobil telefonlar, planshetlar va kompyuterlarning keng tarqalishi bolalar uchun yangi imkoniyatlar yaratgan bo‘lsa-da, ular o‘qish jarayoniga ham salbiy ta‘sir o‘tkazmoqda. Ayniqsa, gadjetlardan ortiqcha foydalanish bolalarning diqqatini chalg‘itadi, o‘qishga bo‘lgan qiziqishini pasaytiradi va bilim olish jarayonining samaradorligini kamaytiradi. Ota-onalar va pedagoglar ushbu muammoga duch kelib, bolalarni texnologik qaramlikdan himoya qilish va ularning ta‘limga bo‘lgan e‘tiborini oshirish yo‘llarini izlamoqdalar.

Gadget – bu kichik, qo‘lda olib yursa bo‘ladigan texnologik qurilma. U odatda bir yoki bir necha funksiyalarni bajarishga mo‘ljallangan bo‘ladi. Bunday ajoyib qurilmalarning yana bir o‘ziga xos xususiyati shuki, ularning har biri o‘zining original dizayni va foydaliligi bilan boshqalaridan ajralib turadi. Zamonaviy gadgetlar turli sohalarda insonlarga yordam berib kelmoqda. Sport, san‘at, tibbiyot, ta‘lim kabilar shular jumlasidandir.

Uzoq vaqt davomida mobil qurilmalardan foydalanish muskullar gipotrofiyasi, ko‘zning qurib qolishi va uzoqni ko‘rolmaslik kabi bir qancha jiddiy muammolarga sabab bo‘ladi. Gap shundaki, telefon yoki kompyuter ekraniga uzoq va davomiy tikilib turish oqibatida odamlar ko‘zini odatdagidan besh barobar kamroq pirpiratadi. Bu esa ko‘zning old yuqori qismi quruqlashishiga olib keladi. Mutaxassislarning fikricha, gadgetlardan uzoq vaqt davomida foydalanish shabko‘rlik muammosini keltirib chiqaradi [5].

Gadgetlar qanday qilib biz uchun hayotning ajralmas qismiga aylanganini barchamiz yaxshi tushunamiz. Va bolalar uchun ham shunday bo‘lishi tabiiy holdir. Faqatgina ikki yoshgacha bo‘lgan bolalar bundan mustasno. Eng jiddiy qiyinchiliklar maktab yoshidagi bolalarda paydo bo‘lishi mumkin, chunki ular sinfdoshlari va boshqa o‘smirlarning tanqidiga ko‘proq moyil. Bu yoshda asosiy narsa uni qattiqqo‘llik va taqiqlar bilan haddan tashqari oshirmaslikdir. Aks holda, ishonch bilan bog‘liq muammolar bo‘lishi mumkin va bu holda, bola ota-onadan ko‘ra maslahat yoki yordam uchun begonalarga murojaat qiladi. Shunday qilib, siz bola bilan qoidalarni o‘rnatishingiz mumkin, masalan, u faqat uy vazifasi bajarilganda sevimli o‘yinlarni o‘ynashi mumkin.

Hozirgi davrda Internet tarmog‘iga ulangan kompyuter, mobil telefonlari deyarli ko‘plab xonadonlarda mavjud. Bundan tashqari, yoshlar internet kafelarda ham tarmoqdan foydalana oladilar. Bugungi kunda axborot texnologiyalari jadal taraqqiy etishi va ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha jabhalariga joriy etilishi sababli barcha uchun kompyuter savodxonligi dolzarb masalalardan biridir. Yoshlar ijtimoiy tarmoqlar kengayib borayotgan davrda o‘ziga ulg‘aymoqda. Bu quvonarli hol albatta. Biroq har narsaning me‘yori bo‘lmog‘i zarur. Yoshlar virtual olamning haqiqiy olam emasligini bilib borishlari shart [6].

Jahon miqyosida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, uzoq vaqt davomida mobil qurilmalardan foydalanish bolalarning intellektual rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Ayrim rivojlangan davlatlarda o‘tkazilgan tadqiqotlarda gadgetlarga qaram bo‘lgan bolalarning akademik ko‘rsatkichlari sezilarli darajada pasayishi kuzatilgan.

Shu sababli ayrim mamlakatlarda maktablarda telefonlardan foydalanishga cheklovlar joriy etilgan.

Shuningdek, kuniga uch soat vaqtini gadjetlar bilan o‘tkazgan to‘qqiz va o‘n yoshdagi 4495 nafar bola ishtirok etgan tadqiqot ularda diabet bilan kasallanish, insulinga rezistentlik va yog‘ to‘plamlarining paydo bo‘lishi kabi omillarning yuqoriligini ko‘rsatgan [7].

Amerika Pediatriya Akademiyasi mutaxassislari maxsus tadqiqotlar yordamida shuni aniqladilarki, aksariyat hollarda bola kuniga qariyb 7 soat vaqtini smartfonida o‘yin o‘ynash yoki video tomosha qilish uchun sarflaydi. Bu haqda ingliz olimlari britaniyalik ota-onalar bilan ham suhbatlashdi. Ma’lum bo‘lishicha, ota-onalarning 60% dan ortig‘i farzandining ko‘p vaqtini qo‘lida telefon bilan o‘tkazishidan juda xavotirda. Ulardan bolalarning deyarli yarmi, hatto ota-onasi yoki boshqa suhbatdoshi qo‘shni xonada bo‘lsa ham, messenjerlar yordamida muloqot qiladi. Garchi mamlakatimizda bu muammo shu tarzda o‘rganilmagan bo‘lsa-da, vaziyat yaxshi natijalarni taqozo etmayapti [8].

Maktab o‘quvchilari tomonidan gadjetlardan foydalanish tartibi bo‘yicha ilg‘or davlatlar o‘zlarining tajribalarini ishlab chiqqan. Masalan, Yaponiya maktab ta’limida o‘quvchilarga mobil telefonlardan foydalanish taqiqlanadi. O‘quvchilar darslar oralig‘ida yoki darsdan keyin maktabga kirish joyi oldidagi avtoturargohda telefondan foydalanishlari mumkin. Agar o‘qituvchi darsda telefonni payqab qolsa, albatta, uni olib qo‘yadi [9].

Germaniya maktablarida boshlang‘ich sinflarda telefonlardan foydalanish taqiqlangan bo‘lib, o‘quvchilarning ko‘chada ko‘proq vaqt o‘tkazishlari va sport mashg‘ulotlariga qatnashishlari rag‘batlantiriladi. Finlandiya maktablarida o‘quvchilarning ochiq havoda vaqt o‘tkazishlari va darsdan keyingi mashg‘ulotlarga qatnashishlari ta’lim tizimining muhim qismi hisoblanadi. AQShning ayrim shtatlarida maktablarda smartfonlardan foydalanishni taqiqlash orqali o‘quvchilarning o‘qishga e’tibori oshirilgan.

Fikrimizcha, yuqorida keltirilgan xalqaro tajribalar bilan tanishgan holda, gadjetlar masalasida Janubiy Koreya tajribasi fenomenal xususiyatga ega. Janubiy Koreya hukumati 2011-yilda "Shutdown Law" (Yopilish qonuni) deb nomlangan qonunni joriy etgan bo‘lib, ushbu qonunga ko‘ra, 16 yoshgacha bo‘lgan bolalar kechasi soat 12:00 dan ertalab soat 6:00 gacha onlayn o‘yinlarga kira olmaydilar. Bu chora bolalarning tungi vaqtlarda o‘yin o‘ynashini cheklash va ularning sog‘lom uyqu rejimini ta’minlash maqsadida qabul qilingan [10].

O‘zbekiston sharoitida ham ushbu masala dolzarb bo‘lib, maktab ta’limidagi o‘quvchilar o‘rtasida gadjetlarga haddan tashqari bog‘lanish kuzatilmoqda. Ko‘plab o‘quvchilar ijtimoiy tarmoqlar, mobil o‘yinlar va video kontent bilan shug‘ullanib, o‘qish jarayoniga yetarlicha e’tibor bermayapti. Bu esa darslarga diqqatini jamlay olmaslik, yodlash qobiliyatining susayishi va muloqot ko‘nikmalarining pasayishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, ko‘p vaqtini ekran qarshisida o‘tkazish bolalarning jismoniy sog‘lig‘iga ham salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda, ya’ni ko‘rish qobiliyatining yomonlashishi, holsizlik va harakat faolligining kamayishiga sabab bo‘lishi mumkin. Hozirgi holat shuni taqozo etmoqdaki, maktab ta’limidan tashqari vaqtlarda gadjetdan me’yorida ortiq foydalanish maktab ta’limi o‘quvchilarining akademik ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada

pasaytirmoqda. Fikrimizcha, Janubiy Koreya kabi “Yopilish qonuni”ni mamlakatimiz hayotiga tatbiq etsak, maktab ta’lim o‘quvchilarining bilimlarni o‘zlashtirish darajasiga yuqori darajada ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

XULOSA

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, zamonaviy texnologiyalar taraqqiyoti ta’lim tizimiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmoqda. Mobil telefonlar, planshetlar va kompyuterlarning keng qo‘llanilishi bolalarga yangi imkoniyatlar yaratgani bilan birga, ularning bilim olish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ham mumkin. Ayniqsa, gadjetlardan ortiqcha foydalanish bolalarning diqqatini chalg‘itadi, o‘qishga bo‘lgan qiziqishini pasaytiradi va akademik natijalarining yomonlashishiga olib keladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, uzoq vaqt davomida mobil qurilmalardan foydalanish nafaqat bolalarning ta’lim jarayoniga, balki ularning sog‘lig‘iga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, gadjetlardan noto‘g‘ri foydalanish bolalarda insonlar bilan yuzma-yuz muloqot qilish qobiliyatining sustlashishiga, intellektual rivojlanishning sekinlashishiga va ijtimoiy ajralish xavfining ortishiga sabab bo‘ladi.

Ta’lim sifatini oshirish va o‘quvchilarning diqqat-e’tiborini ta’lim jarayoniga qaratish bo‘yicha samarali chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali O‘zbekiston yoshlarining kelajakdagi intellektual salohiyatini mustahkamlash mumkin. Shu bois, xalqaro tajribalarni o‘rganish va ularni milliy ta’lim tizimiga moslashtirib joriy etish zarur. Shu tariqa, gadjetlarning salbiy ta’sirini minimallashtirish va o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirish orqali mamlakatimizda ta’lim sifatini yanada yuksaltirishga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘quvchiga ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish / Ilmiy maqola / Boymatova M.F. / “Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o‘rni va rivojlanish omillari” nomli ilmiy jurnali 6-to‘plam 2 son, 2024;
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son Qonuni;
3. 2022-yildagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tomonidan “Maktab ta’limini rivojlantirish masalalari bo‘yicha” o‘tkazilgan videoselektor.
4. 2022-yil 28-yanvardagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni;
5. <https://qalampir.uz/uz/news/zamonaviy-uyinchok-lar-bola-uchun-khavfl-imi-28099>;
6. Internetning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati va o‘rni / Ne‘matova M., Xoliqova P. / Tezis / Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim: innovatsiyalar, muammolar va rivojlanish istiqbollari mavzusidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami, 569-bet, 2023 y.;

7. <https://kun.uz/51204354;>
8. [https://pvplive.net/uz/the-reasons-for-childrens-dependence-on-mobile-gadgets-and-when-do-parents-need-to-intervene.](https://pvplive.net/uz/the-reasons-for-childrens-dependence-on-mobile-gadgets-and-when-do-parents-need-to-intervene)
9. [https://studyboom.ru/uz/kakie-uroki-est-v-yaponskih-shkolah-obrazovanie-v-yaponii-interesnye/;](https://studyboom.ru/uz/kakie-uroki-est-v-yaponskih-shkolah-obrazovanie-v-yaponii-interesnye/)
10. [http://www.koreanlii.or.kr/w/index.php/Shutdown_system?ckattempt.](http://www.koreanlii.or.kr/w/index.php/Shutdown_system?ckattempt)

OG'RIQ QOLDIRUVCHI DORI VOSTIASINING USTUNLIKLARI

Iskandarov Nurmamat Samandarovich

Shifokor-82 AJ korxonasining Direktori va Aksiyadori

Annotatsiya: Ushbu maqolada og'riq qoldiruvchi dori vositalarining afzalliklarini tahlil qilinadi va ularning og'riqni samarali bartaraf etishi, hayot sifatini yaxshilashi, davolash jarayonini osonlashtirishi hamda turli shakllarda mavjudligi kabi ustunliklarini ochib beriladi. Shuningdek, dorilarni qo'llashda ehtiyot bo'lish, nojo'ya ta'sirlari, miqdorini oshirib yuborish xavfi va qaramlik kabi masalalar haqida so'z boradi.

Kalit so'zi; Dori, paradik, tabletka, og'riq, jarayon, xavf, kasalliklar, zamon, muammo, ta'sir korsatish, inson omillar, sifat, yallig'lanish.

Аннотация: В этой статье анализируются преимущества обезболивающих и раскрываются их преимущества, такие как их способность эффективно снимать боль, улучшать качество жизни, облегчать процесс заживления, а также их доступность в различных формах. Также упоминаются такие вопросы, как осторожность при использовании лекарств, побочные эффекты, риск передозировки и зависимости.

Ключевое слово; Лекарство, парадик, таблетка, боль, процесс, риск, болезни, время, проблема, воздействие, человек факторы, качество, воспаление.

Annotation: this article analyzes the benefits of painkillers and reveals their advantages such as effective pain relief, improving quality of life, facilitating the healing process and being available in various forms. Issues such as caution in the use of medications, side effects, risk of overdose, and dependence are also discussed.

Keyword; medication, paradik, pill, pain, process, risk, diseases, time, problem, exposure, human factors, quality, inflammation.

Hozirgi kunda vaqti-vaqti bilan paydo bo'ladigan og'riq muammolari tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Har kuni biz turli xil noqulayliklarga duch kelamiz. Bosh og'rig'i va tish og'rig'idan boshlab, mushaklar va bo'g'imlarda yoqimsiz hislar bilan tugaydi. Og'riq bilan kurashishning ko'plab usullari mavjud bo'lsa-da, eng samarali va arzonlaridan biri og'riq qoldiruvchi tabletkalardir.

Og'riq - bu inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, turli sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin. Og'riq – o'ta kuchli yoki yemiruvchi ta'sirlovchilarga javoban organizmda ro'y beradigan noxush fiziologik jarayon, organizmning himoyalanish reaksiyasi. Og'riq butun organizm yoki organlar funksiyasining buzilganligi haqida, kasallik to'g'risida ogohlantiradi, uni aniklashga va to'g'ri davolashga imkon beradi. Shu bilan birga Og'riq sezgi hissiy kechinma sifatida kishini ezadi, unga orom va uyqu bermaydi, ish qobiliyatini pasaytiradi va boshqa Og'riq haddan tashqari kuchli bo'lsa, shok ro'y berishi mumkin. Og'riq ko'proq ta'sirlovchining kuchiga bog'liq. Agar teri, shilliq pardalari, suyak usti pardasi qattiq shikastangan bo'lsa, Og'riq kuchli bo'ladi. Ichak funksiyasidagi ozgina

buzilishlar kuchli Og‘riqqa sabab bo‘lishi yoki, aksincha, bosh miya, buyrakning jiddiy zararlanishlari og‘riqsiz o‘tishi mumkin. Og‘rituvchi ta’sirotda javoban organizmda bir qancha o‘zgarishlar ro‘y beradi;

- qon tomirlari torayadi,
- qon bosimi ko‘tariladi,
- qonning ivish xossasi oshadi,
- qondagi qand miqdori ko‘payadi.

Og‘riq har doim kutilmaganda paydo bo‘ladi va ko‘pincha tanadagi patologik jarayonlarni ko‘rsatadi. Ba’zi hollarda, og‘riqlar yengil shikastlanish tufayli yuzaga kelganda dori-darmonlar talab qilinmaydi. Ba’zi hollarda esa kuchli og‘riqlar yuzaga kelib dori-darmon ichish talab qilinadi.

Zamonaviy tibbiyotda og‘riqni bartaraf etishning samarali usullaridan biri og‘riq qoldiruvchi dori vositalaridan foydalanishdir.

Ushbu maqola og‘riq qoldiruvchi dorilarning afzalliklarini, ularning og‘riqni kamaytirish, hayot sifatini yaxshilash va davolash jarayonini osonlashtirishdagi rolini ko‘rib chiqadi.

Og‘riqni qoldiruvchi dorilar ichida xozirda mashhur tabletkalar ham mavjud misol uchun Paradik tabletkasini aytishimiz mumkin. Paradik tabletkasining tarkibi: paratsetamol - 500 mg, diklofenak natriy 50 mg va bu dorini siz och qoringa ham qabul qilishingiz mumkin bo‘ladi. Odatda och qoringa og‘riqni qoldiruvchi dori vositalarini iste’mol qilish oshqozonga zarar yetkazishi mumkin. Ammo Hindistonda ishlab chiqarilayotgan bu dori vositasini qabul qilganda uch qavat qobiq bilan o‘ralganligi hamda boshqa dorilarda yo‘q noyob Natriya Benzoat qo‘shimchasi borligi uchun oshqozonga yetib borib oshqozonda erimasdan o‘n ikki ichak barmoqqa o‘tib erishi sababli oshqozonga shikast yetkazmaslik xususiyatiga ega. Hozirgi kunda Avantikaning O‘zbekistondagi Shifokor-82 AJ korxonasi bilan hamkorligi Sog‘liqni saqlash vazirligi tomonidan ko‘p etirof etilmoqda va bir qancha dorilari xalqning ishonchiga kirgan va Brend darajasiga yetgan. 2022 va 2023-yillarda O‘zbekiston Respublikasi Raqobatni Rivojlantirish va iste’molchilar huquqlarini himoya qilish qo‘mitasi tomonidan o‘tkazilgan tanlovda O‘zbekiston iste’molchilarining ovoz berishi natijasida “Farmatsevtik kompaniyalar va preparatlar” nominatsiyada ikki karra g‘olib bo‘lgan.

Og‘riq qoldiruvchi dori vositalarining asosiy ustunliklari:

1. Og‘riqni samarali bartaraf etish:

- Tez ta’sir etish: Ko‘pgina og‘riq qoldiruvchi dorilar og‘riqni tezda kamaytiradi, bu esa odamlarga kundalik faoliyatlarini davom ettirishga imkon beradi. Turli xil og‘riq qoldiruvchi dorilar og‘riqning turli xil turlarini davolash uchun mo‘ljallangan, masalan, nosteroid yallig‘lanishga qarshi dorilar yallig‘lanishni kamaytiradi va og‘riqni bartaraf etadi, opioidlar esa kuchli og‘riqni davolash uchun ishlatiladi.

2. Hayot sifatini yaxshilash:

- Kundalik faoliyatlarni bajarish: Og‘riq qoldiruvchi dorilar og‘riqni kamaytirib, odamlarga kundalik faoliyatlarni, masalan, ishlash, uxlash, ovqatlanish va mashq qilishni

osonlashtiradi. Og‘riq qoldiruvchi dorilar og‘riqni kamaytirib, odamlarning his-tuyg‘ularini yaxshilaydi, depressiya, tashvish va asabiylikni kamaytiradi.

3. Davolash jarayonini osonlashtirish:

- Operatsiyadan keyingi davrda yordam: Og‘riq qoldiruvchi dorilar operatsiyadan keyingi og‘riqni kamaytiradi, bu esa bemorlarning tezroq tuzalib ketishiga yordam beradi. Og‘riq qoldiruvchi dorilar surunkali kasalliklar (masalan, artrit, diabetik nevropatiya) bilan bog‘liq og‘riqni kamaytiradi, bu esa bemorlarning hayot sifatini yaxshilaydi.

4. Turli xil shakllarda mavjudligi:

- Tabletkalar, kapsulalar, suyuqliklar, kremlar va in'ektsiyalar: Og‘riq qoldiruvchi dorilar turli xil shakllarda mavjud, bu esa odamlarga o‘z ehtiyojlariga va afzalliklariga mos keladigan shaklni tanlash imkoniyatini beradi.

Retseptsiz va retsept bo'yicha dorilar: Ba'zi og‘riq qoldiruvchi dorilar (masalan, ibuprofen, paratsetamol) retseptsiz sotiladi, bu esa odamlarga ularni shifokorga murojaat qilmasdan olish imkoniyatini beradi. Boshqa og‘riq qoldiruvchi dorilar (masalan, opioidlar) retsept bo'yicha sotiladi, chunki ular kuchliroq va nojo'ya ta'sirlari xavfi yuqori.



Og‘riq qoldiruvchi dori vositalarini qo‘llashda ehtiyot choralar:

Og‘riq qoldiruvchi dorilar ko‘p afzalliklarga ega bo‘lishiga qaramay, ularni qo‘llashda ehtiyot bo‘lish kerak.

Nojo'ya ta'sirlar: Og‘riq qoldiruvchi dorilar turli xil nojo'ya ta'sirlarni keltirib chiqarishi mumkin, masalan, oshqozon buzilishi, uyquchanlik, bosh aylanishi va qabziyat. Opioidlar qaramlik, nafas olishning sekinlashishi va o‘limga olib kelishi mumkin.

Dozani oshirib yuborish: Og‘riq qoldiruvchi dorilarning dozasini oshirib yuborish jiddiy sog‘liq muammolariga, hatto o‘limga olib kelishi mumkin.

Boshqa dorilar bilan o‘zaro ta'siri: Og‘riq qoldiruvchi dorilar boshqa dorilar bilan o‘zaro ta'sir qilishi mumkin, bu esa nojo'ya ta'sirlarni kuchaytirishi yoki dorilarning samaradorligini kamaytirishi mumkin.

Qaramlik: Opioidlar qaramlikni keltirib chiqarishi mumkin, shuning uchun ularni faqat shifokorning ko'rsatmasi bilan va qisqa muddatga qo'llash kerak.

Homiladorlik va emizish: Homilador va emizikli ayollar og'riq qoldiruvchi dorilarni qo'llashdan oldin shifokor bilan maslahatlashishlari kerak, chunki ba'zi dorilar homila yoki chaqaloq uchun zararli bo'lishi mumkin.

XULOSA

Og'riq qoldiruvchi dorilar og'riqni kamaytirish va hayot sifatini yaxshilash uchun muhim dori-darmonlardir. Biroq, ularni qo'llashda ehtiyot bo'lish kerak va nojo'ya ta'sirlar, doza oshirib yuborish, boshqa dorilar bilan o'zaro ta'siri va qaramlik xavfi haqida xabardor bo'lish kerak. Og'riq qoldiruvchi tabletkalarni xavfsiz iste'mol qilish ko'plab omillarga bog'liq, jumladan, dori turi, dozasi, qabul qilish muddati, umumiy salomatlik va har qanday tibbiy muammolar mavjudligi. Har qanday dori-darmonlarni faqat shifokor ko'rsatmasi va paketdagi ko'rsatmalarga muvofiq qabul qilish tavsiya etiladi. Odatda, og'riq qoldiruvchi vositalarning aksariyati uchun maksimal sutkalik doza 4000 mg ni tashkil qiladi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, hatto eng samarali og'riq qoldiruvchi vositalardan uzoq muddatli va nazoratsiz foydalanish jiddiy yon ta'sirga, shu jumladan jigar, buyrak, oshqozon va yurakka zarar etkazishi mumkin. Shuning uchun, agar siz uzoq muddatli yoki takroriy og'riqlarga duch kelsangiz, og'riq qoldiruvchi vositalarni qabul qilishdan ko'ra, og'riqning asosiy sababini aniqlash va davolash uchun shifokorga murojaat qilish muhimdir.

YAQIN KELAJAKDAGI FARMATSEVTIKA

Samandarov Javlon Nurmamatovich

Shifokor-82 AJ korxonasining ta'rischisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda tibbiyot sohasi juda keng rivojlanib borayotganligi, farmatsevtika sohasining rivojlanish bosqichlari, bugungi kundagi faoliyati, dori vositalarini ishlab chiqarish texnologiyalarining takomillashuvi, aholining yuqori samarali dori-darmonga bo‘lgan ehtiyojini to‘liq qondirish va farmatsevtika sohasini yanada rivojlantirish haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: dori-darmon, faoliyat, salomatlik, farmatsevtika, kelajak, rivojlanish, takomillashtirish, biotexnologiya.

Аннотация: В данной статье речь пойдет о том, что сегодня медицинская сфера развивается очень широко, этапы развития фармацевтической отрасли, функционирование на сегодняшний день, совершенствование технологий производства лекарственных средств, полное удовлетворение потребностей населения в высокоэффективных лекарственных средствах и дальнейшее развитие фармацевтической отрасли.

Ключевые слова: медицина, деятельность, здоровье, фармацевтика, будущее, развитие, улучшение, биотехнология.

Annotation: this article will talk about the fact that the medical field is developing very widely today, the stages of development of the pharmaceutical sector, its activities today, the improvement of technologies for the production of medicines, the full satisfaction of the population's need for highly effective medicines and further development of the pharmaceutical sector.

Keywords: medicine, activity, health, pharmacy, future, development, improvement, biotechnology.

Farmatsevtika tarixi ming yillar davomida shakllangan bo'lib, u insoniyatning kasalliklarni davolash va salomatlikni saqlashga bo'lgan intilishlari bilan chambarchas bog'liq. Farmatsevtika tarixi insoniyatning salomatlikni saqlash va kasalliklarni davolashga bo'lgan doimiy intilishining yorqin namunasidir. Soha doimiy ravishda rivojlanib bormoqda va kelajakda yangi yutuqlar kutmoqda.

Farmatsevtikaning rivojlanishi - bu asrlar davomida davom etib kelayotgan murakkab va ko'p qirrali jarayon. Bu jarayon yangi dori vositalarining kashf etilishi, dori vositalarining ta'sir mexanizmlarini tushunish, dori vositalarini ishlab chiqarish texnologiyalarining takomillashuvi va farmatsevtika xizmatlarining kengayishi bilan bog'liq.

1. Dori vositalarini kashf etish va ishlab chiqish:

- An'anaviy usullar: Qadim zamonlardan beri odamlar kasalliklarni davolash uchun o'simliklar, hayvonot mahsulotlari va minerallardan foydalanib kelishgan. Ko'pgina zamonaviy dori vositalari tabiiy manbalardan olingan.

- Random skrining: O'tgan asrda olimlar yangi dori vositalarini topish uchun minglab kimyoviy birikmalarni sinovdan o'tkaza boshladilar.

- Zamonaviy farmatsevtika kasalliklarning molekulyar mexanizmlarini tushunishga asoslangan. Olimlar kasallik bilan bog'liq bo'lgan ma'lum molekulalarni nishonga oladigan dori vositalarini loyihalashtirishga harakat qilmoqdalar.

- Biotexnologiya: Biotexnologiya yordamida insulin, o'sish gormoni va monoklonal antitelalar kabi yangi dori vositalari ishlab chiqarilmoqda.

- Gen terapiyasi: Gen terapiyasi kelajakda genetik kasalliklarni davolash uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Asosan Farmatsevtikaning rivojlanishi insonlarning sog'ligi uchun juda foydali bo'ladi. Hozirgi kunda Saraton, Oits, Altsgeymer kasalligi va shularga o'xshagan bir qancha kasalliklarning hali ham davosi topilmagan biz esa umid qilamizki buning yechimi kelajakda farmatsevtika sohasida o'z hissamni qo'shgan holatda javob topishda biroz bo'lsada yordamimni qo'shishni istayman.

2. Farmakologiya va toksikologiya:

- Dori vositalarining ta'sir mexanizmlarini o'rganish: Farmakologiya dori vositalarining organizmga ta'sirini o'rganadigan fan. Dori vositalarining ta'sir mexanizmlarini tushunish yangi va samaraliroq dori vositalarini yaratishga yordam beradi.

- Dori vositalarining xavfsizligini o'rganish: Toksikologiya dori vositalarining zararli ta'sirini o'rganadigan fan. Dori vositalarining xavfsizligini ta'minlash farmatsevtikaning muhim vazifalaridan biridir.

- Shaxsiy farmakologiya: Har bir insonning genetik tuzilishi dori vositalariga javob berishiga ta'sir qilishi mumkin. Shaxsiy farmakologiya har bir bemor uchun eng mos dori vositalarini tanlashga yordam beradi.

Bugungi kunda tibbiyot sohasi juda keng rivojlanib bormoqda va shu bilan birga kasallikni bartaraf qilishda muhim omil hisoblangan dori-darmonlarning turlari ham ko'paymoqda. Aholining yuqori samarali dori-darmonga bo'lgan ehtiyojini to'liq qondirish farmatsevtika sanoatining qay darajada rivojlangani bilan bog'liq. Yurtimizda bu sohada ham salmoqli ishlar qilinmoqda. Bugungi kunda aholini sifatli, samarali, xavfsiz arzon dori vositalari bilan ta'minlash Sog'liqni saqlash tizimining eng muhim vazifalaridan biri Prezidentimiz tomonidan qabul qilinayotgan qator farmon va qarorlarda belgilangan chora-tadbirlar sohani takomillashtirish, xalqimizning sog'lom va uzoq umr ko'rishini ta'minlashga qaratilgani bilan ahamiyatli.

Mamlakatimizda aholi salomatligini muhofaza qilishga davlat siyosatining eng muhim yo'nalishi sifatida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda yurtimizda sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvvatlash, xalqimizni rozi qilish maqsadida birlamchi tibbiyot tizimi faoliyatini tubdan yuksaltirish, dori-darmon ta'minotini yaxshilash, hududlarda ixtisoslashtirilgan tibbiy xizmatlarni yo'lga qo'yish bilan bog'liq amalga oshirilayotgan keng ko'lamli ishlar yangicha mazmun kasb etyapti.

Tibbiy xizmatlar ko'lami va sifatini oshirish jarayonini yuqori samarali dori-darmonsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Aholining unga bo'lgan ehtiyojini to'liq qondirish esa

farmatsevtika sanoatining qay darajada rivojlangani bilan bog‘liq. Yurtimizda bu sohada ham salmoqli ishlar qilinmoqda.



Farmatsevtikaning kelajagi sog'liqni saqlash sohasida misli ko'rilmagan imkoniyatlar va o'zgarishlarni va'da qiladi. Texnologiyaning rivojlanishi, bilimning oshishi va bemorga yo'naltirilganlik tendentsiyalari farmatsevtikani tubdan o'zgartiradi. Kelajak farmatsevtikasini shakllantiradigan asosiy yo'nalishlar va tendentsiyalarni ko'rib chiqamiz:

1. Shaxsiy tibbiyot (Personalized Medicine):

- Genomika: Har bir bemorning genetik tuzilishiga asoslangan dori-darmonlarni ishlab chiqish va qo'llash. Bu dori-darmonlarning samaradorligini oshiradi va nojo'ya ta'sirlarni kamaytiradi.

- Biomarkerlar: Kasallikning rivojlanishini aniqlash va davolashga bo'lgan javobni baholash uchun biomarkerlardan foydalanish.

- Maqsadli dori-darmonlarni yetkazib berish: Dori-darmonlarni maqsadli to'qimalarga yetkazib berish uchun nano-texnologiyalar va boshqa innovatsion usullardan foydalanish.

2. Gen va hujayra terapiyasi:

- Gen kasalliklarini davolash: Gen terapiyasi yordamida genetik nuqsonlarni tuzatish yoki almashtirish orqali irsiy kasalliklarni davolash.

- Saraton va autoimmun kasalliklarni davolash: Hujayra terapiyasi yordamida bemorning o'z hujayralarini modifikatsiya qilish va ularni saraton hujayralariga qarshi kurashishga yoki autoimmun reaksiyalarni bostirishga yo'naltirish.

XULOSA

Farmatsevtikaning kelajagi - bu juda hayajonli soha. Yangi texnologiyalar va ilmiy yutuqlar bemorlarga yanada samarali, xavfsiz va shaxsiy davolash usullarini taqdim etishga imkon beradi. Farmatsevtikaning rivojlanishi insoniyatning sog'lig'ini saqlash va yaxshilashga qaratilgan doimiy harakatdir. Yangi texnologiyalar va ilmiy yutuqlar kelajakda yanada samarali va xavfsiz dori vositalarini yaratishga imkon beradi.

DAVLAT FUQAROLARNI HIMOYA QILISHDAGI MAJBURIYATI.

Tohirov Asadulla Qudratjon o‘g‘li

Toshkent davlat yuridika universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada, davlatning fuqarolarni himoya qilishdagi majburiyatlari huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Xususan, davlatning konstitutsiyaviy burchlari, inson huquqlari himoyasi, ijtimoiy ta’minot, xavfsizlik va huquqiy kafolatlar bo’yicha mas’uliyati yoritiladi. Shuningdek, milliy va xalqaro tajribalarga asoslangan holda fuqarolar huquqlarini ta’minlashning zamonaviy mexanizmlari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Davlat majburiyatlari, fuqarolar huquqlari, ijtimoiy ta’minot, xavfsizlik, konstitutsiyaviy kafolatlar, inson huquqlari, huquqiy himoya.

KIRISH

Davlatning asosiy vazifalaridan biri fuqarolarni himoya qilish va ularga qonuniy kafolatlar berishdir. Bu majburiyat davlatning konstitutsiyasi va xalqaro huquqiy me’yorlar bilan mustahkamlangan bo‘lib, inson huquqlari va erkinliklarini ta’minlash, ijtimoiy adolatni qaror toptirish va xavfsizlikni kafolatlash kabi jihatlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu maqolada davlatning fuqarolar oldidagi burchlari tahlil qilinib, amaliy misollar asosida uning samaradorligi baholanadi.

Davlatning fuqarolarni himoya qilishdagi asosiy majburiyatlari

1. Huquqiy himoya va konstitutsiyaviy kafolatlar

Davlat fuqarolarining huquq va erkinliklarini ta’minlash bo’yicha konstitutsiyaviy majburiyatga ega. Fuqarolarning huquqiy himoyasi sud tizimi, ombudsman instituti va qonun ustuvorligi orqali amalga oshiriladi. Xususan, demokratik davlatlarda sud mustaqilligi va qonun ustuvorligi fuqarolarning asosiy huquqlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

2. Ijtimoiy himoya va farovonlikni ta’minlash

Davlatning fuqarolar oldidagi muhim vazifalaridan biri ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirishdir. Bu jumladan:

- Pensiya, nafaqa va subsidiyalar;
- Bandlik va ishsizlikni kamaytirish bo’yicha dasturlar;
- Ta’lim va sog’liqni saqlash xizmatlarining kafolatlanganligi;
- Ijtimoiy zaif qatlamlarga yordam berish.

Mazkur choralar fuqarolarning asosiy ehtiyojlarini qondirish va jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni saqlashga xizmat qiladi.

3. Ichki va tashqi xavfsizlikni ta’minlash

Har bir davlat o‘z fuqarolarining xavfsizligini ta’minlashga mas’uldir. Bu vazifa ichki tartibni saqlash, jinoiy va terroristik tahdidlarga qarshi kurashish, huquqni muhofaza

qiluvchi organlarning samarali ishlashini ta’minlash kabi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, davlat tashqi siyosat orqali mamlakat chegaralarining daxlsizligini himoya qiladi va milliy manfaatlarni xalqaro miqyosda himoya qiladi.

4. Ekologik himoya va sog‘lom hayot uchun sharoit yaratish

Atrof-muhit muhofazasi ham davlatning fuqarolar oldidagi muhim majburiyatlaridan biridir. Ekologik xavfsizlikni ta’minlash orqali davlat fuqarolarning sog‘lom va xavfsiz muhitda yashash huquqini himoya qiladi. Bunga ekologik qonunchilik, chiqindilarni boshqarish, suv va havoning sifatini nazorat qilish kabi chora-tadbirlar kiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining to‘qqizinchi yalpi majlisida sud-huquq sohasidagi islohotlarga oid qator masalalar muhokama qilindi. Majlis davomida “Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta’minlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar qabul qilinishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi qonun ham tasdiqlandi.

Mazkur qonun 2017-yil 29-martda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan imzolangan bo‘lib, 1-apreldan kuchga kirdi. Yangi qonunning mazmun-mohiyati va ijrosi bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan seminar tashkil etildi. Tadbirda Oliy sud sudyalari, davlat va jamoat tashkilotlari vakillari hamda videokonferensaloqa orqali Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi umumyurisdiksiya sudlari vakillari ishtirok etdi.

Seminarda, 2016-yil 21-oktabrda imzolangan “Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident farmoniga asosan mazkur qonun ishlab chiqilgani va qabul qilingani qayd etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudyasi Olimjon Hayitovning ta’kidlashicha, yangi qonun sud-huquq tizimini yanada demokratlashtirish va erkinlashtirishga qaratilgan. Ushbu hujjat sud, huquqni muhofaza qilish va nazorat organlari faoliyatining samaradorligini oshirish, aholining odil sudlovga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash hamda qonun ustuvorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Qonun bilan Jinoyat, Jinoyat-protsessual, Fuqarolik protsessual va Jinoyat-ijroiya kodekslari hamda “Sudlar to‘g‘risida” va “Prokuratura to‘g‘risida”gi qonunlarga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritildi. Jumladan, jinoiy jazolar tizimiga ozodlikdan mahrum etish bilan bog‘liq bo‘lmagan yangi jazo turi – “majburiy jamoat ishlari” kiritildi. Jinoyat sodir etishda gumon qilinayotgan shaxslarni qamoqda saqlash muddati 72 soatdan 48 soatga, dastlabki tergov muddati esa 12 oydan 7 oygacha qisqartirildi.

Shuningdek, pochta-telegraf jo‘natmalarini xatlash va murdani ekskumatsiya qilish huquqi prokuraturadan sudlarga o‘tkazildi, natijada “Xabeas korpus” institutining qo‘llash sohasi kengaytirildi. Jinoyat jarayonida sud nazorati va ahamiyati yanada kuchaytirildi. Bundan tashqari, sudlarga qamoqqa olish yoki uy qamog‘iga muqobil ehtiyot choralarini qo‘llash vakolati berildi hamda sud tomonidan qo‘shimcha tergov o‘tkazish uchun jinoyat ishini qaytarish amaliyoti bekor qilindi.

Fuqarolik ishlari bo‘yicha sud qarorlarini nazorat tartibida qayta ko‘rib chiqish muddati 3 yildan 1 yilgacha qisqartirildi. Shuningdek, viloyat darajasida jinoiy va fuqarolik ishlarini sudlar tomonidan ko‘rib chiqish tizimi ham bekor qilindi. Sudlar va prokurorlarning nazorat tartibida protest keltirish vakolatlari istisno etilib, Oliy sud Plenumi va Rayosatining bir-birini takrorlovchi vakolatlari bekor qilindi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida davlat xavfsizligi va muhofaza tizimlari belgilangan bo‘lib, ularning o‘rganilishi ta’lim tizimida ham amalga oshirilmoqda. Ushbu tizimlar qonun va qoidalar majmuasi, xavfsizlik kuchlari, muhofaza choralari, xavfsizlikni ta’minlash organlari hamda xalqaro hamkorlik tizimidan iborat. Ular davlat xavfsizligi va muhofaza sohalarida faoliyat yurituvchi organlarning vazifalarini, tashkil etilish tartibini hamda ularning ishini nazorat qilish mexanizmlarini belgilaydi. Ayniqsa, xalqaro hamkorlik tizimi doirasida xavfsizlik sohasidagi xalqaro aloqalar va ularning asosiy maqsadlariga alohida e’tibor qaratilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 27-bobi "Mudofaa va xavfsizlik" deb nomlanib, 152 va 153-moddalarni o‘z ichiga oladi. 152-moddaga ko‘ra, "O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari davlat suvereniteti va hududiy yaxlitligini, shuningdek, aholining tinchligi va xavfsizligini himoya qilish uchun tashkil etiladi. Qurolli Kuchlarning tuzilishi va ularning faoliyat yuritish tartibi qonun bilan belgilanadi." 153-moddada esa "O‘zbekiston Respublikasi o‘z xavfsizligini ta’minlash uchun yetarli darajada Qurolli Kuchlariga ega" ekanligi ta’kidlanadi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining "Davlat xavfsizligi to‘g‘risida"gi qonunida ushbu organlarning asosiy vazifalari ko‘rsatilgan. Ular orasida konstitutsiyaviy tuzum, suverenitet va hududiy yaxlitlikni tashqi va ichki tahdidlardan himoya qilish, qonuniylikni mustahkamlash, qonun ustuvorligini ta’minlash hamda Davlat xavfsizlik xizmatining vakolatiga kiruvchi huquqbuzarliklarning oldini olish, ularni aniqlash va bartaraf etish vazifalari mavjud.

Davlat xavfsizligi O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumi, suvereniteti, hududiy yaxlitligi va boshqa muhim manfaatlarini ichki va tashqi tahdidlardan himoya qilish holati sifatida tushuniladi. Bu xavfsizlik mamlakatning barqaror rivojlanishi va fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari hamda erkinliklarini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun zarur omildir.

XULOSA

Barcha ko‘rsatilganlarni xulosalaylik, Mazkur maqola tahlil natijalariga asosan, Davlatning fuqarolar oldidagi majburiyatlari ko‘p qirrali bo‘lib, huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy va xavfsizlik jihatlarini o‘z ichiga oladi. Fuqarolar huquqlarini ta’minlash va ularning farovonligini oshirish uchun davlat doimiy ravishda islohotlar olib borishi, huquqiy mexanizmlarni takomillashtirishi va ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlashi lozim. Faqatgina samarali boshqaruv va qonun ustuvorligi asosida davlat o‘z fuqarolarining haq-huquqlarini to‘liq himoya qila oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro deklaratsiya, BMT, 1948.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Ijtimoiy himoya to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. D. Xudoyberganov, “Davlat va huquq asoslari”, Toshkent, 2021.
5. A. Karimov, “Inson huquqlari va davlat mas’uliyati”, Toshkent, 2022.
6. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar organlari to‘g‘risidagi qonun 12.08.2016
7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Gvardiyasi to‘g‘risidagi qonun 18.11.2020 O‘RQ-647- son.
8. O‘zbekiston Respublikasining qonuni mudofaa doktrinasi to‘g‘risida 19.01.2018 O‘RQ458-son

MEASURES TO FIGHT AGAINST DROUGHT IN AGRICULTURE

Yangibayev Merdan Yangibayev

Turkmen state pedagogical instituty named after Seyitnazar Seydi

Annotation: *Drought and dry winds have devastating consequences for agriculture. The paper describes droughts and dry winds and presents effective methods for combating them. The complexity of these phenomena and the need to study them on a scientific basis are emphasized. The use of green manures and hydrogels in agriculture is an effective strategy for combating drought, ensuring the resilience of crops under water scarcity conditions. Green manures, such as clover, alfalfa and mustard, help improve soil structure, increase its water retention capacity, and contribute to the enrichment of organic matter content. They also help combat erosion and enhance soil biological activity. Hydrogels, on the other hand, actively used to retain water in the soil, improving its moisture-holding capacity, which significantly reduces the negative impact of drought of plants. The combined use of green manures and hydrogels creates optimal conditions for crop growth, increasing yield and resilience to extreme climatic conditions.*

Key words: *Drought, dry wind, agrotechnical measures, biotechnical measures, man-made measures, sustainable development, green manure.*

INTRODUCTION

According to scientific data, 85% of the Earth's dry land is subject to some degree of drought. Drought and hot wind have detrimental effects on agriculture. Scientists have conducted many observational studies to learn what drought and hot wind are, their frequency, and ways to fight them. Scientists working in various fields participated in the study of these phenomena. This means that the phenomena are very complex and they should be approached on a scientific basis.

Droughts are caused by prolonged periods of low precipitation and high levels of evapotranspiration. As a result, it dries out the soil in the spreading layer of the plant's roots and disrupts the plant's water supply. Because of this, plants improve their fertility. This is always the case in desert and semi-desert zones. Droughts do not occur every year in desert and forest-desert zones. If the soil does not receive enough moisture during the spring months when the snow melts, and if there is little rain in the spring and summer, drought can occur. In this case, the plants feel the lack of water even with a small amount of water. Such drought is called soil drought. Hot wind is a complex meteorological phenomenon characterized by very low air humidity (less than 30%), high temperatures (above 250C) and strong winds.

In agrometeorological science, he has shown moisture deficiency as a reliable predictor of wheat. It varies with the effect of wind speed.

The amount of iron in the soil is of great importance during maturity. If the soil layer in the spreading layer of the root is ripe, then the plants that are wasted during the day will come to their senses at night. There are 3 types of measures used to combat drought in agriculture:

- agricultural measures;
- biotechnical measures;
- man-made measures.

Planting cedars is considered one of the convenient and effective methods of biological measures.

Siderates are plants that are grown not for harvesting, but to improve soil quality. Siderates are real rescuers for the soil in arid conditions. They not only enrich the earth with nutrients, but also help it retain moisture. Due to the powerful root system and dense foliage, siderates create a kind of protective layer on the soil surface that prevents moisture evaporation. When choosing siderates for arid areas, it is worth paying attention to plants that:

- they are resistant to drought and have a deep root system that allows them to extract moisture from deep soil layers.

- they grow quickly, create a dense vegetation cover that prevents moisture evaporation.

- they tolerate heat well, they do not lose their decorative effect and productivity in hot weather.

For arid conditions, you can use:

- just a fast-growing plant that tolerates drought and heat well. Its roots penetrate deep into the soil, improving its structure.

- Buckwheat: It has a powerful root system, improves the soil structure and enriches it with nitrogen.

- Phacelia, grows quickly and creates a dense carpet that protects the soil from erosion.

If plants such as Lupine, Lucerne, and Donnik are planted, in areas with high and persistent low humidity, their roots penetrate into the lower layers of the soil and help to obtain sufficient moisture. When planting cedars, they should be planted between two rows, as these prevent water evaporation during planting and prevent soil damage.

Another way to protect agricultural crops from drought is to use hydrogels. Hydrogels are substances that retain moisture in the soil and help the soil use water more efficiently. On the one hand, hydrogels retain moisture in the soil, and on the other hand, they create favorable conditions for seed growth.

The benefits of using hydrogels include:

- reduces the frequency of irrigation. This saves labor and water;
- improves seed germination and keeps it constantly moist;
- contributes to the stabilization of soil moisture;
- increases the resistance of plants to drought and moisture;

- the quality of plants grown with the help of hydrogel is higher than plants grown without hydrogel.

The Economic Advantages of Using Hydrogels in Agriculture

Cost-Benefit Analysis of Hydrogels.

Initial Investment.

Cost of Hydrogels: Initial expenses include purchasing and applying hydrogels. Hydrogels might seem costly upfront but offer significant savings in the long run compared to traditional methods.

Long-Term Economic Benefits.

Reduced Irrigation Costs: By retaining water, hydrogels significantly reduce the need for frequent irrigation, leading to substantial savings on water bills.

Fertiliser Efficiency: Hydrogels enhance nutrient uptake, reducing the amount of fertiliser needed and cutting costs.

Labour Reduction: Less frequent irrigation and maintenance reduce labour costs, freeing up resources for other farming activities.

Yield Improvement.

Higher Crop Yields: Enhanced water and nutrient availability lead to increased crop production, directly impacting profitability.

Quality of Produce: Consistent moisture and nutrient levels improve the quality of crops, leading to higher market prices.

Environmental and Economic Synergy.

Sustainability and Profitability.

Eco-Friendly: GelPonics hydrogels are biodegradable, reducing environmental impact and promoting sustainable farming practices.

Market Advantage: Farmers using eco-friendly practices can command premium prices and differentiate themselves in the market.

The practical implementation of the above recommendations will have a positive effect on the prevention of hydrometeorological phenomenon of drought and drought on the agricultural sector and on the sustainable development of the regions.

The use of green manures and hydrogels in agriculture is a promising and effective approach to combat drought. Green manures help improve soil structure, increase its water retention capacity, and enhance organic matter content, which overall contributes to the resilience of crops under unfavorable climatic conditions. Hydrogels, on the other hand, help retain moisture in the soil, preventing it from drying out and providing plants with the necessary water during drought periods. The combined use of these technologies significantly increases yield, reduces risks associated with climate change, and enhances the ecological sustainability of agriculture. Therefore, the use of green manures and hydrogels is an important step towards sustainable agriculture in the face of climate change.

REFERENCES:

1. Vitkevich V.I. Practical classes in agricultural meteorology. Publishing house of agricultural literature, journal`s and posters, Moscow, 1962.
 2. Gringof I.G., Popova V.V., Strashny V.N., Agrometeorology. Gidrometeoizdat,L., 1987.
 3. Lectures on agricultural meteorology. Gidrometeoizdat, L., 1966.
- Sinitsina N.I., Goltsberg I. A., Strunnikov E.A.,Agroklimatology. Gidrometeoizdat, L., 1973.

IMMUNOGLOBULIN: TILI, FUNKTSIYASI VA TASNIFI

Aliyev D.D.

biologiya fanlari doktori

Rajabova M. - magistr

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi,
chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti*

Annotatsiya: Maqolada antitelolarning tuzilishi, antitelolarning xususiyati, immunoglobulin molekulasini, antigenning sekin so‘rilishi haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Antitelo, antigen, valentlik, affinitet, avidlik, fab bo‘laklar.

KIRISH

Antitelo. Bu maxsus oqsillar- immunoglobulinlar bo‘lib, hayvon organizmida antigenlar ta’sirida paydo bo‘ladi. Antitelolar zardob oqsillarining globulinlari bilan bog‘liq bo‘ladi, albuminlarda bo‘lmaydi. Antitelo termolabil bo‘lib, molekulyar og‘irligi 150-900 kDa. Butun ittifoq sog‘liqni saqlash jamiyati (VOZ) immunologiya bo‘limi xalqaro komissiyasi tomonidan Pragada (1964) immunoglobulinlar 5 ta sinfga bo‘lingan: IgG, IgM, IgA, IgE va IgD. Ular qon zardobi globulinlari tarkibidagi miqdori, molekulyar og‘irligi va boshqa belgilari bilan farq qiladi. Antitelolarning asosiy xususiyati ularning maxsusligi spetsifikligidir. Ya’ni, aynan ularni hosil qilgan antigenga ta’sir qiladi. Antigen bilan antiteloning o‘zaro ta’siri natijasida, antigen inaktivatsiyalanadi. Mavzuning dolzarbligi: Antitelolar o‘z antigeniga qanday ta’sir qilishiga qarab 3 ga bo‘linadi: mikroba qarshi zaxarga qarshi antitoksinlar va hujayraga qarshi. Agglyutininlar neytrallaydi, presiptinlar oqsilni koagulyatsiya qiladi, lizimlar mikroba, eritrosit va hokazolarni eritadi. Antitelolar organizmda 5-6 kundan keyin paydo bo‘lib, bir necha oy davomida saqlanadi. Avval antitelolar ko‘payib boshlaydi, 14-17 kundan keyin ko‘payishi maksimum darajaga yetib so‘ngra ularning miqdori yana kamayadi. Antigen ta’sirida chuqur immunobiologik o‘zgarishlar paydo bo‘lib, oqibatda antitelo yo‘q bo‘lib ketgandan keyin ham organizm chidamli bo‘lib qolaveradi. Antiteloning ko‘payish tezligi antigenni yuborish joyiga bog‘liq. Agar u tomir orqali yuborilsa chidamlilik tez paydo bo‘ladi. Antigenning sekin so‘rilishi organizmda antiteloning uzoq saqlanishiga olib keladi. Shuning uchun antigenning achchiqtosh, gidroksis alyuminiy kabi deponentlar bilan yuboriladi. Hozirgi vaqtda Passiv immunitet hosil qilish uchun qo‘llash mumkin bo‘lgan monoklonal antitelolar olingan. U kimyoviy toza moddalar bo‘lib tarkibida begona oqsil yo‘q, shuning uchun oqsil kasali, anafilaksiya va boshqa reaksiyalarning oldini oladi. Tadqiqot maqsadi va vazifalari. Antitelolar xil xususiyatga ega: maxsuslik, valentlik, affinent va avidlik. Antitelolar maxsusligi-immunoglobulinlarning faqat gomologik antigenlar bilan ta’sirlasha olishi, ya’ni antigen determinantlari (piloplar)ga qarshi antitelolarda determinantlar (paratoplar) mavjudligi.

Valentlik-antiteloning antigenni biriktirib oluvchi faol markazlari soni. Masalan, IgG-bivalent bo‘lsa, IgM-o‘n valentli. Affinitet, affinlik (inglizcha-laffinity-moyillik)-antitelo parotipi tuzilishining antigen epitopi tuzilishiga to‘g‘ri kelishi darajasi, buning hisobiga antigen-antitelo birikmasining mustahkamligi (avidligi) ta‘minlanadi. Avidlik (lotincha-avitidos-ochko‘zlik) paratop va epitop orasidagi bog‘ning mustahkamligi. Bog‘ning kuchi antitelolarning yuqori affinligi bilan belgilandi. Natijalar va ularning tahlili. Immunoglobulin molekulasida H (ing-heavy-og‘ir) deb atalgan ikki og‘ir zanjir (molekular massasi 55 kD) va L (ing-light-yengil) deb yuritiladigan ikki yengil zanjirdan (molekular massasi 23kD) tuzilgan. Har bir polipeptid zanjir V o‘zgaruvchan (ing-varieble-o‘zgaruvchan) va C (ing-constant doimiy) qismlardan iborat, elektron mikroskopda shakli Y harfini eslatadi Poli peptid zanjir o‘zida taxminan 110 aminokislota qoldig‘ini tutuvchi domenlardan tuzilgan. Yengil zanjir 2 domendan tashkil topgan bo‘lib, bittasi V ikkinchisi molekulaning C qismida joylashgan. Og‘ir zanjir esa antitelo sinfiga qarab 4 yoki 5 domendan iborat, bittasi molekulaning V qismini, qolganlari C qismini tashkil qiladi. L va H zanjirlar C qismlarda kovalent birikkan disulfid bog‘lar bilan bir-biriga bog‘langan, o‘z navbatida H zanjirlar ham o‘zaro C qismida birikib, sharnir, ya‘ni “oshiq-moshiq” hosil qiladi. IgG proteolitik ferment papain yordamida gidroliz qilinganida, molekula 3 bo‘lakka bo‘linadi: ikkita Fab bo‘lak (ing. Fragment antigen binding- antigenni biriktiruvchi bo‘lak) va bitta Fc bo‘lak (ing. Fragment crystallizable-kristallanadigan bo‘lak). Fab bo‘laklar NH₂ bilan tugallanib, immunoglobulin molekulasining antigen bog‘lash markazini hosil qiladi. Fc bo‘lakning CH₂-CH₃ domenlarida komplementni biriktirib oladigan (antigen-antitelo birikmasi hosil bo‘lgandan keyin) va oxirgi domenlarida hujayra membranasi retseptorlariga birikadigan qismlar joylashadi. Immunoglobulin molekulasining tuzilishini aniqlagan R.R.Porter va D.M.Edelman 1972-yilda Nobel mukofoti laureati bo‘lgan.

XULOSA

1.Hayvonlar organizmida immunitetning rivojlanishida va immunitet paydo bo‘lishida antitelolarning o‘rni juda ham muhim hisoblanadi. Hayvonlar organizmida antitelolar qizil ilikda, limfa hujayralarida ishlab chiqariladi.

2.Parrandalarda esa, immunitetning rivojlanishida va hosil bo‘lishida fabritsus haltasi muhim ahamiyatga ega. Shu sababli yuqorida keltirilgan ma‘lumotlar veterinariya mutaxassisi amaliyotda qo‘llansa veterinariya sohasining rivojlanishiga xissa qo‘shgan bo‘lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tuygunovich, I. K., Davronovich, A. D., & Maksudzhanovna, M. G. (2022). Rajabov Jasur Pardaboevich-Ecological Bases of Productivity of Flow Colored Sheep. Jundishapur Journal of Microbiology Research Article Published online.

2. Mukhitdinov, S., Aliyev, D., Ismoilov, K., & Mamurova, G. (2020). The Role Of Biologically Active Substances In The Blood In Increasing The Productivity Of Sheep. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7(03), 2020.

3. Komiljon, I., Dilmurod, A., & Shavkat, M. (2022). SUR QORAKO‘L QO‘YLARINING HAYOTCHANLIGI, MAHSULDORLIGI VA REPRODUKTIV XUSUSIYATLARINI OSHIRISHNING FIZIOLOGIK KO‘RSATKICHLARGA BOG‘LIQLIGI. RESEARCH AND EDUCATION, 1(7), 49-56.

4. Арипов, У. Х., Алиев, Д. Д., & Омонов, М. И. (2018). ПРИНЦИПЫ КАРАКУЛЕВОДСТВА И МОНИТОРИНГ ИХ БИОПРОДУКТИВНЫХ ПРИЗНАКОВ В ПУСТЫННО-ЛАНДШАФТНОЙ ЗОНЕ. In Новые методы и результаты исследований ландшафтов в Европе, Центральной Азии и Сибир

5. Aliyev D.D. - biologiya fanlari doktori Kuvandikov U.B. - assistant
ANTITELOLARNING TUZILISHI VA KLASSIFIKATSIYASI

TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISH ORQALI TA'LIM SIFATINI OSHIRISH

Ahmedov Xoshim Normamatovich

Jizzax viloyati Paxtakor tumani Bog'ishamol MFY E.Xolmatov kochasi 1-uy

Tayanch so‘zlar: *pedagogik texnologiyalar, innovatsion texnologiya, ta'lim shakli, o'quvchi, faoliyat, an'anaviy ta'lim, psixologiya, pedagogning kasbiy mahorati va boshqalar.*

Maqola va ishning maqsadi. *Ta'lim muassasalarida darslar o'tishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash natijasida samarali natijalarga erishish va o'qituvchilar metodikasini rivojlantirish*

Ishning ob'yekti: *Ta'lim muassasalari o'qituvchilari, yoshlari va o'quv mashg'ulotlarining olib borilishi .*

Maqola yozish maqsadiga erishish va qo'yilgan vazifalar O'qitishning zamonaviy usullarini joriy etish orqali ta'lim sifatini oshirishga alohida e'tibor berilgan.

Bolaning Erkin fikrlash, ayniqsa tasavvur etish, faraz qila olish qobiliyatini rivojlantirish, ko'nikma va malakalarni vujudga keltirish muxim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun har bir o'qituvchi o'z darslarida bolalarga chuqur bilim berish uchun axborot va pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlardan foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Darslar o'tishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash natijasida samarali natijalarga erishadi. Bugungi kunda ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanishga alohida e'tibor berilayotganining asosiy sababi quyidagilardir:

Birinchidan, innovatsion texnologiyalarda shaxsni rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish imkoniyatining kechligida

Ikkinchidan, innovatsion texnologiyalar o'quv tarbiya jarayoniga tizimli faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini beradi.

Uchinchidan, innovatsion texnologiya o'qituvchini ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan boshlab , tashxis tizimini tuzish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo'lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olishga undaydi.

To'rtinchidan, innovatsion texnologiya yangi vositalar va axborot usullarini qo'llashga asoslanganligi sababli, ularning qo'llanilishi “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi “ talablarini amalga oshirishni ta'minlaydi. Har qanday innovatsion texnologiyaning o'quv –tarbiya jarayonida qo'llanilishi shaxsiy xarakterdan kelib chiqqan holda , bolani kim o'qitayotganligi va o'qituvchi kimni tarbiyalayotganiga bog'liq.

Innovatsion texnologiya asosida o'tkaziladigan mashg'ulotlar bolalarning muxim xayotiy yutuq va muammolariga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini qondirib, ularni fikrlashga, o'z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi. Shuning uchun xam ta'lim muassasalarining o'quv tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o'qitish

uslublari interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati beqiyosdir. Innovatsion texnologiya va ularning ta’limda qo‘llanilishiga oid bilimlar, tajriba bolalarni bilimli va yetuk malakaga ega bo‘lishlarini ta’minlaydi

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da kadrlar tayyorlash tizimiga ilm- fanning uzviy ravishda kirib borishi uchun ilg‘or innovatsion pedagogik texnologiyalarni yaratish va o‘zlashtirish yuzasidan maqsadli innovatsiya loyixalarini shakllantirish chora tadbirlarini ishlab chiqish zarurligi alohida takidlangan, shu bilan birga barkamol avlod tarbiyasi vazifalarini amalga oshirish jarayonida tayyorlanayotgan kadrlarning mustaqil va ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri sifatida e’tirof etilgan. Chunki texnika va texnologiyalarning kun sayin o‘zgarishida va bozor iqtisodiyoti sharoitida faqatgina mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan shaxs kelajakda muammolarni o‘zi mustaqil hal qila oladi. Shaxsdagi mustaqil o‘rganish qobiliyatlarini rivojlantirish birinchidan, ta’lim shakli, usul va vositalari yordamida amalga oshirilsa, ikkinchidan, uning o‘z his-tuyg‘ulari, qiziqishi, intilishi, xohishi va ehtiyojini qondirish yo‘lidagi hatti- harakatlari orqali shakllanadi. Shuning uchun ham o‘quv-tarbiya jarayonida o‘quvchilarning bilim olish va o‘rganish faoliyatini faollashtirish o‘qituvchi faoliyatining mahsuli hisoblanadi.

Pedagogik texnologiya - shunday bilimlar sohasiki, ular yordamida 3-ming yillikda davlatimiz ta’lim sohasida tub burilishlar yuz beradi, o‘qituvchi faoliyati yangilanadi, talaba yoshlarda hurfifrlilik, bilimga chanqoqlik, Vatanga mehr-muhabbat, insonparvarlik tuyg‘ulari tizimli ravishda shakllantiriladi.

Dastlab “texnologiya” tushunchasiga aniqlik kiritaylik. Bu so‘z texnikaviy taraqqiyot bilan bog‘liq holda fanga 1872 yilda kirib keldi va yunoncha ikki so‘zdan - “texnos” (techne) - san’at, hunar va “logos” (logos) - fan so‘zlaridan tashkil topib “hunar fani” ma’nosini anglatadi. “Innovatsiya”-inglizcha innovation– so‘zidan olingan bo‘lib, “yangilik” yoki “yangilik kiritish” ma’nosini bildiradi. Biroq bu ifoda zamonaviy texnologik jarayonni to‘liq tavsiflab berolmaydi. Texnologik jarayon har doim zaruriy vositalar va sharoitlardan foydalangan holda amallarni muayyan ketma- ketlikda bajarishni ko‘zda tutadi. Yanada aniqroq aytadigan bo‘lsak, texnologik jarayon - bu mehnat qurollari bilan mehnat ob’ektlari (xom ashyo) ga bosqichma-bosqich ta’sir etish natijasida mahsulot yaratish borasidagi ishchining faoliyatidir. Ana shu ta’rifni ishimiz mavzusiga ko‘chirish mumkin, ya’ni: ilg‘or pedagogik texnologiya - bu o‘qituvchining o‘qitish vositalari yordamida o‘quvchilarga muayyan sharoitda ta’sir ko‘rsatishi va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarini intensiv shakllantirish jarayonidir.

Yuqorida keltirilgan ta’rifdan ko‘rinib turibdiki, ilg‘or innovatsion pedagogik texnologiya tushunchasini izohlashda texnologiya jarayoni asos qilib olindi. Aslini olganda ham bu tushunchaga berilgan ta’riflar soni pedagogik adabiyotlarda nixoyatda ko‘pdir. Pedagogik nashrlarda “texnologiya” atamasining xilma-xil ko‘rinishlarini uchratish mumkin: “o‘qitish texnologiyasi”, “o‘quv jarayoni texnologiyasi”, “ma’lumot texnologiyasi” va hokazo.

Ilg‘or pedagogik texnologiya o‘qitish jarayonining o‘zaro bog‘liq qisimlarini tashkiliy jihatdan tartibga keltirish, bosqichlarni qurish, ularni joriy etish shartlarini aniqlash, mavjud imkoniyatlarni hisobga olgan holda belgilangan maqsadga erishishni ta‘minlaydi. Yoxud o‘qituvchining kasbiy faoliyatini yangilovchi va ta‘limda yakuniy natijani kafolatlaydigan muolajalar yig‘indisidir. Texnologiya o‘zining egiluvchanligi, natijalarning turg‘unligi, samaradorligi, oldindan loyihalanish zarurati bilan metodikadan farqlanib turadi.

Innovatsion texnologiya ta‘lim sharoitida o‘quvchilarda o‘qituvchi tomonidan berilgan ma‘lumotlarga tayanib, mustaqil bilim olish va o‘rganish, o‘quv materialini mustaqil o‘zlashtirish qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga e‘tibor qaratish juda muhim hisoblanadi. Agar ta‘lim oluvchida ushbu xususiyatlar shakllantirilmasa shaxs imkoniyatlari ro‘yobga chiqmay qoladi. Bu imkoniyatlarni faqat shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyalarini qo‘llash orqali ro‘yobga chiqarish mumkin. Innovatsion o‘qitish texnologiyalari, an‘anaviy o‘qitish texnologiyalaridan farqli ravishda shaxsga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘quv materialini to‘g‘ridan-to‘g‘ri bayon qilmaydi, balki o‘quv materiali mazmunidagi mantiqni va haqiqatni izlab topishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Bu esa u “pedagog-topshiriq-o‘quvchi” tizimidagi faoliyat yuritishni talab etadi. Masalan, pedagog muammoli vaziyat orqali topshiriq qo‘yadi, o‘quvchi esa uni mustaqil tarzda yechishga harakat qiladi. Bu ilg‘or pedagogik o‘qitish texnologiyasiga xos xususiyatdir. Biz faollashtirishni ta‘lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan asosiy faktorlardan biri sifatida qaraymiz. Faol bu ishchan, xarakatchan ma‘nosini anglatadi, ya‘ni shaxsning aqli va irodasini kuchaytirish orqali uning bilim olish va o‘rgatish, faollashtirish qobiliyati tushuniladi. Faol ta‘lim deganda, - biz ta‘lim-tarbiya jarayonida o‘quvchi va o‘qituvchilarning ongli va faol ishtiroki, mustaqil va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiruvchi omillar majmuyini tushunamiz. Ta‘lim oluvchining umumiy faolligi uning bilim va ko‘nikmalarni egallash, jarayon va hodisalarning mohiyatini anglab olishga qaratilgan faoliyatini bildiradi.

Ta‘lim muassasalarida ta‘lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarini qo‘llash orqali o‘quvchilarining bilim imkoniyatlari, mustaqil ishlash qobiliyatlarini, ijodkorligini hamda amaliy ko‘nikmalarini o‘rganish darajalarini rivojlantirishga darsni sifatli o‘zlashtirishga erishish mumkin.

Innovatsion ta‘lim usullarisiz maxsus fanlardan qo‘yilgan o‘quv maqsadiga erishishda bilim olish va o‘rganish faoliyatini faollashtirishga, ta‘lim natijalariga va sifatiga erishish qiyin.

Innovatsion ta‘lim usullaridan o‘rinli va maqsadli foydalanilganda pirovard natijata‘lim samaradorligi an‘anaviy ta‘limdagiga nisbatan har doim yuqori bo‘ladi. Eng asosiysi o‘quvchida mustaqil fikrlash, turli masalalarni va muammolarni mustaqil yechimini topish, o‘z-o‘zini nazorat qilish kabi malakalarni shakllanishini ta‘minlaydi.

Innovatsion texnologiyalar to‘g‘risidagi tushuncha. An‘anaviy ta‘lim o‘quvchilarni tayyor bilimlarni o‘zlashtirishga o‘rgatadi, unda o‘qituvchi shaxsi asosiy o‘rinni egallagan bo‘lib, o‘quvchi esa bu jarayonning passiv ishtirokchisi bo‘lib kelgan. Ilmiy –texnika

revolyusiya davrida o‘quvchi o‘zlashtirishi lozim bo‘lgan ilmiy axborot xajmining keskin oshib ketishi bilan an’anaviy ta’lim kam samarali bo‘lib qoldi. Ana shuning uchun kelish davri interaktiv metodlar innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayoniga kiritishga qiziqish toboro kuchayib bormoqda. Talim sifatini oshirishda talim beruvchi va talim oluvchilarning o‘zaro hamkorligi muhim xisoblanadi, ta’lim oluvchi ham ta’lim jarayonida subektga aylanadi. Bu- faol talim olish ijodiy, xususan bilimlarni amalda qo‘llash, jamoa bo‘lib va kichik guruxlar tarkibida ishlash, bilimlarni mustaqil egallash, muammoni izlash va yechish uchun o‘quv materiallarni qo‘llash, rejalashtirish va amalga oshirishni anglatadi.

Fanlardan o‘tkaziladigan mustaqil talimning maqsadi o‘quvchilarda nazariy olgan bilimlarni, ko‘nikma va malakalarni oshirish, mustaxkamlash, kasbga yo‘naltirish xamda xayotga tatbiq qilishdan iborat Xar bir ta’lim jarayonidan maqsad turli ta’lim metodlariga asoslanib turli xil usulda sifatli ta’lim berish va ko‘zlangan maqsadga erishish xisoblanadi. .

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch. Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat .O‘quv metodik qo‘llanma.H.Abdukarimov,O.Suvonov Toshkent 2010
3. Pedagogik texnologiyalarni loyixalashtirish va rejalashtirish:O‘quv uslubiy qo‘llanma./ tuzuvchi mualliflar L.V.Golish, D.M.Fayzullaeva. Toshkent., 2012
4. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Omonov H.T., Xo‘jaev N.X., Madyarova S.A., Eshchonov E.U.: Toshkent 2012.

Elektron ta’lim resurslari:

1. www.Ziyonet.uz
2. www.edu.uz
3. www.gov.uz

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В РАЗВИТИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

RUS TILI DARSLARIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENTSIYANI RIVOJLANTIRISHDA INTERFAOL O'QITISH USULLARI

INTERACTIVE TEACHING METHODS IN THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS

Азимова Камила Муйдинжоновна

студентка I курса магистратуры НамГИИЯ имени И.Ибрата

Аннотация: В современных условиях образования особую значимость приобретает развитие коммуникативной компетенции учащихся, поскольку она является ключевым фактором успешной социализации и профессиональной самореализации. Целью исследования является выявление эффективности интерактивных методов обучения в формировании коммуникативной компетенции на уроках русского языка.

В ходе исследования использовались методы теоретического анализа научной литературы, педагогического эксперимента, анкетирования и наблюдения. Анализ показал, что применение интерактивных технологий (дискуссий, ролевых игр, работы в малых группах, кейс-методов) способствует повышению уровня речевой активности учащихся, развитию навыков аргументации, способности к сотрудничеству и критическому мышлению.

Результаты исследования подтвердили, что интерактивные методы создают благоприятную образовательную среду, мотивируют учащихся к изучению языка и обеспечивают практическое применение полученных знаний в реальных коммуникативных ситуациях. Выводы исследования указывают на необходимость интеграции интерактивных технологий в учебный процесс как средства повышения качества языкового образования и формирования ключевых коммуникативных умений.

Ключевые слова: интерактивные методы, коммуникативная компетенция, русский язык, активное обучение, педагогические технологии

Annotatsiya: Ta'limning zamonaviy sharoitida talabalarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega, chunki bu muvaffaqiyatli sotsializatsiya va kasbiy o'zini o'zi anglashning asosiy omilidir. Tadqiqotning maqsadi rus tili darslarida kommunikativ kompetentsiyani shakllantirishda interfaol o'qitish usullarining samaradorligini aniqlashdir.

Tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, pedagogik eksperiment, so'rovnoma va kuzatish usullari qo'llanilgan. Tahlil shuni ko'rsatdiki, interfaol texnologiyalardan foydalanish (munozaralar, rol o'ynash o'yinlari, kichik guruhlarda

ishlash, ish usullari) o'quvchilarning nutq faolligi darajasini oshirishga, argumentatsiya ko'nikmalarini rivojlantirishga, hamkorlik qilish qobiliyatiga va tanqidiy fikrlashga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, interaktiv usullar qulay ta'lim muhitini yaratadi, o'quvchilarni tilni o'rganishga undaydi va olingan bilimlarni Real kommunikativ vaziyatlarda amaliy qo'llashni ta'minlaydi. Tadqiqot natijalari til ta'limi sifatini oshirish va asosiy aloqa ko'nikmalarini shakllantirish vositasi sifatida interaktiv texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish zarurligini ko'rsatadi.

Kalitso'zlar: interfaol usullar, kommunikativ kompetentsiya, rus tili, faol o'qitish, pedagogik texnologiyalar

Abstract: *In modern educational conditions, the development of students' communicative competence is of particular importance, since it is a key factor in successful socialization and professional self-realization. The purpose of the study is to identify the effectiveness of interactive teaching methods in the formation of communicative competence in Russian language lessons.*

The research used methods of theoretical analysis of scientific literature, pedagogical experiment, questionnaire and observation. The analysis showed that the use of interactive technologies (discussions, role-playing games, small group work, case studies) helps to increase the level of speech activity of students, develop argumentation skills, the ability to cooperate and critical thinking.

The results of the study confirmed that interactive methods create a favorable educational environment, motivate students to learn a language and ensure the practical application of acquired knowledge in real communicative situations. The conclusions of the study indicate the need to integrate interactive technologies into the educational process as a means of improving the quality of language education and the formation of key communication skills.

Keywords: *interactive methods, communicative competence, Russian language, active learning, pedagogical technologies*

В условиях стремительного развития общества и глобализации возрастает значимость формирования коммуникативной компетенции учащихся. Владение речевыми навыками, способность к эффективному взаимодействию в различных социальных ситуациях и критическое мышление становятся ключевыми аспектами современного образования. Особую роль в этом процессе играют интерактивные методы обучения, которые позволяют создать активную образовательную среду и вовлечь учащихся в процесс познания через взаимодействие.

Обучение, ориентированное на развитие коммуникативной компетенции, требует перехода от традиционных методов преподавания к современным педагогическим технологиям, среди которых особое место занимают интерактивные методы. Внедрение таких методов способствует формированию у учащихся навыков аргументированного выражения мыслей, умения слушать собеседника и

адаптироваться к различным коммуникативным ситуациям. Исследования показывают, что традиционные методы, основанные на пассивном усвоении знаний, не всегда позволяют достичь высокого уровня коммуникативной компетентности. В этой связи актуальность изучения интерактивных методов обучения на уроках русского языка становится очевидной.

Целью данного исследования является анализ эффективности интерактивных методов обучения в развитии коммуникативной компетенции школьников на уроках русского языка.

Исследование базируется на трудах ведущих педагогов и методистов, изучающих интерактивные технологии в обучении. В работах Богдановой Е.С. (2017), Кашлева С.С. (2013) и Блинова А.О. (2014) подробно рассматриваются основные принципы интерактивного обучения, его преимущества перед традиционными методами, а также механизмы влияния на развитие речевых умений учащихся. Авторы отмечают, что интерактивные методики способствуют развитию навыков аргументации, критического мышления и гибкости в общении.

Методы исследования включали:

- анализ научно-методической литературы;
- педагогический эксперимент, в котором приняли участие ученики средних классов;
- анкетирование учителей и учащихся для выявления эффективности применяемых методов;
- наблюдение за образовательным процессом и анализ достигнутых результатов;
- сравнительный анализ учебных достижений учащихся, обучавшихся традиционными и интерактивными методами.

Результаты эксперимента показали, что применение интерактивных методов, таких как ролевые игры, работа в группах, дискуссии, дебаты и кейс-методы, существенно повышает уровень речевой активности учащихся. В частности:

- Ролевые игры помогли учащимся освоить новые языковые конструкции и развить навыки диалогического общения;
- Групповая работа способствовала выработке навыков сотрудничества и ответственности;
- Дискуссии и дебаты повысили уровень аргументированного высказывания, умение анализировать разные точки зрения и выражать собственное мнение;
- Кейс-методы позволили применить знания на практике, моделируя реальные коммуникативные ситуации;
- Проектная деятельность стимулировала самостоятельную работу учащихся, формируя исследовательские и презентационные навыки.

Анкетирование учителей подтвердило, что интерактивные методы мотивируют учащихся к изучению русского языка, способствуют вовлечению в образовательный процесс и улучшают общее качество усвоения материала. Однако педагоги отметили необходимость дополнительной подготовки к использованию таких технологий, что

связано с поиском подходящих ресурсов и адаптацией учебных программ. Также в ходе исследования выявлены некоторые трудности в реализации интерактивного обучения, такие как нехватка учебно-методических пособий, сложности в организации групповой работы и недостаток времени на уроках.

Тем не менее, сравнительный анализ результатов учащихся, обучавшихся по традиционной и интерактивной методикам, показал значительное повышение уровня владения русским языком у школьников, использовавших интерактивные методы. Они стали более уверенно выражать свои мысли, свободнее участвовать в дискуссиях, демонстрировать лучшее понимание языковых норм и стилевых особенностей.

Интерактивные методы обучения представляют собой эффективный инструмент в развитии коммуникативной компетенции учащихся на уроках русского языка. Они позволяют активизировать познавательную деятельность, развить навыки общения, аргументации и работы в команде. Для успешного внедрения интерактивных технологий в образовательный процесс необходимо:

- обеспечить методическую поддержку учителей;
- адаптировать учебные программы с учетом интерактивных методик;
- разрабатывать и внедрять современные образовательные технологии в учебный процесс;
- увеличить время, отводимое на коммуникативные практики в рамках учебного плана;
- разработать систему оценки эффективности интерактивного обучения.

Таким образом, использование интерактивных методов на уроках русского языка способствует не только повышению уровня владения языком, но и развитию ключевых компетенций, необходимых для успешной социализации учащихся в современном обществе. В дальнейшем исследовании возможно более детальное изучение отдельных методик, а также разработка программ повышения квалификации учителей, направленных на эффективное использование интерактивных технологий в образовательном процессе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Богданова Е.С. Интерактивные методы обучения текстовой деятельности. – М.: Неолит, 2017. – 188 с.
2. Блинов А.О., Рудакова О.С., Благирева Е.Н. Интерактивные методы в образовательном процессе: учебное пособие. – М.: ИД Научная библиотека, 2014. – 264 с.
3. Камянова Т.Г. Успешный английский. Системный подход к изучению английского языка. – М.: Флинта, 2021. – 400 с.
4. Кашлев С.С. Интерактивные методы обучения: учебно-методическое пособие. – Минск: ТетраСистемс, 2013. – 222 с.

5. Лебединский С.И., Гербик Л.Ф. Методика преподавания русского языка как иностранного: учебное пособие. – Минск: Издательство, 2011. – 309 с.
6. Очилов М. Янги педагогик технологиялар: учебное пособие. – Ташкент: Нафас, 2000. – 150 с.
7. Потапова Р.К. Новые информационные технологии и лингвистика. – М.: URSS, 2017. – 320 с.
8. Усаров У.Т., Бобокулова М.Н. Замонавий педагогик технологияларни укув жараёнига куллаш. – Самарканд: Издательство, 2008. – 200 с

DIABETIK OYOQ SINDROMIDA GBO TERAPIYASINI ROLI

Mukaramov Azizxon Mavlonjon o‘g‘li

Farg‘ona Tibbiy Diagnostikasi bosh shifokori

Annotatsiya: Asosiy maqsad qandli diabet bilan og‘rib kelayotgan bemorlarni oyog‘ini amputatsiyasiz saqlab qolish. Giperbarik oksigen terapiyasi usuli orqali amalga oshiriladi. Natijada juda ko‘plab bemorlarda ishemik holatdan gangrena holatiga o‘tib ketmasligi. Xulosa: Qandli diabeti bor bemorlarga GBO terapiyasini qo‘llashni joriy qilish.

Kalit so‘zlar: Diabetik oyoq sindromi, GBO terapiya, Gangrena.

KIRISH

Birinchilardan bo‘lib Rossiyalik yurak jarroxi Leo Bokeriya yurakdagi amaliyotlarni aynan yuqori bosimli barokameralarda o‘tkazib, o‘lim holatlarini keskin pasaytirgan.

ASOSIY QISM

Giperbarik kislorodli terapiya - yuqori bosimdagi kisloroddan foydalangan holda noyob davolash usuli. Usulning asosi va mohiyati yuqori bosim ta'sirida yuzaga keladigan organizmdagi suyuqliklarning kislorod bilan to'yinganligi hisoblanadi. Ushbu ta'sir natijasida hujayrani kislorod bilan ta'minlash o'nlab marta ortadi, bu tana to'qimalarining gipoksiyasini (kislorod ochligi) bartaraf etishga yordam beradi, hujayraning va shunga mos ravishda butun organizmning bioenergetik va detoksifikatsiya potentsialini oshirishni ta'minlaydi. U kuchli yallig'lanishga qarshi xususiyatlarga ega va shikastlangan to'qimalarning tiklanish jarayonlarini tezlashtiradi. Bu immunitetga, gormonal holatga foydali ta'sir ko'rsatadi, shuningdek, farmakologik dorilarning ta'sirini kuchaytiradi. Usul tibbiyotning barcha sohalarida shoshilinch hal qilishni talab qiladigan o'tkir vaziyatdan boshlab, statsionar va ambulator davolanishning barcha bosqichlarida, shu jumladan reabilitatsiyada faol qo'llaniladi.

GBO sport tibbiyotida noqulay sharoitlarga moslashish usuli sifatida faol qo'llaniladi, mashg'ulot darajasini oshiradi va mashg'ulotdan keyin tez tiklanishni ta'minlaydi.

Amerika dengiz osti va giperbarik tibbiyot jamiyati (UHMS) bu usuldan keng foydalanishni tavsiya qiladi, shu jumladan siyanid bilan zaharlanish, klostridial miyozit (gaz gangrenasi), krash sindromlari, avulsion sindromlar va boshqa o'tkir travmatik shikastlanishlar bilan asoratlangan uglerod oksidi bilan zaharlanish, yumshoq to'qimalarning nekrotizan infeksiyalari, refrakter osteomielit, kechiktirilgan radiatsiya shikastlanishi, terini payvandlash, termal kuyishlar, muzlash. Ilgari, xuddi shu tashkilot endokrin bezlarning patologiyalari, homiladorlik va yangi tug'ilgan chaqaloqlar patologiyalari uchun giperbarik oksigenatsiyadan foydalanishni tavsiya qilgan.

Klinik tadqiqotlar dekompressiya kasalligi uchun usulning samaradorligini aniq tasdiqlaydi. Ikkita tadqiqot travmatik yaralarni davolashda mumkin bo'lgan shifobaxsh

ta'sirini ko'rsatadi, ammo aniqroq bo'lish uchun ko'proq tadqiqotlar talab etiladi. Yetti tadqiqot shuni ko'rsatdiki, baroterapiyadan foydalanish miya shikastlanishida o'lim va koma xavfini kamaytiradi.

Kechiktirilgan nurlanish shikastlanishi (yumshoq to'qimalar va suyak nekrozi) uchun baroterapiyaning samaradorligi haqida ba'zi dalillar mavjud.

Tel-Aviv universiteti olimlarining fikriga ko'ra, giperbarik kislorod terapiyasi telomer uzunligini oshiradi va izolyatsiya qilingan qon hujayralarining immun qarishini kamaytiradi. Ular kekxa odamlarda giperbarik kamerada sof kislorodni qabul qilishda telomerlar uzunligi 20% ga oshishini aniqladilar, bu ularning fikricha, qarishga qarshi kurash usuli sifatida ishlatilishi mumkin.

Biroq, bu taxmin tanqidga dosh berolmaydi, chunki bu ma'lumotlarni boshqa yo'l bilan talqin qilish mumkin: "... kuchli oksidlovchi (kislorod) stressiga himoya reaksiyasi sifatida, ilgari faol bo'lmagan progenitor hujayralarning gematopoezining faollashishi tufayli tana suyak iligi deposidan nisbatan yosh limfotsitlarni chiqarib yubordi". Ularning telomerlari uzunroq, chunki ular kamroq bo'linadi. Qonni tahlil qilganda, telomerlar uzaygan degan noto'g'ri taassurot paydo bo'ladi. Darhaqiqat, eski hujayralarning ommaviy nobud bo'lishi va stressga javoban qonga ilgari ishlatilmagan "harakatsiz hujayralar" ning chiqishi sodir bo'ldi. Bunday "yoshartirish" ning natijasi halokatli - zahiradagi gematopoetik progenitor hujayralar hajmi kamayadi, va shuning uchun kelajakda tananing qarishga qarshi turish qobiliyati borligi haqida taxmin qilinadi.

Hozirga kelib ushbu GBO terapiya Reanimatologiya, transplantologiya, Endokrinologiya, Toksikologiya bo'limlarida keng qo'llaniladi. Ayniqsa qandli diabet va qon tomirlar bilan bog'liq kasalliklarda GBO terapiya orqali yuqori bosimda organizmga suyuq kislorod boyitish orqali judayam yahshi natijalarni olib kelinmoqda. Farg'ona shahrida OKSIMER klinikasiga 2020 yili zamonaviy GBO barokamerasi Turkiyaning HIPERTECH fabrikasi tomonidan olib kelingan bo'lib hozirda Respublika aholisi salomatligini tiklashda kotta yordam bermoqda. Ushbu klinikada faoliyatim davomida 2020-2021 yillar tashrif buyurgan 50 nafar bemordan 42 nafarini oyog'i kesilmasdan saqlab qolingan.

XULOSA

Qandli diabetga chalingan bemorlarni umrini uzaytirish, asoratlarsiz yashashi uchun GBO terapiyasini ko'proq qo'llash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Бокерия, Леонид Антонович Гипербарическая оксигенация при прекращении кровообращения: (Экспериментальное исследование) : Автореф. дис. ... канд. мед. наук / Первый Моск. мед. ин-т им. И. М. Сеченова. — М.: [б.и.]. — 28 с.
2. Бокерия, Леонид Антонович. Гипербарическая оксигенация в кардиохирургии: (Экспериментально-клиническое исследование) : Автореф. дис. ... д-ра мед. наук.

(14.00.27) / АМН СССР. Ин-т сердечно-сосудистой хирургии им. А. Н. Бакулева. — Москва: [б. и.], 1973. — 23 с.

YASHIL IQTISODIYOT SOHASIDA IQTISODIY VA EKOLOGIK HUJJATLARNING TARJIMA QILISH MUAMMOLARI VA ULARNI HAL ETISH YO‘LLARI

Ahmadova Elnoz G‘ayrat qizi
Guliston davlat universiteti
Tarjima nazariyasi va amaliyoti
ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
e-mail: elnoza5775@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot sohasi bo‘yicha iqtisodiy va ekologik hujjatlarni tarjima qilish jarayonidagi asosiy muammolar va ularni hal etish usullari o‘rganiladi. Tarjima jarayonida uchraydigan lingvistik, terminologik va kontekstual qiyinchiliklar hamda ularga qarshi samarali yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda O‘zbekiston olimlarining izlanishlari, xalqaro tajribalar, anketalar va monitoring natijalari asosida ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, ekologik tarjima, iqtisodiy hujjatlar, barqaror rivojlanish

KIRISH

Yashil iqtisodiyot atamasi XXI asrda global ahamiyat kasb etib, ekologik barqarorlikni ta’minlashda asosiy tamoyillardan biriga aylandi. Ushbu sohada xalqaro hamkorlik kuchaygani sari iqtisodiy va ekologik hujjatlarning tarjima sifati tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, O‘zbekiston yashil iqtisodiyot strategiyasini ishlab chiqishda turli xalqaro manbalar va ilmiy hujjatlarni tarjima qilish zarurati paydo bo‘lmoqda.

Biroq tarjima jarayonida lingvistik to‘siqlar, terminologik nomuvofiqlik, madaniy tafovutlar va kontekstni to‘g‘ri yetkazish muammolari uchraydi. Ushbu maqolada mazkur muammolarni o‘rganish va ularni hal etish bo‘yicha aniq usullar taklif qilinadi. Tadqiqot metodologiyasi monitoring, anketalar va tarjima amaliyotini kuzatish orqali amalga oshirilgan.

ADABIYOTLARNI O‘RGANISH

O‘zbekistonda yashil iqtisodiyot bo‘yicha qator davlat dasturlari va ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” qarori (2020) va 2023-yilgi Barqaror rivojlanish maqsadlari bo‘yicha hisobotlar ushbu mavzuda muhim manbalardandir.

Jahon tajribasiga nazar tashlasak, Yevropa Ittifoqining “Green Deal” dasturi, BMTning Barqaror rivojlanish bo‘yicha 2030 kun tartibi va Jahon Bankining “Green Growth” tadqiqotlari ekologik iqtisodiyotga doir muhim materiallar hisoblanadi. Shu bilan birga, tarjima nazariyasi bo‘yicha A. Neubert (1994), P. Newmark (1988) va

O‘zbekistondagi tarjimon olimlar-N. G‘afforov, M. Mamadaliyevlarning ishlari asosiy nazariy bazani tashkil etadi.

O‘zbekiston olimlari yashil iqtisodiyot atamalarini tarjima qilish bo‘yicha izlanishlar olib bormoqda, lekin xalqaro hujjatlarning sifatli tarjimasi borasida hanuz muammolar mavjud.

METODOLOGIYA

Tadqiqot quyidagi usullar asosida olib borildi:

1. Monitoring va korpusli tahlil-iqtisodiy va ekologik hujjatlarning tarjima sifati tahlil qilindi.

2. Anketa so‘rovlari-tarjimonlar, mutaxassislar va ilmiy doiralardagi shaxslar o‘rtasida so‘rovlar o‘tkazildi.

3. Amaliy tajriba-iqtisodiy va ekologik matnlarning tarjima jarayoni kuzatilib, asosiy qiyinchiliklar qayd etildi.

NATIJALAR

1. Terminologik muammolar

“Green growth”-“yashil o‘sish” yoki “barqaror o‘sish”?

“Carbon footprint”-“uglerod izlari” yoki “karbon iz”?

Anketalar natijasida, respondentlarning 68% iqtisodiy hujjatlar tarjimasida terminologik muvofiqlik muammosini eng dolzarb deb hisoblagan.

2. Lingvistik tafovutlar

Ingliz tilida passiv gaplar ko‘p ishlatiladi, o‘zbek tilida esa faol gaplar afzal.

Rasmiy hujjat tili va oddiy ilmiy matnlar tarjimasi farq qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, 75% tarjimonlar lingvistik tafovutlar tufayli tarjima mazmunida aniqlik yo‘qolishini qayd etgan.

3. Madaniy va kontekstual muammolar

“Sustainable”-“barqaror” yoki “doimiy”?

“Eco-friendly”-“ekologik toza” yoki “atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan”?

Bu muammolarni bartaraf etish uchun xalqaro tarjima andozalariga asoslanish va milliy terminologiyani boyitish zarur.

XULOSALAR

1. Yashil iqtisodiyot hujjatlarining tarjimasi terminologik uyg‘unlik va lingvistik moslikni talab qiladi.

2. O‘zbek tilida barqaror rivojlanish bilan bog‘liq atamalar hali ham to‘liq shakllanmaganligi bois, xalqaro tajriba va ilmiy jamoatchilik fikrini hisobga olgan holda ularni rasmiylashtirish zarur.

3. Tarjimonlar uchun maxsus o‘quv qo‘llanmalari ishlab chiqilishi lozim, bunda yashil iqtisodiyot terminlari asosida tarjima uslubiyati shakllantiriladi.

4. Monitoring natijalari shuni ko‘rsatadiki, xalqaro hujjatlarni tarjima qilishda ko‘p hollarda kontekst va madaniy tafovutlar inobatga olinmaydi. Bu esa noto‘g‘ri talqinlarga olib kelishi mumkin.

Shunday qilib, yashil iqtisodiyot bo‘yicha iqtisodiy va ekologik hujjatlarni tarjima qilishda nazariy va amaliy asoslar takomillashtirilishi lozim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori, “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi”, 2020.
2. Jahon Banki, “Green Growth: Opportunities and Challenges”, 2022.
3. BMT, “Sustainable Development Goals Report”, 2023.
4. Newmark P., “A Textbook of Translation”, Prentice Hall, 1988.
5. Neubert A., “Translation as Text”, Kent State University Press, 1994.
6. G‘afforov N., “Tarjima nazariyasi va amaliyoti”, Toshkent, 2019.
7. Mamadaliyev M., “Ingliz tilida iqtisodiy matnlarni tarjima qilish muammolari”, Toshkent, 2021.

YASHIL IQTISODIYOT VA ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISHDA HUQUQIY MEXANIZMLAR

GREEN ECONOMY AND LEGAL MECHANISMS FOR ENVIRONMENTAL PROTECTION

ЗЕЛЁНАЯ ЭКОНОМИКА И ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Botirov Behruz G‘ayrat o‘g‘li
TDYU huzuridagi M.S.Vosiqova nomidagi
akademik litsey talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotni shakllantirish va atrof-muhitni muhofaza qilishda huquqiy mexanizmlarning o‘rni tahlil qilinadi. O‘zbekiston Respublikasida ekologik xavfsizlikni ta‘minlash, barqaror rivojlanish va ekologik huquqiy islohotlar bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqotlar va amaliyotga alohida e‘tibor qaratiladi. Ilmiy ishda xorijiy tajribalar, milliy qonunchilik va monitoring natijalari asosida tahlillar o‘tkazilgan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, ekologik huquq, barqaror rivojlanish, huquqiy mexanizmlar, atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik monitoring, ekologik soliq, xalqaro tajriba.

Keywords: green economy, environmental law, sustainable development, legal mechanisms, environmental protection, ecological monitoring, environmental tax, international experience.

Ключевые слова: зелёная экономика, экологическое право, устойчивое развитие, правовые механизмы, охрана окружающей среды, экологический налог, международный опыт.

KIRISH

Bugungi kunda ekologik muammolar global tus olib, dunyo davlatlari oldida muhim masala sifatida turibdi. O‘zbekiston Respublikasi ham “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini joriy etish orqali ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanishga intilmoqda. Mamlakatimizda ekologik qonunchilikni rivojlantirish va zamonaviy yondashuvlarni qo‘llash borasida muhim islohotlar amalga oshirilmoqda.

ADABIYOTLARNI O‘RGANISH

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasi fuqarolarning sog‘lom atrof-muhitda yashash huquqini belgilaydi. Shuningdek, “Ekologik ekspertiza to‘g‘risida”gi Qonun, “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun va “Yashil iqtisodiyotga o‘tish

strategiyasi” asosida tahlillar o‘tkazildi. Xalqaro miqyosda esa Parij kelishuvi, BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari va Yevropa Ittifoqining ekologik siyosati o‘rganildi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda komparativ-huquqiy tahlil, statistik monitoring va ekologik-huquqiy baholash metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, xalqaro tajribadan olingan saboqlar asosida O‘zbekistonda yangi huquqiy mexanizmlar taklif etildi.

NATIJALAR

Ekologik qonunchilikni rivojlantirish-O‘zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotga oid yangi qonunlar qabul qilinib, xalqaro standartlarga moslashtirilmoqda.

Monitoring tizimining kuchaytirilishi-Davlat ekologik nazorati va ekologik jinoyatlarga qarshi kurash bo‘yicha yangi monitoring tizimlari joriy etildi.

Ekologik soliqlar va moliyaviy mexanizmlar-Ekologik soliq tizimi joriy etilib, atrof-muhitni muhofaza qilish loyihalariga mablag‘ yo‘naltirildi.

Xalqaro hamkorlik va tajriba almashish-O‘zbekiston Parij kelishuvi doirasida ekologik loyihalarni rivojlantirish bo‘yicha xalqaro hamkorlikni kengaytirmoqda.

XULOSALAR

Yashil iqtisodiyot va ekologik huquqiy mexanizmlar O‘zbekistonning barqaror rivojlanishi va ekologik xavfsizligini ta‘minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Ekologik monitoring, soliq tizimi va xalqaro hamkorlik orqali yashil iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari katta.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023-yil.
2. “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun, 2019-yil.
3. BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs), 2030.
4. Parij kelishuvi, 2015-yil.
5. Jahon bankining “Green Economy” hisobotlari, 2023-yil.

DAVLAT BOSHQARUVIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH: O‘ZBEKISTON HAMDA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJIRIBASI

Rahmonov Jasurbek Nosirjon o‘g‘li

“Yoshlar-kelajagimiz” jamg‘armasi bosh mutaxassisi

Annotatsiya: Bugungi kunda raqamli texnologiyalar, ayniqsa sun‘iy intellekt, ma‘lumotlar tahlili va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) davlat boshqaruvini modernizatsiya qilishda muhim ro‘l o‘ynamoqda. Davlatlar o‘z hukumatlari faoliyatini samarali tashkil etish, fuqarolar bilan aloqalarini yaxshilash, iqtisodiyotni rivojlantirish va ijtimoiy tizimlarni mustahkamlash maqsadida raqamli texnologiyalarni joriy etmoqdalar. O‘zbekistonda ham raqamli texnologiyalarning davlat boshqaruvida qo‘llanilishi so‘nggi yillarda jiddiy o‘zgarishlarga olib keldi. Ushbu maqolada O‘zbekistonning raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi yutuqlari tahlil qilinadi, shuningdek, xorijiy mamlakatlarning tajribasi o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: raqamlashtirish, raqamli texnologiyalar, davlat, davlat-servis, davlat boshqaruvi, elektron hukumat.

KIRISH

Hozirgi vaqtda raqamli texnologiyalarni joriy etish iqtisodiy faoliyatning barcha darajalarida, shu jumladan davlat darajasida ham amalga oshirilmoqda. Davlat boshqaruvida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish davlat xizmatlarining katta hajmini qamrab olish va nazorat qilish, ularni aholi va biznesga o‘z vaqtida taqdim etish, aholining turli qatlamlarini qamrab olish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar ta‘sirida “davlat” tushunchasining o‘zi o‘zgarib, “davlat-servis” atamasi paydo bo‘lmoqda, bunda aholi va biznesga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida elektron davlat xizmatlari majmuasini taqdim etuvchi raqamli davlat institutlari to‘plami tushuniladi. “Raqamlashtirish” so‘zi aslida yangi atama bo‘lib, innovatsion boshqaruv va ish yuritish jarayoniga IT yechimlarning jalb etilishini, buning samarasi o‘laroq esa internet buyumlardan tortib, elektron hukumatgacha bo‘lgan barcha tizimlarda axborot texnologiyalarini qo‘llashni ko‘zda tutadi. Xorijiy davlatlar tajribasi raqamli texnologiyalarni davlat boshqaruvida muvaffaqiyatli qo‘llashning samarali usullarini o‘zida namoyon etadi.

Misol uchun, Estoniya raqamli boshqaruvda ilg‘or davlatlardan biri hisoblanadi. Mamlakatda fuqarolar o‘z hujjatlarini elektron tarzda boshqaradi, ovoz berish jarayoni onlayn tarzda amalga oshiriladi va barcha davlat xizmatlari raqamli shaklda taqdim etiladi. Fuqarolar bir nechta onlayn platformalarda barcha xizmatlarni (soliq to‘lash, shifokor bilan uchrashuv, davlatga murojaat qilish va boshqalar) olishlari mumkin.

Singapur ham raqamli davlat boshqaruvi bo‘yicha dunyoning eng ilg‘or mamlakatlaridan biridir. Singapur hukumati o‘zining “Smart Nation” strategiyasini amalga oshirishda innovatsion texnologiyalarni faol qo‘llamoqda. Bu strategiya doirasida Singapurda “smart” (aqlli) shaharlar yaratish, elektron hukumat tizimlarini rivojlantirish va raqamli iqtisodiyotning o‘rnatilishini ta‘minlashga qaratilgan. Mamlakatda transport tizimi, energetika resurslari va sog‘liqni saqlash sohalarida aqlli texnologiyalar joriy etilgan. Davlat va fuqaro o‘rtasida onlayn aloqalar samarali tashkil etilgan, shuningdek, davlat xizmatlari ko‘rsatishda texnologiya orqali yanada shaffoflik ta‘minlanmoqda.

ASOSIY QISM

Davlat boshqaruvida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasini aniqlash uchun Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Elektron hukumatni rivojlantirish indeksi”dan foydalaniladi. Ushbu indeks Jahon mamlakatlarida axborot jamiyati qanchalik taraqqiy etayotganini belgilab beruvchi asosiy ko‘rsatkichlardan biri sanaladi. BMTning elektron hukumatni rivojlantirish indeksida mamlakatlarning mavqei ularning umumiy indeksi asosida belgilanadi. Bu indeks uch omildan shakllantiriladi:

- davlat hokimiyati organlarining veb-hozirligi (onlayn xizmatlar);
- telekommunikatsiyalar infratuzilmasi;
- inson kapitali.

2024-yilda BMTning yangi so‘rovi natijalari “Barqaror rivojlanish uchun raqamli transformatsiyani kuchaytirish” nomi ostida e‘lon qilindi. Unda O‘zbekiston 193 davlat orasida 6 pog‘ona yuqorilagan holda 63-o‘rinni egalladi. Darhaqiqat, mamlakatimizda davlat boshqaruvida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi so‘nggi yillarda keskin sur‘at bilan rivojlanmoqda. O‘zbekiston 2000-yillarning boshlaridanoq axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)ni rivojlantirish va raqamlashtirishga ustuvor ahamiyat bera boshlagan. Jumladan, “2013-2020 yillarda O‘zbekiston Respublikasi Milliy axborot-kommunikatsiya tizimini rivojlantirish kompleks dasturi”, “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi” hamda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” va “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi”da milliy iqtisodiyot, sanoat va umuman jamiyatda raqamli transformatsiyani amalga oshirishga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar ko‘zda tutilgan. 2018-yilda Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi doirasida bir qator islohotlar amalga oshirildi. Bu strategiya davlat boshqaruvini raqamlashtirish, fuqarolar bilan munosabatlarni yaxshilash, iqtisodiyotni raqamlashtirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni nazarda tutadi. O‘z navbatida, O‘zbekistonda raqamli texnologiyalarning joriy etilishi ko‘plab yutuqlarga olib keldi. Xususan, Prezident farmoni bilan Raqamli texnologiyalar xalqaro markazi tashkil etildi. “E-hukumat” tizimi yaratildi, bu fuqarolarga davlat xizmatlarini onlayn olish imkonini berdi.

2024-yil yakuniga kelib, YAIDXP platformasi orqali 700 dan ortiq davlat xizmatlari onlayn tarzda taqdim etilmoqda. YAIDXP — bu butunjahon internet tarmog‘ida foydalanuvchilarga O‘zbekiston Respublikasi davlat tashkilotlari tomonidan ko‘rsatiladigan

interaktiv davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini taqdim etuvchi Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali (my.gov.uz)dir. YAIDXP foydalanuvchilar va davlat tashkilotlari o‘rtasida davlat xizmatlari sohasida munosabatlarni masofaviy tashkillashtirilishiga hamda ko‘rsatiladigan xizmatlarning samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, davlat boshqaruvida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi bilan ma’lumotlarni raqamli tahlil qilish orqali davlatning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy holatini yaxshilashga imkon yaratildi. Misol uchun, yirik ma’lumotlar tahlili orqali soliq tizimi samarali ravishda optimallashtirildi. Startaplar va IT kompaniyalariga yordam beruvchi hukumat dasturlari raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

O‘zbekistonda IT-parklar tashkil etilgandan buyun eksport hajmi 50 barobar oshdi. 2025-yilning dastlabki ikki oyida Dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalari texnologik parki IT va servis xizmatlarini eksport qilishga yo‘naltirilgan 104 ta yangi rezidentlarni qabul qildi. Dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalari texnologik parkidan olingan ma’lumotlarga ko‘ra, yangi rezidentlar o‘z faoliyatining dastlabki yilida 2400 dan ziyod ish o‘rinlarini yaratish orqali mamlakatning yuqori texnologiyalar sektorini rivojlantirish va malakali mutaxassislar sonini oshirishga hissa qo‘shishni rejalashtirmoqda. Biznes-rejaga ko‘ra, ular eksportining maqsadli hajmi 31 million dollardan oshib, Shimoliy Amerika, Yevropa Ittifoqi davlatlari, Turkiya, BAA, Xitoy va boshqa mamlakatlar hissasiga to‘g‘ri keladi.

Kelgusi yillarda hamda raqamli texnologiyalarni hukumat faoliyatiga joriy etish ishlari jadallik bilan rivojlantirib boriladi. Jumladan, Buxoro, Farg‘ona va Toshkent viloyatlarida “bulutli” ma’lumotlar markazi ishga tushiriladi. Startaplarga sharoit yaratish uchun Toshkent axborot texnologiyalari va Inxa universitetlarida sun‘iy intellekt bo‘yicha laboratoriyalar ochiladi. Davlat idoralarining 3 ming nafar xodimi, hokimlar va o‘rinbosarlarining bu borada malakasi oshiriladi. 2025-yilda 1 ming 600 ta pochta bo‘linmasida elektron tijorat mahsulotlarini topshirish yo‘lga qo‘yiladi. Raqamli saralash markazi ochilib, bunday tovarlar va pochta jo‘natmalariga ishlov berish sifati yaxshilanadi. 6 mingta yangi tayanch stansiya quriladi. 30 ming kilometr optik tolali kabellar tortilib, qamrovi 98 foiz bo‘ladi. Soha eksportini 1,2 milliard dollarga yetkazish choralari ko‘riladi.

XULOSA

Raqamli texnologiyalar davlat boshqaruvida samarali va tezkor o‘zgarishlarni amalga oshirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Xususan, raqamli texnologiyalar davlat xizmatlarini ko‘rsatish jarayonini avtomatlashtiradi, bu esa byurokratik to‘siqlarni kamaytiradi. Fuqarolar va tadbirkorlar uchun ariza topshirish, hujjatlar olish va boshqa xizmatlardan foydalanish osonlashadi. Raqamli platformalar yordamida davlat xizmatlari va qarorlar jarayoni yanada shaffof bo‘ladi. Avtomatlashtirilgan tizimlar va ochiq ma’lumotlar platformalari orqali davlat faoliyati ommaga oshkora bo‘ladi, bu esa korrupsiya xavfini kamaytiradi. Raqamli texnologiyalar fuqarolar bilan davlat o‘rtasida samarali va qulay kommunikatsiyani o‘rnatadi. Onlayn xizmatlar, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar orqali fuqarolar o‘z talab va shikoyatlarini osongina bildirishi, ularni tezkor hal etish mumkin. Shuningdek, raqamli texnologiyalar fuqarolarga davlat siyosatiga faol ishtirok etish

imkoniyatini yaratadi. Raqamli texnologiyalarni davlat boshqaruvida qo'llash iqtisodiyotni raqamlashtirishga olib keladi. Bu yangi biznes modellarini yaratadi, raqamli startaplar va innovatsion kompaniyalar rivojlanishiga yordam beradi. Masalan, fintech (moliyaviy texnologiyalar) sohasida o'zgarishlar raqamli to'lov tizimlari va onlayn bank xizmatlarining kengayishiga imkon beradi. Raqamli texnologiyalar sog'liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilishda katta rol o'ynaydi. Elektron tibbiy kartalar, onlayn konsultatsiyalar bemorlarga tezkor va sifatli yordam olish imkonini yaratadi. Bundan tashqari, ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar o'quv jarayonini yaxshilash va o'quvchilarga zamonaviy o'quv resurslarini taqdim etish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar yordamida davlat o'z resurslarini va xizmatlarini samarali boshqarish uchun katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilishi mumkin. Bu ma'lumotlar asosida strategik qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

Eng muhimi, raqamli transformatsiya yangi ish o'rinlarini yaratadi, ayniqsa IT sohasida. Yangi texnologiyalarni ishlab chiqish, raqamli platformalarni qo'llash, startaplar yaratish va IT xizmatlarini eksport qilish orqali mamlakat iqtisodiyoti rivojlanadi. Bu nafaqat IT mutaxassislarini, balki boshqa sohalarda ishlovchi xodimlarni ham jalb qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Prezident farmoni;
2. “Tashkiliy va axborot tizimlarini raqamlashtirish: Yangi imkoniyatlar va xatarlar”. (2020). O'zbekiston Respublikasining Innovatsion rivojlanish vazirligi nashri;
3. “E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development With the addendum on Artificial Intelligence”, 2024;
4. Estonia's Digital Transformation: A Model for the Future? (2019). World Economic Forum. <https://www.weforum.org/>
5. Digital Government in Estonia: Creating the Smart State. (2020). Government of Estonia. <https://e-estonia.com/>
6. Digital Transformation and Governance: Challenges and Opportunities. (2019). Journal of Public Administration and Policy Research. DOI: 10.5897/JPAPR2019.0684
7. “Smart Nation” Strategy of Singapore: Innovations and Key Success Factors. (2021). Singapore Government. <https://www.smartnation.gov.sg/>
8. Government of Singapore's "Smart Nation" Program and its Impact on Urban Governance. (2020). International Journal of Public Administration. DOI: 10.1080/01900692.2020.1798345
9. uza.uz;
10. kun.uz;

SHARQ ALLOMALARINING MUSIQIY-RITMIK TARBIYA BO‘YICHA ILMIY-PEDAGOGIK QARASHLARI

Boboyev Abbas Qurvonmurod o‘g‘li
Musiqi madaniyati fani o‘qituvchisi bakalavr

Annotatsiya: Ushbu maqola mazmunida Sharq allomalarining musiqiy-ritmik tarbiya bo‘yicha ilmiy-pedagogik qarashlarining o‘ziga xos jihatlari yuzasidan fikr-mulohazalar bildirildi.

Kalit so‘zlar: *mutafakkir, ritm va musiqa, bolalar qo‘shiqlari, oilaviy qo‘shiqlar, motam qo‘shiqlari, allalar, hosil bayrami qo‘shiqlari, cholg‘u musiqasi, xalq raqslari.*

Аннотация: В содержании данной статьи высказаны мнения об отдельных аспектах научно-педагогических взглядов восточных учёных на музыкально-ритмическое воспитание.

Ключевые слова: *мыслитель, ритмика и музыка, детские песни, семейные песни, траурные песни, гимны, песни праздника урожая, инструментальная музыка, народные танцы.*

Abstract: *The content of this article expresses opinions on certain aspects of the scientific and pedagogical views of Eastern scientists on musical and rhythmic education.*

Key words: *thinker, rhythm and music, children's songs, family songs, mourning songs, hymns, harvest festival songs, instrumental music, folk dances.*

Sharqdagi buyuk mutafakkirlarning ritmika sohasidagi ishlariga tayanishni talab qiladi. Bu birinchi va ikkinchi renessansga mansub buyuk olimlarning ishlarida bugungi kunda o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan juda qimmatli usullar mavjudligi bilan bog‘liq. Ritmik his-tuyg‘u va tafakkurni tarbiyalashda innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqayotgan pedagog buyuk allomalar merosini, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino kabi olimlarning traktatlarini, albatta, o‘rganishi lozim. Chunki ushbu traktatlarda juda qimmatli qonun-qoidalar mavjud. O‘rta Osiyoda musiqiy-nazariy ilm rivojiga to‘xtab o‘tish alohida ahamiyatga ega. Ayni IX-XI asrlarda musiqa faniga asos solinib, O‘rta Osiyoning o‘rta asrda yashagan olimlarining deyarli barchasi bu masala bilan shug‘ullanadilar. Yaqin va O‘rta Sharqda Xorazmiy, Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, Umar Xayyom kabi mutafakkirlar ilmiy didaktikani yaratdilar. Bularning ichida Xorazmiy, Farobiy, Ibn Sinolarning nafaqat didaktik asarlari balki musiqa va san‘atga oid risola va durdona asarlari mavjud. Abu Nasr Muhammad ibn

Muhammad ibn O‘zlug‘ Tarxon Farobiy - buyuk olim, mutafakkir, ensiklopedist 873 yilda Farob (O‘tror) shahri yaqinida Sirdaryo bo‘yidagi Vasij qishlog‘ida tug‘ilgan. Uning otasi kelib chiqishi turkiy harbiy boshliqlardan bo‘lgan. Farobiy Shosh (Toshkent), Samarqand va Buxoroda o‘qigan. U o‘z bilimlarini mukammallashtirish maqsadida, xalifalik markazi Bag‘dod shahriga yo‘l oladi. Farobiy 70ga yaqin tilni bilgan. Aristotel kabi ilm-fan

namoyandasining asarlarini juda yaxshi bilgani va talqin qilgani uchun Farobiyning “al-Muallim as-Soniy” - “Aristoteldan keyingi ikkinchi muallim”, “Sharq Arastusi” deb ataydilar. 941 yilda muhtojlik olimni Damashq shahriga kelib, uning chekka qismida bog‘ nazoratchisi sifatida ishlashga majbur etadi. Shunga qaramay, u falsafa va boshqa fanlar sohasida faol ishlashni davom ettiradi.

Farobiy Aleppo (Halab) shahrining hukmdori Hamdamid (hukmronlik davri 943-967 yillar) nazariga tushadi. U olimni yashash va ishlash uchun o‘z saroyiga taklif etadi. Biroq Farobiy hayot va ijodda erkin bo‘lishni istab ushbu taklifni rad etadi. U samarali faoliyatini Aleppo shahrida (943-949) davom ettiradi. Farobiy 949-950 yillarda Misrda yashaydi, keyin hayotining so‘nggi kunlarini Damashqda o‘tkazadi. U Damashq shahridagi “Bob as-Sag‘ir” mozoriga dafn qilingan. Farobiyning fanga qo‘shgan hissi juda ulkan bo‘lib, hozirda uning 200 taga yaqin asari ma‘lum. Saqlanib qolgan kitoblardan quyidagilari mashxur: “Donishmandlik sifatleri”, “Fozil shahar aholisining fikrlari”, “Aql haqida traktat”, “Mantiq ilmiga kirish”, “Davlat to‘g‘risida traktat”, “Fanlar tasnifi haqida kitob”, “Musika haqida katta kitob”. Birinchi bobda qayd etilganidek, Farobiy fundamental nazariy bilimlarga ega bo‘lish bilan bir qatorda, musiqa asboblari ham mohirona ijro eta bilgan. Odamlar uning ijrochilik mahoratidan xayratga tushgan. Tabiiy va gumanitar fanlarni chuqur bilish, tinglovchilar tomonidan musiqani qabul qilishning o‘ziga xos jihatlari nozik his qilish va tushunish, musiqa bilan amaliy shug‘ullanish, Farobiyning musiqiy-pedagogik qarashlarini shakllantirdi va ular olimning asarlarida o‘z aksini topdi.

U har bir san‘atning amalda o‘z qonuniyatlari mavjud bo‘lishi mumkinligiga, ularni o‘rganish san‘atning nima ekanini tushunishga imkon berishga asoslandi. Abu Nasr Farobiy musiqa nazariyasini har tomonlama rivojlantirishdek buyuk xizmatlarni amalga oshirdi.

Keyinchalik Farobiy ham Sharqda ham Yevropada rivojlangan musiqa asboblari to‘g‘risidagi fanga asos soldi. U tanbur, dutor, surnay, shaxruda va o‘sha vaqtda keng tarqalgan boshqa musiqa asboblari ilmiy ta‘rif berdi. Olim musiqa asboblari, vokal notalarining barcha hislatlariga ega bo‘lmasa-da, ovoz kabi huzur baxsh etishini qayd etgandi. Farobiy o‘zining ushbu kitobida ta‘lim olayotganlarning shakllanishida katta ahamiyatga ega bo‘lgan ritmlarning alohida turlariga e‘tibor qaratadi. U shuningdek, ritm va musiqa, poeziya va ritm o‘zaro ajralmas ekanini, ulardan biri boshqasini to‘ldirishini ta‘kidlagan edi.

Farobiy asarlarini o‘rganib musiqa turlari tuzilishini Farobiyning ritmik uslubi bo‘yicha ishlab chiqishi lozim. Ushbu tuzilish quyidagilardan iborat: xalq qo‘shiqlari va ularning har xil janrlari; cholg‘u musiqasi; xalq raqslari.

Musiqaning barcha turlari she‘riyat bilan bog‘liq, zotan she‘riyat odamlarga musiqaning, ayniqsa qo‘shiqlardagi musiqaning mohiyatini anglashga yordam bergan. Musika va she‘riyat bir-biri bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlangan va buni Farobiyning mazkur fundamental asari tasdiqlaydi. Farobiyning (873-950) “Katta musiqa kitobi”, Ibn Sinoning (980-1037) “Davolash kitobi” qomusidagi “Musika haqida risola”, Al-Xorazmiyning (Xasr) “Bilimlar kaliti”, Safiuddin Urmaviyning (1216-1294) “Oliyjanoblik

haqida kitob” yoki “Sharafiya” kitobi, A.Yamiyning (1414-1492) “Musika haqida risola” kitoblarida musiqa ijrochiligi va xalq cholg‘ulari haqida muhim ma’lumotlar bayon etiladi [8.37].

Farobiy risolalarida musiqa janrlari va shakllarining tasnifi ishlab chiqilgan. Bular birinchi navbatda quyidagi kabi janrlardir: xalq qo‘shiqlari janrlari, marosim, mavsum qo‘shiqlari, Navro‘z, bahorga bag‘ishlangan qo‘shiqlar, bolalar qo‘shiqlari, oilaviy qo‘shiqlar, motam qo‘shiqlari, allalar; hosil bayrami qo‘shiqlari, diniy bayramlar bilan bog‘liq qo‘shiqlar (Ramazon oyida, hayitlarda ijro etiladigan kuy qo‘shiqlar); cholg‘u musiqasi janrlari - tabiat obrazlari bilan bog‘liq cholg‘u kuylari, lirik ohanglar, ayniqsa, nay navolari. G‘ijjak ohanglari odatda qalb holatini, muhabbat va qayg‘u tuyg‘ularini ifodalaydi. Dutor kuylari raqs xususiyatiga ega bo‘lib ritm rivojida alohida ahamiyatga ega. Masalan, chertmak ohangi ritmni rivojlantiradi. Lapar esa tinglovchiga ritmik ruh bag‘ishlaydi.

O‘quvchilarni musiqiy ritmikaga o‘qitish jarayoni tarixiy-nazariy ma’lumotlar hamda zamonaviy ritmik ta’limning uslublarini optimallashtirish asosida takomillashtirilishi ritmik ko‘kikmalarni hosil qiladi. O‘qituvchi Farobiy asarlariga murojaat qilish orqali, ta’lim berishning o‘zigagina hos uslubini tanlashi va talabalarga xalq merosining yuksak ma’naviy-ruhiy qadriyatlarini singdira olishi lozim. Bularning barchasi musiqiy ta’lim tizimini uzluksiz takomillashtirib borilishini talab etiladi. Farobiy traktatlaridagi harakat va raqslar to‘g‘risidagi qoidalar musiqa o‘qituvchisi uchun katta metodologik ahamiyatga ega. Ularni o‘rganish insonning butun ruhiy holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatib, uni har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida tarbiyalaydi. Farobiyning ta’kidlashicha, harakat inson hayotida juda muhim ahamiyat kasb etadi. U to‘g‘ri nafas olish, sarv qomat va chiroyli qadam tashlab yurishni shakllantiradi.

Harakat mehnat faoliyati bilan bog‘liq va o‘yinda tarbiyaviy ahamiyatga ega. Harakat va raqs asosida insonning mehnatga, oilaga muhabbati shakllanadi. Farobiy unga alohida e’tibor qaratadi va yosh pedagog buni rivojlanish tajribasi sifatida e’tiborga olishi kerak. Farobiyning “Musika haqida katta kitob”i har tomonlama komil shaxsni tarbiyalashdek yagona maqsadga birlashtirilgan traktatlar majmui sifatida yaratilgan.

Pedagog Farobiy asarlarini o‘rganish asnosida, o‘zining pedagogik tizimi va metodik prinsiplarini musiqiy ta’limning hozirgi zamon talablariga mos ravishda shakllantiradi. Shu munosabat bilan Farobiy asarlaridagi ohang tuzilishi va ritmlar tasnifiga e’tibor qaratishi zarur. Olim ohanglar tuzilishining butun bir qatorini taklif etgan bo‘lib, o‘qituvchi ular asosida monodik fikrlashni shakllantirishi, ularni monodik an’analar bilan qo‘shishi, monodik eshitish qobiliyatini rivojlantirishi, intonatsion ritmik hosilalarni o‘zlashtirishi va ularning jozibasini eshita bilishga va his qilishga o‘rganishi lozim. O‘qituvchi ta’lim berish asnosida, o‘quvchi diqqatini monodiyani bezashning go‘zalligiga, farshlaglar, kuylash, ovoz tebranishlari va melizmatikaga (bularning barchasi “ornamentika” deb ataladi) qaratishi kerak.

Farobiy asarlarida ritmlar va ularning tuzilishlari tadqiq qilinishi muhim metodologik ahamiyatga ega. Ular ritmlarni oddiy va murakkabga ajratadi. Ikki qismli, uch qismli, ostinat ritmlar, nusxa olingan ritmlar. Bum-baka bum ritmaformulasining o‘zi ko‘plab turlar

va variantlarga ega va talabalarni ufor ritmlari yoki usullari (6/8 o‘lchamdagi) bilan tanishtirish foydalidir. Ko‘pincha ufor ritm ijobiy ritmoshakl deb hisoblanib, u ayniqsa, bayramona kayfiyatlarni bo‘rttirib namoyon qiladi. Maqomning turkumli cholg‘u yo‘llari odatda, ufor qismlari bilan yakunlanadi [6.131]. Talabalar (o‘quvchilar) ning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ular tomonidan yengil qabul qilinadigan monodiyalar va ritm usullarini tanlash zarur bo‘ladi. Shu bois ulardan o‘quv jarayonida keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Ma‘lumki, o‘zbek an‘anaviy musiqasi o‘tmishdan ikki yo‘nalish ya‘ni bir-biridan paydo bo‘luvchi, bir-birini to‘ldiruvchi, shu bilan birga o‘zining alohida xususiyatlari va sifatlariga ega bo‘lgan yo‘nalishlardan tashkil topgan. Farobiyning yozishicha insonning har qanday nazariy san‘atdagi kamoloti uning uchta fazilatga ega bo‘lishi bilan belgilanadi. Ulardan birinchisi - ushbu san‘at asoslarini to‘la anglab yetish, ikkinchisi - mazkur san‘atning mavjud predmetlari asoslaridan kelib chiquvchi zaruratni bilib olish qobiliyati, uchinchisi - ushbu fandagi falsafiy ma‘lumotlarni o‘zlashtirish, boshqa nazariyotchilarning qarashlari to‘g‘riligini tekshirish, ularning noto‘g‘ri mulohazalaridagi sog‘lom fikrlarni aniqlash va yangilishganlarning xatolarini tuzata olish qobiliyati.

Insonning bu san‘atni o‘zlashtirishiga kelsak, inson dastavval bu san‘atning amaliy tomonlarini o‘zlashtirdi. Eshitilgan har bir asarning asosiy mazmuni eshituvchining ongida kuy sifatida saqlanadi [4.14]. Ya‘ni, ovoz yordamida nutq organlarini harakatga keltirib, kuy ijro etish orqali, o‘zidan oldin ushbu kuy va tovushlarni o‘zlashtirganlarga taqlid qilish barobarida, eshitish va ko‘rish hislarini ham takomillashtirib bordi.

Talabalarining mustaqil ishlash jarayonlari bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Muntazam mashg‘ulotlar natijasida, inson bu mahoratni yo to‘la to‘kis, yoki tabiat unga in‘om etgan imkoniyat darajasida egallaydi.

Farobiy traktatlaridagi ritmik tuzilishlar tasnifiga e‘tibor qaratish zarurki, uni hozirgi davrdagi musiqiy amaliyotda foydalanishga moslashtirish kerak bo‘ladi. O‘zbekiston va Qozog‘iston olimlari musiqiy ritmikani tadqiq etishga ilmiy jihatdan katta hissa qo‘shdilar. O.Matyobovning “Farobiy va Sharq musiqasi”, hamda qozoq olimasi Saida Daukaevaning asarlari shular jumlasidandir. Saida Daukaeva o‘zining “Al Farobiyning ritm nazariyasi va aruz” kitobida Farobiy she‘riyati ritmik qirralarining barcha jihatlarini yorqin asoslab berdi. Uning Al Farobiy qator asarlarini, shu jumladan, ushbu mavzuga mahsus bag‘ishlangan asarlarini keng miqyosda o‘rganishi, Farobiyning ritm nazariyasiga bo‘lgan doimiy qiziqishidan dalolat beradi. Ularda bayon etilgan ritm to‘g‘risidagi ta‘limotning o‘ziga xos jihatlar esa arab an‘analari rakursida (nuqtai nazar) tushunarli bo‘ladi.

Farobiy ta‘limotida musiqiy va she‘riy ritmning o‘zaro bir-birini taqozo etishi ularning ham kompozitsiyada birgalikdagi harakati darajasida, ham umumiy tushunchalar va terminologiyadan foydalanishda namoyon bo‘ladi. Masalan, jarangdor va jarangsiz tovush belgilari (xarf mutaxarrik, xarf sokin) o‘ziga xos ritmik zarblarning (naqorat) nomlariga ko‘chirib o‘tkaziladi, davomiyliklarning turlari esa bo‘g‘inning (maqta) har xil shakllari va she‘rdagi turoqlar (sabab, vatad, fasila) bilan o‘zaro munosabatda bo‘ladi. O‘qituvchi amin

bo‘lishi kerakki, she’riy matn qanchalik chuqur ochib, tushunilsa, qo‘shiq ijrosi shunchalik oson, to‘g‘ri va ifodali bo‘ladi [7.44].

Vokal-cholg‘u musiqasining sof cholg‘u ijrochiligidan estetik ustunligi she’riyat va yanada kengroq olganda, arab madaniyatidagi badiiy so‘z ritmikasi bilan alohida aloqadorlik kontekstida ayon bo‘ladi [9. 82].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Abdullaev R.S. O‘zbek mumtoz musiqasi. – Toshkent, 2008. – 112 s.
3. Гафурбеков Т. Творческие ресурсы национальной монодии и их преломление в Узбекской советской музыки. – Тошкент, 2020. – 110 с.
4. Дубовский. И.И., Евсеев С.В., Способин И.В., Соколов В.В. Гармония дарслиги. – Тошкент, 2009. – 445 б.
5. Ismoilova Z.K. Pedagogika. – Toshkent, 2007. – 160 b.
6. Rajabov I. Maqom asoslari. – 2-nashr. – Toshkent, 2019. – 154 b.
7. Ташбаева Д. Методика преподавания музыки и школьный репертуар. – Тошкент, 2007. – 191 с.
8. Tashmatova A. Ijrochilik san’ati tarixi. – Toshkent, 2017. – 304 b.
9. Fayzullaev E.M. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilari badiiy didini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari (o‘zbek mumtoz musiqasi misolida). Ped.fan.nomz... dissertatsiyasi. TDPU. T.: 2010y.
10. <https://lex.uz/uz/>
11. www.Ziyonet.uz

FARZAND TARBIYASIDA MAKTAB, OTA-ONA VA MAHALLANING O‘ZARO HAMKORLIGI

Alisher Toshpulatov Abdilboqiyevich

Namangan viloyati Uychi tumani MMTBga qarashli 9-sonli maktab direktori

Annatotsiya: *Sharq mamlakatlarida tarbiya eng muhim bo‘lgan unsurlardan ekanligi hech kimga sir emas, albatta. Bizning jamiyatimizda bola tug‘ilgandan boshlab unga tarbiya, odob-axloq qoidalari o‘rgatiladi va uqtiriladi. Har bir oilaning o‘ziga xos farzand tarbiyalash usullari, texnologiyalari mavjud. Mazkur maqolamizda aynan shu haqida so‘z boradi ya’ni farzand tarbiyalashda sharq mutafakkirlarining so‘zlari, farzand tarbiyasida maktab, mahalla va ota-onaning o‘zaro hamkorligi doirasida haqida fikr yuritamiz.*

Abstract: *It is certainly no secret that education is one of the most important elements in Eastern countries. In our society, from the moment a child is born, he is taught and taught the rules of etiquette. Each family has its own methods and technologies for raising children. In this article, we will talk about this, that is, we will think about the words of eastern thinkers in raising children, in the framework of mutual cooperation of school, neighborhood and parents in raising children.*

Аннотация: *Конечно, ни для кого не секрет, что образование является одним из важнейших элементов в странах Востока. В нашем обществе с момента рождения ребенка его учат и учат правилам этикета. В каждой семье свои методы и технологии воспитания детей. В этой статье мы поговорим об этом, то есть подумаем над словами восточных мыслителей в воспитании детей, в рамках взаимного сотрудничества школы, соседства и родителей в воспитании детей.*

Kalit so‘zlar: *tarbiya, odob, yetti mahalla, ota-ona, maktab, sharq mutafakkirlari*

Qadim-qadim o‘tmishdan farzand tarbiyasi Sharq mamlakatlari uchun asosiy ahamiyatga ega bo‘lgan. Dono xalqimizda “Bola odobi bilan aziz” degan maqol bekordan-bekorga klib chiqqan emas, odob, yaxshi xulq-atvor haqida xalqimizning boy adabiyotida ko‘plab asarlar dunyoga kelgan. O‘zbek xalqi o‘zining uzoq tarixi davomida yaratilgan ta’lim-tarbiyaga oid boy merosga ega. Bundan tashqari, avlodlarda insonparvarlik, kamtarlik, mehnatsevarlik, do‘stlik, iymon-e’tiqod, mehr-oqibat, odoblilik kabi umuminsoniy fazilatlarni shakllantirishning o‘ziga xos tajribasini to‘plagan. Bizga ma’lumki, ma’naviy-axloqiy fazilatlar hech qachon o‘z-o‘zidan vujudga kelmaydi, balki ulaming kelib chiqishining haqiqiy manbai, ularni keltirib chiqargan sabablar va harakatga keltiradigan kuchlar mavjuddir. Zero, har qanday axloqiy qoidalar muayyan tarixiy zaruriyat natijasiga vujudga keladi va muayyan qonuniyat asosida rivojlanib boradi. Shuni alohida ta’kidlab o‘tish kerakki, Sharq mutafakkirlarining ta’lim-tarbiyaga oid qarashlari bu tajribaning shakllanishiga ulkan ta’sir ko‘rsatgan.

Tarbiya ham ota-onalarning burchi va farzandlarning haqqidir. Keling mavzuyimizni boshlamasdan oldin dastavval, “tarbiya” tushunchasiga to‘xtalib o‘tsak. "Tarbiya" so'zi

arabcha "robba" fe'lidan olingan bo'lib, o'stirdi, ziyoda qildi, rioyasiga oldi, rahbarlik qildi va isloh qildi ma'nolarini bildiradi. Musulmon ulamolar "tarbiya"ni bir necha xil ta'rif qilganlar. Jumladan, imom Bayzoviy quyidagicha ta'riflaydi: "Tarbiya bir narsani asta-sekin kamoliga etkazishdir" Rog'ib Asfihoniy tarbiyani quyidagicha ta'rif qiladi: "Tarbiya bir narsani bir holdan ikkinchi holga o'tkaza borib, batamomlik nuqtasiga etkazishdir. Tarbiyaning ma'nolaridan biri, insonning diniy, fikriy va axloqiy quvvatlarini uyg'unlik hamda muvozanat ila o'stirishdir" Islomda bolalar tarbiyasi ota-onaning eng mas'uliyatli va uzoq davom etadigan burchlaridir. Boshqa burchlar ba'zi ishlarni qilish yoki mulkni sarflash bilan oxiriga etadi. Ammo tarbiya mas'uliyati bardavom bo'ladi. Zotan, ota-onaning farzand ne'matiga haqiqiy shukrlari ham aynan tarbiya mas'uliyatini sharaf bilan ado etish orqali yuzaga chiqadi. Odob masalasini insoniyat tarixida to'laqonli ravishda Islom boshlagan, desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Islomda kishining hayotidagi har bir narsaning o'z odobi bor. Dunyodagi odobga bag'ishlangan asarlarning asosini va ko'piligini Islom halqlari vakillari tomonidan yozilgan asarlar tashkil qiladi, degan gapda zarracha mubolag'a yo'q. Qadimda Sharq mutafakkirlari tomonidan ilgari surilgan qarashlar hamda g'oyalar bugungi kunda ham muhim ta'lim-tarbiyaviy manba sifatida yoshlar ongi va qalbiga ma'naviy ozuqa berib kelmoqda.

O'tmishda buyuk allomalarimiz, yuksak darajadagi ma'naviyat, axloq-odob saboqlarini berganliklari, Vatan, xalq istiqboli, farovon turmush, halol mehnat, fan taraqqiyoti, inson mehnati, atrof-muhitga oqilona munosabat haqidagi o'z qarashlarini bayon qilib berganliklariga guvoh bo'lamiz.

Mana shunday mangu allomalar jumlasiga Ahmad Yassaviyni kiritish mumkin. Xoja Ahmad Yassaviy o'zining ma'naviy-axloqiy qarashlari bilan bugungi kunda ham pedagogika faniga beqiyos qo'sha olganligi olib borilgan izlanishlardan ayon bo'lmoqda. "Xoja Ahmad Yassaviyning nuqtai nazariga ko'ra ayyorlik, gunohlarni yashirish o'zgalarga xiyonat hisoblanadi. Bu fikrlari bilan Xoja Ahmad Yassaviy rostgo'ylik, halollik, o'z-o'ziga talabchanlikni targ'ib qiladi. Zahmat chekkan odam sabrli, bardoshli, irodali bo'ladi, degan fikrni ilgari suradi. Hushyorlik shaxsni faol harakat qilishga undaydi. Xoja Ahmad Yassaviy hikmatlari o'quvchi shaxsini xushyorlikka, faol harakatlanishga, fitnalardan, fisqu fasod ishlardan o'zini olib qochishga undaydi".

Dono xalqimizda shunday go'zal naql bor, "Bitta bolaga yetti mahalla ota-ona", ushbu maqol bejizga kelib chiqqan emas, mazkur maqolamiz aynan shu haqida. Bolaning yoshligidan boshlab asosiy vaqti ko'proq ko'chada o'tadi, bu hecch kimga sir emas. Yarim kun ota-onasining ardog'ida bo'lsa, yarim maktabning nazoratida bo'ladi.

Xulosa o'rniida shuni aytmoqchimanki, farzand tarbiyasiga faqat ota-ona ta'sir qila olmaydi, uning voyaga yetishida bevosita ham maktab, ham mahallaning o'rni judayam katta. Ota-onalar shuning ham har doim hushyorlikka chaqiriladi. Bizning o'zbekchiligimizda yoshroq bir bola xato qilayotganini ko'rgan keksa bir odam uning yonidan nasihat qilmaguncha shunchaki befarq o'tib keta olmaydi. Bitta bolaning taqdirida ham oila muhiti, ham maktab, ham mahalla katta rol o'ynaydi. Ularning o'rni farzand

kelajagida beqiyos. Agar mana shu 3 ta nuqta birlashgan holda ish olib borishsa, qanchadan-qancha tarbiyasi qarovsiz farzandlar taqdiri o‘zgarishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- A.Haydarov. Inson kamoloti va milliy-ma'naviy qadriyatlar. T.: Muharrir, 2008 y.
- M.Xajiyeva. Xoja Ahmad Yassaviyning ma'naviy-tarbiyaviy qarashlari. Avtoreferat. T.: 2004 y.
- O.Xasanboeva, J.Xasanboev, H.Homidov "Pedagogika tarixi" - "G'afur G'ulom" nashriyoti-matbaa ijodiy uyi. -T.: 2004 y.

KO‘ZI OJIZ TALABALARNING CHET TILINI O‘RGANISHDA DUCH KELADIGAN MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH USULLARI

Normuratova Odina Tojimurod qizi

Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti Xorijiy tillar fakulteti

1-kurs talabasi @odinanormuratova.gmail.com

Ilmiy rahbari: Sherzod Djabbarov Xalikulovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada siz ko‘zi ojiz talabalarning chet tilini o‘rganishda duch keladigan muammolar va ularni bartaraf etish usullari. Chet tilini o‘rganishda har bir talaba uchun o‘ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Ayniqsa, ko‘zi ojiz talabalar uchun bu jarayon yanada murakkablashadi. Chet tilini o‘rganish jarayonida ko‘zi ojiz talabalar vizual axborotni qabul qilish, o‘qish va tinglashni birlashtirish, texnologiyalarni samarali qo‘llash va muloqotdagi cheklovlarga duch kelishadi. Maqolada bu muammolarni hal qilish uchun braille tizimi, matnni ovozga aylantiruvchi dasturlar, audio darsliklar va interaktiv o‘qitish metodikalaridan foydalanish taklif etiladi. Shuningdek, maqolada ko‘zi ojiz talabalarning chet tilini o‘rganish jarayonini yaxshilash uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Braille alifbosi, ko‘zi ojizlar, texnologiya, metodika, audio, visual axborot, muloqot

Annotation: This article discusses the problems faced by visually impaired students in learning foreign languages and methods to overcome these challenges. Learning a foreign language can be difficult for every student, and this process becomes even more complicated for visually impaired students. In the process of learning a foreign language, visually impaired students face challenges in receiving visual information, combining reading and listening, effectively using technology, and limitations in communication. The article proposes solutions for these problems by suggesting the use of Braille, text-to-speech programs, audio textbooks, and interactive teaching methods. Additionally, the article focuses on developing effective strategies to improve the process of learning foreign languages for visually impaired students.

Keywords: Braille alphabet, visually impaired, technology, methodology, audio, visual information, communication

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы, с которыми сталкиваются студенты с нарушениями зрения при изучении иностранных языков, а также способы их преодоления. Изучение иностранного языка может быть сложным для каждого студента, и этот процесс становится еще более сложным для студентов с нарушениями зрения. В процессе изучения иностранного языка студенты с нарушениями зрения сталкиваются с трудностями восприятия визуальной информации, объединения чтения и аудирования, эффективного использования технологий и ограничений в общении. В статье предлагаются решения этих проблем с помощью системы Брайля, программ преобразования

текста в речь, аудиокниг и интерактивных методов преподавания. Кроме того, в статье внимание уделено разработке эффективных стратегий для улучшения процесса изучения иностранных языков для студентов с нарушениями зрения.

Ключевые слова: алфавит Брайля, слабовидящие, технологии, методика, аудио, визуальная информация, общение

Ko'zi ojiz talabalarning chet tilini o'rganish jarayoni o'ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, ammo bu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun zamonaviy texnologiyalar, o'qituvchilarning yordamchi metodlari va individual yondashuvlar samarali vositalar hisoblanadi. Vizual sezgilarini to'liq ishlata olmaslik, ta'limning ko'p jihatlariga, jumladan, yozuv, tasvirlar, va talaffuzni o'rganishga qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Shu bilan birga, chet tilini o'rganishda, ko'zi ojiz talabalar sezgi organlarining boshqa imkoniyatlaridan, masalan, eshitish va tegishdan foydalanishga majbur bo'lishadi. Bu nafaqat pedagogik jihatdan, balki texnologik yondashuvlarni ham talab qiladi. Maqolada ko'zi ojiz talabalarning chet tilini o'rganishda duch keladigan muammolarni yechimlari ancha samarali bo'lishi mumkin.

Ko'zi ojiz talabalarning chet tilini o'rganishda duch keladigan asosiy qiyinchiliklar:

Vizual materiallarning yetishmasligi: Chet tilini o'rganishda ko'pincha vizual vositalar, masalan, rasmlar, diagrammalar, videolar va boshqa vizual materiallar yordamida yangi tushunchalarni tushuntirish ishlatiladi. Biroq, ko'zi ojiz talabalar uchun bu materiallar noqulay bo'lishi mumkin, chunki ular vizual ma'lumotni to'liq qabul qila olmaydi. Shu sababli, o'qituvchi ko'zi ojiz talabalarga ma'lumotni boshqacha shaklda, masalan, audio shaklida yoki braille yozuvida yetkazish zarur.

Eshitish va talaffuzdagi qiyinchiliklar: Chet tilini o'rganishda talaffuzni to'g'ri o'rganish juda muhimdir, ammo ko'zi ojiz talabalarda talaffuzni eshitish va to'g'ri qayta takrorlashda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ular o'zlarining talaffuzini to'g'ri tekshirish uchun vizual ko'rsatmalarni ishlata olmaydi, shuning uchun aynan ovozli resurslar va tajriba orqali talaffuzni yaxshilashga harakat qilishadi.

Texnologiyalarning cheklanganligi: Ko'zi ojiz talabalar uchun mavjud bo'lgan ta'lim texnologiyalari ko'pincha cheklangan bo'lishi mumkin. Masalan, ko'plab chet tili o'rganish dasturlari yoki ilovalar faqat vizual elementlarga asoslanadi, bu esa ko'zi ojiz talabalarga to'liq foydalanish imkoniyatini bermaydi. Shuning uchun, maxsus yordamchi texnologiyalar, masalan, braille alifbosi yoki ovozli dasturlarni ishlab chiqish va qo'llash zarur.

O'qish va yozishdagi muammolar: Ko'zi ojiz talabalar uchun matnni o'qish va yozish jarayonida ko'p qiyinchiliklar yuzaga keladi. An'anaviy darsliklar va o'qish materiallari ko'zi ojiz talabalar uchun foydalanish qiyin bo'lishi mumkin. Bu talabalar uchun maxsus braille darsliklar yoki audio materiallar, shuningdek, matnni ovozga aylantiruvchi dasturlarni ishlab chiqish talab etiladi.

Ko'zi ojiz talabalarning chet tilini o'rganishdagi qiyinchiliklarini bartaraf etish uchun texnologiyalardan keng foydalanish muhimdir. Maxsus dasturlar va ilovalar, masalan, matnni ovozga aylantiruvchi dasturlar, audiokitoblar va braille alifbosi yordamida talabalar darsliklarni o'qish va eshitish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Shu bilan birga, telefon yoki kompyuter ilovalaridan foydalangan holda talaffuzni takomillashtirish uchun ovozli yordamchilarni qo'llash talabalar uchun juda foydali bo'lishi mumkin. Ko'zi ojiz talabalarga o'qitishda interaktiv mashg'ulotlar va amaliy mashqlarni ko'proq qo'llash tavsiya etiladi. Bunday mashqlar eshitishga va muloqotga asoslangan bo'lishi kerak, chunki talaba eshitish orqali tilni o'rganishda ko'proq muvaffaqiyatga erishadi. Guruhli ishlanmalar va talaffuz bo'yicha mashg'ulotlar talabalar uchun foydali bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, audio va ovozli materiallar yordamida grammatikani o'rganish, yangi so'zlarni eshitish va talaffuzni o'rganish mumkin. Ko'zi ojiz talabalar uchun o'qituvchilarning individual yondashuvi juda muhimdir. O'qituvchi talabalar bilan alohida ishlash, ularning ehtiyojlariga mos ravishda o'quv jarayonini tashkil qilish orqali samarali o'qitish imkoniyatini yaratishi mumkin. Bu yondashuvda o'qituvchilar talabalar uchun qo'shimcha eshitish materiallarini, talaffuz mashqlarini va grammatikani o'z ichiga olgan maxsus darslar tayyorlashlari kerak. Ko'zi ojiz talabalar uchun maxsus darsliklar va o'qish materiallari ishlab chiqilishi kerak. Braille tizimi, matnni ovozga aylantiruvchi dasturlar va boshqa yordamchi vositalar yordamida talabalar o'qish va yozishni samarali o'rganishlari mumkin. Shu bilan birga, yozishni rivojlantirish uchun ko'zi ojiz talabalar uchun elektron qurilmalardan foydalanish zarur.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun, zamonaviy texnologiyalar va yordamchi metodikalardan keng foydalanish zarur. Braille alifbosi, matnni ovozga aylantiruvchi dasturlar, audiokitoblar va interaktiv mashg'ulotlar ko'zi ojiz talabalar uchun samarali vositalar hisoblanadi. Eshitish va tegish orqali til o'rganishning o'ziga xos yondashuvi talabalar uchun muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin. Shuningdek, o'qituvchilarning individual yondashuvi, talabaning ehtiyojlariga mos ravishda darslar tayyorlash va qo'shimcha resurslar taqdim etish o'rganish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi. Texnologik innovatsiyalar va interaktiv metodlarni joriy etish orqali, ko'zi ojiz talabalar chet tilini o'rganishda ko'proq muvaffaqiyatga erishishlari mumkin. Umuman olganda, bu muammolarni bartaraf etish uchun pedagogik va texnologik yondashuvlarning uyg'unligi muhim ahamiyatga ega.

REFERENCES:

- Anderson, R. C. (2014). Teaching the Visually Impaired: Approaches and Strategies. Educational Press.
- Gulliver, L., & White, M. (2017). Technology in Language Learning for the Visually Impaired. Cambridge University Press.
- Jabbarov, S. D. (2020). Maxsus ta'lim metodikasi: Ko'zi ojizlar uchun o'qitish strategiyalari. Jizzax: Jizzax davlat pedagogika universiteti nashriyoti.

Khakimova, L. S. (2015). Chet tillarini o'rganishda innovatsion texnologiyalar va braille alifbosi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.

Matsuda, M. (2016). Foreign Language Learning for Visually Impaired Students: Challenges and Solutions. *Journal of Special Education*, 38(2), 45-62.

Ramilova, N. A., & Khamraev, A. (2018). Texnologiyalar va metodikalar yordamida ko'zi ojiz talabalarga ta'lim berish. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

Saidov, B. (2019). Ko'zi ojiz talabalarning o'quv jarayonidagi muammolar va imkoniyatlar. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

Shukurova, S. A. (2021). Chet tilini o'rgatishda ko'zi ojiz talabalarga yordamchi texnologiyalarni qo'llash. *Journal of Special Education and Technology*, 43(1), 112-118.

Simpkin, J. (2018). *Assistive Technologies for Learning: Tools for Visually Impaired Students*. Routledge.

Tashkent State University of Special Education. (2019). *Maxsus ta'limda innovatsiyalar va texnologiyalar*. Tashkent: Tashkent State University Press.

NUTQ RIVOJLANISHIDA KECHIKISH BO‘LGAN BOLALAR BILAN MASHG‘ULOTLARDA LOGOPEDIK RITMIKADAN FOYDALANISH

Mamajonova Dilyona Yo‘lchiboy qizi

Alfraganus universiteti Defektalogiya yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada nutq rivojlanishida kechikish bo‘lgan bolalar bilan olib boriladigan ritmik mashg‘ulotlar, ulardan foydalanishning samaradorligi tahlil qilingan. Mavzu yuzasidan tadqiqot olib borgan olimlarning ilmiy qarashlariga munosabat bildirilgan. Zamonaviy logopediyada nutq buzilish ega bolalar bilan olib boriladigan ishlar yoritilgan. Ritm tushunchasi tahlil qilingan. Ritm orqali bolaning nutqini rivojlantirish masalasi ochib berilgan. Nutq rivojlanishida kechikish bo‘lgan bolalarga har qanday yangilikni musiqa, ritm va temp bilan tushuntirish yo‘llari tavsiya qilingan.

Kalit so‘zlar: nutq, ritmika, musiqa, harakat, temp, usul, ilmiy qarash, mashg‘ulot, logopediya.

Zamonaviy logopediyada nutq buzilishi ega bo‘lgan bolalarga erta va murakkab tuzatuvchi ta’sir tamoyili ustuvor hisoblanadi. Shu bilan birga, ular maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishi va shakllanishi uchun eng qulay davr ekanligidan kelib chiqadi. Bolaning maktabdan keyingi ta’lim olishi maktabgacha ta’lim muassasasida ish qanchalik samarali olib borilishiga bog‘liq. Logoritmika nutq buzilishiga ega bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning motorli ko‘nikmalarini, nutqini rivojlantirish va takomillashtirish vositalaridan biridir.

Logoritmik darslarda harakat, musiqa va nutqning uyg‘unligi umuman logopediya ishining samaradorligini oshiradi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarining logopediya guruhleri kontingentini tashkil etuvchi nutq buzilishi bo‘lgan bolalar nuqsonning namoyon bo‘lishining og‘irligi va uning paydo bo‘lish xususiyati bo‘yicha guruhlarga ajratib olish maqsadga muvofiqdir. Ushbu omillarni hisobga olish, shuningdek, logoritmik ish tizimini bilish, tuzatish ishlari, vositalari va usullaridan mohirona foydalanish bolalarda nutq buzilishlarini tezroq va samaraliroq bartaraf etishga yordam beradi.

Logopedik ritmika – bu musiqiy-ritmik va jismoniy harakat vositalarini o‘z ichiga olgan murakkab terapevtik yondashuv. Logopedik ritmika tuzatish ritmining ajralmas qismi bo‘lib, bu vositalar yordamida bolaning qobiliyatlari va nutqiga ta’sir ko‘rsatiladi. Logopedik ritmikaning obyekti nutq nuqsoni, nutqida nuqsoni bo‘lgan shaxslarda nutqiy buzilishlar va nutqqa taalluqli bo‘lmagan psixik funksiyalar tuzilmalari hisoblanadi. Logopedik ritmikaning predmeti – psixomotorli, sensor funksiyalar va harakat tizimining turli-tuman buzilishlarini musiqa hamda so‘z bilan uyg‘unlashtirish. Logoritmika fanining asosiy maqsadi nutqning buzilishini vosita sohasini rivojlantirish va tuzatish orqali bartaraf etishdir. Shunga ko‘ra, logoritmikaning tuzatish maqsadida tarbiyaviy vazifalari aniqlanadi. Tuzatish vazifalariga quyidagilar kiradi: nutqning asosiy buzilishini bartaraf etish, nafas

olish, ovoz, artikulyatsiyani rivojlantirish, shuningdek, asosiy motor sohasining barcha turlarida (umumiy, nozik, mimik va artikulyatsiya) va psixomotor fazilatlarni rivojlantirish va takomillashtirish (statik va dinamik muvofiqlashtirish, harakatlarning o‘zgarishi, mushak tonusi, xotirasi va ixtiyoriy diqqat). Logoritmik darslarda psixomotor qobiliyatlarni rivojlantirish ongsiz, ixtiyoriy darajada amalga oshiriladi. Ushbu vosita sohani rivojlantirishda ular nutqni tashkil etishga yordam beradi. Tarbiyaviy vazifalarga musiqiy asarning ritmi va harakatlarning o‘ziga xos ritm tuyg‘usini tarbiyalash va rivojlantirish, musiqaga ritmik harakat qilish, o‘z harakati va nutqiga tanqidiy munosabatda bo‘lish qobiliyatini tarbiyalash kiradi. G.A.Volkovning fikricha, bu muvozanatni saqlashning asosiy mexanizmlaridan biri inson hayoti harakatiga asoslanadi. «Organizm-muhit» tizimida inson tanasining hayoti davomida strukturaviy va funksional jihatdan takomillashtirildi. [1.]

Logopedik ritmikani tarixiy rivojlanishini harakat va ritmni o‘zida mujassam etgan musiqa ta’limi tizimini ishlab chiqqan Shveytsariyalik musiqachi va pedagog Emile Jak-Dalkroze (1913) ijodidan kuzatish mumkin. Jak-Dalkroze musiqa va harakat bir-biri bilan chambarchas bog‘liq va tanadan musiqiy ritmlarni ifodalash uchun foydalanish mumkinligiga ishongan. [2] Ritmni maxsus deb qabul qilishda paydo bo‘ladigan tuyg‘uni hisobga olgan holda inson ruhiyatining namoyon bo‘lishi, u o‘zini rivojlantirishni taklif qildi musiqiy ritm hissi, harakatlar ritmiga asoslanadi.

Ilmiy adabiyotlar ma’lumotlaridan ma’lumki, harakat analizatori va uning faol harakatni tashkil etuvchi korteksi birinchi navbatda bolada ishlay boshlaydi. L.S.Vigotskiy erta yoshdagi bolaning ovozli reaksiyasi haqida bizga ma’lum bo‘lgan vaziyatni quyidagicha ta’riflagan: “Bola hech qachon faqat bitta ovozli reaksiyani ko‘rsatmaydi, lekin har doim ovozli reaksiya bo‘lgan bir qator harakatlar mavjud bo‘lib, bitta qism yoki bitta elementdir.” [3.368]

T.V.Bashinskaya va T.V.Pyatnitsadan topish mumkin: “Ovoz harakatdan bir oz oldin yoki bir oz keyin talaffuz qilinadi, lekin ayni paytda emas. Nutq momentini harakat momenti bilan birlashtirib, biz nutqni rivojlantirish mexanizmiga ta’sir qilishning ko‘p qirrali imkoniyatlarini ochamiz”. [4.124]

Harakat tirik materiyaning asosiy biologik sifatlaridan biri, bu muhitdagi muvozanat mexanizmlaridir. Inson tanasi harakat orqali muvozanatlashadi va moslashadi.

Rivojlanishning dastlabki bosqichlarida bola atrofdagi dunyoni turli ko‘rish, eshitish, taktil, kinestetik, ta’im sezgilari, shuningdek muvozanat hissi orqali o‘rganadi. Motorika mahorati harakatni o‘zlashtirish darajasi sifatida belgilanadi, bu yerda siz harakatlarning tarkibiy qismlariga e’tibor qarata olishingiz kerak. Musiqiy hamrohlikdagi harakatlar ya’ni eshitish, diqqat, xotira rivojlanishiga foydali ta’sir ko‘rsatadi va psixikaga hissiy jihatdan ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Harakatlar bilan bog‘liq bo‘lgan impulsivlik (pulsatsiya) bolada barcha tana tizimlari - nafas olish, yurak, mushak tizimlarining muvofiqlashtirilgan reaksiyasini keltirib chiqaradi, bu esa o‘z navbatida tananing umumiy yaxshilanishiga yordam beradi.

“Ritm” tushunchasi she’riyat, nasr, nafas olish, yurak urishi, tabiat kabilarga nisbatan qo‘llaniladi. Har bir harakat ma’lum bir ritmda bajariladi. Barcha hodisalarga mos keladigan

ritm ta’rifini topish deyarli mumkin emas. Ko‘pincha “ritm” tushunchasi takrorlanish chastotasi, hodisalarning almashinish xususiyatlari bilan bog‘liq. Pedagogik faoliyatimizda ritm (yunoncha rhythmos – ritmga tegishli, bir xil, o‘lchovli) harakatlarning musiqa bilan bog‘lanishiga qurilgan jismoniy mashqlar tizimi hisoblanadi.

Turli xil ritmik guruhlarni qo‘llashda ma’lum bir shartga rioya qilish kerak - bu urg‘u tanlash, ya’ni kuchli zarbalar.

Urg‘usiz ritm bo‘lishi mumkin emas. Ritm nafaqat jismoniy va badiiy tarbiyaning ajralmas qismi, balki musiqa qobiliyatlarini rivojlantirishga ham yordam beradi.

Musiqiy-ritmik tuyg‘u tushunchasi bolalarda ochiq o‘yinlarda muvaffaqiyatli rivojlanadigan musiqiy ritm bilan bog‘liq. Musiqa va ritmning ta’sirida shaxs shunday shakllanadi, kognitiv qobiliyatlar, irodaviy fazilatlar va hissiy soha rivojlanadi. Bunday o‘yinlarning mazmuni qo‘shiqlar, raqslar, tanlovlar, musobaqalardir.

Musiqiy ritm - musiqaning vaqt bo‘yicha tashkil etilishi. Bu ritmning asosini turli ritmik figuralarda ifodalangan tovushlar va pauzalar tashkil etadi.

Temp - bu harakat tezligi. Bolalar bilan mashg‘ulotlarda harakatlar dastlab sekin sur’atda mashq qilinadi, keyin asta-sekin tezlashtirish orqali ular tez sur’atga keladi. Muayyan ritmik mashqlarni bajarishda bolaning individual va yosh imkoniyatlarini hisobga olish kerak.

Har qanday yangilikni o‘rganish, so‘z, musiqa va harakat bilan birgalikda ko‘nikmalarni shakllantirish barcha retseptorlar ishtirokida amalga oshiriladi: ko‘rish, hidlash, eshitish organlari, vestibulyar va proprioseptiv apparatlar. Turli xil retseptorlarning kombinatsiyasi harakatlarning barcha boyligini, nutq va musiqa bilan bog‘liqligini ta’minlaydi. Tuzatish ishlarida, harakatni namoyish qilish orqali o‘qituvchi rag‘batlantiradigan to‘g‘ri vosita hissini ko‘paytirish istagini, estetik idrok va o‘ziga xos harakatni shakllantirishga yordam beradigan vizual ravshanlikni ta’minlaydi. Instrumental musiqa, qo‘shiq, xalq hazillari, she’rlar, cholg‘u asboblari harakatlarni tartibga solish bilan birgalikda samarali eshitish vizualizatsiyasini tashkil etadi.

Bundan tashqari, og‘zaki ko‘rsatma bola uchun katta ahamiyatga ega, bu unga vosita tasvirini harakatning o‘zi bilan bog‘lashga yordam beradi. Og‘zaki usullar bolaning ongiga qaratilgan bo‘lib, mashqlar bajarilishini tushunishga yordam beradi. O‘qituvchi (ota-ona) quyidagi usullardan foydalanishi mumkin: yangi harakatlarni tushuntirish, aniq harakatni namoyish qilish, syujetli hikoya, yangi mashqlar va ochiq o‘yinlar haqida suhbat-tanishuv, turli intonatsiyalarda ifodalangan savollar, buyruqlar, va signallar.

Agar siz har kuni ma’lum bir vaqtda turli tabiatdagi logoritmik mashqlarni - artikulyatsiya, nafas olish, musiqiy-ritmik, muvozanat chizig‘ida bajarsangiz, u holda tanada turli xil tizimlarning ijobiy qayta tuzilishi - nafas olish, hissiy va boshqalar sodir bo‘ladi. Pedagogikaga ko‘ra, bosqichma-bosqich va jismoniy mashqlar asosiy fiziologik qoida sifatida qaralishi kerak. Bolada yangi materialni assimilyatsiya qilish turli xil yangi mashqlar va texnikalar bilan birgalikda bir nechta tizimli takrorlash bilan sodir bo‘ladi. Bu bolalarda qiziqish, ijobiy his-tuyg‘ularni uyg‘otish va motivatsiyani oshirishning yagona yo‘lidir.

Logopedik ritmika mashg‘ulotlari muvaffaqiyatining yana bir muhim omili – o‘qituvchining o‘ziga xosligi, ijodkorligi, zukkoligi va emotsionalligi turli obrazlar, musiqiy, she‘riy va o‘yin texnikasi bilan mahorat bilan uyg‘unlashganligidir.

Darsning taxminiy tuzilishi quyidagilarni o‘z ichiga oladi: salomlashish, o‘yinlar, nutqni faollashtirish uchun mashqlar, eshitish diqqatini va xotirani rivojlantirish, nutqni tushunish, nafas olish mashqlari, massaj, artikulyatsiya mashqlari, darsni yakunlash qismi. Ko‘p narsa o‘yinlar qanday tashkil etilganiga, ular qanchalik yangiligi va ijodiy ekanligiga, bolalarning ijobiy his-tuyg‘ulariga qanchalik chuqur ta’sir qilishiga bog‘liq bo‘ladi!

Nutqning ontogenezida ritm hissi katta ahamiyatga ega. Gapirishni boshlagan bola dastlab so‘zning ritmik konturini o‘rganadi. U allaqachon ma’nosini tushunadi, lekin u hali ham so‘zni to‘g‘ri ayta olmaydi. Bolaning individual imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda tovushlar va tovush birikmalarini tanlash kerak. Ko‘pincha, chaqiruv unli tovushlar bilan boshlanadi. Tovush [A] taxminan 1-2 hafta davomida, artikulyatsiya bo‘yicha tovushga yaqin bo‘lgan tovush olinmaguncha amalga oshiriladi. Keyin lab tovushlari bilan ishlashingiz kerak [P], [B], [M]. Ulardan kamida bittasi olinganda BA, MA, PA tovush birikmalari ishlab chiqiladi. Bundan tashqari, xuddi shu prinsipga ko‘ra, biz keyingi tovushni - [U], BU, MU, PU va hokazo tovush birikmalarini keltirib chiqaramiz.

Har bir tovush majmuasi taxminan 5-7 marta takrorlanadi (past baland ovozda, sekin va tez, g‘azablangan va mehr bilan, nafas olish va chiqarishda). AY, OH-OH, AH, OH kabi hissiy undovlar yaxshi chaqiriladi; hayvonlarning tovushlari va kundalik shovqinlarni taqlid qilish. U yoki bu tovushni chiqarish 1-2 hafta ichida amalga oshiriladi. Agar bu vaqt ichida tovush paydo bo‘lmasa, siz keyingisiga o‘tishingiz kerak va bir muncha vaqt o‘tgach, bola hali talaffuz qilishni o‘rganmagan tovushga qaytasiz.

Quyidagi mashqlarning maqsadi bolalarda turli tovushlarni, bo‘g‘inlarni takrorlashga qiziqishni rivojlantirish; mustaqil nutq reaksiyalari uchun motivatsiyani oshirish; nutqning negativizmini olib tashlash; barmoqlarning nozik motorli ko‘nikmalarini rivojlantirish; ixtiyoriy diqqatni rivojlantirish.

XULOSA

Mashqlar paytida tovushlarni harakatlar bilan sinxron talaffuz qilishga erishish kerak. Bolalar bilan olib borilgan mashqlarning samaradorligi logoped mutaxassisning harakatlari hamda bolaning intiluvchanligi bilan bog‘liq. Har bir mashg‘ulotga o‘ziga xos yondashish, bolaning aniq kamchiliklarini aniqlash ishning yaxshi olib borilishiga yordam beradi. Bolaning har bir muvoffaqiyatida uni rag‘batlantirish, ritmik harakatlarni to‘g‘ri va aniq bajarishiga e’tiborli bo‘lish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Волкова Г.А Логопедическая ритмика. – М., 1985.
2. Басов М.Я. Движения под музыку.– В кн.: Избранные психологические произведения. – М., 1975

3. Выготский Л. С. Мышление и речь. – СПб.: Национальное образование, 2019. – 368 с.
4. Башинская Т. В., Пятница Т. В. Как превратить неговорящего ребенка в болтуна (из опыта преодоления моторной алалии): пособие для учителей-дефектологов учреждений, обеспечивающих получение дошкольного образования. – Мозырь: ООО ИД «Белый ветер», 2017. – 124 с.
5. М.Ү.А.Аюпова Х.М.Пулатова. LOGOPEDIK RITMIKA (Darslik) Toshkent–2007.
6. L.Xayitov, M.Xonbabayeva, I.Xaydarov. Logoritmika. I qism: darslik / ilmiy nashr; lotin yozuvida; – Farg‘ona: “Farg‘ona” nashriyoti, 2024. – 264 b.

LITERACY AND INFORMATION SHARING IN THE DEVELOPMENT OF ANCIENT AND WESTERN SPIRITUALITY

ГРАМОТНОСТЬ И ОБМЕН ИНФОРМАЦИЕЙ В РАЗВИТИИ ДУХОВНОСТИ ДРЕВНЕГО ВОСТОКА И ЗАПАДА

Гайратиллаев Забихилло Шухратиллаевич
gayratillayvzabikhillo1@gmail.com +9989 (94) 605-85-51

Abstract: *The article is devoted to the topic of literacy and information exchange in the development of spirituality of the ancient East and West. Where the importance of literacy in the development of spirituality of these two regions is explored, as well as the differences and similarities in awareness and transmission of information are considered.*

Tracing the historical context, it was found that in both the East and the West, literacy played a key role in the preservation and dissemination of spiritual knowledge. Ancient civilizations in the East, such as Indian, Chinese and Japanese, paid special attention to literacy and created special writing systems to preserve and transmit their spiritual wisdom. They understood that literacy is the basis for access to knowledge and information exchange, which contributes to the development of spirituality.

There have also been civilizations in the West where literacy has become one of the key aspects of the development of spirituality. Ancient Greek philosophy and Roman law were based on written texts and the transmission of information through the written word. Writing systems developed in the West, such as the Greek alphabet and the Latin alphabet, which facilitated the exchange of information and allowed spiritual thinkers from different eras and places to communicate and influence each other.

Comparing the features of literacy in the East and the West, it was found that in the ancient East, the ability to memorize and transmit information orally was more important, which contributed to the preservation of historical and spiritual memory. However, in the West, literacy and the written word were seen as the basis for organizing and analyzing thoughts, as well as for creating long-term sources of information. Although approaches to literacy may differ, both regions strive to develop spirituality through effective information exchange.

The article reveals modern views on the definition of literacy and information exchange as an integral part of the development of spirituality in the modern world. In the digital age, literacy remains a key competence for understanding and communicating information, and the exchange of information through the Internet and social networks provides new opportunities for the dissemination of spiritual knowledge and ideas.

This article invites readers to delve into the topic of literacy and information exchange in the development of spirituality of the ancient East and West. I hope that it will become a source of inspiration and knowledge for everyone who is interested in exploring the cultural heritage and spiritual development of the two great regions.

Keywords: Information, ancient East, ancient West, writing, spirituality, historicity, literacy.

Абстракт:Статья посвящена на тему грамотность и обмен информацией в развитии духовности древнего Востока и Запада. Где исследуется важность грамотности в развитии духовности этих двух регионов, а также рассматривается различия и сходства в осознании и передаче информации.

Прослеживая исторический контекст, было выяснено, что и на Востоке, и на Западе, грамотность играла ключевую роль в сохранении и распространении духовных знаний. Древние цивилизации на Востоке, такие как индийская, китайская и японская, уделяли особое внимание грамотности и создавали специальные системы письма, чтобы сохранить и передать свою духовную мудрость. Они понимали, что грамотность является основой для доступа к знаниям и обмену информацией, что способствует развитию духовности.

На Западе также нашлись цивилизации, где грамотность стала одним из ключевых аспектов развития духовности. Древнегреческая философия и римское право основывались на написанных текстах и передаче информации через письменное слово. Разработанные на Западе системы письма, такие как греческий алфавит и латиница, которые облегчали обмен информацией и позволяли духовным мыслителям из разных эпох и мест общаться и влиять на друг друга.

Сравнивая особенности грамотности на Востоке и Западе, обнаружено, что в древнем Востоке более важным было умение запоминать и передавать информацию устно, что способствовало сохранению исторической и духовной памяти. Однако, на Западе грамотность и письменное слово рассматривались как основа для упорядочения и анализа мыслей, а также для создания долговременных источников информации. И хотя подходы к грамотности могут различаться, оба региона стремятся к развитию духовности через эффективный обмен информацией.

В статье раскрываются современные взгляды на определения грамотности и обмен информацией как неотъемлемой частью развития духовности в современном мире. В эпоху цифровых технологий грамотность остается ключевой компетенцией для понимания и передачи информации, а обмен информацией через интернет и социальные сети предоставляет новые возможности для распространения духовных знаний и идей.

Данная статья предлагает читателям углубиться в тему грамотности и обмена информацией в развитии духовности древнего Востока и Запада. Я надеюсь, что она станет источником вдохновения и знаний для всех, кто интересуется исследованием культурного наследия и духовного развития двух великих регионов.

Ключевые слова: Информация, древний восток, древний запад, письменность, духовность, историчность, грамотность.

ВВЕДЕНИЕ

Взаимодействие между Древним Западом и Востоком было не только в плане торговли и войн, но и в обмене знаний и культурных ценностей. В этой статье мы рассмотрим, как грамотность и духовность играли ключевую роль в этом обмене. С самых ранних времен письменность была средством сохранения и передачи знаний. На Западе это были древнегреческий и латинский алфавиты, на Востоке – китайские иероглифы и арабский алфавит. Эти системы письма позволяли развивать науку, философию, искусство и религию. Процесс обмена информацией между Древним Западом и Востоком был обогащен переводами текстов. Например, арабские ученые переводили греческие и латинские тексты на арабский, что способствовало распространению знаний об античной культуре на территории современного Ближнего Востока. Грамотность играла важную роль в дипломатических и культурных отношениях между Древним Западом и Востоком. Для общения и взаимодействия необходимо было владеть языком и письменностью партнера. Это способствовало установлению долгосрочных связей и расширению кругозора. Наконец, грамотность была ключом к сохранению культурного наследия. Письменные тексты позволяли сохранить и передать знания и идеи от одного поколения к другому, обогащая культуру и сознание людей. Таким образом, обмен информацией и грамотность играли важную роль в развитии отношений между Древним Западом и Востоком, способствуя обогащению культур и распространению знаний.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ И ИЗУЧЕНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА.

Развитие духовности как на Востоке, так и на Западе, неразрывно связано с грамотностью и обменом информацией. Эти факторы играли ключевую роль в формировании, распространении и эволюции религиозных и философских учений, оказав огромное влияние на культуру и мировоззрение народов.

Влияние грамотности:

- **Фиксация и сохранение знаний:** появление письменности позволило зафиксировать священные тексты, философские трактаты и устные предания, что обеспечило их сохранность и передачу из поколения в поколение.
- **Распространение идей:** грамотность способствовала распространению духовных учений за пределы узкого круга посвященных, делая их доступными более широкой аудитории.
- **Интерпретация и развитие:** возможность изучать и анализировать тексты стимулировала развитие богословской и философской мысли, способствуя появлению различных интерпретаций и школ.

Роль обмена информацией:

- **Взаимодействие культур:** торговые пути, паломничества и миграции способствовали обмену духовными идеями между различными народами, обогащая и видоизменяя их.

- Формирование синкретических учений: взаимодействие различных традиций привело к появлению новых религий и философских систем, сочетающих в себе элементы разных культур.

- Развитие межрелигиозного диалога: обмен информацией способствовал взаимопониманию и терпимости между представителями разных вероисповеданий.

Несмотря на общие тенденции, существовали и различия в путях развития духовности Востока и Запада:

- Восток: акцент на устной традиции, медитации и мистическом опыте;
- Запад: большее значение письменных источников, рационального богословия и философской аргументации.

Однако, несмотря на различия, грамотность и обмен информацией сыграли важнейшую роль в духовном развитии как Востока, так и Запада, сформировав богатейшее наследие религиозных и философских учений, продолжающих оказывать влияние на жизнь людей и в наши дни.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Духовность, образование и религия имеют глубокие корни на Востоке и играют важную роль в жизни людей этого региона. Восточные культуры, такие как китайская, индийская и японская, развивались на протяжении тысячелетий и имеют свои особенности в формировании этих аспектов жизни. Духовность на Востоке тесно связана с религиозной верой и философией. Восточные религии, такие как буддизм, даосизм, индуизм оказывали значительное влияние на формирование духовности людей. Эти религии учат о духовном развитии, следовании моральным принципам и постижении смысла жизни. Медитация, молитва, ритуалы и обряды являются важными практиками в этих религиях.

Образование на Востоке также тесно связано с религией и философией. В народах Востока традиционно ценится знание и образование, что отражается в развитии учебных заведений и академий. Однако, подход к образованию может отличаться в разных странах. Например, в Китае существует традиция уделения особого внимания литературе и философии, в то время как в Индии образование связано с духовным развитием и учением. Восточные культуры также отличаются многообразием религиозных верований. В Китае существуют основные религии – конфуцианство, буддизм и даосизм, которые сосуществуют в гармонии и оказывают влияние на многие аспекты культуры и образа жизни людей. В Индии индуизм является доминирующей религией, однако, существуют также и другие верования, такие как ислам, сикхизм, христианство и джайнизм. В Японии главными религиями являются шинтоизм и буддизм. Формирование духовности, образования и религии на Востоке связано с глубокой исторической и культурной традицией. Они являются основами мировоззрения и позволяют людям находить смысл в своей жизни, научиться терпимости и приверженности моральным ценностям. Благодаря этому, духовность Востока обладают уникальностью и глубиной, которые привлекают

внимание и уважение со всего мира. История образования на Востоке на протяжении столетий была богата и многообразна, отражая различные культурные, религиозные и политические влияния.

Духовность древнего запада представляет собой комплекс явлений, выражающих духовные и религиозные аспекты жизни древних культур Европы и Средиземноморья. Античные греки и римляне поклонялись многочисленным богам и богиням, проводили разнообразные религиозные обряды и церемонии, отражавшие их верования и культурные ценности. Помимо ритуалов и обрядов, древние мыслители запада, такие как Платон, Аристотель, Эпикур и другие, занимались философскими размышлениями о природе мира, человеческой природе, нравственности и целях жизни. Их труды оказали значительное влияние на развитие западной мысли и формирование духовного наследия культуры региона.

Ранняя греческая философия представлена двумя основными традициями: более ранней восточной – ионийской (с начала 6 в. До н. э.) и более поздней западной – италийской (с последней трети 6 в. До н. э.). Первая возникла в греческих полисах ионийского Додекаполиса (Двенадцатиградья), таких как Милет, Эфес, Клазомены, Самос и родоначальником её считается Фалес. Западногреческая, или италийская, традиция обязана своим происхождением Пифагору из Самоса, переселившемуся в Великую Грецию, то есть в Южную Италию (Кротон) около 532 г. И основавшему там пифагорейскую школу. К ионийской традиции относятся милетская школа (Фалес, Анаксимандр, Анаксимен – 6 в.), Гераклит Эфесский, Анаксагор из Клазомен; к ней примыкает и абдерская школа греческой атомистики (Демокрит, Метродор из Хиоса и др.). К италийской традиции, помимо пифагореизма, принадлежат Ксенофан, элейская школа (Парменид, Зенон Элейский, Мелисс Самосский) и Эмпедокл из Агригента в Сицилии. Первые греческие философы (особенно ионийцы) были одновременно и первыми учёными: Аристотель характеризовал их как физиологов, или «исследователей природы», а их сочинения, как правило, были озаглавлены «О природе». Таким образом, духовность древнего запада представляет собой многогранный феномен, олицетворяющий духовные и религиозные устремления древних цивилизаций Европы и Средиземноморья.

ВЫВОД

Развитие духовности как на Востоке, так и на Западе, неразрывно связано с грамотностью и обменом информацией. Однако, пути и способы этого развития имели свои особенности, обусловленные культурными, географическими и историческими факторами.

Восток:

- **Письменность:** Возникновение письменности в Месопотамии, Египте и Китае сыграло ключевую роль в формировании религиозных и философских учений. Тексты на глиняных табличках, папирусах и бамбуковых дощечках позволяли фиксировать и передавать знания о богах, ритуалах, этических нормах и мировоззрении.

- Религиозные тексты: Священные писания, такие как Веды, Упанишады, Дао Дэ Цзин и Трипитака, стали основой для развития религиозных традиций – индуизма, буддизма, даосизма и других. Эти тексты передавали духовные знания из поколения в поколение, обеспечивая преемственность и развитие религиозной мысли.

- Устная традиция: Несмотря на распространение письменности, устная традиция играла важную роль в передаче духовных знаний. Мифы, легенды, притчи и учения передавались устно от учителя к ученику, сохраняя живую связь между поколениями.

- Ограниченный доступ к знаниям: Долгое время доступ к священным текстам и религиозному образованию был ограничен элитой общества. Это способствовало формированию иерархической структуры духовной жизни.

Запад:

- Греко-римская традиция: Философские школы Древней Греции и Рима, такие как стоицизм, эпикуреизм и неоплатонизм, развивали идеи о природе души, этике, смысле жизни и месте человека в мире. Эти идеи оказали значительное влияние на формирование западной духовности.

- Влияние христианства: С распространением христианства Библия стала основным источником духовного знания для миллионов людей. Развитие богословия, монастырская культура и образование способствовали распространению христианской мысли и формированию западной цивилизации.

- Роль университетов: В средние века университеты стали центрами образования и развития теологии, философии и других наук. Это способствовало обмену идеями и формированию интеллектуальной элиты.

- Доступность знаний: В отличие от Востока, на Западе доступ к религиозным текстам и образованию постепенно расширялся, особенно после изобретения книгопечатания. Это способствовало демократизации духовной жизни и развитию индивидуального религиозного опыта.

Сравнение:

- Роль письменности: И на Востоке, и на Западе письменность сыграла ключевую роль в сохранении и передаче духовных знаний. Однако, на Востоке большую роль играла также устная традиция, в то время как на Западе акцент делался на письменных источниках.

- Доступ к знаниям: На Востоке доступ к духовным знаниям долгое время был ограничен элитой, в то время как на Западе он постепенно расширялся.

- Характер духовности: Восточная духовность часто характеризуется мистицизмом, интуитивным познанием и стремлением к освобождению от страданий. Западная духовность, в свою очередь, больше ориентирована на рациональное познание Бога, этические нормы и социальную справедливость.

Грамотность и обмен информацией сыграли важную роль в развитии духовности как на Востоке, так и на Западе. Однако, пути и способы этого развития имели свои

особенности, которые привели к формированию различных религиозных и философских традиций.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Лепешкин, А. В. (2015). Грамотность и духовность в контексте культурного обмена Востока и Запада. – Журнал “Культурология”, № 2, с. 45-58.
2. Дмитриева, М. А. (2017). Письменность и духовность: философский и культурный контекст. – Вестник Московского университета, Серия 5: Философия, № 3, с. 32-40.
3. Петров, В. И. (2018). Роль письменности в духовном развитии Древнего Востока и Запада. – Журнал “История и культура”, № 1, с. 72-85.
4. Кузнецова, О. В. (2020). Грамотность как фактор формирования духовности в древних культурах. – Научные исследования в области гуманитарных наук, № 4, с. 123-135.
5. Пахомова, Н. Е. (2019). Письменность и её влияние на философию и религию Древнего мира. – Газета “Научное обозрение”, № 7, с. 28-31.
6. Гуди, Дж. (2000). Сила письменной традиции. Смитсоnian Институт Пресс.
7. М. (1991). История религиозных идей. Т. 1. М., Университетская книга.
8. Ллойд, Г. Э. Р. (2004). Амбиции любознательности: понимание мира в Древней Греции и Китае. М., Академический проект.
9. Кассирер, Э. (1994). О человеке. М., Прогресс.
10. Бейкер, К. (2006). Язык и письменность древнего мира. М., ИТД.

AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TARMOQLARIDA KIBERHUJUMLARNI ANIQLASH USUL VA VOSITALARI

Qurbonaliyeva Dilshoda Vali qizi

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy kibertahdidlarning ortib borayotgan xavfi, ularning turlari (ransomware, phishing, DDoS, SQL ineksiya va boshqalar) va 2025-yilgi global statistik ma'lumotlar tahlil qilingan. Kiberhujumlarning asosiy maqsadlari (pul, moliyaviy ma'lumotlar, shaxsiy identifikatsiya ma'lumotlari) va ularning ishlab chiqarish, ta'lim va tibbiyot kabi sektorlarga ta'siri ko'rib chiqilgan. Tarmoq xavfsizligini ta'minlashda NGFW, SIEM, XDR, ZTNA kabi zamonaviy himoya texnologiyalarining imkoniyatlari va ularning an'anaviy usullardan farqlari jadval shaklida taqqoslangan. Deception Technology (honeypotlar) orqali hujumchilarni aldash va ularning taktikalarini o'rganish metodlari bayon etilgan. Maqolada foydalanuvchilarni xavfsizlik bo'yicha o'qitish, ko'p faktorli autentifikatsiya va tizimli yangilanishlarni o'tkazishning ahamiyati ta'kidlangan. Tadqiqot kibertahdidlarga qarshi kompleks yondashuv va proaktiv choralarni joriy etish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Kibertahdidlar, Ransomware, Phishing, DDoS hujumlari, SQL ineksiya, Tarmoq xavfsizligi, NGFW, SIEM, XDR, ZTNA, Deception Technology, Honeypot, Proaktiv himoya choralari, Kiberjinoyatlar statistikasi

KIRISH

Kommunikatsiya tarmoqlari jadal rivojlanayotgan bugungi kunda axborot jarayonlari bilan bog'liq munosabatlarda shaxsiy manfaatni ko'zlagan holda o'zganing kompyuteri, serveri yoki tarmog'ini buzish orqali ma'lumotlarni o'g'irlash, tizimdan ruxsatsiz foydalanish yoki tizim egasiga foydalanishdagi noqulayliklarini keltirib chiqaradigan va firibgarlik orqali pul topish imkonini beradigan kiber hujumlarining soni ortib bormoqda [1].

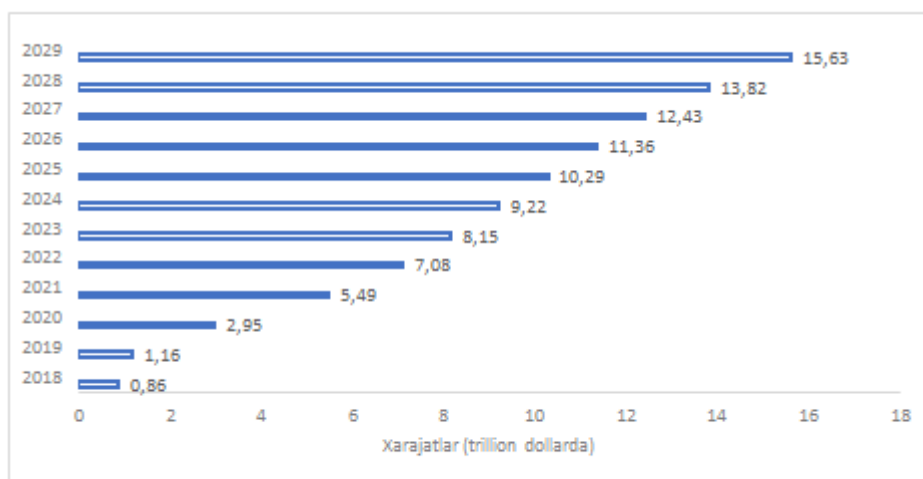
Kiberhujum tarmoqqa, kompyuter tizimiga yoki raqamli qurilmaga ruxsatsiz kirish orqali ma'lumotlar, ilovalar yoki boshqa aktivlarni o'g'irlash, fosh qilish, o'zgartirish yoki yo'q qilishga qaratilgan har qanday qasddan amalga oshirilgan harakatdir. Kiberhujumlarga asosan shaxsiy, jinoiy yoki siyosiy motivlar sabab bo'ladi. Tizimga kirish va ma'lumotlardan foydalanish huquqiga ega insayderlar tomonidan amalga oshiriluvchi hujumlar odatda shaxsiy norozilik yoki moddiy manfaatlar evaziga sodir etiladi. Kiberjinoiyatchilar esa ruxsat etilmagan kirish orqali pul o'g'irlash, ma'lumotlarni o'g'irlash yoki biznesni buzish orqali moliyaviy foyda olishga intiladi [1].

Tahdidchilar odatda kompyuter tarmoqlari orqali tizimga kirishga urinishadi va ularning umumiy maqsadlarga quyidagilar kiradi [2]:

- ☐ Pul

- ☐ Korxona va tashkilotlarning moliyaviy ma’lumotlari
- ☐ Mijozlar ro‘yxati
- ☐ Mijoz ma’lumotlari, shu jumladan shaxsiy identifikatsiya qilinadigan ma’lumotlar yoki boshqa maxfiy shaxsiy ma’lumotlar
- ☐ Elektron pochta manzillari va kirish ma’lumotlari.
- ☐ Tijorat sirlari yoki mahsulot dizayni kabi intellektual mulk
- ☐ Axborot tizimlari yoki IT infratuzilmasini buzish.

2025- yil statistikalari shuni ko‘rsatadiki, dunyo bo‘ylab har kuni 2200 dan ortiq kiberhujumlar sodir bo‘lmoqda. Buning oqibatida global kiberhujumlar 30 foizga oshgan. Har haftada 1636 ta soha korxonalarini, 3341 ta ta’lim va tadqiqot obyektlari kiberhujumlarning eng yuqori xavfiga duch kelmoqda. Ishlab chiqarish sektorlarida Ransomware hujumlari eng katta talofat keltirib, hodisalarning taxminiy 29 foizini tashkil etmoqda. Quyida 2018-2029 yillarda butun dunyo bo‘ylab kiberjinoyatlarning taxminiy qiymati (trillion AQSH dollarida) statistikasi keltiriladi [3].



1-rasm. Kiberjinoyatlarning taxminiy qiymati.

Kibertahdidlarning turlari orasida to‘lov dasturi eng ko‘p aniqlangan bo‘lib, barcha hodisalarning taxminan 70 foizini tashkil qiladi. Ishlab chiqarish sanoati, so‘nggi ikki yilda xususan, eng ko‘p to‘lov dasturi hujumlariga duch kelgan va bu uni global miqyosdagi eng maqsadli sektorga aylantirgan. Buning sababi: ishlab chiqarish sektori jamiyat uchun zarur bo‘lgan turli sohalarni o‘z ichiga oladi. U iste’mol tovarlari, elektronika, avtomobilsozlik, energetika, farmatsevtika, oziq-ovqat va ichimliklar, og‘ir sanoat va neft va gaz kabi global iqtisodiyotlarga hissa qo‘shadi. Ishlab chiqarish ekotizimida ishlab chiqarish quvvatlari butun dunyo bo‘ylab tarqalgan va har bir ishlab chiqaruvchi ham iste’molchi yoki aksincha. Shuning uchun bitta kompaniyaga kiberhujum ekotizim bo‘ylab to‘lqinli ta’sir ko‘rsatishi mumkin va bu qimmat oqibatlarga olib kelishi mumkin. Natijada yuzaga keladigan xavflar tizimli, yuqumli va ko‘pincha biron bir shaxs tushuna olmaydi yoki nazorat qila olmaydi. Bu nuqtai nazardan kiberhujumlarning turlari va asosiy kriteriyalarini o‘rganish, har bir tarmoq foydalanuvchisi uchun muhimdir.

1-jadval.

Kiberhujumlarning turlari bo‘yicha ma’lumotlar jadvali

Hujum Turi	Hujum Vektori	Asosiy Maqsad	Ko‘p Qo‘llaniladigan Usullar	Nishonlar	Aniqlash Qiyinligi	Oldini Olish Choralari
Phishing [4]	Email, SMS, soxta saytlar	Hisob ma’lumotlarini o‘g‘irlash	Itimoiv muhandislik, soxtalashtirish	Shaxslar, tashkilotlar	O‘rtacha	Foydalanuvchilarni o‘qitish, spam filtrlari, MFA
Ransomware [5]	Malware (email, yuklab olish)	Ma’lumotlarni shifrlash va fidye talab qilish	Zaifliklardan foydalanish	Tashkilotlar, infratuzilma	Yuqori (hujumdan keyin)	Zaxira nusxalar, yangilanishlar, EDR vositalari
DDoS [6]	Tarmoq trafiginin haddan tashqari ko‘paytirish	Xizmatlarni to‘xtatish	Botnetlar, kuchaytirish hujumlari	Veb-saytlar, onlayn xizmatlar	Oson (trafik o‘sishi)	Trafik filtrlash, CDN xizmatlari
O‘rtada turgan odam hujumi [7]	Zaif tarmoq/dasturiy ta’minot	Kommunikatsiyalarni to‘xtatish yoki o‘zgartirish	Tinglovchi qurilmalar, SSL strip	Ochiq Wi-Fi foydalanuvchilari	Yuqori	Shifrlash (HTTPS, VPN), sertifikat tekshiruv
SQL Ineksiya hujumi [8]	Veb-ilovalar kirish maydonlari	Ma’lumotlar bazasini buzish	Zararli SQL so‘rovlari	Veb-ilovalar, ma’lumotlar bazasi	O‘rtacha	Kirishni tekshirish, WAF (Veb-ilovalar to‘siqi)
Saytlararo script yaratish hujumi [9]	Veb-ilovalar	Sessiya ma’lumotlarini o‘g‘irlash	Zararli skriptlarni kiritish	Veb-sayt foydalanuvchilari	O‘rtacha	Ma’lumotlarni shifrlash, CSP sarlavhalari
Zero-Day Exploits hujumi [10]	Yangilanmagan dasturiy ta’minot	Ruxsatisiz kirish ma’lumotlarini o‘g‘irlash	Noma’lum zaifliklardan foydalanish	Davlat, korporatsiyalar	Juda yuqori	Proaktiv yangilanishlar, xavf tahlili
Hisob ma’lumotlarini to‘ldirish hujumi [1]	Sizgan parollar ro‘yxati	Hisobni egallash	Avtomatlashtirilgan kirish urinishlari	Takroriy parol ishlatganlar	O‘rtacha	MFA, parolni almashtirish, CAPTCHA
Itimoiv Muhandislik [11]	Inson omili	Qurbonlarni aldash	Soxta talablar, "pulling avaziga" taklif	Xodimlar, rahbariyat	Yuqori	Xavfsizlik bo‘yicha mashg‘ulotlar, tekshiruv
Ichki Tahdidlar	Ruxsatlardan	Ma’lumotlarni buzish yoki	Imtizozlarni suiiste’mol	Tashkilotlar	Yuqori	Faollikni monitoring
[1]	suiiste’mol	o‘g‘irlash	qilish	intellektual mulk		qilish, ruxsatlarni cheklash

Asosiy tarmoqlarga to‘lov dasturlari hujumlari, murakkab fishing sxemalari hamda SQL Ineksiyaning ko‘payishi himoya choralari tartibga solishning kuchaytirilishi va texnologiyalarni joriy etish zarurligini eslatib turadi.

ASOSIY QISMI

Tarmoq xavfsizligi bu tarmoqqa bo‘ladigan xujumlar va suqulib kirishlarni monitoringlash, bartaraf etish va javob qaytarish uchun mo‘ljallangan xavfsizlik siyosati, taktikasi va instrumentlarini tavsiflovchi soha hisoblanadi. Hozirgi kunda IT bozorida ko‘plab xavfsizlik yechimlari mavjud. Zamonaviy tarmoq himoya vositalari hujumlarning oldini olish, tarmoq xavfsizligini mustahkamlash va ma’lumotlarni himoya qilish uchun

ishlab chiqilgan. Quyida eng dolzarb va samarali tarmoq himoya vositalari o‘rganilan va tahlil qilingan.

NGFW (Next-Generation Firewall - Zamonaviy tarmoq xavfsizlik devori) – bu an’anaviy firewall (tarmoq devori) imkoniyatlarini kengaytirgan zamonaviy xavfsizlik yechimidir. U nafaqat trafikni filtrlash, balki chuqur paket tahlili (DPI), IDS/IPS (hujumlarni aniqlash va oldini olish), ilova darajasidagi xavfsizlik va foydalanuvchi autentifikatsiyasi kabi qo‘shimcha himoya funksiyalariga ham ega[12]. NGFW ilova darajasidagi xavfsizlikni amalga oshiradi. Oddiy firewall faqat IP manzillar va portlar bo‘yicha filtrlaydi. NGFW esa tarmoq trafigini chuqur tahlil qilib (DPI), ilovalar (masalan, Facebook, YouTube, Telegram) va ularning xatti-harakatlarini nazorat qiladi. Ma'lum bir ilovalarga kirishni bloklash yoki cheklash imkonini beradi. Ushbu texnologiya IPS (Intrusion Detection System) va IPS (Intrusion Prevention System) texnologiyalarni o‘z ichiga olgan holda hujumlarni oldindan aniqlaydi va oldini oladi. NGFW Active Directory (AD), LDAP va Radius kabi autentifikatsiya tizimlari bilan integratsiya qila oladi. Bu esa tarmoq resurslariga kim, qachon va qanday kirayotganini aniq nazorat qilish imkonini beradi.



2-rasm. Zamonaviy Firewall funksiyalari

Zamonaviy tahdidlar ko‘pincha SSL/TLS shifrlangan trafik orqali keladi. NGFW shifrlangan trafigini tekshirish va zararli ma’lumotlarni aniqlash imkoniyatiga ega.

2-jadval.

NGFW ning an’anaviy firewall bilan farqi

Xususiyat	An’anaviy Firewall	NGFW
Filtrlash	IP-manzillar va portlar bo‘yicha	Ilovalar foydalanuvchilar va trafik tahliliga asoslangan
IDS/IPS	Yo‘q	Bor
SSL Trafik Tahlili	Yo‘q	Bor
Ilovalarni boshqarish	Yo‘q	Bor
Cloud va IoT qo‘llab-quvvatlashi	Cheklangan	To‘liq
Sandboxing	Yo‘q	Bor
Autentifikatsiya integratsiyasi	Yo‘q	Bor (Active Directory, LDAP va boshqalar)

SIEM (Security Information and Event Management - Xavfsizlik ma’lumotlari va hodisalarini boshqarish) – bu tarmoq va axborot xavfsizligi uchun ishlatiladigan ilg‘or tizim

bo‘lib, u xavfsizlik hodisalarini yig‘ish, tahlil qilish va avtomatik javob berish imkoniyatini taqdim etadi. SIEM turli log-fayllar, tarmoq hodisalari va hujum tahlillarini markazlashtiradi, ulardan foydalangan holda tahdidlarni erta aniqlaydi va hujumlarning oldini oladi [2]. Dastlabki bosqichda SIEM tizimi serverlar, tarmoqlar, firewalllar, antivirus dasturlar, IDS/IPS va boshqa xavfsizlik vositalaridan loglar va hodisalar haqidagi ma’lumotlarni avtomatik yig‘adi. Bunda tarmoq uskunalari (ruter, firewall, switch, IPS/IDS), dasturiy ta’minotlar (ERM, CRM, operatsion tizimlar, veb-serverlar), Bulut xizmatlari (AWS, Azure, Google Cloud) kabi manbaalardan foydalanadi. Ikkinchi bosqichda. SIEM big data texnologiyalaridan foydalangan holda ko‘plab manbalardan kelgan ma’lumotlarni bir joyga yig‘adi va ularni tahlil qiladi. Tahlil qilish algoritmlari – loglar va hodisalar orasidagi bog‘liqliklarni topib, g‘ayritabiiy xatti-harakatlarni aniqlaydi. Masalan, Agar xodim bitta IP manzildan tizimga kirs, lekin keyin boshqa mamlakatdan kirishga urinayotgan bo‘lsa – SIEM ushbu xatti-harakatni potensial tahdid sifatida belgilaydi. Uchinchi bosqichda texnologiya hujumlarni oldindan aniqlab, avtomatik ravishda habardor qiladi yoki bloklaydi. Va so‘nggi bosqic hisobotlar va monitoringdan iborat bo‘ladi. Tarmoqning xavfsizlik holatini real vaqt rejimida ko‘rsatadigan vizual panellar (dashboards) va hisobotlar yaratiladi.

Quyidagilar dunyoning eng mashhur SIEM tizimlari:

Splunk Enterprise Security – Big Data va sun‘iy intellekt asosida ishlaydi.

IBM QRadar SIEM – Katta tashkilotlar uchun kuchli xavfsizlik tizimi.

ArcSight (Micro Focus) – Katta hajmdagi log-fayllarni boshqarish uchun ideal.

Microsoft Sentinel (Azure SIEM) – Bulut infratuzilmasi bilan moslashgan SIEM.

LogRhythm SIEM – Kiberxavfsizlik tahdidlarini tezkor aniqlash imkoniyatiga ega.

Elastic SIEM – Ochiq kodli (open-source) SIEM yechimi.

XDR (Extended Detection and Response - Kengaytirilgan aniqlash va javob berish tizimi) – bu kiberxavfsizlik tizimlarining keyingi avlodi bo‘lib, u tarmoq, endpoint (foydalanuvchi qurilmalari), serverlar, bulut, e-pochta va boshqa IT infratuzilma manbalaridan tahdidlarni aniqlash va ularga avtomatik javob berish imkonini beradi. An’anaviy xavfsizlik tizimlari (EDR, SIEM, IDS/IPS) faqat bitta ma’lumot manbai yoki muhitga qaratilgan bo‘lsa, XDR barchasini birlashtirib, markazlashgan xavfsizlik himoyasini ta’minlaydi. Tarmoq, endpoint (kompyuter va mobil qurilmalar), bulut, e-pochta va boshqa xavfsizlik tizimlaridan ma’lumotlarni avtomatik ravishda yig‘adi. Sun‘iy intellekt va Machine Learning asosida tahdidlarni aniqlaydi. EDR (Endpoint Detection and Response-Yakuniy nuqtani aniqlash va javob berish tizimi) faqat endpoint qurilmalarga qaratilgan bo‘lsa, XDR butun IT infratuzilmasiga tahdidlarni kuzatadi va avtomatik chora ko‘radi. Ohirgi bosqichda real vaqt rejimida tahdidlarni vizual panellar (dashboards) va hisobotlar orqali ko‘rsatadi. SIEM bilan integratsiya qilingan holda ishlaydi va xavfsizlik hodisalarini avtomatik tahlil qiladi. Bundan tashqari XDR forensik tahlil (hodisalar sababini aniqlash) va hujum yo‘nalishini tushunish uchun ham ishlatiladi.



3-rasm. Kengaytirilgan aniqlash va javob berish tizimining ishlash prinsipi

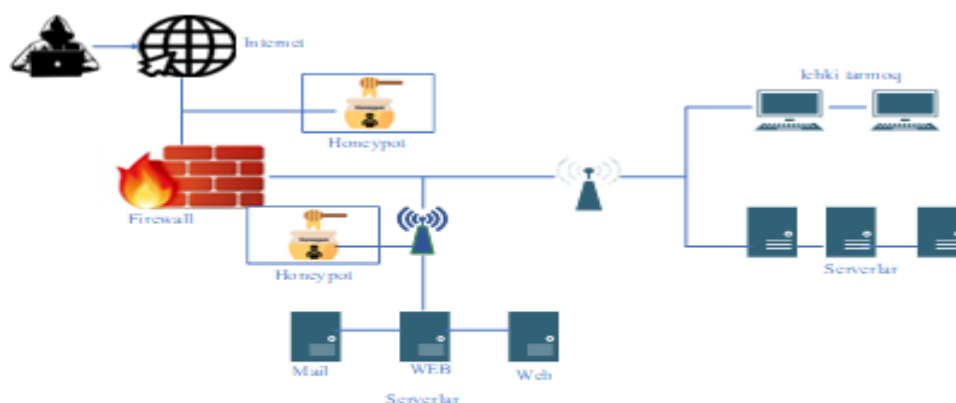
ZTNA (Zero Trust Network Access- Nol Ishonchga Asoslangan Tarmoqga Kirish) – bu tarmoq xavfsizligini ta’minlash uchun nol ishonch (Zero Trust) printsipiga asoslangan texnologiya bo‘lib, foydalanuvchilarga va qurilmalarga faqat minimal zarur ruxsat bilan kirish imkonini beradi.

Asosiy tamoyillar:

- "Ishonma, doim tekshir" (Never Trust, Always Verify) – Har qanday foydalanuvchi yoki qurilma avval autentifikatsiya qilinishi va tekshirilishi kerak.
- Minimal ruxsat (Least Privilege Access) – Foydalanuvchi va qurilmalarga faqat o‘z ishini bajarish uchun zarur bo‘lgan ruxsatlar beriladi.
- Davomiy monitoring (Continuous Authentication) – Kirish berilgandan keyin ham harakatlar doimiy ravishda nazorat qilinadi.
- Tarmoq perimetri o‘rniga identifikatsiya – Kirish imkoniyatlari nafaqat tarmoq joylashuvi, balki foydalanuvchi, qurilma va kontekst asosida belgilanadi.

ZTNA uch bosqichda ishlaydi. Dastlab, foydalanuvchi va qurilmani autentifikatsiya qilish jarayonidan o‘tiladi. Ushbu bosqichda foydalanuvchi va qurilma Multi-Factor Authentication (MFA) yordamida tekshiriladi. Qurilmaning xavfsizlik holati (device posture) aniqlanadi – masalan, antivirus o‘rnatilganmi, OS yangilanganmi? Foydalanuvchi roli va siyosatga muvofiq ravishda unga ruxsat beriladi yoki berilmaydi. Ikkinchi bosqichda minimal ruxsat asosida kirishni ta’minlash amalga oshiriladi. Foydalanuvchilar barcha tarmoqqa emas, balki faqat kerakli ilovalarga va ma’lumotlarga kirish huquqiga ega bo‘ladi. Ilovalar internet orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘rinmaydi, faqat ZTNA orqali kirish mumkin. Tizim har bir kirish so‘rovini kontekst (foydalanuvchi joylashuvi, qurilma holati, xatti-harakatlari) asosida baholaydi. So‘nggi bosqich monitoring va xavfsizlik tahlilidan iborat bo‘ladi.

Deception Technology (Honeypots & Trap Systems - Aldov texnologiyasi) – bu kiberxavfsizlik strategiyasi bo‘lib, tahdidlarni oldindan aniqlash va hujumchilarni aldash uchun soxta (fake) tizimlar, ma’lumotlar va xizmatlar yaratishdan iborat. Bu texnologiya xakerlarni haqiqiy tizimdan uzoqlashtirish, ularning harakatlarini kuzatish va mudofaa strategiyalarini yaxshilash uchun ishlatiladi [2].



4-rasm. Honeypotning tarmoqdagi arxitekturası

Honeypotlar quyidagi ketma-ketlikda ishlaydi:

1. Soxta resurslar yaratish

☐ Honeypot (Tuzoqli serverlar) – Xavfsiz tizim kabi ko‘rinadigan, lekin haqiqatda hujumchilarni jalb qilish va kuzatish uchun ishlatiladigan serverlar.

☐ Honeynet – Bir nechta honeypot tizimlaridan iborat butun tarmoq simulyatsiyasi.

☐ Decoy Files (Tuzoqli hujjatlar) – Hujumchilarni jalb qilish uchun yaratilgan soxta hujjatlar. Agar kimdir ularni ochsa, tizim ogohlantiriladi

Trap Credentials (Soxta login ma’lumotlari) – Agar hujumchi ularni ishlatrsa, xavfsizlik jamoasi darhol xabardor bo‘ladi.

2. Hujumchilarni aniqlash va kuzatish

☐ Honeypot yoki tuzoqli tizimlarga faqatgina ruxsatsiz shaxslar kiradi, shuning uchun bunday faoliyat avtomatik ravishda shubhali harakat sifatida qayd qilinadi.

☐ Tizim hujumchini to‘liq tahlil qiladi:

Qaysi usuldan foydalandi?

Qaysi ma’lumotlarga kirishga harakat qildi?

Qaysi buyruqlarni ishlatdi?

3. Xavfsizlik jamoasini ogohlantirish

☐ Hujum aniqlangandan keyin, tizim SIEM, XDR yoki SOAR xavfsizlik platformalariga ogohlantirish yuboradi.

☐ Tahlil natijasida, haqiqiy tarmoqqa tahdid soladigan ekspluatatsiya usullari aniqlanadi va ularni bloklash choralari ko‘riladi.

Yuqorida keltirilgan xavfsizlik vositalarini maqsadi, asosiy funksiyalari, afzalliklari va qo‘llanilish sohalarini bir biridan farqlash muhim hisoblaniladi.

3-jadval.

Kiberxavfsizlik vositalarining asosiy turlari va xususiyatlari jadvali

Texnologiya Nomi	Maqsadi	Asosiy Funktsiyalari	Afzalliklari	Namunalar	Qo'llanish Sohalari
NGFW	Tarmoq trafikini ilova darajasida filtrlash va hujumlarni oldini olish	Chuqur paket tahlili (DPI), IDS/IPS, SSL trafik tekshiruv, ilovalarni boshqarish, autentifikatsiya integratsiyasi	An'anaviy firewallga nisbatan yuqori himoya, shiflangan trafikni tahlil qilish	Palo Alto, Fortinet, Cisco Firepower	Korxonalarining tarmoq infratuzilmasi himoyasi, ilovalarga kirishni nazorat qilish
SIEM	Xavfsizlik hodisalarini markaziy monitoring va tahlil qilish	Loglarni yig'ish, anomalyalarni aniqlash, avtomatik ogohlantirish, hisobotlar	Ko'p manbalardan ma'lumotlarni birlashtirish, sun'iy intellekt asosida tahlil	Splunk, IBM QRadar, Microsoft Sentinel	Tizimdagi shubhali faollikni aniqlash, qonuniy talablarga muvofiqlik (GDPR, PCI DSS)
XDR	Butun IT infratuzilma da tahdidlarni keng ko'lamda aniqlash va javob berish	Endpoint, tarmoq bulut ma'lumotlarini birlashtirish, AI/ML asosida tahlil, avtomatik javob	Har xil xavfsizlik tizimlarini integratsiyasi, hujum zanjirini to'liq tahlil	CrowdStrike, Microsoft Defender XDR	Murakkab hujumlarni aniqlash (APT), forensik tahlil

ZTNA	"Nol ishonch" printsipli asosida minimal ruxsat bilan kirishni ta'minlash	Multi-Factor Authentication (MFA), qurilma holatini tekshirish, kontekst asosida kirish	Tarmoq perimetriga bog'liq bo'lmagan himoya, davomiy monitoring	Zscaler Private Access, Cisco Duo	Masofaviy ishchi xavfsizligi, maxfiy ma'lumotlarga kirishni himoya qilish
Deception Technology	Hujumchilarni soxta resurslar bilan aldash va ularni aniqlash	Honeypotlar, tuzoqli fayllar, hujumchilar harakatlarini kuzatish	Hujumlarni erta aniqlash, hujum usullarini o'rganish	Attivo Networks, TrapX, Illusive Networks	Ichki tahdidlarni aniqlash, xakerlarning taktikalarini tahlil qilish

Jadval shuni ko'rsatadiki, NGFW va ZTNA tizimlari orqali tarmoq kirishini qat'iy nazorat qilish, SIEM va XDR yordamida ko'p qatlamli tahlil va avtomatik javob berish, Deception Technologiyani hujumchilarni erta aniqlash va ularning taktikalarini o'rganish maqsadlarida qo'llash samarali hisoblaniladi. Ushbu texnologiyalarni qo'llash bilan bir qatorda soha korxonalari yoki tashkilotlar quyidagilarga e'tibor qaratishi strategik himoyani ta'minlaydi:

1. Foydalanuvchi tarbiyasi Phishing va ijtimoiy muhandislik hujumlarining oldini olish uchun muhim.
2. Ko'p faktorli autentifikatsiya (MFA) va parolni muntazam yangilash hisob ma'lumotlarini himoya qilish uchun zarur.

XULOSA

Zamonaviy dunyoda kibertahdidlar sonining ortishi xususan, ransomware, phishing, DDoS va SQL ineksiya kibi hujumlar orqali tashkilotlar, shaxslar va davlatlar uchun katta xavf tug‘dirmoqda. 2025-yil statistikasi shuni ko‘rsatadiki, har kuni 2200 dan ortiq kiberhujumlar sodir bo‘lib, global miqyosda zarar 30% ga oshgan. Ishlab chiqarish, ta’lim va tibbiyot sektorlari eng ko‘p zarar ko‘rgan sohalar hisoblanadi, ularning zaifliklari butun ekotizimga tizimli ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Bunga qarshi kurashishda NGFW, SIEM, XDR, ZTNA kabi zamonaviy himoya texnologiyalari muhim rol o‘ynaydi. NGFW ilova darajasidagi trafikni nazorat qilish, SIEM va XDR esa ko‘p qatlamli tahlil orqali tahdidlarni erta aniqlash imkonini beradi. Nol ishonch tamoyiliga asoslangan ZTNA tizimi foydalanuvchilarga minimal ruxsat asosida kirishni ta’minlab, xavfsizlikni tubdan mustahkamlaydi. Deception Technology (honeypotlar) esa hujumchilarni soxta tizimlarga jalb qilib, ularning taktikalarini o‘rganish va oldini olish uchun samarali vosita hisoblanadi.

Foydalanuvchilarni kiberxavfsizlik bo‘yicha tarbiyalash, ko‘p faktorli autentifikatsiya (MFA) ni joriy etish va tizimlarni vaqtida yangilab turish kabi oddiy, ammo muhim choralar ham jiddiy xavflarni kamaytirishga yordam beradi. Statistika ma’lumotlar va kuzatilgan tendensiyalar shuni ko‘rsatadiki, kibertahdidlarga qarshi muvaffaqiyat faqat texnologiya, tashkiliy choralar va inson omilini integratsiyalashgan holda samarali bo‘ladi. Kelajakda sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan himoya tizimlarining rivojlanishi kiberjinoyatchilikka qarshi kurashni yanada komplekslashtiradi, ammo tizimli tayyorgarlik va global hamkorlik zaruriy shart bo‘lib qolmoqda.

Asosiy tavsiya: Tashkilotlar o‘zlarining kiberxavfsizlik strategiyalarini proaktiv (oldingi) usulda shakllantirib, zamonaviy texnologiyalar, xodimlar tarbiyasi va qat’iy siyosatlarni uyg‘unlashtirish orqali xavflarni minimallashtirishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. N. Hoque, M.H. Bhuyan, R.C. Baishya, D.K. Bhattacharyya, J.K. Kalita, Network attacks: Taxonomy, tools and systems, 2014, Journal of Network and Computer Applications, p.307-324, doi: 10.1016/j.jnca.2013.08.001 ;
2. S Bozorov, N Akhmedova, D Qurbonaliyeva, K Gultekin, Survey on honeypot: Detection, countermeasures and future with MI. AIP Conference Proceedings, 2024. doi: 10.1063/5.0242098 ;
3. <https://www.stationx.net/?s=cyber-security-breach-statistics%252025>
4. Z. Alkhalil; Ch. Hewage; L. Nawaf; I. Khan, Phishing Attacks: A Recent Comprehensive Study and a New Anatomy, in 2021 Editor's Pick: Computer Science, doi:10.3389/fcomp.2021.563060 ;
5. Meland PH, Bayoumy YFF, Sindre G. The ransomware-as-a-service economy within the darknet. Comput Secur. 2020; 92:101762. doi:10.1016/j.cose.2020.101762 ;

6. Y. Al-Dunainawi, B. R. Al-Kaseem and H. S. Al-Raweshidy, "Optimized artificial intelligence model for DDoS detection in SDN environment", IEEE Access, vol. 11, pp. 106733-106748, 2023.
7. J. Jiang, G. Han, F. Wang, L. Shu, M. Guizani, An efficient distributed trust model for wireless sensor networks, IEEE Trans. Parallel Distrib. Syst., 26 (5) (2014), pp. 1228-1237,
8. R.P. van Heerden, B. Irwin, I.D. Burke va L. Leenen, Description of a Network Attack Ontology Presented Formally, 2021, Artificial Intelligence for Cyber Security: Methods, Issues and Possible Horizons or Opportunities, p 343–368, doi: 10.1007/978-3-030-72236-4_14 ;
9. M. Raunds, N. Pentgraft, Diversity in Network Attacker Motivation: A Literature Review, 2009, International Conference on Computational Science and Engineering, doi: 10.1109/CSE.2009.178.;
10. M. Agarwal, K. S. Gill, R. Chauhan, A. Kapruwan, D. Banerjee, 2024, 3rd International Conference for Innovation in Technology (INOCON), doi: 10.1109/INOCON60754.2024.10512250 ;
11. R. Ding, L. Sun, W. Zang, L. Dai, Z. Ding, B. Xu, Towards universal and transferable adversarial attacks against network traffic classification, 2024, Journal of Computer Networks, doi: 10.1016/j.comnet.2024.110790 ;
12. B. Dorsemayne, J.P. Gaulier, J.P Wary, N. Kheir, P. Urien, Internet of Things: A Definition and Taxonomy, In Proceedings of the 2015 9th International Conference on Next Generation Mobile Applications, Services and Technologies, Cambridge, UK, 9–11 September 2015. doi: 10.1109/NGMAST.2015.71 ;
13. Z. Doffman, Cyberattacks On IOT Devices Surge 300%, 2019, Measured in Billions.

SUVLARNING IFLOSLANISHI VA ISROF QILINISHI MUAMMOLARI

Madaminova Zarnigor Baxtiyor qizi

Farg‘ona davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada suvlarning ifloslanish sabablari va uning oqibatlari hamda suv resurslarining behuda isrof qilinishi muammosi yoritilgan. Ifloslanishning asosiy manbalari sanoat chiqindilari, qishloq xo‘jaligi pestitsidlari va maishiy chiqindilar ekanligi ta’kidlanadi. Shuningdek, ichimlik suvi tanqisligi va ekologik muvozanat buzilishi global muammolar qatoriga kirishi muhokama qilinadi. Suvdan samarali foydalanish yo‘llari, jumladan, suv tejovchi texnologiyalar, qayta ishlash va insonlarning ekologik madaniyatini oshirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: suv resurslari, ifloslanish, chiqindilar, ekologik muvozanat, suv tanqisligi, atrof-muhit muhofazasi.

KIRISH

Suvsiz hayot yo‘q, lekin inson o‘zining befarq faoliyati tufayli suvni shunchalik ifloslantirganki, endilikda bunday suv tabiatdagi barcha tiriklikni yemiruvchi manbaga aylandi. Buning natijasi esa tuproq tarkibining buzilishiga, hayvonlar va insonlarning har xil kasalliklariga chalinishiga olib keldi. Suvga nisbatan bunday noto‘g‘ri munosabatda bo‘lish faqat ekologik falokat emas, balki ma’naviy fojea hamdir.

Suylarni ifloslantiruvchi manbalar juda ko‘p va xilma-xildir. Bularga sanoat korxonalari va maishiy xo‘jalikdan chiqadigan oqova suvlar, qazilma boyliklarni ishlab chiqarishdagi oqovalar; neftni qayta ishlash korxonalaridan chiqadigan suvlar; kasalxonalardan oqib chiqadigan, chorvachilik komplekslardan oqib chiqadigan tozalanmagan suvlar va boshqalar kiradi.

Dunyo okeanlariga tashlanayotgan neft mahsulotlari, sanoat-maishiy chiqindilar, oqova suvlar, radioaktiv va turli zaharli kimyoviy moddalar salmog‘i yil sayin ortmoqda. Dunyo okeani suvlariga yiliga taxminan 10 mln. tonna neft mahsulotlari qo‘shilmoqda. Dengiz ostidan neft qazib olish oqibatida yiliga 100-200 ming tonna neft quduqlaridan chiqib okean suvini ifloslantirmoqda.

ASOSIY QISM

Okean suvlariga yilida bir necha yuz ming tonna pestitsidlar daryolar va atmosfera havosi orqali tushadi. Dunyo okeaniga simobning 30-35% (9-10 ming tonna), qo‘rg‘oshinning 2 mln. tonnasi tushayapti. Masalan, 2005-yilda Xitoydagi zavod avariyasidan Amur daryosiga oqqan nitrobenzol, kadmiy va boshqa moddalar undan Tinch okeaniga oqib o‘tdi. Bulardan tashqari kemalardan yiliga taxminan 7 mln. dona turli metal buyumlar, 500 ming donadan ziyod shisha idishlar, 1 mln. dan ortiq qog‘oz va plastmassa qutichalar okeanlarga chiqindi sifatida tashlanmoqda.

Okean suviga tashlangan pestisidlar undagi o‘simliklarni fotosinteziga zararli ta’sir etadi, hayvonlarni og‘ir kasalliklar va o‘limga mahkum etadi. Okeanga tashlangan og‘ir metallar esa hayvon mahsulotlari orqali kishilarni zaharlaydi. Okean suvlari ifloslanganligi uchun ba’zi kurort shaharlari yaqinidagi joylarda hatto cho‘milish taqiqlangan. Okean suvlarini ifloslanishi tufayli ularda baliq ovlash 15-25 mln.tonnaga kamayib ketdi, faqat baliq ovlashdan Yaponiya yilida 100 mln.dollar, AQSh da okean suvlari ifloslanishining barcha yo‘qotishlari 10 mlrd.dollardan ortiqni tashkil etadi. Agar okean suvining ifloslanishini oldini olish borasida barcha mamlakatlar keskin choralar ko‘rmasalar mashhur fransuz okeanologi Jak If Kustoning bashoraticha ”Sanoat va turizm rivojlangan yirik davlatlar zaharlashni to‘xtatmas ekanlar, asrimizning so‘ngidayoq okeanlarda hayot yo‘qoladi”.

Sayyoramizdagi yirik daryolar, chunonchi, AQShdagi Missisipi, Angliyadagi Temza, Fransiya dagi Sena, Germaniyadagi Reyn, Rossiyadagi Volga va boshqa daryolarning suvi juda ifloslantirilgan. Oqibatda ularda yashovchi ko‘p baliq turlari qirilib ketdi. Shuningdek, O‘zbekistondagi Sirdaryo, Zarafshon, Chirchiq kabi daryolar, ulardan tarqalgan ariqlarning suvi ham sanoat korxonalari va xonadonlardan chiqqan axlatlarni to‘kilishidan ifloslangan, ba’zilarida hatto biron tirik organizm yashashi uchun sharoit yo‘q.

Hozirgi vaqtda dunyo bo‘yicha 1 trillion dollar miqdorda ichimlik suvi idishlarga solib sotilmoqda. Yana 10 yildan so‘ng, ichimlik suvini sotilishi 15 trillion dollarga ko‘payadi. Bu neft mahsulotlarini sotishdan olinadigan daromadni 40 foizini tashkil etadi. Shuni ta’kidlash kerakki, suvni neftga o‘xshash qayta ishlash zarurati bo‘lmaydi. Kelgusida ichimlik suvi zaxirasiga ega bo‘lgan mamlakatlar suvni sotib, katta daromad ko‘radilar, ammo ichimlik suvi kam bo‘lgan mamlakatlar katta iqtisodiy zarar ko‘radilar.

O‘zbekiston Respublikasida, yildan-yilga, ayniqsa, yoz oylarida ichimlik suvining yetishmayotganligi sezilmoqda. Bundan tashqari mamlakatda aholining ko‘payishi ham yuqori darajada. Yaqin yillarda uning soni 40 mln.ga yetishi ko‘zda tutilmoqda. Ya’ni suvga talab oshib bormoqda, suv esa kamaymoqda.

Suvning tarkibida normadan ortiq ko‘payib ketgan xlor, sulfat, kalsiy tuzlari, neft mahsulotlari, radioaktiv elementlari chiqindilaridan hayvonlar va kishilar har xil kasalliklarga chalinmoqdalar, nobud bo‘lib ketmoqdalar. Ayniqsa, Orol dengizi atrofidagi aholi suv sho‘rlanishidan buyrak va oshqozon-ichak kasalliklariga ko‘p duchor bo‘lmoqda. Suvga nisbatan noto‘g‘ri munosabat tufayli sodir bo‘lgan noxush ahvol bu faqat ekologik falokat emas, balki bizning ma’naviy fojiamizdir. Chunki, tabiatga qaratilgan zo‘ravonlik ortida kelgusini ko‘ra olmaydigan ma’naviy basir kishilar turadi.

Ilgari daryo va ariq suvlari ichilar edi, chunki u ziloldek toza bo‘lgan. Suvga nafaqat kattalar, hatto yosh bolalar ham biron cho‘p tashlashga jur‘at etmaganlar. Chunki, suvni ifloslantirish gunoh deb, ularga ekologik tarbiya berilgan. Hozir esa ba’zi kishilar hamma iflos chiqindini suvga tashlashadi. Ilgarilari suvdan tejab foydalanilgan. Hatto daryo yaqinida, ya’ni suv mo‘l joy da toat-ibodat qilinganda ham uni ortiqcha sarflamaslikka o‘rgatilgan.

Viloyatimizning yuqori zonasidagi mavjud yer osti suvi xalqimiz uchun katta omadidir, chunki bunday toza ichimlik suvi hamma joyda ham topilmaydi. Viloyatning pastki zonasida joylashgan yer osti suvining ko‘p qismi sho‘rlanib, iste‘mol qilishga yaroqsiz holga kelib qolgan.

Yuqori zonadagi sifatli yer osti suvi bugungi kunda minglab quduqlar orqali surilib olinayapti. Ushbu quduqlardan chiqqan suvning bir qismi sug‘orish ishlariga sarflanayotgan bo‘lsa, qolgan qismini Muborak qayta ishlash zavodi va Sho‘rtan gaz konlari ishlatmoqdalar. Dunyo bo‘yicha yer osti suvidan foydalanish yildan-yilga ko‘paymoqda. Yer osti suvini ko‘p olinaverishi, uning sathini pasaytirib, yerni cho‘kishiga olib keladi. Masalan, AQSh ning Texas shtatida yer osti suvini ko‘p olinaverishidan yer sathi 2-3 metr cho‘kkan; Yaponiyaning Tokio, Osaka shaharlarini tuproq yuzasi yilida 18 sm cho‘kayapti; Meksikaning Mexiko shahrida yer osti suvini ko‘p olinaverishidan, ba‘zi joylarda 8-9 m cho‘kkanligi haqida ma‘lumotlar bor. Eng yomoni shundaki yer osti suvi ko‘p olinaversa, uning o‘rni to‘lib ulgurmaydi. Oqibatda AQSh ning Texas shtatidagi ko‘p quduqlaridan suv chiqmay qolgan. Artizan quduqlari suv bermay qolsa, shaharlar suvsiz qoladi, qishloq xo‘jaligi xarob bo‘ladi. Bunday holat bizda ham bo‘lishi mumkin. Shuning uchun yer osti suvini ham tejab, me‘yorida olish kerak. Ba‘zi joylarda ancha olisdan va qancha xarajatlar bilan keltirilgan toza vodoprovod suvini asbob-uskunalarni, mashinalarni yuvishda ishlatishadi yoki vodoprovod jumraklarini ochib qo‘yishadi, suv keraksiz joylarga oqib yotadi. Shaharning ko‘p joylarida, ayniqsa, yoz oylarida suvning yetishmasligi yildan-yilga sezilib borayotgan vaqtda, boshqa joylarda suvning isrof qilinayotganini ko‘ryapmiz. Ya‘ni, shaharning hamma joyida vodoprovod suvi bir xil taqsimlanmagan.

Xalqimizning hayotini yaxshilashni asosiy yo‘llaridan biri uni toza ichimlik suviga bo‘lgan talabini to‘liq qondirishdir. Buning uchun suvni ko‘paytirish va uni toza saqlash choralariga yanada ko‘proq e‘tibor qaratilishi kerak. Ma‘lumki, suvning manbai bo‘lgan qor tog‘larga kam tushmoqda, muzliklar maydoni borgan sari qisqarib bormoqda. Buning asosiy sabablaridan biri o‘tgan asrning birinchi yarmilarida tog‘lardagi o‘rmon-daraxtlarning, ayniqsa, archazorlarning qirqilib yuborilganligi, tog‘larning yalong‘och bo‘lib qolganligidir. Viloyatimiz tog‘laridagi o‘rmonlarning 50 foizidan ko‘prog‘i qirqilib yuborilgan. Buning oqibatida suv kamayib, ko‘p buloqlar qurib ketdi. Bahor oylarida tushgan nam ham tez bug‘lanadi, shamol va yog‘ingarchilik ta‘sirida yer erroziyaga uchraydi. Oldingi avlodlar yo‘l qo‘ygan xatoning jabrini keyingi avlodlar tortayapti. Hozirgi kunda bu borada yo‘l qo‘yilgan xatolar tuzatilmasa, kelajak avlodning ahvoli bundan ham yomon bo‘ladi. Bu joylarda tabiat muvozanatini tiklashning asosiy sharti yangi o‘rmonlar barpo qilishga ko‘proq e‘tibor berishdir. Suvni muhofaza qilishning asosiy shartlaridan biri, uni tejab sarflashdir. Suvni tejashda borgan sari ko‘payib borayotgan oqova suvlarini yig‘ib, uni tozalash va qayta ishlatish katta ahamiyatga egadir.

Ko‘p joylarda sug‘orish sistemasi (kanal, lotok, ariqlar) nosozligidan suvning bir qismi yerga shimilib yoki havoga bug‘lanib isrof bo‘lib ketayapti, ba‘zi xo‘jaliklarda, ayniqsa, Qarshi kanali atrofida suvdan rejasiz foydalanish, ko‘llatib sug‘orish, keraksiz joylarga oqizib qo‘yish hollari uchrab turadi. Ko‘p xo‘jaliklarda suv optimal miqdoridan ikki barobar

ko‘p sarflanayotganligi ma’lum. G‘o‘zani me’yoridan ko‘p sug‘orish uni g‘ovlab ketishiga, tuproq sovushi va zichlanishiga, undagi foydali mikroorganizmlar faoliyatini susayishiga olib keladi.

XULOSA

Suvni tejab sarflashda oldingi avlodlarning boy tajribalaridan foydalanish lozim. Ba’zi mutaxassislar nishab joylarda sardobaga o‘xshash suvni bir joyga yig‘uvchi kichik inshootlar qurib, bahor oylarida yoqqan yomg‘ir suvini to‘plab, yoz oylarida undan ekinlarni sug‘orish yoki mollarni sug‘orishda foydalanish mumkinligini aytishayapti.

BMT ning tashabbusi bilan 22 mart kunini "Butun jahon suv zaxiralari kuni" deb e’lon qilingan. Bu bilan butun dunyo mehnatkashlarini suv zahiralari muhofaza qilishga chaqiriladi. Respublikamizda tabiiy suv zahiralari nihoyatda cheklangan. Shu sababli ham ichimlik suvi mamlakatimizda qadrlanib hisoblanadi. Biroq keyingi yillarda suvdan foydalanishda jiddiy nuqsonlarga yo‘l qo‘ydik va qo‘ymoqdamiz. Suvni isrof va iflos qilish holatlarini ko‘plab uchratish mumkin.

Shu sababli hozirgi kunda suvdan foydalanishda me’yoriy qonun qoidalarga amal qilish, har bir tashkilot, muassasa va insonlar oldidagi eng katta mas’uliyat hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.E.Ergashev, T.E.Ergashev - Gidroekologiya (Suv ekologiyasi). – Toshkent, 2002
2. A.R.Rasulov, F.H.Xikmatov, D.P.Aytboev - Gidrologiya asoslari . – Toshkent, 2003
3. M.Nazarov, Sh.Xalmatova - Suv havzalarining sanitar holati. O‘quv uslubiy qo‘llanma. – FDU, 2020.

CERVICAL CANCER: PREVENTION, DIAGNOSIS AND MODERN TREATMENT METHODS

Turakhonova Shakhnoza Odiljonovna

Teacher at Andijan branch of Kokand University

shaxnozaxan697@gmail.com

Vohidjonova Begoyim Saidjon kizi

Student of Andijan branch of Kokand University

vahidzanovabegoyijim@gmail.com

Annotation: *One of the most prevalent cancers in women is cervical cancer. This article analyzes the disease's diagnosis, prevention, and contemporary treatment approaches. Screening tests, vaccinations, and advice on lowering risk factors are examples of preventive approaches. There is discussion of diagnostic techniques such the Pap test, HPV test, and biopsy. There are descriptions of several treatment modalities, including immunotherapy, chemotherapy, radiation, and surgery. According to research findings, avoiding the condition and improving the efficacy of therapy depend on early detection and preventive actions.*

Keywords: *Cervical cancer , prevention, diagnostics, modern treatment, vaccination, HPV, screening.*

One of the most prevalent malignancies in women is cervical cancer. The disease affects over 500,000 women globally each year, and around half of those instances end in death. Human papillomavirus (HPV) infection is the primary cause of the illness. Research indicates that strains 16 and 18 are responsible for over 70% of HPV infections.

Regular screening and vaccination can help prevent cervical cancer. As a result, prevention, early diagnosis, and the application of contemporary therapeutic techniques are crucial. An extensive review of cervical cancer risk factors, diagnostic techniques, and treatment options will be given in this article.

Etiology and risk factors of cervical cancer Main cause : HPV infection

of cervical cancer is infection with human papillomavirus (HPV). HPV strains 16 and 18 are considered high-risk and cause more than 70% of cervical cancers.

What kind of contagious virus is HPV?

Is a sexually transmitted virus that can cause a variety of cancers and tumors in both men and women. Once in the body, the virus attacks the DNA of cervical cells and disrupts their normal growth process. This process begins with dysplasia, a change in cells that can develop into cancer if not detected in time.

Risk factors: Cervical cancer is caused by a number of risk factors than HPV infection. are more susceptible to infection.

Multiple sexual partners: Having more than one partner raises your risk of contracting HPV.

An HPV infection can spread swiftly if you have HIV or other illnesses that compromise your immune system.

Smoking: Tobacco products include chemicals that damage cervical cells.

Inadequate personal hygiene practices and disregard for infections raise the risk.

Genetic predisposition: the risk may be increased if cervical cancer runs in the family.

Multiple births: Women with a high number of pregnancies are more likely to have changing cervical cells.

Long-term usage of contraceptives: Research indicates that using hormonal contraceptives for an extended period of time raises the risk of cervical cancer.

Hormonal contraceptive use for an extended period of time (greater than five years).

When taken for more than five years, long-term hormonal contraceptives (oral pills, injections, or implants) may raise the risk of cervical cancer.

How does this occur?

The chemicals progesterone and estrogen, which are found in hormonal contraceptives, can influence the development and alterations of cervical cells. The consequences of these hormones throughout time may include:

By weakening the body's defenses against the virus, HPV infection might hasten the course of the illness. The cervical epithelium, which makes these cells more prone to mutation.

Effect on the immune system: prolonged exposure to hormones may result in a compromised immunological response.

What is the conclusion of the research?

According to research, the risk of cervical cancer can increase by 1.5–2 times if hormonal contraceptives are used for more than five years.

However, within ten years of quitting the medicine, the risk becomes normal.

What actions ought to be performed?

Screening and prevention

Cervical cancer can be avoided by getting the HPV vaccine and getting frequent Pap or HPV tests. Early detection of cancer or dysplasia allows for treatment.

Consultation with a gynecologist: Before using long-term contraceptives, it's crucial to have regular checkups.

Cervical cancer prevention requires routine PAP and HPV testing.

Changing to a different method of birth control: Depending on your individual health situation, you may want to look into other options.

Avoidance

Measures to prevent cervical cancer and identify it early are included in prevention. Primary prevention and secondary prevention are the two phases of prevention.

The major objective of primary prevention is to lower risk factors and defend against HPV infection in order to stop the disease from developing. The actions listed below are crucial elements of primary prevention:

There are HPV vaccines, such as Cervarix and Gardasil, to prevent HPV infection, which is the main cause of cervical cancer. Girls between the ages of 9 and 14 are advised to get these vaccinations (or women up to age 26 if necessary). By protecting against HPV strains 16 and 18, the vaccination dramatically lowers the risk of developing cancer.

is a sexually transmitted infection, hence maintaining good sexual hygiene is crucial:

Using a condom during sexual activity lowers the risk of contracting HPV.

A higher risk of HPV infection is associated with having several sexual partners.

Boosting immunity: The body can more successfully combat an HPV infection when its immune system is robust. The following suggestions are crucial for boosting immunity:

Eat foods high in vitamins C, E, and A, such as nuts, fruits, and vegetables.

Consuming antioxidant-rich foods (carrots, berries, and green tea).

Sports and physical activities increase immunity.

Give up smoking: Research indicates that tobacco's toxins harm cervical cells. The risk of cancer linked to HPV infection is increased by smoking.

Secondary defense

Measures for early cancer identification and treatment are included in secondary prevention. These techniques help women with HPV infection or dysplasia (cell alterations) avoid developing cancer.

The Pap smear test, or PAP test, is used to identify early alterations in women's cervix cells. Beginning at age 21, it is advised that women undergo a PAP test every three years. Additional testing can be conducted every five years if the test results are normal.

HPV test: This test is done to find out whether cervical cells are infected with HPV. It is advised that women over 30 get tested for HPV every five years. If HPV is found, more testing and expert monitoring are necessary.

Colposcopy: A technique known as a colposcopy is advised to look at the cervix's cells under a microscope if the results of an HPV or Pap test are unclear. This process can take a biopsy and find unhealthy cells.

Dysplasia treatment: Cryotherapy, laser therapy, or surgery are used to eradicate precancerous lesions or dysplasia if they are found. Cervical cancer can be avoided in this way.

Conclusion

Cervical cancer are to adopt a healthy lifestyle, receive routine checkups, and receive the HPV vaccine. Regular HPV and Pap testing, in particular, can aid in the early detection and treatment of the illness.

Third-level prevention

Measures to improve the quality of life for people with cervical cancer and stop the illness from recurring are included in tertiary prevention. At this point, stress management, a healthy lifestyle, and routine medical monitoring are the major priorities.

1. Regular follow-up with a gynecologist and oncologist is necessary for cervical cancer monitoring and rehabilitation.

Every three to six months, examinations (HPV, PAP, and ultrasonography diagnostics) are advised.

Based on a personalized treatment plan, patients may receive specialist physiotherapy treatments during the recovery phase.

It's critical to balance hormones and concentrate on general health if surgery or radiation therapy has been done.

2. A nutritious diet and a healthy lifestyle

Consuming meals high in proteins (fish, nuts, chicken, legumes), omega-3 fatty acids, and antioxidants (carrots, tomatoes, berries, and green tea)

Juices and natural herbal teas are good for boosting immunity.

It is advised to stay away from fast food, carbonated drinks, and too much sugar.

3. Reduce stress and get more exercise.

Meditation, yoga, and breathing techniques are thought to be beneficial for lowering stress.

It is advised to engage in physical activity for at least half an hour each day, such as swimming, walking, or light gymnastics.

Maintaining a regular sleep schedule—at least 7-8 hours—allows your body to recuperate.

4. Diagnostic techniques

To find cancer early and increase the efficacy of treatment, a variety of diagnostic techniques are employed.

4.1. Although cervical cancer may not have any clinical symptoms, you should consult a physician if you encounter any of the following symptoms:

Inconsistencies in the menstrual cycle: periods that are longer or shorter than normal.

After sexual activity, bleeding could be a sign of cervical mucous injury.

Lower abdominal pain and discomfort, particularly persistent pain that does not go away, can be concerning.

In the later stages of the illness, nausea and weight loss may develop.

4.2. Instrumental and laboratory tests

The best screening technique is the PAP test, which enables early detection of cervical cell alterations.

To identify carcinogenic HPV strains, an HPV test is conducted.

Colposcopy: Using a microscope to examine the cervix in order to find suspicious regions and do a biopsy.

A biopsy involves taking questionable tissue from the cervix and analyzing it in a lab.

MRI and ultrasound (USG) are used to evaluate overall health and track the spread of malignancy.

5. Surgery, radiation, chemotherapy, immunotherapy, and targeted therapy are all current treatments for cervical cancer. The patient's overall health and the disease's stage are taken into consideration while choosing the course of treatment.

5.1. Techniques for surgery

Conization: A portion of the cervical cells that are damaged is eliminated in the early stages. Women of reproductive age can use this technique.

is progressed, the lymph nodes, ovaries, and uterus are also removed.

5.2. Chemotherapy and radiation

High-energy rays are employed in radiotherapy, also known as radiation therapy, to destroy cancer cells.

Chemotherapy: Cytotoxic medications are used to prevent cancer cells from growing. This technique is frequently applied in the latter phases or before to or following surgery.

5.3. Targeted treatment and immunotherapy

Pembrolizumab: This drug stimulates the immune system to combat cancerous cells. In the latter phases of cancer progression, this technique is employed.

Targeted therapy: Using medications that specifically target the tumor to slow cell proliferation. Cancers with certain molecular alterations may respond well to this treatment.

CONCLUSION

In conclusion, patients should have routine medical follow-up in order to prevent cancer from returning.

Early disease detection is aided by diagnostic techniques.

Modern techniques like surgery, radiotherapy, chemotherapy, and immunotherapy are employed, and the choice of treatment is based on the disease's stage.

Patients' quality of life can be enhanced and the chance of disease recurrence decreased by leading a healthy lifestyle, avoiding stress, and eating well.

Overall findings and recommendations

One of the most prevalent and fatal malignancies in women worldwide is cervical cancer. High-risk human papillomavirus (HPV) infection is its primary cause, and preventing the illness is crucial. The best strategies to stop the disease from developing are HPV vaccination, routine screening, and leading a healthy lifestyle.

Women should have routine Pap and HPV tests because the disease may not show any symptoms in its early stages. Cancer risk can also be decreased by maintaining a good diet, boosting immunity, and abstaining from bad behaviors.

Modern techniques like surgery, radiation, chemotherapy, immunotherapy, and targeted therapy are among the treatment choices available, which are chosen according to the disease's stage. Tertiary prophylaxis is advised for cancer patients in order to enhance their quality of life and avoid recurrence of the disease.

Offers

Enhancing preventative actions:

Increase the number of HPV vaccine recipients, particularly among 9–14-year-old girls.

Increasing medical knowledge in schools and universities regarding HPV and cancer.

Encouraging routine diagnostics: women should get Pap and HPV screenings every year.

Encourage the expansion and affordability of screening programs.

promoting a healthy lifestyle by educating women about alcohol consumption, smoking cessation, and proper nutrition.

effects of stress reduction and physical exercise on women's health.

Creation of contemporary therapeutic approaches:

To increase access to early cancer detection and treatment, the health system should receive more funding.

Novel medications and treatments.

Support groups for women with cancer, as well as patient rehabilitation and psychological assistance.

Extend rehabilitation initiatives to enhance post-treatment quality of life.

We can lower the incidence of cervical cancer, safeguard the health of women, and extend life expectancy by putting these suggestions into practice. This disease will be prevented and properly treated by the growth of the health system and the population's increased medical literacy.

REFERENCES:

1. Printed literature
2. Kumar, V., Abbas, AK, Aster, JC Robbins and Cotran Pathologic Basis of Disease. 9th ed. Philadelphia: Elsevier, 2015. – P. 1021–1025.
3. Schiffman, M., Castle, PE, Jeronimo, J., Rodriguez, AC, Wacholder, S. "Human papillomavirus and cervical cancer." *The Lancet*. 2007 ; 370(9590): 890–907.
4. Bosch, FX, de Sanjosé, S. "Human papillomavirus and cervical cancer—burden and assessment of causality." *Journal of the National Cancer Institute Monographs*. 2003; 31: 3–13.
5. zur Hausen, H. Papillomaviruses and Cancer: From Basic Studies to Clinical Application. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – P. 78–85.
6. Munoz, N., Castellsagué, X., de González, AB, Gissmann, L. "HPV in the etiology of human cancer." *Vaccine*. 2006; 24(Suppl 3): S1–S10.
7. Berek, JS Berek & Novak's Gynecology. 15th ed. Philadelphia: Wolters Kluwer Health, 2012. – P. 569–589.
8. World Health Organization (WHO). Comprehensive Cervical Cancer Control: A Guide to Essential Practice. 2nd ed. Geneva: WHO Press, 2014. – P. 46–55.
- Electronic resources
9. World Health Organization (WHO). "Cervical cancer." Retrieved from: <https://www.who.int/health-topics/cervical-cancer>
10. Centers for Disease Control and Prevention (CDC). "HPV and Cancer." Last reviewed: 2023. Available at: <https://www.cdc.gov/cancer/hpv>
11. National Cancer Institute (NCI). "Cervical Cancer—Patient Version." Accessed on 2024. Retrieved from: <https://www.cancer.gov/types/cervical>

12. American Cancer Society (ACS). "What Causes Cervical Cancer?" Last updated: 2024. Available at: <https://www.cancer.org/cancer/cervical-cancer>
13. International Agency for Research on Cancer (IARC). "HPV and Cervical Cancer: The Global Burden." Accessed on 2024. Retrieved from: <https://www.iarc.fr/>

ҲАЁТ ФАОЛИЯТИ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

Муродов Дилшод Шухратович

*Тошкент шаҳар Фавқулодда вазиятлар бошқармаси Ҳаёт фаолияти
хавфсизлигини ўқитиш маркази бошлиғи, майор*

Қисқача шарҳ: Мақолада ҳаёт фаолияти хавфсизлиги тушунчаси берилган, ҳаёт хавфсизлигини таъминлашда амалга ошириш керак бўлган ишлар кўрсатиб ўтилган, ишлаб чиқариш чанглари, заҳарли моддалар инсон организмига турлича таъсир қилиш мумкинлиги ва уларга қарши чоралар белгилаб ўтилган.

Аннотация: дано понятие безопасности жизнедеятельности, показаны практические меры по обеспечению безопасности жизни, предложены меры по предотвращению влияния производственных отходов и влияния вредных веществ на человеческий организм.

The article : gives the concept of life safety, practical measures to ensure the safety of life are shown, measures to prevent the impact of industrial waste and harmful substances on the human body are proposed.

Калит сўзлар: ҳаёт фаолияти, хавфсизлик, техноген, талофат, зарарли, ёнғин, респиратор, газ ниқоби, махсус кийим, ҳимоя воситалари, фавқулодда вазият.

Ключевые слова: жизнедеятельность, безопасность, техногенный, потери, вредный, пожар, респиратор, противогаз, одежда, средства защиты, чрезвычайная ситуация.

Keywords: vital activity, safety, technogenic, losses, harmful, fire, respirator, gas mask, workwear, means of protection, emergency situation.

Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги тушунчаси – инсоннинг жамиятда, таълим олишда, ишлаб чиқаришда, яшашда, фаолият олиб боришида муҳитнинг хавфсиз бўлиши, табиий ва техноген хусусиятли вазиятлардан ҳимояланиши, табиат ва одамзот уйғунлигини сақлаши, умуман олганда, инсоннинг шу заминдаги ҳаётининг хавфсизлигини таъминлаш тушунилади.

Нохуш вазиятлар юзага келтираётган таҳдид ва талофатларни камайтириш, ҳаёт хавфсизлигини таъминлашнинг ягона йўли аҳоли ўртасида кенг миқёсидаги таълим-тарбия ва тарғибот ишларини амалга оширишдир.

Мамлакатимизда олиб борилаётган ижтимоий сиёсатнинг асосий йўналишларидан бири – республикамиз фуқароларини ишлаб чиқариш жараёни ва бошқа ҳолатларда мавжуд ёки вужудга келиши мумкин бўлган турли хавфли ва зарарли омиллар таъсиридан ҳимоялаш, уларнинг ижтимоий ҳимоясини қонунлар ва бошқа меъёрий ҳужжатлар асосида таъминлаш ҳамда санитария ва гигиена талабларига мос меҳнат шароитларини яратиб беришдан иборатдир.

Инсониятнинг узок ўтмиш ҳаётӣ тажрибаси ҳар қандай фаолият потенциал хавфга эга эканлигини тасдиқлайди. Хавф даражасини бошқариш ҳамда камайтириш ҳам мумкин. Лекин, қандай ҳолатда бўлмасин мутлоқ хавфсизликка эришиб бўлмайди. Инсоннинг меҳнат хавфсизлигини таъминлаш биринчи навбатда унинг меҳнат фаолияти жараёнини ва уни амалга оширишда юзага келадиган хавфли омилларни ўрганиши талаб этади.

Саноат корхоналарининг ишлаб чиқариш жараёнида хавфли омилларига ёнғин ва портлашларга сабаб бўлувчи хонада йиғилган заҳарли моддалар, ишлаб чиқариш чанглари киради. Бу заҳарли ва портлашга хавфли чанглари ёнувчи портлаш ҳосил қилиши билан бирга, инсон саломатлигига ҳам жиддий зарар эткизади.

Ишлаб чиқариш чанглари, заҳарли моддалар инсон организмга турлича таъсир кўрсатиши мумкин ва уларга қарши чоралар қуйидагича белгиланади:

Нафас олиш органлари орқали – нафас олиш пайтида кириб, таъсир кўрсатади.

Буларга қарши докали маска, респиратор, газ никоб ишлатилади;

Меъда-ичак орқали – овқатга қўшилиб ошқозонга тушиши мумкин. Буларга қарши идиш-товоқ ва қўлни яхшилаб ювилади;

Терига таъсир этиш орқали – зарарли моддаларга қарши махсус кийим ва ҳимоя воситалари бўлиши лозим.

Кўз ва шиллиқ қаватлар орқали – ярим ёки тўлиқ маскали кўзойнак ва маскалардан фойдаланиб ҳимояланиш керак.

Ҳаётимизда кўпгина табиий ва техноген хавф-хатар билан тўқнашамиз ва улардан кўриладиган талофатларни камайтиришга уринамиз. Уй-жой ичидаги хавфсизлик ва фавқулодда вазиятларда ҳаракат қилиш қоидалари ўрганиш табиий офатлар хавфи юқори ҳудудларда яшаганда энг оқилона эҳтиёткорлик чораларидир.

Бугунги табиат инжиқликлари кўп кузатилаётган бир вақтда аҳолининг юз бериши мумкин бўлган табиий офатлар, уларнинг хусусиятлари, келтириши мумкин бўлган талофатларини камайтириш усуллари ҳақида билим ва кўникмага эга бўлишлиги ўта муҳим масаладир.

Кўп ҳолларда қидирув-қутқарув ишларини вайроналар шароитида олиб боришга тўғри келади. Вайрона – деб қурилиш материаллари ва конструкциялари, технологик ускуналарнинг бўлаклари, санитар-техник воситалар, уй жиҳозлари ва бошқаларнинг бетартиб бостирилишига айтилади.

Вайроналар ҳосил бўлишининг сабаби табиий офатлар (зилзила, сув тошқини, цунами, ер қўчкиси, шамол, сел оқимлари, тўфонлар), материаллар эскириши ва коррозиясига олиб келувчи табиий омиллар таъсири (атмосфера намлиги, ер ости сувлари, тупроқнинг чўкиши, ҳаво ҳароратини кескин ўзгаришлари), лойиҳалаш ва қурилиш жараёнидаги хатоликлар, фойдаланиш ва эксплуатация қоидаларининг бузилиши, ҳарбий ҳаракатлар.

Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги тушунчаси ўз ичига инсоннинг жамиятда, ишлаб чиқаришда, яшашида, фаолият олиб боришида муҳитнинг хавфсиз бўлиши, табиий ва техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан сақланиши, уруш ва терроризм

хуружидан ҳимояланиши, табиат ва одамзот уйғунлигини сақлаши, умуман олганда, инсоннинг шу заминдаги ҳаётининг хавфсизлигини таъминлаш тушунилади.

Ҳозирги замонда аҳоли хавфсизлигига таҳдид солаётган энг муаммоли вазият бу қирғин қуролларидир.

Қирғин қуроллари деганда жуда катта миқёсда вайронагарчилик ва йўқ қилиш учун мўлжалланган қуроллар тушунилади.

Илм, фан ва техниканинг ривожланиши билан бу қуроллар ҳам ривожланиб, янги турдаги қуроллар пайдо бўлди. Масалан, инфратовушли, радиологик, нурли, этник ва ҳ.к.

Аҳолини оммавий қирғин қуролларидан ҳимоя қилиш, бу хавфни олдини олиш бугунги кунда бутун инсониятнинг асосий вазифаларидан биридир.

Ҳаёт фаолияти хавфини оширувчи турли хилдаги омиллар мавжуд. Биринчи ўринда иқлим ўзгариши натижасида дунёнинг қатор минтақаларида табиий офатларни рўй бериши, юқори технологиялар билан жиҳозланган техник воситаларнинг авария ҳолатларига тушиши ва унда кишиларни бевақт ҳаётдан кўз юмишлари, атроф-муҳитнинг ифлосланиш даражаси, ифлослантирувчи моддалар таркиби, инсон иш шароитининг микроиқлимнинг ҳолати, атмосферани булғовчи омиллар, яъни зарарли моддаларни ажратувчи манбаалар ва уларнинг ташқи муҳитга таъсири, атмосфера таркибидаги чанглар, ишлаб чиқариш заҳарлари бўлиши мумкин. Инсон ҳаёт фаолиятининг яна бир хавфли омили бу турли хилдаги зарарли чангларни атмосферага чиқарилиши ҳисобланади.

Дунё бўйича фавқулодда вазиятлар мониторинги шуни кўрсатадики, инсониятнинг хавфли технология, табиий офат, сиёсий ва иқтисодий инқирозларга тобеълиги, афсуски, тобора ортиб бормоқда.

Юқорида келтирилган таҳлиллардан кўриниб турибдики, барча бўлаётган вазиятларда, уларнинг олдини олиш ва ҳаракат қилиш давлат тизимининг функционал ва ҳудудий қуйи тизимлари, корхона ва ташкилотларнинг фуқаро муҳофазаси бўйича мутахассисликлари учун юзага келиши мумкин бўлган вазиятларнинг олдини олиш, бартараф этишда тезкор ҳаракат қилиш, профилактик чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, аҳолини, айниқса, фавқулодда вазиятларда тўғри ҳаракат қилишга ўргатишда ҳаёт фаолияти хавфсизлиги билимлари ва кўникмалари муҳим аҳамият касб этади.

Юқоридаги вазифаларни ҳал қилишда Ўзбекистон минтақаси учун хос бўлган табиий офатларни, ишлаб чиқариш аварияларни ва юзага келадиган экологик вазиятларни фуқаро ҳаёт фаолиятидаги меҳнат хавфсизлигини чуқур таҳлил этиш натижасидагина ҳар қандай вазиятлардаги моддий, маънавий йўқотишлар кўламини қисқартиришга эришиш мумкин.

Инсон табиат ва жамият ўртасидаги муносабатда, табиатнинг қонунлари ва ундан келиб чиқадиган кўпгина ҳодисаларнинг олдида, жамиятларнинг ўртасида ёки бошқа сабаблардан келиб чиқадиган вазиятларда жавобгар ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Юлдашев О. Р., Нурмаматова Р. Р. Мехнат муҳофазаси: Дарслик. – Т., 2019, 17-18 б.
2. Юлдашев О. Р., Нурмаматова Р. Р. Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги: Дарслик. – Т., 2020, 24 б.
3. С. В. Петров, В. А. Макашев. Опасные ситуации техногенного характера и защита от них. Учебное пособие. – М., 2008, с. 112.
4. Аҳолини ва ҳудудларни фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш соҳасида фан ва технологиялар ютуқлари: Илмий семинар материаллар тўплами. – Т., 2017 й.

TEACHER-STUDENT DYNAMICS: STUDY THE IMPACT OF TEACHER-STUDENT RELATIONSHIPS ON LANGUAGE LEARNING, INCLUDING HOW TO CREATE A SUPPORTIVE AND MOTIVATING ENVIRONMENT IN AN EFL CLASSROOM

Alibekova Robiya Baxodir qizi

Samarkand state university of Kattakurgan branch

@robiyaalibekova17gmail.com

Abstract: *In order to effectively teach and learn English as a second language (ESL), teacher-student connections and questioning techniques are essential. In the classroom, questioning techniques have a big impact on students' emotional reactions, but they also greatly affect how teachers and students interact with one another. A peaceful, democratic, and courteous teacher-student relationship is something that students fervently want, and it is built through affective variables. For instructors to build strong relationships that support students' academic performance and personal development, it is essential to comprehend the many cultural backgrounds and unique needs of their pupils.*

It has been found that increased student motivation and enhanced academic achievement are directly related to more contact and stronger relationships between teachers and students. Nevertheless, although these conclusions are supported by global research, little local study has been done, especially in countries like Uzbekistan. This study looks into pre-service teachers' opinions about how motivation and academic achievement of students in ESL classes are impacted by teacher-student relationships. In order to build a new, more fruitful teacher-student connection, the findings highlight the necessity of questioning techniques that value students' uniqueness and provide a supportive learning atmosphere in the classroom.

Keywords: *English Language Teachers, Teacher-Student Dynamics, ESL, Questioning Techniques, Teacher-Student Relationship.*

INTRODUCTION

While there is a long list of distinctions amongst schools, particularly with regard to their educational programs, management styles, methods of instruction, student bodies, and other aspects, the link or relationship that existed between students and teachers remained constant. According to Pianta (2004), there should be free communication between students and teachers as well as emotional and intellectual support. According to Leitão and Waugh (2007), this type of relationship is defined by mutual acceptance, understanding, warmth, closeness, trust, respect, care, and cooperation. Because of this, learning takes place in the classroom using humanistic principles in addition to academic ones.

However, according to Karuppaya (2008), there are currently extremely few and clearly no beneficial teacher-student relationships among Malaysia's academic population, which is the basis for establishing such positions.

According to data from the Malaysian Ministry of Education's report on discipline, which included statistics from 1985 to 1992, truancy was the most common social problem in schools, scoring 86.5% of the total. According to Malaysian Police Statistics, there were 5,829 juvenile criminal cases in 2000 and 3,627 bullying cases in schools that resulted in criminal prosecutions in 2003 alone. In addition, 1,600 bullying incidences were reported in 2004. nationwide in educational institutions (Malaysian Police Statistics). Orpinas and Hawker (2000) referenced Hawker and Boulton According to Horne (2003), experiencing peer antagonism can have detrimental emotional effects, including as low self-esteem and depression. According to Howard, Horne, and Jolliff (2001), the caliber of the relationship between the role of the teacher and the student is crucial in minimizing bullying.

When considering the ESL setting, Malaysian students' proficiency in English is declining even after eleven years of study (Saadiyah Darus & Kaladevi Subramaniam, 2009). Furthermore, all areas except English language have seen increases in student performance, according to an examination of the 2008 SPM results (Malaysian Ministry of Education, 2009). Due to the fact that students and teachers are working in parallel to achieve the shared objective of learning, it appears that there is a falling out in the learning environment and atmosphere in the school system. The pre-service teachers' opinions on the teacher-student connection as a factor influencing the academic performance and motivation of students in Malaysian ESL classrooms will thus be reported in this research. Studying their level of awareness of the subject is another goal of the investigation.

Motivation Model in Language Learning: Students who experience sensitive, responsive and positive interactions with teachers perceive them as more supportive and are more motivated within the academic contexts of schooling (Deci & Ryan, 1985). Young people are searching for inspiration and someone to look up to, particularly students in school. Furthermore, it is evident that they spend most of the day with their professors. In light of this, educators must be able to inspire students appropriately, help them develop resilience and self-assurance, and feel accountable for their work.

Positive Teacher-Student Relationship: Pupils who feel supportive and driven to learn are those who have positive relationships with their teachers. When a teacher and student get along well, the student is more engaged; they work more in the classroom, persevere, take guidance and criticism well, manage stress better, and pay more attention to the teacher (Little & Kobak, 2003). Additionally, one aspect of classroom atmosphere might be considered a teacher's typical degree of support and care, as stated by Hughes et al. (2006). The environment or ambiance of the classroom has a big influence on the students.

Consequently, given the dynamic nature of these interactions and their substantial impact on accomplishment, greater consideration should be given to the effects of changing the teacher-student connection. To improve students' academic performance and to safeguard pupils who were already displaying externalizing behaviors, teachers' emotional

support and academic supervision are crucial (Pianta, La Paro, Payne, Cox & Bradley, 2002; Silver et al., 2005). According to O'Connor and McCartney (2007), interventions aimed at raising students' academic achievement should therefore concentrate on their relationship with their teachers.

METHODOLOGY

This study's research design makes use of a qualitative interviewing technique. In my capacity as a young researcher and prospective English language teacher in Uzbekistan, I conducted interviews with students. To aid in the analytical process, the interview guideline's twenty-one questions were separated into four sections. The information gathered offers viewpoints on how the interaction between the teacher and the students influences both academic progress and student motivation in ESL classes. After that, the data was examined using categories and coding units of data pertinent to the investigation.

RESULT & DISCUSSION

The Importance of Teacher-Student Relationship

Overall, the findings from the interviews all showed that the respondents agree that a positive teacher-student relationship is important in English language teaching classroom. Based on their responds, teacher-student relationships contribute to students' increased level of motivation to learn as well as enhanced their academic achievement. However, the respondents also showed a varying degree of differences in their level of awareness in how this relationship can be manipulated in classes to ensure classroom management and effective learning. They stressed on the needs for teachers to “get to know the students more”, “to respect” as well as “to earn their respect in return”.

“...I think, it is very important because...like in my experience, when I like the teacher...when I know the teacher well, I will pay more attention than towards the teachers that I don't like” (Respondent 4)

This interview also included university students participating in practical teaching. Throughout the class, they shared their thoughts regarding the dynamic between the teacher and the learner. Each of them concurs that establishing a solid rapport with the students is essential to guaranteeing effective learning outcomes.

“Yes, I do. If so, you would understand how to draw them in. You'll be able to manage them. It's critical to establish positive relationships with the students because dissatisfied students would likely miss class. (Respondent 6)

Throughout the whole academic year, effective communication between the professors and students depends heavily on their interactions with one another. Furthermore, pupils' attitudes toward education in the future will be influenced by their initial impression of the teacher. Students that struggle to speak in front of the class, are shy, or have poor self-esteem will benefit from having a personal relationship. Building a strong rapport with the teacher can help students feel more confident and relieve any tension they may have in the classroom.

Positive teacher-student interactions thereby enhance classroom management and create a welcoming, safe, and comfortable environment for independent learning and self-

discovery. Positive relationships also indicate that the students enjoy their teachers, which will do more than anything to keep them in their seats and lower the truancy rate in schools.

Increase in Academic Achievement

Additionally, it appears from the data from the interviews that having a great teacher-student connection raised both academic attainment and motivation levels. They declared that they performed exceptionally well in the classes given by their favorite professors. It appears that having a close relationship with the teacher encourages kids to learn in the classroom. According to the answers, learning becomes more appealing, simpler, and less stressful when a teacher is "approachable," "friendly," and "helpful."

"I received 48/50 in the final exam. She doesn't employ the typical techniques. She is more akin to a companion. Not just the grades are a source of great concern for her kids. For us, she was like a mother". (Respondent 3)

Furthermore, the majority of the partnerships last long after they graduate from college. When asked why they think the teacher is good, they emphasize that the teacher is more of a friend than an educator. The need of the teacher incorporating new techniques into the class was also emphasized.

Motivation & Engagement in Learning

Furthermore, according to Osterman (2000 as referenced in Reschly et al., 2006), a student's feeling of belonging at school can be classified as either positively or negatively. According to him, there are good ideas about involvement, participation, and investment in learning, whereas negative ideas are associated with tardiness, absences from school, and dropping out.

"Because he gives me more attention. That's among the causes...I'm not sure. However, my teacher teaches me in a non-traditional manner overall. I adore using games in the classroom. I still like him, though". (Respondent 5)

Respondent 5's aforementioned response demonstrated how improved student participation in the classroom was a result of the teacher's attention and support. Respondent 5 was able to maintain concentration and enjoy the course despite the dull subject matter because of the powerful influence of their excellent relationship with the teacher. Students having higher quality relationships contribute more and are more interested in the classroom than students with lower quality relationships, according to a study by Bush et al. (2006).

Teacher's Belief

Of the respondents, five out of six stated that they believed teachers should prioritize their children above all else.

"...all pupils are alike... We have to handle them fairly. We can't have a prejudice against them". (Respondent 3)

"I think that we're all human. I teach them, but I also teach them from me". (Respondent 1)

When interacting with the children, these pre-service teachers give careful thought to the need to form bonds with them and to get to know them. Therefore, the results will be

further clarified in the discussion area below based on the input from the remaining interview sections.

The Design of Questioning Strategies for the Construction of New Teacher-Student Relationship

"The core of the effective teaching" is thought to be questioning (Wilén, W., 1991). Designing questioning techniques should be grounded in cognitive theories and the development of emotive elements. In actuality, affection-free minds aren't truly minds at all. Additionally, teachers should blend affection and cognition if they hope to achieve anything in this English teaching and learning process. When knowledge is acquired by psychological processes, it is referred to as cognition (e.g., the form of notion, perception, judgment or imagination). Emotion and thought processes usually coincide. The ability and process of thinking, such as comprehension, logical reasoning, creativity, problem-solving abilities, and intuition, is referred to as cognitive function. Teachers have always understood that a growing number of different aspects (such as psychology, psycholinguistics, sociolinguistics, education, and neuroscience) are combined with the teaching process. As a result, greater focus needs to be placed on the many, linked, and interdependent emotional and cognitive aspects. In order to utilize all of these elements fully and successfully, teachers need to consider them all and examine them from various angles.

Designing Effective Questions

Everyone is aware that the attraction and inspiration of questions play a major role in determining the success of teachers' questioning tactics in the classroom when teaching English. English language learners are critical since they will typically only provide an answer if they believe it is worthwhile. Educators will not inspire their students to respond to questions in class if they do not focus more on knowing what English language learners find significant and important, as well as what will satisfy their emotional requirements.

Thus, educators should focus a great deal of emphasis on question design in order to enhance students' performance in class. As you are aware, a well-crafted question will increase teaching effectiveness in addition to motivating students to participate in the teaching and learning activities to meet a certain learning objective. And how can we create questions that will work for the students? In order to accommodate students' differences in personalities, learning styles, and English proficiency, teachers must first thoroughly examine and effectively utilize the teaching materials. Only then can they help students discover their true needs and desires by fostering positive emotions, new learning strategies, improved psychology, and other areas. Furthermore, humanism is crucial because it forces educators to deal with the questions that their pupils pose in the classroom. Teachers should also refrain from asking questions or acting in any other non-humanistic way. If educators only take this one step, the process of learning English can progress more smoothly. A well-designed inquiry should also be deliberate, introspective, and enlightening. It is the responsibility of teachers to anticipate potential student responses and to have a reasonable understanding of those responses.

CONCLUSION

Positive teacher-student relationships significantly enhance students' academic achievements, motivation, and overall learning experience. Fostering these relationships requires teachers to employ thoughtful questioning strategies and consider the emotional and psychological factors that affect students, such as anxiety, motivation, and individual learning styles. By creating a supportive and respectful classroom environment, teachers can promote engagement and reduce barriers to learning. It is crucial to equip future educators with the knowledge and skills necessary to build these relationships, ensuring they are prepared to cultivate an atmosphere of trust, encouragement, and effective communication in their teaching practices.

REFERENCES:

- Darus, S. & Subramaniam, K.. 2009. Error Analysis of the Written English Essays of Secondary School Students in Malaysia: A Case Study. *European Journal of Social Sciences*. 8(3): 483-495.
- Gardner, R. C.. 2007. Motivation and Second Language Acquisition. *Porta Linguarum*. 8: 9-20.
- Karuppaya, K. S.. 2008. Faktor-faktor yang Mempengaruhi Kemerosotan Disiplin di Kalangan Pelajar Sekolah Menengah di Johor.
- Orpinas, P. & Horne, A. M.. 2003. School Bullying: Changing the Problem by Changing the School. *School Psychology Review*. 23(3): 431-444.
- Reschly, A. L., Christenson, S. L., 2006. Prediction of Dropout among Students with Mild Disabilities. *ProQuest Journal*. 27(5): 276-292.
- Wilén, W. (1991). Questioning Skills for Teachers. National Education Association of the United States.
- Sun, Z. (2012). Teacher-student interaction and questioning strategies in ESL classrooms. *English Language Teaching*, 5(7), 175-183. <https://doi.org/10.5539/elt.v5n7p175>
- Yunus, M. M., Osman, W. S. W., & Ishak, N. M. (2011). Teacher-student relationship factor affecting motivation and academic achievement in ESL classroom. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 15, 2637-2641. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.04.161>

TALABALARNING DASTURLASHGA OID ALGORITMIK FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHGA MO‘LJALLANGAN RAQAMLI TA’LIM VOSITALARI YARATISH VA FOYDALANISH USULI

Toshpo‘lotova Sevara O‘ktam qizi

Navoiy davlat universiteti, talaba

E-mail: s15220759@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada C++ Builder dasturlash muhitida talabalarning dasturlashga oid algoritmik hamda mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga mo‘ljallangan raqamli ta’lim vositalari yaratish va undan foydalanish bo‘yicha taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: C++ Builder, dasturlash, algoritmik fikrlash, mantiqiy fikrlash, raqamli ta’lim vositalari.

Аннотация: В данной статье представлены предложения и рекомендации по созданию и использованию цифровых образовательных инструментов в среде программирования C++ Builder, предназначенных для развития алгоритмического и логического мышления студентов в области программирования.

Ключевые слова: C++ Builder, программирование, алгоритмическое мышление, логическое мышление, цифровые средства обучения.

Annotation: This article presents proposals and recommendations for the creation and utilization of digital educational tools within the C++ Builder programming environment, designed to foster students' algorithmic and logical thinking skills in the field of programming.

Keywords: C++ Builder, programming, algorithmic thinking, logical thinking, digital learning tools.

KIRISH

Oliy ta’lim muassasalarida talabalarni dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish hamda informatika va axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda [1-2].

Ushbu muammolarning yechimi informatika sohasida bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlash uchun pedagogik tadqiqotning metodologik xususiyatlariga muvofiq, dasturlash texnologiyalarini o‘qitishning muqobil algoritmini ishlab chiqish lozim [3]. Buning uchun esa avvalambor sohaga oid adabiyotlarning tahlilini o‘rganish hamda mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotchilarning ilmiy-tadqiqotlarini tahlil etish talab etiladi.

ADABIYOTLARNING TAHLILI

Uzluksiz ta’lim tizimiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish nazariyasi, metodologiyasi, raqamli ta’lim vositalarini yaratish va foydalanish metodikasi, masofadan o‘qitish texnologiyalarini qo‘llash muammolari, informatika turkumiga kiruvchi

fanlarni o‘qitish metodikasini takomillashtirishga oid mamlakatimiz va Mustaqil Davlatlar hamdo‘stligida A.A.Abduqodirov, F.M.Zakirova, G.A.Rasulova, N.M.Babaxodjayeva, K.R.Mamadaliyev, V.T.Jo‘rayev, J.K.Nurbekova, F.V.Shkarban, I.V.Morozova, T.V.Atyaskina, Y.A.Belova, Y.V.Chernobay kabi olimlar tomonidan ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan.

Ammo ularning tadqiqotlarida dasturlashni, xususan talabalarning dasturlashga oid algoritmik hamda mantiqiy fikrlashini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishga doir tadqiqotlar yetarlicha tadqiq etilmagan.

Shu bilan birga N.A.Otaxanovning tadqiqotlarida obyektga yo‘naltirilgan dasturlash tillarini, M.R.Fayziyevaning tadqiqotlarida webga yo‘naltirilgan dasturlashni o‘qitish uslubiyoti yuzasidan izlanishlar olib borilgan bo‘lsada, uning tadqiqotlarida talabalarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirishga yetarlicha e‘tibor qaratilmagan. Shu bois, ilgari surilayotgan tadqiqot bugungi ta‘lim tizimi uchun dolzarb hisoblanadi.

Ushbu muammoni yechimlaridan biri, talabalarni dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantiruvchi didaktik vositalar, interfaol metodlar, xususan raqamli ta‘lim vositalari yaratish va ulaadan ta‘lim jarayonida foydalanishga oid tadqiqotchilarning ishlarini tahlil qilish lozim degan xulosaga keldik.

Bu borada G.A.Rasulovning tadqiqotida multimediali elektron darsliklarning tuzilishi va mazmuniga qo‘yiladigan pedagogik-psixologik talablar aniqlashtirilgan hamda multimediali elektron darslikdan foydalanish samaradorligini baholash mezonlari va ko‘rsatkichlarini ishlab chiqqan [4].

Bu kabi multimediali elektron darsliklarning tuzilishi va mazmuniga qo‘yiladigan ergonomik tavsifga ega turlicha murakkablik darajasiga ega o‘quv materiallarining mujassamlashuvi, ko‘rgazmalilikning yuqori darajasiga egaligi, variativ topshiriqlar majmuasini o‘zida aks ettirish kabi pedagogik-psixologik talablar asosida o‘qitishning interaktivlik va optimallik jihatlarini didaktik mahsuldorlikka ega bo‘lishini nazarda tutgan.

Shu bilan birga F.V.Shkarban tadqiqotida obyektga yo‘naltirilgan dasturlash asoslarini o‘qitish metodikasining maqsadli, mazmunli va protsessual komponentlarini vizual o‘quv muhitlaridan foydalangan holda ishlab chiqish kerakligini takidlaydi [5].

U tadqiqotida obyektga yo‘naltirilgan dasturlash asoslarini o‘qitish metodikasi samaradorligini vizual o‘quv muhitlaridan foydalangan holda oshirish maqsadga muvofiqligini nazarda tutgan.

N.M.Babaxodjayevaning ilmiy tadqiqotida algoritmlar nazariyasi fani bo‘yicha talabalarda algoritmik, mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan o‘quv masalalarini entropik yondashuv bo‘yicha loyihalash algoritmi ishlab chiqilgan hamda amaliy mashg‘ulotlar o‘quv-metodik ta‘minotini ushbu algoritim asosida yaratilgan vazifa-topshiriqlar vositasida rivojlantirish mumkinligini asoslab bergan. Tadqiqotchi tomonidan algoritmlar nazariyasi fani bo‘yicha dasturiy-metodik majmua ishlab chiqish asosida, ta‘lim samaradorligi oshirishini isbotlab bergan [6].

K.R.Mamadaliyevning tadqiqotida modernizatsiyalashgan o‘quv adabiyotlari va elektron darsliklarni yaratish mexanizmlari talabalarda tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil

izlash, tahlil qilish kompetensiyalarini shakllantirishning reproduktiv, produktiv, kreativ darajalarini ko‘zda tutuvchi axborotli kontent yaratish tamoyillari takomillashtirilgan [7].

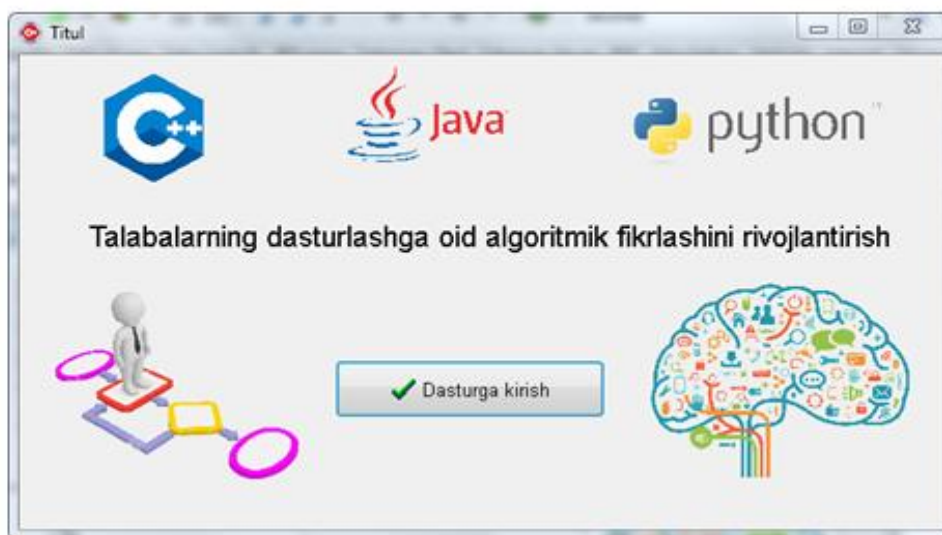
I.V.Morozovaning tadqiqotlarida bo‘lajak informatika o‘qituvchilarining elektron ta‘lim resurslarini loyihalashga oid kompetensiyalarini shakllantirishga qo‘yiladigan talablar ishlab chiqilgan. Bunda bo‘lajak informatika o‘qituvchilarida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmi ishlab chiqilgan [8].

Shu bilan birga T.V.Atyaskinaning ilmiy tadqiqotida bo‘lajak texnik-dasturchilarning o‘z-o‘zini tarbiyalash ko‘nikmalarini elektron resurslar yordamida muvaffaqiyatli shakllantirish uchun zarur va yetarli tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar majmui asoslab berildi. Uning tadqiqotida bo‘lajak texnik-dasturchilarning o‘z-o‘zini tarbiyalash ko‘nikmalarini samarali shakllantirishni ta‘minlaydigan elektron resurslarning imkoniyatlari ochib berilgan [9].

Yuqorida qayd etilgan tadqiqotchi va olimlarning ishlarini tahliliga ko‘ra, talabalarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirishda dastlab, dasturlashga oid raqamli ta‘lim vositalarini yaratish va ulardan foydalanish metodikasini ishlab chiqish lozim.

Shu bois, raqamli ta‘lim vositalarini yaratishda didaktik, metodik, psixologik, texnik, estetik, ergonomik talablar inobatga olinishi zarur [10]. Ushbu talablar elektron ta‘lim resurslarining samaradorligini oshishida alohida ahamiyat kasb etadi.

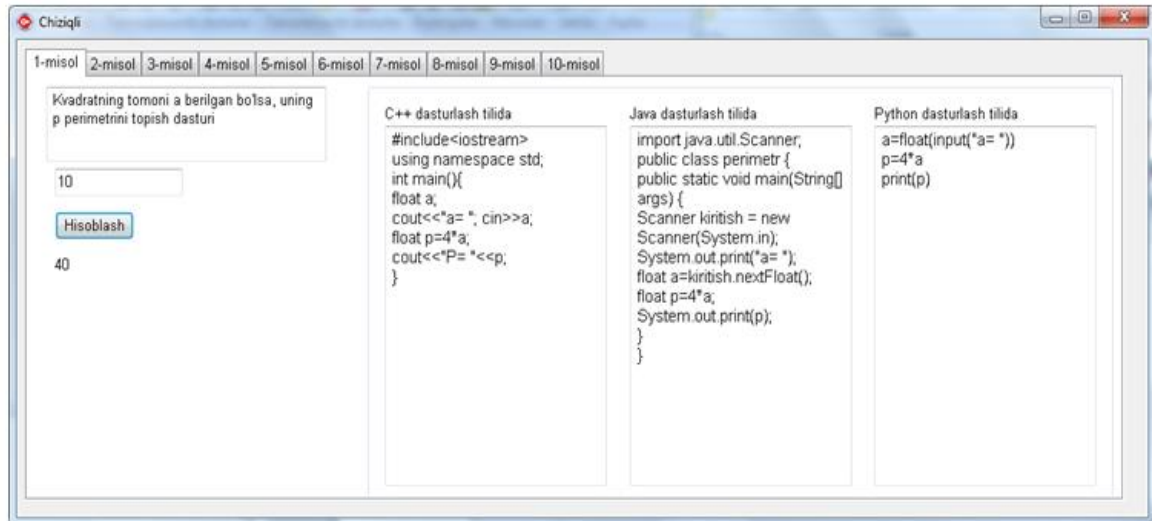
Tadqiqot metodologiyasi. Raqamli ta‘lim vositalarini yaratishda C++ Builder dasturlash muhitidan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shu bois, C++ Builder XE3 dasturlash muhitidan foydalanib, talabalarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirishga mo‘ljallangan raqamli ta‘lim vositasi ishlab chiqildi (1-rasm).



1-rasm. Ilovaning titul sahifasi.

Ushbu yaratilgan raqamli ta‘lim vositasi tarkibida talabalarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantiruvchi dasturlar hamda bu dasturlarning C++, Java va Python dasturlash tillaridagi dastur kodi keltirilgan. Bundan tashqari turli murakkablikdagi savol va topshiriqlar (reproduktiv, produktiv, qisman-izlanishli va kreativ darajada) mujassamlashgan.

Na‘munaviy dastur kodlari chiziqli, tarmoqlanuvchi, takrorlanuvchi, funksiyalar, massivlar, satrlar va fayllar bilan ishlashga doir bo‘limlarga ajratilgan. Har bir bo‘limdagi dasturlar soddadan murakkablikka qarab borish tartibida keltirilgan. Masalan, chiziqli dasturlar bo‘limi oynasi quyidagi ko‘rinishga ega



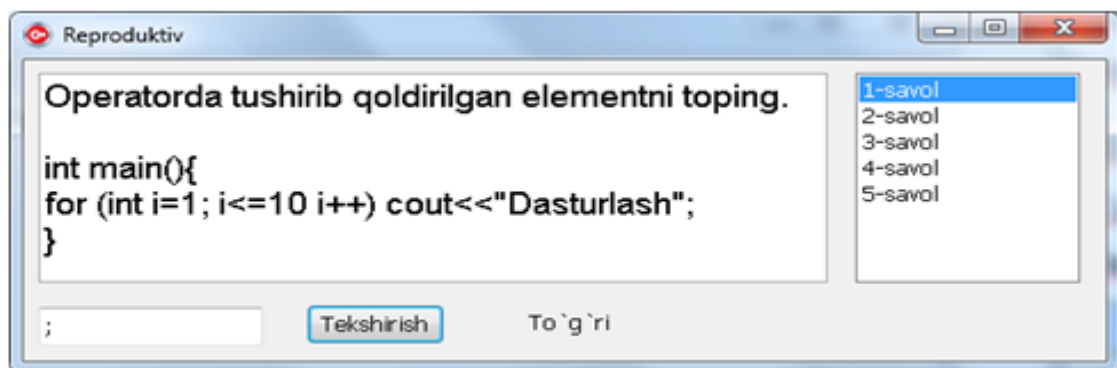
2-rasm. Chiziqli dasturlar bo‘limi oynasi.

Yuqorida oynani shartli ravishda ikki qismga ajratish mumkin. 1. Oynaning chap tomonida berilgan topshiriqni bajaruvchi oyna. 2. O‘ng tomonda esa berilgan topshiriqni C++, Java va Python dasturlash tillaridagi dastur kodini tasvirlovchi oyna.

Ushbu ko‘rinish har bir bo‘limga tegishli bo‘lib, bunda foydalanuvchi topshiriq sharti va dastur kodini tasvirlovchi elementlarni tahrirlay olmaydi. Ammo nusxa olish imkoniyati yaratilgan.

Bundan tashqari har bo‘limga doir turli murakkablik darajasidagi savollar kiritilgan. Savollar oynasi ishga tushganda faqat reproduktiv darajadagi bo‘lim faollashadi. Birinchi bosqich savollariga to‘liq javob berilsagina, keyingi bosqichga o‘tish imkoniyati yaratiladi.

Har bir bosqichda savollar qiyinlik darajasiga qarab tartiblangan. Foydalanuvchi birinchi savolga to‘g‘ri javob bersagina, navbatdagi savolga o‘tishi mumkin. Ushbu savollar to‘plamidan quyida savol na‘muna keltirilgan (3-rasm):



3-rasm. Reprodukativ darajadagi savollar oynasi.

Tahlil va natijalar. Talabalarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan tajriba-sinov ishlarini o‘tkazish jarayonida amalga oshirilgan

pedagogik tajriba-sinov ishlarining muvaffaqiyati, ushbu jarayonda uning tashkiliy-pedagogik jihatlarini inobatga olishi zaruriyatini ko‘rsatadi [11]. Shu bois, mazkur jihatlariga alohida e‘tibor qaratildi. Tajriba-sinov ishlari 2024-yilda Navoiy davlat universitetining “Matematika va informatika” ta‘lim yo‘nalishida ta‘lim oluvchi talabalar o‘rtasida o‘tkazildi.

Bunda tajriba va nazorat guruhlariga uchun jami 62 nafar talaba jalb etildi. Tajriba-sinov ishlari uch bosqichda olib borildi: ta‘kidlovchi; shakllantiruvchi; yakunlovchi. Tajriba-sinov ishining ta‘kidlovchi bosqichida talabalar bilan dasturlash tillarining asosiy xususiyatlariga oid suhbat va kuzatuvlar olib borildi.

Shakllantiruvchi bosqichida taklif etilayotgan raqamli ta‘lim vositasi asosida tajriba guruhiga mashg‘ulotlar o‘tkazilib, talabalarning o‘zlashtirish samaradorligini baholash uchun quyidagi mezonlar ishlab chiqildi: motivatsion; kognitiv; texnologik; kreativ.

Yakunlovchi bosqichida tajriba va nazorat guruhidagi talabalarning natijalarni ishonchliligini tekshirish maqsadida Styudent-Fisher kriteriyasi asosida matematik-statistik tahlili qilindi.

Mazkur kriteriyadan foydalanishda tanlanmalar uchun mos o‘rta qiymatlar , tarqoqlik koeffitsiyentlarini , o‘rtacha kvadratik chetlanishlarni , variatsiya ko‘rsatkichlarini , baholashning ishonchli chetlanishlarini , o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini aniqlashda esa formulalardan foydalanildi. Hisoblash natijasiga ko‘ra, tajriba guruhining o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan yuqori ekanligi, ya‘ni 9,5 % ga oshganligi ma‘lum bo‘ldi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, talabalarni dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirish bugungi kunda axborot texnologiyalari sohasida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki barcha sohani boshqarish, elektron to‘lovlarni amalga oshirish, matematik va iqtisodiy masalalarni hisoblash, kompyuter va mobil qurilmalari uchun dasturiy mahsulotlarni yaratish va masofadan turib ma‘lumotlarni o‘zaro almashish uchun samarali amaliy dasturlarni ishlab chiqish talab etiladi. Bularni dasturlash tillari orqali amalga oshirish mumkin. Shu sababli oliy ta‘lim muassasalarida talabalarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirish uchun dastlab fan dasturlarini takomillashtirish hamda yangi avlod darsliklarini yaratish muhim hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda talabalarning mustaqil o‘quv faoliyatini tashkil etish tizimini takomillashtirish lozim. Buning uchun esa talabalarga kreativ fikrlashga yo‘naltirilgan amaliy topshiriqlarni berib borish va ularni yechimiga amaliy yordam beruvchi raqamli ta‘lim vositalarini ishlab chiqish talab etiladi.

Shu bois talabalarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirishda yuqorida keltirilgan raqamli ta‘lim vositasidan foydalanishni tavsiya etamiz. Ushbu raqamli ta‘lim vositasi talabani mustaqil ravishda ishlashga va tanqidiy fikrlashga yo‘naltiradi. Buning natijasida talabalarning kompetentligini shakllantirishga erishish mumkin.

Yuqorida olib borilgan statistik-tahlillardan aytish mumkinki, oliy ta‘lim muassasalarida talabalarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirishda taklif

etilayotgan raqamli ta’lim vositasidan foydalanish uchun ommalashtirish mumkinligiga asos bo‘ladi.

Taklif etilayotgan raqamli ta’lim vositasi talabalarning darsdan bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazishida, bilimlarni mustaqil o‘zlashtirishida, dasturlashga oid kompetentligini oshirishda hamda algoritmik fikrlashini rivojlantirish uchun muayyan darajada xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Jamoliddinovich T. F. Algorithmic Thinking of Students in Program using Electronic Learning Resources Principles in Development //Kresna Social Science and Humanities Research. – 2022. – T. 3. – C. 93-94.
2. Jamoliddinovich T. F. Algorithmic Thinking of Students in Program using Electronic Learning Resources Principles in Development //Kresna Social Science and Humanities Research. – 2022. – T. 3. – C. 93-94.
3. Tokhirov F. et al. Methodology for developing students’ algorithmic thinking about creating applications //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2025. – T. 3268. – №. 1.
4. Расулова Г.А. Педагогика олий таълим муассасалари учун мультимедиа-электрон дарсликлар яратиш методикасини такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Наманган, 2021. – 28 б.
5. Шкарбан Ф.В. Методика обучения основам объектно-ориентированного программирования бакалавров прикладной информатики с использованием визуальных учебных сред // Автореф. дисс... на соиск. учен. степ, канд. пед. наук. – Волгоград, 2018. – 28 с.
6. Бабаходжаева Н.М. Олий таълимда алгоритмлар назарияси фанини ўқитишни такомиллаштиришда ахборот технологияларини қўллаш методикаси (Амалий математика ва информатика таълим йўналиши мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Термиз, 2021. – 28 б.
7. Мамадалиев К.Р. Информатикадан модернизациялашган ўқув адабиётлари ва электрон дарсликларини яратишнинг дидактик асосларини такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Чипчик, 2021. – 24 б.
8. Морозова И.В. Конструирование электронных образовательных ресурсов в обучении информатике как средство развития универсальных учебных действий будущих учителей. // Дисс... на соиск. учен. степ, канд. пед. наук. – Череповец, 2014. – 183 с.
9. Атяскина Т.В. Электронные ресурсы как средство формирования умений самообразования будущих техникув-программистов // Автореф. дисс... на соиск. учен. степ, канд. пед. наук. – Оренбург, 2018. – 24 с.

10. Жўраев В.Т. Электрон таълим муҳитида педагогик дастурий воситалардан фойдаланиш методикасини такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2021. – 27 б.

11. Tokhirov F. PRINCIPLES BASED ON THE DEVELOPMENT OF STUDENTS'COMPETENCE IN DESIGNING MOBILE APPLICATIONS //INTERNATIONAL SCIENTIFIC INNOVATION RESEARCH CONFERENCE. – 2024. – Т. 1. – №. 8. – С. 32-34.

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MAQOLLARNING MAZMUNAN O‘XSHASH VA FARQLI JIHATLARI

Xayitmurodova Dinora Umirzoq qizi

SamDChTI Ingliz filologiyasi va tillarni o‘qitish nazariyasi fakulteti talabasi

Annotatsiya: *Xalq og‘zaki ijodining o‘ziga xos ko‘rinishi bo‘lgan maqollar jamiyat hayotida alohida o‘rin tutadi. Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi maqollarning qo‘llanilishi, ahamiyati va ular o‘rtasidagi mazmuniy o‘xshashlik hamda ayrim farqli tomonlari o‘rganilgan.*

Kalit so‘zlar: *maqol, hikmatli so‘zlar, xalq og‘zaki ijodi, ma’no va mazmun, farqlash, do‘stlik, ahillik.*

Annotation: *Proverbs, as a unique form of oral folklore, play a significant role in society. This article explores the use and importance of proverbs in Uzbek and English, focusing on their similarities in meaning as well as their distinctive aspects.*

Key Words: *Proverb, wise sayings, oral folklore, meaning and content, differentiation, friendship, unity.*

Аннотация: *Пословицы как уникальная форма устного фольклора играют значительную роль в жизни общества. В этой статье исследуется использование и значение пословиц на узбекском и английском языках, уделяя особое внимание их сходству по значению, а также их отличительным аспектам.*

Ключевые слова: *Пословица, мудрые изречения, устный фольклор, смысл и содержание, дифференциация, дружба, единение.*

KIRISH

Maqollar qadimdan xalq donishmandligi va aql ifodasi sifatida shakllangan. Ularni hayot qomusi, o‘ziga xos badiiy va tarixiy solnoma deyish mumkin. Maqollar insonning nutqini ravon va ta’sirchan qiladi, hayotiy muammolarni to‘g‘ri hal qilishga o‘rgatadi, turmushning barcha jihatlariga oid qimmatli maslahatlarni beradi. Xalq og‘zaki ijodining mahsuli bo‘lgan maqollar har bir millat madaniyatining yaxlitligini aks ettiradi. Har qanday xalqning og‘zaki va yozma yodgorliklarida tarixiy xotira, hayotiy tajribalarning asrlar davomida jamlangan hikmatlari mujassamdir. O‘zbek va ingliz xalq maqollari ham ana shunday ilmiy va badiiy tafakkurning mahsuli bo‘lib, ular avloddan-avlodga o‘tib, xalqning eng qimmatli ma’naviy meroslaridan biri sifatida saqlanib kelmoqda.

ASOSIY QISM

Maqollar mavzu jihatidan nihoyatda boy va xilma-xildir. Ular vatanparvarlik, mehnat, ilm-fan, do‘stlik, ahillik, donolik, hushyorlik, sevgi va muhabbat kabi mavzularni qamrab oladi. Shuningdek, salbiy xulq-atvorga oid pand-nasihatlar ham maqollarda o‘z ifodasini topgan. Maqollarda mazmun va shaklning dialektik birligi muhim ahamiyatga ega. Ularning ko‘p hollarda qofiyadoshligi, majoziy ma’noga boyligi, ko‘p ma’noliligi kabi jihatlari

kuzatiladi. Shuningdek, antitezaga asoslangan maqollar ham ko‘p uchraydi, masalan, "Kattaga hurmatda bo‘l, kichikka izzatda" kabi.

Maqollar qisqa va mazmunli iboralar bo‘lib, har bir millatning madaniyati, urf-odatlarini va hayot falsafasini aks ettiradi. Ular turli xalqlarning hayotiy tajribalarini umumlashtirib, o‘ziga xos hikmatni ifodalaydi. Shuningdek, o‘zbek va ingliz maqollari o‘rtasidagi o‘xshashlik ham, asosan, ularning mavzusida namoyon bo‘ladi. Masalan, hayotiy tajriba, mehnatning ahamiyati va halollik kabi mavzular har ikki tilda keng tarqalgan. O‘zbek tilidagi "Mehnat qilgan - doim to‘q bo‘ladi" maqoli ingliz tilidagi "Hard work pays off" maqoliga mazmunan mos keladi. Shuningdek, do‘stlik va halollik mavzusidagi maqollarga misol qilib, "Do‘st kulfatda sinalar" degan o‘zbek maqolini inglizcha "A friend in need is a friend indeed" maqoli bilan solishtirish mumkin. Halollikka oid "Halollik - eng katta boylik" maqoli esa ingliz tilida "Honesty is the best policy" tarzida ifodalanadi.

Biroq, milliy madaniyat va tarixiy sharoitlar tufayli maqollar o‘rtasida sezilarli farqlar ham mavjud. Masalan, o‘zbek tilidagi "Qo‘y ham, bo‘ri ham to‘q bo‘lmaydi" maqoli xalqning chorvachilik hayotiga asoslangan bo‘lib, ingliz tilida unga ekvivalent maqol topish qiyin. Biroq ingliz tilidagi "Don't cry over spilled milk" maqoli esa sodir bo‘lgan voqeani ortga qaytarib bo‘lmashligini anglatib, o‘zbek tilida aynan ushbu maqolning tarjimai uchramaydi. Shunday bo‘lsa-da, bizning tilimizda bu fikrni mazmunan yaqinroq ifodalovchi "Bo‘lgan ish bo‘ldi, o‘tgan kun o‘ldi" yoki "O‘tgan ishga salavot" kabi maqollar mavjud. Turli millatlarning maqollari o‘rtasidagi tafovutlar tabiat va atrof muhit bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Masalan, "El yel bilan - suv sel bilan". Bu maqolda o‘zbek xalqining tabiat va jamoaviy hayotga munosabati aks etgan. Ingliz tilidagi "Make hay while the sun shines" maqoli kishilarning quyoshli kunlardan foydalanib ishini tezroq bitirish kerakligini ulug‘laydi. Shu bilan bir qatorda, maqollar tuzilishi va iboralardagi farqlar orqali ham taqqoslanadi. O‘zbek maqollarida ko‘pincha she‘riy ohang mavjud: ular qisqa, qofiyali va ritmik tarzda shakllangan. Masalan, "Onasi maqtagan qizni olma, yangasi maqtagan qizdan qolma" yoki "Bulbul chamanni sevar - odam Vatanni" kabi maqollar bunga ayni dalildir. Ingliz tilidagi maqollar esa odatda sodda va mantiqiy tarzda ifodalanadi: "Travel broadens the mind". O‘zbek maqollarida xalq og‘zaki ijodining estetik jihatlari ko‘proq aks etsa, ingliz maqollari aniq va bevosita ma’no berishga moyil.

Har bir maqolning vujudga kelishida birorta ibratli voqeaning ahamiyati katta, ya'ni xalq orasida maqolning yashashi uchun hayotiy asos bo‘lishi kerak. Bunday asosga ega bo‘lmagan maqolning umri qisqadir. Jumladan, O‘zbekistonda "Yer haydasang - kuz hayda, kuz haydamasang - yuz hayda" maqoli mashhur. Ammo bu maqol Xorazm viloyatining aksariyat hududlarida tilga olinmaydi. Chunki Xorazmda yer qatlami tuzilishida yerosti suvlari yaqin bo‘lganligi sababli dehqonchilik bilan shug‘ullanadigan odamlar o‘z yerlarini kuzda haydamaganlar. Ma’lum bo‘ladiki, faqat hayot tajribasida tasdiqlangan vaziyat haqidagi maqol xalq orasida yashaydi.

XULOSA

O‘zbek va ingliz maqollari o‘zida hayotiy tajribalar va xalq donoligini mujassam etgan milliy madaniy boylik hisoblanib, ular avlodlarga hayotiy maslahatlar, axloqiy saboqlar va

ilhom beruvchi hikmatlarni yetkazib kelmoqda. Mazkur maqollar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni o‘rganish orqali biz ikki millat madaniyatining o‘ziga xos jihatlarini yanada chuqurroq tushunishimiz va ularning boy madaniy merosini qadrlashimiz mumkin. Shuningdek, maqollar insoniyatning o‘tmishi va kelajagini bog‘lovchi bilim ko‘prigi sifatida ham xizmat qilib kelayotganligini alohida ta’kidlab o‘tishimiz joizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- 1.Masharipova.Z, O‘zbek xalq og‘zaki ijodi - Toshkent,2007-yil, 30-bet.
- 2.Jo‘rayev.M, Eshonqulov. J, Folklorshunoslikkka kirish (o‘quv qo‘llanma).-Toshkent, 2017-yil,180-bet.
- 3.Sulaymonov.M, O‘zbek folklori (Ma’ruza matni).- Namangan -2006.
4. M.Inoyatov. O ‘zbek xalq ijodiyoti an’analari. -T. 2010,132 b.
5. Аникин В. Теория фолклора. - М.: Наука, 2012, 480 с.
6. M.Jo‘rayev, L.Xudoyqulova. Marosimnoma-T. 2008. 172 b.

DAVLATLARARO MUNOSABATLARDA DIPLOMATIK ALOQALAR VA YOZISHMALARNING AHAMIYATI

Shonazarov Bexruz Bobomurod o‘g‘li

Toshkent davlat yuridik universiteti. Jinoiy odil sudlov fakulteti.

Annotatsiya: Ushbu maqola davlatlararo munosabatlarda diplomatik aloqalar va yozishmalarning ahamiyatiga bag‘ishlangan bo‘lib, unda hozirgi zamon diplomatiyasining asosiy quroli bo‘lgan diplomatik yozishmalar haqida gap boradi. Zamonaviy diplomatik texnologiyalar davlatning tashqi siyosatini amalga oshirish, xalqaro maydonda o‘z maqsadlarini ilgari surish, milliy manfaatlarni chet elda himoya qilish vositalari va mexanizmlarini o‘z ichiga oladi. Albatta, bu texnologiyalar boshqa davlatlarning diplomatik faoliyati bilan o‘zaro aloqada amalga oshiriladigan diplomatik san‘atida yotadi.

Kalit so‘zlar: diplomatik yozishmalar, diplomatik aloqalar, davlatlararo munosabatlar, diplomatik texnologiyalar, xalqaro imidj, geosiyosiy mavqe, davlatning tashqi siyosati, elchi.

Аннотация: Данная статья посвящена значению дипломатических отношений и переписки в межгосударственных отношениях, и в ней говорится о дипломатической переписке, которая является основным инструментом современной дипломатии. Современные дипломатические технологии включают в себя средства и механизмы реализации внешнеполитического курса государства, продвижения его целей на международной арене, защиты национальных интересов за рубежом. Безусловно, эти технологии лежат в основе искусства дипломатии, которое осуществляется во взаимодействии с дипломатической деятельностью других стран.

Ключевые слова: дипломатическая переписка, дипломатические отношения, межгосударственные отношения, дипломатические технологии, международный имидж, геополитическое положение, внешняя политика государства, посол.

Annotation: This article is devoted to the importance of diplomatic relations and correspondence in interstate relations, and it talks about diplomatic correspondence, which is the main tool of modern diplomacy. Modern diplomatic technologies include means and mechanisms for implementing the state's foreign policy, promoting its goals in the international arena, and protecting national interests abroad. Of course, these technologies lie in the art of diplomacy, which is carried out in interaction with the diplomatic activities of other countries.

Key words: diplomatic correspondence, diplomatic relations, interstate relations, diplomatic technologies, international image, geopolitical position, foreign policy of the state, ambassador.

KIRISH

Tez o‘zgarib borayotgan dunyo va zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida davlatning xalqaro imidjini shakllantirish diplomatiya sohasiga va diplomatlarning faoliyatiga bog‘liq bo‘ladi. Diplomat faoliyatining muvaffaqiyati davlatlararo munosabatlar tizimida davlatning o‘rnini mustahkamlashda, milliy manfaatlarni boshqa hamkor davlatlar manfaatlari bilan uyg‘unlashtirishda namoyon bo‘ladi. Lekin davlatning xalqaro qiyofasini shakllantirish jarayonida jamiyat hayotining har bir sohasi alohida omil sifatida harakat qilishi mumkin. Davlat qiyofasi uning davlatlararo munosabatlari natijasida rivojlanadi. Davlatning geosiyosiy mavqei davlatning xalqaro maydondagi boshqa davlatlar va global subyektlar bilan o‘zaro munosabatlarining ustuvor yo‘nalishlarini belgilovchi yagona omil hisoblanadi. Samoylenko fikriga ko‘ra, ko‘p va turli vektorli tashqi siyosat sharoitida diplomatiya hozirgi xalqaro vaziyatning o‘zgaruvchan tabiatiga mos keladigan o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lishi kerak.

Ma’noli kontekstda davlatning tashqi siyosatiga, birinchi navbatda, xalqaro geosiyosiy va geostrategik vaziyatning umumiy xususiyatlari, shuningdek, strategik sheriklar va strategik dushmanlarning diplomatik faoliyati ta’sir qiladi.

Davlatning tashqi siyosati ichki taraqqiyot jarayoniga alohida turtki beradigan o‘zaro manfaatli munosabatlar doirasida shakllantiriladi va amalga oshiriladi. Globallashuv tendensiyalarining o‘zgarishi xalqaro munosabatlarga va har bir davlatning tashqi siyosatiga ham ta’sir qiladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, yangi dunyo tartibini shakllantirish jarayonida davlatlarning xalqaro qiyofasi alohida o‘rin tutishini ta’kidlash lozim. Diplomatiya bir qator boshqa omillarda davlatning xalqaro va tashqi siyosiy qiyofasini shakllantirishning eng muhim resurslari va mexanizmlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Bu omillar odatda diplomatlarning milliy dunyoqarashiga ta’sir qiladi. Bundan tashqari, davlatning xalqaro imidjini shakllantirish jarayonida diplomatning kasbiy mahorati ham alohida o‘rin tutadi. Davlatning xalqaro mavqeini yuksaltirishda, albatta, professional diplomatlarning ishtiroki muhim bo‘lib, ular davlatning tashqi siyosatida mamlakat vakillari sifatida milliy manfaatlarni munosib darajada himoya qila oladi. Shu bois davlat imidjini shakllantirish jarayonida diplomatik aloqalar va diplomatik texnologiyalar alohida o‘rin tutadi.

Zamonaviy diplomatiya F.De Kaler, G.Nikolson, J.Kembon va boshqa olimlarning ilmiy ishlarida tavsiya etilgan va amaliyotda sinab ko‘rilgan quyidagi usullarga asoslanadi: halollikva rostgo‘ylik, o‘zaro ishonch va o‘zaro hurmat, xalqaro huquq me’yorlariga rioya qilish, ilmiy, ilmiy-texnikaviy imkoniyatlar va tahliliy ma’lumotlardan unumli foydalanish va hokazo. Bugungi diplomatiya N.Makiavelli (Uyg‘onish davrida Italiyada yashab ijod etgan olim, yozuvchi va diplomat) tavsiya qilgan usullarga asoslanadi, ayyorlik, aldash, fitna, yolg‘on ma’lumot tarqatish va zo‘ravonlik kabi xislatlar mutlaqo rad etiladi. O‘z faoliyatida ayyorlik uslublarini qo‘llagan diplomatning qilmishlari tez orada fosh etilishi va uning nojo‘ya xatti-harakatlari nafaqat o‘zi yoki elchixonaga, balki o‘z davlati obro‘siga

ham kata zarar yetkazishini xalqaro tajriba va qator ilmiy kitoblar tasdiqlaydi. Yo‘qotilgan ishonchni tiklash xalqaro munosabatlarda qiyin bo‘ladi.

Ma’lumki, davlatlararo aloqalar muayyan hujjatlarda aks ettiriladi. Hujjatlarning ushbu turi diplomatik yozishmalar deb atalib, barcha tillarda rasmiy nutq uslubida amalga oshiriladi. Rasmiy uslub jamiyatdagi ijtimoiy, huquqiy munosabatlar, o‘zaro rasmiy aloqalar uchun xizmat qiluvchi nutq uslubi bo‘lib, boshqa uslublardan hujjatchilik xususiyati bilan ajralib turadi. Ularga davlat qonunlari, farmonlar, bayonotlar, shartnomalar, idora hujjatlari kabi ko‘pdan ko‘p rasmiy xizmat yozishmalari kiradi. X.S.Muhiddinova ularni quyidagi turlarga bo‘lib o‘rganadi: rasmiy uslub ma’muriy-devonxona hujjatlari, iqtisodiy-tijorat hujjatlari, huquqiy hamda diplomatik hujjatlari. Bular orasida diplomatik hujjatlar shakl va lisoniy jihatdan o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

Mashhur fransuz diplomati J.Kambon nuqtai nazaricha “diplomat har qanday sharoitda ham o‘z mamlakatini bilishi, uni munosib va obro‘-e’tibor bilan namoyon qilishi kerak”. Uning aytishicha, diplomatiya muvaffaqiyati doimo xalqaro vaziyatni to‘g‘ri baholashga asoslangan. Bilimli va professional diplomat, J.Kembonning fikricha, o‘z davlatining davlatlararo munosabatlar tizimidagi obro‘si va qiyofasidir. Bunga ko‘ra, diplomat yoki diplomatiya, eng avvalo, davlatning tashqi siyosati va xalqaro imidjini shakllantirishi kerak. Diplomat o‘z davlati va mezbon davlatdagi xalqi haqida ijobiy fikrda bo‘lishi kerak. Hech shubhasiz, samarali va istiqbolli diplomatiya zamonaviy dunyoning xalqaro sohasida davlatning xalqaro imidjini shakllantirish va yuksaltirish jarayonida asosiy rol o‘ynaydigan maxsus texnologiyalardan biridir. Diplomatiyaning har qanday shakli ma’lum maqsadni, ayniqsa, davlatning tashqi siyosiy maqsadlariga erishishni ko‘zlaydi. Shuning uchun ko‘p tomonlama diplomatiya doirasidagi tashqi aloqalar organlari har bir zamonaviy davlat uchun juda muhimdir. Binobarin, turli diplomatik shakllar va texnologiyalar xalqaro munosabatlarning rivojlanishini mantiqan ta’minlaydi. Agar diplomatik tuzilmalarning o‘zgarishi mamlakatning rivojlanish darajasiga bog‘liq bo‘lsa, xalqaro munosabatlardagi davlatlar, ayniqsa, buyuk davlatlar diplomatiyasining zigzaglari milliy, geosiyosiy, geostrategik, geoiqtisodiy va boshqa hayotiy manfaatlarga bog‘liq bo‘ladi. Tashqi siyosatda davlat imidjini shakllantirish texnologiyasi sifatida faol diplomatik hamkorlikdan foydalanish mumkin.

B.X. Baxriev “Tashqi siyosiy strategiyalarni amalga oshirishda xalq diplomatiyasining ortib borayotgan roli keng doiradagi davlatlar uchun ushbu institutdan xorijiy jamoatchilik oldida ijobiy imidj shakllantirish va keng xalqaro hamkorlikni rivojlantirish uchun foydalanish imkoniyatini beradi” degan fikrlarni bildiradi.

Global xalqaro tizim strukturaning o‘zgarishi va xalqaro vaziyatning o‘zgaruvchan tabiati bilan bog‘liq sifat jihatidan yangi va chuqur o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda.

E.V. Parshinning fikricha, “Taraqqiyotning davom etishi, jahon miqyosida yangi axborot oqimlari va kommunikatsiya texnologiyalarining tarqalishi sharoitida davlat imidjini shakllantirish jarayonida xalq diplomatiyasining ahamiyati yangi darajaga ko‘tarilmoqda, bujamiyat uchun ham, xalqaro darajadagi davlatlarning o‘zaro hamkorligi uchun ham muhimroq darajadir”.

Ma'lumki, hozirgi xalqaro munosabatlarda jiddiy qarama-qarshiliklarning yangi tugunlari shakllanmoqda. Bunda har bir tizim doirasidagi xalqaro munosabatlar o'ziga xos xususiyatlarga ega. Davlat faoliyatining turli sohalarida davlatning xalqaro nufuzini oshirish uchun mamlakat hayotining turli sohalarini barqaror rivojlantirishni kuchaytirish zarur. Zamonaviy dunyoda diplomatiya nafaqat tashqi siyosatda, balki xalqaro giperfazoda mamlakat hayotining boshqa sohalarida ham davlatning xalqaro qiyofasini o'zgartirishning alohida mexanizmi hisoblanadi.

Mashhur ingliz diplomati Garold Nikolson o'zining “Diplomatiya” kitobida davlatning milliy manfaatlarini himoya qilish, xalqaro munosabatlar tizimidagi obro'sini oshirishda diplomatiyani davlat tashqi siyosatining eng muhim vositalaridan biri, deb hisoblab quyidagilarni yozadi: “Hozirgi xalqaro vaziyat shuni tasdiqlaydiki, birorta ham davlat, agar uboshqa davlatlar orasida noqulay ahvolga tushib qolishni istamasa, boshqa davlatlar uning hisobidan kuchayishini istamasa, mohirona tashkil etilgan diplomatik xizmatga ega bo'lishi kerak”. Uzoqni ko'ra bilmaydigan diplomatiya yoki tashqi siyosatdagi intellektual inqiroz davlatning xalqaro obro'sini pasaytiradi.

Ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish va tarqatish jarayonida xalq diplomatiyasining ahamiyati katta. E.V.Grebenkin aytganidek, “Ommaviy diplomatiya xorijiy jamoatchilik ongida ijobiy imidjni shakllantirish orqali chet elda davlat manfaatlarini ilgari surish demakdir”. Zamonaviy sharoitda har bir davlat axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida axborot to'plash, o'ta maxfiy ma'lumotlarni, axborot manbalarini saqlash, ma'lumotlarni qayta ishlash, izlash, uzatish va taqdim etishda o'zining tashqi siyosatini yanada rivojlanishi uchun mikroelektronikaning turli vositalaridan foydalanadi.

Zamonaviy diplomatik xizmat o'zining usullari, shakllari va texnologiyalari bilan ajralib turadi. Ilgari davlatning xalqaro va tashqi qiyofasini shakllantirish muammosi faqat elchilar bilan chegaralangan edi. Elchi manziliga yetib kelgach, aloqa tarmoqlari yo'qligi sababli o'z mamlakati bilan kamdan-kam va qiyinchilik bilan muloqot qila olar edi. Elchilar o'z harakatlarini iloji boricha qabul qiluvchi davlat ko'rsatmalariga muvofiqlashtirishga muvaffaq bo'lishardi. Shuning uchun “davlat imidji” tushunchasi unchalik muhim emas edi.

Ichilarning yuzi faqat davlatlarning tashqi qiyofasini aks ettirgan. “Elchilarning vazifalari qaror qabul qilishda ko'proq erkinlik talab qiladi, chunki ba'zi hollarda ular o'zlari qaror qabul qilishlari kerak bo'ladi: ular nafaqat o'z suverenining irodasini bajaradi, balki uni tayyorlaydi va o'z maslahatlari bilan boshqaradi”.¹⁹ Hozirgi kunda fuqarolik jamiyati shakllanayotgan sharoitda jamiyat hayotining har bir alohida sohasi milliy qiyofa manbai hisoblanadi.

Hozirda davlatning xalqaro imidjini shakllantirish va yuksaltirish uchun o'ndan ortiq samarali texnologiyalar mavjud. Axborotlashtirish va globallashuv sharoitida har bir inson giperglobal axborot tizimlaridan foydalanish imkoniyatiga ega. “Internet ijtimoiy o'zaro ta'sirning axborot-kommunikatsiya tuzilmasi sifatida yangi turdagi ijtimoiy makon va ijtimoiy o'zaro ta'sirning yangi turini yaratadi. Shu bilan birga, iqtisodiyot, siyosat, fan va

madaniyat muammolarini muhokama qilish uchun sifat jihatidan yangi imkoniyatlar paydo bo‘ladi”.

Globallashuv va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi nafaqat davlatning xalqaro imidjini, balki davlatlarning ham halok bo‘lish jarayonining asosiy omiliga aylanishi mumkin. Yaqin Sharqdagi voqealar bu tendentsiyaga misol bo‘la oladi. Shu sababli, “zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish davlat va jamiyat uchun eng dahshatli oqibatlarga olib kelishi mumkin”.

Zamonaviy sharoitda diplomatiya xalqaro muhitdagi ishlarning haqiqiy holatini vahukumatning o‘zaro manfaatli munosabatlar doirasida boshqa xalqaro subyektlar bilano‘zaro munosabatlaridagi haqiqiy niyatlarini tushunish va his qilish uchun yangi siyosiy tafakkur va biroz tasavvurni talab qiladi. Zamonaviy xalqaro siyosiy jarayonlar davlatlardan sifat jihatidan yangi diplomatik va siyosiy texnologiyalardan foydalanishni talab qiladi.

Shunday qilib, xalqaro munosabatlarning rivojlanishi davrida ko‘p vektorli diplomatiyaning ustuvor yo‘nalishlari sifatli munosabatni talab qiladi. Turli salbiy muammolar va tendentsiyalarning mavjudligi davlatning ijobiy imidjini shakllantirishga imkon bermaydi. “Jamiyatda haqiqatda mavjud bo‘lgan muammolar davlatning mamlakat ichida ham, uning tashqarisida ham ijobiy imidjini shakllantirish yo‘lida jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin”.²² Jamiyatda mavjud bo‘lgan muammolar, xususan, korrupsiyaning yuqori darajasi, qashshoqlik, savodsizlik, ijtimoiy adolatsizlik va boshqa salbiy ijtimoiy tendentsiyalar xorijda davlat haqidagi tasavvurni tubdan o‘zgartirmoqda. Adam Smitning so‘zlariga ko‘ra, "hech bir jamiyat, shubhasiz, agar uning a‘zolarining katta qismi kambag‘al va baxtsiz bo‘lsa, gullab- yashnashi va baxtli bo‘lishi mumkin emas".²³

Hozir ko‘plab tadqiqotchilar davlatning ijobiy imidjini shakllantirishda muvaffaqiyat kaliti ko‘p jihatdan ommaviy axborot vositalari qo‘lida ekanligini yozadilar. Ular davlat imidjini shakllantirishning asosiy omillari hisoblanadi. “Ommaviy axborot vositalari xalqaro maydonda davlat tashabbuslarining mohiyati va maqsadlarini to‘g‘ri tushunishni shakllantirishning asosiy vositasidir”. Davlatning ijobiy xalqaro imidjini shakllantirish mamlakatning barqaror ichki rivojlanishiga bog‘liq. Diplomatiya milliy manfaatlarga mos kelishi va mamlakat barqaror rivojlanishining ustuvor yo‘nalishlariga ta’sir qilishi kerak.

Davlatning xalqaro qiyofasini shakllantirishning diplomatik texnologiyalari nafaqat keng milliy manfaatlar nuqtai nazaridan, balki ichki va tashqi siyosat doirasidagi hayotiy manfaatlar nuqtai nazaridan ham asoslanishi mumkin. Davlatning bosqichma-bosqich olg‘a siljishi va yanada rivojlanishi uchun mahalliy va global miqyosda xalqaro imidjini shakllantirish lozim.

Jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun davlat o‘zgaruvchan dunyoda kelajak istiqbollarini ko‘ra oladigan fuqarolarni milliy ma’naviyat va o‘zlikni anglashni tarbiyalashi zarur. Oqil davlatning yomon davlatdan farqli o‘laroq asosiy mulki diplomatlarning ongi, tafakkuri va ma’naviy olamidir. Diplomatiya ikki qirrali qurol bo‘lib, agar uni ushlab turgan qo‘l kuchsiz bo‘lsa va undan yaxshi foydalanishni bilmasa, o‘z davlatiga og‘irlik qiladi va

unga zarar yetkazishi mumkin. Bu qobiliyatlar davlatlararo munosabatlarda tub o‘zgarishlarni keltirib chiqarishi kerak, bu esa milliy o‘zini o‘zi anglash darajasiga juda bog‘liq. Zamonaviy globallashuv jarayonlarida milliy madaniyatlar Yevropa va boshqa qo‘liplarning kuchli ta’sirida diplomatik tuzilmalarning harakatlari jahon miqyosida milliy madaniy elementlarni targ‘ib qilishi va rivojlantirishi mumkin. Bunday sharoitda, davlat fuqarolarining ko‘pchiligi mehnat va boshqa immigratsiyada bo‘lganida, xorijiy davlatlardagi diplomatik organlar va tuzilmalar ularga xorijiy jamiyatlarda madaniy va ijtimoiy moslashuvda yordam berishi mumkin. Milliy davlat tashqi siyosatning ustuvor masalalari va jamiyatning muhim muammolariga e’tibor qaratishi, shu bilan birga dolzarb muammolarga yechim izlashi kerak, chunki bu muammolar xalqaro maydonda davlat nufuzini oshirishga to‘sqinlik qilishi mumkin. Davlat ko‘p vektorli xalqaro faoliyat sharoitida tashqi siyosatning ustuvor masalalarini hal etish bo‘yicha aniq prognozlar beradigan jasur va ideal diplomatlarga doimo muhtojdir. Aks holda, ideal va yuqori malakali diplomatlarsiz davlatlarning ko‘p vektorli xalqaro faoliyatining xususiyatlari milliy manfaatlarga mos kela olmaydi. Professional diplomat davlat tashqi siyosatining turli elementlarini birlashtirishi va uyg‘unlashtirishi kerak. Milliy pozitsiyadan kelib chiqadigan har bir narsa diplomatik faoliyatning manbai yoki cho‘qqisida mutlaq ruhni keltirib chiqaradi. Davlatning barcha tashqi siyosat organlari faqat mutlaq milliy ruh asosida millatning o‘ziga munosabatini quradilar.

Noprofessional diplomatiyaning mohiyati shundaki, u milliy manfaatlarni hisobga olmaydi. Shu sababli turli davlatlarning diplomatiyasi bir xil xususiyatga ega emas.

Diplomatiya xalqlarning (millatlarning) jahon miqyosida milliy qudratini va tan olinishini mustahkamlashga va ularni manfaatdor davlat subyektlari sifatida ko‘rsatishga qodir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Akayev D.V. Fuqarolik jamiyati faoliyati sohasida Internet-dizayn // Saratov davlat yuridik akademiyasining axborotnomasi. – 2014. – № 6 (101). – 54-59-betlar
2. Baxriev B.X. Zamonaviy tadqiqot nutqida xalq diplomatiyasi // Tojikiston davlat huquq, biznes va siyosat universiteti axborotnomasi. Ijtimoiy fanlar seriyasi. – 2017 yil, – №1 (70). – 131-147-betlar
3. Grebenkina Y.V. Dunyo tuzilmasi doirasida diplomatiyani o‘zgartirish // Tomsk davlat universiteti axborotnomasi. – 2016. – № 3 (35). – 27-138–144-betlar
4. Kambon J. Diplomatiya. – M.: Politizdat, 1946. – 7-bet
5. Montaigne M. Tajribalar. Uch jild. 1-jild. – M.: Fan, 1981. – 71-bet
6. Muhiddinova X.S., Abdullayeva N.A. Rasmiy uslubning diplomatik yozishmalar turi, Toshkent-1997, 10-bet
7. Nikolson G. Diplomatiya. – M.: Davlat siyosiy adabiyot nashriyoti, 1941, - 4-bet

8. Parshina Y.V. Davlat imidjini shakllantirishda jamoatchilik diplomatiyasining roli (AQSh va SSSR / Rossiya Federatsiyasi tajribasi bo‘yicha siyosiy tahlil): Siyosatshunoslik bo‘yicha nomzodlik dissertatsiyasi. – M., 2006. – 16-bet
9. Samoylenko V.V. Diplomatin professional sirlari. O‘quv qo‘llanma. – M.: Aspect Press, 2016. – 18-bet
10. Sharafutdinova E.V. Xalqaro maydonda davlat imidjini shakllantirishda axborot omilining roli // Sankt-Peterburg universiteti xabarnomasi. Seriya 6. Falsafa. Madaniyatshunoslik. Siyosatshunoslik. Xalqaro munosabatlar. - 2011.–№1. – 46-51- betlar
11. Smit A. Xalqlar boyligining tabiati va sabablarini o‘rganish. - M.: EKSMO, 2017.
– 130-bet
12. Ulitina M.O. Axborot globallashuvi sharoitida Rossiyaning xalqaro imidjining shakllanishi: siyosiy fanlar bo‘yicha nomzodlik dissertatsiyasi. - M., 2015. – 9-bet

AMIR TEMURNING HOKIMIYAT TEPASIGA KELISHI VA MARKAZIY DAVLAT BOSHQARUVINING TAKOMILLASHUVI

G‘anijonov Sardor Khomidjon o‘g‘li

Toshkent davlat yuridik universiteti. Jinoyat odil sudlov fakulteti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sobibqiron Amir Temurning tavallud topgan davrida Movarounnahrning siyosiy ahvoli, Amir Temurning siyosat maydoniga qay tarzda kelgani va markaziy davlat boshqaruvini takomillashtirgani haqida ma’lumotlar ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, sobiqiron, Tarag‘ay, barlos, Chig‘atoy ulus, beklik, Movarounnahr.

Abstract: This article analyzes the political situation of Movarounnahr during the birth of Sobibqiron Amir Temur. Information about how Amir Temur came to the political arena and improved the central state administration is covered on a scientific basis.

Key words: Amir Temur, sahibqiran, Taragai, barlos, Chigatai ulus, beklik, Movarounnahr.

KIRISH

Amir Temur turkiy barlos urug‘ining biy (urug‘ oqsoqoli)laridan bo‘lish Muhammad Tarag‘ay va Buxoro shariat gonunlari sharh-lovchisining qizi Takina Mohbegimlarning farzandi bo‘lib, 1336-yilda Shahrisabga yaqin Xo‘ja Ilgor qishlog‘ida tavallud topgan. Uning to‘liq ismi Sobibqiron Amir Temur ibn Amir Tarag‘ay ibn Amir Barkuldir. Temur siyosiy kurash maydoniga kirib kelgan XIV asing 60-yillarida mo‘g‘ullarning Chig‘atoy ulusi hukmronligi davom etayotgan edi. 1346-yili Chig‘atoy ulusi xoni Qozonxon Amir Qazog‘on tomonidan oldiriladi. 1358- yilda Amir Qazog‘on ham o‘ldiriladi, ulusda parokandalik jarayoni kuchayadi. O‘lkaning turli hududlarida mustagillik da‘vosi bilan ish ko‘rayotgan 10 ga yaqin mahalliy bekliklar, chunonchi, Xorazmda so‘fiylar, Qashqadaryoda barloslar, Ohangaron vodiysida jaloyirlar, Buxoroda sadrlar, Termiz atrofida sayidlar amirlarining va hokazo kuchlarning ajratuvchilik harakatlari yurt butunligiga jiddiy xavf tug‘dirayotgandi. Ulus o‘ntacha mustaqil bekliklarga bo‘lingan bo‘lib, ularning beklari o‘rtasida doimo nizo, janjal bo‘lardi. Buning ustiga o‘z hukmronligini mustah- kamlash maqsadida 1360-yilda Movarounnahrda katta qo‘shin tor-tib kelgan Mo‘g‘uliston xoni Tug‘luq Temur? xuruji ham dard ustiga chipon bo‘lgan edi. Bunday galtis vaziyatda siyosiy kurash maydonida hozir bo‘lgan yosh Temurbek oldida nihoyatda ehtiyotkorlik, aql-zakovat bilan ish ko‘rish, o‘z atrofiga yurtparvar, vatanparvar kuchlarni to‘plash, so‘ngra qulay imkoniyat tug‘ilishi bilan yurt dushmanlariga gaqshatqich zarba berish vazifasi turardi. Temurbek uddaburonlik bilan o‘ziga xos taktika qo‘llab, o‘zining bosh orzu-maqсадlaridan voz kechmagan holda, vaziyat taqo-zosi bilan vagtdan yutish, ishonchli kuch topish uchun vaqtincha 1361-yilda Tugluq Temur xizmatiga kiradi. Biroq bir yil muddat o‘tar-o‘tmay Balx hokimi, Amir Qazog‘onning

nabirasi Amir Husayn bilan do'stlashib, u bilan birgalikda yurt birligi va ozodligini tiklashga kirishadi. U 1362-1364-yillarda mo'g'ul qo'shinlariga bir necha marta zarba beradi. Tug'luq Temurning og'li Ilyosxo'ja 1365- yil bahorida Movaro-unnahrga yurish qiladi. Chinoz atrofida, Sirdaryo bo'yidagi

«Loy jangi»da Amir Temur va Amir Husayn qo'shinining Ilyosxo ja bosh-liq - mo'gul go'shinidan kutilmaganda yengilishi Amir Temur uchun juda katta saboq boldi. Ilyosxo ja qo'shinlari Samargandga tomon yurdi. Mahalliy aholi mudofaaga ko'tarildi, bu harakat sarbadorlar harakati nomi bilan mashhur. Harakatga tolibi ilm vaki-li Mavlonozoda, jun tituvchilar oqsoqoli Abu Bakr Kalaviy va mohir mergan Xordaki Buxoriylar boshchilik qiladilar. Jome masjidida to'plangan 10 mingga yaqin aholi Mavlonozoda da' vati bilan mo'g'ullarga qarshi kurashda faol qatnashadilar. Ilyosxo'ja Samarqandda katta zarbaga uchrab Movarounnahrda chiqib ketishga majbur bo'ladi. Samarqandda hokimiyat sarbadorlar qo'lga o'tadi. Ular xalg turmushini yaxshilashga garatilgan tadbirlar ko'radilar, mo'g'ullarga tarafdorlik qilganlarning yer va mulklari musodara etiladi. Samarqand sarbadorlari g'alabasidan xabar topgan Amir Husayn va Amir Temur 1366-yil bahorida Samarqandga keladilar. Amir Husayn hiylasi bilan sarbadorlar boshliqlari go'lga olinib, o'ldiriladi. Amir Temurning sa'y-harakatlari tufayligina Mavlonozoda tirik goladi. Amir Husayn Movarounnahrda Amir Temurni goldirib o'zi Xurosonga ketadi. Amir Temurning keyingi jo'shqin faoliyati davomida uning Amir Husayn bilan ittifoqi mustahkam bo'lolmadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tabiatan shuhratparast, hokimiyatparast shaxs bo'lgan Amir Husayn ganday qilib bo'lmasin Amir Temurga pand berish, unga hiyonat qilishdan qaytmaydi va do'stlik munosabati yaqinlik va qarindoshlik aloqasi bilan qat'iy qilingan edi. Ammo Amir Husaynning kongli makr va g'addorlik o'y-xayolidan bo'shamasdi» (Sh. Yazdiy.

«Zafarnoma». 207-bet).

Xalqimizda «birovga choh qazisang, o'zing yiqilasan» deyilganidek, Amir Husayn ham o'zi qazigan chohga o'zi viqildi. Vaziyat taqozosi bilan Amir Temur Amir Husayn o'rnashib olgan Balga 1370-yilning bahorida qo'shin tortib boradi va uni mahv etadi. Shundan so'ng Amir Temur Movarounnahrning yagona hukmdori bo'lib qoldi. Samarqand mamlakat poytaxtiga aylandi. Yurtni boshqarish jilovini qo'lga kiritgan Amir Temur oldida hali g'oyatda katta, murakkab vazifalar ko'ndalang bo'lib turardi. Eng asosiysi, mamlakat hududlarini birlashtirish, yagona markazlashgan davlat tuzishdan iborat bosh vazifani hal etish kerak edi. Busiz mamlakat taraqqiyoti-ni olga bostirish, uning dovrug'ini jahon miqyosiga ko tarish mum-kin emasdi. Shu boisdan, dastlab Sirdaryo va Amudaryo oralig idagi hududlar diplomatik yo 1 bilan birlashtirildi. Amir Temur sharqiy hududlarni mo'g'ullar ta'siridan ozod etish uchun 1370-yil oxiri va 1371-yil boshida Sharqiy Turkiston tomon yurish qiladi. Mog'ul xoni Kepak Temurga gaqshatich zarba beradi, Farg'ona mulki va boshga bir qator hududlar egallanadi. Ko'p o't-may, Afgoniston shimolidagi Shibirg'on viloyati ham uning tasar-rufiga olindi. Tarixiy manbalarda Amir Temurning Mog'uliston tomon 7 marta harbiy yurishlar qilgani tilga olinadi. Uning qudratli mog'ul hukm-dorlaridan sanalgan Amir Qamariddin bilan olib borgan ko'p yillik urushlari mamlakatining sharqiy

hududlarini mog'ullar asoratidan xalos qilish, yurt tinchligi, osoyishtaligini qaror toptirishga qaratilgan edi. O'z tasarrufida Qoshgar, Issiqko'l va Yettisuv vohasini birlashtirgan hamda 1369-yili Ilyosxon jani taxtdan ag'darib, Mog'uliston xoni bo'lib ko'tarilgan Qamariddin bilan 1370-1389-yillar davomida Amir Temur hayot-mamot janglari olib bordi. Bu jang-u jadallar oqibatida Movarounnahrqa qarashli asosiy sharqiy hududlar uning tarkibiga go'shib olindiki, bu hol yurtimiz hududida markazlashgan davlatning vujudga kelishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi.

Amir Temur tomonidan markazlashgan qudratli davlatga asos solinishi	• 1361-1365-yillar <u>Mog'uliston xoni Tug' luq Temur-ning o'gli Ilyoso jaga qarshi urushi</u> • 1370-yili Amir <u>Husaynga qarshi Balga yurish va uni bartaraf etishi.</u> • 1370-1371-yillarda <u>Farg'ona, O'tror, Yassi, Toshkent, Hisor, Badashon, Qunduz bo'ysundirildi.</u> • 1381-yili <u>Hiro, Seyiston, Mozandaron, Saraxs, Sabza-vor bo'ysundiriladi.</u> • 1371-1389-yillarda <u>jami 7 marta Mog'uliston hukm-dori Amir Qamariddinga qarshi jang-u jadallar olib boril-di va sharqiy, shimoliy hududlar yurtga birlashtirildi.</u> * 1371-, 1373-, 1375-, 1379-, 1388-yillarda <u>Xorazmdagi sofiylar sulolasi hukmdorlari: Husayn, Yusuf va Sulay-mon so'fiylarga qarshi olib borilgan urushlar va Xorazm-ning yurt tarkibiga go'shib olinishi.</u>

Jadvaldan ko'rinib turganidek, Amir Temur o'z saltanati tarkibi-ga Xorazm mulkini ham qo'shib olish uchun ko'p sa'y-harakatlarda bo'ladi. Chingizon tomonidan Jo'ji ulusiga berilgan Xorazm yer-lari Oltin Ordadan mustagil bo'lib, hokimiyat tepasida Qo'ng'iroq so'fiylari turardi. Keyinroq ikkiga bo'linib, janubiy qismi Chig'a- toy ulusiga boysundirilgan edi, ammo Qo'ng'iroq so'fiylari janubiy qismni ham fath etadi. Amir Temur esa butun Xorazmni o'z ulusi-ning tarkibiy qismi, deb hisoblar edi. Shu bois, Xorazmni o'z tasarrufiga olish uchun bir necha marta yurish qiladi. 1388- yilda bo'lgan so'nggi Xorazm yurishi natijasida Sulaymon so'fiy hukmronligi ag'darilib, bu o'lka Amir Temur saltanati tarkibi-ga uzil-kesil qo'shib olindi. Shunday gilib, Amir Temur bir necha yillar davom etgan qonli kurashlar, muhim tadbirlar, kezi kelganda diplomatik aloqalarni muvaffaqiyatli qo'llash natijasida mamlakatni mog'ullar zulmidan ozod etdi, siyosiy tarqoqlik, o'zaro nizolarni bartaraf qildi. Movarounnahr va Xuroson hududlari birlashtirilib, yagona markazlashgan davlat barpo etishga muvaffaq bo'lindi. Amir Temur kuchli, markazlashgan davlat barpo etish barobarida o'z qudratini jahonga mashhur qilish, hududlarini kengaytirish maqsadida XIV asrning 80-yillaridan e'tiboran xorijiy yurtlar tomon ko'p-lab harbiy yurishlar uyushtiradi. Uning 1386-1388-yillardagi «uch yillik», 1392-1396-yillardagi

«besh yillik» va nihoyat 1399-1404-yillardagi «yetti yillik» yurishlari xuddi shu maqsadlarga qaratilgandi. Bu harbiy yurishlar davomida Eron, Kavkazorti hududlari,

Shimoliy Hindiston, Suriya, Iroq yerlari, Kichik Osiyoning talay qismi egal- lanadi. Shu tariqa qudratli saltanat vujudga kelib, uning dovrugi butun olamni tutdi. Biroq kezi kelganda shuni ta'kidlash joizki, Sohibqironning ko'plab jahongirlik yurishlariga faqat bir yoqla- ma nuqtayi nazardan baho berib bolmaydi. Negaki, bu yurishlar goho mamlakat hududlariga tajovuz qilgan ajnabiy kuchlarga zarba berish, goho mugaddas islom ta'limoti g'oyalarini, ularni tahqir-lovchilaridan himoya qilish yoxud Sohibqiron yurtiga muttasil dushmanlik gilib kelgan xorijiy davlatlarga nisbatan so'nggi chora sifatida amalga oshirilgan. Jumladan, Amir Temurning Oltin Orda xoni To'xtamishga garshi bir necha marta (1389-, 1391-, 1395- yy.) olib borgan jang-u jadallari, eng avvalo, yurt osoyishtaligi, uning hududiy yaxlitligini ta'minlash magsadiga yo'naltirilgan edi. Ayniqsa, To'xtamishning Xorazm yerlariga da'vosi bunda muhim sabablardan biri bo'lgan. Amir Temur tomonidan Oltin O'rdaning mahv etilishi esa, tabiiyki, uning tarkibiga kirgan hududlarning, chunonchi, rus knyaz- liklarining mustagillikka erishuvida alohida ahamiyatga ega bo'lganligi ham tarixiy faktdir. Shuningdek, Sohibqiron qo'shinining Turkiya sultoni Boyazid kuchlari bilan 1402-yilda Anqara yaqinida bo'lib o'tgan hayot-ma-mot urushi ham, avalo, turk sultonining qaysarligi, manmanligi, murosasizligi, adolat talabiga qo'l siltaganligi tufayli yuz bergan. Bu beomon jangni o'z foydasiga hal etgan Amir Temur esa ayni paytda, o'z qudratini nafaqat Sharqda, balki G'arbda ham namoyish etishga musharraf bo'ladi. Shu buyuk g'alabadan so'ng G'arbiy Yevropaning Angliya, Fransiya, Ispaniya singari nufuzli davlatlari va ularning hukmdorlari Amir Temur bilan yaqindan aloqa bog'lash, hamkor-lik qilish, ayniqsa, savdo-sotiq munosabatlarini ornashga faol yo'l tutganliklari buning yaqqol dalilidir. Darhagiqat, Amir Temurning naqadar uzoqni kora bilish salohiyatini uning Yevropa hukmdorlari — Fransiya qiroli Karl VI (1380- 1422), Angliya qiroli Genrix IV(1399-1413), Kastiliya va Leon qiroli Genrix III (1390-1407) bilan diplomatik aloqalari va yozishmalaridan ham bilsa bo'ladi. Jumla- dan Fransiya qiroli Karl VI ga yo'llagan maktubida savdo aloqalarini yo'lga qo'yishni taklif qilib «Dunyo savdo ahli bilan obod bo'lajak», degan fikrni bildirgan edi. Fransiya qiroli 1403-yil 15-iyunda yozgan javob xatida taklifni mamnuniyat bilan qabul qilganini bildiradi. Bu davrga kelib, Buyuk Ipak yo'li shuhratining yanada ortishi davomida Movarounnahr va Xuroson dunyoning turli mamlakatlari bilan har jihatdan yaqindan bog'lanib, xalqaro karvon savdosining eng muhim markaziga aylandiki, bu esa Vatanimizning iqtisodiy, madaniy va ma'naviy yuksalishiga katta ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Amir Temur qudratli saltanatni barpo etar ekan, uni odillik bilan idora qilish, boshqaruv tizimini yanada takomillashtirishga ham alohida ahamiyat berdi. U o'zbek davlatchiligining somoniylar, qora-xoniylar, g'aznaviylar, saljugiylar, xorazmshohlar davrida tarkib topib, rivojlanib borgan tizimi, tartib-qoidalari, huquqiy asoslarini yangi tarixiy davrning talab- chtiyojlariga moslab yanada takomillashtirdi, ularga yangicha ruh, mazmun va saygal berdi. Amir Temur o' zigacha shakllangan o'zbek davlatchiligining asos- lariga izchil amal qilish bilan birga ularni mazmunan boyitishga jid-diy hissa go'shai. Amir Temur milliy davlatchilik asoslarini rivojlantirishda, jami-yat rivojida barcha ijtimoiy tabagalar faoliyatini nazarda tutish va ularning manfaatlarini ta'minlashga alohida e'tibor berdi. Shundan kelib chigib, Amir Temur dunyo tarixida birinchi bo'lib jamiyat ijtimoiy tarkibini 12 tabaqaga

ajratib, ularning har birining alohida mavqeyi, manfaatlarini, shunga muvofiq keladigan davlat va jamiyatning o'zaro munosabatlarini belgilab bergan. Uning davrida boshqaruv ikki idoradan, ya'ni dargoh va vazirlik-lardan iborat bo'lgan. Dargoh tepasida oliy hukmdorning o'zi tur-gan. Mamlakat va davlat ahamiyatiga molik masalalar uning ko'rsat-masi bilan hal etilgan. Dargoh faoliyatini boshqarish, uning vazirliklari, mahalliy hoki-miyat idoralari va umuman saltanada kechayotgan jarayonlar bilan bog'liq ishlar oliy devon zimmasida bo'lgan. Oliy devonda har kuni 4 vazir, ya'ni ijroiya idoralari nomidan bosh vazir, harbiy vazir, mulk-chilik va soliq ishlari vaziri, moliya vaziri hozir bo'lib, o'ziga xos ravishda humdorga hisob berib turgan. Sohibqiron Amir Temurning davlat boshqaruviga xos eng muhim xususiyatlaridan biri unda adolat me'zoniga alohida ahamiyat berilganligidir. U har doim «Kuch - adolatda!» deb ta'kidlar va unga amal qilardi. Uning davlat boshqaruvi tizimi masalalariga bag'ish-langan mashhur tuzuklarida ham har bir ishda adolat me'zoniga amal qilishlik, nohaqlik, adolatsizlikka nisbatan murosasizlik g'oyasi chuqur ifodalanganligi bejiz emas. Zero, xoh moliya-soliq tizi-mida, xoh savdo- tijorat sohasida yoxud mulkiy masalalarda bo'lsin, hamma narsada odilona, gonunchilik goidalari, talablariga asoslanib ish yuritish Amir Temurning qat'iyat va izchillik bilan o'tkazgan davlatchilik siyosatining asosiy me'zoni bolgan. O'z amali, mansa-bini suiiste' mol qilish, poraxorlik, maishiy buzuqlik kabi og'ir jino-yatlar sanalib, ularni sodir etuvchilar qattiq jazolangan. Amir Temur tuzuklariga asos gilib olingan davlatchilik siyosatining muhim jihati yana shundan iboratki, uning davrida har bir sohaga kadrlar tan-lash, lavozimlarga tayinlashda ularning iqtidoru qobiliyatiga, bilimu iste'dodiga, nasl-nasabiga alohida e'tibor berilgan. Davlatga sadoqat bilan xizmat qilgan xodimlar doimo rag'batlantirilib, martabala-ri oshirib borilgan.

XULOSA

Ushbu maqolada Amir Temurning davlat boshqaruv sohasida, hamda ichki va tashqi siyosatda amalga oshirgan islohotlari oz davrida uning saltanatini yanada mustahkam bolishiga olib kelgan va hozirgi kunda kundan-kun gullab-yashnab borayotgan Mustaqil Ozbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng kolamli islohotlar ham davlat boshqaruv sohasida mamlakatimizning ertangi kuniga bolgan ishonchni yanada mustahkamlab, buyuk davlat arbobi Amir Temur tajribasini chuqur organib, amalda buyuk bobolarimiz tajribasidan unumli foydalanilayotganining isboti sifatida ko'rish mumkin Amir Temur buyuk davlat asoschisi. Hindistongacha bulgan mamlakatlar buysundirildi. Amir Temur davlatni aql-zakovot va huquqiy asos bilan idora etgan. Amir Temur nomi tarixda Movarounnaxr va buyuk Turkiston o'lkalarida ilm-fan homiysi sifatida ham qolganini ta'kidlash lozimdir. Ma'lumki, u nafaqat o'z mamlakatini, balki o'zga o'lkalarni ham obod qilish uchun katta kuch va g'ayrat sarflagan. Darhaqiqat o'tmishga nazar tashlaydigan bo'lsak, Amir Temur nomi tariximiz sahifalaridan qora bo'yoq bilan o'chirildi, unitilishga mahkum etildi. Lekin o'zbek xalqi o'z ajdodlarini, o'z bahodirlarini unitmadi, hamisha yuragida, qalb to'rida saqladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT (REFERENCE):

1. Q.Usmonov, M.Sodiqov, S.Burxonova- “O‘zbekiston Tarixi-2016” 152-158-betlar

FARG‘ONA SHAHAR TABIIY YER OSTI BULOQ SUVLARINING GIDROEKOLOGIK XUSUSIYATI

Xatamova Surayyoxon Bahodirjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Ekologiya yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya: Xozirgi paytgacha ichimlik suvi sifatida tabiiy yer osti buloq suvlaridan ham foydalanib kelinmoqda, lekin aholi orasida istemol qilgan suvlarini tarkibiga va minerallashuviga ahamiyat berilmaydi.

Shu sababli Farg‘ona shahrida tarqalgan tabiiy yer osti buloq suvlarining gidroekologik xolati o‘rganilib taxlil qilindi. Unga ko‘ra Farg‘ona shahrida tarqalgan tabiiy yer osti buloq suvlarini tarqalgan joylari, ularning paydo bo‘lish tarixi, buloqlarning o‘lchami, chuqurligi va ularning GIS xaritasi tuzilgan. Qolaversa tabiiy yer osti buloq suvlari laboratoriya taxlilidan o‘tkazilib, istemol uchun yaroqli yoki yaroqsiz ekanligi aniqlagan va shu maqsadda Farg‘ona viloyati davlat sanitariya-epidemiologiya nazorat markazi tomonidan hamkorlikda suvlarni tekshirish bo‘yicha bayonnomalar rasmiylashtirilgan.

Tabiiy yer osti buloq suvlarini o‘rganishda asosan kuzatish, taqqoslash, matematik va laboratoriya usullaridan foydalanib namunalar olindi va taxlil qilindi. Xulosa o‘rnida buloq suvi aholi tomonidan ichimlik suvi sifatida iste’mol qilinishi, shifobaxsh deb yuritilgan barcha buloq suvlarini qattiqlik darajasi me‘yorida ortiq chiqishi uning ichimlik suvi sifatida ichish mumkin emasligi haqida asosli manba ekanligini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: Yer osti buloq suvi, laboratoriya taxlillari, suv minerallashuvi, Soburbuloq buloqlari, Joydam buloqlari, Yormozor buloqlari.

KIRISH

Respublikamiz mustaqilikka erishgandan so‘ng eskidan sug‘orilib, dehqonchilik qilib kelinayotgan unumdor ekin maydonlari katta-katta kapital qurilishlar va shaxsiy tomorqa xo‘jaligi uchun ajratib berildi. Agromeliorativ holati yaxshi yerlarimiz esa o‘zlashtirilib bo‘lingan. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek O‘zbekistonning ekologik xavfsizligi nuqtai nazardan qaraganda, suv zahiralarning, shu jumladan yer usti va yer osti suvlarining keskin taqchilligi hamda ifloslanganligi katta tashvish tug‘dirmoqda. Respublikani daryolari, kanallari, suv omborlari va hatto yer osti suvlari ham har taraflama inson faoliyati ta’siriga uchramoqda[1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

V.N.Kunin (1966) ma’lumotiga ko‘ra 1 km² dagi taqirdan yiliga o‘rtacha 15 m³ gacha chuchuk suv olish mumkin. O‘rta Osiyo va Qozog‘istonda yer osti suvlari sanoat maqsadlari va yaylovda chorvachilik ehtiyojlari uchun keng foydalanilmoqda. Bitta artezian qudug‘ining suvi bilan 25000 qo‘yni yoki 10-15 ga yerni sug‘orish mumkin. [2]

M.I.Lvovich (1974) hisobiga ko‘ra, mamlakatimiz suv resurslarining muhim tarkibiy qismi bo‘lgan tuproqdagi nam miqdori 7000 km³ ga teng. Okeanlar, dengizlar, daryolar, ko‘llar, muzliklar, qor qoplami tuproq va o‘simliklar yuzasidan yiliga 525100 ming km³ suv bug‘lanadi. [3]

A.Losev ma’lumotiga ko‘ra, yiliga 670 km³ atrofida suv ishlatiladi, buning 320 km³ issiqlik elektr stansiyalariga to‘g‘ri keladi. O‘sha 670 km³ suvning 400 km³ ifloslangan yoki yarim tozalangan holda (shundan 320 km³ IES dan chiqqan iflos issiq suv) tabiiy manbalarga tashlanadi. Qolgan 270 km³ esa bug‘lanish, shimilishi va boshqalar hisobiga yo‘q bo‘lib, tabiiy xavzalarga qaytib tushmaydi. So‘nggi paytlarda ko‘pgina sanoat korxonalarida suvdan aylanma usulda foydalanishga o‘tish tufayli tabiiy manbalardan (daryo, ko‘l, yer osti suvlaridan) olinayotgan suvlar km³ ga qisqargan.[4]

P.Baratovning (1980) ta’kidlashicha suv shunday qudratli kuchga egaki, yerning hozirgi reliefi suvning uzuliksiz faoliyati natijasida shakllanadi va yanada murakkablashadi.[5]

NATIJA VA MUHOKAMA

Farg‘ona shahar hududi qadimda botqoqlik, suv ko‘p sernam joy bo‘lgan, shuning uchun shahar hududiga ko‘plab chinor daraxtlari ekilgan. Chinor suvni o‘ziga tortib ko‘proq bug‘latish xususiyatiga ega. Shahar hududining reliefi bir tekis tarqalmagan. Pastlik, balandlik zonolari mavjud bo‘lib, past joylarda yer osti suvi, buloq suvlari paydo bo‘lgan. Jumladan Farg‘ona shaharning Yormozor MFY va Sharshara MFY hududi, shuningdek Qirgili mavzesi va Joydam MFYda ham ko‘plab buloqlar mavjudligini ko‘rishimiz mumkin. Buloqlarning joylashuvi qachon va qanday paydo bo‘lganini o‘rganish davomida, ularning ba’zilar qarovsiz, ba’zilar esa aholi xonadonida joylashganligi aniqlandi.

Yormozor MFY hududida dastlab 1960-1970-yillarda buloqlar soni 65 tani tashkil etgan bo‘lsa, hozirgi kunga kelib esa ularning atiga 20 tasi saqlanib qolingan. Shundan 15 ga yaqini qarovsiz xolda ekanligi, qolganidan esa aholi ichimlik suvi sifatida bir necha yillardan beri davomiy foydalanib kelinmoqdaligi aniqlangan. Ko‘pchilik aholi buloq suvi chiqqan joyni muqaddas joy ya’ni ziyoratgoh sifatida dam olish maskani va boshqa maqsadlarda foydalanishadi. Bu albatta aholi uchun juda yaxshi hisoblanib, insonlar bunday joylarda madaniy hordiq olishlari mumkin. Aholi buloq suvlarini uzoq joylardan kelib ham ichish uchun olib ketadi. Yormozor MFY sida yashovchi nuroniy otaxonimizning so‘zlariga qaraganda, buloqlar juda qadimdan beri mavjudligi va ular avval ko‘p bo‘lganligini, bir buloq suvining ta’mi shifobaxshligi boshqa buloq suviga o‘xshamasligi, barchasi o‘ziga xos ekanligini aytib o‘tdilar.

Yana bir xududda ya’ni Qirgili mavzesida joylashgan Soburbuloq bulog‘i ham aholining ichimlik suv manbalaridan biri hisoblanadi. Biz Soburbuloq bulog‘i haqida kerakli ma’lumotlarni olish uchun, Soburbuloq MFY sining nuroniy onaxoni 1945-yilda tug‘ilgan 78 yoshli Dadajonova Xosiyatxon onani suxbatlarini tinglab o‘tdik. Soburbuloqning so‘zi Sabrbuloq so‘zini og‘izdan og‘izga o‘tib Soburbuloq so‘zi kelib chiqqan. Bu suv ham juda qadimdan mavjud bo‘lib, aholining ichimlik suvi hisoblanadi. Shu jumladan Joydam MFY hududida ham buloqlar soni 10 ga yaqinni tashkil etadi.

Tadqiqotimizning yangiligi va qiziqarlisi bu buloqlarning tarqalish joylari o‘rganilib GIS xaritasi birinchi bor ishlab chiqildi. Tadqiqotlarimiz davomida suv sifatini o‘rganish maqsadida Farg‘ona shahrining 3 ta ya’ni Yormozor MFY Ipak yo‘li ko‘chasi “Sobir ota” choyxonasi, Sharshara MFY Sharshara ko‘chasi №83 va Qirgili mavzesi Soburbuloq MFY Soburbuloq guzaridan olingan namunalar bo‘yicha taxlillarni quydagi jadvalda ko‘rishimiz mumkin.

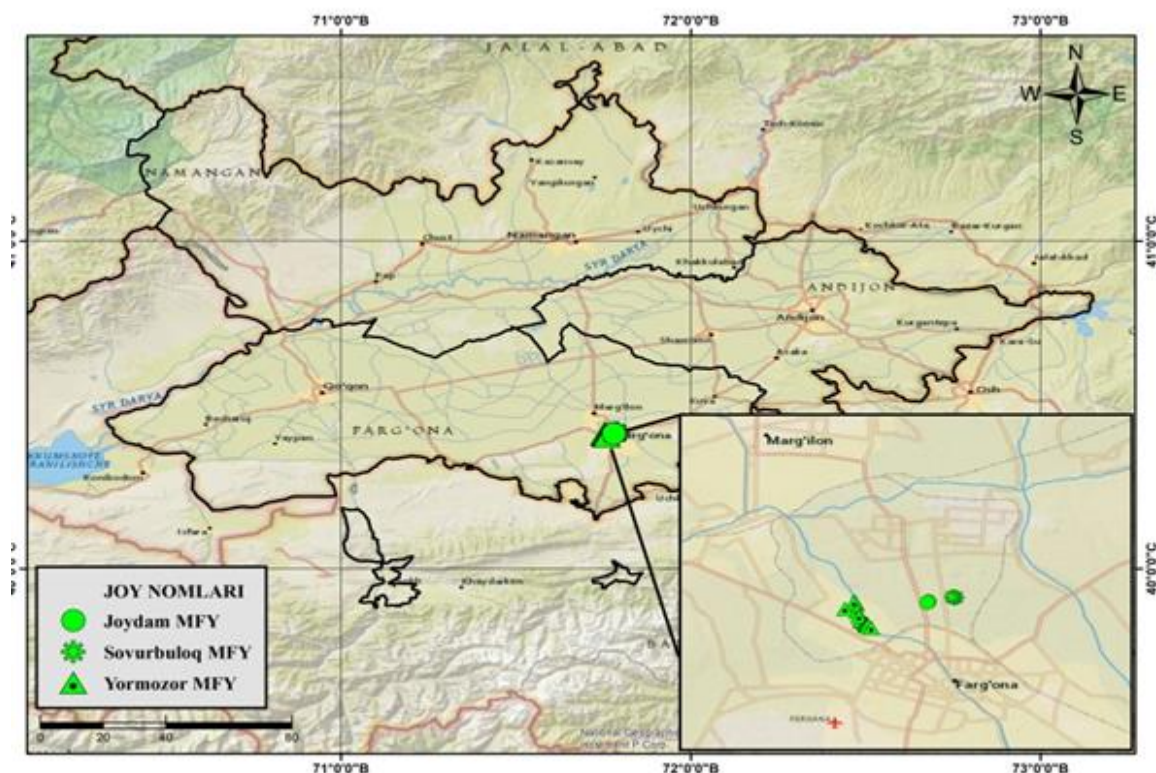
1-jadval

Tadqiqotlarimiz davomida suv sifatini o‘rganish maqsadida Farg‘ona shahar hududlaridan olingan namunalar bo‘yicha tahlillar (Namuna olingan sanasi 15.12.2023 yil)			
Suv sifatini o‘rganish maqsadida olingan tahlillar	Yormozor MFY Ipak yo‘li ko‘chasi “Sobir ota” choyxonasi	Sharshara MFY Sharshara ko‘chasi №83	Qirgili mavzesi Soburbuloq MFY Soburbuloq guzari
Xidi(20° dagi bal hisobida)	0	0	0
Xidi(60° dagi bal hisobida)	0	0	0
Tami(20° dagi bal hisobida)	0	0	0
Rangi	5,1	5,1	5,0
Loyqaligi(mg/dm ³)	0,1	0,3	0,2
Cho‘kmaligi	cho‘kmasiz	cho‘kmasiz	cho‘kmasiz
PH	7,0	7	7
Qoldiq xlor miqdori	-	-	-
Oksidlanuvchanligi	-	-	-
Amiakligi(mg/dm)	-	-	-
Nitritligi(mg/dm)	-	-	-
Nitratligi(mg/dm)	4,8	4,9	4,6
Umumiy qattiqligi(mg/ekv.dm)	14	16	14,5
Quruq qoldig‘i(mg/dm)	840	845	835
Sulfatlar(mg/dm)	400	420	410
Temir(mg/dm)	0,05	0,06	0,07
Mis(mg/dm)	0,06	0,07	0,08
Ftor(mg/dm ³)	0,07	0,08	0,09
Polifosfatlar(mg/dm ³)	0,08	0,09	0,08
Xloridlar(mg/dm ³)	100	150	120

Yuqoridagi taxlil jadvaldan shuni ko‘rishimiz mumkinki umumiy qattiqligi(mg/ekv.dm) darajasi 14, 14.5, 16 ligi ma’lum bo‘ldi. Bu esa suvni ichish yaroqsiz ekanligidan dalolat beradi. Qolaversa bu taxlil namunasini MFY raislari va aholi orasidagi targ‘ibot-tashviqotlarimizda ogohlantirib o‘tildi.

Farg‘ona shahar yer osti tabiiy buloq suvlarining hozirgi holati o‘rganish bo‘yicha joylarga tadqiqotlar uyushtildi. Natijada jami 17 ta buloq saqlanib qolganligi aniqlandi va ularning joylashuv o‘rni aniqlanib GIS haritasi tuzildi.

(1-rasm)



1-rasm. Farg‘ona shahar tabiiy yer osti buloq suvlarini GIS xaritasi

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki Farg‘ona shahrida mavjud 65 ta tabiiy yer osti buloq suvlarini o‘rganishimiz davomida shahar infratuzilmasini o‘zarishi va aholini antropogen ta’siri natijasida bor yo‘g‘i 20 ga yaqin buloq saqlanib qolinganligi ma’lum bo‘ldi. Qolaversa buloq suvi aholi tomonidan ichimlik suvi sifatida istemol qilinishi, shifobaxsh deb yuritilgan barcha buloq suvlarini qattqlik darajasi meyoridan ortiq chiqishi uning ichimlik suvi sifatida ichish mumkin emasligi haqida asosli manba ekanligini ko‘rsatdi.

Yangiligi va qiziqarlisi bu buloqlarning tarqalish joylari o‘rganilib GIS xatitasi birinchi bor ishlab chiqildi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiysini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5863-son Farmoni. 2019-yil 30-oktabr. <https://lex.uz/ru/docs/4574008>
2. P.Sultonov - Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari. -Toshkent, “Musiq” nashriyoti. 2007.
3. P.Baratov, M.Mamatqulov, A.Rafiqov – O‘rta Osiyo tabiiy geografiyasi. - Toshkent, “O‘qituvchi” nashriyoti., 2002
4. E.Azizov, Z.Mingaliev – Mo‘jiza suv.- Toshkent “O‘zbekiston” nashriyoti, 1990

5. O.Abdug‘aniyev, D.Kosimov, A.Ashurov - Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-uslubiy qo‘llanma - Farg‘ona, 2023

EKOLOGIK MUAMMOLARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI

Abdullayev Oybek Shakirjanovich

Xabibullayeva Omadoy Otabek qizi

Annotatsiya: *Atrof-muhitni muhofaza qilish va biologik xilma-xillikni saqlash, iqlim o‘zgarishini oldini olish, ozon qatlaminig yemirilishi, cho‘llanish, atmosfera havosining ifloslanishi kabi masalalarni hal etish yuzasidan ma’lumotlar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Atrof-muhitni muxofaza qilish, o‘simlik va hayvonot dunyosini muxofaza qilish, “Yashil makon” umummilliy loyihasi, atmosfera havosining ifloslanishi, tuproq erroziyasi, iqlim o‘zgarishi, ozon qatlaminig yemirilishi. Atrof-muhitni muhofaza qilish va biologik xilma-xillikni saqlash, iqlim o‘zgarishini oldini olish, ozon qatlaminig yemirilishi, cho‘llanish, atmosfera havosining ifloslanishi kabi masalalarni hal etish hozirgi kunda eng muhim vazifalardan hisoblanadi.*

Yurtimizda ham atrof-muhit muammolarini o‘rganish, ularni hal etish masalalari davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. So‘nggi yillarda davlatimiz tomonidan atrof-muhitni muhofaza qilishga, o‘simlik va hayvonot dunyosini muxofaza qilishga, atmosfera havosini muxofaza qilishga, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga, xosil bo‘layotgan chiqindilarni bartaraf etish xamda ekologik ta’limni joriy etishga qaratilgan meyoriy hujjatlar ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilmoqda.

Bu borada O‘zbekiston Prezidentining 2021 yil 30 dekabrda “Respublikada ko‘kalamzorlashtirish ishlarini jadallashtirish, daraxtlar muhofazasini yanada samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni bilan ekologiya sohasida keng ko‘lamli islohotlarni yanada chuqurlashtirish bo‘yicha qator vazifalar belgilab berildi.

Respublikada “Yashil makon” umummilliy loyihasi doirasida daraxtlarni ekish va parvarish qilish sohasidagi boshqaruv tizimini takomillashtirish, ilmiy yondashuvlar asosida hududlarning tuproq-iqlim va boshqa xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan tadqiqot va tahlillarni amalga oshirish hamda buning natijasida hududlar kesimida xaritaldar ishlab chiqish belgilandi.

Farmon bilan davlat o‘rmon fondiga kirmaydigan daraxt va butalar qimmatbaho navlarining kesilishiga moratoriyning amal qilishi muddatsiz davrga uzaytirildi. Moratoriy talablarini buzganlik uchun ma’muriy jarimalar miqdori besh barobar, o‘simlik dunyosiga yetkazilgan zarar summalari ikki barobar oshirildi.

Mamlakatimizda atrof-muxitni muxofaza qilish va tiklash, ko‘kalamzorlashtirish ishlarini jadallashtirish va yashil maydonlarni kengaytirish borasida “Yashil makon” umummilliy loyihasining amalga oshirilishi bu borada muhim qadam bo‘ldi. Ushbu loyiha doirasida yiliga 200 million tup daraxt va buta ko‘chatlari ekish, shu orqali shaharlardagi yashil maydonlarni hozirgi 8% dan

30% ga oshirish rejalashtirilgan.

Barcha shahar va qishloqlarda daraxt ekish bo‘yicha keng ko‘lamda ish olib borilayotganligi tahsinga sazovor. Shu bilan birga, har yili bahor va kuz oylarida ekiladigan daraxtlar parvarishiga, ularning keyingi taqdiriga ham e‘tibor qaratilishi lozimligi belgilandi.

«Yashil makon» loyihasi doirasida Respublika bo‘yicha shu paytgacha

82 mln 273 ming tup ko‘chat ekilgan. Bu haqda Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi tomonidan ma‘lum qilindi.

Hududlarda ko‘chat ekilgan maydon, uni ekan va tasarrufga olgan subyekt, sug‘orish tizimi, fotosurat va joylashuv lokatsiyalarni o‘z ichiga olgan

“Yashil makon” yagona elektron bazasi shakllantirilib, jami 28 nafar mutaxassis biriktirildi.

Shu kunga qadar tizimga 59 mln dona ekilgan turli xildagi manzarali va mevali daraxt ko‘chatlari kiritildi. Bu elektron tizim hududlarda yangi ekiladigan ko‘chatlar monitoringini, ekilgan ko‘chatlarning nazorat mexanizmini onlayn rejimda tuman va shaharlar kesimida yuritadi.

Atrof-muxitga ta‘sir ko‘rsatuvchi sanoat korxonalari tomonidan

atrof-muxitga ko‘rsatayotgan ta‘sirilarini kamaytirish maqsadida korxona atrofiga 4-5 qator qilib ko‘chatlar ekilib, “Yashil belbog‘” lar tashkil qilinmoqda.

Mahalliy hokimliklar bilan birgalikda barcha toifadagi yer maydonlarida, jumladan, aholi tomorqasi, sug‘oriladigan va lalmi yerlar, cho‘l, tog‘ va tog‘oldi hududlarida mevali, yong‘oq mevali, uzum plantatsiyalariga ekilgan ko‘chat va qalamchalar “Yashil makon” elektron platformasiga kiritib borilmoqda.

“Yashil makon” umumilliy loyihasining hayotga tadbiq etilishi tabiatni muhofaza qilish va ekologik muammolarning oldini olish borasida eng

muhim dasturilamal bo‘lmoqda. Hech shubhasiz, yashil hududlarni kengaytirish, yashil maydonlar va jamoat parklarini tashkil etish atrof-muhitni ko‘klamzorlashtiribgina qolmay, balki atmosfera havosining ifloslanishi, tuproq eroziyasi, iqlim o‘zgarishi, ozon qatlaminin yemirilishi va ayni paytdagi eng dolzarb muammolardan biri bo‘layotgan qum va chang bo‘ronlarining oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Shu o‘rinda so‘nggi yillarda O‘zbekistonda iqlimning o‘zgarishi, yillik o‘rtacha temperaturaning ko‘tarilishi, mavsumiy qurg‘oqchilik kuchayishi tendensiyasi kuzatilmoqda. Amalga oshiralayotgan tizimli chora-tadbirlar qatorida “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvarda tasdiqlangan farmonida, birinchidan, “Yashil makon” umumilliy loyihasi doirasida har yil kamida 200 million tup daraxt ekish va respublikaning 10 ta hududida aerobiologik monitoring tizimini yo‘lga qo‘yish belgilangan.

Ikkinchidan, Orol dengizining qurigan tubida qo‘shimcha 500 ming gektar yashil maydonlarni barpo etib, 2026 yil yakuniga qadar ularning umumiy hajmini 2,5 million gektarga yoki hududning 78 foiziga yetkazish nazarda tutilgan.

“Yashil makon” umummilliy loyihasi bir yillik tadbir emas. Uning doirasida kelgusi besh yilda 1 milliard tup daraxt ko‘chatini ekishni maqsad qilganmiz. Bu umummilliy harakatning natijasi har bir mahallada ko‘rinishi kerak, bu savobli ishni havas bilan qilish kerak”, degan Prezident Shavkat Mirziyoyev.

“Yashil makon” umummilliy loyihasini amalga oshirishdan asosiy maqsad respublikada barqaror rivojlanishga erishishdan iborat. Shunday qilib, bugungi va kelajak avlodlarga musaffo O‘zbekistonni, toza atrof-muhitni, ekologik tahdidlardan holi bo‘lgan tog‘u vodiylar, daryo va ko‘llarni qoldirish mumkin. Bu esa O‘zbekistonning global barqaror rivojlanish va Yer tabiatini asrashga qo‘shgan hissasi bo‘ladi.

ADABIYOTLAR:

1. Natsionalniy doklad o sostoyanii okrujayushey sredi i ispolzovanii prirodnix resursov v Respublike Uzbekistan. Tashkent, 2013
2. Y.V Novikov, R.I Beknazov, “Chelovek i okrujayushaya sreda” Moskva, 1980.
3. A.Ergashev Umumiy ekologiya Toshkent, 2003
4. A.Ergashev, T.Ergashev. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. Toshkent. “Yangi asr avlodi”, 2005.
5. Sh.Otaboev, M.Nabiev Inson va biosfera. Toshkent, O‘qituvchi 1995.
6. Sh.Ataxanov, R.Akramboev Sharbatchilikdagi ikkilamchi xomashyoni qayta ishlash O‘zbekiston qishloq xo‘jalik j. 2014 №6 40 b
7. S.Gaibnazarov Tog‘-kon va neft-gaz sanoatida atrof-muhit muammoalri hamda ularning yechimlari Ekologiya xabarnomasi 2016 №3 38 b

GEPATITDAN SAQLANISH: SOG‘LOM KELAJAK SARI BIR QADAM

Asqarova Shoxistabonu Yorqinjon qizi
Toshkent tibbiyot akademiyasi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolaning maqsadi gepatit kasalligi haqida tushuncha berish, uning xavf-xatarlarini yoritish va profilaktika usullarini targ‘ib qilishdir*

Maqolada ilmiy manbalar va tibbiy tavsiyalarga asoslangan holda gepatit turlari, yuqish yo‘llari va oldini olish choralari batafsil bayon etiladi. Shuningdek, vaksinalar, gigiyena qoidalariga rioya qilish va xavfsiz tibbiy amaliyotlar haqida ma‘lumot beriladi.

O‘quvchilar gepatit kasalligining oldini olish bo‘yicha muhim bilimlarga ega bo‘ladilar va sog‘lom turmush tarziga rioya qilishning ahamiyatini anglaydilar.

Gepatitdan saqlanish uchun profilaktika choralari va shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qilish zarur. Vaqtida emlash va xavfsiz tibbiy yordam olish sog‘liqni saqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: *gepatit, gepatit A, gepatit B, gepatit C, virusli kasallik, yuqumli kasallik, vakcina, immunitet, profilaktika, gigiyena, tibbiy xavfsizlik, sog‘lom turmush tarzi, diagnostika, infeksiya, kasallikdan saqlanish, emlash, jigar kasalliklari.*

KIRISH

Bugungi kunda tibbiyot rivojlangan bo‘lsa-da, ayrim kasalliklarning oldini olish hali ham eng muhim masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Gepatit kasalligi inson salomatligiga jiddiy tahdid soladi. Mashhur olimlardan biri Luis Pasteur aytganidek: "Kasallikni davolashdan ko‘ra, uning oldini olish osonroq va samaraliroqdir." Aynan shuning uchun ham gepatitning oldini olish choralari haqida kengroq ma‘lumotga ega bo‘lish har bir inson uchun muhimdir.

Gepatit – bu jigarni zararlaydigan virusli kasallik bo‘lib, u ko‘pincha sezilarsiz boshlanadi va kech aniqlanganda og‘ir oqibatlariga olib kelishi mumkin. Ushbu maqolada gepatitning turlari, uning yuqish yo‘llari va kasallikdan saqlanish usullari haqida batafsil ma‘lumot beriladi. Maqsad – sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va kasallikdan himoyalaniish bo‘yicha samarali tavsiyalar berishdir. Axir, Konfutsiy aytganidek: "Kelajakning yuki bugungi sog‘lig‘ingizga bog‘liq."

Inson salomatligi uning hayot sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Bugungi kunda turli virusli kasalliklar ichida gepatit eng xavfli va keng tarqalganlardan biri hisoblanadi. Ko‘pchilik bu kasallik faqatgina jigar bilan bog‘liq muammo deb hisoblaydi, biroq u butun organizmga jiddiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Gepatitning ayrim turlari yillar davomida yashirin kechib, inson hayotiga tahdid soladi. Eng achinarlisi, ko‘pchilik odamlar bu kasallik haqida yetarlicha ma‘lumotga ega emas va kasallik yuqqanidan bexabar qolishi mumkin.

Ushbu maqolada gepatitning xavflari, uning qanday tarqalishi va oldini olish usullari haqida batafsil ma’lumot beriladi. Biz gepatitning hayotimizga qanday ta’sir ko‘rsatishi, undan saqlanishning eng samarali usullari va immunitetni mustahkamlash yo‘llarini o‘rganamiz. Ushbu bilimlar har bir inson uchun foydali bo‘lib, salomatlikni saqlash va hayot sifatini oshirishga xizmat qiladi.

ASOSIY QISM

Gepatit – bu jigar yallig‘lanishi bilan kechuvchi kasallik bo‘lib, u turli sabablarga ko‘ra rivojlanishi mumkin. Asosan, virusli gepatit turlari keng tarqalgan bo‘lsa-da, ba’zi holatlarda toksik, autoimmun va metabolik sabablarga ko‘ra ham yuzaga kelishi mumkin.

Jigar inson organizmida juda muhim vazifalarni bajaradi: u qon filtrlash, metabolizm jarayonlarini tartibga solish, immun tizimini qo‘llab-quvvatlash va turli zararli moddalardan organizmni tozalashda ishtirok etadi. Shu sababli, gepatit kabi kasalliklar jigar faoliyatini izdan chiqarib, butun organizmga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Gepatit turlari

Gepatit turli sabablarga ko‘ra yuzaga kelishi mumkin bo‘lib, uning quyidagi asosiy shakllari farqlanadi:

Virusli gepatit – maxsus viruslar sabab rivojlanadigan gepatit turi bo‘lib, u A, B, C, D va E viruslari tomonidan chaqirilishi mumkin.

Toksik gepatit – zaharli moddalar (spirtli ichimliklar, dorilar, kimyoviy moddalar) ta’sirida jigar zararlanganda yuzaga keladi.

Autoimmun gepatit – immun tizimi jigar hujayralariga noto‘g‘ri hujum qilib, ularni yo‘q qilishga harakat qilganda rivojlanadi.

Metabolik gepatit – ba’zi genetik kasalliklar yoki metabolizm buzilishi natijasida yuzaga keladi.

Quyida virusli gepatit turlariga batafsil to‘xtalamiz.

Gepatit A (HAV)- gepatitning eng yengil shakli bo‘lib, odatda o‘z-o‘zidan tuzalib ketadi. Ko‘pincha bolalar va gigiyena qoidalariga rioya qilinmagan hududlarda yashovchi insonlar orasida uchraydi.

Yuqush yo‘llari: iflos suv yoki oziq-ovqat iste’mol qilish, shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qilmaslik, kasallangan odam bilan aloqa qilish

Belgilar: isitma, ko‘ngil aynishi va qusish, terining sarg‘ayishi, jigar sohasida og‘riq

Gepatit B (HBV)- gepatit A ga qaraganda xavfliroq bo‘lib, surunkali shaklga o‘tishi mumkin. Kasallik jigar sirrozi va jigar saratoniga olib kelishi mumkin.

Yuqush yo‘llari: qon orqali (steril bo‘lmagan ignalar, qon quyish, tatuirovka), himoyalanmagan jinsiy aloqa, tug‘ruq vaqtida onadan bolaga o‘tishi

Belgilar: mushak va bo‘g‘imlarda og‘riq, isitma va charchoq, qorindagi shish va noqulaylik, peshobning qoramtir bo‘lishi

Gepatit C (HCV)- uzoq vaqt davomida hech qanday belgi bermasligi mumkin. Gepatit C ning aksariyat holatlari surunkali shaklga o‘tadi.

Yuqush yo‘llari: qon orqali (operatsiyalar, igna orqali, qon quyish), homiladorlik davrida onadan bolaga o‘tishi mumkin

Belgilar: charchoq, mushak va bo‘g‘imlarda og‘riq, jigar sohasida noqulaylik

Asoratlari: Jigar sirrozi va saratoni

Gepatit D (HDV) - faqat hepatit B bilan kasallangan odamlarda uchraydi.

Gepatit B ning og‘ir shaklga o‘tishiga sabab bo‘ladi.

Yuqush yo‘llari: qon orqali, himoyalanganmagan jinsiy aloqa

Belgilar: hepatit B belgilari bilan bir xil, ammo yanada kuchliroq bo‘lishi mumkin.

Gepatit E (HEV)- Gepatit A ga o‘xshash bo‘lib, odatda o‘z-o‘zidan tuzalib ketadi.

Homilador ayollar uchun xavfli bo‘lishi mumkin.

Yuqush yo‘llari: iflos suv orqali, oziq-ovqat orqali

Belgilar: isitma, ko‘ngil aynishi, jigar sohasida noqulaylik

Profilaktika choralari

Gepatitdan saqlanish uchun quyidagi usullarga amal qilish tavsiya etiladi:

1. Vaksinatsiya

Gepatit A va B ga qarshi vaksinalar mavjud. Gepatit A vaksinasini bolalar va xavf guruhiga kiradigan kattalar olishlari lozim. Gepatit B vaksinasini chaqaloqlar tug‘ilgan zahoti olishadi, kattalar ham vaksina olishi mumkin. Gepatit C, D va E ga qarshi vaksina mavjud emas, shuning uchun ularning oldini olish uchun boshqa choralar ko‘rilishi kerak.

2. Shaxsiy gigiyenaga rioya qilish

Qo‘llarni muntazam yuvish, ayniqsa, ovqatlanishdan oldin va hojatxonadan keyin. Faqat toza va ishonchli suvni iste‘mol qilish, zarur bo‘lsa, suvni qaynatib ichish. Meva va sabzavotlarni yaxshilab yuvish. Steril shaxsiy gigiyena vositalaridan (tish cho‘tkasi, tirnoq qaychi, ustara) foydalanish.

3. Xavfsiz tibbiy amaliyotlar

Faqat steril tibbiy asboblardan foydalanish. Davolash muassasalarida qon quyish va jarrohlik amaliyotlari vaqtida ehtiyotkorlik choralariga rioya qilish. Giyohvand moddalar iste‘mol qiladiganlar orasida umumiy ignalardan foydalanish xavfini oldini olish.

4. Xavfsiz jinsiy hayot

Gepatit B va C jinsiy yo‘l bilan yuqishi mumkin, shuning uchun himoyalangan jinsiy aloqa (prezervativ ishlatish) tavsiya etiladi. Bir nechta jinsiy hamkorlarga ega bo‘lmaslik va xavfsiz jinsiy xulq-atvorga rioya qilish.

5. Sog‘lom turmush tarziga amal qilish

To‘g‘ri ovqatlanish: jigarni sog‘lom saqlash uchun yog‘li, qovurilgan taomlarni kamaytirish. Vitamin va minerallarga boy mahsulotlarni iste‘mol qilish.

Zararli odatlardan voz kechish: spirtli ichimliklarni iste‘mol qilmaslik. Dori vositalarini shifokor nazoratisiz qabul qilmaslik.

Faol hayot tarzi: immunitetni mustahkamlash uchun muntazam jismoniy mashqlar bajarish. Stress va ortiqcha charchoqdan saqlanish.

6. Xavf guruhiga kiradigan shaxslarga tibbiy nazoratdan o‘tish

Sog‘liqni saqlash sohasida ishlaydiganlar, qon donorligi bilan shug‘ullanadiganlar va hepatit bilan kasallangan odamlar bilan muloqotda bo‘lganlar muntazam tibbiy

tekshiruvlardan o‘tishi kerak. Gepatit B va C ning erta tashxisi uchun muntazam ravishda qon tahlili topshirish tavsiya etiladi.

7. Homilador ayollar uchun ehtiyot choralar

Homiladorlik vaqtida hepatit testlarini topshirish. Agar ona hepatit B bilan kasallangan bo‘lsa, chaqaloqqa tug‘ilgandan keyin darhol vaksina qilish tavsiya etiladi.

Ushbu profilaktik choralarga rioya qilish orqali hepatit kasalligidan samarali himoyalaniş mumkin.

Gepatitni erta aniqlash va diagnostikasi kasallikning jiddiy asoratlarini oldini olish va samarali davolashni boshlash uchun juda muhimdir. Gepatitning turiga qarab erta aniqlash usullari biroz farq qilishi mumkin, ammo umumiy tamoyillar mavjud.

Gepatitni erta aniqlash va diagnostika usullari

Ko‘p hollarda, ayniqsa hepatitning dastlabki bosqichlarida yoki ba’zi turlarida (masalan, hepatit C ning surunkali shakli), bemorlarda hech qanday aniq alomatlar bo‘lmasligi mumkin. Agar alomatlar paydo bo‘lsa, ular quyidagilarni o‘z ichiga olishi mumkin:

Charchoq va holsizlik: Doimiy charchoq hissi.

Ko‘ngil aynishi va qusish: Ovqat hazm qilish bilan bog‘liq muammolar.

Ishtahaning yo‘qolishi: Ovqatga bo‘lgan ishtiyoqning pasayishi.

O‘ng qovurg‘a ostida og‘riq: Jigar joylashgan sohada noqulaylik yoki og‘riq.

Siydikning to‘q rangga kirishi: Bilirubin miqdorining oshishi tufayli.

Axlatning rangsizlanishi (och rangda bo‘lishi): Safro ajralishining buzilishi tufayli.

Teri va ko‘z oqining sarg‘ayishi (sariqlik): Bilirubinning to‘planishi natijasida.

Qichishish: Teri qichishi.

Bo‘g‘imlar va mushaklarda og‘riq: Grippga o‘xshash alomatlar.

Anamnez (kasallik tarixi):

Shifokor bemordan uning shikoyatlari, kasallik tarixi, oilaviy anamnezi, xavf omillari (masalan, qon quyish, in‘eksiya orqali giyohvand moddalar iste‘mol qilish, himoyalangan jinsiy aloqa, hepatit bilan kasallanganlar bilan aloqa) haqida so‘raydi.

Sayohatlar tarixi (hepatit tarqalgan hududlarga sayohat qilish).

Qabul qilinayotgan dorilar va o‘simlik preparatlari haqida ma‘lumot.

Spirтли ichimliklar iste‘moli haqida ma‘lumot.

Fizikal tekshiruv:

Shifokor bemorni ko‘zdan kechiradi, teri va ko‘z oqining rangini baholaydi (sariqlik bor-yo‘qligini aniqlash).

Qorinni palpatsiya qilib, jigar hajmini va og‘riqliligini aniqlaydi.

Laboratoriya tekshiruvlari (qon tahlillari):

PSR(virusning genetik materialini aniqlash) yuqori aniqlikka ega. Bu tekshiruvdan keyin qolgan qon tahlillariga hojat qolmaydi.

Jigar fermentlari testlari (ALT, AST, ALP, GGT): Jigar hujayralarining shikastlanishi yoki yallig‘lanishi bo‘lsa, bu fermentlarning qondagi darajasi oshadi. Bu hepatitning borligini ko‘rsatishi mumkin.

Siydik va najas tekshiruvi: siydikdan bilirubinni aniqlash daslabki aniqlash usuli hisoblanadi. Va bu tekshiruv ancha arzon. Najas rangsizlanadi.

Bilirubin testi: Qondagi bilirubin miqdorini aniqlash sariqlikni baholashga yordam beradi.

Gepatit viruslariga antitelolar (IgM, IgG) va virus antigenlarini aniqlash: Gepatit A, B, C, D, E viruslarining mavjudligini va infeksiya bosqichini aniqlash uchun maxsus qon tahlillari o'tkaziladi. Masalan:

Gepatit A: Anti-HAV IgM (o'tkir infeksiya), Anti-HAV IgG (o'tkazilgan infeksiya yoki immunitet).

Gepatit B: HBsAg (virus antigeni, infeksiya mavjudligini ko'rsatadi), Anti-HBs (virusga qarshi antitelolar, immunitetni ko'rsatadi), HBcAg (virus yadrosi antigeni), Anti-HBc IgM (o'tkir yoki yaqin o'tkazilgan infeksiya), Anti-HBc IgG (o'tkazilgan infeksiya), HBeAg (virusning yuqumlilik darajasini ko'rsatishi mumkin), Anti-HBe (virusga qarshi antitelolar).

Gepatit C: Anti-HCV (virusga qarshi antitelolar, infeksiya mavjudligini ko'rsatishi mumkin, lekin virusning o'zini emas), HCV RNK (virusning genetik materialini aniqlash, faol infeksiya borligini tasdiqlaydi va virus yuklamasini aniqlashga yordam beradi).

Gepatit D: Anti-HDV (virusga qarshi antitelolar), HDV RNK (virusning genetik materialini aniqlash).

Gepatit E: Anti-HEV IgM (o'tkir infeksiya), Anti-HEV IgG (o'tkazilgan infeksiya).

Jigar funksiyasini baholash testlari (albumin, koalogramma, protrombin vaqti): Jigarning ishlash qobiliyatini baholashga yordam beradi.

Instrumental tekshiruvlar:

Qorin bo'shlig'i a'zolarining ultratovush tekshiruvi (UZI): Jigar hajmi, tuzilishi, o't yo'llari va boshqa a'zolari baholashga yordam beradi. Gepatitning o'ziga xos belgilarini ko'rsatmasligi mumkin, lekin boshqa jigar kasalliklarini istisno qilishga yordam beradi.

Jigar biopsiyasi: Jigar to'qimasining kichik bir bo'lagini olib, mikroskop ostida tekshirish. Bu jigar shikastlanishining darajasini, yallig'lanish turini va sababini aniqlashga yordam beradi, ayniqsa surunkali gepatitda muhim.

Elastografiya (FibroScan): Jigarning qattiqligini o'lchash usuli. Bu jigar fibrozining (chandiqlanishi) darajasini baholashga yordam beradi va biopsiyaga muqobil bo'lishi mumkin.

Kompyuter tomografiyasi (KT) va magnit-rezonans tomografiya (MRT): Jigar va boshqa qorin bo'shlig'i a'zolarining batafsil tasvirini olishga yordam beradi, ayniqsa jigar o'smalari kabi asoratlarda bo'lganda. Odatda bu ikki tekshiruv gepatitlarda kam o'tkaziladi.

Erta aniqlashning ahamiyati:

Surunkali gepatitning oldini olish: Ayniqsa gepatit B va C da erta tashxis qo'yish surunkali shaklga o'tish xavfini kamaytirishga yordam beradi.

Davolashning samaradorligini oshirish: Ko'pgina gepatit turlarini erta bosqichda davolash ancha samarali bo'ladi. Masalan, gepatit C ni erta aniqlash va davolash virusni to'liq yo'q qilish imkoniyatini oshiradi.

Asoratlarning oldini olish: Erta davolash jigar sirrozi, jigar saratoni va jigar yetishmovchiligi kabi jiddiy asoratlarning rivojlanishini sekinlashtirishi yoki oldini olishi mumkin.

Boshqalarga yuqish xavfini kamaytirish: Erta tashxis bemorga kasallikni boshqalarga yuqtirish yo'llari haqida ma'lumot berish va profilaktika choralari ko'rish imkonini beradi.

Gepatitni davolash

Gepatit A: Odatda o'tkir infeksiya bo'lib, ko'pincha o'z-o'zidan tuzalib ketadi. Davolash simptomlarni yengillashtirishga qaratilgan (dam olish, ko'p suyuqlik ichish). Vaksinasiya mavjud.

Gepatit B: Surunkali bo'lishi mumkin va jiddiy jigar shikastlanishiga olib kelishi mumkin. Davolash antiviral dorilarni o'z ichiga oladi. Vaksinasiya mavjud.

Gepatit C: Ko'pincha surunkali bo'ladi. Hozirda virusni yo'q qiladigan samarali antiviral dorilar mavjud.

Gepatit D: Faqat hepatit B bilan birga yuqadi. Gepatit B ni davolash hepatit D ni ham davolashga yordam beradi. Vaksinasiya hepatit B dan himoya qilish orqali hepatit D dan ham himoya qiladi.

Gepatit E: Odatda o'tkir infeksiya bo'lib, ko'pincha o'z-o'zidan tuzalib ketadi. Homilador ayollar uchun xavfliroq bo'lishi mumkin. Maxsus davolash odatda talab qilinmaydi.

Gepatitni davolash tamoyillari:

Tibbiy kuzatuv: Shifokor nazorati ostida bo'lish muhim.

Dam olish: Jigar faoliyatini tiklash uchun dam olish zarur.

Parhez: Yog'li va og'ir ovqatlardan saqlanish, ko'p suyuqlik ichish tavsiya etiladi.

Spirтли ichimliklardan voz kechish: Jigar shikastlanishini kuchaytirishi mumkin.

Dorilar: Shifokor tomonidan tavsiya etilgan antiviral yoki boshqa dorilarni qabul qilish.

Yuqoridagi ma'lumotlar umumiy xarakterga ega va shifokor maslahatini o'rnini bosa olmaydi. Agar sizda hepatit alomatlari bo'lsa yoki ushbu kasallik bo'yicha savollaringiz bo'lsa, albatta malakali tibbiy xodimga murojaat qiling. Faqat shifokor to'g'ri tashxis qo'yishi va samarali davolash rejasini tuzishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, hepatit jiddiy jigar kasalligi bo'lib, uning turli shakllari inson salomatligiga sezilarli zarar yetkazishi mumkin. Ushbu maqolada ta'kidlanganidek, hepatit viruslari yuqish yo'llari xilma-xil bo'lib, kundalik hayotimizda e'tiborli bo'lishni talab etadi.

Gepatitdan saqlanish - bu nafaqat shaxsiy salomatligimizni himoya qilish, balki jamiyatimizning umumiy farovonligiga ham hissa qo'shish demakdir. Shaxsiy gigiena qoidalariga qat'iy rioya qilish, xavfsiz tibbiy muolajalarni tanlash, himoyalanmagan jinsiy aloqalardan saqlanish, toza ichimlik suvi va oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish kabi oddiy, ammo muhim choralar orqali hepatit A va E kabi turlarning tarqalishini sezilarli darajada kamaytirish mumkin.

Gepatit B va D dan samarali himoyalashning asosiy yo'li esa vaksinatsiya hisoblanadi. O'z vaqtida emlash orqali nafaqat o'zimizni, balki yaqinlarimizni ham ushbu xavfli viruslardan himoya qilamiz. Gepatit C esa ko'pincha yashirin kechishi mumkinligi sababli, xavf guruhiga kiruvchilarning muntazam skriningdan o'tishi erta tashxis va davolash imkoniyatini yaratadi.

Unutmangki, hepatitdan saqlanish - bu doimiy e'tibor va mas'uliyatni talab etadigan jarayon. Har birimiz o'zimiz va atrofimizdagilarning salomatligi uchun qayg'urib, profilaktika choralariga amal qilishimiz zarur. Sog'lom jigar - sog'lom hayotning asosi ekanligini yodda tutaylik va hepatitsiz kelajak sari birgalikda harakat qilaylik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Valiyev A.A. (2020). Infeksion kasalliklar. "Tib Tibbiyot", Toshkent.
2. Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti. (2023-yil 20-iyul). Gepatit. WHO. <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/hepatitis> (Kirish sanasi: 2025-yil 27-mart).
3. Smith, J., Doe, A., & Brown, B. (2024). The Latest Advances in Hepatitis C Treatment. *Journal of Hepatology*, 70(2), 150-165. doi: 10.xxxx/jhep.2024.xxxx
4. Olimov, F. (2025-yil 25-mart). Gepatitga qarshi kurashda yangi qadamlar. Xalq so'zi, 3-bet.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА СЕЛ, КЎЧКИ ВА БОШҚА ТАБИАТ ҲОДИСАЛАРНИНГ ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИ ҲАРАКАТИГА ТАЪСИРИ

Абдазимов Шавкат Хакимович

Т.ф.д. (DSc) доцент .Тошкент Давлат Транспорт Университети “Техносфера хавфсизлиги” кафедраси.

Тошкент ш. Темирйўлчилар кўчаси 1 а уй.

Аннотация: Ушбу мақолада Республиканинг тоғли ҳудудларидан ўтган темир йўللارга ва унинг объектларига табиий тусдаги фавқулодда вазиятларнинг таъсири. Улар олиб келадиган талофатлар, ҳақида фикр юритилади. Шунинг билан бирга бўлиши мумкин бўлган талофатларни олдини олиш. Йил давомида тоғли ва тоғ олди ҳудудларда бўлган селлар ва сув тошқинлари ҳақида маълумотлар берилади .

Abstract: This article discusses the impact of natural disasters on railways and their facilities in the mountainous regions of the Republic. The losses they cause. Prevention of possible losses. Information is provided about mudflows and floods in mountainous and foothill regions throughout the year.

Калит сўзлар: Селлар, сув тошқинлари, тўғонлар, сел ювиб кетиши, тоғ этаклари.

Keywords: Mudslides, Floods, Dams, Landslides, Mountain slopes.

Ўзбекистон ҳудудида, асосан, Қирғизистон ва Тожикистон билан трансчегаравий бўлган сел ҳодисаларни таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир. Республикамиз ҳудудининг учдан бир қисмини эгаллаган тоғ олди ва тоғли ҳудудларда ҳосил бўладиган сел оқимлари жиддий хавф туғдиради. Булар баландлиги 800–1200 метр бўлган, ўсимликлардан ҳоли ва қуруқ водийлар билан кесилган майда, қисман бўлинган, бурмаланган тоғликлардир. Баҳор-ёз даврида деярли барча тоғ олди ҳудудларида сел оқими кўп ёки кам бўлади. Сел фаоллиги омиллари ва уларни прогнозлаш муаммолари, шунингдек, Ўзбекистонда сел оқимини башорат қилиш ва ундан ҳимоя қилиш чораларини тўлиқ ҳал этиш бўйича чора-тадбирлар кўриш зарур вазифадур.

Ўзбекистон ҳудудининг тоғ ва тоғ олди жойларида сел ҳодисалари кенг тарқалган (Расм 1.) Улар кўпинча трансчегаравий кўринишда, сел оқимларининг асосий қисми кўшни давлатлар – Қирғизистон ва Тожикистон ҳудудларида ҳосил бўлади. Ўзбекистон ҳудуди бўйлаб сел фаоллигининг намоён бўлиши ва унинг фазовий ҳамда вақтинчалик ўзгарувчанлигини узоқ муддатли кузатишлар (НИГМИ, Ўзгидромет) маълумотларига кўра, шундай хулосага келиш мумкинки, бутун республика бўйича сел оқимлари ҳавзалари ҳудуди дарёлар 53,770 км² (умумий майдоннинг 12%), сел оқимлари сони - 709, сел зонасида жойлашган хўжалик ва бошқа объектлар сони – 858 та .



1. Ўзбекистоннинг сел хавфи юқори бўлган ҳудудлари

Сел оқимлари кучли ёмғир ёғиши билан юзага келади, бу барча ёмғирни ёғиш ҳолатларининг тахминан - 90%ни, қорнинг интенсив эришига – 4%, 6% бу эса тўғонларнинг ёрилиши, қор тўсиқлари ва бошқа тўсиқларни бузилишига олиб келади. Сел оқимлари республика иқтисодиёт тармоқларига жуда катта зарар етказади. Улардан айниқса, Андижон, Фарғона, Наманган ва Тошкент вилоятларининг тоғ этаклари, дарёларни лойқаланиши водийларида жойлашган аҳоли пунктлари ва экин майдонлари, темир йўл ва автомобиль йўллари зарар кўрмоқда.

Сел оқимлари Ўзбекистоннинг тоғ ва тоғ олди ҳудудларида кенг тарқалган энг хавфли табиат ҳодисалари сирасига киради. Мамлакат ҳудудидаги қишлоқлар сув тошқинлари хавф бор ҳудудлар бўлиб, булар 44 минг км² ни ташкил қилади. Айниқса, Андижон, Фарғона, Наманган ва Тошкент вилоятларининг тоғ этакларидир. Тахминан 84% ҳолларда сел оқимлари кучли ёмғир билан бирга келади. Сел оқимининг бошқа сабаблари - қорнинг кучли эриши, тўғонларнинг бузилиши, қорнинг тўсилиши, музлик кўприги ва бошқалар бўлиши мумкин. Сел оқимлари республика иқтисодиёт тармоқларига катта зарар етказади. Уларнинг тўсатдан ва жуда тез-тез содир бўлишининг салбий оқибатлари, сел оқимларини аниқ прогнозлашнинг йўқлиги уларни қуруқликдан хавфсиз фойдаланиш, йўллар тармоғи ва тоғли ҳудудларни янада ривожлантириш учун жиддий тўсиқ бўлмоқда .[

Сел оқимини тартибга солиш ва назорат қилиш учун бошқа муҳандислик ва гидротехник тизимлар ҳам қўлланилади булар: сел оқимини ушлаб туриш, сел оқимини ўзгартириш, сел оқимини бузиш, сел оқими ва сел оқимини назорат қилиш каби тизимлар. Ўзбекистонда сел оқимини тўғирлаш учун мелиоратив тадбирлар қўлланилиб, улар қуйидагилардан иборат: тоғ ёнбағирларида дарахт ва буталар экиш йўли билан бузилган ландшафтларни тиклаш, тоғ ёнбағирларида қишлоқ хўжалиги ёки ўрмон экинларини экиш учун махсус жойларни ташкил этиш, эрозияга қарши

агротехник тадбирларни амалга ошириш ва яйловларни ободонлаштириш кабилардир.

Мелиоратив-техник тадбирлардан мақсад дарё ўзанларининг туби эрозиясини, ер усти сувлари ҳамда тупроқ эрозиясини олдини олишдан иборат. Ушбу чора-тадбирларни амалга ошириш селнинг қаттиқ таркибий қисмларини ушлаб туришга ва сел оқимларини хавфсиз оқизишга ёрдам беради. Тоғ ёнбағирларида ўрмонларни барпо этиш муаммоли амалга оширилиши, қуруқ ерларда ва тоғ ёнбағирларда экилган экинларнинг омон қолиши қийинлигига олиб келади. Шу сабабли жуда машаққатли, кўп маблағ талаб қиладиган ва узоқ давом этадиган жараён ҳисобланади. Нишабларни мустаҳкамловчи террасалар қурилмаси (терраса-каналлар, тоғли каналлар) тоғли рельефли мамлакатларда мелиоратив ва техник чора тадбирлар кенг тарқалган.

Селга қарши чора-тадбирларни режалаштиришдан олдин маълум бир ҳудудда максимал сув оқимининг гидрологик ҳисобини олиш керак. Террасалар ва террасаларо масофаларда сув ютилишини ҳисоблаш ҳавзанинг сел хавфига кўра маълум частотадаги ёғингарчиликнинг кунлик максимал миқдори асосида ва селга қарши чора-тадбирларнинг ишончлилигини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

Оқимларни ушлаб турувчи ёмғирли сув ариқларининг сиғимини ва улар орасидаги масофаларни ҳисоблаш эрозиянинг критик тезлигига мувофиқ амалга оширилади. Сувни ушлаб туриш ва дренаж ариқлари ёнбағирлардан келадиган сувнинг бутун ҳажмини тўплаши ва ён бағирлари ҳамда ариқларнинг ўзини эрозияланишига йўл қўймаслиги керак.

Узгидромет мутахассисларининг сўзларига кўра, ҳозирги вақтда Ўзбекистон ҳудудига хавф соладиган 315 та тошиш хавфи мавжуд қўллар бўлиб, улар республикамиз ва унга туташ ҳудудларда ҳам жойлашган

(2 -расм).

Шундай қилиб, хавфли сел оқимларини башорат қилиш нафақат Ўзбекистон, балки бутун Марказий Осиё минтақаси учун асосий вазифалардан бири бўлиб, қуйидагиларни ўз ичига олади:



2 - расм. Кучли селлар натижасида тошиш хавфи мавжуд кўллар.

-ҳосил қилувчи омиллар (ёғингарчилик, унинг интенсивлиги, қор қопламнинг ҳолати, ҳаво ҳарорати)ни баҳолаш асосида сел ва сув тошқинлари эҳтимоли тўғрисида қисқа муддатли фон огоҳлантиришларини тузиш;

тасдиқланган огоҳлантириш схемасига мувофиқ сел ва сув тошқинлари хавфи юзага келганлиги тўғрисида манфаатдор ташкилотларни хабардор қилиш;

аҳолини сел ва сув тошқинлари хавфи ҳақида хабардор қилиш;

ихтисослаштирилган тадқиқотлар асосида аниқ объектларга нисбатан сел ва сув тошқинлари хавфини баҳолаш. Ҳимоя иншоотларини лойиҳалаш ва қуриш;

аҳолини, ходимларни ва объектларни сел хавфидан ҳимоя қилиш бўйича зарур чораларни кўриш ва уларнинг бажарилишини назорат қилиш бўйича кўрсатмалар бериш .

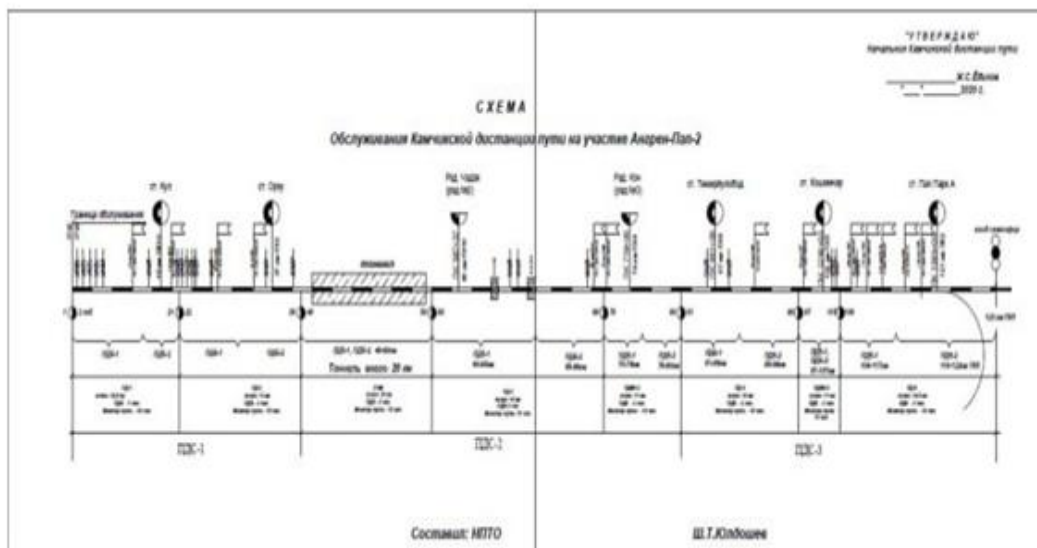
Марказий Осиё минтақасидаги мониторинг тизимининг камчиликлари прогнозлаш усулларини ишлаб чиқишга тўсқинлик қилаётган асосий сабаблардан биридир .

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Сел тошқинлари, қор кўчкилари ва кўчкилар билан боғлиқ фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва уларнинг оқибатларини бартараф этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Вазирлар Маҳкамасининг Қарорига мувофиқ Ўзбекистон ҳудудида мониторинг ўтказилиб туради. Бу хавфли табиий ва техноген ҳодисалар мониторингини ташкил этиш ва уларнинг оқибатларини бартараф этиш бўйича тегишли вазирликлар ва идоралар ўз олдида вазифалар белгилайди. Шунингдек, истиқболда сув оқимлари орқали сувнинг барқарор ва хавфсиз ўтишини таъминлаш дастурини тасдиқлайди ва транспорт тизимини ривожлантиришни юзага келтиради.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида транспорт тизимини ривожлантириш тобора жадаллашиб бормоқда. Халқаро аҳамиятга молик темир йўл ва автомобил йўллари қуриш ва реконструкция қилиш, темир йўл ва автомобил транспорти паркинги янгилаш ҳамда модернизация қилиш, яхлит логистика марказларини ташкил этиш, юкларни ташишда тарифларнинг мослашувчан тизимини йўлга қўйиш, божхона тартиб-таомилларини соддалаштириш ва бошқалар бўйича аниқ чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Хитой – Марказий Осиё – Европа янги темир йўл коридорини яратиш, шунингдек, Ўзбекистоннинг ягона темир йўл тармоғини шакллантириш мақсадида Ангрен – Поп электрлаштирилган темир йўл линияси қурилган. Бу нафақат темир йўллар, балки Ўзбекистон Республикасининг бутун иқтисодиёти учун муҳим бўғиндир. Ангрен - Поп йўналиши бўйлаб юкларни ташишнинг мураккаб шароитлари ва айнан шу йўналиш бўйлаб юк ташиш муҳимлигини инобатга олган ҳолда, темир йўл участкасининг юк ташиш қобилиятига салбий таъсир кўрсатувчи бир қатор муаммоларни ҳал этиш учун унинг схемаси ва профили тавсифини тузиш зарур. Узунлиги 124 км бўлган Ангрен – Поп электрлаштирилган темир йўл линияси узунлиги 13 кмдан 24 км гача бўлган 7 та темир йўлдан иборат (3 -расм).

Ангрен - Поп линияси темир йўл линияларининг учинчи тоифасига (асосан маҳаллий аҳамиятга эга юк ва йўловчи ташишни таъминлайдиган темир йўл линияси) киради ва тоқ йўналишда қияликли ўтиш жойлари узунлиги 34,83 км, жуфт йўналишда - 49 км. ва 28,4 км. ни ташкил қилади Юк поездаи учун тезлик чегараси соатига 60 км, йўловчи поездаи учун - 70 км/соат. Юк поездларининг вазн нормаси 2100 -2400 тоннани ташкил қилади.



3 -расм Темир йўлнинг тоғли ва тоғ олди ҳудудларидаги техник кўрсаткичлари (МТУ) кесимида.

2024 йил январ ойи учун “ЎТЙ” АЖ да асосий техник маълумотлар

1 - жадвалда келтирилган

1-жадвал

“ЎТЙ” АЖ да асосий техник маълумотлар (01.01.2024 й.)

“Buyuk meros: Tarix, madaniyat va milliy qadriyatlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya doirasida “Vatan iftixori” ilmiy-amaliy ko‘rik tanlovining ilmiy maqolalar to‘plami
1-qism

“ЎТИ” АЖ да асосий техник маълумотлар 01.01.2024 йил учун									
№	“ЎТИ” АЖ умумий узунлиги	км	Минтақавий темир йўл узеллари						Йўл бўйича
№	Номи	Бирлик							
п/п		Ўлчов.	Ташкент	Кўқон	Бухоро	Кўнғирот	Қарши	Термиз	
1	Фойдали узунлик	км	727,9	657,5	1261,3	1110,0	543,8	425,6	4726,1
2	Асосий йўллари узунлиги	км	1013,5	660,5	1515	1111,0	520,3	413,1	5233,4
	Шу қатори иккинчи йўллар		292,2	3,0	293,7	0,0	0,0	2,8	591,7
3	Станция йўллари нинг узунлиги	км	556,5	273,7	390,1	247,9	167,0	148,2	1783,4
	Шулардан қабул қилувчи ва жўнатувчи		282,1	128,5	210,3	154,6	100,1	84,2	959,8
	Сараловчи		71,3	36,4	43,1	2,7	20,5	8,9	182,9

1-жадвал давоми

4	Юқори тезликдаги участка		363,4	0,0	281,90	0,0	255,7	0,0	901,0
5	Эскирган участкалар	км	77,71	86,7	88,9	251,3	61,6	102,8	669
6	Релслар тури бўйича йўллар узунлиги:	км	0	5,0	0	0,0	0,0	0,0	5
	P-75								
	P-65		983,3	601,7	1500,4	1039,4	520,3	411,0	5056,1
	P-50		30,17	53,8	14,6	71,6	0,0	2,1	172,27
	P-43		0	0,0	0	0,0	0,0	0,0	0
7	Умумий спелкалар сони	дона	1585	858	1133	662	502	462	5202
	Шу қатори асосий йўлларда		529	305	373	232	167	173	1779
	шундан НПК		92	0	55	0	18	0	165
	Қабул қилувчи ва		466	230	515	214	230	142	1797

“Buyuk meros: Tarix, madaniyat va milliy qadriyatlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya doirasida “Vatan iftixori” ilmiy-amaliy ko‘rik tanlovining ilmiy maqolalar to‘plami
1-qism

	жўнатувчи йўлларда								
8	Асосий йўллардаги КЕСИШМАЛАР	кесишма	100	153	123	118	57	82	633
	Қўриқланувчи		68	67	54	18	28	15	250
	Шулардан авто шлаббауми бори		58	16	23	3	28	3	131
	Автоматик темир тўсиқлар		61	24	38	2	11	1	137
	Қўриқланмайдиган		32	86	69	100	29	67	383
	Шундан автомат алоқадаги		19	49	55	86	27	50	286
9	АЖ иктиёридаги ёндош йўлларни узунлиги	км	84,5	49,2	124,9	51,6	36,5	39,6	386,3
	Рельс турига қараб ёйилган узунлик Р-75	км	0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,8	1,1
	Р-65	км	40,42	8,0	99,88	16,3	19,3	20,2	204,1
	Р-50	км	23,36	23,6	18,2	34,4	2,9	12,1	114,56
	Р-43	км	20,79	17,6	6,5	0,9	14,3	6,5	66,59

1-жадвал давоми

10	Ёндош йўллардаги кесишмалар	кесишма	36	20	27	5	14	9	111
11	Кўприклар	дона	298	296	427	183	120	65	1389
12	Трублар, лотоклар, дюкерлар, акведуклар	дона	581	1257	954	704	477	626	4599
13	Участкалар сони	дона	18	11	19	11	7	7	73
14	Околоткалар	дона	57	33	85	50	33	22	280
15	Ишчи бўлинмалар	дона	118	85	176	112	67	63	621

Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги ҳамда Ўзгидромет веб-сайтида ва ташкилотлардан эълон қилинган материаллар асосида 2020-2021 йилларда республика ҳудудида содир бўлган фавқулодда вазиятларнинг қиёсий тавсифи 1 ва 2 -жадвалларда келтириб ўтилган.

2- жадвал

Сел оқимлари сони ва уларнинг ҳажмига таъсири тўғрисидаги маълумотлар (2021-2024 й.й.)

Худуд номи	Умумий фавқулдда ҳолат	Ўлганлар сони	Жабрланганлар ар сони	Моддий зарар (сўм)
Андижон	1	2	-	-
Жиззах	1	2	-	9 277 000
Қашқадарё	1	5	-	-
Наманган	3	12	6	-
Самарқанд	1	3	-	7 505 412 000
Сурхондарё	2	1	-	1 909 171 000
Тошкент	1	-	-	600 000 000
Жами	10	25	6	10 023 860 000

3-жадвал

Кўчкилар сони ва уларнинг оқибатлари тўғрисидаги маълумотлар (31.08.2021)

Худуд номи	Умумий фавқулдда ҳолат	Ўлганлар сони	Жабрланганлар сони	Моддий зарар (сўм)
Қашқадарё	3	-	-	163 000 000
Наманган	1	5	6	-
Тошкент	3	1	1	3 000 000 000
Жами	7	6	7	3 136 000 000

Юқоридаги статистик маълумотлар (2 – жадвал) га кўра, Ўзбекистон ҳудудида потенциал хавфли сув омили устунлик қилади. Темир йўл транспортида фавқулдда вазиятларнинг пайдо бўлишига олиб келадиган табиий ва техноген омилларни таҳлил қилиш, темир йўлнинг ўзи экотизимнинг рад этилган антропоген қисми сифатида фавқулдда вазият учун жиддий хавф омили эканлиги ҳақида хулоса қилиш имконини беради.

Охириги 5 йил ичида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида гидрологик ҳодисалар билан боғлиқ жами 10 та фавқулдда ҳолат юзага келган. Фавқулдда вазиятлар натижасида 6 киши тан жароҳати олди, 21 киши ҳалок бўлди. Моддий зарар 10 миллиард 23 миллион 860 минг сўмни ташкил этган. Бу эса статистик таҳлиллар асосида ҳаракат хавфсизлигининг талаб даражасида таъминлаш воситаларини такомиллаштиришни таъқозо этади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 июндаги УП-5066-сонли “Фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этиш тизими самарадорлигини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 27 октябрдаги “Техноген, табиий ва экологик тусдаги фавқулодда вазиятлар таснифи тўғрисида”ги 455-сон. Қарори.
3. “Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва ҳаракат қилиш давлат тизими тўғрисида”ги Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 24 августдаги 242-сонли қарори).
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 26 августдаги 515-сонли “Ўзбекистон Республикасининг фавқулодда вазиятлар олдини олиш ва бундай вазиятларда ҳаракат қилиш давлат тизимини тўғрисида”ги Қарори.
5. Абдазимов Ш.Х. “Изучение угрозы селевых и оползневых явлений на объекты и инфраструктуру железнодорожного транспорта Республики Узбекистан”. Развитие науки и технологий научно – технический журнал. 2020. – С. 215-221 .
6. Abdazimov Sh. Kh. “ Protection of railway transport and other economic facilities from natural disasters (on the example of floods and landslides)”
/ Sh.Kh. Abdazimov // Scientific and technical journal of namangan institute of engineering and technology – 2020. –166-176 p.
7. Abdazimov Sh.Kh., Khudayberganov S.K. To ensure safety when there are situations in the faculty of natural tones during the movement of trains.
/ Sh.Kh. Abdazimov // Scientific and technical journal of namangan institute of engineering and technology – 2020. – 182-191 p.
8. Абдазимов Ш.Х., Рамазанов Р.Я. Особенности чрезвычайных ситуаций, связанных с авариями при возникновении сели и оползневых явлений на железнодорожном транспорте при перевозке опасных грузов
/ Ш.Х. Абдазимов, Р.Я. Рамазанов //. Фан ва технологиялар тараққиёти илмий-техникавий журнал – 2020. – С. 141-145.
9. Абдазимов Ш.Х., Худайберганов С.К. Влияние селевых потоков на железнодорожный транспорт при перевозке грузов в отраслей народного хозяйства восточных областей Республики / Ш.Х. Абдазимов, С.Қ. Худайберганов //. Научно–технический журнал ФерПИ – 2020. – С. 46-52.
10. Абдазимов Ш.Х. Сел оқимларини темир йўлга ва халқ хўжалиги иншоотларига таъсиридан ҳимоя қилиш чора-тадбирлари / Ш.Х.Абдазимов // Фарғона политехника институти илмий-техника журнали – 2020. – 97-101 б.
11. Абдазимов Ш. Х. Ўзбекистон Республикасида сел ва кўчкинларни темир йул инфратузилмалар объектларига таъсири таҳлили
/ Ш.Х. Абдазимов // – Меъморчилик ва қурилиш муаммолари – 2020.– 64-67 б.

12. Абдазимов Ш. Х. Механизм оползневового процесса, возникающие в горных районах республики Узбекистан, вызывающий опасность железнодорожному транспорту / Ш. Х. Абдазимов // Проблемы архитектуры

INNOVATIONS IN AUDITING AND ASSET ACCOUNTING PRACTICES: PROSPECTS AND CHALLENGES

Khatamov Kobil Khayrievich

PhD, Associate Professor of the Department of Accounting, Institute “International School of Finance Technology and Science”, Tashkent, Uzbekistan Email: kobil.xatamov@inbox.ru, тел: +99890 321-00 34

Abstract: *This article explores best practices and innovative approaches in auditing and accounting for fixed assets. The key problems associated with traditional accounting and auditing methods are highlighted and modern solutions aimed at eliminating these problems are presented. The role of international standards in unifying audit procedures and ensuring transparency of financial statements is considered.*

Keywords: *innovation in auditing, digitalization of accounting, audit automation, artificial intelligence in accounting, blockchain in auditing, international auditing standards, asset accounting, technological challenges in auditing, efficiency of audit procedures, transparency of financial statements.*

INTRODUCTION

In today's world, where the economic environment is developing at an extraordinary speed and imposes ever new demands on management accounting and auditing, the efficiency of accounting and control of fixed assets is of particular importance. Fixed assets, being one of the key assets of any organization, play an important role in the production process, determining its manufacturability and innovativeness. The accuracy of their accounting and auditing determines not only the financial condition of the company, but also its investment attractiveness and ability to adapt to changing market conditions.

The relevance of the topic of accounting and auditing fixed assets is due to several key factors:

1. Constant changes in the legal framework: The regulations and standards governing the accounting and auditing of fixed assets are constantly being updated and improved, which requires specialists to closely monitor and adapt to these changes.
2. Technological progress: Rapid technological development affects the life cycle of fixed assets, their modernization and depreciation, which creates additional complexity in their accounting and valuation.
3. International integration: With the increasing number of companies operating internationally, there is a growing need to harmonize accounting and auditing standards for property, plant and equipment to ensure transparency and comparability of financial reporting.

4. Increasing role of intangible assets: In the digital economy, the focus is shifting to intangible assets, which requires a rethinking of the accounting and auditing of traditional fixed assets.

5. Risks and potential errors: Accounting and auditing of property, plant and equipment involves a number of risks associated with revaluation, undervaluation, untimely depreciation and other errors that could distort the financial statements and affect management decision-making.

Together, these factors make the topic of improving the audit and accounting of fixed assets relevant and significant for research, in order to identify the most effective methods and approaches that can ensure the accuracy and transparency of accounting data, as well as increase the level of confidence in the financial statements of stakeholders.

The purpose of this study is to develop and propose improved methods and approaches to the audit and accounting of fixed assets that will contribute to improving the accuracy, transparency and efficiency of financial reporting of enterprises. The study aims to identify existing problems and deficiencies in current accounting and auditing practices and to explore the possibilities of their solution with the help of modern tools and technologies.

The study will result in a set of proposals aimed at improving accounting and auditing procedures in the part of fixed assets, which will improve the reliability of financial statements and strengthen the confidence of investors, creditors and other stakeholders.

Theoretical aspects of auditing and accounting for fixed assets

In economics and accounting, property, plant and equipment (PPE) is a category of assets that a company uses in its operations for a long period of time, usually more than one year. These assets include both productive and non-productive items, including buildings, machinery, equipment and vehicles.

In Uzbekistan, the definition of property, plant and equipment in accounting and planning is established in accordance with the NAS (National Accounting Standard). Fixed assets cover tangible assets that provide the necessary conditions for the production process, including tools, buildings, structures and devices. The key characteristics that qualify assets as fixed assets are their useful life exceeding one year and their value exceeding 15 times the minimum wage. Property, plant and equipment are recognized in at their historical cost, which includes the actual cost of acquisition or construction. These assets are carried at cost throughout their useful life.

For comparison, in Russia, fixed assets are defined as property of an enterprise, the value of which exceeds the established limit (rubles 100,000 for tax accounting) and which is used in its activities for a long period of time (more than a year). Fixed assets include items used in the production of goods, performance of work or rendering of services, as well as those intended for management purposes or leased out. These assets are expected to generate economic benefits and are subject to wear and tear over time, except for land which is not subject to depreciation.

According to International Financial Reporting Standards (IFRS), in particular

IAS 16 "Property, Plant and Equipment", property, plant and equipment are defined as tangible assets that are intended to be used in the production or supply of goods, the provision of services, when leased, or for administrative purposes. These assets must be used for longer than one accounting period, which usually means more than 12 months.

Fixed assets can be either productive or non-productive. Production fixed assets are directly involved in the creation of products or services, while non-production fixed assets, such as residential buildings or social infrastructure, are not involved in the production process but may contribute to the general welfare and functioning of the organization.

The efficiency of fixed assets utilization can be measured through indicators such as profit per ruble of investment in fixed assets, which is a key factor in determining the profitability and productivity of a company.

The legal framework for accounting and auditing of property, plant and equipment in Uzbekistan is based on key documents, among which the NSA No. 5 "Property, Plant and Equipment" stands out. This standard, adopted and registered by the Ministry of Justice on 20 January 2004 under number 1299, establishes general principles and rules relating to the accounting for fixed assets. It covers important aspects such as the recognition of assets as fixed assets, their valuation, depreciation, accounting for disposals, and changes in their value. In addition, the Tax Code of Uzbekistan defines depreciation tax rates, which play an important role in determining the limits of expenses taken into account in the formation of taxable profit enterprises. These regulations create a legal basis for accounting and tax accounting of fixed assets, contributing to transparency and uniformity of financial reporting.

Under International Financial Reporting Standards, the accounting for fixed assets of organizations is based on the principles provided by IFRS, which ensures uniformity and consistency of financial data at a global level. Widely recognized in more than 120 countries, IFRS was developed by the International Accounting Standards Board, which ensures that asset accounting approaches are universal and relevant. This is particularly true of IAS 16 Property, Plant and Equipment, which establishes criteria for the recognition, measurement, depreciation and retirement accounting of property, plant and equipment, allowing entities in different countries to speak the "same language" when it comes to financial reporting.

An audit of financial statements, including accounting for fixed assets, is performed to establish the credibility and reliability of information for all stakeholders in the market. Auditors conduct a detailed review of financial statements and transactions, ensuring the transparency and accuracy of the information provided. This approach promotes confidence in the company's financial statements and facilitates interaction with investors, creditors and other stakeholders.

Problems of auditing and accounting for fixed assets

The audit and accounting of fixed assets involves a number of typical errors and difficulties that can significantly affect the quality and reliability of the financial statements of enterprises. One of the key problems is the determination and application of useful lives

of property, plant and equipment. National standards, such as NSA No. 5 "Property, Plant and Equipment", and international standards, such as IAS 16, provide guidance on determining the useful life of assets. However, in practice, entities may encounter difficulties in determining the actual useful life of equipment and structures, which may lead to erroneous depreciation and, consequently, distorted financial results.

Another common problem is the revaluation and impairment of property, plant and equipment. Although the objectives of revaluation are similar in national and international standards, the approach to revaluation may differ. International practice emphasises recording the fair value of assets, whereas national standards may practice annual revaluation at replacement cost. These differences may make it difficult to compare financial performance between companies operating under different standards.

Impairment of property, plant and equipment is also an important issue. International standards, such as IAS 36 Impairment of Assets, provide detailed procedures for testing assets for impairment. This requires companies to make regular assessments of the value of assets and their economic benefits. However, in national practice, impairment procedures may be less rigorous, potentially leading to overstated carrying values and under-reporting in the financial statements.

In addition, errors may arise from incorrect initial recognition of property, plant and equipment, misclassification of assets, and errors in the calculation and calculation of depreciation. For example, incorrectly determining when depreciation begins or selecting a depreciation method can distort depreciation charges and, consequently, a company's financial results.

To address these problems, special attention should be paid to training and professional development of accountants, as well as the use of automated accounting systems that can help minimize errors and improve the quality of financial reporting. It is also important to conduct regular internal and external audits to help identify and correct possible errors and inaccuracies in the accounting and reporting of fixed assets.

Impact of changes in legislation and standards

Changes in legislation and standards have a significant impact on the accounting and auditing of property, plant and equipment, resulting in accounting and tax adjustments. For example, differences in depreciation amounts calculated for national and international reporting may require adjustments. This may be due, for example, to different approaches to determining the useful lives of fixed assets in different accounting standards. In addition, in some cases, a company may establish a residual value for a fixed asset that is not normally taken into account in national accounting but is relevant for international accounting.

In Uzbekistan, the accounting for property, plant and equipment is governed by NSA No. 5 "Property, Plant and Equipment" registered by the Ministry of Justice. This standard defines the framework for accounting for fixed assets at the national level. In addition, the Tax Code fixes depreciation tax rates that affect the formation of taxable profit and, accordingly, the financial results of the company. Thus, any changes in these regulatory

documents require adaptation of accounting processes and may necessitate revision of accounting estimates and policies.

These changes require accountants and auditors to continually update their knowledge and adapt their accounting systems to the new requirements. This may include revaluing assets, changing depreciation and amortization methods, and adjusting financial statements to comply with new rules and standards. Consequently, to ensure accurate and transparent financial reporting, companies must closely monitor changes in legislation and standards and implement the necessary adjustments to their accounting processes in a timely manner.

Modern audit tools and methods

In the modern practice of auditing fixed assets, various tools and methods are actively used to improve the efficiency and reliability of audit procedures. Among modern approaches and technologies that find application in the audit of fixed assets, the following can be highlighted: Automation and digitalization of accounting: The introduction of automated accounting systems and the use of audit software can ensure high accuracy of data and speed up the audit process. The use of systems such as ERP (Enterprise Resource Planning) facilitates the integration of various aspects of fixed asset accounting including acquisition, depreciation, revaluation and write-off.

Applications of artificial intelligence and big data: Artificial intelligence and big data analytics technologies are being applied in auditing to analyze large amounts of information, identify anomalies and assess risks. These technologies allow auditors to effectively analyse historical data on fixed assets, predict potential problems and identify areas that require additional attention.

Use of blockchain technology: Blockchain can be used to ensure that fixed asset records are transparent and immutable. This helps improve the credibility of audit reports and simplifies the verification of asset movement and condition data.

Remote auditing: Modern technology allows audits to be conducted at a distance, which is particularly relevant in the face of COVID-19 pandemic constraints. Videoconferencing, remote access to client accounting systems and the use of cloud technology for data sharing simplify the audit process and make it more flexible.

International Standards on Auditing (ISA): Compliance with International Standards on Auditing, such as ISA 500 (Audit Evidence) and ISA 520 (Analytical Procedures), provides a uniform approach to the audit of fixed assets internationally. These standards govern the procedures for gathering evidence, assessing its sufficiency and reliability, and applying analytical procedures in the audit of property, plant and equipment.

The application of these modern audit tools and techniques improves the accuracy and reliability of audit findings, facilitates the identification of errors and irregularities in the accounting treatment of fixed assets, and promotes confidence in the financial statements of companies by investors, creditors and other stakeholders. It also improves internal accounting processes and controls, enhances management decisions and improves the operational efficiency of companies.

Thus, the integration of modern technologies and methodologies into the practice of auditing fixed assets opens up new opportunities for audit firms and accounting departments of enterprises. It requires from specialists the readiness for constant training and mastering of new tools, as well as flexibility in adapting the established audit procedures to the changing conditions of the external environment and legislative requirements. It is important to note that the successful application of these tools and methods requires not only the availability of appropriate technical means, but also a high level of professionalism of auditors, their competence in data analysis and understanding of the specifics of the audited company's activities.

CONCLUSION

In conclusion, the article on improving the audit and accounting of fixed assets highlights the key aspects and challenges facing accountants and auditors in the current environment. The relevance of the topic is due to the need to ensure the accuracy and transparency of financial reporting, which in turn contributes to increasing confidence in companies on the part of investors and other stakeholders. Changes in legislation and standards, as well as the introduction of modern technologies into auditing practice, require specialists to be ready for continuous learning and adaptation to new conditions.

Consideration of typical errors and difficulties in accounting and auditing of fixed assets emphasizes the importance of attention to detail and a deep understanding of the specifics of the company's activities. Modern audit tools and methods, such as automation, the use of artificial intelligence and blockchain technologies, open up new opportunities for improving the quality of audit services and the efficiency of accounting processes.

Legislative and standardized frameworks, such as NSA №5 "Property, Plant and Equipment" in Uzbekistan and IAS 16 internationally, serve as a basis for unifying approaches to accounting and auditing of property, plant and equipment. However, the effective application of these regulations requires companies and their auditors not only to know the theory, but also to be able to apply it flexibly in practice, taking into account the peculiarities of each particular enterprise.

In light of all the above, it becomes obvious that there is a need for a comprehensive approach to improving the audit and accounting of fixed assets, which includes not only following the regulatory requirements, but also the active use of the achievements of modern science and technology, as well as continuous professional development of specialists in the field of accounting and auditing.

LIST OF REFERENCES:

1. International Accounting Standard IAS 16 "Property, Plant and Equipment" [Electronic resource]. Available at: [http://www.IAS.org.ua/wp-content/uploads/2013/04/International-Financial-Reporting-Standard-IAS-16-Property, Plant and Equipment.pdf/](http://www.IAS.org.ua/wp-content/uploads/2013/04/International-Financial-Reporting-Standard-IAS-16-Property,Plant-and-Equipment.pdf/)
2. "Tax Code" of the Republic of Uzbekistan (new edition), December 30, 2019.

1. 3. Law of the Republic of Uzbekistan "On Accounting", URC dated 13.04.2016 No. 404.
4. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On the new development strategy of Uzbekistan for 2022-2026", No. PF-60 dated 01/28/2022.
5. Message of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis, dated 12/29/2020.
6. Kudbiev D. (2022). "Methodological foundations of leasing fixed assets and their accounting", International Journal of Theoretical and Applied Research, 2(1), 57-62.
7. Getman V.G. (2013). Problems of improving the accounting of fixed assets. International accounting, No. 14 (260), pp. 2-14.
8. Kuznetsova O.N. (2013). Adaptation of the fixed assets accounting system. Bulletin of Bryansk State University, No. 3, pp. 34-37.
9. Myalkina A.F., Ovodkova T.A., Tregubova V.M. (2014). Accounting principles and formation of information on fixed assets in financial statements: international and Russian practice. Socio-economic phenomena and processes, No. 10 (Vol. 9), pp. 72-79.
10. Tuyakova Z.S., Satalkina E.V. (2016). Identification of fixed assets: professional judgment of an accountant. International Accounting, No. 23 (413), pp. 19-32.
11. Ilkhamov Sh.I. (2017). "East-West" Development of audit methods in accordance with international criteria and standards. European Journal of Economics and Management Sciences, No. 1.
12. Ilkhamov Sh.I. (2019). 44 (5), pp. 48-61. [Electronic resource]. Available at: <http://intercienciajournal.com/index.html/>
13. Rakhimova G.M. (2020). Problems of accounting and audit of fixed assets. International scientific journal ISJ Theoretical & Applied Science, Philadelphia, USA, Issue 05, Volume 85, May 30, 2020, 726 p.
14. Rakhimova G.M. (2020). Differences between international financial reporting standards IFRS and generally accepted accounting principles GAAP in relation to fixed assets. Conference "Science and Education in Uzbekistan", No. 3, Volume 12, 15.05.2020, P. 61-67.

SOTSIOLOGIYA VA UNING BUGUNGI KUNDA JAMIYAT HAYOTIDAGI AHAMIYATI.

Nurov Dilshod Maqsud o‘g‘li
Andijon shahar 14014 harbiy qism
“Tarbiyaviy va ma’fkuraviy ishlar” bo‘limi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada bir butun tizim hisoblangan jamiyat haqidagi va ayrim ijtimoiy tartibotlar, jarayonlar, ijtimoiy guruhlar, shaxs va jamiyat munosabatlari to‘g‘risidagi sotsiologiyani ilmiy uslublar yordamida hosil qilingan empirik ma’lumotlarga tayanib umumlashma xulosalar, shu tufayli jamiyatning rivojlanish modellarini ilmiy asoslab yoritilib o‘tilgan. Aynan sotsiologiya jamiyat taraqqiyot negizi ekanligi sotsiologik taxlilning ahamiyati ham o‘z aksini topgan. Agar chuquroq o‘ylab qarasak birgina AQSH ning o‘zida mingdan ortiq sotsiologik markazlar bor bu markazlarning vazifasi nafaqat AQSH balki jahon iqtisodiyot va undagi o‘zgarishlarni tahlil qilish shuning uchun ham AQSH kuchli va yuqori tasirga ega davlat.

Kalit so‘zlar: Sotsiologiya, jamiyat, predmeti, empirik, tahlil, fikr, klassik davr, qonuniyatlar, sotsiologiya turlar.

Toki hozirgi kungacha ham bir savol insoniyatni chuqur o‘yga solib kelmoqda sotsiologik mutahassislar jamiyatga kerakmi jamiyatda ularning roli qay darajada aynan shu savollarga yechim toppish maqsadida sotsiologiya o‘zi nima shu savolga yuzlanamiz. Sotsiologiya (lot. socius — jamiyat, yun. λόγος — bilim, ta’lim, tushuncha) — bir butun tizim hisoblangan jamiyat haqidagi va ayrim ijtimoiy tartibotlar, jarayonlar, ijtimoiy guruhlar, shaxs va jamiyat munosabatlari to‘g‘risidagi fan. Sotsiologiya ilmiy uslublar yordamida hosil qilingan empirik (tajribaga asoslangan) ma’lumotlarga tayanib umumlashma xulosalar chiqara oladi. Shu tufayli jamiyatning rivojlanish modellarini ilmiy asoslab beradi.

Jamiyat hayotini tushuntirishga urinishlar antik davrda (Platon, Aristotel va boshqalar) paydo bo‘ldi, tarix falsafasida davom etdi. O‘rta Osiyolik mutafakkirlar (Forobiy, Ibn Sino, Beruniy) asarlarida ham jamiyat, uning yashashi va rivojlanishi haqida muhim fikrlar bildirilgan. Sotsiologik tasavvur va qarashlar XIX asrning 1-yarmida O. Kont, G. Spenser kabi olimlar ijodi natijasida fan darajasiga ko‘tarildi va qariyb 200 yildan buyon rivojlanib kelmoqda. Sotsiologiyani asoschisi fransuz mutaffakiri Ogyust Kont sotsiologiyani jamiyat haqidagi tajribaga asoslangan fan deb hisoblaydi. Turli davrlarda sotsiologiyani mohiyati turlicha talqin etildi. Avvaliga u jamiyat haqidagi umumiy fan sifatida tushunilgan. Ayni vaqtda uning aniq ilmiy uslublarini nazarda tutgan holda ijtimoiy fizika deb ham izohlangan (L. Kettle). XIX asrgacha sotsiologiya falsafaning tarkibiy bir qismi bo‘lib kelgan. Dastlab Yevropada taraqqiy etgan sotsiologiya G‘arbiy Yevropa mamlakatlarida keng ijtimoiy muammolarni dalil va asosli ravishda qo‘ya boshladi (M. Veber, E. Dyurkheym, G. Zimmel (1858—1918), V. Pareto (1848—1923), P. Sorokin (1889—1968)).

Shu ma’noda u mohiyatan makrosotsiologiya edi. Sotsiologiyaning Amerikadagi rivoji esa, odatda, „kichik“ ijtimoiy hodisalarni o‘rganuvchi mikrosotsiologiya tarzida yangi qirralarini namoyon etdi (J. Dyui (1859—1952), Ya. Moreno (1892—1974), J. Xomans (1910), E. Meyo (1880—1949)). Keyinchalik sotsiologiyaning bu makro va mikro ko‘rinishlari T. Parsons (1902—1979), R. Merton (1910)ning nazariy ishlarida va P. Lazarsfeld (1901—1976)ning empirik tadqiqotlar uslubiyatida yagona tizimga keltirildi. Biroq sotsiologiyaning predmeti va ijtimoiy amaliyot uchun ahamiyati xususidagi bahslar haligacha davom etib kelyapti, yangi sotsiologiya yaratishga urinishlar to‘xtamayapti.

Sotsiologiya o‘z taraqqiyotining klassik davrida yaxlit bilimlar tizimi sifatida rivojlangan bo‘lsa, keyin bu fanga turli oqimlar va yo‘nalishlar kirib kela boshladi. Mexanistik nazariya tarafdorlari G. Ch. Keri (1798—1879), V. Ostvald (1853-1932), V. Pareto (1848—1923) sotsiologiyani ijtimoiy dunyo fizikasi deb hisoblashgan. Biologik nazariya, xususan, organik yo‘nalish (G. Spenser, L. Gumplovich), shuningdek, ijtimoiy darvinizm vakillari (Ch. Darvin va boshqalar) jamiyatni biologik dunyo qonuniyatlaridan kelib chiqib izohlashgan. Psixologik qarashlarda (D. S. Mill (1806—1873), MakDugall) jamiyat hayotidagi voqea va jarayonlar tahlil nazariyasi, instinkt nazariyasi asosida psixologik jihatdan tushuntirilgan. Xususan, Z. Freyd (jinsiy mayl), Ya. Moreno (jamiyatni individual-psixologik tushuntirish) qarashlari keyinchalik kollektiv-psixologik nazariyalarga olib keldi. Shu yo‘nalishda ijtimoiy-psixologik, bixevioristik, simvolik interaksionizm, ijtimoiy harakatlar nazariyalari rivojlandi.

Hozirgi davrda funksionalizm zamonaviy g‘arb sotsiologiyasining asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu yo‘nalish vakillari (T. Parsons, R. Merton) jamiyatning funksional birligi, uning dinamik muvozanati muammolariga asosiy e‘tiborni qaratadi. Formal-sotsiologik yo‘nalish F. Tennis (1855—1936), G. Zimmel, L. fon Vize (1876—1969) kabi sotsiologlar ijodi ta’sirida mustahkamlandi va rivojlandi. Bu yo‘nalish vakillari ijtimoiy hodisalarning mazmunidan ham ko‘ra ularning shakliga ko‘proq e‘tibor berilsa, bu sotsiologiya predmetiga mosroq bo‘ladi, deb hisoblaydi.

Mamlakatimizda sotsiologiya.

O‘zbekistonda ham sotsiologiya o‘z tarixiga ega. U ijtimoiy borliq muammolari xususida asrlar davomida fikr yuritib kelgan ulamoyu shoirlar, mutafakkiru hukmdorlarning izlanishlarida o‘z ifodasini topgan. Buyuk vatandoshlarimiz boshqa sohalar kabi sotsiologiyaning rivojlanishiga ham katta hissa qo‘shdilar. Mukammal jamiyat g‘oyasi, davlatni boshqarish, jamiyatda shaxsning o‘rni va roli masalalari ular yaratgan turli janrlardagi asarlarga mavzu bo‘lganligiga qaramay sotsiologiya fanini mustaqillikdan so‘nggina lozim darajada rivojlantirish imkoniyati tug‘ildi. O‘zbekistonda keng ko‘lamli nazariy-metodologik muammolarni qo‘yish, ijtimoiy dunyoga tahliliy nazar bilan qarash ko‘nikmalari hosil qilinmoqda. Sotsiologiya faniga oid kitob va risolalar, darslik va qo‘llanmalar yaratish hayotiy ehtiyojga aylanmoqda. Sotsiologik tafakkurni shakllantirish, uni ta’lim tizimida, boshqaruvda, ommaviy axborot vositalari va boshqa sohalarida kengroq qo‘llashga harakat qilinmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasida „Sotsiologiya va boshqaruv psixologiyasi“ kafedrası

faoliyat yuritmoqda. Bir necha yillardan buyon „Ijtimoiy fikr“ jamoatchilik fikrini o‘rganish markazi tomonidan sotsiologik so‘rovlar o‘tkazish tajribasi to‘plandi. Bir nechta ilmiy muassasalar (O‘zbekiston milliy universiteti, O‘zbekiston Fanlar akademiyasi, viloyatlardagi universitetlar)da nazariy va amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda.

So‘zim so‘ngida shuni takidlashim lozimki sotsiologiya bu jamiyat taraqqiyotining asosi uning bir necha o‘n balki 100 yillik tarqiyot yo‘li istiqbolli bosqichin belgilovchi tamal tosh desak hat obo‘lmaydi mani fikrimcha.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

- 1.O‘zbekiston milliy enkslapediyasi. 3-nashr. T-2005
- 2.Sotsiologiya turlari. Tennis.F.F.-1935

THE IMPACT OF BODY LANGUAGE IN LEARNING LANGUAGE

Ismoilova Zahro Shuhrat qizi

*1st Year student of Uzbekistan State World Language Of University
Faculty of Foreign Languageages and Literature 1st English faculty
ismoilovazahro@gmail.com
+998 88 350 99 12*

Annotation: *This article dicusses the use of body language in teaching foreign languages, particularly in the context of learning English. It examines the role of body language in the process of asquiring new languages and the participation of both teachers and students. The article also emphasizes the necessary of conducting lesssons in a way that actively involves students.*

Key words: *cognitive, expressive, linguistic, proxemic, discursive, paralinguistic, gesticulation, , eye contact, personal space, pantomimie, cultural understanding*

Nowadays, it is essential to use new methods, espicially in language teaching .Learning a new language involves more than just mastering words and grammar ; nonverbal communication , particularly body language, plays a vital role in effective interaction. Body language includes gestures, facial expressions, posture and eye contact, all of which greatly influence a learner’s ability to understand and communicate in a new language and supports language learning and enhance overall communication skillls.

Moreover, one could argue that body language has en even great influence. When combined with spoken words, it can strebngthen a message or, alternatively , create confusion or disengagement in the audence. The most effective communication happens when the significanse of body language in teaching is recognized. When nonverbal signals align with verbal expressions , they generate a seamless and effective communication flow .

In lesson setting, positive body language anhances the effectiveness of teaching. It not only boosts the teacher’s confidence but also reassure students about the instructor’s knowledge and expertise . Furthermore, it fosters a sense of security among students , encouraging them to participate more actively in assimilation.

Most language learners primarily concentrate on acquiring vocabulary and mastering grammatical structures. However, the frequently encounter challenges in spontaneously conversations. On significant factor contributing to do this difficulty is the influent focus on non –verbal communication. Effective language acquisition extends beyond verbal proficiency. Non verbal elements play a cruical role in

facilitating clear and natural communication, enhancing both comprehension and expressive abilities.

Several researchs have explored this topic. For instance, ALBERT MEHRABIAN (1971), a pioneer in the study of nonverbal communication, found that only 7% of a message is conveyed through words, while 38% comes from tone of voice and 55% from body language. Also, facial expressions are essential in expressing emotions and intentions. Other different cultures interpret expressions differently, basic emotions such as happiness, sadness, and confusions are universally recognized. PAUL EKMAN (1972) studies prove that understanding facial expressions helps language learners grasp emotions behind spoken words. Smiling conveys happiness, while frowning may indicate confusion or concern, making communication more effective.

Maintaining eye contact is essential in English communication, as it demonstrates confidence and attentiveness. In many English-spoken cultures, direct eye – contact is considered a sign of engagement and honesty, while avoiding eye contact might suggest nervousness or lack of interest. Learners who practise with eye contact when speaking English can develop stronger conversation skills and make their interaction more effective. In the world, MICHAEL ARGYLE, a British psychologist, ADAM KENDON, an anthropologist and psychologist, and other scientists studied at non verbal conversation, eye contact and its role, the communicative importance of eye contact and body language.

Hand movements and other gestures complement spoken words, learners should concentrate on using body language, enriching the meaning of communication. RAY BIRDWHISTELL, a leading researcher in kinesics, emphasized the close connection between gestures and language. According to him, gestures are not merely supplementary tools but rather an essential component of communication. In the process of learning new language, understanding gestures from a cultural perspective is crucial, as misunderstandings in conversations. For example, gestures for approval or rejection may differ across cultures, making it essential for language learners adapt socially and communicate more effectively.

Different cultures have varying norms for personal space in communication. EDWARD T. HALL (1966) introduced the concept of proxemics which explores how people use space in communication. He analyzed how interpersonal distance varies across different cultures. According to this research, each culture has its own unique norms regarding closeness and spatial relationship. For English language learners, understanding various cultural proxemic norms is essential. Being aware of these differences allows them to navigate conversations more effectively and ensures smoother interactions. By considering these variations in their communication, learners can make their conversations more natural and adaptable.

By studying these forms of body language mentioned above, using game-like activities such as pantomime and ‘silent voice’ during lessons can also help reveal and develop the learner’s nonverbal skills. Besides, language learning is not solely about memorizing vocabulary and grammar it also involves mastering nonverbal communication. Expressive gestures, proxemic, gesticulation gestures contribute more effective and natural interactions. By paying attention to these aspects, English learners can enhance their cognitive, expressive, linguistic, discursive, paralinguistic skills and develop a deeper understanding of the language in real-world contexts.

In conclusion, body language serves as a useful assistance in language learning. It helps comprehension, communication and confidence. It allows learners to better grasp meaning, learn by heart new words and improve more natural speech. By using gestures, facial expressions and other non-verbal actions students and teachers can create a more dynamic and effective learning atmosphere. So, people in learning environment

RESOURCES:

1. Albert Mehrabian ‘SILENT MESSAGES’(1971) Wardworth publishing company, ‘nonverbal communication’, Z-library,
2. Ray Birdwhistell ‘Kinesics and context; Essays on body motion communication’ (1970) www. Amazon .com
3. science and innovations , international scientific journal, 2022, N-4, UIF-2022;8;2 <https://doi.org/10.528/zenodo.6877687>
4. Problems of foreign languages research and teaching. Research bib, Index copernicus.(E) ISSN:2121-1784 5(20) FEB. 2025, www. Orience. Uz
5. Adam Kendon. ‘ Gestures; Visible actions as utterance’(2004). Cambridge university press .www. Cambridge. org
6. Edward T. Hall ‘ Silent Language ’(1959) Anchor Books www. Amazon. com

BOBUR RUBOIYLARINI MAKTABDA O‘QITISH USULLARI

Turdimurodov Muhammadjon Ravshanbek o‘g‘li

Sirdaryo viloyati Boyovut tumani MMTBga qarashli

23-maktabning ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Telefon raqami: +998948313102

E-mail: turdimurodovm688@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada ruboiylarimizni dars jarayonlarida turli xil usullardan foydalangan holda o‘qitish yoritib berilgan. Bu usullar orqali o‘quvchi ruboiylarni tahlil qilish jarayonida uning chuqur ma‘nosini aytib beroladi. O‘zi mustaqil ravishda tahlil qilishga, matn mazmunini ochib berishga harakat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *Ruboiy, an‘anaviy usul, interfaol usul, zamonaviy yondashuv, innovatsion metodlar*

KIRISH

Bobur – o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri bo‘lib, uning ruboiylari chuqur falsafiy mazmuni, badiiy yuksakligi va hayotiy tajribalarga asoslangan hikmatlari bilan ajralib turadi. Bobur she‘riyati, xususan, ruboiylari nafaqat badiiy mazmuni, balki tarbiyaviy ahamiyati jihatidan ham o‘quvchilar uchun muhim manba hisoblanadi. Ularning ma‘no mohiyatini tushunish, mazmunini anglash va ulardan saboq olish o‘quvchilarning ma‘naviy kamolotiga katta hissa qo‘shadi.

Maktabda Bobur ruboiylarini o‘qitish jarayonida an‘anaviy yondashuvlar bilan birga zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish ham juda muhimdir. Ushbu maqolada ruboiylarni samarali o‘qitishning turli usullari, o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar va innovatsion metodlar haqida so‘z yuritiladi.

BOBUR RUBOIYLARINING O‘QUVCHI MA‘NAVIY TARBIYASIDAGI O‘RNI

Bobur ruboiylari ma‘naviy-axloqiy tarbiya vositasi sifatida o‘quvchilarning hayotiy tushunchalarini boyitish, ularga adolat, vatanparvarlik, do‘stlik, muhabbat va sabr-toqat haqida tushunchalar berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Boburning quyidagi ruboiysi bunga misol bo‘la oladi:

G‘urbatda har kimki elidin yiroq,

Bo‘lsa g‘ami ichra qilur baxt tiloq.

Elga yaqin bo‘lsa ko‘ngul shod erur,

Kim yo‘q aningdin ortuq ulug‘ bir siroq.

Mazkur ruboiy orqali Bobur el-yurtga yaqinlik, vatanga muhabbat va g‘urbatning og‘irligi haqida fikr yuritadi. O‘quvchilarga bu kabi misralarni o‘qitish ularning vatanparvarlik ruhini oshirish, hayotga bo‘lgan munosabatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Shuningdek, Bobur ruboiylarida axloqiy qadriyatlar, insoniylik va donishmandlikka oid fikrlar ham ko‘p uchraydi. Ularni o‘quvchilarga tushuntirish va hayotiy misollar bilan bog‘lash maqsadga muvofiqdir.

BOBUR RUBOIYLARINI O‘QITISHDA AN‘ANAVIY USULLAR

1-usul: Ruboiylarni tushuntirish va tahlil qilish

Bu usulda o‘qituvchi Bobur ruboiylarini o‘quvchilarga tushuntirib beradi. Buning uchun quyidagi bosqichlardan foydalanish mumkin:

- a) Ruboiy ifodali o‘qib beriladi.
- b) Uning so‘z va iboralari izohlanadi.
- c) Ma‘no jihatidan tahlil qilinadi.
- d) Ruboiy bilan bog‘liq hayotiy misollar keltiriladi.

Masalan, Boburning quyidagi ruboiysi tushuntirilganda, avval uning badiiy jihatlari, keyin esa falsafiy ma‘nosi o‘quvchilarga ochib beriladi:

Ko‘p sulton bek o‘tdi jahondin ne qoldi?

Gulzor kabi bog‘-u riyondin ne qoldi?

O‘lmas deb yurgan jonivor oxir o‘ldi,

Tuproq yedi jon-u jahon din, ne qoldi?

Bu ruboiy orqali Bobur dunyoning o‘tkinchiligi, inson umrining cheklanganligi va abadiy qoladigan faqat ezgu amallar ekanini ta’kidlaydi. Bu g‘oyalarni o‘quvchilar bilan muhokama qilish ular uchun muhim hayotiy saboq bo‘lishi mumkin.

2-usul: Yod olish va ifodali o‘qish

Bobur ruboiylarini o‘quvchilarga yod oldirish va ifodali o‘qishga o‘rgatish ularning badiiy didini shakllantirishga yordam beradi. Ifodali o‘qish uchun quyidagi qoidalar o‘rgatiladi:

- a) To‘g‘ri ohang va urg‘u tanlash.
- b) She‘rdagi his-tuyg‘ularni ifodalash.
- c) Pauzalar va tovush balandligini nazorat qilish.

INTERFAOL USULLAR ORQALI O‘QITISH

1-usul: “Munozara”

O‘quvchilar ruboiy mazmuni haqida fikr bildiradilar va muhokama olib boradilar. Masalan, "O‘lmas deb yurgan jonivor oxir o‘ldi" misrasining hayotiy ahamiyati haqida bahs uyushtirish mumkin.

2-usul: “Fikrlar zanjiri”

O‘quvchilar ruboiy matni asosida bir-birlarining fikrlarini davom ettirib, o‘z mulohazalarini bildiradilar.

3-usul: “Asosiy g‘oyani top”

O‘quvchilarga ruboiyning asosiy mazmunini o‘z so‘zlari bilan tushuntirish topshiriladi.

ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA INNOVATSION METODLAR

1-usul: Multimedia texnologiyalaridan foydalanish

Bobur ruboiylarining video tahlillari, elektron slaydlar va badiiy tasvirlar bilan boyitilgan darslar o‘quvchilarning e’tiborini kuchaytiradi.

2-usul: Ijtimoiy tarmoqlarda sharhlash

Bobur ruboiylari asosida o‘quvchilarga blog postlar yozish, ijtimoiy tarmoqlarda bahs-munozara olib borish topshiriladi.

3-usul: Ijodiy yozuv mashqlari

O‘quvchilarga Bobur ruboiylari uslubida o‘z ruboiylarini yozish topshiriladi. Bu ularning badiiy tafakkurini rivojlantiradi.

XULOSA

Bobur ruboiylarini maktabda o‘qitish jarayonida an’anaviy va zamonaviy usullarning uyg‘unligi samaradorlikni oshiradi. Ruboiylarning tahlili orqali o‘quvchilar nafaqat adabiy bilim oladi, balki hayotga oid muhim saboqlarni ham o‘zlashtiradilar.

Bobur ijodi o‘quvchilarga vatanparvarlik, donishmandlik va insoniylik kabi fazilatlarni singdirishda kuchli manba hisoblanadi. Shu boisdan, dars jarayonida turli xil metodlardan foydalangan holda ularning mazmunini chuqur anglatish, tahlil qilish va ijodiy faoliyatga yo‘naltirish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. H.Abdullayev, (2005-yil). “Bobur she‘riyati va uning tarbiyaviy ahamiyati”. Toshkent: “O‘zbekiston Milliy Universiteti” nashriyoti.
2. A.Karimov, (2018-yil). “O‘zbek mumtoz adabiyoti: Nazariya va tahlillar”. Toshkent: “Yangi asr avlodi” nashriyoti.
3. Pedagogik innovatsiyalar markazi. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. Toshkent: Iqtisod moliya, (2018-yil)

SHARQ XATTOTLIK SAN'ATI JOZIBASI TARIXI

Abdukabirov Mirzoanvar Umidjon o‘g‘li

Oreintat Universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Sharq xattotlik san'ati o'zining uzoq tarixida doimiy ravishda rivojlanib kelganligi xattotlik san'atining taraqqiyoti va Husnixat uslublari va xattotlik maktablari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Sharq xattotligi, Husnixat san'atining uslublari, xattotlik maktablari.*

Аннотация: *В статье рассматривается непрерывное развитие искусства каллиграфии на Востоке на протяжении его долгой истории, развитие искусства каллиграфии, а также стили и школы каллиграфии Хуснихата.*

Ключевые слова: *восточная каллиграфия, стили каллиграфии, школы каллиграфии.*

Abstract: *This article discusses the fact that the art of Oriental calligraphy has been constantly developing throughout its long history, the development of the art of calligraphy, and the styles of calligraphy and schools of calligraphy.*

Keywords: *Oriental calligraphy, Styles of calligraphy, schools of calligraphy.*

Sharq xattotlik san'ati o'zining uzoq tarixiga ega bo'lib, asrlar davomida shakllangan va rivojlangan. Bu san'at turli xalqlarning madaniyati va san'ati bilan uyg'unlashib, turli maktab va uslublarni yaratgan. Sharq xattotligi ayniqsa, islom madaniyatida alohida o'rin tutadi, va boshqa diniy hamda ilmiy asarlarni bezash vositasi sifatida keng qo'llaniladi.

Mashhur xattotlar xatlarining chiroyli va jozibador bo'lishi uchun arab harflarining har biriga oro berishiga, husn kiritishga va ularni guzallashtirishga harakat qiladi.

Arab yozuvining 36 shakli(hati)dan har biriga alohida uslub va tab'iy yunalishi bilan bir-biridan farqlanadi. Bu esa unga betakrorlik va o'ziga hoslik bag'ishlaydi. Sharq xattotligi o'quvchini hayajonga soladi va unga guzal tug'ularni uyg'otadi.

Dunyodagi barcha muqaddas kitoblar, qomusiy, tarixiy, ilmiy, adabiy, ma'rifiy, asar va to'plamlar mana shu xattot(kalligraf)larning sermashaqqat menatlari evaziga bizgacha yeti kelgan, nodir merosimiz asrlar osha avloddan-avlodga o'tib kelmoqda.

Husnixat san'atining asosiy uslublari-28 harfdan iborat bo'lgan arab alifbosining dastlabki shakli ma'qaliy xatidir. Arab hatining "ma'qaliy" deyilishi, Ma'qaliy ibn Sinonga nisbat berilganini bildiradi. Ma'qaliy xati kufiy xatida oldingi qadimiy yozuvlardan bo'lib u harflarning to'g'ri chiziqligi bilan kufiy xatidan ajralib turadi. Ikki dunyo saodati bo'lmish Qur'oni karim ham mana shu xatda bitilgan. Xazrati Usmon raziyallohu anhu boshchiligidagi Qur'on kitobat qilindi va bir necha nusxada ko'chirtirildi. Shuningdek ummaviylar zamonida ya'ni VII asr oxirida tangalar kufiy xatida zarb qilina boshladi.

Islom olamida arab xatining kuyidagi 7 turi keng qo'llanadi.

1. Muhaqqaq. Bu xatning ko'proq qismi tekis tikka chiziqli harflar uzun yoziladi. O'ramlarning uchi ingichka bo'lib tugaydi, qolgan bo'laklari dumaloq shakldadir. Shuning

uchun bu xatning ma'qaliy va kufiy xatlarga o'xshashligi-boshqa xatlarga nisbatan ko'proq. Shu sababdan Ibn Muqla bu xatga muhaqqaq deb nom berdi boshqa turdagi xatlardan birinchi deb bildi.

2. Rayxoniy. Kufiydan kelib chiqqan bu xatning yozilishi shakl jihatidan rayxonga o'xshash bo'lib aylanma shaklli harflar sulus xatiga qaraganda yotiqroq va chuziqroq yoziladi. Rayxoniy xatining ixtirochisi Ibn Bavvob.

3. Sulus. Bir narsaning uchidan bir hissasi yoki uchinchi hissasi, demakdir. Sulus xati deyilishiga sabab shuki, dunda qalamning uchinchi hissasi ishlatiladi yoki suls xati ta'limda qalamning uchdan bir hissasi ko'proq ishlaga solinadi. Mazkur yozuv uslubida "alif", "dol", "lom" hariflariga gajakli bo'ladi. Boshlanishida tikka chiziqlarining uch qismi changaksimon boshlanib oxiri hafis burama bilan tugaydi. Ibn Bavvob birinchi bo'lib suls xati harflarining shaklini nuqta o'lchovlariga asoslangan va suls xatining grafik asoslarini ixtiro etgan.

4. Nasx. Bu xat xattotlar tomonidan keng qo'llanilgan. "Nasx" xatining lug'aviy ma'nosi - o'chirish, bekor qilish demakdir. Bu xat turi yuzaga chiqib shuhrat qozongandan so'ng boshqa xatlarning barchasi mansux qilingan ya'niy ishlatishdan qoldirilgan. Uning ixtirochisi mashhur san'atkor xattot Ibn Muqla hisoblanadi.

5. Tavqi. Xatning yarimi tekis yarimi yumaloq chiziqdan tashkil topgan bu yozuv turi ma'qaliy va kufiy xatlarga o'xshaydi. "Tavqi" deyilishiga sabab shuki ilgari qozilar qozixona hujjatlarining boshiga yoziladigan so'zlarni shu xatda yozishgan.

6. Riyo. Bu "ruq'a" so'zining ko'pligi bo'lib qog'oz parchalari maktublar demaktir. Riyo xatida xarflar bir-biriga qurama qilib yozilgan. Bu yozuv turi usmoniylar hukmronligi davrida katta shuhrat qozongan va keng tarqalgan. Ko'pincha kishilarga yuboriladigan nomalar shu xat bilan yozilgan. Tavqi va riyo xatlarining ixtirochisi ma'lum emas.

7. Ta'liq. Ta'liq osilib turuvchi ilingan degan ma'noni anglatadi. Abul Oliy ixtiro etgan ta'liq xatining grafik asoslari kufiy xatidan kelib chiqqan bo'lib bu xat forsiy matnlarni yozish uchun ixtiro qilingan.

Xatlarning har biri mahsus o'rinlarda qo'llanib kelingan: kufiy qasida va she'r yozishda, rayxoniy va nasx qissa va xabarlarda, suls ilmiy asarlar va yo'l-yuriqlarda, tavqi buyruq va farmonlarda, riyo maktublarda ishlatilgan.

O'rta Osiyo xattotlik maktabi.

Buxor xattotlik maktabi. Bu maktab XVI-XVII asrlarda taraqqiyotining yangi bosqichlariga ko'tariladi.

XVI-XVII asarlarida Mir Ubaydi Buxoriy tomonidan "Nasxi Buxoriy" xati ixtiro qilinadi.

Xorazm xttotlik maktabi. XVIII asrning boshlarida mustaqil maktab sifatida shakllanadi. XIX asrga kelganda Muhammad Rahim I va Muhammad Rahim II zamonasida Xorazm xattotlik maktabi taraqqiy etadi va Nasta'liq xati yetakchi o'ringa egaydi.

Farg'ona va Qo'qon xattotlik maktabi. XVII asrning ikkinchi yarimi va XIX asrda Qo'qon xonligida madaniy xayot san'ati va adabiyoti ravnaq topadi. Farg'ona shaharlarida qo'qonlik mashhur xattot Muhammad Sharif Dobir, Muhammad Aliyxon, Muhammada

Yodgor Xo‘qandiy, Abdullatif Hisoriylar mazkur maktabning taraqqiyotiga o‘zlarining munosib hissalarini qo‘shganlar. Qo‘qon xattotlik maktabida ham nasta‘liq xati yetakchi o‘rinni egallaydi.

Samarqand xattotlik maktabi. XVII asrlarda Muhammad Murod Samarqandiy, Mir Rajab Samarqandiy, Samarqand xattotlik maktabiga asos solishdi.

XULOSA

Sharq xattotlik san'ati uzoq va boy tarixga ega. U o'zining rivojlanishida turli xil bosqichlarni bosib o'tgan bo'lib, har bir davrda o'ziga xos xususiyatlarni kasb etgan. Bugungi kunda xattotlik san'ati qayta tiklanish davrini boshidan kechirmoqda va zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashgan holda yangi shakllar va ifoda usullarini topmoqda. Sharq xattotlik san'ati – bu go'zallik, ma'naviylik, madaniyat va individual ifodani o'zida mujassam etgan noyob san'at turi. Uning jozibasi asrlar osha millionlab insonlarni o'ziga maftun etib kelmoqda va kelajakda ham bu san'at o'z ahamiyatini yo'qotmaydi.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK TARMOQLARI: PRAGMALINGVISTIKA

ASPECTS OF MODERN LINGUISTICS: PRAGMALINGUISTICS

АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ: ПРАГМАЛИНГВИСТИКА

Qurbonova Sayyoraxon Maxamadaliyevna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi

Farg'ona akademik litseyi tillarni o'rganish kafedrasini boshlig'i

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy tilshunoslik masalalariga oid ayrim jihatlar tadqiq etilgan. Antroposentrik tilshunoslik sohalari tarkibiga aniqlik kiritilgan.

Kalit so'zlar: antropolingvistika, generativ lingvistika, kognitiv tilshunoslik, mentalingvistika, neyrolingvistika, psixolingvistika, pragmalingvistika, etnolingvistika, sociolingvistika, diskurs, stilistika, lingvopoetika, lingvokulturologiya.

Annotatsion. The article discusses some aspects of modern linguistics. The structure of anthropocentric linguistics has been clarified.

Keywords: anthropolinguistics, generative linguistics, cognitive linguistics, mentallinguistics, neurolinguistics, psycholinguistics, pragmalinguistics, ethnolinguistics, sociolinguistics, discourse, stylistics, linguistic poetics, linguoculturology.

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые аспекты современной лингвистики. Уточнена структура антропоцентрической лингвистики.

Ключевые слова: антропологистика, генеративная лингвистика, когнитивная лингвистика, менталингвистика, нейролингвистика, психоллингвистика, прагмалингвистика, этнолингвистика, социоллингвистика, дискурс, стилестика, лингвистическая поэтика, лингвокультурология.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda inson omili nazarda tutilgan ilmiy paradigmalar keng tarmoqliligi bilan ajralib turadi. U tilshunoslik fani tadqiqot obyekti markaziga matnni emas, shaxsni qo'yish bilan mazkur fanning jamiyat uchun juda katta ahamiyatga ega bo'lgan ko'plab qirralarini o'rganishga keng yo'l ochib beradi. Shaxs omilini tilshunoslik faniga nafaqat daxldor, balki eng asosiy va muhim omil darajasida baholaydi. Bunda tilshunoslikning yirik paradigmalari bo'lgan semantika, sintaktika va pragmatikani farqlash bilan birga ularning keyingi tarkibiy qismlariga ajratish mumkin.

ASOSIY QISM

O'zbek tilshunosligida bu masalalarga oid fikrlarni birinchilardan bo'lib A.Nurmonov, N.Mahmudovlar o'z munosabatini bildirgan bo'lsalar, Sh.Safarov,

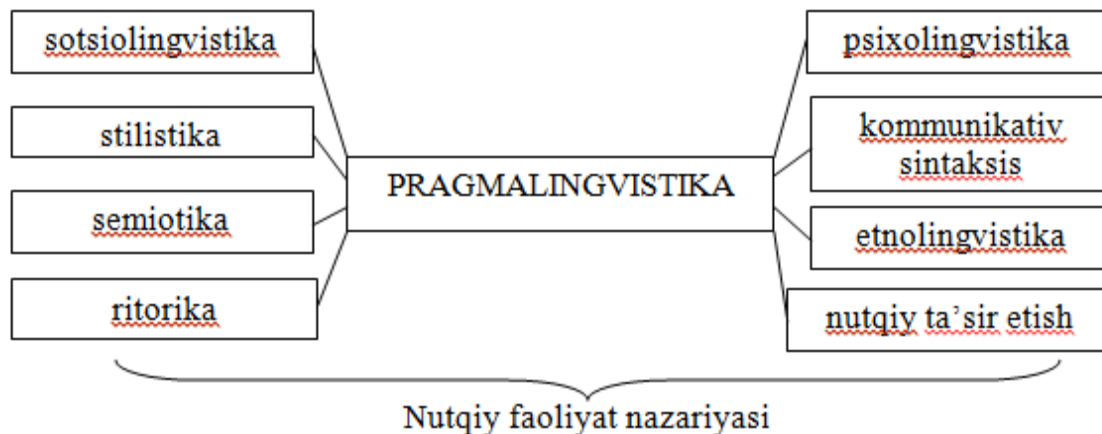
M.Hakimov, Sh.Shahobiddinova, D.Xudoyberganova, I.Hojaliyevlarning tadqiqot ishlarida masalalarga yanada chuqur kirib borib, ilmiy asoslashga harakat qilingan.

Pragmatika, birinchi navbatda, antroposentrik yo‘nalishlarni o‘z ichiga qamrab oladi. Antroposentrik yo‘nalishlarning izchil paradigmasi generativ lingvistika, kognitiv tilshunoslik, mentalingvistika, neyrolingvistika, psixolingvistika, pragmlingvistika, etnolingvistika, sosiolingvistika, diskurs, stilistika, lingvopoetika, lingvokulturologiya ketma-ketligida tartiblanadi. Keyingi paytlarda antroposentrik yo‘nalishda amalga oshirilayotgan ishlarda yuqorida sanab o‘tilgan fan tarmoqlarida izchillik paradigmasi farqlanmaydi. Tadqiqotlar mohiyati qaysi yo‘nalishda olib borilayotganligi hisobga olinmaydi. Shuning uchun ham antroposentrik yo‘nalishda olib borilayotgan tadqiqotlarda ilmiy va badiiy manbalar tahlilida ham masalalarni o‘zaro qorishtirish holatlari ko‘zga tashlanadi.

Bugungi kunda axborot manbalari va shakllari shu darajada ko‘payib bormoqdaki, raqamli texnologiyalardan foydalanish bilangina axborotlarni umumiy tizimlashtirish mumkin. Bunda tilshunoslikning ham tadqiqot obyekti kengayib, masalalari qiziqarli tus oladi. Chet tillarni bilish va tarjimashunoslik masalalari zamonaviy texnologiyalar hamda dasturlar bilan ta‘minlanishi natijasida matnlarni bir tidan ikkinchi tilga o‘girishning tezkor usullari ishlab chiqilmoqda. Bu esa pragmlingvistik yo‘nalish rivojiga xizmat qiladi.

Pragmlingvistik yo‘nalishlar xususida N.M.Vaxtel o‘z davrida pragmlingvistika sohasida olib borilgan tadqiqotlarni izchil tartiblar ekan, uning ilmiy paradigmalarini jadvallarda belgilab berdi. U til haqidagi fanlar kesimida pragmlingvistikaning o‘rnini quyidagi holatda ko‘rsatib berdi.

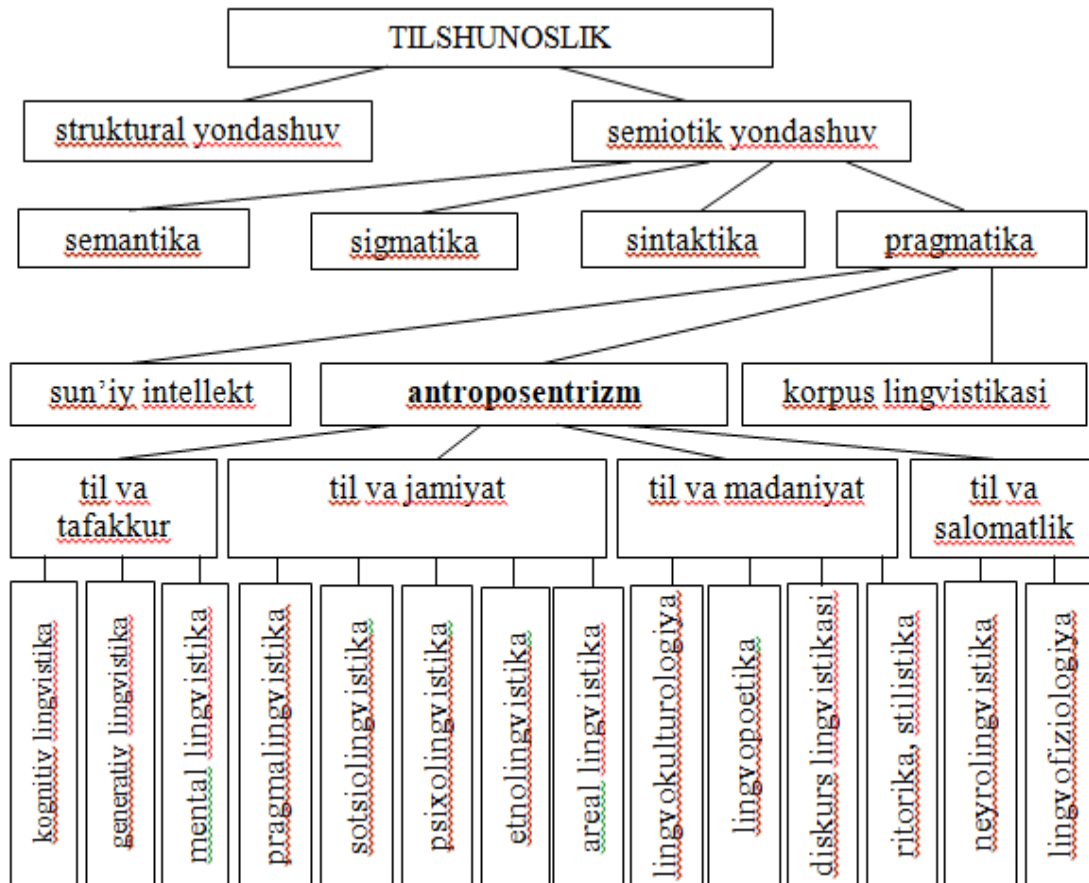
1-jadval



N.M.Vaxtel pragmlingvistika tarkibiga kiruvchi sakkizta asosiy yo‘nalishni jadval shaklida ajratadi. Bu yo‘nalishlar har biri o‘z masalalariga ega ekanini ta‘kidlab, muammolar mundarijasini sanab ko‘rsatadi. N.M.Vaxtel taqdim etgan ushbu jadval pragmlingvistika tarkibiga kiruvchi yo‘nalishlarni qamrab olgani holda soha masalalari doirasini belgilashda muayyan kamchilikka ega: jadvalda pragmlingvistikaning mavjud til manbasidan foydalanish jarayoni bilan bog‘liq sohalarigina aks etgan. Nutqiy faoliyatning yuzaga kelishi, boyishi, taraqqiyoti, unda til materialining kengayishi va torayishi masalalarini o‘rganuvchi sohalar ham bor. Agar diskurs nazariyasi masalalarini boshqa bir

shaklda, masalan, nutqiy ta’sir etish bilan berilgan degan taqdirda ham til resurslarining til egasi tomonidan qabul qilinishi – idrokini o‘rganuvchi kognitologiya, undagi muammolar bilan shug‘ullanuvchi neyrolingvistika, nutqiy jarayonlar davomida til bazasining boyib borishini tahlil qiluvchi generativ lingvistika sohalari ham ushbu paradigmadan joy olishga to‘la haqlidir. Til va salomatlik tarmog‘i ham bugungi kunda nihoyatda dolzarblashib bormoqda. Shunga ko‘ra, bugungi kunda zamonaviy tilshunoslik yo‘nalishlari tarkibini quyidagicha etib belgilash maqsadga muvofiqdir.

2-jadval



Antroposentrizm bilan bir paradigmada sun’iy intellekt va korpus lingvistikasini sanash mumkin. Sun’iy intellekt va korpus lingvistikasida maxsus formula, sxema, simvolga asoslangan modellar bo‘lgani uchun unda inson omili ta’siri qoliplangan shaklda bo‘ladi. Bu ikki bosqichli jarayon bo‘lib, muayyan kodlar tizimida shakllantirilgan formula, sxema va simvollarni yaratish va ishga tushirishda yetakchilik qilgan inson omili jarayonlarda uning algoritmik harakatinigina qabul qiladi. Undagi ong va tafakkur imkoniyatlari cheklangan bo‘ladi. Tabiiy tilda esa bunday chegaralanishlar kuzatilmaydi, unda kontekstual o‘zgarishlar muntazam va to‘xtovsiz ravishda yuz beradi. Nutq vaziyati va inson omili ta’sirida lisoniy birliklar ifodalagan ma’no va mazmun muntazam ravishda o‘zgarib turadi. Shuning uchun til materiallarini kommunikasiya jarayonida o‘zgarishi bilan bog‘liq muammolarning psixolingvistik tahlili va tadqiqiga ehtiyoj kuchayadi.

Nutq hodisalarining sodir bo‘lish sababi masalasiga kelganda esa echim, albatta, sof lingvistika chegarasidan chetga chiqishni taqozo etadi. Bunda masalalar ko‘lami lingvistika

sohasidan uzoqlashganday, tilshunoslik fani obyekti doirasidan chiqqanday tuyuladi, chunki ong ishtiroki natijasida sodir bo‘lgan muloqot jarayoni o‘ta murakkab bo‘lib, unda sotsial, psixologik hamda fiziologik belgilar mujassam va o‘zaro chambarchas bog‘langan holda mavjud bo‘ladi. Aslida masalalarni o‘rganishning mohiyati butunlay o‘zgachadir: nolingvistik ma’lumotlar bilan shug‘ullanish natijasida biz lingvistik bilimlar sohasini toraytirib, lingvistik modellarni nutq jarayonida kuzatilishini yanada aniqroq, ravshanroq ko‘rib chiqish imkoniga ega bo‘lamiz. Natijada tilning pragmatik jihati yanada sayqallanib, masalalar yechimi oydinlashib boradi. Bunday yondashuvning maydonga kelishi allaqachon – o‘tgan asrning birinchi yarim yilligida sodir bo‘la boshlagan.

Inson olamni bilishga qay darajada faol harakat qilar ekan, ayni paytda o‘z-o‘zini bilishga shu darajada kirishadi. Shu ma’noda insoniyat uzoq davrlardan buyon o‘z-o‘zini o‘rganishga, idrok etishga ehtiyoj sezadi. Gap insonning o‘z-o‘zini anglashga bo‘lgan intilishlari haqida borar ekan, bu ma’noda qator tarmoqlarni o‘z ichiga olgan ijtimoiy fanlar yo‘nalishi va unda qo‘lga kiritilgan yutuqlar salmog‘i juda katta ekanligini e’tirof etib o‘tish o‘rinli. Ammo fan tarmoqlari o‘zaro farqlangan holda o‘z masalalari bilan alohida-alohida shug‘ullanishni ma’qul ko‘rib ish olib borayotgan holatda shunday muammolarga duch kelinishi mumkinki, ularni ma’lum bir fan doirasida to‘laqonli qamrab olish, bir fan doirasidan chiqmay turib uning barcha savollariga javob topishning imkoni yo‘q. Til va uning rivojlanishi masalalarining o‘rganilishi ana shunday – bir necha fan sohasini birlashtiribgina yechim topilishi mumkin bo‘lgan sohalar sirasiga kiradi.

Lingvistik birliklarni ta’riflashda quyidagi jihatlarga e’tibor qaratamiz: birinchidan, til – mohiyat, nutq – jarayon. Bu o‘rinda «mohiyat»ni «konsept» so‘zi bilan, «jarayon»ni «ta’sir» so‘zi bilan almashtirilsa, birliklardagi ijtimoiy mohiyat yanada yaqqolroq ko‘zga tashlanadi. Til shunday vositaki, kishilar u orqali so‘zlashadilar, muloqotga kirishadilar. Demak, tildan foydalanuvchi biror ifodani nutqda qo‘llashda uning natijasini – hosilasini nazarda tutadi. Aynan shu oraliq ongda tug‘ilgan tushunchani ifodaga aylantirish va nutqda qo‘llash hamda boshqalar tomonidan ma’lum shakldagi axborotni qabul qilish va uni ongda qayta tushunchaga aylantirish – ya’ni anglash, idrok etish jarayonini o‘z ichiga oladi. Ikkinchi, til mavhum, nutq esa konkret tushuncha. Bunda nazarda tutilgan tushunchani ifoda etishda til vositasining ayni tushunchani ifodalash uchun qay darajada mosligi nazarda tutiladi. Bu o‘rinda sinonimiya va unda ma’no nozikliklarining saqlanishi muhimdir. Uchinchi, til birliklari ma’lum belgilariga ko‘ra sanalish, miqdor xususiyatiga ega bo‘lib, ular chegaralangan hisoblanadi. Nutq birliklari esa ong orqali qabul qilingan axborotga bog‘liq bo‘lib, ular xilma-xil va chegaralanmagandir. Bu o‘rinda til va nutq birliklarining har ikkisi lingvistik birlik ekanini nazardan qochirmagan holda aytish mumkinki, nutq birliklarida til birliklariga nisbatan psixologik belgilar ortiq ekani ko‘zga tashlanadi. Til birliklarida mavjud bo‘lgan psixologik mazmun – masalan, bu so‘zning ijobiy yoki salbiy tushuncha ifodalashi o‘ta nisbiy bo‘lib, davr o‘tishi bilan bu munosabat o‘zgarishi, ba’zan esa to‘laligicha aks ma’no ifodalashi mumkin.

Matniy persepsiya haqida tushuntirishga harakat qilgan olim I.Azimova modellar va ulardagi asosiy obyekt masalasida «...kognitiv modellarda matn spesifik, asosiy obyekt

sifatida olingan bo‘lsa, psixologik modellarda inson obyekt sifatida olinadi, psixolingvistik modellarda matn nutqiy oqim sifatida qaraladi» degan fikrni ilgari suradi.

Til muayyan jamoa va individ ongida zahira sifatida mavjuddir, uning moddiylashishi nutq orqali yuz beradi. O‘z navbatida, borliqdagi voqelikning idrok etilishi ham inson tafakkuridagi modellar orqali etkaziladi. Sh.Safarov idrok etishning bunday qoliplarini freymlar deb ataydi. «Konseptual faoliyatga xos bo‘lgan ushbu milliy-madaniy mazmun muloqot tizimida o‘z aksini topmay qolmaydi. Voqelik idroki natijasida hosil bo‘ladigan konsept freym tuzilishida, ya’ni qolipli ravishda kechadi. Freym borliqning idrok etish modeli sifatida turli mantiqiy-ruhiy assotsiasiyalar asosida shakllanadi». Freymni o‘ziga xos mantiqiy faoliyat zanjiri ko‘rinishida tasavvur etish g‘oyasini ilgari surgan olim ularning shakllanishiga asos bo‘lib xizmat qilgan jihatlarni «tugun», «band» deya tushuntirishga harakat qiladi va «bu tugun va bandlarning har biri maxsus «topshiriq»ni bajaradi, vazifani o‘taydi. Ana shunday vazifalardan biri milliy-madaniy mazmunni ifodalashdir». Yuqoridagilardan ko‘rinadiki, milliy-madaniy mazmun psixolingvistik birlik strukturasida o‘z ifodasini topadi, ayni paytda shaxsga xos xususiyatlar ham nutqda aks etadi, lingvistik birlik tarkibida belgining tarkibiy elementi sifatida ishtirok etadi. Demak, lingvistik birliklar borliq olamdagi predmetlarni atash uchun xizmat qilsa, ularning nutq jarayonida ko‘zlangan maqsadni ifodalash uchun lingvistik birlik orqali belgini ongda aktivlashtirish ularda psixolingvistik belgilarni hosil qiladi. Psixolingvistik vositalar inson ongi bilan chambarchas bog‘liq. Mazkur vositalarning nutq jarayonida qo‘llanilishi insonning obyektiv olamda mavjud predmet va voqea-hodisalar mohiyatini anglashda ular haqidagi umumiy qarashlari hamda turlicha munosabatlariga asoslangan bo‘ladi. Bu munosabat shakllari lingvistik, paralingvistik, ekstralingvistik vositalar yordamida ifoda etiladi. Ularning ifoda shakli individual belgi ma’nosiga egadir. Aynan individ munosabatining mavjudligi nutq imidjini belgilaydi. Nutq imidji lingvistik birliklar pragmatikasida namoyon bo‘ladi.

XULOSA

Lingvistik birliklar nutq tarkibida qo‘llanilish jarayonida yangitdan, qaytadan mazmun-munosabat ifoda etish bosqichini o‘taydi. Bunda lingvistik birlikning umumiy ijtimoiylik ma’nosi saqlanishi bilan birga mavjud vaziyat bilan bog‘liq qaytadan yuklangan yangi mazmuni mavjud bo‘ladi. Shu ma’noda nutq bevosita shaxs xususiyatlarini ifodalovchi vositalar doirasiga, nutq jarayonida qo‘llanilgan vositalar esa lingvopsixologik birliklar tarkibiga dahldor bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Азимова И. Ўзбек тилидаги газета матнлари мазмуний перцепциясининг психолингвистик тадқиқи: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Тошкент, 2008. Б-11.
2. Вахтель Н.М. Прагмалингвистика в таблицах и схемах. Учебное пособие – Воронеж, 2006. –С.31. стр. 5.

3. Маҳмудов Н. Тилнинг мукаммал тадқиқи йўллари излаб... // Ўзбек тили ва адабиёти - Тошкент, 2012. -№5. -Б. 3-16.
4. Нурмонов А. Тилшуносликнинг психология билан муносабати. // Танланган асарлар. 3 жилдлик. – Тошкент: Академнашр, 2012. 2-жилд. Б-164-169.
5. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах, 2006.
6. Сафаров Ш. Прагматингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008.
7. Худойберганова Д. Матннинг антропоцентрик тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2013.
8. Ҳақимов М. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини: Филол. фанлари доктори ... дисс. – Тошкент, 2001.

METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE TO YUONG LEARNERS

G‘iyosova Marjona Xayrulla qizi

Samarqand davlat chet tillar institutining 4- kurs talabasi

ABSTRACT: *Methodical guide on ways to teach young learners a foreign language easily and quickly, and a new approach to teach learners to how to easily adapt to a foreign language.*

Key word: *strong passion, daily exercise ability type, grammatical category, vocabulary memorization, pronunciation, english communication.*

First of all, with your help in reading, writing and interpreting words, your child will quickly master the meaning and pronunciation of foreign words. You can also read a simple bedtime story in a foreign language. Such stories usually contain common phrases, so children will easily remember them. Communicative Language Teaching (CLT) this approach is currently the most popular teaching model for teaching English in the world. Part of this aims to put students in a variety of real life situations so they can learn how to use their language skills to communicate in the real world.

This allows students to make suggestions, ask questions, answer questions, and actively create and communicate new knowledge. It build studens’ confidence and helps them assert their cultural identity. This, in turn, has a positive effect on students’ perception of the relevance of school in their lives. Language is one of the most important parts of any cultural. It is a way for people to communicate with each other, build relationships and create a sense of community. There are approximately 6,500 spoken language in the world today, and each one is unique in some way.

The secret to learning a foreign language quickly: Today, life cannot be imagined without a foreign language. As the process of globalization accelerates, learning a foreign language has become the need of the day. Today, to be a good professional in any field, knowing English has become a simple requirement. When I learn a foreign language, the question I ask myself is: ”How can I learn a foreign language quickly? “How can I speak a foreign language easily ?” “What is the secret of learning a language quickly and being able to speak quickly?” Why do so many students study a foreign language for four years if they cannot say three or four words in the language? Learning a foreign language it is not as difficult as we think. I understand more every day. It’s important to choose the latest method to learn a foreign language. The Soviet methodology used in most of our educational institutions is outdated and today language depends on the language learners, not the teacher.

Passion is strong: The most important thing in learning a language is passion, as in everything in life. Always ask yourself why I need to learn this language and whenever you have problems or doubt, ask yourself to remember your goal of learning the language. The main thing is to understand that everything is simple and you can learn a language and there

is no inferiority in learning a language. Once you have confidence, you can learn the language.

Daily exercise: Today, many language courses hold two-hour lessons one or two days a week, and language learners who are busy with their daily lives cannot spare time for language on the other days and usually forget the topic of the previous lesson until the next lesson and this slows down the language learning process. Therefore, when you learn a foreign language on your own, you should study every day, and the language learning process will be faster due to daily repetition. So if you want to learn a language well, commit to yourself every day; “Every day, anyway, I study English for half an hour or an hour!”. Only then will your chances of remembering the language increase significantly.

Grammar: Usually, most foreign languages students feel nervous when talking about grammar. Like it or not, the hardest part of learning a language is grammar. That’s why learning grammar is so important. Do not be afraid, this can also be easily learned. In our grammar class, thousands of rules are learned and memorized that are not even used by native speakers of the language. The biggest problem in our education system is these memories. Most people who study English philology at the Uzbekistan State University of Languages, after graduation, forget thousands of rules of English grammar and phonetics, but cannot form more complex words in this language. Forget all about memorizing the rules and learn what need in grammar; An often spoken but unspoken rule like buying a car but long distance to garage and operate.

Vocabulary learning: This is the worst way to force yourself to memorize words in years. During my school days, I challenged myself to memorize 10 words every day. The problem is that I cannot use these words when I speak German, most of them are not used in everyday life and are quickly forgotten. Later I realized that this method is very wrong in acquiring vocabulary in the language. Over time, I become aware of that the easiest way to memorize words is to read them again in the foreign language learning. If you are learning English, instead of reading boring, irrelevant texts, read books and magazines online. Don’t think about words that not everyone understands, but if you come across an unfamiliar word that you need to understand, find the translation in a dictionary or a service like Google Translate and enter it in your notebook. If possible, try to read 3-4 pages of the foreign language text you are learning every day and write down every time you come across an unusual word translation. Don’t try to remember what you wrote, I usually don’t read what I write. Our memory is built in such a way that if we see a word and translate it, we will not remember it, but if we write it down, our brain emphasizes the importance of that thing and the word starts to stick. Finally, we remember 5-6 times in different texts.

Pronunciation: Every language has its own pronunciation. According to linguists, there are more than 150 sounds, and each language uses an average of 30 sounds. As a result, there is a big difference in the pronunciation of the language. Unlike Uzbek and French, Russian has no “o” sound. Usually, after learning to read a language the easiest way to improve your pronunciation is to listen to foreign language as much as possible. This is necessary to watch movies, listen to songs and various radio texts in this language. If you

search on Yandex, you will find hundreds, if not thousands, of audio courses only in English. Listening to them on your player or phone will facilitate your understanding of the language and your pronunciation will improve.

One of the most important factors in language learning is age. Teachers should first take into account the fact that young students learn languages differently than older students. Young learners tend to thrive in environment where play is an essential part of the learning process. Play encourages creativity, fosters social interactions, and allows children to explore new concepts in a fun and engaging way. Through play, young learners can develop cognitive skills, motor skills, and emotional intelligence. Activities like role-playing, building blocks, or interactive games provide hands-on experiences that help children connect abstract ideas with real-world contexts. This approach makes learning more relatable and memorable for them, as they are actively involved in the process rather than passively receiving information.

Young learners exhibit distinct characteristics that differentiate them from older learners in language acquisition. I noticed in my practice that young children quickly lose interest, that is, they get bored quickly. Additionally, young learners are more egocentric and require individual attention to stay engaged. While they may excel at imitating their teacher’s pronunciation, they are generally less successful at grasping abstract concepts. Research by Lightbown and Spada (2006) indicates that older learners are equally effective, if not more so, in language learning. Although they may struggle with achieving near-native pronunciation, they are typically better at attaining high levels of proficiency in a second or foreign language. Therefore, understanding the unique traits of young learners is crucial for effective language teaching, and the following list the most significant characteristics of the age group.

1. YOUNG LEARNERS GET BORED QUICKLY.

Young learners tend to get bored quickly if activities are not interesting and engaging enough, as they have a limited attention span. Typically, after about ten minutes, they may lose interest in the task, particularly if the teaching approach is direct and lacks the element of play.

2. YOUNG LEARNERS LIKE TO DISCOVER THING.

They display curiosity and enthusiasm, seeking to understand the world through interactive and motivating experiences that encourage self-discovery instead of simply receiving information. Additionally, they frequently learn indirectly from their environment, not necessarily concentrating solely on the subject at hand.

3. THEY PREFER CONCRETE ACTIVITIES

Piaget’s theory of cognitive development suggests that young learners are in a stage of growth. They are transitioning from concrete to abstract thinking. In contrast to adults who possess stronger analytical skills, young learners are not fully prepared to grasp abstract ideas like grammar rules. Furthermore, they tend to learn better through sensory experiences- what they hear, see, and touch – rather than just through verbal explanations.

4. THEY ARE MORE EGOCENTRIC

Their preference is to converse about their own lives. They thrive in activities that are about their experiences. Additionally, kids under 12 years old need personalized attention and encouragement from their teachers.

5.THEY IMITATE

Children learn by mimicking adults. It is remarkable how humans replicate actions and explore their environment from an early age. Kids develop their communication abilities through social interactions. As a results, since imitation serves as an effective learning method, utilizing it to teach children new skills and knowledge is beneficial.

6.THEY ARE IMAGINATIVE

Young learners are highly imaginative, and activities that spark their creativity are a source of great enjoyment. These activities allow them to explore endless possibilities, whether through storytelling, role play, or artistic expression. However, their vivid imaginations can sometimes blur the line between reality and fantasy, making it difficult for them to distinguish the two. This is a natural part of their cognitive development, as they are still learning to understand the differences between what is real and what is imagined. Despite this, it is through these imaginative experiences that children developed important skills such as problem- solving, empathy, and creative thinking.

In conclusion, diligence, patience and hard work are more important in learning a foreign language. The learner must first make a daily plan and follow it completely. According to the plan, it is advisable to divide the day into parts and deal with grammar, vocabulary, and pronunciation rules. In addition, in order to speak a foreign language, it is necessary to make short and simple sentence and use them in everyday life. Learning a foreign language can be a little difficult for young learners, but they can learn it in easy ways. To do this, it is necessary to increase grammar and vocabulary. Then it becomes easier to understand and learn more. Diligence and hard work play a big role in learning a foreign language. After all, it will be easier to reach the finish line if we work hard and diligently.

USED OF LITERATURE:

- 1.Russell Monroe Gersten, Scott K. Baker, Susan Unok Marks 1998
“English for Young Learners in Asia: Challenging and Directions”
- 2.Katarzyna Rokoszewska 2011 “Teaching English to Young Learners”
- 3.David Nunan, Anaheim University Press 2010 “Fifty Ways to Teach Young Learners: Tips for ESL/EFL Teachers”
- 4.Marianne Nikolov, European Centre for Modern Languages 2007
“Teaching Languages to Young Learners”
- 5.Lightbown, P.,& Spada, N. M. (2006). How languages are learned. Oxford
[England : Oxford University Press]
- 6.Harmer, J (2001). The practice of English language teaching. Essex, England:
Longman.

Internet resources

5.<http://www/Wikipedia.com>

6.<https://encyclopedia.com>

7.<https://www/books.google.com>

THE ROLE OF PHONETICS AT PRIMARY SCHOOL(3-4 GRADES)

Umarova Zulfizar Xusniddin kizi

Annotation: *this article talks about the importance of phonetics in the primary class, especially in grades 3-4, helps elementary grades to read, write, hear, listen, lack fluency, increase vocabulary, phonetics help to understand the sound system of the native language, pronunciation rules and the structure of words.*

Keywords: *phonetics, activity, training, opportunity, strategy, preparation, development, pronunciation, defect.*

Teaching elementary students to read is an important and responsible task. Reading skills are the foundation for further education and play an important role in the personal and intellectual development of children. Below are the basic principles, techniques and strategies for teaching elementary students to read. It is necessary to start teaching reading as early as possible. It is important to perform preparatory exercises for study in kindergarten or at the beginning of primary classes. The process of teaching reading should be systematic and consistent. It is necessary to step by step from simple concepts to complex ones, from easy exercises to more difficult ones.

During the period of literacy training, students first begin by making vowel sound. Initially, words are selected that correspond to the pronunciation of the vowel spelling. When teaching students to write, children's attention is paid to keeping notebooks tidy to the correct, accurate spelling and addition of letters in a word. The correct Organization of the lessons of the period by the teacher to teach baskets provides the basis for the future thorough acquisition of phonetic and graphic knowledge by students. The achievements of the teacher in this area largely depend on the methods, skills, didactic materials that he uses in the lesson. The organization of the Intefaol course process causes students to become active during the course of the lesson, increasing their indicators of mastering the lesson.

During the course of the teacher's lesson, a certain part of the educational materials is independently studied by students, and then comprehensively discussed in the classroom. This sets the stage for the students to master the mentioned subject.

Inrefaol methods are diverse, and the choice of which method depends on the topic of the teacher passing, the purpose and tasks of the lesson.

Phonetics plays a large role in the elementary school, especially in grades 3-4. Children of this age begin to have a deeper understanding of the sound system of their native languages, and phonetic knowledge helps to develop their reading, writing and speaking abilities.

The importance of phonetics in primary school:

1. Development of reading skills:

* Understanding letter-sound compatibility: phonetics teaches the relationship between letters and sounds. This helps students convert letters into sounds and read words.

- Correct reading of words: using phonetic rules, students learn to read unfamiliar words correctly as well.

- Fast and fluent reading: phonetic knowledge develops the ability to read words quickly and fluently.

2. Developing writing skills:

- Using phonetic rules, students learn to write words correctly.

- Eavesdropping: by analyzing sounds and expressing them in letters, students develop the ability to eavesdropping.

- Understanding the composition of words: phonetics helps to understand the composition of words (sounds, syllables, stress), which is important for the correct writing of words.

3. Development of eloquence:

- Correct pronunciation: phonetics teaches how to pronounce sounds correctly.

- * Vocabulary: understanding the sound composition of words helps to increase the vocabulary of students.

- Fluent speech: correct pronunciation and rich vocabulary help to form fluent speech.

4. Increasing language sensitivity:

- * Understanding the structure of the native language: phonetics helps to understand the sound system of the native language, the rules of pronunciation and the structure of words.

- * Preparation for learning other languages: phonetic knowledge makes it easier to learn the sound system of other languages.

Methods of teaching phonetics in grades 3-4:

- Games: games with sounds, word analysis games, letter finding games and other games help you learn phonetics in an interesting way.

- Songs and poems: songs and poems are good tools for practicing pronunciation, remembering words and feeling rhythm.

- Pictures and cards: pictures and cards help you connect letters and sounds.

- Sound analysis: develop students' phonetic concepts by separating words into sounds, dividing them into syllables, and identifying stress.

- Pronunciation exercises: exercises for the correct pronunciation of sounds, training to bring the mouth to the correct position and control breathing.

Resources that can be used in phonetics classes:

- * Textbooks and teaching aids: phonics textbooks and teaching aids provide students with theoretical knowledge.

- * Electronic resources: online games, interactive exercises and audio resources for hearing sounds make learning phonetics more fun.

- Visual weapons: posters with pictures, cards, letters and words help to visually explore phonetics.

CONCLUSION:

In elementary school, phonetics is an important foundation for the development of reading, writing, and speaking skills. Teachers must teach phonetics in fun and interactive ways, put students ' phonetic knowledge into practice, and increase their language sensitivity.

OILAVIY ZO‘RAVONLIKKA UCHRAGAN AYOLLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

X.S.Xodjayeva

Aniq va Ijtimoiy fanlar universiteti magistri

Annotatsiya: *Ushbu maqola oilaviy zo'ravonlik holatlarida jabrlanuvchi ayollarning xatti-harakatlarining psixologik omillari va xususiyatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Ta'kidlanishicha, zo'ravonlik muammosi allaqachon butun dunyo bo'ylab tarqalgan va shunga qaramay, "yopiq" mavzu sifatida ko'rib chiqilishda davom etmoqda. Ayollarda jabrlanuvchi xulq-atvori shakllanishining zaruriy shartlari, shuningdek, disfunktsiyali oila sharoitida ayollarda psixologik himoya mexanizmlarining motivlari va namoyon bo'lishi ko'rib chiqiladi. Ta'kidlanishicha, munosabatlarning yetishmasligi, shuningdek, bolalik davridagi psixotravmatik tajriba va ota-onalarning xatti-harakatlar modeli tufayli qurbon bo'lgan ayollar o'zlarining oila tizimiga qabul qilinganligini his qilish uchun o'zlarining "men" larini qurbon qilishga moyildirlar.*

Kalit so'zlar: *oiladagi zo'ravonlik, psixologik xususiyatlar, jabrlanuvchining xatti-harakati, jabrlanuvchi ayollar, psixologik himoya mexanizmlari.*

Oiladagi zo'ravonlik - bu nazorat qilish, qo'rqitish va qo'rquv uyg'otish uchun jismoniy, og'zaki, hissiy va iqtisodiy zo'ravonlikning takrorlanuvchi va kuchayuvchi tsiklidir. Ayollarga nisbatan zo'ravonlik - bu ayol bilan yaqin yoki boshqa muhim munosabatda bo'lgan shaxs tomonidan amalga oshiriladigan haqiqiy yoki tahdid ostidagi jismoniy, jinsiy, psixologik yoki iqtisodiy zo'ravonlik va kamsitish [1]. Oiladagi zo'ravonlik - bu oilaviy munosabatlarda hokimiyat va nazoratga erishishga qaratilgan xatti-harakatlar tizimi [2].

Oiladagi zo'ravonlik muammosi ayollarga qarshi eng qadimiy jinoyatlardan biridir. Bu muammo 20-asrning o'rtalaridan boshlab jamiyatda faol ko'tarilib, muhokama qilina boshladi. Shuni ta'kidlash kerakki, bu masala bugungi kungacha dolzarbligicha qolmoqda. Shu bilan birga, oiladagi zo'ravonlik muammosiga munosabat juda noaniq: bir tomondan, jamiyatda erkaklarning ustun roliga kata o'rin beriladi, shuning uchun nikohda zo'ravonlikka chidagan ayollarga nisbatan munosabat biroz noaniqdir ("u erini o'zi tanladi", "u o'zi janjal qo'zg'atadi", "nega unga chidaydi). Boshqa tarafdin ayollarga farzandlari bilan birga o'z erlaridan himoyalinish imkoniyatini beruvchi markazlar va xayriya tashkilotlari sonini ko'paytirish zarurligi jamiyatda faolroq muhokama qilinmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, ayollarga nisbatan oiladagi zo'ravonlik ijtimoiy muammo sifatida ko'rila boshlagan va jamiyat tomonidan salbiy baholangan. Amerika va Yevropada bu 1970-yillarda, nikohda va ishda erkaklar va ayollar o'rtasidagi tenglik g'oyalari keng e'tirof etilganda sodir bo'ldi. Bularning barchasi nodavlat xotin-qizlar tashkilotlari, gender tadqiqotlari bo'yicha mutaxassislar va ijtimoiy xodimlar tufayli sodir bo'ldi [3]. 1975 yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) Mexiko shahrida ayollar

bo'yicha birinchi jahon konferentsiyasini o'tkazdi. Ushbu konferentsiyada qilingan chaqiriqlar natijasida 1976 yilda BMT Bosh Assambleyasi BMTning Ayollar taraqqiyot jamg'armasini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qildi [4].

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) tomonidan 2005 yilda oiladagi zo'ravonlik bo'yicha o'tkazilgan birinchi global tadqiqotga ko'ra, intim sheriklar tomonidan zo'ravonlik ayollar hayotidagi zo'ravonlikning eng keng tarqalgan shakllaridan biri hisoblanadi - bu notanish yoki tanishlar tomonidan jismoniy zo'ravonlik yoki zo'rlashdan ko'ra ancha keng tarqalgan [5].

Zo'ravonlikka uchragan ayollarga turli xil salbiy omillar ta'sirida bo'ladilar. Buning oqibatlari sog'lig'ining yomonlashishi, ruhiy holati, jamiyat a'zosi sifatida xatti-harakatlarining yomon tomonga o'zgarishi bo'lishi mumkin, bu uning kasbiy fazilatlari va boshqa odamlar bilan munosabatlariga ta'sir qiladi. Salbiy hissiy kechinmalarning butun yukini o'z zimmasiga olgan va sog'lig'ining yomonlashishi tufayli ayol o'z faoliyatining turli sohalarida, xoh bolalarni tarbiyalash, xoh kasbiy faoliyat va boshqa har qanday sohada o'zini to'liq anglay olmaydi, chunki u zo'ravonlik oqibatlarini bartaraf etishga katta kuch sarflaydi.

Nazariy jihatdan, oilaviy hayotdagi zo'ravonlik muammosi bir qator mualliflarning asarlarida faol o'rganilgan (L. Berkovits, I. V. Gorshkov, V. P. Gorinov, R. I. Eruslanova, T. A. Zabelina, A. S. Sinelnikova, A. I. Tashcheva, Bradshaw).

Qoida tariqasida, zo'ravonlikning bir necha turlari ajratiladi:

- jismoniy - jismoniy kuch ishlatish bilan tahdid qilish, qo'rqituvchi imo-ishoralar va kuch ishlatish - zarbalar va kaltaklar shaklida namoyon bo'ladi;

- jinsiy - erkakning kuch ishlatishi yoki uning tinimsiz bosimi natijasida ayolning xohishiga qarshi shahvoniy xarakterdagi xatti-harakatlarni sodir etish, shuningdek, sherigini u uchun nomaqbul bo'lgan jinsiy aloqa usullarini qo'llashga ko'ndirish;

- hissiy-psixologik - ayolning psixologik ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish, doimiy tahdid va tahqirlash, izolyatsiya qilish, unga qarshi oilaviy koalitsiya yaratish natijasida yuzaga keladi, shuningdek, urning xotiniga nisbatan sovuq munosabati shaklida namoyon bo'ladi;

- iqtisodiy - jabrlanuvchi ayolning yashash vositalariga egalik qilish va uni nazorat qilish imkoniyatini rad etishda, shuningdek, daromadlarini yashirishda, bolalarni boqishdan bosh tortishda, oila pullarini isrof qilishda va hokazolarda namoyon bo'ladi.

Zo'ravonlikning psixologik mohiyatini o'rganish "viktimlik" tushunchasini o'rganmasdan mumkin emas. Psixologiyada viktimizatsiya shaxs tomonidan orttirilgan jismoniy, aqliy va ijtimoiy xususiyatlar uni jabrlanuvchi bo'lishga moyil qilishi sifatida tushuniladi [6]. Gap shundaki, har qanday zo'ravonlik harakati subyekt va obyektning mavjudligini nazarda tutadi. Zo'ravonlik subyekti zo'ravonlik harakatini sodir etgan shaxsdir. Zo'ravonlik obyektini zo'ravonlik harakati sodir etilgan shaxs/shaxslardir. Zo'ravonlikning ba'zi shakllarida ular birlashtiriladi, lekin ko'pincha ular ikkita alohida tadqiqot obyektini hisoblanadi.

E.S. Fominix viktimlikning psixologik mexanizmlarini o'rganar ekan, qurbonlikka uchragan shaxs, qoida tariqasida, chidamlilik yetishmovchiligini boshdan kechiradi va

qurbonlikning o‘zi shaxsiy xususiyat sifatida “xulq-atvorda mustahkam o‘rnashib olgan, shaxsning hayotiy imkoniyatlarini bog‘lab, uning to‘laqonli hayot kechirishiga to‘sqinlik qiladi” degan xulosaga keladi [7].

Biroq, psixologlar tomonidan hali ham qurbonning umumiy portreti shakllantirmagan. A.M. Matusevich va L.V. Kubishko jabrlanuvchilarning individual psixologik xususiyatlariga quyidagi xususiyatlarni kiritadi: o‘zini o‘zi qadrlash darajasi, empatiya, subyektiv nazorat darajasi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash hissi, tashvish, muloqotda jasorat, introspeksiya, radikalizm, umidsizlik darajasi [8].

Bir qator hozirgi psixologik tadqiqotlar ayolning qurbonligi, uning oiladagi zo‘ravonlikka moyilligi va shaxsning tanqidiyligi darajasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashga va tushunishga harakat qilmoqda (A.M.Barishpolets va A.Yu.Xolodov, V.S.Kiselev, N.N.Biktina).

A.M. Barishpolets va A.Yu. Xolodov "ko‘pincha zo‘ravonlik qurboni bo‘lgan ayollar o‘zlarining xavfsizligiga, passivligiga va haddan tashqari ehtiyotkorlikka intilishlariga moyil bo‘lganlardir" degan xulosaga keladi [9]. Oiladagi zo‘ravonlik qurboni bo‘lish tendentsiyasining psixologik prognozlariga itoatkorlik, passiv hayotiy pozitsiya va xatti-harakatlarda haddan tashqari ehtiyotkorlik kiradi, mualliflar buni "passiv xatti-harakatlar modeli" deb atashgan.

V.S. Kiselev, aksincha, jabrlanuvchining qurboni bo‘lishi, bir tomondan, javob tajovuzkorligi va provokatsiyaga moyillik bilan, ikkinchi tomondan, o‘zini qurbon qilishga moyillik, o‘zini past his qilish va o‘zini past baholash bilan bog‘liqligini ko‘rsatadigan ma‘lumotlarni e‘lon qiladi [10]. Taqdim etilgan ma‘lumotlarga ko‘ra, faol-agressiv hayotiy pozitsiyaga ega bo‘lgan ayollar va passiv hayotiy pozitsiyaga ega bo‘lgan ayollar zo‘ravonlikka uchrashga teng darajada moyil. Uning fikricha, oiladagi zo‘ravonlik qurboni bo‘lgan ayollar yuqori yoki o‘ta past tanqidiylik, vaziyatni baholashga harakat qilish yoki xavf va tanqidiy vaziyatlarga e‘tibor bermaslik bilan ajralib turishi mumkin.

Shunday qilib, xulosa o‘rnida ta‘kidlash lozimki nikoh munosabatlari tizimida ayollarning viktin xatti-harakatlarining psixologik xususiyatlariga shaxsiy xususiyatlar va holatlarning keng doirasi, shuningdek, ayollarning oilaviy zo‘ravonlik qurboni bo‘lishga shaxsiy moyilligini belgilovchi tashqi va ichki omillar majmui kiradi. Biroq, psixologik tadqiqotlarda keltirilgan ma‘lumotlar juda ziddiyatli va bizga oilaviy zo‘ravonlik qurboni bo‘lgan ayolning psixologik portretini shakllantirishga imkon bermaydi. Oiladagi zo‘ravonlikni oldini olish uchun jamiyatda ayollarga nisbatan kamsitishlarga qarshi siyosatni yo‘lga qo‘yish, inqirozli vaziyatlarda ayollarga psixologik yordam va reabilitatsiya qilishning turli dasturlarini joriy etish, shuningdek, ayollarning viktin xatti-harakatlarini oldini olish va tuzatishga qaratilgan psixologik va amaliy chora-tadbirlar tizimini ta‘minlash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Практические методы оказания помощи жертвам насилия: брошюра / программа правовых инициатив для стран Центральной и Восточной Европы Американской ассоциации юристов [Электронный ресурс].- 2005. - Режим доступа: <http://dv.projectharmony.ru/chto/vliyanie.html>.
2. Платонова, Н.М. Насилие в семье. Особенности психологической реабилитации / Н. М. Платонова, Ю. П. Платонов. – СПб.: Речь, 2004. – 154 с.
3. Шакина, В.А. Что мы понимаем под насилием в семье / В.А. Шакина, В.Б. Шакин. Программа «Сотрудничество местных сообществ по предотвращению насилия в семье» американской некоммерческой организации "Проект Гармония" [Электронный ресурс]. -2002 - Режим доступа: <http://dv.projectharmony.ru>.
4. Чуткова, И. Жизнь без насилия это наше право: региональная информационно-просветительская кампания в Республике Беларусь / И.Чуткова. Кампания ЮНИФЕМ в защиту прав женщин на жизнь без [Электронный ресурс]. – 2002. - Режим доступа: <http://www.nasilie.net>.
5. Историческое глобальное исследование в области насилия в семье: доклад ВОЗ о насилии в семье / [Электронный ресурс].- Женева-Лондон, 2005. - Режим доступа: rendlergarciam@who.int.
6. Малкина-Пых, И. Г. Психология поведения жертвы. М., 2006. 1008с.
7. Фоминых, Е.С. Психологические механизмы виктимности // Концепт. 2014. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskiemehanizmy-viktimnosti>.
8. Матусевич, А.М. Психологические аспекты виктимности // Молодой ученый. 2014. № 8 (67). С. 924-927. URL: <https://moluch.ru/archive/67/11321/>.
9. Баришполец А.М., Холодов А.Ю. Исследование отдельных поведенческих форм, способствующих подверженности женщин насилию // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. 2016. №49-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-otdelnyhpovedencheskih-form-sposobstvuyuschih-podverzhennosti-zhenschin-nasiliyu>.
10. Киселев, В.С. Виктимное поведение жертв домашнего насилия / В. С. Киселев, Д.Д. Хомлюк. // Молодой ученый. 2019. № 28 (266). С. 126-128. URL: <https://moluch.ru/archive/266/61630/>.

ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИ АСАРЛАРИДА БОШҚАРУВ ФЕНОМЕНИ ТАДҚИҚИ

О.Ш.Даниярходжаева.

Аниқ ва Ижтимоий фанлар университети магистр

Annotatsiya: *тадқиқот мақсади бошқарувчилик сифатларини шакллантиришининг ўзига хос хусусиятларини илмий-назарий ва амалий жиҳатдан ўрганиш; усуллари Э.Ғозиев, Р.Тошимовларнинг “Менежер касбий мойиллигини баҳолаш”, Ф.Акрамова, Н.Лутфуллаева “Мулоқотга киришувчанликни аниқлаш”, “Ўзгаларни тинглай оласизми?”, “Раҳбар фаолияти диагностикаси” (каскад усулида раҳбарнинг ўз-ўзини баҳолаш диагностикаси харитаси) методикаларидан фойдаланилган; хулоса бошқарувчининг бирёқлама, тор ихтисосли тоифага эга бўлиши, унинг ўз соҳаси, ихтисоси билимдони эканлигини аниқлашди. Ўз мутахассислиги бўйича чуқур билим, кўникма, малакаларга эга бўлишлик раҳбарлик услубини эгаллашга пухта негиз ҳозирлайди.*

Kalit so'zlar: *бошқарув, менежер, феномен, мойиллик, кўникма, малака.*

KIRISH

Ўзбекистон Республикасида юксак шиддат билан амалга оширилаётган давлат ва жамият қурилишидаги ўзгаришлар бошқарув масаласига тубдан янгича ёндашишни талаб қилмоқда ҳамда масъулият ҳиссини ошириш вазифасини юклармоқда. Муҳтарам Президентимиз Ш.М. Мирзиёевнинг барча маъруза ва чиқишларида кадрлар муаммосига тааллуқли ғоялар, таклифлар мужассамдир. Ҳокимлар ва қўйи босқичдаги раҳбарлар шахсияти олдига қўйилаётган қатъий талаблари дастурий хусусиятга эга бўлиб, давлат ва жамият равнақи кўп жиҳатдан уларнинг фаолиятига боғлиқ эканлиги таъкидланади. Тараққий этган жамиятдаги бошқарувчи ўзининг маънавияти, баркамоллиги, фидойилиги, иймон-этиқодлилиги, ватанпарварлиги, алоҳида қобилиятга эга эканлиги билан ажралиб туриши керак. Изланувчан, тадбиркор, салоҳиятли, фидойи раҳбаргина бозор иқтисодиёти муҳитига мослаша олади.

Ватаннинг равнақи ва унинг келажаги баркамол авлод фаолиятига бевосита боғлиқ бўлганлиги туфайли бўлғуси мутахассисларда бошқарувчилик сифатларини барвақт шакллантириш, уларни эртанги кун талабига мос кадр қилиб тайёрлаш долзарб вазифадир. Шу боис биз ҳам ўз мақоламизда айнан шу муаммонинг ўқув фаолияти давомида шакллантириш усуллари ёритишга ҳаракат қилдик.

Жамият тараққиётининг барча босқичларида бошқарувнинг ўзига хос томонларига алоҳида эътибор қаратганлар. Абу Райхон Беруний асарларида, ал-Форобий қўлёзмаларида раҳбар инсонларнинг шахсий фазилатлари, уларнинг олдида турадиган мураккаб, масъулиятли вазифалар, айрим иллатларнинг олдини олиш ва

бартараф қилиш йўл-йўриқлари бўйича ибратли фикрлар билдирилган. Айниқса, раҳбарнинг фаҳм-фаросати, донишмандлиги, ҳақгўйлиги, халқпарварлиги, инсофдиёнатлилиги, саҳоватпешалиги илмий-амалий намуналар асосида таъкидлаб ўтилган.

С.Л.Рубинштейн, А.Н.Леонтьев, Б.Г.Ананьев, Б.Ф.Ломов, Р.Х.Шакуров, А.Г.Ковалев В.И.Михеев М.Марков, А.Л.Свинцицкий, Б.Д.Паригин ва бошқалар бошқарув, раҳбар фаолиятининг фаолият самарасига таъсири жараёниларининг ўзига хос хусусиятларини очиб беришган.

Айниқса А.Г.Ковалев раҳбар авторитетининг бошқарув самарадорлигига таъсири, авторитетли раҳбарнинг шахсий қиёфаси, юксак обрўга эга бўлган раҳбарнинг намунаси, авторитетнинг шакллантириш йўллари тўғрисидаги маълумотлари муҳим аҳамият касб этади. Р.Х.Шакуров раҳбарнинг руҳий муҳитни вужудга келтириши билан бирга, унинг ташкилотчилик қобилияти муҳим аҳамиятга эга эканлигини ўқтириб ўтади. Б.Ф.Ломов фаолиятга ёндашувдаги янгича муносабат, уларни бошқариш учун раҳбар касбида муайян фазилатлар, оперативлик, ишчанлик, серғайратлик хусусиятлари мавжуд бўлишини тақозо этади. В.И.Михеев раҳбарнинг шахси, бошқарув муносабатларининг хусусиятлари, ишловчиларнинг шахсий фазилатлари-ижтимоий-руҳий муҳитнинг кафолати эканлигини таъкидлайди.

ASOSIY QISM

Бошқарувчи-раҳбар шахсини ўрганиш муаммоси кишилиқ жамиятининг барча даврларида муҳим масала бўлиб келган. Бунинг асосий сабаби, биринчидан, ҳар бир даврдаги ижтимоий муносабатлар ўзига хос равишда ижтимоий мавқе жиҳатидан кимнингдир юқори даражада туришини тақозо этган бўлса, иккинчидан, инсонларнинг ҳаёт кечириш тарзи, равнақи, даражаси, фаровонлиги, бахтли турмуш кечириши, шу юқори мавқедаги шахсга, унинг турли фазилатлари ва хислатларига боғлиқ бўлганлигидир.

Мутаффақир аждодларимиз таълимотида халқ ижодий маҳсулларида адолатли ва адолатсиз муносабатларнинг юзага келиши раҳбар шахси, янги шохга боғлиқ эканлиги тўғрисидаги фикрларга эгамиз.

Абу Наср Форбийнинг “Фозил одамлар шахри ” асарида аҳолининг маънавий ва психолгик жиҳатдан бошқарилишида фозил одамлар шахрида шахар аҳолисининг стратометрик хусусиятларга кўра табақаланиши ўқтирилади. Бунда жамият аъзоларининг ўзларининг бошқаришларида жамиятнинг ўзини-ўзи бошқарилишига олиб келиши лозим, лекин бу билан бир вақтнинг ўзида ҳар бир аъзо ўз психологик-маънавий камолотини, усул ҳамда йўналишига кўра яккаҳол тарзда мавжуд бўлади. “Шуларнинг ҳаммасини икки йўл билан олиш мумкин. Биринчидан, юқоридаги ҳодисалар аслида қандай мавжуд бўлса, инсон қалбига, кўнглига ўшандай ўрнашиб қолса, бошқаларнинг кўнглида бу билимлар қиёсий ёҳуд тақлид асосида вужудга келади. Баъзи одамлар ўша нарсаларни ўзлари ҳис этишлари туфайли кўнгилларида шу билимлар вужудга келади”.

Форобий бу фикрни давом эттириб, “Ушбу сифатларга эга бўлмаган одамлар бирикмаси эса жаҳолатдаги ва адашган шахарларнинг аҳолисини ташкил қилади. Фикрлашлар, ғазаб, ҳасад, нафратга асосланган бундай шахслар доимо бир-бирларига қарши курашиб, бир-бирларига душманлик қиладилар, энг кучлилиари бошқаларига нисбатан мукамалроқ тузилган бўлади. Ғолиб келганлар ҳам бир-бирларини йўқотишга уринадилар, гўё бошқа мавжудотлар номукамалдай, уларнинг борлиги буларга зарар келритадигандай, ёхуд бошқалар уларга қулдай хизмат қилиш учун яратилгандай. Барчаси бир-бирини эзиб ишлатишади”.

Форобий шунингдек инсонларнинг яхши ҳаёт кечириши бошқарувчи, янги раҳбар шахсига боғлиқ эканлиги, унинг турли фазилатлари, бу борада унга ёрдам беришни уқтиради. Унинг фикрича, бу ўринда раҳбар шахси унинг гуманистик инсонпарварлик хусусиятлари муҳимдир: “Кимки бировни бахт ва саодатга эриштириш учун зарур бўлган иш-ҳаракатларга руҳлантира олиш қобилиятига эга бўлмаса ва бу иш ҳаракатни бажара олишга қудратсиз бўлса, бундай одам сира ҳам раҳбар бўла олмайди. Улар бу йўл-йўриқларни ўтмишда яшаб ўтган бошлиқларидан ўрганадилар, лекин шу билан бирга, раҳбар келажак ўтмишдаги расм-русм, йўл-йўриқларни ислоҳ қилишни лозим топса, турмуш шароити тақозосига қараб ўзгартиради. Шунингдек, ёмон одатларни ўзида ифодаловчи ўтмишни ҳам ўзгартирмоғи керак. Акс ҳолда ўтмишнинг талабларига риоя этиб, унинг кайфияти сақланса, турмушда ҳеч қандай ўзгариш ва ўсиш ҳам бўлмайди”.

Форобийнинг бу фикрларидан кўринадики, раҳбар шахси биринчи навбатда, ўзининг ёмон одатларидан озод қила олиши, бошқаларни яхши ишларга руҳлантра олиши керак экан. Бу фикрларни бугунги кунимиз учун ҳам аҳамияти пасаймаганлигини кузатишимиз мумкин.

Ўрта Осиёнинг буюк донишмандларидан бўлмиш Абу Райхон Беруний ҳам бошқарув ва бошқарувчи шахси хусусида ўзининг бир қатор фикр-мулоҳазаларини баён этган. У ҳар бир кишига баҳо бериш учун унинг қилган ишини кузатиш мумкинлигини таъкидлайди: “Ҳар бир одамнинг баҳоси ўз ишини ажойиб бажарилишидадир”.

Беруний ўзининг “Хиндистон ” асарида ушбу ғояни илгари суриб: “Табиати жиҳатидан бошқариш ва сиёсат ишларига қизиқувчи бошлиқ бўлишга фазилат ва кучи билан ҳақли фикр ва мақсадда саводли, давлатни ўзидан кейингиларга қолдириб, уларнинг ўз ота-боболарига қарши бўлмасликларини мақсад қилиб олган киши томонидан берилган ҳар бир буйруқ, буюрилган киши олдида турғун тоғлар сингари маҳкам бўлиб, у буйруққа кўп вақтлар ва узоқ замонлар ўтсада, кейингилар ҳам бўйин сунади”. Унинг фикрича табиатан бошқаришга мойил бўлган ҳоким ўз фикри ва қарашларида қатъий бўлиши, ўз ишларини амалга оширишда донишмандлар томонидан билдирилган илғор мулоҳазаларга бўйсунити лозим. Одил ҳокимнинг асосий вазифаси олий ва паст табақалар, кучлилар ва кучсизлар орасида тенглик ва адолат ўрнатишдан иборатдир. Ҳокимнинг муҳим вазифаларидан яна бири фан тараққиётига, олимларга ғамхўрлик қилишдир.

Демак, Беруний ўз инсонпарварлик ғоялари билан бошқарув ва раҳбарлик таълимотлари ривожига ўз ҳиссаларини қўша олди. У инсонлар орасида ўзаро тушуниш, тенглик ва бошқарувда адолатни ҳимоя қилиб чиқдики, бу фикрлар домо қадрлидир.³

XI асрнинг йирик алломаларидан Юсуф Хос Хожиб ўзининг “Қутадғу билиг”, яъни “Саодатга бошловчи билим” асарида бошқарувчи шахси яъни подшо халқ билан бирга ва адолатли бўлиши лозимлиги ғояси илгари сурилади. Унинг ўғит ва насихатлари ҳокимларга қаратилган бўлиб, бошқарувчи раҳбар теварагида табиатан яхши ниятли юксак ахлоқ соҳиби бўлган кишилар бўлгандагина у тўғри ишлар қилиши, тўғри фармонлар чиқариши мумкин, шундагина мамлакат фаровон бўлиб, равнақ топади.

Юсуф Хос Хожибнинг фикрича “Киши қанчалик юқори мартабага эришмасин, у барибир камтар бўлиб қолиши лозим”.

Буюк саркарда соҳибқирон Амир Темур ҳам катта бир салтанатнинг асосчиси, раҳбари сифатида бошқариш ва раҳбарлик масалаларига оид кучли тамойилларни яратган. Унинг тузиклари ўз даврининг ижтимоий воқеялигига хос бўлган стратаметриқ тузилма ҳамдир. У ўз тузикларида 12 та ижтимоий табақани фарқлаб беради:

- сайидлар, уламо, мошайх фозил одамлар;
- ишбилармон, донишманд одамлар;
- ҳудожўй, таркидунё қилган кишилар;
- ноёнлар, амирлар, мингбошилар;
- сипоҳ ва райийат;
- маҳсус ишончли кишилар;
- вазирлар, сариқ котиблар;
- ҳокимлар, табиблар;
- тавсир ва хадис олимлар;
- ахли ҳунар ва санъатчилар;
- сўфийлар;
- савдогар ва саййёҳлар.

Амир Темур фикрича бу тоифа кишиларнинг тақдирини подшоҳ, ҳазина ва аскарлар ҳал қилади. Кўриниб турибдики, бу турланиш асосини табақанинг ижтимоий воқеликка нисбатан бўлган муносабатлари ва ҳулқ – атворлари ташкил этади.

Ижтимоий ҳаётни бошқаришда бундай ёндашув Амир Темур учун ўз даврида катта бир салтанатга асос солиш имкони берган эди.

Амир Темур давлатни бошқариш воситалари ҳақида тўхталиб шундай ёзади: “Салтанат ишларида тўрт нарсага амал қилиш лозим:

- кенгаш;
- машфарату-маслаҳат;
- қатъий қарор, тадбиркорлик, ҳушёрлик;

- эҳтиёткорлик”.

Унинг фикрича “Ишбилармон, мардлик ва шижоат соҳиби, азми қатъий, тадбиркор ва хушёр бир киши минг-минглаб тадбирсиз, лоқайд кишилардан яхшидир”.

Бундан ташқари, ўрта бўғин раҳбарлари танлаш улардан ҳукуматни бошқариш ишларида самарали фойдаланишда уни нафақат синаб кўриш лозимлиги, балки раҳбарнинг индивидуал хусусиятлари, шахсий йўналганлиги, эътиқоди, эҳтиёжи, мотиви кабиларни инобатга олиш бу раҳбарларни рағбатлантириш, юқори лавозимларига кўтариш ёки жазолаш турларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ эканлиги ҳам Амир Темури тузуқларида баён этиб берилгандир.

Кўриниб турибдики, бундан 600-700 йил аввал давлатни бошқариш ва раҳбарлик тамойилларига оид ғоялар ниҳоятда долзарб бўлгандир. Чунки бу тамойиллар ҳозирги замон демократик ҳукуқий давлатлар характериға мос келади.

Бу донишмандларимизнинг раҳбарлик учун зарур бўлган фазилатлар давлатни идора этиш услуби ва раҳбарлик одобига доир фикрлари улкан аҳамиятға эға.

Давлат арбоби бўлган классик намоёнда Алишер Навоийнинг “Садди Искандарий” достонида жамиятни адолат билан бошқариш учун шахсда мавжуд бўлиши лозим бўлган сифатлар мажмуи Искандар образи орқали баён этилган: Дили, нияти пок ҳайр ва саҳоватли, камтарин ва мулойим шахс, доно подшо ва дунё сирларини билишға қизиқувчи ақл-заковат эғаси раҳбар бўлиши керак. Подшо бўлишда манман, ўзини бошқалардан устун қўйиш, ўзгаларни писанд қилмаслик, авон халқ билан бирға бўлолмаслик ҳислатлари нуқсондир”.

Маърифатпарвар шахс Аҳмад Дониш фикрича, агар бошқарувчи одил ва донишманд бўлса, халқни қашшоқликдан сақлаб қолиши мумкин, давлат бир гуруҳ кишиларға эмас, балки халқ манфаатларига хизмат қилиши зарур. Бу учун эса, ҳукмдор шахси билимдон, одил, донишманд бўлмоғи лозим. Мамлакатни идора этишда ҳукмдор нафақат ўз фикриға суяниши, балки, муҳим давлат арбоблари билан маслаҳатлашиб, иш юритиши лозим эканлиги таъкидланади. Чунки кўпчиликнинг ақли бир кишининг ақлиға қараганда кўпроқдир. Унинг фикрича мамлакатни шундай кишилар бошқарганда жамиятда тартиб ва интизом ўрнатилади.

Абдулла Авлониининг “Туркий гулистон ёҳуд ахлоққа оид” асарида : “Ҳар қандай нисбатан катта миқёсдаги бевосита ижтимоий ёки биргаликдаги қилинадиган меҳнат идора қилувчиға маълум даражада муҳтождир. Бу идора қилувчи шахсий ишларни бир-бириға мувофиқлаштиради ва ишлаб чиқариш организмини мустақил органлари ҳаракатидан келиб чиқадиган вазифаларни бажаради”, деган фикрларни келтирган бўлиб, бу ўз навбатида “яккабош раҳбар” нинг бўлиши муҳим эканлигидан далолат беради . Бусиз бошқарув тўғри ва тўлиқ бўлмайди. Тўғри раҳбарлик қилиш учун олдиндан кўра билиш, рўй бериши мумкин бўлган ўзгариш ва қийинчиликларни олдиндан пайқаш ва назарға олиш зарур. Ҳар бир бошқариш воситаси фаолиятида муайян тизимнинг бўлиши шарт. Бунинг маъноси шундан иборатки, бу иш тасодифий бир-бириға алоқаси бўлмаган тадбирлар йиғиндисидан иборат бўлмай, балки аниқ

шароитни, вазият хусусиятини ҳамда жамоа олдидаги шунингдек, унинг айрим бўғинлари олдида турган вазифаларнинг хусусиятларини қатъий суратда тартибга солинган, бир-бири билан боғланган ва чуқур ўйлаб кўрилган режа ва тадбирлар мажмуасидан иборат бўлиши кераклиги таъкидланган.

XULOSA

Ушбу бошқарувчилик фаолиятининг муҳим сифатларини талабгорларда шакллантириш мақсадида уларнинг қизиқиш, қобилият, лаёқат ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда турли машғулотлар олиб борилди. Натижада талабгорлар келажакда ўз бошқарувчилик фаолиятини аниқ режалашга эришишди. Ҳар бир бўлғуси раҳбар бошқарувчилик фаолиятини бошлашидан олдинок ўз келажagini режалаштира олса, демак фаолиятнинг самарали бўлишини кафолатлаш мумкин.

Шу ўринда бошқарувчилик фаолияти билан шуғулланишни истаган талабгорларга қуйидаги сифатларни ўзларида шакллантиришларини тавсия этиш мақсадга мувофиқдир:

1. Ташаббускор ва имкониятларни излаш.
2. Қатъиятлилиқ ва тиришқоқлик.
3. Таваққалчиликка доим тайёр бўлиш.
4. Самарадорликни ҳамда сифатни ўз олдига мақсад қилиб қўйиш.
5. Масъулиятни ўз зиммасига олиш.
6. Мақсадни аниқ қўйиш ва унга интилиш.
7. Максимал даражада ахборотга эга бўлиш.
8. Мунтазам равишда режалаштириш ҳамда кузатув(назорат).
9. Ўзгаларни кўндириш ва алоқа ўрнатиш қобилияти.
10. Мустақиллик ва ўз кучига ишониш.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Абдулла Авлонийнинг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ”. – Т.: Ўқитувчи, 1992.–160 б.
2. Abu Nasr Forobiy. FS4 Fozil odamlar shahri. Nodir va dono fikrlar. - Т.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2004. — 160 b.
3. Боймуродов Н. Раҳбар психологияси. Ўқув қўлланма. Т.2005. 149 б.
4. Cho‘Ipon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007- у.
5. Ғозиев Э., Тошимов Р. Менежмент психологияси. Ўқув қўлланма. Т.2001. 137 б.
6. Ғозиев Э.Ғ., Азизова Ш.В. Ташкилий психология. Т.1999. 92 б.
7. 32.Ғуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. Ўқув қўлланма. Т.2002. 365 б.
8. <https://cyberleninka.ru/article/n/abu-ray-on-beruniyning-indiston-asari-noyob-etnografik-manba-sifatida>

TALABALARDA IJTIMOY TOLERANTLIKNING SHAKLLANGANLIK XUSUSIYATLARI

I.Sh.Raxmanova

Aniq va Ijtimoiy fanlar universiteti magistri

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy jamiyat sharoitida talabalar o'rtasida ijtimoiy bag'rikenglikni shakllantirish xususiyatlari muhokama qilinadi. Tolerantlik munosabatini shakllantirishga ta'sir etuvchi asosiy omillar, jumladan, oiladagi tarbiya, ta'lim muhiti, ommaviy axborot vositalarining ta'siri, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va globallashuv jarayonlari tahlil qilinadi. Talabalar muhitida bag'rikenglikning ahamiyati, uning shaxslararo o'zaro barkamol munosabatlarni shakllantirishdagi o'rni, nizolarning oldini olish va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Yoshlarda bag'rikenglik ongini shakllantirishga xizmat qiluvchi qulay ta'lim muhitini yaratish bo'yicha tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: bag'rikenglik, ijtimoiy bag'rikenglik, talabalar muhiti, ta'lim, madaniyatlararo o'zaro ta'sir, ijtimoiy-psixologik omillar, ta'lim, yoshlar, shaxslararo munosabatlar, globallashuv.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности формирования социальной толерантности у студентов в условиях современного общества. Анализируются ключевые факторы, влияющие на развитие толерантных установок, включая семейное воспитание, образовательную среду, влияние СМИ, социально-экономические условия и процессы глобализации. Особое внимание уделяется значению толерантности в студенческой среде, ее роли в формировании гармоничного межличностного взаимодействия, предотвращении конфликтов и развитии социальной ответственности. Предлагаются рекомендации по созданию благоприятной образовательной среды, способствующей формированию толерантного сознания у молодежи.

Ключевые слова: толерантность, социальная толерантность, студенческая среда, образование, межкультурное взаимодействие, социально-психологические факторы, воспитание, молодежь, межличностные отношения, глобализация.

Abstract: The article discusses the features of the formation of social tolerance among students in modern society. The main factors influencing the formation of tolerant attitudes are analyzed, including family upbringing, educational environment, the influence of the media, socio-economic conditions, and globalization processes. Special attention is paid to the importance of tolerance in the student environment, its role in the formation of harmonious interpersonal relationships, conflict prevention and the development of social responsibility. Recommendations were given on creating a favorable educational environment that serves to form a sense of tolerance among young people.

Keywords: *tolerance, social tolerance, student environment, education, intercultural interaction, socio-psychological factors, education, youth, interpersonal relationships, globalization.*

Madaniy, etnik va ijtimoiy xilma-xillikning yuqori darajasi bilan ajralib turadigan zamonaviy jamiyatda yoshlar o'rtasida ijtimoiy bag'rikenglikni shakllantirish ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanadi. Talabalar muhiti - bu turli ijtimoiy guruhlar, millatlar va mafkuraviy pozitsiyalar vakillari o'rtasida faol o'zaro ta'sir o'tkazadigan maxsus makon. Globallashuv va migratsiya jarayonlarining kuchayishi sharoitida turli qadriyatlar va qarashlarga ega bo'lgan odamlar bilan konstruktiv munosabatda bo'lish qobiliyati tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Talabalar o'rtasida ijtimoiy bag'rikenglikni shakllantirish qulay ta'lim muhitini yaratishga, nizolar darajasini pasaytirishga va shaxslararo munosabatlar sifatini yaxshilashga yordam beradi [4]. Bu jarayonda zamonaviy psixologik-pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda yoshlarda boshqa madaniyatlarga hurmat, muloqot va hamkorlikka tayyorlikni maqsadli ravishda rivojlantira oladigan ta'lim tizimi muhim rol o'ynaydi.

Bu masalaning muhimligiga qaramay, talabalarda ijtimoiy bag'rikenglikni shakllantirishning samarali mexanizmlari va shartlari ilmiy adabiyotlarda yetarlicha o'rganilmagan. Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqot dolzarb bo'lib, talabalar o'rtasida bag'rikenglik munosabatlarini rivojlantirishga yordam beradigan omillar va usullarni aniqlashga qaratilgan.

Ijtimoiy bag'rikenglik - bu shaxs yoki guruhning turli ijtimoiy, etnik, diniy, madaniy va boshqa guruhlar vakillarini qabul qilish, hurmat qilish va ular bilan tinch-totuv yashash qobiliyati [2]. Bu muloqotga, hamkorlikka va boshqa odamlarning turli qarashlarga, qadriyatlarga va turmush tarziga bo'lgan huquqini tan olishga tayyorlikda ifodalanadi.

Ilmiy adabiyotlarda bag'rikenglik ijtimoiy munosabatlarni uyg'unlashtirishga, nizolar darajasini pasaytirishga va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga yordam beradigan muhim shaxs sifati sifatida qaraladi. YuNESKO ma'lumotlariga ko'ra, bag'rikenglik shunchaki boshqalarga nisbatan bag'rikenglik emas, balki insonlar xilma-xilligini tan olishga asoslangan tushunish, hurmat va o'zaro munosabatlarga faol intilishdir [1].

Ijtimoiy bag'rikenglik, ayniqsa, yoshlar o'rtasida hayotga munosabat, dunyoqarash va xulq-atvor namunalari shakllanadigan muhim ahamiyatga ega. Turli madaniy, etnik va ijtimoiy kelib chiqishiga mansub odamlar o'zaro munosabatda bo'lgan talabalar jamoasida bag'rikenglikni rivojlantirish samarali muloqot, hamkorlik va kasbiy o'sishning muhim shartiga aylanadi.

Ilmiy adabiyotlarda bag'rikenglik bu hodisaning ko'p qirraliligi sababli turli nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. Falsafada bag'rikenglik shaxsiy erkinlik, fikrlar plyuralizmi va har kimning o'z dunyoqarashi huquqini hurmat qilish bilan bog'liq axloqiy qadriyat sifatida tushuniladi. Faylasuflar (J.Lokk, Volter, I.Kant) bag'rikenglik shunchaki bag'rikenglik emas, balki o'z pozitsiyasini saqlab qolgan holda boshqa nuqtai nazarlarni faol qabul qilish ekanligini ta'kidlaganlar [3].

Psixologiyada bag'rikenglik shaxsiy sifat sifatida qaraladi, unga empatiya, fikrlash, yangi tajribalarga ochiqlik va konstruktiv munosabatda bo'lish qobiliyati kiradi. Tadqiqotchilar (G. Allport, E. Fromm, A. Asmolov) bag'rikenglik darajasini kognitiv moslashuvchanlik, o'z-o'zini tartibga solish darajasi va shaxsning ijtimoiylashuv darajasi bilan bog'lashadi [1].

Sotsiologik nuqtai nazardan bag'rikenglik turli guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi ijtimoiy me'yor sifatida qaraladi. Ushbu yondashuv doirasida jamiyatda tolerantlik munosabatlarini shakllantirish mexanizmlari, oila, maktab, ommaviy axborot vositalari va davlat tashkilotlari kabi ijtimoiy institutlarning ta'siri o'rganiladi.

Ta'lim muhitida bag'rikenglik ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Talabalarda bag'rikenglikni rivojlantirish muloqot ko'nikmalarini, tanqidiy fikrlashni, dialog o'tkazish va nizolarni hal qilish qobiliyatini shakllantirish bilan bog'liq. Tadqiqotchilar (V. Slastenin, L. Bayborodova, N. Bex) faol ta'lim usullari, masalan, muhokamalar, rolli o'yinlar va loyiha faoliyatining o'rnini ta'kidlaydilar [5].

Madaniyatshunoslik doirasida bag'rikenglik insonning ko'p millatli jamiyatda madaniyatlararo o'zaro ta'sir qilish va moslashish qobiliyati sifatida qaraladi. Etnik va diniy bag'rikenglik, global dunyoqarashni shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda [4].

Demak, bag'rikenglik falsafa, psixologiya, sotsiologiya, pedagogika va madaniyatshunoslik chorrahasida o'rganiladigan fanlararo tushunchadir. Ushbu hodisani o'rganishga kompleks yondashuv uning shakllanish mexanizmlarini va o'quvchilarda tolerantlik munosabatlarining rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni yaxshiroq tushunishga imkon beradi.

Talabalar muhiti - bu turli madaniyatlar, ijtimoiy sinflar va mafkuraviy pozitsiyalar vakillari o'rtasida faol o'zaro ta'sir o'tkazadigan ijtimoiy makon. Shu nuqtai nazardan, bag'rikenglik shaxslararo munosabatlarning uyg'unligini ta'minlash, o'quv muvaffaqiyati va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi.

O'zaro hurmat va fikrlar xilma-xilligini qabul qilish ta'lim muassasalarida qulay muhitni shakllantirishga yordam beradi. Tolerant talabalar yangi ijtimoiy muhitga osonroq moslashadilar, o'zlarini ishonchli his qiladilar va o'z fikrlarini erkinroq ifoda etadilar. Madaniyatlararo o'zaro ta'sir sharoitida bag'rikenglik o'quvchilarga nizolarni konstruktiv tarzda hal qilishga, stereotipik fikrlashdan qochishga va suhbatdoshning pozitsiyasini yaxshiroq tushunishga imkon beradi. Bu, ayniqsa, jamoalarda ishlaydigan va turli aholi vakillari bilan muloqot qiladigan bo'lajak mutaxassislar uchun juda muhimdir.

Boshqalarga nisbatan bag'rikenglik munosabati ijtimoiy faollikni rivojlantirishga, ko'ngillilar harakatlarida, xayriya tadbirlarida va talabalarning o'zini o'zi boshqarishiga yordam beradi. Turli xillik qadrini tan olgan yoshlar inklyuziv va adolatli jamiyat yaratishga intiladi [4]. Yuqori darajadagi bag'rikenglik shaxslararo va guruhlararo nizolar ehtimolini kamaytiradi va millati, dini, jinsi yoki ijtimoiy mavqeiga ko'ra kamsitishning oldini oladi. Bu talabalar jamoasining birligini mustahkamlashga va o'zaro tushunishni rivojlantirishga yordam beradi.

Migratsiya va globallashuv jarayonlari jadal rivojlanayotgan zamonaviy dunyoda bag‘rikenglik muhim kompetensiyaga aylanib bormoqda. Tolerant ongga ega bo‘lgan talabalar o‘zgarishlarga osonroq moslashadilar, turli madaniyatlar vakillari bilan yanada muvaffaqiyatli muloqot qilishadi va xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishadi. Shunday qilib, talabalar muhitida bag‘rikenglikni shakllantirish nafaqat o‘quv jarayonini takomillashtirish vositasi, balki yoshlarning shaxsiy va kasbiy o‘sishining muhim omilidir.

Talabalarda ijtimoiy bag‘rikenglikni shakllantirish ko‘p jihatdan ularning qarashlari, e‘tiqodlari va xatti-harakatlarini shakllantiradigan ijtimoiy-madaniy omillarning ta‘siri bilan belgilanadi. Oila - bu bola muloqot me‘yorlarini, boshqa odamlarga hurmat va bag‘rikenglik tamoyillarini o‘rganadigan birinchi ijtimoiy muhit. Ota-onalarning munosabati, tarbiya uslubi va oilaviy an‘analar boshqa madaniyat va ijtimoiy guruhlar vakillariga bo‘lgan munosabatni shakllantiradi.

Gumanitar fanlarni o‘qitish, madaniyatlararo o‘zaro aloqalar va ta‘lim dasturlari orqali bag‘rikenglikni targ‘ib qilishda ta‘lim muassasalari (maktablar, kollejlari, universitetlar) asosiy rol o‘ynaydi. Munozaralar, guruh loyihalari va madaniyatlararo tadbirlarni o‘z ichiga olgan o‘qitish usullari fikrlar xilma-xilligini hurmat qilishga yordam beradi.

Ko‘p millatli va ko‘p madaniyatli jamiyatlarda o‘quvchilar bolalikdan turli etnik guruhlar, urf-odatlar va dinlar bilan tanishadilar, bu esa ochiqlik va bag‘rikenglikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Madaniyatlararo muloqot darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, o‘quvchilarda bag‘rikenglik munosabatini shakllantirish ehtimoli shunchalik yuqori bo‘ladi. Ommaviy axborot vositalari (televideniye, Internet, ijtimoiy tarmoqlar) ijtimoiy voqelikni idrok etishga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Ommaviy axborot vositalari tolerant qarashlarning shakllanishiga hissa qo‘shishi va stereotiplar va soxta ma‘lumotlarning tarqalishi orqali tarfakashlikni kuchaytirishi mumkin.

Turmush darajasi, sifatli ta‘lim olish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash imkoniyati ham bag‘rikenglikka ta‘sir qiladi. Ijtimoiy kafolatlar ta‘minlangan barqaror jamiyatlarda tolerantlik darajasi iqtisodiy va ijtimoiy inqirozli mintaqalarga qaraganda yuqori. Zamonaviy dunyo talabalardan madaniyatlararo o‘zaro munosabatlarga moslashishni talab qiladigan faol migratsiya jarayonlari bilan tavsiflanadi. Turli millat va madaniyat vakillari bilan muloqot ochiqlik, fikrlash moslashuvchanligi va boshqa xalqlarning an‘analariga hurmatni shakllantirishga yordam beradi. Shunday qilib, ijtimoiy-madaniy omillar talabalar o‘rtasida bag‘rikenglikni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi, ularning xilma-xillik sharoitida konstruktiv o‘zaro ta‘sirga tayyorligini belgilaydi.

Zamonaviy jamiyatda bag‘rikenglik - bu odamlar o‘rtasidagi konstruktiv o‘zaro munosabatlarga, nizolarning oldini olishga va uyg‘un ta‘lim muhitini shakllantirishga yordam beradigan muhim ijtimoiy kompetensiya. Talabalar muhitida bag‘rikenglik asosiy rol o‘ynaydi, o‘qish, shaxsiy rivojlanish va kasbiy tayyorgarlik uchun qulay iqlimni ta‘minlaydi. Shunday qilib, o‘quvchilarda bag‘rikenglikni shakllantirish ta‘lim, psixologik va ijtimoiy tadbirlarni o‘z ichiga olgan kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu nafaqat ta‘lim muassasalarida qulay muhit yaratish, balki global dunyoda yashashga tayyor avlodni shakllantirishga ham yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бережнова Л.В., Трухина Н.В. Толерантность как социальное явление // Вопросы психологии. – 2018. – №3. – С. 45–52.
2. Гусейнов А.А. Толерантность: философские и социальные аспекты // Вестник Московского университета. Серия 7: Философия. – 2019. – №4. – С. 23–30.
3. Зборовский Г.Е. Социальная толерантность и проблемы ее формирования в молодежной среде // Социологические исследования. – 2020. – №2. – С. 58–67.
4. Кон И.С. Психология предрассудка и социальная терпимость. – М.: Наука, 2017. – 248 с.
5. Лебедева Н.М. Толерантность в поликультурном обществе: социокультурные и психологические аспекты. – СПб.: Питер, 2021. – 312 с.

MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNI O'ZBEK MILLIY MUSIQA OHANGLARI ORQALI ESHITISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH VA MILLIY QADRIYATLAR RUHIDA TARBIYALASH

Nematova Gulshan Ramazonovna

*Buxoro viloyati Pisixologiya va Xorijiy tillar insituti
musiqa yo'nalishida 1-kurs magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab yoshidagi bolalarning o'zbek milliy musiqa ohanglari orqali eshitish qobiliyatini rivojlantirish va ularni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalalariga bag'ishlangan. Bolalarning musiqiy ta'limi orqali nafaqat ularning estetik didi shakllantirilishi, balki milliy o'zlikni anglash, tarixga hurmat va madaniy merosni qadrlash tuyg'ulari ham rivojlantirilishi mumkinligi asoslanadi. Maqolada milliy musiqaning bolalarga ta'siri, uning pedagogik imkoniyatlari, shuningdek, o'quv jarayonida milliy musiqa asarlaridan foydalanishning samarali usullari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari o'qituvchilar, musiqa pedagoglari va ota-onalarga bolalarni milliy musiqa orqali tarbiyalash va ularning eshitish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'z: Maktab, tadqiqot, pedagog, meros, musiqa, tuyg'u, tarbiya, tarix, muammolar, rivojlanish, ohang, madaniyat, estetika, tavsiyalar.

Аннотация: Эта статья также основана на формировании слушания детей школьного возраста через Узбекские национальные музыкальные технологии, а также влияние национальной идентичности, эффективных методов ее педагогической операции, а также эффективных методов использования национальных музыкальных произведений в образовательном процессе. Результаты поиска экзотизируемых дают практические рекомендации для учителей, учителей музыки и родителей через национальную музыку через национальную музыку и развитие их навыков слуха

Ключевое слово: Школа, исследования, педагог, наследие, Мус, культура, история, проблемы, развитие, развитие, завтра, культура, эстетика, рекомендации

O'zbekistonning boy madaniy merosining ajralmas qismi bo'lgan milliy musiqa, yosh avlodni tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi. Maktab yoshidagi bolalarning o'zbek milliy musiqa ohanglari orqali eshitish qobiliyatini rivojlantirish va ularni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Mamlakatimizda jismoniy sog'lom, ma'naviy yetuk, har tomonlama uyg'un va barkamol rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, intellektual salohiyatga, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega, Vatanimizning taqdiri va kelajagi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish vazifasini izchil davom ettirish mas'uliyati, eng avvalo, oila zimmasidadir. Ma'naviy-ruhiy sog'lom bolaning dunyoga kelishi masalasiga sog'lom va ahil oila mehnatining samarasi sifatida qarab, oilada

o‘zaro hurmat va mehr-muhabbat, yuksak axloqiy va ma’naviy qadriyatlar muhitini shakllantirish bugungi kunda har birimizning vazifamiz hisoblanadi. Bu vazifani bajarishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘rni judayam katta.

Milliy musiqa bolalarning estetik didini shakllantirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, milliy o‘zlikni anglash, tarixga hurmat va madaniy merosni qadrlash tuyg‘ularini uyg‘otishga yordam beradi. Milliy musiqaning bolalarga ta’siri, uning pedagogik imkoniyatlari, shuningdek, o‘quv jarayonida milliy musiqa asarlaridan foydalanishning samarali usullari atroflicha o‘rganiladi. Maqsad - milliy musiqa orqali bolalarni tarbiyalash va ularning eshitish qobiliyatini rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqaradi.

Maktab yoshidagi bolalarni milliy musiqa orqali tarbiyalashning ahamiyati:

Eshitish qobiliyatini rivojlantirish: Milliy musiqa ohanglari bolalarning eshitish qobiliyatini rivojlantiradi, musiqiy ritmni his qilish, ohangni farqlash va musiqiy asboblarning ovozi ajratish qobiliyatini shakllantiradi. Milliy musiqa o‘zbek xalqining tarixi, madaniyati, urf-odatlar va an’analari bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘plab ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi. Bolalar milliy musiqa orqali o‘z xalqining qadriyatlarini o‘rganadi va ularga hurmat ruhida tarbiyalanadi. Milliy musiqa bolalarning ma’naviy olamini boyitadi, ularda go‘zallikni his qilish, mehr-oqibatli bo‘lish va o‘zgalarning dardiga sherik bo‘lish kabi his-tuyg‘ularni uyg‘otadi. Vatanparvarlik ruhida tarbiyalash: Milliy musiqa bolalarda vatanga muhabbat tuyg‘usini shakllantiradi, ularni o‘z yurtining tarixi, madaniyati va an’analari bilan faxrlanishga o‘rgatadi.

Estetik didni shakllantirish: Milliy musiqa bolalarda estetik didni shakllantiradi, ularni go‘zal musiqani tinglash va undan zavqlanishga o‘rgatadi.

Maktabda milliy musiqa orqali tarbiyalash usullari:

- Milliy qo‘shiqlarni o‘rgatish: Bolalarga o‘zbek xalq qo‘shiqlarini o‘rgatish, ularning mazmunini tushuntirish va ohangini yod olishga yordam berish.
- Milliy cholg‘u asboblari chalishni o‘rgatish: Bolalarni doira, dutor, rubob, g‘ijjak va boshqa milliy cholg‘u asboblari chalishga o‘rgatish, ularning musiqiy qobiliyatini rivojlantirish.
- Milliy musiqaning tarixi va nazariyasini o‘rgatish: Bolalarga o‘zbek milliy musiqasining tarixi, janrlari, uslublari va mashhur kompozitorlari haqida ma’lumot berish. Maktabda milliy musiqa to‘garaklarini tashkil etish, bolalarning musiqiy qobiliyatini rivojlantirish va o‘zbek xalqining madaniy merosini o‘rganishga qiziqishini oshirish.

Milliy musiqaga oid tadbirlar o‘tkazish: Maktabda milliy musiqaga oid konsertlar, festivallar, tanlovlar va viktorinalar o‘tkazish, bolalarning musiqiy ijodkorligini rag‘batlantirish.

Muzeylarga va konsert zallariga ekskursiyalar uyushtirish: Bolalarni muzeylarga va konsert zallariga ekskursiyalar uyushtirish, ularning milliy musiqa va madaniyat bilan bevosita tanishishiga imkon yaratish.

O‘z ustida ishlash: O‘qituvchilarning o‘zlari ham milliy musiqa bo‘yicha bilimlarini oshirib borishlari, yangi o‘qitish metodlarini o‘rganishlari va o‘z mahoratlarini takomillashtirishlari zarur.

Maktabdan tashqari ta’lim muassasalarining roli:

Musiqa maktablari bolalarga milliy cholg‘u asboblari chalishni professional darajada o‘rgatishlari mumkin. San’at markazlari bolalar uchun milliy musiqaga oid turli xil to‘garaklar, kurslar va master-klasslar tashkil etishlari mumkin. Bolalar ijodiyot saroylari bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan turli xil musiqiy dasturlarni taklif etishlari mumkin.

- Milliy musiqa albomlari va notalari to‘plamlari: Bolalarga moslashtirilgan milliy musiqa albomlari va notalari to‘plamlaridan foydalanish. Milliy musiqaga oid veb-saytlar, onlayn darslar va interaktiv o‘yinlardan foydalanish. Milliy musiqaga oid kitoblar, maqolalar va boshqa materiallardan foydalanish.

Musiqashunoslar va folkloristlar bilan hamkorlik: Milliy musiqani o‘qitish bo‘yicha mutaxassislardan maslahat olish va ularning tajribasidan foydalanish.

XULOSA

Maktab yoshidagi bolalarni o‘zbek milliy musiqa ohanglari orqali eshitish qobiliyatini rivojlantirish va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash - bu jamiyatimiz uchun muhim vazifa. Ushbu maqsadga erishish uchun maktablar, ota-onalar, ta’lim muassasalari va jamiyatning barcha a‘zolari birgalikda harakat qilishlari zarur. Respublikamizda umuminsoniy qadriyatlar va milliy madaniyatimizni asoslarini e’tiborga olib ta’lim-tarbiya mazmunini va milliy mafkurani shakllantirib borish imkoniyatlari yaratilmoqda. Bunga xalq og‘zaki ijodi, pedagogikasi, mutafakkir, ma’rifatparvar pedagog va olimlarning tarbiyaga axloq-odobga doir g‘oyalarini o‘rgatib komil insonni ishlari amalga oshmoqda.”Kelajak bugundan boshlanadi”³ deydi dono xalqimiz. Yosh avlodni kelgusi hayoti uni inson qilib ko‘rsatuvchi ruhiy va ma’naviy jarayonning mezonini belgilaydi. Bu borada ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirish va dunyo talablari darajasiga olib chiqish ta’limni ilg‘or tajribalar asosida boyitib borish, yangi pedagogic tajribalar asosida olib boorish ayniqsa muhimdir.

Xalq musiqasi og‘zaki ijodiyoti, an‘analari, urf-odatlar asosida barkamol avlodni voyaga yetkazish ularni ko‘proq o‘z millatini sevishga g‘ururlanishga shorqano g‘oya va ta’limotlarni o‘rganib ularni kelajakka tadbiq etishga zamin yaratiladi.

XALQARO IQTISODIYOT MUNOSABATLARI

Xikmatillaxonov Muhammadsaid Xabibulla o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mgisteratura 2-bosqich talabasi

Email: hikmatillahonov@mail.ru

Tel number:+998 93 517 77 77

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning hozirgi zamondagi roli va ahamiyati, rivojlanish bosqichlari, Hozirgi zamon jahon xo‘jaligining xususiyatlari, XIMning intensivlik darajasi, Jahon iqtisodiyotining globallashuvi, makroiqtisodiy va mikroiktisodiy darajalar, iqtisodiyotning globallashuv jarayonlari haqida.

Kalit so‘zlar Iqtisodiy munosabatlar, jahon xo‘jaligi, XIMning intensivligi, Iqtisodiyotning globallashuvi, makro va mikro iqtisodiy daraja.

KIRISH

Ma‘lumki, har bir davlat boshqa davlatlar bilan mahsulot ayir- boshlashni yo‘lga qo‘ymasdan turib, iqtisodiy faoliyat yurita olmaydi. Tovar ishlab chiqarishning vujudga kelishi va rivojlanishi xalqaro savdo munosabatlarini keltirib chiqardi. Ishlab chiqarish kuchlarining taraqqiy etishi, bir tomondan, ishlab chiqarish hajmini kengayishiga olib kelgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, mamlakatlararo xo‘jalik aloqalarining yanada chuqurlashuviga imkon tug‘dirdi. Bu o‘z navbatida, yoqilg‘i, turli xildagi xom ashyolarga, mashina, asbob-uskunalarga bo‘lgan talabni keskin oshirib, tashqi savdo-sotiqni rivojlantirish, mahsulot ayirboshlashni muhim ekanligini taqozo qiladi va hamda xalqaro iqtisodiy munosabatlarda qatnashishni zaruriyatga aylantiradi. Hozirgi sharoitda tashqi iqtisodiy munosabatlar yanada muhim ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda. Fan-texnika taraqqiyoti iqtisodiyotdagi strukturaviy o‘zgarishlar rivojlangan mamlakatlarda yangi tarmoqlar, ishlab chiqarishning paydo bo‘lishiga olib keldi. Bu esa ba‘zi xom ashyo turlari, yoqilg‘i -energetika mahsulotlari importini ko‘payishiga, mahsulotlar sotish bozorlarini milliy chegaradan ko‘ra kengaytirishga olib keladi. Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning predmeti ikki muhim tarkibiy qismdan: xalqaro iqtisodiy munosabatlar va ularni amalga oshirish mexanizmidan iborat.

Xalqaro iqtisodiy munosabatlar jahon xo‘jaligi tizimida tez-tez takrorlanib turuvchi har xil darajadagi kompleks, alohida olingan bir mamlakat va ularning hududiy birlashmalari va subyektlari, alohida tashkilotlar (transmilliy, ko‘p millatli korporatsiyalar) o‘rtasidagi aloqalarni o‘z ichiga oladi.

Xalqaro iqtisodiy munosabatlar mexanizmiga huquqiy normalar va ularni amalga oshirish vositalari (shartnomalar, kelishuvlar, bitimlar, rezolyutsiyalar va konventsiya) xalqaro iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan yo‘l-yo‘riqlarni amalga oshirishni muvofiqlashtiruvchi xalqaro iqtisodiy tashkilotlar kiradi.

TADQIQOT METADOLOGIYASI

“Globallashuv” termini 1980-yillarda yuzaga keldi va 1990- yillardan rasman ishlatila boshlandi. Qabul qilingan kelishuv bo‘yicha qaraladigan bo‘lsa, hozirgi zamon kamunikatsiya va texnologiyalari ma’lumotlari asosiga qurilgan barcha mamlakatlar, korxonalar, odamlarning moliyaviy-iqtisodiy , ijtimoiy-siyosiy va madaniy aloqalari ko‘rinishidir. Iqtisodiy globallashuvni ishlab chiqaruvchi kuchlar, ishlab chiqarishga joriy etilgan yangi texnologiyalar va inson faoliyatining boshqa sohalarida erishgan yutuqlaridan qonuniy ravishda kelib chiqadigan bir jarayon deb qarash kerak . Dunyo iqtisodiyoti globalizatsiya jarayoni ishlab chiqarish va kapitalni internatsionalizatsiyalashning qonuniy natijasidir . Shu bilan birga hozirgi zamon iqtisodiyotiga konsolidatsiya , integratsiya va konvergentsiya jarayonlarini tezlashtirish bilan yangi sifat ko‘rsatkichlarini berdi.

Jahon xo‘jaligining asosiy bosh g‘oyasi kapital, tovarlar va xizmatlarning bir butun yaxlit bozorini tashkil etish, mamlakatlar iqtisodiyotini bir-biriga yaqinlashtirish va birlashtirish bilan butun dunyo xo‘jalik kompleksi majmuasiga asos solishdir . XIM o‘zining yuqori rivojlanish bosqichiga ko‘tarilmoqda.

Globallashuv hodisasini ikki tomondan ta’riflasha bo‘ladi:

Makroiqtisodiy daraja globallashuvi mamlakatlar va alohida hududlar chegarasidan tashqarida iqtisodiy faollikka intilishni bildiradi. Bu liberallashtirish savdo va investitsiya to‘siq-g‘ovlarining olib tashlanishi erkin tadbirkorlik makonini tashkil etish va boshqalarda ko‘zga tashlanadi.

Mikroiqtisodiy daraja globallashuvi deganda korxona o‘z faoliyatini ichki bozordan tashqariga qarab kengaytirib borishi va jahon bozoriga asta-sekin chiqishi tushuniladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI:

Hozirgi zamon jahon xo‘jaligining xususiyatlari:

- 1.Globallashuv;
- 2.Rivojlanishning birligi va qarama- qarshiligi
- 3.Raqobatning keskinlashuvi va ayni paytda global hamkorlikning rivojlanishi;
- 4.Ishlab chiqarish tarmoqlari dunyoning turli mamlakatlarida joylashtirilgan xalqaro ishlab chiqarish tizimi rivojlanishi va bu jarayon natijasida transmilliy korporatsiyalar roli(TMK) ning o‘tib borishi;
- 5.Davlatlar tashqi iqtisodiy faoliyatlarini liberallasuvi;
- 6.Jahon xo‘jaligida tashqi iqtisodiy hamkorlikning xalqaro huquqiy-me‘yoriy bazasini barpo etilishi;
- 7.Mamlakatlar o‘rtasida iqtisodiy munosabatlarni tartibga solishning millarlararo tizimini tashkil qilinishi ;

Hozirgi zamon jahon iqtisodiyotini barqaror rivojlanishiga xos xususiyatlari:

- 1.Iqtisodiy o‘shishning barqarorligi XX asrning 90-yillarida o‘shish surati 1-3% bo‘ldi;
- 2.Iqtisodiy o‘shishda tashqi iqtisodiy omilning ahamiyatini oshishi;
- 3.Moliya bozorlarini globallashuvi va milliy iqtisodiyotlarning o‘zaro uzviy bog‘liqligini kuchayishi;
- 4.Hududiy integratsiya jarayonlarining rivojlanishi;

Hozirgi paytda XIM shakllari bir muncha kengaygan . Ularning kengayishi , asosan , XXasrning 60-yillari boshidan 80- yillarning o‘rtalarigacha bo‘lgan vaqt oralig‘iga to‘g‘ri keladi. Shu bilan bir paytda XIX asr oxiri va XXasr boshlarida tarkib topgan XIMning ayrim shakllari amal qilib kelayapti . Bu faoliyat tashqi savdo , chetga kapital chiqarish , valyuta munosabatlariga tegishlidir. Hozirgi sharoitda XIMning quyidagi asosiy shakllari vujudga keldi:

- 1.Xalqaro savdo;
- 2.Xalqaro kredit munosabatlari;
- 3.Xalqaro munosabatlar;
- 4.Xalqaro kapital harakati ;
- 5.Xalqaro ishchi kuchlari migratsiyasi;
6. Xalqaro integratsiya ;
- 7.Transmilliy korporatsiyalar;
- 8.Xalqaro iqtisodiy tashkilotlar;
- 9.Xalqaro axborotlar almashinuvi .

XIMning intensivlik darajasini bir nechta miqdoriy indikatorlar bilan tavsiflash mumkin:

- 1.Eksport kvotasining miqdori, bunda eksport hajmi YaMMga nisbatan foizda hisoblanadi;
- 2.Import kvotasining miqdori, bunda import hajmi YaMMga nisbatan foizda hisoblaniladi;
- 3.Tashqi savdo kvotasining miqdori , bunda tashqi savdo hajmi aylanma mablag‘i YaMMga nisbatan foizda hisoblaniladi.

XIM rivojlanish jarayonida bir necha bosqichni bosib o‘tgan va ularni shartli ravishda quyidagicha ajratish mumkin :

- 1.Qadimgi dunyodan V asrgacha bo‘lgan muddat.
- 2.V asrdan XV-XVI asrlargacha -buyuk geografik kashfiyot davrigacha bo‘lgan davr .
- 3.XV asrdan -XVI asrgacha -sanoat to‘ntarishi davrigacha .
- 4.Sanoat to‘ntarishi paytidan Birinchi Jahon urushining boshlanishigacha bo‘lgan davr
- 5.XXasrning birinchi yarmi.
- 6.XX asrning 60- yillaridan 90- yillarigacha .
- 7.XX asrning 90- yillaridan XIM va jahon xo‘jaligining hozirgi rivojlanish davri.

TAHLIL VA NATIJALAR:

Iqtisodiyotning globallashuv jarayonini milliy iqtisodiyotlar va xalqaro iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishiga ta’siri xususida turli fikrlar mavjud. Globallashuv birinchi navbatda, sanoati rivojlangan davlatlarning mavqeini mustahkamlab, ularga qo‘shimcha ustunliklar beradi hamda rivojlanishdan orqada qolib ketgan davlatlarga sivilizatsiya yutuqlaridan bahramand bo‘lishlari uchun dastlabki shart-sharoitlarni yaratadi. Lekin globallashuv jarayoning demografiyasi, ekologiya va hududiy jihatdan o‘zining salbiy oqibatlariga olib kelishi ham mumkin . shunday qilib globallashuvni ijobiy va salbiy jihatlarga ega bo‘lgan jarayon deb tushunish mumkin .

Globallashuvning asosiy nuqtasi quyidagi jihat hisoblanadi : bir davlatning boshqasiga tobe'ligiga barham berilib, uning o'rniga davlatlarning bir-biriga o'zaro bog'liq munosabatlari vujudga keladi.

Globallashuv dunyodagi barcha kommunikatsiyalar , er yo'ldoshi orqali bo'layotgan aloqalar reaktiv aviatsiya va butun dunyo axborot tarmog'iga ulangan shaxsiy kompyuterlarning har bir mamlakatning o'z imkoniyatlari asosida bunyod etish axborotlarni qabul qilish , qidiruv ishlarini olib borish ,sarlash, qayta ishlash, ma'lumotlarni uzatish va qabul qilishda yuksak sifat o'zgarishlarini ta'minlaydi.Shunday qilib, global ma'lumotlar makonida bir -biriga o'zaro ta'sir o'tkazuvchilar safidan joy oladilar. Asta- sekin bir- biriga bog'liq bo'lgan yagona global iqtisodiyot vujudga keladi , bu iqtisodiyot doirasida milliy biquqlik barham topadi . Ichki mahsulot ishlab chiqarish sur'atlari tashqi savdoning ehtiyojlariga qarab aniqlaniladi, shuningdek, moliyaviy oqimlarning va milliy chegaralar orqali kapital harakatining tezlashishi ro'y beradi , ishchi kuchi , migratsiya kuchayadi ,filliallari butun dunyo bo'ylab tarqalgan va electron tarmoqlar orqali bog'langan texnologik ayirboshlashlarni soddalashtiruvchi ko'p millatli korporatsiyalar mavqei yanada mustahkamlaniladi.

Iqtisodiyotni globallashtirish qanchalik hayotiy ekanligini “kuchli ettilik” ka kirgan rivojlangan mamlakatlar geosiyosiy manfaatlarini o'zida aks ettirib turibdi. Hozirgi paytda dunyoning ijtimoiy -iqtisodiy emas, balki jismoniy birligi mavjud. Er yuzi sivilizatsiyasining ijtimoiy-iqtisodiy birligiga eng katta dunyoni, bir tomondan juda rivojlangan, mamlakatlarga , ikkinchi tomonidan esa ularga iqtisodiy jihatdan tobe mamlakatlarning mavjudligidir.

XULOSA VA TAKLIFLAR:

Xulosa qilib aytganda Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi mamlakatlarning o'zaro aloqalarining va o'zaro bog'liqliklarining kuchayishi zamonamizning eng muhim xususiyatlaridan biriga aylanmoqda. Globallashuv jarayoni, ma'lumki, ishlab chiqarish , axborotlar almashinuvi, savdo, transport va boshqa xizmat ko'rsatish sohalaridagi mamlakatlararo aloqalarda namoyon bo'lmoqda .

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.”Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar”-N.S.Ismailova, U.U.Shagzatov.2019.
- 2.”Xalqaro iqtisodiyot” – Q.A.Isayev.
- 3.”Xalqaro iqtisodiy munosabatlar”-M.Mirsaidov.2006.

MAKTABLARDA INGLIZ TILINI O‘RGATISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

G‘ofurova Xonzodabegim Axadjon qizi

*Qo‘qon Davlat Universiteti Xorijiy til va adabiyoti Ingliz tili yo‘nalishi
1-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada, maktablarda ingliz tili ta‘limini zamonaviy o‘qitish usullarining xilma-xilligini o‘rganib chiqadi, u o‘zgaruvchan ta‘limni rivojlantirishga intilishda texnologiya, o‘quvchilarga yo‘naltirilgan yondashuvlar, kommunikativ til o‘rgatish strategiyalari, loyihaga asoslangan ta‘lim, multimodal resurslar va madaniy kompetentsiyalarning integratsiyasi haqida fikr yuritiladi.*

Bundan tashqari maktablarda hozirda ingliz tilining oqitilishi va dars jarayonini olib borilishi haqida ham to‘xtalib otilgan.

Kalit so‘zlar: *mustaqil ta‘lim; ko‘nikma; bo‘ljak huquqshunoslar; tilni bilishning umumyevropa kompetensiyasi; o‘rganish; o‘rgatish; baholash; sotsiolingvistik kompetentlik; me‘yoriy talablar; tahlil; tavsiya.*

KIRISH

Til asosiy aloqa vositasidir, usiz inson jamiyatining borligi va rivojlanishini tasavvur qilish qiyin. Bugungi kunda bizning dunyomizda ijtimoiy munosabatlarda katta o‘zgarishlar bo‘layotgan bir pallada aloqa axborot vositalari (axborot texnologiyalari) o‘quvchilarning kommunikativ malakasini oshirishni talab qiladi, ular muloqotning boshqa ishtirokchilari bilan o‘zaro muloqot qilish jarayonida turli vaziyatlarda fikrlarni almashishi, til va so‘zlashuv normalarini to‘g‘ri ishlatishi taqazo etadi. Bunday sharoitda, xorijiy tilning asosiy maqsadi kommunikativ qobiliyatni shakllantirishdir, ya‘ni chet tilida shaxslararo va madaniyatlararo muloqotni amalga oshirishni talab etiladi. Maktab ta‘limining ushbu bosqichida pedagogik jarayonning deyarli barcha qirralarini qamrab oladigan muhim o‘zgarishlar mavjud.

ASOSIY QISM

Bugungi kunda mamlakatimizda ingliz tili o‘rganish va o‘rgatishga juda katta ahamiyat berilmoqda. Til o‘qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan, o‘yin metodlardan foydalanish yaxshi samara berishini bilamiz. Chet tillarini xususan, ingliz tilini o‘rgatishning bir nechta samarali usullari mavjud. Jumladan, dars jarayonida ingliz tilidagi video roliklar, dialoglar, kino yoki multfilmlarni ko‘rsatish va CD lardan foydalanish mumkin. Bu texnik vositalardan foydalanish o‘quvchilarning chet tili o‘rganish jarayonini qiziqarliroq va samaraliroq bo‘lishini ta‘minlaydi. Shu o‘rinda o‘yin metodi haqida chuqurroq fikr bildirmoqchiman. Ingliz tili fanini rivojlantirish uchun mamlakatimizda 1-sinfdan boshlab ingliz tili fani o‘tilmoqda. 1-4-sinflar uchun o‘yin shaklidagi kompyuter matereallardan foydalangan holatda dars o‘tilsa o‘quvchi uchun dars jarayoni qiziqarli va

tushunarli bo‘ladi. Inson ma‘naviy kamolotga odatda, eshitish, gapirish, ko‘rish va o‘qish orqali erishadi.

Chet tillarini o‘rgatishda ham 4 bosqich: eshitish (listening), gapirish(speaking), o‘qish(reading), yozish(writing) mahoratini oshirish kerak bo‘ladi. Bu mahoratni oshirishda esa o‘yin metodining o‘rni beqiyosdir. Quyi sinf o‘quvchilari ayniqsa o‘yin shaklidagi darslarga juda qiziqishadi va darsda o‘yinda qatnashish uchun faol bo‘lishga xarakat qilishadi. Shuni aytib o‘tish joizki, reja asosida o‘tilishi kerak bo‘lgan barcha mavzular o‘quvchilarga o‘rgatiladi, o‘yinlar esa bu jarayonni osonlashtiradi va qiziqarliroq qilishga yordam beradi. O‘tilgan mavzularni va lug‘atdagi so‘zlarni turli xil o‘yinlar va krossvordlar yordamida mustahkamlash o‘quvchilarda darga nisbatan qiziqish uyg‘otadi.

O‘yin metodlaridan xamma sinflarda foydalanish mumkin. O‘yin metodidan foydalanishda fan o‘qituvchisi o‘zi dars olib boradigan sinfdagi o‘quvchilarning yoshi va bilim darajasiga qarab o‘yin tanlashi maqsadga muvofiq bo‘ladi. O‘yin metodidan foydalanish natijasida o‘quvchilarning xotirasi mustahkamlanadi, ular chaqqon bo‘lishni, zukko bo‘lishni, tez fikrlashni, diqqatni jamlashni va jamoa bo‘lib ishlashni o‘rganishadi.

Masalan: Role-play - rolly o‘yin bir vaqtning o‘zida nutq, o‘yin va ta‘lim faoliyatini amalga oshiradi. O‘quvchilar turli xil rollarni ingliz tilida ijro etadilar. Rolli o‘yinning maqsadi o‘quvchilarning nutq ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishdir. Rolli o‘yinlari shaxslararo munosabatlarga asoslanganligi sababli, u umumiy o‘rta ta‘limning milliy o‘quv dasturi loyihasida belgilangan talabga to‘g‘ri keladi, shu bilan birga o‘quvchilarda chet tilida o‘ylash va gapirishga qiziqish uyg‘otadi. Barcha sinflarda ingliz tilini o‘rgatishda o‘yinlardan foydalanish kerak, lekin o‘yin materiallari va topshiriqlari sinfdan sinfga farq qilishini hisobga olish zarur.

Barchaga ma‘lumki, grammatika bir necha sabablarga ko‘ra ingliz tilini o‘rganishda juda muhim rol o‘ynaydi. Grammatikasiz to‘g‘ri gapirishni, iboralar va jummalarni tuzishni o‘rganish mumkin emas, hatto havas qiladigan so‘z boyligingiz bo‘lsa ham. Ammo mohiyatiga ko‘ra, grammatika faqat qoidalar to‘plamidir va ularni o‘rganish ko‘pchilik uchun unchalik qiziq emas. Bu qiyin jarayonni osonlashtiradigan narsa-bu o‘yin metodlaridir. O‘qituvchining qo‘lida o‘quv jarayonini nafaqat oson, balki hayajonli va samaraliroq qiladigan ulkan kuch bor-bu o‘yinlar. O‘yinlar yordamida hatto eng murakkab va zerikarli grammatika qoidalarini ham o‘quvchilar zavq bilan o‘rganishi mumkin.

Agar o‘yinlar darsingizning ajralmas qismiga aylansa, o‘quvchilaringiz ingliz tilini o‘rganishda muvaffaqiyat qozonishadi. Kompyuterlashtirish ta‘limda birinchi o‘rinlardan biriga aylangan bizning asrimizda turli xil o‘yinlarlar yordamida o‘quvchilarda ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirish mumkin. Muhtaram prezidentimiz tashabbuslari bilan barcha maktablar kompyuterlashtirilishi belgilandi. Bu o‘qituvchi va o‘quvchilar uchun juda katta imkoniyatlar eshigini ochadi.

Bugungi kunda maktablarda interfaol o‘yinlar orqali dars o‘tish an‘anaga aylanib bormoqda. Ma‘lumki, darsning turli xil o‘yinlar asosida o‘tilishi o‘quvchilarning imkoniyatlarini namoyish etish, diqqatni jamlash, bilim va ko‘nikmalarini oshirish va kuchli bo‘lishlarini ta‘minlaydi. O‘yin texnologiyasidan foydalanishning asosini o‘quvchini

faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyat tashkil etadi. Psixologlarning ta’kidlashlaricha, o‘yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o‘zini namoyon qilish, hayotda barqaror o‘rnini topish, o‘zini o‘zi boshqarish, o‘z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi. Har qanday o‘yin zahirida umumiy qabul qilingan ta’lim prinsiplari, taktikasi yotishi kerak.

Innovatsion yondashuvlarni ingliz tilini o‘qitishga integratsiyalashgan holda, o‘qituvchilar talabalarni yanada samaraliroq jalb qilishlari, turli xil o‘rganish uslublarini qondirishlari va oxir-oqibatda o‘rganishni yanada qiziqarli va foydali tajribaga aylantirishlari mumkin. Faqat doska va darsliklarga tayanadigan davrlar o‘tib ketdi. Ta’lim dasturlari va onlayn platformalar ingliz tilini o‘qitishni yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu vositalar interaktiv va immersiv o‘rganish tajribasini taqdim etadi, bu esa o‘quvchilarga til ko‘nikmalarini qiziqarli va qiziqarli usullarda mashq qilish imkonini beradi. Ingliz tilida so‘zlashuvchi virtual dunyoga qadam qo‘yganingizni tasavvur qiling, u erda siz ona tilida so‘zlashuvchilar bilan suhbatlashish qobiliyatini mashq qilishingiz yoki so‘z boyligingizni yaxshilagan holda mashhur diqqatga sazovor joylarni o‘rganishingiz mumkin.

Til o‘rganish dunyoni o‘zgartira olmaydi deb kim aytdi? Ingliz tili ta’limida zamonaviy o‘qitish usullarini qo‘llash talabalarni nafaqat til ko‘nikmalari bilan qurollantiradi, balki globallashtirilgan dunyoda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va madaniy tushunchalarni ham tarbiyalaydi. Ushbu innovatsion yondashuvlarni doimiy ravishda rivojlantirish va moslashtirish orqali o‘qituvchilar o‘quvchilarga tilni o‘zlashtirish va muloqot qilishning murakkabliklarida ishonchli harakat qilish imkoniyatini berishi mumkin.

Hozirgi globallashtirilgan dunyoda ingliz tilida muloqot qilish qobiliyati tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun o‘quvchilarning tilni o‘rganishning samarali usullari bilan jihozlanishi juda muhim. Ingliz tilini o‘qitishning zamonaviy usullaridan biri bu kommunikativ yondashuv. Bu usul faqat lug‘at va grammatika qoidalarini yodlab olishdan ko‘ra, real hayotda tildan foydalanishga qaratilgan. Talabalar mazmunli suhbatlar, munozaralar va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiruvchi tadbirlarda qatnashishga da’vat etiladi. Yana bir zamonaviy usul - vazifaga asoslangan yondashuv. Ushbu yondashuv o‘quvchilarga tilni qo‘llash orqali bajarish uchun maxsus topshiriqlarni berishni o‘z ichiga oladi, masalan, xat yozish yoki taqdimot qilish. Bu topshiriqlarni bajarish orqali talabalar tildan amaliy va mazmunli foydalanishni mashq qiladilar. Texnologiya ingliz tilini o‘rgatish uslubini ham inqilob qildi. Onlayn manbalar, ilovalar va interaktiv dasturiy ta’minot dasturlari talabalarga tinglash, gapirish, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini mashq qilish uchun qo‘shimcha imkoniyatlarni taqdim etishi mumkin. Ushbu vositalar ingliz tilini o‘rganishni yanada qiziqarli va interaktiv qilishi mumkin. Yana bir samarali zamonaviy yondashuv - bu haqiqiy materiallardan foydalanish.

O‘qituvchilar faqat darsliklarga tayanmasdan, o‘z darslariga gazeta, jurnal, reklama kabi hayotiy materiallarni kiritishlari mumkin. Bu talabalarga tilning kundalik hayotda qanday qo‘llanilishini ko‘rishga yordam beradi va ularni turli xil til uslublari va

kontekstlariga ochib beradi. Multimedia vositalaridan foydalanish ingliz tilini o‘qitishni ham yaxshilashi mumkin. Videolar, podkastlar va onlayn maqolalar talabalarga ingliz tilining turli aksentlari, dialektlari va madaniy jihatlari bilan tanishish imkonini beradi. Bu o‘quvchilarga tilni yanada to‘liqroq tushunishga yordam beradi. Zamonaviy til o‘qitishning muhim jihatlaridan biri differentsiatsiyadir.

O‘qituvchilar o‘quvchilarning turli xil o‘rganish uslublari va qobiliyatlariga ega ekanligini tan olishlari va darslarini barcha o‘quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtirishlari kerak. Bu turli xil o‘qitish strategiyalarini o‘z ichiga olishi, kurashayotgan talabalarga qo‘shimcha yordam berish yoki ilg‘or o‘quvchilar uchun boyitish tadbirlarini taqdim etishni o‘z ichiga olishi mumkin. Ingliz tilini o‘qitishning yana bir samarali usuli hamkorlikda o‘rganishdir. Guruhlarda yoki juftlikda ishlash orqali talabalar o‘zlarining muloqot qobiliyatlarini mashq qilishlari, fikr almashishlari va bir-biridan o‘rganishlari mumkin. Bunday yondashuv talabalarga nutq va tinglash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, jamoada ishlash va hamkorlik tuyg‘usini rivojlantirishga yordam beradi.

Innovatsion usullar, texnologiya va hamkorlikda o‘rganish imkoniyatlarini o‘z ichiga olgan holda, o‘qituvchilar talabalarga ingliz tilida samarali va ishonchli muloqot qilish uchun zarur bo‘lgan til ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Maktablarda ingliz tilini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish yaxshi samara beradi. Ta‘lim texnologiyalari, bu talim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanishdir. Shuningdek, ta‘lim jarayoniga zamonaviy innovatsion texnologiyalarni olib kirish orqali talim sifatini oshirish nazarda tutiladi.

Shunchaki, metodlarni mavzuga moslagan holda tashkil qilish o‘qituvchining epchilligiga, tajribasiga va qaysi holda qanday metodlarni qollashiga bog‘liq. “Rolli o‘yin”, “Fikrlar hujumi”, “BBB”, “Yumaloqlangan qor” kabi texnologiyalarni dars jarayonida qo‘llash samarali qolaversa yaxshi natija beradi. Kompyuter, telefonlardagi til o‘rgatuvchi programmalar ham boshlang‘ich va o‘rta bosqichda til o‘rgatishga yaxshi yordam beradi. Talk (English speaking practice), Daily English, Learn English (English master), How to speak real English kabilarni misol qilsak bo‘ladi.

Bu programmalar shunday tuzilganki, ularda reading(o‘qish), listening(eshitish) test bo‘limlarining barchasi o‘rin olgan. O‘rganilgan yangi so‘zlarni telefon diktafoniga yozdirib bo‘sh vaqtlarda eshitish takorlash uchun yana bir yaxshi usul. Bundan tashqari ingliz tilidagi subtitrlil filmlarni, multfilmlarni ko‘proq ko‘rsatish ham til o‘rgatishda samarali usullardan hisoblanadi. Bunday metodikalardan tashqari multfilmlar ham bolalar uchun ingliz tilinio‘rganishda eng yaxshi yordamchi hisoblanadi. Bolalar multfilmlarni yaxshi ko‘radilarva ularni ketma-ket tomosha qilish ularga pozitiv kayfiyat bag‘ishlaydi. Shuning uchuningliz tilidagi multfilmlar bir vaqtning o‘zida bolalarning pozitivkommunikativsifatlarini shakllantirish bilan birga chet tilini o‘rgatishning ko‘plab muammolarini halqilishga yordam beradi. Ingiliz tilini o‘rganish “Shexter” usuli“nazariydan amaliyotga” klassik modelga emas,balki teskari, tabiiyroq idrok tizimigaasoslanadi. Bunda bolalarga ona tilimizni o‘rgatishimiz juda qulay. Yosh bolalarqanday gapirishni bilmaydilar.

Tarbiyachilar tomonidan kerakli jumlar va nutqqismlarini qurish qoidalarini tushuntirilib, didaktik o‘yinlar orqali ingliz tilin zamonaviy usullarda o‘rgatiladi. Ingliz tilining ushbu texnikasi uch bosqichdan iborat: birinchisida so‘zlar va iboralar, ikkinchisi va uchinchi bosqichda grammatik va sintaktik tuzilmalaridan foydalanish samaradorligi pedagog va psixologlar nuqtainazaridan eng muvaffaqiyatlilardan biri hisoblanadi. Bu usulning boshidanoq bolalar bilan ingliz tilida ishlashning ma‘lum bir uslubini rivojlantirish, muloqotning engodatiy holatlariga mos keladigan so‘zlardan foydalanish kerak. Bunday so‘zlar (salomlashish, xayrlashish, qisqa mashqlar, ingliz tilida qabul qilingan xushmuomalalik formulalaridan foydalanish) bolalarga chet tili aloqasini o‘rnatishga imkon beradi, ingliz tiliga o‘tishni osonlashtiradi, bolalarga dars boshlanganligini, endidarsning ma‘lum bir bosqichi o‘tishini ko‘rsatadi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, har bitta ta‘lim jarayoni o‘zining zamonaviy texnologiyalarga boyligi va yangicha yondashuvlari bilan o‘z sifat darajasini ko‘taradi. Bugungi kun farzandi texnologiyalar asrida yashamoqda. Mana shu sababli ham, ularni oson hayratlantirish va qiziqtirish mushkul ish. Shu bois, yosh avlodni kelajak uchun munosib tarbiyalashda astoydil harakat qilmog‘imiz lozim. Buning uchun, tinmay izlanish, harakatda bo‘lish va zamon bilan hamnafas malaka oshirib borish zarur. O‘qish, izlanish, ijodkorlik, tinimsiz harakatda bo‘lish buyuk inson bo‘lib yetishish uchun zamin hozirlaydi. Mana shunday mashaqqatli yo‘lda har birimizni so‘nmas iroda va shijoat aslo takr etmasin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rachael Field, James Duffy, Anna Huggins Lawyering and positive professional identities Chatswood, N.S.W. : LexisNexis Butterworths, 2020.
2. Hasonboyev J., To‘raqulov X. va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – T.: Fan va texnologiyalar, 2009.
3. Jumayeva, M. B., & Shukhratovna, M. M. (2022). Effective methods of learning English grammar. Science and innovation, 1(Special Issue 2), 608-611.
4. Spear, G. E., and Mocker, D. W. The Organizing Circumstance: Environmental Determinants in Self-Directed Learning. — Kansas City, MO: University of Missouri-Kansas City, Center for Resource Development in Adult Education, 1982.
5. Jumayeva, M., & Turdiyeva, U. (2022). The Importance Of Pedagogical Technologies In Learning English. Science and innovation, 1(B8), 1710-1714.
6. Протасова Н.А. Профессионально-направленная система подготовки будущих юристов: На примере обучения английскому языку: дис. ... кандидата педагогических наук. — Саратов, 2002.
7. Jumayeva, M., & Rashidova, M. (2022). The role of using game technology in the educational process. Science and innovation, 1(B8), 1448-1452.
8. Golish L.V., Fayzullayeva D.M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. – T.: TDIU, 2014.

9. Jumayeva, M. B. (2022). Oliy ta’limda innovatsion usul va vositalar. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (Special Issue 20), 214-226. doi: 10.24412 (Vol. 226). 2181-1784-2022-20-214.
10. Kamiljanovna, Z. D., O'G'Li, A. S. J., & Jumayeva, M. B. (2022). The Analysis Of Higher Order Thinking Skills. *Science and innovation*, 1(Special Issue 2), 672-676.
11. Jumayeva, M. B. (2021). Interactive Methods Used In.
12. Abdisheribov, S., Yo'ldosheva, M., & Jumayeva, M. (2022). Implementing creative writing in English language teaching classrooms. *Science and innovation*, 1(B8), 1343-1347.
13. Jumayeva, M., & Qarshiyeva, M. (2022). The Role of Interactive Learning Technologies in the EFL classes. *Science and innovation*, 1(B8), 1273-1277.
14. Umidjon, G., & Mukarrama, J. (2022). Used in lesson processes efficiency of interactive methods. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 161-162.
15. Jumayeva, M. (2022). Islom ma’rifatining ta’lim-tarbiya sivilizatsiyasiga ta’siri. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2 (8), 41–44. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/3419>.
16. Mukarrama, J., Jasurbek, A., & Kamoliddin, S. (2022). Teaching listening skills in English. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3 (06), 252-255.
17. Jumayeva, M. (2022). Uyg'onish davri allomalarining pedagogika va ta'limtarbiyaga o'zgacha yondashuv asosidagi qarashlari tahlili. *Science and innovation*, 1(B5), 26-29.
18. Jumayeva, M., & Mahmudova, M. (2022). Ingliz tilida talaffuzni shakllantirish tamoyillari. *Science and innovation*, 1(B5), 263-265.

FAVQULODDA VAZIYATLAR VAZIYATLARDA QO‘LLANILADIGAN USULLAR

Suvorova Lyudmila Valentinovna

Guliston shahar favqulotda vaziyatlar bo‘limi yetakchi inspektori

Annatatsiya: *Bu maqolamizda bu mavzuga oid ko‘p narsalarni yoritganmiz. Bu soha egalari juda qiyin vaziyatlar yuzaga keladigan soha hisoblanadi. Asosan maqolada bu vazirlikda ishlaydigan insonlar qanday vazifani bajarishi haqida yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *farmon, favqulodda, mazkur, FVDT, idoralar, kengash.*

Abstract: *We have covered a lot of things in this article. Owners of this field are in a very difficult situation. Mainly, the article covers the duties of the people working in this ministry.*

Kay words: *Commond, emergency, in question, FVDT, office, board.*

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996-yil 4-martdagi farmoni bilan O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda Vaziyatlar Vazirligi tashkil etilgan bo‘lib, mazkur farmon bo‘yicha vazirlikning vazifalari quyidagicha belgilangan:

favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish, aholi hayoti va salomatligini, moddiy va ma‘naviy qadriyatlarini muhofaza qilish, shuningdek tinchlik va harbiy davrda favqulodda vaziyatlar vujudga kelganda ularning oqibatlarini tugatish hamda zararini kamaytirish sohasida davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish;

favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday hollardagi harakatlarini boshqarishning davlat tizimi (FVDT)ni tashkil etish va uning faoliyatini ta‘minlash;

O‘zbekiston Respublikasining fuqaro muhofazasiga rahbarlik qilish;

Vazirliklar, idoralar, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kenashi, hokimliklarning aholini va milliy boyliklarini muhofaza qilish, avariya, halokatlar va tabiiy ofatlar tufayli vujudga kelgan favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etishga doir faoliyatini muvofiqlashtirib borish;

Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishga, aholini, mamlakat hududini muhofaza qilishga hamda ular vujudga kelgan taqdirda xalq xujaligi ob‘ektlari faoliyatining barqarorligini oshirishga, shuningdek aholini, mansabdor shaxslarni hamda favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday hollardagi harakatlarni boshqarishning davlat tizimi tuzilmalarini tayyorlashga qaratilgan maqsadli va ilmiy-texnik dasturlarni ishlab chiqishni tashkil etish va amalga oshirish

Favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish uchun moliya, oziq-ovqat, tibbiyot va moddiy-texnika resurslarining davlat favqulodda zaxira fondlarini tashkil etishga doir ishlarni muvofiqlashtirib borish va hokazo. O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi faoliyati samaradorligini yanada oshirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi:

1. O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi to‘g‘risidagi nizom hamda O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi faoliyati ustidan davlat boshqaruvi va nazorati sxemasi 1 va 2-ilovalarga muvofiq tasdiqlansin.

2. Davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari hamda boshqa tashkilotlarga aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish bo‘yicha 3 va 4-ilovalarga muvofiq funksiyalar yuklansin.

3. Davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, shuningdek boshqa tashkilotlar uch oy muddatda O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimining tegishli funksional va hududiy quyi tizimlari to‘g‘risidagi nizomlarni qayta ko‘rib chiqsinlar hamda O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi bilan kelishgan holda tasdiqlasinlar.

4. O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi ikki oy muddatda fuqaro muhofazasi bo‘yicha mutaxassis lavozimi joriy etiladigan davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, shuningdek boshqa tashkilotlar ro‘yxatini tasdiqlash uchun belgilangan tartibda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga kiritсин.

5. O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining 5-ilovaga muvofiq ayrim qarorlari o‘z kuchini yo‘qotgan deb hisoblansin.

6. Mazkur qarorning bajarilishini nazorat qilish O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirining o‘rinbosari B.A. Xo‘jayev zimmasiga yuklansin.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, bugungi kundagi barcha vazirliklar ma'lum bir ish yo‘nalishi bo‘yicha harakatlanmoqdalar. Barcha huquqlar qonun bilan belgilanib qo‘yilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublika Adliya vazirligi qoshidagi "Adolat" milliy huquqiy davlat muassasasi.

2. uz.m.wikipedia.org

3. O‘zbekiston Respublikasi favqulotda vaziyatlar vazirligi -Golden Pages

BACHADONDAN TASHQARI HOMILADORLIK: SABABLARI, ALOMATLARI, DAVOLASH USULLARI VA XAVFLARI

ECTOPIC PREGNANCY: CAUSES, SYMPTOMS, TREATMENT METHODS, AND RISKS

Toxirova Dilnoza Davronbek qizi

Kokand Universit Andijon filiali

Tibbiyot fakulteti davolash ishi yo'nalishi 2-bosqich talabasi

+998907690302 dilnozatokhirova30@gmail.com

Ilmiy rahbar: Xodjayeva Dilnoza Babirovna

Kokand University Andijon filiali

assistent

Annotatsiya: *Bachadondan tashqari homiladorlik — homila bachadon bo'shlig'idan tashqarida rivojlanuvchi patologik holat bo'lib, ayollar salomatligi uchun jiddiy xavf tug'diradi. Ushbu maqolada bachadondan tashqari homiladorlikning asosiy sabablari, klinik belgilari, diagnostika usullari, davolash choralari hamda asoratlari haqida batafsil ma'lumot beriladi. Shuningdek, ushbu patologiyaning oldini olish bo'yicha tavsiyalar ham keltiriladi.*

Kalit so'zlar: *Bachadondan tashqari homiladorlik, ektopik homiladorlik, homila rivojlanishi, fallop naychalari, gormonal buzilishlar, jarrohlik muolajasi, ultratovush diagnostikasi, hCG testi.*

Abstract: *Ectopic pregnancy is a pathological condition in which the embryo develops outside the uterine cavity, posing a serious threat to women's health. This article provides a detailed overview of the main causes, clinical symptoms, diagnostic methods, treatment approaches, and potential complications of ectopic pregnancy. Additionally, recommendations for the prevention of this condition are discussed.*

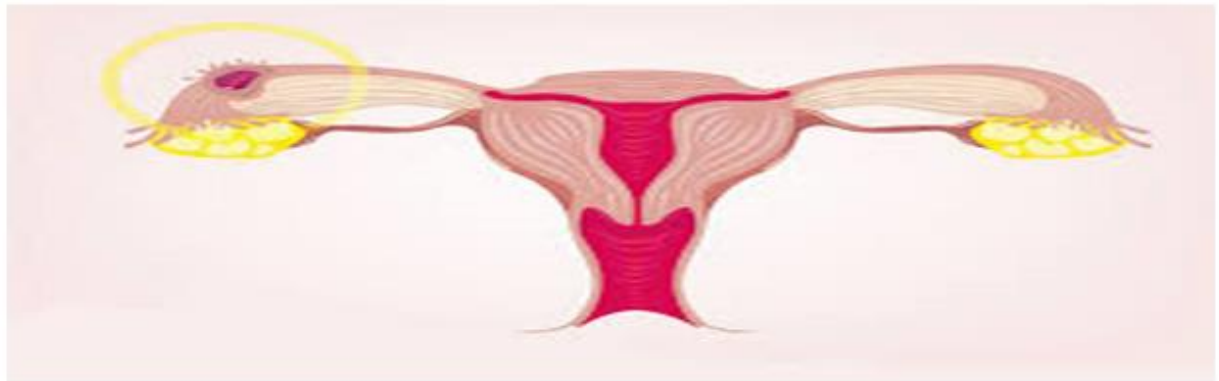
Keywords: *Ectopic pregnancy, extrauterine pregnancy, embryo development, fallopian tubes, hormonal disorders, surgical treatment, ultrasound diagnostics, hCG test.*

KIRISH

Bachadondan tashqari homiladorlik (ektopik homiladorlik) ayollar orasida keng tarqalgan va reproduktiv salomatlik uchun xavfli hisoblanadi. Ushbu holatda homiladorlik tuxumdon, fallop naychalari, qorin bo'shlig'i yoki bachadon bo'ynida rivojlanadi. Vaqtida tashxis qo'yilmasa, ichki qon ketish va hatto hayot uchun xavfli holatlar yuzaga kelishi mumkin.

Bachadondan tashqari homiladorlik – urug'langan tuxum hujayraning bachadondan tashqarida taraqqiy etishi. Urug'langan tuxum hujayraning payvandlangan joyiga qarab, homila bachadon nayining o'zida (Bachadondan tashqari homiladorlik h.ning shu xily eng

ko‘p uchraydi), tuxumdon yoki qorin bo‘shlig‘ida, shuningdek bachadonning rudimentar shoxida rivojlanishi mumkin. Bachadon naylarida yallig‘lanishga xos o‘zgarishlar (chandiqlik va boshqalar) bo‘li-shi oqibatida ular o‘zining asosiy funktsiyasi, ya‘ni urug‘langan tuxum hujayrani bachadon bo‘shlig‘iga o‘tkazish qobiliyatini yo‘qotadi (qarang Homshshdorlik), natijada urug‘langan tuxum hujayra shu joyning o‘zida taraqqiy etadi. Ko‘pincha ayollar jinsiy a‘zolari kasalliklari (polip, o‘asma va boshqalar), infantilizm (jinsiy a‘zolarining yetilmay qolishi), bot-bot bola oldirish, bolani uzoq vaqt emizish va boshqa sabab bo‘ladi. Kasallikning kechishi va belgilari uning xili, bos-qichi hamda homiladorlikning muddatiga bog‘liq. Bachadondan tashqari homiladorlik h.ning hamma xilida ham kindan qonli chiqindi ajraladi, ba‘zan qon ketishi, qorin pastila og‘riq, bo‘shashish, bosh aylanishi, ko‘ngil aynishi, rang o‘chishi kuzatiladi. Bachadondan tashqari homiladorlik h. bachadon nayida bo‘lsa, homiladorlikning 4 – 6 haftasida nay yoriladi, bunda qorin pastila chidab bo‘lmaydigan og‘riqli bo‘lib, hatto hushdan ketish mumkin. Ko‘p qon ketishi tufayli qon bosimi pasayadi, tomir tez, lekin bilinar-bilin-mas u radi. Og‘irroqhollarda shok ro‘y berishi mumkin. Bachadondan tashqari homiladorlik h.ga gumon qilinganda ayol darhol kasalxonaga yotqiziladi va jarroxlilik usuli bilan davolanadi. Operatsiyadan keyin ma‘lum muddatgacha yallig‘lanish kasalliklarini o‘z vaqtida davolash, vaqt-vaqti bilan muntazam tibbiy (asosan akusher-ginekolog) ko‘rikdan o‘tib turish Bachadondan tashqari homiladorlik h.ning oldini olishda juda muhim ahamiyat kasb etadi. [3,4]



Bachadondan tashqari homiladorlikning sabablari

Bachadondan tashqari homiladorlik quyidagi omillar natijasida kelib chiqishi mumkin:

Fallop naychalari shikastlanishi yoki torayishi – ilgari yallig‘lanish kasalliklari (salpingit), jinsiy yo‘l bilan yuqadigan infeksiyalar (xlamidioz, gonoreya) natijasida yuzaga kelishi mumkin.

Gormonal o‘zgarishlar – gormonal muvozanatsizlik tuxum hujayraning normal joylashishiga ta‘sir qilishi mumkin.

Avvalgi jarrohlik amaliyotlari – qorin bo‘shlig‘ida yoki bachadon naychalarida o‘tkazilgan operatsiyalar homiladorlikning noto‘g‘ri joylashishiga sabab bo‘lishi mumkin.[1]

In vitro urug‘lantirish (IVF) – sun‘iy urug‘lantirish usullari ham bachadondan tashqari homiladorlik xavfini oshirishi mumkin.

Chekish va zararli odatlar – tamaki mahsulotlari fallop naychalari harakatiga ta’sir qilib, tuxum hujayraning noto‘g‘ri joylashishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bachadon bo‘shlig‘i uchburchak shaklda bo‘lib, yuqoridagi ikki burchagida bachadon naylari (uzunligi 10-12 sm) joylashgan. Spermatozoidlar jinsiy a‘zo orqali bachadon bo‘shlig‘iga tushadi, so‘ng bachadon nayiga o‘tib tuxum hujayra bilan to‘qnashadi. Urug‘lanish bachadon nayida ro‘y beradi. Ya’ni, urug‘langan tuxum hujayra bachadon nayining qisqarishlari tufayli bachadon bo‘shlig‘i tomon surilib boradi va mayin tukchalar bilan qoplanib, ko‘p xujayrali embrionga aylanadi. So‘ngra tukchalari yordamida bachadon shilliq pardasiga payvandlanib oladi. Xuddi shu vaqtdan homila shakllana boshlaydi. Ko‘pincha tuxum hujayraning bachadonga qarab surilib kelishiga to‘sqinlik qiladigan o‘zgarishlar ro‘y beradi, ya’ni salpingit yuzaga keladi. Salpingit bachadon (fallopdiy) nayiga turli mikroob (so‘zak, zaxm, sil infeksiyalari va boshqa)lar tushishi natijasida yuzaga keladigan yallig‘lanishdir. Infeksiya ko‘pincha bachadondan yoki qon va limfa orqali naylarga o‘tadi. Dastlab bachadon nayining shilliq qavatlari, keyinchalik boshqa qavatlari ham zararlanadi. Shu tufayli bachadon nayi bekilib qolishi yoki chandiqlanishi mumkin. Salpingit aksariyat hollarda bachadondan tashqari homiladorlikka sabab bo‘ladi. Bunda bachadon nayi yopiqqligi uchun tuxum hujayralar oldinga surilmay, yo‘lini yo‘qotadi, oqibatda bachadon nayiga payvandlanadi. Kasallik o‘tkir kechib, davolanmasa, surunkali tusga o‘tadi. Bemor ayol shifoxonaga yotishi, shaxsiy gigena qoidalariga amal qilishi, qattiq sovqotishdan saqlanishi va davolanish jarayonida infeksiyalar o‘chog‘ini yo‘qotadigan muolajalar olishi zarur. Davolanish kechiktirilsa, yallig‘lanish kuchayib, tuxumdon va bachadon ortiqlariga ham o‘tadi. Ayrim hollarda bachadondan tashqari homiladorlik salpingitdan boshqa sabablarga ko‘ra ham ro‘y beradi. Masalan, bachadon ichi va atrofidagi o‘tkir yallig‘lanishlar tufayli bachadon naylari urug‘langan tuxum hujayrani bachadon bo‘shlig‘iga o‘tkazolmaydi. Buning natijasida tuxum hujayra bachadon nayining o‘zida, ba’zida esa tuxumdon yoki qorin bo‘shlig‘ida rivojlanadi.

Klinik belgilari

Bachadondan tashqari homiladorlik odatdagi homiladorlik bilan o‘xshash belgilar bilan boshlanishi mumkin, ammo vaqt o‘tishi bilan quyidagi simptomlar kuzatiladi:

Qorin pastki qismida og‘riq – asosan bir tomonlama bo‘lib, asta-sekin kuchayib boradi.

Vaqtida kelmagan hayz va qon ketishlar – nooddiy yoki qoramtir qon ketishlar bo‘lishi mumkin.

Holsizlik, bosh aylanishi va hushdan ketish – ichki qon ketish natijasida organizmda kamqonlik yuzaga keladi.[1]

HCG (homiladorlik gormoni) darajasining past bo‘lishi – normal homiladorlikka nisbatan gormon darajasi past bo‘ladi. Bachadondan tashqari homiladorlikning eng birinchi alomati jinsiy a‘zodan qonli ajralma kelishidir. Qorin pastida simillovchi og‘riq turadi. Bemorda bo‘shashish va badanni muzday ter qoplashi kuzatiladi. Kasallik belgilariga o‘z vaqtida ahamiyat berilmasa, bosh aylanishi va hushdan ketish hollari ro‘y beradi. Ayol o‘z-o‘zicha davolanmasligi, qon to‘xtatuvchi dorilar ichmasligi va qorin sohasiga grelka yoki

muzli xaltalar qo‘ymasligi kerak. Bemorlar ahvolini faqat operatsiya yo‘li bilan yengillatish mumkin. [2,4]

Tashxislash usullari

Ultratovush tekshiruvi (UZD) – transvaginal ultratovush yordamida bachadonda homila yo‘qligini va uning boshqa joyda rivojlanayotganini aniqlash mumkin.

Qon tahlili (hCG testi) – homiladorlik gormonining past darajasi bachadondan tashqari homiladorlikni ko‘rsatishi mumkin.

Laparoskopiya – aniq tashxis qo‘yish va davolash uchun minimal invaziv jarrohlik usuli.

Davolash usullari

Dori-darmon bilan davolash – ba’zi hollarda metotreksat dorisi yordamida bachadondan tashqari homiladorlikni jarrohliksiz bartaraf etish mumkin.

Jarrohlik muolajasi – agar homila rivojlanib, fallop naychasi yorilishi xavfi bo‘lsa, laparoskopik yoki laparotomiya usuli bilan operatsiya o‘tkaziladi.

reabilitatsiya va oldini olish – ayollarga reabilitatsiya davrida gormonal muvozanatni tiklash va infeksiyon kasalliklarni oldini olish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Bachadondan tashqari homiladorlikning xavf va asoratlari

Bachadondan tashqari homiladorlik (ektopik homiladorlik) ayolning reproduktiv salomatligiga jiddiy xavf solishi mumkin. Agar kasallik o‘z vaqtida aniqlanmasa va davolanmasa, hayot uchun xavfli asoratlar yuzaga kelishi mumkin. Quyida bachadondan tashqari homiladorlikning asosiy xavf va asoratlari batafsil bayon etiladi.

1. Ichki qon ketish va hayot uchun xavf. Bachadondan tashqari joylashgan homila normal rivojlana olmaydi va bir muddatdan keyin homilani o‘rab turgan to‘qimalar yorilib ketishi mumkin. Eng ko‘p uchraydigan holatlardan biri fallop naychasining yorilishi bo‘lib, bu kuchli ichki qon ketishga olib keladi. Ichki qon ketish quyidagi xavfli oqibatlarga sabab bo‘lishi mumkin:

Qon bosimining keskin pasayishi (gipovolemik shok)

Organlarga kislorod yetishmovchiligi (gipoksiya)

Ongni yo‘qotish va komaga tushish

Agar vaqtida tibbiy yordam ko‘rsatilmasa, o‘lim xavfi

Shu sababli qorin sohasida keskin kuchayib boruvchi og‘riq va bosh aylanishi kabi simptomlar paydo bo‘lsa, zudlik bilan shifokorga murojaat qilish zarur.

2. Reprodukativ tizimga yetkazadigan zarar va bepustlik

Bachadondan tashqari homiladorlikning eng muhim asoratlaridan biri – bepustlikka olib kelishi mumkinligidir. Agar homila fallop naychasida rivojlangan bo‘lsa va operatsiya o‘z vaqtida o‘tkazilmasa, quyidagi natijalar yuzaga keladi:

Fallop naychasining shikastlanishi yoki olib tashlanishi – bu kelajakda homilador bo‘lish imkoniyatini kamaytiradi.

Tuxum hujayraning normal harakatlanishiga to‘sqinlik qiluvchi chandiqlar – bachadon naychalarida hosil bo‘ladigan chandiqlar to‘qimalar tuxum hujayraning bachadonga yetib borishiga xalaqit berishi mumkin.

Homilador bo‘lish ehtimolining kamayishi – agar ayolda bitta fallop naychasi olib tashlansa, ikkinchisi orqali homilador bo‘lish imkoniyati pasayadi.

3. Kelajakda yana bachadondan tashqari homiladorlik ehtimoli ortishi

Agar ayol oldin bachadondan tashqari homiladorlikni boshdan kechirgan bo‘lsa, kelajakda yana shunday holat takrorlanish ehtimoli yuqori bo‘ladi. Statistika bo‘yicha, oldin ektopik homiladorlik o‘tkazgan ayollarning taxminan 10-15% ida keyingi homiladorlik ham bachadondan tashqarida rivojlanadi. Agar ikkita ektopik homiladorlik o‘tkazilgan bo‘lsa, bu ehtimollik 25-30% gacha ortishi mumkin.

4. Infeksion asoratlari va yallig‘lanish jarayonlari

Jarrohlik amaliyotidan keyin ba‘zan infeksiyalar rivojlanishi mumkin. Agar operatsiyadan keyin bakterial infeksiya rivojlansa, quyidagi muammolar yuzaga kelishi mumkin:

Bachadon va tuxumdonlarning yallig‘lanishi (salpingit, endometrit, ooforit)

Qorin bo‘shlig‘ida yallig‘lanishli jarayonlar

Chandiq to‘qimalarning shakllanishi va tuxum hujayraning harakatlanishiga to‘sqinlik qilish

Shuning uchun jarrohlikdan keyin infeksiyalarning oldini olish uchun antibiotiklar va yallig‘lanishga qarshi dorilar buyuriladi.

5. Ruhiy va hissiy ta’sirlar

Bachadondan tashqari homiladorlik ayol uchun nafaqat jismoniy, balki ruhiy jihatdan ham og‘ir sinov bo‘lishi mumkin. Ko‘plab ayollar quyidagi psixologik muammolarni boshdan kechirishi mumkin:

Depressiya – bolani yo‘qotish hissi, kelajakdagi homiladorlik bilan bog‘liq qo‘rquv

Tashvish va stress – yana bachadondan tashqari homiladorlik yuzaga kelishidan qo‘rqish

O‘zini aybdor his qilish – ba’zi ayollar homiladorlik noto‘g‘ri rivojlanganidan o‘zlarini aybdor his qilishi mumkin, Bunday vaziyatda psixolog yoki ruhiy maslahat olish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, oila a’zolari va turmush o‘rtoqlarning qo‘llab-quvvatlashi ayolning ruhiy sog‘lig‘ini tiklashda muhim rol o‘ynaydi.

6. Qayta operatsiyaga ehtiyoj bo‘lishi

Agar bachadondan tashqari homiladorlik noto‘g‘ri tashxis qo‘yilgan yoki to‘liq bartaraf etilmagan bo‘lsa, ba‘zan qayta operatsiya qilishga to‘g‘ri keladi. Bu quyidagi hollarda sodir bo‘lishi mumkin:

Qolgan homila to‘qimalari to‘liq chiqarilmagan bo‘lsa

Fallop naychasining yorilishi yoki jarohatlanishi yuz bersa

Bachadon yoki qorin bo‘shlig‘ida yallig‘lanishli jarayonlar rivojlansa

Bachadondan tashqari homiladorlik ayolning reproduktiv salomatligiga jiddiy xavf tug‘diradigan patologik holat bo‘lib, uni erta tashxislash va davolash muhim hisoblanadi. Ichki qon ketish, fallop naychalarning shikastlanishi, bepustlik, infeksiion asoratlari va psixologik muammolar kabi og‘ir oqibatlar yuzaga kelishi mumkin. Shuning uchun har bir

ayol o‘z salomatligiga e‘tibor berishi, rejalashtirilmagan homiladorlikdan saqlanish va jinsiy yo‘l bilan yuqadigan kasalliklardan himoyalaniş choralarini ko‘rishi kerak.

Agar bachadondan tashqari homiladorlik aniqlansa, shoshilinch tibbiy yordamga murojaat qilish shart. Vaqtida o‘tkazilgan davolash jarayoni nafaqat ayolning hayotini saqlab qoladi, balki kelajakdagi homiladorlik ehtimolini oshirishga ham yordam beradi.[3]

XULOSA

Bachadondan tashqari homiladorlik – homila bachadon bo‘shlig‘idan tashqarida rivojlanadigan xavfli patologik holat bo‘lib, ayollar salomatligi uchun jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Ushbu holatni erta tashxislash va to‘g‘ri davolash nafaqat ayolning hayotini saqlab qoladi, balki kelajakda normal homiladorlik imkoniyatini ham oshiradi. Bachadondan tashqari homiladorlikning asosiy sabablariga jinsiy yo‘l bilan yuqadigan infeksiyalar, bachadon naychalarining yallig‘lanish kasalliklari, oldingi jarrohlik amaliyotlari, gormonal muvozanatsizlik va zararli odatlar kiradi. Bu omillarning oldini olish uchun ayollar muntazam tibbiy tekshiruvlardan o‘tishi, himoyalangan jinsiy hayot kechirishi va reproduktiv salomatligiga e‘tibor berishi lozim.

Kasallikning klinik belgilari – qorin og‘rig‘i, g‘ayritabiiy qon ketish, bosh aylanishi, holsizlik va hushdan ketish kabi alomatlardan iborat bo‘lib, ularni e‘tiborsiz qoldirish mumkin emas. Tezkor diagnostika usullari, jumladan, ultratovush tekshiruvi va qon tahlili (hCG testi) kasallikni erta bosqichda aniqlashga yordam beradi.

Davolash usullari kasallikning og‘irligiga bog‘liq bo‘lib, ba‘zi hollarda dorilar yordamida davolash mumkin, lekin ko‘p hollarda jarrohlik amaliyotiga ehtiyoj tug‘iladi. Laparoskopik usul kamroq invaziv bo‘lib, reabilitatsiya jarayoni tezroq kechadi. Kech aniqlangan holatlarda esa fallop naychasining yorilishi yoki ichki qon ketish sababli hayot uchun xavfli sharoitlar yuzaga kelishi mumkin. Bachadondan tashqari homiladorlikni oldini olish uchun ayollar sog‘lom turmush tarziga rioya qilishi, reproduktiv salomatligini muntazam nazorat qilib borishi va shifokor tavsiyalariga amal qilishi lozim. Vaqtida tashxis va malakali tibbiy yordam ko‘rsatilsa, ayolning hayoti va kelajakdagi homiladorlik imkoniyati saqlanib qolishi mumkin. Shuning uchun har bir ayol o‘z salomatligiga mas‘uliyat bilan yondashishi, o‘z organizmidagi o‘zgarishlarga e‘tiborli bo‘lishi va shifokorga o‘z vaqtida murojaat qilishi lozim. Bachadondan tashqari homiladorlik haqida keng jamoatchilikni xabardor qilish ham muhim bo‘lib, bu orqali ko‘plab ayollar o‘z salomatligini asrash va og‘ir asoratlardan qochish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Cunningham, F. Gary, et al. "Williams Obstetrics." 25th Edition, McGraw-Hill, 2018.
2. Speroff, L., & Fritz, M. A. "Clinical Gynecologic Endocrinology and Infertility." Lippincott Williams & Wilkins, 2019.
3. American College of Obstetricians and Gynecologists (ACOG). "Ectopic Pregnancy: Diagnosis and Management." 2022.

4. World Health Organization (WHO). "Sexual and Reproductive Health: Ectopic Pregnancy." 2021.

ASALARI UYASINING TUZILISHI HAQIDAGI MASALA

Mardonova Sitora O‘tkir qizi

TDPU matematika va informatika yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

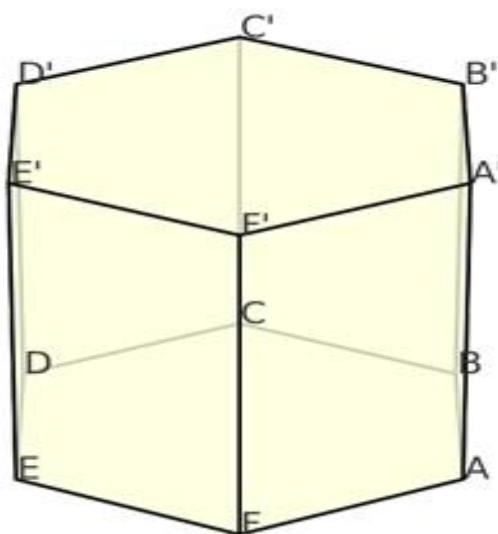
Ilmiy rahbar : PhD. J.A.Sobirov

Annotatsiya: Ushbu maqolada asalari uyasining geometrik tuzilishi va uning matematik xususiyatlari tahlil qilinadi. Asalari uyasi muntazam oltiburchakli yacheykalardan iborat bo‘lib, u eng kichik sirt maydonini ta‘minlovchi optimal shakl sifatida tanlangan. Shuningdek, maqolada geometriya qonuniyatlariga asoslanib, nima uchun aynan muntazam oltiburchak asalari tomonidan tanlangani isbot qilindi. Uchburchak, kvadrat va oltiburchak shakllari taqqoslanib, uch shakl orasida muntazam oltiburchakning perimetri eng kichik bo‘lib, minimal material sarfi bilan maksimal samaradorlikni ta‘minlashi asoslangan. Ushbu natijalar biologik tuzilmalar va optimal prinsiplari bo‘yicha chuqurroq tushunchalar beradi.

Kalit so‘zlar : asalari uyasi, muntazam ko‘pburchaklar, perimetre, sirt maydoni, matematik tahlil.

Ma‘lumki, asalari uyasi mumdan yasalgan o‘n yoqli yacheykalarning qator joylashishidan iborat. O‘n yoqlini tasavvur qilish uchun muntazam olti burchakli to‘g‘ri prizmaning ABCDEF asosining AC, CE va EA diagonallari orqali o‘zaro kesishadigan uchta tekislik o‘tkazamiz.

Shunday qilib, o‘n yoqli figuraning 6 yog‘i to‘g‘ri burchakli to‘rtburchaklardan, 3 yog‘i ASCG ga o‘xshagan 3 ta rombdan iborat va bir ochiq yog‘i muntazam oltiburchakdan iborat. $\angle AGC = \beta$ deb belgilasak, β ning qiymati taxminan 109° ga teng bo‘ladi. Aniqrog‘i, $\beta = 109^\circ 28' 16''$. β ning bu qiymati asalari yacheykasining berilgan hajmda eng kichik sirtga ega bo‘lishini ta‘minlaydi (1-chizma)



1-chizma

Biz asalari uyasining ko‘ndalang kesimida nima uchun muntazam oltiburchaklar yotishi masalasi bilan shug‘ullanamiz. Haqiqatan, asalari uyasining ko‘ndalang kesimidan nima uchun muntazam oltiburchaklar yotadi?

Bu savolga javob berish uchun geometriyaga murojaat qilamiz. Qanday muntazam ko‘pburchaklar yordamida tekislikni to‘la qoplash mumkin? Ya‘ni bir xil muntazam ko‘pburchaklarni tekislikda shunday joylashtirish kerakki ular bir-birlarini bilan ustma-ust tushmagan holda tekislikda ular qoplamagan nuqtalar qolmasin. Bundan xossaga ega bo‘lgan faqat uchta muntazam ko‘pburchak: uchburchak, kvadrat, oltiburchak borligi qadimdan, hatto qadimgi grek matematiklaridan Pifagorga ham ma‘lum bo‘lgan. (2-chizma)

Nima uchun boshqa muntazam ko‘pburchaklar ko‘rsatilgan xossaga ega emas?

Bu savolga javob berish uchun muntazam n burchakning bitta ichki burchagining $(180^\circ(n-2))/n$ ga tengligidan foydalanamiz. Shunday burchaklardan k tasi bir nuqta atrofida tekislikni to‘ldirsa, u holda $k(180^\circ(n-2))/n = 360^\circ$ yoki $k = 2n/(n-2)$ bo‘ladi.



2-chizma

Bunga asoslanib quyidagi jadvalni tuzamiz:

n	3	4	5	6	7	8	9	10
k	6	4	$\frac{10}{3}$	3	$\frac{14}{5}$	$\frac{8}{5}$	$\frac{18}{7}$	$\frac{5}{2}$

Bu jadvalda $n=3$, $n=4$, $n=6$ bo‘lganda k ning butun qiymatlari hosil bo‘lishi ko‘rinib turibdi. Haqiqatan ham,

$$k = 2n/(n-2) = (2n-4+4)/(n-2) = (2n-4)/(n-2) + 4/(n-2) = 2 + 4/(n-2).$$

Bunda $4/(n-2)$ ifoda n ning 6 dan katta qiymatlarida 1 dan kichik songa, ya‘ni kasr songa aylanadi.

$$n=3 \text{ da } 4/(3-2) = 4;$$

$$n=4 \text{ da } 4/(4-2) = 2;$$

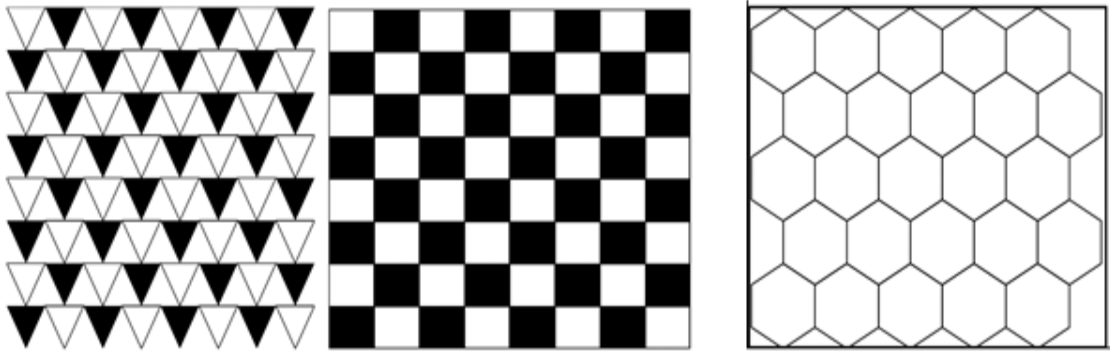
$$n=5 \text{ da } 4/(5-2) = 4/3;$$

$$n=6 \text{ da } 4/(6-2) = 1;$$

bo‘lib, yuqoridagi fikrimizni tasdiqlaydi.

Demak, faqat muntazam uchburchaklar, kvadratlar va muntazam oltiburchaklar tekislikni to‘la qoplar ekan. (3-chizma)

Endi boshqa savol tug‘iladi: Nima uchun asalarilar uch xil muntazam ko‘pburchaklardan faqat oltiburchakni tanlashgan?



3-chizma

Haqiqatan ham, muntazam uchburchak, muntazam oltiburchak va kvadrat bir xil S yuzga ega bo‘lsin. Ularning perimetrlarini taqqoslaymiz

Agar a muntazam uchburchakning tomoni bo‘lsa, u holda uchburchakning yuzi $S = (a^2 \sqrt{3})/4$ bo‘ladi. Bundan $a = 2\sqrt{(S/\sqrt{3})}$. Uchburchakning perimetri esa $p_3 = 3a = 6\sqrt{(S/\sqrt{3})}$ bo‘ladi.

Agar S kvadratning yuzi bo‘lsa, uning tomoni $\sqrt{S}$ bo‘lib, kvadrat perimetri $p_4 = 4\sqrt{S}$ bo‘ladi.

Agar b muntazam oltiburchakning tomoni bo‘lsa, u holda uning yuzi $S = ((3b)^2 \sqrt{3})/2$ bo‘ladi. Demak, $b = \sqrt{(2S/(3\sqrt{3}))}$ bo‘lib, perimetri $p_6 = 6b = 6\sqrt{(2S/(3\sqrt{3}))}$ bo‘ladi.

Shunday qilib, bir xil yuzga ega bo‘lgan figuralarning perimetrlari :

$p_3 = 6\sqrt{(S/\sqrt{3})}$; $p_4 = 4\sqrt{S}$; $p_6 = 6\sqrt{(2S/(3\sqrt{3}))}$ bo‘ladi.

Bu perimetrlarni taqqoslaymiz:

$p_3 : p_4 : p_6 = 6\sqrt{(S/\sqrt{3})} : 4\sqrt{S} : 6\sqrt{(2S/(3\sqrt{3}))}$ yoki

$p_3 : p_4 : p_6 = 1 : 2/(3)^{1/3} : 1/\sqrt{6} = 1 : 0,905 : 0,816$.

Shunday qilib, bir xil yuzli muntazam uchburchak, to‘rtburchak va oltiburchaklar orasida muntazam oltiburchak eng kichik perimetrga ega bo‘ladi.

Shuning uchun asalarilar o‘z uyasini qurishda kamroq mum sarflash maqsadida olti burchakli yacheykalarni “tanlashgan”.

XULOSA

Ushbu tadqiqotda asalari uyasining geometriyasi tahlil qilinib, uning optimal shakl sifatida tanlanish sabablari matematik asoslar bilan isbotlandi. Tekislikni muntazam ko‘pburchaklar bilan to‘liq qoplash mumkin bo‘lgan uchta shakl – uchburchak, kvadrat va oltiburchak ichida aynan muntazam oltiburchak tanlanishi perimetr minimallashtirish printsipli orqali asoslandi. Matematik tahlillar shuni ko‘rsatdiki, muntazam oltiburchak boshqa variantlarga nisbatan eng kichik perimetrga ega bo‘lib, bu esa material sarfini kamaytirish va mustahkamlikni ta‘minlash uchun eng maqbul yechimdir. Ushbu natijalar nafaqat biomimetika va tabiatdagi optimal tuzilmalarni o‘rganishda, balki muhandislik va materialshunoslikda ham qo‘llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

Ball, P. (2009). *Nature’s Patterns: A Tapestry in Three Parts*. Oxford University Press.

“ Geometrik shakllarning tabiatdagi paydo bo‘lishi, asalarilar uyasidagi olti burchakli strukturani matematik asosda tushuntiradi.”

2.D’Arcy Thompson (1917). *On Growth and Form*. Cambridge University Press.

“Tabiatda uchraydigan shakllarning (shu jumladan asalari uyasining) geometrik va matematik izohi.”

3.Tóth, L. F. (1964). *Regular Figures*. Macmillan. “Muntazam shakllar, ular yordamida tekislikni qoplash, perimetr va sirt maydon munosabati haqida.”

4. Bakhronova, D., Alavutdinova, N., Israilova, S., & Vilchis, V. V. *Color Lexemes in Context: Cognitive and Cultural Explorations*.

5. Zulhumor, X. O. L. M. A. N. O. V. A. (2017). Babür’ün Özbek Dilbilimini Geliştirmedeki Büyük Hizmetleri. *Journal of Modern Turkish Studies*, 14(1), 85.

6.МОДЕЛЬ ПЧЕЛИНОЙ ЯЧЕЙКИ

Исламова Л.И.

В сборнике: Первые шаги в науку третьего тысячелетия. Материалы XVIII Всероссийской студенческой научно-практической конференции. Уфа, 2022. С. 118-121.

ZIYORAT VA TARIXIY TURIZMNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR BILAN UYG‘UNLIGI

Asadova Mashhura Usmon qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Turizm fakulteti

Turizm faoliyat yo‘nalishlari bo‘yicha 3-kurs talabasi

ANNOTATSIYA: *Ush maqoladagi ziyorat va tarixiy turizmning zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashuvi o‘rganiladi. Virtual reallik (VR), kengaytirilgan reallik (AR), sun‘iy intellekt (AI), raqamli gidlar va blokcheyn texnologiyalari ziyoratchilar va sayyohlar uchun qanday qulayliklar yaratayotgani tahlil qilinadi. Shuningdek, texnologiyalar madaniy merosni asrash va sayohat tajribasini yaxshilashdagi o‘rni haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Ziyorat turizmi, tarixiy turizm, zamonaviy texnologiyalar, virtual reallik, sun‘iy intellekt, raqamli gidlar, blokcheyn.*

ABSTRACT: *The paper critically discusses the marriage of pilgrimage and historical tourism with modern technologies. It critically examines the role of virtual reality (VR), augmented reality (AR), artificial intelligence (AI), digital guides, and blockchain technologies in making pilgrims' and tourists' lives easy. It also considers the implications of technologies on the preservation of cultural heritage and the improvement of the travel experience.*

Keywords: *Pilgrimage tourism, historical tourism, modern technologies, virtual reality, artificial intelligence, digital guides, blockchain.*

АННОТАЦИЯ: *В статье они говорят о интеграции паломнической и туризма истории с новыми технологиями. Обследовано, как виртуальная реальность (VR), дополненная реальность (AR), искусственный интеллект (AI), цифровые гиды и блокчейн-технологии обеспечивают паломникам и туристам удобства. В этом также говорится о вкладе технологий в сохранение культурного наследия и увеличение впечатлений от поездки.*

Ключевые слова: *Паломнический туризм, исторический туризм, новые технологии, виртуальная реальность, искусственный интеллект, цифровые гиды, блокчейн.*

KIRISH

Ziyorat turizmi mohiyatan ziyoratgohlarni ziyorat qilish jarayonidir. Odatda, ziyoratlar diniy maqsadlar uchun kunlar, haftalar yoki hatto oylar davomida olib boriladigan uzoq safarlarni tashkil qiladi. Ular butun bir sayohatni o‘z ichiga olib, e‘tiqodli odamlar o‘z dinlari bilan munosabatlarini mustahkamlash uchun boradigan maskanlardir. Ziyorat turizmi tashrif buyurish mumkin bo‘lgan shahar yoki ma‘lum hududdagi masjidlar va cherkovlarga yoki boshqa diniy diqqatga sazovor joylarga tashrif buyurishni o‘z ichiga olishi mumkin

Ziyorat turizmi turistlarni diniy munosabat va urf-odatlariga erishish uchun to‘liq yoki kuchli turtki beradigan turizm turidir. Bugungi kunda texnologiyaning tez rivojlanishi turizm sohasini ham o‘zgartirmoqda. Ayniqsa, ziyorat va tarixiy turizm bo‘yicha zamonaviy texnologiyalar an‘anaviy tajribalarni raqamli shaklda taklif etib, sayohatchilar uchun qulaylik yaratmoqda. Masalan, virtual reallik ziyoratchilarga muqaddas maskanlarga masofadan tashrif buyurish imkonini berayotgan bo‘lsa, sun‘iy intellekt asosidagi gidlar sayyohlarga real vaqt rejimida ma‘lumot taqdim etmoqda. Ushbu maqolada zamonaviy texnologiyalar va ziyorat hamda tarixiy turizmning uyg‘unligi tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

1. Virtual va kengaytirilgan reallikning o‘rni

Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari ziyorat turizmida yangi imkoniyatlar ochmoqda. Misol uchun, Saudiya Arabistonidan ishlab chiqilgan "Haramain VR" loyihasi orqali ziyoratchilar Ka'ba va Masjid al-Haromni virtual tarzda ko'rishlari mumkin.

Tadqiqotchi Patel R. ta'kidlaganidek:

"Virtual reallik yordamida ziyoratchilar o'zlarini muqaddas joylarda his qilishlari mumkin, hatto real tashrifdan oldin ham." [3]

Bu esa ziyoratchilarni oldindan tayyorlash va ularning ziyorat jarayonini qulaylashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Sun'iy intellekt va raqamli gidlar

Sun'iy intellekt asosidagi gidlar sayohatchilar uchun eng kerakli vositalardan biriga aylangan. Misol uchun, "Google Arts & Culture" ilovasi tarixiy joylar haqida batafsil interaktiv ma‘lumot taqdim etadi. Sun'iy intellekt ovozli tarjima xizmatlari orqali turli tillarda tushuntirishlar berib, sayyohlarga qulaylik yaratadi.

Mutaxassis Smith J. quyidagicha izohlaydi:

> "Sun'iy intellekt asosidagi gidlar turizmning kelajagini shakllantirmoqda, ular real vaqt rejimida ma‘lumot yetkazib berish orqali sayyohlarning tajribasini oshiradi." [2]

3. Raqamli texnologiyalar va madaniy merosni saqlash

Zamonaviy texnologiyalardan foyiladi bilan tarixiy obidalarni va madaniy merosni raqamlashtirish faoliyatlari olib borilmoqda. UNESCO tomonidan oydinlantirishma joy berilgan "Digital Heritage" loyihasi tarixiy joylarni 3D modellashtirib saqlab qolish va ommaga keng tarqatishni maqsad qilmoqda.

UNESCO mutaxassislarining fikricha:

> "Texnologiya tarixiy merosni saqlash va targ‘ib qilishda yangi ufqlar ochmoqda." [1]

Shu nafaqat tarixiy obidalarni asrash, balki sayyohlarni o‘ziga jalb qilish uchun ham samarali usul hisoblanadi.

4. Mobil ilovalar va interaktiv sayohatlar

Bugungi kunda turizm bo‘yicha turli mobil ilovalarlar keng qo‘llanmoqda. Misol uchun, "Visit Mecca" va "IslamicFinder" kabi ilovalar ziyoratchilarga Hajj va Umra safarlarda yo‘nalishlarni ko‘rsatib berish va zarur ma‘lumotlarni olishda yordam bermoqda.

Anderson L. quyidagicha aytsa:

> "Mobil ilovalar sayohatchilar uchun eng muhim qulayliklardan biridir, chunki ular real vaqt rejimida yo'nalishlarni ko'rsatishi va madaniy ma'lumotlarni taqdim etishi mumkin." [4]

5. Blokcheyn texnologiyasi va xavfsizlik

Blokcheyn texnologiyasi turizm sohasida, xususan, ziyoratchilar uchun xavfsizlik muammolarini hal qilishda katta ahamiyat o'ynaymoqda. Misol uchun, elektron viza tizimlari va onlayn to'lov tizimlarining xavfsizligini ta'minlashda blokcheyn texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda.

Olim Anderson L. aytganidek:

> "Blokcheyn texnologiyasi sayyohlarning ma'lumotlarini himoya qilish va ularning xavfsizligini oshirishda katta ahamiyatga ega." [4]

Ushbu texnologiya yordamida ziyoratchilarning shaxsiy ma'lumotlari himoyalangani va soxta ma'lumotlar tarqalishining oldi olinadi.

XULOSA

Zamonaviy texnologiyalar ziyorat va tarixiy turizmida yanada rivojlantirishda katta rol o'ynaymoqda. Virtual reallik, sun'iy intellekt, raqamli gidlar, mobil ilovalar va blokcheyn texnologiyalari sayyohlarga qulaylik yaratish uchun yana, madaniy merosni saqlashda ham kuchli ahamiyat kasb etmoqda. Texnologiyalar ziyoratchilar tajribasini yanada boyitib, turizm sohasining yangi bosqichga chiqishiga xizmat qilmoqda.

Kelajakda turizmning texnologiyalar bilan uyg'unlashuvi yanada rivojlanib, sayyohlar uchun yanada innovatsion imkoniyatlar yaratilishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. UNESCO World Heritage Center. (2023). Digital Preservation of Cultural Heritage.
2. Smith, J. (2022). The Role of AI in Modern Tourism. Oxford University Press.
3. Patel, R. (2021). Virtual Reality in Religious Tourism. Springer.
4. Anderson, L. (2020). Blockchain for Travel and Tourism. Routledge.
5. The World Tourism Organization (UNWTO). (2023). Annual Tourism Report.

KIBER XAVFSIZLIK XIZMATIDA SUN’IY INTELLEKTNING O‘RNI

Abdullayev S.Sh.

*Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalari universiteti
“Kompyuter injiniringi” yo‘nalish 2-kurs talabasi*

Anatatsiya: *Kiberxavfsizlik sohasida sun’iy intellekt yordamida xavflarni oldindan aniqlash va tahdidlarni bashorat qilish kiberhujumlarga qarshi samarali yechim hisoblanadi. sun’iy intellekt real vaqt rejimida tahdidlarni aniqlash, avtomatlashtirilgan javob berish tizimlarini ishlab chiqish va ilg‘or himoya strategiyalarini yaratish imkonini beradi. Kelajakda sun’iy intellekt texnologiyalari yanada takomillashib, kiberxavfsizlikni yuqori darajaga olib chiqadi.*

Анатация: *В области кибербезопасности прогнозирование рисков и прогнозирование угроз с использованием искусственного интеллекта является эффективным решением для борьбы с кибератаками. искусственного интеллекта позволяет обнаруживать угрозы в режиме реального времени, разрабатывать системы автоматического реагирования и создавать передовые стратегии защиты. В будущем технологии искусственного интеллекта станут более совершенными и выведут кибербезопасность на более высокий уровень.*

Abstract: *In the field of cybersecurity, predicting risks and threats using artificial intelligence is an effective solution to combat cyber attacks. Artificial intelligence allows you to detect threats in real time, develop automatic response systems and create advanced protection strategies. In the future, artificial intelligence technologies will become more advanced and bring cybersecurity to a higher level.*

Kalit so‘z: *Polifenol, ikkilamchi xom ashyo, Ekstraksiya, Flavonoid, Katexins.*

Ключевое слово: *полифенолы, вторичное сырье, экстракция, флавоноиды, катехины.*

Keywords: *polyphenols, secondary raw materials, extraction, flavonoids, catechins.*

KIRISH

Bugungi kunda kiberxavfsizlik dunyo bo‘ylab eng muhim sohalardan biriga aylangan bo‘lib, sun’iy intellekt uning samaradorligini oshirishda asosiy rol o‘ynamoqda. sun’iy intellekt tezkor tahlil, avtomatlashtirilgan javob choralari va ilg‘or tahdidlarni oldindan aniqlash orqali kiberxavfsizlik tizimlarini kuchaytiradi. Har bir sohaning afzallik va kamchiliklari bo‘lgani kabi, bu tizimda ham bor. Sun’iy intellektning kiberxavfsizlikdagi asosiy vazifalari bir necha turlarga bo‘linadi.

1. Xavflarni oldindan aniqlash va tahdidlarni bashorat qilish

- Sun’iy intellekt algoritmlari kiberhujumlarning mavjud naqshlarini tahlil qilib, potentsial tahdidlarni oldindan aniqlashi mumkin.

- Mashinali o‘rganish (Machine Learning – ML) orqali mutatsiyaga uchragan zararli dasturlar (malware) va fishing hujumlarini identifikatsiya qilish.

2. Avtomatlashtirilgan hujumlarga javob berish

- Xavfsizlik tizimlari tahdidlarni avtomatik aniqlab, real vaqt rejimida ularga qarshi choralar ko‘radi.

- Sun’iy intellekt asosida ishlovchi xavfsizlik agentlari tarmoqda o‘zgarishlarni kuzatib borib, potentsial tahdidlarni bloklaydi.

3. Tarmoq tahlili va g‘ayritabiiy harakatlarni aniqlash

- Sun’iy intellekt yirik ma’lumotlar (Big Data) asosida foydalanuvchilarning odatiy harakatlarini o‘rganadi va normal bo‘lmagan faollikni aniqlaydi.

- Masalan: Agar xodim odatda faqat ish soatlarida tizimga kirsa, lekin tunda noma’lum IP manzildan tizimga kirishga urinsa, sun’iy intellekt buni potentsial tahdid sifatida belgilaydi.

Sun’iy intellekt yordamida ishlovchi kiberxavfsizlik texnologiyalari

1. Xavfsizlik axborot va voqealarga javob berish tizimlari (SIEM & SOAR)

- SIEM (Security Information and Event Management) – SI tahlili orqali tarmoqdagi shubhali harakatlarni aniqlaydi.

- SOAR (Security Orchestration, Automation, and Response) – avtomatik tarzda tahdidlarga javob beradi.

2. Buxgalteriya va autentifikatsiya tizimlari

- Biometrik autentifikatsiya – yuz tanish (Face ID), barmoq izi, ovoz tanish tizimlari.

- Sun’iy intellekt asosidagi parolsiz autentifikatsiya (passwordless authentication) – maxsus algoritmlar foydalanuvchi harakatlarini tahlil qilib, ularning shaxsini tasdiqlaydi.

3. Xavfsizlik devorlari (Firewall) va zararli dasturlarni tahlil qilish

- AI-Powered Firewall – zararli trafisini filtrlaydi va zero-day hujumlarga qarshi kurashadi.

- AI antiviruslar – ma’lum zararli kodlarni aniqlash bilan birga, yangi avlod kiberhujumlarini ham bashorat qiladi.

Sun’iy intellekt yordamida aniqlangan kiber tahdidlar turlari

- Fishing hujumlari – SI elektron pochta va veb-saytlarni tahlil qilib, phishing xabarlarini avtomatik ravishda aniqlaydi.

- Ransomware hujumlari – zararli kodlarni tahlil qiluvchi SI vositalari ransomware tahdidlarini oldindan aniqlaydi.

- Botnet hujumlari – SI internetda harakatlanuvchi zararli botlarni aniqlab, ularni to‘xtatadi.

- Insayder tahdidlar – xodimlarning shubhali harakatlarini kuzatish orqali ichki xavflarni oldini oladi.

Sun’iy intellekt asosida ishlaydigan kiberxavfsizlik platformalari

- IBM Watson for Cyber Security – katta hajmdagi tahdidlarni tezkor tahlil qiladi.

- Darktrace – o‘z-o‘zini o‘rganuvchi SI texnologiyasi bilan tarmoqlarni himoya qiladi.
- Google Chronicle – tahdidlarni tahlil qilib, kiberxavfsizlik xodimlariga tezkor yechimlarni taklif etadi.

Sun’iy intellektning kiberxavfsizlikdagi afzalliklari va muammolari

☐ Afzalliklari

✓ Tezkorlik – insondan ko‘ra tezroq va aniqroq tahdidlarni aniqlaydi.

✓ Avtomatlashtirish – kiberhujumlarga real vaqt rejimida javob beradi.

✓ Moslashuvchanlik – yangi turdagi hujumlarga moslasha oladi.

☐ Muammolari

☐ Xarajatlar – rivojlangan SI tizimlarini joriy qilish qimmatga tushadi.

☐ Soxta ijobiy natijalar (False Positives) – ba’zan oddiy harakatlar ham tahdid sifatida aniqlanishi mumkin.

☐ AI buzilishi – kiberjinoyatchilar SI tizimlarini aldaydigan maxsus hujumlar ishlab chiqishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda: Sun’iy intellekt zamonaviy kiberxavfsizlikning ajralmas qismiga aylangan bo‘lib, tahdidlarni oldindan aniqlash, hujumlarga avtomatik javob berish va foydalanuvchilarning xavfsizligini oshirish kabi jihatlarda katta yordam bermoqda. Kelajakda SI texnologiyalari yanada takomillashib, inson aralashuvini minimallashtirish va global kiberxavfsizlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Cyber Security, Artificial Intelligence, Data Protection & the Law Robert Walters • Marko

Novak b.6;

2. Stenford universiteti tadqiqot kurslari. LAW 4039: Sun'iy intellektni tartibga solish.
<https://explorecourses.stanford.edu/search?view=catalog&filter>

[coursestatusActive=on&q=LAW%204039:%20Regulating%20Artificial%20Intelligence&academicYear=2018%202019](https://explorecourses.stanford.edu/search?view=catalog&filter) (kirish 01/02);

3. Laptev V.A. Sun'iy intellekt tushunchasi va uning ishi uchun huquqiy javobgarlik // Qonun. Oliy Iqtisodiyot maktabi jurnali. 2019. No 2. 83-b;

4. “Kiberxavfsizlik asoslari” , S.K.Ganiev, A.A.Ganiev, Z.T.Xudoyqulov , Toshkent 2020 B.42;

5. <https://blog.rsisecurity.com/what-is-the-purpose-of-an-enterprise-information-security-policy/>;

6. <https://blog.rsisecurity.com/what-is-the-purpose-of-an-enterprise-information-security-policy/>;

7. “Kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishga oid milliy va xalqaro standartlar”

N.S.Salayev , R.N.Ro’ziyev Toshkent – 2018 B-22;

8. “Sun’iy intellektni huquqiy tartibga solish” I.A.Filipova Samarqand 2022 B.7;

УДК 72.03.5

**ҚАДИМГИ ХОРАЗМ ҲАРБИЙ АРХИТЕКТУРАСИГА ОИД ҚАЛЪА
ДЕВОРИ**

(МИЛ. АВ. I – МИЛОДИЙ I АСРЛАР)

**КРЕПОСТНАЯ СТЕНА ДРЕВНЕГО ХОРЕЗМСКОГО ВОЕННОГО
ЗОДЧЕСТВА**

(1 ДО Н.Э. - 1 ВВ. Н.Э.)

**FORTRESS WALL OF ANCIENT KHOREZM MILITARY ARCHITECTURE
(1ST BC - 1ST CENTURIES AD)**

Убайдуллахўжаев Саидазизхўжа Ўткур ўғли.

*Тошкент халқаро молиявий бошқарув ва технолагиялар университети. катта
ўқитувчиси*

Тошкент архитектура қурилиш университети. мустақил изланувчиси

Аннотация: *Мудофаа иншоотлари жамият урбанизациялашуви жараёнининг белгиловчи омилларидан бири бўлган. Шу боис мудофаа иншоотларини ва уларнинг ривожланиш динамикасини тадқиқ этиш билан боғлиқ масалаларнинг ҳал этилиши долзарб муаммолар жумласига киради.*

Аннотация: *Оборонительные сооружения были одним из определяющих факторов в процессе урбанизации общества. Поэтому решение вопросов, связанных с исследованием оборонных сооружений и динамикой их развития, входит в перечень насущных проблем.*

Annotation: *Defensive structures were one of the determining factors in the process of urbanization of society. Therefore, the solution of issues related to the study of defense structures and the dynamics of their development is included in the list of pressing problems.*

Калит сўзи: *Соғ тупроқ, Таъмирланаётган девор, таъмирлаш лойиҳаси, ёдгорлик, Лой қаришмаси, Хом гишт.*

Ключевое слово: *Суглинок, ремонтируемая стена, ремонтный проект, резервуар, глиняная кладка, кирпич.*

Keyword: *Loam, repaired wall, repair project, reservoir, clay masonry, brick*

АСОСИЙ ҚИСМ

Қадимги Хоразмнинг муайян даври ҳарбий архитектурасида тарҳ масаласида ёндашув бир хилда бўлганини кўриш мумкин. Қалъа иншоотлари замон талабларидан ҳамда ижтимоий-сиёсий вазиятдан келиб чиқиб қурилган. Давр хусусияти бошқа ҳар қандай турдаги объектларга қараганда уларда кўпроқ акс этган. Бу табиий, акс ҳолда улар ўз функциясини бажара олмаган бўларди. Истеҳкомлар кўпинча амалий талабларгагина эмас, балки жой рельефига ҳам боғлиқ бўлганлиги аёнدير.

Хоразмнинг илк истехкомлари (Кўзалиқир, Қанҳхақалъа 2 ва бошқалар) сингари, Марказий Осиё бошқа минтақаларидаги истехкомлар (Афросиёб, Ерқўрғон, Эркқалъа ва б.) ҳам нотўғри шаклда қурилган. Бундай анъана кўчманчилар муҳитида ҳам (Чирик Работ ва б.) қайд этилган.

Мил. авв. V—IV асрлар бўсағасида қадимги Хоразм давлати шаклланди, ўзига хос «урбанизацион портлаш» содир бўлди, шаҳар марказларининг бутун бир туркуми юзага келди. Сарҳадларда чегара қалъалари тизими ва узун деворлар барпо этилди. Кўчманчилар Хоразм чегараларидан, эски қишлоқ жойларидан суриб чиқарилди. Лекин бу кўчманчилар билан уруш муносабатларида бўлинди, дегани эмас.(1) Ўтроқ деҳқонлар ва шаҳар аҳолисининг кўчманчилар билан ўзаро муносабатлари икки хил кўринишда бўлди. Улар дам чорвачилик хўжалиги маҳсулотларини тинч айирбошлашган бўлишса, дам уруш ҳолатида бўлишган. Даштликлар талон-тороқ қилиш мақсадида шаҳарларга кўккирдан ҳужум қилиб туришган (Путаченкова, 1958, 43-бет).

Агар Қўрғошинқалъа минтақасидаги қалъаларда олиб борилган тадқиқотлардан воҳа муҳофаази ташкил қилинганлиги аниқланган бўлса, уларнинг истехкомлари ва манзилгоҳлари тинч алоқалар ривож топганидан далолат беради. Хоразмнинг шимоли-ғарбий чеккасида жойлашган археологик ёдгорликлар — Катта Айбуйирқалъа ва Девкесганқалъалар фақат истехком бўлмай, балки ҳунармандчилик ва савдо пунктлари ҳам бўлганлиги аниқланган. Истехкомлар тўғри геометрик шакл касб эта бошлаган. Хоразм меъморлари деворларни янада жадаллик билан тўғри чизикда ҳамда аниқ кўринишда барпо эта бошлайдилар.(2) Буржлар шакли ҳам аниқлик касб эта бошлайди. Қалъа деворларида икки қаватли отиш йўлаклари, устига парпет билан ҳимояланган валганг қилинган. Ичида жанговар йўлаклари бўлган деворлар ривожланиб, бутун антик давр мобайнида муҳофаа тизимининг зарурий қисмини ташкил этган. Сақланиб қолган материаллар гувоҳлик беришича, отиш йўлакларининг устки ва остки қаватлари орасида зинапоялар бўлган (Қўйқирилганқалъа, Капарас, Тупроққалъа ва бошқалар). Бу даврда қалъа деворларини буржларсиз, бутун девор бўйлаб қўйилган шинакларнинг мураккаб тизимига асосланган ҳолда муҳофаа қилиш (Жонбосқалъа, Катта Айбуйирқалъа, Кичик Қирққизқалъа, Қалъажик, эҳтимол, Оқчагелин ҳам) Хоразм муҳофаа иншоотларининг муҳим хусусиятларидан эди.(3)

Мил. I—IV асрларда ҳарбий архитектурада қадимги Хоразмнинг илк антик даврдаги муҳофаа тизими усул ҳамда элементлари қўлланишда давом этди. Майдони катта бўлмаган истехкомларнинг кўплаб вужудга келишини бу пайтдаги ҳарбий меъморчиликнинг ўзига хос хусусиятларидан, деб ҳисоблаш мумкин-ки, илгари бу нарса Хоразмда кенг тарқалмаганди. Хоразмликларнинг ҳарбий иши ҳақида бактрияликлар, суғдлар ёки парфияликларникига нисбатан кам нарса маълум. Бироқ хоразмликларнинг ҳарбий салоҳияти юқори бўлган, деб тахмин қилиш мумкин. Бактрияликлар, суғдлар, парфияликлар қўллаган қуроли техника турлари ва ҳимоя совутиларини хоразмликлар ҳам қўллашган. Улар ўз қуроллари, жумладан,

мураккаб таркибли камон, қилич ва бошқаларни ишлаб чиқарган бўлишлари ҳам истисно эмас. Мудофаа иншоотлари конструкциялари ҳамда шаклларининг ривожланиши қурол-аслаҳа ва ҳарбий техника ривожланиши билан бевосита боғлиқ. Бизнингча, бу қадимги Хоразмнинг кўп босқичли мудофаа тизимида аниқ ифодасини топган. Хоразм мудофаа тизимини тўрт гуруҳга бўлиш мумкин:

Биринчиси — қалъа девори бир қават ва хандакли истехкомлар (Оқчагелин, эҳтимол, Катта Айбуйирқалъа, Оқчунгул ва бошқалар);

Иккинчиси — девор оралиғида йўлак бўлган ва хандакли истехкомлар (Аёзқалъа 3, Капарас, Военган ва бошқалар);

Учинчиси — отиш йўлаги, протейхизма ва хандақ бўлган истехкомлар (Катта Қирққизқалъа, Қўрғошинқалъа, Хивадаги Эшонқалъа, Қазорасп, Шовотдаги Тупроққалъа, Хивадаги Тупроққалъа, Қалъажик, Анқақалъа ва бошқалар);

Тўртинчиси — қўрғони, отиш йўлаги бўлган девори, протейхизма ва хандақ бўлган истехком (Оқшахонқалъа, Тупроққалъа ва бошқалар).

Диссертация мавзу доирасида қадимги Хоразм давлат ҳудудида жойлашган бир қанча тарихий объектларни ўрганиб чиқиш натижасида ҳамда турли хил манбалар ва тадқиқотчи археологлар фикрини ўқиб ўрганиш натижасида қадимги Хоразм яни Қорақолпоғистон Республикаси ҳудудида жойлашган бўлиб ўрганишлар тадқиқотлар асосан археологлар томонидан ва архитектурада кам фикир мулоҳазалар камлиги, архитектуранинг ҳарбий қисми кам ўрганилгани маълум бўлди.(4) Хоразм экспедициясининг С.П. Толстов, Я.Ғ. Ғуломов ва Е.А. Пол- яковдан иборат таркибдаги қидириш гуруҳи 1938 йилда ишни давом эттирган. Антик ёдгорликлардан Қўйқирилганқалъа, Қўрғошинқалъа, Бозорқалъа, Жонбосқалъа, Қизилқалъа, Тупроққалъа, Катта ва Кичик Қирққиз, Анқақалъа, Қўзиқирилганқалъа текширилган. (Вактурская, Воробьева, 1952, 615—616-бетлар). Бу иш натижасида мил. авв. IV аср — мил. IV аср ёдгорликлари катта мажмуи ва уларнинг санаси аниқроқ белгиланган (Толстов, 1939, 172—199-бетлар).

ХУЛОСА

С.П. Толстов томонидан яна бир илмий фараз илгари суради, унинг тахмини бўйича марказлашган катта бир Хоразм пойтахти сифатида яна бир шаҳар бўлганлиги у тахминан Туркменистон ҳудудида жойлашган Шохсанам тарихий шаҳрига ўхшаш, унга нисбатан 2-3 маротаба каттароқ шаҳар бўлганлигини фараз қилади. (Древний Хорезм Масква-1948)

С.Ў. Убайдуллаҳўжаев илмий раҳбар архитектура фанлари номзоди, доцент Ш.С. Рейимбаев билан археолог С.П. Толстов фарази асосида “мил. ав. I милодий I асрлардаги қадимги Хоразм”нинг марказий шаҳар ҳудудини, бир қанча (Тупроққалъа, Аяз қалъа ва Қизил қалъа) тарихий, қалъа иншоотлари устида комплекс тадқиқот доирасида ўрганиб, турли хил манбалар ва тадқиқотчи археологлар фикрлари натижасида қадимги ҳудуддаги кўп босқичли мудофаа тизимларини тўлиқ қамраб олган график таклиф лойиҳасини ишлаб чиқилди.

Ушбу харитада кўрсатилган

қаблаларнинг марказида

С.У.Убайдуллахўжаев муаллифлигида

С.П.Толстов фарази асосида

мил. ав. I – милодий I асрларда

Қадимги Хоразмни қайта лойихалади.



С.П. Толстов фарази асосида С.У.Убайдуллахўжаев лойихаси.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Гайратдин Ходжаниязов “Қадимги Хоразм мудофаа иншоотлари” Т-2007
2. МАМБЕТУЛЛАЕВ, 1977-Мамбетуллаев М.М. Рельефныш изображения Всадника на керамической фляге из Хумбуз тепе. СА. № 3. М., «Наука».
3. МАМБЕТУЛЛАЕВ, 1978-Мамбетуллаев М.М. Городище Большая Айбуйир кала. //ВКФ АН РУз. № 4. Нукус.
4. ТОЛСТОВ, 1958-Толстов С.П. Работм Хорезмской археолого-этнографической экспедиции АН СССР в 1949-1953 гг. //ТХАЭЭ. Т. 2. М., «Наука».
5. ТОЛСТОВ, 1959-Толстов С.П. Работа Хорезмской археолого-этнографической экспедиции в 1954-1956 гг. //МХЭ

“SHARQ TARONALARI”-JAHON MUSIQA SAN’ATI UCHUN MUQADDAS MASKAN

Shahzoda Olimova

Yunus Rajabiy nomidagi

O‘zbek milliy musiqa san’ati instituti

An’anaviy cholg‘u ijrochiligi yo‘nalishi

II bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada musiqa insoniyat madaniyatining ajralmas qismi bo‘lib, u xalqlarni birlashtiruvchi va madaniy merosni asrab-avaylashga xizmat qiluvchi muhim omil hisoblanadi. Bugungi kunda O‘zbekistonda musiqa san’atiga katta e’tibor qaratilib, har ikki yilda bir marta o‘tkaziladigan “Sharq taronalari” xalqaro musiqa festivali aynan shu maqsadlarga xizmat qiladi. Mazkur maqolada o‘zbek xalqining madaniy va ma’naviy merosiga aylanib ulgurgan “Sharq taronalari” musiqa festivali, uning tarixi, ahamiyati va ta’siri haqida bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: sharq taronalari, O‘zbekiston, Samarqand, festival, musiqa, xalqaro, chang

Аннотация: Музыка является неотъемлемой частью культуры человечества, объединяющей народы и служащей важным фактором сохранения культурного наследия. В настоящее время в Узбекистане уделяется большое внимание музыкальному искусству, и именно этим целям служит международный музыкальный фестиваль “Шарк Тароналари”, который проводится раз в два года. В данной статье рассказывается о музыкальном фестивале “Шарк тароналари”, который уже стал частью культурного и духовного наследия узбекского народа, его истории, значении и влиянии.

Ключевые слова: восточные мелодии, Узбекистан, Самарканд, фестиваль, музыка, международный, чанг

Abstract: Music is an integral part of human culture, uniting nations and serving as an important factor in preserving cultural heritage. Today, great attention is paid to the art of music in Uzbekistan, and the international music festival “Sharq Taronalari,” held every two years, serves exactly these purposes. This article describes the ‘Sharq Taronalari’ music festival, which has become part of the cultural and spiritual heritage of the Uzbek people, its history, significance, and impact.

Keywords: oriental melodies, Uzbekistan, Samarkand, festival, music, international, chang

O‘zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I.A.Karimov farmoniga muvofiq 1996-yilning 18-oktabr kuni Samarqand shahri “Amir Temur” ordeni bilan mukofotlandi. Shundan buyon har yili yurtimizda “Samarqand kuni” sifatida



nishonlab kelinmoqda. 1997-yildan buyon Samarqand shahridagi Registon maydonida har ikki yilda bir marotaba o‘tkazilib kelayotgan ushbu festival dunyoning turli mamlakatlaridan eng iste’dodli xonandalar, raqqosalar va sozandalarni jamlaydi. Shuningdek, “Sharq taronalari” YUNESKO xalqaro madaniy tadbirlari ro‘yxatiga kiritilgan bo‘lib, O‘zbekiston va uning merosi haqida ko‘proq ma’lumot olishni istaganlar uchun ayni muddaodir. Festivalning asosiy maqsadi turli millatlarning an’anaviy musiqa san’atini targ‘ib qilish, xalqlar o‘rtasida madaniy aloqalarni mustahkamlash va musiqa san’ati sohasida tajriba almashishga imkon yaratishdan iborat. Dastlabki festivallardan boshlab, dunyoning turli burchaklaridan mashhur san’atkorlar, musiqa jamoalari va folklor ansambllari ishtirok etib kelmoqda. “Sharq Taronalari” festivali bir necha jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi:

- Madaniy merosni asrash va targ‘ib qilish – Festival turli xalqlarning milliy musiqa an’analari va folklor san’atini keng ommaga tanishtirishga xizmat qiladi.
- Xalqaro madaniy muloqot – Ishtirokchi davlatlar o‘rtasida madaniy almashinuvni rivojlantirish va musiqa san’ati orqali do‘stona aloqalarni mustahkamlash imkoniyatini yaratadi.
- Turizm va iqtisodiy ta’sir – Festival xalqaro mehmonlar va sayyohlarni o‘ziga jalb qilib, O‘zbekistonning turistik jozibasini oshirishga hissa qo‘shadi.
- Iste’dodlarni qo‘llab-quvvatlash – Festival yosh va iqtidorli ijrochilar uchun o‘z san’atini namoyish qilish va professional rivojlanish imkoniyatini taqdim etadi.

Festival doirasida quyidagi tadbirlar o‘tkaziladi:

- Xalqaro musiqiy tanlovlar
- Ilmiy-amaliy anjumanlar va seminarlar
- Milliy musiqa va folklor ansambllarining chiqishlari
- Ustoz-shogird an’anasini targ‘ib etuvchi ustaxonalar

Festivalda turli mamlakatlardan kelgan san’atkorlar o‘z milliy cholg‘ulari va an’anaviy musiqiy ijrolari bilan ishtirok etadilar. Ishtirokchilarning ijrosi xalqaro hakamlar hay’ati tomonidan baholanadi. “Sharq taronalari” festivalining xalqaro maydondagi ta’siri haqida so‘z yuritadigan bo‘lsak, bugungi kunga kelib, festival xalqaro madaniy tadbirlar qatorida alohida o‘rin egallaydi. Uning o‘tkazilishi O‘zbekistonning musiqa san’ati rivojiga bo‘lgan

e’tiborini namoyish etadi va mamlakatning madaniy diplomatiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Festival xalqaro tashkilotlar, jumladan, YUNESKO bilan hamkorlikda o‘tkazilib, u xalqaro miqyosda katta e’tibor qozonmoqda. Ko‘plab xorijiy san’atkorlar festivalga kelib, O‘zbekistonning boy madaniy merosi bilan tanishish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, “Sharq Taronalari” xalqaro musiqa festivali – bu nafaqat san’at bayrami, balki, turli madaniyatlarning o‘zaro muloqoti va hamkorligini mustahkamlovchi muhim tadbir hamdir. U musiqa san’atining global darajada rivojlanishiga hissa qo‘shib, O‘zbekistonning madaniy diplomatiyasini yanada yuksaltirishda muhim rol o‘ynaydi.



Shuningdek, 2024-yilda “Sharq Taronalari” XIV xalqaro musiqa festivali doirasida o‘tkazilgan saralash bosqichida milliy, jozibador ohanglarimizni o‘zida namoyon etib beruvchi qadimiy cholg‘u sanalmish “Chang” bo‘yicha ishtirok etib, faxrli o‘rinni qo‘lga kiritdim va “Sharq Taronalari” XIV xalqaro musiqa festivali ochilish marosimida ishtirok etish baxtiga muvassar bo‘ldim. Bu festival musiqiy an’analarni asrab-avaylash va xalqlar o‘rtasida madaniy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qiluvchi muhim tadbirlardan biridir. Festival doirasida turli davlatlardan kelgan san’atkorlar bilan ijodiy tajriba almashish va o‘zbek milliy musiqa san’atini dunyoga yanada tanitish imkoniyatiga ega bo‘ldim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni–“Sharq Taronalari” xalqaro musiqa festivalini tashkil etish to‘g‘risida, 1997-yil.
2. YUNESKO rasmiy hujjatlari – Madaniy merosni asrash va an’anaviy musiqa san’atini rivojlantirish bo‘yicha xalqaro hisobotlar, www.unesco.org.
3. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat va Turizm vazirligi nashrlari – Festival tarixi va ishtirokchilari haqidagi rasmiy ma’lumotlar, www.madaniyat.uz.

4. “Sharq Taronalari” festivalining rasmiy veb-sayti – Festival dasturi, ishtirokchilar va g‘oliblar ro‘yxati, www.sharqtaronalari.uz.

5. Mahalliy va xalqaro matbuot manbalari – “Xalq So‘zi”, “Narodnoe Slovo”, “The Guardian” va boshqa gazeta va jurnallar.

6. Akademik tadqiqotlar – An’anaviy musiqa va folklor san’ati bo‘yicha ilmiy maqolalar, O‘zbekiston Milliy kutubxonasi fondidagi manbalar.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA SODIR ETILAYOTGAN JINOYATLARNI OLDINI OLISH VA FOSH QILISHDA TEZKOR-QIDIRUV FAOLIYATI HODIMLARINING O‘RNI

Norpo‘latov Anvar Xikmatilla o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasining saf qismi bo‘yicha tarbiyaviy ishlar
bo‘yicha otryad komandiri o‘rinbosari, katta leytenant.

KIRISH

Bugungi globallashuv davrida raqamli texnologiyalar hayotimizning ajralmas qismiga aylanmoqda. Internet va zamonaviy axborot texnologiyalari insonlarning kundalik hayotiga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda, shu bilan birga, kiberjinoyatchilikning rivojlanishiga ham sabab bo‘lmoqda. Ushbu maqolada raqamli jinoyatlarga qarshi kurashishning zamonaviy usullari, tezkor-qidiruv faoliyati xodimlarining ushbu jarayondagi o‘rni va kelajakdagi istiqbollar tahlil qilinadi.

1. Raqamli texnologiyalar orqali sodir etilayotgan jinoyatlar turlari: Raqamli jinoyatlar turli shakllarga ega bo‘lib, ularning asosiylari quyidagilardan iborat:

- Kiberfiribgarlik – bu moliyaviy yoki boshqa maqsadlarda amalga oshiriladigan noqonuniy xatti-harakat bo‘lib, u orqali jinoyatchilar shaxsiy ma’lumotlarni o‘g‘irlash, bank hisobvaraqlariga noqonuniy kirish, kredit kartalaridan foydalanish kabi usullar bilan jinoiy foyda ko‘radilar.

- Kiberterrorizm – bu kiberhujumlar orqali davlat yoki xususiy sektorga tegishli axborot tizimlarini izdan chiqarish, jamoatchilik orasida qo‘rquv uyg‘otish, davlat xavfsizligiga tahdid solish kabi faoliyatlardir. Bu turdagi jinoyatlar milliy xavfsizlikka jiddiy tahdid solishi mumkin.

- Ma’lumotlar buzilishi (hacking) – bu axborot tizimlariga noqonuniy ravishda kirish, tizimni ishdan chiqarish yoki ma’lumotlarni o‘g‘irlash bilan bog‘liq bo‘lgan jinoyatlardir. Hackerlar shaxsiy ma’lumotlarni noqonuniy tarzda qo‘lga kiritish, davlat tashkilotlariga kiberhujum uyushtirish kabi faoliyatlar bilan shug‘ullanishi mumkin.

- Firibgarlik va shaxsiy ma’lumotlarni o‘g‘irlash (phishing) – bu turdagi jinoyatda jinoyatchilar soxta veb-saytlar yoki elektron pochta orqali foydalanuvchilarning maxfiy ma’lumotlarini qo‘lga kiritishga harakat qiladilar. Masalan, bank sahifasining nusxasi yaratilib, foydalanuvchilar ushbu soxta sahifaga kiritgan login va parollar jinoyatchilar qo‘liga tushadi.

- Pul yuvish va moliyaviy jinoyatlar – raqamli valyutalar va onlayn tranzaksiyalar yordamida noqonuniy yo‘l bilan topilgan mablag‘larni legallashtirish jinoyatlari shu toifaga kiradi. Jinoyatchilar kriptovalyutalar orqali noqonuniy mablag‘larni yashirish, noqonuniy tranzaksiyalarni amalga oshirish bilan shug‘ullanadilar.

2. Tezkor-qidiruv faoliyati hodimlarining roli: Tezkor-qidiruv faoliyati xodimlari raqamli jinoyatlarga qarshi kurashda quyidagi yo‘nalishlarda faoliyat yuritadi:

• Kiberjinoyatlarni fosh etish va tergov qilish – maxsus dasturiy ta’minot va texnologiyalar yordamida kibermakonda sodir etilgan jinoyatlarni aniqlash va hujumchilarning shaxsini aniqlash.

• Axborot xavfsizligini ta’minlash – davlat va xususiy sektor tizimlarining axborot xavfsizligini mustahkamlash, himoya choralari ishlab chiqish.

• Jinoiy faoliyatni monitoring qilish – ijtimoiy tarmoqlar, elektron pochta va boshqa raqamli vositalar orqali noqonuniy faoliyatlarni kuzatish va ularning oldini olish.

• Malakali kadrlar tayyorlash – tezkor-qidiruv xodimlarining bilim va ko‘nikmalarini oshirish uchun maxsus treninglar, seminarlar va xalqaro tajriba almashuvlar tashkil etish.

3. Zamonaviy texnologiyalar va usullar: Kiberjinoyatlarga qarshi kurashish uchun quyidagi zamonaviy texnologiyalar keng qo‘llanilmoqda:

• Sun‘iy intellekt va mashinaviy o‘rganish – bu texnologiyalar kiberhujumlarni oldindan bashorat qilish, tahdidlarni avtomatik ravishda aniqlash va ularning oldini olishda qo‘llaniladi.

• Blokcheyn texnologiyasi – bu texnologiya moliyaviy operatsiyalarning shaffofligini ta’minlash, firibgarlikning oldini olish va tranzaksiyalarni nazorat qilish uchun ishlatiladi.

• Shifrlash texnologiyalari – bu usullar ma’lumotlarni himoya qilish va ularning ruxsatsiz shaxslarga tushib qolishining oldini olish uchun qo‘llaniladi.

• Big Data va ma’lumotlar tahlili – bu texnologiya katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish va shubhali faoliyatni aniqlash uchun ishlatiladi.

4. Muammolar va yechimlar: Tezkor-qidiruv faoliyatida duch kelinayotgan asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

• Hujumchilarning anonimligi – jinoyatchilar VPN va TOR kabi texnologiyalar yordamida o‘z izlarini yashira oladi, bu esa ularni aniqlashni qiyinlashtiradi.

• Xalqaro hamkorlikning yetarli emasligi – kibermakondagi jinoyatlar xalqaro tusga ega bo‘lib, ko‘plab mamlakatlar o‘rtasida huquqiy kelishuvlarning yetishmasligi qiyinchilik tug‘diradi.

• Malakali kadrlar yetishmovchiligi – kiberxavfsizlik sohasida yetuk mutaxassislarining yetishmovchiligi samarali kurashish jarayoniga to‘sqinlik qiladi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

• Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish – Interpol va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni mustahkamlash, kibermakondagi jinoyatlarni birgalikda fosh qilish.

• Mutaxassislarni tayyorlash va qayta o‘qitish – tezkor-qidiruv xodimlarini doimiy ravishda zamonaviy texnologiyalar bo‘yicha o‘qitish va malakasini oshirish.

• Raqamli texnologiyalarni yanada rivojlantirish – sun‘iy intellekt va boshqa ilg‘or texnologiyalarni tezkor-qidiruv faoliyatiga joriy etish orqali samaradorlikni oshirish.

XULOSA

Raqamli texnologiyalar vositasida sodir etilayotgan jinoyatlarga qarshi samarali kurashish zamonaviy tezkor-qidiruv faoliyati xodimlarining muhim vazifalaridan biridir. Ushbu yo‘nalishda xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, ilg‘or texnologiyalarni joriy qilish va

malakali kadrlar tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli jinoyatchilikka qarshi kurashish nafaqat huquqni muhofaza qilish organlarining, balki jamiyatning har bir a'zosining mas'uliyatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Stallings W. "Network Security Essentials." Prentice Hall, 2020.
2. Casey E. "Digital Evidence and Computer Crime." Academic Press, 2019.
3. Easttom C. "Computer Security Fundamentals." Pearson, 2021.
4. Interpol va Europolning kiberjinoyatchilik bo'yicha hisobotlari.
5. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlari va milliy xavfsizlik strategiyalari.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЦ С НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

Каримова Зулфия Абдурахмановна

учитель кафедры педагогики и психологии Alfraganus University

Норбоева Замира Равшанбековна

студент 2-курса педагогического факультета Alfraganus University

Ключевые слова: речевые расстройства, когнитивное развитие, эмоциональная сфера, снижение самооценки, социальная изоляция, концентрация внимания, коррекционные методы, психотерапия, групповые тренинги

Аннотация. В статье рассматриваются психологические проблемы лиц с нарушениями речи. Выявляются особенности когнитивного недоразвития, проблемы межличных отношений и социальных адаптаций. Также приводятся примеры на психологическую коррекцию и поддержку в работе с лицами с нарушениями речи.

ВВЕДЕНИЕ

Речь является одним из важнейших инструментов коммуникации, формирования личности и социального взаимодействия. Однако у ряда людей возникают различные нарушения речи, которые могут существенно повлиять на их психологическое состояние, самооценку и межличностные отношения. В данной статье рассмотрены основные психологические особенности лиц с речевыми расстройствами, влияние этих нарушений на эмоциональную сферу и когнитивное развитие, а также способы психологической коррекции.

Часто наблюдается влияние речевых нарушений на психологическое состояние лиц с тяжелыми нарушениями речи. Речевые расстройства могут сопровождаться целым рядом психологических особенностей, которые зависят от характера нарушения, возраста пациента и окружающей социальной среды. Среди основных проблем можно выделить:

Эмоциональную неустойчивость – частые перепады настроения, склонность к тревожности, депрессии, раздражительности.

Сниженную самооценку – постоянные трудности в коммуникации приводят к развитию неуверенности в себе, застенчивости, страха перед общением. Социальную изоляцию – затруднения в вербальном взаимодействии часто вызывают замкнутость, избегание общения и трудности в установлении межличностных контактов.

Особенно выражены эти проблемы у детей с речевыми нарушениями, которые могут подвергаться насмешкам со стороны сверстников, что усугубляет их внутренний дискомфорт и препятствует полноценному социальному развитию.

Нарушения речи могут затрагивать и когнитивную сферу, особенно если расстройство возникает в раннем детстве. Влияние может проявляться в следующих

аспектах таких как, в задержке в развитии мышления, проблемы с концентрацией внимания и затруднение в восприятия и обработке информации.

Задержка в развитии мышления проявляется в недостаточности речевого опыта, который может приводить к трудностям в формировании абстрактного мышления, анализе и обобщении информации. У детей с речевыми нарушениями проявляются специфические особенности мышления. Они отстают в развитии словесно-логического мышления, с трудом овладевают мыслительными операциями. На результаты мышления влияют недостаточность знаний об окружающем и нарушения самоорганизации.

Также у лиц с речевыми расстройствами часто наблюдаются трудности с концентрацией внимания и сосредоточенностью, что может сказываться на учебной и профессиональной деятельности.

Затруднения в восприятии и обработке информации наблюдается в сложности с устной речью которые могут приводить к проблемам в понимании речи окружающих, запоминании и воспроизведении информации. Некоторые исследования показывают, что у детей с нарушениями речи могут наблюдаться вторичные задержки в развитии интеллекта, вызванные недостаточным общением и отсутствием языковой практики.

Задержка речевого развития приводит к отставанию в развитии воображения. Большие трудности у детей вызывает выполнение творческих заданий. Рисунки детей отличаются бедностью замысла и содержания. Они плохо понимают переносное значение слов, метафор, испытывают трудности в составлении творческого рассказа, в создании воображаемой ситуации.

У большинства детей с речевыми нарушениями отмечаются нарушения в развитии двигательной сферы, т.е. общей и мелкой моторики (плохая координация движений, снижения скорости и легкости при их выполнении).

Как складываются межличностные отношения и социальная адаптация у детей с нарушениями речи. Им присущи пассивность, нестойкость интересов, неуверенность в себе, повышенная раздражительность, сензитивная зависимость от окружающих, склонность к спонтанному поведению. Для детей характерно дифференцированное представление о своих эмоциональных состояниях, однако им трудно мимическими средствами передать эмоции страха, гнева, удивления, они не всегда могут выразить эмоционально-смысловое содержание высказывания.

Социальная адаптация – одна из наиболее сложных задач для людей с речевыми нарушениями. Они часто сталкиваются с непониманием, дискриминацией, сложностями в профессиональном и личном общении. В детском возрасте речевые нарушения могут затруднять процесс обучения, приводить к трудностям в общении со сверстниками и учителями. Во взрослом возрасте возникают проблемы с трудоустройством, карьерным ростом, установлением романтических и дружеских связей.

Речевой дефект способствует формированию неадекватной самооценки, ощущения своей малоценности, робости, неуверенности в своих возможностях. В

отдельных случаях можно наблюдать переоценку своих возможностей, неадекватно завышенный уровень притязаний.

Коммуникативные возможности отличаются ограниченностью: у детей снижена потребность в общении, не сформированы различные формы коммуникации; дети не заинтересованы в контактах с окружающими, не умеют ориентироваться в ситуации общения, проявляют негативизм и т.п. Сложности взаимодействия с окружающей социальной средой предрасполагают к дезадаптации, к переживанию состояний фрустрации.

В некоторых случаях лица с нарушениями речи могут развивать компенсаторные стратегии – например, более активно использовать невербальные средства общения или углубляться в профессиональные сферы, не требующие частой коммуникации. Тем не менее, при должной психологической поддержке и коррекционной работе возможно значительное улучшение адаптационных способностей.

Психологическая коррекция и поддержка

Коррекционные методы должны быть направлены не только на устранение речевых дефектов, но и на психологическую поддержку пациента. Основные направления работы включают:

Психотерапия – когнитивно-поведенческая терапия, арт-терапия, игровые методы помогают преодолевать страхи, тревожность, формировать уверенность в себе. Логопедическая работа – индивидуальные занятия с логопедом способствуют развитию речи и коррекции дефектов произношения.

Групповые тренинги – занятия в группе помогают развивать коммуникативные навыки, социализироваться, находить поддержку среди людей с аналогичными проблемами.

Психологическая поддержка семьи – работа с родителями и близкими помогает создать благоприятную атмосферу для адаптации человека с речевыми нарушениями.

Эффективность коррекционной работы во многом зависит от комплексного подхода, включающего сотрудничество логопедов, психологов, педагогов и семьи пациента.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Речевые нарушения оказывают значительное влияние на психологическое состояние человека, его самооценку, когнитивное развитие и социальную адаптацию. Однако при своевременной диагностике, грамотной коррекции и психологической поддержке можно значительно улучшить качество жизни таких людей, развить их уверенность в себе и адаптационные способности. Важно, чтобы общество было толерантным к людям с речевыми расстройствами, создавая для них комфортные условия для обучения, работы и общения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Глухов В.П. Психология лиц с нарушениями речи. – Москва: Академия, 2019.
2. Кустова Е.Н. Речевая патология и её влияние на личность. – Санкт-Петербург: Питер, 2020.
3. Лебедева Т.В. Психологические аспекты логопедии: коррекция и адаптация. – Екатеринбург: У-Фактория, 2018.
4. Editorial Problems of Organizing the Innovative Activity of Preschool Education Organization Editors Under Educational Cluster Conditions. (2023). Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments, 2(1), 1-10.
<https://euroasianjournals.org/index.php/pc/article/view/97>
5. Karimova, Z. A. (2023). Inclusive education and its importance and characteristics. Maxsus pedagogika muammo va yechimlar, 1(1), 160-162.
6. Achilova, S. J., Karimova, Z. A. (2022). The value of the educational cluster in a multidisciplinary preschool organization. Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar, 1(1), 52-54.
7. Abdujalilova, S. A., & Karimova, Z. (2023). Use of innovative technologies in working with children with disabilities in multidisciplinary preschool educational organizations. Science and innovation, 2(B4), 617-619.

NODAVLAT TA'LIM TASHKILOTLARI TALABALARI O'QUV FAOLIYATIGA MOSLASHISHINI O'RGANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Razzoqova Shaxnoza Jo'rayevna

Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti o'qituvchisi
(99891 407-66-65)

Annotatsiya: maqolada talabalarning o'quv jarayoniga moslashuvchanligining o'ziga xos xususiyatlari to'g'risidagi ijtimoiy –psixologik jihatdan yondashib tahlil etib berilgan.

Kalit so'zlar: o'quv faoliyati, globallashuv, integratsiya, psixologik omillar, o'quv motivi, beqaror holatlar

Annotation: the article is analyzed by taking a socio –psychological approach to the specifics of students' adaptability to the educational process.

Keywords: educational activity, globalization, integration, psychological factors, educational motivation, unstable states.

KIRISH

Bugungi globallashuv va integratsiya jarayonida nodavlat ta'lim tashkilotlari talabalarida o'quv faoliyatiga moslashish motivatsiyasining shakllanishiga xizmat qiluvchi omillarni aniqlash tadqiq qilish va shu orqali ular bilan olib boriladigan ta'lim tarbiya ishlarini tashkil etish, ta'lim samaradorligiga aniqrog'i, talaba shaxsiga va uning ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlashga ijobiy ta'sir etadi. Chunki, har bir talaba shaxsidagi o'quv faoliyatiga nisbatan kechayotgan ichki va tashqi munosabat motivatsiyasini shakllantiruvchi jihatlarni tahlil qilish orqaligina talaba shaxsiga, uning faoliyatiga to'g'ri baho berish mumkin, deb o'ylaymiz. Shu nuqtai nazardan, Respublikamizdagi qator nodavlat ta'lim tashkilotlarining talabalar faoliyati chuqur o'rganildi va tegishli tadqiqot talablari asosida tadqiq qilindi. Maqolaning asosiy maqsadi va vazifalari yuqorida qayd etilgan. Maqola vazifalaridan kelib chiqib, mazkur maqolada talabalarning nodavlat ta'lim tashkilotiga va o'quv faoliyatiga moslashish motivatsiyasining bevosita shakllanish jarayoni bilan bog'liq ijtimoiy – psixologik omillarni o'rganish hamda maxsus yo'naltirilgan metodikalar yordamida aniqlash masalasi qo'yildi.

ASOSIY QISM

O'rganish davomida talabalarning o'quv faoliyatiga moslashishi hamda unga ta'sir etuvchi omillar ham aniqlandi va ularni quyidagicha jadval ko'rinishda vizualizatsiyalashga muvofiq bo'ldik.

Maqolamizda dastavval N.G.Luskanova tomonidan taklif etilgan «O'quv motivini baholash» metodikasidan foydalandik. Bu so'rovnomada asosiy e'tibor talabalarning o'quv motivatsiyasini shakllanish bosqichlariga qaratildi. Talabalarning nodavlat ta'lim

tashkilotiga psixologik moslashishida ularning o‘quv faoliyatiga munosabatini aniqlash muhim hisoblanadi. Dastlab mazkur metodika bo‘yicha gender jihatlarni ko‘rib chiqdik.

1-jadval

O‘quv motivatsiyasini baholashning gender natijalari

Shkalalar	O‘rtacha qiymati		t	p
	Qizlarda	Yigitlarda		
O‘quv motivatsiyasi yuqori	8,3	6,3	-2,41	0,05
O‘quv motivatsiyasi o‘rtacha	7,1	6,8	-2,04	0,21
Ta‘lim tashkilotiga munosabat ijobiy	6,6	6,9	-1,01	0,19
O‘quv motivatsiyasi past	6,1	7,6	-2,28	0,05
Ta‘lim tashkilotiga munosabat salbiy	6,1	7,0	-2,52	0,05

N.G.Luskanova tomonidan ishlab chiqilgan «O‘quv motivini baholash» metodikasi bo‘yicha birinchi kursda tahsil olayotgan yigitlarda hamda qizlarda natijalaridan ma’lum bir statistik farqlar qayd qilindi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra “o‘quv motivatsiyasi yuqori” ($t=-2,41$; $p\leq 0,05$), “o‘quv motivatsiyasi past ($t=-2,28$; $p\leq 0,05$)” hamda “Ta‘lim tashkilotiga munosabat salbiy” ($t=-2,52$; $p\leq 0,05$) omillarida ahamiyatli darajadagi farqlar kuzatildi.

Birinchi navbatda, “o‘quv motivatsiyasi past” mezoniga murojaat qildik. Yigitlarda ushbu omil bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkich ya’ni, 7,6 bo‘lsa, qizlarda 6,1 ni tashkil etdi. O‘rganilgan yigitlarda maktabga nisbatan noadekvat munosabat, ijtimoiy identifikatsiyaning noto‘g‘ri shakllanganligi, qo‘zg‘aluvchan, sabrsiz va biroz ma’suliyatsiz ekanliklari aniqlandi. Bunga sabab, ularning ba’zan o‘rtoqlari va boshqa insonlar bilan notipik vaziyatlarda yanglishishlari mumkinligi, o‘z rejalarini amalga oshirishdagi beqaror holatlarning mavjudligida bo‘lishi mumkin. Qizlar esa yigitlarga nisbatan ijtimoiy adaptatsiya yaxshi shakllangan va vaziyatga moslashuvchan, shuningdek, har bir ishga ma’suliyat bilan yondashishlari aniqlandi. Bu esa, o‘z navbatida qizlarning yigitlarga nisbatan irodali, emotsional jihatdan barqaror, chidamli ekanliklari hamda har bir ishga ma’suliyat bilan yondashishlarini ko‘rsatadi.

Keyingi “o‘quv motivatsiyasi yuqori” omil bo‘lib bunda yigitlar 6,3 qizlar esa 8,3 o‘rtacha qiymatni ko‘rsatdi. Mazkur omil qizlarda yuqori natijani qayd etdi. Buni shunday izohlash mumkinki, yigitlarda ayrim holatlarda ruhiy tushkunlik, beqarorlik, ba’zi hollarda esa, o‘z iroda kuchiga ishonmaslik va ruhiy jihatdan pessimistik holatlari ko‘zga tashlanadi. Bunday shaxslararo munosabatlar ularda har doim ham ijtimoiy jihatdan faol emasliklari hamda o‘z fikrlarini doimo to‘g‘ri va ochiq ifodalay olmasligidan dalolat beradi. Qizlarda esa, bu ko‘rsatkich eng yuqori natijani tashkil etdi. Demak, qizlar yigitlardan ko‘ra, ancha faol va pozitiv xususiyatlarga ega. Bu esa, o‘z navbatida ularning nodavlat ta’lim tashkilotlariga hamda o‘quv faoliyati uchun ham muhim omil ekanligini ko‘rsatadi.

Ta’lim tashkilotiga munosabat salbiy omili yigitlarda nisbatan yuqori natijani qayd etdi. Bu omil esa ularni yangi muhitga, shaxslararo munosabatlardagi vaziyatlarni tahlil eta olishga, ijtimoiy persepsiyani va adekvat tushunish qobiliyatini rivojlantirish hamda kamchiliklarni bartaraf etishga moyil ekanliklarini ko‘rsatmoqda. Qizlarda esa, o‘quv faoliyatiga hamda nodavlat ta’lim tashkilotlari hayotiga kirishishda har qanday muammolarni bartaraf etishga moyil va har qanday holatda ham intiluvchan, vaziyatlarni adekvat baholay olishlari bilan xarakterlanadi. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘quv faoliyatiga moslashish jarayoni qizlarda yigitlarga nisbatan ancha yaxshiroq ekan. Sababi, yigitlardagi ijtimoiylashish jarayoni, atrof muhitga bo‘lgan adekvat munosabatlari ularni ta’lim tashkilotlari hayotiga moslashishida ma’lum bir qiyinchiliklarni keltirib chiqar ekan.

Tadqiqotimizning navbatdagi bosqichida “Nodavlat ta’lim tashkilotlari talabalarining o‘quv faoliyatiga moslashuv motivatsiyani o‘rganish” so‘rovnomasi orqali olingan natijalar tahliliga o‘tamiz. Mazkur metodikani birinchi va uchinchi bosqichlar kesimida tahlil qildik.

2-jadval

“Nodavlat ta’lim tashkilotlari talabalarining o‘quv faoliyatiga moslashuv motivatsiyani o‘rganish” natijalari (IPS)

Shkalalar	O‘rtacha qiymati		t	p
	1-bosqich	3- bosqich		
Kognitiv komponent	2,4	4,1	-3,47	0,05
Hissiy – irodaviy komponent	4,2	2,9	-2,78	0,05
Baholash komponentni	2,6	3,8	-2,58	0,05

Nodavlat ta’lim tashkilotlari talabalarining o‘quv faoliyatiga moslashuv motivatsiyani o‘rganish o‘rganish so‘rovnomasi orqali natijalar tahliliga o‘tadigan bo‘lsak, “kognitiv komponent” ($t=-3,47$; $p\leq 0,05$) “hissiy – irodaviy komponent” ($t=-2,78$; $p\leq 0,05$) va “baholash komponenti” ($t=-2,58$; $p\leq 0,05$) omillarda statistik farqlar aniqlandi. Dastlabki “kognitiv komponent” omili 3-bosqich talabalarida yuqori natijani ko‘rsatdi. Demak 3-bosqich talabalarida bilishga va o‘z bilimlarini dars jarayonida tadbiq etishga asoslangan topshiriqlarni bajarishga bo‘lgan barqaror intilishlarining namoyon etilishini hamda talabalarida ko‘proq intellektual salohiyatni talab qiluvchi o‘quv topshiriqlarini bajarishga bo‘lgan xayrixohlikning mavjudligini nisbatan yuqori darajada ekan.

Navbatdagi “hissiy – irodaviy komponent” omilida esa aksincha, 1-bosqich talabalarida yuqori natija qayd etildi. Mazkur holat o‘rta maxsus ta’lim tashkilotidan kelgan o‘quvchilarda o‘quv jarayoniga mas’uliyat bilan yondashish, qat’iylik asosida ishga zo‘r ishtiyoq bilan kirishish, mavjud qiyinchiliklarni yengib o‘tishga va kattalar oldida alohida tahsinga sazovor bo‘lish uchun astoydil xarakat qilish ishtiyoqining barqarorligi kabi holatlar yuqoriligi bilan izohlanadi.

So‘ngi “baholash komponentni” 3-bosqich talabalarida yuqori natijani ko‘rsatdi. Bu esa yuqori bosqich talabalarida o‘quv faoliyatiga va o‘z –o‘ziga talabchanlik, o‘z – o‘zini

idora qilish va rivojlantirish nuqtai nazaridan o‘z faoliyatiga baho bera olish, o‘quv topshiriqlarining natijalariga baho berish, o‘z-o‘zini adekvat baholashga bo‘lgan ishtiyoqning yaqqol namoyon etilishi bilan belgilanadi.

Nodavlat ta‘lim tashkilotlari talabalarida o‘quv jarayoniga moslashish motivatsiyasi tahlillari shuni ko‘rsatdiki, talabalarining ta‘lim tashkiloti faoliyati bilan bog‘liq har bir harakatlari zahirida o‘quv faolligi va uni bevosita ta‘minlashga xizmat qiluvchi omillar yotadi. Chunki, o‘quv faolligining namoyon etilishi bir tomondan o‘quv jarayonining muvaffaqiyatli tashkil etilishiga bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan esa talaba shaxsida tarkib topayotgan o‘quv komponentlari – “kognitiv”, “hissiy-irodaviy” hamda “baholash” mezonlariga ham ko‘p jihatdan bog‘liqdir. Zero, har bir o‘quv komponentining talaba shaxsida yetarli darajada tarkib topishi o‘quv faolligini ta‘minlashga xizmat qiladi. Ta‘kidlangan har bir komponentni ijtimoiy-psixologik fenomen sifatida o‘rganish va tadqiq qilish haqida yuqorida batafsil ma‘lumot berilgan edi. Buning uchun avvalo shuni ta‘kidlash joizki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta‘lim tashkilotiga kelishi va o‘z do‘stlari bilan muloqot qilishi, o‘quv qurollaridan foydalanib u yoki bu topshiriqlarni shunchaki bajarishi bu hali faollik yoxud faol – ijobiy munosabatni belgilamaydi. Qolaversa, yuqoridagi metodika tahlillari shuni ko‘rsatyaptiki talabaning har qanday o‘quv topshiriqlarini bajarishi uchun unda ma‘lum ko‘nikmalar bilan birga uning faoliyatida psixologlar tomonidan qayd etilgan (A.K.Markova, L.M.Fridman, A.V.Zaxarova) o‘quv – psixologik komponentlari ham (kognitiv, hissiy-irodaviy, baholash) bevosita ishtirok etishi shart. Mazkur komponentlar yetarli darajada shakllanmas ekan, talaba o‘quv faoliyatida shunchaki “indifferent” munosabatda bo‘laveradi. Lekin bu munosabat mezonni ta‘lim samaradorligiga, qolaversa talaba shaxsining ijtimoiy – psixologik taraqqiyotiga yetarli darajada ijobiy ta‘sir etmasligi mumkin. Shuning uchun xar bir nodavlat ta‘lim tashkiloti o‘qituvchisi talaba shaxsida shakllanayotgan mazkur motivatsiya jarayoniga jiddiy e‘tiborni qaratishi lozim, deb o‘ylaymiz.

XULOSA

Demak, yuqorida keltirilgan barcha ma‘lumotlar ijtimoiy-psixologiya uchun muhim bo‘lgan o‘quv faolligi va uning talaba shaxsidagi motivatsion imkoniyatlarining nechog‘lik namoyon etilishi bilan bog‘liq psixologik omillar haqida tegishli tasavvurlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ayni paytda, har bir keltirilgan empirik ma‘lumot zahirida nodavlat ta‘lim tashkiloti talabalarini uchun xarakterli bo‘lgan o‘ziga xos ijtimoiy psixologik qonuniyatlar yotadi. Mazkur maqolada keltirilgan ashyoviy dalillar quyidagicha ijtimoiy psixologik mushohadalar yuritish imkonini beradi:

1. Nodavlat ta‘lim tashkilotida o‘quv faolligining ta‘minlanishi o‘ziga xos ierarxik tizimga ega bo‘lgan kognitiv, hissiy-irodaviy, baholash komponentlarining talaba shaxsidagi motivatsion tizimga aylanishi bilan yaqqol ifoda etiladi va har bir o‘quv komponenti turli xil darajalarga ega ekanligi bilan ajralib turadi.

2. O‘quv faolligi komponentlarining namoyon etilishi, asosan o‘quv materialini o‘zlashtirish va bu jarayonda astoyidil kirishgan holda o‘zini talaba sifatida his etish, o‘z-o‘zini adekvat baholash, o‘zini-o‘zi boshqarish, o‘z-o‘zini faoliyatga safarbar qilish kabi

xislatlar bilan bevosita bog‘liq ekanligi ma’lum bo‘ldi. O‘rganilgan har bir komponent, talaba shaxsining ijtimoiy taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Nazarova, M. (2021). BOSHLANG‘ ICH TA ‘LIM O‘ QUVCHILARINING PSIXIK TARAQQIYOTIDA INTEGRATSIYAVIY-INNOVATSION YONDASHUVLAR AHAMIYATI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7).
2. Baxriyeva, N. (2020). СОЦИАЛЬНО-ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 1(1).
3. Nematova, R. R., & Narziyev, B. N. (2022). THE ROLE OF NATIONAL GAMES IN INCREASING THE PHYSICAL ACTIVITY OF PRESCHOOL CHILDREN. Research Jet Journal of Analysis and Inventions, 3(1), 6-11.
4. Izatovna, T. S. (2022). Theoretical and Scientific Approach to the Psychology of Adolescent Twins in the Process of Social Adaptation. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY, 3(2), 51-57.

NODIRA SHE’RIYATIDA BADIY SAN’ATLARNING MOHIRONA QO‘LLANISHI

Salimjonova Marhamat Yusufvna

*Toshkent shahar Uchtepa Tumani 245-umum ta’lim
maktabi O‘zbek tili fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqola Nodira she’riyatidagi badiiy san’atlar haqida yozilgan. Shu o‘rinda maqolada badiiy san’atlar va ularning adabiyotdagi ma’no- mazmuni Nodira yaratgan she’riy misralar orqali yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Nodira she’riyati, istiora, tashbeh, muashshar, tamanni san’ati, tamsil*

An’anaviy mavzularda qalam tebratgan mumtoz shoirlar badiiy ijod jarayonida taassurot va ilhomga suyanishdan avval ilmga tayanganlar. Ular vazn, qofiya nazariyasini qanchalik puxta o‘zlashtirsalar, badiiy san’atlardan bahs yuritilgan ilm tarmog‘ini ham o‘shancha chuqur egallashgan. Bu esa ba’zi mashhur san’atkorlarning she’rning o‘ziga xosligi, badiiyligi bilan bir qatorda uning ilmiyligi to‘g‘risida so‘zlashga ham yo‘l ochgan. Fuzuliy she’riyati poetikasini tadqiq etgan olim Sobir Aliyevning xulosasiga ko‘ra, “shoirlik bilan olimlik Fuzuliy shaxsiyatida va ijodiyotida birlashmishdir... Badiiy uslub ila ilmiy uslub uning asarlarida vahdat holida zuhurlangan. Shoir Fuzuliy she’riyatida olimdir, olim Fuzuliy esa ilmiy mulohazalarida shoirdir” .

Darhaqiqat, o‘zbek adabiyotining yirik vakillari ham ilm va nazmni she’rning ajralmas unsurlari deb hisoblashgan. Shuningdek, “ilmsiz she’r asosi yo‘q devor erur, asossiz devor bee’tibor bo‘lur”, deb bilishgan.

Ma’lumki, badiiy asarda biror so‘zni o‘z ma’nosidan boshqa bir ma’noda qo‘llash san’atiga istiora deb yuritiladi. Shayx Ahmad Taroziy “Funun ul-balog’a” asarida istiora haqida shunday deydi: “Bu san’at ul bo‘lurkim, bir lafzeni haqiqiy ma’nodin elitib, yana o‘zga yerda oriyat tariqi birla keltururlar” . “Istiora” arabcha so‘z bo‘lib, “biror narsani omonatga olmoq” degan ma’noni bildiradi. “Adabiy istilohda so‘zni o‘z ma’nosidan boshqa ma’noda, majoziy – ko‘chma ma’noda qo‘llashni anglatadi. Ko‘pincha bu ikki ma’no o‘zaro o‘xshashlikka asoslanadi. Shu jihatdan istiora tashbeh san’atiga yaqin turadi. Istiora aksar hollarda tashbehi kinoyaga, ya’ni mushabbihi tushirilgan tashbehga teng keladi” .

Adabiyotshunoslikda istiora tashbehdan kuchli sanaladi. Zero, “ey gul kabi go‘zal mahbuba” ifodasidan ko‘ra “ey gul” iborasi kuchliroq, ta’sirchanliroq jaranglaydi.

Ul parivash vaslidin bo‘ldim judo,

Rohati dil qolmadi dildorsiz, -

baytida “parivash” so‘zi istiora bo‘lib, “pariga o‘xshash go‘zal” ma’nosida ishlatilmoqda. Lirik qahramon tasvirlayotgan go‘zalning juda chiroyli ekanligi, parilar husnidek husnga ega ekanligi va xuddi parilar singari hammaning ko‘ziga ham ko‘rinavermasligiga ishora qilinmoqda. Nodira she’riyatida yorning yuzi o‘rnida “oy”, “moh”, “xurshidi mahpaykar”, “xurshidi tobon”, “sham’i ruxsor”, “gulruxsor”, “pariro”,

yorning qomati ma’nosida “sarvi xiromon”, “sarvi qomat”, “sarvi ravon”, yorning ko’zi ma’nosida “nargisi xumor”, “nargisi mastona”, so’z va so’z birikmalari ishlatiladi. Shuningdek, yorning jafokashligini ifodalash maqsadida “sho’xi zulmparvar”, “sho’xi jafopesha” ifodalari ishlatilsa, yorning o’z oshiqi oldidagi ulug’vorligini ta’kidlash uchun “shohi jahon” ifodalari ishlatiladi. Bular, asosan, istiora san’ati orqali hosil qilinadi.

Nodiraning mashhur muashsharida shunday misralar bor:

G’am bila guldek yuzimni qahrabo aylar falak.

Bu misrada “kahrabo” so’zi istiora bo’lib, sarg’aygan, za’faron rangli yuzni anglatish uchun ishlatilmoqda.

Vaqtı xirom ey sanam, diydalarimga qo’y qadam,

Xoki rakingga aylaram chashmi guharfishon fido.

Baytdagi “sanam”, “diydalarimga qo’y qadam” va “chashmi guharfishon” so’zlari istioradir.

Tuzilishiga ko’ra istioralar sodda va murakkab istioralarga ajratiladi. Bir so’zdan iborat istioralar sodda istiora, birikmali istioralar esa murakkab istioralar deyiladi. Nodiraning yuqoridagi baytida “sanam” so’zi sodda istiora, “diydalarimga qo’y qadam” va “chashmi guharfishon” so’zlari esa murakkab istioralardir.

Ifodalanishiga ko’ra otlardan tashkil topgan istioralar istiorai asliyya, fe’llardan tuzilgan istioralar esa istiorai tabiiya deb yuritiladi. Yuqoridagi baytlar misolida ko’radigan bo’lsak, “sanam”, “chashmi guharfishon” so’zlari istiorai asliyya, “diydalarimga qo’y qadam” so’zlari esa istiorai tabiiyadir.

Sendin ayru talxkom o’ldi debon zahri firoq,

Yoshurun dardimni ul la’li shakarborimg’a ayt.

Ushbu misralardagi “zahri firoq” va “la’li shakarborim”g’a iborolari istiorai asliyyadir.

Ko’zum yo’lingdadur, ey sarvi gul’uzorim, kel,

Ko’ngulda qolmadi sabru qaror, yorim, kel - misralarida “sarvi gul’uzor” birikmasi istiora bo’lib, chiroyli yor qomati ma’nosida sarv, gul’uzor so’zlari ishlatilmoqda.

Shoira she’riyatida ishlatilgan bu singari istioralar Nodira badiiy tafakkur dahosining ko’lami, yuksak ijtimoiy-axloqiy g’oyalarni jilolantirish san’atkorligi ifodasi bo’lib kelgan. Ushbu san’at orqali ifodalangan fikrlar o’quvchilarda go’zal his-tuyg’u va tasavvur uyg’otishi tabiiy.

Shoiralar she’riyatining shoirlar nazmidan farqi, o’zgacha xosiyati ixlosmandlarni juda qiziqtiradigan muammo. Ushbu muammo kaliti badiiy mahoratni tadqiq etish yo’li bilan qo’lga kiritiladi. Nodira yetuk mahorat sohibasi va uning nazmida ayollarga xos fikriy mushohada uslubi, ramzu timsollar tizimi mujassam.

Albatta, Nodira o’z sinfiy pozitsiyalaridan tamomila voz kechmagan edi. Uning amaliy faoliyati shubhasiz o’zi mansub bo’lgan feodal sinfining hokimiyatini mustahkamlashga qaratilgan edi. Lekin u har doim adolat, sulhparvarlik va xalqparvarlik nuqtai nazaridan ish ko’rar edi. Ammo uning bu jur’atlari reaksion doiralarning g’azabini qo’zg’amay qo’ymas edi. Ular o’zlarining eng yaqin tayanchlari bo’lgan Buxoro amiri Nasrulloxonga takror-takror murojaat etib, Nodirani o’rtadan olib tashlashni so’raydilar.

Shoira biror-bir fikr-kuzatishlari, o‘y-mushohadalarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalamaydi – xoh an‘anaviy, xoh ohorli bo‘lsin, tashbehlar qatiga o‘rab beradi. Shuning uchun Nodira ijodida eng ko‘p uchraydigan badiiy san‘at bu – tashbeh hisoblanadi. Shoira she‘rlarini tahlil qilish asnosida shunga amin bo‘lish mumkinki, shiora baytlarini alohida-alohida san‘atlar nuqtai nazardan olib o‘rganish deyarli mumkin emas. Chunki ularda kamida ikki yo uchta san‘at birgalikda keladi. Bir baytda bir necha badiiy san‘atlardan foydalanish Nodira ijodi uchun xos xususiyat hisoblanadi. Bu uning shoirlik salohiyati ancha balandligi, buyuk salaflaridan mahorat sabog‘ini o‘zlashtirganidan dalolat beradi. Nodira lirikasida tashbehlarining xilma-xil ko‘rinishlarini uchratish mumkin. Chunonchi, quyidagi bayt tashbehi mutlaq (tashbehi tom) ning go‘zal namunasi:

Yuzi gulu, qadi shamshod, ko‘zlari nargis,
Bahori yosumanimni tushimda ko‘rsam edim .

Bu bayt “orzu qilish” ma‘nosini anglatuvchi tamanni san‘ati asosida yaratilgan. Mazkur san‘at orqali lirik qahramonning biror tilagi – ya‘ni, tamannosi ifoda etiladi.

Sharq she‘riyati faqat ma‘no va mohiyat tomonidan emas, mavzuni yoritishda bir-biridan ta‘sirli badiiy san‘atlardan foydalanish jihatidan ham e‘tiborga molikdir. Bunda mavzuga munosabatda an‘anaviylikka qanday amal qilingan bo‘lsa, she‘r yozish jarayonida badiiy san‘at qo‘llashda ham deyarli shunday ish ko‘rilgan. Xuddi shunday, Nodira ijodida ham unga qadar bo‘lgan o‘zbek she‘riyatida ma‘lum darajada mavjud bo‘lgan poetik vositalarning taraqqiy etganligini ko‘ramiz. Shoira tomonidan sevib ishlatilgan va a‘lum ma‘noda rivojlantirilgan san‘atlardan yana biri tamsil san‘atidir. Tamsil – misol keltirish, bir fikr yoki ma‘noni unga aloqasi bo‘lmagan turli hodisa, voqea yoki tushuncha bilan dalillash san‘atidir. “Bunda “dalil” alohida topqirlik, nigoh va mushohada o‘tkiriligini talab qiladi...” Nodira lirikasida tamsil san‘atining ko‘plab namunalarini uchratamiz. Zulfning qoraligi, uzunligi, gajjakligi mumtoz shoirlarimiz uchun badiiy tasvir manbasi sifatida ko‘p ishlatilgan ammo Nodira zulfning qoraligini yomg‘ir keltiruvchi qora bulutga qiyos qilgan holda juda ohorli tamsil keltirishga harakat qilgan. Quyidagi bayt bunga misol bo‘la oladi:

Ko‘zlarim yig‘ladi zulfingni ko‘rub,
Ki yog‘in boisidur tiyra bulut

Ya‘ni, qora zulflaringni ko‘rib, ko‘zlarim ko‘z yosh to‘kdi, yig‘ladi, xuddi “tiyra” qora bulut yomg‘ir keltirganidek, sening fora zulfing ham ko‘zimdan yoshlarni oqizdi”. Quyidagi baytda shoira tamsil san‘atini mubolag‘a va istiora san‘atlari bilan qorishiq holda beradi:

Mohi tobon yuzlugum, har lahza yod etsam seni,
Dud bag‘rimdin chiqar o‘t ichra tushgandek kabob .

“Mohi tobon yuz” – istiora san‘ati asosida yaratilgan badiiy tasvir bo‘lsa, yorini ko‘rgan oshiq bag‘ridan dudning chiqishi tasviri mubolag‘aga zamin bo‘lgan. Oshiq bahridan chiqqan dudning holatini to‘liq tasavvur qilishi uchun lirik qahramon o‘tga tushgan go’sht parchasini misol tariqasida keltirgan.

Nodira she‘riyatida bunday badiiy tasvirlarni ko‘plab keltirish mumkin. Ularning barchasi shoira badiiy tafakkurining kengligidan, shoirlik iqtidori va badiiy salohiyatining yuqoriligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Shayx Ahmad Taroziy. Funun ul-balog’a // O‘zbek tili va adabiyoti. 2002. - №5. – B. 90.
- 2.Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. Toshkent, 1999. 53-bet.
- 3.Aliyev S. Fuzuliy poetikasi. Baku, 1985. 15-bet.
- 4.Rajabova B. Tamsil – ma’no va haqiqat mezoni / Navoiyning ijod olami. 2-kitob. Toshkent, 2011. 75-bet.
- 5.Nodira //O‘zbek shoiralari bayozi. Toshkent, 1993. 151-bet.
- 6.Nodira //O‘zbek shoiralari bayozi. Toshkent, 1993. 141-bet.
- 7.Nodira //O‘zbek shoiralari bayozi. Toshkent, 1993. 237-bet.

EMOTSIONAL INTELEKTNING YUZAGA KELISHI HAMDA PSIXOLOGIK ASOSLARI

Yusupova Latofat Ravshanovna

*Toshkent viloyati Chinoz tuman “INSON” markazi O‘zbekiston Respublikasi
Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligining Toshkent viloyati boshqarmasi
bosh mutaxassis psixologi*

Annotatsiya: Maqola emotsional intellekt tushunchasining tarixi, mohiyati, belgilari, olimlarning qarshilari, kompanentlik kabi masalalar ham keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Emotsiya, shaxs, emotsional intellekt, umumiy intellekt, o‘z-o‘zini baxolash, emotsiyani nazorat qilish, boshqalar emotsiyalari, emotsional kompetentlik, empatiya, frustratsiya, shaxsiy ko‘nikma, ijtimoiy ko‘nikma, shaxslararo munosabatlar

KIRISH

Ma’lumki, emotsional intellekt shaxsning yuqori darajada rivojlangan o‘z histuyg‘ularini va boshqa odamlarning his-tuyg‘ularini tushunish, ularni boshqarish qobiliyati bo‘lib, uni tadqiq etish psixologiya fanida emotsional intellekt muammosiga doir qator yangicha yondashuvlarni yuzaga keltirishi ehtimoldan holi emas. Psixologik mazmunga ko‘ra, emotsional intellekt- bu boshqa odamlarning his-tuyg‘ularini yengil tushunish yoki intellektual jarayonlarga asoslangan emotsiyalarning asoslanishu hamdir. Insondagi emotsional ongning barcha tarkibiy qismlari bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning o‘zaro bog‘liqligi shaxslararo munosabatlarning samarali kechishiga yordam beradi.

Emotsional intellekt zamonaviy psixologiyada jadal rivojlanayotgan tadqiqot sohalaridan biridir. Ushbu hodisaga ko‘plab tadqiqotchilar tamonidan taxlil qilingan. Emotsional intellekt - bu hissiyotlarni anglash, boshqa odamlarning va ularning shaxsiy maqsadlari, g‘ayratlari va istaklarini anglash qobiliyati, shuningdek amaliy muammolarni hal qilish uchun ularning his-tuyg‘ulari va boshqa odamlarning his-tuyg‘ularini boshqarishdir. O‘zining his-tuyg‘u larini boshqarmasdan, inson o‘z kasbiy faoliyatida va shaxsiy hayotida muvaffaqiyatga erisha olmaydi, chunki umumiy muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish hissiyotlarni anglash va bilan bog‘liq. Aksariyat emotsional vaziyatlarda aql-idrok bilan hukm qilinishi kerak bo‘lgan holatlar mavjud. Emotsiyalarni boshqarish va nazorat qilish shaxsning muhim qobiliyatidir[3,494]. Bu borada ko‘plab tadqiqodlar amalga oshirilgan masalan: A.K. Kravtsova hissiy aql va jamoadagi etakchilik masalalarini ko‘rib chiqadi. T.I.Solodkova o‘qituvchilar ishida emotsional intellektning resurs imkoniyatlarini tahlil qiladi, K.S. Kuznetsova, I. N. Meshcheryakova va boshqalar turli yoshdagi odamlarda emotsional intellektning dolzarb muammolarini o‘rganadilar. 1930-yillarning boshlarida L.S.Vigotskiy ham ta’sirlarning o‘zi, ham hissiyotlarni yanada murakkab psixologik tizimlar bilsn birlashtiruvchi aloqalar tartibi va aloqalarini o‘rganish

muammosini aniqladi va u ilmiy psixologiyaning asosiy vazifasi deb belgiladi. Hissiy holatlar va intellektning birligi va o‘zaro bog‘liqligi haqidagi g‘oyalarni yana bir taniqli rus olimi A.N.Leontevning asarlarida kuzatish mumkin, u tafakkurni hissiy faoliyatdan ajralgan xolda ko‘rib chiqish mumkin emasligini va hissiyotlarning eng muhim xususiyati ularning ichida ekanligini ta’kidladi

1930-yillardayoq psixolog Edvard Torndayk “ijtimoiy intellekt” tushunchasini boshqa odamlar bilan til topisha olish qobiliyati deb ta’riflagan edi. 1940-yillarda psixolog Devid Veksler aqlning turli xil samarali komponentlari odamlarning hayotda qanchalik muvaffaqiyatli bo‘lishida muhim rol o‘ynashi mumkinligini taklif qildi. Emotsional intellekt haqida tajribali psixolog Jon Gottman, biz to‘g‘ri deb hisoblagan xatti-harakatlarning stereotiplari bolaning hissiy intellektini (EQ) rivojlantirishga yordam bermasligini aniq ko‘rsatgan holda, quidagilarni ta’kidlagan:

- Bolaning his- tuyg‘ulariga e’tibor bering;
- Farzandingiz bilan o‘rganish va muloqot qilish imkoniyati sifatida hissiy ifodadan foydalaning;
- Empatiy ko‘rsating va bolaning kayfiyatini yaxshiroq tushuning;
- Farzandingizga qiyin vaziyatlar va muammolarni yengishga yordam bering.

Emotsional intellekt, boshqa narsalar qatori chuqur hamdardlik, o‘zingizni yo‘qotmasdan boshqalarga donolik bilan raxbarlik qilish va ularga ergashish , boshqalarning chegaralarini hurmat qilish va o‘z iste’dodlaringizni rivojlantirish sevgi va qo‘llab quvvatlashni qabul qilish va berish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Fan emotsional intellektni 5 ta alohida komponentga ajratadi. Birinchi uchasi o‘ziga, qolgan ikkitasi esa tashqi dunyoga tegishli

1. O‘ziga ishonch
2. O‘z-o‘zini tartibga solish
3. O‘z-o‘zini rag‘batlantirish
4. Empatiya
5. Ijtimoiy kompetensiya.

Hissiy intellekt (EQ) - bu his-tuyg‘ularni idrok etish, sharhlash, namoyish qilish, nazorat qilish va boshqalar bilan samarali va konstruktiv muloqot qilish va ular bilan aloqa qilish uchun foydalanish qobiliyati. Bu his-tuyg‘ularni ifodalash va nazorat qilish qobiliyati juda muhim, ammo boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish, talqin qilish va ularga javob berish qobiliyati ham muhimdir.

Hissiy intellektning ba’zi asosiy belgilari va misollari

- Odamlar nimani his qilayotganini aniqlash va tasvirlash qobiliyati
- Shaxsiy kuchli va cheklovlarni bilish
- O‘ziga ishonch va o‘zini o‘zi qabul qilish
- Xatolardan voz kechish qobiliyati
- O‘zgarishlarni qabul qilish va qabul qilish qobiliyati
- Kuchli qiziqish hissi, ayniqsa boshqa odamlarga
- Boshqalarga nisbatan hamdardlik va tashvish hissi

- Boshqa odamlarning his-tuyg‘ulariga nisbatan sezgirlikni ko‘rsatish
- Xatolar uchun javobgarlikni qabul qilish
- Qiyin vaziyatlarda his-tuyg‘ularni boshqarish qobiliyati

Tom ma’noga ko‘ra, emotsional intellekt tushunchasi emotsional kompetentlik bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lib, bir xil mazmunga ega sanaladi. “Emotsional kompetensiya” bu- inson tomonidan o‘zining va boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish va baxolashdagi barcha bilim va ko‘nikmalari hamda malakalaridir. Masalan, tanish qobiliyati o‘zga insonning xisssiyotlarini anglash va o‘zgalarni ruhlandırish, ularga ta’sir etish qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Shunga mos tarzda, o‘z emotsiyalarini yaxshi boshqarishga qodir insonlar, turli xil stress vaziyatlarida chidamli va ishlash qobiliyatiga ega sanaladi.

Emotsional intellekt bu barchamizda yashiringan hissiyotlarimiz bo‘lishi ham ehtimol, aytaylikki, o‘smirning hissiyotlari bilan xech kim qiziqmadi, u esa olamga jar soldi; menga e’tibor kerak, menga yordam kerak, lekin xech kim uni eshitmadi va oqibatda uning hissiyotlari javobsiz qoldi. Oqibat unda hissiy intellekt borgan sari pasayib biror-bir faoliyatga bundan buyon hissiyotini ishlatmaslikka qaror qildi. Natijada biorobotga aylana boshladi, shuning uchun ham jamiyatda emotsionla intellktning nechog‘li muhim ekanligini barchamiz tushunshimiz va anglab olishimiz darkor. Zeroki, davlatimiz tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlar ayni vaqtda yoshlarda aqliy va hissiy tomonlarini yutuqlarini olib chiqib berishi mumkin. Bu esa yangidan-yangi fikrlarni va innovatsiyalarni beradi.

Biz emotsional intellektdan qachon va qay tartibda foydalanamiz? Uni quyidagi bir qator misollarda faoliyatimiz davomida amalga oshiramiz.

Maktabda yoki ishda ishlashingiz. Yuqori hissiy intellekt sizga ish joyingizdagi ijtimoiy murakkabliklarni engib o‘tishga yordam beradi, boshqalarni boshqaradi va rag‘batlantiradi va karerangizda ustunlik qiladi. Darhaqiqat, muhim nomzodlarni baholash haqida gap ketganda, ko‘plab kompaniyalar endi hissiy intellektni texnik qobiliyat kabi muhim deb baholaydilar va ishga qabul qilishdan oldin EQ testidan foydalanadilar.

Sizning jismoniy sog‘ligingiz. Agar siz his-tuyg‘ularingizni boshqara olmasangiz, ehtimol siz ham stressni boshqara olmayotgan bo‘lasiz. Bu jiddiy sog‘liq muammolariga olib kelishi mumkin. Nazoratsiz stress qon bosimini oshiradi, immunitet tizimini bostiradi, yurak xuruji va qon tomirlari xavfini oshiradi, bepushtlikka hissa qo‘shadi va qarish jarayonini tezlashtiradi. Hissiy intellektni yaxshilash uchun birinchi qadam stressni qanday boshqarishni o‘rganishdir. Sizning ruhiy salomatligingiz. Nazorat qilinmagan his-tuyg‘ular va stress ham ruhiy sog‘lig‘ingizga ta’sir qilishi mumkin, bu sizni tashvish va depressiyaga qarshi himoyasiz qiladi. Agar siz o‘z his-tuyg‘ularingizni tushuna olmasangiz, o‘zingizni erkin his qila olmasangiz yoki ularni boshqara olmasangiz, kuchli munosabatlar o‘rnatish uchun ham kurashasiz. Bu, o‘z navbatida, sizni yolg‘iz va yolg‘iz his qilishingiz va ruhiy salomatlik bilan bog‘liq har qanday muammolarni yanada kuchaytirishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda emotsional intellekt tushunchasini mahalliy tadqiqotlarda nazariy va amaliy jihatdan o‘rganishga ehtiyoj yuqori sanaladi. Albatta, hissiy intellekt shaxsda ijtimoiy va biologik ehtiyojlarni amalga oshirishda sezilarli ta’sir

ko‘rsatadi; kasbiy qiziqishlarda nazariy, amaliy va kasbiy tayyorgarlik shular jumlasindandir. Ushbu intellektning rivojlanishi va shakllanishi shaxsda muhim omil sifatida qaraladi.

Haddan tashqari yuqori darajadagi xatti-harakatlar va faoliyatning umumiy tartibsizligida namoyon bo‘ladigan noto‘g‘ri reaksiya sifatida qaraladi. Yuqori tashvishli toifaga mansub shaxslar o‘zlarining hurmati va hayotiy faoliyati uchun keng ko‘lamli vaziyatlarda o‘zlarida shaxsiy va vaziyatli tahdidni ko‘rishga moyil bo‘lishadi. Bunday holatlarda ular keskinlikning aniq holatiga javob berishadi. Xavotirlanish umumiy ma’noda ayni xotiramizda paydo bo‘ladigan dastlabki tajribalariz orqali yuzaga chiqadi. Shuning uchun ham yaxshi xotiralar insonni xavotirlanishdan saqlay oladi.

Emotsional intellekt tabiatini ochish boshqalarni tushunish madaniyatining oshishiga xizmat qilishi tabiiydir. Chunki aqliy qobiliyat va emotsional qobiliyatlar birbiri bilan chambarchas bog‘liqdir. Shaxsdagi emotsional kechinmalarning o‘zgarishi albatta intellektual qobiliyatlarni ham o‘zgarishiga olib kelishi mumkin. Ko‘pchilik olimlar tomonidan ma’lum bir emotsiyalar insonlarning aqliy qobiliyatlarini oshishiga yoki kamayishi ta’sir ko‘rsatishi isbotlangan. Inson o‘z emotsiyalarini boshqara olishi albatta uni jamiyatda uni o‘z o‘rnini topishida muhim ahamiyat kasb etishi aniqlangan. Ayni vaqtda rahbarlarni tayyorlash davomida zamonaviy rahbar modellarini inobatga olish ham emotsionla intellekt orqali amalga oshirilib kelinmoqda, shu sababli ham rahbar, xodimlarini tushunishi va ularni rag‘batlantirishi nechog‘li muhim ekanligi e’tiborga olish lozim.

Agar bu borada yanada kengroq tadqiqotlar olib borilsa, unda emotsional intellektni tipologik jihatdan tushunish, emotsional intellekt va yosh, emotsional intellekt va kasb, boshqaruvda emotsional intellekt va uning roli, shaxs emotsional intellektining tipologik jihatlari o‘ziga xos yechim topishi ehtimoldan xoli emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Drigas AS, Papoutsi C. A new layered model on emotional intelligence. Behav Sci (Basel). 2018;8(5):45. doi:10.3390/bs8050045
2. Otamuratov R.U., O‘rolov H., Rahimova S., Kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari xalqaro ilmiy-texnik konferensiya materiallar to‘plami. 2022., - 476
3. Otamuratov R.U., Otamuratova S.A., Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish., МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ЖИХАТЛАРИ Республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами., 2021., 494 b.
4. Otamuratov R.U., Kasbiy tanlovlardagi xavotirlanishning psixologik xususiyatlari., ГЛОБАЛ ДУНЁДА ПСИХОЛОГИЯ ФАНИ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЁТ, ЧАҚИРУВЛАР ВА ИСТИҚБОЛЛАР Профессор Эргаш Ғозиевич Ғозиев хотирасига

бағишланган Республика илмий-амалий конференцияси материаллари 16 феврал 2022 йил 2022 у., - 379 б.

5. Отамуратов Р.У., Ўқувчиларда касбий мотивациялар шаклланишининг психологик омиллари. Ўзбекистонда психологияни ривожлантириш муаммолари: назария ва амалиёт уйғундиги. 2021., - 282 б.

6. Murotmusaev K.B., Rizaeva Sh., Yuldashev Sh.E., Leadership As an Effective Means in Management Activities., Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences., 2022 y 135 p.

7. Karakulova U., O‘smirlarda deviant xulq-atvor shakllanishining psixologik o‘ziga xosligi. Международный научно-образовательный электронный журнал «Образование и наука в XXI века». 2021. 251.

INKLYUZIV TA'LIM BERISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Haydarova Dilnoza Ilhomjon qizi

Toshkent shahar Bektemir tumani 289-IDUM maxsus pedagogi

Annotatsiya: *Inklyuziv ta'limda o'qituvchining kasbiy mahorati bosh omil hisoblanadi. Avvalo o'qituvchi inklyuziv taffakkurga ega bo'lishi va ta'lim sifati ma'suliyatini o'z zimmasiga olishi shart, o'qituvchi o'quvchilarning turli toifada ekanligiga qaramay barcha bolalarning huquqini himoya va hurmat qilishi kerak.*

Kalit so'zlar : *inklyuziv ta'lim, nogironlik, maxsus ta'lim.*

Prezident Shavkat Mirziyoyevning BMT Inson, Huquqlari bo'yicha kengashi 46-sessiyasidagi nutqida strategik yo'nalishlar, jumladan nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani paptifikatsiya qilish masalalariga alohida e'tibor qaratildi. Bunda butun dunyo qariib bir milliardga yaqin nogironligi bo'lgan shaxslar borligi haqida o'ylab fikr yuritsak bu nihoyatda ahamiyatli ekaniga amin bo'lamiz.

Nogironlik:

1. Jismoniy nogironlik- Orqa miya shikastlanishi, miya yarim palsi, poliomielit, amputatsiya, mushak distrofiyasi, ALS, moxov, skolioz, Imperfekta osteogenez, revmatizm
2. Ko'rish nogironligi- To'liq ko'rmaslik, zaif ko'rish, daltonik
3. Eshitish nogironligi- To'liq kar, eshitish qiyin
4. Nutqiy nuqsonlik -Afaziya, Turet sindromi, duduqlanish
5. Aqliy nogironlik- Daun sindromi, dimentsiya, Parkinson kasalligi, gipermiya disfunktsiyasi
6. Rivojlanish nogironligi (ijtimoiy-emotsional nogironlik)- ASD, DEHB, SLD, Asperger sindromi, Rett sindromi, selektiv mutizm
7. Psixoiijtimoiy nogironlik (psixiatrik nogironlik)- Shizofreniya, klinik depressiya, bipolyar buzulish, vos-vos, moslashish buzilishi, giyohvandlik

Nogironligi bo'lgan insonlarga uzoq muddatli jismoniy, aqliy, intellektual yoki hissiy nuqsonlari bo'lganlar kiradi. Ulardagi turli xil cheklovlar jamiyatda boshqalar bilan teng ravishda, to'liq va samarali ishtirok etishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Butun dunyoda nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan achinish, rahm-shavqat munosabatigina emas, balki ular bir o'zlari mustaqil ravishda yenga olishlari mumkin bo'lmagan to'siqlarning atrofdagilar tomonidan tushunilishi, ularni yengish uchun imkon beruvchi sharoitlar yaratish lozim inklyuziv ta'lim buni amaldagi ko'rinishi. Inklyuziv ta'lim rasmi ta'lim tushunchasidan ancha kengroq bo'lib, bu ta'limda ko'proq o'qishga o'rganishga imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlaydi.

Inklyuziv ta'limning maqsadi alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar uchun maktabda maxsus vosita va metodlarni qo'llash orqali maxsus pedagoglarni jalb etgan holda to'siqsiz moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi

hamda to‘laqonli uyg‘unlashuviga xizmat qiladigan sifatli umumiy o‘rta ta‘lim berishni ta‘minlashdan iborat

Inklyuziv ta‘limning vazifalari barcha bolalarga teng munosabatda bo‘lishni ta‘minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish; Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar muammolariga nisbatan bag‘rikenglik munosabatini shakllantirish; Ta‘lim jarayonida alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish; Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ularni psixologikpedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash.

Bu jarayonda asosiy og‘irlik o‘qituvchiga tushadi. Inklyuziv maktab o‘qituvchisi va inklyuziv bog‘chada tarbiyachi qanday sifatlarga ega bo‘lishi kerak? Avvalo o‘qituvchi inklyuziv taffakkurga ega bo‘lishi va ta‘lim sifati ma‘suliyatini o‘z zimmasiga olishi shart. Inklyuziv ta‘lim berish o‘qituvchilar ish sifatining asosiy mezonlari -o‘qituvchi o‘quvchilarning turli toifada ekanligiga qaramay barcha bolalarning huquqini himoya va hurmat qilishi kerak. O‘qituvchi —butun maktab jaomosi bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yishi kerak. Chunki o‘qituvchilar uchun hamkorlik va o‘zaro fikr almashish muhimdir. Alohida ta‘lim ehtiyoji bor bolalarning intizomli va muasasalararo guruhlar bilan samarali ishlashlari uchun liderlik hamda boshqaruv malakalarini qo‘llashi muammolarni birgalikda hal qilish, keng qamrovli maktab hamkorligini yo‘lga qo‘yishi kabi xislatlarga ega bo‘lishi kerak. Maxsus ta‘limda bolalar aqliy jismoniy tashqi ko‘rinishiga muvofiq amalga oshirilsa, inklyuziv ta‘lim bolaning qobiliyati va imkoniyatiga ko‘ra belgilanadi. Inklyuziv ta‘limda bola va o‘qituvchi bir birini o‘rganadi va muammolarini birgalikda hal qilishadi. Inklyuziv ta‘limni rivojlantirish nuqtai nazaridan, kasbiy qobiliyatlarga yangi talablarning paydo bo‘lishi, o‘qituvchi faoliyati sezilarli darajada murakkablashmoqda. Kasbiy faoliyat o‘qituvchining ta‘limotidagi o‘zgarishlarga psixologik tayyorgarligining o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq.



Inklyuziv ta‘limning maqsadi — alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun maktabda maxsus vosita va metodlarni qo‘llash orqali maxsus pedagoglarni jalb etgan holda to‘siqsiz moslashtirilgan ta‘lim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi

hamda to‘laqonli uyg‘unlashuviga xizmat qiladigan sifatli umumiy o‘rta ta‘lim berishni ta‘minlashdan iborat.

Maktablar alohida ta‘lim olish ehtiyoji bo‘lgan bolalar va ularning ota-onalariga korreksion pedagogik yordam olishida va kasbga yo‘naltirishda har tomonlama yordam ko‘rsatadi.

Inklyuziv ta‘limning vazifalari quyidagilardan iborat:

rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega bo‘lgan o‘quvchilar uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha bolalarga teng munosabatda bo‘lishni ta‘minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish;

jamoatchilik hamda ta‘lim jarayonining barcha ishtirokchilarida alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar muammolariga nisbatan bag‘rikenglik munosabatini shakllantirish;

ta‘lim jarayonida sog‘lom bolalar bilan bir qatorda alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish;

barcha o‘quvchilar uchun davlat ta‘lim standartlariga muvofiq umumiy o‘rta ta‘lim dasturlarini o‘zlashtirish uchun imkoniyat yaratish;

o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy sohasi, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy ko‘nikma va salohiyatini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ota-onalarni farzandlariga ta‘lim-tarbiya berish, pedagogik texnologiyalar, ta‘lim-tarbiya metod va vositalarini qo‘llash sohasida xabardorlik darajasini oshirish, ularni psixologik-pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlashdan iborat.

Inklyuziv ta‘lim – umumta‘lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo‘lgan ta‘limni joriy qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar ta‘lim olishga oid qo‘shimcha moslamalarni tashkil qilib, bolalarni ta‘lim olishga qulay sharoit yaratadi. Imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ta‘lim tizimida o‘qitishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. Shuningdek ular o‘z oilasidan uzoqda bo‘lishga majbur bo‘ladilar, bu esa ular fe‘l-atvorlarida turli sa‘lbiy illatlarning shakllanishiga turtki bo‘ladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o‘rganib qoladilar, o‘z-o‘ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari, juda ko‘p maxsus ehtiyojli bolalar ayrim sabablarga ko‘ra, masalan, ota-onalarni maxsus maktab-internatlarga yubormasligi sababli ta‘limdan chetda qolib ketmoqdalar. Alohida ehtiyojli bolalarning otaonalarini xohish-istaklarini inobatga olgan holda va ta‘limdagi tenglik huquqini kafolatlash maqsadida Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyati, nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko‘ra maxsus yoki umumta‘lim tizimida ta‘lim olishni amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta‘lim siyosati amalga oshirilmoqda.

XULOSA

Inklyuziv ta‘limning asosiy maqsadi ta‘limni boshlash imkoniyatiga ega bo‘lgan barcha bolalar, shu jumladan alohida yordamga muhtoj bo‘lgan bolalarni umumta‘lim

jarayoniga qamrab olishdir. Inklyuziv ta’lim alohida yordamga muhtoj bolalarga ta’lim olishni taqdim etishi bilan katta ahamiyatga ega. Bu ana shunday bolalarni uzluksiz umumiy ta’lim tizimiga kiritishni bildiradi. Ko‘p hollarda alohida yordamga muhtoj bolalarning otaonalari o‘z bolalarining ta’limga oid huquqlari va boshqa imkoniyatlari haqida noto‘g‘ri tushunchaga ega bo‘lganlari natijasida bu bolalarga to‘g‘ri ta’lim berishni talab qilmaydilar. Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta’lim muassasalariga qabul qilishni o‘quvchilarni yanada bolaga qaratilgan faolroq va ko‘roq o‘quvchilarni qamraydigan yangi o‘qtish uslublarini ishlab chiqishga undaydi. Buning nafi esa hamma bolaga tegadi. Umuman olganda, inklyuziv ta’limni O‘zbekistonda joriy qilishni yana bir afzallik tomoni shundaki, maxsus ta’lim muassasalari mavjud bo‘lmagan joylarda ham imkoniyati cheklangan bolalarni umumta’lim tizimiga to‘liq jalb qilinishiga imkoniyat yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun yangi qonuni. 23 sentabr 2020 yil Sh.Mirziyoyev.
2. SH.A.Amonashvili va b. ”Pedagogik izlanish” Toshkent “O‘qituvchi” 1990yil. 608 b.
3. M.G.Davlatshin “Ta’limning psixologik asoslari” Toshkent “O‘qituvchi” 2000 yil 20 b.
4. Mirzaev, O. (2022). THE ROLE OF ETHICS AND AESTHETICS IN THE
5. FORMATION OF ENTREPRENEURIAL RELATIONS BETWEEN INDIVIDUALS. Science and innovation, 1(B6), 125-130.
6. Nargiza, Q. (2022). MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA LOGOPED ISHINING OLIB BORILISHI. PEDAGOGS jurnali, 22(2), 52-54.

MILLIY VA TARIXIY QADRIYATLARIMIZNING RIVOJLANISHI

Joniqulov Zahriddin Zohirjon o‘g‘li

Samarqand viloyati bo‘yicha Milliy Gvardiya boshqarmasi harbiy xizmatchisi

Annotatsiya: *Globalashuv jarayonida kechayotgan voqea-hodisalarni to‘g‘ri talqin qila olish, har bir voqelikni milliy manfaatlarimiz va qadriyatlarimiz asosida tahlildan o‘tkazish ulkan ahamiyat kasb etadi. Buning uchun esa milliy g‘oya va mafkuramiz mustahkam bo‘lmog‘i lozim. yosh avlod ongi va tafakkuriga singdirilgan milliy g‘oya har qanday yot g‘oyalarning ta’siriga berilib qolmaslikni ta’minlashi bilan birga ularga munosib javob qaytarish ko‘nikmasini ham shakllantiradi, milliy qadriyatlarimizni hurmat qilishga va uni asrab- avaylashga undaydi.*

Kalit so‘zi: *globalashuv ,komil inson, milliy-ozodlik, mustaqillik, madaniyat, urf-odat, modernizatsiya, aqidaparastlik, ma’rifat, millat*

KIRISH

Bugun yurtimizda tinchlik va barqarorlik hukm surayotganiga qaramay, bundan buyon ham mustaqillikni asrab-avaylash, himoya qilish va mustahkamlash ustivor maqsad bo‘lib qolaveradi. Bu, bir tomondan, mustaqillik biz uchun, avvalo, o‘z taqdirimizga o‘zimiz egalik qilish huquqi, kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan barpo etish, yurtimiz boyliklaridan faqat xalqimiz va vatanimiz manfaati yo‘lida foydalanish huquqini bergani O‘zbekiston yoshlari ham ana shu oliy ne‘matdan barhamand bo‘layotgani bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchidan, mustaqillik yillarida ana shu muqaddas qadriyat va milliy an‘analarga tayangan holda yashash huquqini ham berdi. Uni saqlab qolish uchun mustaqillikni asrab-avaylash kerak bo‘ladi. Ma’lumki, mustaqillikgacha milliy o‘zlikni anglashga bo‘lgan tabiiy intilish johilona inkor etilar edi. Navro‘z, ramazon, qurbon hayiti kabi muqaddas milliy bayramlar taqiqlangan edi. Amir Temur, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Ahmad Farg‘oniy, Baxouddin Naqshband, Hoja Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro kabi ajdodlarimizning, Abdulla Qodiriy,

Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho‘lpon, Mahmudxo‘ja Behbudiy kabi milliy-ozodlik harakati fidoyilarining nomlarini xalqimiz xotirasidan o‘chirib tashlashga harakat qilinar edi. Bugun mustaqillik tufayli ularning nomlari, milliy-ma’naviy qadriyatlarimiz tiklanib, o‘zligimizni chuqurroq anglab bormoqdamiz.

Bugun yoshlar o‘z milliy tarixini o‘rganmoqda. Ona tili, madaniyat, urf-odat va an‘analarining qayta tiklanib borayotgani ularni o‘zligini anglashga shart-sharoit yaratib berayotgani ham muhim yutiqdur. “Bugun yoshlar shunchaki milliy-ma’naviy qadriyatlarini o‘rganib qolayotgani yo‘q. Ular dunyo xalqlari erishgan yutuqlardan bahramand bo‘lmoqda. Xorijiy davlatlarda o‘qish, bilim olib, fan-texnika yutuqlari, ilg‘or texnologiyalarni egallab jamiyatimiz ijtimoiy hayotiga joriy etish imkoniyatiga ega bo‘lmoqdalar”

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanildi. Yoshlarda ijtimoiy faollik holati va amalga oshirish shakllari haqida tahlil olib borildi. Tursunova N.ning

“Yoshlarning ijtimoiy faolligi: tushuncha va fazilatlari” nomli o‘quv qo‘llanmasi metodologik manba bo‘lib belgilandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ma‘lumki, 2020 yilda mamlakatimizda 18 yoshgacha bo‘lgan yoshlar 18 million 720 ming nafarni yoki umumiy aholining taxminan 40 foizini, 30 yoshgacha bo‘lganlar esa 14 million 80 ming nafarni yoki 64 foizni tashkil etgan edi.

O‘z-o‘zidan ayonki, aholimizning aksariyat qismini tashkil etadigan yoshlarimizning hali-beri yechilmagan muammolariga e‘tiborimizni jalb etish, ularni hayotimizda haqiqatdan ham hal qiluvchi kuchga aylantirish masalasi jamoatchiligimizning diqqat markazida turibdi.

Zero, Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov ta‘kidlaganlaridek “-Oldimizda nihoyatda muhim, kelajagimizni hal qiluvchi yangi vazifa turibdi. Bu vazifa erkin fuqarolik jamiyatining ma‘naviyatni shakllantirishda, boshqacha aytganda, ozod, o‘z haq-huquqini yaxshi taniydigan, boqimandalikning o‘zi uchun or deb biladigan, o‘z kuchi va aqliga ishonib yashaydigan, ayni zamonda o‘z shaxsiy manfaatlarini xalq, Vatan manfaatlarini bilan uyg‘un holda ko‘radigan komil komil insonlarni tarbiyalashdan iborat”.

Ma‘lumki, tarbiya inson shaxsi ma‘naviyatini, e‘tiqodini, o‘zini anglash, yonatrofga bo‘lgan munosabatini shakllantirishga qaratilgan jarayondir. Shunday ekan, ushbu jarayon mutanosibligini ta‘minlashda ta‘lim- tarbiya ishini uyg‘un tarzda olib borish lozim bo‘ladi. Ta‘lim orqali yoshlar haytida o‘z o‘rinlarini topishda ma‘lum bir kasb- hunarni o‘rganish bilan birga, o‘zlarini bo‘lajak hayotga tayyorlab boradilar.

Biroq jamiyat hayotining barcha jabhalarini erkinlashtirmasdan haqiqiy erkinlikka erishib bo‘lmaydi. Erkinlik g‘oyasi va xalqning ma‘naviy merosi ming yillar mobaynida Sharq xalqlari uchun yuksalishning qudratli manbai bo‘lib xizmat qilgan.

Sharqda shaxs erkinligi va huquqlari, xatti-harakati, xulq-atvori, jamiyatdagi o‘rni, ma‘suliyatini idrok etish darajasiga baho berilganda muayyan guruh, etnos, xalq, millat, jamiyatning manfaatlarini, huquqlariga alohida qadriyat va an‘analardan kelib chiqqan holda yondashiladi.

Yoshlar dunyoqarashida milliy-ma‘naviy qadriyatlarga tayanish, uning talqini va jamiyatimizda iqtisodiy-siyosiy islohotlarni amalga oshirishda tutgan o‘rni bugungi muhim muammolar jumlasidandir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev “Millat uchun erkinlik adolat tantanasining oliy ifodasidir. Erkinlik birovni o‘ziga qaram qilishga, birovning mol-mulkini talon-taroj etishga, birovga xiyonat qilishga, birovni o‘ldirishga yoki zarar yetkazishga yo‘l qo‘ymaydi.” deb ta‘kidlaydilar. Erkinlik qonunga asoslanadi: qonun doirasida olib yuborilgan ishlar va xatti- harakatlar ahloqiy hamda huquqiy qadriyatlar jihatidan haqli hisoblanadi. Kundalik turmushda, o‘zaro munosabatlarda inson erkinligi qonun hamda axloqiy normalar bilan cheklangan bo‘ladi. Erkinlikni to‘g‘ri tushunib, uni hayotimizga

to‘hri tatbiq etganimizdagina, bu buyuk ne‘mat-adolat va erkinlikni saqlab qolishimiz va undan keyingi avlodlarimiz ulardan bahra olishlari mumkin.

I.Ergashev Yoshlar dunyoqarashida milliy – ma‘naviy qadriyatlarga tayanish muayyan maqsad va vazifalarni o‘z ichiga oladi. Ular quyidagilar :

- Yoshlar o‘z dunyoqarashida milliy – ma‘naviy qadriyatlarga tayanmasa, ularning ongi va tafakkuridan mutlaqo begona qadriyatlar joy oladi. O‘zining milliy- ma‘naviy qadriyatlariga nisbatan bepisandlik bilan qarash shakllanadi.

- Yoshlarning milliy- ma‘naviy qadriyatlarga bo‘lgan munosabatining hozirgi holatini o‘rganish, ularning amaliy faoliyatlarida ko‘proq qaysi qadriyatlar ustivor bo‘lib borayotganini aniqlashga yordam beradi. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad ularning milliy- madaniy meros va qadriyatlarga nisbatan ishonch va e‘tiqodni mustahkamlashdan iborat.

- Yoshlarning milliy-ma‘naviy qadriyatlarga nisbatan ishonch va e‘tiqodining mustahkam bo‘lishi O‘zbekiston tanlagan o‘ziga hos va mos taraqqiyot yo‘li talablaridan kelib chiqadi hamda yoshlar oldiga aniq vazifalarni qo‘yadi.

I.Ergashev jamiyat ma‘naviy hayotida milliy qadriyatga munosabat muammolarini quyidagi omillarga bog‘laydi :

1. Mustaqillik ulug‘ ne‘mat va qadriyat ekanini chuqur idrok etgan holda, umummaqsad yo‘lida yoshlar ozod shaxs va erkin fuqaro sifatida jamiyat oldidagi o‘z ma’suliyatini chuqur anglab, faollik ko‘rsatishi ularning qalb amriga aylanishi lozim.

2. Jamiyatni erkinlashtirish va ma‘naviyat demokratiya hamda yoshlar dunyoqarashidagi milliy- ma‘naviy qadriyatlarga tayanish bilan ham uzviy bog‘liq. Mamlakat, xalq, millatning buguni va kelajagiga daxldor bo‘lgan qadriyatlar haqida o‘z fikrini ochiq va erkin bildirish ayrim salbiy holatlarning oldini oladi. Eng muhimi, fikrni erkin aytish muhim. Yoshlar fikriga hurmat bilan qarash, o‘zgalar fikriga tayanish, milliy- ma‘naviy qadriyatlarni tiklash orqali jamiyatda siyosiy- huquqiy madaniyat yuksalib boradi.

3. Demokratik jamiyatda milliy- ma‘naviy qadriyatlarni tiklashga ehtiyoj ortib, fikrlar xilma- xilligi, munozara madaniyati shakllanadi. Faqat o‘z fikrini o‘tkazish, o‘zgalar fikrini bo‘g‘ib qo‘yish hollariga barham beriladi.

4. Milliy – ma‘naviy qadriyatlarning tiklanishi tufayli yoshlar o‘z erkinligi va mustaqilligini qadrlaydigan, unga hurmat bilan qaraydigan, shu tuyg‘uga ko‘proq ehtiyoj sezadigan bo‘lib boradi. Madaniy merosga nisbatan befarqlik va loqaydlik kabi ayrim illatlar barham topadi.

5. Bugun rahbarlik lavozimlarida ishlayotgan ayrim shaxslar faoliyatida uchraydigan, qadriyatlarimizga to‘g‘ri kelmaydigan salbiy illatlarga barham berish imkoniyati tug‘iladi.

6. Mustaqil mamlakatda har bir yoshning qaysi sog‘ada ishlashidan qat’i nazar, avvalo, ozod va erkin shaxs, inson sifatida o‘zligini anglamog‘i zarur bo‘ladi.

O‘zlikni anglash esa ma‘naviy qadriyatlarni chuqur o‘rganish, asrab- avaylab rivojlantirish orqali amalga oshadi.8

Mustaqil O‘zbekistonning kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari taraqqiyoti davrida, asriy ma’naviy merosimiz, milliy qadriyatlarimiz, buyuk ajdodlarimizning tarixiy tajribalaridan to‘g‘ri foydalanib, ularning ibratli ishlaridan saboq olish mamlakatimizda fuqarolik jamiyati qurilishi vazifalarini amalga oshirishga, xalqimizning ma’nan yuksalishiga xizmat qiladi.

Xalqimiz mustaqillikning o‘z hayotida va taqdirida hal qiluvchi ahamiyat kasb etganini tobora teranroq anglab yetmoqda. Bugun O‘zbekistonda yashayotgan har bir yosh mustaqillikning bergan ne’matidan barhamand bo‘lmoqda, deb ayta olamiz. Mustaqillik tufayli O‘zbekiston yoshlari o‘z taqdirini o‘zi hal etish huquqini qo‘lga kiritda. Bugun O‘zbekiston birovga qaram emas, o‘z taraqqiyot yo‘lini o‘zi belgilab, mustaqil ichki va tashqi siyosat olib bormoqda. Yoshlar ko‘z o‘ngida iqtisodiy hayot o‘zgarmoqda. Mulkning xilma-xilligiga o‘tilgani har bir yoshga o‘z xohishiga ko‘ra iqtisodiy faoliyat bilan shug‘ullanish imkoniyatini berdi. Bir tomonlama, rejali iqtisodiyot o‘rnida bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin mehnat faoliyati shakllanmoqda. Tadbirkorlik, fermerlik, kichik va o‘rta biznes bilan shug‘ullanish uchun imkoniyatlar yaratilmoqda. Bugun O‘zbekiston o‘ziga qarashli bo‘lgan, xalqning mehnati bilan yaratilgan boylikni o‘zi o‘z ixtiyori bilan tasarruf etmoqda.

Unga o‘zi egalik qilmoqda. Bugun izlanuvchan, tadbirkor, yangicha fikrlaydigan har bir kishining hayot tarzi ham o‘zgarib borayotgani shubhasiz. Bu borada davlatimiz raxbari tomonidan mamlakatimizda 2021 yilni “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va aholining sog‘lig‘ini mustahkamlash yili” deb e’lon qilinishi ayniqsa diqqatga sazovordir.

O‘zbekiston respublikasi “Ijtimoiy fikr” jamoatchilik fikrini o‘rganish Markazi tomonidan o‘tkazilgan sotsiologik so‘rov natijalariga ko‘ra, milliy o‘zlikni anglash bo‘yicha so‘ralgan 46,6 foiz yoshlar xalqning urf-odatlarini va an’analari, 28,9 foizi O‘zbekistonning milliy mustaqilligiga, 28,4 foizi o‘z xalqining boy tarixiga, 21,7 foizi ona tili va milliy madaniyatiga, 19,5 foizi o‘z millatining ma’naviy o‘ziga xosligi, 16,6 foizi o‘tmish avlodlarning buyuk merosiga tayanish muhim ahamiyat ega ekanini bildirishgan. Demak, O‘zbekiston yoshlari xalqining tarixi va an’analari, milliy madaniyati, avlodlar o‘rtasidagi aloqa, o‘zlikni anglash va o‘ziga xoslikni muhim omil sifatida baholaydi.

Jamiyatda yoshlar tarbiyasi muammolari har doim kunning birinchi darajali mavzularidan biri bo‘lib kelgan. Ayni paytda, dunyoda globallashtirish jarayoni tezlashmoqda. Dunyo xalqlari, davlatlar o‘rtasida o‘zaro aloqalar kuchaymoqda. O‘zbekiston ham undan chetda turgani yo‘q. Turli xalqlarga xos bo‘lgan qadriyatlar O‘zbekiston yoshlari hayotiga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Bunday muhit xalqaro axborot tizimi, internet, OAV, reklama, turli xil kino ko‘rsatuvlari bilan bog‘liq asarlar yoshlar ma’naviy hayotiga ta’sir ko‘rsatishi, turli xil qadriyatlarning kirib kelishiga sharoit hozirlaydi.

Jamiyatda yoshlar tarbiyasi muammolari har doim kunning birinchi darajali mavzularidan biri bo‘lib kelgan. Ayni paytda, dunyoda globallashtirish jarayoni tezlashmoqda. Dunyo xalqlari, davlatlar o‘rtasida o‘zaro aloqalar kuchaymoqda. O‘zbekiston ham undan chetda turgani yo‘q. Turli xalqlarga xos bo‘lgan qadriyatlar O‘zbekiston yoshlari hayotiga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Bunday muhit xalqaro axborot tizimi, internet, OAV, reklama, turli xil kino ko‘rsatuvlari bilan bog‘liq asarlar yoshlar ma’naviy hayotiga ta’sir ko‘rsatishi, turli xil qadriyatlarning kirib kelishiga sharoit hozirlaydi.

Uning qaysi jihatlaridan foydalanish yoki foydalanmaslikni yoshlar yaxshi bilishlari lozim. Qadriyatlarni bir-biridan farqlash, milliy qadriyatlarni yo‘qotmagan holda munosabatda bo‘lishlari muhimdir.

Ijtimoiy hayotda, ayrim yoshlarning xatti-harakatlarida milliy qadriyatlarimizga mutlaqo to‘g‘ri kelmaydigan holatlarni kuzatish mumkin. Ayrim yoshlarning diniy ekstremizm, aqidaparastlik g‘oyalarining tarafdori bo‘lib sodir etgan qilmishlari bilan milliy qadriyatlarimiz o‘rtasida o‘zaro to‘g‘ri kelmaydigan holatlarni kuzatish mumkin. Toshkent, Buxoro, Andijonda bo‘lib o‘tgan voqealar oldimizda yoshlar dunyoqarashiga milliy qadriyatlarimizni singdirish va unga sodiq qilib tarbiyalash kabi muhim vazifalar turganini ko‘rsatadi. Aksariyat yoshlarimiz esa milliy va umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan o‘zlarining to‘g‘ri munosabatlarini shakllantirgan. Qadriyatlarni targ‘ib etadigan urinishlarga, xususan, aqidaparastlikka nisbatan o‘zlarining salbiy munosabatlarini bildirishlarini yuksak baholash lozim. Bugun jahon axborot maydonida yoshlarni milliy qadriyatlarga qarshi tarbiyalashga urinish kuchaymoqda. Qadriyatlarga munosabatni o‘zgartirmasdan demokratik jamiyat qurib bo‘lmasligi to‘g‘risidagi fikrlar ostida qanday yashirin maqsadlar yotgani tobora ayon bo‘layotir. Bunday harakatlar yoshlarni o‘z xalqi, vatani va milliy qadriyatlarga nisbatan bepisand ruhda tarbiyalashga qaratilgan bo‘lib, ularda ko‘proq g‘arbona qadriyatlarga moyillikni uyg‘otishga bo‘lgan yashirin maqsadlar mujassam bo‘ladi.

Yoshlar hayotida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘rni muhim; milliy qadriyatlarni yaxshi bilmagan yoshlarning xatti-harakatlarida nosog‘lom aqidaparastlik holatlari tezroq joy oladi. Mustaqillik yangi qadriyatlar tizimiga, milliy-madaniy meros va an‘analarga tayanish orqali yoshlarni umuminsoniy qadriyatlarni to‘g‘ri baholashlari yangi imkoniyatlar ochib bermoqda.

Mustaqillik yoshlar hayotida yangi davrni belgilab berdi va yoshlarning buni chuqur his etishlari maqsadga muvofiqdir.

Yoshlar dunyoqarashida milliy-ma‘naviy qadriyatlarni mustahkamlashdan ko‘zlangan maqsad ularni faqat o‘z qadriyatlariga tayanib yashashga o‘rgatish emas, balki shu umumbashariy qadriyatlarni ham o‘zlashtirib, mamlakatning o‘ziga hos taraqqiyoti unga bog‘liqligini hisobga olib yashashga, ishlashga da‘vat etishdir. Bundan tashqari, milliy-ma‘naviy qadriyatlarni chuqur bilish yoshlar tomonidan mustaqillikni asrab-avaylash, himoya qilish va mustahkamlashga o‘zining ijobiy ta‘sirini ko‘rsatadi. Bu mamlakatning istiqboldagi rivoji bilan uzviy bog‘liqdir.

Mustaqillik sharoitida milliy va umuminsoniy qadriyatlar o‘zining haqqoniy mazmuniga ega bo‘lmoqda. Yoshlarning u to‘g‘risidagi qarashlari va munosabatlari ham o‘zgarib borib, milliy-ma‘naviy qadriyatlarga umuminsoniy qadriyatning negizi sifatida qaralayotgani muhim yutiqdır.

Hozirgi davrda qo‘lga kiritilgan muhim yutiqlarimizdan biri ta‘lim-tarbiyada milliy, ma‘naviy qadriyatlarning ustivorligiga erishganimizdadir. Bu yosh avlodga boy tarixiy, milliy, ma‘naviy merosni singdirish hamda asrlar davomida shakllangan xalq pedagogikasi an‘analari asosida ta‘lim-tarbiya berish demakdir. Zero Abdulla

Avloniy aytganidek “Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot- yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir”.

Globallashuv jarayonida kechayotgan voqea- hodisalarni to‘g‘ri talqin qila olish, har bir voqelikni milliy manfaatlarimiz va qadriyatlarimiz asosida tahlildan o‘tkazish ulkan ahamiyat kasb etadi. Buning uchun esa milliy g‘oya va mafkuramiz mustahkam bo‘lmog‘i lozim. Respublikamizning Birinchi Prezidenti I.Karimovning 2006-yil 25-avgustdagi “Milliy g‘oya targ‘iboti va ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar samaradorligini oshirish to‘g‘risida”gi qarori ham milliy qadriyatlarimizni yanada hurmat qilishga qaratilgan xujjatlardan biri bo‘ldi.

XULOSA

Zero, xalqimiz, ayniqsa yosh avlod ongi va tafakkuriga singdirilgan milliy g‘oya har qanday yot g‘oyalarning ta’siriga berilib qolmaslikni ta‘minlashi bilan birga ularga munosib javob qaytarish ko‘nikmasini ham shakllantiradi, milliy qadriyatlarimizni hurmat qilishga va uni asrab-avaylashga undaydi.

Shu nuqtai nazardan, yoshlar bilan bog‘liq muammolarni hal etishda milliy qadriyatlardan, ilg‘or taraqqiyotga xizmat qiluvchi diniy qadriyatlardan foydalanish, ularni zamonaviy demokratik qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirgan holda, yosh avlodni har omonlama yetuk va barkamol qilib tarbiyalash masalasiga bugun yurtimizda katta ahamiyat berilmoqda. Ayni paytda yoshlarni ma‘naviy himoyalash tizimining mexanizimini ishlab chiqishga ham e’tibor qaratilmoqda. Chunki hozirgi globallashuv sharoitida, bir tomndan, milliy qadriyatga, ikkinchi tomondan, zamonaviy qadriyatlarga asoslangan ma‘naviy-huquqiy yangilish jarayonlarini amalga oshirish alohida dolzarb bo‘lib qolmoqda.

O‘zbek xalqining ibratnomuz, ayniqsa yoshlarni tarbiyalashda katta ta’sir eta oladigan urf-odatlar, an‘analari, rasm-rusumlari va marosimlari borki, bularni bugungi kunda oilada balalar ongiga, kundalik hayot tarziga singdirish yoshlarning ma‘naviy taxdidlar ta’siriga tushib qolishining oldini olishdag muxum vazifalarimizdan biri xisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES):

1. Madaliyeva Z. Huquqiy madaniyat va yoshlar. - T.: “Akademiya”, 2020. 5-bet.
2. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz.7-jild. –T.: “O‘zbekiston”, 1999. 304-bet.
3. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz.7- jild. – T.:“O‘zbekiston”, 1999. 306-bet.
4. Karimov I.A. Vatanmiz va xalqimizga sadoqat bilan xizmat qilish-oliy saodatdir. – T.: “O‘zbekiston”, 2007. 38-bet.
5. Milliy istiqlol g‘oyasi. Bakalavriat bosqichi uchun darslik. - T.: Akademiya, 2020
6. Milliy istiqlol g‘oyasi: Asosiy tushuncha va tamoyillar. – T.: O‘zbekiston, 2019.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIGA TAVSIYALAR

Jiyanova Gulshan Namozovna

Samarqand shahar 4-umumta'lim maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: *Hozirgi zamonaviy jamiyat oliy ta'limdan keyingi ta'limga boy ichki madaniyatga ega bo'lgan har tomonlama yetuk ijtimoiy faol kardlarni talab qilmoqda. Chunki shaxsiy sifatlar pedagogik kasb va maktab davrida shakllangan shaxs xarakteri o'rtasidagi o'zaro ta'sirni oldindan ko'rishga imkon beradi. Maqolada boshlang'ich sinf uchun zaruriy metodik tavsiyalar keltiriladi.*

Kalit soʻzlar: *shaxs, maktab, differinsial daraja, pedagogik faoliyat, boshlang'ich sinf, metodika.*

KIRISH

Pedagogik faoliyat—bu o‘qituvchining o‘zini tutishi, uning jarayonida talabalar bilan munosabatlari namoyan bo‘ladi, o‘zgartiriladi va rivojlanadi. Shuning uchun, pedagogik professionallikning faoliyat bilan bog‘liq xususiyati bilan bir qatorda uning mazmunini ochishda shaxsiy jihat alohida ahamiyat kasb etadi, chunki o‘qituvchining shaxsiyati murakkab, boy bo‘lgani uchun, u pedagogik faoliyatini belgilaydi. Bundan tashqari, pedagogik professionallikning shaxsiy dunyoqarashini rivojlantirish, ayniqsa istiqbolli o‘qituvchining o‘zini qadrlashi, pedagogik ishning individualligi muhim ahamiyatga ega.

Funksional rol metodologiyasiga asoslangan ijtimoiy shart-sharoitlarni hisobga olgan holda, boshlang‘ich maktab o‘qituvchilarining shaxsiyatining professionallik tizimi keng ma’noda pedagogik ish mavzusining xususiyatlari va xususiyatlariga oid tartibga soluvchi talablarni o‘z ichiga oladi. Ilg‘or texnologiyalardan foydalanish va professor o‘qituvchilarning yutuqlari, o‘qituvchilarning erishgan natijalari uchun mukofotlar bilan taqdirlash, ijodiy guruhlarda ishlashda ishtirok etganlik uchun bonus, uslubiy tadbirlarni tayyorlash va o‘tkazish, talabalarning fan olimpiadalarida yaxshi chiqishlari va hokazo. Ushbu imtiyozlarning mukammal bo‘linishi va har bir o‘qituvchining maksimal foyda bilan ijodiy ishlash imkoniyatiga ega bo‘lishini ta’minlash uchun bir qator shartlar mavjud:

a) Turli maktablarda ishlaydigan o‘qituvchilar taxminan bir xil moddiy- texnik ta’minotga, qulay ijtimoiy va yashash sharoitlariga, bo’sh vaqtini o‘tkazish uchun bir xil imkoniyatlarga ega bo‘lishi kerak;

b) Martaba rivojlanish istiqbollari shaxsiy kasbiy potensialga ham bog‘liq bo‘lishi kerak.

Aniqlanishicha fanga yaxshi tayyor o‘qituvchilar, pedagogik faoliyatining kommunikativ sohasida qiyinchilikka duch kelishadi. Bundan kelib chiqadiki, o‘qituvchilar kasbiy faoliyatidagi bu sohaga birinchi o‘rinda psixologik yordam va qo‘llab quvvatlash yetishmaydi.

Bolaning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish samaradorligi o‘qituvchini o‘zining dars “ko‘rinishini” yaratishda uning psixofiziologik yosh qobiliyatini qay darajada hisobga olishiga bog‘liqdir.

Bolalarning ushbu ijtimoiy va lingvistik xususiyatlarini hisobga olgan holda, o‘qituvchi bu yoshdagi bolalar juda himoyasiz ekanligini bilishi kerak, shuning uchun ular qiyin vaziyatdan chiqib olishi uchun uchun dalda, rag‘bat kerak, ammo qattiq tanqid o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini yo‘q bo‘lishiga sabab bo‘lib, haqiqiy zarar yetkazishi mumkin.

Yetti-sakkiz yoshli bolalar yaxshi rivojlangan raqobat ruhiga ega va shuning uchun g‘alaba qozonish va birinchi bo‘lish istagi hamma narsadan ustun turishi mumkin. Ushbu bolalar bilish xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘qituvchi ayniqsa: ularga qilingan ishdan zavqlanishni ta‘minlashi kerak (ta‘lim jarayonidan ham, tozalikka e‘tibor qilishdan va ovqatlanishdan ham, chunki bola zavq olishni istaydi, o‘qituvchi va ota-onasi esa tirishqoqlik va katta sabr bilan bola olayotgan zavqni “ta‘lim zavqi” ga aylantirishi kerak bo‘ladi).

O‘qituvchi shuni esda tutishi kerakki, bu yoshda bolalar juda yuqori mahsuldorlikka ega, ammo ishlash sifati past (bajarilgan ishning sifatiga e‘tibor berish kerak, natijada o‘z ishidan g‘ururlanish kuchayadi), shuningdek, yaratish istagini qo‘llab-quvvatlash - yasash, chizish, qo‘shiq aytish, raqsga tushish, rang berish, kompozitsiya qilish, to‘qish (bolalar qo‘llabquvvatlanishini his qilishlari va kattalarning munosib bahosini ola olishi muhimdir, bu yaratish uchun to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri usullar yo‘q ekanligini, ular buni tushunganlarini anglatadi), bu esa kelajakda muallif sifatida o‘zini namoyon qilishi, ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

O‘qituvchi bolalarning o‘yin ishtiyoqidan foydalanishi kerak (olti yoshli bolalar uchun o‘yin yetakchi faoliyat bo‘lib qolmoqda), she‘rlar o‘qish, topishmoqlarni topish, chunki bu ularga zavq olib keladi, va bundan tashqari, o‘qitiladi (o‘yin orqali o‘rganish kitoblardan foydalanishdan ko‘ra ko‘proq samara beradi). Hozirgi birinchi sinf o‘quvchilari - 7 va 8 yoshli bolalar va o‘qituvchilar ko‘pincha ularning ruhiyatidagi farqlarni sezmaydilar, buni prinsipial hodisa sifatida hisobga olmaydilar, bu esa o‘z navbatida bolalarning ruhiy salomatligining buzilishiga olib keladi.

Aytish lozimki, yetti yoshli birinchi sinf o‘quvchisini rivojlanish darajasi jihatidan maktabgacha tarbiyachi bo‘lib qoladi va u uchun o‘quvchi sifatidagi o‘rni haligacha faoliyatining noma‘lum sohasi bo‘lib qoladi. Xulosa shundan iboratki O.Ya Savchenko ta‘kidlaganidek, “boshlang‘ich maktabda o‘qish bosqischi bola hayotidagi eng muhim davrlardan: uni qanday yashab o‘tkazsa, uning o‘zini o‘zi anglashga bo‘lgan intilishlarini maktab bilan qanday bog‘lashi va maktabning talablarini qanday qabul qilishiga ko‘p narsa bog‘liq...”. Bularning barchasi bola hayotining istiqbolini, maktab muvaffaqiyatini va kelajak hayotini belgilaydi. Shu bilan birga, bolaning intellektual, iroda fazilatlarini, xarakter xususiyatlarining rivojlanishi, uning jamiyatdagi rolini ham belgilaydi. Boshlang‘ich maktab o‘qituvchisining ta’siri bunday hollarda o‘quvchi hayotini qayta baholash qiyin.

O‘zning bola taqdiridagi roli va ahamiyatini anglash, u haqida ko‘proq bilish uchun maxsus yo‘nalish (rag‘bat) yaratadi.

Zamonaviy maktab oldiga qo‘yilgan vazifalar, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar umumiy rivojlanishining o‘sganligi, psixologiya va xususiy metodika sohasidagi yutuqlar, sinfda o‘qish mazmuni va o‘qitish metodlariga o‘zgartirish kiritishni talab etmoqda. Boshlang‘ich sinflarning o‘qish darsliklarida amaliy jihatdan turli janrga mansub asarlar berilgan. O‘qish darsida hikoya, she‘r, ertak, masal, maqol, doston, rivoyat va topishmoq kabi janrlar o‘rganiladi. Bunday turli janrdagi asarlar yaratilishi, uslubi jihatdan o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, o‘quvchilarga ham ta‘siri turlicha bo‘ladi. Shuning uchun, turli janrdagi badiiy asarlarni o‘qishda o‘qituvchidan unga mos usullar tanlash talab etiladi.

Hikoya kichik hajmli badiiy asar bo‘lib, unda kishi hayotidagi ma‘lum bir voqea, hayotning muhim tomonlarini umumlashtirib tasvirlanadi. Hikoya boshlang‘ich sinflar uchun mos janr. O‘quvchilarni qahramonlarning xatti-harakati, tashqi ko‘rinishi, voqea-hodisalar haqidagi hikoyalar ko‘proq qiziqtiradi.

Hikoyani o‘qishda uning mazmunini tahlil qilish va shu asosda o‘quvchilar nutqini o‘stirish markaziy o‘rin egallaydi. Hikoya o‘qib bo‘lingach, o‘quvchilarga o‘z fikr mulohazalarini bildirishi uchun vaqt beriladi. O‘qilgan hikoya yuzasidan beriladigan savollar orqali o‘quvchilarga asarning yoqqan-yoqmaganligi, qaysi qahramon xarakteri ta‘sir etgan- etmaganligini aniqlanadi.

Shundan so‘ng hikoya syujeti, voqeaning yonalishini ochishga, personajlar xarakterini tushunishga, asarning asosiy g‘oyasini ochishga qaratilgan savollar beriladi. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarni ertakning o‘tkir, maroqli syujeti, favqulodda ajoyib voqealari maftun etadi. Lekin hikoya janri hayotiyligi bilan o‘ziga xosdir. Hikoyada inson hayoti, u bilan bog‘liq voqealar haqidagi lavhalar bayon etiladi. O‘quvchilar qahramonlarning xarakteri va xususiyatlari bilan qiziqadilar. Boshlang‘ich sinf “O‘qish” darsliklarida berilgan hikoyalar mavzu jihatidan xilma-xil bo‘lib, qahramonlar ham bir – biridan farq qiladi. O‘quvchilar hikoyadagi qahramonlarga baho berishda, o‘z shaxsiy-axloqiy tushunchalaridan kelib chiqib ta‘riflaydilar. O‘qituvchining vazifasi o‘quvchilar bilan asarni tahlil qilib, ular nutqiga personajlarning axloqiy, intellektual, emotsional sifatlarni kiritishdan iborat. Bu adabiy qahramonlarning xarakterini yaxshi yoritish shartlaridan biridir. Psixolog olimlarning tekshiruvlaridan ma‘lum bo‘lishicha, asarni idrok qilishga, bilim olishga xizmat qiladigan komponentlar bilan birga, uni emotsional-estetik xis etish ham kiradi. Hikoyada qahramonning nima qilishi emas, nima uchun shunday qilganini bilish muhimdir.

Shuningdek o‘qituvchi o‘quvchi bilan yakka yoki guruh bilan ishlashda ish turlari bo‘yicha topshiriqlar ko‘rsatilgan tavsiyalarni ishlab chiqishi va o‘quvchilarga topshiriqlar tartib raqamini ko‘rsatishi mumkin. Ko‘pincha boshlang‘ich sinf o‘quvchilari qatnashuvchi shaxslar xatti-harakatini yaxshi tushunmasliklari, ba‘zan noto‘g‘ri yoki yuzaki tushunishlari natijasida asar mazmunini anglab yetmaydilar. Shuning uchun ham o‘qituvchi savolni juda o‘ylab tuzishi, u bolani fikrlashga, o‘ylashga majbur etadigan, qahramonning xatti-harakati

voqealarning bog‘lanishi yuzasidan muhokama yuritishga undaydigan, ularni o‘zaro qiyoslashga, ijobiy va salbiy tomonlarni aniqlashga yordam beradigan bo‘lishi lozim. O‘quvchi asarda qahramonning xatti-harakatini qanchalik aniq ko‘z oldiga keltira olsa, u hikoyaning asosiy mazmunini shunchalik chuqur tushunadi, shunchalik mustaqil qayta hikoya qilib beradi. O‘qish darslarida qahramonlarni tahlil etishda quyidagi savollardan foydalanish mumkin:

1. Asar qahramoni bilan do‘stlashishni xohlarmiding?
2. Sen uning o‘rnida bo‘lsang nima qilar eding?
3. Hikoya qahramonining hamma ishlari to‘g‘ri deb o‘ylaysanmi?
4. Nima uchun u shunday qildi?
5. Uning munosabati senga yoqdimi?
6. Qanday maslahat bergan bo‘larding?
7. Asardagi voqealar ichida bo‘lishni xohlarmiding?
8. Voqeada kim bo‘lib qatnashishni xohlar eding?

Hikoyani o‘qish bilan bog‘liq holda o‘tkaziladigan ijodiy ishlar ham o‘quvchilar nutqini, tafakkurini o‘stiradi.

Umuman olganda, asarning janriy xususiyatini hisobga olib, o‘ziga xos usullarini tanlash lozim. Agar ushbu metodik tavsiyalardan maqsadli foydalanilsa, o‘quvchilar ijodiy faolligi ortadi, mustaqil izlanishi va fikrlash doirasi kengayadi. Shunday qilib, boshlang‘ich sinflarda ham badiiy asarlarni o‘rganishda o‘quvchi shaxsiga kuchli ta‘sir qiluvchi, ularning saviyasiga mos bilimlarning o‘zlashtirilishini ta‘minlovchi metod va usullardan, tahlil turlaridan foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Йўлдошев Ж.Ф. Малака оширишнинг назарий ва методологик асослари. – Тошкент: «Ўқитувчи». – 1998. –208 б.
2. Зарипов К.З. Педагогическая диагностика в системе непрерывного повышения квалификации учителей: Методические рекомендации Под. Ред. А.Е. Марона. – Л: НИИ ООВ АПН СССР. 1989. –39 с.
3. Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Сыманюк Э.Э. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: Учебное пособие. – М., 2005.
4. Котова И.Б., Шиянов Е.Н. Педагог: профессия и личность. – Ростовна-Дону, 1997.
– 144 с.

INSONDAGI IRODANING AHAMIYATI HAMDA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Azamatova Ma'mura Azamatovna

Samarqand viloyati Paxtachi tumani 39-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: *Har bir irodaviy jarayon ma'lum bir maqsad asosida amalga oshiriladi. Shuning uchun biz irodaviy jarayonlarning boshlanishi sifatida maqsad qo'yishni olamiz. Maqsad deganda biz odam nima qilish kerakligini, nimaga erishish kerakligini va qanday qiyinchiliklarni yengishi lozimligini anglashini tushunamiz. Bu maqsadlarni biz aniqlashda biologik va ruhiy ehtiyojlar asosida amalga oshiramiz*

Kalit so'zlar: *Mativatsiya, inson, axloq, axloqiy sifatlar, irodaviy sifatlar, dunyoqarash, ehtiyojlar, qo'rquv.*

KIRISH

“Inson dunyoga kelibdiki, kurashib yashaydi. Hayotimiz davomida turli xil sinovlarga duch kelamiz.” Bularni yengish uchun bizda sabr toqat matonat bo'lishi zarur. Men o'z maqolamni mavzusini tanlashda Hayotimizda eng zarur bo'lgan iroda kuchi mavzusini tanladim. Iroda haqida so'z ketar ekan Elchin safarlining quyidagi jumlasini yodga tushdi. “Hayotimizda turli sinovlardan iborat. Ba'zan yiqilsak tubsiz jarga tushadigandek. Qo'rqmang!!! Oldinga yuravering, sinovlar bizni barbod qilish uchun emas saboq olib yuksalishimiz uchun beriladi.

Hayotimizda biz kutmagan holda ixtiyorsiz ravishda diqqatimizni tortuvchi jarayonlar ko'p sodir bo'ladi. Misol uchun : Yo'lda ketayotganingizda mashinaning to'satdan signal chalishi, ma'ruza paytida kimningdir telefoni jiringlashi, baland ovozda gapirayotgan sotuvchi yoki noodatiy kiyingan kishi. Bularning bari sizda ixtiyorsiz diqqatingizni tortadi. Endi biz o'zimiz zo'r berib ixtiyoriy ravishda diqqatimizni qaratadigan holatlar ham bo'ladi. Ma'ruzani tinglab o'tirish, topshiriqlarni bajarishingiz, biror bir mashg'ulot yoki aqliy faoliyat bilan shug'ullanishingiz sizda irodaviy zo'r berishni talab qiladi. Fikrimiz avvalida Iroda haqida tushunchaga ega bo'lib olsak. Iroda bu oldindan qo'yilgan maqsadga erishish vositalarini aniqlab, ularni bajarishda ongli ravishda zo'r berishga aytiladi.

Har bir irodaviy jarayon ma'lum bir maqsad asosida amalga oshiriladi. Shuning uchun biz irodaviy jarayonlarning boshlanishi sifatida maqsad qo'yishni olamiz. Maqsad deganda biz odam nima qilish kerakligini, nimaga erishish kerakligini va qanday qiyinchiliklarni yengishi lozimligini anglashini tushunamiz. Bu maqsadlarni biz aniqlashda biologik va ruhiy ehtiyojlar asosida amalga oshiramiz. Har bir ehtiyojni qondirish uchun intilish paydo bo'ladi.

Ixtiyoriy va ixtiyorsiz ravishda sodir bo'ladigan holatlarda turli farqlar bo'ladi. Ixtiyoriy harakatlarimizning harakterli tomoni ularda motivlar asosida amalga oshiriladi. Motiv bu insonlarni maqsadi tomon harakatga keltiruvchi kuchdir. Bu motivlar nimaga shu

maqsadni qo’ygani, nega aynan shu maqsadni va shu yo’lni tanlaganiga javob bo’ladi. Motivlar hissiyotlarimiz va aqlimiz orasida doima kurashda bo’ladi. Bulardan ko’proq hissiyotlarimiz shaxs faolligiga ijobiy yoki salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin. Bu vaziyatda biz irodaviy zo’r berishga majbur bo’lamiz shundagina ko’zlangan maqsadga yetish mumkin.

Har bir maqsadga yetishish yo’lida inson o’zidagi ichki va tashqi to’siqlarni yengishi zarur. Bularni iroda sarf etmasdan yengib bo’lmaydi. Ichki kurashlarga bizdagi yalqovlik, havvoyi nafmiz yo’lidagi behuda harakatlar, qo’rquv hisi, maqsad yo’lidagi to’siqlarga sabr etish ularning bari ichki to’siqlardir. Bularni yengib o’tishda bizdan katta kuch talab etiladi. Tashqi to’siqlar (suv, olov yomon ob-havo va hokazolar) insonlar har doim o’zlari uchun moslashtirib sharoit yaratishgan. Har qanday yangi kashfiyot yaratgan inson shu kashfiyotni yaratish davomida turli xil qiyinchiliklarga duch keladi. Bularni yengishda iroda kuchini sarf etmoq zarur bo’ladi. Demak, har bir buyuk kashfiyot ortida irodasi kuchli inson turgan bo’ladi. Ahir aytishadiku; biror nimaga erishish uchun nimanidir tark etishga to’g’ri keladi deb, mana shut ark etish jarayonida bizga iroda kuchi kerak bo’ladi. Irodamizning mustahkam bo’lishi maqsadlarimizni to’g’ri tanlashga, uni amalga oshirish yo’lidagi to’siqlarni yengishga yordam beradi.

Keling endi biz siz bilan maqsad tanlashning oxiri ya’ni bir qarorga kelish haqida biroz so’z yuritamiz. Bir qarorga kelish har bir insonda har xil holatda amalga oshadi.

Kuzatishlar shuni ko’rsatadiki irodasi kuchli insonlar o’z maqsa va motivlarini anglagan holda juda tez bir qarorga kelishadi. Buni biz qat’iyat deb ataymiz. Boshqa hollarda esa, motivlar kurashi uzoq, vaqtga cho’zilib ketadi va qaror bajarilishiga ishonchsizlik hamda ikkilanishlar bilan qabul qilinadi. Bu qat’iyatsizlikdir. Qat’iyatsizlik oqibatida bizda juda ham yomon odat ya’ni subutsizlik vujudga kelishi mumkin. Shuning uchun biz qarorga kelishimizda har tamonlama mustahkam fikr yuritib o’z motivlarimizni to’g’ri anglagan holda, irodaviy zo’r berib kelishimiz darkor.

Iroda har bir insonda turli darajadagi kuchga egadir. Biz insonlarhissiyotlarini ta’riflaganimizda.

Beqaror, subutsiz, qo’rqoq yoki dadil jasoratli sabr toqatli kabi sifatlarni ishlatamiz. Beqarorlik, subutsizlik, qo’rqoqlik kabi sifatlari irodasi sust insonlarga nisbatan ishlatiladi. Dadil, jasoratli, sabr toqatli kabi sifatlari es Irodasi kuchli insonlarga beriladi. Yana biz irodasi kuchli va irodasi kuchsiz insonlarni aniqlashimizda quyidagi holatlarda namoyon bo’ladi;

- O’zini tuta bilish
- Jasurlik
- Matonat
- Chiqamlilik

Irodamizning qay darajada ekanligini axloqiy sifatlari ham xattoki namoyon qiladi. Irodasi sust insonlarning axloqiy jihatida (o’zini boshqara olmasdan ko’rko’rona harakat qilish kabi holatlar kuzatiladi. O’g’rilik, narkamanlik, firibgarlik ularning bari inson o’zini iroda qilaolmasligidan kelib chiqadi desaak xat’o bo’lmaydi. Sigaret yoki ichkiliklarni

tashlay olmaslik ham irodasi sust ekanidan dalolat beradi. Irodasi kuchli inson deyarli bunday holatlarga duch kelmaydi, yoki ularni vaqtida to‘xtata oladi. Irodasiga zo‘r berib o‘zini o‘nglay oladi. Irodasi kuchli inson mardlik jasurlik qorquvni yengib oldinga harakat qilish hislatlari boladi.

Xulosa qilib aytganda, biz Irodaga ta’rif berar ekanmiz bir so‘z bilan aytsak, Iroda bu shunchaki istaklarni amalga oshirish uchun kerakli xususiyat emas, balki ham uni bajarib, vaqti kelgansa uni to‘xtatib, kerakli vaqtdan undan voz kechish hamdir. So‘zimizni yakunlar ekanmiz biz yuqoridagilardan kelib chiqib shunday xulosa qilamiz. Har bir shaxs o‘zi xohlagan narsalarga, o‘zi xohlagan hayotga yetishi uchun harakat qilmog‘i iroda kuchini sarf etmog‘i lozim. Iroda sifatlarini shakllantirishi darkor. Irodangizni mustahkam qilshga harakat qiling, o‘zingizni qiziqqan xatto qiziqmagan mashg‘ulotlar bilan ham shug‘ullanib o‘z ustingizda ishlashga harakat qiling shundagina o‘zingiz xohlagan marraga yetishingiz mumkin.

Irodangizni mustahkam qiling, sizning muvaffaqiyatlarga erishishingiz yoki imkoniyatlaringizni yoq qilishingiz o‘zingizga bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova. Umumiy psixologiya: Toshkent-2009
2. Zarifboy Ibodullayev. Tibbiyot psixologiyasi 2019
3. A.Yuldashev. Tabiatning o‘zi tabib 2015-yil
4. Valeriy Sinelnikov. “Dardingni sev” (ong osti sirlari): Navro‘z nashriyoti 2019
5. Azimaxon Kamolova “Yosh avlodni tarbiyalashda xalq pedagogikasini manbalarining o‘rganishning o‘rganishning ilmiy-nazariy asoslari”. "Science and Education" Scientific Journal / December 2022 / Volume 3 Issue 12. 590-592 betlar

TABIATNI MUHOFAZA QILISHDA SUN’IY INTELLEKT ROLI: HOZIRGI ZAMON INNOVATSIYALARI

Kamiljanova Sevara G‘ayrat qizi

Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining o‘simliklar va hayvonlarni muhofaza qilishdagi roli yoritilgan. Maqolada sun’iy intellekt yordamida ekologik monitoring, yovvoyi hayvonlarni kuzatish, o‘rmonlarni himoya qilish hamda qishloq xo‘jaligidagi samarali yechimlar tahlil qilingan. Shuningdek, real misollar orqali sun’iy intellekt algoritmlarining atrof-muhitni muhofaza qilishdagi dolzarb amaliyotlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari sun’iy intellektdan foydalanish tabiatni saqlash va ekologik barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatmoqda.*

Kalit so‘zlar: *Sun’iy intellekt, ekologiya, tabiatni muhofaza qilish, ekologik monitoring, dron texnologiyalari, yo‘ldosh tasvirlari, atrof-muhit, o‘simliklarni saqlash, hayvonlarni himoya qilish, innovatsiyalar.*

Tabiatni muhofaza qilish bugungi kunda insoniyat oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Atrof-muhitning ifloslanishi, iqlim o‘zgarishi va biologik xilma-xillikning kamayishi kabi muammolar global miqyosda dolzarb hisoblanadi. Ushbu muammolarni hal qilishda zamonaviy texnologiyalar, xususan, sun’iy intellekt muhim rol o‘ynamoqda. Sun’iy intellekt yordamida katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish, prognozlash va samarali yechimlar ishlab chiqish imkoniyati mavjud. Akademiklar sun’iy intellektning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni va uning foydali hamda zararli jihatlari haqida turli fikrlarni bildiradilar. Masalan, Toshkent farmatsevtika instituti o‘qituvchilari A.A. Kozimjonovich va P.A. Anvarovich sun’iy intellektning rivojlanishi inson hayotida katta ahamiyat kasb etishini ta’kidlab, uning jamiyat taraqqiyotidagi rolini va ijobiy hamda salbiy tomonlarini tahlil qilganlar. Ushbu maqolada tabiatni muhofaza qilishda sun’iy intellektning roli va uning hozirgi zamon innovatsiyalaridagi o‘rni ko‘rib chiqiladi.

Ekologiya sohasida ekologik monitoring tushunchasi muhim ahamiyatga ega. Ekologik monitoring atrof-muhitning holatini doimiy ravishda kuzatish va baholash jarayonidir. An’anaviy usullar ko‘pincha vaqt va resurs talab etadi. Sun’iy intellekt esa ushbu jarayonni tezlashtirish va aniqligini oshirish imkonini beradi. Masalan, sun’iy yo‘ldosh tasvirlarini tahlil qilish orqali o‘rmonlarning kesilishi, suv havzalarining ifloslanishi yoki cho‘llanish jarayonlarini aniqlash mumkin. Sun’iy intellekt algoritmlari katta hajmdagi tasvirlarni qisqa vaqt ichida tahlil qilib, o‘zgarishlarni aniqlash va prognozlashda yordam beradi. Sun’iy intellekt texnologiyalari hayvonlar va o‘simliklarning signallarini tushunish va tahlil qilishda, shuningdek, o‘simliklarning o‘sish jarayonlarini kuzatish va stress holatlarini aniqlashda ham qo‘llanilmoqda.

Sun’iy intellekt yordamida o‘simliklarning suratlari tahlil qilinib, kasalliklar erta bosqichda aniqlanadi. Bu esa kasalliklarning tarqalishini oldini olish va hosildorlikni

oshirishga yordam beradi. Dronlar va sunʼiy intellekt yordamida yovvoyi hayvonlarning harakati kuzatilib, ularning yashash muhiti va populyatsiyasi haqida maʼlumot toʻplanadi. Bu usul orqali xavf ostidagi turlarni muhofaza qilish strategiyalari ishlab chiqiladi. Oʻrmonlarda oʻrnatilgan kameralar sunʼiy intellekt yordamida tahlil qilinib, hayvonlarning harakati va soni haqida aniq maʼlumotlar olinadi. Bu maʼlumotlar asosida muhofaza qilish choralari rejalashtiriladi. Sunʼiy intellekt texnologiyalari oʻsimliklar va hayvonlarni muhofaza qilishda samarali vosita boʻlib, atrof-muhitni saqlash va biologik xilma-xillikni himoya qilishda katta ahamiyatga ega.

Qishloq xoʻjaliklarida ham sunʼiy intellektlarning qoʻllanilishi ijobiy natijalarga olib keldi. Sunʼiy intellekt qishloq xoʻjaligida aniq dehqonchilik usullarini joriy etish orqali hosildorlikni oshirish va resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi. Masalan, sunʼiy intellekt yordamida tuproqning holati, namligi va ozuqa moddalarining miqdori tahlil qilinib, ekinlarni sugʻorish va oʻgʻitlash rejasi opyimalashtiriladi. Bu esa suv va oʻgʻitlarning isrof boʻlishini kamaytiradi va atrof-muhitga salbiy taʼsirini minimallashtiradi.

Hozirgi kunda global muammolardan biri- iqlim oʻzgarishi boʻlib, uning oqibatlarini oldindan prognozlash va boshqarish muhim ahamiyatga ega. Sunʼiy intellekt katta hajmdagi iqlim maʼlumotlarini tahlil qilish orqali kelajakdagi oʻzgarishlarni prognozlashda yordam beradi. Bu esa hukumatlar va tashkilotlarga moslashuv strategiyalarini ishlab chiqishda asos boʻlib xizmat qiladi. Masalan, sunʼiy intellekt yordamida ekstremal ob-havo hodisalarini oldindan bashorat qilish va ularga tayyorgarlik koʻrish imkoniyati mavjud. Oʻrmonlar sayyoramizning “oʻpkasi” boʻlib ular karbonat angidridni yutish va kislorod ishlab chiqarishda muhim rol oʻynaydi. Sunʼiy intellekt oʻrmonlarning kesilishi va noqonuniy daraxt kesishlarni aniqlashda samarali vosita hisoblanadi. Sunʼiy yoʻldosh tasvirlari va dronlar yordamida olingan maʼlumotlar sunʼiy intellekt algoritmlari orqali tahlil qilinib, oʻrmonlarning holati va ulardagi oʻzgarishlar aniqlanadi. Bu esa tegishli choralarni koʻrish va oʻrmonlarni muhofaza qilishda muhim ahamiyatga ega.

Insoniyat uchun eng muhim tabiiy boyliklardan biri – suv resurslaridir. Sunʼiy intellekt suvning sifatini monitoring qilish, suv isteʼmolini optimallashtirish va suv resurslarini boshqarishda qoʻllanilmoqda. Masalan, sunʼiy intellekt yordamida suv havzalarining ifloslanish darajasi aniqlanib, tegishli choralar koʻriladi. Shuningdek, suv taʼminoti tizimlarida sunʼiy intellekt algoritmlari suv oqimini boshqarish va yoʻqotishlarni kamaytirishga yordam beradi. Sunʼiy intellekt texnologiyalari tabiatni muhofaza qilish va atrof-muhitni saqlashda katta imkoniyatlarga ega. Ekologik monitoring, hayvonlar va oʻsimliklar bilan muloqot, qishloq xoʻjaligi, iqlim oʻzgarishini prognozlash, oʻrmonlarni muhofaza qilish va suv resurslarini boshqarish kabi sohalarda sunʼiy intellekt innovatsiyalari samarali yechimlar taklif etmoqda. Ushbu texnologiyalarni toʻgʻri va maʼsuliyatli qoʻllash orqali biz tabiatni muhofaza qilishda yangi yutuqlarga erishishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- 1)Rayimjonov X.G`. “Sun`iy intellekt va ekologiya”. Milliy Ilmiy Portali.2022
- 2)“Sun`iy intellekt va ekologiya”, Flip Book
- 3)“Sun`iy intellekt va ekologiya- Dayjest”. Milliy Ilmiy Portali
- 4)“Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi”. Ziyonet
- 5)“Tabiatni muhofaza qilish”. Wikipedia

PEDAGOGIK PROGNOSTIKANING RIVOJLANISH TARIXI

Tursunboyev Elyor

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

“Pedagogika va psixologiya” yo‘nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Sharaxmatova Anora

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

“Pedagogika” kafedraasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik prognostikaning rivojlanish tarixi yoritiladi. Pedagogik prognostika ta’lim jarayonining istiqbolini aniqlashga qaratilgan fan sifatida shakllanish bosqichlari, ilmiy-nazariy asoslari va zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogik prognostikaning ta’lim tizimidagi ahamiyati va kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan tendensiyalar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: pedagogik prognostika, ta’lim, prognozlash, pedagogika tarixi, rivojlanish bosqichlari

Abstract: This article explores the history of the development of pedagogical prognostics. It analyzes the stages of formation, scientific-theoretical foundations, and modern approaches of pedagogical prognostics as a field aimed at predicting the future of the educational process. Additionally, the significance of pedagogical prognostics in the education system and possible future trends are discussed.

Keywords: pedagogical prognostics, education, forecasting, history of pedagogy, stages of development.

Hozirgi kunda ta’lim sifati samaradorligini oshirishda pedagogik prognostikaning o‘rni beqiyos hisoblanadi. U o‘zining aniq belgilab olingan maqsad va vazifalari, obyekti va predmeti, tadqiq etilayotgan muammolarning mantiqiy asoslari, rivojlanish qonuniyatlari, o‘zining tayanch metodologiyasiga ega bo‘lgan pedagogika fanining muhim tarmog‘i sifatida namoyon bo‘lmoqda. Pedagogik prognostika o‘quvchi shaxsining yosh xususiyatlari va rivojlanish dinamikasini hisobga olgan holda ta’lim texnologiyalarini tanlash imkoniyatini beradi [1]. Tanlab olingan muayyan ta’lim texnologiyalari doirasida o‘quvchi-talabalarga turli darajadagi tushunchalarni hamda mujassamlashgan bilimlarni taqdim etish yo‘llarini, shakl va vositalarini taklif qiladi. Muayyan bir pedagogik texnologiyani nazariy jihatdan asoslaganda pedagogik prognostika o‘quvchi hamda o‘qituvchining jonli faoliyat ko‘rsatishni ta’minlashga, uning erkin fikrlash, ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutmog‘i lozim.

Pedagogika nazariyalari va metodikalarining rivojlanishi ko‘pincha har bir davr, mintaq, yoki hatto ma’lum bir guruhning ehtiyojlari va qadriyatlari bilan bog‘liq [2]. Demak, pedagogik qarashlar o‘z vaqtida va o‘z joyida muhim bo‘lsa-da, ular har doim o‘zgarib turishi mumkin.

Pedagogik prognostika ta’lim jarayonini oldindan bashorat qilish va kelajakdagi rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlash bilan shug‘ullanadi. Bu fan sohasi insoniyat tarixida uzoq yillar davomida shakllanib kelgan bo‘lib, uning ildizlari qadimgi falsafiy ta’limotlarga borib taqaladi [6]. Ta’lim jarayonining istiqbolini oldindan ko‘ra bilish qadimdan jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri bo‘lib kelgan.

Dastlabki pedagogik prognostikaga oid g‘oyalar qadimgi yunon faylasuflari tomonidan ilgari surilgan [3]. Ta’lim jarayonining kelajagi haqida fikr yuritish va uni rejalashtirish qadimgi davrlardan boshlab muhim masala hisoblangan. Oрта asrlarda esa diniy ta’limotlarning ustuvorligi sababli pedagogik prognostika kamroq rivojlangan, ammo individual ta’lim yondashuvlari shakllana boshlagan [4,5].

Ma’rifatparvarlik davrida pedagogik prognostikaning ilmiy asoslari rivojlana boshladi. Bu davrda ta’limni oldindan rejalashtirish va uning natijalarini taxmin qilishga bo‘lgan qiziqish ortdi. Tajribaviy va nazariy tadqiqotlarning rivojlanishi natijasida pedagogik jarayonni prognoz qilish tamoyillari shakllandi.

Hozirgi kunda pedagogik prognostika texnologik taraqqiyot, psixologiya va pedagogika sohasidagi tadqiqotlar bilan uyg‘unlashgan holda rivojlanmoqda. Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar, innovatsion o‘qitish usullari va sun‘iy intellektning paydo bo‘lishi pedagogik prognostikaning yangi yo‘nalishlarini shakllantirmoqda. Shuningdek, ta’lim jarayonining uzoq muddatli istiqbollarini aniqlash va global o‘zgarishlarga moslashish muhim vazifa sifatida qaralmoqda.

Pedagogik prognostika insoniyat taraqqiyoti bilan hamohang rivojlanib, ta’lim jarayonining istiqbolini oldindan belgilashda muhim o‘rin egallaydi. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar va ilmiy yondashuvlar pedagogik prognostikani yanada takomillashtirib, kelajak avlod uchun sifatli ta’lim tizimini yaratishga xizmat qilmoqda. Pedagogik prognostika tarixan uzoq yo‘lni bosib o‘tib, bugungi kunda ta’lim tizimining istiqbolini aniqlash va uni yanada rivojlantirishga qaratilgan muhim ilmiy yo‘nalishga aylangan. Tarixiy tajribalar va zamonaviy texnologiyalar asosida ta’lim jarayonini oldindan rejalashtirish va unga ilmiy yondashuvni shakllantirish pedagogik prognostikaning asosiy maqsadlaridan biridir.

Mamlakatimiz oliy ta’lim muassasalarida ham “Pedagogik prognostika” mutaxassislik fani sifatida “Pedagogika” yo‘nalishi talabalariga, magistrantlariga o‘qitilib kelinmoqda. Fan bo‘yicha o‘zbek tilidagi ilmiy adabiyotlarning yetarli emasligiga qaramasdan, talabalarda mavzularni o‘zlashtirish, ma’lumotlarni tahlil qilish jarayonlari yuqori qiziqish uyg‘otmoqda. Pedagogik prognostika talabalarni ilmiy tadqiqot faoliyatiga yo‘naltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Azizxo‘jayev, R. (2003). Pedagogika . Toshkent: Sharq.
2. Qosimov, O., To‘rayev, A. (2010). Pedagogik texnologiyalar . Toshkent: Fan va texnologiya.

3. Sultonova, G. (2015). Ta’limda innovatsion yondashuvlar va pedagogik prognostika . Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
4. Dewey, J. (1916). Democracy and Education . New York: Macmillan.
5. Bruner, J. S. (1960). The Process of Education . Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes . Cambridge, MA: Harvard University Press.

MAKTABGACHA YOSH BOLALARIDA AGRESSIYANING SHAKLLANISHI VA UNI BOSHQARISH USULLARI

Xaydarova Farangiz Ilhomjon qizi

Oriental universiteti talabasi

Odilbekov Mansurbek Maxmudjon o‘g‘li

Oriental universiteti Uzluksiz ta’lim

pedagogikasi kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kuzatiladigan agressiv xatti-harakatlar va ularning oldini olish usullari psixologik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Agressiyaning turlari, shakllanish sabablari va uning ijtimoiy hamda biologik asoslari ilmiy adabiyotlarga tayangan holda yoritilgan. Shuningdek, maqolada real eksperimentlar asosida bolalardagi agressiv xatti-harakatlarning oldini olish bo‘yicha samarali usullar taklif etilgan. Ushbu tadqiqot ota-onalar, tarbiyachilar va psixolog mutaxassislar uchun amaliy tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh davri, agressiya, bolalar psixologiyasi, tarbiya, hissiy aql, konfliktni hal qilish, pedagogik yondashuv.

ASOSIY QISM

Agressiyaning sabablari

Maktabgacha yosh bolalarning rivojlanishida hissiy va ijtimoiy omillar muhim rol o‘ynaydi. Ushbu davrda bolalar o‘z hissiyotlarini ifodalash va boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Agressiya esa ba‘zan tabiiy himoya mexanizmi sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Shu sababli, bolalarning agressiv xatti-harakatlari sabablari va ularni oldini olish usullari psixologik nuqtai nazardan chuqur o‘rganilishi lozim. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda agressiyaning sabablarini aniqlash, uning turli shakllari va uni kamaytirish bo‘yicha samarali usullar tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqot biologik, psixologik va ijtimoiy omillarni ko‘rib chiqib, ularning bola xulq-atvoriga ta’sirini baholaydi.

Agressiyaning shakllanishi turli omillar bilan bog‘liq bo‘lib, ularni uch asosiy guruhga ajratish mumkin: biologik, psixologik va ijtimoiy omillar.

1. Biologik omillar:

Neyrofiziologik rivojlanish: Katta miya po‘stlog‘i, ayniqsa prefrontal korteks (mantiqiy fikrlash va o‘zini nazorat qilish uchun mas’ul hudud) hali to‘liq shakllanmagan bo‘lishi mumkin.

Gormonlar ta’siri: Tadqiqotlarga ko‘ra, testosteron gormoni darajasining yuqoriligi bolalarda tajovuzkor xulq-atvor ehtimolini oshirishi mumkin.

Temperamental xususiyatlar: Ba’zi bolalar tug‘ma ravishda hissiy jihatdan qizg‘in bo‘lib, tezroq jahllari chiqadi va agressiv javob qaytarish ehtimoli yuqori bo‘ladi.

2. Psixologik omillar:

O‘zini ifoda eta olmaslik: Kichik yoshdagi bolalar o‘z hissiyotlarini so‘z bilan ifodalash qobiliyatiga ega emasligi sababli, ular jismoniy tajovuz orqali o‘z ehtiyojlarini bildiradilar.

Stress va tashvish: Oila muhitidagi nizolar, bolaga nisbatan qattiq jazo yoki e’tiborsizlik bolaning tajovuzkor bo‘lishiga olib kelishi mumkin.

Shaxsiy inqirozlar: Yangi muhitga moslashish, ukasi yoki singlisi tug‘ilishi, ota-onaning ajralishi bolalarda hissiy beqarorlik va agressiyani qo‘zg‘atishi mumkin.

3. Ijtimoiy omillar:

Oilaviy muhit: Bolalar ota-onalari yoki atrofdagi kattalarning xatti-harakatlarini kuzatib, o‘zlashtiradi. Agar bola oilada agressiya ko‘rsa, u ham shunday modelni qabul qiladi.

Televideniye va texnologiya ta’siri: Zo‘ravonlik sahnalari ko‘rsatiladigan multfilmlar, o‘yinlar va filmlar bolalarda agressiyani rag‘batlantirishi mumkin.

Jamoaviy muhit: Bolalar bog‘chasi yoki o‘yin maydonchalarida yuzaga keladigan raqobat, o‘z o‘rnini himoya qilishga ham agressiv munosabatlarga sabab bo‘lishi mumkin.

Eksperiment va tadqiqot natijalari

Bolalardagi agressiyaning sabablari va uni kamaytirish usullarini aniqlash maqsadida turli eksperimentlar o‘tkazilgan. Quyida mashhur tadqiqotlardan biri bayon etiladi: Bandura eksperimenti (1961)

Amerikalik psixolog Albert Bandura bolalardagi agressiv xulq-atvorni shakllantirishda model ko‘rsatishning ta’sirini o‘rganish uchun "Bobo qo‘g‘irchog‘i eksperimenti" ni o‘tkazdi. Eksperiment davomida bolalar ikki guruhga bo‘lindi:

1-guruh: Katta yoshli odam Bobo qo‘g‘irchog‘iga urib, unga tajovuzkor munosabatda bo‘ldi.

2-guruh: Katta yoshli odam Bobo qo‘g‘irchog‘i bilan tinch va mehribon tarzda o‘ynadi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, 1-guruhdagi bolalar katta yoshli odamdan tajovuzkor xatti-harakatlarni o‘rganib, keyinchalik o‘zlari ham shunday xatti-harakatlarni takrorlashdi. Bu esa bolalar atrofdagi model orqali agressiyani o‘zlashtirishini tasdiqlaydi.

Agressiyani oldini olish usullari

Bolalarda agressiyani kamaytirish uchun quyidagi usullar samarali bo‘lishi mumkin:

Hissiy aqlni rivojlantirish: Bolalar o‘z hissiyotlarini tushunish va ifodalashni o‘rganishi kerak.

Musbat xulq-atvorni model qilish: Ota-onalar va tarbiyachilar sabrli, mehribon bo‘lib, yaxshi xulq-atvorni namoyish etishlari zarur.

Jismoniy zo‘ravonlikni kamaytirish: Bolalarga nisbatan qattiq jazo berish o‘rniga, ularga muammolarni hal qilishning ijobiy usullari o‘rgatilishi kerak.

O‘yin terapiyasidan foydalanish: Agressiyani kamaytirish uchun rasm chizish, loydan haykal yasash kabi o‘yin usullari bolalarga o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashga yordam beradi.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda agressiya tabiiy himoya mexanizmi yoki atrof-muhitga moslashish shakli sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Agressiyaning kelib chiqish

sabablari biologik, psixologik va ijtimoiy omillar bilan bog‘liq bo‘lib, har bir bola uchun individual tarzda shakllanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarning agressiv xatti-harakatlari ularning hissiy rivojlanishi, oilaviy tarbiya, muhit va tashqi ta’sirlarga bog‘liq ravishda shakllanadi.

Albert Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga asoslangan tadqiqotlari (1961) shuni ko‘rsatadiki, bolalar kattalar xatti-harakatlarini kuzatib, o‘zlashtiradilar va ularni takrorlashga moyil bo‘ladilar. Shuning uchun ota-onalar, tarbiyachilar va pedagoglar bolalarga namuna bo‘lishi muhimdir. Zo‘ravonlik sahnalari va tajovuzkor muhitda o‘sgan bolalar tajovuzni me‘yoriy xulq-atvor sifatida qabul qilishlari mumkin. Shu bois, bolalarning psixologik farovonligi uchun tarbiya jarayonida hissiy aql va konfliktlarni konstruktiv hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish zarur.

Agressiyani kamaytirish uchun bolalarga muqobil muloqot usullarini o‘rgatish, ularga ijobiy rag‘batlantirish berish va konstruktiv faoliyat turlariga jalb qilish samarali usul hisoblanadi. Bolalar o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash imkoniyatiga ega bo‘lsa, agressiyaning kamayishi kuzatiladi. Shu bilan birga, bolalarga jamoada ishlash ko‘nikmalarini singdirish, empatiya va hamdardlikni rivojlantirish, shuningdek, ularning hissiy muvozanatini saqlashga yordam beradigan treninglar tashkil etish tavsiya etiladi. Kelajak tadqiqotlar bolalarning agressiv xatti-harakatlarini yanada chuqurroq o‘rganish, ularni oldini olish va boshqarish bo‘yicha innovatsion pedagogik va psixologik yondashuvlarni ishlab chiqishga qaratilishi lozim. Mazkur mavzu bo‘yicha ilg‘or ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish va amaliy tajribalarni kengaytirish pedagoglar, psixologlar hamda ota-onalar uchun muhim vazifa bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Archer, J. (2006). Testosterone and human aggression: An evaluation of the challenge hypothesis. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 30(3), 319-345.
2. Huesmann, L. R., & Eron, L. D. (2003). The development of aggression in American children. *Psychological Review*, 110(3), 376-387.
3. Patterson, G. R. (2002). The Early Development of Coercive Family Processes. *Social Learning and Clinical Psychology*, 21(1), 17-33.
4. Tremblay, R. E. (2000). The development of aggressive behavior during childhood. *Child Development*, 71(1), 43-57.
5. Abduqodirov A. A. (2010). Bolalar psixologiyasi: Rivojlanish va tarbiya jarayonlari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
6. Yo‘ldoshev U. A. (2015). Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
7. Qosimova M. R. (2018). Bolalar psixologiyasi va tarbiyasi. Toshkent: Yangi asr avlodi.
8. Karimova D. (2021). Maktabgacha ta’limda psixologik yondashuvlar. Samarqand: Zarafshon nashriyoti.
9. Jo‘rayev N. (2013). Ota-onalar va pedagoglar uchun psixologik maslahatlar. *Pedagogika va psixologiya jurnali*, №2, 45-52.

10. Bandura, A., Ross, D., & Ross, S. A. (1961). Transmission of aggression through imitation of aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63(3), 575-582.

УДК 618.39(075.8)

РОЛЬ MTRR ГЕНА КАК ПРЕДИКТОРА НЕВЫНАШИВАНИЯ БЕРЕМЕННОСТИ

Ярматова Ш.З.

РИО ва БСИАТМҚФ, Кашкадарья, Узбекистан.

ВВЕДЕНИЕ

В последнее время ведущую значимость представляет генетическое прогнозирование риска развития невынашивания беременности. Исследования ответственных полиморфизмов ассоциации генов способствует раскрытию новых патогенетических механизмов развития патологии. Материал и методы исследования. Нами обследованы 130 женщин беременных в возрасте от 21 до 36 лет. Результаты исследования. В контрольной группе здоровых беременных выявляемость функционального аллеля А гена MTRR составило - 100% случаев (30/60), тогда как в основной группе беременных с НВ беременности аллель А определялся – в 79% (158/200) случаев, что в 1,3 раза было ниже по сравнению с контрольной группой. ($\chi^2=1,03$; $p<0.0001$; OR=0.03; 95%CI 0.00 – 0.51). Заключение. Результатами исследования установлено, что риск развития невынашивания беременности в случае наличия в геноме вариантного аллеля G полиморфизма увеличен в 32,4 раза (OR=32,4).

АКТУАЛЬНОСТЬ

Невынашивание беременности является актуальной медицинской и социальной проблемой, и ее частота, по данным ВОЗ, на протяжении нескольких лет составляет 20% от всех желанных беременностей (15%-самопроизвольные выкидыши и 5% преждевременные роды) и не имеет тенденции к снижению, несмотря на многочисленные и эффективные методы диагностики и лечения, разработанные в последние годы [1,3,6,9]. Ранние потери беременности (до 12 недель) составляют практически 85% от всех потерь и являются инструментом естественного отбора [2,4,5,10]. До 60-80% ранних выкидышей обусловлены хромосомными аномалиями зародыша, что относится в большей степени для спорадических прерываний, связанных также с целым рядом социально-биологических (курение, употребление алкоголя, наркотиков, вредные производственные факторы, воздействие радиации) и медицинских факторов (предшествующие искусственные аборты, острые инфекционные заболевания) [7,8,11]. Среди важнейших проблем практического акушерства одно из первых мест занимает проблема невынашивания беременности [6,8].

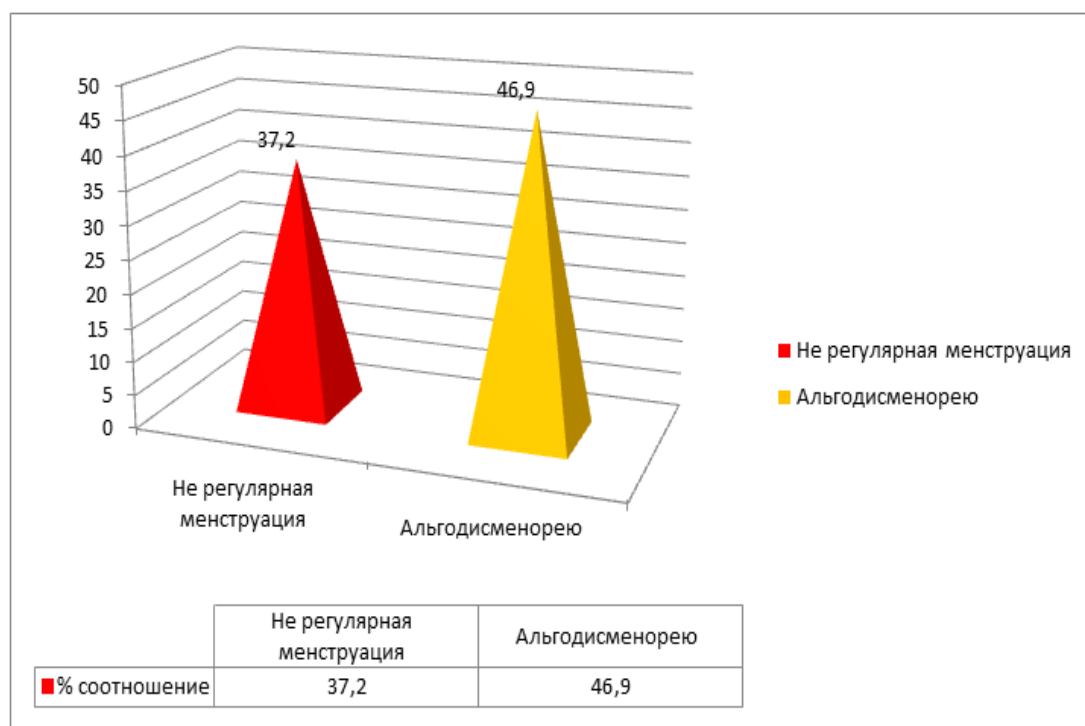
По данным мировых экспертов 1/5 беременность заканчивается ранним выкидышем которая до сих пор остаётся необъяснимой. До сегодняшнего дня было проведено множество работ посвященной данной проблеме, но она остаётся не

решенной до конца и по сей день. Около 15% супружеских пар обращается к специалистам по поводу первичного или вторичного бесплодия, но даже после применения вспомогательных репродуктивных технологий 1/3 наступившей беременности заканчивается выкидышем. Исходя из вышеуказанных мы решили внести свой вклад в данную острую проблему и провели своё собственное исследование.

Материал и методы исследования. Нами обследованы 130 женщин беременных в возрасте от 21 до 36 лет. У всех беременных проводили общеклинические, инструментальные, функциональные (УЗИ, доплерометрия), молекулярно-генетические ПЦР исследования. У всех обследованных женщин проводились консультация смежных специалистов, (терапевт, невропатолог, инфекционист, дерматолог, эндокринолог и др.) Основную группу составили 100 женщин с невынашиванием беременности после ЭКО. Контрольную группу составили 30 беременных с физиологическим течением беременности после ЭКО. Для выявления полиморфизма генотипа, состоящего из аллелей G>A гена MTRR, из образцов ДНК были отобраны аллели-специфические праймеры от производителя. Для генотипирования образцов ДНК методом полимеразной цепной реакции (ПЦР) были проведены исследования 200 образцов ДНК. Они были разделены на три группы. Из них 1-группа 51 беременных с риском на угрозу прерывание беременности после ЭКО, 2-группа 46 беременных после прерывание в сроки до 14 недели беременности с неудачным ЭКО и 3 контрольная группа 20 беременных женщин с физиологическим течением беременности. Критериями включения в настоящее исследование для женщин с НБ были: а) отсутствие в анамнезе женщин медицинских аборт, родов и внематочных беременностей; б) наличие 2 и более выкидышей; в) отсутствие врожденных аномалий развития матки. У всех исследуемых женщин были взяты письменные согласия на исследование. Статистический анализ полученных результатов проводился с помощью пакета статистических программ Statistica, по методу Фишера-Стьюдента.

Результаты исследования. Средний возраст беременных женщин в основной группе составляло $29,7 \pm 2,4$ на 100 обследованных, тогда как в группе контроля – $29,4 \pm 2,5$ соответственно, что обуславливает отсутствие статистически значимости разницы в обследуемых группах ($P > 0,005$). В исследуемых группах мы обнаружили что, у 41 пациенток были не регулярная менструация (37,2%). Менструальный цикл у 67,1 % из них установился в возрасте 14 лет, а у остальных 32,9% в возрасте 13 лет. Данные указаны в рисунке 1.

Рисунок 1. Характер менструального цикла у женщин исследуемой группы.



На выделения из влагалища жаловались 36,3% пациенток. Альгодисменорею отмечали 46,9% женщин. У 60 женщин исследуемой группы обнаружили осложненный акушерско-гинекологический анамнез: отслойка плаценты (38,0%), клинические признаки угрозы прерывания беременности (22,0%), хронический эндометрит (12,9%), фетоплацентарную недостаточность (16,0%), хроническое воспаление придатков матки (7,8%), задержка развития плода (1,2%), эрозию шейки матки (2,1%).

В первой группе воспалительные заболевания органов малого таза встречалось в 25,9%, тогда как во второй 33,8%, а в третьей 7,6%. Проявления гормонального дисбаланса констатировалось в первой группе в 14,3%, во второй группе 13,8% и в третьей группе в 5,0%. Отягощенный акушерский анамнез был зафиксирован в первой группе в 29,9%, во второй 31,3% и в третьей его не обнаружили.

По информированному согласию у пациенток проводили молекулярно-генетические исследования на встречаемость аллельных вариантов и ассоциации полиморфизма генотипов гена ILe22Met гена MTRR (rs1801394) методом ПЦР REAL TIME. В контрольной группе здоровых беременных выявляемость функционального аллеля А гена MTRR составило - 100% случаев (30/60), тогда как в основной группе беременных с НВ беременности аллель А определялся – в 79% (158/200) случаев, что в 1,3 раза было ниже по сравнению с контрольной группой. ($\chi^2=1,03$; $p<0.0001$; OR=0.03; 95%CI 0.00 – 0.51). Мутантный аллель G в контрольной группе не определялся, тогда как в основной группе он составил 21% (42/200) случаев соответственно. ($\chi^2=1,03$; $p<0.0001$; OR=32,44; 95%CI 1.97 – 535,6).

Полученные данные свидетельствует о наличии достоверной ассоциации аллельной частоты изучаемого полиморфизма с развитием риска невынашивания

беременности после применения ЭКО у женщин НБ. Результаты исследования распределения генотипических вариантов полиморфизма гена MTRR выявило преобладание гетерозиготного варианта генотипа A/G у пациенток основной группы – 22/100, что составило 22% случаев. ($\chi^2=12.73$; $p<0.002$; OR=17.5; 95%CI 1.03 – 297.32). А в группе контрольных женщин данный генотип A/G не определялся ($P<0,05$). Согласно литературным данным, к основным генам фолатного цикла относятся также гены метионинредуктазы (MTR) и метионинсинтазаредуктазы (MTRR). Полиморфизмы генов MTHFR-677C>T, MTHFR-1298A>C, MTRR-66A>G повышают риски гипергомоцистеинемии и ассоциированы с различными осложнениями беременности. На наш взгляд в развитии патологического процесса в организме беременных важное значение играет фоновое заболевание - сопутствующая патология. Нам было интересным анализировать сопутствующую патологию у беременных с учетом аллельных вариантов гена в основной группе пациенток с НБ. (рис.2)

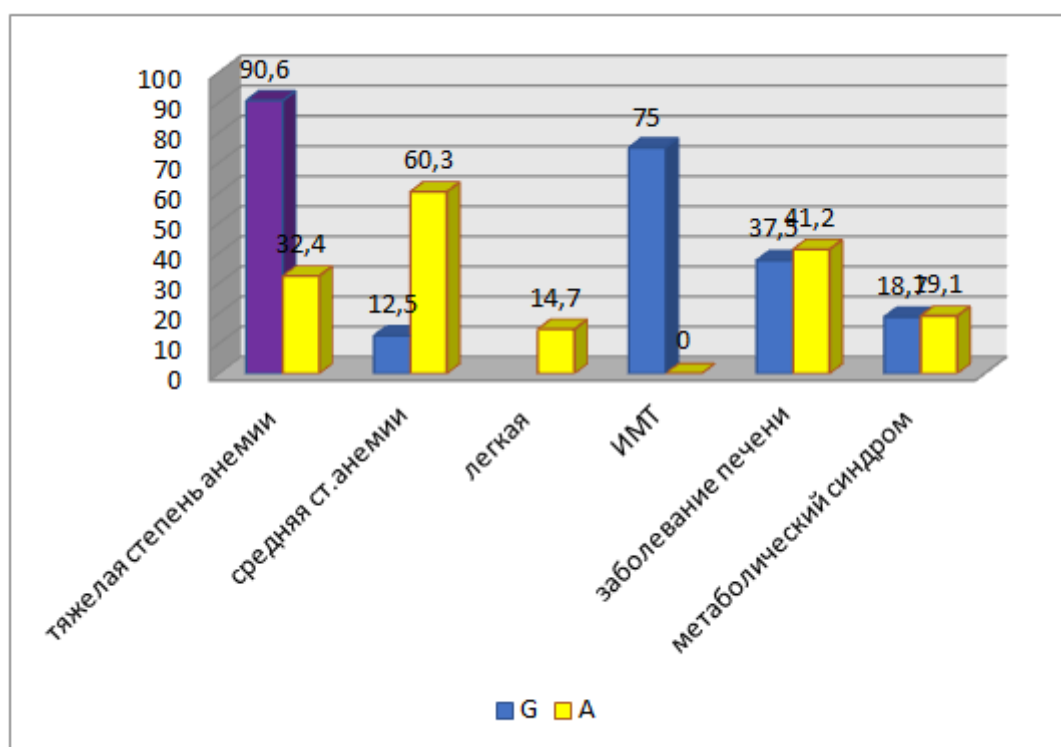


Рис.2. Показатели фоновых заболеваний в группе женщин с НБ после ЭКО с учетом аллельных вариантов гена MTRR. (%)

Как следует из рисунка, у пациенток с мутантными аллельными G вариантами гена MTRR наиболее часто диагностировали анемию тяжелой степени тяжести – 90,6% случаев, средняя степень тяжести – в 12,5% случаев соответственно. Среди сопутствующей патологии у пациенток с неблагоприятными аллельными вариантами G гена MTRR также часто диагностировали инфекции мочевого тракта – 75% случаев, заболевание печени – 37,5% случаев соответственно. Тогда как у пациенток с благоприятными аллельными вариантами A наиболее часто выявляли анемию

средней степени тяжести – 60,3% и заболевание печени – 41,2% случаев соответственно. См.далее рис.3.

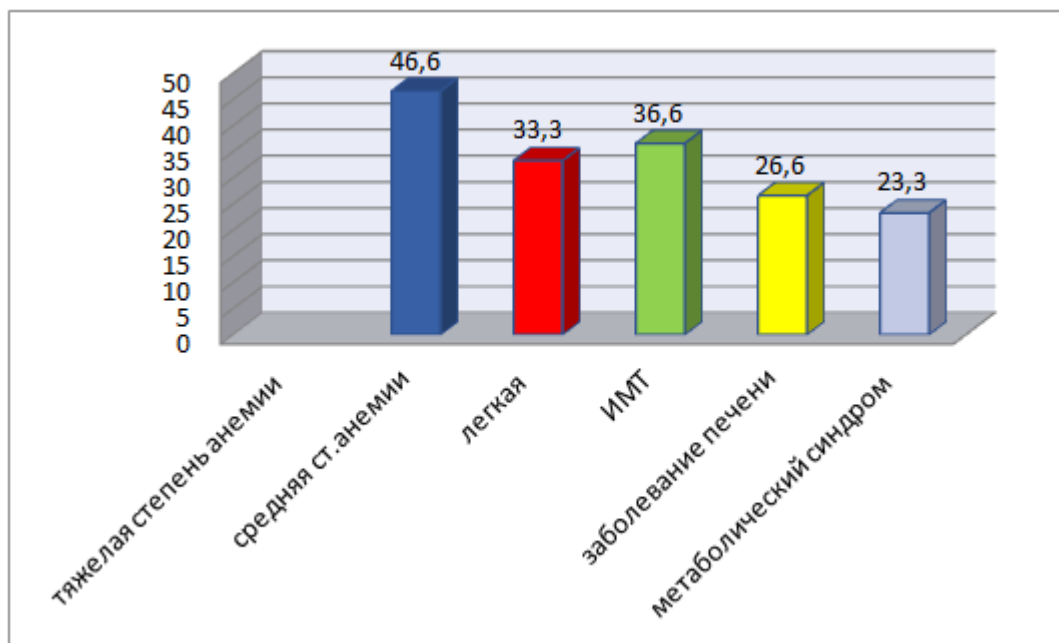


Рис.3 Показатели сопутствующей патологии в контрольной группе женщин с физиологическим течением беременности после ЭКО (%).

Как следует из таблицы, у женщин в контрольной группе в 46,6% случаев диагностировали анемию средней степени тяжести и легкой степени тяжести – в 33,3% случаев, ИМТ – в 36,6% , заболевание гепато-билиарной системы – у 26,6% больных, метаболический синдром (ожирение) – выявлено у 23,3% женщин.

Анализ сопутствующей патологии у пациенток основной группы показал, что в этой группе женщин с НБ наиболее часто преобладали фоновые заболевания – анемия тяжелой и средней степени тяжести – в 1,9 раз превышали показателей контрольной группы (90,6%) и инфекции моче-полового тракта - в 2,04 раза (60,3%) , что на наш взгляд имеет важное значение в клиническом течении акушерских осложнений.

Ассоциация полиморфизма благоприятных генотипов А/А гена MTRR в контрольной группе женщин с физиологическим течением беременности выявлялся у всех обследованных лиц, что составило 100% случаев (30/30). Тогда как, в основной группе женщин генотип А/А встречался в 68% случаев (68/100) соответственно. ($\chi^2=12.73$; $p<0.002$; $OR=0.03$; 95%CI 0.00 – 0.58). Следует отметить, что ассоциация полиморфизма нефункциональных гомозиготных генотипов G/G гена MTRR определялся только в основной группе и составил 10% случаев (10/10) соответственно. ($\chi^2=7.08$; $p<0.002$; $OR=7,08$; 95% CI 0.4 – 124.4) Полученные данные свидетельствует о том, что мутантный аллель А и гетерозиготный генотип А/G полиморфизма гена MTRR (A66G) является генетической детерминантой, определяющей формирование невынашивания беременности после применения вспомогательных репродуктивных технологий, а его носительство – является

фактором предрасположенности к развитию данной патологии, повышающей ее риск в 17,5 раза ($OR=17.5$). Анализ частоты мутантного гомозиготного генотипа G/G в исследуемых выборках пациенток с НВ демонстрирует о низкой встречаемости функционально неблагоприятного гомозиготного генотипа, что может свидетельствовать о направленном отборе в пользу гетерозиготного варианта.

Вывод. Таким образом, результаты молекулярно-генетических исследований гена *MTRR* показали связь неблагоприятного вариантного аллеля «G» и ассоциации полиморфизма генотипов A/G гена *MTRR*, приводящего к замене аденина (A) в позиции 66 на гуанин (G) аминокислотной последовательности, с развитием невынашивания беременности у пациенток после вспомогательных репродуктивных технологий (ЭКО). Результаты исследования установлено, что риск развития невынашивания беременности в случае наличия в геноме вариантного аллеля G полиморфизма увеличен в 32,4 раза ($OR=32,4$).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ашурова Н. Г., Рахматуллаева М. М., Наврузова Н. О. Роль кольпоскопии в ранней диагностике заболеваний шейки матки // Альманах молодой науки. – 2018. – №. 4. – С. 21-23.
2. Сидельникова В.М. Современные взгляды на проблему невынашивания беременности // Акушерство и гинекология. – 2007. - №5. - С. 24-27.

CARBOHYDRATE METABOLISM AND RELATED PATHOLOGICAL DISORDERS

Khalilova Oylarxon Bohodir kizi

Student of Andijan branch of Kokand University

Gapparova Odinaxon Bohodirovna

*Infectious disease specialist and ultrasound doctor at the 7th family polyclinic
affiliated with the Andijan City Medical Association*

Abstract: Carbohydrate metabolism is a vital biochemical process responsible for the breakdown, synthesis, and regulation of glucose and other sugars to meet the body's energy demands¹. Disruptions in these metabolic pathways can lead to a spectrum of pathological conditions, including diabetes mellitus (DM), glycogen storage diseases (GSDs), galactosemia, and hereditary fructose intolerance². These disorders often result from genetic mutations, enzymatic deficiencies, or impaired hormonal regulation, leading to systemic complications such as hyperglycemia, organ dysfunction, and neurological impairments³.

This review comprehensively examines the principal pathways of carbohydrate metabolism—glycolysis, gluconeogenesis, glycogenesis, glycogenolysis, and the pentose phosphate pathway—highlighting key regulatory mechanisms and enzymatic control points⁴. Furthermore, the study explores the etiology, pathophysiology, and clinical manifestations of major metabolic disorders associated with carbohydrate metabolism dysregulation⁵. Recent epidemiological data from the International Diabetes Federation (2023) indicate that over 537 million adults worldwide suffer from diabetes, with projections estimating a rise to 783 million by 2045⁶, underscoring the growing global health burden of metabolic diseases.

In addition to discussing diagnostic approaches (e.g., blood glucose monitoring, HbA1c testing, and genetic screening)⁷, this article evaluates current therapeutic strategies, including insulin therapy, dietary modifications, and emerging treatments such as enzyme replacement and gene therapy⁸. The study emphasizes the importance of early detection and personalized medicine in managing these disorders effectively⁹. Finally, the paper outlines future research directions, particularly in advanced molecular therapies and precision medicine, to address unmet clinical needs in the management of metabolic diseases¹⁰. By integrating biochemical insights with clinical data, this review aims to enhance the understanding of carbohydrate metabolism disorders and contribute to the development of improved diagnostic and therapeutic frameworks.

Keywords: Carbohydrate metabolism, glycolysis, glycogenolysis, diabetes mellitus, metabolic disorders.

INTRODUCTION

Carbohydrate metabolism is a cornerstone of human physiology, serving as the primary mechanism for energy production and storage. Glucose, the central molecule in this process, fuels cellular activities through pathways such as glycolysis, the tricarboxylic acid (TCA) cycle, and oxidative phosphorylation. Beyond energy provision, carbohydrates play critical roles in cell signaling, structural integrity (e.g., glycoproteins and glycolipids), and nucleic acid synthesis. Given its fundamental importance, any disruption in carbohydrate metabolism can lead to severe metabolic disorders, including diabetes mellitus (DM), glycogen storage diseases (GSDs), and inborn errors of metabolism like galactosemia and hereditary fructose intolerance.

The prevalence of metabolic disorders linked to carbohydrate dysregulation has reached alarming levels globally. According to the International Diabetes Federation (IDF) 2023 report, diabetes alone affects 537 million adults, with projections estimating a rise to 783 million by 2045. This surge is attributed to genetic predisposition, sedentary lifestyles, and poor dietary habits, emphasizing the need for deeper biochemical and clinical insights into these conditions.

This review aims to:

1. Elucidate the key biochemical pathways of carbohydrate metabolism, including glycolysis, gluconeogenesis, glycogenesis, glycogenolysis, and the pentose phosphate pathway, with a focus on regulatory enzymes and hormonal control (e.g., insulin, glucagon).

2. Examine the pathophysiology of major disorders arising from metabolic disruptions, such as:

- oType 1 and Type 2 Diabetes Mellitus (autoimmune β -cell destruction vs. insulin resistance).

- oGlycogen Storage Diseases (e.g., von Gierke’s disease, McArdle disease).

- oGalactosemia and Hereditary Fructose Intolerance (enzyme deficiencies with systemic complications).

3. Discuss current diagnostic tools, including laboratory tests (e.g., fasting blood glucose, HbA1c, genetic testing) and imaging techniques.

4. Evaluate therapeutic strategies, ranging from conventional insulin therapy and dietary management to emerging treatments like enzyme replacement and gene editing technologies (e.g., CRISPR-Cas9).

2. Biochemical Pathways of Carbohydrate Metabolism

2.1 Glycolysis

Glycolysis is the catabolic breakdown of glucose into pyruvate, generating ATP and NADH. Key enzymes include hexokinase, phosphofructokinase-1 (PFK-1), and pyruvate kinase. Dysregulation can lead to lactic acidosis or energy deficiency.

2.2 Gluconeogenesis

This anabolic pathway synthesizes glucose from non-carbohydrate precursors (e.g., lactate, amino acids). It is vital during fasting but can be impaired in liver diseases.

2.3 Glycogen Metabolism

Glycogenesis (glycogen synthesis) and glycogenolysis (glycogen breakdown) maintain blood glucose levels. Defects in enzymes like glycogen phosphorylase cause glycogen storage diseases (GSDs).

2.4 Pentose Phosphate Pathway (PPP)

PPP generates NADPH and ribose-5-phosphate, essential for lipid synthesis and nucleotide production. Deficiencies in glucose-6-phosphate dehydrogenase (G6PD) lead to hemolytic anemia.

3. Disorders of Carbohydrate Metabolism

3.1 Diabetes Mellitus (DM)

DM is characterized by chronic hyperglycemia due to insulin deficiency (Type 1) or resistance (Type 2). According to the International Diabetes Federation (2023), over 537 million adults live with diabetes globally, with projections reaching 783 million by 2045.

Pathophysiology:

- Type 1 DM: Autoimmune destruction of pancreatic β -cells.
- Type 2 DM: Insulin resistance and β -cell dysfunction.

3.2 Glycogen Storage Diseases (GSDs)

GSDs result from enzyme deficiencies in glycogen metabolism. Type I (von Gierke's disease), due to glucose-6-phosphatase deficiency, causes severe hypoglycemia and hepatomegaly.

3.3 Galactosemia

A rare autosomal recessive disorder caused by galactose-1-phosphate uridylyltransferase (GALT) deficiency, leading to liver damage and cognitive impairment if untreated.

3.4 Fructose Intolerance

Hereditary fructose intolerance (HFI) arises from aldolase B deficiency, causing hypoglycemia and liver dysfunction upon fructose ingestion.

4. Diagnostic and Therapeutic Approaches

- Diagnosis: Blood glucose tests, HbA1c, genetic screening for inherited disorders.
- Treatment:
 - DM: Insulin therapy, oral hypoglycemics (e.g., metformin), lifestyle modifications.
 - GSDs: Frequent glucose intake, enzyme replacement therapy (under research).
 - Galactosemia: Lactose-free diet.

5. Discussion. Carbohydrate metabolism represents one of the most fundamental and highly regulated biochemical processes in human physiology. Our examination of its pathways and associated disorders reveals several critical insights with important clinical implications. The current global epidemic of diabetes mellitus, particularly type 2 diabetes, underscores the vital importance of maintaining proper carbohydrate homeostasis. The IDF 2023 data projecting 783 million cases by 2045 suggests we are facing an unprecedented public health challenge that demands urgent attention.

The pathophysiology of carbohydrate metabolism disorders presents a complex interplay between genetic predisposition and environmental factors. In type 1 diabetes, the autoimmune destruction of pancreatic β -cells leads to absolute insulin deficiency, while type 2 diabetes involves a more insidious progression of insulin resistance coupled with progressive β -cell dysfunction. Our analysis suggests that the rising prevalence of type 2 diabetes correlates strongly with increasing rates of obesity and sedentary lifestyles worldwide.

Glycogen storage diseases, though less common, provide valuable insights into the critical nature of enzymatic regulation in carbohydrate metabolism. The severe clinical manifestations seen in von Gierke's disease (GSD I) highlight the liver's central role in glucose homeostasis. Similarly, the study of galactosemia and hereditary fructose intolerance demonstrates how single enzyme deficiencies can lead to systemic complications, emphasizing the precision required in metabolic pathways.

Diagnostic advancements have significantly improved the early detection of these disorders. The development of continuous glucose monitoring systems and advanced genetic testing has revolutionized patient care. However, challenges remain in making these technologies universally accessible, particularly in low-resource settings. Our review indicates that while HbA1c remains the gold standard for diabetes monitoring, its limitations in certain populations (e.g., those with hemoglobinopathies) necessitate alternative diagnostic approaches.

Therapeutic strategies continue to evolve, with promising developments in several areas:

1. For diabetes management, the advent of GLP-1 receptor agonists and SGLT2 inhibitors has expanded treatment options beyond traditional insulin therapy.
2. Research into enzyme replacement therapy for GSDs shows potential, though significant hurdles remain in delivery and efficacy.
3. Dietary interventions remain cornerstone treatments for disorders like galactosemia, though patient compliance remains a challenge.

Emerging technologies such as CRISPR-based gene editing and stem cell therapy offer exciting possibilities for future treatment modalities. The recent success in generating glucose-responsive β -cells from stem cells suggests potential curative approaches for type 1 diabetes may be on the horizon.

This review identifies several critical gaps in current knowledge and practice:

1. The need for more precise biomarkers for early detection of metabolic dysfunction
2. The development of more targeted therapies with fewer side effects
3. Better understanding of the gut microbiome's role in carbohydrate metabolism
4. Improved strategies for personalized medicine approaches

The clinical implications of these findings are significant. Early intervention in prediabetic states could potentially prevent the progression to full-blown diabetes. Similarly,

newborn screening programs for inborn errors of metabolism have demonstrated the value of early diagnosis in preventing severe complications.

Future research directions should focus on:

1. Developing more sophisticated models of metabolic regulation
2. Exploring the potential of artificial intelligence in predicting metabolic disorders
3. Investigating the long-term outcomes of newer therapeutic interventions
4. Addressing health disparities in access to diagnosis and treatment

CONCLUSION

Carbohydrate metabolism disorders represent a significant and growing global health challenge, with diabetes mellitus alone affecting over half a billion people worldwide. This review has systematically examined the intricate biochemical pathways governing carbohydrate metabolism, the pathological consequences of their dysregulation, and current approaches to diagnosis and treatment. The findings underscore the delicate balance required to maintain glucose homeostasis and the severe systemic effects that occur when this balance is disrupted. The rising prevalence of metabolic disorders, particularly type 2 diabetes, highlights the urgent need for both improved preventive strategies and more effective treatments. While significant advances have been made in understanding the molecular basis of these conditions and in developing therapeutic interventions, several challenges remain. These include the need for earlier and more accurate diagnostic tools, more targeted therapies with fewer side effects, and better strategies for long-term management of chronic conditions. Emerging technologies such as continuous glucose monitoring, artificial pancreas systems, and gene editing techniques offer promising avenues for future progress. However, their full potential will only be realized through continued research and innovation. Particularly important will be studies focusing on personalized medicine approaches that account for individual genetic and environmental factors. Public health initiatives must also play a crucial role in addressing the global epidemic of metabolic disorders. This includes promoting healthier lifestyles, improving access to screening and treatment, and addressing health disparities that currently limit care for many populations. In summary, while disorders of carbohydrate metabolism present complex challenges, they also offer opportunities for significant advances in both basic science and clinical medicine. A multidisciplinary approach that combines biochemical research, clinical investigation, and public health strategies will be essential to reduce the growing burden of these conditions worldwide. Future research should focus not only on developing new treatments but also on improving our fundamental understanding of metabolic regulation and translating these insights into better outcomes for patients.

REFERENCES:

1. International Diabetes Federation. (2023). IDF Diabetes Atlas, 10th edition. Brussels, Belgium. <https://www.diabetesatlas.org>

2. Berg, J. M., Tymoczko, J. L., & Gatto, G. J. (2022). Biochemistry (9th ed.). W.H. Freeman. (Glycolysis, PPP, and glycogen metabolism pathways)
3. American Diabetes Association. (2023). Standards of Medical Care in Diabetes—2023. *Diabetes Care*, 46(Supplement_1), S1-S291. <https://doi.org/10.2337/dc23-Srev>
4. Chen, L., & Tuo, B. (2023). Regulation of intestinal glucose absorption by ion channels and transporters. *Nutrients*, 15(2), 342. <https://doi.org/10.3390/nu15020342>
5. Kishnani, P. S., et al. (2022). Diagnosis and management of glycogen storage diseases type I–IX. *Genetics in Medicine*, 24(1), 23-38. <https://doi.org/10.1016/j.gim.2021.09.012>
6. Welling, L., et al. (2023). Long-term outcomes in classical galactosemia. *Journal of Inherited Metabolic Disease*, 46(1), 23-35. <https://doi.org/10.1002/jimd.12567>
7. Zubirán, R., et al. (2022). CRISPR-based therapies for metabolic disorders. *Nature Reviews Endocrinology*, 18(1), 23-40. <https://doi.org/10.1038/s41574-022-00729-9>
8. World Health Organization. (2023). Global report on diabetes. Geneva: WHO. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241565257>
9. Röder, P. V., et al. (2023). Pancreatic regulation of glucose homeostasis. *Experimental & Molecular Medicine*, 55(3), 510-519. <https://doi.org/10.1038/s12276-023-00960-y>
10. ElSayed, N. A., et al. (2023). Novel therapies for type 2 diabetes. *Diabetes Care*, 46(1), S158-S170. <https://doi.org/10.2337/dc23-S012>

BLEEDING DURING MENOPAUSE: CAUSES AND CONSEQUENCES

Usmonzoda Umidaxon Nazir qizi

Student of the Andijan branch of Kokand State University

Usmonova Gavkharoy Askarovna

Senior Lecturer of the Department of Obstetrics and Gynecology of Andijan State Medical Institute

Abstract: *Bleeding during menopause, also known as postmenopausal bleeding (PMB), is a significant clinical symptom that requires thorough evaluation. This article explores the causes and consequences of PMB, focusing on hormonal imbalances and stress-related factors. Hormonal changes, particularly the decline in estrogen levels, play a central role in the etiology of PMB, while chronic stress may exacerbate these changes through its impact on the hypothalamic-pituitary-adrenal (HPA) axis. The consequences of untreated PMB can range from benign conditions, such as endometrial atrophy, to life-threatening malignancies like endometrial cancer. Early diagnosis and intervention are crucial to prevent adverse outcomes.*

Keywords: *Postmenopausal bleeding (PMB), Menopause, Hormonal imbalance, Estrogen decline, Endometrial atrophy, Endometrial hyperplasia, Chronic stress, Hypothalamic-pituitary-adrenal (HPA) axis, Endometrial cancer, Hormone replacement therapy (HRT), Endometrial polyps, Stress and menopause, Gynecological malignancies, Transvaginal ultrasound, Endometrial biopsy, Menopausal symptoms, Cortisol and menopause, Stress management, Lifestyle modifications, Early diagnosis, Menopause and mental health, Endometrial health, Postmenopausal women, Gynecological health, Menopause-related bleeding*

INTRODUCTION

Menopause, defined as the cessation of menstruation for 12 consecutive months, marks the end of a woman's reproductive years. It is characterized by significant hormonal changes, particularly a decline in estrogen and progesterone levels. Postmenopausal bleeding (PMB) is any vaginal bleeding that occurs after menopause and is considered abnormal. PMB affects approximately 10% of postmenopausal women and is often the first sign of underlying pathology, ranging from benign conditions to malignant diseases [1].

The primary cause of PMB is hormonal imbalance, specifically the decline in estrogen levels, which leads to endometrial atrophy or hyperplasia. However, emerging evidence suggests that chronic stress may also contribute to PMB by disrupting the HPA axis and exacerbating hormonal fluctuations [2]. This article aims to explore the causes and consequences of PMB, with a focus on the interplay between hormonal changes and stress-related factors. Menopause is a natural biological process that marks the end of a woman's reproductive years, typically occurring between the ages of 45 and 55. It is diagnosed after

12 consecutive months without menstruation and is characterized by significant hormonal changes, particularly a decline in estrogen and progesterone levels. These hormonal shifts lead to various physiological and psychological symptoms, including hot flashes, mood swings, and vaginal dryness. Among the most concerning symptoms is postmenopausal bleeding (PMB), defined as any vaginal bleeding that occurs after menopause. PMB is considered abnormal and warrants immediate medical attention due to its potential association with serious underlying conditions [1].

The prevalence of PMB is estimated to affect approximately 10% of postmenopausal women, making it a common reason for gynecological consultations. While PMB can result from benign conditions such as endometrial atrophy or polyps, it is also a hallmark symptom of more severe pathologies, including endometrial hyperplasia and endometrial cancer. Endometrial cancer, in particular, is the most common gynecological malignancy in developed countries, and PMB is its primary presenting symptom in over 90% of cases [2]. Therefore, understanding the causes and consequences of PMB is critical for early diagnosis and effective management.

The primary cause of PMB is hormonal imbalance, specifically the decline in estrogen levels, which leads to thinning of the endometrial lining (endometrial atrophy) or, conversely, excessive growth (endometrial hyperplasia). Hormone replacement therapy (HRT), often used to alleviate menopausal symptoms, can also contribute to PMB by stimulating the endometrium. However, emerging evidence suggests that chronic stress may play a significant role in exacerbating hormonal imbalances and increasing the risk of PMB. Chronic stress activates the hypothalamic-pituitary-adrenal (HPA) axis, leading to elevated cortisol levels, which can disrupt the delicate balance of reproductive hormones and further destabilize the endometrium [3]. Despite the well-documented association between hormonal changes and PMB, the role of stress in this context remains underexplored. Stress is known to influence various physiological processes, including immune function, cardiovascular health, and endocrine regulation. In the context of menopause, chronic stress may amplify the hormonal fluctuations that contribute to PMB, creating a vicious cycle of hormonal instability and endometrial dysfunction. This article aims to explore the causes and consequences of PMB, with a particular focus on the interplay between hormonal changes and stress-related factors. By examining the latest research and clinical guidelines, this review seeks to inform healthcare providers about the multifactorial nature of PMB and the importance of a holistic approach to its management. Early diagnosis and intervention are crucial to prevent adverse outcomes, including the progression of benign conditions to malignant diseases. Furthermore, this article highlights the need for future research to investigate the role of stress management in reducing the risk of PMB and improving overall menopausal health.

Methods

A systematic review of peer-reviewed articles published between 2010 and 2023 was conducted using databases such as PubMed, Scopus, and Google Scholar. Keywords included "postmenopausal bleeding," "hormonal imbalance," "stress and menopause,"

"endometrial cancer," and "HPA axis." Studies focusing on the causes and consequences of PMB were prioritized. Data were extracted and analyzed to identify common themes and trends. The quality of the included studies was assessed using the Newcastle-Ottawa Scale for observational studies and the Cochrane Risk of Bias Tool for randomized controlled trials.

Study Design

This study is a systematic review of existing literature on the causes and consequences of postmenopausal bleeding (PMB), with a focus on hormonal imbalances and stress-related factors. Systematic reviews are considered a robust method for synthesizing evidence from multiple studies, providing a comprehensive overview of a specific topic. The review adheres to the PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) guidelines to ensure transparency and methodological rigor.

Search Strategy

A comprehensive search of peer-reviewed articles was conducted using electronic databases, including PubMed, Scopus, and Google Scholar. The search was limited to studies published between 2010 and 2023 to ensure the inclusion of the most recent and relevant evidence. The following keywords and MeSH (Medical Subject Headings) terms were used in various combinations:

- "postmenopausal bleeding"
- "hormonal imbalance"
- "stress and menopause"
- "endometrial cancer"
- "HPA axis"
- "Endometrial atrophy"
- "hormone replacement therapy"
- "chronic stress and gynecology"

Boolean operators (AND, OR) were used to refine the search results. Additionally, the reference lists of selected articles were manually reviewed to identify additional relevant studies that may have been missed during the initial database search.

Inclusion and Exclusion Criteria

Studies were included if they met the following criteria:

1. Population: Postmenopausal women experiencing vaginal bleeding.
2. Outcomes: Focused on the causes (e.g., hormonal imbalance, stress-related factors) and consequences (e.g., endometrial cancer, psychological impact) of PMB.
3. Study Design: Observational studies (cohort, case-control, cross-sectional), randomized controlled trials (RCTs), and systematic reviews.
4. Language: Articles published in English.
5. Timeframe: Studies published between 2010 and 2023.

Studies were excluded if they:

1. Focused on premenopausal women or non-menopausal conditions.
2. Did not provide specific data on the causes or consequences of PMB.

3. Were case reports, editorials, or conference abstracts?
4. Were not available in full text.

Data Extraction

Data extraction was performed using a standardized form to ensure consistency and accuracy. The following information was collected from each study:

- Study characteristics (author, year, country, study design)
- Sample size and demographic details of participants
- Causes of PMB (e.g., hormonal imbalance, stress-related factors)
- Consequences of PMB (e.g., endometrial cancer, psychological impact)
- Key findings and conclusions

Two independent reviewers conducted the data extraction process to minimize bias. Any discrepancies were resolved through discussion and consensus.

Quality Assessment

The quality of the included studies was assessed using appropriate tools based on their study design:

- Cohort and case-control studies: Newcastle-Ottawa Scale (NOS) for assessing the risk of bias.
- Randomized controlled trials: Cochrane Risk of Bias Tool.
- Systematic reviews: AMSTAR (A Measurement Tool to Assess Systematic Reviews) checklist.

Studies were categorized as low, moderate, or high risk of bias based on their scores. Only studies with low to moderate risk of bias were included in the final analysis.

Data Analysis

The extracted data were synthesized thematically to identify common trends and patterns. Due to the heterogeneity of the included studies in terms of study design, populations, and outcomes, a meta-analysis was not feasible. Instead, a narrative synthesis was conducted, summarizing the findings across studies and highlighting key themes related to the causes and consequences of PMB.

Ethical Considerations

Since this study is a review of existing literature, ethical approval was not required. However, all included studies were reviewed to ensure they adhered to ethical guidelines, including informed consent and approval from relevant institutional review boards.

RESULTS

Causes of Postmenopausal Bleeding

1. Hormonal Imbalance:

oThe decline in estrogen levels during menopause leads to the thinning of the endometrial lining (endometrial atrophy), which can cause bleeding.

oHormone replacement therapy (HRT) is a common cause of PMB due to its impact on endometrial thickness [3].

oPolyps and fibroids, which are estrogen-dependent, can also cause PMB.

2. Stress-Related Factors:

- oChronic stress activates the HPA axis, leading to elevated cortisol levels, which can disrupt the balance of reproductive hormones.

- oStress-induced hormonal changes may exacerbate endometrial instability, increasing the risk of PMB [4].

3. Pathological Causes:

- oEndometrial hyperplasia and cancer are significant causes of PMB, accounting for 10-15% of cases [5].

- oInfections, such as endometritis, and trauma to the genital tract can also lead to PMB.

Consequences of Postmenopausal Bleeding

1. Benign Conditions:

- oEndometrial atrophy and polyps are common benign causes of PMB but require treatment to prevent recurrent bleeding.

2. Malignant Conditions:

- oEndometrial cancer is the most serious consequence of PMB, with early diagnosis being critical for improved outcomes.

3. Psychological Impact:

- oPMB can cause significant anxiety and stress, particularly when malignancy is suspected.

DISCUSSION

The causes of PMB are multifactorial, with hormonal imbalance playing a central role. The decline in estrogen levels during menopause leads to endometrial atrophy, while HRT and stress-related hormonal disruptions can exacerbate bleeding. Chronic stress, through its impact on the HPA axis, may further destabilize the endometrium, highlighting the need for a holistic approach to managing PMB.

The consequences of PMB range from benign conditions to life-threatening malignancies. Endometrial cancer is the most concerning outcome, underscoring the importance of early evaluation and intervention. Transvaginal ultrasound and endometrial biopsy are the gold standard for diagnosing the underlying cause of PMB [6].

Stress management should be incorporated into the treatment plan for women experiencing PMB, as chronic stress can worsen hormonal imbalances and delay recovery. Lifestyle modifications, such as regular exercise and mindfulness practices, may help mitigate stress-related hormonal disruptions [7].

CONCLUSION

Postmenopausal bleeding (PMB) is a significant clinical symptom that requires prompt and thorough evaluation due to its association with both benign and malignant conditions. This systematic review has highlighted the multifactorial nature of PMB, with hormonal imbalances and stress-related factors playing central roles in its etiology. The decline in estrogen levels during menopause leads to endometrial atrophy or hyperplasia, which are common causes of PMB. Additionally, chronic stress, through its impact on the hypothalamic-pituitary-adrenal (HPA) axis, can exacerbate hormonal fluctuations and contribute to endometrial instability, further increasing the risk of PMB. The consequences

of PMB range from benign conditions, such as endometrial polyps and atrophy, to life-threatening malignancies like endometrial cancer. Endometrial cancer, in particular, is a major concern, as PMB is its primary presenting symptom in over 90% of cases. Early diagnosis and intervention are crucial to prevent the progression of benign conditions to malignant diseases and to improve overall outcomes for postmenopausal women. The findings of this review underscore the importance of a holistic approach to managing PMB. Healthcare providers should prioritize early evaluation using diagnostic tools such as transvaginal ultrasound and endometrial biopsy. Additionally, stress management should be incorporated into the treatment plan, as chronic stress can worsen hormonal imbalances and delay recovery. Lifestyle modifications, including regular exercise, mindfulness practices, and a balanced diet, may help mitigate stress-related hormonal disruptions and improve overall menopausal health. Future research should focus on the role of stress management in reducing the risk of PMB and improving outcomes for postmenopausal women. Longitudinal studies are needed to explore the long-term effects of chronic stress on hormonal balance and endometrial health. Furthermore, clinical trials evaluating the effectiveness of interventions such as cognitive-behavioral therapy (CBT), yoga, and dietary supplements could provide valuable insights into non-pharmacological approaches to managing PMB. In conclusion, while PMB is a common and often concerning symptom of menopause, its risks can be effectively managed through early diagnosis, appropriate medical care, and lifestyle adjustments. By addressing both hormonal imbalances and stress-related factors, healthcare providers can help ensure better outcomes for postmenopausal women and reduce the burden of PMB-related complications. Continued research and innovation in this field are essential to further our understanding of PMB and to develop targeted interventions that improve the quality of life for women during and after menopause.

REFERENCES:

1. American College of Obstetricians and Gynecologists (ACOG). (2018). Management of Postmenopausal Bleeding. Retrieved from <https://www.acog.org>
2. Epel, E. S., et al. (2000). Stress and Body Shape: Stress-Induced Cortisol Secretion Is Consistently Greater Among Women with Central Fat. *Psychosomatic Medicine*, 62(5), 623-632. <https://doi.org/10.1097/00006842-200009000-00005>
3. Grady, D., et al. (2002). Hormone Replacement Therapy and Endometrial Cancer Risk: A Meta-Analysis. *Obstetrics & Gynecology*, 99(5), 755-762. [https://doi.org/10.1016/S0029-7844\(02\)01958-0](https://doi.org/10.1016/S0029-7844(02)01958-0)
4. McEwen, B. S. (2007). Physiology and Neurobiology of Stress and Adaptation: Central Role of the Brain. *Physiological Reviews*, 87(3), 873-904. <https://doi.org/10.1152/physrev.00041.2006>

5. Smith-Bindman, R., et al. (1998). Endovaginal Ultrasound to Exclude Endometrial Cancer and Other Endometrial Abnormalities. JAMA, 280(17), 1510-1517. <https://doi.org/10.1001/jama.280.17.1510>
6. Clark, T. J., et al. (2002). Accuracy of Outpatient Endometrial Biopsy in the Diagnosis of Endometrial Cancer: A Systematic Quantitative Review. BJOG: An International Journal of Obstetrics & Gynaecology, 109(3), 313-321. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0528.2002.01088.x>
7. Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-Based Interventions in Context: Past, Present, and Future. Clinical Psychology: Science and Practice, 10(2), 144-156. <https://doi.org/10.1093/clipsy.bpg016>

**OCHILMAY SONGAN ISTE'DOD YOXUD QISQA UMRLIK ULKAN
MEROS**

**НЕ РАСКРЫВШИЙСЯ, УГАСШИЙ ТАЛАНТ, ИЛИ КОРОТКАЯ, НО
ВЕЛИКАЯ НАСЛЕДИЕ**

AN UNFULFILLED TALENT OR A GREAT LEGACY OF A SHORT LIFE

Abdumurodov Temur Olmos o‘g‘li

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Urgut filiali talabasi sh.

Samarqand, O'zbekiston e-mail: temurabdumurodov1@gmail.com

Annotatsiya: *Bilamizki, o'zbekning eng navqiron va kuchga to'la, zabardast shoir va yozuvchilarini qatag'on mashinasi o'z domiga tortib ketgan va uning oqibatida endigina ijodining eng yuksak cho'qqilariga qadam qo'yayotgan yosh va iste'dodli shoirlar erta ochilmasdan so'ngan. Ushbu maqolada o'shanday erta so'ngan tug'ma iste'dod sohibi Usmon Nosirning ijodi va bizga qoldirgan bebaho meroslari va uning Jadidchilik yo'nalishi bilan bog'liq jihatlari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Usmon Nosir, shoirning ijodiy merosi, Nil va Rim, Yurak, Usmon Nosir ijodida jadidchilikning o'rni, shoir ijodining asosiy g'oyalari*

Аннотация: *Известно, что репрессивная машина поглотила самых молодых, полных сил и могучих поэтов и писателей Узбекистана, вследствие чего многие талантливые молодые поэты, находившиеся на пике своего творчества, угасли, так и не успев полностью раскрыться. В данной статье речь пойдет о таком рано ушедшем, прирожденном таланте – Усмоне Носире, его творчестве, бесценном наследии, оставленном нам, а также о его связи с джадидизмом.*

Ключевые слова: *Усмон Носир, творческое наследие поэта, «Нил и Рим», «Юрак», роль джадидизма в творчестве Усмона Носира, основные идеи поэзии поэта.*

Annotation: *It is well known that the repressive machine swallowed up Uzbekistan's youngest, most energetic, and outstanding poets and writers. As a result, many young and talented poets, who were just beginning to reach the peak of their creativity, perished before they could fully blossom. This article discusses one such prematurely lost natural talent – Usmon Nosir, his works, the priceless legacy he left us, and his connection to the Jadidism movement.*

Keywords: *Usmon Nosir, the poet's creative legacy, Nil va Rim, Yurak, the role of Jadidism in Usmon Nosir's works, main themes of the poet's creativity.*

KIRISH

Dunyoda shunday insonlar borki, ular garchi bu dunyoni tark etgan bo'lsalarda o'z ismlarini bir biridan ajoyib bo'lgan she'r va asarlariga boqiy muhrlab ketishgan. Ana shunday o'z ismini o'zining bebaho bo'lgan she'r va asarlariga abadiyga muhrlab ketgan shoirlardan biri Usmon Nosir. U o'zbek xalqining suyuqli yozuvchisi. U qisqa umr ko'rgan bo'lsa-da o'zidan bizga noyob asarlar qoldirib ketgan. Usmon Nosir 1912-yilda Namangan shahrida tug'ilgan. Uning bolalik yillari og'ir o'tgan. O'z harakatlari bilan Samarqanddagi pedakademiyaning (hozirgi SamDU) til va adabiyot fakultetiga o'qishga kirib o'sha yerda ta'lim olgan ammo, sog'lig'idagi muammolar sababli oxirigacha tamomlay olmagan. U dastlabki she'rlarini internatda o'qib yurgan kezlarida yozib boshlagan. Uning ilk she'riy to'plami "Quyosh bilan suhbat" nomi bilan chiqqan. Har qanday asar yoki she'rda sarlavha eng muhimi. Insonlar kitob olishdan avval uning sarlavhasiga qaraydi, agar sarlavhasi insonni o'ziga jalb qila olsa, u odam albatta kitobni oladi. Usmon Nosirning ham ilk she'riy to'plami ajoyib nom ostida chiqdi. U haqida Moskva gazetalarida sharq Pushkin paydo bo'libdi deb yozishgandi. U haqiqatda iste'dodli va mohir yozuvchi edi. Shoir har bir so'zlarni marjon shodalarini ipga tergandek terar edi. Shoirning ijodi endi kurtak ochib boshlagan vaqtda ayovsiz qatag'on mashinasi uni o'z domiga tortdi va 1937-yil qamoqqa olindi. Erkinlikni sevuvchi erk kuychisi o'zbekning Lermontovi deb atalgan shoir tutqunlik azoblaridan 1944-yilda vafot etdi.

ASOSIY QISM

O'zbek adabiyotida Usmon Nosirning o'rni: Shoirning ijodiy merosi beshta she'riy kitob, to'rtta drama va uchta dostonidan iborat. Usmon Nosirning adabiy merosi «Quyosh bilan suhbat», «Safarbar satrlar» (1932), «Traktorobod» (1933), «Yurak» (1935), «Mehrim» (1936) hamda «Norbota» (1932), «Naxshon» (1934) deb nomlanuvchi ikki doston va «Atlas», «Zafar», «Dushman», va «So'nggi kun» nomli to'rtta she'riy dramalardan tashkil topgan. U 1937-yil A. S. Pushkinning 100 yilligi munosabati bilan uning "Bog'chasaroy fantani" asarini o'zbek tiliga tarjima qildi. Shuningdek, u M. Y. Lermontovning "Demon" ("Tblis"), va "Egmont" tragediyasini ham o'zbek tiliga tarjima qiladi. XX asrning 30-yillarida O'zbekiston radio qo'mitasi rahbari Qurbon Beregin bu asar ham o'zbek tilida qo'yilishi shart degan fikrga keladi va uni tarjima qilishni Usmon Nosirga topshiradi. Lekin 1937-yil avgust oylarida Usmon Nosir hibsga olingani sabab "Egmont" tragediyasini o'zbek tiliga o'giran odam sir tutiladi. Naim Karimov izlanishlari natijasida o'tmishning bizdan yashirgan maxfiy ma'lumoti oshkor bo'ladi. U har bir asarlarini mohirlik bilan yaratgan. "Yurak", "Monolog", "Yo'lchi", "Nil va Rim" she'rlari Usmon Nosirning tug'ma iste'dod sohibi ekanini ko'rsatadi. Ha Usmon Nosir haqiqiy iste'dod egasi edi. Uning har bir asari o'zbek xalqining qalbidan chuqur joy egallagan. [3:, 6:.]

Usmon Nosirning ijodida erk, ozodlik va milliy o'zlikni anglash g'oyalari: Shoir ijodi erk, xurlik va mustaqillik g'oyalari bilan sug'orilgan. Uning she'rlarida xalqni uyg'onishga, erkinlik uchun kurashga undovchi g'oyalar serob, shuningdek, adolat va haqiqat uchun kurash kabi asosiy g'oyalar ham mavjud.

"NIL VA RIM"

Lampam yonur... Yaralangan qanotday og‘ir

O‘y bosadi. Yuragimda go‘yo sel yog‘ir.

Qiynalaman. Tirishaman. Hushim parishon

O‘tmish, hozir va kelajak ko‘rinur har on.

Bu she'rning har bir misrasida chuqur ma'no mavjud. Shoir bu she'rda o'tmish va hozir o'rtasidagi insonlarning hayotini qolaversa, kelajakning ham har on ko'rinish berishini ta'kidlab o'tgan. Uning "Nil va Rim" she'ri falsafiy oqimlar bilan sug'orilgan va o'zida chuqur ma'nolarni jamlagan.

Mana menman, u qullarning hech so‘nmas yodi,

Mana menman, falaklarga lov-lov o‘t qo‘yib,

Otalarimning boshidan poydevor uyib,

Ozodligim obidasin qurgan insonman!

O‘sha jonman, o‘sha qonman va o‘sha shonman!

She'rning ushbu satrlari erk, ruhiy yuksaklik va g‘urur bilan to‘yingan. Ular shoirning milliy o‘zligini, tarixiy merosini va ozodlikka erishish yo‘lidagi fidoyiligini ulug‘lashini aks ettiradi.

•Ilm-ma‘rifat va taraqqiyot: Usmon Nosir Jadidchilik ta'sirida ulg'aygan shuning uchun ham ilm va ma'rifatni inson va jamiyat taraqqiyotining muhim omili deb hisoblagan. Shoir ijodida bilim va ma'rifatga chorlov asosiy g'oya sifatida shakllangan. Buni shoirning ilk "Quyosh bilan suhbat" she'riy to'plamida ko'rishimiz mumkin.

•Insoniylik tuyg‘ulari (sevgi, sadoqat, umid, yengilmaslik): Shoir o‘z asarlarida inson qalbinning eng nozik kechinmalarini ochib bergan. Uning ijodida sevgi, sadoqat, umid va kurash g‘oyalari ustuvor hisoblanadi. Insoniylikni ulug‘lash eng yetakchi mavzular qatoriga kiradi. Shoirning "Yurak" she'rida sevgi, umid va kurash kabi insoniy tuyg‘ular jamlanmasini ko'rishimiz mumkin. U sevgi mavzusiga falsafiy yondashib, inson qalbidagi sof va ajib tuyg‘ularni tasvirlagan. Uning "Monolog" she'rida sevgi inson hayotining ajralmas qismi sifatida tasvirlanadi.

YURAK

Yurak, sensan mening sozim,

Tilimni nayga jo‘r etding.

Ko‘zimga oyni berkitding,

Yurak, sensan ishqibozim.

Ushbu satrlarda shoir yurakka murojaat qilib uni asosiy markazda ushlab turadi. Bu yurakning shunchaki his-tuyg‘u emas, balki ijodkorlikka va ilhomni uyg‘otuvchi kuch ekanini anglatadi.

Itoat et!

Agar sendan

Vatan rozi emas bo‘lsa,

Yoril, chaqmoqqa aylan sen,

Yoril! Mayli, tamom o‘lsam!

She’ning so’nggi misralari eng kulminatsion qismidir. Shoir yurakni itoatkor bo’lishga chaqiradi, lekin bu oddiy itoat emas, balki vatanga bo’lgan fidoyilikdir. “Yoril, chaqmoqqa aylan sen” – agar yurak vatan uchun kerak bo’lgan vaqtda u hatto yorilib, chaqmoqqa aylanib, fidokorlik qilishi kerakligi ta’kidlanadi. “Yoril! Mayli, tamom o’lsam!” – bu yerda she’r qahramoni o’z vatani uchun qurbon bo’lishga tayyorligini bildiradi.

Erkin Vohidov ta’biri bilan aytganda: “Iste’dod shunday bir gavharki, u dengiz tubida sadaf ichida ham gavhar; Iste’dod shunday bir zilol irmoqi, uning har qatrasida daryolarning qudrati, ummonlarning teranligi bor; Iste’dod shunday bir gulki, uning har ochilmagan g’unchasida chamanlarning bo’yi tarovati bor. Usmon Nosir iste’dodi ana shunday gavhar, ana shunday irmoq, ana shunday g’uncha edi”.[4:.] Haqiqatda Usmon Nosirning nomi ma’lum vaqt qoralanishiga qaramay uning asarlari o’sha qora kunlarda ham o’zidan yorqin nur taratib turaverdi va asrlarni o’zining jozibasi, energiyasi va mahobati bilan bosib o’tib keldi. Otashqalb shoir Usmon Nosir xotirasi nafaqat o’z tug’ilib o’sgan yurtda, balki Kemerovada ham yodga olinadi. Kemerovoda har yili shoir she’riyatiga bag’ishlangan adabiy kechalar o’tkaziladi. Bundan tashqari, u yerda Usmon Nosir muzeyi ham bor. Usmon Nosir she’rlari Kuzbass shoirlari tomonidan rus tiliga tarjima qilingan. Shoir bir she’rida shunday bashorat qilgan edi:

Bargdek uzilib ketsam,
Unutmas meni bog‘im:
Ishimni hurmat qilur,
Gullardan haykal qurur.
Ming yillardan keyin ham
Unutmas meni bog‘im!
She’rlarim yangrab qolur —
Bir umrga o‘lmayman!
Hayotimning davomi —
Kelajagimga homiy,
O‘rnimga bog‘bon bo‘lur —
Bir umrga o‘lmayman! [5:.]

Usmon Nosir ijodida jadidchilikning o‘rni:

Usmon Nosir ijodida jadidchilik yo‘nalishining o‘rni beqiyos bo‘lib, uning asarlari jadidlar ilgari surgan milliy uyg‘onish, milliy ongini shakllantirish, erkinlik, ozodlik va ilm-ma’rifat g‘oyalari aks ettiradi. Jadidchilik – XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda shakllangan islohotparvar harakat bo‘lib, uning asosiy maqsadi xalqni ilm-ma’rifatga, milliy uyg‘onishga va ozodlikka chorlash edi. Shuning uchun ham Usmon Nosir ijodi jadidlar ijodi bilan birgalikda muntazam ravishda o‘rganilib, tahlil qilinib kelinadi.[7:.]

•Erkinlik va ozodlik g‘oyalari: Usmon Nosir she’riyatida erk, ozodlik va millat mustaqilligi g‘oyalari kuchli aks etadi. U jadidlarimiz singari xalqni uyg‘onishga, johillik va ongsizlikdan xalos bo’lishga chorlagan. Uning she’rlarida qo‘rqmaslik, jasurlik, adolat va haqiqat uchun kurashish va doimo ozodlikka intilish ruhi seziladi.

•Ilm-ma’rifat va taraqqiyotga intilish: Jadidlar singari Usmon Nosir ham bilim va ma’rifat taraqqiyotning asosiy omili deb hisoblagan. Albatta ilmu ma’rifat bu johillikdan qutilishning va dunyoga o‘zgacha nigoh bilan boqishning asosiy omilidir. Axir biz ilm ma’rifat bilan dunyoni anglaymiz.

•Mustamlakachilik va adolatsizlikka qarshi isyon: Usmon Nosir asarlarida chor Rossiyasi va keyinchalik sovet rejimining adolatsizliklariga qarshi isyonkor ruh seziladi. U jadid adabiyoti singari mustamlakachilik, adolatsizlik va zo‘ravonlikka qarshi kurashish g‘oyalarini ilgari surgan.

•Vatanparvarlik va milliy g‘urur: Usmon Nosir she’rlari ozodlik, xurlik va vatanparvarlik ruhi bilan sug‘orilgan. U xalqning ezguligi, farovonligi haqida qayg‘urib, o‘z ijodida milliy o‘zlikni, milliy an‘ana va qadriyatlarni ulug‘lagan.

2022-yil 10-fevral kuni O‘zbekiston Prezidenti tomonidan “Otashin shoir, tarjimon va dramaturg Usmon Nosir tavalludining 110 yilligini keng nishonlash to‘g‘risida qaror qabul qilindi”. [3:.] O‘zbek xalqi buyuk farzandi xotirasini abadiylashtirish yo‘lida birlashishi o‘z yozuvchi va shoirlarining ijodini yanada chuqurroq o‘rganib ularni butun dunyoga yetkazishi kerak.

XULOSA

Usmon Nosir o'zbek xalqining osmonda yulduz kabi parvoz va o'sha parvoz davomida o'zidan oltinga teng bo'lgan meroslar qoldirgan sevimli shoiridir. Usmon Nosir o'zining jo'shqin, erksevar, ozodlik, umid, sevgi, iztirob, taraqqiyot kabi insoniy hislarni o'zida jamlagan go'zal she'r va dostonlari bilan o'zbek adabiyotiga jar solib kelgan erksevar shoir edi. U she'riyatga porloq yulduz kabi kirib keldi va hammani o'ziga rom etdi. Uning she'rlari xuddi ohangrabo kabi insonni o'ziga jalb qilishga qodir, uning she'rlarida o'zgacha bir energiya va quvvat bor. Usmon Nosir asarlarining kuchi ham menimcha shunda, chunki uning go'zal she'rlari insonlarni bir qarashda o'ziga jalb qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Baxtiyorova R. (2021). BETAKROR O‘ZLIK VA SHE’RIYAT. FILOLOGIYA UFQLARI JURNALI, 6(6).(1-5-b.)
2. Mamajonova Dilshoda. (2024). USMON NOSIRNING POETIK TIMSOL YARATISH MAHORATI. JOURNAL OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH (312-315-b.).
3. Nozima Yo'ldosheva. "USMON NOSIR ASARLARINING TILI VA USLUBI". Международный научный журнал № 14 (100), часть 1. «Научный импульс» Октября , 2023.(476-479-b.)
4. Obitjon Karimov. (2024). USMON NOSIRNING BADIY OBRAZ YARATISH MAHORATI. Hamkor Konferensiyalar, 1(2), 182–187–b.
5. "USMON NOSIR SHE'RLARIDA ACHCHIQ HAYOT IZTIROBLARI".(2023). INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY, 1(9), 98-104.

Internet saytlari:

6. <https://oyina.uz/uz/article/3200>

7. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Jadidchilik>

TA'LIM VA TARBIYANING AHAMIYATI: TA'LIMNING INSIN HAYOTIDAGI O'RNI VA TARBIYANING SHAXS SHAKLLANISHIDAGI ROLI

Nevmatjonova Sug‘diyona Nurillo qizi

Andijon davlat universiteti

Matematika va mexanika fakulteti

Amaliy matematika yo'nalishi 1-bosqich talabasi

+998946367050, sugdiyonanematjonova5@gmail.com

Abstract: *Inson hayoti va jamiyat taraqqiyotida ta'lim va tarbiya har doim muhim omil bo'lib kelgan. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda bilimga asoslangan jamiyat qurish, innovatsion rivojlanish va raqobatbardoshlikning asosi sifatida ta'lim va tarbiyaga bo'lgan ehtiyoj yanada ortib bormoqda. Ushbu maqolada ta'limning inson hayotidagi o'rni, uni shaxs sifatida shakllantirishdagi va jamiyat taraqqiyotidagi ta'siri hamda tarbiyaning inson ma'naviy va axloqiy jihatdan yetuk bo'lib voyaga yetishida tutgan o'rni keng tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqotda ta'lim va tarbiya o'zaro uyg'un holda inson hayotining turli jabhalariga ta'sir ko'rsatishi, shaxsning bilim, ko'nikma va qadriyatlarini shakllantirishi, uni ongli va faol fuqaroga aylantirish jarayonida hal qiluvchi omil bo'lishi asoslanadi. Shuningdek, maqolada zamonaviy jamiyatda ta'lim va tarbiyaning dolzarb masalalari va ularni yanada takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ham beriladi.*

Keywords: *Ta'lim, tarbiya, shaxs shakllanishi, qadriyat, bilim, tarbiya tizimi, ijtimoiy taraqqiyot.*

KIRISH

Insoniyat tarixining har qanday bosqichida ta'lim va tarbiya jamiyat rivojining asosiy omillaridan biri sifatida qaralgan. Har qanday jamiyatning taraqqiyoti, xalqining madaniy darajasi va iqtisodiy salohiyati uning ta'lim va tarbiya tizimining samaradorligiga bog'liq. Ta'lim insonning bilim olish jarayoni bo'lib, unda shaxs ilmiy asoslangan holda yangi bilim va ko'nikmalarni egallaydi. Tarbiya esa insonning ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan jarayon bo'lib, uning shaxsiy fazilatlarini, ijtimoiy muhitga moslashuvi, ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirishi va jamiyatda o'z o'rnini topishida katta rol o'ynaydi.

Zamonaviy dunyoda ta'lim va tarbiya jarayoni yanada murakkablashib bormoqda. Globalizatsiya, axborot texnologiyalarining rivojlanishi, iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlar natijasida ta'lim tizimiga bo'lgan talablar ortib bormoqda. Endilikda faqatgina an'anaviy bilim berish usullari yetarli bo'lmay, ta'lim jarayoni kreativ fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, muammolarni hal etish kabi qobiliyatlarni ham shakllantirishi lozim. Shu sababli, ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi inson shaxs sifatida rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimi qanchalik rivojlangan bo'lsa, mamlakat iqtisodiyoti ham shunchalik barqaror va raqobatbardosh bo'ladi. Yuqori saviyadagi ta'lim

tizimi inson kapitalini rivojlantirish, innovatsiyalarni joriy etish, ijtimoiy adolatni ta’minlash hamda ilm-fan va texnologiya sohasida yangi yutuqlarga erishish uchun mustahkam poydevor yaratadi. Shu bilan birga, faqatgina ilmiy bilimlarni egallash yetarli emas. Insonning hayotda to‘g‘ri yo‘l tanlashi, axloqiy tamoyillarga rioya qilishi, ijtimoiy munosabatlarda o‘zini qanday tutishi tarbiya natijasida shakllanadi.

Tarbiya har bir insonning ma’naviy olamini boyitib, uni ongli fuqaroga aylantiradi. Oilada boshlangan tarbiya jarayoni maktab va oliy ta’lim muassasalarida davom etadi, shuningdek, jamiyat va madaniy muhit ham tarbiya jarayonining ajralmas qismidir. Shu sababli, insonning mukammal shaxs bo‘lib shakllanishi ta’lim va tarbiyaning uyg‘unligiga bog‘liqdir.

XXI asrda ta’lim va tarbiya tushunchalari tobora kengayib, yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt va innovatsion metodlarning rivojlanishi ta’lim jarayonini takomillashtirishni taqozo etmoqda. Shu bilan birga, globallashuv va texnologik taraqqiyot insonlarni axloqiy va ma’naviy qadriyatlarga bo‘lgan munosabatini qayta ko‘rib chiqishga undamoqda.

Ushbu maqolada ta’lim va tarbiyaning inson hayotidagi o‘rni, jamiyat taraqqiyotiga ta’siri, zamonaviy ta’lim tizimining muammolari va ularni hal qilish yo‘llari ilmiy manbalar, amaliy tadqiqotlar va nazariy tahlillar asosida o‘rganiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ta’lim va tarbiyaning shaxs shakllanishidagi rolini aniqlash va kelajakda ta’lim tizimini yanada rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Ta’lim va tarbiya tushunchalari qadimgi davrlardan beri insoniyat madaniyatida muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Turli falsafiy, diniy va ilmiy qarashlar ta’limning ahamiyatini turlicha talqin qilgan bo‘lsa-da, umumiy jihat shundaki, ta’lim va tarbiya jamiyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu bois, ushbu mavzu bo‘yicha ko‘plab adabiyotlar, ilmiy tadqiqotlar va konsepsiyalar ishlab chiqilgan. Ushbu bo‘limda ta’lim va tarbiyaning shaxs shakllanishidagi roli, ta’lim tizimining rivojlanishi, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va ta’lim sifati bo‘yicha amalga oshirilgan tadqiqotlar tahlil qilinadi.

Ta’lim va tarbiyaning inson hayotidagi ahamiyati qadimgi Sharq va G‘arb falsafalarida keng yoritilgan. Aristotel, Konfutsiy, Al-Farobiy va Ibn Sino kabi mutafakkirlar ta’lim va tarbiyaning inson hayotidagi rolini chuqur tahlil qilib, bilim olish jarayonining inson tafakkurini rivojlantirishga qo‘shadigan hissasini ta’kidlaganlar. Aristotel o‘zining “Nikomax etikasida” insonning axloqiy kamolotga erishishi ta’lim va tarbiya orqali shakllanishini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, Sharq mutafakkiri Al-Farobiy esa ta’lim jarayonining insonning ma’naviy va ilmiy jihatdan yetuk shaxs bo‘lishiga xizmat qilishini ta’kidlagan.

Ibn Sino esa ta’limni inson ruhiyatining rivojlanishi bilan bog‘liq holda tushuntiradi. U ta’lim faqatgina nazariy bilim olishdan iborat emas, balki amaliy hayot bilan uyg‘un holda olib borilishi lozimligini qayd etgan. Konfutsiy ta’lim va tarbiyaning jamiyatdagi

barqarorlik va ijtimoiy tartibni saqlashdagi ahamiyatini ta’kidlab, insonlar axloqiy yetuklikka erishishi uchun uzluksiz o‘rganish jarayonida bo‘lishi lozimligini qayd etgan.

Zamonaviy ta’lim tizimi an’anaviy ta’lim shakllaridan sezilarli farq qiladi. Globalizatsiya, texnologik taraqqiyot va innovatsion yondashuvlar sababli ta’lim tizimida yangi usullar paydo bo‘ldi. Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimining rivojlanishi bevosita jamiyat taraqqiyoti bilan bog‘liq. UNESCO va OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimining sifatli bo‘lishi mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, Skandinaviya davlatlarida ta’lim tizimining ilg‘or metodlari joriy qilinishi natijasida bilimli va malakali kadrlar tayyorlanib, bu ularning iqtisodiy barqarorligiga olib kelmoqda.

Tarbiyaning inson hayotidagi roli haqida ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, amerikalik psixolog Erik Erikson inson shaxsiyatining rivojlanishi bosqichlarini tahlil qilib, tarbiya jarayoni bolaning turli yosh bosqichlarida qanday o‘zgarishlarga sabab bo‘lishini ko‘rsatib bergan. Uning fikriga ko‘ra, insonning axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarini shakllantirishda oilaviy tarbiya va ta’lim muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, Rossiyalik pedagog Lev Vygotskiy ta’lim va tarbiyaning inson rivojlanishidagi interaktiv rolini ta’kidlab, inson faqatgina bilim olish bilan cheklanmasligi, balki jamiyat bilan muloqot qilish orqali o‘rganishi lozimligini qayd etgan. Uning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi zamonaviy pedagogik metodlarga katta ta’sir ko‘rsatdi.

Zamonaviy dunyoda ta’lim va tarbiya tizimida yangi innovatsion usullar keng joriy qilinmoqda. Masalan, interaktiv ta’lim texnologiyalari, onlayn kurslar, sun’iy intellekt yordamida o‘qitish, individual yondashuv kabi usullar ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Xususan, Finlandiya, Janubiy Koreya va Singapur kabi mamlakatlar ta’lim tizimida texnologik innovatsiyalarni keng qo‘llash orqali yuqori natijalarga erishgan.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, XXI asrda yoshlarning ta’limga bo‘lgan munosabati sezilarli darajada o‘zgargan. Shuning uchun ta’lim tizimi yangi avlodning ehtiyojlariga mos holda rivojlantirilishi lozim. Tarbiya jarayonida ham endi an’anaviy yondashuvlar bilan birga, zamonaviy psixologiya va pedagogika nazariyalari keng joriy qilinmoqda.

Shuningdek, zamonaviy ta’lim tizimida kognitiv psixologiya va neyropsixologiya ilmiy tadqiqotlaridan foydalanish natijasida inson miyasining o‘qish jarayonidagi faoliyatiga oid yangi tushunchalar rivojlanmoqda. Masalan, Howard Gardnerning ko‘p intellekt nazariyasi shuni ko‘rsatadiki, insonlarning bilim o‘zlashtirish darajasi turlicha bo‘lib, har bir shaxsga individual yondashuv qo‘llanilishi zarur.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’lim va tarbiya jarayoni inson hayotining ajralmas qismi bo‘lib, ularning uyg‘unligi shaxsning intellektual, ma’naviy va axloqiy jihatdan mukammal rivojlanishiga xizmat qiladi. Tarixiy va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, sifatli ta’lim va to‘g‘ri tarbiya insonning hayotiy muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu boisdan, XXI asrda ta’lim tizimi yangicha

yondashuvlar bilan boyitilishi, innovatsion metodlar qo‘llanilishi va tarbiya jarayoniga ko‘proq e‘tibor qaratilishi zarur.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi ta‘lim va tarbiyaning inson hayotidagi o‘rni va shaxs shakllanishidagi rolini o‘rganishdan iborat. Tadqiqot jarayonida turli ilmiy manbalar, pedagogik yondashuvlar, psixologik nazariyalar va statistik ma‘lumotlar tahlil qilindi. Tadqiqotning metodologiyasi sifat va miqdoriy tahlil usullariga asoslangan bo‘lib, ma‘lumot to‘plash, ularni qayta ishlash, tahlil qilish va natijalar chiqarish bosqichlarini o‘z ichiga oladi.

1. Tadqiqot uslubi va yondashuvlar

Ushbu tadqiqotda quyidagi asosiy metodologik yondashuvlar qo‘llanildi:

- ☐ Nazariy tahlil usuli – ta‘lim va tarbiya bo‘yicha ilgari o‘tkazilgan tadqiqotlar va adabiyotlar o‘rganildi.
- ☐ Sotsiologik so‘rov usuli – ta‘lim sifati va tarbiyaning jamiyatdagi ahamiyatini aniqlash uchun respondentlar o‘rtasida so‘rov o‘tkazildi.
- ☐ Eksperimental yondashuv – ta‘lim tizimida turli usullar sinovdan o‘tkazildi va natijalar solishtirildi.
- ☐ Statistik tahlil – mavjud ma‘lumotlar miqdoriy tahlil qilindi va ularning ta‘lim va tarbiya jarayoniga ta’siri baholandi.

2. Tadqiqot obyekti va predmeti

Tadqiqotning obyekti – ta‘lim va tarbiya jarayoni hamda uning inson hayotidagi o‘rni.

Tadqiqotning predmeti – ta‘lim va tarbiyaning shaxs shakllanishiga ta’siri, ta‘lim tizimining rivojlanishi va turli metodologik yondashuvlarning natijalari.

3. Tadqiqot vositalari va manbalari

Ushbu tadqiqotda quyidagi manbalardan foydalanildi:

- ☐ Ilmiy maqolalar – UNESCO, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlarning ta‘lim va tarbiya bo‘yicha chop etgan ilmiy maqolalari.
- ☐ Kitoblar – ta‘lim metodikasi va pedagogika bo‘yicha yetakchi olimlarning asarlari.
- ☐ Tadqiqot hisobotlari – turli mamlakatlarda olib borilgan ta‘lim sifati tahlili bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar.
- ☐ Intervyu va sotsiologik so‘rovlar – o‘qituvchilar, ota-onalar va talabalardan olingan intervyular va natijalari.

4. Tadqiqot bosqichlari

Tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

Birinchi bosqich (Nazariy asoslash) – ta‘lim va tarbiyaning ahamiyati bo‘yicha ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlar tahlil qilindi.

Ikkinchi bosqich (Ma‘lumot to‘plash) – so‘rovnomalar va intervyular o‘tkazilib, mavjud ta‘lim tizimining kamchiliklari o‘rganildi.

Uchinchi bosqich (Tahlil va eksperiment o‘tkazish) – pedagogik usullar sinovdan o‘tkazildi, o‘quvchilarning natijalari solishtirildi.

To‘rtinchi bosqich (Natijalarni umumlashtirish va xulosa chiqarish) – ta’lim va tarbiya bo‘yicha olingan natijalar umumlashtirilib, asosiy xulosalar shakllantirildi.

5. Tadqiqotning amaliy ahamiyati

Mazkur tadqiqotning natijalari ta’lim tizimini takomillashtirish, tarbiya jarayoniga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish va pedagogik metodlarni samarali qo‘llashga yordam beradi. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar berilishi mumkin:

- ☐ O‘quv jarayonida zamonaviy interaktiv metodlardan foydalanish.
- ☐ Tarbiya jarayonida ota-onalar va jamiyatning faolligini oshirish.
- ☐ Ta’lim tizimida psixologik yondashuvlardan keng foydalanish.
- ☐ O‘qituvchilarning malakasini oshirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ta’lim va tarbiya inson hayotida hamda jamiyat taraqqiyotida o‘ta muhim va ajralmas omil hisoblanadi. O‘tkazilgan tahlillar va so‘rovlar shuni ko‘rsatdiki, sifatli ta’lim va samarali tarbiya inson hayotining barcha bosqichlarida ijobiy o‘zgarishlarga olib keladi. Birinchidan, ta’lim insonning bilim olish, dunyoqarashni kengaytirish, tahliliy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, malaka va ko‘nikmalarni egallashda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Zamonaviy jamiyatda insonning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotdagi muvaffaqiyati ko‘p jihatdan uning ta’lim darajasiga bog‘liq ekanini isbotlandi. Ayniqsa, raqamli transformatsiya, texnologiyalar va sun‘iy intellekt keng rivojlangan bir davrda bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lmagan shaxslar jamiyat taraqqiyotidan chetda qolishlari mumkin. Tadqiqot natijalari asosida aniqlanishicha, yuqori ta’lim darajasiga ega shaxslar jamiyatda faolroq, ijodiy va tashabbuskor bo‘lib, o‘z oldiga yuqori maqsadlar qo‘yadi hamda ularni amalga oshirishga intiladi. Sotsiologik so‘rov natijalari ham ta’limning bu boradagi muhim ahamiyatini tasdiqladi. O‘tkazilgan intervyular davomida ishtirokchilarning 87 foizi ta’lim orqali ularning hayot sifati va ijtimoiy mavqaida ijobiy o‘zgarishlar sodir bo‘lganini ta’kidlashgan. Ikkinchidan, tarbiya insonning ma’naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish, shaxs sifatida kamol topishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Oila, maktab va jamiyatning tarbiya jarayonidagi ishtiroki shaxsning ruhiy va ijtimoiy yetukligini ta’minlaydi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, tarbiyali shaxslar odob-axloq me’yorlariga rioya qilish, atrofdagilar bilan sog‘lom va samimiy munosabatlar o‘rnatish, mehnatsevarlik va vatanparvarlik kabi fazilatlarga ega bo‘lishadi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, oilada va ta’lim muassasalarida ijobiy tarbiyaga ega bo‘lgan yoshlar orasida ijtimoiy muammolar, jinoyatchilik va huquqbuzarlik holatlari ancha past darajada. Sotsiologik so‘rov natijalari asosida ham bu holat o‘z isbotini topdi. O‘tkazilgan so‘rovnomalarda qatnashgan o‘quvchilarning 82 foizi ota-onalar va ustozlarining tarbiyasidan mamnun ekanini bildirgan va bu ularning hayotdagi faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatganini qayd etgan. Uchinchidan, ta’lim va tarbiya jarayoni shaxs rivojlanishida o‘zaro chambarchas bog‘langan. Mustahkam bilim va sog‘lom tarbiya birgalikda insonni har tomonlama yetuk, ma’naviy boy va barkamol shaxsga aylantiradi. Tadqiqotda ishtirok etgan mutaxassislar va psixologlarning ta’kidlashicha, faqat bilimga asoslangan ta’lim jarayoni tarbiyaviy

omillarsiz kutilgan natijalarni bermaydi. Aksincha, tarbiyaga e‘tibor qaratilmagan ta‘lim shaxsning rivojlanishida muammolar keltirib chiqarishi mumkin. Buning isboti sifatida ko‘plab so‘rovnomalar va intervyularda o‘quvchilar o‘zlarining axloqiy muammolari yoki ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklarni tarbiya yetishmasligi bilan bog‘lashgan. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, o‘quv muassasalarida ta‘lim va tarbiya jarayoni birgalikda olib borilgan hollarda o‘quvchilarning muvaffaqiyat darajasi 24-30% ga yuqori bo‘lishi kuzatilgan. To‘rtinchidan, o‘qituvchilar va ota-onalarning hamkorligi shaxs shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Ustozlarning yuqori malakasi, innovatsion metodlardan foydalanishi, pedagogik yondashuv va metodik vositalarni to‘g‘ri tanlashi ta‘lim sifati va tarbiya samaradorligini oshiradi. Tadqiqotda ishtirok etgan ota-onalarning 75 foizi o‘z farzandlarining muvaffaqiyatli o‘sib-ulg‘ayishida ustozlarning roli beqiyos ekanligini ta‘kidlagan. Xuddi shu tarzda, o‘qituvchilarning 68 foizi ota-onalarning faol hamkorligi ta‘lim va tarbiya natijalarini ijobiy tomonga o‘zgartirayotganini qayd etishgan. Beshtinchidan, ta‘lim va tarbiyaning jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta‘siri ham tahlil qilindi. Ishchi kuchining malakali va tarbiyali bo‘lishi mamlakat iqtisodiy o‘sishining asosiy omillaridan biri ekani aniqlangan. Jahon Bankining 2022-yilgi hisobotiga ko‘ra, inson kapitali darajasi yuqori bo‘lgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sish sur‘atlari, mehnat unumdorligi va innovatsion salohiyat boshqa mamlakatlarga nisbatan ancha yuqori. Tadqiqotda O‘zbekiston misolida ham bu tendensiya tasdiqlandi. Xususan, so‘nggi yillarda ta‘lim tizimini isloh qilish, o‘qituvchilar malakasini oshirish, zamonaviy ta‘lim texnologiyalarini joriy etish orqali mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislar yetishtirishga erishilmoqda. Shu bilan birga, ta‘lim va tarbiyaning ijtimoiy barqarorlikka ta‘siri ham o‘rganildi. Ijtimoiy so‘rovlar va statistik tahlillar natijasida aniqlandiki, ta‘lim va tarbiya yuqori bo‘lgan hududlarda jinoyatchilik, huquqbuzarlik, ishsizlik va ijtimoiy beqarorlik hollari sezilarli darajada past. Ta‘lim va tarbiyaning bunday ijobiy ta‘sirini xalqaro tajribalar ham tasdiqlaydi. Masalan, Skandinaviya davlatlari, Koreya Respublikasi va Yaponiya ta‘lim va tarbiyaga katta e‘tibor berib, yuqori darajadagi ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishga erishgan. O‘tkazilgan tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, ta‘lim va tarbiya shaxs, jamiyat va davlat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ularning uyg‘unligi va izchil rivoji shaxsning har tomonlama yetuk va barkamol bo‘lib shakllanishini ta‘minlaydi. Bunday shaxs esa o‘z navbatida nafaqat o‘z hayotini, balki jamiyat va davlatning taraqqiyotini ham ta‘minlay oladi. Shuning uchun ham ta‘lim va tarbiya sohasida olib borilayotgan islohotlar va innovatsiyalar strategik ahamiyatga ega bo‘lib, davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ta‘lim va tarbiya inson hayoti va jamiyat taraqqiyotining muhim va ajralmas qismi hisoblanadi. Ta‘lim insonda bilim, ko‘nikma va malaka shakllantirsa, tarbiya shaxsning axloqiy-ruhiy va ijtimoiy yetukligini ta‘minlaydi. Ushbu ikki jarayon uyg‘un va tizimli olib borilgandagina shaxsning mukammal shakllanishi, uning jamiyat hayotida faol va samarali ishtirok etishi mumkin bo‘ladi. O‘tkazilgan tahlillar va so‘rovlar natijasida aniqlanishicha, ta‘lim va tarbiya yuqori darajada

bo‘lgan shaxslar jamiyatda faol, intiluvchan, ma’naviy yetuk va ijtimoiy mas’uliyatga ega bo‘lishadi. Ular mehnatsevar, vatanparvar, ijtimoiy faolligi yuqori, ijobiy hayot pozitsiyasiga ega insonlar sifatida ajralib turishadi. Xalqaro tajriba ham shuni ko‘rsatadiki, ta’lim va tarbiyaga e’tibor kuchli bo‘lgan jamiyatlar ijtimoiy barqarorlik, iqtisodiy o‘sish va taraqqiyotga erishmoqda. Zamonaviy global sharoitda inson kapitalining sifat darajasi, ya’ni ta’lim va tarbiya jarayonlarining natijadorligi har bir davlatning raqobatbardoshligi va taraqqiyotini belgilovchi asosiy omilga aylangan. Ayniqsa, raqamli transformatsiya va sun’iy intellekt keng rivojlanayotgan davrda sifatli ta’lim va sog‘lom tarbiya birgina inson emas, balki butun jamiyat va davlat taraqqiyotining strategik omiliga aylangan. Shuning uchun ham ta’lim va tarbiya jarayoniga jiddiy e’tibor qaratish, bu sohada chuqur islohotlar va innovatsiyalarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot asosida quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin. Birinchidan, ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ilg‘or xorijiy tajribalarni keng joriy etish lozim. Ikkinchidan, tarbiya jarayonini yanada kuchaytirish, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar, milliy an’ana va urf-odatlariga asoslangan tarbiyaviy dasturlarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish zarur. Uchinchidan, oila, ta’lim muassasalari va jamiyatning ta’lim va tarbiya sohasidagi hamkorligini mustahkamlash, ota-onalar va pedagoglarning doimiy muloqotini yo‘lga qo‘yish kerak. To‘rtinchidan, yoshlarning ijtimoiy faolligi va vatanparvarlik tuyg‘ularini rivojlantirish, ularni jismoniy va ma’naviy jihatdan sog‘lom hayotga yo‘naltirishga qaratilgan chora-tadbirlarni tizimli amalga oshirish maqsadga muvofiq. Beshinchidan, ta’lim va tarbiyaning jamiyat va davlat taraqqiyotidagi o‘rnini keng targ‘ib qilish, aholining barcha qatlamlari orasida ushbu masalaning dolzarbligini tushuntirish lozim. Xulosa qilib aytganda, ta’lim va tarbiya har bir inson va jamiyat hayotida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Zero, ta’lim va tarbiya uyg‘unligida shakllangan shaxs har tomonlama yetuk, o‘z maqsad va orzulariga intiluvchi, jamiyat va xalq taraqqiyotiga hissa qo‘shuvchi yetuk inson bo‘lib yetishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
3. Sharipov N., Xasanboeva M. Ta’lim va tarbiya nazariyasi. – Toshkent: TDPU, 2019.
4. G‘ulomov S. va boshq. Pedagogika. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2017.
5. UNESCO. Global Education Monitoring Report. 2023.
6. Jahon banki hisobotlari: “Human Capital Index” 2022-yil.
7. Abduqahhorov A., Qurbonov B. Pedagogika va psixologiya asoslari. – Toshkent: TDPU, 2021.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3775-son qarori “2019–2023 yillarda O‘zbekiston Respublikasining ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha davlat dasturi”.
9. OECD (2023). Education at a Glance.
10. Zaripov R. va boshq. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: TDPU, 2020.

SCIENCE AND INNOVATION – THE KEY TO NEW UZBEKISTAN

Kuryozova Gulshan Akmal qizi

Lecturer, Tashkent State University of Oriental Studies

Abstract: *The contribution of technological advances and science to Uzbekistan's development, current scientific investigations in the nation, government assistance programs, and the effects of cutting-edge technologies on the economy and social life are all covered in this article. Statistical data and credible sources are used to analyse the contribution of science to the advancement of society, strategic initiatives meant to promote innovation, and their outcomes. It also talks about Uzbekistan's place in the world's innovation rankings and its possibilities for the future.*

Keywords: *Global Innovation Index, economic development, innovation, research, startups, artificial intelligence, and government support*

INTRODUCTION

These days, creativity and research are major forces behind world development. Scientific research and technical developments are essential to the stable economic and social growth of every nation. Uzbekistan is making great strides in promoting scientific investigation and incorporating innovations into a variety of industries by aggressively enacting important changes in this area. In order to boost the economy through new technologies, improve public welfare, and increase the nation's competitiveness in the global market, a number of governmental programs have been created to encourage science and innovation.

Scientific Development – The Future of the Nation

Scientific progress plays a crucial role in the socio-economic development of any society. As the President of the Republic of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev, has stated, “The future of the nation and the well-being of the people are directly linked to scientific progress” (Mirziyoyev, 2021). Therefore, in recent years, the country has placed great emphasis on advancing science. Statistics show that Uzbekistan has increased its funding for scientific research since 2017 (Statistical Agency, 2023). More specifically, 1.2 trillion soums were set aside for experimental and research advancements in 2023. This is a big step forward for science.

Furthermore, Uzbekistan has taken steps to expand its scientific partnerships and research centres with international universities. In partnership with organisations from China, South Korea, and Germany, new research facilities and scientific labs have been built. These collaborations give Uzbek scientists access to cutting-edge technology and international knowledge.

Innovation: The Power Behind Progress

Innovation is essential to raising the economy of a country and industries' level of competitiveness. In the area of creative growth, Uzbekistan has advanced significantly. Specifically, integrating contemporary technologies and creating a startup environment are the main objectives of the "Innovation Development Strategy – 2030." In comparison to prior years, Uzbekistan's ranking of 82nd in the 2022 Global Innovation Index represents a notable improvement (World Intellectual Property Organisation [WIPO], 2022). Strong support for young scientists and entrepreneurs was also shown in 2021 when the Ministry of Innovative Development awarded funds to more than 100 startup ventures. The adoption of smart agriculture technologies is one of Uzbekistan's noteworthy innovations. Precision farming methods, satellite monitoring, and artificial intelligence have all greatly increased agricultural productivity. These developments support effective resource management and food security, both of which are critical for a population that is expanding quickly.

Results of Science and Innovation in Practice

In Uzbekistan, the real-world implementation of scientific findings is still another crucial concern. Over 200 scientific projects were created by the Uzbek Academy of Sciences in 2022, the majority of which were put into production (Academy of Sciences, 2022). Additionally, the nation has prioritised agricultural technology, biopharmaceuticals, atmosphere, and artificial intelligence. Notably, the Ministry of Innovative Development, IT Park, and Tashkent's Inha University have collaborated to create specialised artificial intelligence programs that are anticipated to set the groundwork for upcoming technological advancements.

A significant accomplishment is the creation of renewable energy sources. With a number of sizable solar farms currently up and running, Uzbekistan has made investments in wind and solar energy projects. These initiatives are in line with the nation's pledge to lessen reliance on fossil fuels and promote sustainable development.

CONCLUSION

Uzbekistan's success is mostly dependent on science and innovation. The nation's economic and social development is greatly aided by government funding for scientific research and cutting-edge technologies. Future high international rankings could be attained by Uzbekistan through the advancement of science and innovation. Maintaining a culture of innovation, working with international organisations, and making consistent investments in research will guarantee long-term development and financial viability.

REFERENCES:

1. Academy of Sciences. (2022). Report on the Results of Scientific Research. Tashkent: Academy of Sciences.
2. Mirziyoyev, Sh. (2021). The Strategy of New Uzbekistan. Tashkent: Press Service of the President of the Republic of Uzbekistan.
3. Statistical Agency. (2023). Data on the State of Science and Innovation in Uzbekistan. Tashkent: State Statistical Agency

4. World Intellectual Property Organization. (2022). Global Innovation Index 2022. Retrieved from https://www.wipo.int/global_innovation_index

MADANIYAT – MILLATNING YUZI: MILLIY QADRIYATLARIMIZNING JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI

Baymuratova Aziza Charievna

Samarqand Davlat tibbiyot universiteti, Diplomdan keyingi ta’lim fakulteti,

Tibbiy radiologiya kafedrası,

Klinik radiologiya yo’nalishi 1-bosqich tayanch doktoranti.

Annotatsiya: *Milliy qadriyatlar millatning ma’naviy merosi bo‘lib, ular jamiyatni birlashtirish va axloqiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Usul sifatida tahlil va qiyosiy yondashuv qo‘llanilib, milliy madaniyatning zamonaviy dunyodagi roli o‘rganiladi. Milliy qadriyatlarni asrash, ularni yosh avlodga yetkazish va globalizatsiya ta’siri tahlil qilinadi. Natijalar shundan iboratki, madaniyat jamiyatning ruhiy-axloqiy asosi bo‘lib, uning taraqqiyotini belgilaydi. Milliy an’analar va urf-odatlarini saqlash jamiyat barqarorligini ta’minlaydi va uning kelajagiga ta’sir qiladi. Xulosa qilib aytganda, madaniyat millatning yuzi bo‘lib, uni asrash va rivojlantirish har bir insonning burchidir. Milliy qadriyatlarni globallashtirish sharoitida saqlab qolish uchun ta’lim va tarbiya jarayonlarida ularga alohida e’tibor qaratilishi zarur.*

Kalit so‘zlar: *Madaniyat, milliy qadriyatlar, jamiyat taraqqiyoti, urf-odatlar, an’analar, ma’naviy meros, globalizatsiya, milliylik, ma’naviyat, madaniy meros.*

KIRISH

Madaniyat har bir millatning yuzi, ma’naviy merosi, asrlar davomida shakllangan qadriyatlar va tarixiy taraqqiyotini aks ettiruvchi muhim omildir. U millatning o‘ziga xosligini, ma’naviy boyligini va tarixiy tajribasini namoyon qiladi. Madaniyatsiz millat o‘zligini yo‘qotadi - buyuk faylasuf Ibn Sino shunday degan: "Madaniyatsiz jamiyat ravnaq topa olmaydi, chunki u millatning ma’naviy qiyofasidir." Shuningdek, buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiy madaniyat va axloqning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati haqida shunday ta’kidlaydi: "Fozil jamiyat faqat ma’rifat va madaniyat bilan barqaror bo‘ladi.", hamda "Fozil jamiyatda odamlar bir-birlariga yaxshilikni ulashib yashaydilar va buning asosi ilm va madaniyatdir." Shuningdek, mashhur faylasuf Ibn Xaldun ta’kidlaganidek: "Madaniyat va ma’naviyat – jamiyat barqarorligining asosiy omillaridir". Milliy qadriyatlar xalqning ma’naviy merosi bo‘lib, ular asrlar davomida shakllangan va avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan urf-odatlar, an’analar, ma’naviy qoidalar, axloqiy mezonlardan iborat. Buyuk alloma Imom Buxoriy o‘z asarlarida milliy qadriyatlar, axloq va ma’naviyatni asrashning ahamiyati haqida ko‘p marotaba ta’kidlagan. Uning fikricha, "Madaniyat va axloqni yo‘qotgan jamiyat o‘z kelajagidan mahrum bo‘ladi". Bugungi kunda globalizatsiya jarayoni milliy madaniyat va qadriyatlarga turli yo‘llar bilan ta’sir ko‘rsatmoqda. Bir tomondan, madaniyatlar o‘zaro ta’sirlashuvi va axborot oqimi orqali jahon madaniy boyligidan bahramand bo‘lish imkoniyati ortib bormoqda. Ammo, boshqa tomondan,

ko‘plab xalqlar o‘z madaniyati va qadriyatlarini yo‘qotish xavfiga duch kelmoqda. Masalan, yoshlar o‘rtasida an‘anaviy madaniy qiymatlarga nisbatan befarqlik kuchayishi, g‘arbona madaniyat ta‘sirida milliy o‘ziga xoslik yo‘qolib borishi singari muammolar dolzarb hisoblanadi. Maqolada ko‘tariladigan asosiy muammolar: Milliy qadriyatlarning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni va ahamiyati. Globalizatsiya jarayonida milliy madaniyatni asrab qolish muammolari. Zamonaviy texnologiyalar va axborot oqimi milliy an‘analarga qanday ta‘sir ko‘rsatmoqda?. Yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash uchun qanday choralar ko‘rilishi lozim?. Madaniyat va ma‘naviyat jamiyatda barqarorlik va hamjihatlikni qanday ta‘minlaydi?. Maqsadli auditoriya: Ushbu maqola asosan tadqiqotchilar, ta‘lim sohasi mutaxassislari, madaniyatshunolar, ma‘naviyat va madaniyat bo‘yicha ish olib borayotgan mutaxassislar, shuningdek, milliy qadriyatlarga befarq bo‘lmagan har bir inson uchun mo‘ljallangan.

Maqolada madaniyatning jamiyatdagi o‘rni, uning milliy qadriyatlar bilan aloqasi va bu qadriyatlarning kelajakdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, globallashuv va zamonaviy texnologiyalar ta‘sirida milliy an‘analarni asrab qolish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Ushbu tahlil orqali jamiyat a‘zolari madaniyatning ahamiyatini yanada chuqurroq tushunib, uni saqlab qolish yo‘lida amaliy qadamlar tashlashlari mumkin.

Asosiy qism milliy qadriyatlar – jamiyatning ma‘naviy tayanchi, xalqning o‘tmishi, hozirgi kungi hayoti va kelajagini belgilaydigan asosiy omillardan biridir. Jahon tarixiga nazar solsak, o‘z qadriyatlarini asrab-avaylagan va ularni yangi avlodga yetkazgan xalqlar o‘zligini yo‘qotmagan. Masalan, Xitoy, Yaponiya, Hindiston kabi davlatlar o‘z urf-odatlarini va madaniy an‘analarini asrash orqali dunyo miqyosidagi kuchli davlatlarga aylanishgan. O‘zbekiston ham milliy qadriyatlar va madaniyatga asoslangan taraqqiyot yo‘lini tanlagan davlatlardan biridir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta‘kidlaganidek: "Yoshlarimiz qalbida milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish uchun, eng avvalo, ularda o‘z madaniyatimiz va tariximizga nisbatan chuqur hurmat hissini tarbiyalashimiz lozim".

Milliy qadriyatlarning asosiy tarkibiy qismlari: Urf-odat va an‘analar – To‘ylar, bayramlar, qadrli marosimlar. Axloq va ma‘naviyat – Keksalarga hurmat, oila muqaddasligi, mehmondo‘stlik. Milliy san‘at va hunarmandchilik – Gilam to‘qish, kulolchilik, zardo‘zlik, naqqoshlik. Folklor va og‘zaki ijod – Maqollar, matallar, qo‘shiqlar, dostonlar. Ta‘lim va ma‘rifat – Buyuk allomalar va mutafakkirlar merosi.

Milliy qadriyatlar va globallashuv – bu madaniyatlar o‘zaro ta‘sirlashuv jarayoni bo‘lib, u millatlarga ham ijobiy, ham salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Masalan, axborot texnologiyalari va internet orqali turli madaniyatlarning bir-biriga ta‘sir qilishi jadallashgan. Globallashuvning ijobiy tomonlari: Texnologiya va fan taraqqiyoti orqali madaniyatlar rivojlanmoqda. Milliy qadriyatlarni jahon miqyosida targ‘ib qilish imkoniyati yaratilmoqda. Turli xalqlar madaniyati bilan tanishish va ulardan o‘rganish imkoni bor. Salbiy ta‘sirlar: Ayrim milliy qadriyatlar chet-el madaniyati ta‘sirida yo‘qolib bormoqda. G‘arbcha hayot tarzi va moda milliy urf-odatlariga salbiy ta‘sir o‘tkazmoqda. Yoshlar o‘rtasida milliy an‘analarga nisbatan befarqlik kuchaymoqda.

Muammoning yechimi – milliy madaniyat va zamonaviylik uyg‘unligi: Milliy qadriyatlarni saqlab qolish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanish juda muhim. Masalan: Milliy madaniyatni internetda targ‘ib qilish – Ijtimoiy tarmoqlarda milliy tarix va madaniyat haqida videolar, maqolalar joylashtirish. Ta’lim tizimida milliy qadriyatlarni mustahkamlash – Maktab va universitetlarda milliy madaniyat va tarix fanlariga ko‘proq e’tibor qaratish. Zamonaviy modada milliy libos va elementlardan foydalanish – hunarmandchilikni rivojlantirish va uni yangi avlodga yetkazish.

Milliy qadriyatlarni asrashda oila va jamiyatning o‘rni: Oila – insonning ilk tarbiya maskani bo‘lib, milliy qadriyatlarni shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Oilada milliy qadriyatlarni mustahkamlash uchun tavsiyalar: Bolalarga milliy tarix va qahramonlar haqida hikoyalar o‘qib berish. Milliy bayramlarni keng nishonlash va ularning ma’nosini tushuntirish. Ota-ona va keksa avlod tajribasini o‘rganish va uni yoshlarga yetkazish. Milliy urf-odatlariga sodiq bo‘lish va ularni hayot tarziga aylantirish. Jamiyat ham milliy qadriyatlarni saqlab qolishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan: kutubxonalar, muzeylar va madaniy markazlarning faoliyatini kuchaytirish. Milliy qadriyatlarni targ‘ib qiladigan ommaviy axborot vositalarini ko‘paytirish. Teatrlar va milliy musiqa jamoalarini qo‘llab-quvvatlash.

Milliy qadriyatlarni himoya qilish va rivojlantirish: Amaliy tavsiyalar: Milliy musiqa, san’at va adabiyotni yoshlar o‘rtasida ommalashtirish. Milliy hunarmandchilik mahsulotlarini eksportga yo‘naltirish. Milliy qadriyatlarga bag‘ishlangan xalqaro konferensiyalar va forumlar tashkil etish. Milliy madaniyat va san’atni internet platformalari orqali dunyoga tanitish. Ta’lim muassasalarida milliy an’analar va madaniyatni maxsus fan sifatida o‘qitish.

Madaniyat haqida ibratli hikoya va ibratli so‘zlar: Hikoya: "Ibn Sino va madaniyat": Bir kuni Ibn Sinodan shogirdlari so‘rashdi: – Ustoz, millatning kuchli va barqaror bo‘lishi uchun nima zarur?: Ibn Sino shunday javob berdi: "Millat faqat qo‘shini yoki boyligi bilan emas, balki uning madaniyati va ma’naviyati bilan kuchli bo‘ladi. Agar xalq o‘z qadriyatlariga sodiq bo‘lsa, uni hech qanday dushman yengolmaydi". Madaniyat va milliy qadriyatlar millatning yuzi va uning kelajagini belgilaydigan asosiy omillardan biridir. Agar millat o‘z qadriyatlariga e’tiborsiz bo‘lsa, uning kelajagi xavf ostida qoladi. Shuning uchun, har bir inson milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirishga hissa qo‘shishi lozim.

XULOSA

Madaniyat va milliy qadriyatlar har bir millatning yuzi, uning ma’naviy qiyofasi va taraqqiyotining asosiy mezonlaridan biridir. Ular millatni birlashtiradi, uning tarixiy xotirasini saqlab qoladi va kelajak avlodlarga ma’naviy meros sifatida yetkazadi. Asosiy qismda keltirilgan fikrlardan kelib chiqib, milliy qadriyatlarni asrash va rivojlantirish uchun bir necha muhim yo‘nalishlar taklif etildi. Eng avvalo, ta’lim tizimida milliy madaniyat va an’analar alohida e’tibor qaratish zarur. Maktablar, universitetlar va madaniy muassasalarda milliy qadriyatlar haqida tushuncha berish yosh avlodning o‘zligini anglashida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda milliy madaniyatni keng targ‘ib etish ham dolzarb

vazifalardan biri hisoblanadi. Televideniya, ijtimoiy tarmoqlar va internet platformalari orqali milliy urf-odatlar, hunarmandchilik, san’at va folklori yoshlar o‘rtasida ommalashtirish kerak. Globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarni saqlab qolish uchun milliy madaniyat va zamonaviy tendensiyalarni uyg‘unlashtirish muhimdir. Masalan, milliy liboslar, xalq musiqasi va an’anaviy taomlarni yangi formatda targ‘ib etish orqali ularni yoshlar orasida mashhur qilish mumkin. Shuningdek, oila va jamiyatning milliy qadriyatlarni asrashdagi o‘rni beqiyosdir. Ota-onalar o‘z farzandlariga milliy an’analar, urf-odatlar va tarixiy qahramonlar haqida bilim berishlari zarur. Keksalarning hayotiy tajribasi va hikmatli so‘zlari yoshlar uchun katta dars bo‘lishi mumkin.

YAKUNIY XULOSA

Milliy qadriyatlarni asrab-avaylash – bu nafaqat davlat yoki ta’lim muassasalarining vazifasi, balki har bir insonning burchidir. Agar har bir fuqaro o‘z milliy madaniyatiga hurmat bilan yondoshsa, uni targ‘ib qilsa va amaliy hayotda qo‘llasa, jamiyat ma’naviy barqarorlikka erishadi. Shunday ekan, kelajak avlod uchun milliy qadriyatlarimizni saqlab qolish va ularni yanada boyitish – barchamizning vazifamiz!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Forobiy, A.N. (1993). Fozil shaxar aholisining qarashlari haqida. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Beruniy, A. (2001). Qadimiy xalqlar madaniyati va ilm-fani. Toshkent: Sharq nashriyoti.
3. Imom Buxoriy. (1998). Al-Jome’ as-Sahih (Sahih Buxoriy). Toshkent: Hilol nashriyoti.
4. Qodiriy, A. (2017). O‘tkan kunlar. Toshkent: Ma’naviyat nashriyoti.
5. Fitrat, A. (2000). Millat tarixi va madaniyati. Toshkent: Fan va Texnologiya nashriyoti.
6. Toshpo‘latov, I. (2015). Globalizatsiya va milliylik: muammo va imkoniyatlar. Toshkent: Sharq nashriyoti.
7. Hasanov, B. (2012). O‘zbek milliy qadriyatlari tarixi. Toshkent: Fan nashriyoti.
8. Abdullayeva, M. (2018). Milliy madaniyat va ma’naviyat: o‘zaro bog‘liqlik. Samarqand: SamDU nashriyoti.
9. Hasanov, J. (2023). "Milliy qadriyatlarni asrash – jamiyat rivojining garovi". Xalq so‘zi, №12, 3-bet.
10. Raxmonov, U. (2022). "Globalizatsiya va milliy qadriyatlar: imkon va tahdidlar". Yangi O‘zbekiston gazetasi, №45, 5-bet.
11. Karimov, A. (2021). "Milliy an’analarni yoshlarga yetkazishda ta’limning o‘rni". Ma’rifat, №8, 2-bet.
12. Saidov, H. (2019). "Tarixiy meros va uni saqlab qolish masalalari". Ilm va hayot jurnali, 3(6), 102-109.

13. Ismoilov, Sh. (2020). "O‘zbek madaniyati va ma’naviy qadriyatlarning jahon sivilizatsiyasida tutgan o‘rni". O‘zbekiston madaniyati jurnali, 5(4), 78-85.
14. Jumanov, F. (2017). "Madaniy hodisalarning jamiyat rivojida ahamiyati". Tafakkur jurnali, 6(2), 60-72.
15. Norqulov, D. (2020). O‘zbek milliy qadriyatlarining ma’naviy ahamiyati: sotsiologik tahlil. (PhD dissertatsiya). Toshkent Davlat Milliy Universiteti.
16. Kamilova, Z. (2018). Milliy madaniyat va ma’naviyat: ijtimoiy-falsafiy tahlil. (PhD dissertatsiya). Samarqand Davlat Universiteti.
17. Rahimov, B. (2016). Globalizatsiya va milliy o‘zlikni saqlash masalasi. (DSc dissertatsiya). Falsafa va huquq instituti.
18. O‘zbekiston Milliy Teleradiokompaniyasi (2023). "Madaniyat va milliy qadriyatlar: bugun va kelajak". O‘zbekiston 24 telekanali, 15-fevral.
19. Radio O‘zbekiston (2023). "Yoshlar va milliy an’analar". 10-mart, maxsus eshittirish.
20. BBC Uzbek (2023). "Globalizatsiya va milliylik: XXI asrda milliy madaniyat qanday saqlanadi?" BBC o‘zbek xizmati.
21. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. (2023). "Milliy madaniyatni asrash va rivojlantirish dasturi". Resurs: www.madaniyat.uz
22. Wikipedia. (2023). "Milliy qadriyatlar". Resurs: https://uz.wikipedia.org/wiki/Milliy_qadriyatlar
23. YUNESKO. (2022). "Milliy madaniyatni asrab-avaylashda xalqaro tajriba". Jahon madaniyati forumi materiallari.
24. Jahon iqtisodiy forumi. (2022). "Globalizatsiya va milliylik: madaniy hamkorlik va rivojlanish". Resurs: www.weforum.org
25. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (2023). "Madaniyat va milliy merosni himoya qilish to‘g‘risidagi qonun".
26. Huntington, S. (1996). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster.
27. Appadurai, A. (2001). Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. University of Minnesota Press.
28. Geertz, C. (1973). The Interpretation of Cultures. Basic Books.
29. Smith, A.D. (1991). National Identity. University of Nevada Press.
30. Castells, M. (1996). The Rise of the Network Society. Blackwell Publishers.

ISHLAB CHIQRISHDA SODIR BO‘LADIGAN BAXTSIZ HODISALAR VA KASB KASALLIKLARI

НЕСЧАСТНЫЕ СЛУЧАИ НА ПРОИЗВОДСТВЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ЗАБОЛЕВАНИЯ

ACCIDENTS AND OCCUPATIONAL DISEASES THAT OCCUR IN PRODUCTION

Xakimov Ozodbek Hamidjonovich

Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti

Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi yo‘nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Aripxodjayeva Malikaxon Baxtiyarovna

Anotatsiya: Hozirgi kunda butun dunyoda ko‘payib borayotgan baxtsiz hodisalar va kasb kasalliklarining oldini olishga qaratilgan chora tadbirlar profilaktikasi haqida ma‘lumot berildi, himoya vositalaridan foydalanish ishchi hodimlar salomatligi uchun muhimligi haqida nazariy tushunchalar berildi.

Kalit so‘zlar: baxtsiz hodisa, kasb kasalligi, mehnat muhofazasi, xodim, tibbiy ko‘rik, jarohatlanish, himoya vositasi, dalolatnoma, korxona, zaharlanish, avariya, halokatlar.

Аннотация: Предоставлена информация о мерах профилактики, направленных на предотвращение несчастных случаев и профессиональных заболеваний, которые в настоящее время увеличиваются во всем мире, даны теоретические представления о важности использования средств защиты для здоровья работающих сотрудников.

Ключевые слова: авария, профессиональное заболевание, охрана труда, работник, медицинское освидетельствование, травма, защитное снаряжение, акт, предприятие, отравление, авария, аварии.

Anotation: The Prevention of measures aimed at the Prevention of accidents and occupational diseases, which are currently increasing all over the world, was informed, theoretical concepts were given about the importance of the use of protective equipment for the health of working employees.

Keywords: accident, occupational disease, labor protection, employee, medical examination, injury, protective equipment, deed, enterprise, poisoning, accident, accidents.

Hammamizga ma‘lum XXI asr texnologiyalar asri. Fan va texnika taraqqiyot etayotgan bir asrda yurtimizdagi ishlab chiqarish korxonalarida zamonaviy texnikalarning kirib kelishi tabiiy xol albatta. Tanganing ikkinchi tomoni bo‘lgani kabi texnikalar bilan birga yangi xavf-hatarlar ham kirib kelmoqda. Biz esa bu xavflarning kelib chiqish sabablarini, oqibatlarini, bartaraf etish usullarini o‘rganishimiz zarur bo‘ladi. Ishlab chiqarish jarayonining buzilishi, ishlovchilar uchun sanitariya va gigeniya

me‘yor va qoidalarining yaratilmasligi, ishlab chiqarish jarayonida hosil bo‘ladigan turli zaharli va zararli moddalar, ishlab chiqarishdagi avariya va halokatlar, ishlovchilarning hayotiy faoliyatiga, sog‘ligiga, atrof muhit tozaligiga va iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga tahdid solmoqda. Shuning uchun ham mamlakatimizning eng muhim va kechiktirib bo‘lmaydigan vazifalari qatorida aholi hayotining xavfsizligini ta‘minlash masalasi dolzarb o‘rin olgan. Hozirgi davrning eng muhim vazifalari qatorida mehnatni muhofaza qilish va mehnat jarayonlarida havfsiz mehnat sharoitlarini tashkillashtirishga va yaxshilash masalasiga alohida e‘tibor qaratilib yurtimizda bu borada qator qonunlar, hukumat qarorlari qabul qilingani bejiz emas albatta. Dunyoning barcha mamlakatlarida 1996-yildan boshlab har yili 28-aprelda “Butunjahon mehnat muhofazasi kuni” o‘tkazilib kelinmoqda. Xalqaro mehnat tashkiloti butunjahon jamoatchiligi e‘tiborini mehnat muhofazasi bo‘yicha hal etishi lozim bo‘lgan muammolarga va mehnat muhofazasi madaniyatini oshirishga va ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisa va kasb kasalliklarini kamaytirishga qaratib kelmoqda. Xalqaro mehnat tashkiloti ma‘lumotlari bo‘yicha dunyoda har yili ishlab chiqarishda 2.2 mln o‘lim, 160 mln kasb kasalliklari, 270 mln og‘ir baxtsiz xodisalar ro‘yxatga olinadi. Baxtsiz hodisa va kasb kasalliklari natijasida yetkazilgan zarar uchun bir yilda to‘langan pul miqdori - 1.25 trn. dollorni ya‘ni dunyo yalpi ishki mahsulotini 4% tashkil etadi. Baxtsiz hodisa natijasida ishchi hodimlar jarohatlanishi, hodimlar sog‘ligiga katta zarar yetishi va shikastlanishi tabiiy hol albatta. Himoya vositalaridan foydalanish biroz bo‘lsada shikastlanish darajasini kamaytiradi.

Ishlab chiqarishda jarohatlanish, zaharlanishning sodir bo‘lishiga yoki kasb kasalligining kelib chiqishiga sanoat korxonalarida yo‘l qo‘yilgan tashkiliy va texnik xatolar natijasi deb qaraladi. Shuning uchun ham ishlab chiqarish korxonalarida yuz bergan har qanday baxtsiz hodisa har tomonlama tekshiriladi va hisobga olinadi. Tekshirish va hisobga olish natijalari baxtsiz hodisa kelib chiqishi sabablarini aniqlab, kelajakda jarohatlanish, kasallanishning qaytarilmasligi uchun zarur bo‘lgan chora-tadbirlarni ko‘rish imkoniyatini yaratadi. Baxtsiz hodisa ish boshlanishidan oldin, ish davomida, ishdan keyin, ish joyida, korxona maydonida, ma‘muriyat topshirig‘i bilan korxona maydonidan chetda yuz berganligidan qat‘i nazar tekshirilishi lozim. Tekshirish, hisobga olish ishlarini kasaba uyushmasi federatsiyasining nizomga asosan sex boshlig‘i, xavfsizlik texnikasining muhandisi, jamoat inspektori va bosh muhandis ishtirokida tuziladigan komissiya olib boradi.

Bir kundan kam bo‘lmagan ish kuni yo‘qotilgan baxtsiz hodisalar 3 kun davomida tekshirilib maxsus shakl (N-1) bo‘yicha 4 nusxada dalolatnoma tuziladi. Dalolatnomada baxtsiz hodisaga uchragan kishi haqidagi axborotdan tashqari aniqlangan baxtsiz hodisaning sabablari, bunday hodisalar takrorlanmasligi uchun qanday chora-tadbirlar ko‘rilishi kerakligi haqidagi ma‘lumotlar beriladi. Dalolatnomani bosh muxandis tasdiqlaydi. Dalolatnomaning bir nusxasi sex boshlig‘iga yuboriladi, ikkinchi nusxasi kasaba uyushmasi markaziy qo‘mitasiga – texnik nazoratchiga, to‘rtinchi nusxasi korxona mehnatni muhofaza qilish bo‘limiga nazorat o‘rnatish uchun beriladi. Baxtsiz hodisaning asoratlari keyin ham

kelib chiqishini hisobga olib tuzilgan dalolatnomalarni 45 yilgacha saqlash tavsiya etiladi. Tekshirishdan so‘ng korxona ma‘muriyati yo‘l qo‘yilgan xatolarning qaytarilmasligini ta‘minlashga "Экономика и социум" №10(125) 2024 www.iupr.ru 335 qaratilgan buyruq e‘lon qiladi, baxtsiz hodisaning kelib chiqishida aybdor kishilarni javobgarligi aniqlanadi.

Hozirgi kunda yana bir muammolardan biri ishlab chiqarish korxonalarida kasb kasalliklarining vujudga kelishidir. Kasb kasalliklari - kasbga aloqador zararlarning organizmga ta‘siri natijasida paydo bo‘ladigan kasalliklar. Kasb kasalliklarining kechishi unga sabab bo‘lgan zararli omillarning o‘ziga xosligi, kuchi, davomiyligi va ularning birgalikdagi ta‘siriga bog‘liq. Kasb kasalliklarining zararli omillarini hisobga olgan holda belgilanadi. Kasb kasalliklarining fizik (kasbga aloqador karlik, vibratsiya kasalligi, nur kasalligi, kesson kasalligi, balandlik kasalligi va boshqalar), biologik (infeksion va parazitlar kasalliklari: brutsellyoz, kuydirgi) va kimyoviy omillar ta‘sirida, ba‘zi changlar uzoq vaqt nafasga olinganda (pnevmonioz, bronxit va boshqalar), shuningdek, jismoniy zo‘riqqanda yoki shikastlanganda (nevrit, bursit) vujudga keladigan turlari farq qilinadi. Kasb kasalliklarining kelib chiqishiga organizmning o‘ta toliqishi va kasallikka qarshi kurash olish faoliyatining pasayishi ham sabab bo‘ladi. Kasb kasalliklari proliferatsiyasida korxona tasarrufidagi davolash muassasalarida amalga oshiriladigan sog‘lomlantirish, maxsus profilaktik ovqat bilan ta‘minlash, mehnat sharoitlarini nazorat qilish, korxonalardagi o‘ziga xos himoya vositalari, doimiy o‘tkaziladigan texnika xavfsizligi tadbirlari, davriy tibbiy ko‘rik, to‘g‘ri ovqatlanishning yo‘lga qo‘yilishi va dam olish tartibiga rioya qilish, spirtli ichimliklar is‘temol qilish va tamaki chekishdan saqlanish xodim salomatligini mustahkamlaydi. Ishchining salomatligi muvofiqligini aniqlovchi tibbiy ko‘riklar O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligining 2012-yil 10-iyuldagi 200-sonli “Xodimlarni tibbiy ko‘rikdan o‘tkazish to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash to‘g‘risidagi” buyrug‘i bilan belgilangan tartibda o‘tkaziladi (O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 214-moddasida ko‘rsatib o‘yilgan). Bularning barchasi ishchi hodimlarning sog‘ligi va salomatligi asrash maqsadida qilingan ishlar majmui hisoblanadi. 2008-yil 10-sentabrda O‘zbekiston Respublikasining “Ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar va kasb kasalliklaridan majburiy davlat ijtimoiy sug‘urtasi to‘g‘risida”gi qonunining qabul qilingani ham buning yaqqol misoli bo‘la oladi. Qonunning maqsadlari quyidagilardan iborat:

- Fuqarolarning ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar va kasb kasalliklaridan majburiy davlat ijtimoiy sug‘urtasiga bo‘lgan huquqlarini qonunda belgilab qo‘yish orqali ularning ijtimoiy himoyasini amalga oshirish, ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisa va kasb kasalliklari oqibatida xodimning hayoti hamda sog‘ligiga zarar yetkazilganligi munosabati bilan sug‘urta to‘lovi to‘lanishini ta‘minlash;

- Mehnatni muhofaza qilish holatini holatini va mehnat sharoitlarini yaxshilash, xodimlarning sog‘ligini saqlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Yormatov G‘.Yo.va boshqalar. Hayot faoliyati xavfsizligi. –T.:“Aloqachi”, 2009.– 348 b.
2. .“Ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar va kasb kasalliklaridan majburiy davlat ijtimoiy sug‘urtasi to‘g‘risida”gi qonun. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2008 , 37-38- son.
3. M.A. Rasuleva, A.X. Rasulev. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish asoslari. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Toshkent, 2020 y.
4. K.B.Karivova “ Hayot faoliyat xavfsizligi”.

YANGI O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA’LIM: SIFAT VA SAMARADORLIK

Axmedova Lola

Alfraganus Universiteti Pedagogika fakulteti Defektologiya yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada mamlakatimiz inklyuziv ta’lim sharoitlarining bugungi holati, yaratilayotgan imkoniyatlar, maxsus ta’lim oluvchilar bilan olib borilayotgan ishlar tahlil qilingan. Inklyuziv ta’limning davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishi, chiqarilayotgan qaror va farmonlar mazmuni, sohaga oid ishlar yuzasidan qarashlar bayon qilingan.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyoji, defektolog, pedagog, qaror, farmon, maxsus ta’lim, nogironlik, davlat, jamiyat.*

Аннотация: *В статье анализируется современное состояние инклюзивного образования в нашей стране, создаваемые возможности и работа, проводимая с учащимися, обучающимися по программе специального образования. Изложены вопросы возведения инклюзивного образования в ранг государственной политики, содержание принимаемых постановлений и указов, взгляды на работу в этой области.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, особые образовательные потребности, дефектолог, педагог, решение, постановление, специальное образование, инвалидность, государство, общество.*

Abstract: *This article analyzes the current state of inclusive education in our country, the opportunities being created, and the work being carried out with special education students. The rise of inclusive education to the level of state policy, the content of the decisions and decrees being issued, and views on work in the field are outlined.*

Keywords: *inclusive education, special educational needs, defectologist, teacher, decision, decree, special education, disability, state, society.*

O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimini takomillashtirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ayni sohada bir qator ijobiy o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-sonli qarori bu borada amalga oshirilishi mo‘ljallangan sa’y-harakatlar uchun huquqiy asos bo‘ldi.

Mazkur qaror bilan, 2020-2025 yillar uchun xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi va 2020-2021 yillarda uni amalga oshirish bo‘yicha “yo‘l xaritasi”, shuningdek, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar ta’limini 2025 yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko‘rsatkichlari (indikatorlari) tasdiqlandi.

E’tiborlisi, “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ham nogironligi bo‘lgan shaxslarning jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga jalb qilinishi va faol ishtirokini ta’minlovchi inklyuziv ta’lim va ishga joylashtirish tizimini

takomillashtirish (66-maqсад); yoshlar uchun ochiq va sifatli ta’limni ta’minlash, ta’limning barcha bosqichlarida yoshlarning mukammal ta’lim olishini ta’minlash, hududlarda inklyuziv ta’lim rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish (70-maqсад) kabi ustuvor vazifalar belgilab berilgan.

Nogironligi bo‘lgan yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning ijtimoiy faolligini, mehnatga bo‘lgan qiziqishini oshirish hamda ilm-fan, texnika, san’at va sportga jalb etish borasida bir qator tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Binobarin, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning bandligiga ko‘maklashish hamda ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2021 yil 21 dekabrda PQ-57-sonli qarorining 9-z-bandiga muvofiq, Yoshlar ishlari agentligi nogironligi bo‘lgan yoshlarga o‘zini o‘zi band qilish, tadbirkorlikka jalb qilish, kasb-hunarga o‘qish uchun joriy etilgan subsidiyalardan foydalanishda ko‘maklashish, nogironligi bo‘lgan yoshlarning xorijiy tillarni o‘rganish va nodavlat ta’lim tashkilotlarida o‘qish xarajatlarini qoplash, zarur asbob-uskuna va mehnat qurollarini xarid qilishiga yordamlashish choralari ko‘rish vazifasi yuklatilgan.

Shunga muvofiq, Yoshlarga oid davlat siyosatini qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan har yili 500 nafargacha nogironligi bo‘lgan yoshlarga bazaviy hisoblash miqdorining 50 baravarigacha bo‘lgan miqdorda subsidiya ajratish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 21 iyundagi 341-sonli qarori qabul qilingan.

Ma’lumot o‘rnida aytib o‘tish lozimki, 2023 yilda 14-30 yoshdagi nogironligi bo‘lgan yoshlar soni 121 ming 9 nafarni tashkil etgan bo‘lsa, shundan 68 ming 723 nafari erkaklar, 52 ming 268 nafari ayollar; shuningdek, 11 ming 569 nafarida I guruh, 69 ming 724 nafarida II guruh, 3 ming 655 nafarida III guruh nogironligi mavjud va 36 ming 43 nafari nogironligi bo‘lgan bolalardir.

Qaror talabiga binoan, nogironligi bo‘lgan yoshlarga zamonaviy kasblarni o‘rgatish, umumta’lim fanlari hamda xorijiy tillarga o‘qitish, o‘qish davrida yashash va transport xarajatlarini qoplab berish maqsadida subsidiya ajratish choralari ko‘rilmoqda va mazkur xizmatlar Yagona interaktiv davlat xizmatlari elektron portali orqali amalga oshirilmoqda.

O‘tgan 2023 yil davomida elektron portal orqali jami 1 ming 557 ta ariza kelib tushgan bo‘lsa, o‘rganishlar natijasida 1 ming 120 ta (72 %) ariza rad etilib, 437 ta (28 %) ariza tasdiqlangan. Ijobiy tavsiya berilgan 437 nafar nogironligi mavjud yoshlarga 5,1 mlrd. so‘m subsidiya mablag‘lari ajratilgan.

Bugungi kunda ko‘mak ko‘rsatilgan 356 nafar yoshlar mustaqil tadbirkorlik faoliyatini yo‘lga qo‘yishgani evaziga ular bandligi ta’minlangan.

Joriy yilda Yagona interaktiv davlat xizmatlari elektron portali orqali nogironligi bo‘lgan yoshlar tomonidan 1 ming 335 ta ariza kelib tushgan. Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, arizalarning 216 tasida nodavlat ta’lim tashkilotida o‘qish xarajatlarini qoplash, 1 ming 98 tasida asbob-uskuna yoki mehnat qurollari sotib olish, 21 tasi nodavlat ta’lim tashkilotida o‘qish davrida yashash va transport xarajatlarini qoplab berish so‘ralgan. Ushbu arizalarning 478 tasi tasdiqlangan, 105 tasi egalari tomonidan bekor qilingan, 710

tasi kamchiliklari ko‘rsatilgan holda rad etilgan, shuningdek 41 ta ariza tegishli tartibda ko‘rib chiqilmoqda.

Amalga oshirilgan ishlar natijasida 123 nafar nogironligi bo‘lgan yoshlarga 1,5 mlrd. so‘m subsidiya ajratildi. Shuningdek, arizalari tasdiqlangan yana 355 nafar nogironligi bo‘lgan yoshlarga subsidiya ajratish choralari ko‘rilmoqda.

Ta’kidlash lozimki, O‘zbekiston 2021 yil 7 iyun kuni BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasini ratifikasiya qilgan.

Mazkur Konvensiya qoidalarini amaliyotga tatbiq qilinishi ta’minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari Kengashlari tomonidan O‘zbekiston Respublikasida Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyani amalga oshirish bo‘yicha 2023–2025 yillarga mo‘ljallangan Milliy harakatlar rejasi tasdiqlangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori davlat va jamiyat hayotida kutilganidek samaralar bera boshladi. Binobarin, 2023-2024 o‘quv yilining birinchi yarim yilligida respublikamizdagi 530 ta umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim tizimi joriy etilib, 1 ming 195 nafar alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar qamrab olingan. Ularning 449 (37,6 %) nafari qiz bolalarni tashkil etadi.

1 ming 195 nafar alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning 515 nafari 1-sinfda, 401 nafari 2-sinfda, 245 nafari 3-sinfda, 17 nafari 4-sinfda, 4 nafardan 5- va 7-sinflarda, 3 nafari 8-sinfda, 5 nafari 9-sinfda, 1 nafari 10-sinfda ta’lim olishmoqda.

Hududlar kesimidagi tahlilga ko‘ra, Qoraqalpog‘iston Respublikasida 44 ta, Andijon viloyatida 46 ta, Buxoro viloyatida 23 ta, Jizzax viloyatida 43 ta, Qashqadaryo viloyatida 37 ta, Navoiy viloyatida 17 ta, Namangan viloyatida 61 ta, Samarqand viloyatida 20 ta, Sirdaryo viloyatida 16 ta, Surxondaryo viloyatida 41 ta, Toshkent viloyatida 65 ta, Farg‘ona viloyatida 47 ta, Xorazm viloyatida 18 ta va Toshkent shahrida 52 ta umumiy o‘rta ta’lim maktabda inklyuziv ta’lim joriy etilgan.

Boshlang‘ich tayanch korreksion sinflar respublika bo‘yicha jami 4 ta maktabda mavjud bo‘lib, ular bilan 62 nafar alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar qamrab olingan. Jumladan, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Nukus shahridagi 27-maktabda, Andijon viloyati Andijon shahridagi 17-maktabda, Buxoro viloyati Kogon shahridagi 4-maktabda, Xorazm viloyati Urganch shahridagi 12-maktabda boshlang‘ich tayanch korreksion sinflar mavjud.

Hozirgi kunda inklyuziv ta’lim joriy etilgan umumiy o‘rta ta’lim maktablarida 115 nafar maxsus pedagog xodimlar faoliyat yuritib kelishmoqda.

O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi mutaxassislari tomonidan inklyuziv ta’lim ishtirokchilari uchun 2021-2022 o‘quv yilidan boshlab, 12 metodik va 10 ta tavsiyaviy qo‘llanma ishlab chiqildi.

Bulardan tashqari, pedagog xodimlar, ota-onalar va jamoatchilik o‘rtasida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv o‘qitishning mazmun-mohiyati haqida tushuntirish ishlarini olib borish maqsadida “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim muhitiga moslashishlari” mavzusida 5 ta, “Inklyuziv ta’limda ota-onalar uchun tavsiyalar” mavzusida 3 ta, “Zo‘ravonlik nima? Bolalarga nisbatan

zo‘ravonlik qanday?”, “Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarni maktabda turli xil zo‘ravonlik holatlarini oldini olishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar”, “Zo‘ravonlikka uchragan alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan o‘quvchi bilan individual ish olib borish”, “Partnerstvo s roditelyami v kontekste inklyuzivnogo obrazovaniya”, “Inklyuziv ta’limning maxsus ta’limdan afzalliklari” mavzularida rolklar tayyorlanib, Markazning ijtimoiy tarmoqlardagi rasmiy sahifalariga joylashtirilgan.

Markaz mutaxassislari tomonidan inklyuziv ta’lim joriy etilgan umumiy o‘rta ta’lim maktablarining pedagog xodimlari uchun har o‘quv yilida offline hamda online tarzda o‘quv seminarlari tashkil etib kelinmoqda. Jumladan, 2023-2024 o‘quv yili uchun Markaz rahbariyati tomonidan tasdiqlangan reja-grafik asosida “Inklyuziv sharoitda ta’lim olayotgan o‘quvchi qizlarning nuqsoni tufayli pedagog xodimlar, o‘quvchilar va ularning ota-onalari tomonidan turli kamsitishlarga yo‘l qo‘ymaslik” mavzusida jami 12 marta onlayn o‘quv-seminar o‘tkazilib, ularda 3 ming 680 nafar ishtirokchi jalb qilindi.

Respublikamizda inklyuziv ta’lim tarmog‘ini kengaytirish, maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim maktablarida faoliyat yuritayotgan pedagog xodimlar hamda ota-onalarning inklyuziv ta’lim haqidagi bilimlarini oshirish, targ‘ib qilish maqsadida may oyida Samarqand, Jizzax, Sirdaryo, Toshkent viloyatlari va Toshkent shahrida joylashgan maktabgacha ta’lim tashkiloti, umumiy o‘rta ta’lim maktab hamda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat umumta’lim maktablarida “Inklyuziv ta’lim: barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar” shiori ostida seminar-trening mashg‘ulotlari o‘tkazildi.

2021-2022 o‘quv yilidan boshlab, inklyuziv ta’lim tizimi joriy etilgan umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarining rahbarlari, psixologlar va pedagog xodimlari uchun onlayn shaklda har yili avgust oyida 72 soatlik maqsadli malaka oshirish o‘quv kurslari doimiy ravishda tashkil etib kelinmoqda. Ushbu maqsadli malaka oshirish o‘quv kurslarida mahalliy mutaxassislardan tashqari, Rossiya Federatsiyasi, Belarus, Qozog‘iston hamda Yaponiya kabi xorijiy davlatlardan mutaxassislar ham jalb qilingan.

Yana qo‘shimcha sifatida aytish mumkinki, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish masalalari bo‘yicha “Inklyuziv ta’limning dolzarb masalalari: muammo va ularning yechimlari” va “Inklyuziv ta’limda xalqaro tajriba va amaliyot, erishilgan natijalar va ularning yechimlari” mavzusida har yili respublika, xalqaro ilmiy konferensiyalar tashkil etib kelinmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020 yil 13 oktabrdagi PQ-4860-son qarori asosida Xalq ta’limi vazirligining 2021 yil 13 apreldagi 113-sonli buyrug‘i bilan O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi tuzilmasida “Inklyuziv ta’lim laboratoriyasi” tashkil etilgani sohada yangi natijalarga erishish imkonini berdi.

Shu o‘rinda amalga oshirilgan ishlar bilan bir qatorda o‘z yechimini kutayotgan muammolar ham mavjud ekanini aytib o‘tish lozim. Xususan, tuman (shahar) maktabgacha va maktab ta’limi bo‘limlaridagi Bolalarni ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash va

inklyuziv ta’lim shu’balarining psixolog-metodistlari uchun malaka oshirish kurslari tashkil etilmagan.

Shunga ko‘ra, tuman (shahar) maktabgacha va maktab ta’limi bo‘limlaridagi Bolalarni ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash va inklyuziv ta’lim shu’balari psixolog-metodistlari uchun 2024 yildan muntazam malaka oshirish kurslarini tashkil etish, mazkur kurslarni tamomlagan tinglovchilarga yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi sertifikatini berish tizimini joriy etish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Respublikadagi inklyuziv ta’lim joriy etilgan umumta’lim maktablariga tyutorlarni jalb etishda ayrim kamchiliklar ko‘zga tashlanmoqda. Shuni inobatga olgan holda, pedagogika yo‘nalishida tahsil olayotgan oliy ta’lim muassasalarining yuqori bosqich talabalarini inklyuziv ta’lim joriy etilgan umumta’lim maktablariga amaliyot o‘tash uchun keng sharoitlar yaratish lozim.

Jamiyatda inklyuziv madaniyatni shakllantirish va aholining savodxonligini oshirish uchun esa televidenie orqali mavzu yuzasidan zarur ma’lumotlar berib borilishi, mahallalarda uchrashuvlar, seminar va treninglar tashkil etilishi kerak.

Ta’lim olish uchun teng imkoniyatni ta’minlash va barcha bolalarning individual xususiyatlaridan, yutuqlaridan, tili, madaniyati, ota-onalarning ijtimoiy va iqtisodiy holatidan qat’i nazar ta’limda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish esa inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirishning bosh maqsadi bo‘lishi hamda buning ustuvor yo‘nalishlari qat’iy belgilab olinishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O.S. Orfonova. “Bolalar nutqini rivojlantirish va tuzatish asoslari”. Toshkent, 2020.
2. M.V. Logopeda. “Fonematik idrok va nutq tovushlarini o‘rgatish metodikasi”. Moskva, 2019.
3. Sh.N. Abdullayeva. “Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim asoslari”. Toshkent, 2021.
4. P.I. Pidkasiy. “Pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlar”. Sankt-Peterburg, 2018.
5. G‘. M. Raximova. “Nutqiy rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolalar bilan ishlash bo‘yicha amaliy qo‘llanma”. Toshkent, 2022.

AUTIK SPEKTRIDA BUZILISHI BO'LGAN BOLALARDA SENSOR INTEGRATSIA

Babajanova Dildora Xusinbayevna

Alfraganus Universiteti Pedagogika fakulteti, Defektologiya yo'nalishi 3-kurs talabasi

Karimova Zulfiya Abduraxmonovna

Alfraganus Universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Mavzuning dolzarbligi: So'nggi paytlarda biz autizm spektrining buzilishining tarqalish ko'rsatkichlarining o'sishini ko'rishimiz mumkin. Ma'lumki, ASD bo'lgan bolalarda hissiy-integrativ rivojlanish darajasi past. Ular turli sezgi tizimlarida sezgirlikni oshirgan yoki kamaytirgan bo'lishi mumkin va ASD bilan og'rigan bolalar ham his-tuyg'ularini to'g'ri baholay olmaydilar va tasvirlay olmaydilar. O'z navbatida, hissiy rivojlanish buzilishlari bunday bolalarning to'liq rivojlanish jarayoniga, shu jumladan nutqning rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi. Autizm spektrining buzilishi bo'lgan bolalar nutqi ekolaliya, noodatiy intonatsiyalar, olmoshlarning etishmasligi, savollarga javob bera olmaslik va boshqalar bilan tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: Korreksion sensor terapiya, autizm spektrining buzilishi, hissiy integratsiya nazariyasi, tuzatish ishlari.

ASD bilan og'rigan bolalar rivojlanishining asosiy xususiyatlaridan biri bu hissiy integratsiyaning buzilishi bo'lib, unda sezish va idrok etish jarayoni saqlanib qoladi, lekin idrok etilgan signalning talqini buziladi yoki yo'q: bola noqulaylikni his qiladi, lekin his qilmaydi.

Bu holatning sababini tushunib oling, buning natijasida bolaning reaksiyasi noqulaylikka qaratilgan. Sharh bo'lmasa, bola zarur tashvish signalini tan olmasligi mumkin, bu hatto uning jismoniy mavjudligini to'xtatishga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, bu bolalar sensorli ma'lumotlarga bo'lgan reaktivlikning ortishi yoki kamayishi yoki atrof-muhitning hissiy jihatlariga g'ayrioddiy qiziqish bilan tavsiflanadi [1].

Bunday hissiy mezonlar yorug'lik yoki aylanadigan narsalar bilan vizual hayratlanishni o'z ichiga olishi mumkin; ma'lum tovushlar yoki to'qimalarga salbiy reaksiya; haddan tashqari hid yoki narsalarga teginish, og'riq, issiqlik yoki sovuqqa befarq bo'lib tuyulishi.

Deyarli har qanday sezuvchanlik kanali stimulyatsiyaga nisbatan sezuvchanlik yoki haddan tashqari sezgirlikda ishtirok etishi mumkin. Hayot davomida yoki hatto bir vaqtning o'zida bir odamda bir nechta sezgi anormalliklari bo'lishi mumkin. Sensorli integratsiya disfunktsiyasi, ehtimol, bog'liq markaziy asab tizimida sodir bo'ladigan modulyatsiyaning buzilishi bilan, bu hissiy ogohlantirishlarga oid nerv xabarlarini tartibga soladi.

ASD bilan og'rigan bolalar orasida hissiy integratsiya disfunktsiyasi juda keng tarqalgan. Sensorli integratsiya disfunktsiyasi belgilari bo'lgan bolalar ko'pincha sezgilarga va o'ziga xos stimullarga javob berishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, bu bolalar cheklangan hissiy kirishni qoplash yoki ortiqcha stimulyatsiyani oldini olish uchun o'z-

o'zini stimulyatsiya qilishlari mumkin; Bunday atipik hissiy javoblar markaziy asab tizimidagi zaif hissiy integratsiyani ko'rsatadi va diqqat va qo'zg'alishning buzilishini tushuntirishi mumkin.

O'z-o'zini rag'batlantiruvchi xatti-harakatlar, atrof-muhitda hech qanday aniq maqsadga xizmat qilmaydigan takrorlanuvchi harakatlar sifatida aniqlangan, muhim ijtimoiy, shaxsiy va ta'lim oqibatlariga olib kelishi mumkin va ko'pincha normal faoliyatda ishtirok etish qobiliyatini cheklaydi. Bunday xatti-harakatlarga quyidagilar kiradi: stereotipik vosita harakatlari, maqsadsiz yugurish, tajovuzkorlik, o'z-o'ziga zarar etkazish harakati va boshqalar. Ushbu xatti-harakatlarning har biri bolaning terapevtik tadbirlarda qatnashishi yoki o'rganish qobiliyatiga to'sqinlik qiladi [2].

Agar bola hissiy ma'lumotlarga nisbatan giperreaktivlikni boshdan kechirsa, bu uning ko'pincha giperaktivlik holatida bo'lishiga olib kelishi mumkin, bu esa o'z navbatida erishi mumkin. Asab tizimi faollik kuchaygan holatda bo'lsa, diqqat qiyinlashadi va bolaning umidsizlikka chidamliligi odatda past bo'ladi. Aksincha, agar bola tanasi uchun zarur bo'lgan sensorli ma'lumotni olmasa, u sinfda davolanishga yoki o'rganishga xalaqit beradigan xatti-harakatlar orqali izlashi mumkin [6]. Sensorli qayta ishlashdagi farqlar natijasida bolalar vazifaga emas, balki ma'nosiz ogohlantirishlarga qatnashishi mumkin. Bunday muammolarga duch kelgan bolalarda biz ko'pincha e'tiborni o'zgartirish, tanlangan e'tibor, chalg'ituvchilik va birgalikdagi e'tibor, shuningdek, o'zlarini tushunish va atrofdagilar bilan muloqot qilish qobiliyati bilan bog'liq qiyinchiliklarni ko'ramiz. Bu qiyinchiliklar bolalarning ramziy xulq-atvorining rivojlanishiga, jumladan, rivojlanishning muhim tarkibiy qismi bo'lgan ramzlardan foydalanish va ularga javob berish qobiliyatiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Bolalarda hissiy integratsiya buzilishining belgilari.

Sensorli integratsiya usuli bizning yosh bemorlarimiz - turli muammolari va rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun muvaffaqiyatli qo'llaniladi:

1. Miya falaji (sezgi tizimlarining etukligi va moddiy signallarga etarli darajada javob bermasligi bilan);

2. Bolalardagi autizm (turli tana tizimlarining muvozanati, o'z-o'zini rag'batlantirish xatti-harakatlarini tuzatish);

3. DEHB (qo'zg'aluvchanlikni yoki yengillikni kamaytirish uchun) ASD bilan og'rigan bolalar uchun hissiy integratsiya mashqlari

- Bolalarning rivojlanishi uchun oqilona faoliyat juda muhimdir;
- Bolaning ko'proq motivatsiyasi, o'rganishga bo'lgan ishtiyoqi va to'siqlarni engib o'tish orqali murakkab ko'nikmalarni o'rganish muvaffaqiyatga erishish imkoniyati yuqori;
- Faoliyatni diqqat bilan tanlash va hissiy tizimga ta'sir qilish;
- Terapevt kichik bemorga uning rivojlanishida hamrohlik qiladi;
- Qo'yilgan vazifalar bolalar uchun bajariladigan va tegishli bo'lishi kerak.

Korreksion sensor terapiya.

Irqiyl kelib chiqishi bo'lgan bolalar uchun hissiy integratsiya ikkita amaliy rivojlanish tendentsiyasiga ega:

- vizual, eshitish va taktil qobiliyatlarini rivojlantirish orqali autizmlı bolalarnı multisensorlı tarbiyalash.
- bolaga tanish bo'lgan muhitda idrok etishni osonlashtiradigan va samarali o'zaro ta'sirni ta'minlaydigan maxsus sharoitlarnı shakllantirish.

Autizm spektrining buzilishi (ASD) markaziy asab tizimi va miya faoliyatidagi buzilishlarnı ko'rsatadi. Bola o'z his-tuyg'ularini bog'lay olmaydi va ob'ektlarnı etarli darajada idrok eta olmaydi. Buning bir qancha sabablari bor, asosiylaridan biri sezgi tizimlarining noto'g'ri rivojlanishidir. Buning bir qancha sabablari bor, asosiylaridan biri sezgi tizimlarining noto'g'ri rivojlanishidir. Chaqaloq mo'ljal olishda, harakat qilishda qiynaladi va vestibulyar faolligi past bo'ladi.

Terapevtik tuzatishning asosiy maqsadi bolaning muloqotini kuchaytirish, uni atrofdagi dunyoni jonli idrok etishga moslashtirishdir. Kasbiy terapevt yordamida bolalar o'z tanalarini va harakatlarini his qilishni, impulslarga to'g'ri javob berishni va ob'ektlarnı boshqarishni o'rganadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Кислинг У. Сенсорная интеграция в диалоге. Москва: Теревинф, 2017. 235с.
2. . Айрес Э.Дж. Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития. 2013.272. Москва: Теревинф.
3. Андриевская О.А. Особенности психокоррекционной работы с детьми с задержкой психоречевого развития //Сборник материалов ежегодной между народной научно-практической конференции «Воспитание и обучение детей младшего возраста». 2018. С. 105-106.

MAXSUS TA’LIM OLUVCHI O‘QUVCHILARNING PSIXOLOGIK HOLATLARI

Ataxodjayeva E’zoza

Alfraganus Universiteti Pedagogika fakulteti Defektologiya yo‘nalishi talabasi

Utbasarova Umida Mexmanovna

Alfraganus Universiteti Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada maxsus ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalarning psixologik holatlari, inklyuziv ta’limning ahamiyati hamda o‘qituvchi va ota-onalar hamkorligining zaruriyati yoritilgan. Maxsus ta’limning turli shakllari, ularning jamiyatga integratsiyadagi o‘rni va samaradorligi muhokama qilinadi. Shuningdek, inklyuziv ta’lim sharoitida bolalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish, ularga teng sharoit yaratish muhimligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: maxsus ta’lim, inklyuziv ta’lim, psixologik holat, ota-onalar ishtiroki, pedagogik yondashuv, integratsion ta’lim, ijtimoiy moslashuv, bolaning huquqlari, ta’lim strategiyalari.

Аннотация: В статье рассматриваются психологические состояния детей с особыми образовательными потребностями, важность инклюзивного образования и необходимость сотрудничества учителей и родителей. Обсуждаются различные формы специального образования, их роль в интеграции в общество и эффективность. Также подчеркивается важность повышения уверенности детей в себе и создания для них равных условий в инклюзивном образовании.

Ключевые слова: специальное образование, инклюзивное образование, психологическое состояние, родительское участие, педагогический подход, интегрированное образование, социальная адаптация, права ребенка, образовательные стратегии.

Abstract: This article discusses the psychological state of children with special educational needs, the importance of inclusive education, and the need for cooperation between teachers and parents. Various forms of special education, their role and effectiveness in integration into society are discussed. It also emphasizes the importance of increasing children's self-confidence and creating equal conditions for them in inclusive education.

Keywords: special education, inclusive education, psychological state, parental involvement, pedagogical approach, integrated education, social adaptation, child rights, educational strategies.

Hozirgi kunda Respublikamizda alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar va o‘smirlar ta’limi, ularning nuqson turlari va uning darajalarini inobatga olgan holda maxsus ta’limning yo‘nalishlari (aqli zaif, ruhiy rivojlanishi sustlashgan, nutqida, ko‘rishida va eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar) bo‘yicha korreksion ta’lim tashkil etilgan. Xalqaro

miqiyosida ta’lim isloxotini demokratiyalashtirish va diskriminatsiyaga qarshi kurashish natijasida jamiyatning dunyoqarashi o‘zgarib, har xil toifadagi kishilar orasida yangicha yondashuv, o‘zaro hurmat, ijobiy munosabat shakllandi. Maxsus ta’lim sohasini rivojlanishini qayta ko‘rib chiqish siyosati amalga oshirila boshladi. Ko‘pchilik mamlakatlar “Segregatsiya” ta’limidan voz kechib imkoniyati cheklangan bolalarni integratsiya jamiyatiga mansub bo‘lgan integratsion ta’limni tadbiq qilishni lozim topdi. Keyinchalik inklyuziv ta’limga o‘tila boshlandi. Bu o‘rinda L.S.Vigotskiyning fikricha: “Maxsus maktablarimizning afzallik jihatlari bilan bir qatorda ayrim kamchiliklari bilan ham ajralib turadi, u o‘z tarbiyachisini tor doiradagi maktab jamoasi bilan chegaralab: kar, ko‘r yoki aqli zaif bolaning asosiy e’tiborini o‘zida mavjud bo‘lgan kamchiligiga qaratib barcha sharoitni shu nuqsoniga moslashtirib qo‘yadi. Bularning barchasi bolaning haqiqiy hayotga kirib kelishiga to‘sqinlik qiladi. Maxsus maktab bolani chegaralangan dunyodan chiqarish o‘rniga odatda shunday ko‘nikmalarni rivojlantiradiki, oqibatda uning separatizmligi kuchayib u o‘z dunyosiga yanada chuqurroq sho‘ng‘ib ketadi”. Sog‘lom bolani alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bola bilan uyg‘unlashtirilishi maxsus ta’limni keng doirada qayta ko‘rishning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib xizmat qilishi kerak. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning dolzarbligi shundaki alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning yengil darajalilarini ham maxsus maktablarda ta’lim olib kelayotganligidir. Vaholangki ular umumta’lim maktablarida sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim tarbiya olsalar jamiyatga tezroq integratsiyalashib keta oladilar. Shuni ta’kidlash joizki, inklyuziv ta’lim sharoitida bola sog‘lom tengdoshlari orasida bo‘lib oiladan ajralmagan holda ta’lim-tarbiya olishga muassar bo‘ladi. Shuningdek alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning umumta’lim tizimida ta’lim olishining afzalligi shundaki ta’limga sarflanadigan sarf harajat maxsus ta’limga nisbatdan kamayadi. Hozirgi kunda jahon miqyosida keng targ‘ibot qilinayotgan inklyuziv ta’lim strategiyasi, ya’ni rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolalarni o‘qitish, tarbiyalash masalasi O‘zbekistonda ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bola ham barcha bolalardek bola hisoblanadi va u tan olinishi, hurmatga sazovor bo‘lishiga haqlidir. Bola, u qanday holatda va qanday imkoniyatga ega bo‘lishidan qat’iy nazar har doim kattalar yordamiga muhtojdir. Uni ajratish yoki alohida nom bilan atash insonparvarlik nuqtai nazariga to‘g‘ri kelmaydi. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarga nisbatan “anomal bolalar”, “nogiron bolalar”, “ko‘r bolalar”, “kar bolalar”, “aqli zaif bolalar”, “harakat tayanch a’zolari falajlangan bolalar” va x. k. tushunchalar ishlatilib kelindi. Ammo ushbu tushunchalar alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarni huquqlarini poymol qiladi. Ota-onalarga ham salbiy ta’sir etadi. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar normal rivojlanishdagi bolalar kabi topshiriq va vazifalarni tezlik bilan mukammal amalga oshira olmasalarda, ammo imkoniyat darajasida bajara oladilar. Bolaning huquqlarini himoya qilish, ularga ijobiy munosabatda bo‘lish tarbiyalashning muhim usulidir. Shuning uchun ham tahqirlashlarga yo‘l qo‘ymaslik talab etiladi.

Ma’lumki, bolaning shaxs sifatida rivojlanishiga, uning ijtimoiylashuviga xizmat qiladigan asosiy oila va oiladagi shaxslararo munosabatlardir. Shu bois bola tarbiyasi va

ta’limi samaradorligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri ota-onalarning ijtimoiypsixologik moslashuvi darajasi bilan belgilanadi. Bu ularning o‘z farzandlari rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari, aqliy rivojlanish sifatining asosiy xususiyatlari va ularning yosh me’yorlariga muvofiqligi va hissiy-ijobiy ijtimoiy roli hisoblanadi. Oilaning pedagogik va psixologik xususiyatlari, bola tarbiyasida oila va oilaviy qadriyatlarning ahamiyatini A. I. Gersen, P. F. Kapterev, A. C. Makarenko, P. F. Lesgaft, V. A. Suxomlinskiy, S. T. Shatskiy, K. D. Ushinskiy, Ye. A. Flerina kabi olimlarning ilmiy-tadqiqotlarining obekti bo‘lgan. Bola tarbiyasida oilaning rolini o‘rganib, mazkur olimlar oila tarbiyasi ahamiyatini takidlab o‘tganlar. I. P. Volkova, Ye. V. Korotayeva, A. B. Mudrika, A. A. Raduginaning ilmiy tadqiqotlarida oilaviy tarbiya ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy tarbiyaning asosiy omili sifatida o‘rganilishini e’tirof etganlar. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolaning rivojlanishi ko‘p jihatdan oilaviy farovonlikka, uning jismoniy va ma’naviy rivojlanishida ota-onalarning ishtirokiga va turli xil ta’lim ta’siriga bog‘liq. Oddiy sharoitlarda bola harakatchanligi, ko‘ngil ochishi va hokazolar tufayli juda ko‘p sonli ogohlantiruvchi manbadir. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bola ham o‘qituvchisi uchun tugallanmaydigan manba bo‘lib, faqat ularning sifati birinchi holatga qaraganda butunlay boshqacha. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bola ko‘proq mehanik ishni, bir xil parvarish va nazoratni talab qiladi va boladan javob, quvonchli qoniqish juda kam bo‘lib, bu bir tomonlama charchoqqa olib keladi. Biz oilada majburiyatlarni bo‘lishishga harakat qilishimiz natijasida esa bunday bolalar jamiyatda o‘z o‘rinlarini topishlari kerak. Alohida ta’lim ehtiyojli bolalarga ta’lim-tarbiya berishda ota-ona va o‘qituvchining teng hamkorlikda ish olib borishlari muhim ahamiyat kasb etadi. YUNISEFning inklyuziv ta’lim bo‘yicha tavsiyalaridagi “Oilaning alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar ta’limida butun hayoti, ayniqsa, rivojlanishining ilk davrlaridagi ishtiroki muhim rol o‘ynashi”, “Ota-onalar va mahallaning jalb etilishi sinfda va sinfdan tashqarida ham inklyuziv ta’limning sifati uchun muhim” ekanligi va “Ota-onalar va maktab o‘rtasidagi ijobiy munosabatlarning bolalarning hayotiy pozitsiyasi va ta’lim sohasidagi yutuqlariga ta’sir etishi”, “Bu nafaqat alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar, balki ota-onalar, sinfdoshlar, pedagoglar va maktab uchun ham foydali” ekanligi kabi qator omillar inklyuziv ta’lim sharoitida maktab va ota-onalar hamkorligining dolzarbligidan dalolat beradi³. Ilmiy jihatdan olib qaraganda, “Ota-onalar jamoasi inklyuziv ta’lim muhitida o‘zining tarkibi, manfaatlari, mavqei va ehtiyojlari bo‘yicha turlichadir, munosabatlar va aloqalari bo‘yicha mazkur jamoa o‘zining ichida ham doimiy uyg‘un shakllanmaydi. Bu o‘z navbatida inklyuziv ta’limning getorogenligi va polisub’ektivligi bo‘yicha xos xususiyatlarini belgilab beradi”. Ota-onalar o‘z farzandlarini tarbiyalashga harakat qilishadi, uning asabiylashuvidan, egosentrizmdan, ijtimoiy va aqliy infantilizmdan qochib, unga tegishli mashg‘ulotlar, keyingi ish uchun kasbga yo‘naltirish berishadi. Bu ota-onalarning pedagogik, psixologik, tibbiy bilimlarining mavjudligiga bog‘liq, chunki bolaning moyilligini, uning nuqsoniga munosabatini, boshqalarning munosabatiga bo‘lgan qarashlarini aniqlash va baholash, unga ijtimoiy moslashishda yordam berish, o‘zini-o‘zi anglashni maksimal darajaga ko‘tarish uchun maxsus bilim kerak. Uy bolaning tarbiyalaydigan asosiy maskani hisoblanadi. Agar bola uyda o‘zini yaxshi his qilsa, u

maktabda ham o‘zini dadilroq his qiladi. Ota-onalarga inklyuziv ta’limga jalb etilgan bolalarni oilaviy tadbirlarga va oilaning kundalik hayotiga qay tarzda jalb qilishni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etuvchi masala hisoblandi. Oilaning barcha a’zolari alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bola bilan muloqotda bo‘lishlari lozim. Ota-onalarga bolaning javobini kutishga, uning fikrini bolani mustaqil tanlovga va qarorlar qabul qilish hamda rag‘batlantirishga o‘rgatish lozim.

Zamonaviy maktabda inklyuziv ta’limni tashkil etish muammolari birinchi navbatda maktabning ichki madaniyati va standartlari bilan bog‘liq bo‘lishi lozim. Inklyuziv ta’lim joriy qilingan maktablarda avvalombor o‘qituvchilarning o‘zlarini psixologik tayyorgarliklarini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchining inklyuziv ta’limni amalga oshirishga qaratilgan psixologik tayyorligi ostida ta’limdagi yondashuvni, biz yaxlit, shaxsiy ta’limni tushunamiz. Ijtimoiy, ahloqiy, psixologik umumiyligini ifodalovchi va yuqori malakaga ega bo‘lishga imkon beradigan professional fazilatlar va qobiliyatlar, samarali faoliyatni amalga oshirish imkoniyatini ta’minlaydigan, alohida ta’limga ehtiyojlari bo‘lgan bolani ta’lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan o‘zaro munosabatlarga jalb qilish bo‘yicha samaradorlik darajasida imkon berish kerak. O‘qituvchining kasbiy ishonchi, hissiy va motivatsion inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlik ko‘p jihatdan maktabni inklyuziv jarayonni amalga oshirishga tayyorlash bo‘yicha to‘g‘ri tuzilgan ishlarga bog‘liq. Ta’limga inklyuzivlikni rivojlantirish sharoitida o‘qituvchi ba’zan psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini tashkil etishi kerak, ba’zan esa psixologik yordam va nazorat, ya’ni kasbiy tajribani professional darajada birgalikda tahlil qilishda, aniq holat, salbiy his-tuyg‘ularni yengish lozim. Bunday yordamni ko‘rsatish uchun maktab psixologi o‘z ishiga mas’uliyat bilan proffisional tarzda yondoshishi muhimdir. O‘qituvchi va o‘quvchilar bilan muloqot qilish va ularning psixologik holati va hususiyatlarini o‘rganishi, o‘z maslahatlari bilan konsultatsiya berishi hamda o‘qituvchining kasbiy faoliyatini tahlil qilish usullarini bilishi lozim. Shu bilan birga, o‘qituvchining ishonchi uslubiy yordamga ega professionalni shakllantirish uchun muhimdir. Rivojlanish talab etiladigan umumiy pedagogik texnologiyalar, rivojlanayotgan dars modellari, qo‘llab-quvvatlash va bolalarning hamkorligi, ota-onalarni pedagogikaga jalb qilish ta’lim sifatini oshishiga omil hisoblanadi. O‘qituvchining o‘quvchilarga moslashuvchanligi, o‘quvchini darslarga bo‘lgan qiziqishini oshirish va boshqa tomondan ta’lim jarayoni doirasini saqlash, bolaning imkoniyatlarini ko‘ra olish, ularni iqtidorlarini namoyish qilishga yordam berib ijodiy salohiyatini oshirish, o‘quvchini erishgan yutuqlarini rag‘batlantirish ularni qo‘llab-quvvatlash borasida ishlar amalga oshiriladi. Bizga ma’lumki, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, maktab ostonasiga qadam qo‘ygan bolalarda ilk taassurotni “Mehribon ona” qiyofasida gavdalantiradi. Aksariyat bolalar maktab tomon ko‘kka qanot qoqib parvoz etayotgan qushdek uchib keladi. Bu jarayonda alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalarni maktabga qabul qilish unga e’tibor berish esa yanada mas’uliyatlidir. Avvalo inklyuziv ta’limga jalb etilgan bola o‘qituvchida o‘z onasidek mehribonlik, shirinso‘zlik hislatlarini ko‘rishi kerak. Buning uchun esa, o‘qituvchi bolaning oilasi bilan yaqindan tanishib oladi. O‘qituvchi bu borada ota-onalarga sinfdagi bolalar soni, ushbu bolalar ta’lim ehtiyoji bo‘yicha qay darajada, odatda, bolalar

sinfda va tanaffus vaqtlarida nima bilan shug‘ullanadilar, sinfda o‘zini tutish qoidalari, o‘qituvchi darsda va darsdan tashqari qanday usullarni qo‘llaydi, sinfdagi bolalarning munosabatlari, qanday uy vazifalari berilishi haqidagi dastlabki ma’lumotni beradi. Birinchi navbatda alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolada o‘ziga bo‘lgan ishonchni shakllantiruvchi mashg‘ulotlarni olib boriladi. O‘qituvchi bola uchun samarali o‘quv material va usullarini tanlab olishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek rasmlar, raqamli va tarmoq resurslaridan, o‘quv filmlaridan, audio yozuvlardan ham foydalanishi mumkin. Mashg‘ulotlarga materiallarni tayyorlashda bolaning qiziqishlari, bajara olish imkoniyatlari hisobga olinadi. Mashg‘ulotlar davomida alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan boladan vazifalarni sinfdagi boshqa bolalardan qabul qilingani kabi qabul qilinadi va ruhlantiriladi. Yutuqlarini va kamchiliklarini ham o‘z o‘rnida tushuntiriladi. Bunday jarayon alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolada o‘ziga bo‘lgan ishonch tuyg‘usini shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Bolaning boshqa bolalardan kam emasligi, uning ham o‘ziga yarasha qobiliyati va iste’dodi bor ekanligini yuzaga chiqaruvchi ta’limiy va tarbiyaviy usullardan foydalanish juda muhim. Agar inklyuziv ta’lim jarayonida o‘zaro ko‘ngilli muhit yuzaga kelsa va unda bolalar faol ishtirok etsalar, bunday ta’lim barcha bolalar uchun foydali va yaxshi naf keltiradi. Hamkorlik umumiy maqsadlarga erishish uchun birgalikda ishlashni anglatadi. Birgalikda ta’lim olish dars o‘tish jarayoning faol shakli bo‘lib, unda bolalar kichik guruhlarda muayyan topshiriqni bajarish uchun birgalikda ishlaydilar. O‘zaro guruhlarda ko‘proq bellashuvlar, viktorinalar, taqdimotlar o‘tkazish natijasida alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarda faollik oshadi. Shuningdek mustaqil va erkin fikrlash jarayonlari ham oshadi. Shuni alohida ta’kidlab o‘tish kerak-ki, o‘qituvchi boladagi iste’dodni ko‘ra bilishi kerak. Uning kamchiliklarini bartaraf etish uchun o‘quvchidagi qobiliyat va imkoniyatdan samarali va oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qish va o‘qitishning samarali usullaridan foydalanishda alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolaning bilim darajasi va imkoniyatlarini e’tiborga olinadi. Bunday yondoshuvlar alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan boladagi qo‘rqish, tortinchoqlik kabi hislatlarni bartaraf etishga yordam beradi. Ayniqsa, tortinchoqlikni sinfda do‘stona muhitni yaratish orqali bartaraf etiladi. Sinfdoshlari unga nisbatan achinish bilan qaramasliklarini oldini olish, o‘qituvchidan kattagina pedagogik mahorat talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. L.S. Vigotskiy. “Psixologik rivojlanish nazariyalari”
2. A.I. Gersen, P.F. Kapterev, A.S. Makarenko – Oila va tarbiya masalalari bo‘yicha tadqiqotlar.
3. V.A. Suxomlinskiy – Pedagogik va psixologik tamoyillar.
4. YUNISEF inklyuziv ta’lim bo‘yicha tavsiyalari.
5. I.P. Volkova, Ye.V. Korotayeva – Oilaviy tarbiyaning ijtimoiy ta’siri.

«38TH PARALLEL» (THE CONFRONTATION BETWEEN THE DPRK AND THE ROK)

Umurbaev Rustam Shakirjanovich

Graduate of Tashkent State University of Oriental Studies Tashkent

E-mail: urustam316@gmail.com

Tel.: +998946995982

Abstract: *The Korean Peninsula was at one point in history a single unified entity until World War II happened. The Northern half was under occupation by the communist USSR and the Southern half was occupied by the U.S. The occupation and the subsequent Korean War ensured that the two nations would take diverging paths that have set them apart to this day.*

Key words: *economy, productive, eventually, complicated.*

INTRODUCTION

A nation's division is not just a line on its geographical map; it carves through the hearts of its people. Those who were united for centuries stand separated, forced to acknowledge the political division over the bond of relations, language, and culture. Pictures from the heartwarming reunion of separated Korean families in February 2014 reflects the pain of that the generation who witnessed the divide and were separated from their loved ones. Newer generations identify themselves as North Koreans and South Koreans.

1. North Korea and South Korea took dramatically different social, economic, and political paths following the end of fighting in the Korean War in 1953.
2. The 38th parallel marks the so-called demilitarized zone that straddles the border of the two countries.
3. Economists find it difficult to analyze the North Korean economy because data is either non-existent or unreliable; however, its authoritarian communist regime keeps economic output sluggish and outdated.
4. Meanwhile, South Korea's economy is now one of the world's most advanced and productive in the world.

MATERIAL AND METHODS

The Korean Peninsula was a united territory under the Joseon dynasty that ruled over the region for more than 500 years, starting from 1392 after the fall of the Goryeo dynasty. This rule came to an end in 1910, with the Japanese annexation of Korea. As Japan's colony, Korea was under a cruel Japanese rule for 35 years (1910-1945), a time when Koreans struggled to preserve their culture. During the Japanese rule, the teaching of Korean history and language was not allowed in schools, people were asked to adopt Japanese names and use Japanese as their language. The Japanese even burned down many documents pertaining to Korea's history. Farming was primarily directed towards fulfilling

the demands of Japan. After Japan’s defeat in World War II, Koreans aspired to be a free nation but were little aware of what they were going to suffer next.

The most pertinent questions regarding the split of the Korean Peninsula are why did it happen, and who was responsible for it?

Japan was on the verge of surrender in 1945, and the USSR was advancing ahead through Korea, crushing the Japanese army when the news of Japan’s surrender broke out. The U.S. at that point did not have a base in Korea and feared full takeover of the Korean Peninsula by the Soviet forces. The absence of U.S. troops was mainly due to a miscalculation of when Japan would surrender. To restrict the USSR from seizing the entire Korean Peninsula, the U.S. suggested a temporary division of the Korean Peninsula between the U.S. and USSR.

RESULTS

U.S. army colonels Charles Bonesteel and Dean Rusk (the future U.S. Secretary of State) were asked to review and suggest a dividing line on the Korean map. At that time, U.S. troops were 500 miles away, while the Soviet troops were already present in Korea’s Northern region. The two U.S. army officers were given about thirty minutes to suggest a dividing line. They picked the naturally prominent thirty-eighth parallel to mark the division of the region. The colonels tried to ensure that the demarcation was prominent enough and Seoul was on their side. Since the suggestion was accepted by the USSR, it restricted the Soviet troops to the thirty-eighth parallel while U.S. troops, gained dominance in the South. At this point, the divide was meant to be a provisional administration arrangement and Korea was to be brought back together under a new government.

DISCUSSION

The differing political ideologies that existed within Korea were further polarized under the influence of the respective superpowers in charge of the region; the Soviets backed communism and the U.S. favored capitalism. In 1947, the United Nations was to oversee the elections in both North and South to form one democratically elected government. There was a significant lack of trust and the planned election could never happen successfully. The elections were blocked in North by the Soviets, who instead supported communist leader Kim Il Sung as the head of the Democratic People’s Republic of Korea (DPRK). The scenario wasn’t very different in the South, where Syngman Rhee was supported by the U.S. as the leader of the Republic of Korea (ROK).

CONCLUSION

Neither the planned moves by the superpowers nor the devastating Korean War could reunite Korea. Today, North Korea and South Korea are not only separated politically and geographically, but almost seven decades of separation has turned them into different worlds. South Korea is among the trillion-dollar economies while North’s population still survives on aid. The two nations have different citizen’s rights, laws and order, economies, societies, and daily life. But the history of thousands of years of Korea as a unified nation will always be a reminder of its arbitrary division.

Acknowledgement

Though, both leaders believed in the reunification of Korea, their ideologies were not only different but also opposing. A year later, as a part of a UN agreement, both the U.S. and Soviets were to withdraw their armies from the Korean Peninsula. Though, it did happen, there was still a large presence in the form of advisors and diplomats from both the superpowers.

The newly separated regions were often indulging in skirmishes across the dividing line but there were no formal attacks till 1950. In mid-1950, DPRK, backed by the Soviets, saw a chance to unite the entire Korean Peninsula under communist rule and launched an attack on ROK. The DPRK army in a span of three-four months engulfed the entire Korean Peninsula. However, as the UN intervened, troops from around 15 nations (with a majority from the U.S.) came as reinforcement for South Korea. Matters complicated further when China backed DPRK. In 1953, fighting ended in an armistice, giving birth to the Demilitarized Zone, a heavily guarded border almost along the thirty-eighth parallel.

REFERENCES:

1. Michael Apple, *Official Knowledge: Democratic Education in a Conservative Age* (New York: Routledge, 1999); Amy Binder, *Contentious Curricula: Afrocentrism and Creationism in American Public Schools* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2004); Ron Evans, *The Social Studies Wars: What Should We Teach the Children* (New York: Teachers College Press, 2004).

2. Professor Diana Hess worked with Jeremy Stoddard, then a graduate student, a team of other graduate students on the first stage of the study analyzing the non-profit, and U.S. State Department curricula: Kristen Buras, Ross Collin, Hilary Conklin, Eric Freedman, Keita Takayama, Jeremy Stoddard, and Shannon Murto on the second stage focusing on the textbooks.

3. More detailed descriptions of our findings will be available in Diana Hess, Jeremy Stoddard, and Shannon Murto, “Examining the Treatment of 9/11 and Terrorism in High School Textbooks,” in *Educating Democratic Citizens in Troubled Times: Qualitative Studies of Current Efforts*, eds. Janet Bixby and Judith Pace (Albany, N.Y.: SUNY Press, forthcoming 2008).

ПРОФИЛАКТИКА И ЛЕЧЕНИЕ ХОЛЕРЫ

Деканова Х. Ш

Азиатский международный университет

г. Бухара, Узбекистан

Аннотация: *Инфекции желудочно-кишечного тракта – одна из частых проблем со здоровьем, встречающихся в летнее время года. Пожалуй, каждый из взрослых хотя бы раз в жизни встречался с острой кишечной инфекцией. Одной из них является – холера.*

Ключевые слова: *Холера , патогенез, холероген , факторы патогенности, вакцины.*

Холера – опасное антропонозное инфекционное заболевание, протекающая по типу гастроэнтерита с интоксикацией и нарушением водно-электролитного баланса, приводящая к резкому обезвоживанию организма. Возбудителем холеры является бактерия *Vibrio cholerae*. *V. cholerae* представляет собой изогнутые короткие подвижные палочки. Размеры клеток холерного вибриона составляют 1,5-4,0х0,2-0,6 мкм. Для холерных вибрионов характерен полиморфизм – в клиническом материале обнаруживаются типичные изогнутые формы, а в препаратах с питательных сред преобладают прямые палочковидные форм. Холерный вибрион является монотрихом, так как имеет один длинный жгутик, расположенный на конце клетки. Жгутик в 2-3 раза длиннее тела клетки Серогруппы: эпидемически значимыми являются токсигенные возбудители холеры, содержащие гены холерного токсина и токсинорегулируемые пили, O1 серогруппы, биоваров *V. Cholerae biovar cholerae* и *V. Cholerae biovar eltor* и *V. Cholerae O139*. Распространяется через загрязненную воду и пищу. Важно отметить, что не все штаммы *Vibrio cholerae* вызывают холеру. Только те, которые производят холерный токсин, способны вызвать это тяжелое заболевание. Первые очаги холеры возникли в дельте реки Ганг в Индии. Это произошло в 1817 году, и с тех пор холера распространилась по всему миру, вызывая семь пандемий. Вот некоторые ключевые моменты:

* Индия: Считается, что холера зародилась в Индии, в дельте реки Ганг.

* 1817 год: Первая пандемия холеры началась в 1817 году и распространилась по Азии, Африке и Европе.

* Распространение: Холера распространяется через загрязненную воду и пищу, а также через прямой контакт с инфицированными людьми.

* Пандемии: В течение XIX века произошло несколько пандемий холеры, которые унесли жизни миллионов людей по всему миру.

Важно отметить, что холера остается серьезной проблемой общественного здравоохранения во многих частях мира, особенно в развивающихся странах, где доступ к чистой воде и санитарии ограничен.

Классификация возбудителя

Вид *V. Cholerae* относится к роду *Vibrio* семейству *Vibrionaceae* отделу *Cracilicutes*. Род *Vibrio* насчитывает 55 видов, из которых наибольшее значение для человека имеют *V. Cholerae*, *V. Parahaemolyticus*, *V. Alginolyticus*, *V. Vulnificus* и *V. Fluvialis*. Эти виды вибрионов вызывают у человека различные по клиническим признакам заболевания (холеру, гастроэнтериты, отиты, раневую инфекцию, менингит). В таблице представлены виды рода *Vibrio*, имеющие медицинское значение.

Таблица - Виды рода *Vibrio*, имеющие медицинское значение

Вид	Источник инфекции	Клинические проявления
<i>V. cholerae</i>	Больной человек и бактерионоситель	Холера
<i>V. parahaemolyticus</i>	Морская вода, морские продукты	Гастроэнтерит, раневая инфекция, бактериемия
<i>V. vulnificus</i>	Морская вода, морские продукты	Бактериемия, целлюлиты, кардиоваскулиты, уретриты
<i>V. alginolyticus</i>	Морская вода	Раневая инфекция, отиты
<i>V. hollisae</i>	Морская вода, морские продукты	Гастроэнтерит, раневая инфекция, бактериемия
<i>V. fluvialis</i>	Морская вода	Гастроэнтерит, раневая инфекция, бактериемия
<i>V. damsela</i>	Морская вода	Раневые инфекции
<i>V. furnissii</i>	Неизвестно	Гастроэнтерит
<i>V. metschnikovii</i>	Пресная и солоноватая вода, морские продукты	Бактериемия, раневая инфекция
<i>V. circinnatiensis</i>	Неизвестно	Бактериемия, менингит, энцефалит
<i>V. mimicus</i>	Морская вода, морские продукты	Гастроэнтерит, диарея

Вид *V. Cholerae* включает 206 серогрупп, которые различаются по структуре соматического О-антигена. Их разделяют на агглютинирующиеся типовой холерной О1-сывороткой (*V. Cholerae* О1) и на неагглютинирующиеся типовой холерной О1сывороткой (*V. Cholerae* non О1). Вибрионы, неагглютинирующиеся О1-сывороткой, называются неагглютинирующимися (НАГ) вибрионами. “Классическая” холера вызывается холерным вибрионом серогруппы О1 (*V. Cholerae* О1). К этой серогруппе относятся 2 биовара: классический (*V. Cholerae* биовар *cholerae* или *V. Cholerae* биовар *asiaticae*) и Эль-Тор (*V. Cholerae* биовар *eltor*).

Биовары *V. Cholerae* и *V. Cholerae eltor* включают по 3 биотипа: Инаба (*Inaba*), Огава (*Ogawa*) и Гикосима (*Hikojima*). Кроме представителей серогруппы O1 холеру вызывает вибрион серогруппы O139 (*V. Cholerae bengal*). Вибрионы, относящиеся к другим серологическим группам (O2-O138, O140O206), могут вызывать у людей спорадические или групповые случаи диарейных заболеваний, не склонных к эпидемическому распространению. Холера является типичной антропонозной инфекцией. Природный резервуар – загрязненная вода; источник инфекции – больной человек с первых дней заболевания и бактерионоситель. Опасность представляют как больные с типичной формой холеры, так и больные со стертыми, субклиническими и атипичными формами заболевания, а также реконвалесценты после типичной или субклинической формы холеры (вибриовыделители – реконвалесценты). При холере имеет место так называемый феномен “айсберга”, когда на 1 больного приходится до 100 носителей. Продолжительность вибрионоительства у реконвалесцентов редко превышает 2-4 недели, иногда длится до 3 лет. Известно транзитное здоровое носительство, когда заболевание не развивается, но в фекалиях в течение длительного времени обнаруживается возбудитель (характерно для инфекции, обусловленной биоваром Эль-Тор). В литературе описан случай носительства холерного вибриона в течение 13 лет (“холерная” Долорес). Основные механизмы передачи – фекально-оральный и контактный. Факторы передачи – вода, пищевые продукты, объекты окружающей среды. В воде открытых водоемов холерный вибрион часто находится в ассоциациях с зоопланктоном (в частности, с веслоногими рачками) и водными растениями. Пути заражения холерой – водный (через воду, используемую для питья, купания и хозяйственно-бытовых нужд), алиментарный (пищевой) и контактно-бытовой. Определённую роль могут играть мухи, способные переносить возбудителя с испражнений больного человека на пищевые продукты. К факторам патогенности холерного вибриона относятся:

- подвижность и хемотаксис (способность бактерий двигаться по направлению к аттрактантам, то есть к питательным веществам);
- факторы адгезии и колонизации: токсин-корегулируемые пили (*toxin coregulated pilus*, TCRP); гемагглютинины; белки внешней мембраны;
- токсины: экзотоксин – холероген (СТ – *cholera toxin*) и эндотоксин;
- ферменты агрессии: фибринолизин, гиалуронидаза, нейраминидаза, муциназа, протеаза и др.

Патогенез

Входными воротами инфекции при холере является пищеварительный тракт. Попад в организм человека, значительная часть вибрионов погибает в желудке под действием соляной кислоты. Оставшаяся часть возбудителя достигает тонкой кишки, щелочная среда которой является благоприятной для размножения холерного вибриона. Холера является неинвазивной инфекцией, так как вибрионы локализуются на поверхности слизистой оболочки и в просвете тонкого кишечника,

не проникая внутрь энтероцитов. Но энтероциты тонкой кишки являются мишенью для холерного экзотоксина. Для достижения клеток-мишеней холерному вибриону необходимо преодолеть слой слизи на поверхности энтероцитов. Преодолению этого барьера способствует подвижность возбудителя, его способность к хемотаксису, образование гемагглютинирина-протеазы и муциназы. Гемагглютинин-протеаза вызывает агглютинацию эритроцитов, расщепляет фибронектин и субъединицу А холерного токсина, отщепляет вибрионы от поверхности энтероцитов, способствуя распространению бактерий по кишечнику и выделению с калом. Преодолев слой слизи на поверхности тонкой кишки, холерные вибрионы прикрепляются к слизистой оболочке посредством токсин-корегулируемых пилей. После адгезии возбудитель утрачивает подвижность и усиленно размножается, образуя своеобразные колонии в виде бляшек на поверхности энтероцитов и обуславливая колонизацию кишечного эпителия. Размножаясь на слизистой оболочке тонкого кишечника, холерный вибрион продуцирует экзотоксин, который с помощью компонента В связывается с рецепторами Gm1, расположенными на наружной мембране энтероцитов. Нейраминидаза, отщепляя от рецептора Gm1 сиаловую кислоту, способствует прочному связыванию компонента В экзотоксина с поверхностью энтероцита. Затем компонент А путем эндоцитоза проникает в цитоплазму клетки и под действием внутриклеточных ферментов высвобождает активный фрагмент А1. Этот фрагмент взаимодействует с белком G, локализованным на внутренней поверхности клеточной мембраны, и устраняет его тормозящего влияния на аденилатциклазу. В результате последовательных реакций в клетке образуется цАМФ. Накопление большого количества цАМФ нарушает в энтероцитах функцию трансмембранного электролитного насоса: открываются каналы для выхода в просвет кишки ионов хлора, натрия, калия, гидрокарбонат-ионов и воды. Нарушение водно-солевого баланса приводит к рвоте и диарее, при которой организм теряет до 2 л воды в час. С 1 л испражнений организм теряет 5 г хлорида натрия, 4 г гидрокарбоната натрия, 1 г хлорида калия. Объем испражнений может достигать 20-30 л в сутки. В результате этого происходит обезвоживание организма. Стул при этом приобретает характерную консистенцию “рисового отвара” из-за присутствия в солевом растворе эпителиальных клеток кишечника. Потеря воды и электролитов приводит к развитию тяжелого обезвоживания, шока в результате гиповолемии, гипокалиемии и метаболического ацидоза, судорог, холерного алгида, пареза кишечника. Эндотоксин холерного вибриона воздействует на арахидоновую кислоту, входящую в состав фосфолипидов клеточных мембран. В результате этого происходит синтез простагландинов, которые вызывают сокращение гладкой мускулатуры тонкого кишечника и обуславливают тенезмы.

Лечение холеры направлено на восполнение потерянной жидкости и электролитов, а также на уничтожение возбудителя инфекции. Вот основные аспекты лечения: оральная регидратация: в легких и умеренных случаях пациентам дают пить специальные растворы, содержащие соли и электролиты. Это помогает восстановить

баланс жидкости в организме. Внутривенная регидратация: в тяжелых случаях, когда пациент не может пить или находится в состоянии шока, жидкость вводят внутривенно. Антибиотики, такие как доксициклин, азитромицин или ципрофлоксацин, используются для сокращения продолжительности заболевания и уменьшения выделения возбудителя. Антибиотики особенно важны для пациентов с тяжелым течением холеры и для предотвращения распространения инфекции.

Профилактика холеры. Экстренная профилактика холеры проводится путем массового профилактического назначения тетрациклина в районах эпидемической опасности. С этой же целью используют и другие антибиотики, эффективные против *V. Cholerae*. Специфическая профилактика холеры включает вакцинацию населения по эпидемическим показаниям (вакцинация населения в эпидемических районах или вакцинация людей, выезжающих в неблагополучные по холере регионы). Эффективность применения вакцин не превышает 60-70%, невосприимчивость после вакцинации сохраняется в течение 3-8 месяцев. В настоящее время имеются следующие пероральные противохолерные вакцины: вакцина WC/BS состоит из инаktivированных клеток *V. Cholerae* серогруппы O1 с добавлением очищенной В-субъединицы холерного анатоксина. Вакцина обеспечивает защиту в течение шести месяцев после подкожного введения двух доз с недельным интервалом; модифицированная вакцина WC (убитая корпускулярная холерная вакцина) состоит только из инаktivированных холерных вибрионов и не содержит В-субъединицы холерного анатоксина. Применяется две дозы с недельным интервалом. Убитые корпускулярные вакцины готовятся на основе вирулентных штаммов холерного вибриона классического биотипа или биотипа Эль-Тор сероваров Инаба и Огава, выращенных при температуре 37°C в течение 18-20 часов и инаktivированных нагреванием (54°C в течение 1 часа) или формалином. Препараты выпускают в жидком или лиофилизированном виде. Вакцина CVD 103-HgR состоит из ослабленных живых генетически модифицированных штаммов *V. Cholerae* серогруппы O1. Штамм CVD 103HgR получен путем делеции гена субъединицы А холерного токсина и включения в ген гемолизина маркера устойчивости к ртути. Однократная вакцинация обеспечивает защиту в течение 3-6 месяцев.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Лечение холеры – это комплекс мер, направленных на восстановление водно-электролитного баланса и борьбу с возбудителем инфекции. Лечение холеры направлено на восполнение потерянной жидкости и электролитов, а также на борьбу с возбудителем инфекции. Профилактика холеры включает в себя комплекс мер, направленных на предотвращение распространения инфекции. Соблюдение правил личной гигиены, безопасность воды и продуктов питания, вакцинация, информирование населения, санитарно-эпидемиологические меры, эпидемиологический надзор. Принятие мер по локализации и ликвидации очагов инфекции.

Соблюдение этих мер поможет снизить риск заражения холерой и предотвратить её распространение.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Инфекционные болезни и эпидемиология» — В.И. Покровский, С.Г. Пак, Н.И. Брико, Б.К. Данилкин. (2013г.) 1008 стр.
2. Инфекционные болезни: национальное руководство» — под редакцией Н.Д. Ющука и Ю.Я. Венгерова. (2009г.) 1056 стр.
3. Литусов Н.В. Возбудитель холеры. Иллюстрированное учебное пособие. – Екатеринбург: Изд-во ГБОУ ВПО УГМА, 2013. – 52 с.
4. Острые кишечные инфекции у взрослых» — Краснова Е. И., Хохлова Н. И., Проворова В. В., Усолкина Е. Н. (2018 г.), 82 стр.
5. Острые кишечные инфекции: руководство» — Ющук Н.Д., Мартынов Ю.В., Кулагина М.Г. (2012 г.), 400 стр.

XXI ASR INGLIZ VA O‘ZBEK GAZETA MATNLARIDA NEOLOGIZMLARNING ISHLATILISHI

Xurramova Bibirobiya Ziyodullo qizi

Termez davlat universiteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada hozirgi kunda ingliz va o‘zbek gazeta matnlarida yangi paydo bo‘lgan so‘zlar yoki iboralar- neologizmlarning qanday yuzaga kelgani va rivojlanganligi haqida to‘liq tahlil qilinadi. Ular jamiyatdagi texnologik, siyosiy va madaniy o‘zgarishlarning bevosita mahsuli bo‘lib, har bir yangi so‘z o‘z zamonining ruhini aks ettiradi. XXI asrda ingliz va o‘zbek tillarida yuzgaga kelgan neologizmlar gazetalar orqali ommaga yetib borib, nafaqat yangi tushunchalarni ifodalaydi, balki xalqning dunyoqarashi va tafakkurini ham o‘zgartiradi. Ushbu maqola aynan o‘sha neologizmlarning kelib chiqishi, rivojlanishi, va jamiyatga ko‘rsatgan ta‘sirini tahlil qiladi.*

Kalit so‘zlar: *til, neologizm, leksika, o‘zlashma so‘zlar, moda va biznes sohalaridagi yangi so‘zlar.*

KIRISH

Til- bu faqat fikr almashtirish vositasi emas, balki u jamiyatning o‘ssishi, rivojlanishi va o‘zgarishlarini aks ettiruvchi tirik organizm. Yangi ixtirolar, g‘oyalar va hayot tarzining o‘zgarishi natijasida tilde yangi so‘zlar- neologizmlar paydo bo‘ladi. Ingliz dramaturgi Benjamin Jonson ta’kidlaganidek, “ Til- o‘suvchi, o‘zgaruvchi narsa: yangi so‘zlar va iboralar uning hayotiyligini saqlab qoladi”. Haqiqatan ham, neologizmlar hayotimizga kirib kelishi bilan nafaqat lug‘atimiz boyitadi, balki bizning dunyoqarashimizga ham ta‘sir ko‘rsatadi.

ASOSIY QISM

Neologizm- jamiyat taraqqiyoti hayotning talab-ehtiyoji bilan paydo bo‘lgan yangi narsa va tushunchalarni ifodalovchi so‘zlar. Ma’lumki, ularning yangiligi birinchi paydo bo‘lgan paytidagina sezilib tuadi, ammo keyinchalik neologizmlar bizning so‘zlarga singib ketib “yangilik” xususiyatini yo‘qotib, odatda, faol so‘zlar qatoriga o‘tadi. Misol tariqasida, o‘zbek tili uchun bir qancha yil davomida yangi hisoblanib kelgan tender reyting yoki marketing so‘zlari hozirgi kunga kelib umumiste’moldagi so‘zlarga aylanmoqda. Texnologiyalar tobora rivojlangani sar nutqimizda ham yangidan yangi so‘zlar ko‘payib bormoqda. Bugungi kunga kelib nafaqat ilmiy sohada, balki iqtisodiy va biznes sohalarida ham bir qancha neologizmlarni uchratmoqdamiz. Masalan:

- Coworking – turli soha vakillari bir joyda ijara asosisida ishlashi uchun yaratilgan umumiy ish maydoni.
- Branding – kompaniya yoki mahsulotning o‘ziga xos imidjini yaratish jarayoni.
- Agrobiznes – qishloq xo‘jaligidagi biznes turlarini, ya‘ni qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish va sanoat asosida qayta ishlashni anglatadi.

Bularning aksariyati ingliz tilidan olingan va o‘zbek tilida ham foal ishlatilayotgan neologizmlar hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda, moda yo‘nalishida ham bir qancha zamonaviy neologizmlarni uchratishimiz mumkin. Moda- bu nafaqat kiyinish tarzi, balki jamiyatning madaniyati hisoblanadi. Shu sababli ham moda doimo o‘zgarishda davom etadi va bu jarayon yangi tushunchalar va so‘zlarni- neologizmlarni tug‘diradi. XX asr oxiri XXI asr boshlarida modada neologizmlar ayniqsa ko‘p tarqaldi. Bunga globalizatsiya, ekologik ongning oshishi kata ta’sir ko‘rsatdi. Masalan:

- Fast fashion – H&M, Zara kabi brendlar ushbu model asosida har hafta yoki oyda yangi kolleksiyalarni ishlab chiqaradi

- Logomania – brend logotiplari kata va ko‘zga tashlanadigan tarzda kiyim va aksessuarlarda ishlatilishi. (masalan, Gucci, Balenciaga)

- Minimalizm – ortiqcha bezaklardan voz kechib, soddalik va ixchamlikka asoslangan kiyinish uslubi.

Moda olamida yangi tushunchalar tug‘ilishda davom etadi, negaki har bir avlod o‘ziga xos uslub va kayfiyat olib keladi

XX asr gazetalaridagi neologizmlar

XX asr ingliz tilida gapiruvchi dunyoda, texnologik, siyosiy va ijtimoiy sohalarida tez o‘zgarishlar davri bo‘ldi. Ushbu o‘zgarishlar tilga yangi so‘zlarning ommalashishiga olib keldi. Ingliz gazetolari esa kundalik axborotning asosiy manbayi sifatida neologizmlarni joriy etish va ularni keng ommaga tarqatishda muhim rol o‘ynadi. Ingliz gazetalarida neologizmlarning paydo bo‘lishining asosiy manbalari quyidagilardan iborat edi:

1. Texnologik yangiliklar: Hayotimizni tubdan o‘zgartirgan ixtirolar natijasida 1927-yilda “television”, 1940-yillarda “computer” va 1980-yillarda “internet” kabi so‘zlar paydo bo‘ldi.

2. Siyosiy va ijtimoiy harakatlar: 1947-yilda paydo bo‘lgan “Cold War” (Sovuq Urush) va “feminism” kabi atamalar ommalashdi.

Ingliz gazetolari ushbu yangi so‘zlarni keng tarqatishda va ularni jamoatchilik munozarasiga kiritishda hal qiluvchi rol o‘ynadi. XXI asrning tez sur‘atlar bilan rivojlangan ommaviy axborot vositalari – “radio”, “televideniya” va keyinchalik “internet” – bunday neologizmlarning ommalashishini yanada tezlashtirdi.

XX asr o‘zbek gazetalaridagi neologizmlar

O‘zbek tili ham XXI asr davomida sezilarli o‘zgarishlarga duch keldi. Ushbu davrda uchta asosiy yozuv tizimi islohoti ro‘y berdi: arab yozuvidan lotin yozuviga (1929), so‘ng esa kirill yozuviga (1940), va mustaqillikdan keyin qayta lotin yozuviga (1993) o‘tkazildi. Har bir islohot neologizmlarning matbuotdagi paydo bo‘lishiga va ularga moslashishiga ta’sir ko‘rsatdi.

O‘zbek gazetalarida neologizmlarning paydo bo‘lishiga asosiy omillar quyidagilar edi:

1. Sovet ta’siri: SSSRning sanoat va siyosiy kampaniyalari natijasida “traktor”, “kommunizm” va “sovet” kabi rus tilidan qarz so‘zlar tilga kirdi.

2. Zamonavillashuv va texnologiya: Texnologik yangiliklar bilan birgalikda “elektr”, “radio” va “telegraf” kabi so‘zlar ham o‘zbek tiliga singib keldi.

3. Milliy o‘zlik va mustaqillik: XX asr oxirlarida, O‘zbekistonning suverenitet sari intilishi bilan mustaqillik va taraqqiyot kabi neologizmlar ommalashdi.

O‘zbek gazetolari, ayniqsa Sovet davrida davlat g‘oyaviy siyosatini aks ettiruvchi vosita sifatida rasmiy atamalar va shiorlarni yetkazishda faol bo‘lgan. Biroq, 1980- va 1990-yillarda gazetalar yanada milliy ruhni aks ettiruvchi ohangni qabul qilib, madaniy tiklanish va mustaqillikka intilish hissini yanada kuchaytirdi.

Taqqoslash

Ingliz va o‘zbek tillari texnologik, siyosiy va ijtimoiy o‘zgarishlar ta’sirida neologizmlarni o‘zlashtirgan bo‘lsa-da, ularning paydo bo‘lish manbalari va yo‘nalishlari sezilarli darajada farq qiladi:

Ingliz gazetolari global tendensiyalar, innovatsiyalar va madaniy eksportlar bilan shakllangan dinamik, asosan erkin bozor sharoitida rivojlangan jamiyatni aks ettirgan.

O‘zbek gazetolari esa, ayniqsa, Sovet davrida, davlat tomonidan belgilangan til siyosati va g‘oyaviy terminologiya ta’sirida shakllangan.

Shunga qaramay, ikkala til ham yangi so‘zlarning shakllanishida va ularning normalizatsiyasida gazetalar kuchini namoyish etadi. Har ikkala holda ham matbuot maxsus bilimni keng jamoatchilikka yetkazib, yangi atamalarni tez qabul qilinishini ta’minlagan.

XULOSA

Neologizmlar til rivojlanishining ajralmas qismidir va ular o‘z davrining ruhini aks ettiradi. XXI asr texnologik yutuqlar va ijtimoiy transformatsiyalar bilan bezatilgan davr bo‘lib, ingliz va o‘zbek gazeta matnlarida yangi so‘zlarning paydo bo‘lishiga guvoh bo‘ldi. Til yashar ekan, neologizmlar tug‘iladi. Har bir yangi so‘z o‘z zamonasining in’ikosidir. Shuning uchun ham neologizmlarni qabul qilish va ularni to‘g‘ri ishlatish- bu kelajak taraqqiyotiga ochilgan eshikdir. Demak, ingliz va o‘zbek gazeta sahifalarida yangi so‘zlar hosil bo‘lishi til rivojlanishining tabiiy, zarur va ijobiy ko‘rinishidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” O‘Zme. Birinchi jild, Toshkent, 2000-yil
2. Izoh.uz O‘zbek tilining izohli lug‘ati
3. O‘zbek tili leksikasida qatlamlarning paydo bo‘lishi (ilmiy baza)
4. NEOLOGIZMLAR/ Journal of new century innovations
5. Abdullayev F. “Til qanday rivojlanadi?”- Toshkent; Fan, 1972-yil, 65-b

РОЛЬ ПОЧЕК В РЕГУЛЯЦИИ АРТЕРИАЛЬНОГО ДАВЛЕНИЯ

Турсуналиев Т. У

Азиатский международный университет

г. Бухара Узбекистан

Аннотация: *Почки играют важную роль в регуляции артериального давления в организме. Они участвуют в поддержании гомеостаза (равновесия) жидкостей и электролитов. Это влияет на объем крови и состояние сосудов. Почки отвечают за фильтрацию крови и выведение из организма лишней жидкости и электролитов, таких как натрий и калий. Нарушение этой функции может привести к задержке жидкости, что увеличивает объем циркулирующей крови и, как следствие, повышает давление.*

Ключевые слова: *Ренин, альдостерон, минералокортикоиды, артериальное давление.*

Цель исследования. Изучение роли почек в регуляции артериального давления. Почки играют ключевую роль в долгосрочной регуляции артериального давления. Их основная цель в этом процессе заключается в поддержании баланса жидкости и электролитов в организме, а также в производстве гормонов, влияющих на сосудистый тонус. Материал и методы. Участие почек в регуляции артериального давления осуществляется различными путями. Ренин-ангиотензиновая система. Ренин – это фермент, вырабатываемый в юктагломерулярном аппарате почек и катализирующий переход ангиотензиногена в ангиотензин I. Под влиянием ангиотензин-превращающего фермента ангиотензин I переходит в биологически активный ангиотензин II, который является одним из наиболее мощных вазопрессоров. Активация Ренин-ангиотензиновой системы происходит при снижении артериального давления, ортостазе, ограничении поваренной соли в диете, β-адренергических воздействиях, повышении уровня опиоидных пептидов, простагличина, увеличении функциональной активности калликреин-кининовой системы. Выработка ренина снижается в горизонтальном положении тела человека, при повышении артериального давления, солевой диетической нагрузке, под влиянием вазопрессина и предсердного натрийуретического гормона. В настоящее время доказано существование не только ренин-ангиотензиновая система сосудистого русла, но и ренин-ангиотензиновая система сосудистой стенки и сердечной мышцы. Важнейшими минералокортикоидами у человека являются альдостерон, вырабатываемый клетками клубочковой зоны коры надпочечников, Минералокортикоиды задерживают в организме натрий и воду, увеличивают экскрецию калия, а также оказывают прямое прессорное действие на сосуды. Альдостерон играет ключевую роль в регуляции артериального давления через несколько механизмов: задержка натрия и воды: альдостерон действует на почки,

стимулируя реабсорбцию натрия и воды в кровь. Это увеличивает объем циркулирующей крови, что, в свою очередь, повышает артериальное давление. Выведение калия: альдостерон также способствует выведению калия из организма с мочой. Дисбаланс калия может влиять на работу сердца и сосудов, что косвенно сказывается на артериальном давлении. Влияние на сосуды: альдостерон может оказывать прямое воздействие на сосуды, вызывая их сужение и повышая артериальное давление. Ренин-ангиотензин-альдостероновая система: альдостерон является частью ренин-ангиотензин-альдостероновой системы, которая играет важную роль в регуляции артериального давления. При снижении артериального давления почки выделяют ренин, который запускает каскад реакций, приводящих к образованию ангиотензина II. Ангиотензин II стимулирует выделение альдостерона, что приводит к задержке натрия и воды и повышению артериального давления. Нарушения в работе альдостерона могут приводить к развитию гипертонии (повышенного артериального давления): Гиперальдостеронизм: избыточное выделение альдостерона приводит к чрезмерной задержке натрия и воды, что вызывает повышение артериального давления. Резистентность к альдостерону: в некоторых случаях почки могут быть менее чувствительны к действию альдостерона, что также может приводить к повышению артериального давления. Кортизол способствует повышению артериального давления за счет центрального действия-активация симпатической нервной системы. Мозговое вещество надпочечников здорового человека секретирует в кровь адреналин и, в меньшей степени, норадреналин и дофамин. Адреналин, обладающий в основном β -адренергическим эффектом, неоднозначно влияет на гемодинамику. С одной стороны, этот гормон увеличивает частоту сердечных сокращений и сердечный выброс. Вместе с тем, воздействуя на β_1 -рецепторы сосудов, он вызывает вазодилатацию. Вазопрессин, или антидиуретический гормон – пептид гипоталамуса, секретируемый в кровь нейрогипофизом. Стимулируя реабсорбцию воды собирательными трубочками почек, этот гормон оказывает антидиуретическое действие. Калликреин-кининовая система. Калликреин – это фермент, образующийся преимущественно в почках и в меньших количествах – в печени. Субстратом калликреина являются продуцируемые печенью кининогены, из которых путем ограниченного протеолиза образуется декапептид каллидин. Последний под влиянием аминокептидазы превращается в биологически активный брадикинин, являющийся мощной депрессорной субстанцией. Вместе с тем роль калликреин-кининовой системы в регуляции гемодинамики неоднозначна, поскольку ее активация приводит как к увеличению продукции депрессорных простагландинов, так и к повышению функциональной активности ренин-ангиотензиновой системы. Натрийуретический гормон (натрийуретический пептид) играет ключевую роль в регуляции артериального давления. Вот основные аспекты его влияния: типы натрийуретических пептидов и их источники: предсердный натрийуретический пептид: Синтезируется в основном в клетках предсердий сердца. Выделяется в ответ на растяжение предсердий, вызванное увеличением объема крови.

Мозговой натрийуретический пептид: синтезируется в основном в клетках желудочков сердца. Выделяется в ответ на растяжение желудочков, что часто наблюдается при сердечной недостаточности. Натрийуретический пептид типа С: синтезируется в основном в эндотелиальных клетках сосудов. Регулирует тонус сосудов. Механизмы регуляции артериального давления: натрийурез и диурез: натрийуретический пептид, способствуют выведению натрия и воды через почки, что снижает объем циркулирующей крови и, следовательно, артериальное давление. Вазодилатация: натрийуретический пептид, вызывают расслабление гладких мышц сосудов, что приводит к расширению сосудов и снижению периферического сопротивления, что также снижает артериальное давление. Подавление ренин-ангиотензин-альдостероновой системы: натрийуретический пептид, подавляют выработку ренина, ангиотензина II и альдостерона, которые участвуют в повышении артериального давления. Подавление секреции альдостерона надпочечниками: натрийуретический пептид, подавляют секрецию альдостерона надпочечниками, что в свою очередь способствует снижению артериального давления. К другим механизмам регулирующим артериальное давление относятся следующие: регуляция артериального давления за счёт изменения количества выделяемой воды из организма. Ауторегуляция сосудистого тонуса. В опытах на денервированных резистивных сосудах показано, что повышение артериального давления приводит к сужению их просвета. Снижение артериального давления вызывает дилатацию артериол. Данная реакция направлена на поддержание постоянства тканевого кровотока. Необходимо особо остановиться на ауторегуляции мозгового кровообращения, поскольку этот вопрос имеет большое клиническое значение в отношении оценки риска мозговых катастроф при гипертонических кризах и при неоправданно быстром снижении артериального давления у гипертоников при назначении лечения. Нормальный мозговой кровоток составляет 50 мл/мин. На 100 г мозга и поддерживается за счет саморегуляции в диапазоне среднего гемодинамического давления от 60 до 120 мм рт. Ст. у здоровых людей и от 120 до 160 мм рт. Ст. у лиц со стабильной гипертензией. Артериальное давление, согласно формуле Франка, прямо пропорционально минутному объему крови и общему периферическому сосудистому сопротивлению. Минутный объем крови определяется частотой сердечных сокращений и ударным объемом, который тесно связан с объемом циркулирующей крови. Сосудистое сопротивление зависит, главным образом, от тонуса резистивных сосудов, а в патологических условиях также и от органических изменений в сосудистой стенке. Поэтому все звенья нейрогуморальной системы, влияющие на, показатели сердечного выброса, тонус артериол и состояние сосудистой стенки являются регуляторами артериального давления. У здоровых людей уровень артериального давления отличается достаточной устойчивостью, несмотря на то, что в жизни каждого человека неоднократно возникают обстоятельства или условия, способствующие гипертензивным реакциям (отрицательные эмоции, нервное перенапряжение, рефлекторные воздействия,

избыточное потребление поваренной соли, возрастная гормональная перестройка и т.д.). Такая сбалансированность этого важнейшего показателя кровообращения обеспечивается многими факторами, которые можно объединить в две группы: прессорную и депрессорную. Ниже представлены данные о наиболее значимых составляющих этих систем. Аfferентным звеном рефлекса являются импульсы с барорецепторов каротидного синуса и дуги аорты, которые поступают в сосудодвигательный центр центральной нервной системы и приводят к преобладанию парасимпатического тонуса над симпатическим. В результате этого урежается частота сердечных сокращений, уменьшается сердечный выброс, происходит вазодилатация. Такая перестройка работы сердечно-сосудистой системы обеспечивает снижение артериального давления. Хеморецепторный механизм включается при снижении артериального давления до 80 мм рт. Ст. и ниже. Уменьшение содержания кислорода и повышение напряжения углекислоты в крови раздражает хеморецепторы каротидного синуса и аорты. Импульсы попадают в вазомоторный центр, возбуждается симпатическая нервная система, что ведет к восстановлению величины артериального давления. Ишемическая реакция центральной нервной системы. Ишемия сосудодвигательного центра возникает при быстром снижении артериального давления до 40 мм рт. ст. Это обуславливает возбуждение симпатической нервной системы и повышение артериального давления. Описанные выше нейрогенные механизмы регуляции артериального давления реализуются, главным образом, симпатической и отчасти парасимпатической нервной системой. Медиатором симпатической системы является норадреналин, воздействующий на β_1 – (учащение и усиление сердечных сокращений), α_1 – α_2 – рецепторы (увеличение тонуса гладкомышечных клеток сосудов). Ацетилхолин, медиатор парасимпатической системы, урежает частоту сердечных сокращений и вызывает вазодилатацию некоторых групп сосудов. Результаты исследования. Измерение уровня натрийуретического пептида, используется для диагностики и оценки тяжести сердечной недостаточности. Повышенный уровень натрийуретического пептида, может указывать на перегрузку сердца объемом крови и повышенное давление. При снижении артериального давления уменьшается выведение почками соли и воды, которые задерживаются в организме и способствуют повышению артериального давления.. В настоящее время доказано существование не только ренин-ангиотензиновая система сосудистого русла, но и ренин-ангиотензиновая система сосудистой стенки и сердечной мышцы. Следует отметить, что оказывая существенное влияние на сердечный ритм и проводимость, парасимпатическая нервная система играет сравнительно малую роль в регуляции артериального давления.

Заключение. В заключение, альдостерон является важным гормоном, участвующим в регуляции артериального движения. Его дисбаланс может привести к развитию гипертонии, что требует диагностики и лечения. Натрийуретические гормоны представляют собой важную систему, которая помогает поддерживать

баланс жидкости и электролитов в организме, а также регулировать артериальное давление. Почки — это важный орган, который играет существенную роль в поддержании нормального артериального давления. Нарушение их функции может привести к развитию гипертонии и другим сердечно-сосудистым заболеваниям.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Артериальное давление : [арх. 15 июня 2022] / В. Б. Кошелев // Большая российская энциклопедия : [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов. — М. : Большая российская энциклопедия, 2004—2017.
2. Болезни сердца по Браунвальду: руководство по сердечно-сосудистой медицине /Под ред. П. Либби, Р. Бону, Д. Манна, Г. А. Циммермана. М.: Медпрактика, 2002.
3. Венозное давление // Большая медицинская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. Б. В. Петровский.
4. Медицинская физиология по Гайтону и Холлу / Дж. Э. Холл. — М. : Логосфера, 2018.17.стр. 222-235.18. стр. 236-248.19. стр. 249-261.20. стр. 262-273.
5. Нормальная физиология. Общая физиология : практикум для студентов, обучающихся по специальностям «Медико-профилактическое дело» / В. Н. Шилов. — М. : ГЭОТАР-Медиа, 2016. 4. Стр. 189-323
6. Физиология человека / Под редакцией Р. Шмидта и Г. Тевса. – М.: Мир, 1996. 22. Стр. 556-590

ABDULLA ORIPOV IJODINING O‘ZBEK ADABIYOTI RIVOJIDAGI O‘RNI

Xudayberdiyev Shuhrat Ravshan o‘g‘li

Ambassador kompaniyasi marketologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Oripovning o‘zbek adabiyotidagi o‘rni va uning ijodining rivojiga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi. Abdulla Oripov — o‘zbek she‘riyatining yorqin namoyandalaridan biri bo‘lib, u an‘anaviy o‘zbek madaniyatini zamonaviylik bilan birlashtirib, yangi badiiy ifodalar yaratgan. Maqola Oripovning she‘rlardagi mavzular, falsafiy chuqurlik, ijtimoiy masalalar va xalqaro tan olinishi kabi jihatlarni ko‘rib chiqadi. Uning ijodi nafaqat o‘zbekistonlik o‘quvchilar, balki xalqaro auditoriya uchun ham qimmatli bo‘lib, o‘zbek adabiyotining rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Abdulla Oripovning asarlari zamonaviy o‘zbek she‘riyatining shakllanishida ilhom manbai bo‘lib xizmat qiladi va kelajak avlodlar uchun ham ahamiyatini yo‘qotmaydi.

Kalit so‘zlar: She‘riyat, zamonaviylik, ijodiy uslub, o‘zbek madaniyati, abadiy meros, tadqiqotlar, drama, publisistik maqola.

1941-yilning 21-martida dunyoga kelgan yosh Abdulla o‘zi haqida deydi: Qo‘ng‘irtov etagiga o‘rnashgan bo‘lib, oqar suv taqchil bo‘lsa-da, seryomg‘ir kelgan yillarda ko‘kat-u maysalarga ko‘milib qoladigan kengish joy edi. Bu haqida shoirning o‘zi shunday yozadi: "Ayniqsa, bahor paytlarida bu yerlarga yog‘in ko‘p tushar, Qo‘ng‘irtov etaklari ming xil o‘t-o‘lan, chuchmoma-yu qizg‘aldoqlar bilan, quyonto‘pig‘-u ismaloq bilan, karrag-u hazorisfand bilan, qo‘zigullar bilan qoplanar, tevarak-atrof jannatiy bir manzara kasb etardi. Sel suvlari to‘planib qolgan kichik-kichik ko‘llarni „qoq— deyishardi. Uning toza suvini odamlar tashib ichishar, bola-baqra chuchmomay-u ismaloq, zamburug‘ terib, Qo‘ng‘irtov etaklarida kunlarini kech qilar edi". Badiiy asarning bosh unsuri so‘z, umuman, til ekan, ana shu asarning chinakam san‘at darajasiga ko‘tarila olishida uning tili muallifning til vositalarini qay dajada qo‘llay olishi asosiy omildir.

Adabiyotimizda iz qoldirgan har qanday ijodkor asarlarining tilini o‘rganish, birinchidan, adibning mahoratini o‘rganish, shu bilan birga tilimiz rivojiga uning asarlari tili ta‘sirini, tadqiqotning esa tilshunosligimiz taraqqiyotiga qay darajada ta‘sir ko‘rsatayotganini aniq belgilash ehtiyojidan kelib chiqadi. Hozirgi o‘zbek adabiyoti, xususan, she‘riyat jamiyatimizning ma‘naviy ma‘rifiy jihatidan yuksalishiga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta‘kidlaganlaridek: “Biz ma‘naviy qadriyatlarni tiklashni milliy o‘zlikni anglashning o‘lishidan, xalqning ma‘naviy sarchashmalariga, uning ildizlariga qaytishdan iborat uzviy, tabiiy jarayon deb hisoblaymiz” o‘zbek she‘riyati tarixidan bizga shu narsa ma‘lumki, har bir shoir ijodi o‘ziga xos mahorat maktabi sanaladi. Abdulla Oripov ijodi ham o‘zbek she‘riyati tarixida o‘ziga xos o‘rin tutibgina qolmay, balki XX asr 60 yillarida adabiyotimiz tarixida yangi bir bosqichni boshlab berdi. XX asr boshida xalqimiz boshiga inqilob niqobi ostida solingan zo‘ravonlik,

adabiyotda sinfiylik yondashuvining kuchayishi, ura-urachilik, madhiyabozlikning avj olishi XX asr adabiyotiga tamal toshini qo‘yayotgan Cho‘lpon, Usmon Nosir, Abdulla Qodiriy, Fitrat singarilar qatag‘on qurboning aylanishlarining ma‘naviy-ma‘rifiy hayotga salbiy ta‘siri 60-yillarda hamon sezilib turardi. Turg‘unlik davri davom etayotgan bir pallada Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Rauf Parfi, Omon Matjon singari yangi avlod vakillari davr haqiqatlarini o‘ziga xos yo‘sinda ayta boshladilar. Abdulla Oripov ana shu mas‘uliyatli davrda o‘zbek adabiyotiga chaqmoqdek yarqirab paydo bo‘ldi. "Abdulla Oripov o'zbek adabiyotini yangi bosqichga ko'targan nodir iste'dod sohibi edi. Uning yuksak badiiy, teran falsafiy she'rlari xalqimiz ko'nglidan chuqur joy olgan. Dramatik va publitsistik asarlari, doston va tajribalari adabiyotimiz rivojiga ulkan hissa bo'lib qo'shilgan. Abdulla Oripov O'zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasining muallifi sifatida xalqimiz qalbimida mangu yashaydi". Avvalo, A. Oripov ijodiga to'xtalsak, shoir she'rlarini shunchaki o'qib, tahlil qilib bo'lmaydi. Uning she'rlarini dastlab o'qiganimizda oddiy, jo'n ma'no anglasak, qayta o'qish natijasida she'rlardagi falsafiylik va "qog'ozga o'ralgan" achchiq haqiqatlarning badiiy talqinini anglaymiz. Uning she'rlarining aksar qismida badiiy obrazning maromiga yetkizilgan o'rinlarini ko'rishimiz mumkin.

O‘z. Resp. Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev Odamlar yaxshi yashashi uchun zarur sharoit yaratish - barcha rahbarlarning asosiy vazifasidir. “Xalq so‘zi” gazetasi, 2017-yil 28- fevral. Otasi- Orifboy Ubaydulla o‘g‘li, onasi Turdixol momo. Har ikki insonda ham chinakam o‘zbek xalqiga mos sarishtalik, axloq-odob, mehnatkashlik mujassam edi. Otasi dehqonchilik bilan kun kechirgani manbalarda keltiriladi. Shoir va jamoat arbobi, O‘zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripovning «Tilla baliqcha», «Men nechun sevaman O‘zbekistonni» singari dastlabki she'rlari talabalik yillarida yozilgan va o‘zbek she'riyatiga yangi, iste'dodli, o‘ziga xos ovozga ega shoirning kirib kelayotganidan darak

bergan. Ko‘p o‘tmay, «Mitti yulduz» (1965) ilk she'rlar to‘plamining nashr etilishi she'riyat muxlislarida paydo bo‘lgan shu dastlabki tasavvurning to‘g‘ri ekanligini tasdiqlagan. Shundan keyin shoirning «Ko‘zlarim yo‘lingda» (1966), «Onajon» (1969), «Ruhim», «O‘zbekiston» (1971), «Xotirot», «Yurtim shamoli» (1974), «Yuzma-yuz», «Hayrat» (1979), «Najot qal'asi» (1981), «Yillar armoni» (1983), «Haj daftari», «Munojot» (1992), «Saylanma» (1996), «Dunyo» (1999), «Shoir yuragi» (2003) singari she'riy kitoblari nashr etilgani ham bizga ma'lumdur. A. Oripov Yozuvchilar uyushmasiga raislik qilgan kezlari O‘zbekiston eng yangi tarixi adabiy jarayoniga rahbarlik qildi. Uning she'riyati Muhammad Yusuf kabi ko‘plab shoirlar ijodining shakllanishiga ta'sir ko‘rsatgani ahamiyatga molikdir. Buyuk yozuvchi faqatgina nazmda ijod qilib qo‘ymay, balki u tarjimashunoslik bilan ham shug‘ullangan. Abdulla Oripov jahon adabiyoti durdona asarlarini o‘zbek kitobxonlariga yetkazishda ham samarali mehnat qildi. U Dante «Ilohiy komediya»sining «Do‘zax» qismini, A. S. Pushkin, N. A. Nekrasov, T. G. Shevchenko, L. Ukrainka, R. Hamzatov, Q. Quliyev va M. Bayjiyev asarlarini o‘zbek tiliga mahorat bilan tarjima qildi. O‘z navbatida, uning asarlari ham rus, ingliz, bolgar, turk, ukrain, turkman, ozarbayjon kabi ko‘plab xorijiy tillarga tarjima qilingan. Abdulla Oripov ijodining naqadar qimmatli ekanligini birgina "Sohibqiron— dramasi orqali ta'riflamoqchiman. Oddiygina

so'zlarda emas, rangli bo'yoqlarda, real hayotiy voqea hodisalar orqali sohibqiron hayotidan parcha tasvirlangan. Asarda Amir Temur janglarda emas, balki ko'proq o'ylar girdobida aks ettiriladi. Asarda Temurning murakkab tabiati uning Amir Husayn, sulton Boyazid, amirlar, o'g'illariga munosabatini ko'rsatish mobaynida yorqin aks etgan. Amir Temur tajribali hukmdor va o'ychil faylasuf sifatida davlatni ushlab turguvchi tayanchlarni: „Mo'l xazina, yagona shoh, yengilmas lashkar deya belgilaydi. Adib ijodida eng ko'p tasvir vositalari bu tabiat tasviridir. Shoir ijodiga nazar tashlasak tabiatga oshuftalik, tabiat bag'rida voyaga yetgan inson ruhiyati, ko'ngli va xayoliy mavjlanishlarga guvoh bo'lamiz. Shoirning she'rlarida tabiat lirikasi shu qadar jonli ifoda etiladiki, o'quvchi o'zini xuddi ana shu tabiat qo'ynidagidek tasavvur eta boshlaydi. Bu xislatlar balki, shoirning tog'lar, keng vodiylar bag'rida tug'lib ulg'aygani uchundir. Uning tabiat haqidagi quyidagi she'rida tabiatga murojaat qilganini ko'ramiz: Buyuk ona tabiat, Tilsimlaring juda mo'l.

Bizlarga berib sabot,

Ko'rsatasan to'g'ri yo'l. Ezson kutmaymiz

Aksincha kashfiyotni, Yaratamiz o'zimiz!

Shoir ushbu she'rda tabiatga murojaat etib, uning mo'jizalarga boyligi unda turli xil ajoyibotlar yashiringanini aytib o'tagan. Tabiat –onaga qiyoslanishi, ona qanday buyuk va farzandiga to'g'ri yo'l ko'rsatishini tabiatga ko'chirgan. Shoir ijodi serqirraligi, mavzularining xilma –xilligi, she'rlardagi mavzularning bugungi kun hayotimizga ham dolzarbligi bilan ahamyatlidir. Tabiat oshnosi, daralardagidek keng qalb egasi, bahor havosidek musaffo tuyg'ular sohibi Abdulla Avloniy vatanni, muhabbatni kuylagan shoir doim qalbimizda, mangu yashaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

:

1. A.Oripov ijodining o'zbek adabiyoti rivojidagi o'rni. Marjoram Shuhrat qizi Teshayeva.
2. Abdulla Oripov -betakror,serqirra ijodkor sifatida.Abdualieva M.N

ВЕЛИКОЕ НАСЛЕДИЕ: ИСТОРИЯ, КУЛЬТУРА И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ

Озода Ташназаровна Назарова

ГулГПИ, доцент кафедры педагогики и психологии

azodanazarova09@gmail.com

Аннотация: *“Великое наследие” — это концепция, охватывающая исторические, культурные и национальные ценности, которые передаются от поколения к поколению, формируя идентичность народа и его отношение к миру. В контексте каждого народа или страны это наследие может быть уникальным, но в то же время оно создает прочные связи между прошлым и настоящим, влияя на развитие общества.*

Ключевые слова: *Шелковый путь, Великое наследие, история, цивилизация, историческое наследие, Узбекистан, культура народа, культурное наследие.*

Abstract: *“Great Heritage” is a concept encompassing historical, cultural and national values that are passed down from generation to generation, shaping the identity of the people and their attitude to the world. In the context of each nation or country, this heritage may be unique, but at the same time it creates strong links between the past and the present, influencing the development of society.*

Keywords: *Silk Road, Great heritage, history, civilization, historical heritage, Uzbekistan, culture of the people, cultural heritage.*

Узбекистан — это страна с богатым историческим и культурным наследием, которое сыграло важную роль в формировании не только региона Центральной Азии, но и мировых цивилизаций. Географически расположенная на перекрестке древних торговых путей, таких как Шелковый путь, Узбекистан стал центром культурных и научных обменов, что сделало его важным игроком в истории человечества.

1. История Узбекистана

Узбекистан имеет долгую и многослойную историю, начиная от древнейших цивилизаций, таких как Бактрия и Согдиана, которые были центрами культуры и торговли еще в античные времена. С развитием Шелкового пути через территорию Узбекистана проходили караваны, соединявшие Китай, Индию, Персию и Рим, что сделало регион важным торговым и культурным узлом.

Многочисленные империи, такие как Саманидов, Караханидов и Тимуридов, оставили значительный след в истории и культуре региона. Особенно знаменит был правитель Тимур (Тамерлан), который сделал Самарканд одной из величайших столиц мира в XIV веке, а его государство было одним из самых мощных в Центральной Азии. Сегодня Самарканд и Бухара — это города, которые олицетворяют золотой век Средневековья и потрясающее архитектурное наследие Узбекистана.

Историческое наследие включает в себя ключевые события, личности и периоды, которые оставили глубокий след в судьбе нации. История может быть как источником гордости, так и болезненных воспоминаний, и её понимание помогает современным людям осознать свои корни. Например, для России таким моментом стало Великое княжество Московское, имперская эпоха, а также важнейшие исторические события, такие как Великая Отечественная война. Эти моменты формируют национальное самосознание и определяют, как нация воспринимает свою роль в мире.

2. Культура как основа национальной идентичности

Культура народа — это его язык, искусство, литература, музыка, обычаи, традиции и философия. Это всё то, что дает народу возможность выразить себя, передать свою уникальность и видение мира. Важными компонентами культурного наследия являются памятники архитектуры, народные ремесла, традиционные костюмы и кухня. К примеру, в Японии традиционные искусства, такие как чайная церемония, каллиграфия, и архитектура, играют ключевую роль в сохранении национальной идентичности.

Узбекистан является родиной многочисленных культурных традиций и художественных форм, многие из которых были и остаются актуальными до сих пор. Например НАВРУЗ.

Архитектура: Архитектурное наследие страны включает в себя множество исторических памятников, таких как медресе, мечети, мавзолеи, а также великолепные сооружения времен Тимуридов, такие как Регистан в Самарканде, который является одним из самых известных архитектурных ансамблей в мире.

Искусство: Узбекское искусство характеризуется яркими традициями в живописи, резьбе по дереву, ковроделии и гончарстве. Узбекские ковры и текстиль славятся своей яркой вышивкой и уникальными орнаментами. Ткани, такие как «ика», и предметы декоративно-прикладного искусства признаны мировыми шедеврами.

Литература: Узбекистан дал миру многих выдающихся ученых и писателей. Среди них — великий поэт и философ Алишер Навои, чьи произведения играли ключевую роль в развитии узбекской и тюркской литературы. Он также известен своими трудами по лексикографии и философии, и его творчество продолжает вдохновлять многие поколения.

3. Национальные ценности и традиции

Национальные ценности отражают систему моральных ориентиров, социальных норм и идеалов, которые общество считает важными и которые помогают людям понимать, что такое добро, справедливость и ответственность. Эти ценности могут быть тесно связаны с религиозными убеждениями, философией и мировоззрением народа. Например, для многих стран важным элементом является уважение к старшему поколению, традиции семейных ценностей или понятие чести и достоинства.

Узбекистан славится своим гостеприимством и сильными семейными ценностями. Семья занимает центральное место в жизни узбеков, и соблюдение традиций уважения к старшим является важной частью культуры. Важной частью социальной жизни являются также традиционные праздники и обряды, такие как свадьбы, праздники урожая, «наурыз» — Новый год по солнечному календарю, а также множество других праздников, связанных с религией и историей.

Кулинария: Узбекская кухня — это еще одна гордость страны. Блюда, такие как плов (главное национальное блюдо), манты, лагман, шурпа, самса и многое другое, отражают богатые традиции сельского хозяйства и мясной промышленности, а также многообразие культурных влияний, проходивших через территорию страны. Плов — символ гостеприимства, и его готовят в больших котлах, угощая гостей.

Религиозные традиции: Узбекистан — светское государство, но ислам играет важную роль в жизни большинства граждан. Многие исторические мечети и медресе до сих пор функционируют, и они являются не только религиозными центрами, но и культурными памятниками.

4. Современность

Современный Узбекистан продолжает развиваться, при этом активно обращаясь к своему богатому историческому наследию. Президент Шавкат Мирзиёев, пришедший к власти в 2016 году, стал инициатором реформ, направленных на модернизацию экономики, улучшение инфраструктуры и социального обеспечения, а также на улучшение международных отношений. Узбекистан активно развивает свою промышленность, сельское хозяйство, а также усиливает культурные связи с соседними странами и мировым сообществом.

Сегодня страна стремится сохранить свое уникальное культурное наследие, одновременно внедряя современные технологии и подходы. Одним из важнейших аспектов этого процесса является сохранение исторических памятников, таких как археологические раскопки в Сырдарье, а также развитие туризма, ориентированного на привлечение гостей в такие исторические города, как Самарканд, Бухара, Хива и Ташкент.

5. Географическое и природное разнообразие

Узбекистан — это страна, обладающая разнообразным климатом и природными ландшафтами. Она расположена в сердце Центральной Азии и имеет важное стратегическое значение. Страна в основном представлена степями, пустынями и горными регионами, что также влияет на её культурное и экономическое развитие.

- Горы: В восточной части Узбекистана расположены высокие горы Тянь-Шаня, которые обеспечивают регион водными ресурсами и играют важную роль в сельском хозяйстве, особенно для выращивания фруктов и овощей. Например, в этих горах растет знаменитое узбекское абрикосовое дерево.

- Пустыни: В южной части страны лежит пустыня Кызылкум, которая является одной из крупнейших пустынь Центральной Азии. Несмотря на суровый климат,

здесь живут уникальные виды растений и животных, адаптированных к жизни в таких условиях.

- Реки и озера: Важную роль в жизни Узбекистана играют реки, такие как Амударья и Сырдарья, которые обеспечивают орошение сельскохозяйственных земель. Однако проблема истощения этих рек в последние десятилетия связана с экологическими вызовами, такими как обмеление Аральского моря, что привело к экологической катастрофе.

6. Древние города и культурное наследие

Одной из главных гордостей Узбекистана являются его исторические города, которые сыграли важную роль в развитии мировой цивилизации.

- Самарканд: Это не только одно из древнейших поселений, но и один из самых знаменитых городов мира. Здесь находится потрясающий архитектурный комплекс Регистан, состоящий из трех величественных медресе с изысканной мозаикой и архитектурой. Самарканд был столицей великой империи Тимура и центром науки, искусства и культуры того времени. Сегодня Самарканд привлекает туристов со всего мира своими древними памятниками, включая мавзолей Гур-Эмир, где похоронен сам Тимур, и обсерваторию Улугбека.

- Бухара: Этот город, также известный как "город мечетей", был важным культурным и торговым центром в Средневековье. В Бухаре сохранилось множество исторических памятников, среди которых значится величественная Бухарская крепость, медресе и мечети. Бухара известна своими древними традициями исламского богословия и науки.

- Хива: Старый город Хива, расположенный в пустыне Каракумы, является уникальным архитектурным ансамблем. Его исторический центр, защищенный стенами, является частью Всемирного наследия ЮНЕСКО. Хива была важным торговым и культурным центром на Шелковом пути и играет важную роль в сохранении узбекских традиций.

7. Современное искусство и культура

Современная культура Узбекистана активно развивает разнообразные формы искусства, начиная от театра и кино до музыки и изобразительного искусства.

- Музыка и танец: Узбекская народная музыка и танцы имеют многовековую традицию. Среди известных музыкальных инструментов стоит отметить дутар, саз и тар. Танцевальные формы, такие как макии (классический танец) и термэ (народный танец), являются важной частью культурных мероприятий и праздников.

- Театр: Узбекский театр также имеет глубокие корни. Современный театр Узбекистана продолжает традиции, заложенные в советское время, но также активно развивает новые направления. Знаменитый театр имени Мухоморова в Ташкенте, созданный в честь великого узбекского поэта, остается важным центром культурной жизни страны.

- Кино: Киноиндустрия Узбекистана, несмотря на сложные исторические обстоятельства, продолжает развиваться. В последние годы в стране усилилось

внимание к созданию фильмов, основанных на исторических и культурных темах. Признаваемыми режиссерами являются такие личности, как Шахзода и Мухаммад Али Джавид.

8. Туризм в Узбекистане

Туризм в Узбекистане развивается стремительными темпами, и страна стала привлекательной для путешественников, желающих познакомиться с древней историей и культурой.

- Шелковый путь: Узбекистан привлекает туристов тем, что он является одной из ключевых стран Шелкового пути. Множество городов, таких как Самарканд, Бухара и Хива, были важными остановками для караванов, и сегодня эти города известны своими историческими памятниками.

- Экотуризм: В последние годы развивается экотуризм, связанный с природными достопримечательностями страны. Туристы могут посетить природные зоны, такие как Национальный парк Чарвак и горы Тянь-Шаня, или даже попробовать сельский туризм в уединенных районах.

9. Экономика и сельское хозяйство

Экономика Узбекистана исторически базировалась на сельском хозяйстве, и страна продолжает оставаться одним из крупнейших производителей хлопка в мире, а также важным игроком на рынке фруктов и овощей.

- Сельское хозяйство: Хлопок, фрукты, овощи, а также виноград — важные экспортные товары. Особенно известен узбекский виноград и винодельческие традиции. В последние годы страна также развивает сельское хозяйство в более экологичном и устойчивом направлении.

- Индустрия: Узбекистан активно работает над диверсификацией своей экономики, развивая такие отрасли, как добыча природных ресурсов, текстильная промышленность, производство автомобилей (например, автомобили марки «Узбекистан»), а также развитие энергетического сектора.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Узбекистан — это страна с многогранной историей и культурой, которая продолжает развиваться и сохраняет свою уникальную идентичность. С каждым годом она привлекает всё больше внимания благодаря своему историческому наследию, природным красотам и стремлению к модернизации. Богатое прошлое, гармонично переплетающееся с современными тенденциями, делает Узбекистан интересным и привлекательным как для туристов, так и для инвесторов.

Великое наследие народа — это не просто набор достижений и памятников, но и живая связь с прошлым, которая формирует будущее. Оно помогает укреплять дух нации, воспитывать новое поколение, прививая уважение к традициям и ценностям, которые дают основу для совместного существования в обществе.

Узбекистан — это страна, где величие прошлого встречается с динамичным развитием настоящего. История, культура и национальные ценности Узбекистана

представляют собой уникальную гармонию традиций и инноваций, обеспечивая страну сильным культурным фундаментом для будущих поколений.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1.Энциклопедия Узбекистана.
2. Узбекистан. Полная история. Шариф Махкамов
3. <https://mybook.ru/author/vera-glushkova/uzbekistan-priroda-istoriya-ekonomika-dostoprimech/>

SEMIZLIK: ZAMONAVIY TIBBIYOTNING ENG DOLZARB MUAMMOLARIDAN BIRI

Elmurodova Rohatoy

Osiyo Xalqaro Universiteti tibbiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya: Hozirgi davrda keng tarqalayotgan muammolardan Biri semizlik haqida uning etiologiyasi klinikasi, va davolash usullari haqida bir qancha fikr va tavsiyalar keltirilgan. Statistik ma'lumotlarga tayanadigan bo'lsak 2024-yilda NCD Risk Factor Collaboration (NCD-RisC) tomonidan e'lon qilingan ma'lumotlarga ko'ra, dunyo bo'yicha semizlik bilan yashayotgan odamlar soni 1 milliarddan oshgan. Bu ko'rsatkich 880 million kattalar va 159 million 5-19 yoshdagi bolalar va o'smirlarni o'z ichiga oladi. Bu 1990-yildagi 8% dan sezilarli darajada oshgan. Bu ko'rsatkichlar dunyo miqyosida olingan bo'lib, O'zbekistonda semizlik darajasi mintaqaviy o'rtacha ko'rsatkichlardan yuqori. Ayollar orasida bu ko'rsatkich 10,3% ni, erkaklar orasida esa 7,5% ni tashkil etadi. Bolalar va o'smirlar orasida 2022–2024-yillarda O'zbekistonda bolalar va o'smirlar orasida semizlik bilan bog'liq kasalliklarning epidemiologik o'sishi kuzatilgan. Bu yosh guruhida semizlikning ortishi yurak-qon tomir, endokrin va boshqa tizim kasalliklariga olib kelishi mumkin.

Kalit so'zlar: Semizlik, Gormanal buzilishlar, Yurak qon tomir kasalliklari, Qandli diabet, Sog'lom turmush tarzi, Parhez.

Hozirgi kunda Sayyoramizdagi har 4-odam ortiqcha vazn yoki semizlikdan aziyat chekadi. Barcha mamlakatlarda katta yoshlilarda ham, bolalar yoshida ham semizlik kasalligidan aziyat chekadiganlar soni ortib bormoqda. Jahon Sog'liqni Saqlash tashkiloti XXI asrda Semizlik epidemiyasini tan olmoqda. Epidemiologlar taxminiga ko'ra 2025-yilga kelib Semizlik bilan 40% erkak va 50% ayollar kasallanadi. Sayyoramizda semizlikning keng Tarqalishi ogi'somatik kasalliklar – qandli diabet, yurak-qon tomir kasalliklari, onkologik kasalliklar va boshqalarni ko'paytirmoqda, bu esa hayot ko'rsatkichlarining Tushishiga olib kelmoqda, bemorlar mehnatga layoqatlilik qobiliyatini yo'qotmoqda va erta o'lim kuzatilmoqda.

Semizlik birinchi navbatda energiya almashinuvi nisbati buzilishidan kelib chiqadi, ya'ni inson ortiqcha kaloriya qabul qiladi, lekin uni sarf qilish kam bo'ladi, ular yog' to'qimalarida to'planadi. Buning natijasida tana vazni ortadi va ichki organlar funksiyasi buziladi. Semizlik 90 % hollarda ovqatlanish bilan bo'g'liq, qolgan sabablar esa moddalar almashinuvi natijasida kelib chiqadi. Gipotalamus va gipofiz funksiyasi buzilishi natijasida ovqatlanish jarayoni buziladi. Semizlik bilan kasallangan bemorlarda somatotropin gormoni sintezi kamayadi, bu gormon lipolitik xususiyatga ega (yog'larni parchalaydi), giperinsulinemiya, qalqonsimon bez metabolizmini buzadi.

Semizlik yurak xastaliklari, jumladan, yurak Ishemik kasalligi va miokard infarktiga olib kelishi mumkin. Tana vaznining oshishi qon bosimining ko'tarilishiga va qon

tomirlarda yog‘li cho‘kindi (ateroskleroz) hosil bo‘lishiga olib keladi. Ortiqcha vazndan qochish va yurak sog‘lig‘ini saqlash uchun muntazam jismoniy faollik, sog‘lom ovqatlanish va stressni kamaytirish muhimdir.

Semizlikning eng keng tarqalgan asoratlaridan biri 2-tur qandli diabetdir. Semiz odamlarning tanasidagi insulina bo‘lgan qarshilik ortadi, bu esa qon shakarining ko‘tarilishiga olib keladi. Kasallik asta-sekin rivojlanib, dastlabki bosqichda sezilmasligi mumkin. Eng keng tarqalgan belgilari quyidagilardan iborat:

1. Doimiy chanqash
2. Tez-tez va ko‘p siydik ajratish
3. Doimiy ochlik hissi
4. Vazn ortishi
5. Qo‘l-oyoqlarda uvishish va karinish

Davolash va nazorat qilinmasa, 2-tur diabet quyidagi jiddiy asoratlarga olib kelishi mumkin:

Trofik yaralar va oyoq gangrenasi – qon aylanishining buzilishi natijasida oyoqlarda yaralar paydo bo‘lib, ularni davolash qiyin bo‘lishi mumkin.

Nerv shikastlanishi (neyropatiya) – oyoq-qo‘llarda uvishish va og‘riq paydo bo‘lishi, hatto shikastlangan joylar sezilmay qolishi mumkin.

Buyrak yetishmovchiligi – diabet nefropatiyasi rivojlanishi natijasida buyrak faoliyati pasayishi mumkin.

Semizlik va yosh:

Semizlik yoshga qarab turlicha ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan, bolalar va o‘smirlar orasida semizlik ko‘pincha surunkali kasalliklar va psixologik muammolarni keltirib chiqaradi. Yoshi katta odamlar esa semizlikni yurak va qon tomir kasalliklari, diabet kabi kasalliklar bilan bog‘liq ko‘proq xavfga duchor bo‘lishadi.

Semizlik va jamiyatdagi ta‘siri:

Semizlik jamiyatga ham jiddiy iqtisodiy va ijtimoiy ta‘sir ko‘rsatadi. Semizlikdan aziyat chekayotgan odamlar ko‘proq tibbiy yordamga muhtoj bo‘ladi, bu esa sog‘liqni saqlash tizimiga yuk keltiradi. Shuningdek, semizlikni davolashda xarajatlar ham ortadi, bu esa iqtisodiy yukni oshiradi.

Semizlikni davolash usullari:

- Ovqatlanish tizimini o‘zgartirish: Ratsionni to‘g‘ri va muvozanatli qilish juda muhim. Ko‘proq meva, sabzavot va oqsilga boy oziq-ovqatlar iste‘mol qilish tavsiya etiladi. Yog‘lar va shakarni kamaytirish kerak.

- Jismoniy faollik: Haftada kamida 150 daqiqa o‘rtacha jismoniy faollikni amalga oshirish kerak. Yengil yugurish, piyoda yurish, suzish yoki velosipedda sayr qilish semizlikni kamaytirishga yordam beradi.

- Davolash dori vositalari: Ba‘zi dorilar semizlikni davolashda yordam beradi, ammo ularni faqat shifokor tomonidan yozib berilgan bo‘lishi kerak. Bu dorilar semizlikka olib keladigan metabolik jarayonlarni tartibga solishi mumkin

- Psixologik yordam: Ovqatlanish odatlari va stressni boshqarish uchun psixologik yordam ham kerak bo‘lishi mumkin. Bu, xususan, stress yoki emotsional ovqatlanish bilan kurashish uchun foydalidir

Semizlik nazorat qilinmasa, u nafaqat jismoniy, balki psixologik muammolarga ham olib kelishi mumkin. Shu bois, har bir inson o‘z vaznini nazorat qilishga, sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga va ortiqcha vazndan qochishga intilishi kerak. Bu esa uzoq va sog‘lom hayot kechirishning muhim omillaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAT:

1. Dedov.I.I., Melnichenko.G.A, Fadeyev.V.V. Endokrinologiya. 2000g

2. Sog‘liqni saqlash tizimi va reabilitatsiya metodlari. Ismailov, Sh.

Toshkent: Iqtisodiyot va tibbiyot nashriyoti, 2015

3.Abdurakhmanov, R. A. (2018). Metabolik sindrom va oshqozon-ichak tizimi o‘zgarishlari. Tibbiyot Ilmiy Jurnali.

4 . Kamoldinova R.A., Egamberdieva D.A. , Ruzmetova I.A.‖ VISSERAL SEMIZLIK VA UNI ANIQLASH USULLARI‖ IQRO JURNALI 2023 VOLUME 4, ISSUE 2, 2023

TURAR JOY BINOLARINI QURISHDA MASHINALAR KOMPLEKTINI AHAMIYATI VA ULARNING AFZALLIKLARI

Ergasheva Gulhayo Mansur qizi

doktorant, Toshkent arxitektura-qurilish universiteti,

Tel: (+99890) 808 77 55, email: guliergasheva7755@gmail.com

Sarmonov Azizbek Xashimjonovich

dotsent, Toshkent davlat transport universiteti,

Tel: (+99894) 653 92 70, email: sarmonov1985@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada turar joy binolari qurilishida qo‘llaniladigan qurilish mashinalari komplekti, jumladan ko‘p funksiyali qurilish mashinalaridan samarali foydalanish orqali ish unumdorligini oshirish va yuqori moslashuvchanlik evaziga iqtisodiy samaradorlikka erishish yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *qurilish, turar joy binolari, ko‘p funksiyali mashinalar, bino va inshoot, ishchi jihoz, zamonaviy qurilish mashinalari, qurilish texnikasi.*

KIRISH

Qurilish inson hayotining ajralmas qismi bo‘lib, texnologik taraqqiyot darajasini aks ettiruvchi muhim sohalardan biridir. Zamonaviy qurilish jarayonlari samaradorligini oshirishda turli qurilish mashinalari va mexanizmlarining roli beqiyos. Qurilish mashinalari qurilish ishlab chiqarishida ish unumdorligini oshirish, vaqtni tejash va iqtisodiy samaradorlikka erishishda muhim omil hisoblanadi.

Bugungi kunda turar joy binolari qurilishida mashinalar komplekti va tizimlarini takomillashtirish dolzarb masala bo‘lib, u qurilish jarayonlarini optimallashtirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan. Ushbu maqolada qurilish mashinalarining to‘g‘ri tanlanishi va ularni integratsiyalash orqali samaradorlikni oshirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Qurilish - yer yuzidagi hayotning eng ko‘zga ko‘ringan sohalaridan biridir. Inson uchun qurilish sohasi - bu uning hayotining tabiiy ko‘rinishlaridan bir hisoblanib, qurilish va texnologiyalar hamda qurilmalarning rivojlanish tarixi va ularning takomillashuvi insoniyat sivilizatsiyasining texnik taraqqiyot darajasining ko‘rsatkichidir. Va albatta, inson har doim o‘z ishini yengillashtirish va tezlashtirishga harakat qilgan, uning eng qiyin qismini turli mexanizmlarning zimmasiga yuklagan.

Qurilish ishlarining barcha turlari texnologik jarayonlarga bo‘linadi va ular o‘z navbatida, ketma-ket bajariladigan yoki bir vaqtning o‘zida bajariladigan operatsiyalarga bo‘linadi. Bu operatsiyalarning barchasi unumdorlik jihatidan bir-biriga bog‘langan va umumiy jamlanmani tashkil etuvchi turli qurilish mashinalari tomonidan amalga oshiriladi.

Zamonaviy qurilish ishlab chiqarishda ko‘plab turdagi qurilish mashinalari mavjud. Ulardan foydalanish har qanday qurilish ishlarini qisman mexanizatsiyalashgan, har

tomonlama to‘liq mexanizasiyalashgan va qisman avtomatlashtirilgan usulda bajarishga imkon beradi.

Qurilish mashinasi - bu mexanik harakatlar orqali qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarining o‘lchamlarini, shaklini, xususiyatlarini yoki o‘rnini o‘zgartiradigan qurilmalar bo‘lib, bino va inshootlarni barpo etishda ularni sinflarga ajratib olamiz va har bir sinf, o‘z navbatida o‘ziga xos xususiyatlariga ko‘ra guruhlariga bo‘linadi:

- ishni bajarish usuli va ishchi organining turi bo‘yicha;
- ishlab chiqarish xususiyatlari bo‘yicha (quvvati, cho‘michining hajmi, yuk ko‘tarish qobiliyati, tortishish kuchi, mahsuldorlik va boshqalar);
- harakatlanish qobiliyatiga ko‘ra (statsionar va mobil);
- ishlaydigan qurilmalar turi bo‘yicha (gidravlik, pnevmatik, temir g‘ildirakli yurish qurilmalari);
- yuritgich turi bo‘yicha (elektr, ichki yonuv dvigatelli, gidravlik, pnevmatik va boshqalar);
- iste‘mol qilinadigan energiya manbai bo‘yicha (elektr stansiyasidan, tashqi energiya yordamida ishlatadigan mashinalar);
- ishlaydigan asbob -uskunalar soni bo‘yicha (universal, maxsus);
- ish jarayonining rejimiga ko‘ra (davriy va uzluksiz harakat).

Zamonaviy inshootlar qurilishi yuqori texnologiyalarni qo‘llashni nazarda tutadi, ularni har bir bosqichda amalga oshirgan vazifalarini inobatga olgan holda, turli maqsadlar uchun qurilish texnikasidan foydalanmasdan amalga oshirish mumkin emas.

Qurilish maydonini ish boshlanishiga tayyorlash va ishlar yakunlangandan so‘ng uni takomillashtirish bosqichida yerga ishlov beradigan uskunalar va kichik qurilish mashinalari eng ko‘p talab qilinadi. Bu turdagi texnikalar tuproqni tekislash, qazish, shag‘al yotqizish va obodonlashtirish kabi muhim jarayonlarni aniq va samarali bajarishga yordam beradi. Zamonaviy ko‘p funksiyali qurilish texnikalarining qo‘llanilishi esa har qanday ob‘ektni qisqa muddatda sifatli va puxta tayyorlash imkonini yaratadi.





1-rasm. Ko‘p funksiyali kichik qurilish mashinalari

- a) almashuvchi beton qorishma tayyorlash jihozi
- b) almashinuvchi ekskavator ishchi jihozi

Fuqaro va sanoat binolarini qurishda yangi texnologiyalarni qo‘llashdan tashqari ko‘p funksiyali mashinalardan foydalanish yanada maqsadga muvofiq bo‘ladi. Mashinalarda bo‘sh turib qolish vaqti anchagina kamayadi. Tayyorlov ishlarida ishlatilgan mashina va jixozlar keyingi qurilish ob‘yektida ish boshlanmagunicha bo‘sh turib qolishini kuzatishimiz mumkin. Xususan, bugungi kunda Jaxon qurilish sanoati jadal rivojlanmoqda va bu jarayonda zamonaviy qurilish texnikalarining o‘rni juda muhim sanaladi. Xususan, CATERPILLAR (CAT), JCB, KUBOTA, BONOVO, BOBCAT, MUSTANG VA AMKADOR firmalarining 30 dan ziyod universal almashinuvchi ishchi jihoziga ega mashina bino va inshootlar qurilish jarayoniga jadal tarzda kirib keldi. Bu kabi yirik brendlarning qurilish mashinalari qurilish maydonlarida keng qo‘llanilib, qurilish jarayonlarini tezkor va samarali amalga oshirish imkonini bermoqda. Natijada 30 dan ortiq mashina bajaradigan ishni bir mashina yordamida bajarish imkoniyati tug‘ildi (2-rasm).



2-rasm. Universal almashinuvchi ishchi jihozli ko‘p maqsadli mashina

Shuni e‘tiborga olish kerakki, qurilish inshootlarida kichik turdagi qurilish mashinalaridan foydalanish ish unumdorligini oshiradi va jarayonda foydalaniladigan boshqa qurilish mashinalarga sarflanadigan harajatlarni kamaytiradi.

Hozirgi kunga kelib tandemli gidravlik nasoslar bilan jihozlangan modellar ham ommalashib bormoqda, bu esa gidravlik oqimning ikki barobar oshishi hisobiga ularning quvvatini oshirish imkonini berdi. Ular juda harakatchan va qurilish maydoni atrofida soatiga 21 km tezlikda harakatlanishi mumkin. Bu xususiyat bir qator operatsiyalarni bajarishda juda muhimdir. Masalan, tor qurilish ob‘yektlarida turgan joyida burilish imkonini beradi va yuqori qavatlariga beton qorishmani qo‘llaganda ancha mehnat unumdorligini oshishiga xizmat qiladi.

Xulosa o‘rnida shuni keltirish mumkinki, turar njoy binolarini qurishda zamonaviy mini texnika-texnologiyalarni ko‘p maqsadli universal bo‘lishi kichik turdagi ko‘p maqsadli mashinalarni quyidagi asosiy afzalliklarini keltirib chiqaradi:

- yurish qismi almashinuvchan (pnevmo g‘ildirakli yoki zanjir g‘ildirakli) bo‘lgani uchun tiqilib qoladigan yumshoq, botqoq tuproqlarda muvafaqqiyatli ishlashi, shassi bilan yukning birgalikdagi past og‘irligi o‘tuvchanlikni oshiradi;

- kichik o‘lchamli, tor sharoitda ishlashga imkon beradi, masalan bino karidorlarida va kichik o‘tish yo‘llarida, qolaversa omborlarning kichik yo‘laklarida;

- yuqori moslashuvchanlik;

- kam yonilg‘i sarf bo‘lishi va iqtisodiy ish unumdorlikka erishish;

- bir ish joyidan ikkinchi ish joyiga o‘tish va ishchi jihozlarni almashtirish ko‘p vaqt sarflamaydi.

- tejamkorlik – yonilg‘i va energiya sarfini optimallashtirib, harajatlarni kamaytiradi;

- samaradorlik – qurilish ishlarini tezlashtirib, ish unumdorligini oshiradi;

- aniqlik va sifat – ilg‘or texnologiyalar yordamida aniq va sifatli natijalarga erishish imkonini beradi;

- ko‘p funksiyalilik – turli vazifalarni bajarishga moslashgan bo‘lib, bir nechta texnikaning o‘rnini bosishi mumkin;

- ish unumdorligini oshirish – zamonaviy mashinalar yuqori quvvat va tezlik bilan ishlash imkoniyatiga ega bo‘lib, ularning yordami bilan qurilish ishlari oldingiga qaraganda ancha tez amalga oshiriladi;

- mehnat harajatlarini qisqartirish – avtomatlashtirilgan texnikalar qo‘llanilishi tufayli ishchi kuchi talabini kamaytirish va natijada harajatlarni kamaytirish imkoniyati yaratiladi;

- aniqlik va sifatning oshishi – gidravlik va elektron boshqaruv tizimlari bilan jihozlangan zamonaviy qurilish texnikasi loyihaga maksimal darajada muvofiq ishlash imkonini beradi.

- ekologik xavfsizlik – zamonaviy texnikalar ekologik toza yoqilg‘ilar yoki elektr energiyasidan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lib, zararli chiqindilarni kamaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Tojiyev R.J. Qurilish mashinalari. T., O‘zbekistan, (Darslik) 2000 y. 190- b.t.
2. Askarxodjayev T.I., Shukurov R.O‘. Yo‘l qurilish mashinalaridan foydalanish. Oliy o‘quv yurti talabalari uchun darslik. Toshkent, Sharq, 2011 y.,
3. Yusupov X.I. Qurilish mashinalari. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: TAQI, 2018 y.
4. ShNQ 2.08.01-19 "Turar joy binolari" shaharsozlik normalari va qoidolari" O‘zbekiston Respublikasi qurilish vazirining buyrug‘i, 18.02.2022 yildagi 22-son
5. B. Jadanovskiy, Technology and organization of building production 4 (2014)
6. S. Dmitrusenko, S. Komissarov, The use of elemts of organizational and technological design in the development of production standards, International Scientific Conference (2011).

TRANSFORMATION OF FOLK ORAL ART IN WRITTEN LITERATURE

A. Jandullaeva

Master's student Karakalpak State University

M. Palimbetova

Scientific consultant - Associate Professor

Annotation: *The ideological, thematic, and genre development of drama in 20th-century Karakalpak literature is considered an achievement of our literature. Adapting the plot of the epic to modern requirements, examining the educational aspects of the characters, paying special attention to the often-overlooked connections between the people, the hero, and their mutual relationships, requires much thought and reflection. This requires deep thought and reflection. This requires great culture, professionalism, and mastery from any author. In short, although the transformation of the epic into drama is not extensive, our national dramaturgy has accumulated a certain amount of experience.*

Scholar N. Dawqarayev's "Alpamis" remains an indelible monument in our national literature for transforming the past era's epic into a "present-day" drama, especially by utilizing the epic's own materials to elevate it to a contemporary work, and by demonstrating the lifelong connection between folklore and literature. The emergence of mixed genres like this remains a subject awaiting further scientific research.

Keywords: *drama, epic, transformation, plot, image, composition.*

In Karakalpak national dramaturgy, shaping national identity and reflecting cultural values are integral. The widespread use of Karakalpak folklore, along with the revival of ancient ideals of unity, harmony, friendship, and kinship on stage, is crucial. These elements are brought to life through presenting legends, stories, historical events, proverbs, catchphrases, and other passages as mastered episodes in drama, and by bringing a specific idea to light based on them.

Moreover, entire folk epics and historical works can be transformed into dramatic productions. This requires the exceptional talent from playwrights, directors, artists, composers, and actors. Because even a well-regarded play, considered good, may not have its own stage presence if it is not presented in episodes built on strong drama, in scenes that clearly demonstrate the connection of events, in historically accurate set designs, and in the abilities of actors who have deeply penetrated the psychology of people of that era. It may not be able to convey the intended message effectively, and the audience may not be captivated. Therefore, the creation of such dramatic works requires profound creative talent and inquisitiveness.

Epics embody the people's history, spiritual world, ethnographic characteristics, lifestyle, folk character, and philosophical and aesthetic thoughts. However, not every epic

contains this complete set of elements; only those with deep ideological content and high artistic value do.

In literary studies, the genre of transformation has been extensively discussed in the works of Russian scholars . Notable contributions include Kirgыз scholar A. Kalcheeva's dissertation (which examines the depiction of characters and plots in Kyrgyz epics within prose works), Kazakh scholar Professor J. Koblanov's articles (which analyze the transformation of the earliest epic "Alpamis" into drama in Karakalpak literature), N. Tursunova's dissertation (which explores the stylization of characters in folk tales and epics in Uzbek literature), and in Karakalpak literature, Professor Q.Jarimbetov's dissertations by A.Seytbekov (an analysis based on K.Raxmanov's prose works) are widely discussed.

In M. Palimbetova's monograph, the researcher analyzed only the epic and drama "Edige" and suggested that this remains an area in need of further study. Therefore, in this article, we will discuss drama, which laid the foundation for the development of this genre in Karakalpak literature, namely, the process of transformation.

The adaptation of epics into dramas began in 1938. Works based on the epic "Ġarib ashıq" include I. Bekbawliyev (1937), M. Daribev (1939), A. Begimov, and T. Allanazarov's drama "Ġarib ashıq" (1955). Similarly, N. Dawqaraev's play "Alpamis," based on the heroic epic "Alpamis," A. Shamuratov and I. Yusupov's "Qırq qız," based on the epic "Qırq qız," Q. Matmuratov's drama "Sharyar," based on the motifs of the folk epic "Sharyar," and K. Rahmanov's "Edige," based on the epic "Edige," has contributed to this tradition. A recent addition that further advances the transformation of epics into dramas is the historical musical drama "Amir Temur and Er Edige (Great march)" and "Qırq qız (Forty Girls (Star of Hope))" by writer K. Allambergenov.

Beyond epics, stories have also been adapted into dramatic works. For instance, J. Aymurzayev's drama "On the Banks of the Amu Darya," based on the novel "Qaraqalpaq qizi" by T.Qayipbergenov, and the drama "Qaraqalpaq qizi" (1967) by G.Abdulov and Bayandiyev, followed by the drama "Jumagul" (1974). Additionally, Berdakh's epic poem "The Foolish King," S. Xo'janiyazov's drama "Betrayal of Justice," and T. Qayipbergenov's tragedy "Aydos Baba" (Head Worth a Thousand Gold), based on the novel "The Unfortunate," are notable adaptations.

Similarly, T. Allanazarov's tragedy "Aydos Baba," based on T. Qayipbergenov's novel "The Unfortunate," K. Rakhmanov's drama of the same name based on the fairy tale "Toğız toñqıldaq, bir shıñkildek," and K. Rakhmanov's adaptation of M. Daribayev's novella "One of the Thousands," demonstrates this transformation. K. Rakhmanov also adapted "Payğambar jasındağı kúyew," and his comedy "The Swindlers in the Hospital," based on the novella "The Storm," as well as "The Consequences," based on the drama "A Guest to the Other World..." The introduction of these traditions into our literature has led to the emergence of new hybrid genres.

Many elements of the epic do not align with the requirements of drama. Epics are primarily meant for listening, while drama relies on both listening and visual presentation. People can listen to an epic from sunset to dawn, but in drama, performances typically last

only two to three hours. Additionally, epics can span many years or even centuries, whereas drama has stricter time constraints.

In prose works, narration allows for a broad and expansive storytelling style. However, drama is more restrictive in composition. Unlike epics and prose, where events can shift fluidly between different places and times, drama is confined by stage limitations. Elements such as set design, costumes, and scene transitions restrict movement and require careful adaptation. Moreover, while an epic can feature an unlimited number of characters, drama is more selective, often reducing the number of characters to maintain clarity and manageability.

Epic drama, as a folklore tradition, retains an oral character. Its narrative style is expansive, vividly describing heroes' bravery, the beauty of characters, and landscapes in great detail. In contrast, drama, as a refined form of written literature, presents events concisely and directly on stage. The playwright must prioritize brevity and focus, ensuring that the story captures the audience's attention from the very first moments. Unlike epics, where prologues and extended expositions are common, dramatic works often begin with immediate action. For instance, in the play, the migration of Baysari's people from Baysin is introduced abruptly, without a detailed explanation of its causes.

Another key difference is in narration. In epic dramas, events are often recounted from a third-person perspective by a "jiraw" (narrator or bard), who performs the story without directly participating in the action. The "jiraw" serves as an intermediary, guiding the audience through the tale. In contrast, drama eliminates external narration. The story unfolds entirely through character dialogue, allowing the audience to witness events firsthand. A hero's personality is revealed primarily through their words and interactions, rather than through external descriptions.

N. Dawqarayev laid the foundation for this artistic tradition in Karakalpak literature. His musical drama "Alpamis" became the beginning of the adaptation and staging of folk epics. N. Dawqarayev worked extensively on the musical drama "Alpamis." In his play "Alpamis," he comprehensively considered the ideological and artistic features of the epic and, without directly repeating the plot of the epic, made the issue of uniting the clans, which is its main ideological basis, the central theme of the drama.

The author's drama "Alpamis" was first staged at the Berdakh Academic Musical Theatre in 1942 under the direction of J. Abdulov and T. Allanazarov, composer V. Shavrannikov, and artists A. Ladur and M. Ladur. It was later adapted in 1961 under the direction of Y. Mamutov and continued to be staged between 2007 and 2012, directed by N. Ansatbayev, with later contributions from M. Usenov.

Now, let's examine the differences, strengths, and weaknesses of this drama compared to the Ogiz jiraw version. In the epic, 21 characters are identified by their names, while the others are referred to as brides, viziers, the people, heralds, storytellers, porkhans, and other titles. A total of 20 characters are involved in the drama under their own names, while the rest are mentioned as viziers, seyis, people, women, and young men. Therefore, the author

deemed the inclusion of the porkhans unnecessary for that era and omitted them from the drama.

The names of Alpamis's and Gulparshin's mothers are not mentioned in the epic. However, in the drama, Alpamis's mother's name is given as Aqbilek, and Gulparshin's mother's name as Altinshash. The play also introduces new characters not found in the epic poem, including Tore, Jamal, Esen, Erimbet, Xojalaq, Ayimbet, and Jiyemurat.

The play "Alpamis" was staged during wartime. This play is based on the plot of the folk epic "Alpamis." However, while this drama is not a copy of the "Alpamis" epic, the author's contributions and novelty are particularly evident. Alongside the characters of Alpamis, Gulparshin, Qarajon, Boybóri, Baysari, Toyshoxon, and Qultoy bobo, the play features a group of young men and women, along with the characters of Sapar biy and Xojalaq. As a result, the musical drama "Alpamis" appeared, consisting of four acts and eight scenes.

The text of the drama is written with a combination of verse and prose. The staging of N. Dawqarayev's play "Alpamis" during the Second World War was of great importance. Although war episodes are not discussed in this play, Alpamis's courageous actions, his striving to maintain unity among the tribes, his efforts to reconcile one people with another, and his loyalty to his beloved Gulparshin were highly relevant to that era.

The play "Alpamis" begins with the tribal chief Baysari bay, offended by Baybori, forcibly relocating his people from Jiydeli Baysin to the land of the Kalmik Khan Tayshaxan. The common people opposed the tribal chief's actions. However, the wealthy man did not listen to them and, with the help of Sapar biy and others, suppressed their resistance and forced them to move.

In the second scene of the first act, Alpamis' departure after Baysari, who had divided the land, is depicted. Here too, the playwright discusses the conflict between Alpamis and Xojalaq. While Alpamis and his men support bringing back the migrating people, Xojalaq and his men oppose him. At the very beginning of the drama, Alpamis appears as a positive character, while Xojalaq appears as a negative character.

With some dramatic changes, episodes like Baysari's request for a place to settle with Tayshaxan's clan, Barshin's beauty becoming known among Tayshaxan's people, and consequently, the khan's claim to her, Alpamis's friendship with Qarajan, taking Bayshubar to Barshin and asking for a reward from her, Barshin's beheading, Qarajan's aid to Alpamis, and Tayshaxan's elevation of Qarajan as khan—just as in the epic—maintain their plot structure in the drama.

In the epic, the Kalmik warrior Qarajan falls in love with Gulparshin. This is not the case in the drama. Here, the playwright correctly chose the beginning of the conflict, avoiding a scenario where two heroes would battle for Gulparshin. Instead, Qarajan Khan loves his own daughter. With this, the author successfully employs a technique that reveals Tayshaxan's character.

At the same time, many new episodes have been added to the drama, enriching the development of the aforementioned plots. For example, the episode of the gathering after

the horse race in Tayshaxan's palace, Arzayim's love for Qarajan, and the episode in which Tayshaxon and his vizier Kokamon conspire to kill Alpamis appear as a reimagined version of the drunken old woman episode from the epic, making it more relatable to contemporary audiences.

Regarding plot similarities, Alpamis's journey to the Kalmyk land, Barshin's portrayal, Barshin's response to the matchmakers sent by Tayshaxon, and the conditions she sets are all identical in both the epic and the drama. For a playwright, these moments are sufficient to fully convey their idea to the audience. Therefore, he adapted these episodes for the stage, reworking them himself. The play concludes with Gulparshin being brought as a bride.

Thus, this musical drama is not only the result of N. Dawqarayev's profound creative work but also a valuable achievement in Karakalpak national drama.

In conclusion, the following points can be drawn from this analysis:

- The central theme of the drama "Alpamis" serves as a call for unity among the people. Instead of portraying unity and friendship among different groups, the author presents Baysari, who incites conflicts and disputes between tribes, as a completely negative character.

- The drama "Alpamis" is not entirely bound to the epic. The core idea revolves around defending the homeland from external enemies, while themes of friendship and loyalty are emphasized. These ideas are especially deeply ingrained in the characters of Alpamis and Qarajan.

- The author's mastery is evident in his skillful use of proverbs and sayings, which effectively reveal the characters' life experiences and relationships with events. Moreover, he is not only a playwright but also a folklorist who widely showcases national traditions. Examples include national customs such as "betashar", "suyunchi soraw", "kempir óldi", "arqan tartis", etc.

- The inclusion of certain episodes that do not exist in the epic—such as the modernization of the drunken woman's plan to kill Alpamis, now presented as Tayshaxon's plot—suggests a deliberate adaptation to the themes and policies of a new era.

REFERENCES:

1. Allambergenov, K. *Amir Timur and Er Edige*. (Great Journey), Nukus, "Bilim," 2017.
2. Allambergenov, K. Forty Girls (The Venus of Hope) // Amu Darya. Nukus, 2018. No. 4
3. Zharimbetov Q. Epic, History and Drama (Writer K.Allambergenov's "Amir Temir and Er Edige. Some thoughts that arose while reading the historical musical drama "Great Campaign." // "Karakalpak Literature," 2017, No. 7 (79).
4. Koblanov Zh. Folkloric Foundations of Dramaturgy. International scientific journal "VESTNIK NAUKI" No 5 (14) T.4 MAY 2019.

5. Kalchayeva A. Issues of the Ideological and Artistic Participation of Epic Motifs in Kyrgyz Dramaturgy: Philol. Sci. Cand.... diss. abstract. Bishkek, 1993.
6. Markova T.N., Golovanov I.A., Seibel N.E. Genre Transformations in Literature and Folklore [Text]: Collective Monograph. Chelyabinsk: Encyclopedia Publishing House 2012.
7. Palymbetova M. Karakalpak Dramaturgy of the Era of Independence (Ideas, themes, genres, images). Tashkent -2023
8. Seitbekov A. Synthesis of epic and dramatic works in the work of K.Rakhmanov: Doctor of Philological Sciences. (PhD) diss. - Тошкент, 2020.
9. Tursunova N.Kh. Folklore stylization in modern Uzbek dramaturgy: Philol. Science. Phil. doc.... (PhD) diss. Tashkent - 2020.

DARS O‘TISHDA SUN’IY INTELLEKTNING O‘RNI

Murodqosimova Dilshoda Samandar qizi

Toshkent Davlat jahon tillari unioversiteti 3-bosqich Talabasi

Annotatsiya: Maqolada sun’iy intellektning pedagogik faoliyatdagi o‘rni haqida batafsil ma’lumot berilgan. Oliy ta’limni innovatsion rivojlantirish sharoitida ta’lim jarayonlarini boshqaruvchi intellektual ta’lim tizimlarning imkoniyatlari va xususiyatlari haqida so‘z boradi. Oliy ta’lim muassalarida intellektual tizimlardan foydalanish ta’lim sifatining oshishi, ta’lim jarayonlaridagi shaffoflikni ta’minlashi, talabalar uchun yaratiladigan qulayliklarning tahlili ko‘rildi. Shuningdek, ta’lim sifatini ta’minlashda sun’iy intellekt tizimlarining o‘rni va hozirgi kunda keng tarqalgan ayrim intellektual ta’lim platformalar xususida tahliliy ma’lumotlar keltirilgan. Maqolada mavjud adabiyotlar tahlil qilinadi, ta’lim sharoitida qo‘llaniladigan sun’iy intellektga asoslangan turli usullar muhokama qilinadi, tadqiqotlar natijalari keltirilgan va sun’iy intellektning pedagogikaga ta’siri haqida tushunchalar berilgan. Sun’iy intellektlar, bilimlar bazasi va ma’lumotlar bazalarining intellektual tizimdagi ahamiyati va ularni qo‘llash tavsiya etildi. Bu tizimlarning tadbirig‘i, o‘qish sifatining oshishi bilan baholandi.

Аннотация: В статье представлена подробная информация о роли искусственного интеллекта в педагогической деятельности. В контексте инновационного развития высшего образования обсуждаются возможности и особенности интеллектуальных образовательных систем, управляющих образовательными процессами. Использование интеллектуальных систем в высших учебных заведениях повышает качество образования, обеспечивает прозрачность образовательных процессов, анализирует возможности, созданные для студентов. Также представлены аналитические данные о роли систем искусственного интеллекта в обеспечении качества образования и некоторых широко распространенных сегодня интеллектуальных образовательных платформ. В статье анализируется существующая литература, обсуждаются различные методы, основанные на искусственном интеллекте, используемые в образовательных учреждениях, представлены результаты исследований и дается представление о влиянии искусственного интеллекта на Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (E)ISSN: 2181-1784 4 (5), May, 2024 SJIF 2024 = 7.404 / ASI Factor = 1.7 www.oriens.uz 830 педагогику. Была рекомендована важность искусственного интеллекта, баз знаний и баз данных в интеллектуальной системе и их применение. Внедрение этих систем оценивалось по повышению качества образования.

Abstract: The article provides detailed information about the role of artificial intelligence in pedagogical activity. In the context of the innovative development of higher education, the possibilities and features of intellectual educational systems that control educational processes are discussed. The use of intellectual systems in higher educational

institutions increases the quality of education, ensures transparency in educational processes, and analyzes the facilities created for students. Analytical data on the role of artificial intelligence systems in ensuring the quality of education and some intelligent educational platforms that are widespread today are also presented. The article analyzes the existing literature, discusses various methods based on artificial intelligence used in educational settings, presents research results, and provides insights into the impact of artificial intelligence on pedagogy. The importance of artificial intelligences, knowledge bases and databases in the intellectual system and their application was recommended. The implementation of these systems was evaluated by the increase in the quality of education.

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, ta’lim texnologiyalari, interaktiv darslar, avtomatlashtirilgan baholash, raqamli ta’lim.*

Keywords: *artificial intelligence, educational technology, interactive lessons, automated assessment, digital education.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, образовательные технологии, интерактивные уроки, автоматизированная оценка, цифровое обучение.*

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimi raqamli texnologiyalar bilan jadallik bilan rivojlanmoqda. Sun’iy intellekt ta’lim jarayonida yangi imkoniyatlar yaratib, dars berish sifatini oshirish va o‘quvchilar uchun interaktiv muhitni ta’minlashda muhim rol o‘ynamoqda. Ushbu maqolada sun’iy intellektning dars o‘tish jarayonidagi o‘rni va uning afzalliklari haqida so‘z yuritamiz.

Sun’iy intellektning ta’lim jarayonidagi asosiy yo‘nalishlari

Shaxsiylashtirilgan ta’lim

1. Sun’iy intellekt o‘quvchilarning bilim darajasini baholab, ularning ehtiyojlariga mos ravishda individual dars rejalarini tuzib beradi.

2. Adaptiv ta’lim platformalari o‘quvchining zaif va kuchli tomonlarini tahlil qilib, kerakli materiallarni tavsiya etadi.

Virtual o‘qituvchilar va chat-botlar

1. Sun’iy intellekt asosida yaratilgan chat-botlar talabalar savollariga real vaqt rejimida javob bera oladi.

2. Interaktiv suhbat orqali o‘quvchilar mustaqil ravishda fanlarni o‘rganishi mumkin.

Avtomatlashtirilgan baholash tizimlari

1. Sun’iy intellekt test natijalarini avtomatik baholab, o‘qituvchilarga vaqt tejash imkonini beradi.

2. Insho va matn tahlili bo‘yicha AI tizimlari grammatik va mantiqiy xatolarni aniqlashda yordam beradi.

Raqamli yordamchilar va aqlli tavsiyalar

1. O‘quvchilarga dars materiallarini tanlash va ularni tushunish bo‘yicha maslahat beruvchi tizimlar yaratilmoqda.

2. Masalan, Coursera, Khan Academy, Duolingo kabi platformalar sun‘iy intellekt yordamida foydalanuvchiga moslashtirilgan o‘quv materiallarini tavsiya qiladi.

Sun‘iy intellektning afzalliklari

Interaktiv o‘qitish – O‘quvchilar darslarni virtual muhitda o‘zlashtirishlari va sun‘iy intellekt bilan bevosita muloqot qilishlari mumkin.

Vaqt va resurslarni tejash – O‘qituvchilar uchun yuk kamayadi, natijada ular dars tayyorlash va individual yondashuvga ko‘proq vaqt ajrata oladilar.

Ko‘p tilda ta‘lim berish – Sun‘iy intellekt avtomatik tarjima tizimlari orqali har qanday tilda ta‘lim olish imkoniyatini beradi.

Mavjud bo‘lish va qulaylik – Masofaviy ta‘lim imkoniyatlari kengayib, sun‘iy intellekt tufayli har qanday vaqtda ta‘lim olish mumkin.

XULOSA

Sun‘iy intellektning ta‘lim jarayonida qo‘llanilishi ta‘lim sifatini oshirish, shaxsiy yondashuvni joriy etish va o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali qilish imkonini beradi. Kelajakda AI asosida yaratilgan o‘qitish texnologiyalari ta‘lim sohasida yanada muhim ahamiyat kasb etishi kutilmoqda.

Sun‘iy intellekt texnologiyalari o‘quv tajribalarini shaxsiylashtirish va ta‘lim natijalarini yaxshilash uchun ulkan imkoniyatlarni taklif qilsa-da, axloqiy, ijtimoiy va pedagogik ta’sirlarni diqqat bilan ko‘rib chiqish kerak. O‘qituvchilar va siyosatchilar Sun‘iy intellektning ta‘limdagi mas’uliyatli integratsiyasini birinchi o‘ringa qo‘yishlari, shaffoflik, hisobdorlik va tenglikni ta’minlashlari kerak. O‘qituvchilarni o‘qitish amaliyotida Sun‘iy intellekt bilan ishlaydigan vositalardan samarali foydalanish uchun zarur ko‘nikma va bilimlar bilan jihozlash uchun malaka oshirish dasturlari amalga oshirilishi kerak. Bundan tashqari, sun‘iy intellektning pedagogik faoliyatga uzoq muddatli ta’sirini baholash va potentsial xavflarni kamaytirishda uning afzalliklarini maksimal darajada oshirish bo‘yicha eng yaxshi amaliyotlarni aniqlash uchun doimiy tadqiqotlar va baholash zarur. Aini ta‘limning qo‘shimcha vositasi sifatida qabul qilish orqali biz barcha talabalar uchun yanada inklyuziv, qiziqarli va samarali o‘quv muhitini yaratishimiz mumkin. Oliy ta‘lim muassasalarida intellektual ta‘lim tizimlaridan foydalanish istiqbolli kelajakning poydevoridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “UNIVERSAL” xalqaro ilmiy jurnali maxsus soni: “Oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar”, 2024-yil 17-aprel. – A.: Andijon, 2024.

2. Biggest Limitations of Artificial Intelligence Technology | HackerNoon. (n.d.). Retrieved March 7, 2023, from <https://hackernoon.com/the-missing-pieces-6-limitations-of-ai-s85r3upr>

3. Бессмертный И.А. “Искусственный интеллект” Учебное пособие. СанктПетербург 2010. 288 с
4. Mhlanga, D. (2023). Open AI in Education, the Responsible and Ethical Use of ChatGPT Towards Lifelong Learning. SSRN Electronic Journal.

FARG‘ONA VODIYSIDA TARQALGAN ASALSHIRALI MELISSA OFFICINALIS L. (DORIVOR LIMONO‘TI) O‘SIMLIGI.

Xolikulov Murodjon Robiljonovich

Farg‘ona davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Botanika, biotexnologiya va ekologiya kafedrası dotsenti.

Annotatsiya: *Farg‘ona vodiysining O‘zbekiston Respublikasi qismida tarqalgan Melissa officinalis L. o‘simligining asalshirali o‘simlik sifatida nektar miqdori va konsentratsiyasini aniqlash. O‘simlikni gullash fazalarini o‘rganish va fenologiyasiga doir ma‘lumotlarni yeg‘ish. Turning geografik kordinatalarini aniqlashda Google Earth, MEPS.ME hamda ArcGis (10.5) dasturlaridan foydalanildi. Gul tarkibidagi nektar miqdorini mikrokopiyar usulda yig‘ib olinib, Refraktometr HI96800 da aniqlangan. Natijada turning GIS xaritasi tuzilib, nektar miqdori va konsentratsiyasi aniqlandi. Hulosa o‘rnida turning dorivorlik va aslashirali xususiyati aniqlandi. Asalarichilikni rivojlantirish va dorivor o‘simlik sifatida xom-ashyosini yeg‘ish maqsadida plantatsiyalarini tashkil qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.*

Kalit so‘zlar: *Melissa officinalis L., asalshirali o‘simlik, nektar miqdori, nektar konsentratsiyasi, o‘simlik xom-ashyosi, vegetatsiya davri, gullash, g‘unchalash.*

KIRISH

Bugungi kunda inson salomatligi uchun kerak bo‘ladigan ekologik talablarga javob beradigan oziq-ovqat mahsulotlarini iste‘mol qilish global muammoga aylanib bormoqda. Bu o‘z navbatida aholi salomatligi va iqtisodiyotiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash uchun oziq-ovqat orqali yuqadigan patogenlarni nazorat qilishni yaxshilashga imkon beradigan yangi yondashuvlar zarurligini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, bugungi istemolchilar oziq-ovqat mahsulotlarining salbiy ta‘siridan xavotirda. Shu sababli tabiiy va xavfsizroq mikroblarga qarshi vositalar bilan saqlangan oziq-ovqat mahsulotlarini afzal ko‘rishadi. Bu qatoriga biz qoqrmay asal maxsuloti va tarkibida antibakterial xususiyatiga ega o‘simliklarni qo‘shishimiz mumkin.

ASOSIY QISM

O‘rgangan tadqiqotim davomida asal olishda asalarilar tomonidan foydalaniladigan Farg‘ona vodiysining O‘zbekiston Respublikasi qismida tarqalgan asalshirali o‘simliklarning 65 ta oilaga mansub 259 turkumdan iborat 689 ta turi borligi aniqlandi. Bu o‘simliklar orasida o‘zinining asalshiraligi va nektardagi shakar miqdorining yuqoriligi bilan ajralib turadigan turlar qatoriga *Melissa officinalis L.* misol bo‘ladi.

Melissa officinalis L. (in Sp.Pl.:592 (1753)) - Lamiaceae (Yalpizdoshlar) oilasining *Melissa L.* (Limono‘t) turkumiga mansub ko‘p yillik, poyasi tik, asosidan shoxlanuvchan, qalin dag‘al bezlar va tuklar bilan qoplangan, 30-60 sm balanlikdagi limon singari hidga ega, o‘t o‘simlik hisoblanadi. Barglari tuxumsimon, chetlari yirik tishchali, ostki tomoni

tuksiz, ust tomoni siyrak kalta tuklar bilan qoplangan. Gullari uzun tutqichli, poyada halqasimon joylashgan, kosachasi 7-8 mm uzunlikda, uzun tolali tuklarga ega. Tojbarglari oq, tashqi tomoni biroz tuklangan bo‘lib, 13-14 mm uzunlikka ega. Yong‘oqchali mevasi uch qirrali, to‘q-qo‘ng‘ir 1,7 mm uzunlikda. Gullari iyun-avgust oylarida gullab, iyul-sentabr oylarida urug‘i yetiladi [1]. (1-rasm).



1-rasm. *Melissa officinalis* L. o‘simligi.

Farg‘ona vodiysining tog‘li hududlarida, ayrim joylarida jumladan sug‘oriladigan maydonlarda, ariqlar bo‘ylarida, salqin joylarda daraxt, butalar orasi va ostida ham o‘sdi. O‘sayotgan hududlarida yakka-yakka yoki ko‘p bo‘lmagan sonda populyatsiya hosil qiladi. Mazkur o‘simlikning barglari limon hidini eslatadi, shu bois uni limon o‘ti deb ham yuritiladi.

Tibbiyotda yer ustki qismi ishlatiladi. Yer ustki qismining (ba‘zan bargi) damlamasi ovqat hazm bo‘lishi buzilganda uni tartibga solish, kamqonlik, ba‘zi asab va yurak kasalliklarini davolash uchun hamda ajin va tirishishlarga qarshi ta’sir etuvchi, og‘riq qoldiruvchi, ich surgi, siydik va yel haydovchi vosita sifatida qo‘llanilib asosan xalq tabobatida ishlatiladi. O‘simlik xom-ashyosidan tayyorlangan dori vositalari, balzamlar shamollashda, isitma va yo‘talni davolashda, va engil sedativ sifatida bosh og‘rig‘i, migren, asabiy taranglik yoki uyqusizlikni davolash uchun ishlatilgan (Stefanović & Comic, 2012). O‘simlik shuningdek, xotirani yaxshilaydigan foydali sifatida taqdim etilgan [2].

Melissa officinalis L. bargida flavonoidlar (kersitrin, ramnositrin, luteolin), polifenolik birikmalar (rosmarin kislota, kofein kislota va protokatexik kislota), monoterpenoid aldegid, monoterpen glikozidlari, triterpenlar (ursolik va oleanolik kislotalar, efir moylari, tanninlar) mavjud [3].

Bu o‘simlik xalq orasida muhim ziravor sifatida ma’lum bo‘lib, ayrim mamlakatlarda maxsus maydonlarda o‘stiriladi. Bundan tashqari parfyumeriya mahsulotlari tayyorlashda, choylarga yoqimli hid berishda ham qo‘llaniladi. O‘simlikning ustki qismlarida vitamin C, B, tannin moddasi, limon va qahrabo kislotalari, ularning tarkibida mineral tuzlar va efir moylari bor. Uning xushbo‘y hidi odamni tetiklashtiradi, tonusini oshiradi va shifobaxsh alkogolsiz ichimliklar tayyorlashda qo‘llaniladi. Qolaversa mikroblarga qarshi ta’sirini

(Antimikrobiyal) hisobga olgan holda oziq-ovqat mahsulotlarini saqlashda foydalaniladi. Bu esa o‘simlikning kelajakda oziq-ovqat konservanti sifatida foydalanishga imkoniyatlarini yaratadi. Ko‘proq xomashyo sifatida barglari, mayda novdalari ishlatiladi.

Melissa officinalisning gullari nektar ajratish xususiyatiga ham ega. Shu sababli asalarilar uchun muhim asal manbai hisoblanadi. O‘simlik tabiatda yovvoyi holda tarqalgan bo‘lishiga qaramay tajriba maydonida oson o‘stiriladi, urug‘i laboratoriya va dala sharoitida mart o‘rtalarida unib chiqadi. Iyun oyining oxirgi o‘n kunligida gullaydi, urug‘i oktabr-noyabr oylarida pishib yetiladi. Tatqiqot davomida o‘simlik tadqiq qilinib, uning fenologik fazalari o‘rganildi (1-jadval).

Urug‘i va tomirlaridan tez va oson ko‘payadigan o‘simlik, odatda vegetatsiya boshlanishi mart oyining o‘n kunligiga to‘g‘ri keladi. Bahor oylarida tez o‘sadi, iyul oylariga borib poyasining balandligi 60-80 smga yetadi. Oxirgi gullarining gullashi iyul oxirlarigacha davom etadi. Dorivor limon o‘tining ko‘p yillik bo‘lishiga qaramay poyalari qirqib olinganda ham iyul oyida yana yangi novdalar chiqaradi. Yangi novdalari avgust oyining oxirlariga borib, 25-30 sm ga yetadi. Yangi novdalar ham g‘unchalaydi va avgust oyining oxirlaridan to sentabr-oktabr oyigacha gullaydi. Melissa officinalis L. o‘simlik urug‘larining pishib yetilishi noyabr o‘rtalarigacha boradi va vegetatsiyasining oxiri noyabr oxirlarigacha davom etadi (1-jadval).

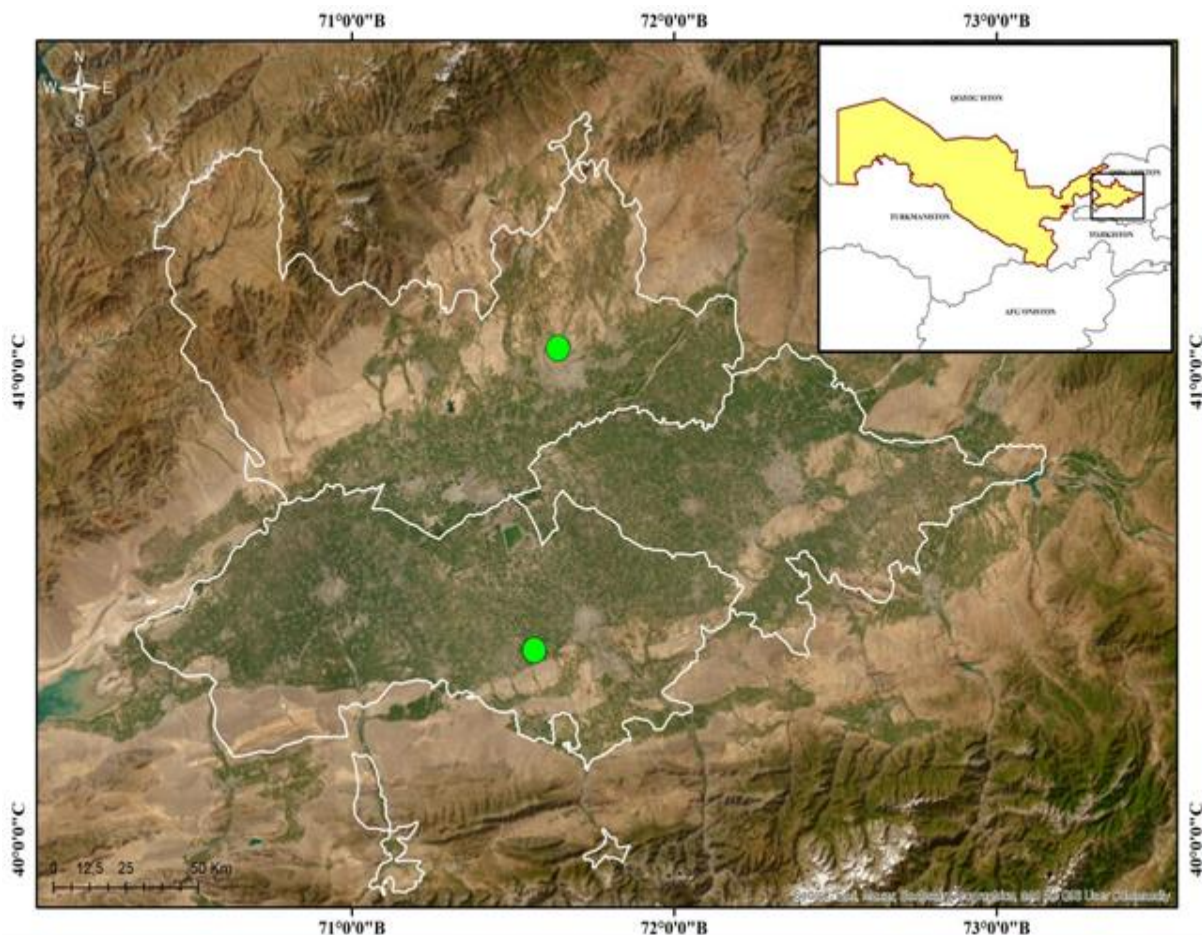
Melissa officinalis L. o‘simligining fenologik fazalarga bo‘linishi (2024 yil).
(1-jadval)

O‘simlik №	Vegetatsiya boshlanishi	G‘unchalashi	Gullashi			Gullash davri (kun)	Mevalashi		Urug‘ yetilishi (kun)
			Boshlanishi	Qiyg‘os gullashi	Gullash oxiri		Boshlanishi	Oxiri	
1	15.03	10.06	20.06	5.07	20.09	92	25.10	25.11	30
2	20.03	12.06	22.06	4.07	23.09	93	26.10	20.11	24
3	16.03	11.06	24.06	10.07	22.09	90	23.10	23.11	30
4	17.03	11.06	25.06	15.07	21.09	88	25.10	22.11	27
5	15.03	13.06	26.06	12.07	23.09	89	26.10	24.11	28

Melissa officinalis L. o‘simligining yetuklik davrida bir tupini qirqib olib ho‘l ho‘latda tortilganda 7 kg ni, quruq holatda esa 600-700 g ni tashkil qilishi aniqlandi. Bundan kelib chiqib gektariga hisoblaganimizda ho‘l holatda 90 tonnani, quruq holatida esa 6,7 tonnani tashkil qiladi. Bu o‘z navbatida dorivorlik hususyatidan kelib chiqib yangi plantatsiyalarni tashkil qilish va yahshi daromad olish uchun zamin vazifasini o‘taydi. Butun gullash

davomida asalarilar o‘simlik nektaridan foydalanadilar, shu sababli asalarichilik tarmog‘ini rivojlantirish va tabiiy asal olish imkoniyatini yuzaga keltiradi.

Ko‘p yillik kuzatishlar va olib borilgan tadqiqotlar natijasida *Melissa officinalis* L. o‘simligining GIS xaritasi yaratildi va bu joy o‘simlikni tadqiq qilishga ob‘ekt vazifasini o‘tadi (2-rasm).



2-rasm. *Melissa officinalis* L. o‘simligining Farg‘ona vodiysida tarqalish xaritasi.

Tadqiqotlar taxlilida 2024 yil xolatiga *Melissa officinalis* L. o‘simligining vegetatsiyasi mart oyining 15 sanasiga to‘g‘ri kelgan. Poyasinining o‘sishi kuzatilganda 17-aprelda 15-17 sm, 26-aprelda 19-20 sm, 5-mayda 20-23 sm, 19-mayda 25-30 sm, 5-iyunda 30-35 sm uzunlikka bo‘lganligi aniqlangan.

G‘unchalash davri 5-iyundan boshlanib, birinchi gullari 15-iyunga, qiyg‘os gullashi 20-23 iyunga, gullashining tugashi 20-30 iyulga to‘g‘ri keladi. Urug‘larining pishishi 20-avgustdan boshlaydi. Ayrim hollarda oxirgi gullari sentabr oxirigacha davom etadi.

O‘simlikning dorivorlik xususiyatidan kelib chiqib yer ustki qismi iyulning o‘rtalaridan o‘rib olinishi mumkin. Agar o‘rib olinsa birinchi gullari 26-avgustdan paydo bo‘la boshlaydi. Yangi novdalarining gullashi avgust oxiridan to sentabr o‘rtalarigacha davom etadi. O‘rganilgan paytda poyalarning balandligi 62 sm dan 77 sm gacha yetganligini, bir tupda 91 ta poya xosil bo‘lganligini, bir tupining ho‘l holatdagi og‘irligi 2,10 kg chiqqanligini taxlil qilingan (17.07.2024 yil).

Melissa officinalis L. o‘simligining nektar ajratish dinamikasi ko‘p yillik kuzatishlar natijasida har bir gul 1 kun davomida gullashi, gullar ertalab soat 9-10 lardan boshlab

ochila boshlashi, qiyg‘os gullab ochilishi esa soat 11 gacha davom etishi taxlil qilib aniqlangan. Olib borilgan tajriba maydonidagi o‘simlikning yillar kesimidagi namunalari yig‘ilgan va taxlil qilingan. Taxlil natijasidan kapilyar usulda olingan nektar miqdori va gulshira konsentratsiyasi Refraktometr HI96800 da taxlil qilingan uni quydagi 2-jadvalda ko‘rishimiz mumkin.

Melissa officinalis L. o‘simligining yillar kesimida nektarining ajralish miqdori va konsentratsiyasi.

2-jadval

Yillar	Bir gull hisobiga nektar miqdori	Bir gull hisobiga nektar konsentratsiyasi
2020 yil	0,08 mg	63 %
2021 yil	0,10 mg	56 %
2022 yil	0,11 mg	48 %
2023 yil	0,05 mg	61 %
2024 yil	0,15 mg	66 %

Jadval ma’lumotidan ko‘rinib turibdiki o‘rta hisobda 5 yilik yig‘ilgan tajriba namunalari va xulosalari shuni ko‘rsatdiki har bir gul 0,05 mg dan 0,15 mg gacha nektar ajratishi va bu o‘rtacha 0,10 mg ga to‘g‘ri kelishi taxlil qilingan. Nektar konsentratsiyasi esa 48 % dan 66 % gachani tashkil qilib, bu esa o‘rta hisobda 58,8 % ga to‘g‘ri kelishi taxlil qilingan.

Bundan tashqari Melissa officinalis L. o‘simligining nektar ajralishi 1 kun davomida kuzatildi va namunalar olinib taxlil qilindi. Natijada turli vaqt davomida yeg‘ilgan nektar miqdori va nektar tarkibidagi shakar miqdori turlicha miqdor va sonda chiqqanligini ko‘rishimiz mumkin (3-jadval).

Melissa officinalis L. o‘simligining bir kun davomida nektar ajralish dinamikasi

3-jadval

Vaqt (soat)	Nektarning bir gul hisobida ajralishi (mg)	Nektar konsentratsiyasi (%)
8	0,03	40
10	0,15	44
12	0,10	48
14	0,10	68
16	0,06	68
18	0,03	65

Jadval ma’lumotidan shuni ko‘rishimiz mumkinki, nektar ajralishining eng ko‘p miqdori soat 10 larga to‘g‘ri kelishi bu esa havo harorati va uning nisbiy namligi bilan o‘simlikning nektar ajralish xususiyatining eng qulay vaqti ekanligidan dalolat beradi. Nektar tarkibidagi shakar miqdorini foiz konsentratsiyasi soat 14 va 16 da namuna olingan o‘simlikda yuqori chiqqanligini ko‘rishimiz mumkin. Bu esa nektarni havo harorati yuqori bo‘lganda ular tarkibidagi shakar miqdorini oshishiga sababchi bo‘lishini va o‘simlik gulida nektar ajralish jarayonidagi fiziologik xususiyatiga bog‘liq xolda kechishi bilan izohlashimizga sababchi bo‘ladi.

XULOSA

Melissa officinalis L. o‘simligi Farg‘ona vodiysida tarqalishi aniqlanib GIS xaritasi tuzildi. O‘simlikning fenologik fazalari taxlil qilinib, biologik tavsifi yoritildi. Asalshirali hisoblangan bu turning nektar miqdori kapilyar usulda yeg‘ib olinib o‘lchandi va nektar tarkibidagi shakar miqdori refraktometr HI96800 da aniqlandi. O‘simlik turining nektar ajralish dinamikasi 1 kun davomida o‘rganilib taxlil qilindi. O‘simlikni dorivorlik, asalshirali xususiyatini hisobga olib, plantatsiyalar tashkil qilish va asalarichilik tarmog‘ini rivojlantirish maqsadga muvofiq deb hisoblayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Hamidov, G. X., Davidov, M. A., Akbarova, M. X., & Xolikulov, M. R. (2019). O‘zbekiston asalli o‘simliklari va asalarichilikning rivojlanish istiqbollari. Farg‘ona: Poligraf Super Servis.
2. Filomena Carvalho, Ana P. Duarte, Susana Ferreira (2021). Antimicrobial activity of *Melissa officinalis* and its potential use in food preservation. Italy: Journal “Food Bioscience”.
3. Sepide Miraj, Rafieian Kopaei, Sara Kiani (2016). *Melissa officinalis* L: A Review Study With an Antioxidant Prospective. Malaysia: Journal “National Library of Medicine”.

OILAVIY ZO‘RAVONLIKDAN JABR KO‘RGAN OILA FARZANDLARINI PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKA QILISH BO‘YICHA MOBIL ILOVA YARATISH

Kuvatova Gulbonu Murodullayevna

*O‘ZMU Ijtimoiy fanlar fakulteti
Psixologiya yo‘nalishi magistratura
2-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Kudratullaeva Ruxsora Baxtiyorovna

*O‘ZMU Ijtimoiy fanlar fakulteti
Psixologiya kafedrası dotsenti, PhD.*

Annotatsiya: *Ushbu maqola zo‘ravonlikdan jabr ko‘rgan oila farzandlarining ruhiy holatini aniqlash va ularga yordam ko‘rsatish jarayonini optimallashtirishga qaratilgan mobil ilova yaratish zarurligini asoslaydi. Maqolada loyihaning rejasi, O‘zbekiston va xalqaro maydondagi ilmiy ma‘lumotlar, psixologik yondashuvlar hamda statistika masalalarni ko‘rib chiqadi.*

Kalit so‘zlar: *mobil ilova, psixologik diagnostika, zo‘ravonlik, bolalar psixologiyasi, O‘zbekiston tajribasi, xalqaro tajriba.*

KIRISH

Bugungi kunda oilaviy zo‘ravonlik muammosi dolzarbligicha qolmoqda va uning oqibatları, ayniqsa, bolalar uchun og‘ir bo‘lishi mumkin. Zo‘ravonlikka duchor bo‘lgan bolalarda turli xil psixologik muammolar, jumladan, travma, stress, buzilishlar, depressiya, xavotirlik, o‘ziga past baho berish va boshqalar kuzatilishi mumkin. Ushbu bolalarni erta aniqlash va ularga adekvat psixologik yordam ko‘rsatish ularning kelajakdagi farovonligi uchun muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy texnologiyalar, xususan, mobil ilovalar psixologik diagnostika va yordam ko‘rsatish sohasida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu maqolada zo‘ravonlikdan jabr ko‘rgan oila farzandlarini psixologik diagnostika qilishga mo‘ljallangan mobil ilova yaratishning zarurligi, rejasi, ilmiy asoslari va metodologik jihatlari ko‘rib chiqiladi.

Mobil ilovani yaratish quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

* Ehtiyojlarni aniqlash va maqsadni belgilash:

Zo‘ravonlikdan jabr ko‘rgan bolalarning psixologik holatini baholashda mavjud muammolar va ehtiyojlarni aniqlash. Ilovaning asosiy maqsadi va vazifalarini belgilash (masalan: erta diagnostika, xavf guruhlarini aniqlash, yordam resurslariga yo‘naltirish).

* Ilmiy-tadqiqot ishlari:

O‘zbekiston va xalqaro miqyosdagi ilmiy adabiyotlarni o‘rganish, sohadagi ekspertlar bilan maslahatlashish. Bolalarda zo‘ravonlik oqibatlarini baholash uchun valid va ishonchli psixologik instrumentlarni aniqlash.

* Ilova prototipini ishlab chiqish:

Aniqlangan ehtiyojlar va ilmiy ma'lumotlar asosida ilovaning dastlabki prototipini yaratish. Interfeys dizayni, foydalanuvchi tajribasi (UX) va funksionalligini loyihalash.

* Pilot sinov va baholash:

Yaratilgan prototipni kichik guruhda (masalan, psixologlar, ijtimoiy xodimlar) sinovdan o'tkazish. Foydalanuvchilarning fikr-mulohazalarini yig'ish va ilovaga tegishli o'zgartirishlar kiritish.

* Ilovani takomillashtirish va yakuniy versiyasini yaratish:

Pilot sinov natijalari asosida ilovani texnik va funksional jihatdan takomillashtirish. Ilovaning yakuniy versiyasini ishlab chiqish va uni platformalarga (Android, iOS) joylashtirish.

* Tarqatish va qo'llab-quvvatlash:

Ilovani keng ommaga taqdim etish, foydalanuvchilarni o'qitish va texnik yordam ko'rsatish. Ilovaning samaradorligini muntazam ravishda baholab borish va zarurat tug'ilganda yangilash.

O'zbekistonda oilaviy zo'ravonlik muammosi bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar soni cheklangan bo'lishiga qaramay, mavjud ma'lumotlar ushbu muammoning dolzarbligini ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-87-son Farmoni va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar ushbu yo'nalishdagi davlat siyosatining ustuvorligini belgilaydi. Ammo, zo'ravonlikdan jabr ko'rgan bolalarni psixologik diagnostika qilish bo'yicha maxsus mobil ilovalar hozirda mavjud emas.

Xalqaro tajriba: Xalqaro miqyosda bolalarga nisbatan zo'ravonlikning psixologik oqibatlarini o'rganish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar o'tkazilgan. Ushbu tadqiqotlar zo'ravonlikning bolalar ruhiyatiga chuqur va uzoq muddatli ta'sirini ko'rsatadi. Shuningdek, xalqaro tajribada psixologik diagnostika va yordam ko'rsatish uchun mobil ilovalardan foydalanish tendensiyasi kuzatilmoqda. Masalan, travma bilan bog'liq muammolarni aniqlash, stressni boshqarish va psixo-ta'lim berishga mo'ljallangan bir qator ilovalar mavjud. Ushbu tajribalar O'zbekistonda ham shunga o'xshash ilova yaratish uchun qimmatli manba bo'lishi mumkin.

ASOSIY QISM

Mobil ilovada qo'llaniladigan psixologik yondoshuvlar bolalarning yoshini, rivojlanish xususiyatlarini va zo'ravonlikning turini hisobga olishi kerak. Quyidagi yondashuvlar ilova funksionalligini shakllantirishda muhim rol o'ynashi mumkin:

* Travmaga yo'naltirilgan kognitiv xulq-atvor terapiyasi (TYKXT): Zo'ravonlik oqibatida yuzaga kelgan travmatik xotiralar, noto'g'ri fikrlash va xatti-harakatlarni aniqlash va o'zgartirishga qaratilgan. Ilova interaktiv mashqlar, psixo-ta'lim materiallari va stressni boshqarish texnikalarini o'z ichiga olishi mumkin.

* Bolalar markazlashgan o'yin terapiyasi: Kichik yoshdagi bolalar uchun o'yin orqali o'z his-tuyg'ulari va kechinmalarini ifoda etishga yordam beradi. Ilova virtual o'yinlar va interaktiv vazifalarni taklif qilishi mumkin.

* Kuchga asoslangan yondashuv: Bolaning mavjud kuchli tomonlari va resurslarini aniqlash va ularni muammolarni yengish uchun ishlatishga qaratilgan. Ilova bolaning qobiliyatlarini e'tirof etuvchi va ularni rivojlantiruvchi elementlarni o'z ichiga olishi mumkin.

* Ekologik yondashuv: Bolaning oilaviy, maktab va jamiyatdagi o'zaro ta'sirini hisobga oladi. Ilova ota-onalar, o'qituvchilar va ijtimoiy xodimlar uchun ma'lumot va resurslarni taqdim etishi mumkin.

Diagnostika jarayonida bolaning anonimligi va maxfiyligi ta'minlanishi juda muhim. Ilova bolalarga o'z holatlari haqida xavfsiz muhitda so'zlash imkoniyatini berishi kerak. Shuningdek, ilova natijalari faqat malakali mutaxassislar tomonidan ko'rib chiqilishi va tegishli yordam ko'rsatilishi lozim.

Mobil ilovaning samaradorligi va aniqligini ta'minlash uchun quyidagi jihatlariga e'tibor qaratish zarur:

* Valid va ishonchli psixologik instrumentlardan foydalanish: Ilova tarkibiga bolalarda zo'ravonlik oqibatlarini baholash uchun xalqaro miqyosda tan olingan va O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan testlar, so'rovnomalar va anketalarni kiritish.

* Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish tizimi: Ilova orqali yig'ilgan ma'lumotlarni xavfsiz saqlash va tahlil qilish uchun ishonchli tizimni yaratish. Statistik tahlil natijalari bolalarning psixologik holati haqida aniq ma'lumot berishi va ilovaning samaradorligini baholashga yordam berishi kerak.

* Sun'iy intellekt (SI) elementlarini qo'llash: SI algoritmlari yig'ilgan ma'lumotlarni tahlil qilish, xavf guruhlarini aniqlash va individual yordam ko'rsatish strategiyalarini ishlab chiqishda yordam berishi mumkin. Biroq, SI natijalari har doim malakali psixologlar tomonidan tasdiqlanishi kerak.

* Muntazam ravishda baholash va takomillashtirish: Ilovaning foydalanish samaradorligi, diagnostika aniqligi va foydalanuvchilarning fikr-mulohazalari muntazam ravishda baholab borilishi kerak. Olingan natijalar asosida ilovaga tegishli o'zgartirishlar va yangilanishlar kiritib turilishi zarur.

Zo'ravonlikdan jabr ko'rgan bolalar bilan ishlash nozik va ehtiyotkorlikni talab etadi. Quyidagi maslahat va tavsiyalarga rioya qilish muhim:

* Xavfsizlikni ta'minlash: Eng birinchi va muhim qadam bolaning hozirgi xavfsizligini ta'minlashdir. Agar zo'ravonlik davom etayotgan bo'lsa, tegishli organlarga (huquqni muhofaza qilish, ijtimoiy xizmatlar) murojaat qilish zarur.

* Ishonchli munosabat o'rnatish: Bola bilan samimiy, ishonchli va qo'llab-quvvatlovchi munosabat o'rnatish juda muhim. Unga o'z his-tuyg'ulari va kechinmalari haqida ochiq gapirishga imkon bering va uni hech qachon ayblamang.

* Empatiya va tushunish: Bolaning boshidan kechirganlarini tushunishga harakat qiling va uning his-tuyg'ularini (qo'rquv, g'azab, aybdorlik, uyat va boshqalar) qabul qiling. Unga yolg'iz emasligini bildiring.

* Bolaning yoshiga moslashuv: Diagnostika va maslahat jarayonida bolaning yoshi, rivojlanish darajasi va kognitiv qobiliyatlarini hisobga oling. Kichik yoshdagi bolalar uchun o'yin terapiyasi, rasm chizish kabi noverbal usullar ko'proq mos kelishi mumkin.

* Travmaga sezgir yondashuv: Bolaning boshidan kechirgan travmatik voqealarni qayta ishlashda ehtiyotkor bo'ling. Uni haddan tashqari stressga soladigan savollar berishdan yoki voqealarni qayta-qayta so'rashdan saqlaning.

* Kuchli tomonlarga e'tibor: Bolaning mavjud kuchli tomonlari, qiziqishlari va resurslarini aniqlang va ularni tiklanish jarayonida qo'llab-quvvatlang.

* Ota-onalar/vasiylar bilan hamkorlik: Agar ota-onalardan biri yoki vasiylar bola uchun xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi bo'lsa, ular bilan hamkorlik qilish va ularga psixota'lim berish muhim. Zo'ravonlik qilgan ota-ona bilan ishlash alohida ehtiyotkorlikni talab etadi va bolaning xavfsizligi birinchi o'rinda turishi kerak.

* Maxfiylikni saqlash: Bola bilan bo'lgan suhbatlarning maxfiyligini ta'minlang, qonuniy majburiyatlar (masalan, bolaning hayotiga xavf tug'ilsa) bundan mustasno. Maxfiylik chegaralarini bola bilan oldindan muhokama qiling.

* Muntazam kuzatuv va baholash: Bolaning holatini muntazam ravishda kuzatib boring va psixologik yordamning samaradorligini baholang. Zarurat tug'ilganda yordam strategiyasini o'zgartiring.

* O'z-o'zini parvarish qilish: Zo'ravonlikdan jabr ko'rgan bolalar bilan ishlash psixologdan katta emotsional resurs talab qiladi. Shuning uchun o'z-o'zini parvarish qilish, superviziya olish va hamkasblar bilan maslahatlashish muhim.

Diagnostika jarayonida bolaning yoshi, zo'ravonlikning turi va davomiyligi, shuningdek, kuzatilayotgan simptomlar kabi omillarni hisobga olish zarur. Quyida eng ko'p qo'llaniladigan test va metodikalar:

Anamnez yig'ish:

* Bolaning o'zi bilan suhbat: Bolaning boshidan kechirgan voqealar, his-tuyg'ulari, xatti-harakatlari va munosabatlari haqida ma'lumot olish.

* Ota-onalar/vasiylar bilan suhbat: Oiladagi vaziyat, zo'ravonlik tarixi, bolaning rivojlanishi va xatti-harakatidagi o'zgarishlar haqida ma'lumot olish.

* Guvohlar bilan suhbat (agar mavjud bo'lsa): Zo'ravonlik holatlari haqida qo'shimcha ma'lumot olish.

Kuzatuv:

* Bolaning o'yinlari, o'zaro munosabatlari, emotsional reaksiyalari va xatti-harakatlarini kuzatish.

Standartlashtirilgan psixologik testlar:

* Bolalar uchun Travma Simptomlari Anketasi (Child Trauma Symptom Checklist - CTSC): Travmatik hodisadan keyingi stress sindromi (THKSS) baholash uchun ishlatiladi.

* Bolalar Depressiyasi inventarizatsiyasi (Children's Depression Inventory - CDI): Bolalardagi depressiya simptomlarining mavjudligi va darajasini aniqlashga yordam beradi.

* Spence Bolalar Xavotirlik Shkalasi (Spence Children's Anxiety Scale - SCAS): Bolalardagi turli xil xavotirlik turlarini (generalizatsiyalangan xavotirlik, ijtimoiy fobiya, ajralish xavotirligi va boshqalar) baholash uchun qo'llaniladi.

* Bolalar O'zini Anglash Shkalasi (Piers-Harris Children's Self-Concept Scale): Bolaning o'ziga bo'lgan bahosini aniqlashga yordam beradi.

* Rutterning Bolalar Xulq-Atvori So'rovnomasi (Rutter Behaviour Questionnaire for Children): Bolalardagi xulqiy va emotsional muammolarni skrining qilish uchun ishlatiladi. Shuningdek bir qancha proektiv test va metodikalarni qo'llash mumkin.

O'yin Terapiyasi Metodikalar:

* Erkin o'yin: Bolaga turli xil o'yinchoqlar bilan o'ynashga ruxsat beriladi va uning o'yinlari, tanlovi va o'zaro ta'siri kuzatiladi.

* Strukturallashtirilgan o'yin: Psixolog tomonidan ma'lum mavzular yoki vazifalar bo'yicha o'yinlar taklif etiladi (masalan, oila, zo'ravonlik holatlari).

* Rasmlar chizish va hikoyalar yaratish: Bolaga o'z his-tuyg'ulari va kechinmalarini rasmlar orqali ifoda etish va ular haqida hikoyalar so'zlash taklif etiladi.

Badiiy Terapiya (Art Therapy):

* Turli xil badiiy materiallar (bo'yoqlar, loy, qog'oz va boshqalar) orqali bolaning o'z his-tuyg'ulari va kechinmalarini ifoda etishiga yordam beradi.

E'tibor berish kerak bo'lgan muhim jihatlar:

* Testlarni tanlashda bolaning yoshi va rivojlanish darajasini hisobga oling. Har bir test ma'lum yosh guruhiga mo'ljallangan bo'ladi.

* Testlarni qo'llashdan oldin ularning validligi va ishonchliligini tekshiring, ayniqsa, agar test O'zbekiston sharoitida adaptatsiya qilinmagan bo'lsa.

* Diagnostika natijalari faqat test natijalari bilan cheklanmasligi kerak. Anamnez, kuzatuv va boshqa ma'lumotlar bilan birgalikda tahlil qilinishi zarur.

* Diagnostika jarayoni bolaga zarar yetkazmasligi kerak. Agar bola testni bajarishga istak bildirmasa yoki stressga tushsa, jarayonni to'xtating.

* Natijalarni bolaga va uning ota-onalariga/vasiylariga tushunarli tilda yetkazing.

Zo'ravonlikdan jabr ko'rgan bolalar bilan ishlash yuqori malaka va tajribani talab etadi. Agar sizda bunday bolalar bilan ishlash tajribangiz yetarli bo'lmasa, superviziya olish yoki tajribali hamkasblardan maslahat so'rash tavsiya etiladi.

XULOSA

Zo'ravonlikdan jabr ko'rgan oila farzandlarini psixologik diagnostika qilish bo'yicha mobil ilova yaratish nafaqat dolzarb ehtiyoj, balki zamonaviy texnologiyalarning insonparvarlik maqsadlarida qo'llanilishining muhim na'munasidir. Ushbu maqolada keltirilgan reja, ilmiy asoslar, psixologik yondashuvlar va statistika masalalariga e'tibor qaratish orqali samarali va ishonchli mobil ilova yaratish mumkin. Bunday ilova bolalarni erta aniqlash, ularga o'z vaqtida psixologik yordam ko'rsatish va kelajakda sog'lom va baxtli hayot kechirishlariga ko'maklashishi mumkin. Kelgusida ushbu yo'nalishda olib boriladigan ilmiy-tadqiqot ishlari va amaliy loyihalar sonining ortishi kutiladi.

Bu bo'yicha O'zbekistonda qilingan ishlar va ularning xulosalari quyidagilar:

Hozirgi kunda O'zbekistonda aynan zo'ravonlikdan jabr ko'rgan bolalarni psixologik diagnostika qilishga yo'naltirilgan maxsus mobil ilovalar mavjud emas. Biroq, bu sohada olib borilayotgan ba'zi muhim ishlar va tendensiyalarni qayd etish mumkin:

* Davlat siyosati va qonunchilik: O'zbekiston Respublikasi tomonidan oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurashish va jabrlanuvchilarni himoya qilish bo'yicha bir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, "Xotin-qizlar va erkaklarning teng huquq va imkoniyatlari kafolatlari to'g'risida"gi Qonun, "Oilaviy zo'ravonlikning oldini olish va unga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonun va boshqa me'yoriy hujjatlar. Ushbu qonunlar zo'ravonlik qurbonlariga psixologik yordam ko'rsatish zarurligini belgilaydi.

* Nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) faoliyati: O'zbekistonda bir qator NNTlar oilaviy zo'ravonlikdan jabr ko'rganlarga, shu jumladan bolalarga psixologik yordam ko'rsatish bo'yicha faoliyat olib bormoqda. Ular ko'pincha bepul maslahatlar, psixoterapiya seanslari va reabilitatsiya dasturlarini taklif etadilar. Biroq, ularning resurslari cheklangan va ko'lamini kengaytirish zarur.

* Ta'lim va sog'liqni saqlash tizimidagi urinishlar: Maktablarda psixologik xizmatlar tashkil etilgan bo'lib, ular bolalarning ruhiy holatini kuzatish va muammolarni erta aniqlashga qaratilgan. Sog'liqni saqlash muassasalarida ham psixologik yordam ko'rsatish imkoniyatlari mavjud, ammo bu xizmatlarning zo'ravonlikka ixtisoslashuvi darajasi har xil bo'lishi mumkin.

* Ilmiy tadqiqotlar: O'zbekistonda bolalar psixologiyasi va oilaviy munosabatlar mavzularida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Ammo, aynan zo'ravonlikning bolalar ruhiyatiga ta'siri va uni diagnostika qilish usullari bo'yicha chuqur tadqiqotlar yetarli emas. Mavjud tadqiqotlar ko'pincha zo'ravonlikning bolalarda xulqiy muammolar, emotsional buzilishlar va o'quv faoliyatiga ta'sirini ko'rsatadi.

Xalqaro tajribada qilingan ishlar va ularning xulosalari:

Xalqaro miqyosda bolalarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish, uni aniqlash va oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha ko'plab ishlar amalga oshirilgan. Psixologik diagnostika sohasida mobil ilovalardan foydalanish tendensiyasi sezilarli darajada rivojlangan.

* Diagnostika ilovalari: Bir qator xalqaro tashkilotlar va tadqiqotchilar bolalarning ruhiy holatini baholash uchun mobil ilovalar ishlab chiqqan. Bu ilovalar ko'pincha standartlashtirilgan so'rovnomalar, interaktiv vazifalar va o'yin elementlarini o'z ichiga oladi. Masalan, THKSS, depressiya, xavotirlik va boshqa muammolarni erta aniqlashga mo'ljallangan ilovalar mavjud.

* Ushbu ilovalar bolalarning ruhiy holatini tez va qulay tarzda baholash imkoniyatini beradi. Anonimlik va maxfiylikni ta'minlash orqali bolalarning o'z muammolari haqida ochiqroq gapirishiga yordam beradi. Biroq, bunday ilovalar natijalari har doim malakali mutaxassislar tomonidan tasdiqlanishi va to'liq klinik baholash uchun qo'shimcha vosita sifatida ishlatilishi kerak.

* Intervensiya va psixo-ta'lim ilovalari: Diagnostikadan tashqari, zo'ravonlik oqibatlarini bartaraf etish va psixologik yordam ko'rsatishga qaratilgan mobil ilovalar ham

mavjud. Ular stressni boshqarish texnikalari, emotsional regulatsiya mashqlari, travmatik xotiralar bilan ishlash usullari va psixo-ta'lim materiallarini taqdim etadi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, mobil ilovalar bolalarning psixologik diagnostikasi va ularga yordam ko'rsatishda qimmatli vosita bo'lishi mumkin. Ular qulaylik, anonimlik, keng qamrovlilik va interaktivlik kabi afzalliklarga ega. Biroq, bunday ilovalarni ishlab chiqish va qo'llashda validlik, ishonchlilik, maxfiylik va etik prinsiplarga qat'iy rioya qilish zarur. Shuningdek, ilova natijalari har doim malakali mutaxassislar tomonidan ko'rib chiqilishi va to'liq klinik baholash bilan birgalikda qo'llanilishi kerak.

O'zbekistonda ham xalqaro tajribani inobatga olgan holda, zo'ravonlikdan jabr ko'rgan bolalarni psixologik diagnostika qilish va ularga yordam ko'rsatishga mo'ljallangan mobil ilovalar yaratish istiqbolli yo'nalish bo'lishi mumkin. Bu sohada ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va mutaxassislarni tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. G'afurova, N. A. (2010). Oiladagi zo'ravonlikning psixologik oqibatlari. Toshkent: "Fan" nashriyoti.
2. Karimova, Z. K. (2015). Zo'ravonlikka uchragan bolalarga psixologik yordam ko'rsatish usullari. Samarqand: SamDU nashriyoti.
3. Ahmedova, M. A. (2018). Oila psixologiyasi. Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti.
4. Judith Lewis Herman (1992). Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence – From Domestic Abuse to Political Terror. Basic Books. (Travma va tiklanish: Zo'ravonlikning oqibatlari - oilaviy zo'ravonlikdan siyosiy terrorgacha)
5. Bessel van der Kolk (2014). The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. Viking. (Tananing xotirasi: Travmani davolashda miya, ong va tana)
6. Peter A. Levine (1997). Waking the Tiger: Healing Trauma. North Atlantic Books. (Yo'lbarsni uyg'otish: Travmani davolash)
Elektron platformalar va saytlar:
7. Cyberleninka ([<https://cyberleninka.ru/>] (<https://cyberleninka.ru/>)) - ilmiy maqolalar platformasi.
8. Google Scholar ([<https://scholar.google.com/>] (<https://scholar.google.com/>)) - ilmiy adabiyotlarni qidirish tizimi.
9. elibrary.ru ([<https://elibrary.ru/>] (<https://elibrary.ru/>)) - Rossiya ilmiy elektron kutubxonasi.
10. O'zbekiston Milliy kutubxonasi elektron katalogi ([<https://natlib.uz/>] (<https://natlib.uz/>))
11. UNICEF (<https://www.unicef.org/>) - Bolalar huquqlari va himoyasi bo'yicha ma'lumotlar.

12. WHO (Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti) (<https://www.who.int/>) - Zo'ravonlik va uning oqibatlari bo'yicha ma'lumotlar.

ANEMIYA VA RUHIY SALOMATLIK

G‘ayratova Diyoraxon Shavkatjon qizi
Toshkent tibbiyot akademiyasi 3-kurs talabasi

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqolada anemiya va ruhiy salomatlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish, temir tanqisligining depressiya, bezovtalik va kognitiv funksiyalar buzilishiga ta’sirini aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqot davomida tibbiyot adabiyotlari, klinik tadqiqotlar va ilmiy maqolalar tahlil qilindi. Shuningdek, anemiya va ruhiy salomatlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni tasdiqlovchi eksperimental va statistik ma’lumotlar ko‘rib chiqildi. Anemiya, ayniqsa temir tanqisligi anemiyasi, ruhiy salomatlikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Temir tanqisligi depressiya, bezovtalik va diqqatni jamlay olmaslik kabi muammolarga sabab bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, kislorod yetishmovchiligi miyaning kognitiv funksiyalarini susaytirishi kuzatildi. Anemiya nafaqat jismoniy, balki ruhiy salomatlik uchun ham jiddiy muammo hisoblanadi. Uni oldini olish va davolash uchun muvozanatli ovqatlanish, temirga boy mahsulotlarni iste’mol qilish va kerak bo‘lsa, shifokor tavsiyasiga ko‘ra temir preparatlarini qabul qilish muhimdir.*

Kalit so‘zlar: *anemiya, temir tanqisligi, ruhiy salomatlik, depressiya, bezovtalik, kognitiv funksiyalar, kislorod yetishmovchiligi, gemoglobin, diqqatni jamlash, charchoq, stress, psixologik holat.*

KIRISH

Anemiya – qonning kislorod tashish qobiliyatining pasayishi bilan bog‘liq holat. Bunga ko‘proq temir, foliy kislotasi yoki vitamin B12 yetishmasligi sabab bo‘ladi. Anemiya belgilari orasida charchoq, zaiflik, yurak urishining tezlashishi va teri rangining sarg‘ishligi mavjud.

Anemiya va ruhiy salomatlik o‘rtasida bog‘liqlik mavjud. Anemiya, qonning kislorod tashish qobiliyatini kamaytirishi natijasida, odamlar o‘zlarini charchagan, energiyani yo‘qotgan va kayfiyatda o‘zgarishlar sezishi mumkin. Kislotasi va temir yetishmasligi ruhiy salomatlikka ham ta’sir qiladi, chunki qonning kislorod bilan ta’minlanishi o‘zgarganda, miyaga yetayotgan oksigen miqdori kamayadi.

Psixologik xolatlar, masalan, depressiya yoki xavotir, anemiya sabablaridan biri bo‘lishi mumkin. Agar anemiya davom etsa, bu ruhiy holatni yomonlashtiradi.

Shuning uchun, anemiyani davolash, nafaqat jismoniy sog‘liq, balki ruhiy salomatlik uchun ham muhimdir. Temir, foliy kislotasi va vitamin B12 ga boy oziq-ovqatlarni iste’mol qilish tavsiya etiladi. Sog‘lom turmush tarzi va muntazam tibbiy tekshiruvlar ham ahamiyatlidir.

"Qon yetishmovchiligi: Anemiyaning yashirin xavflari va uni oldini olish yo‘llari"

– Ushbu maqola anemiyaning yashirin belgilari, salomatlikka uzoq muddatli ta’siri va profilaktik choralarga urg‘u beradi.

Anemiya (kamqonlik) — bu qonda gemoglobin miqdori va eritrotsitlar sonining kamayishi bilan tavsiflanadigan klinik-gematologik sindromlar guruhidir. Gemoglobin eritrotsitlar tarkibidagi oqsil bo‘lib, u kislorodni o‘pkadan to‘qimalarga yetkazish va karbonat angidridni to‘qimalardan o‘pkaga olib borish funksiyasini bajaradi. Shu sababli, anemiya holatida to‘qimalarda kislorod yetishmovchiligi — gipoksiya rivojlanadi.

Anemiyaning asosiy turlari:

1. Vitamin B12 va foliy kislotasi tanqisligi anemiyasi: Ushbu turdagi anemiya organizmda vitamin B12 yoki foliy kislotasi yetishmovchiligi natijasida rivojlanadi. Bu moddalar eritrotsitlarning yetilishi uchun zarur bo‘lib, ularning yetishmovchiligi megaloblast anemiyaga olib keladi.

2. Gemolitik anemiya: Bu turdagi anemiyada eritrotsitlarning yashash muddati qisqaradi va ular normaldan tezroq parchalanadi. Gemolitik anemiyalar irsiy yoki orttirilgan bo‘lishi mumkin.

3. Postgemorragik anemiya: Ko‘p miqdorda qon yo‘qotish natijasida yuzaga keladi. Bu o‘tkir (birdaniga ko‘p qon yo‘qotish) yoki surunkali (uzoq vaqt davomida oz-ozdan qon yo‘qotish) bo‘lishi mumkin.

Anemiyaning belgilari:

Umumiy holsizlik, tez charchash, bosh og‘rig‘i, bosh aylanishi, teri va shilliq qavatlarning rangparligi, yurak urishining tezlashishi (taxikardiya), nafas qisishi, ayniqsa jismoniy faollik paytida, ishtahaning pasayishi

ASOSIY QISM

Anemiya turlari:

Temir tanqisligi anemiyasi

Bu anemiyaning eng keng tarqalgan turi bo‘lib, organizmda temir yetishmovchiligi natijasida yuzaga keladi. Temir qizil qon hujayralarining asosiy tarkibiy qismi bo‘lgan gemoglobinni hosil qilish uchun zarur. Temir tanqisligi noto‘g‘ri ovqatlanish, surunkali qon yo‘qotish (masalan, me‘da-ichak yarasi yoki hayz ko‘rishning ko‘p bo‘lishi) yoki ichaklarda temirning yomon so‘rilishi natijasida kelib chiqishi mumkin.

2. B12 vitamini va folat tanqisligi anemiyasi

B12 vitamini va folat (B9 vitamini) yetishmovchiligi qizil qon hujayralarining yetilish jarayonini buzadi, bu esa megaloblastik anemiyaga olib keladi. B12 vitamini yetishmovchiligi noto‘g‘ri ovqatlanish, ichak kasalliklari yoki pernitsioz anemiya kabi holatlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Folat yetishmovchiligi esa ko‘pincha noto‘g‘ri ovqatlanish yoki homiladorlik davrida yuzaga keladi.

3. Gemolitik anemiya

Bu turdagi anemiyada qizil qon hujayralari normal muddatidan oldin parchalanadi. Gemolitik anemiyaning irsiy (masalan, o‘roqsimon hujayrali anemiya) yoki orttirilgan (masalan, otoimmün kasalliklar) turlari mavjud. Eritrotsitlarning erta parchalanishi organizmning kislorod tashish qobiliyatini pasaytiradi.

4. Aplastik anemiya

Suyak iligi tomonidan qizil qon hujayralarining yetarlicha ishlab chiqarilmasligi natijasida yuzaga keladi. Bu holat radiatsiya, kimyoviy moddalar, ba’zi dorilar yoki otoimmün kasalliklar tufayli kelib chiqishi mumkin.

5. Sideroblastik anemiya

Bu turdagi anemiyada suyak iligi temirni to‘g‘ri ishlata olmaydi, natijada gemoglobin sintezi buziladi. Sideroblastik anemiya irsiy yoki orttirilgan bo‘lishi mumkin.

6. Surunkali kasalliklar bilan bog‘liq anemiya

Ba’zi surunkali kasalliklar (masalan, buyrak yetishmovchiligi, saraton, revmatoid artrit) organizmning qizil qon hujayralarini ishlab chiqarish qobiliyatiga to‘sqinlik qilishi mumkin, bu esa anemiyaga olib keladi.

7. Postgemorragik anemiya

Ko‘p miqdorda qon yo‘qotish natijasida yuzaga keladi. Bu holat o‘tkir (birdaniga ko‘p qon yo‘qotish) yoki surunkali (uzoq vaqt davomida oz-ozdan qon yo‘qotish) bo‘lishi mumkin.

Anemiya belgilari

Anemiyaning belgilari uning sababi, og‘irlik darajasi va organizmga ta’sir qilishiga qarab farq qilishi mumkin. Quyida anemiyaning asosiy umumiy belgilari keltirilgan:

1. Charchoq va holsizlik

Anemiyaning eng keng tarqalgan belgisi doimiy charchoq va kuchsizlikdir. Gemoglobin darajasi past bo‘lsa, mushaklar va organlar yetarlicha kislorod ololmaydi, bu esa tez charchashga sabab bo‘ladi.

2. Rangparlik

Anemiya qonda qizil qon hujayralarining kamayishi tufayli teri va shilliq qavatlarining oqarishiga olib kelishi mumkin. Eng ko‘p seziladigan joylar – yuz, lablar, ko‘z qovoqlari ichki qismi va kaftlardir.

3. Bosh aylanishi va hushdan ketish

Qon orqali miyaga yetarli kislorod yetib bormasa, bosh aylanishi yoki og‘ir holatlarda hushdan ketish kuzatilishi mumkin. Bu holat ayniqsa tez o‘rnidan turganda yoki jismoniy faollik paytida seziladi.

4. Nafas qisishi

Kislorod yetishmovchiligi tufayli hatto yengil jismoniy harakatlarda ham nafas olish qiyinlashishi mumkin. Masalan, zinadan ko‘tarilganda yoki uzoq vaqt gaplashganda tez nafas olish holati kuzatiladi.

5. Yurak urishining tezlashishi (taxikardiya)

Anemiyada yurak organizmga ko‘proq kislorod yetkazib berishga harakat qiladi, bu esa yurak urishining tezlashishiga sabab bo‘ladi. Ba’zida yurak urishidagi notekislik (aritmia) ham kuzatilishi mumkin.

6. Bosh og‘rig‘i va konsentratsiya buzilishi

Kislorod tanqisligi tufayli miya faoliyati susayishi mumkin, bu esa doimiy bosh og‘rig‘i va diqqatni jamlay olmaslik kabi muammolarga olib keladi.

7. Qo‘l-oyoqlarning sovuqligi va uvishishi

Anemiya qon aylanishining buzilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Natijada qo‘l-oyoqlarda sovuqlik yoki uvishish hissi paydo bo‘ladi.

8. Soch va tirnoqlarning zaiflashishi

Temir tanqisligi anemiyasida soch to‘kilishi va tirnoqlarning mo‘rtlashishi kuzatiladi. Ba‘zan tirnoqlar shakli o‘zgarib, “qavariq” ko‘rinish olishi mumkin.

9. G‘ayritabiiy ishtaha (Pika sindromi)

Anemiyani aniqlash usullari

Anemiyani aniqlash va uning sababini aniqlash uchun turli laborator va instrumental diagnostika usullari qo‘llaniladi. Quyida anemiyani tashxislashda ishlatiladigan asosiy usullar keltirilgan.

1. Umumiy qon tahlili (UQT)

Bu anemiyani aniqlashdagi eng muhim birlamchi test hisoblanadi. U quyidagi ko‘rsatkichlarni baholashga yordam beradi:

- Gemoglobin (Hb) – anemiya borligini ko‘rsatadi (erkaklarda 130 g/L dan, ayollarda 120 g/L dan past bo‘lsa).

- Eritrotsitlar soni (RBC) – qizil qon hujayralari sonining kamayishi anemiyaga ishora qiladi.

- Gematokrit (Hct) – qonni hosil qiluvchi elementlarning umumiy hajmdagi foiz miqdori.

- O‘rtacha eritrotsit hajmi (MCV) – eritrotsitlarning kattaligini ko‘rsatadi (mikrotsitar, normotsitar yoki makrotsitar anemiyalarni aniqlashda muhim).

- Eritrotsitlarning o‘rtacha gemoglobin miqdori (MCH) va gemoglobin konsentratsiyasi (MCHC) – eritrotsitlar tarkibidagi gemoglobin miqdorini baholaydi.

2. Temir metabolizmi tahlillari (temir tanqisligi anemiyasini aniqlash uchun)

Agar temir tanqisligi anemiyasidan shubha qilinsa, quyidagi testlar o‘tkaziladi:

- Suyak iligi zaxirasi uchun ferritin – organizmdagi temir zahiralarini ko‘rsatadi (kam bo‘lsa, temir tanqisligi anemiyasi ehtimoli yuqori).

- Zardob temir miqdori – qon plazmasidagi temir miqdorini o‘lchaydi.

- Total temir bog‘lovchi qobiliyat (TIBC) – qonning temir bilan to‘lish qobiliyatini aniqlaydi.

- Transferrin saturatsiyasi – temir tashuvchi oqsilning qanday ishlayotganini baholaydi.

3. B12 vitamini va folat miqdorini aniqlash

B12 yoki folat tanqisligi bilan bog‘liq megaloblastik anemiyani aniqlash uchun zarur testlar:

- Zardobdagi B12 vitamini darajasi – past bo‘lsa, pernitsioz anemiya yoki malabsorbsiya (so‘rilish buzilishi) mumkin.

- Zardobdagi folat miqdori – past bo‘lsa, folat tanqisligi anemiyasi ehtimoli bor.

4. Retikulositlar soni

Bu test suyak iligining yangi qizil qon hujayralari ishlab chiqarish qobiliyatini baholaydi. Agar retikulositlar darajasi past bo‘lsa, suyak iligi yetarlicha eritrotsit ishlab chiqara olmayapti degan xulosa qilish mumkin. Agar yuqori bo‘lsa, gemoliz yoki qon yo‘qotish borligidan shubha qilish mumkin.

5. Gemolitik anemiyalar uchun testlar

Agar eritrotsitlarning erta parchalanishi (gemoliz) mavjud bo‘lsa, quyidagi testlar o‘tkaziladi:

- Bilirubin – eritrotsitlar parchalanishidan hosil bo‘ladigan modda; agar gemoliz mavjud bo‘lsa, darajasi oshadi.

- Laktat dehidrogenaza (LDH) – eritrotsitlar parchalanganda ko‘payadi.

- Gaptoglobin – eritrotsitlar parchalanishida kamayadi.

- Koombs testi (antiglobulin testi) – otoimmün gemolitik anemiyani aniqlash uchun ishlatiladi.

6. Suvay iligi biopsiyasi va punksiyasi

Agar aplastik anemiya yoki suyak iligi kasalliklari shubha qilinsa, suyak iligi tekshiriladi. Ushbu usul eritropoez (eritrotsit hosil bo‘lishi) jarayoni buzilganligini aniqlashga yordam beradi.

7. Molekulyar-genetik testlar

Ba’zi irsiy anemiyalarni (masalan, talassemiya yoki o‘roqsimon hujayrali anemiya) aniqlash uchun molekulyar-genetik tekshiruvlar o‘tkaziladi.

8. Qon yo‘qotish manbaini aniqlash

Agar anemiya qon yo‘qotish bilan bog‘liq bo‘lsa, quyidagi testlar yordamida manba aniqlanadi:

- Ichak qon ketishini aniqlash uchun yashirin qon testi

- Endoskopiya va kolonoskopiya – oshqozon-ichak traktida qon ketish bor-yo‘qligini tekshirish

- Ginekologik tekshiruvlar – ayollarda hayzning ko‘pligi bilan bog‘liq anemiyani aniqlash

Anemiyaning ruhiyatga ta’siri

Anemiya – qonda gemoglobin yoki eritrotsitlar sonining kamayishi bilan bog‘liq kasallik bo‘lib, u nafaqat jismoniy, balki ruhiy salomatlikka ham salbiy ta’sir qiladi. Anemiya tufayli miya va nerv tizimi yetarli kislorod ololmagani sababli kayfiyat o‘zgarishlari, diqqat buzilishi va ruhiy tushkunlik holatlari yuzaga kelishi mumkin.

1. Charchoq va ruhiy holatning tushishi

Anemiya bilan og‘rigan odamlar doimiy charchoq va holsizlikdan shikoyat qiladilar. Energiya yetishmovchiligi tufayli ruhiy faollik pasayadi, inson odatdagi ishlarini bajarishda qiynaladi va tez toliqadi.

2. Diqqat va xotira pasayishi

Kislorod yetishmovchiligi miyaga ham ta’sir qiladi. Anemiyali insonlarda diqqatni jamlash qiyinlashadi, xotira sustlashadi va fikrlash jarayoni sekinlashadi. Bu ayniqsa o‘qish va ish samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

3. Depressiya va tushkunlik

Anemiya serotonin va dopamin kabi ruhiy holat uchun muhim bo‘lgan neurotransmitterlarning ishlab chiqarilishiga ta’sir qilishi mumkin. Natijada insonda tushkunlik, hayotga qiziqishning yo‘qolishi, motivatsiya pasayishi va hatto depressiya rivojlanishi mumkin.

4. Asabiylik va bezovtalik

Qon orqali yetarli kislorod ololmagan odamlar odatda sabrsiz, jahldor va asabiy bo‘lib qoladilar. Ular kichik muammolarga ham keskin munosabat bildirishlari mumkin.

5. Uyqu buzilishi

Anemiyali insonlar ko‘pincha uyqu bilan bog‘liq muammolarga duch keladilar. Ular uyqusizlikdan, tez-tez uyg‘onib ketishdan yoki tunda tinch uxlay olmaslikdan shikoyat qiladilar.

6. Bosh aylanishi va qo‘rquv hissi

Qon bosimi pasayishi va kislorod yetishmovchiligi tufayli bosh aylanishi yuzaga kelishi mumkin, bu esa odamlarda qo‘rquv va bezovtalik hissini oshiradi.

7. O‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishi

Doimiy charchoq va ruhiy tushkunlik tufayli odam o‘zini samarasiz his qilishi, ishonchsizlik yoki yutuqlarga bo‘lgan ishtiyoqning kamayishi kuzatilishi mumkin.

XULOSA

Anemiya nafaqat jismoniy, balki ruhiy salomatlikka ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan kasallikdir. Qon orqali yetarli kislorod yetkazilmagani sababli inson doimiy charchoq, diqqatni jamlash qiyinligi, depressiya, asabiylik va uyqu buzilishi kabi muammolarga duch keladi. Bu esa uning hayot sifatini pasaytiradi, ish faoliyatiga va ijtimoiy munosabatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Anemiyaning ruhiyatga ta’sirini kamaytirish uchun uning sababini aniqlash va to‘g‘ri davolash muhim. Temir, B12 va folat miqdorini me’yorida ushlab turish, sog‘lom ovqatlanish, yetarlicha dam olish va shifokor nazoratida bo‘lish anemiyaning ruhiy salomatlikka ta’sirini kamaytirishga yordam beradi. Shuning uchun, agar charchoq, tushkunlik yoki diqqat sustligi kabi muammolar kuzatilsa, qon tahlili topshirish va kerakli choralarni ko‘rish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Guyton A.C., Hall J.E. Medical Physiology – Anemiya va kislorod tashish jarayonlari haqida keng ma’lumot beradi.

2. Harrison’s Principles of Internal Medicine – Anemiyaning turlari, diagnostikasi va davolash usullari haqida muhim ilmiy manba.

3. WHO (World Health Organization). Anaemia in Women and Children: A Global Public Health Problem. – Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan anemiya haqida berilgan tavsiyalar.

4. Dacie J.V., Lewis S.M. Practical Haematology – Gematologik testlar va anemiya diagnostikasi bo‘yicha qo‘llanma.

5. Mayo Clinic. Anemia: Symptoms and Causes. <https://www.mayoclinic.org> (<https://www.mayoclinic.org/>) – Zamonaviy tibbiy maslahatlar va tadqiqotlar.

6. National Institutes of Health (NIH). Iron-Deficiency Anemia. <https://www.nhlbi.nih.gov> (<https://www.nhlbi.nih.gov/>) – Temir tanqisligi anemiyasi va uning oqibatlari haqida.

7. Beard J.L. Iron Biology in Immune Function, Muscle Metabolism and Neuronal Function. Annual Review of Nutrition – Anemiyaning miya va ruhiy holatga ta’siri bo‘yicha tadqiqotlar.

8. Taylor C.L., Green R. Folate, Vitamin B12, and the Nervous System. – B12 va folat tanqisligining asab tizimi va ruhiy salomatlikka ta’siri haqida ilmiy ish.

YOSHLAR ONGINI MA'NAVIY YUKSALTIRISH - OILY MAQSADIMIZ

Nuriddin Sirojiddinov

“Orion media foto video studiyasi” asoschisi, Alisher Navoi nomidgi davlat stipendiyasi sohibi, snsirojiddinov@gmail.com

Ilmiy rahbar: Uchqun Tillaev

IIV Podpolkovnik, O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan artist

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola yosh avlodni turli hil buzg‘unchi g‘oyalar: diniy ekstrimizm, terrorizm, fundamentalizm va vandalizm kabi zararli g‘oyalar ta’sirlaridan asrash, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiya qilish masalalariga bag‘ishlanadi.

Kalit so'zlar: buzg‘unchi g‘oyalar, diniy ekstrimizm, terrorizm, fundamentalizm, vandalizm, ta’lim – tarbiya, yosh avlod, vatanparvarlik, ma’naviy yuksaltirish, umuminsoniy qadriyatlar, hushyorlik, yoshlar siyosati, ma’naviy immunitet, globallashuv.

Abstract: This scientific article is devoted to the issues of protecting the younger generation from various harmful ideological: religious extremism, terrorism, fundamentalism, and vandalism. Aim of the article educating young generation in the spirit of patriotism.

Key words: religious extremism, terrorism, fundamentalism, and vandalism, education and training, younger generation, patriotism, spiritual upliftment, global traditions, vigilance, youth policy, moral immunity, globalization.

KIRISH

Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot,
yo najot-halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir.
Abdulla Avloniy

Ta’lim tarbiya jamiyatning asosiy poydevori hisoblanadi. Ta’lim tarbiyaning asosiy maqsadi nafaqat bilim berish, balki yosh avlodni tarbiyalashda uning ijtimoiy va madaniy qadriyatlarini ham shakllantirishdir. Yurtimizda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar 2017 yilda qabul qilingan “ta’lim to‘g‘risidagi qonun ta’lim jarayonlarini xalqaro mezonlarga moslashtirishga xizmat qilmoqda desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

XXI globallashuv asrida yashar ekanmiz hayotimizga ijtimoiy tarmoqlarning kirib kelishi oddiy bir jarayonga aylanib ulgurdi. Tezkor zamonaviy axborot muhitida har bir inson axborot almashinuviga bo‘lgan ehtiyojlarini o‘z mobil aloqa vositalari va turli hil gadjetlar orqali qabul qilib oladi. Bugunning dolzarb masalalaridan biri sifatida asrlar davomida shakllangan o‘zbek mentolitetimizga zid bo‘lgan, turli xil zararli g‘oya va “ommaviy madaniyat”ning yoshlarimiz hayotiga kirib kelayotganligini afsus bilan aytishimiz mumkin. Bunday salbiy holatlarni oldini olish uchun O‘zbekistonda yoshlar masalasiga davlat siyosatining eng ustivor masalalaridan biri sifatida qaralmoqda. Yurtimizning asosiy faol qatlami yoshlar bo‘lganligi sababli ham ko‘plab qarorlar, qonunlar

“Yoshlarning huquq va erkinliklarini ta’minlash”, ularni davlat tomonidan himoya qilish asosiy vazifalardan sanaladi.

ASOSIY QISM

Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2022-yil 28-yanvarda “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni imzolandi va unda Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirishga oid quyidagi vazifalar mavjud:

- Yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg‘usi, bag‘rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta’sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo‘lgan qat’iy ishonch va qarashlarga ega shaxs sifatida tarbiyalash;

- Yoshlarni axloqiy negizlarni buzishga olib keladigan xatti-harakatlardan, terrorizm va diniy ekstremizm, separatizm, fundamentalizm, zo‘ravonlik va shafqatsizlik g‘oyalariidan himoya qilish;

- Yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish; Iqtidorli va iste’dodli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash hamda rag‘batlantirish (1.119)

Terrorizm-lotincha so‘z bo‘lib “qo‘rqinch, “daxshat” degan ma‘noni anglatadi.

Terrorizmni biror millat yoki dinga nisbat berish mutlaqo notog‘ri. Zero, terrorizmni hech qaysi din, hech qaysi millat oqlamaydi. U kimning va nimaning nomidan qilinishidan qat’iy nazar, uni amalga oshiruvchi shaxs javobgar hisoblanib, qonunlarda belgilangan jazoga mahkum etiladi.

Bugungi media makonni kuzatar ekansiz, turli axborot hurujlari avj olib, islomni yomon otlqqa chiqarishga urinishlar ko‘p kuzatilyapti. Bu achinarli holdir. Chunki, “islom o‘z nomi bilan – tinchlik dini”dir.(2.5.)

Asl islom dinimizning ulug‘ muhaddislari Imom-al Buhoriy, Imom at Termiziy kabi Islom olamida nom qozongan mutaffakirlar bizning yurtimizdan yetishib chiqqanligini yoshlarimiz ongiga har doim singdirib borishimiz ularda “g‘oyaviy immunitet”ni shakllantirishimiz uchun asosiy omil bo‘ladi deb hisoblaymiz. Buning uchun eng avvalo oilada, mahallada, maktabda bir tanu birjon bo‘lib harakatlanishimiz darkor.

Doim har birimizning hushyor va sergak bo‘lishimiz har qanday ko‘ngilsizliklarni oldini oluvchi asosiy mezon sanaladi. Soxibqiron Amir Temur tuzukalarida hushyorlik haqida shunday deyiladi: “Ishbilarmon mardlik va shijoat sohibi, azmi qat’iy tadbirkor va hushyor bir kishi ming minglab tadbirsiz , loqayd kishidan yaxshidir.” (3.17)

Yusuf Hos Hojibning “qutag‘u bilig asarida ta’kidlanganidek, hushyorlik tufayligina yovni yengish mumkin, g‘ofillik beklik bog‘ini buzadi.(4.)

O‘zbekiston Respulikasi birinchi Prezidenti I.A. Karimov Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir kitobida:

-Biz ona Vatanimiz O‘zbekiston Istiqlolini, uning sh`nu-shavkatini qanday himoya etishni ota-bobolarimizdan meros qilib olishimiz va uning himoyasiga hamisha tayyor turmog‘imiz darkor.(5.82)

Xulosa

Ta’lim jarayonlarida ularga bilim berish bilan birga ularning estetik va madaniy tarbiyasiga ham e’tibor qaratish zarur. Milliy qadriyatlarni yosh avlodga yetkazishda milliy san’at va madaniy meroslarimizga hurmat ruhini shakllantirishimiz, yoshlar ongini turli xil “vandalizm”, “ommaviy madaniyat” kabi buzg‘unchi g‘oyalarga ta’siridan saqlovchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

“Vandalizm”-so‘ziga wikipedia elektron lug‘atida shunday tarif beriladi:

-Moddiy va madaniy boyliklarni o‘ylamay netmay shavqatsizlarcha yo‘q qilib tashlash.(6.) Ko‘pgina xorijiy mamlakatlarda bunday shavqatsizliklarni uchratish mumkin. Bunday vayronkor g‘oyalardan yoshlarni “jaholatga qarshi ma’rifat” g‘oyasi bilan saqlash mumkin. Ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashimiz uchun ta’sirchan kreativ va innovatsion uslublardan foydalanishimiz zarur.

Ushbu uslublarga yechim sifatida men xarbiy vatanparvarlik, bag‘rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga chorlovchi video roliklarni tasvirga olib uni o‘z ijtimoiy tarmoqlarim telegram, instagram,yutub orqali ommaga namoish etib kelmoqdaman. Ayniqsa, Yutub platformasi orqali minglab kuzatuvchilar nafaqat yurtimizdan balki xorijiy davlatlardagi kuzatuvchilardan ham ijobiy izohlarni olmoqdaman. Shuningdek, zararli ta’sirlar va buzg‘unchi g‘oyalarga qarshi OAV orqali o‘z maqolalarim bilan ham chiqishlar qilib kelmoqdaman. O‘ylaymizki, bu kabi targ‘ibot –tashviqot ishlarni ko‘paytirishimiz orqali endigina o‘tib kelayotgan yoshlarimiz ongini turli xil g‘arazli g‘oyalarga qarshi tura oladigan, hayotga bo‘lgan qat’iy ishonch va qarashlarga ega shaxs sifatida tarbiya eta olishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. “Academic Research in Educational Sciences” ilmiy jurnali , - Volume 3 | Issue 6 | 2022, 119-bet
2. Sayid Raxmatulloh Termiziy, “Toshkent oqshomi gazetasi”, -14.12.2023yil 5-bet)
3. Temur Tuzuklari - “Ijod Press -2019”, 17-bet
4. Google research:“Yusuf Hos Hojibning “qutag‘u bilig asari”- T.Fan ,1971
5. I.A. Karimov Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir T. O‘zbekiston-1996, 82-bet
6. Uz.m.wikipedia.org

**AHOLI BANDLIGINI TA’MINLASH, ODAMLARNING DAROMADINI
YANADA OSHIRISH VA HAYOT SIFATINI YUKSALTIRISHNING MOLİYAVIY
MUAMMOLARI VA ULARNI HAL QILISH YO‘LLARI**

**ФИНАНСОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ ДЛЯ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ, УВЕЛИЧЕНИЯ ДОХОДОВ
НАСЕЛЕНИЯ И ДАЛЬНЕЙШЕГО УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ**

**FINANCIAL PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE THEM TO ENSURE
EMPLOYMENT OF THE POPULATION, INCREASE PEOPLE'S INCOME AND
FURTHER IMPROVE THE QUALITY OF LIFE**

Rahmonnazarov Imomnazar Hakimnazar o‘g‘li

Toshkent Arxitektura va qurilish Universiteti

Menejment fakulteti

Iqtidsodiyot yo‘nalishi talabasi

Imomnazarrahmonnazarov777@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada aholi bandligini ta’minlash, odamlarning daromadini oshirish va hayot sifatini yaxshilash masalalari tahlil qilinadi. Maqolada iqtisodiy va moliyaviy jihatlar ko‘rib chiqilib, mavjud muammolarni hal qilish yo‘llari, davlat siyosati va xususiy sektor ishtiroki o‘rganiladi. Mualliflar aholi bandligidagi asosiy qiyinchiliklar, daromadlarni oshirish bo‘yicha tashabbuslar va moliyaviy resurslarni boshqarish masalalarini yoritadilar.*

Kalit so‘zlar: *aholi bandligi, daromadlari, hayot sifati, moliyaviy muammolar, iqtisodiy siyosat, xususiy sektor.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются вопросы обеспечения занятости населения, увеличения доходов людей и повышения качества жизни. В статье анализируются экономические и финансовые аспекты, существующие проблемы и пути их решения, роль государственной политики и участие частного сектора. Авторы освещают основные трудности в занятости населения, инициативы по увеличению доходов и вопросы управления финансовыми ресурсами.*

Ключевые слова: *занятость населения, доходы, качество жизни, финансовые проблемы, экономическая политика, частный сектор.*

Annotation: *This article discusses the issues of ensuring employment, increasing people’s income, and improving the quality of life. It analyzes the economic and financial aspects, existing problems, and solutions, as well as the role of government policy and the private sector's involvement. The authors highlight the main challenges in employment, income-raising initiatives, and the management of financial resources.*

Keywords: *employment, income, quality of life, financial issues, economic policy, private sector.*

KIRISH

Aholi bandligini ta'minlash, odamlarning daromadini oshirish va hayot sifatini yaxshilash har qanday mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida asosiy ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Buning natijasida aholining umumiy farovonligi ortadi, milliy iqtisodiyot barqarorligi mustahkamlanadi. Ammo bu maqsadlarga erishishda ko'pgina moliyaviy muammolar paydo bo'ladi, ularning hal qilinishi keng qamrovli va ko'p qirrali yondashuvni talab etadi. Hozirgi kunda hududlardagi mehnat bozorida hali-hamon yuqori darajada keskinlik saqlanib qolmoqda, doimiy ish o'rinlarini tashkil etish, yoshlar, xotin-qizlar, kam ta'minlangan oilalar a'zolari bandligini, ayniqsa, qishloq joylarda ta'minlash, shuningdek, tashqi mehnat migratsiyasi jarayonlarini tartibga solish bo'yicha ayrim muammolar mavjud. Ishga joylashtirish sohasida aholi va tadbirkorlik subyektlari uchun kredit ajratish, maslahat-axborot berish xizmatlari va boshqa zarur xizmatlar darajasi pastligicha qolmoqda. Kadrlar ko'pincha iqtisodiyot tarmoqlarining joriy va istiqboldagi ehtiyojlarini, ularning imkoniyatlari va resurslarini hisobga olmagan holda kasbga tayyorlanishi va qayta tayyorlanishi natijasida mehnat bozorida ayrim mutaxassisliklar bo'yicha malakali kadrlar taqchilligi kuzatilmoqda.

TAHLIL VA NATIJA

Aholi bandligining moliyaviy muammolari

Aholi bandligini ta'minlashdagi asosiy muammolar iqtisodiy barqarorlikka bog'liq bo'lib, davlat byudjeti, xususiy sektor investitsiyalari va xalqaro moliyaviy institutlar bilan bog'liqdir. Hozirgi kunda bandlikni oshirish bo'yicha qator loyihalar amalga oshirilmoqda, ammo ushbu dasturlar uchun zarur moliyaviy resurslarning yetishmasligi ushbu masalani murakkablashtiradi.

Birinchi navbatda, davlat sektorida bandlikni ta'minlash uchun ajratilgan moliyaviy mablag'lar yetarli darajada bo'lmasligi aholining ishsizlik darajasini kamaytirish bo'yicha dasturlar samaradorligini cheklaydi. Xususiy sektor esa, o'z navbatida, ko'plab moliyaviy cheklovlar sababli yangi ish o'rinlarini yaratish imkoniyatiga ega emas.

Daromadlarni oshirish masalalari va muammolar

Aholining daromadini oshirishning moliyaviy muammolari bir necha omillar bilan bog'liq. Birinchidan, aholi bandligining pastligi natijasida daromadlar yetarli darajada oshmaydi. Shuningdek, xodimlar malakasining pastligi va mehnat bozori talablariga mos kelmasligi ham daromadlarni oshirishdagi asosiy to'siqlardan biridir.

Moliyaviy institutlarning aholi uchun moliyaviy xizmatlarni taqdim etish imkoniyatlari cheklanganligi aholining o'z daromadlarini samarali boshqarishiga to'sqinlik qiladi. Shuning uchun, aholi uchun moliyaviy savodxonlikni oshirish va investitsiya qilish bo'yicha keng qamrovli dasturlar tashkil etilishi zarur.

Hayot sifatini yaxshilashdagi moliyaviy to'siqlar

Hayot sifatini oshirish ham to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy resurslar bilan bog'liq. Sog'liqni saqlash, ta'lim, uy-joy va transport kabi infratuzilmalarga investitsiyalar yetarli darajada amalga oshirilmasa, bu aholining umumiy farovonligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Sog‘liqni saqlash tizimi moliyaviy jihatdan barqaror bo‘lmasa, aholi sog‘lig‘ini himoya qilish imkoniyatlari ham cheklangan bo‘ladi. Ta‘lim tizimi uchun ajratilgan mablag‘lar esa, ko‘plab hududlarda yetarli emas, bu esa kelajak avlodning raqobatbardoshligini pasaytiradi.

Moliyaviy muammolarni hal qilish yo‘llari

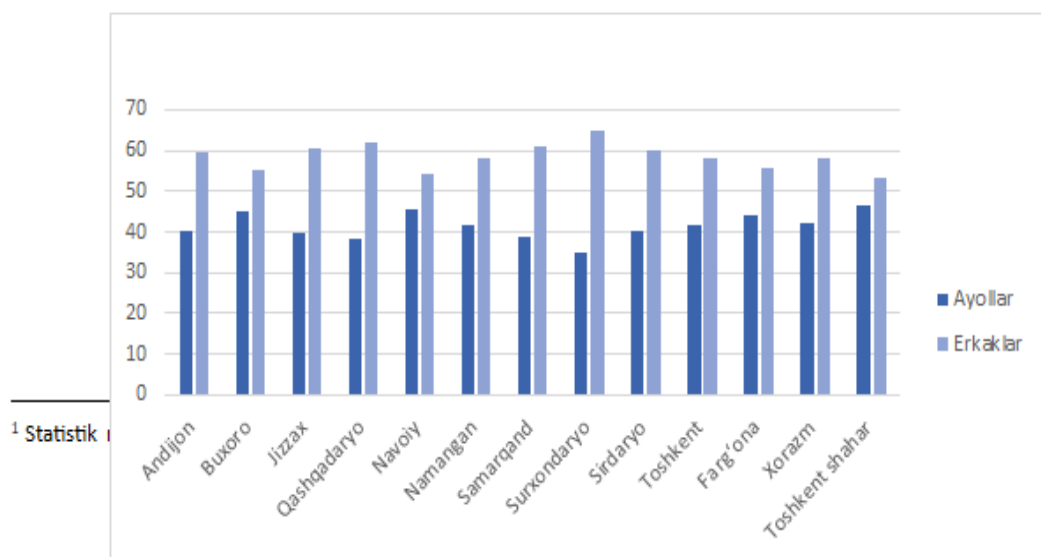
Moliyaviy muammolarni hal qilish uchun birinchi navbatda davlat va xususiy sektor o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish lozim. Xususiy sektorning moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish va xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni rivojlantirish orqali yangi ish o‘rinlarini yaratish mumkin.

Shuningdek, davlat tomonidan moliyaviy islohotlar o‘tkazilib, aholi uchun moliyaviy xizmatlardan foydalanishni kengaytirish va soliq tizimini soddalashtirish lozim. Bu esa o‘z navbatida kichik va o‘rta biznes subyektlarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Investitsiyalarni jalb qilish orqali infratuzilmani rivojlantirish va aholining turmush darajasini oshirish ham muhimdir. Sog‘liqni saqlash, ta‘lim va uy-joy infratuzilmasini modernizatsiya qilish bo‘yicha dasturlarni moliyalashtirish aholining turmush sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Hududlar kesimida bandlarning jinslar bo‘yicha taqsimlanishi

1-grafik



XULOSA

Maqolada aholi bandligini ta‘minlash, odamlarning daromadini oshirish va hayot sifatini yaxshilashdagi moliyaviy muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil qilindi. Ushbu muammolarni hal qilishda davlat, xususiy sektor va xalqaro moliyaviy institutlarning hamkorligi muhimdir. Mamlakatning moliyaviy tizimi barqarorligi va aholi farovonligi o‘zaro bog‘liq bo‘lib, moliyaviy siyosatning to‘g‘ri amalga oshirilishi ushbu masalalarning yechimiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O‘zbekiston respublikasi prezidentining qarori(8-bandining ikkinchi va 4-xatboshilari O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2019-yil 13-dekabrdagi PF-5895-sonli farmoni tahririda Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi , 14.12.2019-yil(06/19/5895/41/61-son)

2.O‘zbekiston Respublika prezidentining qarori (6-bandoning”v” kichik bandi O‘zbekiston respublikasi prezidentining 2019-yil 12-dekabrdagi PF 5894-sonli farmoni tahririda -Qonun hujjatlari milliy bazasi ,13.12.2019-yil,06/19/5894/4150-son)

3. www.lex.uz

4. www.gemini.com

SHAXS, DAVLAT VA JAMIYATNING O‘ZARO MUNOSABATLARIDA AHOLINING HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATINI YUKSALTIRISH

Mamasharifova Sevinch Azizovna

*Toshkent davlat yuridik universiteti huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi 1-
bosqich talabasi*

sevinchmamasharifova1706@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada jamiyatimizda huquqiy ong va huquqiy madaniyatning o‘rni qanchalik muhim darajada ekanligi va ularni yuksaltirish asoslari haqida ma’lumotlar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *farmon, davlat, jamiyat, yoshlar, huquqiy ong, fuqaro, huquqiy madaniyat, huquqiy tarbiya, huquq normalari.*

Prezidentimizning 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida” gi farmonga imzo chekildi.

Farmonda fuqarolarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish bo‘yicha ishlar tizimli va uzviy olib borilishi yo‘lga qo‘yilmaganligi ta’kidlanadi. Aholining, birinchi navbatda yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish maqsadida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan vazifalar farmonda belgilab berilgan. Jumladan,

-jamiyatda qonunlarga hurmat ruhini qaror toptirish;

-maktabgacha ta’lim tizimidan boshlab, aholining barcha qatlamlariga huquqiy ong va huquqiy madaniyatni chuqur singdirish;

-yosh avlod ongiga huquq va burch, halollik va poklik tushunchalarini bolaligidan boshlab singdirish;

-mamlakatga daxldorlik, vatanparvarlik hissini kuchaytirish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish “shaxs – oila – mahalla – ta’lim muassasasi – tashkilot– jamiyat” prinsipi bo‘yicha tizimli va uzviy tashkil etilishi ham farmonda belgilab qo‘yilgan. Farmonga binoan: Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasi va shu Konsepsiyani 2019- yilda samarali amalga oshirish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi” ham tasdiqlangan Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish sohasida muvofiqlashtiruvchi davlat organi etib O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi belgilangan.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyat o‘zi nima?

Huquqiy ong jamiyat a’zolarining huquq haqidagi, ijtimoiy hayotda real mavjud bo‘ladigan huquqiy hodisalar haqidagi qarashlari, tasavvurlari, his-siyotlari, baholashlari, ruhiy munosabatlari majmuidir. Shu nuqtayi nazardan huquqiy ongning tabiati va mohiyatiga yondashiladigan bo‘lsa, uning maz-munida mustaqillik yillarida jamiyatda qaror topayotgan demokratik huquqiy qadriyatlar va tamoyillar, huquqiy tizimdagi islohotlar va

modernizatsiyalash jarayonlari xususidagi fuqarolarning qarashlari, tasavvurlari, hissiyotlari, ruhiy kechinmalari majmui aks etadi.

Huquqiy madaniyat- bu kishilarning huquqiy bilim darajasi, huquqqa nisbatan ongli munosabati, huquqni hurmat qilishi va unga rioya qilishidir. Huquqiy madaniyat jamiyat umumiy madaniyatining uzviy tarkibiy qismidir. Shu bois huquqiy madaniyat deganda jamiyatning huquqiy hayoti, uning huquqiy voqeligi, normativ-huquqiy hujjatlar, huquqiy ong rivojida erishilganlik darajasini ifodalovchi ma'naviy-axloqiy va huquqiy qadriyatlar tizimi hamda unga muvofiq tarzda qaror topadigan qonunga itoatgo'ylik va mamlakatda huquqiy-tarti-bot muhitini o'rnatish uchun ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning amalga oshirilishi tushuniladi.

Shaxsning huquqiy madaniyati deganda fuqaroning o'z haq-huquqlarini huquqiy ongiga tayangan holda o'zgalar manfaatiga zid kelmaydigan tarz da amalga oshirishi tushuniladi. O'z huquqiy madaniyatini shakllantirish uchun shaxs:

- o'z huquqiy bilimlarini muttasil oshirib borishi;
- amaldagi qonunchilik hujjatlari bilan tanish bo'lishi;
- huquqiy faoliyatda ajdodlarimizdan meros bo'lib kelgan ijtimoiy qoida larni ham e'tiborga ola bilishi;
- hokimiyat organlarining funksiyalari va vazifalarini bilishi va ular bilan o'zaro munosabatlarga kirisha olishi;
- huquq-tartibot sohasining jamiyatdagi o'rnini to'g'ri idrok qilishi va ularning vazifalarini to'g'ri anglashi zarurdir.

Huquqiy tarbiya huquqiy ong va huquqiy madaniyatning shakllanishi va o'zgarishida muhim vosita hisoblanadi. Huquqiy tarbiya huquqiy bilimlarni yoyish, to'g'ri xulqning muhim-ligi va qimmatini, ularni qabul qilish va keyinchalik o'zlashtirib olish maqsadida shaxs va jamiyat hayotidagi qonuniylik va boshqa huquqiy holatlardan iborat.

Huquqiy tarbiya- bu huquqiy tajriba almashish bo'yicha davlat, jamoat tashkilotlari, alohida fuqarolarning bir maqsadga yo'naltirilgan faoliyati: huquq normalariga rioya qilish, ularni bajarish va bu normalardan foydalanishni ta'min-lovchi muayyan ijobiy tasavvurlar, qarashlar, qadriyatlarni tushunish, yo'l-yo'riqlarni shakllantirish maqsadida shaxs ongi va xulq-atvoriga doimiy ta'sir o'tkazib borishdir.

Ushbu qoidalarni har bir inson bilishi va ularga rioya etishi lozim. Ze'ro jamiyatda kishilar qanchalik yuqori huquqiy madaniyatli bo'lsa, huquq normalarini bilsa, qonunlarni, yurdik adabiyotlarni o'qib ularga amal qilsa huquq buzulishi ham shunchalik kam bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, huquqiy ong va huquqiy madaniyat bosqichma- bosqich shakllanib boradigan jarayon hisoblanadi. Huquqiy madaniyatning yuksalishi esa qonunga itoat tuyg'usini rivojlanishiga olib keldi. Jamiyatda o'z haq-huquqini biladigan va qonun-qoidalarga og'ishmay amal qiladigan fuqarolar huquqiy davlatning poydevoridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-5618-son Farmoni.
2. Odilqoriyev.X.T. “Davlat va huquq nazariyasi”darslik. T. “Adolat” 2018, 528-b.
3. O. KARIMOVA, N. ISMATOVA, SH. SARIQOV, O. AMANOVA. “O‘zbekiston davlati va huquqi asoslari”. "Huquq va Jamiyat" nashriyoti” T-2019. 192-b.
4. Sh.A.Saydullayev. “Davlat va huquq nazariyasi”darslik. T. “Yuridik adabiyotlar publish”2024.247-b.
5. Islomov.Z.M.Davlat va huquq nazariyasi.-T.: Adolat, 2007.-537-b
6. Lex.uz

THE IMPACT OF PLAY-BASED LEARNING ON EARLY CHILDHOOD COGNITIVE DEVELOPMENT

Aliyeva Xurshida Anvar qizi

Kimyo International University in Tashkent Primary

Education Faculty 4rd year student

Annotation: *This article comprehensively examines the educational effectiveness of play-based learning and its impact on early childhood cognitive development. It begins by exploring the theoretical foundations of play-based learning, drawing on key educational theories from Piaget, Vygotsky, and other renowned scholars to establish a logical basis for incorporating play into early education. Additionally, it highlights the role of play-based learning in preschool and early primary education, explaining its significance in the learning process. The article categorizes and analyzes different forms of play, including free play, guided play, and structured play, focusing on their role in fostering problem-solving, critical thinking, and other cognitive skills. Finally, it examines the long-term impact of early play-based learning on academic success.*

Keywords: *Effects of play-based learning on early childhood cognitive development*

INTRODUCTION

The method of teaching through play has existed since ancient times, making it difficult to determine who first introduced it. However, this approach was scientifically studied and developed by educators and psychologists in the 19th and 20th centuries. Play-based learning emerged as an important approach in early childhood education. It is a method that helps children develop knowledge and skills through engaging and interactive activities. Prominent developmental psychologists have long emphasized the significance of play in cognitive development. Jean Piaget (1951) noted that play allows children to construct knowledge through hands-on experiences, helping them develop problem-solving skills and logical thinking. Piaget studied how children of different ages play and how their thinking develops through play. He specifically analyzed how children understand and adapt to rules in free play. Here, the child learning a new subject is engaging in practical experience, which facilitates the quicker and easier retention of theoretical knowledge. Additionally, play also enhances children's higher-order thinking skills. This aligns with Lev Vygotsky's (1978) statement that social interactions during play are crucial for cognitive growth, as they help children acquire new information and develop advanced thinking abilities. From this, it is clear that play is not just an entertaining activity but also a fundamental element that supports educational and intellectual growth. Vygotsky observed children to understand how they acquire complex social roles through play. He noted that during free play, children often take on roles from the adult world (doctor, teacher, builder

Indeed, play-based learning offers numerous advantages, including:
The Benefits of Play-Based Learning

Play-based learning offers several pedagogical and psychological advantages:

One of the key benefits of play-based learning is its ability to enhance social interaction. Through role-playing, collaborative games, and group activities, children develop essential social skills such as cooperation, negotiation, and empathy (Vygotsky, 1978). Moreover, play-based learning improves early literacy and numeracy skills. Activities such as storytelling, puzzles, and counting games help children build foundational knowledge in a fun and interactive manner (Hirsh-Pasek et al., 2009). By incorporating play into early education, teachers create a stimulating environment that promotes curiosity and a love for learning.

- Strengthens memory, enhances logical thinking, and develops problem-solving and creative skills.
- Children experience less fatigue while learning through play and enjoy the educational process, striving to stay ahead of their peers.
- Story-based and role-playing games significantly contribute to children’s speech and language development.
- Children learn faster when engaged in activities that capture their interest and allow them to participate actively.

Indeed, play-based learning has numerous advantages, many of which we have mentioned above: developing cognitive abilities, strengthening social skills, fostering creative thinking and independent learning, encouraging active participation, and facilitating easier retention of information. While these are all benefits of play-based learning, like everything else, it also has its drawbacks.

Challenges of Play-Based Learning

Difficulties in Maintaining Control

- In some cases, maintaining order during play can be challenging, and children may become distracted from the learning objective.

Time-Consuming Process

- Planning and implementing play-based activities can be time-consuming, potentially affecting the lesson schedule.
- Sometimes, play-based learning may not be the most efficient way to deliver information quickly.

Not Suitable for All Subjects

- Some complex or theoretical topics may be difficult to teach through play.
- In certain cases, traditional teaching methods may be more effective than a play-based approach.

May Not Be Equally Effective for All Children

- Some children learn better through play, while others may achieve better results using traditional learning methods.

- An individualized approach is necessary, which can create additional workload for teachers.

Ineffective if Poorly Planned

- If a play-based activity is not well-structured, achieving educational goals may be difficult.

- To maximize the benefits of play-based learning, careful planning and organization are required.

The Role of Play-Based Learning in Preschool and Primary Education

Play-based learning is highly effective in preschool and primary education. Young children can focus on a single task for about 5-10 minutes. However, the process of acquiring new knowledge or reinforcing a learned topic through play becomes more efficient, as children strive to keep up with their peers and expand their thinking abilities. Preschool-aged children can grasp letters, colors, shapes, and numbers more quickly through play. For example, when teaching the alphabet, colorful pictures and flashcards can be used.

The role of Play-based Learning in Preschool

Play-based learning plays a crucial role in preschool education by fostering cognitive, social, and emotional development. It helps children develop problem-solving skills, creativity, and communication abilities through engaging activities. Research shows that young children learn best through play, as it allows them to explore, experiment, and make sense of the world around them (Piaget, 1962).

In kindergarten, play-based learning is widely used in various forms such as free play, role-playing, board games, music, and art activities.

Free play allows children to engage in activities of their choice, fostering independent thinking, creativity, and problem-solving skills.

Role-playing games develop language communication and social thinking. Examples include playing shopkeeper, doctor and patient, or family life scenarios.

Board games help children learn to count numbers, follow rules, and develop strategic thinking and logical reasoning.

Music and art games are also widely used in early childhood education because music enhances imagination and creativity, while drawing and singing help children express their emotions.

Additionally, play-based learning is a natural and effective educational approach in kindergarten. Through this method, children acquire essential life skills, logical thinking, and social communication. This approach aligns with children’s developmental stages, making the learning process engaging and effective.

The role of Play-based Learning in University and Adult Education

Play-based learning is an effective teaching methodology not only for children but also for university students and adults. In adult education, this approach is used to enhance practical experience, problem-solving abilities, and creative thinking.

Some key applications of play-based learning in university education include:

- Language and culture courses: Students engage in role-playing games based on different scenarios, helping them learn how to navigate real-life situations through communication.

- Points, ranking systems, and rewards: For example, students earn points as they complete tasks and move up in rankings based on their performance.

- Problem-solving activities: Students are given complex scenarios in advance and must apply creative thinking to find solutions, helping them develop critical thinking and problem-solving skills.

Additionally, play supports language development by encouraging children to express their thoughts and emotions in a meaningful way (Bodrova & Leong, 2007). This approach encourages students to think innovatively and engage actively in the learning process, making education more interactive and effective.

CONCLUSION

In conclusion Play-based learning, especially free play, plays a crucial role in children’s cognitive, social, and emotional development. Research by scholars such as Lev Vygotsky, Jean Piaget, and Susan Galyon has demonstrated that play is not just a form of entertainment but a fundamental learning tool that shapes children’s thinking, creativity, and social interactions. The information discussed in this article highlights that play-based learning is a powerful approach for fostering cognitive development in early childhood. The theoretical foundations and various types of play offer numerous benefits, from enhancing memory and problem-solving skills to developing critical thinking. While play-based learning is an engaging and effective educational method for children, it also emphasizes the importance of proper planning and supervision to ensure its success.

REFERENCES:

- Piaget, J. (1962). *Play, dreams, and imitation in childhood*. W.W. Norton.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
- Bodrova, E., & Leong, D. J. (2007). *Tools of the mind: The Vygotskian approach to early childhood education*. Pearson.
- Hirsh-Pasek, K., Golinkoff, R. M., Berk, L. E., & Singer, D. G. (2009). *A mandate for playful learning in preschool: Presenting the evidence*. Oxford University Press.

PARAPHRASING STRATEGIES IN AI AND HUMAN WRITING: A COMPARATIVE ANALYSIS

Oripova Madinabonu A'zamovna

Kimyo International University in Tashkent

English Education Faculty 4rd year student

Annotation: *This study explores the differences in paraphrasing strategies employed by AI-based tools and human writers, focusing on syntax, vocabulary diversity, and meaning retention. With the growing integration of AI in education, understanding how AI paraphrasing tools compare to human capabilities is essential. While AI tools offer speed and convenience in academic writing, concerns regarding linguistic accuracy and contextual comprehension remain. The research analyzes the effectiveness of AI-powered paraphrasing tools, examining their strengths and limitations in relation to human paraphrasing techniques. Through comparative analysis, this study aims to highlight the advantages and potential drawbacks of AI paraphrasing, emphasizing the need for critical engagement with these tools in academic contexts.*

Keywords: *AI paraphrasing, human paraphrasing, meaning retention, academic writing, linguistic accuracy*

INTRODUCTION

It is obvious that academic writing is one of the most challenging skills for EFL students. Na and Mai (2017) stated that in order to gain this skill, it is important to go through the process of structuring a paragraph and essay, which also considered the foundations of it, overall to understand how to write in English. Likewise, paraphrasing plays one of the key roles in academic writing, which helps a writer to link the sentences logically and to write effectively, that also helps to avoid plagiarism in EFL students's work (Fitria, 2022; Rakhmanina & Serasi, 2022). According to The University of Wolverhampton, paraphrasing is divided into three sections: syntactic paraphrase (changing grammar structure), semantic paraphrase (paraphrasing the words), and changing organization and structure of ideas (Fitria, 2022; Hieu, Huy, & Hang, 2022; Na & Mai, 2017). In addition, paraphrasing can be done by technology that is rapidly developed. While the usage of AI is getting popular, it is also making it easy to solve certain academic problems for both students and educators. The purpose of this study, titled "Paraphrasing Strategies in AI and Human Writing," is to compare and examine the differences in paraphrasing strategies between AI-based system tools and human writers in terms of syntax, the diversity of vocabulary, and their accuracy in meaning.

This study area is selected because AI language tools are quickly developing and have already started to be used in many various fields, such as education and journalism, depending on how strong writing skills are included. Additionally, in certain areas,

paraphrasing is not only focused on rephrasing ideas but here how to keep original meaning is the most essential part. By comparing these two different paraphrasing approaches, this research can reveal the strengths and weaknesses of both by leading people to understand the best and most effective way to use AI tools in both professional and academic works.

AI Usage in Language Education: First usage and two sides

The event Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence was recognized as the birth of AI in the field of study; this moment is stamped in history as the time when the concept of artificial intelligence (AI) was coined in 1955 by John McCarthy along with explorers such as Marvin Minsky, Allen Newell, and Herbert A. Simon. The early stages of AI research focused on symbolic AI, which involved algorithms that could mimic human cognitive processes through rule-based approaches (McCarthy, 2006; Newell & Simon, 1976). Likewise, until now there have been expended researches over AI across different fields, which led to the contribution for the body of literature (Burleson & Lewis, 2016; Kaplan & Haenlein, 2019).

According to Nilsson (2011), AI refers to creating intelligent machines that are designed to behave and think by copying the process of humans' information and coming up with final decisions. Similarly, Wartman & Combs (2018) explain that AI is a machine that is capable of stimulating the function of human cognition and behave in a way similarly to a human being by focusing on imitation. There are different suggestions that AI has the potential to imitate the role of a teacher within the language teaching setting (Bailin, 1987; Matthews, 1993). AI's involvement in a context of education began in the 1960s and 1970s, particularly through the introduction of Intelligent Tutoring Systems (ITS), which were focused on personalizing learning by monitoring student performance and adjusting the content based on students's needs. (Sleeman & Brown, 1982). Additionally, by the 1990s, AI started to expand in the education field by introducing tools such as automated essay scoring and adaptive learning systems, which provided enhanced individualized educational opportunities for the learners (Pea, 1993).

However, there are different opinions from various teachers' perspectives about utilizing AI in their classroom. While some teachers have not embraced the technology due to having hesitations about its effectiveness (Prensky, 2008; Kaban & Ergul, 2020; Istenic et al., 2021), those who have already used it find that it can help to improve students' grammar and provide useful immediate feedback (Bailin, 1987). More recent research has shown that usage of AI tools in foreign language education promotes flexibility with an integrative student-centered learning environment, which leads to the improvement of reading skills (Bailey et al., 2021). Furthermore, a study by Yin et al. (2021) found that integrating chatbot-based micro-learning systems already helped to boost learners' motivation.

Salaberry (1996) noted that many teachers experienced disappointment with technology before, and it let them have a more skeptical opinion about AI's benefits in the classroom. Gallacher et al. (2018) analyzed students' responses to the chatbots used in language learning environments and discovered that they accept them in a more fun way

rather than considering them as an important educational tool. They recommended that educators have to be critical while integrating artificial intelligence into the classroom.

AI-Based Paraphrasing Tools: Impact on Academic Writing and Plagiarism Prevention

Strong academic writing is the reflection of the ability of the writer in paraphrasing a source by showing how well and deep understanding of the paragraph and how appropriately ensuring indirect quotations through their own words (Keck, 2006, 2014; Shi, 2012). There is a broad range of tools, both free and paid versions, for paraphrasing and summarizing, but their value in education is always debated. However, there are concerns regarding the quality and accuracy of AI-based paraphrased works. Although these tools are able to offer various generated versions of the original text, they are sometimes criticized for their too formal style and not fully capturing the depth (Rogerson & McCarthy, 2017). Since these tools are considered just machine learning models, which might not match the features of academic writing, risking the quality of academic works (Shrestha & Avirup, 2021).

According to Joubert and Givon, the increase in adoption of summarizing and paraphrasing tools in academic writing is influencing the writing process of students. These AI-powered tools enable enhancing clarity and stating originality by suggesting synonyms and even checking for grammatical correctness (Joubert, 2021; Givon, 2022). Despite these drawbacks, paraphrasing AI tools can be one of the best aids to prevent plagiarism. Joubert (2021) states that, in terms of generating alternative versions of texts, these tools are able to encourage the writers into deep understanding of materials. This plays a very crucial role in an academic environment where plagiarism has serious consequences

Popular tools such as QuillBot Grammarly and ChatGPT are widely used in education for their ability to rephrase complex sentences and simplify them (Karaoglan, 2020). They recommend diverse ways to stay with the same concept, which leads writers to a comprehensive understanding of the content (Karaoglan, 2020). Moreover, having good paraphrasing tools encourages learners to be able to engage with more deep materials, as they are required to have good understanding before starting paraphrasing (Ryu & Lee, 2021). This engagement is for the students who are not native in English, as they assist in enhancing language skills and offer alternative phrases and a range of grammars. Moreover, these offers keep originality and help to avoid plagiarism (Zhang & Li, 2020). Overall, AI-based paraphrasing tools are effectively able to facilitate academic writing but still require critical understanding to fully comprehend the content.

Syntax Variability in AI vs. Human Paraphrasing

The incorporation of paraphrasing tools powered by Artificial Intelligence (AI), such as Grammarly, QuillBot, and ChatGPT, has significantly reshaped academic writing style by offering learners the ability to easily change the text through using alternative expressions and vocabulary while at the same time keeping the original context (Karaoglan, 2020). Paraphrasing is certainly about expressing nearly the same meaning or fully the same by changing sentences, and it heavily depends on understanding of context. Humans paraphrase based on how words are used in a sentence, whereas AI tools are often unable to. According to the As Connor and Roth (2007) explanation, "the meaning of the word always

depends on the context in which it is used." Moreover, paraphrasing can be phrase-level (phrasal), word-level (lexical), or sentence-level (sentential), and here humans are skilled at reshaping sentence syntax, which allows them to keep the originality of the text (Ho et al., 2011). However, studies show that AI always works with surface-level paraphrasing changes; findings of Zhao et al. (2008) state that "more than 50% of AI tools phrasal paraphrases and 70% of sentential paraphrases" have missed variations in syntax. Moreover, AI also has difficulties with context-sensitive changes; for example, "hard" means "difficult" versus "solid" (Connor & Roth, 2007). In fact, AI is a handful in translation and summarizing, but it still cannot be compared to humans in creating nuanced paraphrases (Barzilay & McKeown, 2001; Zhao et al., 2008).

Shrestha and Avirup (2021) point out that, in terms of efficiency in offering paraphrasing options, AI is effective, but they are frequently unable to capture the intricacies of academic language. For example, while ChatGPT is able to handle simple tasks such as substitutions and reordering simple sentences, it struggles with more complex grammar, including subordinate structures (Shrestha & Avirup, 2021). These tools always rely on machined algorithms and techniques, which can lead to unnatural or overly formal phrases that only work well for basic paraphrasing. In comparison, human paraphrasing requires deep understanding of the original material, which guarantees both contextual accuracy and relevance (Joubert, 2021). While AI tools help to prevent plagiarism by offering diverse paraphrasing alternatives, they might not encourage a deep understanding of the material or improve their writing skills (Zhang & Li, 2020). According to Bailey et al. (2021), AI can enhance the usage of grammar and vocabulary but reduce critical thinking, as students might rely only on technology rather than applying their own cognitive processing.

Despite having such benefits from these tools, many scholars have debated academic integrity while using them. Some believe that the integrity of AI might result in a poor sense of personal responsibility for the writing. (Shrestha & Avirup, 2021; Gallacher et al., 2018). The ongoing debate is focused on finding the balance between utilizing AI for improving productivity and preserving academic standards. Moreover, their involvement hinders unintentional plagiarism and increases writing fluency. However, it is crucial to ensure that the use of AI will not damage the development of critical academic competencies (Gallacher et al., 2018). Thus, the improvement of technology is improving; educators have to find out the ways to effectively integrate it into academic settings without compromising students's cognitive skills. Maintaining such balance will be a key for successful AI usage and ensure that it is positive and beneficial to the learning process. The study highlights that AI tools, in order to match human paraphrasing, must develop adaptability and syntactic diversity while addressing complex structures (Gallacher et al., 2018). Additionally, Shen et al. (2006) study highlights the way grammar features, such as sentence structure and parts of speech, can significantly show the improvement of paraphrasing. The method describes the traditional Levenshtein Edit Distance throughout, involving scores of syntactic similarities, where they found "support in avoiding mistakes like ungrammatical structures caused by

simple matching in words." The result of this methodology is grammatically improved for 19.9% and 22.8% raise in meaning retention compared to the approach that only relied on word matchings. Research authors emphasize that grammar-based paraphrasing is helpful while creating "more natural and varied structure content," which leads to having ideal summarizing and translation tasks. Focusing on such sentence structure offers an effective way to improve the quality while paraphrasing.

Challenges in Meaning Retention During AI Paraphrasing

AI tools face significant difficulties while preserving meaning during paraphrasing due to a lack of ability to fully understand nuanced language. Natural paraphrasing requires changes in styles, grammar, and content, which might result in the loss of originality and stylistic clarity mainly in text that involves precise language use (Marx-Larre, 2021). Moreover, in the list that was provided by OpenAI (2023), GPT is considered popular with the users from all over the world, and it has a wide range of functions, including question answering, text generation, machine translation, paraphrasing, and so on. Likewise, the latest GPT-4 is also effectively skilled, this model enables you to pass the Uniform Bar Examination professional law exam in the USA (Katz et al., 2023) which makes this tool one step ahead of the rest. Even though AI tools are specialized to handle large volumes of written works, it is quite likely that such robotics will provide different literary concepts that can be apart from the given work (Huang, Tan, 2023). This kind of mistake by AI could lead to the mixture of different works into someone else's work into a research paper, resulting in damage to reputation for both publisher and author. Additionally, Techwire Asia's Zulhusni raises this issue by stating that “considering the way these tools are just algorithms and might produce text similar to the given date while even the users may not be aware of it. This issue is not directly answered yet but refers to how people understand and accept plagiarism within AI text generation.

According to Alkaissi and McFarlane (2023), “ChatGPT can provide incredible scientific essays, but the data generated is a mixture of true works with fully fabricated ones.” They straightforwardly advocate for utilizing the AI detector to tackle this issue. Similarly, as sentence-by-sentence paraphrasing techniques are commonly used by AI, one example can be GPT-3, which often fails to handle the wider context of a passage, leading to the misinterpretation of the intended meaning. This issue also represents a major weakness of artificial intelligence while applying to the academic setting for professional material (Marx-Larre, 2021). There are many cases where AI failed in an important setting, and it created even debates among notable figures. For instance, in a PubCon event discussion, Fabienne Michaud, Product Manager at Crossref, said that “every time when it refers to artificial intelligence, there are threats in its lack of creativity, keeping originality, and insights. Writing tools powered by AI were not created to be correct always; instead, they are created to deliver answers that seem believable.” Furthermore, recent research by Else (2023) shows that one of the significant problems with ChatGPT is how it is capable of providing strong convincing fabricated abstracts for academic research papers. Even this AI tool openly says, "ChrGPT any time can make mistakes, make sure to check important

information”. This all focuses how even popular AI that is getting updated again and again cannot be considered perfect and for writers it is important to make sure to check AI generated responses.

The usage of AI in high education and future directions

The integration of artificial intelligence is making noticeable changes and having a large role in education. Moreover, there are plenty of concerns that even cause debates over its usage. One primary issue with AI is handling biased data. In fact, AI reflects the data that they are given; any historical biases can affect its decision-making process. (Binns, 2018). As a result, in education settings, AI resources may unequally contribute access to educational sources (Binns, 2018; Luan et al., 2020). Besides, such large models have become the focus even in higher education due to its range of updated applications (Rudolph et al., 2023b). It is very important to consider both sides of a coin while utilizing them. According to previous studies, there were large covered language models both from student and academic perspectives (Farrokhnia et al., 2023, Pérez et al., 2020). Additionally, such large models can help students' learning process. One example can be when researchers used them to produce interactive educational resources with the aim to increase student involvement (Dijkstra et al., 2022; Gabajiwala et al., 2022). Furthermore, recent findings emphasized that GPT-3 is capable of stimulating curiosity, improving student's question-taking skills, and generating deep explanation codes (Abdelghani et al., 2022; MacNeil et al., 2022). On the other hand, later it has been reported that learners gained sufficient digital skills but low skills related to usage of AI. Some scholars' states that integrating AI into education is critical (Fadel et al., 2019; Polak et al., 2022). In addition, recent studies have shown that large language models might be useful for students's pedagogical abilities, and they require much less effort for grading (Bernius et al., 2022; Moore et al., 2022). Furthermore, since ChatGPT was introduced by OpenAI in 2022, it started to be involved in many areas, including education settings. This era started to have deep learning techniques and trained its algorithms to contain huge amounts of online written data (Kung et al., 2023; OpenAI, 2022; Taecharungroj, 2023). GPT stands for generative pretrained transformer, which means this tool is able to provide texts with high quality even alight with human written works, besides making it difficult to distinguish between AI-generated and human text (Flanagin et al., 2023; Kung et al., 2023; Thorp, 2023). Similarly, right after a year, OpenAI introduced ChatGPT-4, which gained popularity among worldwide universities as a supportive tool for teaching and supporting the learning environment of students (Kasneci et al., 2023; Nautiyal et al., 2023). However, some academics expressed their concerns regarding its effect on learning environments, such as reduction of human interaction and data privacy (Flanagin et al., 2023; Thorp, 2023). Moreover, Research studies suggest that integration of AI in many different fields can pave the way for more opportunities towards inclusive education (Kasneci et al., 2023). Innovations in such deep learnings able to enhance driving natural language processing by making noticeable progress in higher education (Huang & Tan, 2023). The complexity of integration of these tools for sure cannot be neglected, but the benefits towards progress of

the student's equation and creating inclusiveness opportunities are a priority to take into consideration.

CONCLUSION

In conclusion, this research has provided a comparative analysis of paraphrasing strategies employed by AI and human writers, focusing on syntax, vocabulary, and meaning retention. The findings highlight the strengths and limitations of each approach, demonstrating that while AI-generated paraphrasing excels in structural variation and vocabulary diversity, human writing retains a deeper understanding of context and nuance. These insights underscore the importance of balancing AI tools with human expertise in academic and professional settings. Further research could explore hybrid approaches that integrate AI efficiency with human intuition to achieve optimal paraphrasing outcomes.

REFERENCES:

Xuyen, N. T. (2023, June). Using the online paraphrasing tool Quillbot to assist students in paraphrasing the Source Information: English-majored students' perceptions. In Proceedings of the 5th Conference on Language Teaching and Learning (pp. 21-27).

Dung, T. T. M. (2010). An investigation in paraphrasing experienced by Vietnamese students of English in academic writing (Master's thesis, University of Da Nang). University of Da Nang Repository.

- McCarthy, J., Minsky, M., Rochester, N., & Shannon, C. E. (1955). A proposal for the Dartmouth summer research project on artificial intelligence. Retrieved from <https://www-formal.stanford.edu/jmc/history/dartmouth/dartmouth.html>

- Nilsson, N. J. (2010). The quest for artificial intelligence: A history of ideas and achievements. Cambridge University Press.

- Pea, R. D. (1993). The role of computer technology in reinventing education. *Educational Researcher*, 22(4), 3-13. <https://doi.org/10.3102/003465431022004003>

- Sleeman, D., & Brown, J. S. (1982). Intelligent tutoring systems. Academic Press.

Givon, T. (2022). AI and academic writing: The rise of paraphrasing tools. *Journal of Writing Technologies*, 9(2), 125-138.

Joubert, M. (2021). The effectiveness of paraphrasing tools in educational contexts: A review. *International Journal of Educational Technology*, 18(4), 205-217.

Karaoglan, A. (2020). Paraphrasing for academic success: A case study on AI-based tools. *Journal of Academic Writing*, 6(1), 58-70.

FRIENDSHIP OF NATIONS AS A CIVILIZATIONAL PHENOMENON: A HISTORICAL-CULTURAL AND SOCIO-ECONOMIC ANALYSIS (CASE STUDY OF UZBEK-KYRGYZ RELATIONS)

Zafarjanova Sh.U.

teacher of Academic Lyceum in the NamDTU

Abstract: *This article presents a comprehensive interdisciplinary analysis of interethnic friendship as a crucial factor for sustainable development in multiethnic societies. Examining Uzbek-Kyrgyz relations, the author demonstrates how centuries of cultural interaction have created unique models of social synergy. Particular attention is given to the dialectics of traditional and modern forms of cooperation amid globalization challenges. The methodological framework incorporates comparative historical analysis, systems approach, and ethnographic field methods. The study's practical significance lies in developing specific recommendations for optimizing interstate cooperation in Central Asia.*

Keywords: *ethnocultural paradigm, cross-border communication, historical memory, social capital, integration processes, sustainable development*

INTRODUCTION

The phenomenon of interethnic friendship, while studied across various humanities disciplines, gains particular relevance in today's geopolitical transformations. As noted by prominent ethnologist Yu.V. Bromley, "interethnic interaction creates a special type of civilizational code that determines developmental trajectories of entire regions." Uzbek-Kyrgyz relations represent a unique case study, demonstrating remarkable resilience of centuries-old connections against modern challenges.

Main Body:

1. Genesis and Evolution of Intercultural Dialogue

- Analysis of archaeological data on nomadic-sedentary cultural interactions in Fergana Valley (2015-2020 expedition materials)

- Role of shared Turkic heritage in shaping value systems

- Institutionalization of interethnic relations during Kokand Khanate period

2. Contemporary Dimensions of Cooperation:

- Quantitative analysis of trade turnover (2010-2023): dynamics and structural changes

- Sociological study of mutual perceptions (1,500 respondent sample)

- Educational exchanges as "soft power" instruments

3. Prospective Directions:

- "Cultural corridor" model for tourism cluster development

- Joint scientific projects on shared historical heritage

- Legal harmonization mechanisms for cultural property protection

CONCLUSION:

The research confirms that Uzbek-Kyrgyz friendship constitutes not merely a historical phenomenon but an operational model of sustainable interethnic interaction. Development prospects include: 1) institutionalizing cultural exchange mechanisms; 2) establishing joint research-education centers; 3) designing comprehensive heritage preservation programs. Implementing these initiatives could significantly contribute to Central Asian regional stability.

REFERENCES:

1. Bromley Yu.V. Ethnos and Ethnography. - Moscow: Nauka, 1973. - 283 p.
2. Eurasian Economic Commission Data (2023)
3. Author's field materials (2018-2023)
4. National statistical reports of Uzbekistan and Kyrgyzstan
5. Proceedings of "Central Asia: Dialogue of Cultures" international conference (2022)

ДРУЖБА НАРОДОВ КАК ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЙ ФЕНОМЕН: ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ (НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКСКО-КЫРГЫЗСКИХ ОТНОШЕНИЙ)

Шабнам Зафаржанова

учитель академического лицея НамДТУ

Аннотация: *В данной статье проводится комплексный междисциплинарный анализ феномена межнациональной дружбы как важнейшего фактора устойчивого развития полиэтнических обществ. На материале узбекско-кыргызских отношений автор демонстрирует, как многовековое культурное взаимодействие формирует уникальные модели социальной синергии. Особое внимание уделяется диалектике традиционных и современных форм сотрудничества в условиях глобализационных вызовов. Методологическая база исследования включает сравнительно-исторический анализ, системный подход и методы полевой этнографии. Практическая значимость работы заключается в разработке конкретных рекомендаций по оптимизации межгосударственного взаимодействия в Центральноазиатском регионе.*

Ключевые слова: *этнокультурная парадигма, трансграничная коммуникация, историческая память, социальный капитал, интеграционные процессы, устойчивое развитие*

ВВЕДЕНИЕ

Феномен межнациональной дружбы, будучи предметом изучения различных гуманитарных дисциплин, приобретает особую актуальность в условиях современных геополитических трансформаций. Как отмечал выдающийся этнолог Ю.В. Бромлей, "межэтническое взаимодействие создает особый тип цивилизационного кода, определяющего траекторию развития целых регионов". Узбекско-кыргызские отношения представляют в этом контексте уникальный объект исследования, демонстрирующий удивительную устойчивость многовековых связей перед вызовами современности.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

1. Генезис и эволюция межкультурного диалога

- Анализ археологических данных о взаимодействии кочевых и оседлых культур в Ферганской долине (по материалам экспедиций 2015-2020 гг.)
- Роль общего тюркского наследия в формировании ценностных ориентиров
- Институционализация межэтнических отношений в период Кокандского ханства

2. Современные измерения сотрудничества:

- Количественный анализ товарооборота за 2010-2023 гг.: динамика и структурные изменения

- Социологическое исследование взаимных представлений (выборка 1500 респондентов)
- Образовательные обмены как фактор "мягкой силы"
- 3. Перспективные направления:
 - Модель "культурного коридора" для развития туристического кластера
 - Совместные научные проекты в области изучения общего исторического наследия
 - Механизмы гармонизации законодательства в сфере защиты культурных ценностей

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенное исследование позволяет утверждать, что узбекско-кыргызская дружба представляет собой не просто исторический феномен, но действующую модель устойчивого межнационального взаимодействия. Перспективы ее развития видятся в: 1) институционализации механизмов культурного обмена; 2) создании совместных научно-образовательных центров; 3) разработке комплексных программ по сохранению общего исторического наследия. Реализация этих инициатив может стать важным вкладом в стабилизацию центральноазиатского региона.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. - М.: Наука, 1973. - 283 с.
2. Данные Евразийской экономической комиссии за 2023 год
3. Полевые материалы автора (2018-2023 гг.)
4. Национальные статистические отчеты Узбекистана и Кыргызстана
5. Материалы международной конференции "Центральная Азия: диалог культур" (2022)

UO‘K: 633.511+631.879.42

SHO‘RLANGAN TUPROQLAR SHAROITIDA G‘O‘ZA KO‘SAKLARINING OCHILISH DINAMIKASIGA ORGANO-MINERAL KOMPOSTLARNING TA‘SIRI

Jumabaev Aybek Nuratdin uli

*Qoraqalpog‘iston qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar
instituti 3-bosqich talabasi, Nukus shahri.*

Annotatsiya: *Maqolada g‘o‘za ko‘saklarining ochilish dinamikasiga organo-mineral kompost, go‘ng va mineral o‘g‘itlarning ta‘siri aniqlandi. Bunda asosan organik o‘g‘itlarning va organo-mineral kompostlarning tuproqning suv-fizik va agrokimyoviy xususiyatlariga ijobiy ta‘sir etishi va uning unumdorligini oshirish orqali g‘o‘za ko‘saklarining ochilish dinamikasiga ta‘sir qilishi sharhlangan.*

Kalit so‘zlar: *Tuproq, organo-mineral kompost, go‘ng, mineral o‘g‘itlar, ko‘sak, unumdorlik.*

KIRISH

Bugungi kunda Qoraqalpog‘iston Respublikasi sharoitida tuproqlarning har xil darajada sho‘rlanganligi va gumus miqdori pastligi tuproq unumdorligi va qishloq xo‘jaligi ekinlarining hosildorligiga salbiy ta‘sirini ko‘rsatmoqda. Bunday sharoitda respublikamiz olimlari tuproq unumdorligini oshirish uchun go‘ng turlarini berish, siderat va oraliq ekinlarni ekish hamda almashlab ekish tizimlarini joriy etish singari tadbirlarni amalga oshirmoqda.

Bundan tashqari, so‘ngi yillari u‘y hayvonlari va parranda go‘nglari bilan noan‘anaviy agrorudalarni ilmiy asoslangan nisbatlarda kompostlar tayorlab, ularni ekish oldidan shudgor ostiga va ekinlarning vegetatsiya davrida qo‘llash bo‘yicha ham ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Organo-mineral kompostlarni qo‘llanish orqali esa tuproqda suv-fizik xususiyatlarining va oziqa rejimlarining yaqshi bo‘lishiga, tuproq go‘vakligi, zichligining kamayishiga hamda suv o‘tkazuvchanligining ortishiga olib keladi. Bu esa o‘z navbatida g‘o‘zaning o‘sib-rivojlanishi uchun zaruriy omillar bilan ta‘minlab, g‘o‘za ko‘saklarining ochilish dinamikasiga ham ijobiy ta‘sir etib, natijada g‘o‘za hosildorligining ortishiga erishiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Organo-mineral kompostlarni qo‘llash tuproqlarning suv-fizik va agrokimyoviy xususiyatlariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Natijada g‘o‘zaning o‘sib-rivojlanishi uchun tuproq tarkibida organik moddalar yetarli bo‘lganligi sababli g‘o‘za ko‘saklari nav xususiyatlari bo‘yicha o‘z vaqtida ochiladi. Oziqa moddalari kam bo‘lgan maydonlarda g‘o‘za ko‘saklari to‘liq rivojlanmay, tez ochilib ketish holatlari kuzatiladi.

Tuproq unumdorligini oshirish bilan bir qatorda g‘o‘zaning o‘sib-rivojlanishi va hosildorligini ko‘tarishda mineral o‘g‘itlarga qo‘shimcha ravishda organik o‘g‘itlar, asosan kompostlar qo‘shib qo‘llanilishi ko‘pgina tadqiqotlarda o‘z isbotini topgan [5; 10-b.].

S.Boltaevning [2; 55-56-b.] tajriba natijalari ko‘ra, tuproq unumdorligining pasayib ketishining oldini olish maqsadida ilmiy asoslangan tavsiyalarga binoan har gektar maydonga ikki yoki uch yilda bir marotaba 20-30 tonna go‘ng yoki organo-ma‘dan kompost qo‘llash taqozo etgan.

Bundan tashqari, tuproqqa qo‘llanilgan kompostlar tuproqning agrofizikaviy hamda agrokimyoviy xossalari yaxshilanib, tuproqda o‘simlik uchun suv, havo va oziq rejimining qulay bo‘lishi so‘ngi vaqtlarda olib borilayotgan ko‘pchilik tadqiqotlarda kuzatilgan [1; 203-208-b., 6; 34-35-b.].

Tadqiqot uslublari. Tajriba dala usuli bo‘yicha olib borildi. Tadqiqotlar 10 variantdan 4 qaytariqtan iborat bo‘lib, variantlar tizimli uslubda joylashtirildi. Tajribada tuproqning agrofizikaviy tahlillarini o‘tkazishda «Методы агрофизических исследований» (Tashkent, 1973) [3] va Методика агрохимических анализов почв и растений (Tashkent, 1977) [4] uslubiy qo‘llanmalaridan foydalanildi.

G‘o‘za ko‘saklarining ochilish dinamikasini aniqlash va fenologik kuzatishlar tajribaning I va III takrorlanishlarining har bir variantlarida maxsus etiketkalangan 100 dona o‘simliklarda olib borildi.

Tadqiqot natijalari va ularning taxlili. Biz tajribamizda g‘o‘za ko‘saklarining ochilish dinamikasini organik o‘g‘it va organo-mineral kompostlar bilan birgalikda mineral o‘g‘itlarni gektariga N185 P130 K90 kg. miqdorida qo‘llanilgan variantlarni faqat mineral o‘g‘itlarning yillik meyorini N250 P175 K125 kg. miqdorida qo‘llanilgan nazorat variantiga nisbatan solishtirib organdik.

Tajribamizda ko‘saklarning ochilish dinamikasi organo-mineral kompostlar qo‘llanilgan variantlarda nazorat variantiga nisbatan sekin bo‘ldi.

G‘o‘za ko‘saklarining pishib etilishi 6-sentyabrdan boshlanib 0,5-5,5% ni va kuzatishning keyingi kunida (16.09) 51,0-64,0% tashkil etdi. Bunda nazorat variantidan tashqari boshqa barcha variantlarda ko‘saklarning 50% ochilishi 16-sentyabrga to‘g‘ri keldi, ya’ni 51,0-56,5%, bu nazorat variantiga nisbatan 8,5-14,0% ga kam bo‘ldi.

Faqat gina mineral o‘g‘itlar N250, P175, K125 kg/ga qo‘llanilgan nazorat variantida 14-sentyabrda ko‘saklarning ochilishi kuzatilib 58,0 % ni tashkil etdi. Har xil miqdordagi go‘ng bilan birga mineral o‘g‘itlar N185, P130, K90 kg/ga qo‘llanilgan 2-4-variantlarda 16-sentyabrda 53,5-56,5% ni tashkil etdi.

16-sentyabrda olingan ma‘lumotlar bo‘yicha, mineral o‘g‘itlarning yillik meyorini 50% ga (N185, P130, K90 kg/ga) kamaytirib va unga qo‘shimcha 10-12 tonna miqdordagi go‘ng, glaukonit va shirinmiya chiqindisi aralashmasidan tayorlangan organo-mineral kompost qo‘llanilgan 5-6-variantlarda kuzatishning so‘ngi kunida 53,0-53,5% ni, organo-mineral kompostning 20-22 t/ga qo‘llanilgan 7-8-variantlarda 52,0-53,5% ni, organo-

mineral kompostning 30-32 t/ga qo‘llanilgan 9-10-variantlarda 51,0-51,5% ni tashkil etib, bu esa nazorat variantiga nisbatan ko‘saklarning ochilishi 2-3 kun kech bo‘ldi.

G‘o‘za ko‘saklarining normal darajada ochilishi tuproq unumdorligiga va gumus miqdoriga bog‘liq bo‘ladi. O‘simlikga oziq moddalari va suv etishmasa g‘o‘za o‘sish va rivojlanish davrini tabiiy turda qisqartiradi, yani “fiziologik qarish” yuzaga keladi. Tuproq unumdor bo‘lsa uning o‘sishi va rivojlanishi yaxshi bo‘ladi, imkon qadar meva moddalarini to‘playdi va g‘o‘za navlari o‘ziga xos davrda biologik pishib etiladi.

G‘o‘za ko‘saklarining ochilish jarayoniga tegishli ma‘lumotlarni 1-jadvalda ko‘rishimiz mumkin.

1-jadval

G‘o‘za ko‘saklarining ochilish dinamikasini aniqlash, %

Variantlar	Kuzatish kunlari					
	6.IX	8.IX	10.IX	12.IX	14.IX	16.IX
1	2,5	14,5	26,5	42,0	58,0	65,0
2	4,0	22,0	31,0	44,5	49,0	56,5
3	5,5	20,5	29,5	42,0	45,5	55,0
4	3,0	18,5	27,5	43,5	48,0	53,5
5	4,0	21,0	29,0	41,0	47,5	53,5
6	3,5	20,5	31,0	42,0	46,5	53,0
7	2,5	18,0	28,0	40,5	45,0	53,5
8	1,0	14,5	25,5	37,0	44,0	52,0
9	1,0	12,0	22,5	35,5	43,5	51,5
10	0,5	11,0	21,0	35,0	42,0	51,0

XULOSA

Tajriba natijalarini umumlashtirib aytadigan bo‘lsak, mineral o‘g‘itlarni gektariga N185 P130 K90 kg. meyorida va unga qo‘shimcha organo-mineral kompostlarni qo‘llash, faqat mineral o‘g‘itlarni N250 P175 K125 kg/ga meyorida qo‘llanilgan nazorat variantiga nisbatan tuproq unumdorligining oshishiga va uning meliorativ, suv-fizik va agrokimyoviy holatini yaxshilanishiga erishildi. Natijada, tuproq oziq elementlari bilan yetarli darajada taminlanishi sababli g‘o‘za ko‘saklarining to‘liq etilishiga sharoit yaratildi va uning ochilish dinamikasiga ijobiy ta‘sir etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Bertran, E., Sort, X., Soliva, M., and Trillas, I. (2004). Composting Winery Waste: Sludges and Grape Stalks, Bioresource Technol, 95, P. 203-208.
2. Болтаев С. Влияние органоминеральных компостов на плодородие почвы. Agroilm jurnali. 2016, №2 (40), B. 55-56.
3. Методика агрофизических исследований почв Средней Азии. Ташкент. 1973 г. Уз НИХИ.

4. Методика агрохимических анализов почв и растений (Пятое изд. доп. СоюзНИХИ) - Ташкент. 1977. С. 188.
5. Sayimbetov A. «Tu‘rli kompozitsiyali kompostlarning g‘o‘za hosildorligiga ta‘siri». //Agro ilm jurnali 2020. -№2. B. 10.
6. Xoliqulov Sh., Abdumalikov J., Sayfullaeva Sh. Chiqindilardan tayorlangan organo-mineral kompostlarning tuproq agrokimyoviy xossalari va g‘o‘za hosildorligiga ta‘siri. // “O‘zbekiston- qishloq xo‘jaligi” jurnali. -2022. -№10. B. 34-35.

ZAHRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING TASHQI VA ICHKI SIYOSATGA DIPLOMATIK YONDASHUVI VA UNING AJOYIB HISLATLARI

Samiyev Turg‘un Xushvaqovich

*O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa Vazirligiga qarashli Markaziy Harbiy Okrugi
20022 harbiy qism harbiy xizmatchisi*

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqola Zahriddin Muhammad Boburning tashqi va ichki siyosatga, dimlomatik yondashuvi natijasida, tinchlik va hamdo‘stlik, millatlar a‘ro totuvlik, diniy bag‘rikenglik, huquqiy fuqarolik jamiyatimi qurish yo‘lidagi say harakatlari va uning bu natijalariga erishishga sabab bo‘lgan hislatlari.*

Kalit so‘zlar: *Zahriddin Muhammad Boburning tashqi va ichki siyosatdagi diplomatik mahorati va go‘zal hislatlari.*

KIRISH

Butun dunyo olimlari Zahriddin Muhammad Bobur, shaxsini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlarining, eng katta sabablaridan biri, dini boshqa tili boshqa va ko‘p millatli hind diyorida, Boburiylar sulolasi tarixda eng uzoq hukumronlik qilganidir. Boburning mukammal qobiliyatlaridan tashqari, boy va go‘zal hisallatlarga eng bo‘lgani ham, uning shaxsi va diplomatiyasini o‘rganishga kishini be extiyor undaydi. U zamonasida Boburga teng keladigan, go‘zal xulq atvor, rahm-shavqat, halollik, poklik, vafodorlik, sabr-toqat kabi hillatlarga ega bo‘lish bilan birga fuqoralar manfaatini birinchi o‘ringa qo‘yadigan adolatli humdor ham edi. Hindistonlik tatqiqotchi, professor Sanjay Kumar Pandiy shunday deydi: Bobur Hindistonga 1526-yilda kelgan va hozirgi kunga qadar katta ehtirom bilan, xalqimiz tomonidan, judayam ezgu hotiralar bilan, yod oladi. Boburiylar sulolasi Hindistonda, 332 yildan ortiq hukumronlik qildi, bu davr ichida mamlakat me‘morchiligi, madaniyati-ma‘rifiy va boshqa sohalarning rivojlanishiga, o‘lkan hissa qo‘shgan va hozirgi buyuk Hindistonni, poydevorini yaratdi. Bobur va Boburiylar sulolasi, mamlakatimizni siyosiy va diplomatik jihatdan, birlashtirish, obodonlashtirish va madaniy yuksalish nuqtayi nazardan, tingsiz o‘rin tutdi. Mustaqil O‘zbekistonning Hindiston bilan do‘stona diplomatik alaqalari, Boburning qadimda hind xalqi bilan boshlab bergan diplomatik a‘loqasi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi, dep hotirlaydi.

ASOSIY QISM

Shox va shoir qomusiy olim, geograf, tarixchi mutafakkir, mohir sarkarda, siyosatchi va diplomat Zahriddin Muhammad Bobur o‘z davrida, diplomatiyaning yangi bosqichlarga chiqardi va shakillantirdi. Ma‘limki diplomatiya bir nechta turlarga bo‘linadi. Ular asosan xalq diplomatiyasi, an‘anaviy diplomatiya, kibr dimlomatiyasi va boshqa turlari: Diplomatiya bu bitta davlatning boshqa davlat bilan aloqa o‘rnatishga bo‘lgan qiziqishi xalqora munosabatlarni muzokara va kelushuv yo‘li bilan hal etishdir. Diplomatiya so‘zi

Yunoncha so‘z bo‘lib “Bukilgan qog‘ozda muzokara yo‘li bilan kelishuvga erishish ma’nosini bildiradi”. Bobur o‘z davrida diplomatiyani faqatgina tashqi siyosatda savdo sotiq aloqalardagina emas, diplomatiyani boshqa sohalarida ham tadbqiq etdi. Boburning xalq bilan, boshqa davlatlar vakillari bilan, kichik-kichik qabilalar va boshqa diniy ulamolar bilan o‘tkazgan uchrashuvlari va muzokaralari so‘zimizning yaqqol isboti bo‘la oladi. Boburning diplomatiyasi tufayli Qobul va Hindiston, tashqi va ichki siyosati, kundan-kun rivojlanib bordi. Bu diplomatik qobiliyat Boburda yoshlik chog‘larida shakillangan edi. Farg‘ona hokimi bo‘lgan Umarshayx Mirzoning o‘g‘li Zahiriddin Muhammad Bobur bobosi Amur Temur tuzgan saltanat sarhadlarini qayta tiklash, uni yanada qudratli davlatga aylantirib, urushlarga ichki nizolarga barham berish, tashqi tahdidlarga chek qo‘yish, fuqoralarni tinch-totuv yashashini ta’minlashdek ulug‘vor maqsadi bo‘lgan. Bobur yosh shaxzoda bo‘lishiga qaramasdan yurtni adolatli boshqardi. Tabiiyki xalq ichida obro‘yi oshib borayotgan shaxzodani, boshqa Temuriy shaxzodalar va Temur naslidan bo‘lgan bek va amaldorlar Boburni ko‘rolmas edi. U Samarqand va Andijon taxti uchun Sulton Ahmad tanbal bilan o‘tkan janglar paytida ko‘plab diplomatic muzokalar olib bordi. Shundan ham bilish mumkinki, Bobur diplomatiya va siyosatni yaxshi o‘zlashtirdan edi. Boshqa Temuriy zodalar Boburdek bilimli va ma’naviy yutuk bo‘lmasalar ham, Amur Temur tuzgan o‘lkan saltanatga o‘zlarini haqi bor deb bilishar edi. Hech kim bir- biriga bo‘yin egmas, turli sun‘iy ziddiyatlar paydo qilishar edi. Taraflarning fikrlari to‘g‘nasuvlarga ham olib kelardi. Bundan tashqari Boburning katta va kichik xon bobolari Andijon mulkiga egalik qilish maqsadi munosabatlarni chegallashtirardi ham. Yosh shaxzodani aldashga o‘rinishlari foyda bermasdi. Ziyrak Bobur ularning niyatlarini yaxshi tushunib, ulardan juda qattiq ranjiganini Boburnomada tasvirlab beradi. Boburning yonida bo‘lgan vazirlar va amaldorlar o‘z nafsining qo‘liga aylanib tinmay hoyinliklar qilishadi va yosh shaxzodani juda ko‘p mushkil xolatlarga solib qo‘yishardi. Buni Uzun Xasan Ali do‘st ikki yuzlamachiligi va boshqalarning o‘zaro Boburga bo‘lgan munosabatida aniq ko‘rinib turadi. Manashunday siyosiy taranlik paytlarida, bo‘lib o‘tgan janglarda otasining va o‘zining yaqin kishilarini yo‘qotishi Boburni kelajakda kuchli siyosatchi, diplomat va mohir sarkarda bo‘lib shakillanishiga sabab bo‘ldi. Juda ham ilmga chanqoq bu shaxs dunyoviy va siyosiy, bilimlar bilan birgalikda, diniy bilimlarni ham, yaxshi o‘zlashtirgan edi. Amir Temurning “Temur tuzuklari”, Chingizxonning “Yasoq qonulari” jamlanmasi o‘rganib tahlil qilib va o‘z davlatini tuzib adolatli boshqarishda aynan shular poydevor bo‘ldi. U barcha diplomatik uchrashuvlarda shoirona yondashuv bilan birgalikda, kishi shaxsiyatiga ruhiy ta’sir etishni va bundan mavridida foydalanishni bilar edi. Muzokalar paytida muhokama mavzuga misollar keltirib suhbatdoshlarini hayratga solar edi. O‘sha davrda so‘zlashish muomila madaniyatini Boburdek nozik so‘zlardan foydalanib ishlatishni biladiganlar kishilar sanoqli edi. Juda murakkab vaziyatlardan ham chiqib ketishga bu qobiliyati yordam bergan. Bundan tashqari juda qiyin vaziyatlarda, diplomatik kelishuvlarga, erishisha oldi. Boshqa mamlakat vakillari bilan olib borogan muzokaralar jarayonida Boburni kuchli diplomatik mahorati namoyon bo‘ldi. 1504-yilda Bobur Qobul tomonga kelra ekan, yigirma to‘rt yoshlik, Bobur u yerdagi vaziyatni sinchiklab o‘rganib, o‘sha

paytdagi Qobul hukmdori, bo‘lmish Muqimbekka diplomatik ta’sir o‘tkazib, “Seni va yaqinlaringni omon qo‘yaman, hohlagancha saroy xazinasidan olib, shaharni tark et” deb, diplomati kelishuvga erishadi va Bobur vadasida turadi. Katta qiyinchiliklarsiz avval o‘z sulolasiga tegishli bo‘lgan Qobulni egallab oladi. Bobur Qobul yaqinidagi G‘azna sharini ham diplomatik yondashuv yo‘li bilan egalladi. Qobul va G‘azna sharida Bobur kelgan vaqtda vaziyat unchalik ham Yashi emas edi. Mana shuyerdan boshlab Boburni kuchli diplomatiyasi va siyosati yanada takomillasha boshladi. Bu diplomatiya buyuk imperiya qurushda poydevor vazifasini ham bajardi. Qobulda ham, G‘azna sharida ham kichik-kichik qabilalar o‘rtasida turli ziddiyat va kelishmovchiliklar avj olib ketgan edi. Savdo yo‘llarini qaroqchilarga to‘la, hamma o‘z kuni kurib yashashga o‘rganib qolgan edi. Bobur bu masalaga ham diplomatik yondashdi. Savdo yo‘lida joylashib olgan qaroqchilarni muzokara majlisiga chaqirib ularga dehqonchilik qilish uchun yer va joylar berdi. Shuning bilan birgalikda bozorlar va savdo yo‘llari tozalandi, soqchilik nazoratini o‘rnatdi. Shaharda aniq bir qonuniy tartib o‘rnatildi. Bobur Qobul bog‘larida sayr etib yurgan paytlarida Qobul qabilalari, dardorlaridan birining qizini kurib qoldi va unga, uylandi va qabila sardori tufayli qolgan qabilalarni ham birin ketin bo‘ysindirdi. Qisqa vaqt ichida Qobul va G‘azna shahri iqtisodiyoti tez suratlarda o‘sib bordi. Bobur xalq ichida yurib, fuqarolar bilan uchrashuvlar o‘tkazib muammolarni o‘rgandi. Dehqonchilik va chorvachilik uchun yerlar ajratildi. Shu qatorda me’morchilik va san’at, madaniyat, kulolchilik, naqqoshlik rivojlantirdi va ularga homiylik qildi. Bobur bu orada Qobulda mustahkam joylashdi. Uz xalq va boshqa davlatlar o‘rtasida kundan kun obro‘si oshib bordi diplomatik mahorati va siyosat yuritishi, haqida Eron podshohi Ismoil Safayiv tomonidan iliq tilaklar bildirib maktublar yozib turardi. Ayrim masalalarda firk ham almashib maslahat solardi. Zahiriddin Muhammad Bobur bobomizning turli siyosiy diplomatik mahorati bugungi kunda iftixor va g‘urur bag‘ishlaydi. Boburning Qobuldagi siyosati va diplomatiyasiga nazar solsak Temuriy shaxzodalar bilan birga ancha farqi ancha edi. Shayboniylarga qarshi kurashish uchun Hirotga Temuriy shaxzodalar bilan uchrashuvda Boburning diplomatiyasi kuchli tafakkuri va siyosati yaqqol namoyon bo‘ladi. Badiulzamon mirzo va Muzaffar mirzolarining taklifiga binoan uchrashuvga kuchli tayyorgalik bilan, Hirotga yetib boradi. Uchrashuvda ayrim shaxzodalarning may ichgan holda tashrif buyurgani Boburning dilini xira qilibadi, O‘ta muhim bo‘lgan diplomatik va siyosiy uchrashuvda shaxzodalarning befaqlik bilan tashrifi, Boburga uncha hush kelmadi. Ayrim shaxzodalar kechib ham kelgani, ustiga-ustak uchrashuv paytida odobsiz xazillari, kattlarni hurmat, kichiklarni izzat qilishni odat etmasligi va buyuk sohibquron Amir Temur barpo etgan, shunday buyuk saltanatni, idora qilish bachkana, mayxo‘r, shaxzodalar qo‘liga qoldimi deb xo‘rsinib qo‘ydi. Bugungi kungacha bir biriga qarshi lashkar tortib ziddiyatlashib yurgan shaxzodalar Shayboniylarga qarshi birlashish maqsadida ushbu anjumanga yig‘ilgandilar. Uchrashuvda ularning fikrlari bir-birlariga ma’qul kelmasdi. “Boburnoma”da “elga bosh bo‘lgan kishi hamisha aqldin bahramand bo‘lishi har bir hatti harakatni nazorat qilib, aql bilan ish yuritish lozim” ligini, Bobur takidlaydi.

Anjumanni Bobur quyidagi misralarda tasvirlagan:

“G‘araz kimb u dunyoda kishidin ushmundoq nimalar qolur.

Har kim aqldan barhamad bo‘lsa nega andoq harkatga iqdom qilg‘aykim

Andin so‘ng yomon deganlar va har kishida hushdin asari bo‘lsa nega andoq amirga,

Iqdom ehtirom qilmag‘aykim qilg‘andiq so‘ng Mustaxsin degaylar”

Badiulzamon mirzo bilan bo‘lgan uchrasuv jarayonlarida munosabatlarni nozik tamonlari na‘mayon bo‘ladi. Xusayin Bayqoroning turg‘ich o‘g‘li Badiulzomon mirzo katta tajribaga ega uz mavqiyi qadrini biladigan shaxs bo‘lgan. Lekin Bobur undan ancha aqilliy siyosatchi edi. Uchrashuvlarning birida Badiulzomon mirzo tashrib buyurgan xonaga hamma urnidan turib hukumdorga bosh egib xurmat bildiradi. Lekin Bobur unday qilmaydi. Buni ko‘ratib turgan saroy ayonlari va vazirlar xatto Badiulzamon mirzo ham Boburga bosim o‘tkazmoqchi bo‘ladi. Shunda Bobur unga men ham Temuriy shaxzodaman Samarqand va Andijon hukumdori bo‘ldim, hozirda Qobil Fatx edim bosh egishim nechun siz bilan bir mavqiydaman deb javob beradi. Bobur Badiulzamon mirzo devoniga tashrif bo‘yurganida ham u suskashlik bilan o‘rtnidan turadi, buni Bobur o‘ziga nisbatan hurmatsizlik sifatida kuradi. Bu nozik mubosabatlarda Boburni kuchli siyosatchi ekani yana bir bor ko‘rishimiz mumkin va Bobur Qobilga qaytib keladi. U Boburnomaga Xirotda vaqtida Alisher Navoiyning uyida yigirma kun bo‘lganini ham yozadi. Bobur Qobilda vaqtida Hindistondagi Panjob va boshqa vilolatlar hokimlari tomonidan Bobur bilan diplomatik aloqalar o‘natishga harakat qiladi va ular bunga erishdi ham, maktublar yozib, elchilar junatib, Boburni Ibroxim Ludiya qarshi kurashish uchun, Hindistonga taklif qiladi. Bobur Ibroxim Ludi va uni askarlari qurol yaro‘gi o‘tkazgan janglar to‘g‘risida ma‘lumotlar to‘playdi. Strategik jixatdan muxum bo‘lgan, jang taktikasini ishlab chiqadi. Bobur Ibrohim Ludining sakson ming sonli qo‘shiniga qarshi Bobur un ikki ming sonli ixcham va tezkor qo‘shin bilan jang olib boradi. Boburda tup otar artilerya borligi, jang ustunkilni beradi va g‘alaba qozonadi. Bobur artirilyasi ovoizidan chuchib kergan Bobur Ibrohim Ludi felari uz qo‘shinini yakson qilib tashlaydi va Hindistonda o‘z hukumronligini o‘rnatadi. Bobur kichik kichik rojaliklarga bo‘linib ketgan, ulkan viloyatlarni markaziy saltanatga birlashtiradi. Bu jarayonda ko‘plad diplomatik uchrashuvlar olib boradi. Bobur Hindistonda juda ko‘plab inshotlar qurdi, hech bir soha ko‘zdan chitda qolmadi. Bugungi buyuk Hindistoni va Boburiylar sulolasiga asos soldi. Samaqand Safaviylar quliga utgandan so‘ng Boburni Fulod sultonga shery devonlaridan birini sovg‘a qilib yuborishi Samarqandning sultoniga yuksak ishonch do‘stlik munosabatini bildiruvchi diplomatik yorlig‘ ham edi. Qolaversa vatan sog‘inchining bir sifatida baholash mumkin.

Ul sarvini xaramig‘a gar etsang ey sabo,

Bergil bu hajr hastasidin-yo‘q kungilga.

Raxim aylabon sog‘inmadi Boburni bor umid.

Sog‘ay xidoyat raxmini Fulod kunglig‘a.

Bobur nomada yozilishicha, saltanatda haftani ma‘lum bir kunida diplomatik Munosabatlarga bag‘ishlandan elchilar bilan uchrashuvlar o‘tkazadigan kun etib belgilangan.

Bobur o‘limdan avval diplomatik sifatida 1530-yilda Rossiya knyaziga chopar yuborgan. Chopar ikki yil yo‘l yurib Rossiya knyaziga “Boburnoma” ning bir varoq qo‘lyozmasini sovg‘a qilgan. Bundan mamnun bo‘lgan knyaz ushbu qo‘lyozmani ovqatlanishdan oldin ham, uyquga ketishdan oldin ham bir marotaba mutoala qilganligi tug‘risida ma‘lumotlar bor. Bugungi kunda ushbu qo‘lyozma Rossiya Federatsiyasidagi Davlat jahon muzeyida saqlanib kelinmoqda. Bu qo‘lyozmani ham butun dunyoo olimlari va Bobur shaxsiga qiziquvchi insonlar ham borib,ko‘rishmoqda. O‘zingiz bir o‘ylab ko‘ring, Zahiriddin Muhammad Boburni betakror bir varoq asl qo‘l yozmasining qadr qimmatini balandliligi, bizlarga nechog‘lik ulkan iftihor beradi. O‘sha davrda diplomatik aloqalarda qimmat baho sovg‘alar,oltin, kumush buyumlar,in‘om etilgan,bir paytda, Boburning asarlari oltindan ham qimmatbaho bo‘lgan. Bobur mamlakatga tashrif buyurgan aksariyat,elchilar qimmatbaho buyumlardan ko‘ra, Bobur o‘z qo‘li bilan,yozgan asarlarni ihlosmadi,edilar va ular uchun eng oliy sovg‘a sifatida ko‘rishgan. Hozirda kunda asl qo‘lyozmalar Fransiya kutubxonalari va Luvir qolaversa AQSH ning Garvard Universitetida, maxsus muzeylari va kutubxonalarida saqlanib kelmoqda.

XULOSA

Bugungi kungi kunda dunyoning rivojlangan davlatlariga rasm soladigan bo‘lsan ularning turmush tarsi iqtisodiy-ijtimoiy madaniy-ma‘rifiy va boshqa sohalarda ham,kundan kun barqaror o‘sib borayotganini ko‘rishimiz mumkin, shu bilan birgalikda qudratli va zamonaviy armiyaga ega bo‘lib bormoqda. Bunaqa rivojlanish sabablarini chuqurroq o‘rgansak anglash qiyin emaski, shubhasiz buning zamirida kuchli siyosat va diplomatik aloqalar turadi. Biz yoshlar ham yurtimni qudratli davlatga aylantirib, buyuk bobolarimizga munosib farzand bo‘lishimiz eng oliy burchimizdir. Aslini olib qaraganda dunyo ahli davlat boshqarish va siyosatni, diplomatiyani boshqa sohalarni ham bizning bobolarimizdan o‘rgansak desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Bunga ko‘p emas birgina misol Zahiriddin Muhammad Boburning “Voqiyanoma”, ya’ni “Boburnoma” asarini bugungi kunga qadar dunyo olimlari o‘rganib tadqiqotlar o‘ykazishayotgani,misol bo‘la oldi.Bobur davlat boshqaruv siyosati va diplomatiyasini yangicha ko‘rinishda boshqa davlatlarda diplomatlarni tayyorlashda foydalanib kelinmoqda. Bu buyuk asarni o‘qisangiz qaysi soha vakili bo‘lishingizdan qat’iy nazar barcha sohalarga,oid ma‘lumotlar topishingiz mumkin. Mamlakatimizda ham diplomatik huquqiy davlat qurishda, fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonida, Bobur va boboriylarning jamiyat hayotini tashkil etishdagi ijtimoiy-siyosiy faoliyati ayniqsa bugungi kun uchun ham dolzarb bo‘lib kelayotgan, diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik, boshqa din vakillari bilan hamjihatlik kabi siyosatni olib borishda Bobur va boburiylarning tajribalarini tadbiq etish,eng muhim vazifalardan biridir. Yurtboshimiz tomonidan olib borayotgan siyosat va diplomatik aloqalarda buni yaqqol ko‘rishimiz mumkin. Birgina misol keltiradigan bo‘lsak prezidentimi tashabbusi bilan ilgari surilayotgan “yashil makon” umum milliy loyiha doirasida olib borilayotgan ishlarni ham Boburning bog‘lar yaratish loyihasini yangicha ko‘rinishda davom etiriyotgan davomchisi desak hech ham mubolag‘a bo‘lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Xasan Qudratullayevni-Boburning davlatchilik siyosati va diplomatiyasi kitobidan
2. G‘ofurjon Satimov ingliz tilidan tarjima qilinga Bobur yulbars kitobi.
3. G‘ofurjon Satimov Boburiylar saltanatida davlat Boshqaruvi kitobi
4. Botir Yuldashev Boburiy Malikalar kitobi
5. Gulbadan begim Xumoyunnoma asari
6. Rahmon Farmonov Shoh va shoir diplomat kitobi
7. Internetning you tube tarmog‘idan Boburshunos olim Botir yuldasher

TISH TARKIBIDAGI PERIODONT TO‘QIMASI VA UNING KASALLIKLARI

PERIODONTAL TISSUE IN THE TOOTH STRUCTURE AND ITS DISEASES

Orifova Farziyo O‘tkirbrk qizi

Qo‘qon universiteti Andijon filiali

Stomatologiya yo‘nalishi 105-guruh talabasi

+998770780781 E-mail: farzonaaripovva@gmail.com

Anotatsiya: Ushbu maqolada periodont tizimining anatomik va fiziologik xususiyatlari hamda uning asosiy tarkibiy qismlari haqida batafsil ma‘lumot berilgan. Periodont tish ildizi va suyak alveolasi oralig‘ida joylashgan bo‘lib, tishlarni jag‘ suyaklariga bog‘lovchi to‘qimalar majmuasi sifatida tavsiflanadi. Unda kollagen tolalarining roli va funksional guruhlariga ajratilishi yoritilgan. Maqolada periodont kasalliklari, jumladan, gingivit va periodontitning kelib chiqish sabablari klinik belgilari hamda stomatologik tashxis qo‘yish usullari bayon etilgan. Periodontitning infeksiyon, travmatik va medikamentoz turlari, ularning etiologiyasi va rivojlanish mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, kasallikning kechish shakllari, jumladan, o‘tkir va surunkali periodontit, ularning zo‘rayish bosqichalari va klassifikatsiyasi haqida ham ma‘lumot berilgan. Maqola periodont kasalliklarining patogenezi, immunologik reaksiyalari va klinik oqibatlari bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar uchun foydali manba bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Periodont, kollagen tolalar, tish alveolasi, gingivit, periodontit, infeksiyon periodontit, travmatik periodontit, medikamentoz periodontit, surunkali periodontit, tish-milk cho‘ntagi.

Annotation: This article provides detailed information on the anatomical and physiological characteristics of the periodontal system, as well as its main components. The periodontium is located between the tooth root and the alveolar bone, serving as a connective tissue complex that attaches the teeth to the jawbones. It elucidates the role of collagen fibers and their classification into functional groups. The article also discusses periodontal diseases, specifically the etiologies, clinical signs and diagnostic methods for gingivitis and periodontitis. It analyzes the infectious, traumatic, and iatrogenic types of periodontitis, including their etiologies and developmental mechanisms, in addition, information is provided on the clinical courses of the disease, namely, acute and chronic periodontitis, their exacerbation stages, and classification. This article serves as a valuable recourse for specialists dealing with the pathogenesis and clinical consequences of periodontal diseases.

Keywords: Periodontium, collagen fibers, dental alveolus, gingivitis, periodontitis, infectious periodontitis, traumatic periodontitis, medicament-induced periodontitis, chronic periodontitis, periodontal pocket

Periodont suyak alveolasi va tish ildizi oralig’ida joylashgan biriktiruvchi to’qimadan iborat tuzilma. Periodont asosan Sharpey tolalari deb nomlanuvchi va sement hamda suyak chuqurchalariga tutashib ketgan kollagen tolalardan iborat. Bu tolalar bir qancha guruhlarini tashkil qiladi. Kollagen tolalarning milk gruppasi periodontni milkning xususiy qavati bilan bog’laydi. Tolalarning tishlararo gruppasi bir tish sementidan ikkinchi tish sementi tomon yo’nalgan bo’ladi. Shu ikki guruh kollagen tolalari birgalikda tishning aylana bog’lamini hosil qiladi.

Tish alveolasi bilan bog’langan periodont tolalari 4 ta tutamni hosil qiladi:

1. Suyak alveolasidan sementga ketgan tutamlar
2. Tish uzunasi bo’ylab tikka yo’nalgan tutamlar
3. Suyakdan boshlanib tish uchi tomon yo’nalgan va sementga botib kiruvchi qiyshiq tutamlar.
4. Til ildizining uchidan atrof suyakka yo’nalgan cho’qqi tutamlar.

Periodont tishning bog’lovchi apparati hisoblanib, chaynash mobaynida bosimning bir me’yorda taqsimlanishini ta’minlaydi. Periodont yuqori va pastki jag’lar suyaklarida tishlarni ushlab turishga javobgar to’qimalarni o’z ichiga oladi. Uning tarkibiga sement, periodont bog’lami, alveolyar suyak va milk kiradi.

Periodont kasalliklarga gingivit va periodontit kiradi. Gingivit milklar yuza qatlamlarining, periodontit esa chuqur qatlamlarning yallig’lanishidir. Uning sababi ko’p hollarda og’iz bo’shlig’i gigienasi qoidalariga amal qilmaslik, bakterial infeksiya. Surunkali periodontit periodontal bog’lamini bo’shashtiradi va bu tishlarning qimirlashiga olib keladi. Tish va milk orasidagi masofaning chuqurlashishi, klinik stomatologik tekshiruvlarida periodontit kasalligining muhim tashxis belgilaridan biri hisoblanadi.

Petiologiyasi turlicha: ildiz kanali, apikal teshik, limfa qon tomirlari orqali va butunligi buzilgan tish-milk cho’ntagi orqali bo’ladi. Periodontit gematogen va limfogen yo’llari orqali intakt tishlarda, ayniqsa, o’tkir yuqumli kasalliklarda yoki septik holatlarda ham rivojlanishi mumkin. Etiologik omillar turiga ko’ra infeksiyon, travmatik va medikamentoz periodontitlar hisoblanadi. Infeksiyon periodontit: infeksiyon tabiatli sababchilar streptokokklarning 62% nogemolitik shtammlari, ko’kimtir streptokokklari 26%, gemolitik streptokokklari 12% tashkil qiladi. Grammanfiy mikroorganizmlar parchalanib endotoksinlar hosil bo’ladi va periodont immunet tizimni jarohatlaydi, ya’ni ular faol moddalar ishlab chiqarib periodont qon tomirlari o’tkazuvchanligini oshiradi va antigen ta’sir ko’rsatadilar. Himoya reaksiyasi kuchli bo’lishi yallig’lanish ildiz cho’qqisida saqlanib surunkali kechadi, himoya kuchsiz bo’lsa, o’tkir diffuz yallig’lanish ko’rinishida kechadi. Infeksiyon periodontga ontradental (tish bo’shlig’i orqali va ekstradental atrof to’qimalar yallig’lanishi-osteomielit, ostit, gaymorit) yo’l bilan o’tadi.

Travmatik periodontit: Bir marotaba bo’lgan kuchli jarohat (lat yeyish, zarba, tishga qattiq narsa tegib ketishi) ta’siridan yoki bir necha bor qaytariladigan qayta mikrotravmalar (yuqori qo’yilgan plomba, to’g’ri prikus, musiqiy asbob va mund-shtuk dastalari, zararli odatlar- ipni tishlash, tishga qalam yoki ruchka urish) natijasida rivojlanadi. O’tkir shikastlarda o’tkir periodontit avjiga chiqqan yallig’lanish jarayoni bilan, surunkali

jarohatda periodontdagi o‘zgarishlar asta-sekin rivojlanib boradi. Periodontning himoya mexanizmlari bo’shashgan holda doimiy shikastlanish alveolani kompakt plastinkasi va ildiz cho‘qqi sohasini lakunar rezorbsiyasi bilan kechib surunkali periodontitlarga olib keladi.

Medikamentoz periodontit. Medikamentoz periodontit asosan pulpitni davolash paytida qo‘llaniladigan kuchli kimyoviy yoki dori vositalarni (margumush pasta, trikrezon, formalin, fenol va boshqalar) periodontga ildiz kanali orqali ta’siridan plomba ashyosini (fosfat-sement, paratsin-shtrift, rezortsin-formalin pasta) ildiz uchidan haddan tashqari chiqib ketishi natijasida, shuningdek ayrim dori ashyolaridan (antibiotik, evgenol) allergik hollarda mahalliy immunologik reaksiya natijasida periodontit rivojlanadi.

Periodont reaksiyasi ildiz kanalida o‘tadigan antigenlar ta’sirida antitelo-tobelik (immunokompleks va IgE reaksiya) va hujayra tabiatli jarayonlar (sekin sezuvchi yuqori sezuvchan reaksiyalar) tavsiflidir.

Cho‘qqili periodontitlarni tasnifi (MmCI, 1997-y)

1. O‘tkir cho‘qqili periodontit: a) intoksikatsiya fazasi, b) ekssudatsiya fazasi: serzli yiringli.

2. Surunkali cho‘qqili periodontit: a) surunkali fibroz periodontit, b) surunkali granulyatsiyalashgan periodontit, c) surunkali granulematoz periodontit.

3. Zo‘rayish bosqichidagi surunkali periodontit. a) zo‘rayish bosqichida surunkali fibroz periodontit, b) zo‘rayish bosqichidagi surunkali granulematoz periodontit.

I.G.Lukomskiy tasnifi.

1. O‘tkir periodontitlar; a) kelib chiqish sabablariga ko‘ra- infeksiyon periodontit, travmatik periodontit, medikamentoz periodontit.

b) patologik jarayonni joylashishiga ko‘ra: o‘tkir cho‘qqili periodontit, o‘tkir marginal periodontit, o‘tkir umumiy (total)

c) ekssudat turiga ko‘ra: o‘tkir zardobli, o‘tkir yiringli

2. Surunkali periodontitlar: surunkali fibroz, surunkali granulyatsiyalashgan surunkali granulematoz

3. Qaytalangan (zo‘raygan) surunkali periodontit.

XULOSA

Ushbu maqolada periodont tiziming tuzilishi, uning asosiy funksiyalari hamda kasalliklari batafsil yoritilgan. Periodont tishlarni jag‘ suyaklariga bog‘lab turuvchi muhim qism bo‘lib, uning tarkibida kollagen tolalar, suyak alveolasi, sement va milk mavjud. Periodontitning eng keng tarqalgan kasalliklari gingivit va periodontit bo‘lib, ular yallig‘lanish jarayonlari natijasida yuzaga keladi. Kasallikning asosiy sabablari og‘iz gigienasiga rioya qilmaslik, bakterial infeksiya va turli travmatik va medikamentoz shakllarga ajratilib, har biri o‘ziga xos patogenez va klinik belgilar bilan tavsiflanadi.

Kasallikning oldini olish va samarali davolash uchun erta tashxis qo‘yish hamda o‘g‘iz gigienasi qoidalariga rioya qilish ham muhim ahamiyatga ega. Periodont kasalliklari kechikkan holatlarda tishlarning qimirlashi va yo‘qolishiga olib kelishi mumkin. Shu

sababli, profilaktika choralarini ko’rish va stomatologik tekshiruvlarni muntazam o’tkazish zarur.

Tavsiyalar

1. Muntazam stomatologik ko’riklar- har 6 oyda bir marta tish shifokoriga tashrif buyurish va periodontit va gingivitni erta aniqlashga yordam beradi.
2. Og’iz gigienasiga rioya qilish- tishlarni kunig kamida 2 marta to’g’ri yuvish ip va antiseptik suyuqliklardan foydalanish yallig’lanish jarayonlarini oldini oladi.
3. Risk omilllarini kamaytirish- chekish, qandli diabet, noto’g’ri ovqatlanish kabi omillar periodont kasalliklarini kuchaytirishi mumkin, shuning uchun sog’lom turmush tarzini shakllantirish muhimdir.
4. Antibakterial terapiya- infeksiyon periodontit holatlarida stomatologiya tavsiyasiga ko’ra antibiotiklar qo’llash zarur.
5. Fizioterapevtik muolajalar- ultratovush terapiyasi, lazer muolajalari va boshqa zamonaviy usullar yallig’lanish jarayonlarini kamaytiradi va regeneratsiyani tezlashtiradi.
6. Jarrohlik aralashuvlar- og’ir holatlarda kuretaj, gingivektomiya va regenerative muolajalar (masalan, suyak grefti) qo’llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Islomov, S. R. (2020). Periodont To’qimasining Strukturaviy va Funktsional Xususiyatlari. Samarqand: Samarqand Tibbiyot Instituti Noshriyoti.
2. Komiljon Zufarov (2020) Tibbiyot o’quv qo’llanmasi ‘‘ Gistologiya’’kitobi
3. Javohirov, M. A., & Yusupov, A. (2018). Periodontologiya Asoslari. Toshkent: O’zbekiston Tibbiyot Noshriyoti.
4. Tursunov, A. (2019). Zamonaviy Periodontologiya. Toshkent: Ilm-fan Nashriyoti.
5. Carranza, F. A. (2014). Carranza’s Clinical Periodontology (12th ed.). Elsevier Health Sciences.
5. 2. Lindhe, J., Karring, T., & Lang, N. P. (2008). Clinical Periodontology and Implant Dentistry (5th ed.). Wiley-Blackwell.
6. Carranza’s Clinical Periodontology – 12-nashr, 2014 yil, Elsevier Health Sciences.
7. Clinical Periodontology and Implant Dentistr – 5-nashr, 2008 yil, Wiley-Blackwell.
8. Contemporary Periodontology – 4-nashr, 2017 yil, Mosby (Elsevier).

BOLALAR BOG‘CHASI: KELAJAK AVLODNING ILM-FAN SARI ILK QADAMI

Asamutdinova Mushtaribegim Ma’rufjon qizi

Toshkent shaxar Olmazor tumani sag‘bon 4 a

“Dinastiya kids NI”NMTT

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bolalar bog‘chasining bolalarning kelajakdagi ilmiy va intellektual rivojlanishidagi o‘rni tahlil qilinadi. Bolalarni erta yoshdan ilm-fan bilan tanishtirish va ularning intellektual salohiyatini oshirishning ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion usullar orqali bog‘chalarda ilm-fanni rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *bolalar bog‘chasi, ilm-fan, intellektual rivojlanish, pedagogika, innovatsiya, zamonaviy ta’lim.*

KIRISH

Bolalar bog‘chasi – bu nafaqat ta’lim maskani, balki har bir bolaning kelajagiga qo‘yilgan ilk mustahkam poydevordir. Erta yoshda olingan ta’lim, farzandlarimizning hayotdagi muvaffaqiyatini belgilab beruvchi eng muhim omillardan biridir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalik davrida shakllangan bilim va ko‘nikmalar kelajakda ularning tafakkuri, ijtimoiy moslashuvi va kasbiy muvaffaqiyati uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Yoshlarimizni bilimli va intellektual rivojlangan qilib tarbiyalash – eng ustuvor vazifamizdir. Zero, kuchli davlat – bilimli yoshlar bilan bunyod bo‘ladi.” Bu esa, bolalar bog‘chalarida ta’lim sifati va innovatsion usullarning joriy etilishini taqozo etadi.

1. Bolalar Rivojlanishida Ilm-Fanning O‘rni

Ilm-fan bolalarning tafakkuri, kuzatuvchanligi va qiziqishini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kichik yoshdan boshlab fan bilan tanishish bolalarga hayotni o‘rganish, kashfiyot qilish va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Suvning bug‘lanishi, magnitning ta’siri yoki o‘simliklarning o‘sish jarayoni kabi oddiy tajribalar bolalarda dunyo haqidagi tasavvurlarni kengaytiradi.

Ilm-fanni bolalar bog‘chasida rivojlantirishning foydalari:

Bolalarning kuzatuvchanligi va mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi;

Mustaqil o‘rganish va muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi;

Ilmga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev aytganidek: “Biz yosh avlodni ilm-fan bilan qurollantirmasak, kelajagimiz porloq bo‘lishi mumkin emas.”

2. Zamonaviy Ta’lim va Innovatsion Yondashuvlar

Bugungi kunda ta’lim texnologiyalari tez rivojlanib, bolalar bog‘chalarida ham ilg‘or yondashuvlar joriy etilmoqda. Bolalarni erta yoshdan zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish ularning kelajakdagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’limda foydalanilayotgan innovatsiyalar:

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) – interaktiv doskalar, planshetlar va raqamli resurslar yordamida ta’lim berish.

STEAM ta’limi – ilm-fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering), san’at (Arts) va matematika (Mathematics) integratsiyasi orqali bolalar rivojini qo‘llab-quvvatlash.

Masofaviy ta’lim elementlari – onlayn platformalar orqali ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish.

3. Ilmiy Tadqiqotlar va Tajribalar

Bolalar bog‘chalarida turli tajribalar va ilmiy tadqiqotlar tashkil qilish bolalarning bilimga bo‘lgan ishtiyoqini oshiradi.

Amaliy tajribalar:

Suvning bug‘lanish jarayoni;

O‘simliklarning o‘sish jarayoni;

Magnit va elektr energiyasi asoslari;

Ilmiy ko‘rgazmalar: Bolalar o‘zlari tayyorlagan ilmiy tajribalarini namoyish qilish orqali o‘z qiziqishlarini rivojlantiradi.

4. Tarbiyachilarning Roli

Tarbiyachilar bolalar uchun yo‘lboshchi va ilhom manbai bo‘lishi kerak. Ularning bilim va malakalari bolalarning rivojlanishiga bevosita ta’sir qiladi.

Tarbiyachilar uchun tavsiyalar:

Doimiy ravishda malaka oshirish kurslarida qatnashish;

Zamonaviy pedagogik metodlarni o‘zlashtirish;

Bolalar bilan individual ishlash.

5. Bog‘cha va Oilaning Hamkorligi

Bolalarni har tomonlama rivojlantirishda ota-onalarning o‘rni beqiyosdir. Oilaviy tarbiya va bog‘cha ta’limi uyg‘un bo‘lsa, bola intellektual va axloqiy jihatdan mukammal shakllanadi.

Ota-onalar uchun tavsiyalar:

Bolalar bilan uyda ilmiy tajribalar o‘tkazish;

Ularni kitob o‘qishga o‘rgatish;

Farzandlar bilan interfaol mashg‘ulotlar tashkil qilish.

6. Atrof-Muhit va Ekologik Ta’lim

Bolalar bog‘chasida ekologik ta’limning o‘rni katta. Ekologiya bo‘yicha ta’lim bolalarga tabiatni asrash va atrof-muhitga mas’uliyat bilan yondashishni o‘rgatadi.

7. Chet Tillarni Bog‘chadan O‘rgatish

Erta yoshdan chet tillarni o‘rgatish bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatiga asos yaratadi. Bog‘chalarda xorijiy til muhitini shakllantirish – global dunyoda muhim ustunlik.

XULOSA

Bolalar bog‘chalari – kelajak avlodining bilimga, tafakkurga va intellektual rivojlanishga yo‘naltirilgan ilk maskanidir. Bu maskanlardagi ta’lim sifatining yuksakligi jamiyatning kelajagini belgilaydi. Bolalar bog‘chalarida ilm-fanni rivojlantirish orqali biz nafaqat bilimli avlodni tarbiyalaymiz, balki ularning tafakkurini kengaytirib, ularga buyuk orzular sari yo‘l ochamiz.

Prezidentimizning so‘zlari bilan aytganda: “Farzandlarimizning bilimli, tarbiyali va vatanparvar bo‘lishi bizning bosh maqsadimizdir.”

Shunday ekan, bolalar bog‘chalarida zamonaviy ta’lim usullaridan foydalanish va ilm-fanni rivojlantirish – eng ustuvor vazifalarimizdan biri bo‘lishi kerak!

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatini quyidagicha shakllantirish mumkin:

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim va tarbiya sohasidagi farmon va qarorlari.
2. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
3. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. W.W. Norton & Company.
4. Montessori, M. (1964). *The Montessori Method*. Schocken Books.
5. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha Ta’lim Vazirligi. (2023). *Maktabgacha ta’lim va tarbiya metodikasi*. Toshkent.
6. UNESCO (2021). *Early Childhood Education: Global Perspectives and Best Practices*.
7. Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Basic Books.
8. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Harvard University Press.
9. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya qo‘mitasi. (2024). *Bolalar ekologik tarbiyasini shakllantirish dasturi*. Toshkent.
10. Cambridge University Press (2022). *Early Language Learning and Multilingual Education in Pre-Schools*.

SUV TANQISLIGI - GLOBAL EKOLOGIK MUAMMO

Xolmatova Surayyo Valijon qizi

Farg‘ona davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda butun dunyo uchun global ekologik muammoga aylanib borayotgan suv tanqisligi muammosi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, suv tanqisligining kelib chiqish sabablari, oqibatlari va oldini olish chora-tadbirlari haqida ham fikrlar keltirilgan. Maqolaning taqdim etilishidan asosiy maqsad suv tanqisligi muammosining oldini olish. Bugungi kundagi mutaxassislar tomonidan berilayotgan takliflarni amaliyotga tadbiq etish bilan ko‘zlangan natijaga erishish. Suv resurslaridan oqilona foydalangan xolda barqaror rivojlanishga erishish.

Kalit so‘zlar: suv, resurs, sanoat, suv tanqisligi, globallashuv, oqova suvlar , barqaror rivojlanish.

KIRISH

Suv - hayot manbai. Bugungi dunyo globallashuv jarayonida suvning naqadar bebaho boylik ekanligi yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Olimlar sayyoramizdagi ilk tiriklik mavjudotlari suvda paydo bo‘lgan deb ta’kidlashadi. Mana million yillar bo‘libdiki suv tiriklikning evalyutsiyasiga ham, yer sayyorasining geografik shakliyu, iqlim o‘zgarishiga ham beqiyos ta’sir ko‘rsatib kelmoqda.

Suvni hayotimiz manbaiga qiyos etamiz. Bu noyob ne‘matni qadim ajdodlarimiz ham muqaddas bilib, juda qadrlagan. Nafaqat insoniyatning yashash tarzi, balki butun mavjudod olamining yashnatuvchisi va yashartiruvchisi ham suv ekanligi barchamizga kunday ravshan holat.

Sharq va g‘arb olimlari suvni “halovat manbai” yoki “salomatlik malikasi”ga qiyos etganlar. Ularning fikricha, suv badanni pok qilibgina qolmay, terining “ko‘zini” ochadi. Suv ta’siridan bosh miya hushyorligi ortadi, kislorod, havo yaxshi boradi, yurak muskullari yaxshi uradi, qon aylanishi yaxshilanadi.

Afsuski, toza ichimlik suvining behuda nobud bo‘layotganini har qadamda ko‘rganmiz yoki eshitganmiz. Negadir bunga jiddiy e’tibor ham bermaymiz va “menga nima” qilibdi qabilida ish tutamiz. Biroq bu loqaytliklarimiz ertaga qimmatga tushishi haqida o‘ylamaymiz ham.

Shuni ham alohida aytib o‘tish zarurki, bugungi kunda jahon matbuoti chuchuk suv muammosi eng dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolayotgani xususida bong urmoqda. Chuchuk suv zahiralari yildan-yilga kamayib borayotgani, aholining iste’mol suviga nisbatan bo‘lgan talabi kun sayin oshayotgani tufayli global miqiyosda suv tanqislik kelib chiqayotgani haqida yozishmoqa. Xorij matbuotlarida ta’kidlanishicha, bunday holat yuzaga kelishining asosiy sababi, yer yuzining 71 foizini daryo va okean suvlari ishg‘ol qilgan

bo‘lsa-da, undagi chuchuk suv miqdori atigi 2,5 foizni tashkil etar ekan. Umuman olganda, yerdagi suvning jami zahirasi 1385984610 km³.ni tashkil qiladi. Jami suvning 96,5 foizi dengiz yoki okeanlarda bo‘lib, sho‘r suvdan iborat. Chuchuk suvning 70 foizi sayyoramiz qutblarida va tog‘larda joylashgan muz qoplamalarida, 30 foizi esa tuproqdagi nam yoki olish qiyin bo‘lgan yer osti qatlamlarida joylashgan. Yer yuzida mavjud bo‘lgan chuchuk suv zahiralarning bir foizidan insoniyat foydalanishi mumkinligi manbalarda qayd etilgan.

Suv tanqisligi butun dunyo bo‘ylab jiddiy muammo bo‘lib, quyidagi statistik ma’lumotlar bu holatni yanada yoritadi:

2,2 milliard kishi xavfsiz ichimlik suvi xizmatlaridan foydalanish imkoniyatiga ega emas;

3,5 milliard kishi xavfsiz sanitariya xizmatlaridan mahrum;

2 milliard kishi asosiy gigiena xizmatlaridan foydalana olmaydi;

140 ta davlat ma’lumotlariga ko‘ra, 2022-yilda maishiy oqova suvlarning atigi 58 foizi xavfsiz tarzda tozalangan;

2030-yilga borib, suv tanqisligi 700 millionga yaqin odamning ko‘chishi va migratsiyasiga sabab bo‘lishi mumkin;

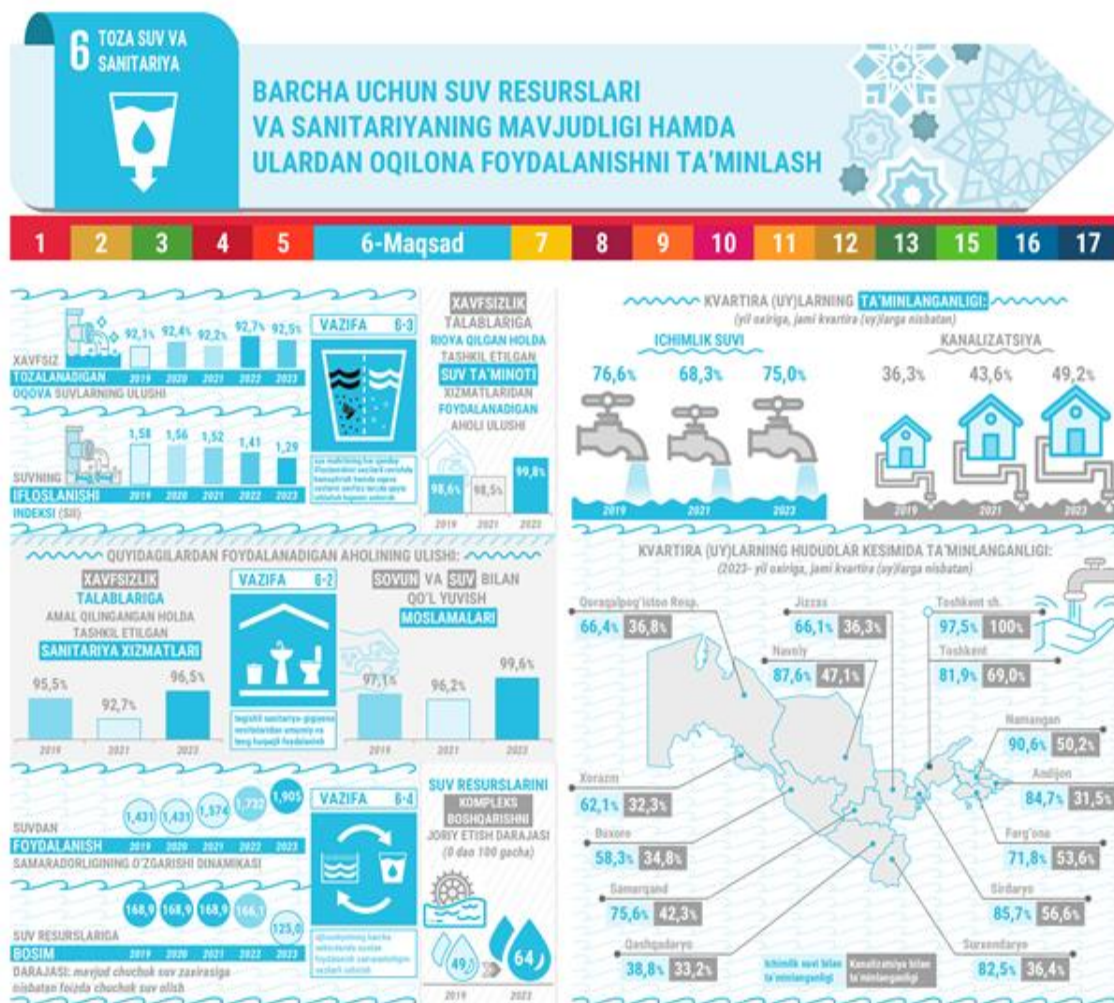
O‘zbekiston yillik suv iste’molining 90 foizini qishloq xo‘jaligida ishlatadi;

O‘zbekiston Dunyo resurslari instituti (World Resource Institute) tomonidan e’lon qilingan suv stressidan aziyat chekayotgan 164 mamlakat orasida 25-o‘rinni egallaydi

Xolisanillo aytganda, toza ichimlik suvi muammosi mamlakatimizni ham chetlab o‘tgani yo‘q. Respublikamizning ayrim joylarida iste’molga yaroqli bolgan suvning tanqisligi hozirdanoq sezilmoqda. Darvoqe, toza ichimlik suvi haqida gap ketar ekan, bu bebaho ne‘matdan oqilona foydalanib, uni tejash xususida respublikamiz matbuotida dolzarb maqolalar chop etilyapti. Radio, televideniya ham befarq qarab turgani yo‘q. Biroq bu chiqishlar nazarimizda hali yetarlicha emasday yoki yoki uning samarasi behuda ketayotganday tuyuladi.

Butunjahon suv resurslari tashkilotining qilishicha 2030 yilga borib dunyo suvning global tanqisligiga to‘qnash keladi. Yer yuzidagi suvning atigi 2,5% ichimlik suvi sifatida yaroqli. 2 milliarddan ortiq odam toza ichimlik suvidan yetarlicha foydalana olmaydi. Iqlim o‘zgarishi, aholi sonining ko‘payishi va ifloslanish suv tanqisligini yanada kuchaytirmoqda. Shu sababli BMT Bosh Assambleyasining 1993-yil 22-fevralda “22-mart – Butunjahon suv resurslari kuni” bayrami sifatida qabul qilingan. Bu kunning kunining asosiy maqsadi BMT tomonidan tuzilgan barqaror rivojlanish maqsadlarining 6-maqsadi (1-rasm) “Barcha uchun suv resurslari va sanitariyaning mavjudligi hamda ulardan oqilona foydalanishni ta’minlash”ga erishish bo‘yicha sa’y-harakatlarni qo‘llab-quvvatlashdir. Hamda toza ichimlik suvi muammosiga e’tibor qaratish, dunyo aholisini suv resurslaridan oqilona foydalanishga chorlash, suv tanqisligi va ekologik muammolar haqida xabardorlikni oshirish, davlatlar va tashkilotlarni suv ta’minoti masalasida hamkorlik qilishga undashdir. 2023 yilda “Butunjahon suv kuni” munosabati bilan chiqarilgan yillik ma’ruzasida aytilishicha, pandemiya sababli yuzaga kelgan hozirgi sanitar inqiroz ortida Yer aholisini

gigiyenik ehtiyojlarni qondirish uchun suv bilan ta'minlash muammosi har qachongidan dolzarb hisoblanadi



1-rasm. Barcha uchun suv resurslari va sanitariyaning mavjudligi hamda ulardan oqilona foydalanishni ta'minlash

Ona tabiatga bo'lgan qaltis munosabatimizning salbiy ta'siri o'laroq, sayyoramizning barcha kengliklarida iqlim o'zgarishlari ro'y berayotgani sezilyapti. Shuningdek, o'rmonlar bilan qoplangan maydonlar keskin qisqarayotgani, suvlar, atmosfera va litosferaning ifloslanishi, o'simlik va hayvonlarning ayrim noyob turlari yo'qolib borayotgani hech kimga sir emas. Shaharlarni-ku qo'ya turaylik qishloq va ovullarda ham suvlarni tejab-asrashga bolgan munosabat kongildagidek, deb bo'lmaydi. Tabiiyki, respublikamiz aholisining yarmidan ko'prog'i qishloq joylarida istiqomat qiadi. Shu bois, qishloq anolisining aksariyati toza ichimlik suvini olish uchun ariq va chashmalardan foydalanadi. Agar kuzatayotgan bo'lsangiz, tog'lardan oqib keluvchi sersuv soylarda ham suv ancha kamaygan. Bunga asosiy sabab qilib tog'larda yog'in miqdori kamayishi va muz erishini tezlaganligini aytishimiz mumkin.

Hozirda zamon shiddat bilan rivojlanib bormoqda shuningdek aholi soni va ehtiyojlari xam tobora ko'paymoqda, ayniqsa suvga bo'lgan ehtiyoji. Natijada butun dunyoda suv tanqisligi kuzatilmoqda. Eng achinarlisi ushbu dolzarb masala Markaziy Osiyo mintaqasini ham chetlab o'tgani yo'q. Mutaxasislarning hisob kitoblariga ko'ra 2050-yilgacha suv

resurslari Sirdaryo havzasida 5 foizgacha, Amudaryo havzasida 15 foizgacha kamayishi kutilmoqda. Suvga bo‘lgan ehtiyojning ortib borishi hisobiga esa O‘zbekistonda 2030-yilga borib suvga bo‘lgan talab 7 milliard kub metrغا yetishi 2050-yilga borib esa, bu ko‘rsatkich ikki barobarga ortishi mumkin.

Sayyoramizdagi ichimlik suvi zaxirasini asrash, undan oqilona foydalanish, sanoat va ishlab chiqarish jarayonini tabiatga zarar yetkazmaydigan tarzda “ekologik toza” innavatsion yangi uslub va texnologiyalarni joriy qilish va yo‘lga qo‘yish ulardan turli ta‘lim usullarida foydalanish, aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish kabi dolzarb muammolarga insoniyat e‘tiborini qaratish maqsadida har yili 22-mart “Butun jahon suv zaxirasi kuni” sifatida dunyoning deyarli barcha davlatlarida nishonlanadi va turli davlatlar va tashkilotlar seminarlar, konferensiyalar, ekologik aksiyalar o‘tkazib, aholiga suvning qadr-qimmatini haqida ma‘lumot berishadi.

Shunday ekan biosferani, butun tiriklikni hayot davomiyligini saqlab qolish bugungi kunda barchamizning qo‘limizda. Zero biosferada barcha jarayonlar o‘zaro bir-biri bilan chambarchas bog‘liqdir. Biz insonlar bugun o‘z ehtiyojlarimizni o‘ylab qishloq xo‘jaligida pestitsidlardan betartib foydalanib uni toza suvga qo‘shilishiga sabab bo‘lyapmiz, yer yuzidagi o‘rmon o‘simliklarni nobud qilib global isish, suv bug‘lanishining ortishiga sababchi bo‘lyapmiz. Avtomobillar, sanoat, urbanizatsiya bilan esa suv, tuproq, atmosfera havosini ifloslamodamiz. Aynan manashu jadallashib borayotgan xayotingiz ko‘plab ekologik muammolarga sabab bo‘lmoqda. Bugungi kunda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, qishloq xo‘jaligi va sanoatda yangi texnologiyalarni joriy etish, suvdan oqilona foydalanish, aholining ekologik madaniyatini oshirish bilan biosferani undagi tiriklik manbai bo‘lgan suvni tejash va asrash uchun barchamiz birlashmog‘imiz zarur.

XULOSA

Muxtasar aytganda, suv tanqisligi - global muammo. Bunday sharoitda dunyoning ko‘plab mamlakatlari qatori O‘zbekistonda ham suv resurslaridan oqilona foydalanishga oid muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Zero, suvni tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish nafaqat suv sarfini kamaytirish imkonini beradi, balki yashil iqtisodiyotga o‘tishning muhim elementiga aylanadi. Bu, o‘z navbatida, O‘zbekistonning barqaror rivojlanishini kafolatlaydi. Qishloq xo‘jaligida mahsulot yetishtirish ortishi, demografik o‘sish va o‘rtacha harorat oshishi hisobiga bug‘lanish kuchayishi sababli Markaziy Osiyo mamlakatlarida yoz oylariga kelib suv manbalariga bo‘lgan talab ortib borishiga olib keladi.

O‘z navbatida, iqlim o‘zgarishi va suv resurslaridan irratsional foydalanish oqibatida mintaqadagi asosiy suv manbalari bo‘lgan muzliklar erishi tezlashgan. Suv tanqisligi yaqin kelajakda hayot-mamot darajasiga ko‘tarilishi ehtimoli yuqori bo‘lgan Markaziy Osiyo mamlakatlari umumiy ekotizimni saqlab qolish va ehtimoliy iqtisodiy yo‘qotishlarni kamaytirish uchun bu boradagi ishlarni muofiqlashtirishi hamda o‘z strategiyalarini qayta ko‘rib chiqishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. P.N.G‘ulomov - Inson va tabiat. - Toshkent. “O‘qituvchi”, 1990
2. I.Abdullayev, J.Xolmirzayev -Jizzax suv ombori va undan oqilona foydalanishning geografik jixatlari – Toshkent, 2020
3. 3.M.Акрамов, А.А.Рафиков - Прошлое, настоящее и будущее Арсалкого моря – Toshkent, 1990
4. <https://suvchimaktabi.uz>.– internet sayti
5. <https://nsdg.stat.uz/uz/goal/9>

BOSMA NASHRLARNING RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI: ZAMONAVIY CHAQIRIQLAR VA IMKONIYATLAR

Habibjonova Komila Xakimjon qizi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi

O‘zbekiston milliy universiteti jurnalistika fakulteti

bosma OAV yo‘nalishi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada bosma nashrlarning hozirgi holati, ularni rivojlantirish yo‘llari va duch kelayotgan muammolar tahlil qilinadi. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida bosma matbuotning auditoriyasi kamaymoqda. Shu sababli bosma nashrlar zamonaviy talab va tendensiyalarga moslashishi lozim. Maqolada bosma nashrlarning dolzarbligini saqlab qolish, ularni moliyaviy barqaror qilish, raqamli media bilan uyg‘unlashtirish hamda auditoriya bilan samarali muloqot o‘rnatish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: Bosma nashrlar, jurnalistika, axborot texnologiyalari, matbuot, tahliliy yondashuv, auditoriya, obuna, reklama bozori, innovatsion media, raqamli integratsiya.

KIRISH

Zamonaviy axborot makonida raqamli texnologiyalar tez rivojlanib, bosma nashrlarga bo‘lgan ehtiyoj kamayib bormoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va elektron nashrlar axborotni tezkor yetkazish imkonini berayotgan bir paytda, bosma nashrlar sekin yangilanadigan, qimmat va ba‘zan eskirgan manba sifatida baholanmoqda.

Biroq bosma matbuot o‘zining tahliliy yondashuvi, chuqur tahlil va ishonchli ma’lumot taqdim etish qobiliyati bilan hamon dolzarbdur. Shuning uchun bosma nashrlarni yangi talablar asosida rivojlantirish, ularni auditoriya ehtiyojlariga moslashtirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada bosma nashrlarning hozirgi holati, ularga ta’sir etayotgan omillar va rivojlanish yo‘llari muhokama qilinadi.

ASOSIY QISM

Bosma nashrlarning bugungi holati va muammolari tahlil qilinadigan bo‘lsa, ularning bir necha asosiy muammolari mavjud. Auditoriya qisqarib bormoqda, ayniqsa yosh avlod raqamli manbalarga ko‘proq murojaat qilmoqda. Reklama daromadlari kamayib, ko‘pgina reklamachilar internet platformalariga o‘tmoqda. Shu bilan birga, chop etish xarajatlarining ortishi, qog‘oz, bosib chiqarish va tarqatish bilan bog‘liq sarf-xarajatlarni oshirmoqda. Axborot tezkorligining yo‘qligi esa bosma nashrlarning dolzarbligini kamaytirayotgan muhim omillardan biridir.

Bosma nashrlarni rivojlantirish uchun bir necha muhim yo‘nalishlar mavjud. Eng avvalo, kontent sifatini oshirish zarur. Eksklyuziv maqolalar va tahliliy materiallar tayyorlash, infografikalar va vizual materiallardan keng foydalanish hamda o‘quvchilarning qiziqishlarini o‘rganib, ularga mos mavzularga e’tibor qaratish muhim hisoblanadi.

Bosma nashrlar va raqamli formatlarni uyg‘unlashtirish ham dolzarb masalalardan biridir. Bosma nashrlarning elektron versiyalarini yaratish va mobil ilovalar orqali o‘quvchilarga taqdim etish, ijtimoiy tarmoqlarda faol bo‘lish hamda nashrlar tarkibini onlayn auditoriyaga moslashtirish orqali o‘quvchilar sonini oshirish mumkin. Bundan tashqari, raqamli obuna tizimini joriy etish va rivojlantirish ham samarali yo‘llardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash maqsadida, obuna tizimini modernizatsiya qilish va interaktiv xizmatlar qo‘shish lozim. Reklama bozoridan samarali foydalanish, homiylik va maxsus loyiha asosidagi moliyalashtirishni rivojlantirish muhim omillardan biri bo‘lib, maxsus premium kontent yaratish va pullik xizmatlarni joriy etish orqali bosma nashrlarning moliyaviy mustaqilligiga erishish mumkin.

Bosma nashrlarning auditoriya bilan interaktiv muloqotni yo‘lga qo‘yishi ham muhim hisoblanadi. O‘quvchilar bilan muloqotni kuchaytirish, ularning fikr-mulohazalarini inobatga olish, podkastlar, video-intervyular va interaktiv maqolalar tayyorlash orqali o‘quvchilar qiziqishini oshirish mumkin. Aksiya va tanlovlar tashkil qilish esa auditoriyaning nashrga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Bosma nashrlarning rivojlanishida davlat va xalqaro qo‘llab-quvvatlash dasturlaridan foydalanish ham muhim o‘rin tutadi. Mahalliy va xalqaro grantlarga ariza topshirish orqali moliyaviy ta‘minotni yaxshilash, davlat tomonidan bosma nashrlarga berilayotgan imtiyozlar va subsidiyalarni kengroq jalb etish muhim.

Shu bilan birga, xalqaro jurnalistika tajribasini o‘rganish va uni mahalliy sharoitga moslashtirish bosma nashrlarning barqaror rivojlanishini ta‘minlaydi.

XULOSA

Bosma nashrlarning kelajagi ularning zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashishiga bog‘liq. O‘quvchilarga qiziqarli va ishonchli kontent taqdim etish, iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, auditoriya bilan samarali muloqot o‘rnatish va innovatsion yondashuvlardan foydalanish orqali bosma nashrlarning mavqei mustahkamlanishi mumkin.

Kelajakda bosma nashrlarni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy izlanishlarni davom ettirish, xalqaro tajribalarni o‘rganish va innovatsion modellarni joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

ALKAGOLLI GEPATIT KASALLIGINI SAMARALI DAVOLASH

Raximov Abbos Muzaffar o‘g‘li

Osiyo Xalqaro Universiteti

Tibbiyot fakulteti Davolash ishi yo‘nalishi talabasi

Email: drrahimov001@gmail.com

Ilmiy rahbar: Ismoilov Umidjon

Osiyo Xalqaro Universiteti

Fundamental tibbiyot fanlari kafedrası

Annotatsiya: Jigarning anatomik, segmentar tuzilishi ,jigarning yoshga qarab o‘zgarishini. Alkagolli gepatit. Bugungi kunda alkogolizm nafaqat ijtimoiy muammo, balki inson salomatligiga tahdid soluvchi global ofatga aylangan. Alkogolning jigarga ta’siri esa bevosita va shafqatsiz: u yashirin ravishda, ammo qat’iylik bilan jigarni yemirib, organizmni hayotiy muhim filtrlash tizimisiz qoldiradi. Har bir qabul qilingan ichimlik jigar hujayralarini zaharlab, ularning nobud bo‘lish jarayonini tezlashtiradi, sog‘lom to‘qimalarni chandiqlantiradi va nihoyat, jigarni butunlay ishlamay qolish darajasiga olib keladi.

Kalit so‘zlar: jigar, anatomik, segmentar, alkagolli gepatit, asetil aldegid

KIRISH

Jigar anatomiyasi: Jigar-(hepar). Qorin bo‘shlig‘ining yuqori qavatida joylashgan bo‘lib, diafragma tegib turadi. Jigarning ko‘p qismi o‘ng qovurg‘a osti sohasida (regio hypochondrica dextra), bir qismi qorinning yuqori sohasida (regio epigastrica propria), juda oz qismi esa chap qovurg‘a osti sohasida regio hypochondrica sinistra turadi. Jigar organizmdagi bezlarning eng kattasi bo‘lib, og‘irligi o‘rtacha 1500g. Jigar hazm jarayonida modda almashinuvida va qon ishlab chiqarishda ishtirok etadi. Jigar qizg‘ish-kulrang tusda bo‘lib, ushlab ko‘rilganda qo‘lga juda yumshoq unnaydi. Jigarning uzunligi 20-22 sm, eni 10-12 sm, qalinligi 7-8 sm. Normal holatdagi jigar qovurg‘a ravog‘idan tashqariga chiqmaydi. Jigarning joylashishiga va atrofini o‘ragan a‘zolarga qarab diafragma tegib turgan yuzasi-facies diaphragmatica, pastki a‘zolarga qaragan yuzasi-facies visceralis, orqaga qaragan yuzasi-facies posterior tafovut qiladi. Ustki va ostki yuzalar old tomondan birlashib, old o‘tkir qirg‘oq-margo anterior ni hosil qiladi. Ustki yuza silliq va dung bo‘lib, diafragmaning botiqligiga to‘g‘ri keladi. Jigarning chap bo‘lagiga diafragma orqali yurak tegib turishi tufayli botiqlik -impressio cardiaca bo‘ladi. Jigarning yuqori yuzasidan diafragma tomon qorinpardaning varaqidan o‘roq shaklidagi boylam — lig. falciforme hepatis yo‘nalib, jigarning o‘ng va chap bo‘laklarga ajralishini ta‘minlaydi. Jigarning o‘ng bo‘lagi — lobus hepatis dextra chap bo‘lagi esa — lobus hepatis sinistra dan o‘zining, kattaligi bilan farqlanadi. Jigarning old

qirrasida, homila ona qornida bo‘lgan davrda vena umbilicales deb atalgan va bola tug‘ilgandan so‘ng esa bitib ketgan va jigarning yumaloq boylamiga aylangan lig. teres hepatitis ni ko‘ramiz. Yumaloq boylam jigarning pastki yuzasida shu nomdagi kemtik — incisura lig. teritis da joylashgan. Jigarning pastki yuzasi pastga va bir oz orqaga qaragan, yassi bo‘lib, unda ikkita sagital yo‘nalgan o‘ng va chap chuqur — fossa sagittalis dextra et sinistra mavjud. Chap sagittal chuqurning oldingi yarmi kindik venasining egati — sulcus vena umbilicalis deb ataladi, chunki bu egatda homilaning kindik venasi joylashgan. Chuqurchaning orqa yarmida esa kindik venasining davomi bo‘lgan Arantsiy yo‘li joylashadi, bu ham bola tug‘ilgandan keyin bitta boylam — lig. venosum Arantii ga aylanib ketadi. Shu sababli bu chuqurcha fossa ductus venosi deb ataladi.

Meda o‘zining kichik egriligi bilan jigarning chap bo‘lagiga tegib turadi va o‘z izi — impressio gastrica ni qoldiradi. Chap sagital chuqurchadan bir oz chaproqda, charvi tomoniga qarab ko‘tarilib turgan do‘mboklik bo‘lib, tuber omentale deb ataladi.

Chap sagital chuqurga parallel joylashgan o‘ng sagital chuqur — fossa sagittalis dextra jigarning o‘ng bo‘lagi — lobus hepatitis dexter da bo‘lib, uning old qismida o‘t pufagi joylashgani sababli fossa vesica fellea deb ataladi. Orqa qismi esa uncha chuqur bo‘lmagan egat shaklida bo‘lib, unda pastki kovak venasi joylashganligi uchun sulcus vena cava inferior deb ataladi.

O‘ng sagital chuqurning old va orqa qismlari bir-biridan kichkinadumsimon ósiq-processus caudatus hepatitis vositasida ajralib turadi. Yuqorida aytib o‘tilgan ikkita sagittal chuqur o‘rtasida ko‘ndalang joylashgan yana bitta chuqurcha bo‘lib, bu chap sagittal chuqur bilan o‘t pufagi joylashgan chuqurchaning orqa tomonini birlashtirib turadi. Shunday qilib, o‘ng va chap sagital chuqurlar bilan ko‘ndalang chuqur birgalikda “H” harfiga o‘xshaydi. O‘rtadagi ko‘ndalang chuqur orqali jigar ichiga darvoza venasi, jigar arteriyasi va nervlar kiradi, undan esa umumiy o‘t yo‘li (ductus choledochus) hamda limfa tomirlari chiqadi. Shu sababli bu ko‘ndalang chuqurcha sohasi jigarning darvozasi — porta hepatitis deb ataladi. Jigarning pastki yuzasida, o‘ng va chap sagittal chuqurlar old yarmining o‘rtasida ularni bir-biridan ajratib turadigan kvadrat shaklidagi bo‘lak — lobus quadratus joylashgan. Kamdan-kam hollarda bu bo‘lak jigar parenximasidan hosil bo‘lgan plastinka yordamida jigarning chap bo‘lagi bilan qo‘shilib turadi. Kvadrat bo‘lakning orqa tomonida yana bir dumli bo‘lak — lobus caudatus mavjud. Bu bo‘lak jigar darvozasining orqa tomonida, chap va o‘ng sagital chuqurlar o‘rtasida joylashgan. Lobus caudatus ning old va chap tomonida so‘rgichsimon o‘simta — processus papillaris, o‘ng tomonida esa dum shaklidagi o‘siq — processus caudatus joylashgan. Jigarga tegib turgan a‘zolar o‘z izlarini qoldiradi (157-rasm). Yuqorida aytib o‘tilgan yurak va meda izlaridan tashqari, jigarning orqa yuzasida qizilo‘nggach izi — impressio esophagea chap sagittal chuqurchasiga to‘g‘ri keladi, IV umurtqa izi-impressio vertebralis jigarning pastki óng yuzasida óng buyrak va buyrak usti bezlarining izlari- impressio gastrica, ón ikki barmoq ichak izi- impressio duodenales, yóğon ichak izi impressio colica bor.

Jigarning ko‘pchilik qismi qorinparda bilan o‘ralgan bo‘lib, faqat orqa tomoni (diafragmaga tegib turgan qismi) ochiq qoladi. Binobarin, jigar mezoperitoneal a‘zo hisoblanadi.

Jigar boylamlaridan ba‘zilari haqida yuqorida aytib o‘tilgan edi. Ulardan tashqari, diafragma bilan jigar o‘rtasida toj boylam deb ataluvchi boylam — lig. coronarium hepatis tortilgan bo‘lib, shu boylamning uchburchak shaklidagi varaqlari o‘ng va chap tomonda uchburchak boylamlar — lig. Traiangularare dextrum et sinistrum nomi bilan ajralib turadi. Bu ko‘rsatilgan boylamlar hamda lig. falciforme hepatis (lig. suspensorium hepatis) jigarni ko‘tarib turish uchun xizmat qiladi. Medaning kichik egriligi va o‘n ikki barmoqli ichakka o‘tayotgan qorinparda jigar darvozasi bo‘ylab ikkita boylam hosil qiladi. Ulardan biri — lig. hepatogastricum, ikkinchisi — lig. hepatoduodenale. Bu ikki boylam birga qo‘shilib kichik charvi — omentum minus deb ham ataladi. Jigar o‘ng bo‘lagining pastki yuzasidan o‘ng buyrakning yuqori qutbi tomon tortilgan (qorinpardaning burmasi) jigar-buyrak boylami — lig. hepatorenale mavjud. Jigar o‘z o‘rnida mustahkam, harakatsiz turishining asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

1. Avvalo, jigarning qorinparda bilan o‘ralmagan yalang‘och qismi — area nuda diafragmaning pastki qismiga biriktiruvchi to‘qima yordamida yopishganligi.

2. Jigarning ichki tuzilmasidan o‘tgan jigar vena tarmoqlarining pastki kovak venaga quyilishi.

3. Jigarning pastki yuzasiga bir necha a‘zolar (meda, ingichka ichaklar va o‘ng buyrak) tegib turishi.

4. Qorin devori bosimi natijasida hosil bo‘lgan tazyiqning pastdan itarib turishi.

5. Boylamlarning tutib turishi.

Shuni ham aytib o‘tish kerakki, jigarning shu qadar ko‘p vositalar bilan ushlanib turishiga qaramay, u o‘z o‘rnidan taxminan 2–3 sm siljishi mumkin. Masalan, tinch holatda nafas olib chiqarishda diafragmaning harakat qilishi natijasida jigar pastga siljiydi, so‘ng yana o‘z o‘rniga qaytadi yoki meda va ichaklarning ovqat yoki havo (gaz) bilan to‘lishi natijasida ham jigar yuqoriga ko‘tariladi.

Jigarning joylashishi.

Jigarning kattagina qismi o‘ng qovurg‘a osti sohasida, chap bo‘lagining ozgina qismi esa chap qovurg‘a osti sohasida joylashgani yuqorida aytib o‘tilgan edi. Jigarning yuqori chegarasi diafragma gumbazining pastki yuzasiga mos kelib, uning eng ko‘tarilib chiqqan joyi IV qovurg‘a oralig‘iga to‘g‘ri keladi. O‘rta chiziq bo‘ylab jigarning yuqori chegarasi V qovurg‘a tog‘ayining to‘sh suyagi bilan birikkan joyiga, chap tomoni esa VI qovurg‘a tog‘ayining birikish joyiga to‘g‘ri keladi. So‘ng chapga va yuqoriga qarab yo‘nalib, VII va VIII qovurg‘alarning tog‘aylari birikkan joyga yetadi.

Jigarning tuzilishi.

Jigarni o‘ragan qorinparda tunica serosa ning tagidagi fibroz parda tunica fibrosa jigarni o‘rab, unga qobiq hosil qiladi. Bu parda juda yupqa bo‘lgani uchun jigar bo‘lakchalari xira ko‘rinadi. Fibroz parda juda ham pishiq bo‘lgani tufayli jigarning tashqi ta’sirotlardan himoya qiladi. Fibroz parda jigar darvozasi sohasida bir muncha qalinlashib,

qon tomirlarini o‘rab turadi va shuning uchun capsula fibrosa perivascularis deb ataladi. Fibroz parda qon tomirlari bilan birgalikda jigar ichiga kiradi va yupqa biriktiruvchi to‘qima qavati hosil qilib, jigarining ichki tuzilishini juda ko‘p bo‘lakchalarga (lobuli hepatis) bo‘lib yuboradi. Jigar ichidagi eni 1–2 mm keladigan bo‘lakchalar to‘rtburchak asosli prizma shaklida bo‘ladi. Ba’zi hayvonlarda (ayiq, cho‘chqa) bu bo‘laklar orasidagi devorlar qalin bo‘lgani tufayli ular bir-biridan yaqqol ajralib turadi. Jigarga kiruvchi qon tomirlari bilan birga nervlar va limfa tomirlari ham mavjud. Jigarining xususiy arteriyasi — a. hepatica propria hamda darvoza venasi — vena portae jigarga kirishdan oldin o‘ng va chap bo‘laklarga tarmoqlanadi. Jigar ichidagi bo‘lakchalar orasida darvoza venasining eng mayda shoxchalari — venae interlobulares, arteriya shoxchalari — a. interlobularis va mayda yo‘llar — ductuli interlobulares joylashgan. Bo‘lakchalar orasidagi arteriyalar va venalar ham maydalashib, jigarining asosiy moddasi ichiga kirib, kapillyar tarmog‘ini hosil qiladi. Natijada arterial va venoz kapillyarlarga kelgan qonlar aralashib, venoz qonga aylanadi. Bu aralashgan qon markaziy venalar (vv. centrales) ga, undan yig‘uvchi venalarga o‘tadi. Yig‘uvchi venalar ham o‘zaro qo‘shilib, bora-bora yiriklashib boradi va pirovardida jigar venasi — venae hepaticae hosil bo‘ladi. Jigar venasi bevosita pastki kovak vena (vena cava inferior) ga quyiladi.

Jigar hujayralari orasida joylashgan mayda o‘t naychalari — ductuli biliiferi o‘tini bo‘lakchalararo naycha — ductuli interlobulares ga quyadi. Bu so‘nggi naychalar bir-biri bilan qo‘shilib, jigarining o‘ng va chap bo‘laklaridan chiquvchi yo‘llar — ductus hepaticus dextra et sinistra ni hosil qiladi. Bu ikki yo‘l jigar darvozasidan chiqqan zahoti bir-biri bilan qo‘shilib, umumiy o‘t yo‘li — ductus hepaticus communis ni hosil qiladi.

Yuqorida aytilganidek, ductus hepaticus communis o‘t pufagining naychasi (ductus cysticus) bilan qo‘shilib, umumiy o‘t yo‘li — ductus choledochus ni hosil qiladi.

Jigarda 5 ta naysimon tuzilma (sistema) mavjud:

1. o‘t yo‘llari,
2. darvoza vena tarmoqlari,
3. arteriyalar,
4. jigar venalari,
5. limfa tomirlari.

Kovak va darvoza tomirlarining yo‘nalishi bir-biriga to‘g‘ri kelmaydi. Qolgan naysimon chigallar darvoza vena tolalari bilan yonma-yon yotib, tomir-sekretor (shira ishlab chiqarish) tutami ni hosil qiladi, ularga nervlar ham qo‘shiladi. Limfa tomirlarining bir qismi jigar venalari bilan chiqadi. Shunday qilib, jigarda ikkita qon tomir turi mavjud: biri darvoza venasining tarmoqlanishi hisobiga hosil bo‘lsa, ikkinchisi kovak vena to‘ri bo‘lib, bu jigar venasi (v. hepaticae) jigardan jigardan qonni pastki kovak venasiga olib boruvchi vena chigalidir.

Bundan tashqari, yana uchinchi-kindik chigali xam bo‘lib, u v. umbilicales tarmoqlari vositasida yuzaga keladi va tug‘ilgandan song jigarining dumaloq boylamiga aylanadi. Mikroskopik tuzilishi:

Jigar hujayralari (gepatotsitlar) jigar lobulalarini hosil qiladi. Har bir lobulada markaziy vena va uni o‘rab turgan portal triadalar (arteriya, vena va o‘t yo‘li) mavjud.

Jigarning segmentar tuzilishi.

Jigar haqidagi bilim – gepatologiya hamda jigar jarrohligi fani tobora rivojlanib borayotgani sababli, hozirgi vaqtda uni yanada chuqurroq o‘rganishni taqozo qiladi. Shu sababli jigarning segmentar tuzilishini o‘rganish katta ahamiyatga egadir.

Yuqorida qayd etib o‘tilgan jigarning fibroz kapsulasi jigar darvozasi orqali uning ichiga (parenkhimasiga) tomirlar bilan birgalikda kirib boradi. Qon tomir va o‘t yo‘llarining jigar ichida tarmoklanishini hisobga olib, Couinaud (1957) jigarning 2 bo‘lak, 5 sektor va 8 segmentga bo‘linishini taklif qilgan (144-rasm). Old tomondan fossa vesicae felleae, orqa tomondan esa sulcus venae cavae inferioris lardan o‘tkazilgan shartli chiziq jigarning o‘ng va chap bo‘laklarining chegarasi hisoblanadi. O‘ng va chap bo‘laklar ichiga kirgan vena portae tomirlari tarmoklanadi.

Jigarning chap bo‘lagida 3 sektor va 4 segment (S1 – S4), o‘ng bo‘lagida esa 2 sektor va 4 segment (S5 – S8) tafovut qilinadi.

Jigar segmenti deb, jigar parenkhimasidagi bo‘lakchaning (qismining) darvoza venasining uchlamchi navbatdagi tolalari tarmoklangan joyiga aytiladi, bunga tegib turgan jigar arteriyasining tolalari va o‘t yo‘llari ham kiradi.

- Chap dorsal sektor 1-jigar segmentiga tegishli bo‘lib, bunga jigarning caudatus bo‘lagi (lobus caudatus) to‘g‘ri keladi.

- Chap lateral sektor 2-jigar segmentiga mos kelib, jigarning chap bo‘lagining shu nomdagi qismida joylashgan.

- Chap o‘rta chiziqqa yaqin sektor 3-segmentga taalluqli bo‘lib, jigarning chap bo‘lagining old qismini egallaydi.

- 4-segment jigarning chap bo‘lagining kvadrat segmenti (lobus quadratus) deb yuritilib, jigarning shu nomdagi bo‘lagini egallaydi.

- O‘ng o‘rta chiziqqa yaqin sektor —jigar parenximasining chap bólagi bilan chegaralanuvchi qismidir. Bu sektorga jigarning 5-segmenti kiradi va u old tomonda joylashgan.

6-segment anchagina yirik bo‘lib, jigarning o‘ng bo‘lagining orqa medial qismi va diafragma yuzasini egallaydi.

O‘ng lateral sektor — jigarning o‘ng lateral qismiga mos keladi.7-jigar segmenti oldingisi (6-segment) ning orqa tomonida joylashib, jigarning o‘ng bo‘lagining diafragma yuzasini egallaydi.

Jigar bo‘laklari, sektor va segmentlari quyidagi jadval ko‘rinishida tasavvur qilish mumkin:

Jigar bo‘lagi	Sektor	Segment
Chap bo‘lak	Chap dorsal sektor	S1 (Caudatus segment)
	Chap lateral sektor	S2
	Chap o‘rta sektor	S3, S4 (Quadratus segment)
O‘ng bo‘lak	O‘ng o‘rta sektor	S5, S8
	O‘ng lateral sektor	S6, S7

Jigarning qon va nerv bilan ta‘minlanishi

Jigar arteriya qoni dan tashqari yana vena qoni ni ham qabul qiladi (bu haqda yuqorida bayon etilgan edi). Limfa tomirlari limfani jigar, qorin, o‘ng bel, yuqori diafragma, tush yonidagi limfa tugunlariga quyadi. Adashgan nervlar va jigar (simpatik) chigali vositasida innervatsiya amalga oshadi.

O‘t chiqarish tizimi:

Gepatotsitlar tomonidan ishlab chiqarilgan o‘t:

- O‘t kanalikulalari (canaliculi biliferi): Gepatotsitlar orasidagi mayda yo‘llar.
- O‘t yo‘lakchalari (ductuli biliferi): Kanalikulalardan o‘tni yig‘adi.
- O‘ng va chap jigar yo‘llari (ductus hepaticus dexter et sinister): O‘t yo‘lakchalaridan o‘tni yig‘ib, umumiy jigar yo‘liga qo‘shiladi.
- Umumiy jigar yo‘li (ductus hepaticus communis): O‘t pufagi yo‘li bilan birlashib, umumiy o‘t yo‘lini hosil qiladi.

Jigarning yoshga qarab o‘zgarishi

Yangi tug‘ilgan bolaning jigari nisbatan katta bo‘lib, qorin bo‘shlig‘ining yarmiga yaqin qismini egallaydi. Uning og‘irligi taxminan 135 gramm ni, ya‘ni tana umumiy og‘irligining 4—4,5% ini tashkil qiladi. Chap bo‘lagi katta bo‘lib, o‘ng bo‘lagiga teng keladi.

Yangi tug‘ilgan bola jigari yuqori chegarasi 5-qovurg‘a sohasiga to‘g‘ri keladi, pastki chegarasi esa qovurg‘a ravog‘idan 2—3 sm chiqib turadi. Bu chegara bola 1 yoshga to‘lganda 1 sm gina chiqib turadi, 6—7 yoshda esa qovurg‘a ravog‘idan chiqmaydi. Bola tug‘ilgandan keyin jigar ning nisbiy og‘irligi ikki baravar kamayadi. Chap bo‘lak kichrayadi va me‘da jigar bilan taloq orasida joylashib qoladi.

Alkagolli gepatit kasalligi.

Bu kasallik surunkali alkogol iste‘moli natijasida jigarda yuzaga keladigan yallig‘lanish jarayoni bo‘lib, jigar hujayralarining shikastlanishi va nekroziga olib keladi. Bu holat ko‘pincha alkogol bilan bog‘liq jigar kasalliklarining rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi.

Patogenezi:

Alkagolli hepatitning rivojlanishida bir nechta omillar ishtirok etadi:

- Etanolning to‘g‘ridan-to‘g‘ri toksik ta‘siri.
- Oksidlovchi stress: Etanol metabolizmi reaktiv kislorod turlarining hosil bo‘lishini kuchaytiradi, bu esa lipid peroksidlanishi va hujayra membranalarining shikastlanishiga sabab bo‘ladi.
- Immun javob: Asetaldehid bilan modifikatsiyalangan oqsillar immun tizimi tomonidan antigen sifatida tanilib, yallig‘lanish jarayonlarini qo‘zg‘atadi.

Etanolning to‘g‘ridan-to‘g‘ri toksik ta‘siri:

Etanol yuqori ovqat hazm qilish traktida tez so‘riladi va asosan jigarda metabolizmga uchraydi. Etanol portal vena orqali jigarga etib boradi va etanolning asosiy qismi hepatotsitlarda alkogol dehidrogenaza 1 (ADH1) orqali asetaldehidga oksidlanadi. Surunkali alkogol iste‘moli ikkinchi etanol-metabolizatsiya qiluvchi ferment, sitoxrom P450 oilasi 2 subfamiliyasi E a‘zosi 1 (CYP2E1) ni induksiya qiladi, bu ham etanolni asetaldehidga aylantiradi. Asetaldehidning to‘g‘ridan-to‘g‘ri hujayraga toksik ta‘siridan tashqari, etanolning asetaldehidga metabolizmi reaktiv kislorod turlarining (ROS) hosil bo‘lishiga olib keladi, bu esa lipid peroksidlanishi va DNK shikastlanishi orqali hepatotsitlarning qo‘shimcha shikastlanishiga olib keladi. Asetaldehid keyin asetaldehid dehidrogenaza (ALDH) orqali asetatga oksidlanadi. ALDH2 ning irsiy yetishmovchiligi Osiyo mamlakatlarida keng tarqalgan bo‘lib, alkogol iste‘molidan keyin asetaldehid to‘planishiga olib keladi. Ushbu shaxslar ko‘ngil aynishi va terining qizarishi kabi simptomlarni rivojlantiradilar. Bir nechta mexanizmlar alkogol iste‘moli bilan bog‘liq bo‘lgan gepatik steatozning rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Asetat asetil-koenzim A (CoA) ga aylanadi, bu yog‘ kislotalari va triglitseridlar sinteziga hissa qo‘shadi. Alkogol, qisman epigenetik o‘zgarishlar orqali, lipogenezda ishtirok etuvchi genlar ekspressiyasini oshiradi, yog‘ kislotalari transporti va oksidlanishida ishtirok etuvchi genlar esa susayadi.

Klinik ko‘rinishlar:

Alkagolli hepatitning klinik belgilari alkagolning miqdori va davomiyligiga qarab yengildan og‘irgacha bo‘lishi mumkin:

- Yengil shakllar: Ishtahasizlik, ko‘ngil aynishi, qusish va qorin og‘rig‘i kabi noaniq simptomlar.
- Og‘ir shakllar: Sariqlik, qorin dam bo‘lishi (assit), jigar ensefalopatiyasi va qon ketish kabi belgilar kuzatiladi.

Tashxis:

Birinchi navbatda klinik ma‘lumotlar olinadi ya‘ni: qancha muddatdan beri iste‘mol qilangani va ko‘p miqdorili iste‘mol tarixi so‘raladi

Laborator tekshiruvlari:

Jigar fermentlari (AST, ALT) ning oshishi, bilirubin darajasining ko‘tarilishi va protrombin vaqti uzayishi jarayonlari o‘rganiladi.

1. Jigar fermentlari:

• Aspartat aminotransferaza (AST) va alanin aminotransferaza (ALT): AGda odatda AST va ALT darajalari oshadi. AST ning ALT ga nisbati ko‘pincha 2:1 yoki undan yuqori bo‘ladi, bu esa alkogolli jigar shikastlanishiga xosdir.

2. Bilirubin:

• Umumiy bilirubin: AGda umumiy bilirubin darajasi oshadi, bu esa sariqlikka olib keladi.

3. Protrombin vaqti (PV):

• PV uzayishi: Jigar tomonidan protrombin sintezining kamayishi tufayli PV uzayadi, bu esa qon ivishining buzilishiga olib keladi.

4. Albumin:

• Albumin darajasi: Jigar tomonidan albumin sintezining kamayishi tufayli qonda albumin darajasi pasayadi.

5. Gammaglutamiltransferaza (GGT):

• GGT darajasi: AGda GGT darajasi oshadi, bu esa alkogol iste‘moli bilan bog‘liq jigar shikastlanishiga ishora qiladi.

6. Oqsil darajasi:

• Umumiy oqsil: AGda umumiy oqsil darajasi pasayishi mumkin.

7. Elektrolitlar:

• Natriy va kaliy: AGda elektrolitlar muvozanati buzilishi mumkin, masalan, giponatriemiya.

8. Gematologik ko‘rsatkichlar:

• Leukotsitoz: AGda oq qon hujayralari soni oshishi mumkin.

• Anemiya: Qizil qon hujayralari soni kamayishi mumkin.

Davolash.

Alkagolli gepatit kasalligini davolashda asosiy qadam-alkagoldan to‘liq voz kechish. Bu nafaqat kasallikning rivojlanishini to‘xtatadi, balki jigar faoliyatining yaxshilanishiga ham yordam beradi. Alkagoldan voz kechish bemorlarning uzoq muddatli umr kechirishi darajasini sezilarli darajada oshiradi.

. Bundan tashqari yana 3-ta omillar mavjud:

- Oziqlanishni yaxshilash
- Farmakologik davolash
- Jigar transplantatsiyasi
- Oziqlanishni yaxshilash :

Alkagolli gepatit bilan og‘rigan bemorlar ko‘pincha oziqlanish yetishmovchiligi bilan duch kelishadi, bu esa kasallikning og‘irligini oshirishi mumkin. Shu sababli, oqsil va kaloriyaga boy parhez tavsiya etiladi. Kunlik kaloriya iste‘moli kilogramm boshiga 35-40 kilokaloriya, oqsil esa kilogramm boshiga 1,2-1,5 gramm miqdorida bo‘lishi kerak. Oziqlanishni yaxshilash jigar funksiyasini qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaydi.

• Farmakologik davolash:

Og‘ir Alkagolli gepatit holatlarida kortikosteroidlar, masalan, prednizolon, yallig‘lanishni kamaytirish uchun qo‘llanilishi mumkin. Tavsiya etilgan dozasi kuniga 40

mg prednizolon bo‘lib, davolash muddati odatda 4 haftani tashkil etadi. Biroq, kortikosteroidlar barcha bemorlarga mos kelmasligi mumkin, ayniqsa, infeksiya xavfi yuqori bo‘lganlarda yoki buyrak yetishmovchiligi mavjud bo‘lganlarda. Shuning uchun, har bir bemor uchun individual baholash o‘tkazilishi lozim.

- Jigar transplantatsiyasi

Agar konservativ davolash usullari samarasiz bo‘lsa va bemorning ahvoli yomonlashsa, jigar transplantatsiyasi ko‘rib chiqilishi mumkin. Transplantatsiya uchun bemorning alkogoldan uzoq muddatli voz kechishi va psixososial barqarorligi muhim omillardir. Transplantatsiya qilingan bemorlar orasida uzoq muddatli omon qolish darajasi yuqori bo‘lib, hayot sifati sezilarli darajada yaxshilanadi.

XULOSA

Avvalam bor har bir kishi sog‘lom turmush tarziga rioya qilishi kerak. Alkogol mahsulotlari insonga jismonan ham ruhan ta’sir qiladi va bevosita bu bizning samarali, sog‘lom uzoq umr ko‘rishimizga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Alkogol mahsulotlari faqat zarar keltiradi!.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

ODAM ANATOMIYASI-R.E.Xudoyberdiyev, N.K.Axmedov, X.Z.Zoxidov, R.A.Alavi, S.A.Asomov. 1993-yildagi 3-qayta ishlangan va to‘ldirilgan nashri. 5-638-00-621-4

Harrison’s Principles of Internal Medicine (Jameson, Fauci, Kasper, Hauser, Longo, Loscalzo) 1950-yilda nashr etilgan 21-nashri.

Sherlock’s Diseases of the Liver and Biliary System (James S. Dooley, Anna S. Lok, Andrew K. Burroughs, E. Jenny Heathcote) 1955-yilda nashr etilgan 978-1119237549

Gray’s Anatomy: The Anatomical Basis of Clinical Practice” kitobining 42-nashridan (2020-yil) olingan. 978-0702077050

Clinically Oriented Anatomy” kitobining 9-nashridan olingan. 978-1451119459

A.G‘.Ahmedov (2007) 978-9943-13-030-2

O‘ZGARMAS TOK ELEKTR MASHINALARINI «MATLAB» DASTURIDA TADQIQ ETISH

Achilov Xusen Djabarovich

Buxoro davlat texnika universiteti, “Elektr energetikasi va elektrotexnika” kafedrası assistenti,, Buxoro shahri, O‘zbekiston Respublikasi. Email: xusenachilov92@gmail.com

To‘xtayev Habibjon Nabijon o‘g‘li

Buxoro davlat texnika universiteti, “Texnologik jarayonlar va ishlab chiqarishni avtomatlashtirish va boshqarish” yo‘nalishi 3- bosqich talabasi,, Buxoro shahri, O‘zbekiston Respublikasi.

Annotatsiya: *Elektr mashinalari asosan dinamik jarayonlarda shikastlanadi. Dinamik jarayonlarni tadqiq etish ularni optimallashtirish va dinamik zo‘riqlashlarni kamaytirish imkonini beradi. Matlab yoki Matematik laboratoriya dasturida tadqiq etish vaqt va xarajatlarni qisqartirish imkonini beradi*

Kalit so‘zlar: *Matlab, motor, yurg‘izish, tormozlash, elektromagnit moment, o‘zgarmas tok*

Oxirgi yillarda elektromexanik jarayonlarni tadqiq etishda maxsus ishlab chiqilgan dasturlardan foydalanilmoqda. Elektr mashinalarni modellashtirishda eng qulay dasturlardan biri «Matlab» yoki «Matematik laboratoriya» dasturi keng qo‘llanilmoqda. Bu dastur ayniqsa differensial tenglamalarni integrallashtirishda qo‘l kelmoqda. O‘zgarmas tok motori misolida bu dasturda bajariladigan tajriba ishini ko‘rib chiqamiz.

Zamonaviy texnologik uskunalarning ishchi organlarini qo‘yadigan talablarini odatda seriyali elektr motorlarni tabiiy tavsiflari javob bermaydi. Tezlikni va momentni o‘zgartirish, yurg‘izish va tormozlashga qo‘yiladigan talablar odatda rostlash tavsiflari bilan ta‘minlanadi. Bunda motorni nominal kattaliklari – kuchlanish, chastota, chulg‘am qarshiliklari o‘zgartirilib motor tezligi yoki momenti o‘zgartiriladi. Rostlash tavsiflari motorni imkoniyatlarini va qo‘llanish sohasini kengaytiradi. Bu motorlarning mexanik tavsiflari bir bo‘lgani uchun rostlash tavsiflari ham bir xil bo‘ladi. Shuning uchun ular alohida ko‘rib chiqilmaydi. Bu motorni mexanik tavsiflarini ifodalovchi tenglamalarni yozamiz. Elektromagnit moment ifodasi:

$M_{em} = k F I \sin \alpha$;

Mexanik tavsif ifodasi:

tezlik tarmoq kuchlanishi, magnit oqim va yakor toki (yoki qarshiligiga) mutanosib o‘zgarar ekan. Ana shu parametrlarni alohida o‘zgartirib rostlash tavsiflarini olamiz.

O‘zgarmas tok motori ishlashi uchun yakor va qo‘zg‘atish chulg‘amiga o‘zgarmas tok beriladi. Qo‘zg‘atish chulg‘amiga berilgan tokdan magnit oqim hosil bo‘ladi. Bu magnit oqim yakor chulg‘amidagi tok bilan ta‘sirlashib aylantiruvchi momentni hosil qiladi. Elektromagnit moment motor yakorini aylantiradi va bu aylanish val orqali ish bajaruvchi

mexanizmga o‘tadi. Shu tartibda motor elektr energiyani mexanik energiyaga aylantirib beradi. Motordagi kuchlanishning muvozanat tenglamasi

Yakor chulg‘amidagi tok quyidagicha bo‘ladi.

Elektromagnit moment

Motorni yurg‘izish paytida yakor toki o‘zining eng katta qiymatiga erishadi. Chunki yurg‘izishning boshlang‘ich paytida $n=0$ bundan $Y_e = \sin F = 0$ bo‘ladi. Motorni elektr tarmog‘iga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ulanganligi sababli yakor chulg‘a mining yurgizuvchi toki katta bo‘ladi.

Yurg‘izish toki nominal tokdan 10-15 marta katta bo‘ladi. Bu esa motor uchun xavfli. Motorning kollektorida aylana olov hosil bo‘ladi va aylanuvchi momentni ortishi natijasida motor ishdan chiqadi. Shuning uchun kichik quvvatli (1 kVt gacha) motorlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri ulab ishga tushiriladi.

2. Yurg‘izish reostati orqali ishga tushirish

Katta quvvatli motorlarni yurg‘izish tokini kamaytirish uchun maxsus yurg‘izish reostati ishlatiladi. U yakor chulg‘amiga ketma-ket ulanadi. Motorni yurg‘izishdan oldin bu reostatning to‘la qarshiligi yakor zanjiriga ulanishi kerak.

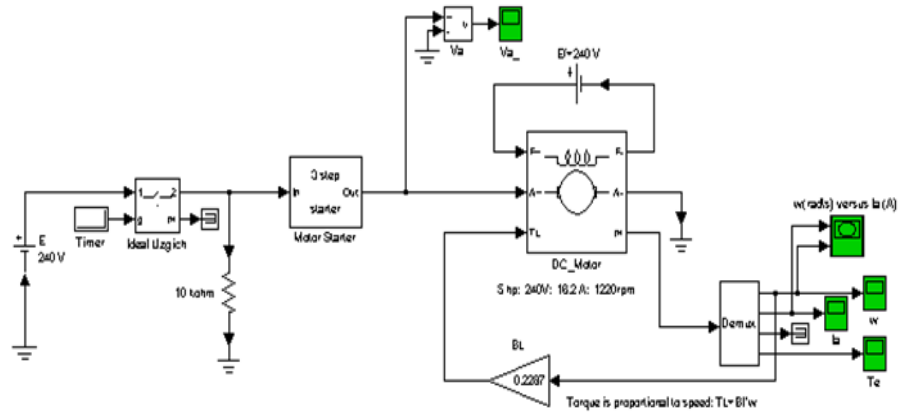
Motor yurgizilgandan so‘ng uning tezligi ortgan sari EYuK ortadi va Iyu kamayadi. Shuning uchun yurg‘izish reostatini sekin-asta kamaytirilib va oxirida u zanjirdan butunlay uzilishi shart. Odatda reostat qarshiligi motorning yurg‘izish toki uning nominal tokidan 2-3 martadan oshmaydigan qilibtanlanadi. Yurg‘izish reostatining 4ta yoki 6ta pog‘onasi bo‘ladi.

O‘zgarmas tok motorlarini modellashda motorni ishga tushirish sxemalarini tadqiq etish va bunda yuzaga keluvchi turli qiymatdagi tok va kuchlanishlarni formalarini tadqiq qilish sxemasi psbdcmotor1 dan foydalanamiz;

“MatLab” dasturiy paketi malumotlar bazasi «SimPowersystems» blokidan yangi tashkil etilgan faylga sxema uskuna va elementlar (qurilmalar) o‘rnatiladi;

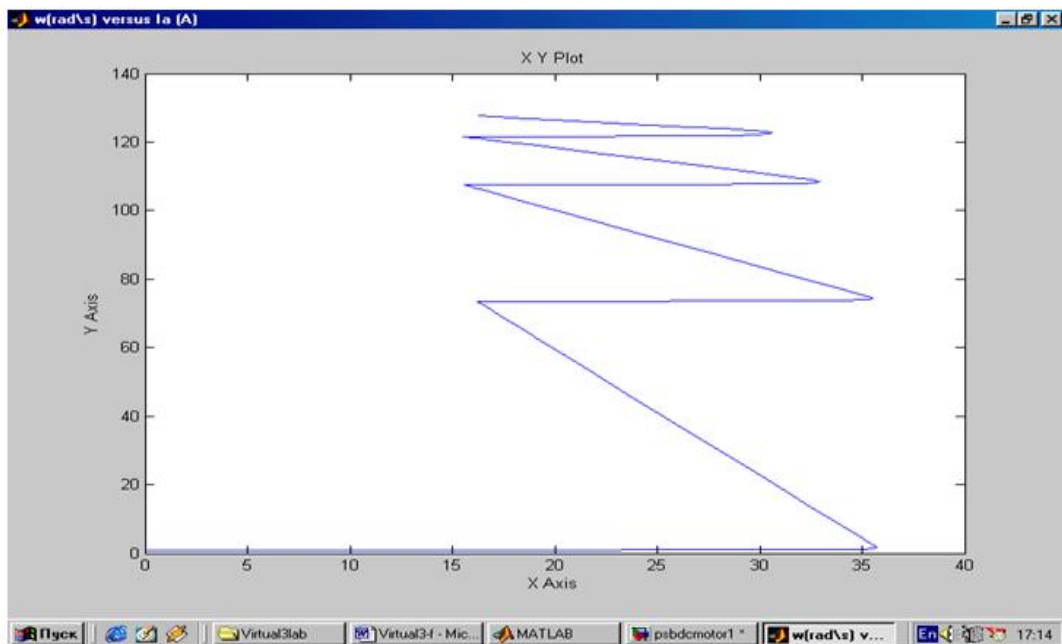
tadqiqot sxemasida ishtirok etuvchi uskuna va elementlarning ish Holatlari Har biri aloxida o‘lchov va nazorat qurilmalari orqali o‘rganilib chiqiladi;

Har bir sxemada ishtirok etuvchi uskuna va elementlarning ish holatlarini o‘rganish uchun har biri aloxida o‘lchov va nazorat qurilmalari uchun koeffitsientlar (kattaliklar va parametrlar) o‘rnatiladi.

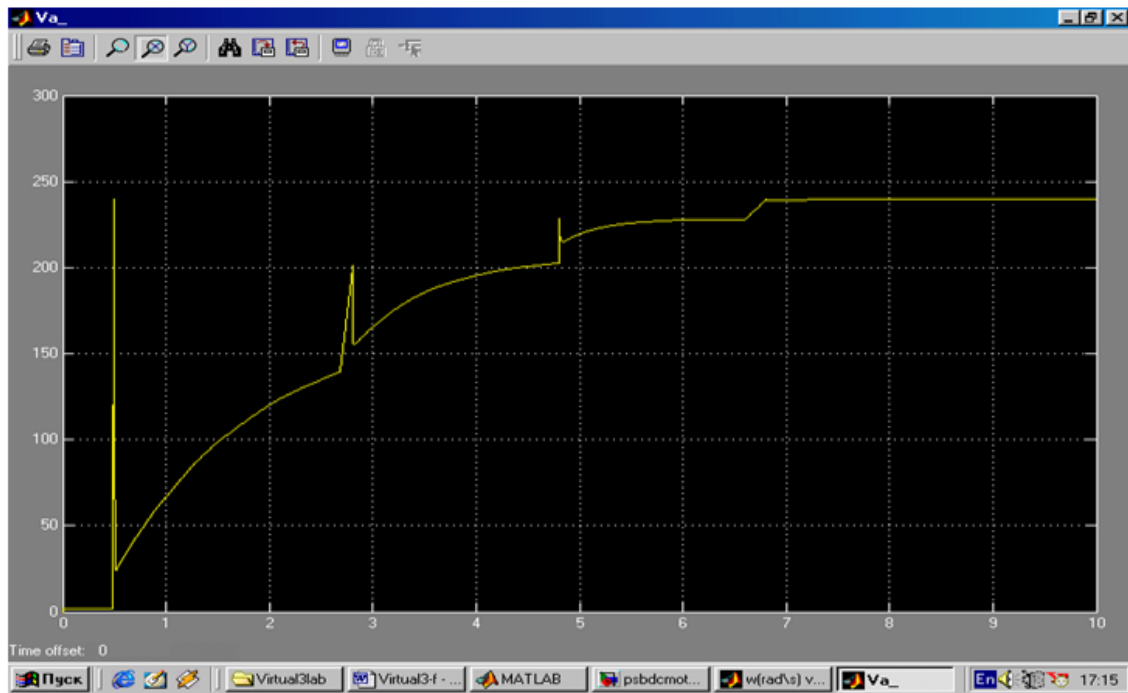


5 HP 240V turdagi DC o'zgarmas tok motorini 3 pogonali ishga tushirish sxemasi

1-rasmda o'zgarmas tok motorini reostatli yurg'izish sxemasi ko'rsatilgan. Motor yurg'izish toki belgilangan ikki qiymat orasida o'zgaradi. Yurg'izish reostati 4 pog'onali bo'lib EYuK funksiyasida pog'onalar avtomatik ulanadi.



2-rasm. O'TM yurg'izish toklari motor tezligiga bog'liq ravishda o'zgarishi egriliklari.
2-rasmda O'TMni yurg'izishda tezlikni o'zgarish egriliklari ko'rsatilgan.



3-rasm. Motor tezligini vaqt bo'yicha o'zgarishi.

3-rasmda motor yurg'izish toklarini vaqt bo'yicha o'zgarishi keltirilgan.

Elektr mashinalarda dinamik jarayonlar ko'p uchraydigan elektr mashinalar bu tezligi rostlanadigan elektr yuritmalari hisoblanadi. Elektr yuritmalarni ish rejimlarini optimallashtirish va rostlanadigan elektr yuritmalardan foydalanish katta iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi.

Elektr mashinalarni “Matlab” dasturida modelashtirish dinamik jarayonlarni chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi va tadqiqotlar xarajatlarini qisqartiradi.

ADABIYOTLAR:

1. Аллаев К.Р. Энергетика мира и Узбекистана. Тошкент. Молия 2007, 386 с.
2. Аллаев К.Р. Электроэнергетика Узбекистана и мира. Тошкент. Молия 2009, 465 с.
3. Boyzoqov A., Qayumov Sh. Hisoblash matematikasi asoslari. Toshkent, 2000, 166 b.
4. Браславский И.Я., Ишматов З.Ш., Поляков В.Н. Энергосберегающий асинхронный электропривод. Москва, АСАДЕМА 2004
5. Копылов И.П. Математическое моделирование электрических машин. – Москва, высшая школа, 1987.-248 с.

XOTIN-QIZLAR KASANACHILIGINI RIVOJLANTIRISH

Ushurova Gulchexra Shuxrat qizi

“Turan International University” Biznes boshqaruv fakulteti, Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Hozirgi kunda Mamlakatimizda kichik-biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada kengaytirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar va yetarli darajada shart-sharoitlar yaratilgan. Xususan, Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, ularni kasb-hunarga yo‘naltirish, va o‘qitish, dunyo qarashini kengaytirish, xuquqiy ongini yanada yuksaltirish bo‘yicha iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish, asosiy ustuvor vazifalardan biri ekanligi ko‘rib chiqildi va ularni to‘g‘ri baholash, boshqarish, yanada takomillashtirish yo‘llari tizimli tahlil qilindi va kerakli tavsiya hamda xulosalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, ayollar daromadi, ayollar tadbirkorligi, ayollar ulushi.

KIRISH

Bugungi kunda Yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan yurtimizda ayol-qizlarimiz uchun alohida e‘tibor berib kelayotganliklarini ta’kidlab o‘tishimiz joiz. Xotin-qizlarimiz uchun yetarli ish o‘rinlarini yaratish va shu bilan birga ularni kasb-hunarga o‘rgatish, kasanachilik, qishloq xo‘jaligida ekin maydonlaridan foydalanishda ularga yetarlicha xom-ashyolarni yetkazib berish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirilishi bo‘yicha soha mutaxassislariga bir qator vazifalar yuklatilgani taqsgina sazovordir.

Biz bilamizki, o‘zbek ayol-qizlari jamiyatimiz taraqqiyoti uchun yetarlicha hissasini qo‘shib kelayotgani, albatta, barchamizni quvontirmay iloji yo‘q. Nafaqat yurtimizda, balki, jahon miqyosida ham o‘zbek ayol-qizlarining yetakchilik qilib kelayotgani tahsinga sazovordir. Bu olib borilayotgan islohotlar natijasida ayol-qizlarmiz doimiy ish bilan band qilinganligi, ularga o‘zlari qiziqqan sohalarda, soha mutaxassislari tomonidan tahsil olayotganliklarining natijasi desak, hech bir mubolag‘a bo‘lmaydi. Ta’lim olish jarayoni bilan birgalikda ularga kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka oid bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari, har bir oila daromadini yaxshilashga, o‘sha oilaning tinch-totuv va farovon hayot kechirishlariga katta hissa qo‘shib kelmoqda. Yurtboshimiz tashabbusi bilan tashkil etilayotgan mazkur jamoatchilik tuzilmasi zimmasiga yangi qarorga binoan qator muhim vazifalar yuklatildi. Jumladan, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ta’lim olishi va kasbiy ko‘nikma egallashi, ulari o‘z mutaxassisliklari bo‘yicha ish bilan ta’minlashga har tomonlama ko‘maklashish, tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash, ularni qo‘llab-quvvatlashga doir islohotlarning mazmun-mohiyati va ahamiyatini aholi o‘rtasida keng targ‘ib qilish, iqtidorli yosh ayol-qizlarni aniqlash va o‘rganish ularning qobiliyatini to‘g‘ri yo‘naltirish, hududlarda, ayniqsa, qishloqlarda yashayotgan nozik jins vakillarga ko‘rsatiladigan tibbiy-ijtimoiy xizmatlar sifati va ular o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini

qaror toptirish borasidagi ishlar samaradorligini oshirish bo‘yicha mas‘ul bo‘ladi. “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta‘minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror orqali bu boradagi ishlarni jadallashtirish va yangi bosqichga olib chiqish, ta‘lim olishlari, hayotga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish va ehtiyojmand ayollarning ijtimoiy himoyasini kengaytirish uchun mazkur jamg‘arma Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg‘armasi sifatida qayta tashkil etilishi belgilandi. Oxirgi yillarda mamlakatimizda og‘ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan xotin-qizlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ehtiyojmand, boquvchisini yo‘qotgan, nogironligi bor va kam ta‘minlangan ayollarning uy olishi uchun boshlang‘ich badallarni to‘lab berish tizimi yo‘lga qo‘yildi. Ushbu tizim orqali birgina o‘tgan yili Xotin-qizlarni va oilani qo‘llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg‘armasi hisobidan 1 ming 246 nafar ayol uy-joy sotib olishi uchun 21 milliard 746 million so‘m miqdoridagi boshlang‘ich badal pullari to‘lab berildi.

Ma‘lumki, 2017 yil 7 fevralda Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli farmoni asosida mukammal tarzda “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasi” ishlab chiqilib, bugungi kunda kuchga kirgan. Mazkur me‘yoriy hujjatning 3.4-bandida “...iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiyl mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiyl tadbirkorlik rivojini rag‘batlantirishga qaratilgan institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirish” kabi bajarilishi ustuvor bo‘lgan vazifalar belgilandi. O‘zbekistonda “2030 yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi Milliy maqsad va vazifalar” doirasida ustuvor maqsadlardan biri sifatida “Gender tenglikni ta‘minlash va barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish” belgilangan. Ushbu maqsadga erishish uchun xotin-qizlarning o‘z huquq va manfaatlarini ijtimoiy-iqtisodiy sohada amalga oshirishida ularni qo‘llab-quvvatlashni nazarda tutuvchi dasturlarni kengaytirish talab etiladi. 2022-2026 yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo‘yicha Milliy dastur (keying o‘rinlarda-Milliy dastur) xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlrini belgilaydi. O‘zbekiston qonunchiligida ayollarga quyidagi imtiyoz va yengilliklar mavjud:

1. Xotin-qizlarga tadbirkorlikni yo‘lga qo‘yish uchun 33 million so‘mgacha kreditlar ajratiladi. Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg‘armasi hisobidan 3 yilgacha va 6 oygacha imtiyozli davr bilan yillik 14 foiz stavkada 33 million so‘mgacha kreditlar beriladi. Buning uchun ular quyidagi dasturlardan birini muvaffaqiyatli tugatgan bo‘lishi kerak:

Tadbirkorlikni

rivojlantirish agentligi, Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi ma‘qullangan dasturlar asosidagi o‘quv kurslari;

“Ishga

marhamat”

monomarkazlari, kasb-hunarga o‘qitish markazlari, mahallalardagi kasb-hunarga o‘qitish maskanlari va Xotin-qizlar tadbirkorlik markazlari yoki nodavlat ta‘lim muassasalarining kasbga o‘rgatish o‘quv kurslarining maxsus o‘qitish dasturlari;

2. Ayollarni pensiya yoshiga to‘lgani sababli ish beruvchi tashabbusi bilan ishdan bo‘shatish ta‘qiqlanadi.

Bunda ayollarning pensiya yoshiga to‘lgani yoki yoshga doir davlat pensiyasini olish huquqi vujudga kelgani sababli nomuayyan muddatli mehnat shartnomasini 60 yoshga to‘lgunga qadar yoki muddatli mehnat shartnomasining muddati tugagunga qadar ish beruvchining tashabbusiga ko‘ra bekor qilish mumkin emas.

3. Ayrim toifadagi xotin-qizlarga OTMga kirish uchun tavsiyanoma beriladi. Ehtiyojmand oilalardagi xotin-qizlarga oliy ta‘lim muassasalari kirishda davlat granti asosidagi qabul doirasida tanlovda ishtirok etish uchun tavsiyanoma beriladi. Tavsiyanoma quyidagi mezonlar asosida taqdim etiladi:

-kam ta‘minlangan oilalardagi xotin-qizlar;

-to‘liqsiz oilada tarbiyalanayotgan, ya‘ni otasi yoki onasi yoxud ularning ikkalasi ham vafot etgan ijtimoiy himoyaga muhtoj qizlar;

Milliy dastur O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida“, “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida“, “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining “2030-yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida”gi qarori, xalqaro huquqning umume‘tirof etilgan tamoyillari va me‘yorlari, O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalaridan kelib chiquvchi qoidalar va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq tayyorlangan.

Milliy dasturda xotin-qizlarning huquqlariga inson huquqlarining ajralmas bo‘lagi sifatida qaraladi hamda u “Inson qadri uchun” tamoyilidan kelib chiqqan holda xotin-qizlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha chora-tadbirlar majmui hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ayollar kasanachiligini rivojlantirish- bu jamiyatda ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish va ularning mustaqillik darajasini yanada yuqori bosqichga ko‘tarishga yordam beradigan muhim masala ekanligini alohida ta‘kidlab o‘tishimiz zarur. Masalan, g‘arbda taniqli iqtisodchi olimlaridan xisoblangan E. Giddens, G.Sillaste, T.Parsonning ilmiy ishlarida ayollar mehnatining roli qay darajada ekanligini ilmiy hamda nazariy yondashuvlarga asoslangan holda, fikr va mulohazalarini bayon etganliklari fikrimiz dalili desak, hech bir mubolag‘a bo‘lmaydi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Hozirgi davrga kelib, yer yuzidagi ayollarning 0,5%i O‘zbekistonda yashaydi. Mamlakatimiz aholisining 15280,9 nafardan ziyodini ayollar tashkil etib, bu jami aholining 52,2%ni qamrab oladi. Boshqacha statistika bo‘yicha aytadigan bo‘lsak, Yurtimizda 15-60 yoshgacha bo‘lganlarning 52,4%ni ayollar tashkil etadi. Shunday ekan, ayol-qizlarimiz jamiyatimizning rivojlanishida o‘z hissalarini qo‘shib kelmoqdalar. Aniq qilib aytadigan bo‘lsak, ayol-qizlarimiz bozor subyektlari tarkibida ishtirok etib, iqtisodiyotimizning turli tarmoqlarini rivojlantirishga o‘z xissalarini qo‘shib kelmoqdalar.

Yuqoridagilarga asos qilib, fikrimizni bayon qiladigan bo‘lsak, ayol-qizlarni tadbirkorlikka jalb qilish, hayotda o‘z o‘rinlarini topishda ko‘maklashish, ularning haq-huquqlarini himoya qilish va rivojlanishi uchun katta xizmat qiladi desak, hech bir mubolag‘a bo‘lmaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xotin-qizlar masalalari har bir jamiyatda dolzarb muammolardan biridir va ularning fikrlari rivojlanish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Barcha sohalarda amalga oshiriladigan takliflar, ayollar kasanachiligini rivojlantirishni yanada samarali qiladi va ularning jamiyatdagi o‘rnini kuchaytiradi. Milliy dasturning ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi xotin-qizlarning jamiyat siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotida teng huquqlar asosida to‘laqonli ishtirok etishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishning muhim omili bo‘lib xizmat qiladi. Bir qator strategiyalar bilan ayollar kasanachiligini qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish mumkin:

1. Ta’lim va treninglar: Ayollarga kasanachilik bo‘yicha malaka oshirish va yangi ko‘nikmalarni o‘zlashtirish uchun treninglar tashkil etish;
2. Moliyaviy qo‘llab quvvatlash: Ayollar uchun mikrokreditlar va qo‘shimcha moliya manbalarini taqdim etish.
3. Tarmoq yaratish: Ayol kasanachilarni birlashtiruvchi tarmoq va tashkilotlarni yaratish, ular o‘rtasida tajriba almashish imkonini berish.
4. Innovatsiyalar: Yangi texnologiyalar va usullarni joriy etish orqali ish joylarini samarali qilish.
5. Stereotiplarni yengish: Jamiyatda ayollar kasanachiligiga bo‘lgan munosabatni ijobiy tomonga o‘zgartirish va stereotiplarni bartaraf etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 07.03.2022 yildagi PF-87-son. <https://lex.uz>.
2. Aripov Oybek Abdullayevich, NamDU dotsenti, i.f.n. E-mail: oybekaripov@mail.ru
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli farmoni. lex.uz.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 18.04.2017 yil PF-5016-sonli “O‘zbekiston Respublikasi xususiylashtirilgan korxonalarga ko‘maklashish va raqobatni rivojlantirish davlat qo‘mitasini tashkil etish to‘g‘risida”gi farmoni. lex.uz.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi “Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha vakili institutini ta’sis etish to‘g‘risida”gi 05.05.2017 yil PF-5037-sonli farmoni. lex.uz.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 17 martdagi PQ-2844 sonli “Tadbirkorlik subyektlari va keng axoli qatlamiga mikrokreditlar ajratish tizimini yanada soddalashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. lex.uz.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yildagi PQ-2746-sonli “Kichik va xususiy tadbirkorlikni mikrokreditlash tizimini yanada kengaytirish va soddalashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. lex.uz.

8. <http://qalampir.uz/news> (1 mart 2022)

9. Bekzod o‘g‘li, J. F. (2024). Kriminalistik huquq va jinoyatlarning oldini olish. International innovation and researches, 1(3), 53-55.

10. Kamiljanovna, Z. D., O‘G‘Li, A. S. J., & Jumayeva, M. B. (2022). The Analysis Of Higher Order Thinking Skills. Science and innovation, 1(Special Issue 2), 672-676.

11. Bekzod o‘g‘li, J. F. (2024). O‘zbekistonda inson huquqlari va milliy qonunchilikni takomillashtirish. Международный журнал теории новейших научных исследований, 2(10), 173-176.

ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ДАВРИДА СОВЕТ АРМИЯСИ ОФИЦЕР КАДРЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ: МУАММОЛАР ВА ЕЧИМЛАР

Норбоев Муҳридин Қорабоевич
ЎР Қуrolли Кучлари ҳарбий хизматчиси

Аннотация: мазкур мақолада Иккинчи Жаҳон уруши даврида Совет армиясида офицер кадрларини тайёрлаш тизими таҳлил қилинади. Уруш даврида офицерларга бўлган талабнинг кескин ортиши, кадрлар тайёрлаш стратегияси, ҳарбий ўқув юртларининг роли ва улардаги таълим жараёнлари муҳокама қилинади. Шунингдек, қисқа муддатли курслар, фронт ортидаги тайёргарлик тизими ва уруш шароитидаги кадрлар сиёсати масалалари ёритилади. Тадқиқотда архив ҳужжатлари, замонавий илмий манбалар ва тарихий материаллар асосида уруш давридаги офицер тайёргарлигининг муаммолари ҳамда уларни ҳал этиш йўллари кўриб чиқилади. Олинган хулосалар Совет ҳарбий таълим тизимининг ривожланиш тенденциялари ва тарихий тажрибасини ўрганиш учун муҳим аҳамият касб этади.

Калит сўзлар: Иккинчи Жаҳон уруши, Совет армияси, офицер кадрлари, ҳарбий таълим, ҳарбий ўқув юртлари, кадрлар сиёсати, фронт ортидаги тайёргарлик, қисқа муддатли курслар, тарихий таҳлил.

Фашистлар Германиясининг собиқ СССРга уруш очиш хавфи туфайли Совет Қуrolли Кучлари шахсий таркиби сезиларли даражада оширилди ва 1941 йилга келиб 4 миллион 207 минг кишига етди. Бу ҳолат армияда командир-бошлиқлар таркибининг танқислигига олиб келди. 1941 йил 1 январь ҳолатига кўра, мазкур танқислик 15% ни ташкил этган.

Амалда мавжуд бўлган ҳарбий-ўқув муассасалари ҳарбий кадрларга бўлган талабни қондира олмас эди.

Фашистлар Германиясининг собиқ СССРга бостириб кириши билан офицер кадрларга бўлган талаб ошди. Бу Қуrolли Кучларни уруш даври штати бўйича кенг ёйиш ва жанговар операцияларда офицер кадрларни йўқотилиши билан боғлиқ эди. 1941 йилнинг охирида захирадаги офицерларнинг 75 % армияга чақирилди.

Аммо ҳаракатдаги армияни офицер кадрлар билан тўлдиришнинг асосий манбаси ҳарбий-таълим муассасалари бўлиб қолаверди.

Ўша даврда ҳарбий билим юртлари битирувчилари командирлар таркибидаги табиий йўқотишларни зўрға тўлдириб, янги ташкил этилаётган тузилмалар учун етарлича командирлар захирасини таъминлай олмас эди. Шу сабабли, қўшинларда амалдаги кичик лейтенантлар ва техниклар тайёрлаш курслари кенгайтирилди ҳамда янгилари ташкил қилинди. Шу билан бирга, ҳарбий билим юртларини кенгайтириш ва янги муассасалар ташкил этиш бўйича амалий ишлар амалга оширилди.

Кўрилган чора-тадбирлар натижасида 1941 йилда фақатгина ҳарбий билим юртлари 83 минг командирлар чиқарди. Лекин бунга қарамасдан 1941 йилда фақат

Қуруқликдаги қўшинларда штатлар бўйича 66 900 командирлар етишмади. 1941 йилнинг биринчи ярмидаги ташкилий тадбирлар яна 70 минг командирларни талаб қилди. Курсантлар ва тингловчиларнинг баҳорги битирувлари 70 минг командирларни ташкил қилди. Қўшинларни командир кадрлар билан тўлиқ таъминлаш учун бир ярим йилча вақт талаб қилинар эди .

XX-асрнинг 30- йиллари охирида собиқ СССРда барча соҳаларда қатағонлик сиёсати олиб борилди, СССРнинг қатағонлик сиёсати армия ва флотни ҳам четлаб ўтмади. 1937 йил май ойидан 1938 йилнинг сентябригача армияда 36 761 киши, флотда 3 мингдан ортиқ киши қатағон қилинди. Мудофаа халқ комиссарлиги, ҳарбий округлар марказий бошқармаси раҳбарияти таркиби ҳамда корпус, дивизия, полк ва турли бўғиндаги бўлинмалар командирлари қатағонликларга дучор бўлди.

1937–1938 йилларда ўтказилган қатағонликларга учраган командирлар ва сиёсий ходимларни ўрнини тўлдириш учун, яқиндагина ҳарбий билим юртларини тугатган, қўшинни бошқаришда укуви йўқ, тажрибасиз ёш командир ва сиёсий ходимлар юборилди. Шунинг учун улар бошланган уруш майдонларида тажриба орттиришларига тўғри келди, бу ўз навбатида қўшинни асоссиз қайтариб бўлмас талофатларини ошишига олиб келди.

1941 йилда офицер кадрларни тайёрлашнинг ҳолати. 1941 йил армия ва флотда офицер кадрларнинг йўқотилиши фақат вафот этганлар билан 51 минг кишини, бедарак кетганлар билан 182 минг кишини, ярадорлар билан 83 минг кишини ташкил этган.

Шу тариқа, янги ташкил этилган тузилмаларни, армияда банд бўлмаган командирлик лавозимларини ва жанговар йўқотишларни офицер кадрлар билан тўлдириш мақсадида қўплаб командирлар ва сиёсий ходимлар талаб қилинди. Армия қанчалик яхши қуролланган ва таъминланган бўлмасин, тажрибали, иродали командирларсиз жанговар вазифаларни бажариш мумкин эмас эди. Жангда офицер кадрлар ҳал қилувчи роль ўйнаган. 1941 йил армия ва флотни офицер кадрлар билан таъминлаш бўйича мураккаб ва масъулиятли давр бўлди. Бу муаммо қисқа муддатларда ва оғир шароитларда, қўшинлар чекинаётган ҳолда, ҳарбий билим юртларини шарққа эвакуация қилиш жараёни билан бирга ҳал қилиниши керак эди.

Урушнинг биринчи ойларида армия ва флотни офицерлар таркиби билан тўлдириш муаммоси асосан захирадаги офицерларни чақириш билан қондирилди. 1941 йилда Қизил армия ва Ҳарбий-Денгиз Флотига 650 мингдан зиёд киши чақирилиб, у уруш бошида ҳисобда турган захира офицерлари таркибини 74 %дан кўпроғини ташкил этди.

Совет-Герман frontiда уруш ҳаракатлари бошланиши билан ҳарбий таълим муассасалари қисқартирилган дастур асосида ўқитишга ўтказилди. Бу айрим салбий оқибатларга олиб келди, масалан, танкчи билим юртлари битирувчилари техникада оддий техник операцияларни бажара олмас эди (танкни ўт олдириш, унинг мой ва ёқилғи миқдорини текшириш, занжирларни созлаш ва ҳоказо).

1942 йилда офицер кадрларни тайёрлаш ҳолати жуда мураккаб эди. Ҳаракатдаги армия ва ҳарбий-денгиз флоти йўқотишлари ҳалок бўлганлар бўйича 161 857 офицерни, бедарак йўқолганлар бўйича эса 124 488 офицерни ташкил этди. Пиёда қўшин командирлари таркибидаги йўқотишлар офицерлар умумий йўқотишларининг 50% ни ташкил қилди. Раҳбар кадрлардаги йўқотишлар ҳам катта эди – 1942 йилда 11 корпус командири, 76 дивизия командири ва 16 бригада командири ҳалок бўлди.

1942 йил давомида касаллик ва ярадорлик сабабли 250 мингдан ортиқ ҳарбий хизматчи госпиталларга юборилган. Шу тариқа, офицерлар таркибидаги умумий йўқотиш тахминан 550 минг кишини ташкил этди.

Қуруқликдаги қўшинлар ҳарбий билим юртларидан 303 415 нафар битирувчи тайёрланиб, фронтга жўнатилган. Бу кўрсаткич 1941 йилга нисбатан икки баробар кўп эди. Шу билан бирга, сиёсий ходимлар таркибидаги йўқотишларни тўлдириш мақсадида 1942 йилда сиёсий-ҳарбий билим юртлари ва курсларидан 95 484 киши фронтга йўналтирилди.

Йил давомида Қуруқликдаги қўшинлар ҳарбий билим юртлари қўшинларга 172 мингга яқин, артиллерия билим юртлари эса 58 мингдан ортиқ офицерларни тайёрлаб жўнатди.

Зирҳли танк ва механизациялашган қўшинлар офицерларини тайёрлаш тўрт баравар кўпайди ва 33 799 кишини ташкил этди.

1942 йилнинг октябрига қадар ўқчи бўлинмаларининг взвод, рота ва батальон командирлари шахсий жасорат ва мардлик кўрсатиб, ҳужум вақтида ўз бўлинмалари билан бирга олдинги сафда жангга кирганлар. Бу эса уларни душман снайперлари учун асосий нишонга айлантириб, командирларнинг катта йўқотишларига олиб келган.

Натижада, бўлинмаларда бошқарув тизими издан чиқиб, жангларда мағлубиятга сабаб бўлган. Бу ҳолатни бартараф этиш мақсадида, Мудофаа Халқ Комиссарлиги 1942 йилнинг 8 октябрида 306-сонли буйруқни чиқарган.

Унда “взвод, рота, батальон командирлари ҳужум қилаётган ўз бўлинмалари жанговар тартибининг ортида, ўз бўлинмалари ва қанотларда ҳужум қилаётган қўшни бўлинмаларни кузатиш учун қулай позицияларда ҳаракатланишлари белгиланган”

1942 йилга келиб ҳарбий билим юртларида офицер кадрларни анча сифатли тайёрлашга ўтилди, синф дарслари, назарий дарслар анча қисқартирилди. Машғулотларнинг асосий қисми полигонларда ўтказила бошланди.

1943 йилда офицер кадрларни тайёрлаш ҳолати. 1943 йилда армия ва флот офицерлар таркибидаги йўқотишлар ҳалок бўлганлар билан 173 584 кишини ва бедарак йўқолганлар билан 43 423 кишини ташкил қилди. Йил давомида Қуруқликдаги қўшинлар ҳарбий билим юртлари 161 054 кишини тайёрлаш армияга юборди. Бундан ташқари ҳарбий-сиёсий билим юртлари ва курслар 75 минг офицер етказиб берди.

Кичик лейтенантлар курслари 104 106 кишини етказиб берди, округ курслари – 27 177 киши, фронт курслари – 37 255 киши, армия курслари – 39 674 киши. Шу

тариха ҳарбий билим юртлари ва кичик лейтенантлар курслари Қуруқликдаги қўшинларга 265 минг ёш лейтенантларни етказиб берди . 1943 йилга келиб ҳарбий билим юртлари ва кичик лейтенантлар курслари ҳаракатдаги армияни офицер кадрларга бўлган талабини тўлиқ қондирибгина қолмай, балки барча қўшин турлари учун анчагина офицерлар захира яратишга эришдилар. Ушбу захира офицерларининг кўпчилиги жанговар тажрибаларга эга эди. Умуман 1943 йилги ўқув йилида ҳарбий таълим муассасалари олдиларидаги вазифани бажардилар.

1944 йилда армия ва флотда офицерлар таркибининг йўқотишлари сезиларли бўлди. Ҳалок бўлганлар сони 169 553 кишини, бедарак йўқолганлар 36 704 кишини ташкил қилган бўлса, ярадорлар ҳисобга олинганда умумий йўқотишлар 450 минг офицерга етди.

Шу йил давомида Қуруқликдаги қўшинлар ҳарбий билим юртлари 147 562 офицерни тайёрлаб, фронтга юборди. Янги техникаларнинг жорий этилиши ва командир-бошлиқлар таркибининг жанговар маҳорати ортгани натижасида офицерлар таркибидаги йўқотишлар сезиларли даражада камайди.

Ҳарбий билим юртлари ва академиялар офицерларни тайёрлаш бўйича катта тажриба тўплади. Бунда ўқитувчилар таркиби жанговар амалиётларда қатнашган офицерлар билан тўлдирилгани тайёргарлик сифатини анча оширди . 1945 йилда офицер кадрларни тайёрлаш ҳолати. 1945 йилнинг январидан сентябрига армия ва флот ҳалок бўлганлар билан 75 130 офицерни, бедарак йўқолганлар билан 5038 офицерни йўқотди. Йўқотишларнинг ҳаммаси 80 168 киши, улардан 3753 киши июнь-сентябр ойида ҳалок бўлган. Шу вақт мобайнида 85 529 киши ярадор бўлган. 1945 йилнинг 5 ойи давомида Қуруқликдаги қўшинлар ҳарбий билим юртлари 42 342 нафар офицерларни тайёрлаб, фронтга юбордилар. Шу даврда кичик лейтенантлар курслари томонидан қўшинларга 25 614 офицер тайёрлаб юборилган. Қизил Армия Бош бошқармаси маълумотлари кўра, уруш даврида 2 053 814 офицерлар ва генераллар ҳалок бўлган, ярадор бўлган ва бедарак йўқолган. Уруш даврида армия ва флотни ёйиш, қўшинни бутлаш ва санитар йўқотишларни ўрнини тўлдириш учун 3 229 295 офицер фронтга юборилган. 1941-1945 йиллардаги уруш йилларида қўшинларга командир кадрларни етказиб берувчи асосий база – бу ҳарбий билим юртлари ва ҳарбий академиялар бўлиб ҳисобланди. Умуман уруш йилларида ҳарбий таълим муассасалари армияни офицер кадрлар билан таъминлашдек масъулиятли вазифани шараф билан адо этди.